SOSYAL BİLİMLER ALANINDA ARAŞTIRMA MAKALELERİ- 1

GECE AKADEMY

Kitap Adı	:	Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri - 1
İmtiyaz Sahibi	:	Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım	:	Didem Semra KORKUT
Sosyal Medya	:	Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama	:	Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No	:	15476
Matbaa Sertifika No	:	42539
Matbaa Adı	:	GeceAkademi
ISBN	:	978-625-7958-11-0

Editörler

Dr. Öğretim Üyesi İsmail ELAGÖZ
Dr. Öğretim Üyesi Göktürk ERDOĞAN
Dr. Aslı GEZEN
Dr. Abdullah YILMAZ

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.
Birinci Basım/First Edition ©ARALIK 2019/Ankara/TURKEY **©copyright**

Gece Publishing
ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA
Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi
Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR
Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —
e-mail: geceakademi@gmail.com

SOSYAL BİLİMLER ALANINDA ARAŞTIRMA MAKALELERİ- 1

GECE AKADEMY

İÇİNDEKİLER

SERMAYE YAPISI KARARLARININ FIRMA PERFORMANSINA ETKISI 9

AYTEN TURAN KURTARAN, AHMET KURTARAN 9

PERAKENDECİLİKTE ÖZEL MARKA KULLANIMI VE UYGULAMALARI 39

AHU YAZICI 39

MEDYA HABER SÖYLEMINDE BIR "ÖTEKI" YARATMAK ... 59

ALI ÖZTÜRK 59

2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ SONRASI TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE PERFORMANS ANALİZİ 107

ALPER GEDİK 107

DUYGUSAL ZEKÂ BOYUTLARININ SOSYAL BECERİ VE ÇOCUK DEPRESYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 129

ASLAN ÖZSOY, TEREHIN VECHESLAV 129

ORTAÇAĞDA RİZE VE ÇEVRESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ 149

AYŞE AYÇİÇEK 149

Yİ-FU TUAN VE HUMANİSTİK COĞRAFYA 175

YASIN KOÇ, BEKIR DERİNÖZ, SERKAN KÖKSAL 175

TMS-41 NOLU MUHASEBE STANDARDI VE TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ (TDMS) ÇERÇEVESİNDE BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK İŞLETMELERİ İNCELEMESİ: BİR İŞLETME ÖRNEĞİ 189

ZEKAYI ŞAKAR, BILGE DOĞANLI 189

SANAL PARA BİRİMİ BİTCOİN ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 227

ERSIN TİMUR, BURHAN GÜNAY 227

LİSANS DÜZEYİNDE TURİZM EĞİTİMİ VEREN KURUMLARIN DERS MÜFREDATLARININ ÇEVRE EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 249

BURHAN SEVİM 249

SAĞLIK SOSYOLOJISINDE UNUTULAN ÜSTAD: ROBERT KING MERTON 271

BÜLENT ÖNGÖREN 271

KAPİTALİZMİN UZUN DALGALARI VE PARANIN EVRİMİ 289

ÇAĞRI ULU 289

KENT SOSYOLOJİSİNİN 19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE EVRİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 306

ÇIĞDEM TUĞAÇ 306

İŞYERİ NEZAKETSİZLİĞİNİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜRETİM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA 337

DAIMI KOÇAK 337

PAZARLAMADA DENEYSEL BİR YAKLAŞIM: NÖROMARKETİNG 357

DERYA FATMA BİÇER 357

Muhasebe Meslek Mensuplarının Sundukları Hizmetin Mükellefler Tarafından Değerlendirilmesi: Isparta İlinde Bir Araştırma 373

HASAN ŞENOL 373

TÜRK SERAMİK SANATININ KÜLTÜR TURİZMİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK ALTERNATİF BİR TUR PROGRAMI ÖNERİSİ 403

DR. EDA AVCI, DOÇ. DR. GÜL ERBAY ASLITÜRK 403

Türk Turizminin Kurumsallaşma Girişimlerine Bir Örnek: Otelciler Cemiyeti (Dersaadet Umum Hancı ve Otelci Esnafı Cemiyeti)..... 427

EMRAH ÇETİN 427

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN İŞ TATMİNİ İLE İLİŞKİSİNDE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞMENİN ROLÜ 451

EMRE SEYREK 451

GELENEKSEL KONUT MİMARİSİNE DENİZLİ/BULDAN'DAN SÜSLEMELİ BİR ÖRNEK: KARAAHMETLER EVİ 481

ERBIL CÖMERTLER AKTUĞ 481

BLAKE & MOUTON'UN YÖNETİM ÖLÇEĞİ YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDE SAKIP SABANCI'NIN LİDERLİK ANALİZİ 505

ERTUĞRUL KÖSE 505

HEDEF MALİYETLEME YÖNTEMİNİN ESASLARI VE ET ÜRÜNLERİ ÜRETEN İŞLETMELERDE UYGULANMASI 527

BURÇIN TUTCU, ESEN EYİLER 527

KADIN FORUM SITELERINDE TIBBILEŞTIRME 549

ESRA KARAKUŞ UMAR 549

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE GÖÇMENLER 567

EZGI ARSLAN ÖZDEMİR 567
FULYA AKGÜL GÖK 567

PAZARLAMADA GELECEK VERİ MADENCİLİĞİNDE 587

FATIH FAYDALI, AZAMAT MAKSÜDÜNOV 587

KOLLEKTİF DİN ANLAYIŞINDAN BİREYSEL DİNDARLIĞAGEÇİŞ GÖRÜNÜMLERİ 621

FATMA KENEVİR 621

ÖRGÜTSEL ADALET VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ (HASTANE ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ) 643

FETULLAH BATTAL 643

BİST-100 ENDEKSİ ve MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ NEDENSEL İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 661

FILIZ YILDIZ CONTUK 661

Bayburt Ulu Camii (Cami-i Kebir)'nin 18. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi* 677

GAZI ÖZDEMİR 677

FESTİVAL TURİZMİ KAPSAMINDA DEVE GÜREŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN TURİZM ÖĞRENCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ 701

GIZEM HATİPOĞLU 701

NEOLİBERALİZM İLE YEREL HİZMETLERİ PİYASALAŞAN KENTTE HALKIN YEREL YÖNETİMLERE KATILIMI 725

İBRAHIM YILDIZ, JALE SABBAĞ 725

ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA GIDA GÜVENLİĞİ .. 744

JALE SABBAĞ, İBRAHIM YILDIZ 744

YİYECEK İÇECEK TEMALI FESTİVALLERİN GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN ÖNEMİ: TÜRKİYE'DE BİR ARAŞTIRMA 760

MEHMET ÇAVUŞOĞLU 760

SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI: BANKA ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA* 776

NURAY GİRGİNER, HÜLYA SAOTAY 776

SOSYAL AĞLARIN MÜŞTERİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİNE ETKİSİ 793

EZGI TÜRKMEN, MURAT AKSU, NANA KARAVELIC 793

SERMAYE YAPISI KARARLARININ FİRMA PERFORMANSINA ETKİSİ

BÖLÜM 1

Ayten TURAN KURTARAN[1]

Ahmet KURTARAN[2]

[1] Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü.
[2] Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.

1. GİRİŞ

İşletmelerin kuruluşları ile başlayan yatırım, üretim, pazarlama, kar dağıtımı gibi konularla devam eden ekonomik ömürleri içerisinde almaları gereken bazı önemli kararlar bulunmaktadır. Bu önemli kararların arasında hiç kuşkusuz sermaye yapısı kararları gelmektedir. İşletmeler, üretim yapabilecekleri tesislerin ediniminde önemli derecede ve büyük bir miktarda fon bulmak ve bu fonu başarılı bir biçimde kullanmak zorundadırlar. Bu fonlar işletme sahipleri tarafından edinileceği gibi işletme dışı tasarruf sahiplerinden de edinilebilmektedir. Burada işletmelerin finans yöneticilerinin sorumluluğu ise bu iki fon kaynağı arasında denge oluşturarak işletmenin optimal sermaye yapısını kurmak olacaktır. Bu yapı kurulurken öncelikle işletmenin kendi çıkarları göz önüne alınmalı, fon sahiplerinin ve paydaşların çıkarları ikinci planda tutulmalıdır.

1900'lü yıllarda işletmelerde finans fonksiyonunun temel rolü fon sağlamak ve nakit yönetimi olarak algılanmaktaydı. 1950'lere gelindiğinde bu rol işletmenin piyasa değerini arttırmak olarak kabul edilmeye başlandı (Pike ve Neale, 2003: 20-21).

Sermaye yapısı işletmenin tüm sermaye maliyetinin başlı başına etkileyici bir etkeni olup, yatırımcıların uzun vadeli borçları ve öz sermayelerinin beklenen getiri oranlarını ifade eder. İşletmeler uygun sermaye yapısı seçenekleri içerisinden, yaptıkları seçimle sermaye maliyetlerini en aza indirebilir ve faaliyet nakit akışını yükseltebilir (Shapiro, 1998: 407).

Finans literatüründe önemli bir yere sahip olan sermaye yapısı kararları ile ilgili ilk çalışmaları Modigliani ve Miller (1958) yapmış, net gelir yaklaşımı, net faaliyet geliri yaklaşımı ve geleneksel yaklaşım gibi temel yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların varsayımları üzerine literatürde birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda modern yaklaşımlar olarak da bilinen yeni görüşler ortaya atılmıştır.

Net Gelir yaklaşımı ilk kez David Durand (1952) tarafından ortaya konulmuştur. Temel olarak kaldıraç faktörünün etkisini en aşırı biçimde dikkate alan yaklaşımdır. "Bu yaklaşım vergilerin olmadığı, borcun maliyetinin özsermaye maliyetinden düşük olduğu ve borç kullanımının risk unsurunda bir değişikliğe neden olmadığı varsayımına dayanır" (Durand, 1952: 215-220). Bu varsayıma göre borçlarını artıran işletmeler

kaldıraç faktörünün etkisini en iyi biçimde kullanarak piyasa değerlerini arttırabilirler.

Net faaliyet geliri yaklaşımı da ilk kez David Durand tarafından ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım net gelir yaklaşımının tersine sermaye yapısı ile işletmenin piyasa değeri arasında bir ilişki olmadığını ve işletmenin sermaye yapısındaki değişimlerin işletme değerini etkilemediğini öngörür.

İşletme gelirlerinin değerlemesine yönelik bir yaklaşım olan net faaliyet geliri yaklaşımı, bir işletmenin ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini ve piyasa değerini finansal kaldıraç (yabancı kaynak/özsermaye) oranından bağımsız tutar. Her sermaye yapısı optimaldir ve sabit bir ağırlıklı ortalama sermaye yapısı vardır (Van Horne ve Wachowicz, 2008: 453-455).

Brealey ve Myers'e göre de net faaliyet geliri yaklaşımı işletmenin toplam sermaye maliyetinin, borçların ve dolaşımdaki hisse senetlerinin değerinin kullanılan kaldıraç oranından bağımsız olduğunu savunmaktadır. Yaklaşımın temel varsayımı kaldıraç derecesini dikkate almamasıdır. Kaldıraç derecesinin işletme değerinden bağımsız olduğu görüşünün düşünülmesini ifade eder (Brealey ve Myers, 1984: 394).

Geleneksel yaklaşımda, işletmenin sermaye yapısında öz sermayeye göre daha düşük maliyetli olan borcun oranının arttırılması belli bir noktaya kadar ortalama sermaye maliyetini düşürecek ve işletme değerini arttıracaktır. Her ne kadar işletmenin finansman riski arttıkça özsermaye maliyeti artsa da; bu artış, belli bir noktaya kadar borcun ortalama sermaye maliyetini düşürücü etkisinin üzerine geçemeyecektir (Van Horne ve Wachowicz, 2008: 455-456).

Modigliani ve Miller'in oluşturdukları varsayımlarda göz önüne almadıkları vergi, iflas maliyeti, temsil maliyetleri ve asimetrik bilgi gibi faktörleri de dikkate alarak ortaya çıkarılmış yeni yaklaşımlar da bulunmaktadır.

Modigliani ve Miller'in yapmış oldukları çalışmaların temelinde işletme değerinin en üst düzeye çıkarılması vardır. Modigliani - Miller yaklaşımlarının bu temeline vergilerin, finansal sıkıntı ve temsil maliyetlerinin eklenmesiyle dengeleme modelleri ortaya çıkmaktadır. Dengeleme yaklaşımında optimal sermaye yapısı, kaldıracın faiz ve vergi kalkanı faydasının finansal sıkıntı ve temsil maliyetleri ile dengelenmesi

sonucu oluşmaktadır (Brigham ve Ehrhardt, 2011: 613-614). Bu yaklaşımda borçlanmanın vergi ve diğer getirileri ile finansal sıkıntı ve temsil maliyetlerinin arasında bir denge oluşturulması öngörülmektedir.

Dengeleme yaklaşımına göre, borç oranları sektörlere, işletmelere ve dönemlere göre değişmektedir. Yüksek ve istikrarlı getiri sağlayan, maddi duran varlıklara sahip ve vergilendirilebilir karı tasarruf sağlamaya yeterli olan işletmelerin borç oranı hedefleri yüksek olmalıdır. Riskli, maddi olmayan varlıklara sahip kar oranı düşük işletmeler ise düşük borç ile finansmanı hedeflemelidirler (Brealey ve diğerleri, 2001: 425-426).

Asimetrik bilgi işletme yönetiminin ya da işletme içindekilerin, işletmenin nakit akımları ve yatırım fırsatları hakkında yatırımcılardan daha doğru bilgilere (özel bilgilere) sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bilginin ekonomi içerisindeki bireyler ve birimler arasındaki eşitsiz dağılımı asimetrik bilgiyi ortaya çıkarır.

Asimetrik bilgi kavramının doğuşuyla ortaya çıkan finansman hiyerarşisi yaklaşımı ilk olarak Myers ve Majluf (1984) tarafından geliştirilmiştir. Finansman hiyerarşisi yaklaşımına göre, işletmelerin hedef borçluluk oranı ve işletme değerinin arttırılması açısından optimal sermaye yapısı söz konusu değildir. Finansman kararlarında hedef borçluluk oranı değil, finansman hiyerarşisi önemlidir (Myers, 1984: 575).

Finansman hiyerarşisi yaklaşımına göre işletmeler öncelikle iç finansmanı tercih ederler. Çünkü iç fonlar, hisse senedi değerlerini düşürebilecek izlenim uyandırmadan sağlanır. Eğer dış finansman gerekliyse işletme önce borçlanmayı tercih eder, son çare olarak hisse senedi ihracına başvurur (Brealey ve diğerleri, 2001: 427).

Sinyal yaklaşımı finansman hiyerarşisi yaklaşımında olduğu gibi işletme ile ilgili konularda işletme yöneticileri ve hisse senedi sahiplerinin, işletme dışındaki potansiyel yatırımcılara göre farklı düzeyde bilgiye sahip olması temeline dayanmaktadır. Sinyal yaklaşımını ortaya çıkaran Ross, piyasalarda aşırı değerlenen hisse senedi sahiplerinin borçlanma oranını arttırmak için işletme yöneticilerini teşvik etme yoluna gittiğini saptamıştır. Ross araştırmasında, yöneticilerin işletme gelirlerinin dağılımını bildiklerini ancak yatırımcıların bu bilgilerden uzak olduklarını varsaymıştır. Ona göre işletmenin yüksek kaldıraç oranı, yatırımcı tarafından yüksek kalitenin bir sinyali olarak algılanacaktır.

İşletmelerin sermaye yapısı ile değeri arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre potansiyel yatırımcılar kaldıraç oranı yüksek olan işletmelerin değerinin daha yüksek olduğunu düşünmektedirler (Ross, 1977: 23-40).

Piyasa zamanlaması, işletmelerin hisse senedi maliyeti düşükken hisse senedi, borç maliyeti düşükken borç kullanması anlamına gelmektedir (Huang ve Ritter, 2005: 2). Hisse senedi piyasa zamanlaması, hisse senetleri fiyatları yükseldiği zaman hisse senedi ihraç edip, fiyatlar düştüğü zaman hisse senetlerini geri satın almayı ifade etmektedir. Buradaki amaç, özsermaye maliyetlerindeki değişimlerde diğer kaynak maliyetlerine göre oluşan geçici fiyat hareketlerinden faydalanmaktır (Baker ve Wurgler, 2002: 1). Piyasa zamanlaması yaklaşımında odak nokta, yabancı kaynak kullanımını sağlayan menkul kıymetlerin değeri yükselince yeni menkul kıymet ihracını, değeri düşünce mevcut menkul kıymetlerin geri alım yapılması yoluyla sermaye yapısını oluşturma olarak ifade edilmektedir.

Sermaye yapısı, finans literatüründe en çok tartışmanın olduğu konuların başında gelmektedir. Dolayısıyla sermaye yapısı kararlarının işletmelerin karlılıkları üzerinde etkisinin olup olmadığını araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda, yabancı kaynak kullanımındaki artış ile karlılıktaki değişim incelenmiştir. Diğer değişle, kaldıraç faktörünü kullanan işletmelerin karlılıklarındaki artışlar veya azalışlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaların temelinde, işletmenin borçlanma kararlarında etkisi bulunan faktörler, sermaye yapısı ile karlılık ya da finansal performans arasındaki ilişkiler, sermaye yapısı ile sermayeye sahip olma gibi etmenler bulunmaktadır. Bu amaçla yapılan araştırmalarda sermaye yapısının oluşumunu etkileyen faktörler, sermaye yapısı yaklaşımlarıyla birlikte ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, 2009-2013 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören ve imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren halka açık işletmelerde sermaye yapısı kararlarının karlılıkları üzerinde oluşturduğu etki araştırılmaktadır. Bu kapsamda cevabı aranan sorular şunlardır:

İşletmelerin sermaye yapıları aktif karlılıklarını etkilemekte midir?

İşletmelerin sermaye yapıları özsermaye karlılıklarını etkilemekte midir?

İşletmelerin sermaye yapıları faaliyet kar marjlarını etkilemekte midir?

İşletmelerin sermaye yapıları faaliyet nakit akışlarını etkilemekte midir?

İşletmelerin karlılığının pozitif olması durumunda sermaye yapısı kararları karlılığı nasıl etkilenmektedir?

İşletmelerin karlılığının negatif olması durumunda sermaye yapısı kararları karlılığı nasıl etkilenmektedir?

Cevabı aranan bu sorulardan yola çıkarak araştırma hipotezleri tespit edilmiş ve çalışma bu çerçevede şekillendirilmiştir. Çalışma beş kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda sermaye yapısı ile ilgili yaklaşımlardan bahsedilmiştir. İkinci kısımda hem dünya ülkelerinde hem de Türkiye'de sermaye yapısı ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular özetlenmiştir. Üçüncü kısımda araştırmanın veri ve yöntemi ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Dördüncü kısımda araştırmadan elde edilen bulgular özetlenerek sunulmuştur. Son kısımda ise araştırma ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Sermaye yapısı ile ilgili olarak yapılan çalışmaların temelini Modigliani ve Miller'in çalışmaları oluşturmaktadır. Modigliani ve Miller (1958), yaptıkları çalışmada 43 elektrik işletmesinin 1947-1948 yıllarına ait verilerini kullanarak ortalama sermaye maliyeti, özsermaye maliyeti ve kaldıraç arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu analiz sonucunda işletmelerin piyasa değerinin, sermaye yapısından ve sermaye maliyetinden bağımsız olduğu ortaya çıkmıştır.

Modigliani ve Miller (1963), ikinci çalışmalarında vergi faktörünü göz önüne alarak borçlanma ile kaynak sağladıklarında borcun vergi avantajından yararlanarak piyasa değerlerini arttırabilecekleri ileri sürülmüştür. Çalışma sonucunda, vergi faktörünü kullanmanın belli bir borçlanma düzeyine kadar yararlı olacağını ve bu düzeyin üzerine çıkılması durumunda borçlanma maliyetinin özsermaye maliyetinden yüksek olacağı vurgulanmıştır. Bradley ve diğerleri (1984), ABD'de faaliyet gösteren 851 işletmenin 1962-1981 dönemine ilişkin verileri analiz edilmiştir. Araştırmalarının sonucunda kaldıraç düzeyi ile işletmelerin tasfiye değerleri arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Ferri ve Jones (1979)'un ABD'deki 233 imalat işletmesini inceledikleri çalışmalarında, sermaye yapısının sektörlere göre değiştiği, işletme büyüklüğü ile olumlu ve faaliyet kaldıracı ile olumsuz bir görünüm sergilediği bununla beraber finansal sıkıntı riskinin yabancı kaynak oranını etkilemediğini gözlemlemişlerdir. Castanias (1983), ABD'de 1940-1972 döneminde 36 endüstrideki iflas maliyetleri ile karşılaşan işletmelerin sermaye yapısı ile işletme değeri ilişkisinin iflas maliyetleriyle olan bağlantısını analiz etmiştir. Analiz sonucunda işletme başarısızlıkları ile kaldıraç seviyesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Masulis (1983), 1963-1978 yılları arasında ABD'de işletmelerin sermaye artırımı ile sermaye yapılarındaki değişikliğin ilişkisini incelemiştir. Hisse senedi fiyatları ve işletme değeri ile kaldıraç seviyesi arasında pozitif bir bağlantı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra işletmenin kaldıraç oranlarını bulunduğu sektördeki kaldıraç oranlarına paralel bir noktaya getirmesi durumunda değerinin de artma eğiliminde olabileceği saptanmıştır. Titman ve Wessel (1988), 1974-1982 yılları arasında ABD'de faaliyet gösteren 469 işletmenin optimal sermaye yapısını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda işletmelerin iflas maliyetleri yüksek düzeyde olacağından dolayı borç kaynak kullanımında yüksek düzeylere çıkılmaması gerekliliği ortaya atılmıştır. Bunun yanında kısa vadeli borçlanma düzeyi ile işletme büyüklüğü arasında istatistiksel olarak negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fama ve French (1998), yapmış oldukları çalışmada, 1965-1992 yılları arasında ABD'de faaliyet gösteren işletmelerin kar payı dağıtımlarında ve yabancı kaynak kullanımlarında vergi faktörünün sermaye maliyeti ile işletme değeri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Vergi faktörünün yabancı kaynak kullanımına etkisinden dolayı işletmelerin piyasa değerlerini ölçmede sınırlamaların bulunduğu savunulmuştur. Diğer yandan, kar payı ödemelerinin beklenen nakit akımına yönelik sinyaller vermesi dolayısıyla kar payı ödemeleri ile işletme değeri arasında olumlu bir ilişki beklentisi bulunmaktadır. Ancak yabancı kaynak kullanımında bulunan vergi faydasının beklenen nakit akımı ile ilgili olumlu bir sinyal vermemesi finansal kaldıraç ile işletme değeri arasında olumsuz bir beklenti olacağı savunulmuştur. Graham ve Harvey (2001), ABD'de 4440 işletmeye yönelik yüz yüze gerçekleştirdikleri anket çalışmalarında sermaye bütçelemesi, sermaye maliyeti ve sermaye yapısı konularına ağırlık vermişlerdir. Çalışmada işletmelerin yabancı kaynak kullanımı esnasında en önemli gördükleri faktörlerin kredi derecelendirme ve finansal esneklik olduğu, hisse senedi arz etmede ise son zamanlarda

hisse senedi fiyat artışını dikkate aldıkları gözlenmiştir. Bu gözlemler sonucunda finansman hiyerarşisi ve dengeleme yaklaşımının varsayımlarının izlendiği tespit edilmiştir. Gill ve diğerleri (2011), 2005-2007 yılları arasında New York Borsası'nda işlem gören 272 hizmet ve üretim işletmesinin karlılıkları üzerinde sermaye yapısı kararlarının etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, ilk olarak hizmet sektöründe kısa vadeli borç/toplam aktif oranı ve toplam borç/toplam aktif oranı ile karlılık oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca üretim sektöründe ise, kısa vadeli borç/toplam aktif oranı, uzun vadeli borç/toplam aktif oranı ve toplam borç/toplam aktif oranı ile karlılık oranları arasında da istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Chiang ve diğerleri (2002), Hong Kong'da gayrimenkul ve inşaat sektörlerinde faaliyet gösteren 35 işletmenin sermaye yapıları, sermaye maliyetleri ile karlılıkları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, inşaat sektöründe, özsermayenin ve borcun yüksek maliyeti nedeniyle yüksek kaldıraç oranlarının olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca inşaat sektörünün çok yüksek iş ve iflas riski taşıdığı tespit edilmiştir. Abor (2005), çalışmasında Gana Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 22 işletmenin karlılıkları ile sermaye yapıları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda, özsermaye karlılığı ile kısa vadeli borç/toplam aktif oranı arasında önemli bir düzeyde pozitif fakat uzun vadeli borç/toplam aktif oranı arasında ise negatif bir ilişkinin bulunduğu ve buna bağlı olarak getiri oranı ile toplam borç arasında bulunan ilişkinin de negatif görünümde olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, özsermaye karlılığı ile toplam borç/toplam aktif oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki saptamıştır. Diğer bir sonuç ise, karlı işletmelerin finansman seçimlerinde daha çok yabancı kaynaklara bağımlı olduğunu ortaya koymuştur. Zeitun ve Tian (2007), 1989-2003 yılları arasında Ürdün'deki 167 işletmenin performansları ile sermaye yapıları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, ilk olarak bir işletmenin sermaye yapısının, hem performansının ölçümünde hem de piyasa değerinde önemli ve negatif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. İkinci olarak, kısa vadeli borç/toplam varlık oranının piyasa performansı üzerinde istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir sonuç, yüksek performansın yüksek vergi ödemesi ve işletme büyüklüğü ile ilişkili olduğu da gözlenmiştir. Chirsti ve diğerleri (2013), Hindistan'da 2007-

2012 yılları arasında otomobil sanayindeki işletmelerin karlılıkları üzerinde sermaye yapısı kararlarının etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, karlılığı olumsuz şekilde etkileyecek bir borç yüküne ulaşılmasının, karlılık oranları ile borç/özsermaye oranı arasında negatif bir ilişki oluşturacağı tespit edilmiştir. Ayrıca borç/aktif oranı ve faiz karşılama oranı ile karlılık oranları arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sermaye yapısı oranları arasındaki korelasyon analizinde ise, borç/aktif oranı ile faiz karşılama oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilirken, borç/özsermaye oranının diğer oranlarla negatif bir ilişkisinin olduğu vurgulanmıştır. Muritala ve Ajibola (2013), Nijerya'da faaliyet gösteren beş imalat işletmesinin 2002-2012 dönemlerine ait verilerini kullanarak sermaye yapılarının işletmelerin performanslarına etkisini araştırmışlardır. Araştırmada işletme performansı ile işletme sermayesi arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. PLS regresyon analizi sonucuna göre, borçlanma oranı, aktif devir hızı ve işletme büyüklüğü performans ölçütleri ile pozitif ilişkilidir. Bununla beraber işletme aktiflerinin varlığı ile işletme performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı fakat negatif bir ilişki, işletme performans üzerinde ise büyüme değişkeninin negatif bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Danis ve diğerleri (2014), çalışmalarında karlılık değişkenleri ile negatif ilişkisi bulunan kaldıraç oranlarını yeniden değerlendirmeye almışlardır. Araştırma bulguları, sermaye yapısının denge noktası optimal düzeydeyken dinamik dengeleme yaklaşımı modeliyle birbirini tuttuğunu göstermektedir. Ayrıca işletmelerin, kaldıraç ile karlılık arasındaki ilişkiyi, yatırım planları, piyasa zamanlaması, ödeme politikası ve kaldıraçtaki yeniden düzenleme gibi etmenlerle sürdüremeyecekleri ortaya çıkmıştır. Baker ve Wurgler (2002), 1968-1998 döneminde hisseleri ilk defa halka arz edilmiş işletmeler üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında sermaye yapısı ile hisse senetlerinin ihraç zamanı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda kaldıraçtan daha az yararlanan işletmelerin piyasa değerleri yüksek olduğunda daha fazla kaynak oluşturdukları, kaldıraçtan daha fazla yararlanan işletmelerin ise piyasa değerleri düşük olduğunda daha az kaynak oluşturdukları bulgusuna varılmıştır. Sonuç olarak, hisse senetlerinin ihraç zamanlamasının sermaye yapısı üzerinde önemli ve uzun vadede süregelen bir etkisi olduğu saptanmıştır.

Dinçergök (2010), çalışmasında gelişmekte olan Türkiye, Arjantin, Brezilya, Endonezya ve Meksika gibi beş ülkenin imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sermaye yapısını etkileyen işletmeye özgü ve ülkeye özgü faktörleri mukayeseli olarak ortaya koymuştur. Çalışma sonucunda, gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmaların sonuçlarıyla bir kıyaslama yapıldığında, işletmelerin sermaye yapısını etkileyen faktörlerden; maddi duran varlık düzeyi, karlılık ve büyüme fırsatları değişkenlerinin etkilerinin gelişmekte olan ülkelerle benzer olduğunu ortaya koymuştur. Okuyan ve Taşçı (2010), çalışmalarında Türkiye'de faaliyet gösteren sanayi işletmelerinin sermaye yapılarının belirleyici etmenlerini bulmak ve işletmelerin borçlanma davranışlarının açıklanmasında finansman hiyerarşi veya dengeleme yaklaşımlarından hangisinin daha başarılı olduğunu test etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de faaliyet gösteren sanayi işletmeleri kaldıraç faktöründen olumlu olarak yararlanmakta, bunun sonucu olarak borç kullanımı ile işletmelerin oluşturduğu brüt katma değer arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Karadeniz ve İskenderoğlu (2011), yaptıkları çalışmada sermaye yapısı ile karlılık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre, kaldıraç oranının aktif karlılığı üzerinde negatif etkisinin, aktif büyüklük, pazar payı, net işletme sermayesi devir hızı ve aktif devir hızının ise aktif karlılığı üzerinde pozitif etkisinin olduğu saptanmıştır. İç (2011) çalışmasında, İMKB'de işlem gören banka, yatırım ortaklıkları ve sigorta işletmeleri dışındaki işletmelerin 1992-2009 yılları arasındaki verilerini kullanarak sermaye yapısının karlılık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yapılan analizlerde işletmelerin sermaye yapısını oluştururken uzun vadeli yabancı kaynaklardan daha çok kısa vadeli yabancı kaynaklardan faydalandığı ve kısa vadeli borç kullanımının işletmenin karlılığını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yener ve Karakuş (2012), çalışmalarında temel olarak kaldıraç oranlarının işletme değeri üzerinde etkili olup olmadığını, etkisi olması durumunda bu etkinin yönünü belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda, İMKB-100 endeksinde yer alan 63 işletmenin 2004-2009 dönemine ilişkin verileri kullanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Araştırmada, borç kullanımının ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini düşüreceği dolayısıyla kaldıraç faktörünün etkisiyle işletme değerinin pozitif etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır. Kısakürek ve Aydın (2013), çalışmalarında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren işletmelerin sermaye yapıları ile karlılıkları arasındaki ilişkiyi kriz dönemlerini göz

önüne alınarak incelemişlerdir. Sermaye yapısı ile satış karlılığı, aktif karlılığı oranları arasında doğru orantılı ve özsermaye karlılığı ile arasında da ters orantılı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarında finansman hiyerarşisi yaklaşımına uygun bulgular elde edilmiştir. Canki (2014), çalışmasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 27 işletmenin 2005-2012 dönemine ait verilerini kullanarak sermaye yapısı kararları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, işletmelerin finansal performansını etkileyen en önemli değişkenlerin ise vergi, borç dışı vergi kalkanı ve likidite düzeyi olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 2009-2013 dönemleri arasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren halka arz edilmiş imalat sanayi işletmelerinin sermaye yapısı kararları ile karlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmada, sermaye yapısı kararlarının karlılık üzerindeki etkisi toplam 745 gözlem üzerinden karlılık oranları pozitif ve negatif olan işletmeler için ayrı ayrı analiz edilerek değerlendirilmiştir.

3. VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada, 2009-2013 döneminde Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren halka arz edilmiş imalat sanayi işletmeleri incelenmiştir. Bu işletmelerin sermaye yapısı kararlarının karlılık düzeylerine etkisi regresyon yöntemlerinden en küçük kareler yöntemi ile araştırılmıştır. Analizde, işletmelerin 2009-2013 dönemlerine ait finansal tablo verileri kullanılmıştır. Bu veriler Merkezi Kayıt Kurumu'na bağlı Kamuya Aydınlatma Platformu'nun resmi web sitesinde ilan edilen halka açık bilgilerden alınmış ve araştırmacılar tarafından araştırmanın amacına uygun olarak sınıflandırılmıştır. Araştırmada, 2009-2013 dönemine ait sırasıyla 137, 151, 156, 166 ve 166 işletme analize dahil edilmiştir. Yıllara göre işletme sayılarının farklılık göstermesinin sebebi, her yıl ilk halka arz gerçekleştiren işletmelerin analize dâhil edilmesidir. Bu beş dönemde toplam 776 gözlem bulunmasına rağmen, eksik verisi olan işletmeler analiz dışında bırakıldığında araştırmanın veri seti 745 gözlemden oluşmaktadır. Bu analizi gerçekleştirmek amacıyla SPSS 21 istatistik programından yararlanılmıştır. Çalışma değişkenleri, konu ile ilgili literatürde yer alan araştırmalardan faydalanmak suretiyle belirlenmiş ve üzerinde en fazla fikir birliği bulunan oranların seçilmesine dikkat edilmiştir. Söz konusu değişkenler ve bu değişkenlerin yararlanıldığı çalışmalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Çalışmada, işletmelerin sermaye yapısı kararlarının karlılık düzeylerine etkisinin incelenmesi amacıyla oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_1: İşletmelerin sermaye yapıları aktif karlılıklarını etkilemektedir.

H_2: İşletmelerin sermaye yapıları özsermaye karlılıklarını etkilemektedir.

H_3: İşletmelerin sermaye yapıları faaliyet kar marjlarını etkilemektedir.

H_4: İşletmelerin sermaye yapıları faaliyet nakit akışlarını etkilemektedir.

Tablo 1: *Araştırma Değişkenleri*

Bağımsız Değişkenler	**Kodu**	**Değişkenlerin Yer Aldığı Çalışmalar**
Kısa Vadeli Borç/Toplam Aktif	KVBTA	Durukan (1997), Abor (2005), Kabakçı (2007), Gill ve diğerleri (2011), Yener ve Karakuş (2012)
Uzun Vadeli Borç/ Toplam Aktif	UVBTA	Durukan (1997), Abor (2005), Gill ve diğerleri (2011), Yener ve Karakuş (2013)
Borç/Özsermaye	BÖ	Durukan (1997), Chiang ve Chan (2002), Kabakçı (2007), Chirsti ve diğerleri (2013)
Finansal Borç/Toplam Aktif	FBTA	Topal (2006), Kısakürek ve Aydın (2013)
Halka Açıklık Oranı	HAO	Bayrakdaroğlu (2010)
Bağımlı Değişkenler		
Faaliyet Karı/Toplam Aktif	AKO	Titman ve Wessel (1988), Topal (2006), Zeitun ve Tian (2007), Akkaya (2008), Pöyry ve Maury (2009), Gill ve diğerleri (2011)
Net Kar/Özsermaye	ÖSK	Zeitun ve Tian (2007), Kabakçı (2007), Gill ve diğerleri (2011), Muritala ve Ajibola (2013)

Faaliyet Karı/Net Satışlar	FKM	Titman ve Wessel (1988), Chirsti ve diğerleri (2013)
(Faaliyet Karı + Amortisman – Vergi)/Toplam Aktif	FNAAK	Zeitun ve Tian (2007)

İşletmelerin sermaye yapısını tespit etmek için çalışmada yararlanılan değişkenler; kısa vadeli borç toplam aktif oranı, uzun vadeli borç toplam aktif oranı, toplam borç özsermaye oranı, finansal borç toplam aktif oranı ve halka açıklık oranıdır. Bu değişkenlerin herbirinin, karlılık oranlarını etkileme derecesi ve yönünü tespit etmek için 20 alt hipotez oluşturulmuş ve test edilmiştir.

İşletmelerin sermaye yapısı kararlarının karlılık düzeylerine etkisinin incelenmesi amacıyla oluşturulan modeller aşağıdaki gibidir:

MODEL 1: $AKO_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 (KVBTA)_{i,t} + \beta_2 (UVBTA)_{i,t} + \beta_3 (BÖ)_{i,t} + \beta_4 (FBTA)_{i,t} + \beta_5 (HAO)_{i,t} + e_{i,t}$

MODEL 2: $ÖSK_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 (KVBTA)_{i,t} + \beta_2 (UVBTA)_{i,t} + \beta_3 (BÖ)_{i,t} + \beta_4 (FBTA)_{i,t} + \beta_5 (HAO)_{i,t} + e_{i,t}$

MODEL 3: $FKM_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 (KVBTA)_{i,t} + \beta_2 (UVBTA)_{i,t} + \beta_3 (BÖ)_{i,t} + \beta_4 (FBTA)_{i,t} + \beta_5 (HAO)_{i,t} + e_{i,t}$

MODEL 4: $FNATA_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 (KVBTA)_{i,t} + \beta_2 (UVBTA)_{i,t} + \beta_3 (BÖ)_{i,t} + \beta_4 (FBTA)_{i,t} + \beta_5 (HAO)_{i,t} + e_{i,t}$

Burada, *e*,hata terimini; i, yatay kesit üyeliğini ve t, zaman serisi üyeliğini göstermektedir.

Çalışmada, modellerdeki bağımlı değişkenler pozitif ve negatif olmak üzere iki ayrı grup olarak analiz edilmiştir. Aktif karlılık oranı, özsermaye karlılık oranı, faaliyet kar marjı ve faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranı 0'ın altında olanlar negatif ve üzerinde olanlar ise pozitif olarak adlandırılmış ve karlılık oranları (bağımlı değişkenleri) pozitif ve negatif olan işletmeler için regresyon çözümlemesi ayrı ayrı yapılmıştır. Bunun nedeni, karlılık oranları pozitif ve negatif olan işletmelerin sermaye yapısı kararlarından etkilenme düzeylerinin ayrı ayrı değerlendirilmek istenmesidir.

4. BULGULAR

Araştırmanın bulguları, tanımlayıcı istatistikler ve regresyon analizi bulguları olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Tanımlayıcı istatistiklerde, örneklem veri setinden elde edilen bilgiler ortaya konmuştur. Regresyon analizi bulgularında ise sermaye yapısı kararlarının karlılık düzeylerine etkisinin incelendiği sekiz modelin çözümlemesinden elde edilen analiz sonuçlarına değinilmiştir.

4.1.TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Araştırmada incelenen firmaların ilgili dönemdeki durumunun ortaya konulması amacıyla hesaplanan tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur. İnceleme döneminde, ortalama olarak karlılık oranlarına bakıldığında aktif karlılık oranı %6, özsermaye karlılık oranı %5, faaliyet kar marjı %6 ve faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranı ise %10 olduğu tespit edilmiştir. Yani 2009-2013 yıllarında BİST'te faaliyet gösteren işletmelerin ortalama karlılık oranı %6 düzeyindedir. İşletmelerin sermaye yapısını gösteren oranlara bakıldığında, kısa vadeli borçların toplam aktiflere oranı %33, uzun vadeli borçların toplam aktiflere oranı ise %12'dir. Toplam borçların öz sermayeye oranının 1,07, finansal borçların toplam aktiflere oranının ise %21 olduğu belirlenmiştir. Bu durum, işletmelerin yatırımlarının %45'ini borçla finanse ettiğini ve bu yabancı kaynakların %33'ünün kısa ve %12'sinin uzun vadeli finansman kaynaklarından oluştuğunu göstermektedir. Yani, 2009-2013 döneminden imalat işletmelerinin kaynak dağılımında özsermaye kullanımı yabancı kaynağa göre daha fazladır. İncelenen işletmelerin ortalama halka açıklık oranı ise %29 olarak belirlenmiştir. Özetle, incelenen işletmelerin karlılık oranlarının düşük olmasına rağmen karlı, buna karşın yabancı kaynak kullanımının yüksekliği dolayısıyla finansal riskinin yüksek olduğu söylenebilir.

***Tablo 2**: Değişkenlerin Temel Özellikleri*

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	Varyans
KVBTA	0,02	1,74	0,33	0,20	0,04
UVBTA	0,00	0,90	0,12	0,11	0,01
BÖ	-29,13	15,83	1,07	2,37	5,63
FBTA	0,00	1,05	0,21	0,18	0,03
HAO	0,01	1,00	0,29	0,18	0,03
ÖSK	-2,82	2,05	0,05	0,28	0,08
FKM	-6,35	8,24	0,06	0,42	0,17
AKO	-0,60	0,87	0,06	0,10	0,01
FNATA	-0,54	2,09	0,10	0,14	0,02

Tablo 3, iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Pearson korelâsyon katsayılarını göstermektedir. Pearson korelâsyon katsayısı değişkenler arası doğrusal ilişki düzeyini göstermektedir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre, işletmelerin karlılık oranları ile kısa ve uzun vadeli borçların aktiflere oranı, borç özsermaye oranı ve halka açılma oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum, işletmelerin borçluluk oranı ve halka açılma oranı arttıkça karlarının azalacağını ifade etmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında; kısa vadeli borç toplam aktif oranı, uzun vadeli borç toplam aktif oranı ve finansal borç toplam aktif oranı değişkenleri arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki varken, halka arz oranı ile borçluluk oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Karlılık oranları arasında ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

***Tablo 3:** Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi*

	KVBTA	UVBTA	BÖ	FBTA	HAO	AKO	ÖSK	FKM	FNATA
KVBTA	1								
UVBTA	0,130*	1							
BÖ	0,253*	0,055	1						
FBTA	0,539*	0,583*	0,194*	1					
HAO	0,055	-0,012	-0,040	-0,003	1				
AKO	-0,222*	-0,100*	0,000	-0,176*	-0,097*	1			
ÖSK	-0,019	-0,133*	-0,434*	-0,160*	-0,020	0,346*	1		
FKM	-0,104*	0,024	-0,920	-0,021	-0,029	0,328*	0,102*	1	
FNATA	-0,184*	-0,105*	-0,028	-0,163*	-0,114*	0,743*	0,285*	0,254*	1

* % 1 düzeyinde anlamlı

Analiz sonucu, en yüksek düzeyde ilişkinin 0,743'lük oranla aktif karlılık oranı ile faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranı arasında ve 0,583'lük oranla uzun vadeli borç/toplam aktif oranı ile finansal borç/toplam aktif oranı arasında da olduğu gözlenmektedir. Sonuçlardan da görüleceği üzere, değişkenler arasında istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

4.2. REGRESYON ANALİZ BULGULARI

Çalışmada, işletmelerin sermaye yapısı kararlarının karlılık düzeylerine etkisinin incelenmesi amacıyla oluşturulan dört regresyon modeli için yapılan çözümlemelerin sonuçları aşağıda sunulmuştur. Ancak, her bir regresyon modeli için karlılık oranlarının pozitif ve negatif olması durumuna bağlı olarak ayrı ayrı regresyon çözümlemesi yapıldığından, çalışmada toplam sekiz regresyon modeli çözümlenmiş ve sonuçlar tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

Sermaye yapısı kararları ile aktif karlılık oranı arasındaki ilişkinin analiz edildiği birinci model için yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Sermaye yapısının aktif karlılık oranına etkisinin incelendiği Model 1'de toplam 745 gözlem bulunmaktadır. Analiz döneminde aktif karlılık oranı 0'dan büyük olan 595 işletme ve aktif karlılık oranı 0'dan küçük olan 150 işletme tespit edilmiştir. Her iki grup için yapılan regresyon çözümlemesi sonuçları aynı tabloda birlikte sunulmuştur.

Tablo 4: *Aktif Karlılığa Göre Regresyon Sonuçları*

	POZİTİF		**NEGATİF**	
Bağımsız Değişkenler	**St. Beta**	**t-Değeri**	**St. Beta**	**t-Değeri**
KVBTA	- 0,018	- 0,331	-0,436*	-5,243
UVBTA	0,019	0,341	0,061	0,785
BÖ	0,011	0,259	0,278*	3,781
FBTA	-0,224*	-3,424	-0,151	-1,576
HAO	0,009	0,227	-0,011	-0,154
İstatistiksel Veriler				

R^2	0,05	0,32
Düzeltilmiş R^2	0,04	0,30
F-İstatistiği	6,26*	13,82*
D-W İstatistiği	1,11	1,76
N	595	150

***** % 1 düzeyinde anlamlı

Tabloda yer alan Düzeltilmiş R^2 değeri, modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü göstermektedir. F istatistiği, regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlılık gücünü gösteren değerdir. D-W istatistiği ise modelde kullanılan bağımsız değişken sayısı ile gözlem miktarını dikkate alarak otokorelasyon sorununun olup olmadığını gösteren istatistiksel bir ölçüttür.

Model 1 için hesaplanan F istatistik değerleri, iki regresyon modelinin de bir bütün olarak % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin aktif karlılığı açıklama oranları, aktif karlılığın pozitif olduğu 595 işletme için çözümlenen regresyon modeli için %5, aktif karlılığın negatif olduğu 150 işletme için çözümlenen regresyon modeli için %32 olarak belirlenmiştir. D-W istatistik değerleri, aktif karlılığın pozitif olduğu regresyon modelinde otokorelasyon olduğunu, aktif karlılığın negatif olduğu regresyon modelinden otokorelasyon olmadığını göstermektedir.

Model 1 için yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda, aktif karlılıkları pozitif olan işletmeler için aktif karlılık oranı ile sadece finansal borç toplam aktif oranı arasında % 1 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. FBTA oranı dışındaki KVBTA, UVBTA, BÖ, HAO değişkenleri ile aktif karlılık oranı arasında istatistiksel olarak açıklayıcı bir ilişki saptanamamıştır. Yani, finansal borç toplam aktif oranını artıran işletmelerin aktif karlılık oranlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aktif karlılıkları negatif olan işletmeler için aktif karlılık oranı ile KVBTA oranı arasında istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki ve BÖ oranı ile arasında istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, kısa vadeli borç kullanımını artıran işletmelerin aktif karlılık

oranının azaldığı, ancak borç özsermaye oranını artıran işletmelerin ise aktif karlılık oranının arttığı belirlenmiştir. Bu durum işletmelerin belirli bir noktaya kadar borçlanmalarının karlılığı olumlu yönde etkilediği, o noktanın üzerine çıkıldığında da borçlanmanın karlılığı olumsuz yönde etkilediği anlamına gelmektedir.

Aktif karlılık oranı ile UVBTA, FBTA ve HAO değişkenleri arasında istatistiksel olarak bir ilişki tespit edilememiştir. Benzer şekilde Zeitun ve Tian (2007) çalışmalarında borçlanma oranının piyasa performansına pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır. Titman ve Wessel (1988) ise bu sonuçlardan farklı olarak kullandıkları borçlanma oranıyla karlılık değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Ayrıca, öz sermayeye oranla daha fazla borç kullanan işletmelerin aktif karlılık oranlarının arttığı görülmüştür. Bayrakdaroğlu (2010) çalışmasında, borçlanma oranları ile aktif karlılık oranı arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Model 1'de kullanılan FBTA oranı hariç diğer sermaye yapısı değişkenleri ile aktif karlılık oranı arasında istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmadığından dolayı H_1 hipotezi reddedilmiştir. H_1 hipotezinin alt hipotezlerinden "İşletmelerin FBTA oranları aktif karlılık oranlarını etkilemektedir" alt hipotezi kabul edilmiş, diğer alt hipotezler reddedilmiştir.

Sermaye yapısı kararları ile özsermaye karlılığı arasındaki ilişkinin analiz edildiği ikinci model için yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Sermaye yapısı kararlarının özsermaye karlılığı oranına etkisinin incelendiği Model 2'de toplam 745 gözlem bulunmaktadır. Özsermaye karlılık oranı 0'dan büyük olan 543 işletme ve özsermaye karlılık oranı 0'dan küçük olan 202 işletme tespit edilmiştir. Her iki grup için yapılan regresyon çözümlemesi sonuçları aynı tabloda birlikte sunulmuştur.

Model 2 için yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda, sermaye yapısı değişkenleri ile özsermaye karlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. F istatistik değerleri bir bütün halinde regresyon modellerinin % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin özsermaye karlılığını açıklama gücü, özsermaye karlılığı pozitif olan grup için %42,

negatif olan grup için %34'tür. Ayrıca D-W istatistik değerleri her iki grupta da otokorelasyon sorunu olmadığını ifade etmektedir.

Tablo 5: *Özsermaye Karlılığına Göre Model Sonuçları*

	POZİTİF		**NEGATİF**	
Bağımsız Değişkenler	**St. Beta**	**t-Değeri**	**St. Beta**	**t-Değeri**
KVBTA	0,447**	10,874	-0,177*	-2,410
UVBTA	0,220**	5,403	-0,421**	-5,447
BÖ	-	-15,649	-0,258**	-4,031
FBTA	-0,124*	-2,523	-0,034	-0,396
HAO	-0,056	-1,700	0,021	0,354
İstatistiksel Veriler				
R^2	0,42		0,34	
Düzeltilmiş R^2	0,41		0,33	
F-İstatistiği	78,74**		20,60**	
D-W İstatistiği	1,49		1,92	
N	543		202	

** % 1 düzeyinde anlamlı, * % 5 düzeyinde anlamlı

Özsermaye karlılığı pozitif olan işletmeler için yapılan regresyon çözümlemesi sonucunda, bağımlı değişken üzerinde etkisi bulunan değişkenler KVBTA, UVBTA, FBTA ve BÖ'dir. Kısa vadeli ve uzun vadeli borçların toplam aktif içindeki payı arttıkça özsermaye karlılığı da artmaktadır. Benzer şekilde Abor (2005) çalışmasında KVBTA oranı arttığında özsermaye karlılığı oranının arttığını tespit etmiştir. Bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde borç kaynak kullanımını artıran işletmelerin özsermaye karlılıklarını artıracağı ve finansal performanslarının yükseleceği sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, finansal borçların toplam aktifler içindeki payı arttıkça ve borç kaynak kullanımının özsermaye kullanımından daha fazla olduğu durumlarda özsermaye karlılığında düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Halka açıklık oranının özsermaye karlılığı üzerinde bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Kısakürek ve Aydın (2013) ve Topal (2007) çalışmalarında sermaye yapısı değişkenleri ile özsermaye karlılığı arasında ters orantı tespit etmişlerdir.

Özsermaye karlılığı negatif olan işletmeler için yapılan regresyon çözümlemesi sonucunda, bağımlı değişken üzerinde etkisi bulunan değişkenler UVBTA, BÖ ve KVBTA oranlarıdır. Kısa ve uzun vadeli borçların toplam aktifler içerisindeki payı artması özsermaye karlılığını olumsuz etkilemektedir. Abor (2005) çalışmasında UVBTA oranı ile

özsermaye karlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Borç kaynak kullanımının özsermaye kullanımından daha fazla olduğu durumlarda da özsermaye karlılığındaki negatiflik artmaya devam etmektedir. Ayrıca halka açıklık oranı ile finansal borçlanmanın özsermaye karlılığı üzerinde bir etkisi olmadığı sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Model 2'de, sermaye yapısı değişkenleri ile özsermaye karlılığı arasında istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum H_2 hipotezini doğrulamaktadır. Halka açıklık oranı ile ilgili istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilemediğinden dolayı "İşletmelerin halka açıklık oranları özsermaye karlılığı oranlarını etkilemektedir" alt hipotezi reddedilmiştir, diğer alt hipotezler kabul edilmiştir. Yani, sermaye yapısı değişkenleri özsermaye karlılığını etkilemektedir.

Sermaye yapısı kararları ile faaliyet kar marjı arasındaki ilişkinin analiz edildiği üçüncü model için yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: *Faaliyet Kar Marjına Göre Model Sonuçları*

	POZİTİF		**NEGATİF**	
Bağımsız Değişkenler	**St. Beta**	**t-Değeri**	**St. Beta**	**t-Değeri**
KVBTA	-0,157*	-2,942	0,038	0,383
UVBTA	0,043	0,765	0,055	0,587
BÖ	0,002	0,039	0,122	1,387
FBTA	-0,016	-0,241	0,012	0,105
HAO	0,016	0,388	0,068	0,812
İstatistiksel Veriler				
R^2	0,03		0,03	
Düzeltilmiş R^2	0,02		-0,01	
F-İstatistiği	3,20		0,80	
D-W İstatistiği	1,90		1,48	
N	595		150	

* % 1 düzeyinde anlamlı

Sermaye yapısı kararlarının faaliyet kar marjına etkisinin incelendiği Model 3'te toplam 745 gözlem bulunmaktadır. Faaliyet kar marjı 0'dan büyük olan 595 işletme ve faaliyet kar marjı 0'dan küçük olan 150 işletme tespit edilmiştir. Her iki grup için yapılan regresyon çözümlemesi sonuçları aynı tabloda birlikte sunulmuştur.

Model 3 için yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda, sermaye yapısı değişkenleri ile faaliyet kar marjı arasında istatistiksel olarak açıklayıcı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bağımsız değişkenlerin faaliyet kar marjını açıklama gücü faaliyet kar marjı hem pozitif hem de negatif durumda olan işletmeler için % 3'tür. Bu değer, sermaye yapısı değişkenleri ile faaliyet kar marjı arasında istatistiksel olarak açıklayıcı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Ayrıca F istatistik değerleri, bir bütün halinde regresyon modellerinin % 1 düzeyinde anlamlı olmadığını göstermektedir.

Model 3'te R^2 ve modelin anlamlılık değerlerinin göz ardı edilmesi varsayımı altında, faaliyet kar marjı pozitif durumda olan işletmelerin faaliyetlerini etkileyen tek değişkenin KVBTA olduğu görülmektedir. Chirsti ve diğerleri (2013) yaptıkları çalışmada, Borç/Toplam Aktif oranının faaliyet kar marjı üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Model 3'te kullanılan sermaye yapısı değişkenleri ile faaliyet kar marjı arasında istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmadığından dolayı H_3 hipotezi reddedilmiştir. Değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki kurulamamasından dolayı alt hipotezler de reddedilmiştir. Bu durumda sermaye yapısı değişkenleri faaliyet kar marjını etkilememektedir.

Sermaye yapısı kararları ile faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranı arasındaki ilişkinin analiz edildiği dördüncü model için yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

Sermaye yapısı kararlarının faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranına etkisinin incelendiği Model 4'te toplam 745 gözlem bulunmaktadır. Faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranı 0'dan büyük olan 658 işletme ve faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranı 0'dan küçük olan 87 işletme tespit edilmiştir. Her iki grup için yapılan regresyon çözümlemesi sonuçları aynı tabloda birlikte sunulmuştur.

Yapılan regresyon çözümlemeleri sonucunda hesaplanan F istatistik değerleri bir bütün olarak regresyon modellerinin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. FNATA oranının pozitif olduğu regresyon modelinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü % 4'tür. Bu durum değişkenler arasında istatistiksel olarak açıklayıcı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. FNATA oranının negatif olduğu regresyon modelinden ise, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü %39 seviyesindedir. FNATA oranı pozitif olan regresyon modeli için D-W istatistiği (1,29) otokorelasyon sorununun olduğunu, FNATA oranı negatif olan regresyon modeli için D-W istatistiği (1,85) otokorelasyon sorununun olmadığını göstermektedir.

Tablo 7: *Faaliyet Nakit Akışı/Toplam Aktif Oranına Göre Model Sonuçları*

	POZİTİF		**NEGATİF**	
Bağımsız Değişkenler	**St. Beta**	**t-Değeri**	**St. Beta**	**t-Değeri**
KVBTA	-0,057	-1,145	-0,352**	-3,086
UVBTA	-0,042	-0,811	0,149	1,583
BÖ	-0,019	-0,470	0,384**	3,929
FBTA	-0,104	-1,707	-0,276*	-2,105
HAO	-0,066	-1,719	-0,016	-0,172
İstatistiksel Veriler				
R^2	0,04		0,39	
Düzeltilmiş R^2	0,03		0,36	
F-İstatistiği	4,80**		10,48**	
D-W İstatistiği	1,29		1,85	
N	658		87	

** % 1 düzeyinde anlamlı, * % 5 düzeyinde anlamlı

FNATA oranı pozitif olan işletmelerin sermaye yapısı değişkenleri ile arasında istatistiksel olarak açıklayıcı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. FNATA oranı negatif olan işletmelerin ise sermaye yapısı değişkenleri ile arasında istatistiksel olarak açıklayıcı bir ilişki bulunduğu ve BÖ oranı değişkeninin faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranını pozitif

yönde etkilediği, KVBTA ve FBTA oranlarının faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranını negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Borç kaynak kullanımının özsermaye kullanımından daha fazla olduğu durumlarda, işletmelerin faaliyetlerinden elde ettikleri nakit akışlarının arttığı, ancak kısa vadeli borçların ve finansal borçların toplam aktifler içerisindeki payı arttıkça işletmelerin faaliyetlerinden elde ettikleri nakit akışlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani, borçlanma politikası benimsemiş işletmelerin esas faaliyetleri sonucunda nakit darlığı çektiği tespit edilmiştir.

Model 4'te, FNATA oranı pozitif olan işletmeler için yapılan regresyon çözümlemesinden sermaye yapısı değişkenleri ile faaliyet nakit akışı/toplam aktif arasında istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmadığından dolayı H_4 hipotezi reddedilmiştir. Ancak FNATA oranı negatif olan işletmeler için BÖ, KVBTA ve FBTA oranları faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranını etkilemektedir. Bu durumda FNATA oranı negatif olan işletmeler için, sermaye yapısı değişkenleri faaliyet nakit akışı/toplam aktif oranını etkilediğinden H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Sermaye yapısı kararları işletmelerin performanslarını etkileyen en önemli kararlardır. İşletme performansının en önemli göstergesi kar veya nakit akışı kavramıdır. İşletmeler oluşturdukları sermaye yapısı bileşenleri ile faaliyetlerinden kar elde etmeye çalışırlar. Bu açıdan bakıldığında, satış, aktif ve özsermaye karlılığı ile faaliyet nakit akışı gibi faktörler işletmelerin performanslarının değerlendirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, 2009-2013 yılları arasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren halka arz edilmiş imalat sanayi işletmelerinin sermaye yapısı kararlarının karlılık düzeylerine etkisinin araştırılmasıdır. Araştırma bulgularına göre aktif karlılığı negatif olan işletmelerde, kısa vadeli borç kullanımının aktif karlılık oranını azalttığı, ancak borç özsermaye oranının artmasının ise aktif karlılık oranını artırdığı belirlenmiştir.

Özsermaye karlılığı pozitif olan işletmelerde; kısa vadeli ve uzun vadeli borçların toplam aktif içindeki payı arttıkça özsermaye karlılığı da artmaktadır. Bunun yanı sıra, finansal borçların toplam aktifler içindeki

payı arttıkça ve borç kaynak kullanımının özsermaye kullanımından daha fazla olduğu durumlarda özsermaye karlılığında düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Özsermaye karlılığı negatif olan işletmelerde, kısa ve uzun vadeli borçların toplam aktifler içerisindeki payının artması özsermaye karlılığını olumsuz etkilemektedir. Borç kaynak kullanımının özsermaye kullanımından daha fazla olduğu durumlarda da özsermaye karlılığındaki negatiflik artmaya devam etmektedir.

Araştırma sonucunda, işletmelerin özsermaye karlılığı oranlarını arttırabilmeleri için finansal borç haricinde yabancı kaynak kullanmaları ve aktif karlılık oranlarını arttırabilmeleri için kısa vadeli borç oranlarını azaltmaları önerilebilir. Çalışmada halka açıklık oranı ile karlılık oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu durum, halka açıklık oranının artmasının işletmelerin karlılık düzeyini etkilemediği anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada imalat sanayi işletmelerinin sermaye yapısı değişkenleri ile karlılıkları arasında ilişki analiz edilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda, son döneme ilişkin imalat sanayi işletmelerinin sermaye yapısı değişkenleri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin incelenmesi araştırma konusu yapılabilir. Ayrıca imalat sektörü ile diğer sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin sermaye yapısı değişkenleri ile karlılıkları arasında karşılaştırma yapılması önerilir. Ayrıca işletmelerin optimal sermaye yapıları istatistiksel olarak incelenip karlılık düzeyleri ile ilişkileri analiz edilebilir.

KAYNAKLAR

Abor, Joshua (2005), "The Effect of Capital Structure on Profitability: An Empirical Analysis of Listed Firms in Ghana", The Journal Of Risk Finance, 6 (5), 438- 445.

Baker, Malcolm ve Wurgler, Jeffrey (2002), "Market Timing and Capital Structure", Journal of Finance, 57 (1), 1-20.

Brealey, Richard ve diğerleri (2001), Fundamental of Corporate Finance, (Çev. Ümit Bozkurt, Türkan Arıkan, Hatice Doğukanlı), 3.Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Brealey, Richard A. and Myers, Stewart C. (1984), Principles of Corporate Finance, II. Edition, New York: McGraw-Hill Education.

Brigham, Eugene ve Ehrhardt, Michael C. (2011), Financial Management: Theory And Practice, 13th Edition, Ohio: South-Western Cengage Learning.

Canki, Aynur (2014), Finansal Performans Ölçümünde Sermaye Yapısının Etkisinin Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Castanias, Richard (1983), "Bankruptcy Risk and Optimal Capital Structure," The Journal of Finance, 38 (5), 1617-1635.

Chiang, Yat Hung ve diğerleri (2002), "Capital Structure and Profitability of The Property and Construction Sectors in Hong Kong", Journal of Property Investment and Finance, 20 (6), 434-453.

Chirsti, Ali, Sangmı (2013), "Impact of Capıtal Structure on Profıtabılıty of Listed Companıes (Evıdence From India)", The Usv Annals of Economics and Public Administration, 13 (17), 183-191.

Danis, András ve diğerleri (2014), "Refinancing, Profitability, and Capital Structure", Journal of Financial Economics, 114 (2014), 424-443.

Durand, David (1952),"The Cost of Debt and Equity Funds For Business: Trends and Problems of Measurement", Conference On Research on Business Finance in New York, 194 (5), 215-261.

Dinçergök, Burcu (2010), Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörlerin Mukayeseli İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fama, Eugene ve French, Kenneth R. (1998) "Taxes, Financing Decisions, and Firm Value", The Journal of Finance, 53 (3), 819-843.

Ferri, Michael ve Jones, Wesley (1979), "Determinants of Financial Structure: A New Methodological Approach", The Journal of Finance, 34 (3), 631-644.

Gill, Amarjit ve diğerleri (2011), "The Effect of Capital Structure on Profitability: Evidence From The United States", International Journal of Management, 28 (4), 3-15.

Graham, John R. ve Harvey, Campbell R. (2001), "The Theory and Practice of Corporate Finance: Evidence From The Field", Journal of Financial Economics, 60 (2), 187-243.

Huang, Rondbing ve Ritter, Jay, R. (2005), "Testing the Market Timing Theory of Capital Structure", University of Florida Working Paper, 1-43.

İç, Süleyman, (2011), "Sermaye Yapısının Karlılık Üzerine Etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir Araştırma", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 48 (553), 5-14.

Karadeniz, Erdinç ve İskenderoğlu, Ömer (2011), "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Aktif Kârlılığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi", Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 22 (1), 65-75.

Kısakürek, M. Mustafa ve Aydın, Yüksel (2013), "İşletmelerden Sermaye Yapısı ile Karlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: 1992-2011 Yılları Arası Finansal Krizler Odaklı BİST'te Bir Uygulama", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14 (2), 97-121.

Masulis, Ronald W. (1983), "The İmpact of Capital Structure Change on Firm Value: Some Estimates", Journal of Finance, 38 (1), 107-126.

Modigliani, Franco ve Merton, Miller H. (1958), "The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment", The American Economic Review, 3, 261-297.

Modigliani, Franco ve Merton, Miller H. (1963), "Corporate Income Taxes and The Costof Capital: A Correction", The American Economic Review, 53 (3), 433-443.

Muritala, Taiwo Adewale ve Ajibola, Oguntade Busola (2013), "Does Capital Structure Enhance Firm Performance? Evidence from Nigeria", The IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices, 12 (4), 43-55.

Myers Stewart. C. (1984) "The Capital Structure Puzzle", Journal of Finance, 39 (3), 575-592.

Myers, Stewart C. ve Majluf, Nicholas S. (1984), "Corporate Financing and Investment Decision When Firms Have Information That Investors Do Not Have", Journal of Financial Economics, 13 (2), 187-221.

Okuyan, H. Aydın ve Taşçı, Mehmet H. (2010), "Sermaye Yapısının Belirleyicileri: Türkiye'deki En Büyük 1000 Sanayi İşletmesinde Bir Uygulama", Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 4 (1), 105-120.

Pike, Richard ve Neale Bill (2003), Corporate Finance and Investment Decision Strategies, 4th Edition, Harlow: Prentice Hall.

Ross, Stephan A. (1977), "The Determination of Financial Structure: The Incentive Signalling Approach", The Bell Journal of Economics, 8 (1), 23-40.

Shapiro, C. Alan (1998), Multinational Financial Management, 1th Edition, California: Press University of Sourther

Titman, Sheridan ve Wessels, Roberto (1988), "The Determinants of Capital Structure Choice", Journal of Finance: American Finance Association, 43 (1), 1-19.

Van Horne, James ve Wachowicz, John (2008), Fundamentals of Financial Management, 13th Edition, Harlow: Pearson Education Limited.

Yener, Erol ve Karakuş, Rıfat (2012), "Sermaye Yapısı ve Firma Değeri İlişkisinin Farklı Aktif Büyüklüklerde Karşılaştırmalı İncelenmesi: İMKB 100 Firmaları Üzerine Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 14 (2), 75-98.

Zeitun, Rami ve Tian, Gang G. (2007), "Capital Structure and Corporate Performance: Evidence from Jordan", Australasian Accounting Business and Finance Journal, 1 (4), 40-60.

PERAKENDECİLİKTE ÖZEL MARKA KULLANIMI VE UYGULAMALARI

BÖLÜM 2

Ahu YAZICI[1]

[1] 1 Dr.Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi

GİRİŞ

Değişen yaşam koşulları perakendecilik sektörünü ön plana çıkarmıştır. Günümüzde hızla artan rekabet, durmadan değişen teknolojik gelişmeler ve tüketici talepleri, işletmeleri daha yoğun ve müşteri odaklı stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. Tüm sektörlerde yaşanan bu gelişmeler perakendecilik sektöründe de kendini önemli ölçüde göstermektedir.

Son yıllarda perakendecilikteki gelişmeleri belirleyen en önemli etken "tüketici"dir. Perakendecilerin tüketicilere yakınlıkları, onları sürekli ve etkin biçimde izleyebilmelerine, onların istek ve gereksinimlerindeki değişimleri daha hızlı ve uygun cevap verebilmelerine olanak sunmuştur. Genel olarak, tüketiciler ve perakendeci firmalar kazanırken, üretici firmalar pazarlama kanalları içindeki güçlerini ve kontrollerini kaybetmişlerdir. Pazarlama kanalı içindeki bu güç dengesinin değişimi sonucu, perakendeci firmalar rekabet avantajı yakalayabilmek, teknoloji ve pazarlama yöntemlerinde farklılık yaratabilmek, tüketici sadakatini kazanabilmek ve pazar paylarını arttırabilmek için kendi özel markalarını geliştirmişlerdir. Bu şekilde, perakendeci firmalar kar marjlarını arttırmışlar ve marka bağımlısı olan müşterilerini muhafaza edebilmişlerdir.

Özel markalar, markalı ürünlerini yüksek kâr marjlarıyla satan üretici firmalarla tüketicilere ucuz ürün satmak isteyen market zincirleri arasındaki rekabetten doğmuştur. Özel markaların pazardaki büyümelerinin nedenleri arasında fiyatının düşük olması, bu ürünlerin kalitelerinin giderek artması, özellikle büyük perakendecilerin giderek saldırgan pazarlama programları uygulamaları ve perakendecilerin yüksek kar marjı istekleri sayılabilir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, tüketicilerin özel markalı ürünlere bakış açılarını tespit etmektir.

Perakendecilik Kavramı ve Tanımı

Perakendecilik, nihai tüketiciye kişisel kullanımı için yapılan ürün ve hizmet satışlarını kapsar. Buna üreticiler ve toptancılar da girer. Önemli olan, tüketicinin satın aldığı ürünü kendi kişisel tüketimi için kullanmasıdır (Kotler ve Armstrong, 1996: 426). Perakendeci, dağıtım kanalında, nihai tüketiciye üreticiden veya toptancıdan ürün alıp satan birimdir. Başka bir deyişle perakendeci, "doğrudan doğruya son tüketiciye satış yapan tacir veya esnaftır (Tek, 1984: 2). Tüketici genelde, bir ürünü almak için karar veren ve karşılığını ödeyen kişi olarak

düşünülür. Oysa, tüketici kavramını daha geniş kapsamda düşünmek gerekir. Kişiler, aileler, üretici işletmeler, aracı işletmeler, özel ve tüzel kuruluşlar, kamu kuruluşları belli başlı tüketim birimleridir (Karalar, 2009: 254). Günümüzde çok az insan, tükettiği ürünleri üretir ve kullandığı hizmetleri sunar. Üreticiler ve tüketiciler ayrı ayrı yerlerdedir ve değişimi sağlamak için birbirlerini bulma gereği duyarlar. Bir değişim ilişkisinin olması için üretici ve tüketiciyi bir araya getiren bir gücün olması gerekir. Bu güç pazarlamadır (Rızaoğlu, 2007: 2).

Ülkemizde perakendecilik gelişmesi, İstanbul'da 1913'te kurulan ancak, kısa süre sonrada kapanan tüketim kooperatifleri ile birlikte ilk adım atılmıştır. (Arıkbay, 1996: 44). Türkiye'de kurulan ilk zincir mağaza, devlet girişimiyle Sümerbank olmuştur. 1954'te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çıkarılmasıyla birlikte dönemin hükümeti tarafından İsviçre Migros Kooperatifler Birliği Türkiye'ye davet edilmiştir. Girişimler sonucu kurulan Migros-Türk, İstanbul'daki üreticileri yeni ve gelişmiş mal temin kanalları bulmaya teşvik etmiş, direkt alım programı kapsamında da pastörize süt ve elma şırası üretimine önayak olmuştur. Diğer bir girişim de, 1956'da Gima A.Ş'nin açılmasıdır. Bu girişimde de, tüketicilere temel gıda maddelerini ucuza temin etmek amaçlanmıştır 1960'lara gelindiğinde az da olsa sektör girişimi olarak, 19 Mayıs Mağazaları, Karamürsel Mağazaları, Beymen, Vakko gibi büyük mağazalar açılmaya başlamıştır. 1973'te çıkarılan bir kararnameyle büyük mağazacılığın gelişimi desteklenmeye çalışılmıştır. 1980'lere kadar perakende ticarette önemini korumuştur. (Gambarov, 2007: 36).

Hükümetler 1985'ten itibaren kapalı alışveriş merkezlerine ve büyük mağazalara yatırım yapmaları için teşvik vermişlerdir. Böylelikle, ilk modern alışveriş merkezi olan Galeria İstanbul Ataköy'de 1988 yılında açılmıştır. Bunu sırasıyla, Primtemps ve ilk modern hipermarket olan Belpa, ilk Cash&Carry formatındaki hipermarket Metro, 1991'de Carrefour, 1994'de Spar, 1995'de Kipa izlemiştir (Beğendik, 2006: 46).

Özel Marka

Literatür incelendiğinde özel marka kavramı ile ilgili birçok tanım mevcuttur. Lamb vd. (1992)'e göre toptancıların ya da perakendecilerin sahip olduğu marka isimlerine özel marka denir. Sayman ve Raju (2004)'ya göre özel markalar; üreticiden çok perakendeci tarafından sahiplenilen ve kontrol edilen markalardır. Fernie ve Pierrel (1996)'e

göre öz marka, özgün marka gibi terimler özel marka ile aynı anlamda kullanılmakla birlikte privatelabel, özel etiket, market markası, perakendeci markası, aracı markası ve mağaza markası da yaygın olarak kullanılmaktadır (Arslan, 2015: 126).

Özel markaların bazı önemli karakteristiklerini kısaca özetlersek aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Hoch, 1996: 90):

i. Özel marka, mağaza için sadece ticarî bir markadır.

ii. Perakendecinin bir ürünü olarak özel markalarda, tüm pazarlama ve envanter yatırımları perakendeci tarafından yapılmaktadır.

iii. Perakendeciler, özel markalı ürünlerine iyi bir dağıtımı ve mağaza raf alanını garanti ederler.

iv. Tüketicilerin, özel markadaki düşük kalite algılaması, ulusal markalı ürünler için yüksek kalite şeklindedir. Özel markalı ürünlerin gelişim sürecinde bu eğilim düşmektedir.

Türkiye'de ilk özel marka uygulamaları Migros Türk'ün kurulmasıyla başlamıştır. İlk uygulanan ürünler zeytinyağı, sabun, krem, bulaşık deterjanı çeşitleri olmuştur. Migros'a zeytinyağı üreten Ece firması Migros'un en büyük ürün vereni haline gelmiştir. 1985'lere kadar özel marka uygulaması yalnız Migros zincir mağazalar ile sınırlı kalmıştır. 1985 sonrası serbest ekonomik koşulların oluşması, reklâm harcamalarının artması, sanayileşme sonucu özel markaların daha uygun koşullarda ürettirme olanakları ortaya çıkmıştır (Pala ve Saygı, 2004: 49).

Özel markaların büyümesinde katkısı olan faktörler aşağıdaki gibi açıklanabilir (Yıldız, 2008: 94):

i. Üretici markalı ürünlerin fiyatlarının önemli oranda yükselmesi:,

ii. Üretici markalarında kuponların azaltılması:

iii. Üretim teknolojilerinin yaygınlaşması:

iv. Kalite değişmesinde algılamanın düşmesi:

v. Perakendecilerin gücü:

vi. Tedarikçiler tarafından pazar boşluklarının görülmüş olması:

vii. Eğitimli tüketicilerin oranının yükselmesi:

Özel markalar, mağazaya veya zincire özel olmakla birlikte ancak etkin şekilde pazarlama yapılırsa mağaza sadakati ve mağaza içi tüketici trafiği yaratabilir. Kuşkusuz, perakendeciler düşük fiyatlarını vurgulayarak tüketicileri mağazaya çekmeye çalışacaktır. Fakat, diğer rakiplerde bunu uygulayabilirler. Dolayısıyla, özel markaların "en ucuz" şeklindeki reklamı her zaman rekabetsel avantaj sağlamayacaktır. Perakendecilerin, özel markalara yönelik güçlü bir imaj oluşturmaları, ulusal markalara karşı tat testleri ve tutundurma çabalarıyla desteklenmesiyle sağlanabilir. Bütün bu uygulamalar, perakendeciler için rakiplerine karşı uzun dönemde güçlü bir silah oluşturmakta ve rekabetsel avantaj sağlamaktadır (Dick vd., 1995:24). Tüketiciler alışılmış market ismine sahip ucuz bir özel marka garantisini, bilinmeyen bir ulusal markanın riskli olabilme ihtimaline karşı tercih etme eğilimindedirler (Baltas, 1997:315).

Özel markalı ürün grubu, uygun fiyatla satılan ürünler olarak bilindiğinden bu grupta fiyatlarla çok fazla oynamaya gerek yoktur. Arka plânda özel markalı ürün grubu perakendeciye görülmeyen bir kârlılık bırakır. Özel markalı ürün grubuna fiyat garantisi veren grup denebilir. Her zaman satın alan bir müşteri grubu garantisi de olduğu için özel markalar doğrudan bir yatırım olarak görülmektedir (Sevahil, 2004: 26). Özel markalar perakendecilere sadık müşteri potansiyeli sağlamaktadır. Özel markalar, kalitesinden ödün vermediği sürece ulusal markalara sıkı bir rakip olabilir. Perakendecilerin ürün çekiciliğine, paketine, marka imajına, işyeri imajına ve diğer fiziksel etmenlere önem vererek müşterileri cezp etmeleri gerekmektedir (Dick vd., 1995: 16).

Tüketicilerin Özel Markalara Bakış Açısı: Aydın ve Nazilli Örneği

Son yıllarda perakendecilik sektöründe çok önemli gelişmeler gözlenmiştir. Gerek ulusal gerekse çok uluslu perakendeci kuruluşların oluşturduğu organize perakendeciler pazardan daha büyük pay alır hale gelmişlerdir. Bu hızlı gelişme beraberinde yoğun bir rekabeti de getirmiştir. Küreselleşme sürecinde rekabetin artması, perakendecilik sektöründeki hızlı gelişme, mal ve hizmetlerin farklılaşması ve çeşitlenmesi, kişisel gelişmedeki değişme tüketicileri daha küçük pazar kesitlerine ayırmıştır. Tüketicilerin içinde bulunduğu yaşam döneminde sahip olduğu demografik, psikolojik ve sosyolojik yapılarındaki farklılıklar da dikkate alındığında, tüketicilerin farklı nedenlerle satın alma kararı verdikleri bilinmektedir. Perakendeciler, rekabet avantajı

yakalayabilmek ve tüketicilerde tercih sebebi yaratabilmek için kendi özel markalarını geliştirmeye başlamışlardır.

Araştırmanın Amacı

Son yıllarda perakendecilikteki gelişmeleri belirleyen en önemli etken "tüketici"dir. Perakendecilerin tüketicilere yakınlıkları, tüketicileri sürekli ve etkin biçimde izleyebilmelerine, onların istek ve gereksinimlerindeki değişimlere daha hızlı ve uygun cevap verebilmelerine olanak sunmuştur. Özellikle, son yirmi yılda perakendeciliğe ait pazarlama kanallarının güç kazanması ve büyümesi, üretici firmaları daha az önemli hale getirmiştir. Genel olarak, tüketiciler ve perakendeci firmalar kazanırken, üretici firmalar pazarlama kanalları içindeki güçlerini ve kontrollerini kaybetmişlerdir. Pazarlama kanalı içindeki bu güç dengesinin değişimi sonucu, perakendeci firmalar rekabet avantajı yakalayabilmek, teknoloji ve pazarlama yöntemlerinde farklılık yaratabilmek, tüketici sadakatini kazanabilmek ve pazar paylarını arttırabilmek için kendi özel markalarını geliştirmişlerdir. Bu şekilde, perakendeci firmalar kâr marjlarını arttırmışlar ve marka bağımlısı olan müşterilerini muhafaza edebilmişlerdir.

Çalışmanın temel amacı, tüketicilerin özel markalı ürünlere bakış açılarını tespit etmektir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma betimsel bir çalışmadır. Çalışmada değişkenler tek tek ele alınarak betimlenmiştir

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anketten yararlanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak anketin kullanılmasının bazı gerekçeleri bulunmaktadır. İlk olarak bu çalışmamız çok sayıda cevaplayıcıyı içerdiği için anket kullanılmıştır. İkinci olarak, anket bilgilerin isimsiz, imzasız alınmasına olanak verdiği için sorulara cevap verecek kişilerin cevaplarda çekingenliklerinin önüne geçilebileceği düşünülmüştür.

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, cevaplayıcıların demografik özelliklerini ortaya çıkaran, yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, meslek, medeni durum, hane halkı sayısı, gelir durumuna ilişkin sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde, cevaplayıcıların markete gidiş sıklıkları,

özel markalı ürün tercihinde etkili olan kriterler, özel markalı ürünlerden tercih ettikleri ürün grupları belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, ulusal marka ve özel marka karşılaştırması yapılarak, tüketicilerin hangi faktörlerin etkisiyle özel markalı ve ulusal markalı ürünleri satın alma kararı verdikleri incelenmiştir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Aydın ili ve Nazilli ilçesinde bulunan perakende işletmelerinin müşterilerinden oluşmaktadır. Araştırma evreninin Aydın ili ve Nazilli ilçesinde bulunan süpermarketlerden seçilmesinin temel gerekçeleri şunlardır: Geniş bir evrene ulaşmanın yüksek maliyetler doğurması, evrene ulaşmak için gerekli zamanın sınırlı olması, seçilen süpermarketlerin ürün çeşitliliği ve özel marka bulundurma durumları.

Ayrıca, çalışma kapsamında perakendeci işletme türlerinden süpermarketler uygulama içerisine alınmıştır. Diğer perakendeci türleri kapsam genişliği ve farklı market stratejilerini bir arada bulundurduğu için araştırma kapsamına alınmamıştır.

Konunun hedeflenen amaca ulaşabilmesi için yeterli sayıda tüketiciye soru sorulmuş ve bazı mağaza yöneticileri ile konu hakkında görüşülmüştür. Örneklem içerisinde yer alacak katılımcılar basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmada %95 güven aralığında %5 hata payı ile ana kitleyi temsil amacıyla 400 kişilik bir örneklem sayısı belirlenmiştir.

Bulgular ve Değerlendirmeler

Tüketicilerin Demografik Özellikleri İle İlgili Bulgu ve Değerlendirmeler

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerini ortaya çıkaran, yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, mesleki durumu, medeni durumu, hane halkı büyüklüğü ve gelir durumuna ilişkin özellikler ayrıntılı olarak Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo1: *Ankete Katılan Tüketicilerin Demografik Özellikleri*

Demografik Değişkenler	Frekans f	Yüzde %	Demografik Değişkenler	Frekans f	Yüzde %
Cinsiyet			**Öğrenim Durumu**		
Kadın	162	40,5	İlkokul	58	14,5
Erkek	238	59,5	Ortaokul	57	14,3
Yaş			Lise	113	28,3
18-24	100	25,0	Lisans	162	40,5
25-34	112	28,0	Lisansüstü	10	2,5
35-44	82	20,5	**Gelir Durumu**		
45-54	69	17,3	500 TL ve daha az	44	11,0
55-64	26	6,5	501-1000 TL	132	33,0
65 ve üzeri	11	2,8	1001-1500 TL	88	22,0
Medeni Hal			1501-2000 TL	56	14,0
Evli	218	54,5	2001-2500 TL	41	10,3
Bekar	164	41,0	2501-3000 TL	10	2,5
Diğer	18	4,5	3000 TL ve üzeri	29	7,3
Meslek Grupları			**Hane Halkı Sayısı**		
Serbest Meslek	70	17,5	1 kişi	18	4,5
Memur	68	17,0	2 kişi	93	23,3
Öğrenci	59	14,8	3 kişi	128	32,0
İşçi	46	11,5	4 kişi	93	23,3
Çalışmıyor	21	5,3	5 kişi ve üzeri	68	17,0
Ev hanımı	60	15,0			
Emekli	43	10,8			
Diğer	33	8,3			
Toplam	400	100,0			

Araştırma kapsamındaki katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde, örneklemin çoğunluğunun (%59.5) erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Ankete katılanların yaşlarına göre dağılımı tablo 1'de verilmiştir. Buna göre ankete katılanlardan en kalabalık grubu %28 oranla 25-34 yaş arasındaki katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların en az grubu ise 65 yaş üstü tüketicilerdir (2.75). Araştırma kapsamındaki katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımı incelendiğinde, örneklemin yarıdan fazlasının %54.5 evlilerden oluştuğu görülmektedir. Ankete katılanların %17.5'i serbest meslekle uğraşırken, katılımcıların %40.5'nin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların gelir düzeylerine göre dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %33'nün 501 TL-1000 TL arasında gelire sahip olduğu görülmektedir. Ankete katılan araştırmacıların hane halkı sayıları dikkate alındığında üç kişi yaşayanların oranı %32'dir.

Tüketicilerin Alışveriş Alışkanlıkları ile İlgili Bulgu ve Değerlendirmeler

Araştırmaya katılan tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarına yönelik olarak hangi marketlerden ne sıklıkta alışveriş yaptıkları, markete gidiş sıklıkları, satın aldıkları özel markalı ürünlerden memnuniyetleri hakkında bilgiler Tablo 2'de verişmiştir.

Tablo2: *Ankete Katılan Tüketicilerin Alışveriş Alışkanlıkları*

Alışveriş Alışkanlıkları	**Frekans f**	**Yüzde %**	**Alışveriş Alışkanlıkları**	**Frekans f**	**Yüzde %**
Markete Gidiş Sıklığı			**Özel Marka Memnuniyeti**		
Haftada bir	124	31,0	Evet	359	89,8
Haftada iki ve daha fazla	209	52,3	Hayır	41	10,3
Ayda bir	44	11,0			
Ayda iki	18	4,5			
İki ayda bir veya daha az	5	1,3			

Tüketicilerin %52.3'ü haftada iki ve daha fazla sıklıkta markete alışverişe gitmektedir. %31'i ise, haftada bir defa alışveriş için markete gitmektedir. Ayda bir markete giden markete gidenlerin oranı %11 iken, ayda iki defa gidenlerin oranı %4.5'dir.. Ankete katılan tüketicilerin %89.8'i özel markalı ürünlerden memnunken, memnun olmayanların oranı %10.3'dür.

Tüketicilerin Özel Markalı Ürün Tercihlerinde Etkili Olan Faktörler İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

Anket çalışmasının ikinci bölümü tüketicilerin özel marka terihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmaya katılanların bu sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ve standart sapmaları tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3'de yer alan sorular katılımcılara 5'li Likert Ölçeği şeklinde sorulmuştur. Buna göre 1= hiç önemli değil, 2= önemsiz, 3= ne önemli ne önemsiz, 4= önemli 5= çok önemli şeklindedir.

Tablo 3: *Tüketicilerin Özel Markalı Ürün Tercihlerinde Etkili Olan Faktörlerin Durumu*

		1	2	3	4	5	X	SS
1	İçeriğinin (tadı, kokusu ve benzeri) güvenilirliği	4	13	23	132	228	4.42	.822
2	Ürün teşhirinin özenli ve cazip olması	5	21	48	198	128	4.06	.872
3	Ürün çeşidinin bol olması	9	28	44	209	110	3.96	.932
4	Üretici firması	9	29	63	177	122	3.94	.976
5	Ürünün satıldığı süpermarket	15	59	49	208	69	3.64	1.048
6	Hediye verme, kupon ve benzeri gibi promosyon uygulamaları	24	60	78	137	101	3.58	1.188
7	Ambalajının çekiciliği	44	84	52	168	52	3.25	1.237

Tüketicilerin özel marka tercihlerinde etkili olan faktörler incelendiğinde, araştırmaya katılanların en fazla ürün içeriğinin (tadı, kokusu ve benzeri) güvenirliliğine önem verdiği (4.42) ortaya çıkmaktadır. Bu faktörü sırasıyla ürün teşhirinin özenli ve cazip olması (4.06), ürün çeşidinin bol olması (3.96), üretici firması (3.94), ürünün satıldığı süpermarket (3.64), hediye verme, kupon ve benzeri gibi promosyon uygulamaları (3.58) ve ambalajın çekiciliği (3.25) tâkip etmektedir.

Tüketicilerin Özel Markalı Ürünler Hakkındaki Düşünceleri İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

Anket çalışmasının üçüncü bölümü tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşüncelerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmaya katılanların bu sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ve standart sapmaları tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4'de yer alan sorular katılımcılara 5'li Likert Ölçeği şeklinde sorulmuştur. Buna göre 1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum ve 5= tamamen katılıyorum şeklindedir.

Tablo 4: *Tüketicilerin Özel Markalı Ürünler Hakkındaki Düşünceleri*

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	$\overline{X}$	**SS**
Özel markalar ulusal markalara göre daha ucuzdur.	17	45	22	182	134	3.93	1.105
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir.	5	49	67	177	102	3.81	.995
Özel marka satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat	55	115	24	138	68	3.12	1.361
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir.	52	148	66	92	42	2.81	1.228
Bugüne kadar kullandığım özel markalardan memnun kaldım.	19	45	86	181	69	3.59	1.049
Alışverişe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım.	63	184	43	76	34	2.59	1.205
Özel markalar ulusal markalara karşı iyi bir alternatiftir.	25	40	48	216	71	3.67	1.074
Satınalma kararı verirken özel markaları sıklıkla dikkate alırım.	16	91	80	139	74	3.41	1.145
Özel markalar ihtiyaç duyduğunuzda rahatlıkla	25	85	86	142	62	3.33	1.155
Alışverişlerimde özel marka ürün çeşidi bol olan marketleri tercih	19	72	71	137	101	3.57	1.182
Özel markalar tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmektedir	15	60	160	106	59	3.34	1.022
Özel markalı ürünlerin içeriği güvenilirdir.	17	58	128	128	69	3.44	1.067

Tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşüncelerine bakıldığında, genel olarak tüketiciler özel markaları ulusal markalara göre daha ucuz bulmaktadırlar (3.93). bunun yanı sıra katılımcılar özel markaların sıklıkla özel indirime girdiğini düşünmektedirler. Tüketicilerin özel markalı ürünler hakkındaki düşünceleri incelendiğinde en düşük ortalamaya "Alış verişe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım" ifadesi sahiptir.

Tüketicilerin Tercih Ettikleri Özel Markalı Ürün Grupları İle İlgili Bulgu ve Değerlendirmeler

Anket çalışmasının dördüncü bölümü tüketicilerin tercih ettikleri özel markaları belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmaya katılanların bu sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ve standart sapmaları tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5'de yer alan sorular katılımcılara 5'li Likert Ölçeği şeklinde sorulmuştur. Buna göre 1= kesinlikle satınalmam, 2= satınalmam, 3= kararsızım, 4= satınalırım ve 5= kesinlikle satınalırım şeklindedir.

Tablo 5 : *Tüketicilerin Tercih Ettikleri Özel Markalı Ürün Grupları*

		1	**2**	**3**	**4**	**5**	**X**	**SS**
1	Kağıt havlu, peçete	18	41	34	199	108	3.85	1.072
2	Kuru baklagiller (ambalajlı)	14	42	36	228	78	3.79	.991
3	Makarna, çorba	23	63	37	203	72	3.60	1.126
4	Un/Şeker/Tuz	18	57	61	192	71	3.60	1.074
5	Süt ve süt ürünleri (ambalajlı)	25	62	33	211	69	3.59	1.129
6	Bulaşık deterjanları	37	83	32	171	76	3.42	1.265
7	Çamaşır deterjanları	36	79	43	168	74	3.41	1.245
8	Baharat (ambalajlı)	28	83	55	170	63	3.39	1.181
9	İçecek maddeleri (süt, kola, meyve suyu)	38	84	56	155	67	3.32	1.244
10	Kahvaltılık besinler (bal, reçel gibi)	30	91	61	162	55	3.30	1.182
11	Çikolata/Bisküvi/Şekerleme/Sakız	32	107	51	154	56	3.24	1.216
12	Sabunlar	46	90	59	145	59	3.20	1.267
13	Konserve ürünleri (salça, balık, garnitür gibi)	44	114	54	143	45	3.08	1.237
14	Et ve et ürünleri (ambalajlı)	51	109	44	138	58	3.11	1.304
15	Sıvı yağlar	38	147	56	120	39	2.94	1.199
16	Dayanıklı tüketim malları (giyim, ev aletleri	83	197	67	37	16	2.27	1.019
17	Şampuanlar	74	177	41	69	38	2.55	1.241

Tüketicilerin en çok tercih ettikleri özel markalı ürün kağıt havlu, peçetedir (3.85). Bunu sırasıyla kuru baklagiller (3.79), makarna, çorba (3.60), un/şeker/tuz (3.60), süt ve süt ürünleri (3.59) izlemektedir. Tüketicilerin en az tercih ettikleri özel markalı ürünler ise, dayanıklı tüketim malları (2.27) ve şampuanlardır (2.55).

Tüketicilerin Özel Markalı Ürünler İle Ulusal Markalı Ürünleri Karşılaştırırken Önem Verdikleri Faktörler İle İlgili Bulgu ve Değerlendirmeler

Anket çalışmasının beşinci bölümü tüketicilerin özel markalar ile ulusal markaları karşılaştırırken önem verdikleri faktörlere belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmaya katılanların bu sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ve standart sapmaları tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6'da yer alan sorular katılımcılara 5'li Likert Ölçeği şeklinde sorulmuştur. Buna göre 1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum ve 5= tamamen katılıyorum şeklindedir.

Tablo 6 : *Tüketicilerin Özel Markalar İle Ulusal Markaları Karşılaştırırken Önem Verdikleri Faktörlerin Durumu*

	Özel Markalı Ürün Satın Almak							**Ulusal Markalı Ürün Satın Almak**						
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**X**	**SS**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**X**	**SS**
A	10	25	42	198	125	4.01	.946	81	223	80	14	2	2.08	.763
B	68	205	102	24	1	2.21	.802	21	23	53	170	133	3.93	1.079
C	20	81	82	166	51	3.37	1.093	18	46	84	166	85	3.64	1.078
D	34	72	74	161	58	3.34	1.180	16	38	58	172	115	3.83	1.072
E	20	74	82	165	58	3.42	1.099	18	57	83	153	87	3.59	1.114
F	24	91	71	152	61	3.34	1.162	31	81	66	154	67	3.36	1.201
G	25	92	62	160	60	3.35	1.169	30	59	78	154	79	3.48	1.180
H	43	94	85	120	58	3.14	1.237	22	61	87	132	98	3.56	1.173
I	38	79	77	121	85	3.34	1.272	55	223	93	22	7	2.26	.826

A: Tasarrufludur **B:** Yüksek kaliteli ürün almayı sağlar **C:** Kişilerin ne alacağına karar vermesini kolaylaştırır **D:** Aradığınızda kolaylıkla bulunur **E:** Yeni ürünleri denemeyi kolaylaştırır **F:** Alışverişe gitmeden önce çok fazla planlama yapmayı gerektirmez **G:** Mağazada çok fazla araştırma yapmayı gerektirmez **H:** Eğlenceli ve keyiflidir **I:** Zekice bir iştir

Tüketiciler özel markalı ürün satınalmanın ulusal markalı ürün satınalmaya göre tasarruflu olduğunu düşünmektedir (4.01) Ayrıca, ulusal markalı ürün satınalma, özel markalı ürün satınalmaya göre yeni ürün denemeyi ve kişilerin ne alacağına karar vermesini kolaylaştırdığı ortaya çıkmaktadır. Ulusal markalı ürün satınalma ise, yüksek kaliteli ürün almayı sağladığı (3.93) ve ulusal markaların arandığında kolaylıkla bulunduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde hızla artan rekabet, sürekli değişen teknolojik gelişmeler ve tüketici talepleri işletmleri müşteri odaklı stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. Tüm sektörlerde olduğu gibi perakendecilik sektörü de bu gelişmelere ayak uydurmaktadır. Bu doğrultuda, ülkemizde özellikle son yıllarda perakendecilerin özel markalı ürünler geliştirme çabası içerisinde oldukları gözlenmektedir. Perakendecilerin kendilerine ait olan ve sadece kendi mağazalarında satışa sundukları markalı ürünleri, literatürde özel markalı ürünler olarak adlandırılmaktadır. Perakendeciler, rakiplerine göre farklılaşmak, ulusal markalı ürünler karşısında rekabet gücünü arttırmak, tüketicilerle ilişkileri geliştirmek, tüketici bağlılığını sağlamak, mağaza imajını güçlendirmek gibi nedenlerle özel markalı ürünler geliştirmeye yönelmektedirler.

Özel markalı ürünler dünyada ilk olarak düşük fiyatlı düşük kaliteli ürünler olarak sunulsa da zamanla bu durum değişmiş ve ulusal markalı ürünlerle doğrudan rekabet edebilen, yüksek kaliteli ürünler haline gelmişlerdir. Bunun için en büyük etken hiç şüphesiz perakendecilerin rekabet gücünün artmasıdır. Öyle ki dünyada perakendecilerin hem mağaza sayıları ve sundukları özel markalı ürün sayısı artmakta hem de satış hacimleri gittikçe yükselmektedir. Diğer taraftan tüketicilerin değişen yaşam standartları ve bunun neticesinde değişen alışveriş alışkanlıkları da bu gelişimi destekler niteliktedir. Günümüzde tüketiciler kısıtlı zamanlarda istedikleri tüm ürünleri bir arada bulabilecekleri mağazalardan alışveriş yapmayı tercih etmektedirler. Bu açıdan tüketicilerin sahip oldukları alternatifleri artıran özel markalı ürünler, tüketicilerin bu ihtiyaçlarına da katkıda bulunarak perakendecilerin rekabet gücü kazanmalarını sağlamaktadır.

Günümüzde tüketiciler günlük ihtiyaçları için bile marketleri tercih eder hale gelmiştir. Evlerin yakınlarında bulunan marketler tüketicilerin sıklıkla markete gitmelerini sağlamakta, bu sonuçta ankette açıkça görülmektedir. Ankete katılan tüketicilerin çoğunluğu haftada iki ve daha fazla alışverişe gitmektedir.

Anket çalışmasına katılan tüketiciler genel olarak kullandıkları özel markalardan memnundurlar, özellikle tüketici üzerinde güven oluşturan özel markalar, fiyat faktöründe etkisiyle tüketiciler tarafından tercih edilmektedir. Tüketicilerin özel marka tercihlerinde etkili olan faktörler incelendiğinde, araştırmaya katılanların en fazla ürün içeriğinin (tadı,

kokusu ve benzeri) güvenirliliğine önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Bu faktörü sırasıyla ürün teşhirinin özenli ve cazip olması, ürün çeşidinin bol olması, üretici firması, ürünün satıldığı süpermarket, hediye verme, kupon ve benzeri gibi promosyon uygulamaları ve ambalajın çekiciliği takip etmektedir. Araştırmaya katılanların ürün içeriğinin güvenirliliğine verdikleri önem bilinçli tüketici olduklarını gösterebilir. Tüketiciler içeriğine güvendikleri, kendilerine zarar vermeyecek özel markalara daha fazla yönelebilirler. Günümüzde insan sağlığına zarar veren ürünlerin piyasada yaygınlaşması sonucunda tüketiciler ürün içeriğine daha fazla önem verir hale gelmişlerdir. Ürün teşhirinin özenli ve cazip olması da tüketicilerin özel marka tercihlerinde önemli bir faktördür. Tüketiciler markete gittiklerinde dikkatlerini çeken ürünlere daha fazla yönelmektedirler. Özel markaların market içinde tüketicilerin ilgisini çekecek şekilde teşhir edilmesi ve zaman zaman market içi ürün deneme testleri yapılması tüketicileri etkileyebilir. Bu da mağaza içi düzenlemelerin önemini vurgulamaktadır. Raf düzenlemelerinde özel markaların ön plânda tutulması tercih edilmelerinde etkili olabilir. Tüketicilerin özel marka tercihlerinde ambalajın çekiciliği en önemsiz faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ambalaj, görsel olarak ürünü tüketiciyle buluşturan kısım olduğu için tüketiciler tarafından önemsiz olarak algılanabilir.

Tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşünceleri incelendiğinde, genel olarak tüketiciler özel markaları ulusal markalara göre daha ucuz bulmaktadırlar. Özel markalı ürünlere yönelik oluşan bu tüketici imajı, özel markaların pazarlanmasını genel olarak "ucuz ürün" çerçevesinde bırakıldığını gösterebilir. Ayrıca, tüketicilerin özel markaların sıklıkla özel indirimlere girdiğini düşünüyor olmaları, yine tüketici gözünde fiyat faktörünün önemini vurgulamaktadır. Alışverişlerinde özel marka tercih eden tüketiciler sıklıkla özel indirime girdiğini düşündükleri özel markalara yönelerek fiyat avantajı sağladıklarını hissedebilirler. Artık daha seçici ve bilgili olan tüketici ve yoğun rekabet koşulları perakendecileri farklılaşabilmek, rekabet avantajı yakalamak için alternatif stratejiler geliştirmeye itmiştir. Farklılaşma şekillerinden biri olan, ulusal markalı ürünlere göre çeşitli açılardan avantajlara sahip olan özel markaların tüketici gözünde ulusal markalara karşı iyi bir alternatif olması kaçınılmazdır. Bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kalan tüketiciler (3.59), özel markaların sadece tasarruf yapmaları dışında, tatmin duygularının da artmasına neden olmaktadır.

Özel markaların tüketici beklentilerini karşıladığı ve ulusal markalara karşı rekabet ortamında iyi bir alternatif olduğu söylenebilir.

Tüketicilerin en çok tercih ettikleri özel markalı ürün kağıt havlu, peçetedir Bunu sırasıyla kuru baklagiller, makarna, çorba, un/şeker/tuz, süt ve süt ürünleri izlemektedir. Tüketicilerin en az tercih ettikleri özel markalı ürünler ise, dayanıklı tüketim malları ve şampuanlardır. Tüketicilerin genellikle, kağıt havlu, peçete gibi ürünlerde fiyat avantajı sağlayan özel markaları tercih etmeleri fiyatı yüksek ulusal markalara karşı fiyat avantajı sağlama isteğinden kaynaklanmaktadır. Yine tüketimi fazla olan kuru baklagillerde tüketiciler fiyat avantajı sağlayan özel markaları tercih ederek avantaj sağlamaktadırlar. Özellikle temel insan ihtiyacını karşılayan gıda ürünlerinde (un, şeker, tuz gibi) tercihlerin özel markalardan yana kullanılması tüketicinin bütçesine olumlu katkı sağlamaktadır. Tüketicilerin en az tercih ettikleri özel markalı ürün ise, şampuanlardır. Özellikle kişisel bakım ürünlerinden olan şampuanların kitle iletişim araçlarındaki tutundurma çalışmaları tüketicilerin marka tercihini etkileyebilir. Tüketiciler özel markalar yerine daha fazla tanıtımı yapılan ulusal markalara yönelebilir. Ulusal markaların tüketici üzerinde bıraktığı kalite imajı bu markaların tercih edilme nedenleri arasında sayılabilir. Tüketiciler kişisel bakım ürünlerinde genellikle, markasına, içeriğine güvendiği ulusal markalı ürünleri tercih etmektedir. Perakendeci işletmelerin özel markaların içeriği ve güvenirliliği konusundaki eksiklikleri bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Tüketici algılaması açısından özel markalı ürünlerin tasarruflu, ulusal markalı ürünlerin ise, kaliteli ürün almayı sağlaması tüketicilerin fiyata duyarlı olduklarını gösteriyor olabilir. Kaliteye duyarlı tüketicilerin özel markalı ürün satınalma eğilimleri daha düşük olabilir. Kaliteye duyarlı tüketiciler ulusal markalara yönelerek markasına güvendiği ürünleri tercih etmektedir. Tüketicilerin özel marka ve ulusal marka satınalırken fiyat ve kalite bilincine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Fiyat açısından avantajlı olan özel markalar tüketiciler tarafından rahatlıkla satınalınarak denenmekte, piyasaya yeni çıkan yeni ürünlerin ise, denenmesini kolaylaştırmaktadır. Eğer özel markalar tüketicilere fiyat avantajı sunmasaydı, tüketiciler yeni çıkan ürünleri denemek yerine sadece ihtiyacı olan ürünleri satınalırlardı. Market raflarında birçok alternatif içinden kişilerin ne alacağını kolaylaştıran özel markalar fiyata duyarlı tüketicilerin seçimlerini kolaylaştırmaktadır.

Araştırma sonuçlarından perakendeci işletmelere öneri olarak özel markalarda kalite ve kalite standardizasyonu sağlmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Perakendecilerin, kendi markalarını fason olarak ürettirdiği üretici firmaların üretim standartlarını sürekli takip etmesi, kalite standartlarını iyileştirmesi ve kendi markasına araştırma geliştirme, reklâm ve tutundurma faaliyetleri için yatırım yapması hem özel markanın gücünü arttıracak hem de ulusal ve uluslar arası markalara karşı ön plâna çıkartıp tüketicilerin satın alma kararlarında tercih nedeni yaratacaktır. Ayrıca, perakendeci işletmelerin rakip ürünlerin fiyatlarını takip ederek, kendi maliyetlerini de göz önünde bulundurarak uygun fiyat politikası benimsemeleri gerekmektedir.

Özel markalı ürünlerin ambalajları tüketicilerde satın alma isteği oluşturmalıdır. Ambalajın rengi, boyutları ilgi çekici olmalı, tüketicilerde satın alma isteği oluşturmalıdır. Özel markalı ürünlerin içeriği hakkında çok fazla bilgisi olmayan tüketiciler, tanınmış ulusal markalı ürünleri tercih etmektedirler. Perakendeci işletmeler, bunu önlemek için tutundurma çalışmalarına ağırlık vermelidirler. Mağaza içi tat testleri, ücretsiz ürün dağıtımı, indirim kuponları, tüketici üründen memnun kalmadığında para iade garantisi, çekilişle hediye verme gibi çeşitli yöntemlerle ürün tanıtımı desteklenmeli, tüketicinin özel markalı ürünü denemesi ve satınalması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Arıkbay C. (1996) Perakendecilikte Gelişmeler ve Yeni Yaklaşımlar, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara.

Arslan B., (2015) Türkiye'de İkamet Eden Tüketicilerin Özel Markalı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etki Eden Faktörler, Elektronk Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:14, Sayı:55, 125-138

Baltas, George (1997) "Determinants of Store Brand Choice: A Behavioral Analysis",Journal of Product & Brand Management, Vol. 6 No. 5, s. 315-324.

Beğendik B. (2006) Perakendecilikte Kurumsal Marka Kimliği ve Saha Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dick, A., Jain And Richardson, P. (1995), Correlates of Store Brand Proneness: Some Empirical Observations, Journal of Product & Brand Management, Vol. 4 No. 4, pp. 15-22.

Gambarov V. (2007) Perakendeci Mağazalarda Atmosfer: Azerbaycan'da Tüketicilerin Mağaza Seçimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Hoch S. J. (1996) How Should National Brnads Think About Private Labels, Sloan Managment Review, Vol 37, No: 2, s.89-101.

Karalar R. (2009) Genel İşletme, Yenilenmiş Baskı, Meta Basım, İzmir, s. 251-256.

Kotler P, Armstrong G (1996) Principles of Marketing, 7. Edition. Prentice Hall Inc. Simon and Schuster/A Viacom Company, New Jersey. Pala ve Saygı, 2004: 49).

Rızaoğlu B. (2007) Turizm Pazarlaması, Detay Yayıncılık, Ankara.

Sevahil B. (2004) Private Label ile Kırılmayacak Marka Yok, Private Label Magazin, Sayı:1, İstanbul.

Tek Ö. B. (1984) Perakendecilik Yönetim Stratejisinde Mağaza Kuruluş Yerinin Rolü, Pazarlama Dergisi, Sayı 2, s. 15-22.

Yıldız M. (2008) Perakendeci Markalı Ürünlere Olan Tüketici Talebinin İncelenmesi: Edirne Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Bu çalışma aşağıda belirtilen doktora tezinden üretilmiştir.

"*Yazıcı A. (2011), Perakendecilikte Özel Marka Kullanımı ve Uygulamaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bililer Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Aydın.*"

MEDYA HABER SÖYLEMİNDE BİR "ÖTEKİ" YARATMAK

BÖLÜM 3

Ali ÖZTÜRK[1]

[1] Dr. Öğretim Üyesi Ali ÖZTÜRK-İstanbul Ayvansaray Üni.- Güzel Sanatlar Fakültesi- Radyo, Televizyon ve Sinema, aliozturk@ayvansaray.edu.tr

"Benimsemek, kendi içine kapatmak ve ötekine karşı kapanmak demek değildir. 'Ötekini benimsemek', toplumsal sınırların herkese -hatta ve özellikle de, birbirine yabancı olan ve birbirine karşı yabancı kalmak isteyenlere- açık olması demektir."

Jürgen Habermas- (Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak)

GİRİŞ

Öteki olanın kim olduğu, kimlik kavramıyla bağlantılı olarak sosyoloji, hukuk, siyaset ve ekonomi gibi birçok disiplinin araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda ötekinin, medyada haber yoluyla ortaya konulmasıyla ilgili araştırmalar, sosyal ve politik aktörler ve akademik çevreler için büyük önem taşımaktadır. Medyada temsiller yoluyla ilettiği kod ve simgeler toplumsal hafızada birey, grup ve topluluk hakkındaki düşüncelerin olumlu ya da olumsuz şekillenmesinde önemli bir işleve sahiptir. Öteki olanın değer yargıları, yaşam biçimleri ve davranış kalıplarını öne çıkaran medya, mevcut modellerin sahip oldukları özelliklere ilişkin toplumsal hafızada genel bir kabul yaratabilmektedir. Bu durumda Stuart Hall'ın belirttiği gibi medya, temsilleri yansıtmaktan ziyade inşa edici bir role sahip olduğu yönündeki düşüncesini doğrulamaktadır.

Öteki kavramı, farklı disiplinlerin çalışma alanını oluşturmuş, bununla birlikte farklı düşünce yapılarıyla yorumlanmış olsa da özünde kimlik kavramının bir parçası olarak "ben"in karşıtını ifade etmektedir. Gerek birey açısından gerekse grup ya da topluluklar açısından kimlik, varlığını sürdürebilmek için farklılığa gereksinim duyar. Bu farklılığı var olma nedeni olarak görür ve farklı olanı "öteki" olmaya dönüştürür (Connolly, 1995:93) Bu dönüştürme gerek kendi kimliğini ve gerekse de ait olunan grubun kimliğini inşa etme sürecinde ötekinin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu inşa süreci olumlu yada olumsuz olması ötekinin varlığıyla ilişkilidir. Ancak ağırlıklı olarak bu süreç kimliğin oluşturma sürecine etkisi ötekinin olumsuzlanması ile gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle belli bir mesafede durulan veya ait olunan grubun dışında konumlandırılan mevcut grup hakkında farklı tutumlar geliştirmektir. Bu tutumlar ön yargılar, imajlar ve farklı bilişsel unsurları kapsamaktadır. (Brookes, 1995:461-490)

Değişen koşullar ve bağlam içinde öteki, toplumsal hareketlere ve siyasal eğilimlerdeki farklılaşmalara bağlı olarak değişkenlik gösterebilir,

yeniden üretilebilir ve her seferinde farklı şekillerde temsil ve inşa edilebilir. Buradan hareketle "öteki"nin iki yönünden söz edilebilir. Birincisi içerisinde bulunulan toplumun tarihi ve kültürüyle ilintili olarak kolektif bellekte yer alan tarihsel ya da ideolojik, ikincisi ise sosyo-politik durumun yarattığı konjonktürel "öteki"lerdir. Ötekileştirmenin aynı zamanda iktidarın meşruiyetine alternatif bir meşruiyet kazandırma ve buna ortam hazırlanmasına yönelik bir duruşu da bulundurmaktadır.

Siyasal iktidarın en önemli problemi, meşruiyet sebeplendirmesi ile siyasal güç ve toplumsal yapı birlikteliğinde bütünlük ve uyumu sağlamaktır. İşte meşruiyetin "öteki" olana doğru yönlendirme fonksiyonu da mevcut olan bu bütünlük ve uyumun bozulmasına zemin hazırlayan tehlikeli tüm unsurları gerek siyasi yapıdan gerekse toplumdan sökülüp atılması gerekliliğidir.

Önceleri dinler, efsaneler, rivayetler yoluyla inşa edilen "öteki", moderniteyle birlikte özellikle medya yoluyla inşa edilmeye başlanmıştır. Günümüz modern toplumlarının sosyal gerçekliği, çoğunlukla medya tarafından üretilen, iletilen ve onun üzerinden tüketilen bir gerçekliktir. Medya yoluyla tasarlanan amaçlı ya da amaçsız şekilde yönlendirilen öteki tasarımları, toplulukları ya da nesneleri kuşatarak onları değersizleştirebilmektedir. Genellikle ötekinin inşası sürecinde medyanın çeşitli söylem stratejileri, ötekiye karşı tutum ve davranışların daha da güçlenmesi ve çeşitlenmesine yol açabilmektedir. Medya, öteki olana dair söylemini toplumdaki kimi politik, ekonomik, moral, kültürel söylemlere eklemleyerek inşa etmektedir. Gerek süreç gerekse konumlandırmada temel referans noktalarına sahip olan medyanın önemli bir işlevinin olduğu söylenebilir. Van Dijk, küresel ölçekte meydana gelen olayların büyük bir kısmına ilişkin, bilgi edinmenin ve edinilen bilgiden oluşan kanaatin geniş ölçüde medyadaki haber söylemine dayandırmaktadır (Van Dijk. 1999:370).

Toplumlarda düşüncenin denetimini irdeleyen Noam Chomsky, medyanın açık bir şekilde kullanmak için seçtiği bilgileri ve sosyal kodları alıcı kitlede yayarak standartlaştırıcı bir etki oluşturduğunu ve oluşan etkinin gizliliği nedeniyle alıcıların bunlara karşı herhangi bir direnç uygulayamadığını, rıza göstererek katılımlarının sağlandığını belirtmiştir (Chomsky,1993).

Medya, farklı aidiyet biçimlerinin temsil oluşturduğu bir alan olması nedeniyle değerli bir aktarım imkânı sunmakta ve farklılıkları görmezden

gelerek ya da sosyal temsillerin işlevsel yanını kullanan stereotipler ve yapısal yanını ifade eden ön yargılar yoluyla sorunlu yapının konusu yaparak öteki olana karşı ayrımcılığı körükleyebilmektedir. Bu bağlamda kitlenin bilgi edinme kaynaklarından olan medya, gerek haber dili gerekse haber sunumu açısından çeşitli sıkıntılar ile karşı karşıya olduğu söylenebilir. Bu sıkıntının temelinde ise yayımlanan haberlerde ötekileştirici söylemleri barındırabilme potansiyelinin olmasıdır.

Türkiye'de medyanın işlevine ilişkin yapılan çalışmalarda, ötekileştirici pratikler sergilediği ortaya konulmaktadır. Doç. Dr. M. Ruhat Yaşar'ın "Kilis'te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin Görünümleri" isimli çalışması, Özgürlük Araştırmaları Derneği (Freedom Research Association) tarafından hazırlanan "Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı", Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından hazırlanan "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri", Hrant Dink Vakfı tarafından hazırlanan "Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı tarafından hazırlanan "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar", Yurttaşlık Derneği tarafından hazırlanan "Türkiye'de Sivil Toplum ve Suriyeli Mülteciler" Eser Köker ve Ülkü Doğanay tarafından hazırlanan "Irkçı Değilim Ama… Yazılı Basında Irkçı-Ayrımcı Söylemler" başlıklı çalışmalar söyleme dair önemli tespitler sunmaktadır.

İçerisinde ötekileştirici söylem barındıran haberlerin izleyici tarafından algılanma ve yorumlanma biçimi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu doğrultuda, çalışmada ötekileştirici söyleme ilişkin genel bir tartışma yürütülse de hedef gruplardan olan Suriyeli sığınmacılar üzerinden bir çerçeve oluşturulmuştur. Çalışmanın amacı, televizyon haberlerinde ötekileştirici söyleme ilişkin yapılan inceleme, araştırma ve analiz çalışmalarına bir nebze de olsa katkıda bulunmaktır.

Öteki kavramının tanım ve içeriğinin analiz edildiği ilk bölümde, kavrama ilişkin temel yaklaşımlar da irdelenmiştir. Çalışmanın sonraki bölümünde ise ideoloji, hegemonya ve medya konuları ele alınmaktadır. Bununla birlikte söylem, ideoloji ve iktidar ilişkileri de incelenmektedir. Çalışmada değinilen bir diğer konu medya, toplum ve ideolojinin işleyişidir. İzler kitleyi haberdar etme işleviyle hareket eden medyanın maruz kaldığı yönlendirmeler üzerinde durulmaktadır.Sonraki konu başlıkları ise Türkiye'de medya ve iktidar ilişkilerinin durumu ve

sonuçları ve hukuksal bağlamda göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarıdır. Bu bağlamda 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş ile birlikte yaşadıkları yerleri terk edip Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacılarla ilişkili hukuki sorunlar ve politika argümanları incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise çalışmanın amacı, varsayımları ve çalışmada kullanılan metotlar açıklanmıştır. İzlenme oranlarına göre belirlenen 10 televizyon kanalının ana haber bültenlerinde Suriyeli sığınmacıların nasıl bir kurgusal yapıyla verildiği analiz edilmiştir.

Medya Haber söyleminde Bir "Öteki" Yaratmak adlı çalışmanın amacı, medya da yansıtılan haberlerindeki söylemlerin bilimsel olarak "ötekileştirme" üzerinden yorumlanmasıdır. Çalışma, Türkiye'de yayın yapan ulusal televizyon kanallarından 10 tanesinin ana haber bültenleri üzerinden yapılmış ve bu televizyon kanalların izlenme oranları göz önünde tutularak seçilmiştir. Bu kritere göre seçilen kanallar; CNN TÜRK, NTV, 24, HABERTÜRK, FOX TV, SHOW TV, ATV, KANAL D, TRT1 ve STAR TV'dir. İncelenen haberler 1 Temmuz 2016 - 31 Temmuz 2016 tarihleri arasında, ana haber bültenlerinde Suriyeli sığınmacıları merkeze alarak yayımlanan haberleri kapsamaktadır. Bu tarihlerin seçilme nedeni, haberlerde Suriyeli sığınmacılara yönelik "ötekileştirici söylem" pratiklerinin sergilenme sıklığıdır.

Çalışma kapsamında incelenen haberlerde dil ve söylem ilişkisini vurgulamak amacıyla Van Dijk'in "Eleştirel Söylem Analizi" kullanılmıştır. Söylem analizi metodunda Van Dijk, haberi makro ve mikro yapılar olmak üzere iki aşamada değerlendirir. Makro yapılarını, tematik ve şematik olmak üzere iki grupta ele alır. Bununla haber temaları tespit edilir. Mikro yapılar ise haberin cümle yapıları, cümleler arası ilişkiler ve haberde yer alan sözcük seçimlerinden oluşmaktadır.

ÖTEKİ KAVRAMI, TANIMI VE İÇERİĞİ

Kullanım alanlarına göre kavramlar belirli ve özel anlamlar yüklenmiş sözcükler olarak belirtilir. Kavramlar soyut ifadelerdir ve konuya dair genel fikir verirler. Kavram bir bilim insanı tarafından ortaya konulmasının ardından, diğer bilim insanları tarafından da kabul görerek genel bir değer kazanır. Yalnız kavramın ifade ettiği anlam, bilimlerin konu alanı ya da o kavramın kullanım bağlamına göre değişiklikler gösterebilmektedir. Cevizli'ye göre kavram; "Bir şeyin, bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımı; soyut düşünme faaliyetinde kullanılan ve

belli bir somutluk ya da soyutluk derecesi sergileyen bir düşünce, fikir ya da ideal" olarak tanımlanmaktadır Cevizci, 199:499). Ele alınan kavramların, öteki ile ilişkisinin anlaşılması ve öteki ile bağlarının kurulabilmesi için mevcut kavramlar açıklanacaktır. Çünkü kullanılan kavramlar gerek sosyolojide gerekse sosyal bilimlerin genelinde sıklıkla kullanılanlardır. Ancak mevcut çalışmanın ana kavramının "öteki" olması ve "öteki"nin yalnız olarak ifade edilebilecek bir kavram olmaması, birey ve toplumlar ve bunlara dair olan her şey üzerinden ortaya çıkan bir kavram olması nedeniyle bazı kavramların açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Ötekinin Sorunlu Yapısı

Yaşamın her alanda etkisi hissedilen, birey ve toplumların kendilerini mevcut sistem içerisinde konumlandırmasında ve kendi durumlarını yorumlamasında, bir referans noktası almalarında öteki kavramı yaşamsal öneme sahiptir. "Öteki olan kimdir?" sorusuna yanıt arandığında, verilebilecek cevap "ben" ya da "bizim" olanın dışında konumlandırılandır. Ancak bu yanıt ekonomik, siyasal, toplumsal ve psikolojik perspektifle ele alındığında ötekinin nasıl bir işleve sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Herkes kendi varlığı dışında olanın ötekisi konumundadır. Ancak bir grup ya da topluluk söz konusu olduğunda, öteki, bir toplumsal bütünlüğün bir diğerini ezmesi ya da tahakküm altına almasına neden olan bir unsur olarak kendini gösterir.

Öteki kavramı birden çok bağlantılı kavramın toplamından daha fazlasıdır. Çok kültürlülük, duygudaşlık, kimlik, yabancılaşma, kültür, ön yargı, farklılaşma, bütünleşme gibi kavramların ifade ettiklerinin doğurduğu nesnel bir gerçeklik olarak öteki; bizden olmayan demenin bilimsel adıdır. Öteki zemininin oluşmasında ve ötekileştirmede, ideolojik yapı ve iktidar ilişkilerinin yanı sıra siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal yaşam da belirleyici olabilmektedir. Başka bir ifadeyle ötekileştirme sadece kimlikler üzerinden değil, aynı zamanda farklılıklar üzerinden de inşa edilebilmektedir.

Kavram olarak ötekinin değişkenlik gösterebildiği ve ucunun açık olduğu söylenebilir. Bakışa göre değişkenlik gösteren öteki, kelime anlamına benzerlik göstererek; "önem derecesine göre değişkenlik gösteren, daha az önemli olan, kendi kendine yetemeyecek olan" olarak tanımlanabilir. "Biz" ve onun dışındaki "öteki" olanın oluşturulması toplumsal bir sürecin sonucudur. Bir grubun başka bir grubun üyeleri

hakkındaki ortak ön yargıları ve genellikle bu ön yargıların olumsuzluk içermesi yoluyla öteki oluşturulur (Tekeli, 1998:87).

Hobsbawm'ın "öteki kimdir?" sorusuna cevabı; "öteki, biz olmayandır ve onlar tanımlarken derilerinin rengi, başka fiziksel farklılıkları ya da konuştukları dille tanımlanır" olmaktadır. (Hobsbawm, 2002:23) .Ancak sahip oldukları deri renkleri, bunun dışında fiziksel farklılıklar ya da dille ilgili olmayan ötekiler ve ötekileştirmelerin de olduğu söylenebilir. "Biz" olanın dışında bulunan herhangi bir grup ya da topluluk, aynı dili konuşsa ya da aynı fiziksel özelliklere sahip olsa bile "biz"im dışımızda tanımlıyorsak, onlar bizim için "öteki" olandır.

Birey, grup ve topluluklar, kendilerinden olmayanları reddederek benliklerini en iyi biçimde belirlemekte ve diğer benliklerden farkını ortaya koymaktadır. Mevcut olan bu durumda, reddedilecek olan öteki daima kendi kimliğiyle vardır. Öteki olan hangi ölçüde var olduğunu belirtiyorsa ve belirginse, kimlik de bu durum içerisinde belirginleşmektedir. Bugün bu kimlik bilincinin, ötekiliği düşünmeden, öteki olanın varlığını hesaba katmadan düşünülmesi mevcut durum içerisinde zorlaşmıştır (Hentsch, 1996:270). Ötekileştirme aynı zamanda siyasal iktidara alternatif arayışların toplumsal yapıda değer bulmasına yönelik bir tavırdır. Oluşan bu durum, ideolojik meşruiyete dayanan siyasal iktidarların tercih ettiği bir yol olarak belirir. Siyasal iktidarın başlıca sorunu, siyasal güç ve toplumsal düzen arasındaki birlik, bütünlük ve uyumu sağlamaktır. Meşruiyetin ötekileştirme fonksiyonu da bu birlik, bütünlük ve uyumun bozulmasını tehdit eden tüm unsurların toplumdan ve siyasi yapıdan sökülüp atılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.

Foucault, ötekiyi "sistemin kendilerine iktidar alanı tanımladığı, var ettiği toplumsal grup" olarak tanımlamaktadır. Öteki kavramının kapsam alanını da, "iktidarın sistem dışına ittiği deliler ve suçlular" gibi alt gruplarla sınırlamaktadır. Foucault, totaliterleşmiş düşüncenin farklılığını, öteki olanı baskı altına alan bir düşünce olarak görmektedir (Foucault, 2015:43). Schnapper, ise öteki ile ilişkide iki ana düşünce farkının bulunduğunu belirtir. Bu fark, "aşağıda olma" ya da Levinas'ın "dışarıdalık" kavramıyla da özetlenebilir. "Ben", ötekiye sahip olduğu değeri belirlerken "ben"in sahip olduğu kültürün ölçütlerini kullanır. Bu durumda ötekinin kendisini yetersiz hissetmesinden başka bir şey olmaz. Öteki bu değişkenlikle onay alır ve değiştirilmesi imkânsız bir "aşağıda olma hali içinde" bocalayıp durur (Schnapper, 2005:25).

Foucault, 19. yy'da iktidar alanında ciddi bir değişimin yaşandığını da hapishane örneğiyle açıklamaktadır. Cezalandırma alanında, eskiden olduğu gibi halka açık olarak yapılan infazlar, işkenceler, yerini hapsetme olgusuna bırakmıştır. Kendi deyimiyle bu durum, "gösterinin ortadan kalkması ve acı vermenin yerine özgürlükten mahrum bırakmanın ve ıslah edici disipline geçmesi, temsili, sahne benzeri, anlamlandırıcı, kamusal kolektif modele dayalı bir toplum düzeni tipinin ortadan kalkması ve bir başka zorlayıcı tüzel, tekil, gizli cezalandırma iktidarı modelinin ortaya çıkmasını özetlemektedir." (Giddens, 200:43) Foucault'nun iktidar ilişkisi içerisinde okuduğu öteki ve ötekileştirmenin, eleştirisini ilk söyleyen ve onu ortaya koyan ise Baudrillard olmuştur. Foucault'nun iktidar - birey ilişkisi sonucu beliren toplumcu düşünce, Baudrillard'da tersi bir durum kazanmış ve bireyci bir anlayışla kendine iktidar alanı arayan bireyin, kendini var etme çabası içerisinde ötekileşmesine dönüşmüştür. Baudrillard iktidarın yokluğunu savunmaktadır. Çünkü iktidar yalnızca ötekinin, düşmanın, tehdidin gücüyle var olmaktadır. (Baudrillard, 2018:33) Foucault'nun görünmez, güçlü ve yaşamı sarmalayan iktidar kavramı, bu yaklaşım ile yapısal gerçekliğinden arınmış, bir gösterge halini almıştır.

Siyasal iktidarlar kendi hareket alanını tanımlarken aynı zamanda ötekinin de sınırlarını çizmektedir. Sınır olarak çizilen, hem toplumun hem de siyasal otoritenin kabul edilebilir olarak belirlediği sınırdır. Belirlenen bu çerçeve içerisinde yapılan eleştiri, görüş alışverişi ve faaliyetler kabul edilebilir. Bunun dışındakiler kabul edilebilirlik sorunu yaşar ve sistemin dışına itilir. Bu durum da meşruiyet kurgusu içinde yeni bir ideolojinin inşasına imkân verir. Ancak hiçbir meşruiyet çabası iktidarın kendi varlığı dışında başka bir unsura hoşgörüyle bakmaz. Kendisine alternatif meşruiyet iddialarını düşman olarak görür.

Ötekinin Karşıtlıklar Üzerinden Konumlandırılması

"Biz" ve "onlar" ayrımı ile ötekiyi irdeleyen Bauman, ötekinin bireylerinin kimliğinden bağımsız olarak kendi kimliği, nedeni, nasıl ortaya çıktığı ve ötekinin hakları üzerinde durmaktadır.

Kimliğin yaratım aşamalarında meydana getirilen ve iyi özelliklerden oluşan "biz"in dışında kalanlar, iyi olmayan "onlar"ı oluşturmaktadır. Bu durum zihinsel yaratım süreçleri içinde "onlar"ın yabancılaşarak ötekileştirilmesine yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle kimliğin düşünsel süreçte yaratımı, iyi özelliklere sahip "biz"i ve iyi olmayan özelliklerle

yüklü ötekiyi oluşturmaktadır. Bundan dolayı "Sosyolojide nitelendirilen iç ve dış gruplar olarak 'biz' ve 'onlar' ancak karşılıklı çatışma içinde varlıklarını sürdürebilmektedir." Bauman, 2009:52) Etiketlemenin "biz" ve "öteki" arasındaki ayırımı derinleştiren en temel etmenlerden biri olduğunu ileri süren Howard Becker'a göre; "Bir davranış bireyler tarafından yargılanıp anormal, sapkın, gayrimeşru veya kötü olarak nitelendirildiğinde, o davranış ve o davranışı uygulayanlar etiketlenmektedir." (Laughey, 2010:118).

Marjinal kesimleri dışlama ve pasifize etmeyi hedefleyen ötekileştirme, aynı zamanda bir etiketleme biçimidir. Diğer bir ifadeyle ötekileştirme, "toplumun değer yargıları ve normlarının dışında kalan birey, grup ya da topluluklara uygulanan bir tecrit etme stratejisidir." Öteki olanın en belirgin özelliği dışlanmaları, olumsuzluk içermeleri, marjinal olmaları ve homojen bir yapıda olmalarıdır. Bauman, önyargının ahlaki bakımdan ikiliğe neden olduğunu, bireyin dış gruplara karşı olumsuz tutumunun vicdanıyla bir çatışma oluşturmadığını, bir taraf için düşünce özgürlüğü olarak görülen eylemlerin diğer taraf için terörizm olarak algılanabileceğini belirtmektedir. Marshall ise önyargıdaki "onlar" ve "biz" ayrımının iç ve dış grupların varlığının hem bir sonucu olduğunu hem de onu güçlendirdiğini ifade etmektedir. Marshall'a göre iç grup hissinin mutlaka bir dış grup hissine yansıdığını, bu durumun tersi için de geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bireyin kim olduğunun ötekiye karşı aldığı zıtlık üzerinden türetildiğini belirten Marshall, bu bağlamda "iç grubun uyumu ve duygusal güvenliği açısından bir dış grubun varlığının tam anlamıyla bir gereklilik" olduğunu belirtmektedir.

Stereotip kavramı "biz" ve "onlar" karşıtlığı üzerinden kendisine zemin bulmakta ve kafalardaki statik resimleri karşılayacak tanımlarla var olmaktadır (Marshall, 1999:701). Stereotip kavramını "kognitif" (cognitive) kuramla bağlantılı bir şekilde toplum bilimlerine uyarlamış olan Lippmann, kognitif kuramın etrafımızdakileri algılamayı ve onlara yönelik tutum ve davranışlara yüklenen düşünce sürecini irdelemiştir. Lippmann'a göre insan son edindiği bilgiyi önceden edindikleriyle birleştirerek yeniden inşa etmektedir (Lippmann, 1994:89).

Stereotipler, dış dünyanın çekilen bir fotoğrafından çok, içinde bulunulması mümkün olan bir dünyanın fotoğrafıdır. Bireyi ve toplumu gerecek unsurlara karşı bilgi sahibi olabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bir bütünün bir diğerine karşı oluşturduğu düşünceler bütünü olarak

tanımlanan ön yargılar ise kendi düşünce ve yaşayış evrenimizin dışındaki biri hakkında sahip olduğumuz düşüncelerimiz olarak tanımlanabilir (Marshall, 1999:701). Ötekiye ön yargılarla olumsuz yüklemeler yapılmasının nedeni, ötekinin farklı olmasıdır. Bu ön yargılar aynı zamanda mevcut gerçeklik karşısında teste tabi olmamış, daha çok kişinin kendi duygu, düşünce ve tutumlarına bağlı stereotipleşmiş inançlarla karakterize edilen, sorunlu ve esneklik göstermeyen bir genellemeye dayanır.

"Öteki" ve "biz" arasındaki bağ, birbirini destekleyen bir süreçtir. Ötekinin dışlanması "biz"i oluştururken, "biz" de ötekiyi biçimlendirilir. Özne olan "biz", kendi konumunu belirler ve geriye kalan her şey buna göre yerleştirilir. Farklılıklarla birlikte kimliğin var olabileceğini belirten Connolly, kendi varlığının devamı için farklı olanın öteki olana dönüştüğünü belirtmektedir. Connolly, "mevcut olan bu durumun yerine oturmuş olan kimlikleri, sabit formlar halinde ikinci bir eğilimin yerleşmesi" olarak tanımlamaktadır. Bu eğilim, "kendini" değerli ve üstün olarak tanımlarken; eksiklik, olumsuzluk ve değersizlikleri açık ya da gizli olarak "farklı olana" yakıştırma eğilimidir (Connolly,1985:24). Farklılığın sesi, ötekileştirmeyle birlikte kötü olmanın sesine dönüşür. Yani, kimliğin oluşumunun önemli bir unsuru, kendi dışında, farklı olana olumsuzluk atfederek tanımlamak ve onu öteki olarak konumlandırmak biçiminde ilerler işler. Dünya "ben ve biz" ile "sen ve öteki" arasındaki ilişki üzerine kurulu olsa da "ben/biz" ile "sen/öteki" arasında çeşitlilik vardır ve bu ilişki uygarlıklar, toplumlar ve kültürler arasında çok boyutlu sorunları içermektedir. Sözen, "biz" ve "öteki" arasındaki ilişkinin bir güç ve iktidar ilişkisi olduğunu ve bu ilişkide "ben/biz" olanın, "sen/öteki" karşısında güçlü bir konumda yer aldığını söylemektedir. Bizim sahip olduğumuz özelliklere sahip olamayan varlığa karşılık gelen "öteki", "var"ların ve "yok"ların mekânına indirgenmektedir. Sosyal bilimleri etkileyen bu sorunun insanları iki ayrı sınıf gibi düşünmeye yönlendirdiğini belirten Sözen, bu iki sınıf ayrımında, batı dışı kültürlere mensupların "antropos" (primitif insan), Avrupalıların "etnos" (uygar, ulus mensubu insan) olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Akça, 2007:30). Mevcut olan bu durumda göre "gerçek insanlar"ı Avrupalılar temsil ederken, diğerlerinin ise "evrim tablosunun ilk halkalarında kalmış ilkeller" başka bir ifadeyle "ötekiler" olduğunu belirtmektedir.

MEDYADA TEMSİL VE SÖYLEM

Medya, anlam üretimindeki temel kaynaklardan biridir. Temsil kavramı ise medyanın anlamlar inşa etme izleğine dayanır (O'Sullivan, Dutton ve Rayner, 1998:71). Medyanın inşa ettiği gerçeklik, temsili birey ve toplumun dünyaya ilişkin deneyim ve yorumlarını önemli ölçüde belirlemektedir (Loughey D,. 2012:217-244)

Medya çalışmalarında "temsil" terimi çeşitli biçimlerde kullanılabilmektedir. Bu terimin kullanımları "bir şey sunma, betimleme veya sergileme" şeklinde olabilir. Terim bu anlamda kullanılırken, temsil (representation) kavramı ise dünyanın "yeniden sunumu" (re-presentation) olarak tanımlanabilir. Dahlgren'e göre "geniş bir medya program türü yelpazesi içerisinde, medyanın neleri betimlediği; konuları veya sorunları nasıl aktardığı; medya ürünlerindeki söylemlerin işlevlerinin neler olduğu sorularının tümü medyanın temsil pratiğiyle ilgilidir (Dahlgren, 2010:155).

Temsiller, sembolik veya retorik gibi medya ürünlerinin doğrudan ve dolaylı tüm bilgilendirici boyutlarını kapsamaktadır. Bunun nedeni temsillerin kişi, kurum veya nesnenin toplumsal yaşamdaki yerini yansıtmasıdır. Bu durum ise toplumsal hayattaki yere meşruluk kazandırmakta ve temsiller birbirine eklemlenerek dünyaya, topluma, insana bakışı belirlemekte ve yeniden üretmektedir. Bu doğrultuda kullanılan medya metinleri, izleyici kitlesi için belli bir amaç doğrultusunda hazırlanmakla birlikte söz konusu metinler aracılığıyla gerçeklik gibi sunulmaktadır. Marshall'ın da belirttiği gibi bu imgelerin ne anlama geldiklerini ve anlamı nasıl kurduklarını kavramak için imgenin ya da metnin arkasında ne olduğunu sorgulamak önemlidir (Marshall, 2003:725). Nelerin temsil edilmediğini, dışarıda bırakıldığını anlamak, anlam üretimi sürecinde nelerin dâhil edildiğini görmek kadar önemlidir. Bütün bu temsil biçimleri, belirli kabullerin yaratılmasında ve pekiştirilmesinde etkili olur. Tahakküm yapılarının sürmesini sağlar, özellikle dünyanın "biz" ve "onlar" şeklinde bölünmesine katkıda bulunur.

Medya sistemi içinde muhalefet ve öteki, belli sınırlar içerisinde tutulur. Böylece onların varlığı aracılığıyla sistemin tek taraflı olmadığı vurgulanmaya çalışılır (Chomsky, 2006:16-17). Chomsky ve Herman'a göre, medyanın bir konu hakkında bazı bilgiler vermesi, o konunun yeterli ya da doğru bir şekilde işlendiği anlamına gelmez. Medya, bazı

olgunun üstünü örtebilmektedir. Başka bir ifadeyle, bir olguya nasıl yer verildiği, sunulurken nasıl bir ton kullanılarak sunulduğu, kaç kez tekrarlandığı önemlidir (Herman, 1996:234-244) Medyada bazı konulara yeterince yer verilip verilmediği yönündeki sorulara verilen yanıt, izler kitlenin beklentileri üzerine kuruludur (McChesney, 2006:256-257) Chomsky ve Herman'a göre bu beklentiler, medyada öteki olanın temsilinin medyanın ekonomi politiği ile yakından ilişkilidir. Onlara göre medya, kendisini denetleyen ve finanse eden güçlü toplumsal grupların çıkarlarına hizmet eder ve onların lehine propaganda yapar. Bu grupların öne çıkarmak istedikleri gündem ve ilkeler medya politikalarını şekillendirir. Bu şekillendirme kaba müdahaleyle değil uygun düşünceye sahip personelin seçilmesi, editörlerin ve çalışan gazetecilerin kurum politikasıyla uyumlu öncelikleri ve haber değeri kriterlerini içselleştirmeleri sayesinde başarılır (Chomsky ve Herman, 2006:15).

Herman ve Chomsky'nin sermaye güçlerinin, medyanın tercihlerine egemen olduğunu ortaya koymak için verdikleri örnek, 1999 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün yıllık toplantısını yaptığı ABD'nin Seattle kentinde yaşanan olaylar sırasında medyanın tutumuna ilişkindir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB)'nın politikalarına karşı gelişen küresel muhalefet, 1999'da Seattle'daki WTO konferansında ve sonrasında Nisan 2000'de Washington'daki IMF ve Dünya Bankası'nın yıllık toplantılarında kitlesel protestolar düzenlemiştir. Medya bu olayları alaycı bir şekilde ele almış ve göstericilere karşı olumsuz bir tavır takınmış ve protestonun gerçek nedenlerini ele almamıştır. Chomsky ve Herman, 2006:53. Ana akım medyada bu protestocular özel mülke zarar veren, kamu mallarına karşı şiddete baş vuran kişiler olarak gösterilmiştir.

MEDYANIN YÖNLENDİRİCİ UNSUR OLARAK KULLANILMASI

Çalışmanın bu bölümünde izler kitleyi haberdar etme işleviyle hareket eden medyanın maruz kaldığı yönlendirmeler üzerinde durulacaktır. Egemen unsurun haberdeki etki gücü ve bunun oluşturduğu sonuçlar üzerinde durulacaktır.

Fransızca bir kavram olan manipülasyon, (yönlendirme) anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, kurgusal yapı içerisinde sunulan haberin ekonomik, siyasal, dinsel, etnik ve örgütsel çıkar çevrelerinin veya kişisel beklentiler doğrultusunda kullanılması biçiminde tanımlanmaktadır

(Karakaya, 2007:292) . Fiske, manipülasyon kavramının sunuluş biçimine göre farklı anlamlar kazanabilme olarak tanımlarken, Schiller ise "gerçeğin kusurlu olarak algılanmasına, hayatın gerçeklerini kavrama gücünden yoksun bırakılmış bir bilincin oluşmasına neden olan, kasıtlı olarak üretilmiş mesajlar olarak tanımlamaktadır". Medyanın manipülatif bilgiyi beslemesinin altında, kitle üzerindeki etkinlik ve yönlendirme amacı yatmaktadır. Van Dijk, manipülasyonu hâkimiyet altındaki grupların çıkarlarının karşısında elit gücün yeniden üretilmesinin söylemsel biçimi olarak tanımlamaktadır. Schiller'e göre ise "toplumun kazananlar ve kaybedenler diye iki büyük kategoriye bölünmesi ve bu bölünmüşlüğün varlığını sürdürebilmesi, özel mülkiyet kavramının itirazsız benimsenmiş olması ve hayatın muhtelif alanlarına olan yansımalarının yadırganmamasıdır." (Schiller, 1993:10) Schiller, insanları ikna yoluyla kontrol etme tekniğine örnek olarak 2. dünya savaşı sonrasında zor şartlarda çıkmış olan Sovyetler Birliği'nin, Amerika'daki varlığının Amerikan halkı için bir tehdit oluşturduğunun halkın inandırılmış olmasıdır.

Söylem Üreticisi Olarak Televizyonun Kullanımı

McLuhan'ın "Araç, mesajdır" sözüyle vurgulamak istediği şey, dilin kendisi gibi düşünceye, ifadeye ve duyarlılığa yeni bir yönelim kazandırarak benzersiz bir söylem tarzının ortaya çıkmasını sağlamasıdır (Bourdieu, 2000:14). Kitle iletişim araçlarından olan televizyon içinse esas olan söylemdir. Televizyonda oluşturulan söylem, görsel imajla yansıtılır. Başka bir ifadeyle, televizyon konuşmayı izler kitleye sözcüklerle değil, görsel unsurlardan olan görüntülerle yapar. Televizyonun anlamlandırma etkisini görsel ve belgesel karakteriyle yaptığını belirten Stuart Hall'a göre; televizyonun önermeleri ve açıklamaları, söylemini bir şekilde izler kitlenin gözüyle gördüğünü gerçek olarak kabul etmeye dayandırır. (Hall, 1999:83-84)

Televizyon, üzerine yapılan tartışmalarda kimilerine göre dünyaya açılan bir pencere iken, kimilerine göre ise bunun tersi söz konusudur. Gerçeğin televizyonun kendisi olduğunu belirten Jean Baudrillard, bunun geçici bir gerçekçilik olduğunu savunur. Gerçek olan düşünce, ayna, perspektif kurallar, panoptik sistemle bakışa özgü bir gerçeklik değildir. Bu gerçeklik araştıran, soruşturan, anketle yoklayıp parçalarına ayıran, bir film şeridine dönüşmüş yaşamsal kalıplarla davranışlarımızı belirleyen genetik kodun yanı sıra duygusal evrenimizi de örgütleyen

hücrelere özgü geçici bir hakikattir (Baudrillard, 2008:55). Fiske'ye göre, televizyonun gerçekliğin herhangi bir parçasını temsil etmekten ziyade onu üretmekte, inşa etmektedir. Televizyonun, izler kitle üzerinde inandırıcılığından dolayı gerçekçi bir araç sayılabileceğini belirten Fiske, gerçekçiliğin, deneysel gerçekçiliğe sadakat meselesi olmadığını, daha çok bir gerçeklik hissinin inşa meselesi olduğunu belirtmektedir. Bunun en bariz olanı, televizyonun kendisini dışsal gerçekliğin dolayımsız bir resmi olarak sunmasıdır. Televizyonun gerçekçiliği, gerek sunulan içerik gerekse sunum şekliyle tanımlanır (Fiske, 1987:281) diyen Fiske, sunum şeklinin en az içerik kadar önemli ve etkili olduğunu belirtir.

Dünya da olup bitenler kuşkusuz önemlidir ancak onlara hangi açıdan baktığımızı, hangi anlamları yüklediğimiz önemlidir. Fiske'e göre televizyon kamerası ve mikrofonu gerçekliği kaydetmez onu kodlar. Kodlama, ideolojik bir gerçeklik duygusu üretir. Dolayısıyla yeniden sunulan gerçeklik değil ideolojidir. Bu ideolojinin etkinliği de televizyonun görselliği ile sağlanır. Mills, televizyonun yaşanılan, yaşanılması gereken gerçek dünya olmadığını, izleyiciye göre yaratılan kurgusal bir dünyayı yansıtmakta olduğunu belirtmektedir. Televizyonun birey ve topluma yeni bir kişilik verdiğini, ne olmaları, nasıl olmaları gerektiğini telkin ettiğini söylemektedir. Televizyon birey ve topluma yeni bir kişilik veremese bile, onlara günlük sıkıntıları bir kenara bırakıp rahatlamasını sağlayan bir kaçış yeri sağlamaktadır (Mills, 1974:400). Televizyon, izler kitleye dezenformasyon denilebilecek bir enformasyon aktarımını bilgilenmenin anlamında değişikliğe giderek sağlamaktadır. Burada kast edilen dezenformasyon, yanlış enformasyon anlamına gelmemektedir. Dezenformasyon, birey ve toplumda bir şey hakkında bilgi sahibi olma illüzyonu yaratan iken, yanlış enformasyon ise insanı bilgilenmekten uzaklaştıran enformasyon anlamındadır. Televizyon izler kitleye bilinçli olarak yapmasa da haberleri eğlence biçiminde sunduğu zaman, bu sonuç kaçınılmaz olur. Bir başka deyişle artık sorun gerçek enformasyondan yoksun kalmak değil, yararlı bilgileri yansıtan verilerin ayırt edilememesidir. Postman'a göre ise bu mevcut durum, fikir içeriğinin arkada kalmasına neden olmaktadır. Postman,. 1994:72-73).

Televizyon Haberciliğinde Temsil ve Haber Söylemi

Haber söylemi ideolojik bir boyut taşır ve haber bir söylem olarak ele alındığında, toplumsal olarak yapılandırılmış anlamın ve toplumun kullandığı dilin bir örneği olarak irdelenmektedir. Bu yapı içerisinde

haber içeriği üzerinde belirleyici olan etmenlerin kolaylıkla ayırt edilebilmesi olası değildir ve haber bu etmenleri kendi içerisinde dönüştürür.

Haberler üzerine eleştirel bir yaklaşım gösteren Schudson, Tuchman, Hall, Hackett, Van Dijk ve Fowler, gücün iktidar yapısını pekiştirme yönünde işlediği üzerinde durmaktadırlar. Haberler, var olduğu yapı içerisinde kendisiyle aynı anda farklı işlevler üstlenen kurumlar ve söylemlerle de ilişki içerisindedir. Dolayısıyla, haber bütün bu ilişkiler ağından yalıtılarak anlaşılamaz.

Haberin belirli uzlaşımsal ideolojik ve profesyonel kodlar içerisinden oluşturulmuş kültürel bir ürün olduğunu belirten Hall, egemen söylemlerin haber metni içinde yeniden oluşturulduğunu söylemektedir. Haber söyleminin el altında bulunan söylemlerin bir ürünü olduğunu belirten Van Dijk, haberin söylemini toplumda var olan egemen söylemlerin bir ürünü olarak görür. Fiske ise haberlere ilişkin doğruluk, tarafsızlık veya nesnellik soruları haberlerin niteliğini değerlendirme imkânı sağladıkları için ve haber yapanların profesyonel ideolojisine içgörü kazandırdıkları için önemli bulur. (Aktaran: Dursun, 2004:124)

Televizyon haber anlatısının önemli özelliklerinden birisi, diğer kurmaca programlara karşı kendisinin gerçek olmasından kaynaklanmaktadır. Fiske'ye göre; haberler ile kurmaca arasında, benzer temsil özelliklerine dayanmalarına karşın, farklılıklar bulunmaktadır. Haberlerin, kurmacaya karşı "ham gerçeklik"le daha yakın bir ilişkisi olduğu hissedilmektedir. Dolayısıyla izler kitlenin okuma biçiminde de farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Aktaran: Dursun, 2004:288) . Örneğin, ölen birinin haber bültenlerine yansıtılması, kurmaca programlardaki ölümlerden çok daha rahatsız edici olmaktadır.

Haberlerin gerçekliği konusunda Fiske, doğruyu söyleme çabasında olan televizyon haberlerinin gerçekliğin temsilini önceledigini; Williams ise haberlerin gerçekliği konusunda, haberlerin gerçek içeriğinin çoğunun, görüntüsel sunuşun gerçekleri tarafından değiştirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu duruma örnek olarak, gösteri yapanların görüntüsel haberinde, kameranın taşlanan polislere ya da göz yaşartıcı gaz sıkılan göstericilere odaklanmış olması önemlidir. Birincisi daha yaygındır ve yorum bölümüne sıklıkla temel oluşturmaktadır. İkincisinin görüş açısı nadiren görülebilir. Dolayısıyla bu yorumlamanın tarafsızlığını temelde soyut kılan bir gerçektir. (Williams, 2005:40).

Haber metinlerinin gerçekte seçme ve dışlama eylemine dayanan bir kurgudan ibaret olduğunu söyleyen Stuart Hall'a göre habercilerin kurgusal yapıyla ele alınan haberin öznelliklerini ve çalıştıkları kurumun kurumsal politikalarını katmadan habercilik yapmaları söz konusu değildir (Hall, 1999:66). Hall, medya profesyonellerinin dünyayı ne olduğu belirsiz olaylardan kurulu bir yapı olarak temsil etmek yerine, anlaşılır kılmak için bir toplumsal bağlama oturtur ve tanımlar. Haberin üstlendiği görev gündelik yaşam bilgisini topluma doğrudan yansıtmak değil, olayları belirli bir bağlama oturtarak tanımlamaktır. Bu tanımlama gerçekliğin yeniden inşasıdır. Çünkü medya, gerçekliği yalnızca yeniden üretmekle kalmaz onu aynı zamanda tanımlar.

İzler kitleye televizyon vasıtasıyla sunulan haberlerde, konuların çoğunluğu savaş, felaket ve şiddet yansıtır. Haberde bu unsurların yansıtılmasının nedeni, sansasyonel bir cazibesinin bulunmasıdır. Bu açıdan izler kitleye sunulan haberlerdeki gerçeklik unsurunun, duygusal vurgularla yüklü olan ve kurgudan zorlukla ayırt edilebilen, hatta kimi zaman ayırt edilemeyen bir hikâye şeklindeki dramaya dönüşmektedir (Esslin, 1991:31). Haberin toplumdan ve kültürden ayrı düşünülemeyeceğini söyleyen Bennet, haberler gruplar içinde ilişki kurma şekillerimizin yani sosyal ve kültürel boyutta meydana gelen değişikliklerin önemli göstergelerinden birisi olduğunu belirtir. İçinde yaşadığımız dünyanın temsilleri değiştikçe, insanların televizyonun gerisindeki gerçeklik hakkında sahip oldukları algılamalar da değişir. (Bennet, 2000:31-32)

Belli bir kurgusal yapıyla oluşturulması gereken haberlerin toplum egemenleri tarafından nasıl biçimlendirildiği önemli bir tartışma konusudur. Haberin içinden çıktığı toplumsal koşulların ve sürecin karmaşıklığını vurgulayan Hall, medyanın sadece haber değeri olan olayları yayımlamadığını söyler. Haber, kategorilere göre oluşturulmuş başlıkların, olayların seçimi ve sistematik olarak sınanması ile başlayan karışık bir sürecin sonucudur (Hall. 2012:130) Neşe Kars'a göre ise haber üretim sürecinin, haber kaynakları ve haber kurucuları olan editörler açısından ele alınması gerekir. Bunun nedeni, haberin nesnelliği ve yanlılığının bu bağlamda biçimlenmekte ve ortaya çıkmakta olmasıdır. (Kars, 2010:120)

Düşüncenin ve tutumun şekillenmesinde güçlü birer etken olan bilgi içeriklerinin kapsamlı olmasını belirleyenin, sembolik seçkinler ve

onların söylemleri olması önemlidir. Chomsky ve Herman grupların medyada seslerini kolayca duyurma imkânı sağlayabilmek için mücadele etmek zorunda olduklarına işaret ederler (Chomsky ve Herman, 2006:104-106). Young'a göre gazetelerin kitlesel temsiliyetli bir biçim olarak gelişmesinin ilk sonucu, gazetecilerin haber hikâyesini toplamak için bağımlı bulundukları kaynaklara ilişkin ortaya çıkmaktadır (Young, 1990:38-39).

Haberin üretimi sırasında haber kaynağı kişi ya da kuruluşlarla kurulan ilişki önem teşkil eder. Young, haber için yapılan görüşmenin paradoksal bir işleyişi olduğunu belirtir. Görüşme yapılan kişinin fikirleri ve açıklamaları izleyici ve okura onaylanmamış bir şekilde ulaşan öznel fikirler gibi görünse de belirli kurum üyelerinin sahip olduğu öznel fikirlerin habere katılması, o fikirlerin nesnel olarak yapılandırılmasıyla sonuçlanacak ve bu da beraberinde alternatif hikâyelerin önemsenmemesini getirecektir. Sunulan televizyon haberlerinde, toplumsal yapı içerisinde etkili kişiler, bireyler olarak aktarılırken, karşıt görüşler ya da toplumsal yapılar da çoğunlukla toplumsal rolleri içerisinden tanıdık kılınmaktadır. Haberin üretiminde ve söylemin oluşmasında, haber kaynakları kadar etkili olan bir başka unsur ise çalışılan kurum ve haber editörlerinin tercihleridir (Roshco, 1975:126)

Haberin editoryal sürecinde nelerin ne şekilde yayımlanacağına karar verme aşamasında gazetecinin, televizyon bağlamında muhabirin seçim tercihleri söz konusudur. Bourdieu, 2000: 24. Burton'a göre televizyon haberlerinde otorite ve bütünlüğü sağlayan bir diğer unsur ise haber sunucularıdır. Haber sunucuları bilgili ve güvenilir kabul edilen ve bu nedenle inanılmaya hazır, saygı duyulan kişiler oldukları için izleyici bu kişilerin her söylediğine inanmaya hazır hale gelir. Sunuş biçimlerinin bütünü ve yayıncılıkta boy göstermelerinin güvenilir geçmişi, izleyiciyi onların söylediklerine inanmaya ve kavramaya yöneltmektedir. (Burton, 2008:206). Fiske'ye göre televizyon haberlerinde gerçeği ifade eden sunucunun kelimelerinin kişiselliğinden kaynaklanmayan otoritesi, hem nesnellik çerçevesini inşa etmekte hem de onun hakikat olduğunu garantilemekte kullanılmaktadır. (Aktaran: Dursun, 2014:139-140) Her akşam, ana haber bülteninde, spikerin sesi izleyicilere güven duygusu verir. Haber sunucularının düzenli ve sıklıkla ekranda görünmeleri nedeniyle sundukları gerçek dünya görüntüleri kurguya bürünürken, onlar giderek daha gerçek hale gelmektedir. İzleyici onlar hakkında konuşurken, onlar da yüksek prestijli ve güvenilir bir kişi konumuna

yükselmektedir. Sunucunun, yetki ve becerinin simgesi olduğuna inanılır, o ne panikler ne de bunalır, o güvenin simgesidir (Poyraz, 2002:2)

Televizyon haber spikerleri ses tonları, oturuşları ve rahatlıklarıyla, televizyonun sağladığı teknolojik yakınlaşmanın insani tamamlayıcısıdır. Ramonet, spikerle izler kitle arasında gerçekte olmasa da bir güven ve tanışıklık ilişkisi olduğunu, haberin inandırıcılığını sağlayan unsurun, gözlerinizin içine bakarak konuşan kişinin size yalan söylemeyeceği düşüncesine dayandığını belirtir (Ramonet, 2000:41).

HUKUKSAL BAĞLAMDA GÖÇMEN, MÜLTECİ VE SIĞINMACILAR

İçerik analizi yapılan çalışmaların sistematik bir şekilde ilerleyebilmesi için kavramların açık bir şekilde tanımlanması zorunluluk teşkil etmektedir. Çalışmanın hangi temellere oturtulduğu ve nasıl bir yöntem izlendiği de çalışmanın devamlılığında büyük önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında içeriklerin ilgili bölümlere dağılımı tasarlanırken kullanılan kavramların anlaşılır olması gerekmektedir. Bu durumun bir benzeri, çalışma içeriğini tanımlarken kullanılan kavramlar için de geçerlidir. Dolayısıyla çalışma kapsamında, Suriyeli "sığınmacı", "mülteci" ve "göçmen" olarak farklı kavramlarla nitelendirilen Suriyeli sığınmacıların, televizyon haberlerindeki temsil biçimlerini üzerinde durulacağından mevcut kavramların içerikleriyle ilgili değerlendirme yapılması bir zorunluluktur. "Göçmen", "mülteci" ve "sığınmacı"ların gittikleri ülkede toplumla iletişim kurmaları açısından kritik etkenlerden biri, ülke insanlarının mülteci, göçmen ve sığınmacılık deneyimine ilişkin bilgisidir. Toplumun günlük yaşamda karşılaştığı "mülteci", "göçmen" ve "sığınmacı"ların, sığınma talebinin hangi koşullarda devlet tarafından kabul edildiği, ülkedeki hak ve yükümlülüklerinin neler olduğu, yaşam koşullarının nasıl oluştuğu bilinmemektedir. Toplumun "mülteci", "göçmen" ve "sığınmacı"lara ilişkin çok az şey biliyor olması, var olan ötekileştirici kalıp yargılarını beslediği gibi, toplumun sığınmacılar ile kurulacak iletişimden sakınmasına da yol açabilmektedir.

Çalışmanın bu kısmında genel bir Suriyeli sığınmacı değerlendirmesi yapıldıktan sonra, "mülteci", "göçmen" ve "sığınmacı" kavramlarının tanımı, bilinirlik ölçüsü ve toplumun bu bilinirliğe ilişkin bilgisi temel alınarak tartışılacaktır.

TEMEL KAVRAMLAR

Bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri topraklarda ekonomik, siyasal, sosyal gerekçelerden ya da savaşlar ve iç çatışmalar gibi nedenlerden dolayı ayrılarak başka bir ülkeye göç etmeleri uzun yıllardır var olan bir süreçtir. Çeşitli sebeplerden dolayı vatandaşı oldukları ülkeden ayrılmak zorunda kalanlar, sığındıkları ülkeler tarafından "sığınmacı" (asylum seeker) ya da "mülteci" (refugee) olarak adlandırılmaktadır. Anlam olarak birbirlerine yakın olarak görülen göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramları temelde farklı anlamlar yüklenen kavramlardır.

Göçmen

Göçmen kavramı, yaşadığı ülkeyi terk ederek yerleşmek amacıyla yabancı bir ülkeye giden kimseler için kullanılmaktadır. Ancak bir ferdin yerleşmek niyetiyle kendi ülkesini terk etmesi, bu ferdin vatandaşı olduğu ülkeye yerleşmek üzere dönmeyeceği veya hiçbir şekilde ülkesine uğramayacağı anlamına gelmemektedir (Çiçekli, 2014:113). Göçmenleri, mülteci ve sığınmacılardan ayıran temel fark, bu kimselerin ülkelerinden siyasi nedenler sebebiyle değil, ekonomik nedenlerle ve daha iyi bir yaşam sürme umuduyla ayrılmış olmalarıdır. Göçmenler vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaya devam ederler ve bir başka ülkeye kendi arzu ve istekleri ile giderler (Kılıç,.2008:214)

Mülteci

Mülteci kavramı, ırkı, dini, vatandaşlığı, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi kanaatleri yüzünden zulme uğrayacağı düşüncesiyle yaşadığı ülkeyi terk eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Çiçekli, 2014:128)

1951 Cenevre Sözleşmesi'nden sınırlamalar sebebiyle birçok mültecinin yararlanamaması BMMYK'yi harekete geçirmiş ve 'Mültecilerin Hukuki Statüsü'ne ilişkin yeni bir adım atılmıştır. 16 Aralık 1966 tarihinde BM Genel Kurulu, 'Mültecilerin Hukuki Statüsü'ne ilişkin protokolü kabul etmiştir (Odman, 1998:93)

Kabul edilen bu protokol 02 Ekim 1967 tarihinde yürürlüğe girmiştir (BMMYK, 1998:93)

Mülteci sorununun dünyada artmaya devam ettiği 1970'li ve 1980'li yıllarda Orta Amerika'daki iç savaşlar nedeniyle yaygın şiddet ve insan

hakları ihlalleri meydana gelmeye başlamış ve birçok insan mağdur duruma düşmüştür. Gelişmelerin ardından BMMYK'nin girişimleriyle "19-22 Kasım 1984 tarihleri arasında Kolombiya'da Orta Amerika, Meksika ve Panama'daki Mültecilerin Yasal ve İnsancıl Problemlerinden Korunması Hakkında Uluslararası Konferans Dizisi" yapılmıştır. Konferansın sonunda da Cartagena Mülteciler Bildirisi katılımcılar tarafından imzalanarak kabul edilmiştir (Odman, 2004:52)

Sığınmacı

Günümüzde sığınmacı kavramı, koruma arayan ancak gittikleri yerde statüleri henüz resmi olarak tanımlanmamış olanlara denir. Sığınmacı olan, mülteci statüsü almaya yönelik başvurusunu yapmamış, başvurusunu yapmış ancak daha resmiyet kazanmamış ya da başvurusu hakkında yanıt bekleyenler için kullanılmaktadır. Sığınmacı, başvurusuna yanıt almayı bekleyen kişi olması nedeniyle geldikleri yere gönderilmeme (non-refoulement) ilkesinden ve insanca yaşama standartlarından faydalanır. Prosedür sonucunda ilgili kişinin mülteci kriterlerine uygun olduğuna karar verilirse, bu kişi mülteci olarak kabul edilir. (Kılıç, 2008:214)

SURİYELİ SIĞINMACILARIN DURUMU

Suriye'deki iç savaşla birlikte Türkiye'ye gelen sığınmacıların "misafir" olamayacak kadar uzun kalacaklarının anlaşılmasıyla birlikte, Türkiye bu aşamadan sonra "kalıcı sığınmacılara" yönelik yeni önlemler almak zorunda kalmıştır.

Türkiye'ye gelen toplam sığınmacı/mülteci/göçmen sayısı 4,2-4,5 milyonu aşmış, bu gelenlerin yaklaşık olarak 1,2 milyonu 2014-2015 ve 2016'da başta Avrupa olmak üzere başka ülkelere gitmiş, ancak asıl büyük grup, yani 3,1 milyonu Suriyeli olmak üzere toplamda 3,5 milyonun üzerinde sığınmacı Türkiye'de kalmıştır. 78 milyon nüfusu olan Türkiye'nin nüfusunun %4'ünü aşan bu sayının bir başka önemli özelliği ise %92'den fazlasının kent mültecileri olmasıdır. Yani Türkiye'deki mültecilerin sadece %8'i kamplarda ve nispeten toplumdan izole yaşarken, geri kalan %92'si Türkiye'nin hemen her yerinde şehir merkezlerinde toplumla birlikte yaşamaktadır. Bu durum, mülteciler konusunun çok ciddi bir toplumsal fenomen haline gelmesine, toplumsal kabul ve toplumsal dışlama tartışmalarına doğal bir zemin hazırlamasına neden olmaktadır (Erdoğan, Kavukçuer, Çetinkaya 2007:17)

Suriyeli sığınmacı konusunda Türk medyasında kafa karışıklığı olduğu söylenebilir. Yapılan haberlerde kullanılan dilde bazen "kaçak mülteciler", "Suriyeli kaçaklar", "Suriyeli mülteciler", "Suriyeli sığınmacılar" gibi nitelemelere de yer verildiği, bu doğrultuda bir anlamda sığınmacıların "potansiyel suçlu" olarak sunulduğu da gözlenmektedir.

Suriyeli sığınmacılar konusunda ilk önemli kırılma 2 Eylül 2015 tarihinde Bodrum sahillerine vuran 3 yaşındaki Aylan Kurdi'nin görüntüsü olmuştur. İkinci kırılma ise Aylan bebeğin görüntüsünün dünya kamuoyunun Suriyeli sığınmacılar konusuna karşı duyarlılığını artırması ve bunun sonucunda da Türkiye ve Avrupa Birliği arasında 18 Mart 2016'da imzalanan sığınmacılara yönelik "geri kabul" anlaşmasıdır. Bu dönemlere bakıldığında görülen, "sığınmacı", "mülteci" ve "göçmen" kavramlarının hukuki bağlamda tam olarak bilinmemesi ve sığınmacıların uluslararası alanda sahip oldukları hakların yeterince irdelenmemesi ya da görmezden gelinmesidir. Mevcut olan bu üç statü arasındaki fark göç etme nedenlerine ve bu nedenler doğrultusunda sahip oldukları haklara dayanarak yapılmamaktadır (Erdoğan, Kavukçuer ve Çetinkaya 2007:18)

SURİYELİ SIĞINMACILARIN HUKUKSAL DURUMU

Sığınmacı ve mültecilerin sığınmak üzere gittikleri ülkeler tarafından kabul edilip edilmeyeceğini, kabul edilecekler ise bu durumda hangi haklara sahip olacakları gibi hususlar uluslararası hukuk tarafından belirlenmiştir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olan bütün ülkeler, sözleşmede tanımlaması yapılan kişilere mülteci statüsü tanımak durumundadırlar. Türkiye de, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne 1961 yılından bu yana taraftır. Ancak Türkiye yalnızca Avrupa'dan Türkiye'ye gelerek iltica etmek isteyen yabancıları sözleşme kapsamında mülteci olarak kabul etmektedir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne ek 1967 Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokol de Türkiye tarafından 1968 yılında kabul edilmiş ancak bu coğrafi kısıtlama muhafaza edilmiştir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne coğrafi kısıtlama ile taraf olan Türkiye Avrupa'dan gelen kişileri mülteci statüsünde kabul edebilmektedir. Ancak Türkiye'ye Avrupa ülkeleri dışından gelen yabancılar ise mülteci değil "sığınmacı" olarak tanınmaktadır.

Hukuksal durumda var olan bu durum, Suriye'deki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye gelen bireylerin tanımlanmasında da belirli zorluklara neden olmuştur. 2011 yılı Nisan ayından itibaren Suriye'deki iç savaş ve

bununla birlikte Türkiye'ye kitlesel göçler başlamıştır. Türkiye'ye gelen Suriyeli mülteciler, önce "misafir" şeklinde tanımlanmış; ardından Nisan 2012'de Başbakanlık tarafından yayımlanan genelge ile "geçici koruma" (temporary protection) altında oldukları kabul edilmiştir. (Afad, 2014)

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 27 Temmuz 2019 tarihi itibarıyla Türkiye'deki biyometrik verileriyle kayıt altına alınan geçici koruma altındaki Suriyeli sayısının 3 milyon 639 bin 284 kişi olduğu belirtilmektedir (Mülteciler Derneği. 2019) Bu sığınmacılara ilişkin gerek iktidar, muhalefet, sivil toplum örgütleri temsilci söylemlerinde ve gerekse akademik çalışmalarda, Türkiye'de bulunan Suriyeliler için ağırlıklı olarak mülteci kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ancak Suriyelilerin hukuksal açıdan mülteci olarak tanımlanması söz konusu değildir. Yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olurken, bu sözleşmeyi coğrafi kısıtlama ile uygulayacağını belirtmiştir. Benzer şekilde "Mültecilerin Hukuki Durumuna" ilişkin 1967 Protokolü'nü onaylarken de coğrafi sınırlamayı uygulayacağını teyit etmiştir (Kaya ve Eren, 2015:29)

Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni coğrafi kısıtlama şartıyla uygulaması nedeniyle mülteci kabul edilmesine ilişkin diğer kriterler yerine gelmiş olsa da Avrupa dışından gelmeleri nedeniyle Suriyelilerin mülteci olarak tanımlanması mümkün olmamaktadır. Yani Sözleşme'de belirtilen gerekçelerden olan zulme uğrama korkusu, yabancı ülkede bulunma ve kendi devletinin korumasından yararlanamama gibi hususlar olsa da mülteci statüsü alamamaktadırlar.

Avrupa ülkeleri dışında gelen ve sığınma talebinde bulunanların tabi olduğu hukuki düzen, 2013 yılına kadar "Türkiye'ye İltica Eden, Başka Bir Ülkeye İltica Etmek İçin Türkiye'den Kalmak İçin Talepte Bulunan Yabancılar, Sığınma Amacıyla Gelen Yabancılara Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"le 1994 yılında düzenlenmiştir. Günün şartları göz önünde bulundurularak 2013 yılında "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" ile göç alanında özel bir mevzuat hazırlanmıştır. Yönetmelik kapsamında Avrupa'dan gelenler "mülteci", Avrupa dışından gelenler ise "sığınmacı" olarak kabul edilmiştir. (Kaya ve Eren 2015:29)

ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ VE SUNUMU

Öteki, "belli bir mesafede durduğumuz ya da ait olduğumuz grubumuzun dışında konumunu belirlediğimiz grup hakkında bir takım tutum, kanaat, inanç, imaj ve anlamlar, ön yargı ve stereotipler gibi öğelerin toplamını ifade eden bir sosyal temsili içerir. Bu sosyal temsilin oluşumunda ve yayılmasında medyanın önemli bir işleve sahip olduğu bilinmektedir" (Brookes, 1995:461-494).

Ötekinin, medyada yansıtılış biçimi, bu konularda çalışan sosyal ve politik aktörler ya da gazete ve televizyonlar için de büyük önem teşkil etmektedir. Özellikle yabancı uyrukluların ve azınlıkların medyada temsili, bu konularda çalışanların başlıca ilgi alanlarından biri olmuştur. Toplumlarda düşüncenin denetimini irdeleyen Chomsky, medyanın açık bir şekilde seçtiği bilgi ve sosyal kodları alıcı kitleye yayma yoluyla standartlaştırıcı bir etkisi olduğunu ve sahip olduğu bu etkinin gizliliği nedeniyle alıcıların bunlara karşı herhangi bir sansür uygulamamasıyla gönüllü olarak katılımlarının sağlandığını belirtmiştir. (Chomsky, 2012)

Bu çalışmanın özgül amacı, daha önce yapılan çalışmalara bir nebze de olsa katkı sunmak ve televizyon haberlerine konu olanın ötekileştirilmesine dikkat çekmektir. Kitlenin bilgi edinme kaynaklarından olan medya, gerek haber dili gerekse sunumu açısından çeşitli sıkıntılar ile karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle haberler, ötekileştirici söylemleri bünyesinde barındırabilmektedir. Bu durum da haberlerin, izleyici tarafından algılanma ve yorumlanma şekli üzerinde durulmasını, incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, çalışma kapsamında ötekileştirici söyleme ilişkin genel bir tartışma yürütülse de bu söyleminin hedef gruplarından olan Suriyeli sığınmacılar üzerinden bir çerçeve oluşturulmuştur. Suriyeli sığınmacılar merkeze alınarak ötekileştirici söylemin televizyon haberlerinde ki üretim şekline, kullanılan argümanlara ve bunun ideolojik arka planına bakılmıştır.

Suriyeli sığınmacılara yönelik haberlerin çalışma kapsamına alınmasının temel nedeni, mevcut tarihler arasında sığınmacılara yönelik artan ötekileştirici söylemlerdir. Bir başka husus ise medyanın Suriyeli sığınmacıları temel hak ve özgürlükler kapsamında değil, "savaştan kaçıp gelenler, suç potansiyeli yüksek, işsizliği yükselten, ülkeye ekonomik yük olanlar" gibi tanımlamalar içerisinde işlemesidir. Bu da beraberinde ötekileştirici söylemin oluşmasını getirmektedir. Dolayısıyla, medyada Suriyeli sığınmacılara yönelik ötekileştirici söylemlerin akademik bir

bakış açısı ile irdelenmesi, bundan sonra yapılacak çalışmalar için bir katkı sunacaktır. Bu doğrultuda çalışmada, Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de televizyon haberlerindeki temsiline odaklanılmaktadır.

ÇALIŞMANIN SORULARI

Çalışma kapsamında Suriyeli sığınmacılara yönelik 1 Temmuz-31 Temmuz 2016 tarihleri arasındaki televizyon haberleri incelenmiştir. Bu tarihlerin seçilmiş olmasının nedeni, belirlenen zaman aralığında Suriyeli sığınmacılara yönelik oluşan tepki ve bu tepkinin çeşitli medya kuruluşlarına yansıyan ötekileştirici söylem kapsamında değerlendirilen haberlerin sıklık düzeyidir. Televizyon haberlerinde Suriyeli sığınmacılara yönelik ötekileştirici söylemin nasıl değerlendirildiği ve izler kitleye ne şekilde aktarıldığı çalışmanın alanını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında sürdürülen tartışmanın ardından aşağıda belirtilen gerekçelerle üç araştırma sorusu oluşturulmuştur:

1- Çalışma kapsamında belirlenen televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde Suriyeli sığınmacılar nasıl temsil edilmektedirler?

2- Çalışma kapsamında belirlenen televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde kullanılan görsel unsurlar Suriyeli sığınmacılar yönelik ötekileştirme içeriyor mu? İçeriyorsa bu yaklaşım izler kitleye hangi biçimlerde sunulmaktadır?

3- Çalışma kapsamında belirlenen televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde kullanılan haber dili Suriyeli sığınmacılara yönelik ötekileştirici bir söylemi içerisinde barındırıyor mu?

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma kapsamında ileri sürülen araştırma sorularının doğruluğunu ispat etmek için, seçilen televizyon kanallarında yayımlanan ana haber bültenleri incelenmiştir. Çalışma, sadece Suriyeli sığınmacılara yönelik yapılan haberleri içermektedir. Analiz konusu olarak televizyon haberlerinin seçilme nedeni, izler kitleye bilgi aktarımı amacı taşıyan bu haberlerin insanın gerek düşünce dünyası gerekse davranış yapısı üzerindeki etkinliğinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın araştırma örneklemini, izlenme oranları göz önünde tutularak belirlenen 10 adet ulusal televizyon kanalında 1 Temmuz-31 Temmuz 2016 tarihleri arasında yayımlanan ana haber bültenlerinde

Suriyeli sığınmacıları merkeze alarak yapılan haberler oluşturmaktadır. Bu televizyon kanalları, CNN TÜRK, HABERTÜRK, 24, NTV, STAR TV, SHOW TV, FOX TV, TRT1, KANAL D ve ATV'dir.

Çalışmada verileri analiz etmek için "Eleştirel Söylem Analizi" kullanılmıştır. Teun A. Van Dijk tarafından geliştirilen Eleştirel Söylem Analizi'nin kullanılmasının temel nedeni; bu analizin özellikle haber metinleri üzerinde yoğunlaşması, ideolojinin yeniden üretimini ortaya koyabilmesi, geliştirdiği makro ve mikro yapının haberlere kolayca uyarlanabilmesidir.

Eleştirel Söylem Analizi doğrultusunda bir çözümlemeye somut malzeme oluşturacak olan haberler, amaçlı seçim tekniğiyle tarama yapılarak seçilmiştir. Bu bağlamda 1 Temmuz- 31 Temmuz 2016 tarihlerine ilişkin Suriyeli sığınmacıların haberleştirildiği video görüntülerine ulaşılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, haber bültenlerinde belirlenen tarihler arasında Suriyeli sığınmacıların haberleştirildiği 140 haber tespit edilmiş ve analizler bu haberler üzerinden yapılmıştır. Çalışma kapsamında, ilgili haber videoları izlenmiş, haber deşifreleri yapılarak yazılı metne dönüştürülmüş ve gruplandırmalar yapılmıştır. Haberlere ilişkin görüntüler, ses ve yazılar ayrı ayrı incelenmiştir. Bu ayrımlandırma, Suriyeli sığınmacıların haber bültenlerinde yansıtılış biçimlerine yönelik nicel verilere ulaşmak amacıyla yapılmıştır. Suriyeli sığınmacılara yönelik elde edilen haberler, konularına göre haber başlıkları, haber konuları, haber temaları ve niteleme biçimi açısından gruplandırmalara tabi tutulmuştur. Bu veriler, daha sonra yapılan nitel analizin anlaşılır kılınmasına yardımcı olmuştur. Çalışma kapsamında seçilen haberler, "Eleştirel Söylem Analizi" üzerinden incelemeye tabi tutulmuştur.

ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

Eleştirel Söylem Analizi, Teun A. Van Dijk, Norman Fairclough ve Ruth Wodak gibi kuramcılarla bir yaklaşım olarak belirginlik kazanmıştır. Eleştirel Söylem Analizi, tanım olarak dilin incelenmesi olarak bilinse de aslında inceleme dilsel öğelerin basit bir incelemesi olmayıp, derinde yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle Eleştirel Söylem Analizi gerçekliğin inşa edilişiyle ilgilenir (Arkonaç, 2012:36)

Söylem ve iktidar ilişkisi üzerinde şekillenen Teun A. Van Dijk'in çözümleme yöntemi, dilin gramerine duyarlı olarak haberi makro ve mikro yapılar üzerinden açıklar. Van Dijk, söylemin denetiminin ve üretiminin, söylem yoluyla yapılan toplumsal denetimin önemli bir şartı olduğuna işaret eder. Bu nedenle Van Dijk, oluşturduğu söylem çözümlemesi yönteminde, söylemin üretilme pratikleri üzerine daha fazla yoğunlaşmaktadır. Yazılı basında ilk sayfalarda görsel öğelerin öne çıktığına ve yazılı dilin kaybolduğuna işaret eden Van Dijk, mikro yapılarda haberi destekleyen unsurların önemine vurgu yapmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının yaydığı "mesajların yapıları"nı anlatan Eleştirel Söylem Analizi, medyanın ilettiği mesajları birer konuşma ve metin şekli olarak analize etmez. Bu analizde, mesaj yapıları incelemeye tabi tutulurken, çeşitli bilişsel, sosyal ve kültürel bağlam özellikleri kullanılır. Van Dijk'in söylem analizi, "önermeye dayalı söylem analizi" şeklinde kabul edilebilir ve bu içerik analizine bir ilave ya da alternatif olarak düşünülebilir. Sözen, 1999:.124).

Van Dijk'e göre toplumsal iktidarın kurulması ya da yeniden üretilmesinin yolu, "kaynak kullanımı, tek düze haber temposu ve haber başlığının seçimiyle üretilen metinler"dir. Haber metinlerini toplumsal yapıyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışan Van Dijk, bu doğrultuda haber metin çözümlemelerinde toplumsal direncin ya da iktidar gücünün ortaya konması için, haberi mikro yapılarına kadar incelemenin önemini vurgulamaktadır. Bunun nedeni olarak da haber söyleminin bütünsel olarak ele alınmasının ideolojik olanın gözden kaçmaması için önemli olduğunu göstermektir. Van Dijk söylemi ideolojik bir yaklaşımla ele almakta ve özellikle sosyal kognisyonlar üzerinde durmaktadır. Bu kognisyonlar anlam üretme, sezgi ya da bilinçlilik terimlerine denk gelmektedir. Kognisyonları eylem olarak gören ve bundan dolayı üzerinde duran Van Dijk, eylem olan kognisyonları, mikro ve makro yapılar arasında bağlantı kurmaya yardımcı olarak niteler. Van Dijk'e göre mikro yapılar, gazeteciler, göstericiler, azınlıklardır. Mikro yapılarla bağlantı kuran gazete, hükümet, mahkeme gibi kurumlar da makro yapıları oluşturur (Mora, 2011:16)

Sosyo-politik bir duruşa yaslanan Eleştirel Söylem Analizi'nin, her aşamada olmasa da politik bir nitelik taşımakta olduğu söylenebilir. Bu politik amaç, toplumdaki tahakküm ve eşitliksizlikleri ele alırken eleştirel bir anlayışla değiştirmeye çalışmaktır. Bu bağlamda iktidar sahiplerinin,

adaleti ve eşitsizliği nasıl uyguladıkları, sürdürdükleri, bu adalet ve eşitsizliğin kabulünü nasıl sağladıkları veya görmezden geldikleri eleştirel olarak analiz edilmektedir. (Evre, 2009:237)

Belli bir sosyal soruna odaklanan Eleştirel Söylem Analizi, Sosyal ve politik bağlamda, metin ve konuşma ile legalleştirilmiş, yeniden oluşturulmuş ve diriltilmiş sosyal gücün kötüye kullanımını, tahakkümünü ve eşitsizliği ortaya koymaya çalışır. Bu yaklaşım ile Eleştirel Söylem Analizi yansıtılan sosyal eşitsizliği anlamak, ortaya çıkarmak için direnmek isteyen bir duruş sergiler. Van Dijk bu tutumuyla kuramsal olarak, makro ve mikro yapılar arasında bir köprü oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, dilin kullanımı olarak gördüğü söylem, sözsel iletişim ve etkileşim, toplumsal düzenin mikro düzeyine aitken, toplumsal gruplar arasındaki tahakküm ve iktidar gibi terimler makro yapılarla bağlantılıdır. Van Dijk bu durumu bir örnekle açıklamaktadır. Bu örneğe göre parlamento çatısı altında yapılan ırkçılık üzerine konuşma toplumsal etkileşimin mikro düzeydeki bir söylemini kapsamaktadır. Ancak bu söylem aynı zamanda makro yapıdaki ırkçılığın üretilmesinin bir parçası olmaktadır. (Evre, 2009:140)

Söylem analizi, haber konusu olarak gelen mesajı, bir konuşma ya da metin olarak analize tabi tutmaz, aksine düzenli olarak kitle iletişim araçlarının yaydığı mesajların yapılarını anlatır. Söylem analizi, mevcut olan bu mesaj yapılarını analize tabi tutarken çeşitli bilişsel ve sosyo-kültürel bağlam niteliklerini kullanır. Bu doğrultuda bakıldığında Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi, önermeye dayalı söylem analizi biçiminde onaylanabilir. (Sözen, 1999:124)

Medyanın egemen ideolojisinin tanımlarına yönelik yeniden üretimi temel alan çözümlemelerden biri Van Dijk'in yeniden üretimin gerçekleştirildiği, gerçekliğin ideolojik temsiliyeti ve inşasında oldukça stratejik metinsel bir söylemdir. Van Dijk'in yapmış olduğu ana çözümleme konusu olan haber, medyanın egemen ideoloji tanımlarına yönelik yeniden üretimi temel alan çözümlemelerinden biri olan ideolojik temsiliyet ve inşası açısından oldukça stratejik metinsel bir söylemdir (Mora, 2011:23).

Makro Yapıya Yönelik Tematik Analiz

Eleştirel Söylem Analizi'nde "makro yapılar" iki başlık altında çözümlenir. Bunlardan ilki, tematik çözümleme, ikincisi ise şematik çözümlemedir.

Van Dijk'e göre mevcut yapılar, haberin anlamını ve ideoloji ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Haber, başlıklar, spot ve haber girişi tematik çözümlemeyi meydana getirmektedir. Başlık, alt başlık, spot ve haber girişleri özet görevi görür. Haberdeki işlevi, durumu tanımlar. Başlık, spot ve haber girişinden oluşan sıralama, haberde genelden özele doğru bilginin aktarılmasıdır.

Çalışmada tematik çözümlemenin yapılmasının temel amacı, haber ve söylem arasındaki doğrusal ilişkiyi oluşturmak, hiyerarşik yapıyı ortaya çıkarmak ve ele alınan metindeki anlamsal özellikleri bulmaktır (Van Dijk, 1998). Şematik çözümleme ise bağlam bilgisi ve arka plan bilgilerini içerir. Haberi oluşturan haber kaynakları veya olayın öznelerinin yorumları şematik çözümleme içerisinde analize tabi tutulmaktadır. Haberin mikro yapısal çözümlenmesi ise söz dizimsel yapı, kelimeler arası bölgesel uyum, cümleciklerin birbiri ile ilişkileri, seçilen kelimeler ve haberin retoriğinden oluşmaktadır (Van Dijk, 2017).

Mikro Yapıya Yönelik Analiz

Mikro yapılar, haber metinlerinde yer alan cümle yapıları, sözcük seçimi ve diziliş biçimi, cümle yapısının etkenlik ve edilgenlik üzerinden değerlendirmeler ve haberin inandırıcılığına ilişkin retorik öğelerden oluşmaktadır. Haberin retoriği, haberi oluşturan cümle yapılarının etken, edilgen, basit, birleşik, uzun ya da kısa olması üzerinden değerlendirilir Van Dijk, 2017). Bununla birlikte Mikro yapılarda, haberin inandırıcılığını artıran grafik, rakam ve sayısal verilerden oluşan haber retoriği haberin ideolojik yapısını ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Haberlerin sentaktik analizinde cümlelerin basit ya da karmaşık olup olmadığına, uzunluk ya da kısalığına ve etken-edilgen durumlarına bakılmaktadır. Buradaki amaç, gazete ya da televizyon haberinde olay ya da aktörlerin bakış açılarının ortaya çıkarılmasıdır.

Haber metinlerinde kullanılan cümlelerin yapısı, etkenlik-edilgenlik durumu ve öznenin nasıl konumlandırıldığı üzerinden incelenir. Etken ve

edilgen yapıların çözümlenmesinde eylemi yapanı saptamak hedeflenir. Haberlerde, sorumlunun açıkça belirtilip belirtilmediği büyük önem taşır. Kurgusal yapı içerisinde oluşturulan haber yapısında birey, grup, topluluk ve kurumların eylemlerinin aktif ya da pasif yapıyla verilmesi ideolojik bir tercihi de içinde barındırır.

Kurgusal yapı içerisinde oluşturulan haberin muhabiri ya da medya kuruluşunun politik görüşünü yansıtan kelime tercihleri, haber söyleminin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Aynı haberin farklı kuruluşlarda farklılık oluşturması bundan kaynaklanmaktadır. Kimi kuruluşa göre olumlu olan bir haber konusu, başka bir muhabir ya da medya kuruluşunda olumsuz bir durum olarak verilebilmektedir. Dolayısıyla burada sözcükler, anlamın oluşmasında bir gösterge konumuna geçmektedir. Bu bağlamda haber metninin oluşumunda kullanılan sözcükler, çoğu zaman okuyucu açısından yönlendirici özelliğe sahip olabilmektedir.

Haber metninin ikna edici olması, haberlerin oluşturulması aşamasında temel kaygıların başında gelmektedir. Burada kast edilen haberin retoriği ile verilen bilginin nasıl söylendiğidir. Metindeki retorik, okuyucunun neye yönlendirilmek istendiğini ve neyin anlatılmaya çalışıldığını göstermektedir. Haber retoriğinde, inandırıcılığın sağlanması için kullanılan bazı stratejiler bulunmaktadır. Bunlardan en fazla başvurulanlar görgü tanıklarının ifadeleri, resmi kurum raporları ve uzman görüşleri, zaman, olaylar ve sayılardır.

ÇALIŞMANIN NİCEL BULGULARI

Çalışma kapsamında sağlıklı bir analiz yapabilmek ve sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için nitel çalışmaları tamamlayacağı ve ele alınan konunun anlaşılırlığını artırabileceğinden dolayı nicel veriler analize dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamında analize tabi tutulan televizyonlar ve haber sayıları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Televizyon Kanallarına Göre Haberlerin Dağılımı*

TELEVİZYON KANALI	HABER SAYISI
CNN TÜRK	26
NTV	19
HABERTÜRK	21
24	20
SHOW TV	9
KANAL D	9

STAR TV	10
TRT 1	9
FOX TV	6
ATV	11
TOPLAM	140

Örneklem olarak seçilen televizyon kanallarının, 1 Temmuz 2016 ile 31 Temmuz 2016 tarihleri arasındaki haberleri analize dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda belirlenen Suriyeli, Suriyeliler, Suriyeli sığınmacı, Suriyeli mülteci ve Suriyeli göçmen anahtar kelimeleri ile yapılan tarama sonucu televizyon kanallarının ana haberlerinde yayımlanan toplam 140 habere ulaşılmıştır. Televizyon kanallarının konuya nasıl yaklaştıkları ve haberlerin sıklık sayısını görmek, mevcut konuya yaklaşımlarının görülmesi bakımından önemlidir.

Analiz kapsamında elde edilen verilere bakıldığında Suriyeli sığınmacı olgusunu en çok haberlerinde kullanan televizyon kanalının 26 haberle CNN TÜRK olduğu görülmektedir. 21 haberle 2. sırada bulunan HABERTÜRK televizyon kanalını sırasıyla 24 TV ve NTV takip etmektedir. En az haberin yer aldığı televizyon kanalı ise 6 haberle FOX TV olmuştur.

***Tablo 2**. Televizyon Kanallarına Göre Haber Süreleri*

TELEVİZYON KANALI	HABER SAYISI	TOPLAM SÜRE
CNN TÜRK	26	67:43
NTV	19	54:54
HABERTÜRK	21	41:02
24	20	56:10
SHOW TV	9	20:04
KANAL D	9	24:14
STAR TV	10	23:54
TRT 1	9	19:34
FOX TV	6	16:49
ATV	11	26:49

Televizyon kanallarının haber bültenleri içinde bir habere ayırdığı süre, televizyon kanalının habere verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. İncelemeye tabi tutulan kanallar arasında Suriyelilere ilişkin haberlerin aldığı süre bakımından CNN TÜRK'ün, 26 haber ve toplamda 67.43 dakika ile ilk sırada geldiği görülmektedir. Tabloda yer alan

verilere göre, 2. sırada 20 haber ve 56.10 dakikayla 24 televizyonu, 3. sırada ise 54.54 dakika ve 19 haber ile NTV yer almaktadır. Mevcut tarihler arasında Suriyeli sığınmacılara haberlerinde en az süre veren televizyon kanalının ise 16.49 dakika ile FOX TV olduğu görülmektedir.

Tablo 3. *Televizyon Kanallarına Göre Haberin Veriliş Şekli*

HABER SUNUMU	Haber VTR	Haber VTR + Demeç	TOPLAM
CNN TÜRK	9	17	26
NTV	8	11	19
HABERTÜRK	9	12	21
24	8	12	20
SHOW TV	3	6	9
KANAL D	3	6	9
STAR TV	4	6	10
TRT1	5	4	9
FOX TV	3	3	6
ATV	5	6	11
TOPLAM HABER	57	83	140

Televizyon haberinin veriliş şekli, haberin etki düzeyi ve anlaşılırlığının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Televizyon haberinde kullanılan görsel unsurlar, haberin izler kitle üzerindeki ilgi, etki ve anlaşılırlık düzeyini etkilemektedir. Örneklem çerçevesinde seçilen televizyon kanallarının ana haberlerinin sunum şekillerine bakıldığında haberlerin "Haber VTR" ve "Haber VTR + Demeç" şeklinde sunulduğu görülmektedir. Bu verilerin dışında vurgulanması gereken bir başka önemli konu da görsel unsurların içeriğidir. Çalışma kapsamında ele alınan televizyon haberlerinin Suriyeli sığınmacılar gibi dezavantajlı bir toplumsal grubu haberin konusu olarak ele alması, haber görsel unsurlarında çoğu zaman olumsuz durumların temsil edilmesi gibi bir sonucu beraberinde getirmektedir.

Kullanılan görsel unsurları iki grupta toplamak mümkündür. 1. grup, başta muhalefet partileri olmak üzere Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık verilmesi ile başlayan "tepki" dilinin haberlerde kullanılması, 2. grup ise başta "Polis-Adliye" konuları olmak üzere diğer haber konularından oluşmaktadır. Bu haberlerde kullanılan görsel unsurlar arasında kamp

görüntüleri, sınırdan Türkiye'ye giriş yapan sığınmacılar, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar yer almaktadır.

Tablo 4. *Televizyon Kanallarına Göre Haber İçerikleri*

İÇERİK	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	KANAL D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOPLAM
SİYASİ/ İÇ SİYASİ	24	17	19	13	8	7	9	8	6	9	120
SİYASİ//DIŞ SİYASİ	2	2	2	7	1	2	1	1	-	2	20
TOPLAM	26	19	21	20	9	9	10	9	6	11	140

Televizyon kanallarının haber içeriğine bakıldığında da benzer bir durum ile karşılaşılmaktadır. Tablo 4'te yer alan verilere göre, Suriyeli sığınmacılar ile ilgili yayımlanan haberlerin 93 tanesinin "Siyasi-İç Siyasi" içerikle yayımlandığı görülmektedir. CNN TÜRK televizyon kanalı 24 haberle en çok "Siyasi - İç Siyasi" içerikli haberi yayımlarken, 2. sırada 19 haberle HABERTÜRK ve 3. sırada 17 haberle NTV almaktadır. 4. sırada ise 13 haberle 24 televizyonu gelmektedir.

Tablo 5*. Televizyon Kanallarına Göre Haber Türleri*

İÇERİK	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	KANAL D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOP.
Yasal/ Hukuki Konular	17	13	15	9	7	5	9	3	5	8	89
Ekonomi	4	-	1	-	1	-	-	-	1	-	7
Kamp Hayatı	2	3	1	3		1		4	-	-	14
Polis/Adliye/ Suç	1	2	2	-	1		1	-	-	3	10
Savaş	1	1	2	8		2	1	1	-	-	16
Eğitim	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kültür / Sanat	-	-	-	-		1	-	-	-	-	1
Sağlık	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1

Toplam	**26**	**19**	**21**	**20**	**9**	**9**	**10**	**9**	**6**	**11**	**140**

Tablo 5'te televizyon kanallarının yayımladığı haberlerin türü yer almaktadır. Bu tabloya göre, tür olarak haberlerde en çok "Yasal-Hukuki Konular" temasının kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık verileceği yönündeki açıklaması ve sonrasında yaşananlardır. Bu temadan sonra en çok kullanılan temalar ise sırasıyla "Savaş", "Kamp Hayatı" ve "Polis/Adliye/Suç" temalarıdır. Bu haber temaları, Suriyeli sığınmacıların haberlere konu ediliş biçimleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Mevcut tabloda bulunan içerik dağılımları arasında dikkat çeken konulardan biri de "Polis/Adliye/Suç" haber sayısının önceki dönemlere nazaran oldukça düşük olmasıdır. Bu sayının toplamı 10 olarak tespit edilmiştir.

Tabloya göre CNN TÜRK 4, HABERTÜRK 2, SHOW TV 1 ve FOX TV 1 haber ile düşük oranda da olsa, ekonomi konulu haber yayımlamıştır. STAR TV, KANAL D, TRT 1 ve ATV televizyon kanallarının haberlerinde Suriyeli sığınmacılara yönelik ekonomi içerikli haber sunmaması dikkat çekicidir.

***Tablo 6**. Televizyon Kanallarına Göre Haberlerdeki Nitelendirme Biçimleri*

İÇERİK	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	KANAL D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOPLAM
Suriyeli/ Suriyeliler	**23**	**16**	**20**	**13**	**8**	**10**	**7**	**6**	**2**	**10**	**115**
Suriyeli Sığınmacı	**1**	**2**	**-**	**-**	**-**	**-**	**3**	**1**	**3**	**1**	**8**
Suriyeli Mülteci	**1**	**-**	**-**	**4**	**1**	**-**	**-**	**3**	**1**	**-**	**9**
Suriyeli Misafir		**1**	**1**	**3**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**5**
Suriyeli Kadın/ Erkek/ Çocuk	**1**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**1**
Toplam	**26**	**19**	**21**	**20**	**9**	**9**	**10**	**9**	**6**	**11**	**140**

Haberin kurgusal yapısının oluşumunda kullanılan ifade, kelime, konu ve temalar Suriyeli sığınmacıların temsil biçimleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu doğrultuda temsile ilişkin oluşturulan kategoriler içerisinde Suriyeli sığınmacılara yönelik en yaygın temsil biçiminin "Suriyeli/Suriyeliler" olduğu görülmektedir. Televizyon kanallarının yaptığı haberlerin sayısal verilerine bakıldığında Suriyeli/Suriyeliler temsil biçimini kullanan haber sayılarının şu şekilde sıralandığı görülmektedir: CNN TÜRK 23, HABERTÜRK 20 ve NTV 16. Televizyon kanallarının Suriyeli sığınmacıları "Suriyeli/Suriyeliler" kategorisinin dışında ağırlıkla "Suriyeli mülteci" ve "Suriyeli sığınmacı" olarak nitelendirdikleri görülmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde, STAR TV ve FOX TV televizyon kanallarının 3'er haberle "Suriyeli Sığınmacı" kategorisi ile nitelendirdikleri görülmektedir. Ayrıca 24 televizyon kanalının 4, TRT1'in 3, SHOW TV'nin ve FOX TV'nin 1'er haberde "Suriyeli mülteci" ifadesini kullandığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. *Televizyon Kanallarına Göre Haberlerde Yer Alan Suriyeliler*

Suriyeli	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	KANAL D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOPLAM
Genel	22	16	20	19	9	9	9	5	5	8	124
Kadın	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Erkek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çocuk	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Aile	2	3	1	1	-	-	-	4	1	1	14
Suriyeli-Yerel Halk	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	3
Toplam	26	19	21	20	9	9	10	9	6	11	140

Çalışma kapsamına incelenen haberlerde Suriyeli sığınmacıların çoğunlukla "genel" bir ifade ile haberlere konu olduğu tespit edilmiştir. Haberde kullanılan bu genelleştirme, haberlerde temsil biçimlerinin oluşmasında kullanılan önemli bir uygulamadır. Televizyon kanalları, haberlerinde genelleştirme yoluyla, mevcut durumu kişisellikten uzak bir yapıda ötekiyi bütünleyici bir şekilde ele almaktadır.

Tablo 8. *Televizyon Kanallarına Göre Haberlerin Yaklaşımı*

YAKLAŞIM	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	KANAL D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOP.
Olumlu	6	3	4	16	1	3	1	9	1	10	54
Olumsuz	20	16	17	4	8	6	9	-	5	1	86
Toplam	26	19	21	20	9	9	10	9	6	11	140

Suriyeli sığınmacılar ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı yayımlanan haberlerin önemli bir bölümünün "olumsuz" bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Söz konusu olan olumsuzluğun kaynağı haber konusu olan olay ile yakından ilgilidir. Örneğin Suriyeliler ile ilgili haberlerin suç, işsizlik, ekonomi, barınma gibi olumsuz gelişmeler etrafında kurgulandığı görülmektedir. ATV, TRT 1 ve 24 kanalları dışında kalan diğer televizyon kanallarının haber akışında çok daha yoğun bir şekilde olumsuzlayan içerikli haber verme yaklaşımına sahip

olduğu görülmektedir. Yayımlanan haberlerden 86 adedinin olumsuz bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 9. *Televizyon Kanallarına Göre Haberde Eleştiri*

YAKLAŞIM	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	KANAL D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOP.
Var	13	10	11	5	6	5	6	-	5	7	68
Yok	13	9	9	15	3	5	4	9	1	4	72
Toplam	26	19	20	20	9	10	10	9	6	11	140

Haber içerikleri siyasi eleştiri içerip içermemeleri açısından incelendiğinde, oranların birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Televizyon kanallarında yayımlanan 72 haberin eleştiri içermediği görülmektedir. Eleştiri içeren haberlerin en çok yayımlandığı televizyon kanallarının sırasıyla CNN TÜRK, HABERTÜRK ve NTV olduğu görülmektedir. Ancak yapılan eleştiriler haberi yapan muhabir veya haber editörünün görüşleri, uzman görüşü, konuyla ilgili bilimsel araştırmalar üzerinden değil; muhalefet temsilcilerinin verdikleri demeçler ve röportajlar üzerinden yansıtılmaktadır.

Tablo 10. *Televizyon Kanallarına Göre Haberin Kaynağı*

KAYNAK	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	KANAL D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOP.
Muhabir / Kameraman	21	15	16	14	6	6	7	8	6	8	107
Ajanslar	3	2	2	4	2	2	2	-	-	2	19
Kaynak Belirsiz	2	2	3	2	1	1	1	1	-	1	14
Toplam	26	19	21	20	9	9	10	9	6	11	140

Çalışma kapsamında televizyon kanallarına göre haber kaynakları incelediğinde, Suriyeli sığınmacılar ile ilgili yayımlanan haberlerin çoğunluğunda televizyon kanallarının kendi kameraman ve muhabirlerini kaynak olarak kullandığı, onlar aracılığıyla muhataplara ulaşıp aktarımlar

yaptığı görülmektedir. Bu da haber üretim sürecinde haber söyleminin belirlenmesinde muhabirin oldukça etkin olduğunu göstermektedir.

Tablo 11. *Televizyon Kanallarına Göre Haberlerde Görüşü Alınan Kişiler*

GÖRÜŞ ALINAN	CNN TÜRK	NTV	HABER TÜRK	24	SHOW TV	Kanal D	STAR TV	TRT1	FOX TV	ATV	TOP.
Cumhurbaşkanı	2	3	2	4	3	2	1	-	1	3	20
İktidar Temsilcileri	2	2	2	4	3	1	1	-	1	2	17
Muhalefet Temsilcileri	9	4	8			4	4	-	3	1	31
Yerel Yönetim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vatandaş	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	3
Suriyeli Sığınmacı	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	3
Uzman Akademisyen	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
Görüş Yok	12	10	8	12	2	1	3	6	1	4	64
Toplam	26	19	21	20	9	9	10	9	6	11	140

Televizyon haberinde olay konusu olan yer ya da ilgili kişilerden görüş almak, olaya tanıklık etmek ve olayın gerçekliğini ve güvenilirliğini artırmak açısından önem teşkil etmektedir. Ayrıca görüşüne başvurulan kişilerin kimliği de bu anlamda önemlidir. Bu bakımdan çalışma içerisinde incelenen 140 haberden 65'inde görüş alınmadığı tespit edilmiştir.

Televizyon haberinde görüşüne en çok başvurulanın ise "muhalefet temsilcileri" olduğu görülmektedir. Tablo 11'e göre, "Cumhurbaşkanı Erdoğan" 20, "iktidar temsilcileri" 17 haber ile görüşlerine en çok başvurulan kesim arasındadır. Görüşüne başvurulan bir diğer kategori ise 3 haber ile "vatandaşlar" ve "Suriyeli sığınmacılar"dır. Suriyeli sığınmacılardan en çok görüş alan televizyon kanalı, TRT1 iken haberde "Uzman-Akademisyen"lerden görüşlerine en çok yer veren televizyon kanalı ise HABERTÜRK ve CNN TÜRK televizyon kanallarıdır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

"Televizyon haberlerinde Öteki Olmak" çalışmasında Suriyeli sığınmacıların televizyon haberlerindeki temsil biçimine odaklanıldı. Bu çalışma ile amaçlanan, sığınmacılara yönelik televizyon haberlerinin üretim süreci, Suriyeli sığınmacıların haberlere nasıl yansıtıldığı ve haberlerin toplumsal alanda hangi biçimlerde dolaşıma sunulduğuna ilişkin akademik bir tartışma sunmaktır.

Televizyon haberlerinde yer alan ötekileştirme pratiklerine odaklanılan çalışmada, televizyon haberleri örneklem olarak alındı ve mevcut haberlerde dil-söylem ilişkisini ortaya koymak amacıyla Van Dijk'in "Eleştirel Söylem Analizi" kullanıldı. Çalışmada ilk olarak öteki söyleminin teorik çerçevesi oluşturulmaya çalışıldı. Ötekileştirme, kendi dışında olan bireyi, grupları, olayları ve durumları kategorize ederek bulunduğu çevreyi basit ve anlaşılır kılma eğilimiyle ilgilidir. Bu da zorunlu olarak dili kullanmayı ve dildeki mevcut kelime ve kelime gruplarını ya da niteleme sıfatlarını kullanmayı içermektedir. Bu niteleme sıfatları ise beraberinde adlandırma ve etiketlemeyi getirir. Kendi dışında olana karşı kullanılan etiketler, gruplar arasındaki ilişkilerde ötekileştirmeyi getirmektedir. Ayrımcılık söz konusu olmaya başladığında ise etiketler damgalamaya dönüşür.

Ötekileştirici söylemin toplumsal alanda dolaşıma sunulduğu en önemli alanlardan biri televizyondur. Televizyon toplumsal bir güç ve aydınlanma aracı olarak tanımlansa da eleştirel yaklaşım dikkate alındığında, televizyonun siyasal veya ekonomik olarak iktidarla pragmatik ilişkisi bulunan, bunun dışında ideolojik bir güç olarak toplum üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etki sağlayan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla televizyon, egemen ideolojik yapı ve siyasal söylemleri toplumla buluşturan ve toplumda meşruiyet sağlayan bir araç olarak konumlandırılabilir.

Çalışma kapsamında televizyon haberleri üzerinde durulmuş ve televizyonların ana haber bültenleri incelenmiştir. Ötekileştirici söylemin televizyon haberlerinde bütünlüklü bir akademik tartışma yürütülmesi hedeflenmiş olsa da ötekileştirici söylemin hedef gruplarında Suriyeli sığınmacılarla sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni söylemin çok boyutlu olması ve medya ile olan ilişkisinin karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır.

Suriyeli sığınmacıların tehdit kaynağı olarak gösterilmesi ve başta siyasi çevreler olmak üzere, toplumun tepkisinin televizyon haberleri

üzerinden gösterilmesi, ötekileştirici savunma refleksleri olarak yorumlanabilir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de bulunmalarının beraberinde getirdiği birçok sorunun kaynağı olarak gösterilmeleri de yine aynı yönde tepkilerdir. Bu bağlamda televizyon haberlerine bakıldığında haberi yazan, kurgulayan kişilerin ve muhabirlerin olayları izlemek ve kaydedip daha sonra aktarmak yerine haberi söylemler yoluyla inşa ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla muhabirin söylemi, bir olayın belirli bir versiyonunu önermeler, öyküler, imajlar, temsiller, metaforlar, anlamlar gibi unsurlarla ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle muhabir, çalıştığı kurumun ideolojik duruşunu göz önünde bulundurarak söylemleriyle, söyleminin konu aldığı gerçekliği yeniden yaratmaktadır. Ancak unutulmaması gereken, muhabirlerin metinlerin söyleminin en son belirleyicisi olmadığıdır. Haber editörü ve haber müdürü de metnin şekillenmesinde etkili olabilmektedir.

Suriyeli sığınmacılara yönelik yayımlanan haberlerin büyük çoğunluğunun "Siyasal/Hukuki Konular" başlığı altında, sığınmacılara Türk vatandaşlığı verilmesi olduğu görülmüştür. Bu haberlerde arka plan bağlam bilgisi yerine "tepki" vurgusunun öne çıkarıldığı tespit edilmiştir. Bu haberlerinin dışında demeç, röportaj, basın toplantısı üzerinden yapılan haberler de izleyiciye aktarılmıştır. Haberlerde iktidar ve muhalefet temsilcilerinin öne çıktığı görülmüştür. Mevcut haber içeriklerinin Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık verilmesi, sığınmacıların karıştığı polis-adliye ve kamp hayatına ilişkin yapıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmada ele alınan Suriyeli sığınmacılara yönelik haberlerde, genel bir ifadeyi barındıran "Suriyeli/Suriyeliler" nitelendirmesinin öne çıktığı görülmüştür. Bununla birlikte sınırlı da olsa "sığınmacı", "mülteci" veya "göçmen" ifadeleride kullanılmıştır. Aynı durum iktidar ve muhalefet temsilcilerinin açıklamalarında da görülmektedir. Açıklamalarda "Suriyeli, Suriyeliler, mülteciler ve sığınmacılar" gibi farklı tanımlamalar yer almıştır. Tanımlamalardaki farklılık, Suriyeli sığınmacılara ilişkin hukuki veya siyasal belirsizlikten kaynaklanmaktadır. 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olan Türkiye, bu sözleşmeyi "coğrafi sınırlama" çekincesi ile kabul etmemiş ve bundan dolayı Avrupa dışından gelip iltica talep edenlere "mülteci" statüsünü tanımamıştır. Bu statünün yerine "geçici sığınma" sağlamaktadır. Ancak 2011 yılı Nisan ayından itibaren Suriye'deki iç savaşın ve bununla birlikte Türkiye'ye kitlesel göçlerin başlamasıyla birlikte, Nisan 2012'de Başbakanlık tarafından yayımlanan genelge ile

Suriyeli sığınmacıların "geçici koruma" (temporary protection) altında oldukları kabul edilmiştir.

Televizyon haberlerinde dikkat çeken başka bir unsur da sığınmacılara yönelik ötekileştirici söyleme ilişkin nedensellik bağının oluşturulmasıdır. Suriyeli sığınmacıların bazı şehirlerde sayısal olarak fazla olması nedeniyle kullanılan "yerel halkın iş bulamaması", "taciz olaylarının artması" gibi ifadelerin sığınmacılara yönelik ötekileştirici söylem pratiklerinin artmasına neden olduğu görülmektedir.

Televizyon kanallarının haber alt bant başlıkları değerlendirildiğinde, ağırlıklı olarak "vatandaşlık verilmesi', "tepki", "Suriye gerilimi" ve "sorun yaratan Suriyeliler" üzerinden haberleştirme yapıldığı tespit edilmiştir. Mevcut ifadeler, Suriyeli sığınmacılar ile gerginlik algısını bütünleştirmekte ve özdeşleştirmektedir.

Haberler açısından vurgulanması gereken bir diğer önemli husus, haberlerde arka plan bağlam bilgisinin yetersizliğidir. Suriyeli sığınmacıların sınırı geçerek Türkiye'ye gelme nedeni olarak bölgedeki iç savaş gösterilmektedir. Ancak bu iç savaşın nedenleri, gelişim süreci, mevcut durumu gibi konularda bilgi aktarılmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan haberlerde Suriyeli sığınmacı sorununun nedenlerine ve sorunun çözümüne ilişkin bilimsel veri ya da değerlendirmelere yer verilmediği de görülmektedir. İncelenen haberlerde Suriyeli sığınmacılarla ilgili temsil biçimleri ve siyasi duruşlar arasındaki ilişki açısından birtakım çıkarımlarda bulunulabilir:

TRT1, ATV, 24 televizyon kanallarının Suriyeli sığınmacıları haberlerde daha çok yaşadıkları koşullar üzerinden ele aldığı görülmektedir. Bu televizyon kanalları iktidarın, sığınmacılara yönelik politikalarını olumlayan ve bu politikalara haberlerde daha fazla yer veren, muhalefetin sığınmacılar konusundaki eleştirilerine ise ağırlıklı olarak haberlerde yer vermeyen bir tutum izledikleri görülmüştür. Bunun nedeni, televizyonların mülkiyet yapısı ve siyasi duruşlarıyla ilişkilidir. TRT1'in bir devlet kuruluşu olarak siyasi iktidarlar tarafından kullanılmaya uygun bir yapıda olmas üzerinde iktidarın etkinliğini sağlarken, ATV ve 24 televizyon kanallarının ise sahiplik yapıları itibarıyla iktidara yakınlık gösterdiği görülmektedir.

STAR TV, KANAL D, SHOW TV, FOX TV, HABERTÜRK, CNN TÜRK ve NTV televizyon kanallarının hazırladığı sığınmacı haberlerinin çoğunlukla muhalefet söylemleri üzerinden oluşturulduğu görülmektedir.

Konuya yönelik iktidara doğrudan bir eleştiri yapmamaları, bağlı bulundukları grupların sahiplik yapılarından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, medya dışında başka sektörlerde de yatırımlarının olması onların iktidarla iyi ilişkiler kurmalarını zorunlu kılmaktadır. Aksi bir durumda bu kuruluşların iktidar tarafından çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalmaları mümkündür. Bu doğrultuda bakıldığında mevcut kanalların haberlerde sığınmacıların sorunlarını siyasi parti temsilcileri üzerinden ele almaları, mevcut sorunun çözümü açısından bir katkı sağlamamaktadır.

Bir grup yâda topluluğa karşı toplumsal hoşgörüyü artırmak için önyargıların oluşmasını engellemek ötekileştirici söylemin önüne geçmenin en etkili yoludur. Bu ortamın oluşturulmasında sivil toplumla birlikte etkinliğe sahip olan siyaset kurumları ve siyasi parti liderlerin söylemleri önemlidir. Siyasi Liderler, söylemi üreten güç sahipleridir. Van Dijk'e göre toplumda gücü kontrol etmek için söylem kontrol edilmelidir. Söylem sadece davranışlarını kontrol altında tutması değildir. Aynı zamanda zihinleri etkilemek ve ele geçirmektir. Dolayısıyla topluma hâkim olan yaygın söylemde güç sahiplerinin etkisi vardır. Bu hâkim güç gerek topluma ve gerekse zamana göre değişkenlik gösterebilir. İktidarın hâkim güç olduğu düşünüldüğünde ötekileştirici söylem siyasetçiden onları destekleyen vatandaştan topluma yayılabilmektedir. Siyasetin sözcüleri olan siyasi parti liderleri kullandıkları dil, onları destekleyen topluluklar üzerinde etkisini gösterir. Siyasi parti liderlerinin ötekileştirici söylemine temel oluşturan konuşmaları, demeçleri söylemin ötekileştirici içerikli olmasının yanında, bunun topluma yayılması yoluyla öteki olana karşı söylemin toplumda daha geniş bir biçimde yer bulmasına neden olmaktadır. Çalışma kapsamında bunun olduğu görülmüştür. Analize tabi tutulan haberlerde, iktidarın Suriyeli sığınmacılara yönelik izlediği politika ve eylem planlarına karşı muhalefet siyasi parti liderlerinin Suriyeli sığınmacılar konusunda sert tepki gösterdiği tespit edilmiştir. Siyasi parti temsilcilerinin yaptığı açıklamalar kamuoyunda üzerinde konuşulan, tartışılan bir konuya katkıda bulunmak, bu konu üzerinde kendisine avantaj elde etmek için olabileceği gibi bazı grup ve topluluklara karşı ötekileştirici açıklamalar şeklinde de olabilir.

Siyasilerin ötekileştirici söylemleri, öteki olana karşı nefret söyleminin oluşmasına neden olabilir. Bu bağlamda siyasilerin ürettiği olumsuz söylem, bu söylemlerin tekrar edilmesi topluma yansımakta ve

bu durumda öteki olana karşı negatif bir atmosfere yol açabilir. “Biz ve ötekiler” anlayışı oluşturmaya çalışan siyasiler, bilinçli ya da bilinçsiz olarak bizim dışımızda olanı ötekileştirir. Ötekileştirme söylemi toplum tarafından benimsendiğinde ise kimi grup yâda toplulukların dışlandığı ve bu dışlanma hareketlerinin normal kabul edildiği bir sosyal iklim oluşturacak, hedef grupların zarar görmesi gibi sonuçlar meydana gelir.

Elde edilen bulgular ve değinilen çıkarımlar sonucunda, Suriyeli sığınmacıların temsil sorunu ve sığınmacıların sorunlarının çözümü açısından şu hususlar önemli görülmektedir:

- Sığınmacıların hukuki statüleriyle ilgili (sığınmacı, mülteci, göçmen) düzenlemeler yapılmalı ve bu kavramlar doğru şekilde kullanılmalıdır.

- Suriyeli sığınmacıları toplumsal yaşamda yaşanan sorunların sebebi olarak yansıtan haberlerin ötekileştirici söylemlerine karşı hukuki önlemler alınmalıdır.

- Suriyeli sığınmacı sorunlarının sadece insani bir mesele ya da sadece siyasi bir konu olarak ele alınması da sorunun farklı boyutlarının görülmesinin önüne geçmektedir. Televizyon haberlerinde, bu hususlara dikkat edilmesini sağlayacak önlemler alınmalıdır.

- Çalışma alanını oluşturan televizyon haberlerinin de diğer medya araçları gibi ötekileştirici söylem açısından sorunlu bir alan olduğu görülmüştür. Gerek yazılı basın gerekse internet medyası gibi televizyonun da haber yoluyla ötekileştirici söylemi dolaylı veya ima yoluyla izler kitleye aktardığı tespit edilmiştir.

- Televizyon haberlerinde ötekileştirme süreçleri, değişen ölçülerde vatan bütünlüğü teması etrafında duyarlılık göstermekte ve bu yönde tehdit olarak algılanan dış gruplardan olan Suriyeli sığınmacıları dolaylı yollarla ötekileştirerek yapılmaktadır.

- Olayın haberleştirilmesi sırasında kullanılan dil, imaj ve göstergeler söz konusu eylemlerin meşrulaştırılmasını sağlayabilmektedir. Haberlerin sunumunda muhabire, haberciye düşen sorumluluk, haber vasıtası ile ötekileştirme fiillerinin bir unsuru olmamaktır. Haberin kurgusal yapısı içerisinde kullanılacak malzemelere ancak haber değeri taşıdığı düşüncede ve kamusal yarar söz konusu olduğunda izin verilmelidir.

- Ötekileştirmenin, toplumsal bütünlük, demokrasi ve çok kültürlülük için bir tehdit unsuru, tehlikeli bir alan oluşturduğundan hareketle,

haberin kurgusal yapısı içerisinde haber dilinin etik ilkeler çerçevesinde yeniden kurgulanması gerekmektedir. Haberde ötekileştirici, ayrımcı bir dil yerine, kapsayıcı, bütünleştirici bir yaklaşımın esas alınması beklenmektedir. Bu olmadığı takdirde ötekileştirici tutum ve davranışları oluşturmanın etkileri göz önünde bulundurulduğunda mevcut sorunun daha fazla büyüme riski bulunmaktadır.

Bu bağlamda, televizyon kanallarının haberlerinde toplumsal bütünlüğü demokrasiyi, huzuru ve insan haklarını olumlayan bir hareketle, topluma karşı duyduğu sorumluluğu dikkate alarak sürecin içerisinde var olması gerekmektedir. Yayına sunulacak haberlerin kurgusal yapısının, haber sunumunu gerçekleştiren spikerin, haberin görsel unsurlarının dikkatle irdelenmesi ve haberciliğin etik ilkelerine uygun haberciliğin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

.

KAYNAKÇA

Akça E. B., "Ege'de Sular Isındı: Yazılı Basın Söyleminde Yunanistan'ın Ötekileştirilmesi ve Kardak Krizi", Kimlik, Medya ve Temsil içinde, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.

Arkonaç S. "Söylem Çalışmaları", Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Baudrillard, J., "Simülakrlar ve Simülasyon", Çev. Oğuz Adanır, .6. Basım, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2018.

Bauman Z., "Sosyolojik Düşünmek", Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2009.

Bennet, W. L. "Politik İllüzyon Medya", Çev. Seyfi Say, İstanbul, Nehir Yayınları, 2000.

Brookes,H.J,, "Suit, Tie and A Touch Of 'Juju' The Ideological Construction Of Africa: A Critical Discourse Analysis of News on Africa in the British Press", Discourse and Society, C.6, No:4, 1995.

Bourdieu, P., "Televizyon Üzerine", Çev. Turhan Ilgaz, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Burton G., "Görünenden Fazlası" Çev: Nefin Dinç, Yeni Alan Yayıncılık, 2008.

BMMYK, Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler, Cenevre, 1998.

Cevizci, A., Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

Connolly, W. E., "Kimlik ve Farklılıklar, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri", Çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Chomsky N., Edward S. Herman, "Rızanın İmalatı/Kitle Medyasının Ekonomi Politiği", İstanbul, Aram Yayıncılık, 2006.

Chomsky, N.,"Medya Gerçeği". Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.

Çiçekli, B., "Yabancılar ve Mülteci Hukuku", Seçkin Yayınları, 2014.

Dahlgren P., ""Television and the Public Sphere: Citizenship, Democracy and the Media", Londra, Sage, 1995.

Dursun Ç.,"Televizyon Haberlerinde İdeoloji", İmge Kitapevi 2014.

Esslin, M. "Televizyon: Beyaz Camın Arkası", Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, Pınar Yayınları, 1991.

Erdoğan M. Kavukçuer, Y., Çetinkaya T., Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı, Özgürlük Araştırmaları Derneği, Nisan 2017.

Evre B., Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi: Medyada Anlamın Toplumsal İnşası: Medyada Gerçekliğin İnşası, Ed. İsmet Parlak, Konya, Çizgi Kitabevi, 2009.

Foucault, M., Toplumu Savunmak Gerekir, Çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Fiske, J., "Television Culture", Londra, Methuen, 1987.

Giddens, A., Sosyoloji, Çev. Hüseyin Özel ve Cemal Güzel, Ankara, Ayraç Yayınları, 2000.

Hall, S., "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü",1999.

Hall S. "Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order", GB, Methuen; Aktaran: Ömer Özer, "Haberin İdeolojik Duruşu: Eğitim Sen Eyleminin Türk Basınında Temsili", İçinde Haberi Eleştirmek, Ed. Ömer Özer, Konya, Literatürk Yayınevi, 2012.

Hobsbawm, E. J., 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2002.

Hentsch, T.,Hayali Doğu (Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı), İstanbul, Metis Yayınları, 1996.

Herman,.. E. S., "Corporate Junk Science in the Media", İçinde Toxic Decetion: How the Chemical Industry Manipulates Science, Bends The Law and Endangar Your Health, Ed. Dan Fagin, Marianne Lavelle, Secuanus N.J., Birch Line Press, 1996, s. 234-244; Aktaran: Noam Chomsky, Edward S. Herman, 2006.

İnceoğlu, Y, Çoban, B., Savaş Çoban, Azınlıklar, Ötekiler ve Medya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

Kars N., "Haberin Tarihi, Kuramları, Söylemi ve Radyo-Televizyon Haberciliği", İstanbul, Derin Yayınları, 2010.

Karakaya, S., "Türk Medyasında Haberin Manipülasyonu ve Dezenformasyon", Medya Okuryazarlığı, Ed. Nurçay Türkoğlu, Melda Cinman Şimşek, İstanbul, Kalemus, 2007.

Kılıç, T. "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica, Dünyada ve Türkiye'de Tarihi Arka Plan", Mülteci Çalıştayları 2004-2005, 1. Baskı, İstanbul, Uluslararası Af Örgütü Şubesi, 2008.

Laughey D., “Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar”, Çev. Ali Toprak, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2010.

Lippmann W., “Die öffentliche Meinung, München”, 1964.

Marshall G., Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim Sanat Yayınları, 1999.

Mills, C. W., “İktidar Seçkinleri”, Çev. Ünsal Oskay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.

Mc Chesney R., “Medyanın Sorunu: 21. Yüzyılda Medya Politikaları”, 2006.

Mora, N. Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011.

Odman, Tevfik “Mülteci Hukuku”, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayın No: 5, 1995.

Odman T., “Mülteci Hukukunda Uluslararası Düzenlemeler ve Uluslararası Standartlar”, İçinde Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler, İstanbul Barosu Yayınları, Şubat 2004.

O’Sullivan T, Dutton B, Rayner P., “Studying The Media”, 2. Baskı, Londra, Arnold,1998.

Poyraz, B., “ Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik”, Ütopya Yayınları, 2002.

Postman, N., Televizyon: Öldüren Eğlence, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.

Roshco, Bernard “Newsmaking, Chicago, University of Chicago Press, 1975.

Ramonet, I., “Medyanın Zorbalığı”, Çev. Aykut Derman, İstanbul, Om Yayınları, 2000.

Schnapper, D., “Sosyolojinin Ötesinde Ötekiyle İlişki”, Çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Schiller, H., “Zihin Yönlendirenler”, Çev. Cevdet Cerit, İstanbul, Pınar Yayınları, 1993.

Sözen E., “Söylem, Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite”, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.

Kaya İ. ,Eren E., “Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Durumu” Seta, 2015.

Tekeli, İ., Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

Uluç, G., Medya ve Oryantalizm, Anahtar Kitaplar, 2009.

Van Dijk, T. A., Söylemin Yapıları Ve İktidarın Yapıları: Medya İktidar İdeoloji, Çev. Mehmet Küçük, 2. bs., Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Van Dijk, T. A., "News Analysis: Case Studies of International and National News In The Press", London, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1988.

Williams R., "Anahtar Sözcükler", Çev. Savaş Kılıç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Young, A. "Appeals to Valuelesness: Objectivity, Authenticity and News Discourse", Textual Practice, C. 4, No:1, 1990, s.38-52, 1990; Aktaran: Dursun, Televizyon Haberlerinde İdeoloji, s. 123.

İNTERNET KAYNAKLARI

Afad, (Çevrimiçi) http://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=747 Erişim Tarihi: 04 Ağustos 2014.

Mülteciler Derneği, Türkiyedeki Suriyeli Sayısı Temmuz 2019, https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/ Ulaşım Tarihi (05.08.2019)

Van Dijk, T. A., "Ideology and Discourse, A Multidisciplinary Introduction", (Çevrimiçi), http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf, Erişim Tarihi: Eylül 2017.

2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ SONRASI TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE PERFORMANS ANALİZİ[1]

BÖLÜM 4

Alper GEDİK[2]

[1] Bu çalışma "8th Advances in Hospitality and Tourism Marketing and Management (AHTMM) Conference Bangkok, Thailand June 25 – 29, 2018" nde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, alpergedik@selcuk.edu.tr

1.GİRİŞ

Dünyada hızla yayılan rekabet ortamı bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Bu yüzden bankaların etkinliği, bankacılık sektöründe önemli bir yere sahiptir. Günümüzde rekabetin hızla yayılması bankaların kaynaklarını en iyi şekilde kullanmak zorunda bırakmıştır. Bankalar ülke ekonomilerinin gelişiminde de önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple bankalar incelenirken oldukça dikkat edilmesi gerekmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2007 yılının ortalarında başlayan Küresel Ekonomik Kriz, kısa bir zaman da diğer ülkelere de sıçrayarak tüm dünya ülkelerini etkisi altına almaya başlamıştır. 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin Dünya ekonomisi üzerinde etkisi hızlı ve yıkıcı bir hale gelmiştir. Finansal kuruluşların sermayelerinde erimeler baş göstermeye başlamış, bilançolarda büyük kayıplar verilmeye başlanmıştır. Bu yüzden birçok finansal kuruluş iflasın eşiğine kadar gelmiştir. 2008 yılının son çeyreğine gelindiğinde de ise kriz reel sektörü de içerisine alarak dünya ekonomisinde büyük düşüşlere sebep olmuştur (Barışık vd., 2005: 109-110).

Hem reel olarak hem de finansal olarak ABD dışındaki ülkelerin de piyasalarını olumsuz şekilde etkileyen 2008 Küresel Ekonomi Krizi, Türkiye ekonomisi açısından farklı değerlendirilmiştir. Türkiye'nin geçmiş kriz tecrübeleri ve özellikle 2001 krizi neticesinde bankacılık ve finans sektörüne yönelik attığı adımlar bu krizden etkilenmede daha hazırlıklı olmasını sağlamıştır (Bostan vd., 2011: 109-110).

Finans sektörü açısından küresel krizin birçok etkisi olmuştur. Bunlardan en önemlileri olarak; uluslararası piyasalarda fonlardaki azalma ve Avrupa ekonomisinde yaşanan durgunluk ifade edilebilir. Türkiye'nin dışa açık ekonomik yapısı bu durumdan etkilenmesini sağlamıştır. Başta bankacılık sektörü ve ülke dışı kredi kaynaklarında yavaşlama ve gerileme yaşanmıştır (Arabacı, 2016: 1-6).

Türk bankacılık sektörünün kuvvetli sermaye yapısına sahip olması bankaların finansal ve reel sorunları sorunsuz bir şekilde atlatmasına sebep olmuştur. Ancak 2009 yılında Krizin etkisinin daha çok hissedilmeye başlandığı ifade edilebilir. Bankacılık sektöründe yer alan birçok işletme kriz karşında tedbir amaçlı olarak, bilanço yapılarında ve kredi oranlarında değişiklikler yapmışlardır. 453 milyar TL olan 2008 mevduat toplamı, 2009 yılında 507 milyar TL olmuştur. Kriz 2009

yılında mevduatların büyüme hızını yavaşlatmıştır. Kredilerin payı azalmıştır (Durgun, 2016: 38-59).

Ülkemizde bankacılık sektörünü yatırım bankaları, kalkınma bankaları, mevduat bankaları ile kar payına göre faaliyette olan katılım bankaları oluşturmaktadır. Türkiye Bankalar Birliğine göre; Aralık 2016 itibariyle Türk bankacılık sektöründe 5 adet katılım bankası, 34 adet mevduat bankası, 13 adet kalkınma ve yatırım bankası olmak üzere 52 adet banka bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Türk bankacılık sisteminde yer alan 7 adet Türk bankasının performansları Veri Zarflama tabanlı Malmquist Faktör Verimliliği analizi aracılığı ile belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Bankacılık sektörü üzerine veri zarflama analizi kullanılarak yapılan birçok çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Torun ve Özdemir (2015)'de yapmış oldukları bu çalışmasında Türk bankacılık sektöründe 3'ü kamu sermayeli, 13'ü yabancı sermayeli, 10'u özel sermayeli olmak üzere toplam 26 tane mevduat bankasının 2008 ve 2013 yılları arasında olan etkinliğini CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) ve BCC (Banker, Charnes, Cooper) modelleri kullanarak incelemişlerdir. Bu çalışmalarında girdi odaklı bir çalışmayı tercih etmişlerdir. Girdi değişkenleri olarak toplam mevduat, faiz dışı giderler, faiz giderleri kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri olarak da toplam kredi ve alacaklar, faiz gelirleri faiz dışı gelirler kullanılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda ise etkinlik değerleri ortalaması göz önüne alındığında 2011-2012 yılları arası en düşük ve en yüksek yıllar olduğu sonucunu bulmuşlardır.

Ergün ve köse (2015)'de yapmış oldukları bu çalışmada 3 kamu sermayeli, 9 özel sermayeli, 9 tanede yabancı sermayeli toplamda 21 adet bankanın 2002 ve 2013 yılları arasında çıktı odaklı olarak VZA yaklaşımı ile bu çalışma yapılmıştır. Girdi değişkenleri olarak toplam mevduat ve mevduat dışı kaynaklar kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri olarak da toplam krediler ve menkul değerler kullanılmıştır. Bu çalışmanın neticesinde ise 2002 ve 2013 yılları arasında etkinlik düzeyleri incelendiğinde yabancı sermayeli olan bankalardan Habib Bank, kamu sermayeli bankalardan ziraat bankası, özel sermayeli bankalardan ise iş bankası yapılan araştırma sonucu 12 yıl boyunca etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Küçükaksoy ve Önal (2013)'de yapmış oldukları bu çalışmada 10 adet özel sermayeli mevduat bankası ile 5 adet yabancı sermayeli mevduat bankasının etkinliğini girdi odaklı olarak veri zarflama yöntemine göre incelemiştir. Girdi değişkenleri olarak toplam mevduat, faiz giderleri, personel giderleri baz alınırken çıktı değişkenleri olarak da toplam kredi ve faiz gelirleri baz alınmıştır.

Er ve Uysal (2012)'de yapmış oldukları bu çalışmalarında Türk bankacılık sektöründe yer alan 30 adet ticari bankanın çıktı odaklı olarak veri zarflama analizi yöntemi uygulanmıştır. Girdi değişkenleri olarak personel sayısı, sermaye ve toplam aktifler kullanılırken; çıktı değişkenleri olarak da toplam mevduat/toplam fonlar, toplam krediler/kullandırılan fonlar ve net kar kullanılmıştır. Yapılan etkinlik çalışması neticesinde ise katılım bankalarının ticari bankalara oranla daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bektaş (2013)'de yapmış olduğu ''Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi'' adlı çalışmasında 11 tane özel ve 11 tane yabancı sermayeli toplamda 22 adet ticari bankanın 2007-2011 yılları arasında girdi odaklı olarak veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği ölçülmüştür. Girdi değişkenleri olarak toplam mevduat, faiz gideri ve faiz dışı giderler kullanılmış olup, çıktı değişkenleri olarak ise toplam krediler ve alacaklar, faiz gelirleri ve faiz dışı gelirleri olarak belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmanın neticesinde ise özel sermayeli ile yabancı sermayeli bankaların arasında istatistik olara bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Berg vd. (1991) çalışmalarında Norveç bankalarının etkinliklerini incelemiştir. 1985 yılına ait resmi Norveç bankalarının istatistik verileri kullanarak veri zarflama yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada girdi değişkenleri olarak işgücü, makineler, malzemeler ve binalar kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri olarak da vadeli mevduat, vadesiz mevduat, kısa vadeli borç, uzun vadeli borç, diğer servisler olarak belirlenmiştir. Yapılmış olan bu çalışmanın neticesinde büyük bankaların daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Shahid vd. (2010) çalışmalarında Pakistan da faaliyet gösteren 5 ticari ve 5 İslami toplamda 10 bankanın 2005-2009 yılları arasında etkinliğini ölçeğe göre sabit ve değişken getiri altında veri zarflama analizi yöntemi kullanılarak incelemede bulunulmuştur. Yapılan çalışma sonucunda ticari bankaların daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tahsis ve maliyet

etkinliği açısından bakılacak olursa ticari bankalarında İslami bankalarında sağlıklı bir rekabet içerisinde oldukları sonucuna ulaşılır.

Ashton (2001) yılında yapmış olduğu çalışmada İngiltere'de bulunan İngiliz bankalarının maliyet etkinliklerinin karakteristik özelliklerini incelemiştir. 11 adet bireysel bankacılık alanında faaliyet gösteren bankların 1984-1997 yılları arası baz alınarak bu uygulama yapılmıştır. Hem üretim hem de aracılık yaklaşımı kullanılmıştır.

Casu ve Molyneux (2003) çalışmalarında İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve ispanya bankalarını incelemiştir. 530 banka 1993 ve 1997 yılları arası baz alınarak bu analiz çalışmasına dahil edilmiştir. Bu çalışmanın neticesinde elde edilen sonuç ise bankaların etkinlik düzeyleri arasında ortaya çıkan farklılığın sebebi olarak coğrafi konumları ön plana çıkmıştır.

Yaşa (2008) çalışmasında 21 adet özel ve kamu bankasının 2002 ve 2004 yılları arasındaki etkinliklerini veri zarflama yöntemini kullanarak incelemiştir. Girdi değişkenleri olarak personel sayısı, sermaye ve toplam aktifler kullanılırken çıktı değişkenleri olarak da toplam mevduat, toplam krediler ve net kar kullanılmıştır. Yapılan bu etkinlik incelemesi sonucunda da kamu bankalarının özel bankalardan daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ertuğrul ve Zaim (1996) çalışmalarında veri zarflama analizini kullanmışlardır. Çıktı değişkenleri olarak vadesiz mevduat, vadeli mevduat, kısa vadeli krediler ($), uzun vadeli krediler ($) kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri olarak da personel sayısı, faiz giderleri, amortisman ve işletme giderleri kullanılmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda ise ticari reformların bankaları teknik etkinlik yönünden olumlu etkilediği görülmektedir. Bunun yanında kamu bankalarının ise beklenenden daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cingi ve Tarım (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışmada veri zarflama yöntemi kullanarak banka sektörünün etkinliğini incelemişlerdir. Yapılan bu çalışmada çıktı değişkenleri olarak toplam kar, toplam kredi, toplam mevduat ve kredi geri dönüş oranını kullanmışlardır. Girdi değişkenleri olarak da toplam aktifler ve toplam giderler kullanılmıştır. Yapılan bu araştırma neticesinde elde edilen sonuç kamu sermayeli bankaların ağırlıklı olduğu çalışmada hiçbir kamu bankası etkin olamazken 3 özel sermayeli holding bankası tüm yıllarda etkin olarak bulunmuştur.

Öztürk vd. (2019) çalışmalarında 18 mevduat bankasının 2012-2017 dönemleri TFV'lerini incelemişlerdir. Analizde toplam mevduat, faiz giderleri, faiz dışı giderler, şube sayısı ve personel sayısı girdi değişkeni; toplam krediler ve alacaklar, faiz gelirleri, faiz dışı gelirler, dönem net kârı ise çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bankaların 2012-2017 dönemlerinde TFV'sinde etkinsizlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Etkinlik, elde edilen değerlerin girdi ve çıktıları kullanılarak bir değişkenin alabileceği en iyi değerlerin girdileri ve çıktıları arasında bir karşılaştırma yapılmasıdır. Tahsis etkinliği fiyatlar ışığında girdilerin veya çıktıların en iyi şekilde kullanımına denir. Teknik etkinlik ise çıktı yönelimli yaklaşımda belirli düzeyde girdi elde etmek ya da girdi yönelimli yaklaşımda belirli düzeyde çıktı elde etme yöntemidir. Üç farklı etkinlik ölçüm yöntemi bulunmaktadır. Bunlar; oran (rasyo) analizi, parametrik yöntemler ve parametrik olmayan yöntemler şeklindedir (Özel vd., 2017: 89).

Parametrik olmayan yöntemler, bu yöntemde teknik etkinlik, finansal etkinlik olarak da kabul edilir. Kullanılan satışlar, net kar, sermaye, varlıklar gibi veri kaynakları finansal analizde olduğu gibi teknik etkinlik ölçümünde de büyük ölçüde kullanılabilir. Belirli bir düzeyde elde edilen girdiler, net karda en yüksek değerlere çıkarılması gereken çıktı değerlerini ifade etmektedir. (Bowlin, 1999: 291). İşletmelerin etkinlik analizlerinin yapılmasında son yıllarda en çok kullanılan yöntem VZA'dır.

Veri Zarflama Analizi tek çıktılı sonuçlar yerine birçok çıktının elde edildiği durumlarda kullanılmaktadır. Parametrik olmayan etkinlik yaklaşımları arasında yer alır. Regresyon yaklaşımlarında elde edilen modeller bir optimizasyon etrafında iken Veri Zarflama Analizi ortalamalarla değil her firma bazında ayrı değerlendirmeler yapmaktadır (Akbalık vd., 2013: 10-12).

$$Ens \quad h_k = \frac{\left(\sum_{r=1}^{s} u_{rk} Y_{rk}\right)}{\left(\sum_{i=1}^{m} v_{ik} X_{ik}\right)}$$

(1)

(1) Nolu eşitlikte karar birimi k ağırlıklarını, elde edilen diğer karar birimleri ise seçilmiş olan ağırlıkların zaman dilimlerinin 1'in üzerinde geçmeyecek şekilde seçilmesi gerekmektedir. Yoksa karar birimi k etkinlik değeri 1'e ulaşırken diğer karar birimi 1'in üzerinde etkin olacaktır. Bu kısıt ise şu şekilde ifade edilmektedir;

$$\frac{\left(\sum_{r=1}^{s} u_{rk} Y_{rj}\right)}{\left(\sum_{i=1}^{m} v_{ik} X_{ij}\right)} \leq 1; J = 1,2,...$$

(2)

(1) Nolu kesirli programlama modeli doğrusal programlama modeline dönüştürülmesi ile CCR veri zarflama modeli elde edilmiştir.

Amaç Fonksiyonu:

$$Enb_{hk} = \sum_{r=1}^{s} u_{rk} Y_{rk} \quad k = 1,2,....,n$$

(3)

Kısıtlayıcı Koşullar:

$$\sum_{r=1}^{s} u_{rk} Y_{rj} = \sum_{i=1}^{m} v_{ik} X_{ij} \leq 0; \; j = 1,2,....,n$$

$$\sum_{r=1}^{s} h_{ik} X_{ik} = 1$$

$$u_{rk} \geq 0 \,;\, r = 1,2,...s$$

$$v_{ik} \geq 0 \,;\, i = 1,2,...m$$

(4)

(2) Nolu eşitlikte ise veri zarflama modelinin sonuçlarını elde edebilmek için modeli her karar birimi için söz konusu karar biriminin parametreleri kullanılarak tekrardan sonuca ulaşılmaya çalışılmalıdır. Veri zarflama analizinde göreli etkinlikler ölçülür ve kesin etkinlik değerlerini veremez (Küçükaksoy vd., 2013: 56-80).

Bu çalışmada bankaların 2008-2016 yılları toplam faktör verimlilikleri Veri Zarflama tabanlı Malmquist indeksi aracılığı ile hesaplanmıştır. Temel analizlerin yapılabilmesi amacı ile VZA'nın uygulanması üç temel aşamada gerçekleşmiş olup sırasıyla bu aşamalar (Göral vd., 2018: 22);

- Analizi yapılacak karar verme birimlerinin (KVB) seçilmesi,
- KVB'lerin etkinliklerinin değerlendirilmesinde kullanılacak girdi ve çıktı değişkenlerinin seçilmesi ve verilerin toplanması,
- Amaca uygun VZA modelinin seçilmesi ve etkinlik sonuçlarının değerlendirilmesidir.

4. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Çalışma Türk Bankacılık Sisteminde bulunan 7 adet yerli sermayeli bankalar üzerinden yürütülmüştür. Veriler çalışmada yer alan bankaların dönemlik faaliyet raporlarından (2008-2016) elde edilmiştir. Çalışmada iki adet girdi değişkeni (mevduat, faaliyet giderleri) ve iki adet çıktı değişkeni (krediler, faaliyet gelirleri) kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerini birçoğunun bankalar tarafından açıklanmak istenmemesinden dolayı yedi adet banka değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılan çalışmada 2008-2016 dönemlerine ait; teknolojik (TD), teknik (TED), saf teknik (STED), ölçek etkinlik (ÖED) ve toplam faktör verimlilik değişimleri (TFVD) hesaplanmıştır. Tablo 1'de araştırma kapsamında ele alınan bankaların 2008-2016 Yılı Teknik Etkinlik Değişimleri sunulmuştur.

Tablo 1. *İşletmelerin Teknik Etkinlikleri*

Banka Adı	Dönemler							
	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Anadolu Bankası	1.000 (% 0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)
Fiba Bank	0.842 (-%0,16)	0.884 (-%0,12)	1.334 (%0,33)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	0.990 (-%0,01)	0.935 (-%0,06)	1.080 (%0,08)
Halk Bankası	1.000 (% 0)	1.000 (%0)	0.885 (-%0,11)	1.130 (%0,13)	0.755 (-%0,24)	1.108 (%0,10)	1.196 (%0,20)	1.000 (%0)
Şeker Bank	0.961 (-%0,04)	1.017 (%0,02)	1.069 (%0,07)	0.949 (-%0,05)	1.120 (%0,12)	0.984 (-%0,02)	0.585 (-%0,41)	1.738 (%0,74)
Türkiye İş Bankası	1.000 (% 0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.000 (%0)
Yapı Kredi Bankası	0.965 (-%0,03)	1.014 (%0,01)	1.058 (%0,06)	0.935 (-%0,06)	1.069 (%0,07)	1.000 (%0)	0.826 (-%0,17)	1.172 (%0,17)
Ziraat Bankası	1.121 (%12)	1.231 (%0,23)	0.863 (-%0,14)	0.768 (-%0,23)	1.286 (%0,29)	0.997 (-%0,003)	1.007 (%0,007)	1.100 (%0,1)
Ortalama	0.981 (-%0,02	1.016 (%0,02)	1.022 (%0,02)	0.963 (-%0,04)	1.022 (%0,02)	1.010 (%0,01)	0.917 (-%0,08)	1.134 (%0,13)

Tablo 1'de işletmelerin 2008-2016 yılları arasındaki dönemlerin teknik etkinlik değişimleri karşılaştırılmıştır. 2008-2009 döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi oranlarında (%0,12)'lik bir artışla Ziraat Bankası olduğu görülmektedir. En düşük teknik etkinlik değişimi (-%0,16)'lık bir düşüşle Fibabank olmuştur. Halk Bankası, Türkiye İş Bankası ve Anadolu Bankasının bu dönemde teknik etkinlik değişiminde bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir. Şekerbank'ın bu dönemde teknik olarak etkin olmadığı gözlenmiştir. Yapı Kredi Bankası'nın da bu dönemde teknik olarak etkin olmadığı görülmektedir. 2008-2009 döneminin genel ortalamalarına bakıldığında teknik etkinlik değişim oranlarıyla işletmelerin bu dönemde etkin olmadığı gözlenmiştir.

2009-2010 döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi (%0,23)' lük bir artış ile Ziraat Bankası olduğu görülmektedir. Teknik etkinlik değişim oranlarındaki en düşük değişiklik ise (-%,12)'lik bir düşüşle Fibabank olduğu görülmektedir. Anadolu Bankası, Türkiye İş Bankası ve Halk Bankası'nda teknik etkinlik değişimlerinde bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir. Yapı Kredi Bankası bu dönemde etkin olduğu görülmektedir. Şekerbank'ın bu dönemde etkin olduğu görülmektedir. 2009-2010 genel ortalamalarına bakıldığında işletmelerin bu dönemde etkin oldukları görülmektedir.

2010-2011 döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi oranlarındaki (%0,33)' lük artış ile Fibabank olduğu gözlenmiştir. En düşük teknik etkinlik değişimi ise oranlarındaki (-%0,14)'lük düşüş ile Ziraat Bankası olduğu gözlenmektedir. Anadolu bankası ve Türkiye İş Bankası'nın bu dönemde teknik etkinlik değişimlerinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Halk Bankası'nın teknik olarak etkin olmadığı, Şekerbank ve Yapı Kredi Bankası'nın bu dönemde teknik olarak etkin olduğu gözlenmektedir.2010-2011 genel ortalamalarına bakıldığında işletmelerin bu dönemde etkin oldukları görülmektedir.

2011-2012 döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi oranlarındaki (%0,13)'lük artış ile Halk Bankası olduğu görülmektedir. En düşük teknik etkinlik değişimi ise oranlarında (-%0,23)'lük bir düşüş ile Ziraat Bankası olduğu gözlenmiştir. Anadolu Bankası, Fibabank ve Türkiye İş Bankası'nın bu dönemde teknik etkinlik değerlerinde bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir. Şekerbank ve Yapı Kredi Bankası'nın da bu dönemde teknik olarak etkin olmadıkları görülmektedir. 2011-2012 dönemi genel ortalamasına bakıldığında işletmelerin bu dönemde teknik olarak etkin olmadıkları gözlenmektedir.

2012-2013-döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi oranlarında (%0,29)'luk artış ile Ziraat bankası olduğu gözlenmektedir. En düşük teknik etkinlik değişimi ise (-%0,24)'luk düşüş ile Halk Bankası olduğu görülmektedir. Anadolu Bankası, Fibabank ve Türkiye İş Bankası'nın bu dönemde teknik etkinlik değerlerinde bir değişiklik olmamıştır. Şekerbank ve Yapı Kredi Bankasının bu dönemde teknik olarak etkin oldukları gözlenmektedir. 2012-2013 dönemi genel ortalamalarına bakıldığında işletmelerin bu dönemde etkin oldukları görülmektedir.

2013-2014 döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi oranlarında (%0,10)' luk bir artış ile Halk Bankası olduğu görülmektedir. En düşük teknik etkinlik değeri ise (-%0,02)' lik bir düşüşle Şekerbank olduğu gözlenmektedir. Anadolu Bankası, Türkiye İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası'nın bu dönemde teknik etkinlik değerlerinde bir değişim görülmemektedir. Fibabank ve Ziraat Bankası'nın bu dönemde teknik olarak etkin olmadıkları görülmektedir. 2013-2014 genel ortalamalarına bakıldığında işletmelerin bu dönemde etkin oldukları görülmektedir.

2014-2015 döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi oranlarında (%0,20)'lik bir artışla halk bankası olduğu gözlenmiştir. En düşük teknik etkinlik değişimi ise oranlarında (-%0,41)'lik düşüşle Şekerbank olduğu

görülmektedir. Bu dönemde Anadolu Bankası ve Türkiye İş Bankası'nın teknik etkinlik değerlerinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Fibabank ve Yapı Kredi Bankası'nın bu dönemde teknik olarak etkin olmadıkları, Ziraat Bankası'nın bu dönemde teknik olarak etkin olduğu görülmektedir. 2014-2015 dönemi genel ortalamalarına bakıldığında işletmelerin teknik olarak etkin olmadıkları gözlenmiştir.

2015-2016 döneminde en yüksek teknik etkinlik değişimi oranlarında (%0,74)' lük artış ile Şekerbank olmuştur. En düşük teknik etkinlik değeri ise (%0,08) ile Fibabank olduğu görülmektedir. Anadolu Bankası, Halk Bankası ve Türkiye İş Bankası'nın bu dönemde teknik etkinlik değerlerinde bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir. Yapı Kredi Bankası ve Ziraat Bankası da bu dönemde teknik olarak etkin oldukları görülmektedir. 2015-2016 genel ortalamalarına bakıldığında işletmelerin bu dönemde teknik olarak etkin oldukları görülmektedir.

Aşağıda Tablo 2'de araştırma kapsamında ele alınan bankaların **2008-2016 Yılı** Teknolojik Etkinlik Değişimleri sunulmuştur.

Tablo 2. *İşletmelerin Teknolojik Etkinlikleri*

Banka Adı	Dönemler							
	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Anadolu Bankası	1.119 (%0,12)	1.011 (%0,01)	0.884 (-%0,12)	1.191 (%0,19)	0.832 (-%0,17)	1.072 (%0,07)	0.865 (-%0,13)	1.063 (%0,06)
FibaBank	1.062 (%0,06)	1.174 (%0,17)	1.069 (%0,07)	1.115 (%0,11)	0.970 (-%0,03)	1.031 (%0,03)	1.132 (%0,13)	0.973 (-%0,03)
Halk Bankası	1.006 (%0.006)	1.081 (%0,08)	1.219 (%0,22)	1.312 (%0,31)	0.849 (-%0,15)	1.034 (%0,03)	3.092 (%2,09)	0.626 (-%0,37)
Şeker Bank	1.043 (%0,04)	1.180 (%0,18)	0.923 (-%0,07)	1.110 (%0,11)	0.959 (-%0,04)	1.038 (%0,03)	1.803 (%0,80)	0.568 (-%0,43)
Türkiye İş Bankası	1.128. (%0,13)	0.983 (-%0,02)	1.045 (%0,04)	1.014 (%0,01)	0.880 (-%0,12)	1.170 (%0,17)	1.005 (%0,005)	1.080 (%0,08)
Yapı Kredi Bankası	1.045 (%0,04)	1.152 (%0,15)	1.040 (%0,04)	1.115 (%0,11)	0.957 (-%0,04)	1.037 (%0,04)	1.211 (%0,21)	0.867 (-%0,13)
Ziraat Bankası	0.967 (-%0,03)	1.075 (%0,07)	1.234 (%0,23)	1.216 (%0,22)	0.956 (-%0,04)	1.004 (%0,004)	1.060 (%0,06)	0.992 (-%0,08)
Ortalama	1.053 (%0,05)	1.094 (%0,09)	1.059 (%0,06)	1.157 (%0,16)	0.915 (-%0,08)	1.055 (%0,05)	1.452 (%0,45)	0.881 (-%0,12)

TD'nin 1' den büyük olması teknolojik anlamda işletmelerde meydana gelen gelişmeleri ifade ederken 1' den küçük olması ise işletmelerde meydana gelen gerilemeyi ifade etmektedir. İşletmelerin TD değerleri tablo 3' de verilmiştir. 2008-2009 döneminde ortalama TD 'de (%0,05)'

lik bir artış yaşanırken; en büyük artış (%0,13) ile Türkiye İş Bankası olduğu görülmektedir. En büyük azalış ise (-%0,03) ile Ziraat Bankası olduğu görülmektedir. Anadolu Bankası, Fibabank, Halk Bankası, Şekerbank ve Yapı Kredi Bankası'nın 2008-2019 dönemindeki TD' lerinde artış görülmektedir.

2009-2010 döneminde ortalama TD' de (%0,09)' luk bir artış yaşanırken; en büyük artış (%0,18) ile Şekerbank olduğu görülmektedir. En büyük azalış ise (-%0,02) ile Türkiye İş Bankası olduğu görülmektedir. 2009-2010 döneminde Anadolu Bankası, Fibabank, Halk Bankası, Yapı Kredi Bankası ve Ziraat Bankası'nın TD' lerinde artış gözlenmiştir.

2010-2011 döneminde ortalama TD' de (%0,06)' lık bir artış yaşanırken; en büyük artış (%0,23) ile Ziraat Bankası olduğu gözlenmiştir. En büyük azalışın yaşandığı (-%0,12) ile Anadolu Bankası olduğu görülmektedir. Anadolu Bankası, Fibabank, Halk Bankası, Türkiye İş Bankası, Yapı Kredi Bankası'nın 2010-2011 döneminde TD' lerinde artış gözlenmiştir.

2011-2012 döneminde ortalama TD'de (%0,16)' lık artış olurken; en büyük artış (%0,31) ile Halk Bankası olduğu görülmektedir. En büyük azalışın ise (%0,01) ile Türkiye İş Bankası'nın olduğu görülmektedir. 2011-2012 döneminde Anadolu Bankası, Fibabank, Şekerbank, Yapı Kredi Bankası ve Ziraat Bankası'nın TD' lerinde artış gözlenmiştir.

2012-2013 döneminde ortalama TD' de (-%0,08) lik bir azalış yaşanırken; genel anlamda işletmelerin her birinde bir azalma söz konusu olduğu görülmektedir. En büyük azalma (-%0,17) ile Anadolu Bankası olmuştur. 2012-2013 döneminde Halk Bankası, Fibabank, Şekerbank, Yapı Kredi Bankası ve Ziraat Bankası'nın TD' lerinde azalış gözlenmiştir.

2013-2014 döneminde ortalama TD' de (%0,05) lik bir artış yaşanırken; en büyük artış (%0,17) ile Türkiye İş Bankası olduğu görülmektedir. En büyük azalışın ise (%0,004) ile Ziraat Bankası olduğu görülmektedir. 2013-2014 döneminde Anadolu Bankası Halk Bankası, Fibabank, Şekerbank, Yapı Kredi Bankası'nın TD' lerinde artış gözlenmiştir.

2014-2015 döneminde ortalama TD' de (%0,45)' lik bir artış meydana gelirken; en büyük artış ise (%2,09) ile Halk Bankası olduğu

gözlenmiştir. En büyük azalış ise (-%0,13) ile Anadolu Bankası olduğu görülmektedir. 2014-2015 döneminde Fibabank, Şekerbank, Yapı Kredi Bankası, Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası'nın TD'lerinde artış görülmektedir.

2015-2016 döneminde ortalama TD'de (-%0,12) lik bir azalış yaşanırken; en büyük artış (%0,08) ile Türkiye İş Bankası olduğu görülmektedir. En büyük azalış ise (-%0,43) ile Şekerbank olduğu gözlenmiştir. 2015-2016 yılında Anadolu Bankası'nın TD' sinde bir artış yaşanırken; Fibabank, Halk Bankası, Yapı Kredi Bankası ve Ziraat Bankası'nın TD'lerinde azalış görülmektedir.

Aşağıda Tablo 3'te araştırma kapsamında ele alınan bankaların 2008-2016 Yılı TFV Değişimleri sunulmuştur.

***Tablo 3**. İşletmelerin Toplam Faktör Verimlilikleri*

Banka Adı	Dönemler							
	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Anadolu Bankası	1.119 (%0,12)	1.011 (%0,01)	0.884 (-%0,12)	1.191 (%0,19)	0.832 (-%0,17)	1.072 (%0,07)	0.865 (-%0,13)	1.063 (%0,06)
Fiba Bank	0.894 (-%0,11)	1.038 (%0,04)	1.437 (%0,44)	1.115 (%0,11)	0.970 (-%0,03)	1.021 (%0,02)	1.058 (%0,06)	1.051 (%0,05)
Halk Bankası	1.006 (%0,006)	1.081 (%0,08)	1.079 (%0,08)	1.483 (%0,48)	0.641 (-%0,36)	1.145 (%0,14)	3.699 (%2,70)	0.626 (-%0,37)
Şeker Bank	1.002 (%0,002)	1.200 (%0,20)	0.987 (-%0,01)	1.053 (%0,05)	1.074 (%0,07)	1.022 (%0,02)	1.054 (%0,05)	0.987 (-%0,01)
Türkiye İş Bankası	1.128 (%0,13)	0.983 (-%0,02)	1.045 (%0,04)	1.014 (%0,01)	0.880 (-%0,12)	1.170 (%0,17)	1.005 (%0,005)	0.080 (%0,08)
Yapı Kredi Bankası	1.008 (%0,008)	1.168 (%0,17)	1.101 (%0,10)	1.042 (%0,04)	1.024 (%0,02)	1.037 (%0,04)	1.000 (%0)	1.016 (%0,02)
Ziraat Bankası	1.084 (%0,08)	1.323 (%0,32)	1.065 (%0,06)	0.934 (-%0,07)	1.230 (%0,23)	1.001 (%0,001)	1.067 (%0,07)	1.091 (%0,09)
Ortalama	1.032 (%0,03)	1.109 (%0,11)	1.075 (%0,07)	1.108 (%0,11)	0.933 (-%0,007)	1.065 (%0,06)	1.211 (%0,21)	0.973 (-%0,03)

TFV' nin 1'den büyük olması işletmelerde hem teknik olarak gelişmeyi hem de teknolojik olarak gelişmeyi ifade eder. TFV' nin 1' den küçük olması işletmelerde hem teknik olarak hem de teknolojik olarak yaşanan gerilemeyi ifade eder. İşletmelerin TFV değerleri Tablo 4' de gösterilmiştir. 2008-2009 döneminde TFV'de ortalama (%0,03)'lük bir artış gerçekleştiği görülmektedir. En büyük artışın yaşandığı işletme

(%0,13) ile Türkiye İş Bankası'nın olduğu görülmektedir. En büyük azalışın ise (-%0,11) ile Fibabank olduğu görülmektedir.

2009-2010 döneminde TFV' de ortalama (%0,11)' lik bir artış olduğu görülmektedir. En büyük artışın yaşandığı işletme (%0,32) ile Ziraat Bankası olduğu gözlenmiştir. En büyük azalışın yaşandığı işletme olarak ise (-%0,02) ile Türkiye İş Bankası olduğu gözlenmektedir.

2010-2011 döneminde TFV' de ortalama (%0,07)' lik bir artış yaşanırken; en büyük artışın yaşandığı işletme (%0,44) ile Fibabank olduğu görülmektedir. En büyük azalışın yaşandığı işletme olarak da (-%0,12) ile Anadolu Bankası'nın olduğu görülmektedir.

2011-2012 döneminde TFV' de ortalama (0,11)' lik bir artışın olduğu görülmektedir. En büyük artışın yaşandığı işletme ise (%0,48) ile Halk Bankası'nın olduğu gözlenmiştir. En büyük azalışın yaşandığı işletme ise (-%0,07) ile Ziraat Bankası'nın olduğu görülmektedir.

2012-2013 döneminde TFV' de ortalama (-%0,007)' lik bir azalma yaşanırken; en büyük artışın yaşandığı işletme (%0,23) ile Ziraat Bankası'nın olduğu görülmektedir. En büyük azalışın yaşandığı işletme ise (-%0,36) ile Halk Bankası'nın olduğu gözlenmiştir.

2013-2014 döneminde TFV' de ortalama (%0,06)' lik bir artış yaşanırken; en büyük artışın yaşandığı işletme (%0,14) ile Halk Bankası'nın olduğu görülmektedir. En büyük azalışın yaşandığı işletme ise (%0,001) ile Ziraat Bankası'nın olduğu gözlenmiştir.

2014-2015 döneminde TFV' de ortalama (%0,21)' lik bir artış yaşanırken; en büyük artışın yaşandığı işletme (%2,70) ile Halk Bankası'nın olduğu görülmektedir. En büyük azalışın yaşandığı işletme olarak da (-%0,13) ile Anadolu Bankası'nın olduğu gözlenmektedir.

2015-2016 döneminde TFV' de ortalama (-%0,03)' lük bir azalış meydana gelirken; en büyük artışın yaşandığı işletme (%0,09) ile Ziraat Bankası olurken, en büyük azalışın yaşandığı işletme ise (-%0,37) ile Halk Bankası'nın olduğu görülmektedir.

Aşağıda Tablo 4'te araştırma kapsamında ele alınan bankaların 2008-2016 Dönemleri Bazında Malmquist Endeks Özeti sunulmuştur.

Tablo 4. *Dönemler Bazında Malmquist Endeks Özeti*

Dönemler	TED	TD	STED	ÖED	TFV
2008-2009	0.981 (-%0,02)	1.052 (%0,05)	1.006 (%0,006)	0.976 (-%0,02)	1.032 (%0,03)
2009-2010	1.016 (%0,02)	1.091 (%0,09)	1.033 (%0,03)	0.984 (-%0,02)	1.109 (%0,11)
2010-2011	1.022 (%0,02)	1.052 (%0,05)	0.962 (-%0,04)	1.062 (%0,06)	1.075 (%0,07)
2011-2012	0.963 (-%0,04)	1.150 (%0,15)	0.997 (-%0,003)	0.966 (-%0,03)	1.108 (%0,11)
2012-2013	1.022 (%0,02)	0.913 (-%0,09)	0.984 (-%0,02)	1.038 (%0,04)	0.933 (-%0,07)
2013-2014	1.010 (%0,01)	1.054 (%0,05)	1.032 (%0,03)	0.980 (-%0,02)	1.065 (%0,06)
2014-2015	0.917 (-%0,08)	1.322 (%0,32)	0.944 (-%0,06)	0.971 (-%0,03)	1.211 (%0,21)
2015-2016	1.134 (%0,13)	0.858 (-%0,14)	1.093 (%0,09)	1.038 (%0,04)	0.973 (-%0,03)
Ortalama	1.007 (%0,007)	1.353 (%0,35)	1.005 (%0,005)	1.001 (%0,001)	1.060 (%0,06)

Yukarıdaki Tablo 4'e göre 2008-2009 dönemine ait TFVD incelendiğinde; (%0,03)' lük bir artışın olduğu görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerindeki olumsuz değişimler ve gelişmeler yani bir diğer deyişle TED'de yaşanan azalış olmasına rağmen TD' de yaşanan artış TFV'de ki artışa sebep olmuştur. Bu dönemdeki STED' de yaşanan olumlu artış ve ÖED' deki olumsuz azalış TED'e yansımaktadır. STED' de yaşanan olumlu artış ÖED' de yaşanan azalışın önüne geçebilmiş ve TFV' sinin artmasına sebep olmuştur.

2009-2010 dönemine ait TFVD incelendiğinde; (%0,11)'lik bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerindeki olumlu gelişmeler yani bir diğer deyişle TED'de yaşanan artış TFV' deki artışa sebep olmuştur. Bu dönemde STED' de yaşanan olumlu artış ve ÖED' de yaşanan olumsuz azalış TED' e yansımaktadır. STED' de yaşanan olumlu artış ÖED' de yaşanan azalışın önüne geçebilmiş ve TFV' sinin artmasına sebep olmuştur.

2010-2011 dönemine ait TFVD incelendiğinde ; (%0,07)'lik bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerinde olumlu gelişmeler yani bir diğer deyişle TED'de yaşanan artış TFV' deki artışa sebep olmuştur. Bu dönemde STED' de yaşanan olumsuz azalış ve ÖED' de yaşanan olumlu artış TED' e yansımaktadır. ÖED' de yaşanan olumlu artış STED' de yaşanan azalışın önüne geçebilmiş ve TFV' sinin artmasına sebep olmuştur.

2011-2012 dönemine ait TFVD incelendiğinde; (%0,11)'lik bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerinde olumsuz gelişmeler yani bir diğer deyişle TED'de yaşanan azalışa rağmen TD' de yaşanan artış TFV' deki artışa sebep olmuştur. Bu dönemde STED' de yaşanan olumsuz azalış ve ÖED' de yaşanan olumsuz azalış TED' e yansımaktadır.

2012-2013 dönemine ait TFVD incelendiğinde; (-%0,07)'lik bir azalış yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerinde olumlu gelişmeler yani bir diğer deyişle TD' de yaşanan azalışa rağmen TED' de yaşanan artış TFV' deki artışa sebep olmuştur. Bu dönemde STED' de yaşanan olumsuz azalış ve ÖED' de yaşanan olumlu artış TED' e yansımaktadır.

2013-2014 dönemine ait TFVD incelendiğinde; (%0,06)'lik bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerindeki olumlu gelişmeler yani bir diğer deyişle TED'de yaşanan artış TFV' deki artışa sebep olmuştur. Bu dönemde STED' de yaşanan olumlu artış ve ÖED' de yaşanan olumsuz azalış TED' e yansımaktadır. STED' de yaşanan olumlu artış ÖED' de yaşanan azalışın önüne geçebilmiş ve TFV' sinin artmasına sebep olmuştur.

2014-2015 dönemine ait TFVD incelendiğinde; (%0,21)'lik bir artışın olduğu görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerindeki olumsuz değişimler ve gelişmeler yani bir diğer deyişle TED'de yaşanan azalış olmasına rağmen TD' de yaşanan artış TFV'de ki artışa sebep olmuştur. Bu dönemdeki STED' de yaşanan olumsuz azalış ve ÖED' deki olumsuz azalış TED'e yansımaktadır.

2015-2016 dönemine ait TFVD incelendiğinde (-%0,03)' lük bir azalışın yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin girdi ve çıktı ilişkilerinde olumlu gelişmeler yani bir diğer deyişle TED'de yaşanan artış TFV' deki artışa sebep olmuştur. Bu dönemde STED' de yaşanan olumlu artış ve ÖED' de yaşanan olumlu artış TED' e yansımaktadır.

Aşağıda araştırma kapsamında ele alınan bankaların 2008-2016 yılı Malmquist Endeks Özeti sunulmuştur.

Tablo 5. *İşletmeler Bazında Malmquist Endeks Özeti*

İşletme Adı	**TED**	**TD**	**STED**	**ÖED**	**TFV**
Anadolu Bankası	1.000 (%0)	0.997 (-%0,003)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	0.997 (-%0,003)
Fibabank	1.000 (%0)	1.064 (%0,06)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.064 (%0,06)
Halk Bankası	1.000 (%0)	1.145 (%0,14)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.145 (%0,14)
Şekerbank	1.013 (%0,01)	1.032 (%0,03)	1.010 (%0,01)	1.003 (%0,003)	1.046 (%0,05)
Türkiye İş Bankası	1.000 (%0)	1.035 (%0,03)	1.000 (%0)	1.000 (%0)	1.035 (%0,03)
Yapı Kredi Bankası	1.000 (%0)	1.048 (%0,05)	0.999 (%0,001)	1.001 (%0,001)	1.048 (%0,05)
Ziraat Bankası	1.033 (%0,03)	1.058 (%0,06)	1.028 (%0,03)	1.005 (%0,005)	1.093 (%0,09)
Ortalama	1.007 (%0,007	1.053 (%0,05)	1.005 (%0,005)	1.001 (%0,001)	1.060 (%0,06)
<1	**0**	**1**	**1**	**0**	**1**
=1	**5**	**0**	**4**	**4**	**0**
>1	**2**	**6**	**2**	**3**	**6**

Çalışma kapsamında ele alınan işletmelerin Malmquist endeksi analiz sonuçlarına göre 7 ayrı işletmenin TFV' sinin bir tanesinin 1'den küçük olduğu altı tanesinin ise 1'den büyük olduğu görülmektedir. İşletmelerin ortalama TFV' sinde (%0,06)'lık bir artış olduğu görülmektedir. TFV' de ki bu olumsuz durumun TED ve TD'deki azalıştan kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu dönemde ortalama olarak Halk Bankası (%0,14) ile en yüksek TFV' ye sahipken; (-%0,003) ile Anadolu Bankası en büyük azalışa sahiptir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türk bankacılık sektöründe yer alan işletmelerin etkinlik ve verimliliğini tespit etmek amacı ile CCR modeli temelli Malmquist Toplam Faktör Verimliliği analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ise ilk olarak işletmelerin TED değerleri incelenmiştir. Bununla birlikte TD'de meydana gelen değişimle birlikte TFV' de yaşanan değişimlerde ele alınarak incelenmiştir. Daha sonra işletmelerin Malmquist Toplam Faktör Verimlik Endeksi aracılı ile işletmelerin etkinlikleri ve verimlilikleri değerlendirilmiştir. İşletmelerin teknik etkinliklerinde ortalama bir artışın olduğu görülmektedir. 2008-2009 döneminde TED' de (-%0,02) bir azalma gerçekleşirken; 2009-2010 ve 2010-2011 döneminde (%0,02) bir artış yaşanmıştır. Bunun yanında

2011-2012 döneminde (-%0,04) bir azalma meydana gelirken; 2012-2013 döneminde (%0,02), 2013-2014 döneminde (%0,01) artış yaşanmaktadır. 2014-2015 döneminde (-%0,08) bir azalma yaşanırken 2015-2016 döneminde (%0,13) bir artış meydana gelmiştir.

İşletmelerin ortalama teknolojik değişimlerinde bir artışın olduğu gözlenmektedir. 2008-2009 döneminde TD' de (%0,05) bir artış meydana gelirken; 2009-2010 döneminde (%0,09) bir artışın meydana geldiği görülmektedir. 2010-2011 döneminde (%0,05), 2011-2012 döneminde (%0,15) bir artışın meydana geldiği görülmektedir. 2012-2013 döneminde (-%0,09) bir azalış meydana gelmiştir. 2013-2014 döneminde (%0,05), 2014-2015 döneminde (%0,32) artış yaşanırken; 2015-2016 döneminde (-%0,14) azalış yaşanmaktadır.

Analiz kapsamında ele alınan işletmelerin 2008-2009 dönemleri TFV' si incelendiğinde (%0,03) bir artış olduğu görülmektedir. Ortalama bağlamında TFV' deki artış TED' de yaşanan azalışa rağmen TD' de yaşanan artıştan kaynaklanmaktadır. TED' de yaşanan olumsuz azalış ÖED' deki azalıştan kaynaklanmaktadır. Bu dönemde işletmelerin yönetsel ve teknolojik faaliyetlere yönelmeleri gerekmektedir. 2009-2010 dönemleri TFV' si incelendiğinde ise (%0,11) oranında bir artış olduğu görülmektedir. Ortalama açısından değerlendirilen TFV değerindeki artış TED değerinde ve TD değerinde yaşanılan artıştan kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde ÖED' de yaşanan olumsuz azalış olmasına rağmen STED' de yaşanan olumlu artışın TED' i olumlu yönde etkilediği görülmektedir. 2010-2011 dönemleri TFV' si incelendiğinde (%0,07) oranında bir artışın olduğu gözlenmektedir. Ortalama açısından değerlendirilen TFV değerindeki artış TED' de ve TD' de yaşanan artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Aynı dönemde STED' de olumsuz azalışın yaşanmasına rağmen ÖED' de yaşanan olumlu artışın TED' i olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

2012-2013 dönemleri TFV' si incelendiğinde (-%0,07) oranında bir azalma olduğu görülmektedir. Ortalama açısından değerlendirilen TFV değerindeki azalış TD değerinde yaşanılan azalıştan kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde STED' de olumsuz azalış yaşanmasına rağmen ÖED' de yaşanan olumlu artışın TED' i olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin yönetsel faaliyetlerinde olumlu bir durum olmasına rağmen mevcut durumu iyileştirme yönünde faaliyetler geliştirerek teknolojik faaliyetlere yönelmelidirler. 2013-2014 dönemleri TFV' si

incelendiğinde (%0,06) oranında bir artışın yaşandığı görülmektedir. Ortalama açısından değerlendirilen TFV değerindeki artış TED' de ve TD' de yaşanan olumlu artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Aynı dönemde ÖED' de olumsuz azalış yaşanmasına rağmen STED' de yaşanan olumlu artışın TED' i olumlu yönde etkilediği görülmektedir. 2014-2015 dönemleri TFV' si incelendiğinde (%0,21) oranında bir artışın yaşandığı gözlenmektedir. Ortalama açısından değerlendirilen TFV değerindeki bu artışın TD değerindeki artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Aynı dönemde STED ve ÖED değerlerinde yaşanan olumsuz azalışın da TED değerini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. 2015-2016 dönemleri TFV'si incelendiğinde (-%0,03) değerinde bir azalışın yaşandığı görülmektedir. Ortalama açısından değerlendirilen TFV değerindeki azalış TD değerindeki olumsuz azalıştan kaynaklandığı gözlenmektedir. Aynı dönemde STED değerindeki ve ÖED değerindeki olumlu artışın TED değerine de olumlu şekilde yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde işletmeler mevcut durumlarını iyileştirme yönünde faaliyetler geliştirerek teknolojik faaliyetlere yönelmelidirler.

Çalışmada bankacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin etkinlikleri Türk bankacılık sektörü işletmeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada yapılan analizin içeriğini oluşturan girdi ve çıktı verileri bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ancak yedi işletme verisine ulaşılabilmesinden dolayı sınırlı kalarak çalışmada belirli bir kısıt oluşmasına neden olmuştur. Gelecekte yapılabilecek diğer çalışmalarda veri örneğinin ve sayısının arttırılarak farklı sektörlerde farklı uygulamalar yapılarak literatüre katkıda bulunulabilir.

KAYNAKÇA

Akbalık, M. & Sırma, İ. (2013). Türkiye'de Yabancı Bankaların Etkinliği;Veri Zarflama Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* , 4(8), 1-16.

Arabacı, H. (2016). Küresel Krizin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri. *Social Sciences Research Journal*. (3), 1-6.

Bektaş, H. (2013). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyoekonomi Dergisi* , 19 (19), 277-294.

Barışık, S. & Barış, A. (2015). 1929 Büyük Bunalımı ve 2008 Küresel Krizinde Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 10/1, 100-120.

Bostan, A. & Bölükbaş, M. (2011). Küresel Finansal Kriz ve Bankacılık Sektörüne Etkileri; Türkiye Örneği. *Finansal Politik&Ekonomik Yorumlar,* (48)562, 109-110.

Cingi, S. & Tarım, A. (2000). Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü VZA-Malmquist TFP Endeksi Uygulaması. *Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliğleri Serisi* 1(2000), 1-34.

Durgun, Ö. (2016). 2008 Krizinin Ardından Türk Bankacılık Sistemi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* (1), 38-59.

Ekodialog (2017). Etkinlik Ölçme Yöntemleri. http://www.ekodialog.com/Konular/etkinlik-olcme-yontemleri.html. Erişim Tarihi: 05.01.2018

Ekominist (2017). Mortgage Krizi Öncesinde ve Sonrasında Yaşanan 10 Durum. https://ekonomist.com/ekonomist/ekonomi/mortgage-krizi-oncesi-yasananlar-6547/. Erişim Tarihi: 23.03.2018

Ergün, S. & Köse, N. (2015). Türk Mevduat Bankacılığı için Etkinlik Analizi: Küresel Finans Krizinin Etkileri. *Verimlilik Dergisi*, (3), 7-32.

Er, B. & Uysal, M. (2012). Türkiye'deki Ticari Bankalar ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2005-2010 Donemi Değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 365-387.

Ertuğrul, A. & Zaim, O. (1996). Türk Bankacılığında Etkinlik Tarihi Gelişim Kantitatif Analiz (3). Ankara: Bilkamat İşletme ve Finans Yayınları.

Göral, R., Çağlıyan, V. & Gelmez, E. (2018), İşletmelerin Malmquist-TFV Endeksi ile Verimliliklerinin Analizi: Tekstil Sanayi Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 21(1), 18-29.

Küçükaksoy, İ. & Önal, S. (2013). Türk Bankacılık Sektöründe Faaliyet Gösteren Bankaların Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi:2004-2011 Yılları Uygulaması. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi* (18), 56-80.

Özelleştirme- Privatization. (Ağustos 2016). Etkinlik Ölçme Yöntemleri**.** http://privatization-ozellestirme.blogspot.com.tr/2016/08/etkinlik-olcme-yontemleri.html, Erişim tarihi: 29.12.2017

Özel, N.G., Şahin, İ. E., & Göral, R. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Verimlilik Analizinin Veri Zarflama Yöntemi ile İncelenmesi:2013-2015 Dönemi Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 17 (30. Yıl Özel Sayısı), 85-100.

Öztürk, M., Öztürk, R., & Gelmez, E. (2019), Türk Bankacılık Sektöründe Toplam Faktör Verimliliği Analizi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(18), 302-322.

Torun, N. K. & Özdemir, A. (2015). Türk Bankacılık Sektörünün 2008 Küresel Finansal Krizi Sürecinde Veri Zarflama Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (33), 129-142.

Yaşa, A. (2008). Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ashton, J.K. (2001). Cost Efficiency Characteristics of British Retail Banks. The Service İndustries Journal, 21(2), 159-174.

Berg. S.A., Forsund, F. R. & Jansen, E. S. (1991). Technical Efficiency of Norwegian Banks: The Nonparametric Approach to Efficiency Measurement. *Journal of Productivity Analysis,* 2(2), 127-142.

Bowlin, F.W. (1999), An analysis of the financial performance of defense business segmentsusing data envelopment analysis. *Journal Accounting and Public Policy,* 18, 287-310.

Casu, B. & Molyneux, P. (2003). A Comparative Study of Efficiency in European Banking. *Applied Economics,* 35(17), 1865-1876.

Haslem, J.A., Scheraga, C.A. & Bedingfield, J. P. (1999). DEA Efficiency Profiles of U.S Banks Operating İnternationally. *Review of Economics & Finance,* 8(2), 165-182.

Shahid, H., Rehman, R., Niazi, G. K. & Raoof, A. (2010). Efficiencies Comparison of Islamic and Conventional Banks of Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*,(49), 24-42.

DUYGUSAL ZEKÂ BOYUTLARININ SOSYAL BECERİ VE ÇOCUK DEPRESYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

BÖLÜM 5

Aslan ÖZSOY[1],

Terehin VECHESLAV[2]

[1] Teacher, PhD. Student, Southern University (IMBL), Institute of Social Sciences, Rostov on Don, Russia, aslanozsoy92@gmail.com.

[2] Prof. Dr., Southern Federal University, Department of Management Psychology and Legal Psychology, Rostov on Don, Russia, terjochin@mail.ru.

GİRİŞ

Eğitim sistemimiz de ilköğretim çağında olan öğrencilerimizin, sosyal beceri düzeylerini geliştirmek için soyut zekâ, mekanik zekaya dayalı eğitim programları kadar hatta bunlardan daha fazla sosyal zekâ düzeyini geliştirecek eğitim sistemi geliştirme çalışmalarına ağırlık vermek olmalıdır. Bu sayede kendi kişisel gelişim aşamalarını zamanında tamamlamış, kendisine, içinde bulunduğu topluma ve hatta insanlığın gelişimine fayda sağlayacak insanlar yetiştirme amacına ulaşılmış olacaktır.

Soyut zekâ, mekanik zekâ, sosyal zekâ arasında dengeli bir gelişim imkânı sunamayan bir eğitim sistemi ve toplumsal sistem ise eğitim bilimleri, psikoloji, sosyoloji ilmini ilgilendiren konular başta olmak üzere diğer ilmi sahalarında da sorunların birer parçasını oluşturacaktır.

Duygusal zekâ kavramı incelendiğinde insanı psikolojik ve sosyal yönden ele almaya çalışan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın kendini anlama ve tanımasında duygusal zekâ kavramı önemli konulara değinmektedir. İnsanın içinde bulunduğu duygusal durumunu kendi başına tanımlayabilmesi, insanın kendini yönetmesi açısından gereklidir. Kendini doğru tanımlayan ve yönetebilen insanın kendisine ve çevresine sunabileceği katkı üst düzeyde olacaktır. İnsanın hayatı boyunca değişik problem süreçleri ile karşılaşması ve karşılaştığı problemlere yeni ve farklı çözümler üretebilmesi gerekir. Hedefi olmayan bir insan düşünülemez. İnsan hedef koyarken de gerçekçi kendine, çevreye, insanlığa faydalı gerçekçi hedefler ortaya koyabilmelidir. Kendine, çevreye, insanlığın geleceğine dair doğru ve başarılı hedefler ortaya koyamayan insanların duygusal zekalarının yeterince gelişmediği görülmektedir. İnsan tek başına olmadığını her zaman için diğer insanlarla etkileşim içerisinde olduğunu unutmamalıdır. Sosyal çevre aile, komşuluk, arkadaşlık, iş çevresi, okul çevresi, yaşanılan şehir, ülke ve dünyada yaşayan tüm insanları kapsayan bir alandır. Böylesine geniş bir sosyal alan içerisinde insanın kendini doğru ifade edebilmesi ve evrensel değerleri de doğru anlayabilmesi gerekir. Kişilerarası ilişkilerde insanın karşısında bulunan insanlara kendisini doğru ifade edebilmesi ve kendini başka insanların yerine koyarak da başka insanları ve farklı çevreleri doğru anlama kapasitesine ulaşması gerekir. İnsan hayatını sürdürmek için çok sayıda beceriye ihtiyaç duyar. Bazı beceriler insanda doğuştan olduğu gibi, bazı beceriler de sonradan geliştirilebilir özellik arz

etmektedir. Eğitim bilimleri açısından insanların becerilerini geliştirmek için planlı çalışmaların yapılması gerekir.

Sosyal beceri, kişinin kendisinde var olan sosyal özelliklerin, eğitim süreçleri ile desteklenerek daha ileri seviyeye ulaştırılmasını amaçlamalıdır. Eğitim yoluyla öğrencilerde, sosyal yönden var olan eksiklikler tespit edilerek daha ileri seviye sosyal beceri kazandırmaya yönelik uygulamalara ağırlık verilmelidir. Öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alan sosyal becerilerin kazandırılması anlamlı olacaktır.

İlköğretim çağı çocukları karşılaştıkları sorunları tanımlarken, ifade ederken bazı zorluklar yaşayabilirler. Tanımlamada ve ifade etmede yaşanan zorluğun temel nedeni o güne kadar çocuğun içine düştüğü soruna benzer bir zorlukla karşılaşmamış olmasıdır. Bu yüzden tanımlamak, ifade etmek çocuklar için oldukça zordur. Çocuklara karşılaştıkları sorunu tanımlama ve ifade etme sürecinde ailelerin ve öğretmenlerin desteği bu dönemde önemlidir. Doğru tanı ve ifade çözüme giden süreçte yapılabilecek en önemli işlemdir. Çocukluk çağında depresyon içe kapanma, sebebi belli olmayan ağrılar, internet ve oyun bağımlılığı, madde bağımlılığı, saldırganlık, ders başarısının düşmesi gibi belirtilerle kendini gösterebilir. Çocuklarda ortaya çıkan depresyonun teşhisinde ailelerin ve öğretmenlerin uzun süreli gözlemleri önemlidir. Çocuğun tekrarlayan ve süreklilik arz eden ifadelerine aileler ve öğretmenler dikkatle yaklaşmalıdır.

Duygusal Zekâ

Duygusal zekâ kavramı, İngilizcedeki emotional intelligence sözcüklerinin kısaltılmış şekli (EI) olarak anılsa da alan yazında ki yaygın kullanım alanı daha çok EQ (Emotional Quotient) şeklindedir ve IQ'nun duygusal zekada ki karşılığı olarak geniş kabul görmektedir (Yılmaz, 2007). Duygusal zekâ ile anlatılmak istenen insanın ruhsal yönüdür. Ruhsal yönden sahip olduğu özellikleri ortaya koyma şeklidir. Başka insanlar tarafından gözlenebilir şekilde kendine ve çevresine neler sunduğudur.

Duygusal zekâ tanımında, duygusal anlamda ortaya konan bir seviyeden bahsetmek mümkündür. Bu yönüyle düşündüğümüzde duygusal zekâ, bireyi diğer bireylerden farklı kılan, onlarla arasında seviye farkı oluşturan birtakım özelliklere sahiptir. Kendince hedefler

koyan insan, öncelikle hayal eder. Kişisel olarak sahip olduğu özellikleri gözetir. Sonunda hedeflerini gerçekleştirecek şekilde adımlar atar. Duygusal olarak kendi özelliklerini ve karşısına çıkan insanların duygusal özelliklerini bilerek hareket eden insanların, sosyal beceri seviyeleri yüksek demektir. Çevre ile etkileşim halinde olan insanın, çevresinde gördüğü haksız ve olumsuz tavırlar takınabilmesi, doğru olan davranışlarda karşısında birlikte hareket edebilmesi önemlidir. Bu sayede sosyal beceri yüksek olan insanlar, kendi kişiliğinden, doğru bildiklerinden taviz vermez iken, çevrede gördüğü olumlu değerleri alan, öte yandan kendi gelişimine ve çevresinin gelişimine de olumlu katkı sağlayan özelliklere sahiptir.

Goleman'a (2003) göre duygusal zekâ, duyguların farkında olarak iyi kararlar verme, üzüntü veren olayların üstesinden gelebilme ve dürtüleri kontrol altında tutabilme anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, hüzün veren ruh haliyle başa çıkabilme ve dürtüleri kontrol edebilme anlamındadır. En yalın ifadeyle duygusal zekâ, duyguların akılcı kullanılmasıdır. Duygusal zekâ, bireyin diğer insanlarla daha sağlıklı ilişkiler kurması ve çevresiyle uyum içinde olabilmesi açısından kendisini ve diğerlerini anlamasıyla ilişkilidir. Bu nedenle bireyin sağduyuya dayalı olarak dünya ile ilişkisini şekillendirir. Öncelikle kendi duygularını tanıyan ve anlayan bir birey, çevresindeki insanların duygularını anlamak ve onlarla empati geliştirmek konusunda daha yetkin olacak ve bu sayede çevresiyle etkileşimi olumlu yönde gelişecektir. Bir başka ifade ile, duygusal zekanın dünya ile uyumlu ve mutlu bir birey olmakla yakından ilişkisi bulunmaktadır (Goleman, 2005). İlköğretim çağında bulunan çocuklar, duygusal zekalarını da geliştirme imkanını bulurlar. Duygusal zekanın çocukluk evresinde gelişimine ebeveynlerin, öğretmenlerin, arkadaşların, çevrenin birlikte etkilediği görülmektedir. Duygusal zekanın dış çevre ile etkileşime girerek en fazla geliştiği dönem çocukluk çağıdır. Duygularının sürekli kendini yönetmesinden ziyade, duygularını bilişsel zekâ ve çevre de bulunan diğer etkenlerle birleştirerek etkili şekilde yönetmeyi başaran insanların sosyal beceri seviyesi de yükselir. Sağduyu sahibi, kendisini ve çevresini tanıyan, empatik olabilen, evrensel değerlere sahip, biz duygusuna sahip insanlar daha fazla sosyal beceriye seviyesine sahiptir.

Sosyal Beceri

Etkileşim aracılığıyla etkileşim kurdukları insanlardan olumsuz geri dönüşleri engelleyerek olumlu tepkiler üzerinden iletişime olanak veren, belirli bir hedefi olan, içinde yaşanılan toplum tarafından kabul edilebilen ve öğrenebilen davranışlardır. Bu davranışlar bilişsel ve duyuşsal unsurları bünyesinde barındırır (Yüksel, 1997).

Thorndike'den (1920) sonra da araştırmacılar sosyal becerileri, çeşitli zekâ alanları içerisinde belirtmeye devam etmişlerdir. Goleman (2003) duygusal zekâ, Gardner'de (1993) çoklu zekâ kavramı içinde sosyal becerileri ele almıştır.

Aile çevresinden ilk ve sistematik düzeyde uzaklaşmanın ve kendi sosyalleşme sürecinin esas başlangıcını teşkil eden, sosyal beceri imkanlarını geliştirmelerinin sağlayan önemli bir süreçtir. İlköğretim çağında bulunan çocuklar, örgün eğitim imkanlarına kavuştukları andan itibaren sosyal becerilerini geliştirme sürecine sistematik şekilde başlamış olurlar. Çocuğun okulda kazandığı yeni ve üst düzey sosyal beceriler, çocuğu aile çevresinde ve toplumsal çevresinde daha da başarılı kılacaktır. Aile çevresinden uzaklaşma, çevreyi ve dünyayı tanımlama ve yeniden anlamlandırma adına, ilköğretim çağı sürecinde okulda kazanılan sosyal becerilerin devreye girmesi gereklidir.

İlköğretim çağında bulunan çocukların sosyal beceriler kazanmalarında okul, sınıf, öğretmen, öğrenciler önemli etkiye sahiptir. Aile çevresi içerisinde büyüyen çocuklar, okula başladıkları andan itibaren, kendi sosyal çevrelerini çok fazla şekilde arttırmış olmaktadırlar. İlköğretim çağı çocuklarının kazanacakları sosyal beceriler, ileri ki hayatlarında yaşayacakları eğitsel, psikolojik, sosyal anlamda birçok durumla baş edebilme yeteneğinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu süreç çocuğun sosyal beceri kazanması anlamında fevkalade önemlidir.

Okul öncesi dönemde, çocuğun kişisel gelişiminde ailenin başrolde olduğu ve aile çevresinde kendi duygularını, düşüncelerini, davranışlarını kontrol etmeyi, tepki göstermeyi öğrenme süreçlerinin yer aldığı bir dönemdir. İlköğretim çağı dönemine giren çocuğun gelişim sürecinde sosyal becerilerin, sosyal ortamlarda kazanılması ve yine sosyal ortamlarda ifade edilmesi çocuklar tarafından öğrenilmiş olur. İlköğretim çağında yer alan çocuklar kendilerini her anlamda kontrol etmeyi bu dönemde daha ağırlıklı olarak öğrenmiş olurlar.

Sosyal beceriler bir çocuğun diğer çocuklara yönelik davranışlarını da kapsar. İyi ilişkiler kurabilme, başkalarının haklarına ve duygularına saygı ve uygun sosyal davranış için grup normlarını dikkate alma gibi bu türden davranışlar aynı zamanda çocuğun istediklerini elde etmesini sağlar (Albayrak, Çetin ve Bilbay, 2003).

Sosyal anlamda empati duygusunun gelişimi, arkadaşlarla iletişim, yeni oyunlar öğrenme, grup kurallarına uyma, grup tarafından oluşturulan yeni hedefler belirleme, oyun sürecinde kazanma veya kaybetme duygusunu yaşama, kişisel benlik duygusundan sıyrılarak başkalarının da yer aldığı biz duygusuna ulaşma, sosyal beceri süreçlerinin çocuğa sağlayacağı yararlardandır.

Çocuğun sosyal gelişim sürecinde, okul kuralları karşısına çıkar. Okul kuralları, okul öncesi dönemi kapsayan ailenin esas etken olduğu ilk sosyal yetişme döneminden daha farklı özellikler arz eder. Okul çağı sosyalleşmesi daha kurallı özellikler taşır. İlköğretim çağı çocukları okulun içinde var olan kurallı ya da yarı kurallı yapılara uymak zorundadır. Bu durum çocuğa akademik başarı kazanmasında fayda sağlayacaktır. Aksi takdirde kısıtlı ve olumsuz aile çevresinden gelen, kişisel kuralları gelişmemiş çocuklar eğer okul çevresinin kurallarını benimsemez ya da düşük uyum gösterirlerse, akademik başarıları ya hiç olmayacak ya da düşük düzeyli bir akademik başarıya sahip olacaklardır. Okul sürecinde kazanılan akademik başarı beraberinde sosyal başarıyı da getirecektir. Bu bakımlardan ilköğretim çağı çocuğunun temel akademik ve sosyal yaşam becerilerini kazanmasında ve geliştirerek daha üst başarılara ulaşmasında, ilköğretim döneminde kazanılan eğitimler çok daha kıymetli hale gelmektedir.

Çocuğun yetişmesinde en önemli paya sahip olan ebeveynler ve öğretmenlerdir. Ebeveynler ve öğretmenler çocuğun arkadaşları ile olan ilişkilerine dikkat etmelidir. Olumsuz davranış sergileyen öğrencilerin de olabileceği, zaman zaman iyi denilen öğrencilerin de birbirlerine olumsuz davranışlar sergileyebileceği unutulmamalıdır. Bu itibarla çocukların bedensel, duygusal, bilişsel gelişimleri bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Çocuğun gelişimsel bütünlüğüne zarar verebilecek arkadaş tutum ve davranışlarının önüne geçilmelidir. Olumsuz davranış özellikler gösteren öğrencilere bunun yanlış olduğu anlatılıp doğrusunu ortaya koyması için yeni fırsatlar oluşturulurken, yanlış arkadaş tutum ve davranışına maruz kalan öğrencilerin de kendilerini nasıl korumaları

gerektiğini içeren davranış eğitimleri verilmelidir. Arkadaşlar arası iletişim ve iş birliğini geliştirecek çalışmalara ilköğretim çağına gelmiş çocuklarda ağırlık verilmesi gerekir. Bu sayede sosyal becerileri gelişmiş çocuklar ileri ki hayatlarında başarılı olma yolunda ilerlemiş olacaklardır.

Çocuk Depresyonu

Latincede 'depressus' kökünden türeyen depresyon sözcüğü durgunlaştırmak, donuklaştırmak, gamlı, bitkin, aşağı doğru bastırmak gibi anlamlar taşımaktadır. Depresyonun Türkçedeki karşılığı psikolojik çökkünlük ya da çöküntüdür. Köknel'e göre (2005), çok sayıda ruhsal veya bedensel rahatsızlıkta depresyon belirti olarak ortaya çıkabilmektedir. Psikolojik bir hal olarak depresyon, hayatın içinden bir parça olarak, kimi zaman belli bir sebep bağlı olmaksızın, kimi zaman sıradan engellere bağlı olarak ortaya çıkabilir. Belirtilerin toplamında depresyon, kökeninde eleme bağlı olarak artan duygu durumlarının olduğu, toplumsal, ruhsal bedensel yakınma ve belirtilerin tümünü içermektedir. Bir psikolojik rahatsızlık olarak depresyon, belli süresi, sınırları ve ölçütleri bulunan bir sendrom olarak ifade edilebilir. Depresyon sözcüğü kullanıldığı her anlamda eleme bağlı olarak artan duygulanımın meydana getirdiği duygu hali ana bulgudur. Birey bahsi geçen duygu halini hissedip şahsi hayatıyla ilişkilendirir. Böylelikle yepyeni bir hayat tecrübesine atılır.

Çocukluk çağında sağlıklı ve uygun çevre şartlarında yetişen çocuklar diğer gelişim evrelerinde çıkabilecek olası sorunları aşmaları daha kolay olmaktadır. İleri yaşlarda başarılı olan insanların geçmiş çocukluk dönemlerinde de uygun bir sosyal çevreden gelmenin etkisi vardır. Çocukluk döneminde uygun fiziksel çevre, beslenme, barınma, aile ilgisi bulamayan ilköğretim çağına ulaştıkları dönemde uygun olmayan okul şartları, yanlış öğretmen davranışları, akran ilişkilerinde yaşanan başarısızlıklar, eğitim sisteminin yetersizlikleri gibi unsurları düşündüğümüzde bu unsurlarda yaşanan aksaklıklar çocuğun gelişim seyrinde derin izler bırakır. Çocuğun sosyal beceri düzeyini aşan sorunlar çocuğun duygusal durumunu etkileyerek depresyona yol açabilir. Sosyal beceri düzeyi yüksek çocuklar, depresyon durumlarından daha rahat kurtulurlar. Depresyon belirtileri çocuğun psikolojik durumuna etki eder. Çocuğun bilişsel ve fiziksel seviyesini düşürür. Sosyal yönden insan ilişkilerinde başarısını düşürür. Bu durumlarda duygusal direnç azalmıştır. Sosyal becerilerini geliştirmiş olan çocuklar çocukluk çağında

oluşabilecek sorunları aşarak ileri dönemlerde depresyona neden olan sorunların üstesinden kolaylıkla gelmeyi başarırlar. Şahsi hayatı üzerine tesir eden durumların üstesinden gelemeyen çocuklar ruhsal olarak duydukları üzüntü, sıkıntı, moral bozukluğu gibi duyguların üstesinden gelememeleri durumda depresyona yakalanırlar. Depresyonun oluşmaması için sağlık, beslenme, fiziki çevre şartlarının iyileştirilmesi gerekir. Sosyal çevre şartlarında çocuğun çevresinde bulunan anne baların, öğretmenlerin, yakın arkadaş çevresinin sosyal beceri düzeyini destekleyecek şekilde yer almaları gerekir.

Çocuğun depresyona girebilmesinde rol oynayan ve önemle üzerinde durulan aile yapıları incelendiğinde iki tip aile ilişki durumu ön plana çıkmaktadır. Birinci aile yapısında, depresif belirtiler gösteren çocuk ailede herkes tarafından istenilmeyen davranışları yapan birey olarak görülmektedir. İkinci aile yapısına bakıldığında ise, depresif belirtiler gösteren çocuk sorunlu davranışlar gösteren ebeveyn ile patolojik bir ilişki içine çekilerek anne-babadan bağımsızlaşması önlenmektedir (Ekşi, 1999).

İlköğretim çağı çocuğu aile ilgisine muhtaçtır. Aile yapısı çocuğun gelişimde önemli olan hususlardandır. Bazı durumlarda çocuk doğuştan depresif belirtiler göstermeye yatkındır. Ailenin çocuğun ruhsal durumunu anlamaması, baskı, şiddet, yoksun bırakma, cezalandırma yoluna başvurması çocuğu depresyona açık hale getirir. Bazı durumlarda çocuk üzerinde depresyon oluşturan şartlar çocuğun dışında gelişir. Çocuğun dışında var olan depresyon kaynakları, anne ve babanın yetersizlikleri, anne ve babanın ayrı olması, fiziki şartlar, öğretmenlerden kaynaklanan ilgisizlikler, akran baskısı gibi etmenler sayılabilir. Çocuktan kaynaklı depresyonu önlemede aile, öğretmenler, arkadaşların desteği önemlidir. Çocuğun dışında aileden kaynaklı sorunlar varsa arkadaşlar, öğretmenler, akrabalar, komşular, sosyal hizmetler alnında çalışan kurumların desteği sağlanabilir.

Çocukluk dönemindeki depresyon, oyun çağı ve okul çağı depresyonu olarak farklı şekillerde incelenmektedir. Farklı şekilde incelenmesinin nedeni ise, bu iki dönemde görülen depresyonun nedenlerinin, belirtilerinin ve tedavilerinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Kaplan ve Sadock, 1988). Oyun çağında çocuğun kişisel ve sosyal gelişimi aile içerisinde geçmektedir. Bu dönemde çocukla, kardeşlerle, anne ve babalarla birlikte yapılan çalışmalar

önemlidir. Aile içerisinde ya da çocuktan kaynaklanan sorunlar aile birlikteliği içinde, dayanışma içerisinde üstesinden gelinmesi daha kolaydır. Okul çağı ile birlikte çocuğun çevresine ailenin yanında, öğretmenler ve arkadaşlar da katılır. Bu durumda da aile, öğretmenler ve öğrencilerin hep birlikte desteği ile sorunların aşılması daha kolay bir hal alır.

Oyun çağı döneminde yaşanan depresyonun nedeni anne yoksunluğu, ilgisiz ve kayıtsız anne-baba tutumlarına dayandırılırken, okul çağı döneminde yaşanan depresyonun nedeni ise olumsuz anne-baba tutumları, sosyal ilişkilerde başarısızlık ve çaresizlik hissinin yoğun şekilde yaşandığı yönünde düşünülmektedir (Ryder, 1995). Aile toplumun temelidir. Aile çocuğun gelişiminin de temelidir. Sağlam aile yapısına sahip değerler içerisinde büyüyen çocuklar sağlam karakterli, ahlaklı, erdemli, başarılı insanlar olarak kendilerini gösterirler. Zayıf aile değerlerine sahip bir çevreden gelen çocukların karakter gelişimleri, ahlaki değer yargıları, erdem anlayışları, başarı düzeyleri gibi birçok etken bu durumdan olumsuz etkilenir. Zayıf aile çevresinden gelen çocuklar, çocukluk çağı depresyonuna yakalanmanın yanı sıra, yetişkinlik çağlarında da depresyona yakalanmaya daha açık olurlar.

Oyun çağından okul çağına geçildiğinde çocuk, ilk kez karşılaştığı problemlerle başa çıkmada zorlanabilmekte ve gerekli yardımı çevresinden göremeyebilmektedir. Depresyon yaşayan okul çağındaki çocuk, yakınları ve öğretmenleri tarafından sürekli davranış sorunları olan ve okulda başarısız olarak nitelendirilen bir çocuk olarak gözlemlenmektedir. Çocuk bu dönemde ruhsal sıkıntısını bedensel yakınmalarla anlatmaya çalışmaktadır. Bu nedenle ayırıcı tanıda zekâ geriliği, öğrenme zorlukları, kaygı ve davranım bozuklukları da düşünülerek, her bir bozukluğa özgü belirtiler titizlikle tarandıktan sonra depresyon tanısının konulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir (Şenol ve ark., 1996).

Çocuk ilköğretim çağına ulaştığında farklı sorunlarla karşılaşabilir. Farklı sorunların olması da sorun çözme becerilerinin farklılaşmasını gerektirir. Çözüm üretme noktasında özellikle ilköğretim döneminin ilk döneminde okul fobisi, öğretmenlere ve arkadaşlara uyum konusunda, oryantasyon eksikliğinden kaynaklanan, okulu, öğretmenleri, arkadaşları istememe içe kapanma bazen de saldırganlık gibi davranışlar görülebilir. Çocuklar ilköğretim çağında fizyolojik bir nedene dayanmayan karın,

kalp, göz, kulak, baş ağrısı, vücutta kramp şeklinde belirlenen duygusal durum bozukluğu ve depresyona dayalı şikâyet belirtileri gösterebilirler. Çoğunlukla anne babaların ve öğretmenlerin ilgisi ile bu sorunların çoğu rahatlıkla aşılabilir. Karşılaşılan belirtilerin çoğu sosyal ve duygusal anlamda küçük zorlanmalardan ibarettir. Uzun süreli ve büyük çaplı sosyal ve duygusal olayların dışında sevgi ve saygıya dayalı güven veren davranışlarla bu tür sorunlar rahatlıkla önlenebilir. Bunun yanı sıra okul çağı çocuğunun bu dönemde yaşayabileceği ayrılma anksiyetesi, çocuğun ihmal ve istismarı, uyum bozuklukları, anne-baba boşanmaları, aileden yakın birinin kaybı, organik nedenlerden kaynaklı infeksiyonlar, nörolojik ve endokrin bozukluklar ile ilaçlara bağlı olarak ortaya çıkan psikiyatrik belirtiler önemle göz önünde bulundurulmalıdır (Özatalay, 1995). Tüm bu bilgiler ışığı altında, çocukların depresyon yaşamasına neden olabilecek durumlar farklı nedenlere dayandırılsa bile, çocuklukta görülen depresyon belirtilerini saptamak için ayrı ölçütler kullanılmadığı görülmektedir. Bu nedenle yetişkinlerde görülen depresyon belirtileri çocuklar içinde geçerli kabul edilmektedir (APA, 1994). Çocukluk çağında ortaya çıkabilecek depresyon olaylarına karşı aileler, öğretmenler, rehber öğretmenler ve çocuk psikiyatristleri tarafından iş birliğine yönelik çalışmaların ortaklaşa yapılması yerinde olur.

Çocuk ve yetişkin depresyonu birlikte incelendiğinde, çocuklukta atlatılan depresif evrenin tek ya da az sayıda olduğu, yaş arttıkça atlatılan depresif evrenin de yaşla birlikte paralel olarak artabileceği görülmektedir (Özatalay, 1995). Tüm bu bilgiler dikkate alındığında, depresif belirtiler gösteren bir çocuğa kısa sürede depresyon tanısının konulmasının yanıltıcı olabileceğinin öneminin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Kashani ve Sherman, 1988). Depresyon belirtileri her yaşta ortaya çıkabilir bu durum kişilerin sosyal bilişsel seviyelerini aşan sorunların varlığı durumunda ortaya çıkar. Sosyal bilişsel seviye çocuklukta yetişkinlerin sosyal bilişsel seviyesine nazaran daha alt seviyelerdedir. Çocuklar karşılaştıkları sorunların çözümünde desteklenmelidir. Çocuklar yalnız bırakılmamalıdır. Özellikle anne – babaların, öğretmenlerin ilgisi çocukluk çağlarında sürekli olmalıdır. Sağlıklı, destekleyici aile ve eğitim çevresinde yetişen çocuklar, çocukluk çağı depresyonlarını aşmada olduğu kadar ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve daha sonraki dönemlerde ortaya çıkabilecek depresif durumları aşmaları daha kolay olacaktır.

Klinik bir bozukluk olarak ele alınan depresyon, özellikle çocuklukta yaşanan yoksunluk süreci sonunda ortaya çıkan tepkisel bir affektif durum olarak da tanımlanabilmektedir (Erdoğan, 2002). Bu durumda bir çocuğun depresyon atlattığının anlaşılabilmesi için DSM IV'te ve ICD 10' da belirtilen tanı ölçütleri, klinik alanda depresyon tanısının koyulabilmesine yardımcı olmaktadır (APA, 1994).

Duygulanım bozukluğu olarak da bilinen affektif bozuklukların bazıları depresyon, mani, bipolar gibi psikolojik rahatsızlıklardan oluşmaktadır. Çocuklar duygusal olarak kaldırabilecekleri sosyal beceri seviyesinin üzerinde kalan durumlarda affektif rahatsızlıklara karşı açık hale gelirler. Çocukların içinde bulundukları depresyon durumları duygusal zekâ ve yeteneği, sosyal beceri düzeyini arttırıcı çalışmalarla kolaylıkla atlatılabilir. İlköğretim çağına ulaşan çocukların karşılaşabilecekleri affektif bozukluklar başta olmak üzere ruhsal rahatsızlıkların üstesinden gelmelerini önleyecek şekilde çocukların örgün eğitim olanakları ile de desteklenmesi, eğitilmesi gerekir.

Depresyon yaşayan çocuk içinde bulunduğu süreçte tanımlayamadığı bir sıkıntı halindedir. Depresif belirtiler gösteren çocuk, bağırma ya da ağlama gibi aşırı hassas, alıngan ve abartılı tepkiler gösterebilmektedir (Aysev ve Taner, 2007). Çocukluk depresyonuna ait bu temel belirtilerin yanı sıra, çocukluk depresyonunun diğer önemli belirtileri ise işlevsellik üzerinde görülmektedir. İşlevsellikte bozulmalar, okul başarısının azalması, aile ve yaşıtlarıyla ilişkinin bozulması, alkol ve madde kullanımına yönelme, uzun süre konsantrasyon güçlüğü, anhedoni ve psiko - motor reterdasyon bu konuda sıklıkla karşılaşılan problemler olarak ortaya çıkmaktadır (Yörükoğlu, 1996).

Depresif durum yaşayan çocuklarda en az iki haftalık bir süreçte süreğen bir şekilde görülen semptomlar düşünce, duygu, davranış ve fizyoloji bozuklukları olarak kendini gösterebilmektedir (Miller, 2002).

Araştırmanın Evreni

Antalya ili Alanya ilçesinde bulunan Konaklı Gazi ilk ve ortaokulu ile Konaklı Menderes ilk ve orta kademe okullarında farklı demografik özelliklere sahip ilköğretim çağı öğrencilerinden oluşmaktadır

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, çağdaşlaşma yolunda ilerleyen, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan ilköğretim öğrencilerinin çevre, yaş ve cinsiyet gibi değişkenlere bağlı olarak, sosyal beceri düzeyi, duygusal zekâ düzeyi ve depresyon düzeyleri ne oranda etkilendiği incelenecektir. Burada yaptığım tez çalışmasıyla sosyal beceri, duygusal zekâ ve depresyon durumlarının birbirini nasıl etkilediği incelemektir.

Matson Çocuklarda Sosyal Beceri Değerlendirme Envanteri Matson, Rotatory ve Hessel (1983) tarafından geliştirilmiştir. MESSY olarak da isimlendirilen envanter, 5'li likert tipi ve 47 maddeden oluşan bir ölçektir (Araştırmada Cronbach Alpha ,789 olarak hesaplanmıştır). İlköğretim öğrencilerinin duygusal zekâ düzeylerini belirlemek için Küçükkaragöz ve Kocabaş (2012) tarafından geliştirilen "Çocuklar İçin Duygusal Zekâ Ölçeği" 4'lü likert şeklinde ve 18 maddeden oluşmaktadır (Araştırmada Cronbach Alpha ,843 olarak hesaplanmıştır). Çocukların depresyon düzeylerini ölçmek için ise; Öymen (1990) tarafından uyarlanan "Beck Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği" kullanılacaktır. Ölçek toplam 27 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin toplam 5 faktörü bulunmaktadır (Araştırmada Cronbach Alpha ,864 olarak hesaplanmıştır). Bu faktörler, uygun olmayan beceriler, uygun olmayan atılganlık, fevrilik, kendine güvenlilik, kıskançlık ve içe kapanıklılık davranışları ile ilgilidir.

Araştırmada, SPSS 26.0 programı kullanılarak frekans, varyans ve regresyon analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırma örneklemini oluşturan 272 öğrencinin 147'sini (%54) kız, 125'ini ise (%46) erkek; 13'ü (%4.8) 8 yaşında, 80 tanesi (%29.4) 9 yaşında, 41 tanesi (%15.1) 10 yaşında, 17 tanesi (%6.3) 12 yaşında, 68 tanesi (%25.0) 13 yaşında ve 53 tanesi (%19.5) ise 14 yaşında; 24 öğrencinin (%8.8) kardeşi bulunmamaktadır. Bir kardeşi olan çocuk sayısı 90 (%33.1), iki kardeşi olan çocuk sayısı 89 (%32.7), üç kardeşi olan çocuk sayısı 38 (%14.0) ve dört ve üzeri kardeş sahibi olan çocuk sayısı ise 31'dir (%11.4).

Örneklemimizi oluşturan çocukların sahip oldukları duygusal zekâ düzeyini oluşturan ve dört faktörümüzü oluşturan empati, duyguları yönetme, duygusal farkındalık ve motivasyon boyutlarının, çocuk

öğrencilerin sosyal beceri düzeyleri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla bir çoklu regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. *Duygusal Zekâ Boyutlarının Sosyal Beceri Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları*

Değişkenler	**N**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**	**Beta**	***t* değerinin anlamlılık düzeyi**
Empati	272	2.18	0.73	-0.305	0.000
Duyguları Yönetme	272	2.81	0.89	0.299	0.000
Duygusal Farkındalık	272	1.76	0.60	-0.232	0.000
Motivasyon	272	1.96	0.73	-0.138	0.012
R^2		**F**		**F değerinin anlamlılık düzeyi**	
0.40		44.868		0.000	

Yukarıdaki tabloda çoklu regresyon analizi bulgularına göre, bağımsız değişkenlerimizi olan dört adet duygusal zekâ boyutunun da çocuk öğrencilerin sosyal beceri düzeyleri üzerine olan etkisi oldukça yüksek ve %95 istatistiksel anlamlılık düzeyinde oldukça anlamlıdır (R^2= 0.40; F= 44.868; p= 0.000<0.05). R^2 skoru, dört bağımsız değişkenimiz olan duygusal zekâ boyutlarının, bağımlı değişkenimiz olan sosyal becerideki değişimi %40 oranında açıkladığı anlamına gelmektedir ve oldukça yüksek bir skordur. Tablodan anlaşılacağı üzere, çocuk öğrencilerin sosyal beceri düzeylerini en fazla etkileyen değişken empatidir (Beta1= -0.305; t değerinin anlamlılık düzeyi= 0.000). Empatiyi, duyguları yönetmek değişkeni izlemekte olup ikinci en yüksek beta değerine sahiptir (Beta2= 0.299; t değerinin anlamlılık düzeyi= 0.000). Üçüncü en etkili değişkenimiz duygusal farkındalık (Beta1= -0.232; t değerinin anlamlılık düzeyi= 0.000) olup, dördüncü sırada motivasyon (Beta1= -0.138; t değerinin anlamlılık düzeyi= 0.012) değişkeni yer almaktadır. Analiz bulgularına göre, çocuk öğrencilerin sosyal beceri düzeyleri üzerinde, açıklama gücü en yüksek olan iki değişken empati ve duyguları yönetme faktörleridir.

Örneklemimizi oluşturan çocukların sahip oldukları duygusal zekâ düzeyini oluşturan ve dört faktörümüzü oluşturan empati, duyguları yönetme, duygusal farkındalık ve motivasyon boyutlarının, çocuk

öğrencilerin depresyonu üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla bir çoklu regresyon analizi yapılmıştır (bakınız Tablo 2).

Tablo 2. *Duygusal Zekâ Boyutlarının Çocuk Depresyonu Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları*

Değişkenler	**N**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**	**Beta**	***t* değerinin anlamlılık düzeyi**
Duygusal Farkındalık	272	1.76	0.60	-0.215	0.000
Duyguları Yönetme	272	2.81	0.89	0.101	0.093
Empati	272	2.18	0.73	0.014	0.828
Motivasyon	272	1.96	0.73	-0.011	0.866
R^2		**F**		**F değerinin anlamlılık düzeyi**	
0.046		13.058		0.000	

Yukarıdaki tabloda çoklu regresyon analizi bulgularına göre, bağımsız değişkenlerimiz olan dört adet duygusal zekâ boyutunun da çocuk öğrencilerin depresyon düzeyleri üzerine olan etkisinin %95 istatistiksel anlamlılık düzeyine göre anlamlı olduğu görülmektedir (R^2= 0.046; F= 13.058; p= 0.000<0.05). R^2 skoru, dört bağımsız değişkenimiz olan duygusal zeka boyutlarından sadece duygusal farkındalık değişkeninin (Beta1= -0.215; t değerinin anlamlılık düzeyi= 0.000), bağımlı değişkenimiz olan çocuk depresyonundaki değişimi yaklaşık olarak %5 oranında açıkladığı anlamına gelmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, diğer bağımsız değişkenlerimiz olan üç duygusal zeka boyutundan duyguları yönetmek (Beta2= 0.101; t değerinin anlamlılık düzeyi= 0.093), empati (Beta3= 0.014; t değerinin anlamlılık düzeyi= 0.828) ve motivasyon (Beta2= -0.011; t değerinin anlamlılık düzeyi= 866) değişkenlerinin çocuk depresyonundaki değişimi açıklamakta etkili olmadıkları görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın örneklemini oluşturan çocuk öğrencilerin kız ve erkek olarak dağılımları ile okudukları sınıflara göre dağılımları birbirine eşittir. Genel olarak anneleri çalışmaya ve orta gelir grubuna dahil çocuklar oldukları görülmektedir. Anne ve babalarının eğitim düzeyi de genellikle ilköğretim ve lise düzeyindedir.

Duygusal zekanın cinsiyetle olan bağlantısını inceleyen araştırmalar, kız çocuklarının zekâ (EQ) puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmalar, kadınların özellikle empati, algılama ve uyum gibi olgularda erkeklerden daha başarılı olduklarını göstermektedir (Mumcuoğlu, 2002). Goleman'da (2003) yaptığı araştırmada, kadınların ve erkeklerin duygusal zekalarını kullanma alanlarının farklılığını ortaya koymuştur. Goleman'a göre kadınlar, başkalarının duygularıyla empati kurma ve çevreleriyle iletişim becerilerinde, erkekler ise sahip oldukları duyguları yönetme ve kendilerine motivasyon verme konularında duygusal zekalarını daha etkili kullanmaktadırlar. Kierstead duygusal zekâ kavramını şemsiye bir terim olarak kullanmıştır. O'na göre duygusal zekâ kavramı bireysel beceri ve yargıların geniş bir toplamını içine alır. Duygusal zekâ, duyguların farkına varmayı ve onların bilişsel zekâyı nasıl etkilediğini, EQ ve IQ'nun birbirlerini nasıl etkilediğini içerir (Kierstead, 1999). Cherniss ve Golemann (2001) ile Cooper ve Saway'e (2003) göre kişinin hayatında elde ettiği başarı ve mutluluk zihinsel zekadan daha ziyade duygusal zekaya dayanmaktadır. Ona göre başarı ve mutlulukta zihinsel zekanın rolü %20 iken, duygusal zekanın rolü %80'dir. Örneklemdeki çocuk öğrencilerin demografik durumlarından cinsiyet ve yaşa göre karılaştırma yaptırdığımız duygusal zekâ boyutları, sosyal beceri ve çocuk depresyonu değişkenleri kapsamında, sadece sosyal beceri düzeyinin kız ve erkek öğrencileri ayrıştırmada kullanılabileceği; kız öğrencilerin daha yüksek sosyal beceri düzeyine sahip oldukları anlaşılmıştır.

Araştırmanın önemli bir bulgusunu da duygusal zekâ ve sosyal becerinin çocuklardaki depresyonu etkileme düzeyine ilişkin sonucu oluşturmaktadır. Yapılan çoklu regresyon analizinin bulguları, her ne kadar istatistiksel olarak anlamlı olsa da sosyal beceri değişkeninin çocuk depresyonunu açıklama gücünün yüksek olmadığını ve yapılacak çalışmalarda çocuk depresyonunu etkileme gücü olabilecek diğer değişkenlerin de oluşturulacak yeni modellere eklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kendilerini her bakımdan iyi yetiştirmiş, hayatta belli başarıları yakalamış insanlara baktığımızda bu başarının temelinde iyi bir aileden gelmeleri yatmaktadır. İyi ve sağlam bir aile temelinden gelen bireyler, kendilerini daha fazla geliştirme imkanına sahip bireylerdir. Kişilik gelişiminde doğuştan getirilen özelliklerin ilk olarak etkileşime girdiği

yer ailedir. Aile aynı zamanda kişisel özelliklerin en uzun süre, hatta bir ömür boyu devam ettiği yerdir. Dış çevrede farklı başarılar ve başarısızlıklar yaşayan tüm insanların kendilerini yeniledikleri, yeniden güç buldukları, enerjilerini tazeleme imkânı buldukları yerdir. Sosyal beceri düzeyi yüksek bireylerin yetişmesi en başta ailede başlar ve devam eder.

Çocuklar iyi birer gözlemcidir. Gördükleri davranışları eleştirmeden kendi davranışlarına yansıtırlar. Kendi davranışlarına yansıyan başka insanlara ait davranışlar ve bu davranışların ortaya konuş biçimidir. Çocuğun gelişim seyrinde ortaya koyduğu davranış olumlu olarak değerlendirilir dolaylı ya da dolaysız birtakım pekiştireçlerle desteklenirse bu çocuğun kişiliği haline gelir. Şayet olumsuz olarak değerlendirilen bir davranış olursa bu davranış çocuk tarafından bir daha tekrar edilmez ve zamanla yok olur. Ebeveynlerin çocukları ile olan etkileşimlerinde her şeyden önce kendilerinin örnek olması gerekir. Kendileri olumlu örnek teşkil eden velilerin çocukları da olumlu olan davranışları yaparak kendi kişiliklerinin içine alırlar. Olumsuz ebeveyn davranışlarını görerek yetişen çocuklar da olumsuz örnekleri çevrelerine yansıtırlar. Çocuklar sözle, geçici olarak ortaya konan davranışlarla gerçek olan davranışları çok iyi analiz ederler. Bu bakımdan çocuğun ailede öğreneceği olumlu davranışların olması için bunu anne ve babaların ortaya koymuş olması gerekir.

Anne ve babaların çocukları ile ilgili düşünceleri sorulduğunda çoğunlukla, çocuklarında gördükleri eksikler, eleştiriler vardır. Çocuklarını eleştiren, eksiklik gören ailelerin, tutum ve davranışları gözlemlendiğinde kendilerinin de benzer eksikleri, hataları yanlışları yaptıklarını görebiliriz. Çocukların başarı ya da başarısızlıklarının altında yatan etmen anne ve babaların kendi başarılı ya da başarısız olarak nitelenen tutum ve davranışlarıdır. Güvenli, huzurlu, başarılı, demokratik aile çevrelerinde yetişen çocuklara baktığımızda sosyal becerilerinin gelişmiş olduğunu görebiliriz. Akademik, sosyal, kültürel yönlerden başarılı oldukları dışarıdan da çok rahat görülebilir. Olumsuz, ilgisiz aile çevresinde yetişen çocuklar duygusal yönden daha fazla değişim yaşamaya, akademik başarılarının düşük, yetenek ve beceri yönünden oldukça yetersiz, sabırsız insanlar oldukları görülmektedir. İlköğretim çağında öğretmenler, arkadaşlar, çevre ile etkileşim halinde olan çocuğun başarılarını teşvik eden, çocuğunun olumlu ortamlarda bulunmaya sevk

eden velilerin çocukları da sosyal beceri seviyesi yüksek bireyler haline gelir.

KAYNAKÇA

Cherniss, C. ve Goleman, D. (2001). The Emotionally Intelligent Workplace: How to Select for, Measure, And Improve Emotional Intelligence In Individuals, Groups, And Organization, Jossey-Bass, San Francisco.

Cooper, R.K., Sawaf, A. (2003). Liderlikte Duygusal Zekâ, Çeviren: Zelal Bedriye Ayman ve Banu Sancar, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Cüceloğlu, D. (1991). İnsan ve davranışı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetin, F., Bilbay, A.A., Kaymak, D.A. (2003). Araştırmadan Uygulamaya Çocuklar Sosyal Beceriler Grup Eğitimi. İstanbul, Epsilon.

Ekşi, A. (1990). Çocuk, Genç, Ana Babalar. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Gardner, H. (1993). Multiple Intelligences: The Theory in Practice. Basicbooks, New York, USA.

Goleman, D. (2003). Duygusal Zekâ. Çeviren: Banu Seçkin Yüksel, Varlık Yayınları: İstanbul.

Goleman, D. (2005). Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir? Çev. B.S. Yüksel, Varlık Yayınları, İstanbul.

Kaplan, H., & Sadock, B (1988). Synopsis of psychiatry. USA: William&Wilkins.

Kierstead, J. (1999). Emotional Intelligence (EI) in the Workplace, <WWWebsite/ pdr/docs/ei_e.htm.> [Erişim Tarihi:12.09.2014].

Köknel, Ö. (2005). Ruhsal Çöküntü: Depresyon. 6. Baskı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Küçükkaragöz, H., & Kocabaş, A. (2012). Çocuklar İçin Duygusal Zekâ Ölçeğinin İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinde Geçerlik ve Güvenirliği. 11. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu. 24-26 Mayıs 2012. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.

Mumcuoğlu, Ö. (2002). Bar-On Duygusal Zekâ Testi'nin Türkçe Dilsel Eşdeğerlik, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, A. (1999). Çocuk yetiştirme tutumları: Kuramsal yaklaşımlar ve görgül çalışmalar. Türk Psikoloji Yazıları, 1(3), 99-118.

Yılmaz, S. (2007). Duygusal Zekâ ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Erzurum.

Yüksel, G. (1997). Sosyal Beceri Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeyine Etkisi. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

ORTAÇAĞDA RİZE VE ÇEVRESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

BÖLÜM 6

Ayşe AYÇİÇEK[1]

[1] Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilimdalı Doktora Öğrencisi, ayse006_53@hotmail.com

GİRİŞ

Türkler, tarihin dünya üzerinde en eski ayrıca en devamlı milletlerden biri olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılarak yurt tutmuş büyük milletlerdendir. Türklerin Orta Asya'daki anayurtlarından devamlı olarak göç etmeleri kalabalık bir topluluk olduğundandır. Sayısız Türk kitleleri yüzyıllar boyunca yerleşebilecekleri uygun şartları taşıyan yeni yerleşim alanları bulmakla ilgilenerek tarihlerini farklı coğrafyalarda taşımışlardır. Bu coğrafi ve siyasi bölünme neticesinde Türklerin belirli bir kısmı göçebe bir biçimde yaşarken bir kısmı da yerleşik hayata geçerek yaşamlarını devam ettirmişlerdir.[1] İlk çağı kapanıp Ortaçağın başlamasına neden olan Hunların Avrupa'ya göçü neden olmuştur. Ancak Türklerin Orta Asya'dan çıkıp başka alanlara yayılması bu olayla sınırlı kalmamıştır. Farklı birçok alana Türk göçü meydana geldiği gibi Ortaçağ boyunca Rize'nin içinde bulunduğu coğrafyaya da Türk göçü devam etmiştir.[2]

Bölgeye genellikle hâkim olan ormanlık alanların çokluğundan dolayı arkeolojik bulgular günümüze değin ortaya çıkarılamadığından sebep Rize tarihi ile ilgili şehrin tarih öncesi devirlerine ilişkin sınırlı bilgilerimiz bulunmaktadır.[3] Bu nedenledir ki Rize ile ilgili bilgilere

---

[1] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007, s. 41.

[2] Fatma Yılmaz, "Osmanlı Öncesi Dönemde Rize ve Çevresinde Türklük İzleri", (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010),* s. 20.

[3] Rize ve çevresi ile ilgili ilk yazılı bilgiler M.Ö. 8. yüzyıllarda Urartu yazıtlarında "Qulha/Kolkhis" ismiyle geçmektedir. Kolkhis bölgesi, Anadolu'nun kuzeydoğusunda, kuzeyi Kaukasus (Kafkas) Dağları, güneyi Armenia, doğusu İberia, batısı Pontus Euxeinos ile çevrilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi,* Ankara: TTK Basımevi, 2001, s. 13. Kolkhi terimi daha sonra yerini Lazika terimine bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Mican Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz,* İstanbul: Çiviyazıları, 2000, ss. 11-12. Ksenephon'un ifadesine göre, "Hellenler, Kolkhis bölgesinde bulmuş oldukları baldan sebep, delirmiş, bayılmış ve rahatsızlanmışlardır. Bundan başka Kolkhisliler'in Hellenler'e sığır hediye etmesinden dolayı bölgede sığır yetiştirildiğinden bahsetmektedir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Ksenephon, *Anabasis Onbinlerin Dönüsü,* Oğuz Karlıgaş (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011, s. 347. Bütün bunların yanı sıra dini açıdan değerlendirildiğinde Kolkhida'ya Hıristiyanlık M.S. 1. yüzyılda geldiği halde resmi din olarak ne zaman kabul edildiği kesin değildir. Ancak Lazika Kralı 523 yılında Hıristiyanlığı kabul etmiş ve resmi din olarak ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. სიმონ ჯანაშია, შრომები შრომები შრომები, 6ტ. თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება, 1949, 1ტ. გვ. 229-235; (Simon Canaşia, *Çalışmalar*, c. 1, Tiflis: Bilim Yayınları, 1949, ss. 229–235; თეოფანე, „ქრონოგრაფია„ გეორგიკა გეორგიკა გეორგიკა, თარგმნა, რედაქტირება გაუკეთა და გაბოსაცემად მოამზადა ს. ყაუხჩიშვილმა, 8ტ. თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება, 1961, 4ტ. გვ. 77-78; (Teopane, "Kronografi", *Georgika,* S. Kauhçişvili (çev., ed., yay., haz.,), c. 4., Tiflis: Bilim Yayınları, 1961, ss. 77–78). 1968 yılında N. Lomouri bu konuyu yeniden ele alarak bu coğrafyada Hıristiyanlığın IV. yüzyılda geldiği üzerinde durmuştur. Bunun için bkz. ნოდარ ლომორი, ეგრისის სამეფოს ისტორია ეგრისის სამეფოს ისტორია ეგრისის სამეფოს

bizler komşu bölgelerin tarihleri ele aldığımız surette karşımıza çakmaktadır.[4] Ancak, tarih boyunca Rize ve çevresinde Kimmerler, İskitler, Makronlar, Mossynoikler, Halibler, Tibarenler, Moskhiller, Heptakomenler, Ogurlar, Hattiler, Huriler, Gaşkalar, Uzlar, Kıpçaklar,

---

ისტორია, თბილისი, გამომცემლობა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1968, გვ. 112-120; (Nodar Lomouri, *Egrisi Krallığı Tarihi,* Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, 1968, ss. 112–120). Kolkhida'da Hıristiyan topluluk ve piskoposluk kürsüsünün varlığını kanıtlayan belgelerle beraber Hıristiyan sembolleri ile süsleen arkeolojik malzemelere ve Hıristiyan âdeti ile yapılan cenaze törenleriyle karşılaşılmaktadır. Bilgi için bkz. ოთარ ლორთქიფანიძე, „ბიჭვინთის წითელლაკიანი კერამიკა„ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, N. 1, გამომცემლობა მეცნიერება, 1962, გვ. 159-161; (Otar Lortkipanidze, "Biçvinta'nın Kırmızı Vernik Seramiği", *GSSC Bilimler Akademisi'nin Toplumsal Bilimler Bölümünün Habercisi (Moambe),* № 1, Bilimler Yayınları, 1962, ss. 159–161); М. М. Трапш. О некоторых итогах археологических исследований в с. Цебельда Сухумского района. Труды Абхазского института языка,литературы и истории им Д.И.Гулия. Т. 32. Издательство академии наук Грузинской ССР. Сухуми, 1961. с. 187; (Mihail Trapş, "Sohum'un Bölgesindeki Tsebelya Köyünde Yapılan Birkaç Arkeolojik Araştırma Üzerine", *D.N. Gulia'nın Adına Abhaz Enstitüsü Dil, Edebiyat Ve Tarih Çalışmaları,* c. 32, Sohum: GSSC Bilimler Akademisi Yayınları, 1961, s. 187).

[4] Ümit Erkan, "1509 No'lu Rize Şer'iyye Sicili Işığında Rize'de Sosyal Hayat", *(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007),* s. 9. Rize isminin ilk olarak karşımıza çıktığı tarih M.S. V. yüzyıldır. İsmin anlamının nereden geldiği hususunda bir takım çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bizans dönemine bakıldığında Rhisos ismi karşımıza çıkmaktadır. Kolonileşme döneminde ise Rize ve çevresinde bol miktarda pirinç yetiştirildiğinden dolayı pirinç manasına gelen İriziyos ismi verilmiştir. Yine aynı şekilde bölgeden geçen Rhizios çayından sebep bölgeye bu isim verilmiştir. Bunların dışında İrizos, Rhizaion, Risso, Riso ve Risum gibi farklı kullanımlarına da rastlamaktayız. Bu kullanımlar için bkz. *Arrianus'un Karadeniz Seyahati,* M. Arslan (nşr.), İstanbul: 2005, s. 66; P. Minas Bijışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası Pontus Tarihi,* Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1969, s. 61; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos,* Vol. 1, Washington: 1985, p. 331; Turgut Günay, *Rize İli Ağızları,* 2. Baskı, Ankara: TDK, 2003, s. 20; Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi,* İstanbul: Damla Ofset, 1990, s. 75; Şevket, *Trabzon Tarihi,* s. 98. Bütün bunlardan başka Rumca 'dağ eteği' anlamına gelen Rhiza ve Yunancada da aynı manaya gelen Riza isimlerinin kullanıldığı da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Battal Taymaz, *Yeşil Rize ve İli,* Ankara: Doğuş Matbaası, 1950, ss. 11-12; Hüsamettin Toros, *Türkiye Rehberi (Sanayi-Tarım-Ticaret-Turizm-İller),* İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası, 1971, s. 1447. Fahrettin Kırzıoğlu'nun Rize adının anlamının Erzincan'ın eski adı olan ve Sakaların Khalyb boyundan kalma Eriza/Erez olduğu ve zamanla baştaki 'e'nin düşmesiyle Rize için kullanıldığı yönündeki görüşü için bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, "Milli Tarihimizde Rize Bölgesi", (19 Aralık 1986 Tarihli Rize Konferansı), http://www.biriz.biz/rize/tarihi/rizetarih.htm. Bazı araştırmacılar ise Rize isminin Lazca 'insanların ve askerlerin toplandığı yer' anlamını taşıdığı yönünde fikir beyan etmektedir. Bu bilgi için bkz. *Rize,* Seyfi Başkan (ed.), Ankara: Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 17. Farklı bir görüşe göre de Rize ismi Farsça 'asma çubuğu' anlamındaki Rez'den türemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıkaya, *Rize,* s. 5. Procopius, kendi zamanında Rhizaeum"u Susurmena gibi bir köy yerleşmesinden bahsetmektedir. Bu bilgi için bkz. Procopius, *History of the Wars,* Book VII, H.B. Dewing, (trans.), Boston: Harward University Press, 1928, pp. 1-6. Peutinger Tablosu'nda Reila olarak isimlendirilen yerin de Rize olduğu savunulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A.V. Podossinov, *Bithynia, Paplagonia and Pontus on the Tabula Peutingeriana, The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity, Aspects of the Archaeology and Ancient History,* G. R. Tsetskhladze with the assistance of E. Laflı- J. Hargrave - W. Anderson, (ed.), Oxford: BAR International Series 2432 içinde, 2002, pp. 203- 206.

Peçenekler, Avarlar, Sabirler, Hazarlar gibi pek çok milletin varlığından söz edilmektedir.[5]

Yontma Taş Devrine ait ve Eski Tunç Devrine ait buluntular yapılan arkeolojik kazılar neticesinde gün yüzüne çıkarılmıştır.[6] Doğu Karadeniz kesimi için M.Ö. 2000'ler civarında Hititlerin adı geçmiş fakat bölgeye hâkim olamamışlardır. Ancak bölgedeki halk bir süre kendi yönetimlerini muhafaza ederek Hititlere itaatini devam ettirmişlerdir.[7] Kimmerler ve İskitlerin Doğu Karadeniz bölgesindeki hâkimiyetlerinin ardından başka kavimlerin devamlığı söz konusu olmuştur. Özellikle yer adlarından da anlaşılacağı üzere Kıpçakların Rize ve çevresinde hâkimiyeti karşımıza çıkmaktadır. Halaçlar, Yazgurlar ve Afşarların daha Kimmer ve İskitlerden kalmış yerleşim alanlarına yerleşim gösterdiği bilinmektedir.[8] Miletliler zamanında (M.Ö. 650-550) Rize küçük bir liman şehri durumundaydı.[9] Pontus Devleti'nin hâkimiyeti (M.Ö. 301-M.S. 117) Rize ve çevresindeki Karadeniz kıyılarında faaliyetlerde bulunan Yunanlılardan sonraki dönemde başlamış, sonrasında ise Roma İmparatorluğu bölgeye hâkim olmuştur.[10]

Rize ve çevresi, 395-1204 yılları arasında yani Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının akabinde Bizanslıların egemenliği altında

---

[5] Muhammet Safi, *Rize Tahrir-i Öşür Envanteri,* İstanbul: Dinamik Yayıncılık, 2007, s. 9.

[6] Çakan, *Karadeniz Bölgesi,* s. 297. Mezolithik Çağ'dan Geç Kalkolitik Çağ'a kadar olan süreçte Rize ve çevresinde ormanların sıklığı nedeni ile yerleşimlere kapalı bir coğrafya olmuştur. Bu nedenledir ki bölgede varlığını devam ettiren insanların avı-toplayıcı yarı göçebe halinde yaşamlarını idame edildiği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. C. Tuna, *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari,* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, s. 20.

[7] Erkan, "1509 No'lu Rize Şer'iyye Sicili Işığında Rize'de Sosyal Hayat", s. 12.

[8] İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler,* Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s. 35.

[9] Rize ve çevresindeki kıyılara çeşitli birçok nedenlerden dolayı tanımadıkları bu kıyılara gelmişler ve bazı ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. İon Kolonizasyon dönemi olarak tanımlanan bu dönemde bilhassa Miletoslular etkin bir şekilde kolonizasyon hareketinde bulunmuşlardır. Bu süreci ise Megaralılar, Phokaialılar ve Khioslular takip etmiştir. Bu kolonizasyon döneminin ne kadar geriye gidildiği hususunda bir fikir birliği yoktur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi,* s. 6._B. W. Labaree'nin M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Karadeniz kıyıları boyunca bölge halkının kolonilerle ticari münasebetlerde bulunduğunu ve bölgedeki Greklere ait ticaret gemilerinin varlığının sıra dışı olmadığı yönündeki görüşü için bkz. B.W. Labaree, "How the Greeks Sailed into the Black Sea", *American Journal of Archaeology,* 61/1,1957, p. 29. Yine aynı şekilde M.Ö. 7. Yüzyılda Pontos ve Propontis'teki kolonilerin varlığından bahseden A. J. Graham'ın görüşü için bkz. A.J. Graham, *The Date of the Greek Penetration of the Black Sea,* Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London, 5, 1958, p. 25.

[10] Çakan, *Karadeniz Bölgesi,* s. 297.

girmiştir.[11] Bu hâkimiyet döneminin ilk yıllarında Hıristiyanlık ön plana çıkarılışında imparatorluğun otoritesinin sağlanabilmesi bulunduğundan bu amaç doğrultusunda Trabzon ve civarında koruyucu azizlerin ihdası yoluna gidilmiştir.[12] M.S. 4.- M.S. 7. yüzyıllarda Rize ve çevresindeki bölgeler Bizans ile Sasani İmparatorluğu arasındaki kavgalara sahne olan bir coğrafya olurken,[13] M.S. 9. yüzyılda ise Bizans ile Arapların mücadelelerin yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.[14]

Bizans yönetiminin ilk senelerinde Trabzon ve çevresi Pontus Polemaniaus Vilayeti içerisinde yer almaktaydı. Bugünkü Rize şehrinin batı bölgeleri bu vilayete bağlıyken, Rize'nin doğu bölgesi ve Artvin Lazika[15] Vilayeti veya Lazika Krallığına bağlı konumdaydı. Bizans egemenlik sahasında olan Lazika Krallığı en güçlü döneminde Kafkas dağlarına kadar uzanıyor ve kralları Roma İmparatorları tarafından tevcih ediliyordu. Lazika Krallığı İmparatora vergi ile hükümlü değildi fakat imparatorluğun doğu sınırlarının korunmasından sorumluydu.[16]

İran'da kurulmuş olan Sasani İmparatorluğu (224-651) Karadeniz'e çıkmak ve buralarda Mandeizm'i yaymak amacıyla Lazlar'ı kendilerine bağlamak istiyordu. Bunun neticesinde Lazlar, Bizans İmparatorluğundan

---

[11] E.N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi.* M. E. Tuzcu, (çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2012, s. 14. Bu zamanlarda Akdeniz ticareti Bizans'ın tekelinde bulunuyorken doğu yönünden çalışan ticaret yolu daha çok Çin ve Hindistan'ın tekelindeydi. Bizans, ipek ve baharat ticaretine ortak olmak istemiş ve ilgisini Doğu Karadeniz ve Kırım bölgesine vererek bu bölgelerdeki hâkimiyetini tesis ederek bölgede kalıcı olarak yerleşmek istemiştir. Rize kalesi de işte bu dönemlerde restore ettirilmişti. Herakleios Hanedanı yıllarında (610-641) Anadolu toprakları Thema ismi ile nitelendirilen askeri bölgelere taksim edilmiş ve askeri amaçlara uygun şekilde yapılandırılma yoluna gidilmişti. Doğu Karadeniz bölgesi de Khaldia Teması içinde yerini almış, bu Thema kapsamında doğu yolunun gözetlenmesi ve korunması maksadıyla, adı ve yeri belirtilmeyen gözetleme kaleleri inşa ettirilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Güveloğlu, "Doğu Karadeniz'de Yaşam; Kaleler ve Yollar", *4. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı,* Rize: Karadeniz'in Özelliklerini Koruma Derneği, 2012, s. 181.

[12] Haşim Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus,* İstanbul: Babıali Kitaplığı, 2003, s. 69.

[13] G. Bahadır, "Anadolu'da Bizans- Sasani Etkileşimi (IV.- VII. Yüzyıllar)", *Turkish Studies,* 61, 2011, ss. 685- 703.

[14] A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324- 1453,* Vol. I, The University of Wisconsin Press, 1952, p. 273.

[15] Kolkh toprakları Rize, Trabzon ve Kerasun-Famakia olarak üç idari bölgeden oluşmaktaydı. Rize bölgesi Çoruh'tan başlayıp Sürmene'ye kadar uzanmaktaydı. Bu bölgede Sanigler, Heniokhlar, Sanlar (Ç'anlar) ve Makronlar yaşamaktaydı. Bu bölgeye ayrıca Kıyı Boyu Klarceti de denmekteydi. Eski çağlardan beridir İberya idaresi bu topraklara kadar uzanmaktaydı. Burası Kolkheti yönetimine girdikten sonra Lazika adı ile anılmıştır. Ayrıntılı bilgi Yuri Siharulidze-Alexandre Manvelişvili vd., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri,* İstanbul: Sorun Yayınları, 1998, s. 49.

[16] Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi,* Rize: Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları, 2000, s. 27.

yardım istemişlerdir.[17] Her ikisi de Lazika için aralarında uzun süre savaştılar.[18] 520 senesinde İranlılarla Bizanslılar arasında başlayan savaşların ilk etabını 532 senesine kadar sürmüştür.[19] Barış ancak ki Bizans İmparatorluğunun Sasani hükümdarı I. Hüsrev'e (531-579) verdiği yüklü bir haraç neticesinde sağlanabildi ve Lazika Bizanslılara kaldı. Barıştan bir müddet sonra bölgede var olan kaleler Romalı askerlerle dolduruldu ve ticaret Bizanslı komutanların ve tüccarların tekeline geçti. Bizanslıların baskısına katlanamayan Lazlar, bu sefer de yardım için Sasani hükümdarı I. Hüsrev'in huzuruna çıktılar. Hüsrev'in ordusu 542 senesinde Lazistan topraklarına gelip Petra kalesini kuşatma altına alarak ele geçirmiştir. Bu sefer de İranlıların baskısı baş göstermişti. Baskının şiddet artınca Bizans İmparatoru Justinyen'a (527-565)[20] müracaatta bulundular. Bizans İmparatoru'nun yolladığı yedi bin kişiden oluşan askeri birlik 551 senesinde Petra kalesini tekrar geri aldı. İki devletin Lazika toprakları üzerine gerçekleştirdiği savaşlar uzun süre devam etti ve ancak 561 senesinde barış sağlanabildi. Vuku bulan bu anlaşma ile İranlıların Lazistan topraklarında geri çekilmelerine karşılık, Justinyen'in Sasani hükümdarı I. Hüsrev'e senede 30 bin solides ödemesi gerekiyordu. 50 sene kadar devam eden barış döneminin akabinde aralarında savaş tekerrür etti.[21]

Heraclius,[22] Anadolu'yu Sasaniler'den temizlemek adına 622-627 yıllarında İran'a üç kez sefer girişiminde bulunmuş, Hazar-Saka

---

[17] 528 yılında Lazların Bizans ile ittifak yapılmasını bahane eden Sasaniler, Lazlar'a karşı sefere çıkmıştır. Bunun üzerine Bizans'ta yardım isteyen Laz Kralı I. Tzat, ihtiyacı olan desteği bulmuştur. İşte bu dönemlerde bölge Bizans ve Sasaniler arasında mücadelelere sahne olan bir yer olmuştur. Ayrıntılı bilgi çin bkz. Mican, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz,* s. 38.

[18] Lazika savaşları hakkında detaylı bilgiler için bkz. David Braund, *Georgia in Antiquity*, Oxford: Clarendon Press, 1994, ss. 268-315.

[19] Bu savaşlar neticesinde Kafkasya, Bizans ve Sasaniler arasında bölünmüştür. Armenia'nın büyük bir kısmı ve Aşağı (Doğu) İberia'nın tümü bu savaş neticesinde Sasanilerin hâkimiyetine girerken, Armenia'nın kalan kısmı ve Yukarı (Batı) İberia Bizans'ın eline geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation,* Indiana University Press, 1994, p.25.

[20] İranlılarla Bizanslılar arasında yapılan şiddetli savaşlarda Rize kalesi önemli bir görev üstlenmiş ve Justinyen zamanında kale onarılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Cumhuriyetin 75. Yılında Rize İli,* Trabzon: Erhan Ofset Matbaacılık, 1998, s. 17.

[21] Ak, *Rize Tarihi,* ss. 29-31. Rize, 550'li yıllarda, muhtemelen Bizans'ın sınır karakolu konumundaydı ve Petra kalesi de Bizans'ın askeri üssüydü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mican, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz,* ss. 38-40.

[22] İç karışıklıktan yararlanıp Bizans tahtına geçen Heraclius, düzenlemiş olduğu doğu seferinde Tiflis'i ele geçirmiştir. Bundan sonra da Bizanslılar İberia topraklarından İspir'i, Klarceti ve sahil kısımlarını zapt etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Bishop John Mamikonean's History of Taron,* Robert Bedrosian (trans.), New York: 1985, p. 64; A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* c. I, Arif Müfid Mansel (çev.), Ankara: 1943, ss. 250-251; Romilly Jenkins, *Byzantium, The Imperial*

birliklerinin desteği sayesinde de başarılı olmuştur. Bu tarihlerde, 641 senesinde Hazarlara, 530 senesinde Bizans'a mağlup olan Bulgarlar Trabzon, Çoruh ve Doğu Karadeniz Bölgesindeki garnizonlara yerleşmişlerdir. Halife Osman zamanında (644-656) Habib bin Mesleme önderliğindeki Arap askeri birliği, Kars, Tiflis ve Gence'de siyasi birliği sağlayarak Bizanslıları buradan kovdu (646). [23] Bu sıralarda Rize'nin bir kısmı vergiye bağlandı. 653'te Bizans İmparatoru II. Konstans (641-668), Araplara kaptırılan toprakları geri aldı. Ancak Arap askeri birlikleri 653'te, Aras boylarına yeniden hâkim oldularsa da Rize yöresi Bizanslıların hâkimiyetinde kaldı.[24] 695-700'de Emevi Halifesi Abdülmelik'in oğlu Abdullah, Kars'ı almasına rağmen Rize ve yöresini ele geçirmeyi başaramadı. Emeviler'in İstanbul'u kuşattıkları zaman zarfında Kafkasları aşan ve Kür ırmağı kıyılarına kadar olan alana yayılan Hazarlar, 721'de Arapların saldırısından sonra Kafkasların kuzeyine doğru çekilirken, Rize-Artvin yöresindeki halk da Hazarlarla birlikte Araplara karşı direniş göstermişlerdi. Abbasi halifesi Hişam (724-743), Hazarların üzerine bir askeri kuvvet göndererek Rize ve Artvin'i

---

Centuries A.d. 610-1071, New York: Random House, 1966, p. 22; Robert W. Thomson, *The Armenian History Attributed to Sebeos, translated, with notes; Sebeos History,* Liverpool: 1999, p.78; Sebeos, *Patmıtiwn Sebeosi Episkoposi Herakin; Sebeos History,* Robert Bedrosian (trans.), New York: 1985, p. 103.

[23]Arap askeri birlikleri eski İberya topraklarını parçalara bölmüş, küçük ve güçsüz beylikler şekline dönüştürmüştü. İberya'nın yönetim merkezi olan Tbilisi Arap kuvvetlerinin eline kaldığından dolayı başkent Tao-Klarceti'ye taşınmıştı. Çünkü Bizans'ın yardımı sayesinde Araplarla mücadele etmek daha kolay olacaktı. Araplar, Tao-Klarceti bölgesini Kakheti ve Hereti'den ayırdığı için birer krallık meydana gelmişti. Yuri Siharulidze-Alexandre Manvelişvili vd., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, ss. 50-51. Belâzuri, İslam fetihlerinden bahsederken Habib'in, Cevahir, Kesferbis, Kisal, Hunan, Semsehi el-Cerdam, Küstesci Bazelti ve Şevşeti'yi (Şavşat) barış yolu ile fethedildiğini ve Klarceti halkı ile anlaşmaya gidildiğini ifade etmektedir. Bilgi için bkz. el-Belâzuri, *Fütühu'l Büldan,* Mustafa Fayda (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 290; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih,* c. 3, Ahmet Ağırakça (çev.), İstanbul: Bahar Yayınları, 1991, ss. 88-91.

[24] Bizans'ın Müslümanlara karşı elde etmiş olduğu zafer akabinde 689'da İslam askeri kuvvetlerinin tekelinde bulunan Kafkasya arazilerini Bizans hâkimiyetine bırakmak zorunda kalmasına rağmen Arap askeri kuvvetlerinin Tebriz'den gelmesi ile hâkimiyet tekrar tesis edilmiştir. Bunun üzerine Bizans doğuya doğru harekette bulunmuş ve Kafkasya topraklarında hâkimiyetini tekrar tesis ederek Klarceti, Tao ve Abhazya bölgelerine yerleşmişlerdir. İmparatorlar Karadeniz sahili boyunca ve Çoruh vadisinde kendilerine ait olan arazilerde posta işlerinin yapılması için garnizon kalelerini inşa etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ghewond, *Ghewond's History,* Robert Bedrosian, New Jersey: 2006, p. 6; Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* İstanbul: Işıl Matbaası, 1953, s. 222; W.E.D. Allen, *A History of the Georgian People,* London: Kegan Paul, 1932, p. 80.

hâkimiyetine aldı (737). Hazarlar, 746'da Rize ve Artvin'i yeniden aldılarsa da burada fazla kalamadılar.[25]

Bulgarların Balkan topraklarından göç etmesi, Bizans ile münasebette bulunmalarını sağlamış, batıdaki toprakları kontrolü altına almak için uğraşan Justinyen, bu Türk kavmine karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır. Justinyen, Ostrogot ve Vizigotları itaat altına aldıktan sonra Balkanlarda etkili olan Slav ve Bulgarları yererek üstünlüğünü bu bölgelerde de kabul ettirmiştir.[26] Justinyen, yenilgiye uğrattığı Bulgar Türklerinin bir bölümünü Anadolu'ya yerleşimini sağlanmış, Çoruh ve Yukarı Fırat boylarına, Trabzon ile Rize dolaylarına yerleştirilmiştir ve İranlılara karşı iskân edildikleri coğrafyayı korumakla görevlendirilmişlerdir. Trabzon ve çevresine yerleştirilen Bulgarların yörede yaşadıkları saha hakkında yer isimlerinden önemli sonuçlar çıkarılabilir. Bölge topografyasında Bulgar adı taşıyan ve Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında[27] Trabzon'un fethinde geçtiği Bulgar dağı, bu milletten bölgede izleri var olan en büyük yer adıdır. Bundan başka Rize ile Trabzon arasında Çengel Dağı, Rize'deki Hortoz (Fenerköy) köyü Bulgarlardan kalma yer isimleridir.[28]

İranlıların saldırılarını bertaraf eden Bizanslılar, bu defa da Müslümanların tazyiki ile karşılaştılar. Müslümanlar, İran'ı aldıktan sonra Kafkaslar üzerinde yürüyüşlerine devam ettiler. Müslüman askeri kuvvetlerini tazyiki neticesinde 689 senesinde Lazika Krallığı yıkıldı. Lazlar, Abhazlar'ın hâkimiyetini kabul ettiler. Müslümanlar, 730 tarihinde Laz topraklarına girerek bazı kıyı şehirlerini işgal ettiler.[29] 737 senesinde ise Rize Emeviler tarafından zapt edilmiştir.[30] Ayrıca 8. yüzyıllarda Rize Başpiskoposluk olmuş ancak bu unvanı 250 yıl koruyabilmiştir. Bu unvanı tekrar İstanbul'un fethinin akabinde elde edebilmiştir. Bu da Rize'nin Bizans dönemindeki önemini belli

---

[25] Makbule Sarıkaya, *Milli Mücadele Döneminde Rize*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, ss. 9-10.

[26] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret Işıltan (çev.), Ankara: TTK, 2006, ss. 63-66.

[27] Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, "1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu,* 12-14 Ekim Akçabbat 2019; Kazım Kartal, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *TİDSAD*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395.

[28] Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler,* ss. 67-68.

[29] Ak, *Rize Tarihi,* ss. 29-31.

[30] İdris Bostan, "Rize", *DİA,* c. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2008, s. 147.

etmektedir.[31] Bizans ve Arap savaşları neticesinde Anadolu toprakları büyük tahribata uğramış, nüfus sayısında azalmalar meydana gelmiştir. Bu olay neticesinde Peçenek, Uz, Bizans ve Kuman gibi Balkan topraklarında yaşamları sürdüren Türk topluluklarını Anadolu topraklarında yurt tutmalarında yardımcı olmuştur. Bu sayede Balkanlardaki Türk akınlarından kurtulmuş oldu. Ayrıca doğudaki sınır hattında tampon bölgenin oluşturulması sağlanacaktı. Rize ve Trabzon civarında mühim miktarda Türk nüfusunun yerleştirilmesi sağlanmıştır. Yerleşimleri sağlanan bu Hıristiyan olan kesim bu topraklarda bir zaman sonra asimile olmalarına karşın adlandırmış oldukları yerleşim adları günümüze değin varlığını devam ettirmiştir.[32]

Daha önce Anadolu coğrafyasına Arapların arasında gelen küçük Türk boyları yerine Büyük Selçuklu devleti ile birlikte sistemli Türk akınları ve fetihleri başlamıştır. Selçukluların Karadeniz Havzası ilk teması 1018 senesinde keşif hareketleri neticesinde başlamış fakat başlangıçta Doğu Karadeniz bölgesi bakımında bir netice alınamamıştır. 1048'e gelindiği vakit İbrahim Yınal tarafından gerçekleştirilen yeni seferde Doğu Karadeniz bölgesindeki şehir ve kasabalara kadar uzanmışlar ve burada Abhazlar ve Rumlardan oluşan bir askeri birlik ile savaşmışlardır.[33] Hasankale ve civarında (Kaputru) vuku bulan savaşta Müslümanlar zafer kazanmıştır.[34] Akınlar neticesinde Bizans topraklarında iç göçler meydana çıkmış ve bölgenin nüfus yapısında değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Selçuklular da bu coğrafyalara Türk nüfusunun yerleşmesini sağlamıştır.[35] Böylece Rize ve çevresinin günümüzdeki etnik yapısını şekillendiren Türkmen göçlerin yaşanmasına sebep olmuş ve bu göçler Malazgirt Savaşı'ndan sonra da devam ederek Çoruh'tan Samsun'a kadar olan bölgelerde Oğuz boylarının yerleşimleri

---

[31] Jakob Pihilipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi,* Ahmet Cevat Eren (çev.), İbrahim Tellioğlu (Notlandıran), Ankara: TTK, 2011, s. 310.

[32] Albayrak, *Pontus,* ss. 70-71.

[33] Tellioğlu, *Doğu Karadeniz'de Türkler*, ss. 73-75.

[34] Âzîmî, *Âzîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430- 538=1038/39-1143/44),* Ali Sevim
(haz.) Ankara: TTK, 2006, s. 9; ristakes Lastivertc'i's History, *Robert Bedrosyan (çev.), New York: Long Branch, 1985, s. 68; Mustafa Kafalı,* Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, *Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1997, s. 5; Refik Turan, "Selçukluların Karadeniz Siyaseti",* II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988, *Samsun: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s. 179.*

[35] George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires II,* London, 1854, s. 33

gerçekleşmiştir.[36] 1054 senesinde Çoruh'tan Parhar (Bulgar) dağlarına kadarki coğrafi alana kadar ulaşmış olan Selçuklu askeri birliklerinin Doğu Karadeniz topraklarında herhangi bir yeri hâkimiyetlerine aldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır.[37]

1064 senesinde Selçuklu Sultanı Alparslan, Kars ili bölgesini ve Ağrı dağı çevresini Bizans hâkimiyetinden geri almıştı.[38] Tiflis şehrini de düzenlemiş olduğu 2. seferinde Arap Caferoğulları Emirliği'nden almıştır. Daha sonra da Ardahan ile Ardanuç ve Ahıska civarlarını da 1068 senesinde hâkimiyetine geçirmiştir.[39] 3. Batı seferi olan 1071 Malazgirt seferi ile de Doğu Anadolu'nun tümünün yanışa Erzurum, Erzincan ve Gümüşhane şehirlerini de hâkimiyeti altına almıştır. [40] 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizanslıların toplu direnme güçlerinin zayıflatılmasında sonra, Türkler hızlı bir şekilde Anadolu'nun iç kısımlarına doğru yayılmaya başladılar. Bu süreç içerisinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın fethettiği Rize ve etrafı, 1077 senesinde Selçuklu Türk Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmiştir. Rize ve havalisi Selçuklu Türk Devleti'ne bağlı Erzurum Saltuklu Beyliği'ne tahsis edilmiştir.[41]

Selçuklular, Sultan Melikşah döneminde Danişmendli Emir Ahmed komutasındaki askeri birlik ile Bizans'ın dostu konumundaki Abhaz Gürcistan Kralı ve Bizans kalabalık askeri birliği, 1080 senesinde Posof'un Güney kısmındaki Kwel (Kolköyü) köyünde mağlubiyete uğratılmıştır ve böylece büyük bir başarı elde edilmiştir. Bu sebepledir ki Çoruh dolayları ile beraber, Trabzon, Acara, Rize şehirleri de fethedilmiştir. Böylelikle önemli Karadeniz kıyıları da hâkimiyet altına

---

[36] İbrahim Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", *Tarih*
Boyunca Karadeniz, Trabzon: Serander Yayınları, 2015, s. 349; Ayşe Ayçiçek, "Anadolu'nun Fethi Döneminde Trabzon ve Çevresi", *Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 6, Sayı: 33, Ocak 2019, s. 524.

[37] İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı,* İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1975, s. 11.

[38] Michael Chamich, *Father Michael Chamich History of Armenian II, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era,* Johnannes Avdall (Trans.), Calcutta: Printed at Bishop's College Press, 1827, s. 150.

[39] V. Minorsky, *Studies in Caucasion History,* London: Taylor's Foreign Press, 1953, s. 75.

[40] el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü1-Usra, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi,* Kıvameddin Burslan (terc.), Ankara: TTK, 1999, ss. 37-44; el-Hüseynî, *Ahbârü'd Devlti's-Selçukiyye,* Necati Lugal (terc.), Ankara: TTK, 1999, ss. 46-53; er-Ravendi, *Kitab-ı Rahatü's-Sudar ve Ayetü's-Sürar,* Ahmet Ateş (terc.), c. I, Ankara: TTK, 1999, s. 117; *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı,* Işın Demirkent (çev.), Ankara: TTK, 1992, ss. 228-236; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü,* Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, ss. 48-69; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti,* Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, ss. 131-138.

[41] Sarıkaya, *Rize,* s. 10.

alınmış oldu.[42] Sayıca çok olan Türkmenler yerleşecek yer bulmamış bu nedenle de develeri, koyun sürüleri ve at yıkıları ile birlikte ele geçirilen bu yeni yurtları vatan yapmışlardır. Ve böylece Gürcü Kralının arazileri Türk yurdu şekline dönüştü.[43] Trabzon ve çevresi, Rize, Gümüşhane, Artvin, Bayburt şehirlerinden gelen 80 bin obalı Türkmen Çepniler de bu arazilere gelerek yerleştiği biliniyor.[44] Buralara göç edip yerleşen Türkmenler yerli halka herhangi bir zararda bulunmamış ama yerli halk ya dağlara göç etmiş ya da tahkim edilmiş şehirlere göç etmişlerdir.[45]

1085 senesinde Danişmend Gazi'nin vefatından sonra, beyliğin başına oğlu Gümüştekin geçmiştir. Bizans Devleti, bu beyliğin eline geçen topraklarını geri alabilmek için saldırıya geçmiş, bilhassa Karadeniz bölgesi üzerinde hâkimiyet sahasının gittikçe küçülmesine neden olan Danişmendliler ve müttefiklerini ortadan kaldırmaya uğraşmıştır. Gümüştekin Gazi tarafından Danişmendli ülkesine katılan Bayburt, bir ara Theodore Gabras[46] tarafından işgal edilmiş ise de Danişmendli hükümdarının gönderdiği ordu 1098 yılında Çoruh nehri kıyısında Bizans kuvvetlerini mağlup etmiş, Gabras ölmüş ve şehir Danişmendlilerin eline geçmiştir.[47] Ancak bu egemenlik kısa sürmüştür.[48] Anadolu Selçukluları 1175 yılında Danişmendlilere son vermiştir.[49]

Emir Gazi'nin ölümünden sonra Danişmendlilere karşı taarruza geçen Bizans İmparatoru, sahil kesimindeki toprakları tekrar ele geçirmesine rağmen, Samsun'dan Bayburt'a kadar uzanan hatta bugünkü Canik ve

---

[42] M. Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası,* Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları, 1994, s. 77. Melikşah, Karadeniz'e kadar ilerleyip sahile vardığı zaman üç defa ıslattığı kılıcını, buralara ebediyen sahip olduğunu ifade etmek üzere dalgalar arasında atmıştır. Buradan dönüşüyle yanında götürdüğü bir miktar deniz kumunu: "Baba müjdeler olsun oğlun dünyanın sonuna kadar hâkim oldu." Diyerek Alparslan'ın mezarına koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ak, *Rize Tarihi,* s. 32.

[43] Nikoloz Berdzenişvili–Simon Canaşia, *Gürcistan Tarihi,* Hayri Hayrioğlu (çev.), İstanbul: Sorun Yayınları, 2000, s. 136

[44] M. Hanefi Bostan, "Anadolu'da Çepni İskânı", *Türkler,* c. 6, Ankara: YTY, 2002, ss. 299-302.

[45] Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* London: University of California Press, 1971, s. 169.

[46] Khaldai kökenlidir ve soylu bir aileden gelmektedir. Trabzon'da yarı bağımsız bir devlet kurarak Trabzon'u yönetmiştir (1075). Gabras hakkında bkz. Anthony Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrates", *University of Birmingham Historical Journal,* c. XII, 1970, s. 164-187; Ergin Ayan, "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25- 26 Mayıs 2005) I,* Trabzon: 2007, s. 55-66.

[47] Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* s. 58. Muharrem Kesik, "Danişmendli Bayliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri 1071-1178), *Osmanlı Araştırmaları XXXIV,* İstanbul: 2009, s. 125.

[48] Sarıkaya, *Rize,* s. 10.

[49] Albayrak, *Pontus,* s. 81.

Doğu Karadeniz dağlarının güneyindeki arazi, Türkiye Selçukluları tarafından ilhakına kadar Danişmendlilerin kontrolüne kalmıştır. Bu nedenle, Doğu Karadeniz bölgesini Oğuz iskânına açan Danişmendliler, aynı zamanda çevresindeki Hıristiyan unsurlara baş eğdirmiş, böylece Selçuklulara kadar yörenin nüfus yapısını Türklük lehine değiştirmeyi başarmıştır.[50]

Gürcistan Ordusunun Başkomutanlığı 1110-1177 yılları arasında Orbelyanlı hanedanının tekelinde ocaklık halindeydi. Kuman Kubasar Beyi, Gürcistan Kralı III. Giorgi'ye yardımda bulunarak tahta hâkim olmasını sağladığından Başkomutanlığa getirilmişti. Orbelyanların[51] hâkimiyetindeki araziler de Kumanlara verildi. III. Giorgi'den sonra tahta hâkim olmasında destekte bulunduğu Kuman prensesten dünyaya gelen Kraliçe Thamar, baskılara katlanamayarak Kubasar Beyi'ni görevinden azletmiştir. Kubasar Beyi, felç geçirmiş ve vefatına kadarki süreci Thamar tarafından himaye edilerek geçirmiştir. Ancak Kubasar'ın soyundan gelenlerin saray entrikalarından ve oluşabilecek bir intikamdan sıyrılmak için arazilerinden vazgeçip Doğu Karadeniz bölgesine göç etmişlerdir. İkizdere'ye bağlı Cimil merkez olmak üzere Pazar, Rize, Çamlıhemşin ve Sürmene'nin Cimilit/Yağmurlu Köyü'nde yaşam süren Osmanlı döneminde de tımar ve nüfuz sahibi olan Kumbasaroğullarının Kubasar soyundan geldiği bilinmektedir.[52]

Oğuzların bölgeye gelmesinden bir müddet sonra Kıpçaklar, Artvin-Trabzon havalisine gelip yerleşmişlerdir. Bu bölgenin kültürel yapısında ve antropolojik özelliklerinde şimdiye kadar etkisi süren izler bırakmışlardır. Gürcistan'a yerleşenlerin aksine milli benliklerini korumuşlardır. Bilhassa, Rize ve Trabzon kesimlerinin kültürel işleyişinde günümüze değin etkisini sürdüren eski Türk dini ve dilinin kalıntılarını bu yöreye hâkim kılmayı başarmışlardır. Artvin ve yöresinde başlayan Kıpçak yerleşimi zamanla Ordu'ya kadar Ordu sınırlarına kadar taşımışlardır. Kıpçaklar, bu coğrafyalarda Müslümanlaşmış ve Oğuz

[50] Tellioğlu, *Doğu Karadeniz'de Türkler,* s. 96.

[51] Türk tarihi açısından önem arz eden Ermeni kaynaklarından birisi de Stephannos Orbelian tarafından kaleme alınan Sünik (Karabağ) Vilayeti Tarihi'dir. Stephannos'un bu eseri Ermenistan ve Gürcistan'da meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. IV. David döneminde Gürcülerin dışa yayılma siyaseti ve ülkesine getirttiği Kıpçakların bundaki rolü, Gürcü kralı Giorgi devrinde Kubasar'ın yardımıyla yardımı ile Orbelyan hâkimiyetinin ortadan kaldırılmasının anlatılması, Moğolların önünden çekilen Kıpçakların Gürcülerle ve diğer topluluklarla münasebetinin yanı sıra, o dönem Gürcistan'ında sahip oldukları askeri ve siyasi nüfuzu hakkında dedaylı bilgi için bkz. Stephannos Orbelian, *Histoire de la Siounie I-II,* M. Brosset (nşr.), Saint-Petersburg: 1864-1866.

[52] Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan),* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, s. 163.

boyları arasına karışan bir daha bu isimli bir topluluk olarak karşımıza çıkmayacak şekilde tarih sahnesinden silinmişlerdir. Ama Karadeniz sahili boyunca Artvin'den Ordu'ya kadarki geniş alanda varlıklarını sürdürenlerin antropolojik özellikleri, Kıpçaklardan kalan yer isimleri ve Türkçesinde etkisini gösteren Kıpçak tesiri, bu Türk boyunun varlığını günümüze değin taşımıştır.[53]

1204 senesinde IV. Haçlı seferiyle birlikte Latinlerin İstanbul'a gelmesiyle Doğu Roma yönetimini ele geçirmişlerdir. Bu sırada Komnenos hanedanı mensubu Aleksios ve David, Gürcü Kraliçe Tamara'nın da yardımıyla Trabzon'da bir devlet kurmayı başarmışlardır.[54]

Trabzon Devleti'nin sınırları başlangıçta Çoruh ağzından Sinop'a kadar uzanıyordu.[55] Zamanla küçülerek Giresun'dan Çoruh'a kadar küçük bir bölgeye hükmeder oldu. Hatta dağ kesimlerinde yer alan Çepni Türkleri ile Ermeni nüfusa da hükmediyordu. Trabzon ve Rize dağlarının güney kesimleri zaman zaman Türk Beyliklerinin ve zaman zaman da Gürcülerin elinde bulunuyordu. Bunlar kendilerini güçlü hissettikleri zaman Trabzon ve havalisini ele geçirmek için harekete geçiyor ve bazen de yağmalayıp geri dönüyorlardı. Karadeniz sahillerini iç kesimlere bağlayan bazı yollar Rize il sınırı içinden geçiyordu. Pazar-Hemşin-Çamlıhemşin yoluyla Çoruh vadisine, Çamlıhemşin-Çat-Elevit yoluyla İspir'in Hotoçur köyüne, Çamlıhemşin-Kale-i Bala yoluyla İspir'in Yedigöller bölgesine, Çamlıhemşin-Ayder yolunu takip ederek Yusufeli'nin köylerine inme mümkündü. Batıda yer alan Güneysu ve Salaha halkı, İspir'e gitmek için Çağrankaya Yaylası-Cimil ve Ovit Geçidini, İyidere ve Kalkandere halkı da İkizdere-Çohçer yolunu kullanıyordu.[56]

---

[53]İbrahim Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları*", Karadeniz Araştırmaları,* sy. 48, Ankara: Karadeniz Araştırmaları Merkezi, 2015, s. 74.

[54] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* Fikret Işıltan (çev.), c. 3, Ankara: TTK, 2008, s. 111; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 318.

[55] Trabzon ve Batum arasında kalan ve sonradan Lazistan olarak adlandırılan Laz toprakları böylece Trabzon Rum Devleti'nin eline geçmiş oldu. V. Laurant, "Deux Chrysobulles Inéditsdes Empereurs de Trébizonde Alexis IV/Jean IV et David II", *Archeion Pontou,* 1954, p. 265; A. Bryer, "The Littoral of the Empire of Trebizond in Two Fourteenth Century Portolano Maps" , (XIV. yy Portolano Haritalarında Trabzon İmparatorluğu'nun kıyı şeridi), *Archeion Pontou,* 1961, pp. 120-121. Kıpçakların Rize ve çevresindeki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayşe Ayçiçek, "Rize'de Kıpçak İzleri", *(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun),* 2016.

[56] Ak, *Rize Tarihi,* s. 35.

Trabzon Devleti'nin çevresindeki Türk beylikleri ile iyi ilişkiler kurduğu Avar ve Kıpçak gibi topluluklardan çok sayıda paralı asker temin ettiği bilinmektedir.[57] İspir kentinden Sürmene'ye doğru yolculuk yapan Clavijo, iç kesimlerde Arhakel'in ülkesi şeklinde bahsetmiş ve bu bölgenin yöneticisinin İspir kentindeki Müslüman Türk beyine (Pir Hoca Bey) bağlı şekilde var olduğunu ifade etmiştir.[58]

Zenginlik yönünden Trabzon'un diğer ilçelerinden daha iyi durumda olan Rize kazası, merkezinde ve köylerinde ince buğday denilen bir nevi tahıl, darı, bostan, kabuklu ve kabuksuz meyveler yetiştiriliyor, üzüm bağlıkları bulunuyor, domuz ve arı besleniyordu. Keten bezi de önemli bir gelir kaynağıydı. O döneme göre kendine yeter görünen bu zenginlik korsan ve yağmacıların iştahını kabartmıştır. Her tarafta görünen kaleler istilacı ve yağmacılara karşı bir güvenlik çemberi oluşturduğu kadar erzaklarının muhafazası için de bir depo görevi görüyordu.[59]

Rize ve çevresi, 1204-1461 yılları arasında Trabzon Rum Devleti'ne bağlı durumdaydı.[60] Akkoyunlu Türk Devleti devrinde (1350-1502) Rize ilinin güney kısımlarına, Hemşin ilçesine birçok Türk boyu yerleşmiştir.[61] Aşağı Çamlıca (Viçe) ve Ülküköy koç heykelleri bunun en açık delilleridir. Benzer koç heykelleri Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da da vardır. Bilindiği gibi koyun ve koç heykelleri Orta Asya kültür çevrelerinden kaynaklanmaktadır.[62]

Kösedağ savaşından sonra Doğu Karadeniz bölgesine Türk akışı devam etmiştir. 1247 yılından sonra Moğolların önünden kaçan yaklaşıl

---

[57] Karpuz, *Rize*, s. 10.

[58] Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat,* Ö. R. Doğrul (çev.), İstanbul: Nakışlar Kitabevi, 1975, s. 210.

[59] Ak, Rize Tarihi, ss. 35-36. 1243 yılında yapılan Kösedağ Savaşında Selçuklu hükümdarı II. Keyhüsrev yenilerek Moğollara vergi vermeyi kabul etti. Bundan sonra Moğolların Anadolu'yu istilası başladı ve 1277 yılında Anadolu Selçuklu Devleti tamamen yıkıldı. Kösedağ Savaşından sonra Anadolu'da Türk beylikleri kurulmuştu. Bu sıralarda da İran'da Moğollar, İlhanlılar Devleti'ni kurmuşlardı (1256-1353). İlhanlılar, İran'dan başka Irak, Anadolu ve Azerbaycan'ı ele geçirdiler. Trabzon İmparatorluğu da vergi vermek şartıyla İlhanlılara bağlandı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Göksu, "Kösedağ Savaşı (1243)", *Tarihin Peşinde,* Sayı 2, 2009, ss. 1-12; Ak, *a.g.e.,* s. 42. Kösedağ Savaşı hakkında detaylı bilgiler için bkz. *Anonim Selçukname, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III,* Feridun Nafiz Uzluk (çev.), Anakara: 1952; Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi,* H. D. Andreasyan (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1954; İbn Haldun, *Mukaddime,* Zakir Kadiri Ugan (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1997.

[60] Trabzon Rum Devleti hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. İbrahim Tellioğlu, *Trabzon Rum Devleti (1204-1461),* Trabzon: Serander Yayınları, 2009.

[61] İlker Çakan, *Karadeniz Bölgesi,* 2. Baskı, Samsun: Eser Ofset Matbaacılık, 2005, s. 297.

[62] Haşim Karpuz, *Rize*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 10.

60 bin kişilik Türkmen gurubu Doğu Karadeniz bölgesinde çeşitli yerleri yurt olarak tutmuşlardır.[63] 1277 yılında da Sinop'u kuşatan Rumları kuşatan Çepniler, doğuya doğru ilerlemiş ve Trabzon Rumlarını baskısı altına almış ve Harşit boylarını hâkimiyetlerine almışlardır. Çepnilerin baskısı sonucunda Komnenoslar Trabzon'a çekilmeye mecbur bırakılmıştır. Bu durum Rize ve çevresi için de farklı olmamıştır. Tam da bu zamanlarda Kıpçaklar ve Gürcüler arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir. Papa Sargis önderliğindeki Kıpçaklar, Gürcülerden ayrılıp İlhanlılar'ın yanında yer almış ve Ahıska bölgesini 1267 senesinde ikta alarak batı kesiminde Ardeşen'e kadarki araziyi ele geçerek Rize'nin doğusuna Osmanlı'ya kadar hâkimiyetlerin altında bulundurmuşlardır.[64]

Osmanlı Devleti sultanı Fatih Sultan Mehmed, 1461 senesinde Trabzon'u Osmanlı Devleti topraklarına katmıştır.[65] 1470 yılında da Ali Paşa isminde bir kumandanı göndererek Rize ve çevresini Türk egemenliği altına almıştır.[66] Trabzon'un fethinden sonra farklı bölgelerden getirilerek Doğu Karadeniz bölgesindeki bazı bölgelere yerleştirilen Müslüman halk, buraların Türkleşmesi ve Müslümanlaşması açısından önemli olmuştur.1466 yılında da Konya/Karaman şehrinin fethinden sonra bir kısım bölge halkı Trabzon Sancağı'ndaki şehir, kasaba ve köyler ile Rize çevresindeki köylere yerleştirilmişlerdir. Bu göçler neticesinde bölgeye gelen Müslüman Türkler, bölgede daha önce var olan Kıpçak kökenli ve yerli halka Müslümanlığı kazandırmışlardır.[67]

Türklerin Rize ve çevresine göçü sonraki yıllarda da devam etmiştir. Şii Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail'den kaçan Akkoyunlu Türkmenleri aileleri ile birlikte Trabzon Sancağı'na sığınmış, Rize ve Trabzon bölgelerine iskân edilmişlerdir.[68]

---

[63] Brosset, 1, 532.

[64] İbrahim Tellioğlu, " Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies,* Vol. 2/2, 2007, ss. 657-458.

[65] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. 2, Ankara: TTK, 1975, ss. 51-57; Karpuz, *Rize,* s. 1; Kemal Karadenizli, *Trabzon Tarihi,* Ankara: Trabzon Kalkınma Cemiyeti Yayınevi, 1954, ss. 8-9; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, İsmail Hacıfettahoğlu (çev.), İstanbul: Kurtuba Kitabevi, 2013, s. 74.

[66] *Cumhuriyetin 50. Yılında Rize, 1973 İl Yıllığı,* s. 3. 1486 yılında tutulan ilk Trabzon Sancağı tahrir defterinde Rize, Atine ve Lazluk (Ardeşen, Fındıklı, Arhavi) olarak üç kaza şeklinde Trabzon'a bağlı olarak gösterilmektedir. Bilgi için bkz. M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat,* Ankara: TTK, 2002, ss. 34-37.

[67] Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri,* Ankara: TTK, 1985, ss. 261-270.

[68] Nebi Gümüş-Ümit Erkan, "Osmanlının Son Döneminde Rize'de Sosyal Hayat", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2,* 2012, s. 29.

SONUÇ

Ortaçağ boyunca anavatanların çeşitli coğrafyalara göç etmek zorunda kalan milletler, kendileri için yerleşilebilecek en uygun coğrafyaları seçerek yerleşmişlerdir. Karadeniz'in kuzeyi ve Anadolu bırakmış oldukları anavatanlarının coğrafya ve bitki örtüsüne çok benzemesi bu göçlere kolaylık sağlamıştır. Bu göçlerin neticesinde siyasi, sosyal, kültürel, etnik ve dini birçok manada da değişikliği beraberinde getirmiştir. İşte bu bütün değişimlerden kendi payına düşeni alan Rize ve çevresi de gerçekleşen bu göçlere ve kültürlere ve sahipliği yapmıştır.

Rize ve çevresinin kültürel ilerleyişine yöreye gelip yerleşen büyün milletlerin payı çok büyük olmuştur. Bu yörenin antropolojik ve kültürel değerlerin günümüze değin etkilerini hissettiğimiz izleri görmekteyiz. Kimmer ve İskitlerden Osmanlı Hâkimiyetine kadarki süreçte Rize ve çevresi birçok kere el değiştirmiş, pek çok mücadelelere ev sahipliği yapmasına rağmen Türklerin yurt tuttuğu alan olmuştur. Bu anlamda bölgede Kıpçak yer adları ve kültürleri bölgede yoğun olarak hissedilmektedir. Selçuklu dönemi ile bölgeye sistemli Türk akınları devam etmiş, Çoruh'tan Samsuna' a kadar olan saha Kösedağ yenilgisinden sora bile göç almaya ve Türk yurdu olmaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Ak, Orhan Naci; *Rize Tarihi,* Rize: Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları, 2000.

Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi,* H. D. Andreasyan (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1954.

Albayrak, Haşim; *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus,* İstanbul: Babıali Kitaplığı, 2003.

Allen, W.E.D., *A History of the Georgian People,* London: Kegan Paul, 1932.

Anonim Selçukname, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), Anakara: 1952.

Aristakes Lastivertc'i's History, *Robert Bedrosyan (çev.), New York: Long Branch, 1985.*

Arrianus'un Karadeniz Seyahati, M. Arslan (nşr.), İstanbul: 2005.

Ergin, Ayan, "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25- 26 Mayıs 2005) I,* Trabzon: 2007, s. 55-66.

Ayçiçek, Ayşe, "Anadolu'nun Fethi Döneminde Trabzon ve Çevresi", *Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 6, Sayı: 33, Ocak 2019, ss. 522-533.

_____, "Rize'de Kıpçak İzleri", *(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun),* 2016.

Âzîmî, *Âzîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44),* Ali Sevim (haz.) Ankara: TTK, 2006.

Bahadır, G., "Anadolu'da Bizans- Sasani Etkileşimi (IV.- VII. Yüzyıllar)", *Turkish Studies,* 61, 2011, ss. 685- 703.

Berdzenişvili, Nikoloz– Canaşia, Simon, *Gürcistan Tarihi,* Hayri Hayrioğlu (çev.), İstanbul: Sorun Yayınları, 2000.

Bijışkyan, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası Pontus Tarihi,* Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1969.

Bilgin, Mehmet; *Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan),* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Bilgin, Mehmet, *Sürmene Tarihi,* İstanbul: Damla Ofset, 1990.

Bishop John Mamikonean's History of Taron, Robert Bedrosian (trans.), New York: 1985.

Bostan, İdris; "Rize", *DİA*, c. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, ss. 147-150.

Bostan, M. Hanefi, "Anadolu'da Çepni İskânı", *Türkler,* c. 6, Ankara: YTY, 2002, ss. 299-302.

_____, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat,* Ankara: TTK, 2002.

Braund, David, *Georgia in Antiquity*, Oxford: Clarendon Press, 1994.

Bryennios, Nikephoros, *Tarihin Özü,* Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Bryer, A., "The Littoral of the Empire of Trebizond in Two Fourteenth Century Portolano Maps", (XIV. yy Portolano Haritalarında Trabzon İmparatorluğu'nun kıyı şeridi), *Archeion Pontou*, 1961, pp. 97-127.

_____, "A Byzantine Family: The Gabrates", *University of Birmingham Historical Journal,* c. XII, 1970, s. 164-187.

Bryer, Anthony - Winfield, David, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos,* Vol. 1, Washington: 1985.

Michael Chamich, *Father Michael Chamich History of Armenian II, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era,* Johnannes Avdall (Trans.), Calcutta: Printed at Bishop's College Press, 1827.

Clavijo, Ruy Gonzales de; *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat,* Ö. R. Doğrul (çev.), İstanbul: Nakışlar Kitabevi, 1975.

Cumhuriyetin 50. Yılında Rize, 1973 İl Yıllığı.

Cumhuriyetin 75. Yılında Rize İli, Trabzon: Erhan Ofset Matbaacılık, 1998.

ჯანაშია, სიმონ, შრომები შრომები შრომები, 6ტ. თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება, 1949, 1ტ. ; (Simon Canaşia, *Çalışmalar*, c. 1, Tiflis: Bilim Yayınları, 1949.)

Çakan, İlker; *Karadeniz Bölgesi,* 2. Baskı, Samsun: Eser Ofset Matbaacılık, 2005.

Çay, M. Abdulhaluk; *Her Yönüyle Kürt Dosyası,* Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları, 1994.

el-Belâzuri, *Fütühu'l Büldan,* Mustafa Fayda (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü1-Usra, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi,* Kıvameddin Burslan (terc.), Ankara: TTK, 1999.

el-Hüseynî, *Ahbârü'd Devlti's-Selçukiyye,* Necati Lugal (terc.), Ankara: TTK, 1999.

er-Ravendi, *Kitab-ı Rahatü's-Sudar ve Ayetü's-Sürar,* Ahmet Ateş (terc.), c. I, Ankara: TTK, 1999.

Erkan, Ümit, "1509 No'lu Rize Şer'iyye Sicili Işığında Rize'de Sosyal Hayat", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

Fallmerayer, Jakob Pihilipp; *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi,* Ahmet Cevat Eren (çev.), İbrahim Tellioğlu (Notlandıran), Ankara: TTK, 2011.

Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires II,* London, 1854.

Ghewond, *Ghewond's History,* Robert Bedrosian, New Jersey: 2006, p. 6; Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.

Göksu, Erkan, "Kösedağ Savaşı (1243)", *Tarihin Peşinde,* Sayı 2, 2009, ss. 1-12.

Graham, A.J., *The Date of the Greek Penetration of the Black Sea,* Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London, Vol. 5, 1958.

Gümüş, Nebi – Erkan, Ümit, "Osmanlının Son Döneminde Rize'de Sosyal Hayat", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2,* 2012, ss. 27-53.

Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları,* 2. Baskı, Ankara: TDK, 2003.

Güveloğlu, Ali; "Doğu Karadeniz'de Yaşam; Kaleler ve Yollar", *4. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı,* Rize: Karadeniz'in Özelliklerini Koruma Derneği, 2012, ss. 175-183.

Işık, A., *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi,* Ankara: TTK Basımevi, 2001.

İbn Haldun, *Mukaddime,* Zakir Kadiri Ugan (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1997.

İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih,* c. 3, Ahmet Ağırakça (çev.), İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

Jenkins, Romilly, *Byzantium, The Imperial Centuries A.d. 610-1071,* New York: Random House, 1966.

Kafalı, Mustafa, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1997.

Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Milli Kültürü,* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.

Karadenizli, Kemal; *Trabzon Tarihi,* Ankara: Trabzon Kalkınma Cemiyeti Yayınevi, 1954.

Karpuz, Haşim; *Rize*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Kazım Kartal, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *TİDSAD*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395.

Muharrem Kesik, "Danişmendli Bayliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri 1071-1178), *Osmanlı Araştırmaları XXXIV,* İstanbul: 2009, ss. 119-144.

Kırzıoğlu, Fahrettin, "Milli Tarihimizde Rize Bölgesi", (19 Aralık 1986 Tarihli Rize Konferansı), *http://www.biriz.biz/rize/tarihi/rizetarih.htm*.

Ksenephon, *Anabasis Onbinlerin Dönüsü,* Oğuz Karlıgaş (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.

Labaree, B.W., "How the Greeks Sailed into the Black Sea", *American Journal of Archaeology,* 61/1,1957, pp. 29-33.

Laurant, V., "Deux Chrysobulles Inéditsdes Empereurs de Trébizonde Alexis IV/Jean IV et David II", *Archeion Pontou,* 1954, pp. 241-278.

ლომორი, ნოდარ, ეგრისის სამეფოს ისტორია ეგრისის სამეფოს ისტორია ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბილისი, გამომცემლობა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1968; (Nodar Lomouri, *Egrisi Krallığı Tarihi,* Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, 1968).

ლორთქიფანიძე, ოთარ, „ბიჭვინთის წითელლაკიანი კერამიკა„ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, N. 1, გამომცემლობა მეცნიერება, 1962, გვ. 159-161; (Lortkipanidze, Otar, "Biçvinta'nın Kırmızı Vernik Seramiği", *GSSC Bilimler Akademisi'nin Toplumsal Bilimler Bölümünün Habercisi (Moambe),* № 1, Bilimler Yayınları, 1962, ss. 159–161).

Luttwak, E.N., *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi.* M. E. Tuzcu, (çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2012.

Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, Işın Demirkent (çev.), Ankara: TTK, 1992.

Minorsky, V., *Studies in Caucasion History,* London: Taylor's Foreign Press, 1953.

Miroğlu, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı,* İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1975.

Orbelian, Stephannos; *Histoire de la Siounie I-II,* M. Brosset (nşr.), Saint-Petersburg: 1864-1866.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret Işıltan (çev.), Ankara: TTK, 2006.

Podossinov, A.V., *Bithynia, Paplagonia and Pontus on the Tabula Peutingeriana, The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity, Aspects of the Archaeology and Ancient History,* G. R. Tsetskhladze with the assistance of E. Laflı- J. Hargrave - W. Anderson, (ed.), Oxford: BAR International Series 2432 içinde, 2002.

Procopius, *History of the Wars,* Book VII, H.B. Dewing, (trans.), Boston: Harward University Press, 1928.

Rize, Seyfi Başkan (ed.), Ankara: Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi,* Fikret Işıltan (çev.), c. 3, Ankara: TTK, 2008.

Safi, Muhammet, *Rize Tahrir-i Öşür Envanteri,* İstanbul: Dinamik Yayıncılık, 2007.

Sarıkaya, Makbule; *Milli Mücadele Döneminde Rize*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Sebeos, *Patmıtiwn Sebeosi Episkoposi Herakin; Sebeos History,* Robert Bedrosian (trans.), New York: 1985.

Siharulidze, Yuri- Manvelişvili, Alexandre vd., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri,* İstanbul: Sorun Yayınları, 1998.

Suny, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation,* Indiana University Press, 1994.

Şevket, Şakir; *Trabzon Tarihi*, İsmail Hacıfettahoğlu (çev.), İstanbul: Kurtuba Kitabevi, 2013.

Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri,* Ankara: TTK, 1985.

Taymaz, Battal, *Yeşil Rize ve İli,* Ankara: Doğuş Matbaası, 1950.

Tellioğlu, İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", *Tarih Boyunca Karadeniz,* Trabzon: Serander Yayınları, 2015, ss. 343-357.

_____, " Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies,* Vol. 2/2, 2007, ss. 657-458.

_____, "Doğu Karadeniz Kıpçakları*", Karadeniz Araştırmaları,* sy. 48, Ankara: Karadeniz Araştırmaları Merkezi, 2015, ss. 59-78.

_____, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları, 2007.

_____, *Trabzon Rum Devleti (1204-1461),* Trabzon: Serander Yayınları, 2009.

Thomson, Robert W., *The Armenian History Attributed to Sebeos, translated, with notes; Sebeos History*, Liverpool: 1999.

Toros, Hüsamettin, *Türkiye Rehberi (Sanayi-Tarım-Ticaret-Turizm-İller),* İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası, 1971.

Tuna, C., *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari,* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

Turan, Refik, "Selçukluların Karadeniz Siyaseti", II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988, Samsun: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1990, ss. 178-194.

Трапш, М. М., О некоторых итогах археологических исследований в с. Цебельда Сухумского района. Труды Абхазского института языка,литературы и истории им Д.И.Гулия. Т. 32. Издательство академии наук Грузинской ССР. Сухуми, 1961. с. 187; (Trapş, Mihail, "Sohum'un Bölgesindeki Tsebelya Köyünde Yapılan Birkaç Arkeolojik Araştırma Üzerine", *D.N. Gulia'nın Adına Abhaz Enstitüsü Dil, Edebiyat Ve Tarih Çalışmaları,* c. 32, Sohum: GSSC Bilimler Akademisi Yayınları, 1961).

თეოფანე, „ქრონოგრაფია„ გეორგიკა გეორგიკა გეორგიკა, თარგმნა, რედაქტირება გაუკეთა და გაბოსაცემად მოამზადა ს. ყაუხჩიშვილმა, 8ტ. თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება, 1961, 4ტ. გვ. 77-78; (Teopane, "Kronografi", *Georgika,* S. Kauhçişvili (çev., ed., yay., haz.,), c. 4., Tiflis: Bilim Yayınları, 1961, ss. 77–78)

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi,* c. 2, Ankara: TTK, 1975.

Uysal Mustafa Ali & Kazım Kartal, "1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*, 12-14 Ekim Akçabbat 2019.

Vasiliev, A.A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* c. I, Arif Müfid Mansel (çev.), Ankara: 1943.

Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire 324- 1453,* Vol. I, The University of Wisconsin Press, 1952.

Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* London: University of California Press, 1971.

Yılmaz, Fatma; "Osmanlı Öncesi Dönemde Rize ve Çevresinde Türklük İzleri", (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010)*.

Zehiroğlu, Ahmet Mican, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz,* İstanbul: Çiviyazıları, 2000.

Zonaras, Ioannes, *Tarihlerin Özeti,* Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Yİ-FU TUAN VE HUMANİSTİK COĞRAFYA

BÖLÜM 7

Yasin KOÇ[1],
Bekir DERİNÖZ[2],
Serkan KÖKSAL[3]

[1] Araş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
[2] Araş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
[3] Araş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

"Teknik olarak iyi, ehil bir coğrafyacı olmak adına okumalar yaptım. Ama bundan önemlisi daha çok erdemli ve bilge bir insan olmak için okumalar yaptım. Bana göre erdemli, bilge bir insan olmakla iyi bir coğrafyacı olmak bir bütündür. Coğrafyayı ahlaki bir bilim olarak telakki ettikçe coğrafyanın, insanların yalnızca nasıl yaşadığını değil aynı zamanda insanların ait oldukları kültüre uyumları konusundaki başarı veya başarısızlıklarının çalışılması şeklinde değerlendirdim."

Yi-Fu TUAN

GİRİŞ

Yeryüzünde her yer aynı olsaydı coğrafyaya ihtiyacımız olmazdı. Ama dünyada her biri eşsiz yerler üzerinde yaşamaktayız. Bununla birlikte her bir yer, diğer yerlerin özelliklerini paylaşır niteliktedir. Bu açıdan coğrafyacılar benzer yerlerin benzer özelliklerine sahip gruplandırması olarak bölge kavramını kullanırlar. Denilebilir ki, farklı bölgelerin varlığı dünyaya birbirinden farklı yerler ve aynı zamanda ortak özellikler taşıyan bir mozaik zenginliği kazandırmıştır. Akademik bir disiplin olarak coğrafya, hem kendimiz dışındaki topraklar, hem de halklar hakkındaki merakımızın ve ruhumuzdaki yer merkezli unsurla başa çıkma ihtiyacımızın bir sonucudur. Profesyonel akademik coğrafyacılar yerler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri göz önüne aldıklarında ne gördüklerini anlamak isterler. Önce bölgeler ve yerler arasındaki farklılıkların boyutlarını mümkün olduğu kadar açık bir şekilde anlamaya çalışıp tanımlarlar. Daha sonra bu alanları hangi kuvvetlerin farklı kıldığına karar vermeye çalışırlar (Domosh vd, 2010). Coğrafyacılar bunun için Ne? Nerede? Neden ve nasıl? sorularını sorarlar.

Yerleri ve bölgeleri çalışan, sosyal bilimlerden doğa bilimlerine kadar geniş bir etkileşim alanı olan coğrafya; insan faaliyetlerinin mekânsal örüntüsünü, insanların çevreleriyle olan ilişkileri bağlamında ele alan

(Domosh ve diğ., 2010); bu nedenle de kültürel coğrafyacıların üzerinde fikir birliğine vardığı ve çalışmaya konu olan Tuan'a ait tanımıyla "dünyayı insanlığın evi" olarak bütüncül bakış açısıyla inceleyen çok boyutlu bir bilimdir. Coğrafya bilimsel düşünce kavramlarını, olay veya olgulara karşı yaklaşım tarzını her zaman felsefeden alır. Felsefe ise içinden çıktığı kültürün ve içinde bulunduğu zamanın ifadesidir (Arkonaç, 2007). Coğrafya disiplininin insan-çevre arasındaki ilişkileri açıklarken kullandığı kavramlar ve farklı bakış açılarının kaynağı da yine felsefedir. Bu bağlamda Arkonaç (2007)'ın da belirttiği gibi bilginin evrensel değil, aksine içinden çıktığı toplumu temsil ettiği, yani kültürel ve tarihsel olarak değiştiği bir gerçektir. Yine bu konudaki önemli isimlerden olan Sauer coğrafi çalışmalarında bütünsel olarak "kültüre" bakmıştır (Sauer, 1925). Sauer çalışmalarında kültürü bir yaşam biçimi olarak görmüştür. Dolayısıyla özellikle sosyal bilimlerde bilimsel bilginin ve bilimsel dünyanın tek tip, genellikle ve örtük olarak batılı bir bakış açısını temsil eden genelleştirici "özne" sorununu dikkate almak zorundayız. Araştırmamıza konu olan Çin asıllı Amerikalı coğrafyacı Yi-Fu Tuan'ın coğrafya bilimine katkısını da tam olarak bu bağlamda ele almak önemlidir.

Günümüz modern biliminin katı bir anlayışla tek tek uzmanlık alanlarına dayandığı bir gerçektir. Mevcut bilimsel anlayış bu nedenle toplumsal ve çevresel sorunlara çözüm üretmekte zorlanmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında Tuan'ın coğrafya disiplinine kazandırmaya çalıştığı bütüncül bakış açısı "bilimsel" çalışmanın yalnızca o alanın uzmanları tarafından takip edilen araştırmalar olmasının ötesine taşımaktadır. Modern dünyanın gündemini en çok meşgul eden başta küresel ısınma ve diğer çevre sorunlarına bu çalışma boyunca üzerinde durulacağı gibi bireyden (yer) başlayarak onun toplumsal konumundaki (mekân) anlamını aydınlatmak ve böylelikle çözümler üretmek *insan olmak bir yere ait olmaktır* diyen Tuan (1975)'ın humanistik coğrafya perspektifini anlamaktan geçmektedir.

Jensen (1988)'a göre, akademik eğitimde coğrafyacının felsefe ve ideolojisine, 1970'lere kadar çok az coğrafyacı eğilmiştir. Bilim dalı içinde bu inceleme alanlarının uygulamadaki önemi bu tarihlere kadar henüz yeterince kavranamamıştır. Günümüzde ise coğrafyada artık felsefenin olmadığı çok az program kalmıştır. Felsefe, akıl ve bilginin peşinden koşulması demektir. Bilgi de coğrafyacılar için insanlığın evi olarak dünya hakkındaki olgusal verileri ifade etmektedir. Ancak yakın

zamanlardaki araştırmalar ve bunların yansımaları, coğrafyacılar için karmaşık olmayan, basit tek bir felsefe de olmadığını ortaya koymuştur. Epistomoloji olarak bilinen ve birbiriyle rekabet halinde birden çok bilgi teorisi vardır. Bunlarla bağlantılı olarak da nelerin bilinebileceği (ontoloji) ile bilgi ve enformasyonun nasıl elde edilebileceği (metodoloji) konusundaki tanımlar da farklıdır. Burada esas olan coğrafyacıların hangi zeminde felsefeler arasından bir seçim yapıp değerlendirmeye gideceği sorusudur. Böyle bir seçim de coğrafyadaki çoğu yorumcuya göre, ideolojilerden etkilenmektedir. İdeolojinin tanımı ise çeşitli şekillerde yapılmaktadır: Pozitif yönden ideoloji bir dünya görüşünü, hayata ve topluma bakış açısını ifade ederken; negatif olarak da gerçeğe çarpık bir bakış açısını, toplumda, diğerlerinin (genellikle azınlığın) pozitif dünya görüşünü benimsemeleri için bir kesime (genellikle çoğunluğa) bunu empoze etmelerini ifade eder (Tümertekin ve Özgüç, 2002).

Bu çalışmada, Tuan'ın coğrafyası, coğrafya disiplinin kendi içindeki eğimliler dikkate alınarak incelenmiş, söz konusu bilim insanın hala zaman zaman internet ortamında, 'Sevgili Meslektaş (*Dear Colleague*)' başlığı altında yayınladığı yazılar ayrıca bu çalışmanın izleğini oluşturmuştur. Sevgili Meslektaş, adlı yazıları aslında 1985 yılından, onun Minnoseta ve sonrasında Wisconsin Üniversitesi'ndeki yıllarından itibaren arkadaşlarına ve bazı coğrafyacı meslektaşlarına çalıştığı üniversitelerin kütüphaneleri tarafından çoğaltılarak gönderilen 700'den fazla yazıdan oluşmaktadır. Tuan'ın günlük hayata dair gözlemlerinden coğrafya ve sanata kadar pek çok konudaki düşüncelerini içeren bu mektuplar 2002 yılında yayımlanmıştır (University of Minnesota Press, 2002). Bunların çok az bir kısmı ise internet ortamında halen yayınlanmaktadır.

Çin asıllı Amerikalı bir coğrafyacı olan Yi Fu Tuan, 1930 yılında Çin'nin *Tientsin* şehrinde dünyaya geldi. Çinli zengin bir ailenin çocuğu olan Tuan, 1951 yılında Oxford Üniversitesi coğrafya bölümünden mezun oldu. 1955 yılında da aynı üniversitede master derecesi aldı. Bölgesel coğrafyanın gerilemeye başladığı coğrafyanın pozitif bir bilim olması gerektiği anlayışının yaygınlık kazandığı, ABD'ye giderek 1957 yılında Kaliforniya Üniversitesi'nde "Güney Kaliforniya'daki Sedimentlerin Kökeni" adlı çalışmasıyla doktora eğitimini tamamladı. Ardından Indiana Üniversitesi'nde coğrafya dersleri vermeye başladı. Daha sonra "yer" ile ilgili daha çok düşünme fırsatı bulacağı New Mexico Üniversitesi'ne geçti. 1966 yılından 1968 yılına kadar Toronto

Üniversitesi'nde coğrafya dersleri verdi. Bu tarihten itibaren, kendisinin coğrafyacılar arasında şöhret sahibi olmasını sağlayan humanistik coğrafya çalışmalarına başladı. 1968 yılında ise Minnesota Üniversitesi'nde coğrafya profesörü olarak akademik hayatına 14 yıl boyunca devam etti. ABD'deki önde gelen pek çok üniversitenin coğrafya bölümünde daha sonraki yıllarda dersler veren Tuan, insan-mekân-yer ilişkisine getirdiği yeni bakış açısıyla coğrafya bilim çevresinin önemli isimlerinden biri olmuştur.

Akademik kariyerine fiziki coğrafyacı olarak başlayan, istatistik alanında post-doktora yapan Tuan'ı pozitivist coğrafya anlayışına en ciddi eleştirel yaklaşımın başlıca mimarlarından biri yapan süreci ise kendisi Berkeley'de lisans eğitimini tamamlamış bir öğrenci olarak Kierkegard'ın radikalizminden ve Balzac'ın realizminden etkilendiğini belirterek dile getirmektedir. Tuan, insan duygu, deneyim ve düşüncesini dışarda bırakan materyallerden ve istatistiklerden kurtulmak istediğini bunun yerine sosyo-coğrafyaya büyük bir ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (Tuan, 1975, 1976, 1999, 2002). Tuan'ın şiddetli bir şekilde sosyal bilimler içerisinde yer alan bir coğrafyaya ihtiyacı, sayısal devrimin etkisiyle 1970'li yıllara kadar coğrafyanın sosyal bir bilim olarak düşünülmediği göz önüne alındığında anlam kazanacaktır.

Tuan (1976), Humanistik coğrafyanın, coğrafi fenomenlerin üzerinde durarak insanoğlunu ve onun yeryüzündeki durumunu en iyi şekilde anlamaya çalıştığını belirtir. Tuan'a göre böylelikle humanistik coğrafya bir yer bilimi olmaktan çıkar. Humanistik coğrafya büyük ölçüde insan dünyasının kesin bir fotoğrafını verme umudunu paylaşan sosyal bilimlerle insani bilimlere aittir. İnsani bilimler insanın dünyasına sanatla ve mantıksal düşünceyle en iyi şekilde nüfus eder. Buna karşılık Sosyal bilimler bir güç olarak insanın özgürlüğünü ve bireysel yaratıcılığını sınırlayan sosyal kurumların/yapıların bilgisini sağlar.

Bir bilim insanını anlamanın en iyi yolu yalnızca kendi dönemindeki paradigmalarla birlikte değil, ondan önceki dönemleri de değerlendirmekten geçmektedir. Çünkü hiçbir geçiş aşamasını net çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Araştırmamıza konu olan Tuan, Amerikan coğrafyasının metodolojik açıdan durağan olamayan özelliğine çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Amerikan coğrafyasında başlarda (1904), Ratzel'in etkisiyle çevreci determinizmin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim aslında jeolog olan Davis Amerikan Coğrafya

Derneği'nin de ilk başkanıdır. Davis'ten başka fiziki çevrenin insan faaliyetlerini, insanın tamamen fiziki çevrenin kontrolünde olduğunu hararetli bir şekilde savunan ve pek çok coğrafyacıyı da etkileyen Semple bu dönemin önemli coğrafyacılarıdır. 1920'li yıllarda ise, Sauer başta olmak üzere Barrows çevresel determinizme ciddi eleştiriler getirmiş, coğrafyanın insanı doğaya karşı pasif bir canlı olarak mütaala edip yalnızca çevrenin insan üzerindeki etkisini inceleyen bir bilim olmasını eleştirmişlerdir. Hatta Sauer (1969) coğrafyayı tanımlarken "bilim dünyasının fenomenolojik bakış açısıdır, gerçekliğin bir bölümüdür" ifadelerini kullanmıştır (Sauer, 1969). Sonraki yıllarda Amerikan coğrafi düşüncesini derinden etkileyen Sauer, fiziki çevrenin insan faaliyetleri için malzeme sağladığını; ancak deterministlerin öne sürdüğü gibi insan faaliyetleri üzerinde belirleyici olmadığını dile getirmiştir. Sauer sonraki yıllarda Amerikan coğrafyasında etkisi devam edecek düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Gerçeğin basitçe seçilmiş bir kısmı yani peyzaj sürekli bir değişim içerisindedir. İnsanın kültürel peyzaj yolu ile ifade edilen değişen dünyası ile ilişkisi bizim çalışma alanımızdır. Biz (coğrafyacılar) herhangi bir yerin insan için önemiyle ve bu yerin değiştirilme süreci ile ilgileniriz".

Peyzaj coğrafyası bölgesel karakterli olup 1960'lı yıllara kadar Amerikan coğrafyasındaki en önemli metodolojiydi (Arı 2005). Bu dönemde bölgesel coğrafya yükselişteki yaklaşımdı. Kültürel peyzajın bölgesel coğrafya çalışmalarındaki ağırlığı çok fazlaydı. Peyzaj insanlık tarihinin bir kaydıydı. İnsanı anlamak için peyzajı okumak gerekiyordu. Ancak bu paradigma 1960'lı yıllarda yoğun eleştiriler almaya başladı. Özellikle şehir coğrafyacıları değişikliğe ihtiyaç duyuyordu. Çünkü şehirleri çalışmak için mevcut yaklaşım tasvirciydi. İyi tekniklerden yoksundu ve teoriler üretmeye imkân vermiyordu (Matthews ve Herbert, 2008).

İşte tam bu dönemde diğer bilimlerdeki sayısal paradigma beşeri coğrafyaya da girmiş oldu. Sayısal devrim olarak da adlandırılan bu paradigma aslında özünde –İkinci Dünya Savaşında bölgesel coğrafyanın başarısızlığının da etkisiyle- coğrafyaya diğer pek çok bilim dalında olduğu gibi pozitif bir bilim kimliği kazandırma düşüncesiyle ortaya çıkmıştı. Buna göre coğrafya sadece dünya yüzeyini incelemenin, onu cisimleştirmenin bir anlam taşımayacağı, bunun yerine coğrafyaya gerçekliği her yerde doğrulanabilecek kurallarla yani pozitivizmle yaklaşılması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Daha çok şehir

coğrafyacılarının etkisiyle ortaya çıkan ve de etkili olan bu paradigma 1970'li yılların sonlarına doğru pek çok açıdan eleştirilmeye başlandı. Kullandıkları yöntemler son derece ileriydi. Ancak sonuçlar hala tasviri özellikte idi ve insanı öne çıkartamıyordu. Yi Fu Tuan bu dönemde, Peyzaj (Landscape) dergisindeki ilk ciddi makalesini 1964 yılında yayınladı. Dağlar, Yıkıntılar ve Melankoli Duygusu, (Mountains, Ruins, and the Sentiment of Melancholy) adlı bu makalesi, insanların peyzajı kültürel açıdan algıladığı ile ilgiliydi. Tuan'ın bu dönemde, özellikle coğrafyada pozitivist, Newtoncu paradigmanın zirvede olduğu bir zamanda kaleme aldığı bu makale o dönem için son derece önemlidir.

Hümanistik Coğrafya

Pozitivist yaklaşımın coğrafyada sayısal devrimle konumlanması insanın yalnızca mekânın basit bir parçası olduğu, gerçeğin kişiden kişiye, kültürden kültüre, yaşanılan mekâna göre değişeceği düşüncesinden çok uzaktı. Daha önce belirttiğimiz gibi 1970'li yılların sonuna kadar pozitif paradigma (sayısal devrim) coğrafya çalışmalarında son derece etkili olmuştu. Johnston'a göre 1970'li yıllardan önce çok az sayıda coğrafyacı, coğrafyayı sosyal bir bilim olarak görmüştür (Ron Johntson, 2003). 1970'li yılların başında Yi-Fu Tuan (1974), Anne Buttimer (1976), Edward Relph (1976, 1981, 1993), David Ley (1974), Donald Meining (1979) ve Tim Cresswell (1995) yerin tanımıyla ilgili yeni ve daha tatmin edici felsefi ve insan deneyimine dayalı eleştiriler getirdiler. İşte Tuan'ın da öncülerinden olduğu Hümanist coğrafya bireyi ön plana çıkarıp mekânın ve yerin her kültürde farklı zamanlarda bireyler üzerinde değişik şekillerde algılanacağı, bu algının da mekânın biçimlenmesinde etkili olduğu düşüncesiyle ortaya çıkmıştır (Seamon ve Sowers, 2008, Cresswell, 2008). Bu düşünürler "Humanistik Coğrafyacılar" olarak adlandırılmakta olup, yeri insan deneyiminin bizzat içsel bir parçası olarak derinlemesine ele almışlardır. Buna göre her birey için ayrı bir dünya vardır. Tek bir mekândan bahsedilemez. Yani hümanist coğrafya yerin geometrisine değil, yerin insan için anlamına odaklanmıştır. "Görüntü" bir kavram olarak bu defa, coğrafya sözlüğüne algılanan yer, zihin haritaları şeklinde girmiştir.

Humanistik coğrafyacılar özellikle de Tuan veri kaynağı olarak kullandığı filozofların düşüncelerini tekrar etmemiş, ancak bu düşüncelerden yeni bilgiler ortaya çıkarmıştır. Tuan'ın sıklıkla kullandığı ve yerle bütünleştirdiği en önemli kavramlardan biri olan deneyim dış

dünya tarafından yönlendirilmekte ve insanı mekândan ayırarak yere kavuşturmaktadır. Bu anlamda her insanın deneyimi ve duygularının kendine özgü olduğu dikkate alındığında Tuan'ın öğrencilerinden olan Humanistik coğrafyacı Cresswell'in (2008) de belirttiği gibi bölgeselcilerin insanların deneyimleriyle üzerinde yaşadığımız dünya arasındaki ilişkiyle ilgilenmemeleri, buna karşılık mekânı duygu ve deneyimler olmaksızın ele alan çalışmalar arasında sıradan insanların (duygu ve deneyimleri olmayan) dünyası olduğu göz önüne alındığında Tuan'ın düşüncelerinin bir devrim niteliğinde olduğu görülecektir. Çünkü bölgesel yaklaşım dünyayı anlamak ve insana da dünyanın bir parçası gibi yaklaşmak, insanı bu şekilde değerlendirmek eğilimindeydi. Tıpkı kayaçlar, arabalar ve buz kütleleri gibi. Bu açıdan Tuan peyzajı, salt bir görüntü olmaktan öte manevi anlamlarla yüklü bir değerler bütünü olarak ifade etmektedir. Nitekim insan yaşamının anlamını yer duygusuyla birleştiren Tuan, din, felsefe ve sanatın yer duygusunu anlamadaki önemi üzerinde durur. Bu açıdan pozitivist sosyal bilimin bilimsel araştırmadaki insan etkisini olabildiğince etkisiz hale getirme çabası, Tuan'ın humanistik coğrafyasında tam tersi şekilde işler. Bu açıdan Tuan'ın çoğu kitabının başlığı bile pozitivist sosyal bilimlere bir karşı çıkışı ifade eder. Bunlardan bazıları: *Hümanist Coğrafya: Bir Bireyin Anlam Arayışı* (Humanist Geography: An Individual's Search for Meaning) University of Wisconsin Press, 2012; *Romantik Coğrafya: Asıl Peyzajın Peşinde* (Romantic Geography in Search of the Sublime Landscape) University of Wisconsin Press, 2013; *Korku Peyzajları* (Landscapes of Fear), New York: Pantheon, 1970; *Bölümlü Dünyalar, Öz Grup Yaşamı ve Bireysel Bilinç* (Segmented Worlds and Self Group Life and Individual Consciousness) University of Minnesota Press, 1982; *İlginç ve Harika Bir Geçiş: Estetikler, Doğa ve Kültür* (Passing Strange and Wonderful: Aesthetics, Nature, Culture), Washington, DC: Island Press, 1993; *Yer, Sanat ve Benlik* (Place, Art, and Self, Center for American Places) University of Virginia Press, 2004; *İnanç: Yerden Yersizliğe* (Religion: From Place to Placelessness) Chicago: Columbia College, 2009; *Kaçış* (Escapism), Johns Hopkins University Press, 2000.

Hümanist coğrafyadaki bireyci yaklaşım Tuan'ın fikirleriyle etkisini hissettirmeye devam etmiştir. Hümanist coğrafyacılar için sanat çalışmaları ve edebi metinler çok iyi veri kaynakları haline gelmiştir (Matthews ve Herbert, 2008). Bu yaklaşıma şöyle bir örnek verebiliriz: Issızlık kavramı ilk başta zihinde insanların olmadığı uzak bölgelerin

anlaşılmasını sağlayabilirken, başkaları için bu kavram iyi planlanmamış şehir parklarını anlayabilmektir. Yine genç bir bireye göre yaşlı bir insanın hareket kabiliyetinin sınırlı oluşu - komşu oldukları varsayıldığında- mekânda daha değişik etkilere sahne olacaktır.

Beşeri bilimler odak noktasını insanlığın, felsefe, edebiyat ve güzel sanatların oluşturduğu bir dizi bilgi alanıdır. Coğrafya tarihsel olarak insanla ilgili bu konuların hep uzağında dolaşmıştır. Bu konularla ilgilenen coğrafyacılar da tek tek bu konulara eğilmişlerdir. Bunlardan en iyi bilineni de Yi-Fu Tuan'dır. Hümanist bilgi çağdaş coğrafi standartların dışında kalmaktadır; çünkü hümanist coğrafyacı, toplum coğrafyacısından çok daha farklı soruların cevabını aramaktadır. Hümanist coğrafyacı insan deneyiminin açıklanması ve insan davranışının tahmininden çok yapısıyla ve bu deneyimin doğasıyla ilgilenmektedir. Bir bütün olarak toplumun sorunlarını çözmekten çok, bireyleri eğitmeye yönelmiştir. Tuan da hümanistik coğrafyanın eleştirel ve tepkisel olduğunu vurgular. Ona göre; coğrafi olgular dünyası içine yalnızca iklim, çiftlikler, yerleşmeler ve ulus-devletleri değil, aynı zamanda coğrafi duygular, kavramlar ve teorileri de alır (Tümertekin ve Özgüç, 2002).

Çalışmalarında sanat, felsefe ve psikolojiyi harmanlayan Tuan'ın "yer" e getirdiği bakış açısı oldukça ilginçtir. Ona göre "yer" tek başına çalışılmayı gerektiren özgün karakterler bütünüdür. Yerlerin ruhu, onun kişiliğinden bahseder. Eğer "yer'den" bu ruhu çıkarırsak mekân şekilsiz, anlamsız ve bayağı olabilir. Yerin kişiliği doğal özellikler ile insanoğlunun zamanla meydana getirdiği düzenlemelerin bir bileşkesidir (Arı, 2003). Tuan insan algısıyla veya aidiyet duygusuyla yeri yüceltirken, aslında yerin insana güven verdiğini de vurgulamaktadır. Yine Tuan'ın yer'e bakış açısından hareket ettiğimizde, mekân'ın özgürlük anlamı taşıdığı görülmektedir. Yer ile mekân arasındaki ilişki mekânın daha soyut olmasında yatmaktadır.

Mekân bilindikçe, duygular ve deneyimler o mekâna yüklendikçe mekân bir yer haline gelir. Bu durum göz önüne alındığında mekân ve yer tanımlanmak veya anlaşılmak için birbirine ihtiyaç duyan iki kavram olarak karşımıza çıkar. Yerin durağan ve güvenli oluşu açıklık, özgürlük ve mekânın tehditlerine karşı bir farkındalık oluşturur. Mekânın bu yönüyle hareket etmemize izin veren yönü dikkate alındığında, yerin bir durağanlık olduğunu söyleyebiliriz (Tuan, 1977). Her bir duraksamadaki

hareket bizi başka bir duraksamaya taşır. Yani mekân, yerin durağanlığı karşısında başka bir yere gidişi sağlayan bir hareket alanıdır (Şekil 1). Bu alan hareket etmemizi sağlamakta ve yer kavramının oluşması için önem taşımaktadır.

Şekil 1: Tuan'da yer ve mekân kavramları

Kaynak: Space and Place, 1977'den değiştirilerek

Humanistik coğrafya; bilime, bilimsel yaklaşımın göz ardı ettiği faktörlere dikkat çekerek katkıda bulunur (Tuan, 1976). Tuan coğrafyacıları ilgilendiren dört ana temanın olduğunu vurgular. Bunlar (1) yerleri oluşturan sınırlar; (2) coğrafi bilgi; (3) birlikte yaşam ve mahremiyet; (4) geçim, ekonomiler ve dindir. Bu konulara temel yaklaşımlar ise (1) insan deneyimi; (2) farkındalık ve bilgidir.

Tuan'ı humanisitk perspektife götüren temel felsefe ise fenomenolojinin[1] kurucusu olarak bilinen, tüm ampirik bilimleri reddeden Edmund Hussrel, Heddiger, Merleau-Ponty gibi öncü fenomenolojistler ve Soren Kierkegaard, Jean-Paul Sarte, Simone de Beauvoir, Albert Camus, Karl Jaspers, Martin Buber, Gabriel Marcel gibi varoluşsalcılardır (Seamon, 2009; Tuan, 1974) . Bu noktada deneyim anahtar bir kelime olarak karşımıza çıkar. Deneyim, Tuan'a göre, bir kişinin bildiği dünyayı tüm yönleriyle ve tamamen çevrelemiştir (Tuan, 1975). Tuan Mekânsal bilimin insan deneyiminin zenginliğini görmezden

[1] Fenomenoloji öznenin şeyleri deneyimlediği şekliyle tasvir eder. Deneyim; görmek, duymak ve diğer duyusal işlemleri içerdiği kadar inanmak, hatırlamak, hayal etmek, heyecanlanmak, sinirlenmek gibi içsel hisleri ve şeyleri kaldırmak veya itmek gibi fiziksel ilişkileri de içermektedir (Peet, 1998).

geldiğini düşünür. Bu yüzden mekânsal bilimin insan deneyiminden yoksun soyutluğuyla mücadele eder. İnsanı basitleştiren mekânsal analistten farklı olarak hümanist coğrafyacı insan doğasını tüm yönleriyle anlamaya çalışır (Tuan, 1974). Bu açıdan fenomenolojik yaklaşımın ağırlığı Tuan'ın neredeyse bütün çalışmalarında kendini gösterir. Nitekim humanistik coğrafyanın mihenk taşı olan iki eseri; Space and Place (1977) ve Topophilia (1974) adlı kitaplarının alt başlıkları dikkat çekicidir. Space and Place'ın alt başlığı deneyimsel yaklaşım (The Perspective of Experience), Topophilia adlı kitabının alt başlığı ise çevresel algının, tutumların ve değerlerin çalışması (A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values)'dır. İnsanların yeryüzünü algılamaları ve değerlendirmeleri yeryüzünün kendi çeşitliliğinden çok daha fazladır. "İki insan aynı gerçeği görmez ve iki sosyal gurup da çevrelerini tamamen aynı şekilde değerlendirmez" diyerek, Tuan insan ve çevreye ilişkin fenomenolojik yaklaşımını net bir şekilde ortaya koyar (Tuan, 1974).

SONUÇ

Tuan'ın başlattığı humanistik coğrafya akımı varoluşsalcılığın (existentialism) ve fenomenolojinin felsefi temelleri üzerinde gelişmiş olup, mekânın geometrisine değil, yerlerin insan için anlamına odaklanarak insanı merkeze almıştır. Pozitivist yaklaşımın duygu, alışkanlık, değer ve deneyimlerden arındırılmış insan modelinin yerine, özün tek tek bireylerin bilincine nasıl yansıdığını anlamaya çalışan humanistik coğrafya, disiplinin kendi içinde etkileri postmodernizme kadar uzanan bir koridor açması bakımından önem taşımaktadır. Humanistik yaklaşım kesin bir metodolojiden yoksun ve epistemolojik her hangi bir teoriden de bağımsızdır.

Fenomenolojideki bilginin deneyimlerle oluştuğu düşüncesi bilimsel yaklaşımın temelindeki ampirizmden tamamen farklıdır. Fenomenoloji tek tek bireylere özgü deneyimlerden, pozitivist bilimsel yaklaşımsa denenebilir bilginin evrenselliğinden yanadır. Humanistik coğrafyanın bu özelliği yeni kültürel coğrafyanın idiografik (bir yere, bölgeye özgü) özelliğine önemli bir katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Arkonaç, S. A. (2007). Bu coğrafyada öznenin, anlamın, gerçekliğin ve hakikatin inşası, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 3 (15), 1-22.

Arı, Y. (2008). Coğrafyayı Neden Çok Boyutlu Olarak Tanımlama ve Ölçmeye İhtiyaç Vardır?, Özey, R. Ve Demirci, A. (Eds) Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar. Ankara: Aktif Yayınevi.

Arı, Y. (2003). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi, Çizgi Yayınevi, Konya.

Cresswell, T. (2008). Space and Place (1977): Yi-Fu Tuan, *Hubbard ve Diğ (Edits), Key Texts in Human Geography*, Sega, Los Angeles.

Cresswell, T. (2004). Place: A Short Introduction, London: Welly-Blackwell.

Cresswell, T. (2008). Space and Place (1977) : Yi-Fu Tuan. İçinde, Hubbard, P. ve Diğ (Edt.) Key Texts in Human Geography, London: Sega.

Domosh, M., Neuman, R., Patricia, L. and Jordan-Bychov, T. (2010). The human mosaic: A cultural approach to human geograpy, W. H. Freeman and Company.

Entrikin, N. E & Tepple, J. H. (2006). Humanism and Democratic Place-Making, İçinde: Aitkan, S. & Valentine, S., Approaches to Human Geography. London: Sega.

Entrikin, N. J. (1976). "Contemporary Humanism in Geography" : Annals of the Association Geographers, 66: 4, 615-632.

Gregory, D. Ve Diğ. (2009). The Dictionary Of Human Geography, Oxford: Wiley-Blackwell.

Jensen, A. H. (1988). Geography History And Concepts, (Brian Fullerton, İngilizceye Çev.). New New Jersey: Barners and Noble Books.

Kitchin, R. (2006). Positivistic Geographies and Spatial Science, (Edit) Aitken, S & Valentine, G, (2006). Approaches to Human Geography**,** London Sage Publications.

Livingstone, D. (1992). A Brief History of Geography, Viles, H. & Diğ. (Edits), The Student's Companion to Geography. Oxford: Blackwell.

Matthews, J-Herbert, T. (2008). Geography a Very Short Introduction, Oxford University Press, New York.

Peet, R. (1998). Modern Geographical Thought, Oxford: Blackwell.

Sauer, C. O. (1969). Land and Life, University of California Press Berkeley and Los Angeles.

Sauer, C. O. (1925). The Morphology of Landscape, Berkeley University Press

Seamon, D & Sowers, j (2008). Place and Placelessness (1976): Edward Relph, *Hubbard ve Diğ (Edits), Key Texts in Human Geography*, Sega, Los Angeles.

Tuan, Y. F (1977). Space and Place, University of Minnesota Press, Mineapolis London.

Tuan, Y. F. (1971). "Geography, Phenomenology And The Study of Human Nature": Canadian Geographer, 25, 181-192.

Tuan, Y. F. (1974). Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Tuan, Y. F. (1975). "Place: An Experiential Perspective" : The Geographical Review, LXV:2, 151-165.

Tuan, Y.-F. (1976). 'Humanistic Geography': Annals of the Association American Geographers, 6:12, 266-276.

Tuan, Y. F. (1977). Space and Place: The Perspective of Experience. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Tuan, Y. F. (1999). Who Am I ? An Autobiography of Emotion, Mind and Spirint, London: The University of Wisconsin Press.

Tuan, Y. F. (2002). Dear Colleague: Common and Uncommon Observations, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Tuan, Y. F. (2000). Escapism, Johns Hopkins University Press, 2000.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2003). Beşeri Coğrafya'ya Giriş, Çantany Kitapevi, İstanbul.

Tümertekin, E. &. Özgüç, N. (2000). Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar. İstanbul.

Warf, B. (2006). Encylopedia of Human Geography. London: Sega.

Yavan, N. (2005). Bilim Felsefesi Bakımından Coğrafyada Pozitivist Yaklaşım, İstanbul: Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yayıncılık.

TMS-41 NOLU MUHASEBE STANDARDI VE TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ (TDMS) ÇERÇEVESİNDE BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK İŞLETMELERİ İNCELEMESİ: BİR İŞLETME ÖRNEĞİ

BÖLÜM 8

Zekayi ŞAKAR

Bilge DOĞANLI[1]

[1] Dr. Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tarım sektörü, gelişmekte olan ülke ekonomilerine büyük katkılar sağlamaktadır, gelişmiş ülkelerde de, daimi ihtiyaç olması nedeni ile büyük bir öneme sahiptir. Tarımsal faaliyetlerin kapsama alanı çok geniş olmakla beraber tarımsal, bitkisel, hayvansal, orman ve su ürünleri üretimi olarak özetlenebilir. Hayvansal üretim insanlık tarihi kadar eski ve vazgeçilmezdir ve de diğer tüketimlere oranla da oldukça da önemli bir konumdadır. Türkiye'de de tarım sektörü, jeopolitik konumu, iklim yapısının uygunluğu, tarihsel süreçte yaşanılanlar düşünüldüğünde önemli bir konuma sahiptir. Tarım sektörü içerisinde farklı faaliyetleri barındırdığı için de doğrudan ve dolaylı olarak ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır.

İşletmeler yıllar içerisinde gerçekleştirmiş oldukları tarımsal faaliyetleri muhasebeleştirmek istemişler bu alanda ulusal ve uluslararası çalışmalar yapmışlardır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu, çeşitli kurum ve kuruluşlardan gelen öneri ve eleştirileri değerlendirerek, 2001 senesinde, Uluslararası Muhasebe Standardı 41 Tarım (IAS-41 Agricultere) standardını yayınlamış ve 1.1.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, yaşanan bu gelişmelerden uzak kalmamış, TMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardı, 24.02.2006 tarih ve 26090 sayılı Resmi Gazetede yayınlanıp 31.12.2005 yılından sonraki hesap (faaliyet) dönemlerini içine almıştır. Gerçekleştirilen bu faaliyetlerin muhasebeleştirilme aşamaları incelendiğinde Tek Düzen Muhasebe Sisteminin yetersiz kaldığı görülmüştür. İlk kayıt evresi ve kayıt sonrasında canlı varlıklarda görülen değersel anlamdaki değişikliklerin izlenmesinde Tek Düzen Muhasebe Sisteminin yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Gerçekleştirilen çalışmada, tarımsal faaliyet, tarımsal faaliyete konu olan tarımsal ürünler ve TMS 41 nolu standardının işleyişinin uygulanabilirliği ile ilgili bilgiler verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Tarımsal alanda yaşanan gelişmeler ve tarım alanında faaliyet gösteren işletmelerin modern bir yapıya bürünmesi mevcut muhasebe sistemi olan Tek Düzen Muhasebe Sistemi (TDMS)'nin yetememesine ortam hazırlamıştır. Bu şartlarda, Türkiye Muhasebe Standartları 41 nolu Tarımsal Faaliyet Standardı 31.12.2005 tarihinde, sonraki dönemleri de kapsayacak şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu çalışmada TMS 41 nolu Tarımsal Faaliyetler Standardı ve TDMS kapsamında büyükbaş hayvanların muhasebeleştirilmesi, süt üretimine ilişkin maliyetlerin

hesaplanması ve bu standartlar paralelinde yer alan muhasebe faaliyetleri incelenmiştir.

TMS 41 Standardının Tarihçesi

Türkiye tarımsal faaliyetlerinin standardı ilk kez TMS 41, Tarım Standardı, Sermaye Piyasası Kurulunca 15.11.2003 tarih ve 25290 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Seri: XI, No: 25 Sermaye Piyasasında Muhasebe Standartları Hakkında Tebliğ ile yer bulmuştur (Yazan, 2010: 31). 25 Nolu SPK Tebliğinin 31. kısmının amacı, tarımsal faaliyetle alakalı yapılan işlem ve olayların muhasebeleştirilme evresi ve kamunun haberdar edilmesine dair ilke ve esasların düzenlenmesidir (Sönmez, 2004: 145). Konuyla alakalı olarak, Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu tarafından da bir düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu standart TMS Tarımsal Faaliyet Standardıdır ve 31.12.2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak için ilk kez 24.02.2006 tarih ve 26090 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Söz konusu standart Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarında meydana gelen değişikliklere paralellik sağlanmak için: 15.07.2007 ve 15.01.2019 tarihleri arasında 26583 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 63, 26966 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 71, 27068 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 113, 27068 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 123, 27104 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 138, 28513 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 5, 29173 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 31 ve 30656 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 144 sıra nolu Tebliğler ile de güncellenmiştir.

TMS 41 Kavramsal Çerçeve ve Standartta Yer Alan Terim, Tanım ve Kavramlar

Canlı varlıklarda bulunan ortak özellikler, standart çerçevesinde aşağıdaki biçimde yer almaktadırlar:

Değişim Kapasitesi: Canlı hayvanlar ile bitkiler biyolojik değişim gösterebilme özelliğine sahiptirler (TMS41, md. 6a). Biyolojik değişimlerin meydana getirebileceği sonuçlar: Büyüme; bitki ve hayvan miktarı ve bunların kalitesinde meydana gelen artma, büyüme, bozulma, bitkiler ile hayvanların kalitelerinde meydana gelen azalma olarak ifade edilebilirken, döllenme hayvanların sayılarındaki artma ile yeni bitkilerin meydana gelişidir. Lateks, çay yaprağı, yün, süt vb. tarımsal ürünlerin üretilmesi de biyolojik dönüşümlerin sonuçlarındandır (TMS41, md.7a,7b).

Değişimin Yönetilmesi: Yönetim, hedeflenen süreçte gerçeğe ulaşabilmek adına gereken koşulların daha iyi hale getirilmesini ya da muhafaza edilmesi kaydıyla, bahsi geçen dönüşümü kolaylaştırıcı etkiye sahiptir (örneğin besin seviyeleri, nem, sıcaklık, verimlilik ve ışık). Böylece yönetim bu süreçte yaşanan tarımsal faaliyetleri, diğer faaliyet alanlarından ayırmaktadır. Örneğin, yönetilmeyen ve insanın tesiri olmayan doğal kaynaklardan (okyanus balıkçılığı ve ormanların yok edilmesi gibi) ürünlerin elde edilmesi tarımsal faaliyetler alanına girmemektedir (TMS41, md.6b).

Değişimin Ölçülmesi: Tarımsal faaliyetlerde biyolojik değişim veya hasattan sonra meydana gelen kalitede (örneğin genetik özellikler, yoğunluk, olgunluk, yağ miktarı, protein içeriği ve fiber gücü) ya da miktarda (örneğin soy, ağırlık, hacim, fiber uzunluğu ya da çapı ve tomurcuk sayısı) yaşanan artış azalış veya farklılıklar, rutin bir yönetim hareketi olarak gözlenir, izlenir ve değerlendirilir (TMS41, md.6c.).

Tarımsal Faaliyet: Satışa ya da geri dönüşüme konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere ya da farklı canlı varlıklara dönüştürülerek, hasat işlemlerinin bir işletmece yönetimidir (TMS41, md.5). Yine canlı varlıkların, yeni ürün elde etmek veya diğer canlı varlıkların bir kolu haline getirmek amacıyla satılma ve tüketilme işlemlerine de tarımsal faaliyet denilmektedir (Öcal, 2016: 18). Tarımsal faaliyetler; büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, ormancılık, bir yıl veya bundan daha uzun süreyi kapsayan mahsul yetiştiriciliği, meyve ve diğer yetiştiriciliği, çiçekçilik, su ürünleri üretimi gibi geniş bir yelpazedeki faaliyet grubunu kapsamaktadır (Gökgöz, 2012: 65).

Tarımsal Ürün: İşletmenin canlı varlıklarının hasadı yapılmış ürünüdür (TMS41, md.5). Yonca, fiğ vb. yetiştirip bundan yem üretmek veya inekten süt elde etmek tarımsal ürünlere örnek olarak gösterilebilir (Ünlü, 2016: 23).

Canlı Varlık: Yaşayan hayvan ve bitkidir (TMS41, md.5). Başka bir ifadeyle canlı varlık, fiziksel anlamda doğma, büyüme, üreme ve ölme özelliklerini kendisinde bulunduran hayat sahibi varlıklardır (Gökgöz, 2012: 66). Canlı varlıklar aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadırlar (Ünlü, 2016: 23): Standart Kapsamındaki Tarla Bitkileri, Standart Kapsamındaki Bahçe Bitkileri, Canlı Kümes Hayvanları, Büyükbaş Canlı Varlıklar, Küçükbaş Canlı Varlıklar, Standart Kapsamındaki Meyve Vermeyen Ağaçlar ve Meyve Ağaçlar, Standart Kapsamındaki Diğer Canlı

Varlıklar. Bir gıda maddesi olarak satılmak amacıyla üretilen yumurta tarımsal ürün iken, daha fazla tavuk üretmek için bulundurulan kuluçkalık yumurta ise canlı varlık olarak nitelendirilmelidir" (Yazan, 2010: 36).

Tüketilebilir Canlı Varlıklar: Herhangi bir dönemde hasat edilmesi mümkün olan ya da canlı varlık şeklinde satılabilen tarımsal varlıklardır. Tüketilebilen canlı varlığa örnek olarak ta, çiftliklerde yetiştirilen balıklar, et üretiminin yapılabilmesi ya da satışı için elde bulunan canlı hayvan, kereste yapmak için yetiştirilen ağaçlar ve mısır, arpa ve buğday gibi mahsuller verilebilir (Tunçez, 2011:115).

Taşıyıcı Canlı Varlıklar: tüketilebilir canlı varlıklar tarifinin kapsamı haricindeki canlı varlıklardır ki, nitelik olarak tarımsal ürün sayılmayan ve kendi başına yeni ürün teşekkül edebilen varlıklardır. Örneğin üzüm üretimi yapılan asma bitkileri, meyvesi ve gövdesi muhafaza edildiği halde dalları kesilmek suretiyle kendisinden yakacak odun elde edilen ağaçlar, taşıyıcı canlı varlıklar içerisinde yer alır (Yazan, 2010:36).

TMS 41 Standardının Amacı ve Kapsamı

Tarımsal muhasebe standardının oluşturulmasının gerekçeleri: (Öcal, 2016: 13), (Tunçez, 2011: 110)

- UMSK üyeleri içerisinde ki gelişmiş veya az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin tarım sektörlerinin GSMH içerisinde ki paylarının makul seviyede olup göz ardı edilememesi,
- Tarım işletmelerinin ana kaynağı olan canlı varlıkların, biçim, yapı ve öz olarak değişimine sebep olan biyolojik değişim ile ilgili yaşananların işletmelerce ne şekilde ve ne zaman muhasebeleştirileceği sorusuna net bir cevap verilememesi,
- Tarım işletmelerinde yer alan canlı varlıkların çeşitliliğinin çok olması sebebiyle, bilançoda nasıl bir sınıflandırmanın yapılacağına dair görüş birliğinin olmaması,
- Tarımsal faaliyetlerin geleneksel muhasebe yöntemleriyle muhasebeleştirmenin güç olması ve her ülkede farklı uygulamaların bulunmasıdır.

Bu standardın amacı, tarımsal faaliyetlerle ilgili muhasebeleştirme yöntem ve açıklamaların belirlenmesidir (TMS41). Standart kapsamı da

ilk maddede bulunmaktadır. Standardın kapsamına, tarımsal faaliyetle alakalı olması şartıyla, aşağıda yer alan varlıkların muhasebeleştirmesi girmektedir: (TMS41, md.1) Canlı varlıklar, hasat zamanındaki tarımsal ürünler, devlet teşvikleri. Devlet teşvikleri aşağıda a ve b bendi olarak verilmiştir.

a- Koşullu ve koşulsuz olmak suretiyle gerçeğe uyan değerden satış maliyetinin düşülmesi ile yapılan canlı varlıklılara ait devletin teşvikleri.

b- Gerçeğe uygun değerden satış maliyetinin düşülmesi ile ölçülebilen canlı varlıklara ait devlet teşviklerini, işletmenin belirlenmiş tarımsal faaliyetlerde bulunulmaması da dahil olmak üzere, şartlı olarak verilmiş olmaları durumunda, sadece ve sadece ilgili devlet teşvikine ilişkin koşullar karşılandığında kâr ya da zararda muhasebeleştirilir (TMS41, md.34,35).

Burada yer alan devlet teşviklerinin *(a)* bendiyle ifade edilmek istenen, muhasebesi kayıt altına alına tarım işletmesinin şartsız bir devlet teşviki olup bu teşvikin tarım işletmesi tarafından alacak haline geldiğinde muhasebe kayıtlarının yapılabileceği üzerinde durulmuştur. *(b)* bendinde ise, muhasebesi tutulacak olan tarım işletmesine hâlihazırda verilen ya da ileride verilecek olan teşvik herhangi bir şarta bağlanmışsa bu şart işletme tarafından yerine getirilmeden ya da şart ortadan kalkmadan verilen ya da verilecek olan teşvik gelir olarak muhasebeleştirilemez. Mesela; 3 yıl faaliyette bulunması şartı ile bir işletmeye herhangi bir teşvik verilmişse, vaat edilmiş olan şart yerine getirilmeden yani o tarım işletmesi 3 yılı doldurmadan (şart tahakkuk etmeden) kendisine tahsis edilen teşviki gelir olarak kaydedemez. Eğer teşvik için belirlenen şart belli bir zaman dilimini kapsıyor ve belirli bir oran ifade ediyorsa, şartın yerine getirilen kısmına ait teşvikler oransal olarak hesaplanarak muhasebeleştirilebilir. Örneğin, bir tarım işletmesinde faaliyet süresinin 4 sene olmasına ek olarak, bu şarta ilave olarak her yılın sonunda ilgili yıla ait teşvik ödemesi serbest bırakılacak ve bu teşvikin olumsuz bir durumun tezahürü durumunda geri ödenmesi durumu da söz konusu değil ise bu durumda ilgili teşvikin anlaşma kadar ki tutarı muhasebeleştirilebilecektir (Çevik, 2015: 43).

TMS 41 standardının kapsamına girmediği durumlar yukarıda belirtilmiştir. Tarımsal faaliyetlerden olduğu halde TMS 41 standardı kapsamına girmeyen durumlar ise aşağıdadır:

- Tarımsal faaliyetler için kullanılacak olan arsa (TMS 16 Maddi Duran Varlıklar ve TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller) (TMS 41, md. 2a),
- Tarımsal faaliyetle ilgili maddi olmayan duran varlıklar. İfade edilen bu varlıkların değerlendirme işlemlerinde TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı'nın esas alınması gerektiği söz konusu bu standartta belirtilmiştir (TMS41, md.2d).
- Tarımsal faaliyetle ilgili olan taşıyıcı bitkiler (TMS 16 kapsamında değerlendirilir.). Bununla beraber, taşıyıcı bitkilerden elde edilen ürünler TMS 41 standardı kapsamında değerlendirilir (TMS 41, md. 2b).
- Taşıyıcı bitkilere dair devlet teşvikleri (TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması)" (TMS 41, md. 2c).

Söz konusu bu Standart, tarımsal işletmenin hasadı gerçekleştirilmiş canlı varlıklarından olan tarımsal ürünlerinde ve yalnızca hasat anında uygulanır. Hasat anından sonra ise, TMS 2 Stoklar Standardı ya da durumuna göre başka mümkün bir standart tatbik edilir. Dolayısıyla bu Standart, hasat sonrası işletmenin tarımsal ürünleri olan canlı varlık ürünlerinin işlenmesini düzenlemez. Örneğin, şarap tüccarının üzümü kendisi yetiştirip daha sonra aynı üzümün şarap haline getirilmesi gibi. Bahsi geçen tüm bu işlemlerde, gerçekleştirilen faaliyetler, tarımsal faaliyetlerin mantıki ve doğal bir devamıdır ve yine yapılan tarımsal faaliyetler biyolojik dönüşümlere benzerlikler gösterir nitelikte ve özellikte dahi olsalar da, benzer işletmelerin yapmış oldukları faaliyetler bu standart içinde bulunan tarımsal faaliyetlere dahil edilmemişlerdir (TMS41, md: 3). Burada hasattan sonra canlı varlık hali sona erdiği için standart, hasattan sonraki kısmın TMS 2 Stoklar veya diğer bir standarda yönlendirilmesi sağlamıştır. Fakat 01.11.2014 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan (Sayı: 29173), TMS 41 Hakkında Tebliğ (Sıra No: 22)'de değişiklik gerçekleştirilmesine ilişkin tebliğ (Sıra No: 31)'de hasat anında elde edilecek ürünlerle ilgili maddede değişikliğe gidilmiş ve taşıyıcı bitkilerin TMS 41'in kapsamından ayrılarak, TMS 16'nın kapsamında değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Fakat taşıyıcı bitkilerin taşıdığı ürün (hasat anına kadar), canlı varlık olarak değerlendirilecektir. Hasat sonrası işlenip elde edilen ürünlerin, canlı varlık kapsamında değil, TMS

2 kapsamında değerlendirilmeye devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Tablo 2.14 de bu ürünlere ait bilgiler verilmiştir.

Birtakım canlı varlıklar herhangi bir işletmenin aktifinde yer alsalar dahi, TMS 41 için amacın önemli olmasından dolayı söz konusu bu standardın kapsamında yer almamaktadırlar. Bunlar: (Öcal, 2016: 14-15). Hayvanat ve botanik bahçeleri, eğlence parklarına alınan her türlü canlı ve bitki, amacı karbondioksit miktarını azaltmak olan bitkisel olarak orman için gerçekleştirilen yatırımlar, dövüş, korunma amaçlı ve yarıştırmak adına alınan hayvanlar, dekoratif ve süs için alınan bitkiler, çalıştırmak için alınan hayvanlardır.

Tablo 1: *Canlı Varlık ve Hasat Sonrası Ürünleri*

Canlı varlıklar	Tarımsal ürün	Hasattan sonra işlenme sonucu ortaya çıkan ürünler
Koyun	Yün	Yün ipliği, halı
Kerestelik ağaç korusundaki ağaçlar	Kütük	Kereste
Mandıra Hayvanı	Süt	Peynir
Sığır	Gıda elde etmek için kesilen sığır	Sosis, pastırma
Pamuk bitkisi	Hasat edilmiş pamuk	İplik, giysi
Şeker kamışı	Hasat edilmiş kamış	Şek er
Tütün bitkileri	Toplanmış yapraklar	İşlenmiş tütün
Çay çalılığı	Toplanmış yapraklar	Çay
Üzüm asmaları	Toplanmış üzümler	Şarap
Meyve ağaçları	Toplanmış meyve	İşlenmiş meyve
Palmiye ağaçları	Toplanmış meyve	Palmiye yağı
Üzüm asmaları, Çay çalılıkları, palmiye ağaçları ve kauçuk ağaçları gibi bazı bitkiler genellikle taşıyıcı bitki kavramının özelliklerini taşırlar ve TMS 16'nın kapsamında yer alırlar. Ancak bitkinin kendisi taşıyıcı olduğu halde üzerinde yetişen lateks, çay yaprağı, palmiye ağacı meyvesi ve üzüm gibi ürünler TMS 41'in kapsamına dâhildir.		

Kaynak: TMS 41, md. 4

TMS 41 sistem olarak canlı varlıkların finansal tablolarda gerçeğe uygun değerle gösterilmesini esas almaktadır. Aşağıda da açıklanmaktadır:

- Bu varsayım, sadece canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi esnasında geçerliliğini geçici olarak yitirebilir. Canlı varlıkların finansal tablolara ilk kaydı esnasında ise gerçeğe uygun değer kullanılır.
- Eğer bir canlı varlık finansal tablolarda gerçeğe uygun değer ile yer almışsa, bundan sonraki kullanılacak olan tüm finansal tablolar içerisinde gerçeğe uygun değer ile yer alır.
- Gerçeğe uygun değerle değerlendirme yöntemi aktif piyasanın mevcudiyetini esas almaktadır.

- Aktif bir piyasa içerisinde yer alan canlı varlığın, değerini belirleyecek unsurların başında, biyolojik dönüşüm gelmektedir.
- Biyolojik dönüşüm, canlı varlıklarda oluşan, kıyaslanabilen, gözlemlenebilen ve ölçülebilen tüm farklılıklardır.
- Biyolojik dönüşüm, aktif piyasa ile birleşmesi sonucu gerçeğe uygun değere ulaşılır.
- Canlı varlıkları aktif bir piyasaya götürmek her zaman mümkün olmayabilir veya aktif bir piyasa oluşmayabilir.
- Böyle bir durum meydana gelmiş ise, canlı varlığın değerini belirleyebilmek için değişik metotlara müracaat edilir.
- Gerçeğe uygun değerde piyasa fiyatını ve net nakit akışlarını dikkate almakta olan yöntemlerden önce, canlı varlığın ilk işlem (ekim, dikim vb.) tarihi esas alınarak biyolojik dönüşümlerindeki gözlemlenebilen ve ölçülebilen değişimin esas alınmasına dikkat edilmelidir.
- Aktif piyasada biyolojik dönüşüm ve piyasa fiyatı seçeneklerinden herhangi bir sonuç alınamamış olduğu durumlarda uygulanacak yöntem net nakit akış yöntemidir. Bu yöntem bir taraftan hesaplamaya ve diğer taraftan da tahmine dayanmaktadır. Nakit akışlarının ve ıskonto oranlarının belirlenmesinde ne kadar çok hassas davranılırsa, söz konusu bu yöntem ile o kadar çok gerçeğe yakın değer elde edilecektir. Yani net akış ve ıskonto oranlarındaki hassasiyet gerçeğe yakın değerdeki hassasiyeti ifade eder.
- Bu seçenekler kullanıldığı halde herhangi bir sonuç elde edilememiş ise tarımsal işletmenin yönetimi, kendisinin politikaları doğrultusunda gerçeğe uygun değerini belirleyerek ve de bu durumu açıklayarak muhasebe kayıtlarını tutar.
- İşletme gerçeğe uygun değeri belirledikten sonra canlı varlıklar bu değer üzerinden finansal tablolara yansıtılır, gelecek dönem için de aynı süreç takip edilir.
- Gerçeğe uygun değerle meydana gelen değer artış veya azalışlar değerleme farkı olarak ifade edilerek muhasebeleştirilir.

- Piyasa fiyatını esas alan yöntemlerden birkaç tanesi denmiş ve sonuç alınmışsa, gerçeğe uygun değer olarak, alınan bu sonuçlardan uygun olanı seçilir.
- Gerçeğe uygun değerleme ile oluşan artış ve azalışlar değerleme farkları olarak gelir tablosunda ifade edilir (Gökgöz, 2012: 97).

Canlı Varlığa Ait Mevcut Durumun Farklılık Gösterdiği Durumlarda Gerçeğe Uygun Değerin Tespiti

Yapılmakta olan tarımsal faaliyetin mevcut durumunda gerçeğe uygun değer tespit edilememiş veya tespit edilmiş fakat gerçeği yansıtmıyorsa, gerçeğe uygun değer tespitinin, alakalı varlık üzerinden sağlanması, beklenen net nakit akışlarında piyasada oluşacak cari ıskonto oranıyla, ıskonto edilmesi sonucunda oluşacak bugünün değerlerinin kullanılması yöntemi ile belirlenir (TMS41, md.20). Herhangi bir canlı varlığın piyasa fiyatının ya da o canlı varlığa ait değer tam olarak bilinemediği veya bulunamadığı durumlarda işletme vergi öncesinin piyasa fiyatını ıskonto yaparak o canlı varlığa ait beklenen net nakit akışının bugünkü değerinden istifade edebilir. Bu aşağıda ki şekilde hesaplanır (Yazan, 2010: 41):

$$\text{Net Nakit Akışlarının Bugünkü Değeri} = \sum_{t=0}^{n} A_t \frac{1}{(1+r)^t}$$

(A = Net Nakit Akımı, t = Zaman, r = Iskonto Oranı)

Tahmin edilen net nakit akışlarının, bugünkü değerlerinin hesaplanmasındaki amaç, canlı varlığın mevcut konumu ve de yeri itibariyle gerçeğe uygun değerlerinin belirlenebilmesi işlemidir. İşletme, kullanılması gereken uygun ıskonto oranının tespiti ve beklenen net nakit akışlarının tahmin edilmesi sırasında bu durumu göz önünde bulundurmaktadır. Beklenen net nakit akışlarının tahmin edilmesi sırasında, piyasa katılımcılarının, varlığın kendisi için en uygun olan piyasada üretebileceğini tahmin ettikleri net nakit akışları dikkate alınmaktadır (TMS41, md.21). Ancak ilgili canlı varlıkların vergilendirilmesine finansmanına ya da canlı varlıkların hasattan sonra gene ürün olarak yetiştirilmesine ait nakit akışları dikkat dışı bırakılır (TMS41, md.22).

Tarımsal faaliyette bulunan bir tarım işletmesinin, satın alarak bünyesine kattığı veya işletmenin kendi canlı varlıklarından oluşan ve

işletmede kullanılması düşünülen canlı varlıkların kayıt işlemleri, gerçeğe uygun değerinden satış maliyetleri düşülmesi yöntemiyle yapılır. Ancak, ilk muhasebeleştirme sürecinde gerekli araştırma ve değerlendirmeler yapılmasına rağmen gerçeğe uygun değer, güvenilir biçimde bulunamamışsa, işletme muhasebe kayıtlarında maliyet değeri verilerini kullanabilir. (Top, 2009: 26). Bu maliyet durumu, gerçeğe uygun değere aşağıdaki durumlarda yaklaşmaktadır: (TMS41, md.24).

- İlk maliyetin yüklenilmesinden itibaren çok az bir biyolojik dönüşüm gerçekleşmiş ise.
- Biyolojik dönüşümün fiyatlar üzerindeki etkisinin önemli olmasının beklenmemesi.

Gerçeğe Uygun Değerin Güvenilir Biçimde Belirlenememesi

Söz konusu bu standartta, canlı varlıklara ait gerçeğe uygun değer, güvenilir bir şekilde ölçülebilecektir. Ancak bu tahmin sadece, piyasa fiyatı ya da değeri bulunamayan ve gerçeğe uygun değere ait alternatif tahminlerin güvenilir olmayacağının net şekilde anlaşıldığı canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi aşamasında ortadan kaldırılabilir. Böyle bir durumda adı geçen canlı varlığın maliyetinden, onunla ilişkili bütün birikmiş amortisman ve biriken değer azalmaları karşılıklarının düşümü kaydı ile ölçüm gerçekleştirilebilir. Bahsi geçen varlığın gerçeğe uygun değeri güvenilir şekilde belirlenebiliyor ise işletme, adı geçen varlığın gerçeğe uygun değerinden satış maliyetlerini düşürmek kaydıyla ölçümü gerçekleştirebilir. Duran varlık konumundaki bir canlı varlığın, TFRS 5 Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ile Durdurulan Faaliyetler Standardı açısından, satma amacı ile sınıflandırılabilecek kriterlere sahip olması durumunda (veya satış amacı ile elde bulundurulan bir gruba dahil olması halinde), gerçeğe uygun değerinin, güvenli şekilde ölçüleceğini varsayabilir (TMS41, md.30).

Madde 30 bu varsayımı açıklamaktadır ve sadece ilk muhasebeleştirme aşamasında göz ardı edilebilir bir durumdur. Eğer bir işletmenin yaşayan varlıkları**,** gerçeğe uygun değerinden satış maliyetleri düşülerek ölçülmüş ise, muhasebesini tuttuğu canlı varlıkları elden çıkarana kadar yani işletmede kaldığı zaman boyunca gerçeğe uygun değerlerden, satış maliyetlerinin düşülerek ölçümü sağlanır. Yani dönem içerisinde hesaplama metodunda bir değişikliğe gidilmez (TMS41, m.31).

İşletmeler tarımsal ürünlere ait değeri hesaplarken daima, hasat aşamasında, gerçeğe uygun değerden satış maliyetlerini düşerek sonuca ulaşırlar. Bu standart, hasat anında tarımsal ürünlerin, gerçeğe uygun değerlerinin güvenilir bir şekilde daima ölçülebileceği varsayımıyla hareket eder ve yansıttığı bakış açısı budur. (TMS41, md.32). Canlı varlıkların, gerçeğe uygun değerlerinin, dönem sonu maliyetlerinden, biriken amortisman ve biriken değer azalması karşılıklarının düşülmesi kuralına göre ölçülmesi durumunda (md.30), işletmeler canlı varlıklara ait olarak: Gerçeğe uygun değerin güvenilir biçimde ölçülememe nedenlerini, canlı varlığın hangi cinse dahil olduğunu, amortismanı, kendine ulaşılabiliyor ise, gerçeğe uygun değere ait tahmini değer aralıklarını, dönem başı/dönem sonu itibariyle, birikmiş değer düşüklüğünün karşılıklarıyla toplanmak kaydıyla brüt defter değerlerini ve birikmiş amortismanları, faydalı ömür ya da kullanılan amortismanın oranlarını belirlemelidirler. Eğer bir işletme faaliyet sürecinde, canlı varlıklara ait değerleri, gerçeğe uygun ve güvenilecek biçimde ölçemese de, sonrasında aynı işletmenin canlı varlıklarının, gerçeğe uygun değerleri güvenilir biçimde ölçülebilir hale gelse de, işletme canlı varlıklarına ait olarak (TMS41, md.56): Tarımsal işletmede kullanılan ilgili canlı varlığın tarifini ve kapsamını, gerçeğe uygun değerinin güvenilir biçimde ölçülebilir hale nasıl geldiğini ve bu aşamada yaşanan değişimi etkileri ile beraber açıklayabilmelidir. Anlatılmaya çalışılan konu Şekil 1'de kısaca özetlenmektedir.

Şekil 1: *Gerçeğe Uygun Değer'in Tespit Hiyerarşisi*

Kaynak: Çevik, Z (2015). *TMS 41 Çerçevesinde Kanatlı Kümes Hayvanlarının Değerleme ve Raporlanması. basılmamış Doktora Tezi*. Sakarya Üni. SBE İşletme Anabilim Dalı, s: 52.

Kar ve Zararın Raporlanması

Dönemselliğin tanımı, ait olduğu dönemin mali tabloları içerisinde, canlı varlıklar açısından kar ve zararın raporlanması geçerli bir durumdur. Söz konusu standarda göre, canlı varlık ile ilgili gerçeğe uygun değerden, satış maliyetlerinin düşülmesi ve ilk muhasebeleştirme sırasındaki kazançlar ya da zararlarla alakalı varlığın, gerçeğe uygun değerindeki farklılıktan oluşan kazançlar ya da zararların oluştuğu dönem kâr veya zararında dikkate alınmaktadır (TMS41, md.26) diye özetlenebilir. Canlı varlık ile ilgili olarak ilk muhasebeleştirilmesi esnasında bir zarar veya kazanç doğma ihtimali, her zaman vardır. Örneğin bir buzağının doğması durumunda olduğu gibi ya da ölümü anının muhasebeleştirilmesi gibi. Bu anlamda satış maliyetleri, canlı varlığın gerçeğe uygun değeri üzerinden, satış maliyetlerinin düşülmesi kaydıyla gerçekleştirilen hesaplamalarda düşülür. Canlı varlıkla ilgili ilk muhasebeleştirme aşamasında kazanca da ulaşılabilir zarara da (TMS41, md.27). Bahsi geçen durumlarda meydana gelen karla veya zararla ilgili sonucun ait olduğu döneme ait gelir tablosunda gösterilmelidir. Dolayısıyla tarımsal faaliyetler standardı içerisinde gerçeğe uygun değer yaklaşımının etkisi sadece bilanço ile sınırlı olmayıp gelir tablosunu da etkisi altına almaktadır. Tarımsal ürünler de canlı varlıkların sahip oldukları statüye tabidirler. Bu nedenle canlı varlıklar için var olan durum, tarımsal ürünlerde de tanımlıdır. Bu bağlamda, tarımsal ürünlerin canlı varlıklardan ayrılması olası değildir. Tarımsal ürünlerin gerçeğe uygun değerlerinden, satış maliyetleri düşülür ve ilk muhasebeleştirme esnasında oluşan kazançlar ya da zararlar, meydana geldikleri dönemde kârın ya da zararın hesabında dikkate alınmakradır (TMS41, md. 28). İşletmeler faaliyette bulundukları cari dönem boyunca, canlı varlık ve tarımsal ürünlerdeki ilk muhasebeleştirmelerden ve canlı varlıkların gerçeğe uygun değerleriyle, satış maliyetleri arasındaki farkla oluşan değişikliklerden kaynaklı kazançlar ya da zararlar toplamını açıklamaktadırlar. İşletmeler, faaliyetlerini yürüttükleri her bir canlı varlık grubunu açıklığa kavuşturur, bununla beraber işletme yapacak olduğu açıklamayı dilerse sayısal verilerle dilerse yazılı metin olarak yapabilir. (TMS41, md.40-42). Standarda göre işletmeler, canlı varlıklarının kayıtlı değerlerinin dönem başı/dönem sonu arasında oluşan değişimlerinin mutabakatını gösterirler ve bu mutabakatın kapsama alanı (TMS41, md.50): Satın almaların doğurduğu artışlar. TFRS 5 kapsamında satış yapılan ve satış yapmak için işletmenin elinde tuttuğu varlıklar ya da satma amacıyla elde

bulundurulan gruba dahil olan canlı varlıklarla ilişkilendirilen azalmalar. Gerçeğe uygun değerle, satış maliyetleri arasındaki farkla oluşan değişim sonucundan kaynaklanan kazançlar ya da zararlar. Finansal tablolar, farklı bir para birimine ya da yurtdışındaki bir kuruluşun, finansal tablolarını raporlaştıran kuruluşun finansal tablolarında kullanılan para birimine çevrildiğinde oluşabilecek net kur farkları. Hasat ile sonrasında hasat kaynaklı azalışlar. İşletme birleşmelerinden doğan pozitif artış. Diğer değişiklikler sonucu oluşan artış ve azalışlar.

Tarımsal faaliyetler kapsamında faal olan bir işletmede işletmenin canlı varlığının, gerçeğe uygun değerinin, satış maliyetleri düşülmek kaydıyla ulaşılmış olan rakamsal ederi, söz konusu o varlıktaki fiziki özelliklerde ve piyasanın fiyatlamasında yaşanan değişimler sebebiyle rakamsal değer farklılaşabilir. Yaşanan fiziksel özellik ve fiyatlardaki değişimin ayrı ayrı ifade edilmesi, üretim sürecinde yaşanan döngünün bir yılı geçmesi durumunda, o seneye ait cari dönemin performans değerlemesi ile geleceğe ait performansın beklentilerinin değerlendirilmesini sağlar. Böylesi durumlar, fiziki özellik ve fiyatların oluşumunda ki değişikliklerden kaynaklı, kârın ya da zararın hesabında uygulanan, gerçeğe uygun değerin değişikliğinin objektif olarak belirlenmesine yarar. Diğer yandan, eğer üretim sürecinin tamamlanması bir seneden az oluyorsa (tarım ürünleri/tavuk yetiştiriciliği vb), bu bilgi çok faydalı olamayacaktır (TMS41, md.51).

Canlı Varlıkların Tarımsal Faaliyetler Standardı (TMS 41) Kapsamında Sınıflandırılması

Tekdüzen Hesap Planı, TMS 41'de detaylı olarak işlenen tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi sürecinde, canlı varlık ve tarımsal ürünlerin kaydedilmesi noktasında yetersiz kalmaktadır. Çünkü canlı varlıklar biyolojik yapılarının gereği değişim kapasitesine sahip olup, doğma, büyüme, çürüme, ölüm vb. süreçlere sahip olmaları itibariyle, yaşanan bu değişimin Tekdüzen Hesap Planı içerisinde gösterilmesi gerekmektedir ki, bu da yeni hesap guruplarının açılmasını zorunlu kılmaktadır. Yeni hesap grupları açıldıktan sonra Tekdüzen Hesap Planı aşağıdaki şekle dönüşmektedir: (Öcal, 2016: 33-34)

16 CANLI VARLIKLAR (DÖNEN VARLIKLAR)

160 TARLA BİTKİLERİ

161 BAHÇE BİTKİLERİ

162 CANLI KÜMES HAYVANLARI

163 CANLI SU HAYVANLARI

164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR

165 CANLI KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR

168 DİĞER CANLI VARLIKLAR

169 CANLI VARLIKLAR DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI (-)

21 CANLI VARLIKLAR (DURAN VARLIKLAR)

210 MEYVE AĞAÇLARI

211 MEYVE VERMEYEN AĞAÇLAR

212 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR

213 CANLI KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR

214 KÜMES HAYVANLARI

216 DİĞER CANLI VARLIKLAR

217 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR VE DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI (-)

219 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI

12 aydan kısa zaman elde bulunan canlı varlıklar, 16'lı canlı varlıklar hesaplarında takip edilirken, daha uzun süre elde bulunan canlı varlıklar 21'li canlı varlıklar hesaplarında takip edilmektedirler (Tazegül & Kahramani, 2018: 243).

Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Canlı Varlıkların Değerlemesi ve Muhasebeleştirilmesi

Tekdüzen Muhasebe Sisteminde ana hesapların nitelik ve işleyişleri ile bilanço ve gelir tablosu hesap gruplarında göz ardı edilmeden kesin bir sistem oluşturulmuş ve TDMS bünyesindeki bütün işletmelerin bu sistem dâhilindeki formata uymaları istenmiştir. Tek Düzen Hesap Planı'nın formatının sabit olması ve bu formatta değişiklik yapılamaması, bununla beraber işletme faaliyetlerinin çeşitli olması muhasebe faaliyetlerinin yürütülmesinde bir takım sorunları de beraberinde getirmiştir. TDMS ile kıyaslandığında, TFRS-TMS gerçeğe uygun, reel ve anlamlı belgelerin ibrazını sağlayabilmek adına finansal raporlarda estetik bir rahatlık sağlasa da, hem finansal tablolar hem de dipnotlarında detaylı bir içeriğin olması arzu edilmektedir. TDMS'de bulunan, Tekdüzen Hesap Planı ve Hesap Çerçevesi, hesap grupları ile ana hesap adlarından meydana gelen kodlanmış kati bir formatla oluşturulan ve de bu format haricinde, ana hesap oluşturulmasına ve bilanço hesaplarında mahsup edilmesine imkan vermemiştir. Fakat bilanço içerisinde yer alan ve diğer alt başlığında bulunan hesap kaleminin ederinin, içerisine dâhil edildiği grup miktarının

yüzde yirmisini geçmesi halinde, söz konusu bu kaleme ait hesabın farklı bir başlık altında özellikle gösterilmesini tavsiye etmiştir (Bayri, 2010: 92,97). Bilanço hesabında defter tutma işlemleri girdilerin karşılıklı hesaplara kayıt işlemi olması sebebiyle, kayıtlarda kullanılacak bilanço hesabının belirlenmesi çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Tüm işletmeler arasında muhasebe kayıtları hususunda yeknesaklığın sağlanması, karmaşık olan kuyudatın izalesi amacıyla hesap planında standartlığa gidilmiştir. (Murat, 2013: 167).

Canlı varlıkların Ölçümü ve Muhasebeleştirilmesi

Tekdüzen Muhasebe Sistemi'nin amacı üç ana başlık altında toplanmıştır (Koç, 1972: 973).

- İşletmenin girdi ve çıktı akışını kontrol eden muhasebe ağının verimli çalışmasını sağlamak,
- İşletme yönetim sürecindeki performansı arttırarak verimliliğine katkı sağlamak,
- Tüm ekonomik kaynakları verimli bir şekilde kullanarak optimum menfaat sağlamak.

Küçük ve büyükbaş canlı varlıklar elde bulunduruluş amacına göre, bilançoda dönen veya duran varlık unsuru olarak izlenmektedir. Bu sebeple de canlı varlıklara ait olan değerleme işlemleri, canlının elde bulunduruluş amacına göre değişiklik göstermektedir. Canlı varlık için, bir yıldan daha az süreli değerleme yapılacaksa dönen varlık, değerleme süresi bir yıldan daha fazla ise duran varlık statüsü söz konusu olmaktadır (Özulucan & Deran, 2008: 3).

Canlı Varlıkların Aktife Alınması

Büyük ve küçükbaş hayvanların aktife alınmış sayılabilmeleri için, diğer varlıklardaki gibi öncelikli olarak fiilen edinilmiş olmaları gerekmektedir. Bir işletmeye ait olmayan varlık, o işletmenin aktifleri içerisinde yer alamaz. Bu kapsamda aktife alma, muhasebe anlamında varlığın mülkiyetini ifade ederken, vergi açısından amortisman ayırma sürecinin başlangıcını ifade etmektedir (Özulucan, 2008:167). Üretimdeki dönen varlıklar ya da duran varlıklar üzerinden sağlanan ürünler 151 Yarı Mamuller-Üretim hesabında takip edilir ve yarı mamullerin ait olduğu değerlemelere ve ölçümlere dâhildirler. İşletmeler canlı varlıktan 12 aydan daha az süre için faydalanacaksa ya da satış amaçlı olarak ellerinde

bulunduracaklarsa yetiştirme dönemi sonunda, canlı varlığı, 151 Yarı Mamuller-Üretim hesabından, 152 Mamuller hesabına aktarmalıdır. İşletme eğer canlı varlığı yatırım amaçlı olarak almayı ve 12 aydan daha fazla süre elinde tutmayı düşünüyorsa, yetiştirme süresi boyunca 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar hesabına, yetiştirme dönemi sonucunda ise "256 Diğer Duran Varlıklar" hesabına aktarmalıdır (Ünlü, 2016: 35).

Örneğin, ZYZ işletmesi sağmal inekleri için 15,000 TL, dişi buzağılar için 10,000 TL, kuru inekler için 1000 TL masrafa katlandığını varsayarsak, bu işletmeye ait yevmiye kaydı:

….2017		
151 YARI MAMÜLLER (ÜRETİM)	15,000	
151.01 Sağmal İnekler		
15,000	10,000	
258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR		
258.01 Dişi Buzağılar	1,000	
10,000		
680 ÇALIŞMAYAN KISIM GİDER VE ZARARLAR		26,000
280.01 Kurudaki İnekler		
1000		
İLGİLİ GİDER YANSITMA HESAPLARI		
İlgili Giderlere Ait Yevmiye Kaydı		

Büyük ve Küçükbaş Canlı Varlıklarda Değerleme

VUK canlı varlıkların değerlemesi noktasında büyük ve küçükbaş hayvanlar arasında bir ayrım gözetmemekte ve zirai işletmeler kapsamında büyük ve küçükbaş hayvanların değerleme metodunu maliyet bedeli olarak belirlemektedir (Öcal, 2016: 54). Maliyet bedeli tespit edilemiyorsa, zirai işletmeler kapsamında değerlendirilen büyük ve küçükbaş hayvanların değerlemesinde, maliyet bedeli yerine emsal bedeli kullanılabilmektedir (Özulucan & Deran, 2008: 4). Zirai mahsuller maliyet bedeli ile değerlenir. Maliyet bedeli, zirai mahsullerin hususiyetlerine göre 275inci maddede yazılı unsurlara mütenazır olarak Maliye Bakanlığınca tespit edilecek esaslar dairesinde hesaplanırlar (VUK, md.276). VUK 275. maddede tam ve yarı mamul mallara ait maliyet bedeline dâhil olanlar:

- Mamulün ürün olarak ortaya konulmasında kullanılan başlangıç ve ham maddelerin bedeli,
- Mamulün meydana getirilmesinde sarf edilen işçilik,

- İmalat için harcanan tüm giderlerden o mamulün kendisine ait kısım,
- Yönetim ve idari harcamalarında ürüne yansıyan kısım,
- Ambalajsız piyasaya çıkması mümkün olmayan ürünlerde mamule yansıtılan ambalaj payı

Zirai (tarımsal) işletme dahilindeki hayvanlar maliyet bedelleriyle değerlendirmeye alınırlar. Eğer bahsi geçen bedel belirlenemiyorsa, emsal bedel maliyet bedelin yerine geçer. Bu kuralın yerine getirilmesinde emsalin ederi, işletmenin içindeki mahale göre (Gezici hayvancılıkta kışlak) zirai kazanç komisyonlarınca tespit edilen ortalama maliyetin bedelidir (VUK, md: 277). Eğer maliyetin değerinin tespiti mümkün ise, maliyet değeri biliniyorsa ya da doğru olarak tespit etmeye mani bir durum yoksa küçük/büyükbaş canlı varlıklarda emsal bedeli ile değerleme olamaz. Büyük ve küçükbaş hayvanlar satın alma yoluyla elde edilmişlerse satın alma maliyetlerini hesaplamak kolaydır. İşletmeye dâhil edilen bu canlı varlıklar satın alma maliyetiyle değerlemeye tabi tutulurlar. Ancak küçük ve büyükbaş hayvanlar doğum yoluyla elde edilmişlerse durum biraz daha karmaşıklaşmaktadır. İşte bu karmaşık durum, o canlı varlığa ait emsal değerinin tespiti ile çözülebilmektedir (Özulucan & Deran, 2008: 4-5).

Amortisman İşlemleri

Amortisman, TVM da önem arz eden bir konuma sahiptir. Kurumlar Vergisi/Gelir Vergisi/ Türk Ticaret Kanunu gibi kanunlarda amortisman uygulamalarına dair usul ve esaslar yer almasına karşın, amortisman işlemlerine ait temel konuların VUK'da 313-321'inci maddelerde işlendiği görülmektedir (Özulucan, 2008: 161).

VUK'a göre amortisman mevzusu 313. Maddede şu şekilde izah edilmiştir:

269. madde gereğince işletme tarafından bir seneden çok istimal edilen ve aşınma, yıpranma veya değerini kaybetmeye mahkum olan gayrimenkuller ile, söz konusu madde gereğince sanki gayrimenkulmüş gibi değerlendirilen ekonomik varlıkların demirbaş, alet edevat, ve sinema filmlerinin ilk bölümlerindeki asıllara ilişkin tayin edilen değerlerinin, bu kanun hükümlerince sıfırlanması amortisman konusunu teşkil eder. Söz konusu mevzuata göre, sözleşme zamanının akabinde

ücret alınmaksızın Devlet ya da Devlet tarafından yönlendirilen herhangi bir kuruma veya belediyeye (yerel yönetim) nakli istenen amortismana dahil iktisadi değerlerden (sözleşme boyunca yenilenecekler hariç), sermayenin ya da özel maliyet bedellerinin itfası hükümlerince aşınma payına dahil edilenler, genel kanun/hükümler kapsamında ilaveten amortismana tabii tutulmazlar. Ederi 50.000.000 (900 TL) lirayı geçmeyen peştamallıklar ile işletme tarafından sarf edilen ve değeri 50.000.000 (900 TL) lirayı geçmeyen demirbaş, her türlü alet edevat ve mefruşat yıpranmaya (amortisman) tabi tutulmayıp direkt olarak gidere kaydedilebilirler. Ekonomik ve teknik anlamda bütünlük gerektirenlerde ise sınır tamamı göz önünde bulundurularak belirlenir (VUK, md 313/a/b/c.).

Tarımla ilgili işletmelerde amortisman, hayvan varlıklarında amortisman ve meyve bahçelerinde amortisman şeklinde iki başlığa ayrılmıştır (Tazegül & Kahramani, 2018: 237). Bunlar hayvan varlıklarında amortisman ve meyve varlıklarında amortisman işlemleridir.

Hayvan Varlıklarında Amortisman; bu hayvanlar kendilerinden ürün bazında yararlanılmak için yetiştirilirler. Bu hayvanların bir yıldan fazla bir zaman işletmede kalması düşünülüyorsa duran varlıkların içerisine kaydedilmeleri gerekip, ürün vermeye başlamadıkları müddetçe amortismana tabi tutulmazlar. Alınan hayvanlar besi haricinde satılmak için işletmede tutuluyorlarsa bir yıldan fazla kalsalar da amortismana tabi sayılmazlar.

Meyve Ağaçlarında Amortisman; Ağaçlar, ürün verdiği dönemden, kesileceği döneme kadar amortismana tabi tutulurlar (Tazegül & Kahramani, 2018. 238).

VUK'a göre, bir varlığın, amortisman işlemlerine dahil olabilmesi o varlık, duran varlık statüsünde olmalıdır. Yani o varlığın, elde tutulma amacının bir faaliyet döneminden fazlasını kapsaması gerekmektedir. Bu sebeple damızlık için elde tutulan hayvanlar, henüz daha ürün vermedikleri için ve yıpranmaya da maruz kalmadıklarından dolayı amortismana tabi tutulmayacakları kabul edilir. Eğer bu damızlık hayvanların ürünlerinden istifade edilmeye başlanmış ise, bu büyük ve küçükbaş hayvanlardan istifade edebilmek için bir ürün sezonundan daha fazla elde tutulurlar. Verimden düştükleri zaman ise kasaplık olarak ayrılırlar. Ürünlerinden istifade edilen bu hayvanlar, süt veriminden kesime ayrılıncaya kadarki süre zarfı için amortismana tabi tutulurlar.

Yetişme sürecindeki bütün hayvanlar, bu dönem süresince amortismana dahil edilmezler fakat bu hayvanların ürünleri olunca dahil edilirler. Yetişme dönemindeki bu hayvanlar, katlanılan gider, imal ya da yatırımın edinim maliyetini temsilen "Yapılmakta Olan Yatırımlar" hesabında izlenir (Özulucan, 2008: 161-162). Söz konusu bu hayvanlar ekonomik ömürlerini doldurdukları zaman, (kesim için ayrıldıkları zaman) açık bir hüküm bulunmamakla beraber VUK'a göre, iz bedeli veya stoklar grubunda izlenir (Özulucan, 2008: 162).

VUK'a göre arsa ve araziler yıpranma (amortisman) kapsamında değerlendirilmezler. Ancak, tarımsal faaliyette bulunan işletmeler tarafından meydana getirilen zeytinlik, dutluk, meyvelik, cevizlik, fındıklık ve güllüklerle asma bahçeleri ve incir bahçeleri vb. inşaa edilen her türlü yol, köprü ve suyolları gibi yapılar amortismana tabidirler (VUK, md.314).

CANLI VARLIKLARIN TDMS VE TMS 41'E GÖRE MUHASEBELEŞTİRME VE DEĞERLEME SÜRECİ: ÖRNEK OLAY

Gerçekleştirilen bu çalışmanın temel amacı, tarımsal faaliyetler kapsamında canlı varlığa yönelik üretim yapan bir işletmenin, TDMS ve TMS açısından muhasebe faaliyetlerinin ve raporlama işlemlerinin incelenmesi ve bu sürecin değerlendirilmesidir. Ayrıca bu çalışmada söz konusu iki sistemin sayısal veriler ile mukayese edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda 400 ineklik bir işletme üzerinden işlemler gerçekleştirilecektir. Bu işlemler ocak-şubat, mart-haziran ve temmuz-aralık dönemlerini kapsayan üç ana faaliyet dönemi olarak incelenecektir. Birinci dönem, verimsiz dönem olup süt üretimi yapılamamaktadır. İkinci dönem, buzağılar dünyaya gelecek ve süt üretimine başlanacaktır. Son dönem ise, bu üretim sürecinin TDMS ve TMS açısından incelenmesi ve kayıt süreçlerinin takibi dönemidir.

Yem Üretim İşlemleri ve Kayıtlar (TDMS-TMS)

Yem üretimine dair direkt ilk madde/malzemenin, direkt işçilik ile üretim esnasında katlanılan genel üretimle ilgili giderlerin tahakkuk işlemleri ve Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve TMS ye göre yevmiye kayıtları aşağıdadır. Direkt ilk madde/malzeme kullanımına dair iki muhasebe sistemi arasında bir farklılık olmayıp, bu sistemlerde gerçekleştirilmesi gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

XX/XX/2017							
710	DİREKT İLK MADDE VE MALZEME GİDERLERİ					80.820	
	710.06	Mısır Sılajı Tohum vb			36.900		
	710.07	Yonca Tohum vb.			11.500		
	710.08	Fiğ Tohum vb.			32.500		
		150	İLK MADDE VE MALZEME STOK				80.820
			150.08	Mısır Sılajı Tohum vb	36.900		
			150.09	Yonca Tohum vb.	11.500		
			150.10	Fiğ Tohum vb.	32.400		

Direkt ilk madde ve malzeme giderlerinin üretime dâhil edilme sürecinde muhasebe kaydı tekdüzen muhasebe standardı açısından farklılaşmaktadır. Her ne kadar Tekdüzen Muhasebe Sisteminde tarımsal üretimden bahsedilse de 151 Yarı mamul Üretim hesabı kullanılmalıdır. Bununla beraber 160 Tarla Bitkileri hesabı da canlı varlık olması sebebiyle kullanılmalıdır (Hacıhasanoğlu & Ünlü, 2017:400). Bu açıklamalar ışığında her iki düzenleme için oluşturulması gereken yevmiye kaydı aşağıdaki şekildedir.

XX/XX/2017			
151 YARIMAMUL ÜRETİM		80.820	
151.03 Mısır Üretimi	36.900		
151.04 Yonca Üretimi	11.500		
151.05 Fiğ Üretimi	32.500		
711 DİR.İLK MAD. VE MAL.GİD.YANS.			80.820
711.06 Mısır Sılajı Tohum vb.	36.900		
711.07 Yonca Tohum vb.	11.500		
711.08 Fiğ Tohum vb.	32.400		
XX/XX/2017			
160 TARLA BİTKİLERİ		80.820	
160.01 Mısır Üretimi	36.900		
160.02 Yonca Üretimi	11.500		
160.03 Fiğ Üretimi	32.500		
711 DİR.İLK MAD. VE MAL.GİD.YANS.			80.820
711.06 Mısır Sılajı Tohum vb.	36.900		
711.07 Yonca Tohum vb.	11.500		
711.08 Fiğ Tohum vb.	32.400		

Direkt işçilik giderlerinin tahakkuku işlemlerinin, direkt ilk madde/malzeme giderlerinin tahakkukundan farklılık yoktur. Direkt işçilik giderleri tahakkukuyla alakalı muhasebe kaydı:

XX/XX/2017								
720	DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ						4.485	
	720.06	Mısır Üretimi				1.400		
	720.07	Yonca Üretimi				840		
	720.08	Fiğ Üretimi				2.245		
		381	GİDER TAHAKKUKLARI					4.845

TDMS/TMS açısından direkt ilk madde/malzeme giderlerinin muhasebeleştirilmesi hususunda benzerlik söz konusu olup, her iki muhasebe sistemi için de muhasebe kaydı:

XX/XX/2017			
151 YARIMAMUL ÜRETİM		4.485	
151.03 Mısır Üretimi	1.400		
151.04 Yonca Üretimi	840		
151.05 Fiğ Üretimi	2.245		
721 DİR.İLK MAD. VE MAL.GİD.YANS.			4.485
721.06 Mısır Sılajı Tohum vb.	1.400		
721.07 Yonca Tohum vb.	840		
721.08 Fiğ Tohum vb.	2.245		

XX/XX/2017			
160 TARLA BİTKİLERİ		4.485	
160.01 Mısır Üretimi	1.400		
160.02 Yonca Üretimi	840		
160.03 Fiğ Üretimi	2.245		
721 DİR.İLK MAD. VE MAL.GİD.YANS.			4.485
721.06 Mısır Sılajı Tohum vb.	1.400		
721.07 Yonca Tohum vb.	840		
721.08 Fiğ Tohum vb.	2.245		

Genel üretim giderlerinin muhasebeleştirilmesi, diğer maliyet bileşenlerinin muhasebeleştirilmesi ile paralellik arz etmektedir. Genel üretim giderlerinin muhasebeleştirilmesi için yapılması gereken yevmiye kayıtları:

XX/XX/2017			
730 GÜM		132.525,90	
730.04 Yakıt	11.460,00		
730.05 Havalı Mibzer Kirası	4.500,00		
730.06 Taşıma	8.100,00		
730.07 Makine Ekipman Amortismanı	27.680,40		104.845,50
730.11 Kira Bedeli	22.000,00		27.680,40
100 KASA			
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR			
257.03 Makine Ekipman	27.680,40		

XX/XX/2017			
151 YARIMAMUL ÜRETİM		132.525,90	
151.03 Mısır Üretimi	74.680,00		
151.04 Yonca Üretimi	24.794,50		
151.05 Fiğ Üretimi	33.051,40		
731 GÜM YANSITMA.			132.525,90
731.05 Yakıt	11.460,00		
731.06 Havalı Mibzer Kirası	4.500,00		
731.07 Taşıma	8.100,00		
731.08 Makine Ekipman Amort	27.680,40		
731.09 Kira Bedeli	22.000,00		

XX/XX/2017			
160 YARIMAMUL ÜRETİM		132.525,90	
160.01 Mısır Üretimi	74.680,00		
160.02 Yonca Üretimi	24.794,50		
160.03 Fiğ Üretimi	33.051,40		
731 GÜM YANSITMA.			132.525,90
731.05 Yakıt	11.460,00		
731.06 Havalı Mibzer Kirası	4.500,00		
731.07 Taşıma	8.100,00		
731.08 Makine Ekipman Amort	27.680,40		
731.09 Kira Bedeli	22.000,00		

TDMS'de varlıkların değerlendirilme kısıtı maliyetin bedelidir. TMS'de de dönem hasattan sonra olması sebebiyle TMS 2 Stoklar standardının çerçevesinde gerçekleştirilmelidir (Hacıhasanoğlu & Ünlü, 2017: 402). İlgili standart kapsamında piyasa fiyatından maliyet değeri ile satış maliyetleri düşülmüş ve gerçeğe ait miktardan az olanı tercih edilmiştir. Bu kapsamda her üç yem bitkisi için de gerçeğe ait değerin maliyet bedelinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda TDMS ve TMS arasında herhangi bir farklılık yoktur. Ancak farklılık, kayıtta kullanılacak hesap bazında ortaya çıkmaktadır. Yem bitkileri üretimiyle alakalı direkt ilk madde/malzeme/direkt işçilik/genel üretimin giderlerinin mamul maliyetine yüklenmesini gösteren TDMS/ TMS muhasebe kayıtları:

XX/XX/2017			
152 MAMULLER		262.450,00	262.450,00
152.01 Mısır (Silaj)	50.000,00		
152.02 Yonca	30.450,00		
152.03 Fiğ	182.000,00		
151 YARIMAMÜL ÜRETİM			
151.03 Mısır (Silaj)	50.000,00		
151.04 Yonca	30.450,00		
151.05 Fiğ.	182.00,00		

İşletme tarafından üretimi tamamlanmış olan direkt madde/malzemelerle alakalı stok hesap aktarımına dair yevmiyenin kaydı TDMS açısından aşağıdaki şekilde gerçekleştirilir.

XX/XX/2017			
150 İLK MADE VE MALZEME STOK		262.450,00	
150.01 Mısır (Silaj)	50.000,00		
150.02 Yonca	30.450,00		
150.03 Fiğ	182.000,00		
152 MAMÜLLER			
152.01 Mısır (Silaj)	50.000,00		262.450,00
152.02 Yonca	30.450,00		
152.03 Fiğ	182.00,00		

Yem bitkileri üretimiyle alakalı, direkt ilk madde/malzeme/direkt işçilik/genel üretim giderlerinin mamulün maliyetine yüklenmesi ile alakalı stok hesabına kaydını gösteren TMS kayıtları:

XX/XX/2017			
150 İLK MADE VE MALZEME STOK		262.450,00	
150.01 Mısır (Silaj)	50.000,00		
150.02 Yonca	30.450,00		
150.03 Fiğ	182.000,00		
160 TARLA BİTKİLERİ			
160.01 Mısır (Silaj) Üretimi	50.000,00		262.450,00
160.02 Yonca Üreti mi	30.450,00		
160.03 Fiğ Üretimi	182.00,00		

Dönem Sonu Muhasebe ve Değerleme İşlemleri (TDMS-TMS)

Şirket tarafından üretimi tamamlanan ham madde, şirketin direkt ilk madde ve malzemeyi kendisi üretmesi sebebiyle ileride kullanılmak amacıyla stoklara alınır. Bu durumda dönem sonunda, işletme bünyesinde stoklarda ki direkt ilk madde ve malzemenin değerlendirilmesinde TMS2 standardından yararlanılmalıdır. Dönem sonu stokların değerleme ölçüsü olarak mevcut düzenlemelerde maliyet bedeli kullanılmasına karşın TMS 2' nin 9. Maddesinde "**stoklar, maliyet bedeli ve net gerçekleşebilir değerin düşük olanı değerlenir" ifadesi yer almaktadır. Eğer çeşitli nedenlerle stokların değerinde bir düşüklük meydana** gelirse bu durumda TMS2 Vergi Usul Kanunun da stokların değerlendirilmesi ile alakalı farklılık ortaya çıkar. Bu halde Vergi Usul Kanunu'na göre değerlendirme ölçütü emsal bedeli olup, emsal bedelinin belirlenmesine yönelik esaslar geçerlidir. Aynı kanunun 274. Maddesinde, malların maliyet bedellerine kıyasla değerlendirme zamanındaki satış bedelleri %10 ve daha fazla düşük olduğunda işletmenin maliyet bedelini kullanmaktansa aynı kanunun 267. Maddesinin 2. Sırasında bulunan emsal değeri ölçüsüne göre değerleme işlemlerini yapabilir (Hacıhasanoğlu & Ünlü, 2017: 403).

Şirketin mamullerine (yem bitkileri) ait net gerçekleşebilir değerler sırası ile .25 TL/kg, .55 TL/kg ve .40 TL/kg dır. İlgili stoklardan ikisinin net gerçekleştirilebilir değeri yüksek olması sebebiyle, maliyet bedeli değerleme ölçüsü olarak kullanılacaktır. Fiğde de net gerçekleşebilir değer maliyet değerinden daha az gerçekleştiği için değerleme, net gerçekleşebilen miktar üzerinden yapılacaktır. Bu anlamda yevmiye kaydı:

XX/XX/2017			
627 STOK DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI GİDERİ		8.500,00	
627.01 Fiğ	8.000,00		
158 STOK DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI			
158.01 Fiğ	182.00,00		8.500,00

Canlı Varlıklarda Süt Üretimi (TDMS – TMS)

Canlı hayvan işletmeleri biyolojik bir yapı olması sebebiyle diğer üretim sektörlerinden farklı olup, üretim olmasa bile katlanmaları gereken maliyete sahiptirler Bu sebeple bu tür işletmelere muhasebe açısından farklı bir pencereden bakmak icap etmekte veya bunu zorunlu kılmaktadır. Süt üretiminde kullanılan ineklerin tamamı biyolojik olarak doğumdan önceki iki ayda sütten kesilmektedir ki; bu döneme kuru

dönem denilmektedir. Bu dönem içerisinde işletme temel mamul olan süt üretememektedir. Buna karşın ineklerin bakım ve beslenmesi devam etmekte yani işletme üretim maliyetine katlanmaya devam etmektedir. Bu tip işletmelerde TDMS açısından muhasebe işlemleri gerçekleştirilirken, ilk olarak kuru dönemle ilişkili direkt ilk madde ve malzeme giderleri, direkt işçilik giderleri ve genel üretim giderleri o süreç içerisinde doğuşu gerçekleşen buzağılarla ilişkili masraflar halinde değerlendirilir (Hacıhasanoğlu & Ünlü, 2017: 303). Ancak üretime dahil olamadan ölmüş olan buzağıların maliyeti belirlenerek gider kayıtları tutulmalı ve verim alma imkanı kalmamış olan kuru ineklerin maliyetleri ayrıştırılmalı ve kayıtları tutulmalıdır. Çalışmada sadece maliyetin üretime yüklenmesine dair muhasebe kayıtlarına değinilmektedir.

XX/XX/2017			
151 YARIMAMÜL ÜRETİM		232.750,00	
151.01 Erkek Buzağılar	232.750,00		
258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR		414.750,00	
258.01 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış inek)	414.750,00		
680 ÇALIŞMAYAN KISIM GİDER VE ZARARLARI		25.980,00	
680.01 Kurudaki İneklere Ait Maliyetler	25.980,00		
689 OLAĞAN DIŞI GİDER VE ZARARLAR		11.258,00	
711 DİR. İLK MADDE VE MALZE GİD. YANSIMASI			289.000,00
721 DİREKT İŞÇİLİK GİD. YANS.			26.000,00
731 GÜG YANSIMASI			369.738,00

Kuru dönem sonunda işletmenin ürettiği 151 Yarı Mamül Üretimi ile 258 Yapılmakta Olan Yatırımların hesabına ilişkin yardımcı hesabın defter kaydı aşağıdadır.

BORÇ	151.01 Erkek Buzağılar	ALACAK
	185.425,00	
	17.586,00	
	29.739,00	
TOPLAM	232.750,00	

BORÇ ALACAK	258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR	
	245.740,00	
	28.965,00	
	140.045,00	
TOPLAM	414.750,00	

Üretimi gerçekleştirilen 370 buzağının 237 tanesi dişi 133 tanesi erkek buzağı olup sırası ile toplam maliyetlerinin 414.750 TL ve 232.750 TL olduğu görülmektedir. Birim üretim maliyeti ise 1750 TL' dir. TMS ise üretimi gerçekleşmeyen döneme ilişkin maliyetleri, süreç masrafı gibi değerlendirmekte, aynı zamanda beraber yeni doğmuş buzağıların da

kazandıran bir durum olduğunu ifade etmektedir. Buzağıların aktife alınması işleminde satış maliyetleri düşülmüş gerçeğe uygun değerleri üzerinden muhasebeleştirilmesi gerekmektedir (Hacıhasanoğlu & Ünlü, 2017: 405). Üretimi tamamlanıp satılacak olan erkek buzağılar için TDMS'den farklı olarak 164 Canlı Büyükbaş Hayvanlar adlı hesap kullanılacaktır. Damızlık olarak şirketin devamı için gelecek senelerde kullanılması düşünülen dişi buzağılar ise, 219 Yapılmakta Olan Canlı Varlık Yatırımları hesabında uzun vadeli yatırım için takip edilecektir. Buzağılar aktife alınırken satış maliyetleri düşülerek ulaşılan gerçeğe uygun değerleri yeni doğmuş erkek buzağılar için 1.695 TL, dişi buzağılar için ise, 1.575 TL olarak hesaplanmıştır.

XX/XX/2017		
659 DİĞER GİDER VE ZARARLAR	634.738,00	
711 DİR. İLK MADDE VE MAL.GİD. YANSIMASI		289.000,00
721 DİREKT İŞÇİLİK GİD. YANS		26.000,00
731 GÜG YANSITMA		369.738,00

XX/XX/2017			
164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR		232.750,00	
164.01 Erkek Buzağılar	232.750,00		
219 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI		373.275,00	
219.01 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış İnek)	373,275,00		
606 CANLI VARLIK DEĞERLEME FARKLARI		606.025,00	
606.01 Erkek Buzağılar	232.750,00		
606.02 Dişi Buzağı Üretimi	373.275,00		

Türkiye Muhasebe Sistemi'nde buzağılar kazanç olarak görüldüğü için aktife alınma işlemlerinde gerçeğe uygun değer miktarınca gelir olarak kayıt düşülmektedir. Bununla beraber üretim yapılamayan kuru döneme ait katlanılmak zorunda kalınan maliyetler buzağı üretim maliyetleri içerinde görülmemektedir (Hacıhasanoğlu & Ünlü, 2017 : 405). Bu problemi çözmek için Hacıhasanoğlu ve Ünlü yapmış oldukları çalışmalarında, TMS'de bulunmamasına rağmen bir öneri olarak, buzağıların doğum anına kadarki maliyetlerinin buzağı üretim maliyetine eklenmesi ve satış maliyetleri düşülerek ulaşılan gerçeğe uygun değer ile değerleme yapılmasını tavsiye etmişlerdir. Bu durumda kuru döneme ait maliyetler, yeni doğan buzağı ve diğer unsurlara yüklendiğinde muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır.

XX/XX/2017			
164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR		232.750,00	
164.01 Erkek Buzağılar	232.750,00		
219 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI		414.750,00	
219.01 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış İnek)	414.750,00		
659 DİĞER GİDER VE ZARARLAR		37.238,00	
659.01 Kurudaki İneklere Ait Maliyetler	25.980,00		
659.02 Ölen Buzağılara Ait Maliyetler	11.258,00		
711 DİR. İLK MADDE VE MALZE GİD. YANSIMASI			
721 DİREKT İŞÇİLİK GİD. YANS.			289.000,00
731 GÜG YANSIMASI			26,000,00
			369.738,00

Canlı varlığın, satış maliyetlerinin düşülmesi sonucu ulaşılan gerçekle ilişkili değeri ile maliyet bedeli arasında oluşan farkın gelir tablosuna aktarılması ile ulaşılan yevmiye kaydı aşağıda verilmiştir.

XX/XX/2017			
606 CANLI VARLIK DEĞERLEME FARKLARI		48.790,00	
606.01 Erkek Buzağılar	7.315,00		
606.02 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış İnek)	41.475,00		
164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR			
164.01 Erkek Buzağılar	7.315,00		7.315,00
219 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI			
219.01 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış İnek)	41.475,00		41.475,00

Canlı Varlıkların Değerlemesi ve Dönem Sonu Muhasebe İşlemeleri (TDMS-TMS)

İneklerin doğum yapmasıyla, işletmenin ana ürünü olan süt üretimi, mart ayında gerçekleşmeye başlamıştır. Bir taraftan süt üretimi devam ederken, diğer taraftan da buzağılara ait üretim süreci işlemleri yapılmaktadır. Bu faaliyetler sonucu işletmenin üretmiş olduğu ürünlerin üretimden oluşan giderlerinin ürünlere aktarılmasına dair TDMS'ye göre yevmiye kaydı aşağıda verilmiştir.

XX/XX/2017			
151 YARIMAMUL ÜRETİM		991.176,00	
151.01 Süt Üretimi	758.426,00		
151.02 Erkek Buzağı Üretim	232.750		
258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR		414.750,00	
258.01 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış İnek)	414.750,00		
680 ÇALIŞMAYAN KISIM GİDER VE ZARARLARI		48.456,00	
680.01 Kurudaki İneklere Ait Maliyetler	48.456,00		
711 DİR. İLK MADDE VE MAL.GİD. YANSIMASI			656.865,00
721 DİREKT İŞÇİLİK GİD. YANS			75.450,00
731 GÜG YANSITMA			722.067,00

İşletme tarafından elde edilen sütün tamamının satıldığı varsayılarak gidere dönüştürülen tutarlar için aşağıda muhasebe kayıtları verilmiştir.

XX/XX/2017			
152 MAMÜLLER		758.462,00	
152.01 Süt Üretimi	758.462,00		
151 YARIMAMUL ÜRETİM			758.462,00
151.01 Süt Üretimi	758.462,00		

XX/XX/2017			
620 SATILAN MALIN MALİYETİ		758.462,00	
620.01 Satılan Sütün Maliyeti	758.462,00		
152 MAMULLER			758.462,00
152.01 Süt Üretimi	758.462,00		

Dişi buzağılar yatırım amaçlı elde tutulmakta, erkek buzağılar ise bir yılı tamamlamalarının akabinde mamul statüsüne ulaşacaklardır. Bu sebeple buzağılara ait üretim süreci dönem sonu olmasına rağmen devam etmektedir. Değerleme ölçüsünde herhangi bir değişiklik olmayıp maliyet bedeli olarak devam edilecektir. Bu durumda TDMS açısından herhangi bir işlem yapmaya gerek olmayıp muhasebe takibi önceki hesaplar üzerinden devam edecektir. TMS açısından ise durum böyle olmayıp, değerleme ölçüsü gerçeğe uygun değer olacağından, dönem sonu değerleme işlemleri öncesi muhasebe kaydı aşağıdaki şekildedir.

XX/XX/2017			
151 YARIMAMUL ÜRETİM		758.426,00	
151.01 Süt Üretimi	758.426,00		
164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR		232.750,00	
164.01 Erkek Buzağı Üretimi	232.750,00		
219 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI		414.750,00	
219.01 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış İnek)	414.750,00		
659 DİĞER GİDER VE ZARARLAR		48.456,00	
659.01 Kurudaki İneklere Ait Maliyetler	48.456,00		
711 DİR. İLK MADDE VE MAL.GİD. YANSIMASI			656.865,00
721 DİREKT İŞÇİLİK GİD. YANS			75.450,00
731 GÜG YANSITMA			463.773,00

XX/XX/2017			
152 MAMULLER		758.462,00	
152.01 Süt Üretimi	758.462,00		
151 YARUMAMUL ÜRETİM			758.462,00
151.01 Süt Üretimi	758.462,00		

XX/XX/2017			
620 SATILAN MALIN MALİYETİ		758.462,00	
620.01 Satılan Sütün Maliyeti	758.462,00		
152 MAMÜLLER			758.462,00
152.01 Süt Üretimi	758.462,00		

TMS değerleme ölçüsü olarak, satış maliyeti düşülmüş gerçeğe uygun değeri esas almaktadır. Bu nedenle değerlemesi işleme gerçeğe uygun değer üzerinden olmalıdır. 10 aylık erkek buzağının gerçeğe uygun değeri 3.900 TL ve dişi buzağının ise gerçeğe uygun değeri 3.600 TL ve her ikisinin maliyet bedeli 4000 TL olarak belirlenmiştir. Bu varlıklara ilişkin büyük defter kaydı:

BORÇ	164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR	ALACAK
225.435,00 232.750,00		

BORÇ	219 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI	ALACAK
373.275,00 414.750,00		

Bu durumda 164 nolu hesap 458.185,00 TL borç bakiyeyi vermiş, yine 219 nolu hesabın verdiği borç bakiyesi 788.025,00 TL olmuştur.

Dönem Sonu Değerleme İşlemleri

Dönem sonu itibariyle değerleme farklarını gösteren muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

XX/XX/2017			
164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR		13.300,00	
164.01 Erkek Buzağılar	13.300,00		
219 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI		94.800,00	
219.01 Dişi Buzağı Üretimi (Olgunlaşmamış İnek)	94.800,00		
606 CANLI VARLIK DEĞERLEME FARKLARI			108.100,00
606.01 Erkek Buzağılar	13.300,00		
606.02 Dişi Buzağı Üret.	94.800,00		

TMS 41 İle İlgili Faaliyet Standartlarına Göre Muhasebe Faaliyetlerinin Yerine Getirilmesinin Faydaları

- Tarımsal faaliyetler muhasebesinde TMS 41 kullanılması, işletmelerin şeffaflığına pozitif olarak katkı sağlayacaktır. Bir işletmenin şeffaf olması muhasebe hilelilerine de pozitif manada katkı sağlayacaktır.
- Tarımsal faaliyetler muhasebesinde TMS 41 kullanılması, işletmeye ait defter değeri ile piyasa değeri arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldıracaktır. Bu durumda devlet için vergi anlamında bir kazançtır.
- Tarımsal faaliyetler muhasebe işlemlerinde tüm işletmelerin TMS 41 standardını kullanması şirket için de büyük bir katkı olacaktır.
- TMS 41 standardının bütün tarım işletmelerince rahat ve sorunsuz bir şekilde kullanılabilmesi için TDHP'de yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır.
- Günümüz Türkiye'sinde, TMS 41 tarafından benimsenen gerçeğe uygun değerin belirlenmesinde işletmeler tarafından bir takım

sorunlar yaşanmakta olup, değerleme sorunu aktif tarımsal piyasa fiyatının belirlenmesi ile aşılmalıdır. TMS 41 gerçekle ilişkili değerin oluşacağı yerin aktif piyasalar olduğunu belirtmektedir. Büyükbaş hayvan işletmesi yapan şirketlerde, hayvanlardaki büyüme, kilo alma veya zayıflama gibi biyolojik değişiklikler önemli bir meseledir. Mevcut vergi ve muhasebe standartları açısından bu biyolojik değişimi muhasebeleştirmek mümkün değildir. TMS 41 açısından ise, canlı hayvanlardaki bu biyolojik değişimin muhasebeleştirilmesi istenen bir durumdur. Çünkü bu biyolojik olarak artış veya azalış, şirket açısından kar veya zarardır. Söz konusu fiziksel değişimden kaynaklanan artış veya azalış, fiyat artışından kaynaklanan artış ve azalış gibi kaydedilip raporlanmalıdır.

SONUÇ

Bitkisel, hayvansal, su ürünleri ve orman ürünleri üretimi gibi faaliyetler kapsamından oluşan, içerisinde sermaye, iklim koşulları, tabiat, doğa, iş gücü ve arazi gibi bileşenleri barındıran eylemlerin tümü tarımsal faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri yerine getiren tüm işletmeler de tarım işletmeleridir. Bu işletmelerin faaliyetleri sonucunda meydana gelen ürün ve üretim mamullerinin kendine has üretim süreci aşamalarında ortaya çıkan ekonomik işlem ve olayları, evrensel muhasebe, yasa ve kuralları içerisinde parasal değer olarak kaydeden, sınıflara ayıran, özetleyerek bir rapor içerisine alan ve bu işlemeleri kendine özgü bir metot ile yorumlayabilen bilgiler bütününden oluşan sistemse, tarımsal faaliyet muhasebesi olarak adlandırılmaktadır. Yedi milyardan fazla insanın yaşadığı dünyada, gelişmiş ve gelişmemiş olan bütün ülkeler için tarım ve tarıma dayalı faaliyetler stratejik bir öneme sahiptir. Ayrıca, diğer birçok sektörler için girdi ve ham madde sağlaması açısından da vazgeçilemez bir faaliyet alanıdır. Yaşanan teknolojik gelişmelerin, tarım sektörlerini içerisine alması sebebiyle üst düzey üretim alanları ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece tarımsal anlamda modern üretime geçişler başlamıştır. Anadolu'da tarım muhasebesi çok eski olmasına rağmen, tarım sektörü alanında yaşanan gelişmeler ile tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi hususunda yaşanan gelişmeler aynı paralelde devam etmemiştir. Bunda, işletmelerin küçük alile işletmesi olması, vergiden muaf olmaları ve kaynaktan vergilendirilmesi gibi hususlar etkili olmuştur. Çalışmada, yasal düzenlemelerden olan TDMS ve TMS süreci incelenmiştir. Bu

anlamda TMS'nin canlı varlıkları ayırarak, canlı varlıkların cansız birer meta gibi değerlendirilmesi hususundaki eksikliğin kısmen azaltılması hedeflenmiştir.

Gelişmiş ülkelere bakıldığında, tarım sektörünün her zaman en üst seviyede desteklenmiş olduğu görülmektedir. Bu sayede, şirketler ve tarım üreticileri serbestleşme sürecinden uzak tutulmuştur. Gelişmekte olan ülkeler ise, kendi sistemlerini kuramadıkları için DB, IMF ve DTÖ gibi kuruluşların sistemlerine tabi olmuşlardır. Türkiye'de tarım alanında uygulanan politikalarda 1980 yılına kadar devlet etkili olmuş ve devlet tarafından desteklenmiş, teşvik edilmiş ve korunmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise serbestleşme süreci başlamış ve tarıma yön veren kurum ve kuruluşlar özelleştirilmiştir. Bu anlamda tarım sektörü üzerinde devletin etkisi azalmış, uluslararası kuruluşların etkisi artmıştır. Bu durum tarım ile uğraşan küçük işletmelerin gelirlerini etkilemiş ve tarımsal faaliyet alanında daralma olmuştur. Türkiye 'de 1990'lı yılların sonlarına kadar kısa vadeli araçlarla tarımsal destek politikaları uygulanmıştır. 2000'li yıllar ise tarımsal reform sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte AB ile ortaklaşa tarım politikalarında uyumluluk, DTÖ Tarım ve IMF gibi kurumlarla anlaşmalar hız kazanmıştır. Ancak bu uygulamalar tarımsal alandaki yapısal sorunların çözümü hususunda yetersiz kalmış ve tarım üreticileri arasındaki gelir bazındaki makas açılmıştır. Bu anlamda Türkiye tarımsal faaliyet kolları ve tarımsal ürün üretimi hususundaki yapısal problemler ve Türkiye'nin uluslararası arenada rekabet edebilirlik durumu değerlendirilmelidir. Uygulanan tarım politikaları dönemsel dalgalanmaları beraberinde getirmektedir. Türkiye'de tarım ile uğraşan insanların özellikle kırsal bölgelerde yaşamaları, arazi yapısının çok küçük parçalara ayrılmış olması, düşük verimli ürünlerin tercih edilmesi ve sulamadaki yetersizlik gibi olumsuz katalizörler bu dalgalanmanın sebeplerindendir.

TMS 41canlı varlıkların değerlemesinde, canlı varlıkların defter değerinden maliyet bedelinin düşülmesi ile ulaşılan gerçeğe uygun değer ile değerlemeyi esas almıştır. Tarımsal faaliyet sonucu, üretilen tüm tarımsal ürünlerde hasat zamanına kadar olan süreç TMS 41 standardı kapsamındadır ve bu standarda göre değerlendirilir. Hasat sonrası ise diğer ilgili standartlar devreye girmektedir. TMS 41 standardında finansal tablo kayıtlarına canlı varlıklar kaydedilirken gerçeğe uygun değer verileri kullanılmaktadır. Ayrıca piyasanın

koşullarındaki artış ve azalışlara bağlı olarak canlı varlığa ait değerdeki değişmeler dikkate alınmakta ve bu artış ve azalışlar dönem karı veya zararına eklenmektedir.

TDMS'de, satış amaçlı yetişen buzağılar, üretim aşamasındaki yemler "151 YARIMAMULLER-ÜRETİM", sağmal inekler "256 DİĞER MADDİ DURAN VARLIKLAR" hesabına kaydedilmektir. TMS'de ise bu alan da yapılmış olan bilimsel çalışmalardaki hesap önerileri dikkate alınarak yapılan muhasebe kayıtlarında satış amaçlı yetiştirilen buzağılar "164 CANLI BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR", üretim aşamasındaki yemler "160 TARLA BİTKİLERİ" ve sağmal inekler "212 BÜYÜKBAŞ CANLI VARLIKLAR" hesabına kaydedilmiştir. Bu ayrım gerçeğe uygun değerin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. TDMS'den farklı olarak TMS'de 164 Canlı Büyükbaş Hayvanlar adlı bir hesap kullanılacaktır. Damızlık olarak şirketin devamı için gelecek senelerde kullanılması düşünülen dişi buzağılar ise, 219 Yapılmakta Olan Canlı Varlık Yatırımları hesabında uzun vadeli yatırım için takip edilecektir. TDMS'de üretim yapılamayan kuru döneme ait katlanılmak zorunda kalınan maliyetler buzağı üretim maliyetleri içerinde görülmemektedir. Bu problemi çözmek için TMS'de bulunmamasına rağmen bir öneri olarak, buzağıların doğum anına kadarki maliyetlerinin buzağı üretim maliyetine eklenmesi ve satış maliyetleri düşülerek ulaşılan gerçeğe uygun değer ile değerleme yapılması tavsiye edilmiştir.

KAYNAKLAR

Bayri, O. (2010). Tekdüzen Muhasebe Sistemine Ve Türkiye Muhasebe - Finansal Raporlama Standartlarına Göre Bilançonun Biçimsel Yapısı, Kapsamı Ve İçeriğinin Karşılaştırmalı Analizi. *Mali Çözüm Dergisi*, (98), 89–116. Retrieved from http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/98malicozum/4 H osman bayri.pdf

Çevik, Z. (2015). *TMS 41 Çerçevesinde Kanatlı Kümes Hayvanlarının Değerleme ve Raporlanması*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstiitü İşletme Anabilim Dalı, Sakarya.

DPT. (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kaşkınma Planı 2001-2005*. Ankara. Retrieved from http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/content.aspx?List=8661bcf7-9da5-4ecb-a190-

Gökgöz, A. (2012). *Balık Üretme İşletmelerinde TMS 41 Kapsamında Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Muhasebeleştirilmesi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya.

Hacıhasanoğlu, T., & Ünlü, A. (2017a/b). Canlı Varlıkların Tms 41 Ve Tekdüzen Muhasebe Sistemine Göre Muhasebeleştirilmesi: Süt Üretim İşletmesi Uygulaması. *International Journal of Academic Value Studies*, *3*(9), 394–410. Retrieved from www.javstudies.com

Koç, Y. (1972). Tekdüzen Muhasebe Sistemi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *27*(3).

Murat, N. (2013). *Tarımsal Faaliyetler ve Canlı Hayvan Yetiştiriciliği Konularıyla İştigal Eden İşletmelerde Stoklar, Muhasebe ve Maliyet Muhasebesi Uygulamaları (TMS 2 ve TMS 41 Çerçevesinde)*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

Öcal, D. (2016). *41 Nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41) Vergi Usul Kanunu ve Tek Düzen Hesap Planı Açısından Küçük ve Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve Değerleme İşlemi*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Muhasebe ve Finansman Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.

Özulucan, A. (2008). Vergi Usul Kanunu ve Tarımsal Faaliyetler Standardı Çerçevesinde Devamlı Olarak Ürününden Yararlanmak Amacıyla Edinilen Küçük ve Büyükbaş Hayvanların Amortisman İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, *10*(1–2), 157–182. Retrieved from http://sbmyod.selcuk.edu.tr/sumbtd/article/view/183

Özulucan, A., & Deran, A. (2008). 41 Nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41), Vergi Usul Kanunu ve Tekdüzen Hesap Planı Açısından Küçük ve Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve Değerleme İşleminde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(25), 1–23. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/erusosbilder/issue/23758/253200

T.D.K. (2017). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. Retrieved February 22, 2017, from http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58ad4918598425.30612875

Tazegül, A., & Kahramani, A. (2018). Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve TMS-41 Kapsamında Büyükbaş Hayvanların Muhasebe Kayıtlarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, *9*(17), 235–256. https://doi.org/10.9775/kauiibfd.2018.010

Tekşen, Ö. (2010). TMS-12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Verginin İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *15*(2), 297–317. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/download/article-file/194581

TMS 20. (2005). *Türkiye Muhasebe Standartları*. Retrieved from

http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/TürkiyeMuhasebe Standartları/TMSTFRS2019Seti/TMS/TMS 20.pdf

TMS 41. (2006). *Türkiye Muhasebe Standartları*. Retrieved from http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/TürkiyeMuhasebeStandartları/TMSTFRS2019Seti/TMS/TMS 41.pdf

Top, T. (2009). *Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Canlı Varlıkların Değerlemesi; Büyükbaş Hayvanlar Üzerinde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İsparta.

TUİK. (2017a). İstatistik Verileri (Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler). Retrieved March 13, 2017, from

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

TUİK. (2017b). Türkiye İstatistik Kurumu Konularına Göre İstatistikler. Retrieved March 12, 2017, from

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

TUİK. (2018). Türkiye İstatistik Kurumu. Retrieved March 7, 2019, from

http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist

Tunçez, H. A. (2011). *Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesinin Türkiye Muhasebe Standardı-41 Çerçevesinde İncelenmesi: Bir Tarım İşletmesinde Örnek Uygulama*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ünlü, A. (2016). *Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinde Muhasebe İşlemlerinin Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve41 Nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS_41) Çerçevesinde İncelenmesi: 100 İneklik Bir İşletme Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.

VUK. Vergi Usul Kanunu. Türkiye. Retrieved from www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf%0A

Yazan, Ö. (2010). *Canlı Varlıkların TMS 41 Çevresinde Muhasebeleştirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

SANAL PARA BİRİMİ BİTCOİN ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

BÖLÜM 9

Ersin TİMUR[1]

Burhan GÜNAY[2]

[1] Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Programı, ersinntimur@gmail.com

[2] Dr. Öğr.Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Berat Cömertoğlu Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, bgunay@ybu.edu.tr

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze mal ve hizmet satın alımı takas yönteminden başlayarak, gümüş, altın, değerli kağıtlar, güvene dayalı bir itibarın ticaret mübadelesi içerisinde kullanılmaları farklı dönemlere dayanmaktadır. Teknolojik gelişmelerin yaşanması ile beraber teknik anlamda paranın soyutlaştırılmasına yönelik bir gidişat izlenmektedir. Günümüzde bunun örneklerini kriptoğrafik olarak üretilen para birimlerinde görülmektedir. Önceden Pazar ortamında yapılan mal ve hizmet mübadelesinin günümüzde internet ortamında yapılma imkânı vardır. Ticaret işlemleri ile para transferlerinin internet üzerinde yapılmaya başlaması, sanal para birimi kavramını ortaya çıkarmıştır.

Elektronik ortamda yapılan ödemelerin yapılması bir anlamda alım-satım işlemleri kolaylaştırmaktadır. Elektronik ödemeler her ne kadar ticaretsel işlemleri kolaylaştırsa da birtakım avantaj ve dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Elektronik olarak yapılan ödemeler, ödeme hızını kolaylaştırmaktadır. Bunun yanında birtakım maliyetleri de düşürmektedir. Örneğin, işlem maliyetleri gibi. Görünüşte birtakım kolaylıklar sağladığı görünse de elektronik ödemelerin dezavantajlarında da söz etmek mümkündür. Örneğin Bitcoin vb. Dijital para, sanal para vb. kavramlar kullanıldığı zaman akla ilk gelen Bitcoin para birimidir. Bitcoin, herhangi bir merkezi otoriteye bağlı olmamakla beraber bir güvene de bağlı değildir. Bitcoin'in asıl anahtarını kriptografik mekanizmalar oluşturmaktadır. Bitcoin'in merkezi bir otoriteye bağlı olmaması ve hiçbir kurum tarafından denetlenmeyip düzenlenmemesi kullanıcılar açısından bir risk unsuru olarak görülmektedir.

Ülkelerin merkezi otoriteleri ulusal para ile ilgili gerek duydukları düzenlemeleri yapabilme statüsüne sahip konumdadırlar. Ancak kripto para birimleri üzerinde hükümetlerin, işletmelerin, düzenleyici kuruluşların herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır. Örneğin kripto para ihraç edemezler. Oysa rezerv para üzerinden bu durumu gerçekleştirebilmektedirler. Bu çalışmada 21.yüzyılın bir keşfi olan sanal para birimi Bitcoin'den söz edilmektedir. Çalışmada kripto paraların tarihçesi, kripto paraların tanımı, kripto paraların avantaj ve dezavantajları açıklanmıştır. Bunların yanında Bitcoin'in tanımı, işeyiş mekanizması ve blockchain yapısı hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Bununla birlikte Bitcoin ile ilgili literatür araştırmasına değinilmiştir. Son olarak da Türkiye'de Bitcoin'in durumu analiz edilmiştir.

2. KRİPTO PARALARIN TARİHÇESİ

Geçmişten günümüze ticaret işlemleri takas yoluyla gerçekleşmiş ve paranın icadına kadar devamlılık göstermiştir. Paranın ortaya çıkışı ile birlikte mal ve hizmete ilişkin alım ve satımlar belirli değerlere sahip paralar üzerinden yapılmıştır. Fiziksel bir gerçekliği olan paranın kullanılması ve sonrasında paranın bankalar aracılığı ile sunulan kartlara taşınması hem ticaret hem de alışveriş işlemlerinde kullanılmaya başlayarak kolaylık sağlamıştır. Tarihsel geçmişten bu yana teknolojik gelişmeler ile birlikte ticaret hayatında alışveriş işlemlerinin, mal ve eşyaların takas yoluyla gerçekleştirilmesine son verilmiştir. Teknolojik gelişmeler, tarih boyunca paranın devrimsel dönüşümüne hız kazandırmıştır. Günümüzde bu devrimsel dönüşümün en güzel örneklerinden biri de şüphesiz kripto paralar olmuştur.

Para, mal ve hizmet takasında kullanılan en yaygın bir ödeme aracıdır ve paranın dört temel işlevi vardır. Bunlar; değişim aracı olması, hesap ve değer birimi olması, değer biriktirme ve spekülasyon aracı olması ve iktisat politikası aracı olmasıdır. Fiziksel bir niteliğe sahip para tarihsel süreç içerisinde devrimsel değişim göstermiş ve günümüze doğru dijital ortamda işlem görmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, fiziksel olarak varlığı bulunan para sanal hale gelmiştir. Böylece alternatif para birimi olan kripto paralar ortaya çıkmıştır. Kripto paralar, merkezi bir yapıya sahip olmayan paralardır (Altay, 2017, s. 34-36). Kripto para kavramı ve kripto para birimlerinin sağladığı avantaj ve dezavantajlar aşağıdaki bölümde daha geniş bir şekilde ifade edilmiştir.

Kripto para alanına ilk katkıda bulunan kişi Wei Dai'dir. Dai tarafından kripto para, şifreli bir para olarak tanımlanmıştır. Kriptoğrafik vb. metotların kullanılması ile merkezi bir otoriteye bağlı kalınmaksızın işlemlerin kriptografi kullanılarak gerçekleştirilebileceğini öne sürmüştür. Günümüzde de olduğu gibi tüm kripto para birimlerinin alt yapısını oluşturan sistem 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından geliştirilmiştir (Güleç, 2018, s. 21).

2.1. Kripto Para Kavramı ve Bitcoin

Kripto para, sanal ya da dijital ortamda şifreleme ile oluşturulan ve bu paraların alım ve satımının yine şifreler sayesinde mümkün olduğu ve işlemlerin kriptografik prensiplere uygun olarak yapıldığı dijital paralar kripto para olarak tanımlanır (Alpago, 2018, s. 414). Kripto paralar, merkezi olmayan ve bireyler arasında internet ağı üzerinden herhangi bir

finansal aracıya gerek duyulmaksızın karşılıklı transfer edilebilen paralardır (Alkış, 2018, s. 75).

Kripto paralar belirgin özelliklere sahip paralardır. Bu özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Günay ve Kargı, 2018, s. 63-64; Çarkacıoğlu, 2016, s. 8-9).

- Herhangi bir merkezi otoriteye bağlı değildir.
- Dijital niteliğe sahip para birimleridir.
- Anonim olma niteliğine sahiptir.
- Kripto para fiyatları değişken eğilim gösterirler.
- Alternatif para birimleridir.
- Fiziksel karşılığı olmayan paralardır.
- Algoritmik işlemlere dayalı şifreleme yöntemiyle performans gösterirler.
- Kripto sistemlerde üçüncü bir taraf bulunmamaktadır.
- Sınırlı kullanım alanına sahiplerdir.
- Blockchain teknolojisi kapsamında işlemlerin değiştirilmesi ya da geri alınması oldukça güçtür.

Kripto paraların geleneksel paralardan farklı olarak sağladığı avantajları ve dezavantajlarını bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Tüfek, 2017, s. 78-79).

- Vergi ve beyan gibi yasal düzenlemelerden uzaklardır.
- Hükümetler tarafından vergi kesintilerine tabi değillerdir.
- Kripto paralar ile ilgili hareketlilikler herhangi bir kurum tarafından takip edilmemektedir.
- Kullanıcıların transfer işlemleri ve para miktarları bir başkası tarafından bilinmemektedir.
- Fiziki bir varlığa sahip olmadıklarından dolayı kolaylıkla taşınabilmektedirler.
- Kullanıcı isteklerine göre fiziki para olarak saklanabilme imkanına sahiplerdir.

- İşyeri kullanıcıları için herhangi bir komisyon uygulaması söz konusu değildir.
- Transfer ve işlem maliyetleri düşüktür.
- Küçük bir kullanım alanına sahiptir.
- Tamamen spekülatif paralardır. Yani, değerleri ani bir düşüş ya da yükseliş gösterebilir.
- Kripto paralar dolandırıcılığa açıktır ve kripto paralar ile gerçekleştirilen işlemlerden geri dönülememektedir.

Kripto paralar arasında en popüler yere sahip para birimleri arasında Bitcoin yer almaktadır. Dünyanın en yaygın para birimleri arasında en popüleri olan Bitcoin kriptoğrafik kanıta dayalı bir ödeme sistemidir. Geçmişten günümüze doğru pek çok ödeme araçları ortaya çıkmıştır. Bu araçlardan farklı olarak Bitcoin internet aracılığıyla dijital ortamda işlem gören sanal para birimi olmuştur. Modern dünyamızda teknolojinin gelişmesiyle beraber çağdaş yenilikler hız kazanmıştır. Bu yeniliklerden biri de şüphesiz ki Bitcoindir. Bitcoin geleneksel ödeme araçlarının dışına çıkmış bir ödeme aracıdır. Merkez bankaları tarafından para politikaları çerçevesinde ödeme araçları üzerinden bir takım sınırlayıcı tedbirler alınabilmekte ve piyasalara müdahale edilebilmektedir. Ancak Bitcoin üzerinde herhangi bir merkezi otorite Bitcoin'e ilişkin düzenleme ve kısıtlama getirme konusunda bir yetkiye sahip değildir. Bitcoin'in böyle bir niteliğe sahip olması, Bitcoin'i diğer ödeme araçlarından ayıran en belirgin özelliklerinden biridir. Diğer özellikleri arasında gelişmiş şifreleme teknikleri ile oluşturulan dijital para birimi olması, blok zinciri (blockchain) yapısıyla işlem görmesi ve maliyetinin düşük olması vb. özellikler yer alır.

Bitcoin'in tasarlanmasında ve ortaya çıkmasında Satoshi Nakamoto takma adıyla bilinen bir araştırmacı rol oynamaktadır. 2008 yılından itibaren ortaya çıkan ve finansal piyasalarda dolaşıma açılan Bitcoin eşler arası çalışan elektronik bir ödeme sistemidir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dünyanın hemen hemen her yerinde ticaret işlemleri internet üzerinden kolaylıkla yapılabilmektedir. Günümüzde elektronik ödemeleri işleyen finansal kurumlar gibi üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu sistemde Bitcoin işlemleri güvene dayalı olarak üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilebilmektedir (Nakamoto, 2008). Bitcoin dünya çapında işlem gören bir ödeme sistemidir. Satoshi

Nakamoto adıyla bilinen bir kişi ya da grup tarafından icat edilen Bitcoin 2009 yılında açık kaynaklı bir yazılım olarak piyasaya sürülmüş ve işlem görmeye başlamıştır (Bhosale ve Mavale, 2018, s. 133).

Bitcoin uçtan uca (peer to peer) şifreleme yöntemiyle para transferi konusunda alternatif bir yaklaşım sunmaktadır. Günümüzde para transferi işlemlerinde bankalar gibi finansal kuruluşlara ihtiyaç duyulmaktadır. Finansal kuruluşlar aracılığıyla yapılan para transferleri beraberinde birtakım maliyetleri de getirmektedir. Bitcoin işlemlerinde kişiye özel sanal cüzdanlar söz konusudur. Sanal cüzdan kişi tarafından ücretsiz ve kolaylıkla oluşturulabilmektedir.

Sanal ortamda oluşturulan cüzdanların kaybedilmesi veya başka bir hesaba Bitcoin transfer edildiği esnada yapılan işlemin iptali söz konusu olmamakla birlikte yasal bir hakkın aranması için de hiçbir kuruma başvuru yapılamamaktadır. Burada en büyük tehlike şifrenin kaybedilmesi veya dijital ortamda çalınması gibi risklerin var olmasıdır. Böyle sorunların yok edilmesi için her bir cüzdana QR ile gösterilen karekodlar verilmektedir. Böylelikle QR okuyucunun kullanılması ile başka bir hesaba doğru ve hızlı bir şekilde Bitcoin transferi gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca cüzdanlar arası yapılan transfer işlemlerinde hangi tarihte ve kaç Bitcoinlik işlem yapıldığı izlenilebilmektedir (Dilek, 2018, s. 22). Bitcoin para birimi olarak BTC kısaltması ile gösterilir. Uluslararası piyasalarda Bitcoin dışında farklı kripto paralarda işlem görmektedir. Bitcoin başta olmak üzere dünya da yaygın bir şekilde işlem gören 10 kripto para birimi ve değerleri aşağıda yer alan Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1: *Sanal Para Birimleri ve Değerleri*

Para Birimi	Fiyat (TL)	Fiyat ($)	Değişim	Kur Kodu
Bitcoin	58654.0640	10330.0	-0.29 %	BTC
Ethereum	1017.7223	179.2301	-0.28 %	ETH
Ripple	1.4320	0.2522	-0.09 %	XRP
Litecoin	391.4619	68.9400	+0.16 %	LTC
Bitcoin Cash	1680.3234	295.9201	-1.37 %	BCH
Ethereum Classic	35.4326	6.2400	-0.77 %	ETC
Monero	415.9071	73.2450	-1.71 %	XMR
Dash	500.4288	88.1300	+3.84 %	DASH
Lisk	6.0190	1.0600	+0.35 %	LSK
Bitcoin Gold	57.1237	10.0600	-2.82 %	BTG

Kaynak: https://tlkur.com/kripto.htm (13.09.2019).

Bitcoin diğer paralardan farklı olarak, herhangi bir ülkenin merkez bankasına bağlı bulunmadığı için hiçbir ülkenin ekonomik durumundan etkilenmez. Bitcoin'in kime ait olduğu bilinmediği ve herhangi bir merkezi otorite tarafından denetlenmediği için Bitcoin ile ilgili açılmış hesaplara el konulması, Bitcoin hesaplarının dondurulması gibi durumlar söz konusu değildir (http://www.mahfiegilmez.com/2013/11/bitcoin.html).

Bitcoin kripto para birimi bazı avantajlara sahip olmanın yanında birtakım dezavantajlara da sahiptir. Kripto paralar, transfer işlemlerinin hızlı olması, işlemlerin üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulmadan yapılması, vergilendirilmemesi, enflasyon ve manipülasyondan etkilenmemesi, zaman ve mekân konularında bir kısıtlamanın olmaması ve fiziksel olarak taşınmaması, alternatif yatırım aracı olması, güvenli olması, işlem maliyetlerin az olması vb. avantajlar sunarken, herhangi bir hükümet ya da merkezi bir otorite tarafından denetim altında tutulmaması, yeni bir teknoloji olması nedeniyle pek tanınmaması, yasal düzenlemelere tabi olmamasıdır. Bitcoin bu nedenlerden dolayı olası riskleri de beraberinde getirmektedir (Çetiner, 2018, s. 5-6).

Dünya çapında işlem gören Bitcoin'in piyasa değeri, piyasa fiyatı, dolaşımda bulunan toplam Bitcoin'ler, Bitcoin cüzdan kullanıcıları ve toplam işlem ücretleri gibi Bitcoin'e ilişkin istatistikler 2009-2019 dönemleri itibariyle aşağıda gösterilen grafiklerdeki gibidir.

Grafik 1: *Bitcoin Piyasa Değeri ($)*

Grafik 2: *Bitcoin Piyasa Fiyatı ($)*

Grafik 3: *Dolaşımdaki Toplam Bitcoinler*

Grafik 4: *Bitcoin Cüzdan Kullanıcıları*

Grafik 5: *Toplam İşlem Ücretleri*

Kaynak: www.blockchain.com (Grafik 1-Grafik 5) (13.09.2019).

2.2. Blockhain Yapısı

Blockchain, herkese açık, şeffaf, sıralı ve zaman damgalı Bitcoin tüm işlemlerin kaydedildiği küresel bir hesap defteridir. Blockchain basit bir veri tabanıdır. Bitcoin işlemleri blok zincirlerine işlenmektedir

(Çarkacıoğlu, 2016, s. 42). Blockchain, kripto paraların çalışmasını sağlayan, herhangi bir aracı kuruma ihtiyaç duyulmadan işlemlerin şeffaf bir şekilde güven içerisinde yerine getirilmesi sağlamaktadır (Dilek, 2018, s. 11). Sistem üzerinden kullanıcılar işlem geçmişini görebilmekte ve oluşturulan sanal paralar yine sistem üzerinden izlenebilmektedir (Avunduk ve Aşan, 2018, s. 372).

Bitcoin, ağın tüm kullanıcıları tarafından güncellenen ve tutulan tüm işlemlerin merkezi olmayan bir kaydını tutan blockchain adlı bir halka açık teknoloji üzerinde çalışmaktadır. Kullanıcılar tarafından yapılan işlemler daha sonra karmaşık bir matematik çözümüne dönüştürülen bloklara eklenmektedir. Çok güçlü bilgisayarlar kullanan madenciler, işlem olasılığını belirleyen bu çözümleri hesaplamaktadır (Gupta, 2017, s. 3). Sistemde hesap hareketleri bir ağ üzerinde yer almaktadır ve devamlı güncellenmektedir. Söz konusu sistem karmaşık ve dağıtılmış güvenlik ağı ile tek bir merkezi otorite tarafından kontrol edilmeden güvenli ve hızlı bir şekilde çalışmaktadır. Blockchain yapısı üç önemli noktada kolaylık sağlayan bir sistemdir. Birincisi; herhangi bir finansal kuruluşa ihtiyaç duyulmaksızın düşük maliyetli, hızlı ve güvenli bir şekilde işlemlerin yapılmasına imkân vermesi, ikincisi; merkezi bir otorite tarafından kontrolü olmadığından yolsuzluk ihtimalinin düşük olması, üçüncüsü ise varlık transfer işlemlerinin kolaylıkla takibi ve kontrolün en yüksek düzeyde yapılmasına olanak tanımasıdır (Çetiner, 2016, s. 4).

Şekil 1: *Blockchain Yapısı*

Kaynak: Khalilov vd. 2017.

İşlemlerin onaylanma süreci madencilik olarak ifade edilir. Madenci denilen kullanıcılar onaylanmayı bekleyen işlemleri blok yapısı içerisine toplamakta ve matematiksel bir problemin çözümü için yarışmaktadır. Burada problemi ilk çözen madenci, blok yapısını tamamlamaktadır ve zincirin sonuna eklemeye hak kazanmaktadır. Ödül olarak blok başına

tanımlanmış BTC'yi elde etmektedir (Karaoğlan vd. 2018, s. 16). Madenciliğin tanımını biraz daha açacak olursak, internet ortamında bilgisayar donanımı ya da benzeri donanımlar ile bir algoritmanın indirilmesi ve indirilen bu algoritmanın çözümü sonrasında blok oluşturulması ve bloğu oluşturanın sistem tarafından ödüllendirilmesi madencilik olarak ifade edilir. Ödül sonucunda ise madencilik yapan taraf kripto para kazanmaktadır. Ancak burada algoritmanın çözümü oldukça güçtür (Sayın ve Mercan, 2018, s. 702).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Nakamoto (2008), yeni bir ödeme aracı olan Bitcoin'in mucidi olarak bilinen Satoshi Nakamoto tarafından Bitcoin'in ilk kez tanımından ve işleyiş mekanizmasından söz edilmiştir. Blockchain yapısı hakkında bilgi verilerek, eşler arası ödeme sistemi ile dijital ortamda transfer işlemlerinin güvene dayalı bir şekilde işlem gördüğü ifade edilmiştir.

Sönmez (2014) ise Bitcoin'in ortaya çıkışı, Bitcoin'in özellikleri ve blockchain yapısıyla ilgili açıklayıcı bilgiler vererek, Bitcoin'in Dünya'da ve Türkiye'de gelişimi Bitcoin'in gelişimiyle birlikte ekonomi içindeki durumu analiz etmiştir.

Aslantaş Ateş (2016), kripto para birimleri ve Bitcoin'i açıklayarak Bitcoin'i muhasebe açısından açısından ele almıştır. Araştırma sonunda Bitcoin'in Türkiye'de yasal olmadığını ve Bitcoin ile ilgili yasal ve vergisel düzenlemelerin gerekli olduğunu belirtmiştir.

Koçoğlu vd. (2016), Bitcoin'in ortaya çıkışı, Bitcoin'in gelişimi ve fiyatlandırma sistemi hakkında kapsamlı bilgiler vermiştir. Çalışmada Bitcoin fiyatları incelenmiş ve Bitcoin'in likiditesi, piyasa etkinliği ve volatilitesi değerlendirilmiştir. Ayrıca Bitcoin piyasası uluslararası düzeyde analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda diğer para birimleri ile Bitcoin'in anlamlı bir ilişki göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Karaoğlan vd. (2017), Türk halkının kripto para piyasası farkındalığını ve tutumunu anket uygulamasıyla ulaşılan bilgiler kapsamında analiz etmiş ve Türkiye'de kripto para kullanan firmaların motivasyonlarını araştırmıştır. Araştırmada anket uygulaması 154 katılımcıyla gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların yüzde 37'sinin kripto para hakkında kısmen bilgi sahibi oldukları, yüzde 22.7'sinin de kripto parayı duyduklarını ancak ne olduğunu bilmediklerin ifade

etmiştir. Örneklemde yer alan firmaların ise temel olarak Bitcoin'i kabul ettiği gözlemlenmiştir.

Khalilov vd. (2017) ise Bitcoin ile ilgili tanımlayıcı bilgilere değinerek Bitcoin'in işleyiş yapısından söz etmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de ve dünyada sanal para alanında gerçekleştirilen çalışmalar ve düzenlemeler incelenmiştir.

Çetiner (2018), Bitcoin ve Bitcoin benzeri dijital para birimlerinin kullanım alanları hakkında kapsamlı bir literatür araştırması yapmıştır. Çalışmada Bitcoin ve Bitcoin'in işleyiş mekanizması hakkında tanımlayıcı bilgiler verilmiş ve Bitcoin'in faydalı ve riskli yönlerine değinilmiştir.

Alkış (2018) ise kripto parayı ve Bitcoin'i islam hukukunun hükümleri kapsamında değerlendirmiş ve ekonomiye getireceği avantaj ve dezavantajlardan söz etmiştir. Araştırmada para kavramının tanımı yapılarak İslam hukukunda para çeşitleri açıklanmıştır. Kripto para konusunda mevcut risklerin giderilmesi adına yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.

Doğan vd. (2018), Bitcoin'in işleyişi ve Bitcoin'in avantaj ve dezavantajlarına değinerek Türkiye'de Bitcoin işlemlerinin vergiye tabi olması durumunda ne şekilde vergilendirileceği ve muhasebeleştirileceğini yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Güleç vd. (2018), Bitcoin ve Bitcoin'in işleyiş mekanizması hakkında bilgi vererek söz konusu Bitcoin'in altın, döviz, pay senedi ve faiz piyasaları ile olan ilişkisini zaman serisi analiz yöntemleri ile sınamıştır. Çalışmanın sonucunda, Bitcoin fiyatlarının yükselen bir trende ve yüksek volatiliteye sahip olduğu ayrıca Bitcoin ile faiz değişkeni arasında nedensel bir ilişki saptanmıştır.

4. BİTCOİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇISI VE TÜRKİYE'DE BİTCOİN

Birçok ülkede merkez bankaları ve bankacılık düzenleme kurumu Bitcoin'e yönelik yasakları ortaya koymadan önce yatırımcıları ve finansal aracılık faaliyetinde bulunan kurumları uyarmıştır. Söz konusu Bitcoin'in bir merkezi otorite tarafından denetim altında olmaması bununla birlikte yeni bir teknoloji olması ve Bitcoin'in geleceğinin belirsiz olması, ülkeleri, denetleyici ve düzenleyici kurumları endişe

içerisinde bırakmaktadır (Çarkacıoğlu, 2016: s. 56).

Bitcoin gibi dijital ortamda işlem yapan tarafların kimliğinin bilinmemesi, dijital paraların yasa dışı faaliyetlerde kullanılmasına ortam hazırlamaktadır. Sanal cüzdanların, kaybolması, çalınması ve usulsüz olarak kullanılması nedeniyle bazı riskler taşımaktadır. Bitcoin'in beraberinde getirdiği riske karşılık piyasayı uyarmak amacıyla BDDK tarafından 2013 yılında basın duyurusu yapılmıştır (BDDK, 2013).

> *"6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun'un 27 Haziran 2013 tarih ve 28690 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdiğine işaret edilen açıklamada, şunlar kaydedildi: Kanunun geçici 1. maddesine göre bu Kanunda öngörülen yönetmelikler, Kanunun yayımı tarihinden itibaren bir yıl içinde hazırlanarak yürürlüğe konulacaktır. Kanunun geçici 2. maddesine göre ise Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla ödeme hizmetleri sunan ya da elektronik para ihraç eden ve bu Kanun kapsamında ihdas edilen ödeme veya elektronik para kuruluşu kategorisine dahil edilebilecek olan kuruluşlar, Kurumumuzca çıkarılacak ilgili yönetmeliklerin yayımı tarihinden başlayarak bir yıl içinde Kurumumuza baş vurarak gerekli izinleri almak ve uygulamalarını bu düzenlemelerde yer alan hükümlere uygun hale getirmek zorundadır. Herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla Kanun kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de söz konusu Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir."*

BDDK'nın basın duyurusunda görüldüğü üzere Türkiye'de yasal düzenlemelere tabi olmayan Bitcoin para biriminin herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından güvence altına alınmaması dolayısıyla elektronik para olarak görülmemektedir. Türk Hukuku'na göre elektronik paranın tanımı aşağıda ifade edildiği gibidir (http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/bitcoin-nedir-turkiyede-bitcoin-yasal-mi-40764088).

> *"Elektronik para ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, bu Kanunda tanımlanan ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değerdir.''*

Kripto para konusunda olası risklere karşı korunmak amacıyla diğer bir açıklama da geçmiş dönemde Başbakan Yardımcılığı yapan Mehmet Şimşek tarafından 34. Finansal İstikrar Komitesi'nde yapılmıştır. Söz konusu açıklamada aşağıda yer alan ifadeler dile getirilmiştir (https://www.yenicaggazetesi.com.tr/basbakan-yardimcisi-mehmet-simsekten bitcoin-uyarisi-181559h.htm).

> *"Kripto paralar ile ilgili işlem yapan kişilerin herhangi bir zarara uğramamaları için dikkatli olmaları ve işlem yaptıklarında olası olumsuzluklarla karşılaşabileceklerinin farkında olmaları gerekmektedir."*

Diğer taraftan, Bitcoin'e yönelik düzenlemelerin getirilmesine ve kamuoyunun bilgilendirilmesine yönelik Hazine Müsteşarlığı tarafından aşağıda belirtilen açıklama yapılmıştır (https://kriptoparahaber.com/hazine-mustesarligi-bitcoin-hakkinda.html).

> *"Kripto paraların ülkemizde yasal bir dayanağı bulunmamaktadır ve bu kapsamda gerçekleştirilen işlemler herhangi bir resmi otoritenin güvencesi altında değildir. Kripto paraya dayalı bazı iş modelleri, büyük kârlar vadeden oluşumlar şeklinde yapılanarak kişilerin bilgi eksikliğini suistimal etmektedir. Bu durum önemli maddi kayıplara neden olabilmektedir. Kripto para ihraç edecek girişimlerin başlangıç sermayesi elde etmeye dönük uygulamaları genellikle herhangi bir düzenleme ve gözetim kapsamında yapılmamaktadır. Bu nedenle de dolandırıcılık için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Kripto paranın dolaşımda olduğu piyasanın herhangi bir resmi otorite ya da garantör kurum tarafından denetlenme imkânı olmadığından, bazı kişilerce yatırım aracı olarak görülen kripto paranın aynı zamanda yasa dışı faaliyetlerde de kullanılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu hususlar çerçevesinde, kripto paralar ile ilgili işlem yapan kişilerin herhangi bir zarara uğramamaları için dikkatli*

olmaları ve kripto paralar ile ilgili işlem yaptıklarında yukarıda bahsi geçen olası olumsuzluklarla karşılaşabileceklerinin farkında olmaları gerekmektedir."

Bitcoin ülkemizde 2013 yılından bu yana bir yatırım aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Ülkemizde 50'den fazla kurumsal işletme Bitcoin ile alışveriş yapma taahhüdünde bulunmuştur (Durmuş ve Polat, 2018, s. 662). Morgan Stanley'in yaptığı araştırmaya göre Türkiye, kayıtlı kripto para işlem platformunun en fazla olduğu ilk 5 ülke arasında yer almaktadır. Araştırmanın bulgularına göre en çok kayıtlı kripto para borsası İngiltere'de yer almaktadır. Ardından Hong Kong, Amerika, Singapur ve sonrasında Türkiye gelmektedir (https://www.dunya.com/finans/haberler/morgan-stanley-ayi-piyasasi-uzakta-degil-haberi-414459). Ülkemizde sanal para birimlerine yönelik bir açıklamada SPK tarafından yapılmıştır. SPK tarafından aşağıda belirtilen açıklamada aracılık hizmetinde bulunan aracı kurumlara sanal para birimleri konusunda spot ya da türev işlemlerin yapılmaması gerektiği belirtilmiştir (https://www.dunya.com/finans/haberler/spkdan-araci-kurumlara-sanal-para-mektubu-haberi-392926).

"SPK'nın aracı kurumlara gönderdiği Genel Mektup'ta Bitcoin ve benzeri sanal paraların fark kontratı işlemlerine konu olup olmayacağı, sanal paralara dayalı türev araçlara yönelik müşterilere hizmet verilip verilmeyeceği hakkında kurula muhtelif aracı kurumlar tarafından görüş taleplerinin iletildiği bildirildi. Genel Mektup'ta söz konusu taleplerin görüşüldüğü kurulun 27 Kasım 2017 tarih ve 43 sayılı toplantısında sanal para birimleri ile ilgili olarak Türkiye'de bir düzenleme veya tanımlama bulunmadığı ve Sermaye Piyasası Kanunu kapsamında yer alan türev araçlara dayanak teşkil edebilecek unsurlar içerisinde sanal para birimlerinin bulunmadığı dikkate alınarak, bu aşamada müşterilere yönelik sanal para birimlerine dayalı spot veya türev işlemler yapılmaması gerektiği hususunda bildirimde bulunulmasına karar verildiği bildirildi."

Türkiye'de kripto para birimlerine dayalı TL bazlı hizmet veren tüm kripto para borsalarının verileri kapsamında Tablo 2' de görüleceği üzere Türkiye'de Bitcoin'in toplam işlem hacmi 217.715.211 TRY'dir. Her bir

borsaya ilişkin alış ve satış kurları Tablo 2'de açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 2: *Türkiye Toplam İşlem Hacmi: BTC/TRY (217.715.211 TRY)*

Borsa	Çiftler	Alış	Satış	Son İşlem	Hacim
Paribu	BTCTRY	58.918,00	58.996,00	58.918,31	43.318.509
BitHesap	BTCTRY	57.840,00	59.250,00	57.833,00	15.096.726
BtcTürk	BTCTRY	58.861,00	58.929,00	58.939,00	13.551.255
BorsaBit	BTCTRY	58.549,00	59.211,00	58.886,00	11.988.590
VeBitcoin	BTCTRY	59.000,00	59.599,99	59.055,00	1.995.379
Bitci.com	BTCTRY	57.327,00	59.323,00	59.010,00	1.544.233
Koinex	BTCTRY	58.755,00	59.099,93	58.750,02	865.871
Bittürk	BTCTRY	58.250,01	59.649,99	58.655,00	347.939
Coiny	BTCTRY	59.049,12	59.190,85	59.110,34	307.029
Bitexen	BTCTRY	58.826,29	59.248,37	59.168,37	142.004

Kaynak: https://coin-turk.com/piyasalar (13.09.2019).

5. SONUÇ

2008 yılında Satoshi Nakamoto takma adıyla bilinen kişi ya da grup tarafından ortaya çıkan ve 2009 yılında finansal piyasalara sürülen Bitcoin dijital paralar arasında en rağbet gören para birimidir. Dijital ortamda işlem gören Bitcoin günümüzde pek çok yatırımcı tarafından kullanılan en yaygın ödeme araçlarından biri olmuştur. İnternet ortamında sanal cüzdanların oluşturularak, kriptografik yapıya dayalı bir sistemle finansal işlemler, Bitcoin kullanıcıları tarafından kolaylıkla yapılabilmektedir.

Bitcoin teknik olarak blockchain yazılımıyla dijital bir ortamda işlem görmektedir. Bu yönüyle iki taraf arasında yapılan işlemlerde finansal bir aracının olmaması işlem maliyetlerinde tasarruf sağlamaktadır. Yine internet ortamında kullanılması, enflasyon ve manipülasyon gibi faktörlerden etkilenmeyişi, üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulmaksızın

işlemlerin yerine getirilmesi, işlemlerin oldukça hızlı olması, blockchain yapısı ile güvene dayalı bir sistemle çalışması vb. özellikleri nedeniyle uluslararası düzeyde tercih edilen ödeme sistemleri arasında yer almaktadır.

Fiziksel bir yapıya sahip olmayan Bitcoin geleneksel bir paranın yaptığı işlemleri yerine getiren bir ödeme aracıdır. Bitcoin'in merkezi bir otorite tarafından denetim altında tutulmaması, açık kaynak kodlu bir yazılım ile işlem görmesi ve kaybetmesinin kolay olması vb. nedenler Bitcoin'in dezavantajları arasındadır.

Bitcoin'in sahip olduğu özelliklerinin yanı sıra Bitcoin'in getirdiği fırsatlar ve tehditler nedeniyle birçok ülke tarafından kapsamlı araştırmaların yapılmasını gerekli kılmıştır. Birçok ülkenin regülatör kurumları tarafından yakın takip edilmektedir. Bitcoin'e yönelik bazı ülkeler sıcak davranış ve tutumlar gösterse de birtakım ülkelerin Bitcoin'e yönelik bakış açısı oldukça soğuktur. Esasen bu durum, Bitcoin'in herhangi bir hükümet veya herhangi bir merkezi otorite ya da denetleyici ve düzenleyici kurumlar tarafından denetime tabi tutulmamasından kaynaklıdır. Bu kapsamda bazı ülkeler Bitcoin ile ilgili finansal faaliyetlerin kendi ülkelerinde yapılmasını mümkün kılarken, Bitcoin'e yönelik karşı duruş sergileyen ülkeler kendi ülkelerinde tedbir ve önlem amaçlı birtakım kısıtlamalara gitmektedir. Ülkemizde de Bitcoin konusunda yatırımcı veya kullanıcıların korunması amacıyla BDDK vb. kurumlar tarafından kamuoyuna duyurular yapılmıştır. Resmî kurumlar tarafından yapılan açıklamalarda temel amacın, Bitcoin gibi kripto paraların riskli oluşu ve herhangi bir yasal düzenlemeye tabi olmayışı kapsamında yatırımcıların korunması olduğu söylenebilir. Bu kapsamda dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de Bitcoin konusunda hem akademik araştırmalar yapılmakta hem de uygulamaya yönelik düzenleyici çalışmaların yürütüldüğünü ifade etmek mümkündür. Ülkemizde Bitcoin'in yasal bir ödeme aracı olarak görülmemektedir. Bitcoin'in yasal bir para birimi olarak görülmesi için Bitcoin ile ilgili olarak bir takım hukuksal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Alkış, A. (2018). İslam hukuku açısından Bitcoin ve kripto para. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2), 69-90.

Altay, F. (2017). 21. yüzyılda para kavramı bitcoin- kripto para- ı. Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi, Yıl: 39, (357), 34- 39.

Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto para birimleri, bitcoin ve muhasebesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 349-366.

Avunduk, H., & Aşan, H. (2018). Blok zinciri (blockchain) teknolojisi ve işletme uygulamaları: genel bir değerlendirme. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(1), 369-384.

Alpago, H. (2018). Bitcoin'den selfcoin'e kripto para. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 3 (2), 411-428.

Bhosale, J. & Mavale, S. (2018). Volatility of select crypto-currencies: A comparison of bitcoin, ethereum and litecoin. Annual Research Journal of SCMS, Pune, 6, 132-141.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2013),

https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0512_01.pd f (07.02.2019).

Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto-para bitcoin. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi. http://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1130 (07.02.2019).

Çetiner, M. (2018), Bitcoin (krıpto para) ve blok zincirin yeni dünyaya getirdikleri. İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, (20), 1-16.

Dilek, Ş. (2018). Blockchain teknolojisi ve bitcoin. SETA, (213), https://setav.org/assets/uploads/2018/02/231.-bitcoin.pdf (07.02.2019).

Doğan, Z., Buyrukoğlu, S. & Kutbay, H. (2018). Türkiye'de bitcoin işlemlerinin vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesine ilişkin öneriler. Vergi Sorunları Dergisi, (361), 23-33.

Durmuş, S. & Polat, M. Ş. (2018). Sanal para bitcoin. Kafkas Üniveristesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18), 659-673.

Gupta, R. (2017). Future of bıtcoins - a study. Journal of Internet Banking and Commerce, 22(3), 1-12.

Güleç, Ö. F., Çevik, E. & Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile finansal göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 18-37.

Günay, H. F. & Kargı, V. (2018). Kripto paranın vergilendirilmesi fikrinin mali yönden değerlendirilmesi. Journal Of Life Exonomics, 5(3), 61-76.

Karaoğlan, S., Arar, T. & Bilgin, O. (2018). Türkiye'de kripto para farkındalığı ve kripto para kabul eden işletmelerin motivasyonları.İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 6(2), 15-28.

Khalilov, M. C. K., Gündebahar, M. & Kurtulmuşlar, İ. (2017). Bitcoin ile dünya ve türkiye'deki dijital para çalışmaları üzerine bir inceleme. 19. Akademik Bilişim Konferansı, 8-10 Şubat 2017, Aksaray, http://ab.org.tr/ab17/bildiri/100.pdf (15.02.2018).

Koçoğlu, Ş., Çevik, Y. E. & Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin piyasalarının etkinliği, likiditesi ve oynaklığı. İşletme Araştırmaları Dergisi, 8(2), 77-97.

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. 1-9. https://bitcoin.org/bitcoin.pdf (03.02.2019).

Sayın, K. Ş. & Mercan, Ebru (2018). Kripto para birimleri: Vergilendirilmesi ve dünyadaki uygulamaları. Journal Of Socıal And Humanıtıes Scıences Research, 5(20), 701-711.

Sönmez, A. (2014), Sanal para bitcoin", The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 4(3), 1-14.

Tüfek, B. Ü. (2017). Elektronik ödeme araçları ve geleceğin yaklaşımı kripto para. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

www.blockchain.com (13.09.2019).

http://www.mahfiegilmez.com/2013/11/bitcoin.html (06.02.2019).

https://tlkur.com/kripto.htm (13.09.2019).

https://coin-turk.com/piyasalar (13.09.2019).

https://kriptoparahaber.com/hazine-mustesarligi-bitcoin-hakkinda.html (08.02.2019).

https://www.yenicaggazetesi.com.tr/basbakan-yardimcisi-mehmet-simsektenbitcoin-uyarisi-181559h.htm (08.02.2019).

http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/bitcoin-nedir-turkiyede-bitcoin-yasal-mi-40764088 (08.02.2019).

https://www.dunya.com/finans/haberler/morgan-stanley-ayi-piyasasi-uzakta-degil-haberi-414459 (10.02.2019).

https://www.dunya.com/finans/haberler/spkdan-araci-kurumlara-sanal-para-mektubu-haberi-392926 (10.02.2019).

LİSANS DÜZEYİNDE TURİZM EĞİTİMİ VEREN KURUMLARIN DERS MÜFREDATLARININ ÇEVRE EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

BÖLÜM 10

Burhan SEVİM[1]

[1] Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, burhansevim@gmail.com

GİRİŞ

Turizm, mevsimsel dalgalanmaların yaşandığı, olumlu iç ve dış gelişmelerden yavaş, olumsuz iç ve dış gelişmelerden ise çok çabuk etkilenen kırılgan bir sektördür (Mathieson and Wall, 1982:38).

Ayrıca turizm, sıcaklık, yağış, rüzgâr, nem gibi çevresel faktörlere ve bunların değişikliklerine de bağımlı bir sektördür. Özellikle deniz-kum-güneş eksenli turistik ürünlerin sunulduğu pek çok destinasyon, cazibesini tatil sezonu boyunca sahip olduğu sıcak havaya ve uygun iklim şartlarına borçludur (Lise ve Tol, 2002:436; Berrittella vd., 2006:914; Amelung vd., 2007:285).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre 1950 yılında 25 milyon olan uluslararası turizme katılan kişi sayısı 2018 yılında 1,4 milyara, yapılan harcama tutarı da 1,7 trilyon dolara ulaşmıştır. Her geçen yıl artış gösteren uluslararası seyahat eden turist sayısının 2030 yılında 2 milyara ulaşması beklenmektedir (UNWTO, 2019). Turizmdeki bu hızlı gelişme ekonomik, sosyal ve çevresel pek çok etkiyi de beraberinde getirmiştir. Turizm endüstrisi için vazgeçilmez bir girdi olarak kullanılan çevrenin ve çevresel kaynakların korunması da özellikle dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Çevre ve turizm bir zinciri oluşturan halkalar olarak düşünüldüğünde, birinde oluşan olumlu ya da olumsuz etki, diğerini de hızla etkilemektedir. Ayrıca birçok turizm çeşidi, çevre koşullarına bağlı olarak ortaya çıkmakta, insan tercihlerine bağlı olarak ta değişim göstermektedir.

Turizmin gelişmesinde önemli unsurlardan biri de doğal çekiciliktir. Doğal çekicilik, nadir olma ve ilgi uyandırma ile özdeşleşmektedir. İlginin düzeyini ulaşılabilirlik ve güvenli olması doğrudan etkilemektedir. Bu koşullar altında yapılmakta olan turizm çeşitleri; deniz turizmi, kış turizmi, sağlık turizmi (ılıca, kaplıca, vb), yayla turizmi, dağ turizmi, spor turizmi (kış sporları, golf, atlı doğa yürüyüşü, yamaç paraşütü, tırmanma, rüzgar sörfü, su altı dalış, sportif balıkçılık, rafting, vb.), mağara turizmi, kamp ve karavan turizmi, yaban hayatı inceleme (kuş gözlemciliği, bitki inceleme, vb.) olarak sıralanabilmektedir (Akıncı Kesim vd., 2007, s.465).

Ekonomi, toplam ekonomi koşullarına odaklanan makroekonomi ve bireylerin davranışlarına odaklanan mikroekonomiyi içermektedir

(Daşbaşı ve Boztosun, 2018). Bu bağlamda turizm, istihdama, gelirlere, iç-dış borcun ödenmesine, ödemeler dengesine ve ülke ya da bölgenin ekonomik büyümesine katkı sağlar. En büyük ve en hızlı büyüyen sektörlerden biri olarak kabul edilen ve ekonominin pek çok sektörüyle ilişkisi bulunan turizmin, aynı zamanda geniş ölçüde çevresel etkileri de bulunmaktadır.

Bu çalışmada, turizmden kaynaklanan çevresel etkileri minimize etmek için gereken çevre bilincinin oluşturulmasında önemli etkisi olan Türkiye'deki lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında çevre derslerinin verilme durumu incelenmiştir.

Çevre Eğitimi

İleri (1998)'e göre, çevre için eğitim devamlı bir süreçtir ve tüm hayat boyu devam etmelidir. Çevreyi kirleten olaylar ve maddeler hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan insanlar geleceği tehdit eden bazı büyük sorunlara istemeden de olsa sebep olabilirler. Çevreyi koruyucu yaklaşım (derin çevrecilik), çevreyi tahrip ettikten sonra düzeltme yaklaşımına (sığ çevrecilik) tercih edilmelidir. Ancak hayat boyu çevre için eğitim gören bireylerden oluşan toplumlar böyle bir tercihi yapabilirler.

Çevre eğitiminin genel eğitim sistemi içerisinde özel bir eğitim alanı olarak gündeme gelmesi, çevre sorunlarına çözüm arayışlarının yoğunlaştığı 1970'li yıllara denk gelmektedir. İnsanoğlunun doğa ile girdiği etkileşim sonucunda yol açtığı çevre bozulmasının, yine insan tarafından giderilebileceği gerçeğinin anlaşılmasıyla, çevre eğitimi, bu amaç doğrultusunda insanda gerekli biliş, duyuş ve davranış değişikliği meydana getirmenin başlıca yolu olarak görülmüştür (Özdemir, 2007:25).

Çevre eğitimi kavramı yapısal anlamda ilk kez UNESCO-UNEP işbirliği ile 1977 yılında Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te bakanlar seviyesinde düzenlenen Hükümetler Arası Çevre Eğitim Konferansında ele alınmıştır. Konferansın ardından yayımlanan Tiflis Bildirgesinde çevre eğitimi, "bireylerin çevresel sorunların çözümüyle ilgili fikirler ortaya koymaları ve çevreye yönelik olumlu davranışlar sergilemeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazanmaları, motivasyon ve tutumlarını artırmaları için çevre ile ilgili konularda eğitilmeleri süreci" olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 1978'den aktaran: Kışoğlu vd. 2010:776).

Çevre eğitimi, her düzeyde insanın çevreyi anlamak, onun içinde kendi yer ve rolünü fark etmesini sağlamak, çevreyi etkileyen tüm

faktörlerden olabildiğince haberdar ve bu bağlamda bilinçli olmasına yönelik bir eğitimdir (Uğurlu ve Demirer, 2008). Ayrıca toprak, su, orman gibi doğal kaynakları geliştirme ve korumaya ilave olarak biyosfer, biyomlar ve ekosistemleri içine alacak şekilde tüm çevreyi korumak ve iyileştirmek üzerine odaklanmıştır. Ekosistemlerin nasıl işlediklerini açıklaması bakımından ekoloji, çevre eğitiminin önemli bir temel taşını oluşturmuştur. Zamanla çevre eğitimi, dünya vatandaşlarını çevre hakkında bilgilendirmekten öteye gidip onları çevre yönetiminde becerileri ve gönülleri olan katılımcılar haline getirmeyi hedefleri arasına almıştır (Ünal ve Dımışkı, 1999:142).

Çevre ile ilgili sorunların niteliğini anlayabilmek, çözüm önerileri geliştirmek ve bireylerin çevre ile ilgili davranışlarında değişiklikler meydana getirebilmek, ancak çevre eğitimi ile mümkün olmaktadır. İnsanların daha sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşayabilmeleri için, çevreyle ilgili gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılması gerekmektedir (Özbuğutu vd., 2014:394). Çevre eğitimi, bir yandan ekolojik bilgileri aktarırken diğer yandan da bireylerde çevreye yönelik tutumlarının gelişmesini ve bu tutumların davranışa dönüşmesini sağlar. Çevre eğitimi, öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor öğrenme alanlarına hitap eder (Erten, 2004).

Özet olarak; temel problem çevre sorunlarının önlenmesi olduğunda, çevre eğitimi bunun en geçerli aracı olmalıdır. Ancak, şimdiye kadar uygulanan çevre eğitiminin, çevreci yaklaşımları daha doğa-merkezli düşünce yapısına doğru değiştirmekte etkili olduğunu söylemek mümkün iken, davranışsal boyutu değiştirmede yetersiz kaldığı da bir gerçektir. Oysa iyi ve kaliteli bir çevre eğitiminin amacı; çevre bilincine sahip, bilgi donanımı olan ancak bu bilgi donanımını çevreye duyarlı, olumlu ve kalıcı davranışlara aktarabilen, çevre ile ilgili meseleleri vicdanen içselleştirebilen bireyler yetiştirmek olmalıdır (Yücel Işıldar, 2008:761).

Turizm Eğitimi

Turizmin emek-yoğun bir sektör olması nedeniyle, personelin eğitimi sektörün başarısı açısından önemlidir. Personelin eğitimi turizmde hizmet kalitesinin arttırılması ile doğrudan ilgili, hizmet kalitesindeki artış ise rekabette başarı ile doğrudan ilgilidir. Bu sebeple Türkiye, nitelikli turizm personeli yetiştirmek üzere 1960'lı yıllardan bu yana sayıları hızla artan ortaöğretim ve yükseköğretim (önlisans ve lisans) düzeyinde turizm eğitim kurumları açmaktadır (Duman vd., 2006:51). Artan rekabet

ortamında var olabilmenin temel şartlarından biri nitelikli insan gücüdür. Bu da ancak etkin ve kaliteli turizm eğitim ve öğretimiyle ve turizm okullarından mezun olmuş kişilerin sektörde çalışmasıyla sağlanabilir (Ünlüönen, 2000:218).

Turizm eğitiminin turistik kalkınma açısından önemi, turizmin az gelişmiş ülkelerin iktisadi yapılarındaki fonksiyonları ile yakından ilgilidir. İktisadi kalkınma içinde turistik kalkınmayı gerçekleştirecek insan gücü başta olmak üzere bütün kitlelerin eğitim ve öğretime tabi tutulmaları gerekmektedir. Dolayısıyla, turizm alanındaki kalkınmanın şartlarının başında turizm eğitimi gelmektedir (Ünlüönen, 1993:498).

Turizm eğitimi, Hacıoğlu vd. (2007) tarafından "turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu, araştırma ve planlama çalışmalarını geliştirecek, işletmelerin verimliliğini arttıracak ve bu sektördeki yenilikleri takip edebilecek bilimsel metotların ortaya çıkarılması için yapılan mesleki eğitim" olarak tanımlanmıştır.

Türkiye'de meslekî turizm eğitim ve öğretimi, örgün ve yaygın olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Yaygın turizm eğitimi çeşitli kuruluşlar tarafından açılan kurslar vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Örgün turizm eğitim ve öğretimi ise orta öğretim ve yükseköğretim düzeyindeki eğitim kurumları tarafından yapılmaktadır. Orta öğretimde meslekî turizm eğitimi Anadolu otelcilik ve turizm meslek liseleri ile Anadolu aşçılık meslek liseleri, Ticaret meslek liseleri ve Anadolu meslek liselerinde açılan programlarla yürütülmektedir.

Yükseköğretimde turizm eğitim ve öğretimi ise, ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeylerde gerçekleştirilmektedir. Ön lisans düzeyinde turizm eğitim ve öğretimi, iki yıllık meslek yüksekokullarında açılan programlarla; lisansüstü düzeydeki turizm eğitim ve öğretimi ise Sosyal Bilimler Enstitülerinde yapılmaktadır. Lisans düzeyindeki eğitim, Turizm Fakülteleri, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulları değişik fakülte ve yüksekokullar bünyesinde açılan çeşitli bölümler ile yürütülmektedir (Ünlüönen ve Boylu, 2005).

Atay ve Yıldırım (2008:395)'a göre mesleki eğitim içerisinde yer alan turizm eğitiminin temel amacı; turizm sektöründe iş görecek elemanları temel eğitimden geçirmek, tüm eğitim alan öğrencilere turizm bilinci ve felsefesini kazandırmak, yönetim tekniklerini öğretmek ve dünyada kabul

görmüş anlayışa uyum sağlatmak, yeni kavram, fikir ve teknolojileri kavrayabilecek üst düzey turizm profesyonellerini yetiştirmektir.

Ortaöğretim düzeyinde eğitim veren turizm meslek liseleri, sektörün çalışan ihtiyacını karşılamayı amaçlarken; sektördeki ara eleman ya da orta kademe yönetici ihtiyacının karşılanması ise ön lisans düzeyindeki meslek yüksekokullarının amaçları arasında yer almıştır. Sektörün, eğitimci ve üst düzey yönetici ihtiyacı ise lisans düzeyinde (en az sekiz yarıyıllık bir programı kapsayan) eğitim veren turizmle ilgili farklı isimlerdeki yüksekokullar ve fakülteler tarafından karşılanmaktadır. Lisans düzeyinde turizm eğitiminde temel amaç, turizm sektörüne bilgili, yabancı dil bilen, yetkin bireyler yetiştirmektir. Başka bir ifadeyle bu kurumlar, turizm sektöründe yer alan işletmelere yönetici veya yönetici adaylarını yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Akoğlan Kozak, 2009:2).

Türkiye'de turizm eğitimine yönelik çalışmalar 1890'lı yıllara kadar uzanmasına rağmen (Ünlüönen, 1993:499), düzenli olarak turizm eğitimi 1953 yılında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın işbirliğiyle Ankara ve İzmir Ticaret Liselerinde "Turizm Meslek Kursları" ve "Tercüman Rehberlik Kursları" açılmasıyla başlamış ve 1963 yılında Ankara Otelcilik Meslek Lisesi'nin açılması ile örgün eğitim kapsamına girmiştir (Yayla vd. 2017:48). Üniversite çatısı altında turizm eğitimi ise ilk olarak 1965-1966 öğretim yılından itibaren Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu'nda verilmeye başlamıştır.

2019 yılı itibariyle Türkiye'de; devlet üniversiteleri bünyesinde 50 fakültede 114 bölüm ve 21 yüksekokul bünyesinde 26 bölümde, vakıf üniversitelerinde ise 8 fakültede 9 bölüm ve 5 yüksekokul bünyesinde 6 bölüm olmak üzere toplam 176 bölümde lisans düzeyinde turizm eğitimi verilmektedir (ÖSYM, 2019).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Turizm, dünyada sürekli büyüme trendi gösteren, geniş kitlelerin katıldığı önemli bir sektördür. Geniş kitlelerin farklı amaçlar için seyahatine dayanan turizm, bu seyahatler esnasında çevre ile çok yönlü bir etkileşim halindedir. Turizm sektörünün paydaşları (turizmden hizmet alanlar ve turizme hizmet üretenler) çevre üzerinde olumlu/olumsuz pek çok etkiye sahip iken, çevre de turizm üzerinde olumlu/olumsuz birçok etkiye sahiptir. Zira doğal ve kültürel çevre unsurlarının büyük bir kısmı aynı zamanda turizm için hammadde niteliğindedir. Çevredeki bozulma

ya da iyileşme o bölgeye doğru olan turizm hareketleri üzerinde doğrudan etkendir. Hal böyleyken turizmin paydaşlarının çevre bilincine sahip olması çok daha önem kazanmaktadır.

Bireylere çevre bilinci kazandırılmasında eğitim en önemli araçlardan biridir. Türkiye'de son yıllarda lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. Turizm işletmelerine yönetici yetiştirmeyi amaçlayan bu okullarda verilecek çevre eğitimi turizm işletmelerinde çevre politikalarının geliştirilmesi ve çevre odaklı uygulamalar açısından önem arz etmektedir.

Gülay ve Ekici, 2009; Tanrıverdi, 2009; Yücel Işıldar, 2008; Şahin vd., 2004 eserlerinde çevre eğitimini okul öncesinden ön lisans düzeyine kadar farklı eğitim kademelerinde incelemişlerdir. Bekiş vd. 2011 ise lisans düzeyinde işletme, iktisat ve kamu yönetimi programlarında çevre eğitimini araştırmıştır. Yapılan literatür taramasında lisans düzeyinde turizm eğitim programının çevre eğitimi açısından incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında çevre eğitimi verilme durumunu tespit etmeye yönelik bu çalışma, turizm eğitim kurumlarına yönelik olarak yapılan ilk araştırma olmasından dolayı önemlidir.

Hipotezler

Uygulamalı bilimlerdeki deney ve gözlemlerden birçok veri elde edilmektedir. Elde edilen bu verilerin anlamlı bir şekilde ifade edilmesi gerekir (Daşbaşı vd. 2017). Çalışma kapsamında ÖSYM (2019)'den elde edilen verilerin istatistiksel analizinde kullanılan ilgili hipotezler aşağıda listelenmiştir.

H_1: Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında çevre dersi verilmesi ile ***üniversitenin türü*** arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında çevre dersi verilmesi ile ***okul türü*** arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3: Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında çevre dersi verilmesi ile ***bölümler*** arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Yöntem

Çalışma kapsamında lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının web siteleri üzerinden ders içerikleri incelenmiş ve bölüm (turizm işletmeciliği, konaklama işletmeciliği, turizm ve otel işletmeciliği, seyahat işletmeciliği gibi), üniversite (vakıf – devlet üniversitesi) ve ders (turizm ve çevre, sürdürülebilir turizm vb.) bazında karşılaştırmalı analizler yapılmıştır.

Turizm eğitimi veren okulların tespitinde ÖSYM 2019 Yükseköğretim Programları ve Kılavuzu Tablo 4 verileri dikkate alınmıştır. Hâlihazırda turizm eğitimi vermekte olup 2019 yılı itibariyle öğrenci alımı durdurulan bölümler ile henüz öğrenci alarak eğitim-öğretime başlamayan okullar araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır.

Araştırma Bulguları

Bu bölümde çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan bölümlerin bağlı olduğu fakülte/yüksekokul ve üniversite türlerine göre dağılımları ile hipotez testlerine yer verilmiştir.

Frekans Dağılımları

Araştırma kapsamında incelenen okulların frekans dağılımlarının gösterildiği Tablo 1. incelendiğinde Türkiye'de lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının büyük bir kısmının (%77,8) devlet üniversiteleri bünyesinde ve turizm fakültesi (%61,4) adıyla örgütlendiği görülmektedir.

Tablo 1: *Türkiye'de Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarına Ait Üniversite Türü, Okul Türü ve Bölüm Bazlı Frekans Dağılımları*

		f	%
Üniversite Türü	Vakıf	39	22,2
	Devlet	137	77,8
	Toplam	**176**	**100**
Okul Türü	Turizm Fakültesi	108	61,4
	TİOYO	18	10,2
	Diğer Fakülte	30	17,0
	Diğer Yüksekokul	20	11,4
	Toplam	**176**	**100**
Bölüm	Turizm İşletmeciliği	35	19,9
	Turizm ve Otel İşletmeciliği	13	7,4
	Konaklama İşletmeciliği	4	2,3
	Seyahat İşletmeciliği	4	2,3
	Yiyecek ve İçecek İşletmeciliği	2	1,1
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	60	34,1
	Turizm Rehberliği	36	20,5
	Rekreasyon Yönetimi	10	5,7
	Turizm İşletmeciliği (İngilizce)	11	6,3
	Otel Yöneticiliği	1	,6
	Toplam	**176**	**100**

Tabloda turizm fakülteleri dışında iktisadi ve idari bilimler fakültesi, uygulamalı bilimler fakültesi, işletme fakültesi gibi fakülteler bünyesinde bulunanlar "Diğer Fakülte", turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulu bünyesinde bulunanlar "TİOYO" ve TİOYO dışında farklı yüksekokullar bünyesinde bulunanlar da "Diğer Yüksekokul" başlığı altında verilmiştir.

Yine aynı tablodan bölümler bazında dağılıma bakıldığında lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumları bünyesinde ilk üç sırada %34,1 ile gastronomi ve mutfak sanatları, %20,5 ile turizm rehberliği ve %19,9 ile turizm işletmeciliği bölümleri bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2: *Çevre Derslerine İlişkin Frekans Dağılımları*

		f	%
Müfredatta Çevre Dersi Var	Evet	116	65,9
	Hayır	60	34,1
	Toplam	**176**	**100**
Dersin Durumu	Seçmeli	67	57,8
	Zorunlu	49	42,2
	Toplam	**116**	**100**
Dersin Adı	Turizm ve Çevre	41	35,3
	Sürdürülebilir Turizm	41	35,3
	Yeşil Restorancılık	3	2,6
	Ekoturizm	6	5,2
	Sürdürülebilir Destinasyon Yönetimi	3	2,6
	Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi	3	2,6
	Türkiye Flora ve Faunası	9	7,8
	Mutfaklarda Çevre ve Atık Yönetimi	2	1,7
	Rekreasyon ve Çevre	4	3,4
	Kültürel ve Doğal Miras	1	,9
	Sürdürülebilir Tarım	1	,9
	Yeşil Mutfak	1	,9
	Ekoturizm Rehberliği	1	,9
	Toplam	**116**	**100**
Dersin Verildiği Yarıyıl	1	3	2,6
	2	9	7,8
	3	12	10,3
	4	14	12,1
	5	22	19,0
	6	16	13,8
	7	16	13,8
	8	24	20,7
	Toplam	116	100,0

Araştırmada öncelikli olarak bölümlerin ders müfredatlarında çevre ile ilgili ders bulunup bulunmadığına bakılmıştır. Ders bilgi paketleri incelenirken sadece çevre kelimesi ile tarama yapılmamış, sürdürülebilir, yeşil, ekoturizm gibi muadil sözcükler ile de arama yapılmıştır. Bu tarama sonucunda Türkiye'de lisans düzeyinde turizm eğitimi veren

bölümlerin 116 tanesinde (%65,9) çevre ile ilgili dersler bulunduğu görülmüştür (Tablo 2).

Müfredatların büyük bölümünde çevre ile ilgili ders bulunması tek başına geçerli bir veri oluşturmadığından bu derslerin seçmeli mi zorunlu mu olduğuna bakılmıştır. Tablo 2'ye göre çevre ile ilgili derslerin büyük oranda seçmeli olduğu görülmüştür.

Ders adlarına göre dağılımlar incelendiğinde de derslerin çoğunlukla (%35,3) "Turizm ve Çevre" ile "Sürdürülebilir Turizm" adı altında verildiği anlaşılmaktadır. Bölümler özelinde Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümlerinde "Türkiye Flora ve Faunası", Gastronomi bölümlerinde "Yeşil Restorancılık", Rekreasyon Yönetimi bölümlerinde "Rekreasyon ve Çevre" gibi spesifik derslere rastlanmakla birlikte bu derslerin oranının %7,8'i geçmediği Tablo 2'den anlaşılmaktadır.

Müfredatlarında çevre ile ilgili ders bulunduran bölümlerin bu dersleri hangi yarıyılda verdiği ve yarıyıl dağılımlarında benzerlik bulunup bulunmadığının belirlenmesi için Tablo 2 incelendiğinde derslerin hemen her yarıyılda verildiği, ancak çoğunlukla (%20,7) 8. yarıyıl ile 5. yarıyılda (%19,0) verildiği görülmüştür.

Hipotez Testleri

Bu bölümde araştırma hipotezlerine ilişkin test sonuçlarına yer verilmiştir. Bilindiği gibi merkezi eğilim ölçüleri bir serideki terimlerin hangi değer etrafında toplandığı konusunda bilgi vermektedirler. Bu bilgi verilerin konumu ile ilgilidir. Bu doğrultuda bir kitlede merkezi eğilimin ölçüsü konum parametresidir. Konum parametreleri içinde en bilineni ve en çok kullanılanı aritmetik ortalamadır. Örneklem verilerinden hareketle, kitle parametrelerinin tahmini söz konusu olduğunda ise, aritmetik ortalama yine en popüler konum tahmin edicisi olmaktadır (Köksoy ve Daşbaşı, 2005).

Bağımsız grup t testi, her bir bağımsız değişken (örneğin kız ve erkek grupları) normal dağılım özelliği gösterdiğinde, iki aritmetik ortalama arasındaki farkın anlamlılığını test etmede kullanılan parametrik bir yöntemdir. Dolayısıyla H_1 için lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının üniversite türü (devlet/vakıf) değişkenleri kullanılmıştır. Bağımlı değişken ise, müfredatta çevre dersinin bulunup bulunmama durumudur. Bağımsız değişken ikiden fazla olmadığı için Anova analizi yapılmamıştır.

Tablo 3: *Çevre Dersi Verilme Durumunun Üniversite Türüne Göre Farklılık Analizi için t Testi*

Kategori	**N**	**x̄**	**t**	**df**	**p**
Devlet	137	,74	4,031	56,542	0,000
Vakıf	39	,38			

Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının müfredatında çevre ile ilgili ders bulunması ile üniversite türü arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçlarını gösteren Tablo 3 incelendiğinde, devlet ve vakıf üniversiteleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmış ve H_1 kabul edilmiştir. Buna göre devlet üniversitelerinin müfredatlarında vakıf üniversitelerine göre çevre dersi bulundurma yüzdesi daha yüksektir ($P<.01$).

Çevre dersi verilmesi ile bölümlerin bulunduğu okullar arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını (H_2) test etmek amacıyla yapılan analiz sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre; H_2 için bağımsız değişkenler; Turizm fakültesi, Turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulu, diğer fakülteler ve diğer yüksekokullardır. Bağımlı değişken ise, müfredatlarında çevre dersi bulunup bulunmaması durumudur.

Tablo 4: *Çevre Dersi Verilme Durumunun Okul Türlerine Göre Analizi için Varyansların Homojenlik Testi*

Levene İstatistik	**df1**	**df2**	**p**
1,498	3	172	,217

Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) normal dağılımlı bir seride üç ve daha fazla bağımsız ortalama arasındaki farkın manidarlığının hesaplanmasında kullanılır. ANOVA tek başına üç veya daha fazla grubun aritmetik ortalamalarını kümülatif olarak karşılaştırır; bu karşılaştırmalardan en az birisi anlamlı olduğunda ANOVA sonucu da anlamlı bulunur (Bayram, 2015). Tablo 4'e göre anlamlılık değeri 0,005'ten büyük olduğundan gruplar arası homojenlik ön koşulu sağlanmaktadır. Bu nedenle Tukey testi yapılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: *Çevre Dersi Verilme Durumunun Okul Türlerine Göre Analizi için Tukey Testi*

(I) OkulTürü	(J) OkulTürü	Ortalamalar Arası Fark (I-J)	Std. Hata	p
Turizm Fakültesi	TİOYO	,009	,117	1,000
	Diğer Fakülte	,365*	,095	,001
	Diğer Yüksekokul	,081	,112	,886
TİOYO	Turizm Fakültesi	-,009	,117	1,000
	Diğer Fakülte	,356*	,137	,050
	Diğer Yüksekokul	,072	,149	,963
Diğer Fakülte	Turizm Fakültesi	-,365*	,095	,001
	TİOYO	-,356*	,137	,050
	Diğer Yüksekokul	-,283	,133	,146
Diğer Yüksekokul	Turizm Fakültesi	-,081	,112	,886
	TİOYO	-,072	,149	,963
	Diğer Fakülte	,283	,133	,146

Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren bölümlerin müfredatlarında çevre ile ilgili ders/dersler bulunması durumu, bölümlerin bağlı olduğu okul türleri bakımından incelenmiş ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre, turizm fakültelerinin diğer fakültelere göre ve Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokullarının da diğer fakültelere göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüş ve H_2 kabul edilmiştir.

Çevre dersi verilmesi ile bölümler arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek amacıyla H_3 hipotezi geliştirilmiştir. Bu hipotezde bağımsız değişken bölümlerdir ve toplam 10 tanedir. Bağımlı değişken ise, çevre dersinin verilip verilmemesi durumudur.

Tablo 6: *Çevre Dersi Verilme Durumunun Bölümlere Göre Analizi için Normallik Testi*

Bölüm	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	p	İstatistik	df	p
Turizm İşletmeciliği	,502	35	,000	,458	35	,000
Turizm ve Otel İşletmeciliği	,431	13	,000	,592	13	,000
Konaklama İşletmeciliği	,441	4	.	,630	4	,001
Yiyecek ve İçecek İşletmeciliği	,260	2	.			
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	,434	60	,000	,586	60	,000
Turizm Rehberliği	,534	36	,000	,312	36	,000
Rekreasyon Yönetimi	,482	10	,000	,509	10	,000
Turizm İşletmeciliği (İngilizce)	,492	11	,000	,486	11	,000

H_3 hipotezini test etmek için t testi, Anova ve Manova analizleri öncesinde normallik testi yapılmalıdır. Normal dağılım göstermeyen veriler için analiz yapmak mümkün değildir. Bağımlı değişkenin çevre dersi verme durumu olduğu ve bağımsız değişkenin bölüm sayısı olduğu analiz öncesi normallik testi yapılmıştır. Normallik testinde örneklem sayısı 50'den fazla olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi dikkate alınmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü üzere H_3 için hesaplanan p değerlerinin hiçbiri 0,05'ten büyük değildir. Bu durumda normallik testi olumsuz sonuç verdiği yani veriler normal dağılmadığı için bir sonraki aşamaya geçilmemiştir.

Sonuç ve Öneriler

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2018 yılı itibariyle yılda 1,4 milyar insan uluslararası turizm hareketlerine katılmaktadır. Bu seyahatlerde yapılan harcama tutarı da 1,7 trilyon dolardır. Düzenli bir şekilde artış gösteren turist sayısının 2030 yılında 2 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu kadar çok insanın çeşitli nedenlerle yer değiştirmesi ekonomik, kültürel, sosyal ve çevresel pek çok etkiyi de beraberinde getirmektedir.

Çevre, turizmin temel hammaddesi konumundadır. Bir bölgede turizmin gelişmesinde çevresel değerler turistleri bölgeye çeken bir cazibe unsuru olarak ön plana çıkmakta, turizmin gelişmesine olumlu yönde etki etmektedir. İnsanların seyahatlerinde bu çevresel değerler üzerinde olumlu yada olumsuz etkileri olmaktadır. Ekoturizm kapsamında yapılan seyahatlerde daha korumacı bir anlayış öne çıkarken kitle turizmi şeklinde yapılan seyahatlerde daha yıkıcı etkiler görülebilmektedir.

Çevresel etkiler sadece turistlerden değil, işletmeciler ve çalışanlardan da kaynaklanabilmektedir. Sektörün her düzeyinde (mutfak, ön büro, acenta, rehberlik, animasyon vb.) çalışanların çevre üzerinde olumlu/olumsuz etki meydana getirebilecek gücü vardır. Bu sebeple bu gücün olumlu etki meydana getirecek, çevre bilincine sahip ve korumacı yöne kanalize edilmesi önemlidir.

Çevre bilinci öncelikli olarak eğitim ile sağlanabilir. Türkiye'de okul öncesinden başlamak üzere hemen her düzeyde çevre eğitimi verilmektedir. Turizm sektöründe işletmecilerin ve çalışanların çevre bilincine sahip olmasında turizm eğitimi kapsamında verilecek çevre eğitimin önemli rolü vardır. Bu seviyede öğrencilere turizmin çevresel etkileri, koruma ve korunma yolları ile çevrenin önemine dair konular aktarılır. Spesifik olarak ta bölümlere göre (mutfak – çevre, rehberlik – çevre, turizm – çevre, rekreasyon – çevre) gibi özel dersler ile lisans düzeyinde turizm eğitimi alan yönetici adaylarının sektörün hangi dalında olursa olsun o alana özgü çevre bilincine ve yeterliliğine sahip olması sağlanabilir.

Bu önemden hareketle çalışmada Türkiye'de lisans düzeyinde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının müfredatlarını inceleyerek çevre ile ilgili derslerin bulunma durumunu ve çeşitliliğini incelemek amaçlanmıştır.

Türkiye'de yükseköğretim düzeyinde turizm eğitimi ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyde verilmektedir. Lisans düzeyindeki turizm eğitimi, önceleri Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu adı altında örgütlenen turizm okullarında yapılırken, bu okulların Turizm Fakültesine dönüşme sürecini girmesiyle beraber şimdilerde büyük ölçüde Turizm Fakültesi çatısı altında yapılmaktadır.

2019 yılı itibariyle Türkiye'de 55'i devlet olmak üzere toplam 84 farklı üniversitede turizm eğitimi verilmekte ve bu üniversitelerde turizm

eğitimi verilen toplam 176 bölüm bulunmaktadır. Turizm fakültelerinin kurulmasıyla okul adları standartlaşmaya başlasa da aynı durum bölümler konusunda görülmemektedir. Dolayısıyla çalışmada bölümler tespit edilirken Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik ile Turizm ve Otel İşletmeciliği gibi benzer isimdeki bölümler tek bölüm gibi değerlendirilmiş ve toplamda 10 farklı bölüm müfredatlarında çevre ile ilgili dersler bulunup bulunmadığının tespiti için değerlendirmeye alınmıştır. ÖSYM 2019 tercih kılavuzundan ulaşılan bu bölümlerin web sayfalarına, oradan da ders bilgi paketlerine girilerek müfredatları incelenmiş ve çevre ile ilgili ders olup olmadığı ve varsa bu derslere ilişkin bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yapılan incelemede Türkiye'de lisans düzeyinde turizm eğitimi verilen bu 176 bölümün 116 tanesinin (%65,9) müfredatında çevre ile ilgili derslere rastlanmıştır. Ancak çevre ile ilgili derslerin müfredatta bulunması, öğrencilerin tamamının bu dersleri aldığı anlamına gelmemektedir. Bundan dolayı bir sonraki aşamada derslerin seçmeli mi zorunlu mu olduğuna bakılmıştır. Yapılan incelemede müfredatında çevre ile ilgili dersler bulunduran bu 116 bölümün yalnızca 49 tanesinde (%42,2) zorunlu çevre dersine rastlanmıştır. Seçmeli derslerin ne kadarının açıldığı ve aktif olarak verildiği tespit edilememiştir.

Seçmeli-zorunlu ayrımı yapılmaksızın müfredatlarda yer alan tüm derslerin adlarında bir standart ya da bir isim altında toplanma var mı sorusu üzerine ders adları incelenmiş ve en çok (%35,3) "Turizm ve Çevre" ile "Sürdürülebilir Turizm" derslerine rastlanmıştır. Bölüm bazında "Yeşil Restorancılık", Mutfaklarda Çevre ve Atık Yönetimi", "Rekreasyon ve Çevre", "Ekoturizm Rehberliği" gibi dersler de bulunmakla birlikte oransal olarak %5'i geçmemektedir.

Derslerin verildiği yarıyıllarda da dikkate değer bir çoğunluğa rastlanmamakla birlikte derslerin en çok %20,7 ile 8 ve %19,0 ile 5. yarıyıllarda verildiği görülmüştür.

Çevre dersi verilme durumunun üniversite türüne göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespiti için t testi yapılmış ve bu konuda geliştirilen H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre devlet üniversitesi bünyesinde yer alan bölümlerin müfredatlarında çevre dersi bulundurma oranı vakıf üniversitelerine oranla daha yüksektir.

Çevre dersi verilmesi ile bölümlerin bulunduğu okulların türleri (turizm fakültesi, turizm yüksekokulu, diğer fakülte, diğer yüksekokul)

arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Tukey testi yapılmış ve bu amaçla geliştirilen H_2 kabul edilmiştir. Buna göre Turizm Fakültesi ve Turizm İşletmeciliği ve Yüksekokulu bünyesinde bulunan bölümlerde diğer fakülteler bünyesinde bulunan bölümlere göre çevre dersi verilme durumu anlamlı bir şekilde farklıdır.

Çevre dersi verilmesi durumu ile bölümler arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığının test etmek için önce normallik testi yapılmış ancak bu test sonucunda verilerin normal dağılmadığı anlaşılınca bu amaçla geliştirilen H_3 test edilememiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'de lisans düzeyinde eğitim veren yükseköğretim kurumlarında sayıca önemli bir artış sağlanmasına karşın bu okulların çevre eğitimi açısından yeterli seviyede olmadığı görülmüştür. Turizmde belirlenen hedeflere ulaşma ve sürdürülebilir bir büyüme için çevre eğitimi büyük önem arz etmektedir. Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren bu kurumlarda çevre derslerinin sayısını ve çeşidini artırmak, bölüm özelinde çevre derslerini müfredatta zorunlu dersler arasında koymak hem hizmet kalitesinin artırılması hem de turistik arz kaynaklarının korunması açısından bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

Akıncı Kesim, G., Çimen, H. ve Altanlar, A. (2007). İklim Değişikliğinin Turizm ve Çevre ile Etkileşimi. 1. Türkiye İklim Değişikliği Kongresi, 11–13 Nisan. İTÜ, İstanbul.

Akoğlan Kozak, M. (2009). Akademik Turizm Eğitimi Üzerine Bir Durum Analizi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, 1-20.

Atay, L. ve Yıldırım, H. M. (2008). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Profili ve Tercihlerine Yönelik Bir Araştırma, IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiri Kitabı, 23-27 Nisan, Belek, 394-408.

Amelung, B., Nicholls, S. and Viner, D. (2007). Implications of Global Climate Change for Tourism Flows and Seasonality, Journal of Travel Research, 45, 285–296.

Bayram, N. (2015). Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Bekiş, T., Ergülen, A. ve Büyükkeklik, A. (2011). Türkiye'deki Üniversitelerin İşletme İktisat ve Kamu Yönetimi Programlarında Çevre Eğitiminin Verilmesine Yönelik Bir Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 13(1), 39-53.

Berrittella, M., Bigano, A., Roson, R. and Tol, R.S.J. (2005). A General Equilibrium Analysis of Climate Change Impacts on Tourism, Tourism Management, 27, 913–924.

Çelik, S. ve Tuna, P. F. (2012). Turizm Öğrencilerinin Staj Sorunları ve Çözüm Önerileri, Turizm Eğitimi Konferansı, Ankara, 270-278.

Daşbaşı, B. ve Boztosun, D. (2018). Çoklu Kesirli Mertebeden Diferansiyel Denklemler ile Palomba Ekonomi Modelinin Kararlılık Analizi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(19), 901-907.

Daşbaşı, B., Boztosun, D. ve Baraz, E. H. (2017). Matematiksel Modelleme ile Nüfus ve Yapay Sinir Ağları Yardımıyla Kişi Başına Düşen Milli Gelir Tahmini Türkiye Örneği, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 4(5), 841-850.

Duman, T., Tepeci, M. ve Unur, K. (2006). Mersin'de Yükseköğretim ve Orta Öğretim Düzeyinde Turizm Eğitimi Almakta Olan Öğrencilerin Sektörün Çalışma Koşullarını Algılamaları ve Sektörde Çalışma İsteklerinin Karşılaştırmalı Analizi, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 17(1), 51-69.

Erten, S. (2004): Çevre Eğitimi Ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır?, Çevre ve İnsan Dergisi, Sayı 65/66.

Gülay, H. ve Ekici, G. (2010). MEB Okul Öncesi Eğitim Programının Çevre Eğitimi Açısından Analizi, Türk Fen Eğitimi Dergisi, 7(1), 74-84.

Hacıoğlu, N., Kaşlı, M., Şahin, S. ve Tetik, N. (2007). Türkiye'de Turizm Eğitimi. Ankara: Detay Yayıncılık.

İleri, R. (1998). Çevre Eğitimi ve Katılımın Sağlanması, Ekoloji, 7(28), 3-9.

Kışoğlu, M., Gürbüz, H., Sülün, A., Alaş, A. ve Erkol, M. (2010). Environmental Literacy and Evaluation of Studies Conducted on Environmental Literacy in Turkey, International Online Journal of Educational Sciences, 2(3), 772-791.

Köksoy, O. ve Daşbaşı, B. (2005). Ağır Kuyruklu Dağılımlarda Monte Carlo Simulasyonu ile Konum Parametresinin Analizi, Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4, 79-92.

Lise, W. and Tol, R. S. J. (2002). Impact of Climate on Tourist Demand, Climatic Change, 55, 429–449.

Mathieson, A. and Wall, G. (1982). Tourism: Economic, Physical and Social Impacts. New York: Longman Inc.

ÖSYM. (2019). Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu Tablo 4, www.osym.gov.tr/TR,16858/2019-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu. html Erişim Tarihi: 10.10.2019

Özbuğutu, E. ve Karahan, S. (2014). Çevre Eğitimi ve Alternatif Yöntemler, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(25), 393-408.

Özdemir, O. (2007). Yeni Bir Çevre Eğitimi Perspektifi: "Sürdürülebilir Gelişme Amaçlı Eğitim", Eğitim ve Bilim, 32(145). 23-39.

Şahin, N. F., Cerrah, L., Saka, A. ve Şahin, B. (2004). Yüksek Öğretimde Öğrenci Merkezli Çevre Eğitimi Dersine Yönelik Bir Uygulama, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(3). 113-128.

Tanrıverdi, B. (2009). Sürdürülebilir Çevre Eğitimi Açısından İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi, Eğitim ve Bilim, 34(151), 89-103.

Uğurlu, Ö. ve Demirer, Y. (2008). Disiplinlerarası Çevre Eğitimi Üzerine Ulusal ve Uluslararası Örnekler: Bilimsel Faaliyet, Siyasi Karar Verme Süreci ve Eğitim. Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 6(23), 94-111.

UNWTO (2019). UNWTO World Tourism Barometer, https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometereng Erişim Tarihi: 15.10.2019.

Ünal, S. ve Dımışkı, E. (1999). UNESCO-UNEP Himayesinde Çevre Eğitiminin Gelişimi ve Türkiye'de Ortaöğretim Çevre Eğitimi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(17), 142-154.

Ünlüönen, K. (1993). Türkiye'de Yükseköğretim Düzeyinde Turizm Eğitim ve Öğretimi, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6, 497-521.

Ünlüönen, K. (2000). Turizm İşletmeciliği Öğretmenlik Programlarının Öğrenci Beklentileri ve Algılamaları Açısından Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 3, 218- 238.

Ünlüönen, K. ve Boylu, Y. (2005). Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Beklenti ve Algılamalarındaki Değişimin Karşılaştırılması (2000 - 2001 ve 2003 - 2004 Öğretim Yılları). Milli Eğitim, Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, 33(166), 159-174.

Yayla, Ö., Silik, C.E., Dülger, A.S. (2017). Turizm Lisans ve Önlisans Eğitiminde 2017 Yılı Sayısal Değerlendirmeler, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(4), 47-58.

Yücel Işıldar, G. (2008). Meslek Yüksekokulları Boyutunda "Çevre Eğitimi"nin Çevreci Yaklaşımlar ve Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(4), 759-778.

SAĞLIK SOSYOLOJİSİNDE UNUTULAN ÜSTAD:

ROBERT KİNG MERTON

BÖLÜM 11

Bülent ÖNGÖREN[1]

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Seydikemer Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

GİRİŞ

Robert King Merton, Durkheim'ın teorilerini Parsons ile birlikte yapısal işlevselci bir anlayış ile irdelemiştir. Ampirik sorgulamayı yönlendirmek için büyük çaplı teorik sistemlerden kaçınarak "orta menzilli teori" ortaya koymaya çalışmıştır. Anomi çalışmaları, Pygmalion, Matthew etkisi, sosyal eylemin istenmeyen sonuçları ile "açık işlev" "gizli işlev" gibi kavramsallaştırmalarının yanında, 20. yüzyılın ortalarında hekimler üzerine yaptığı çalışma ile Sağlık Sosyolojisine kurulmasına yaptığı katkıya da değinilmesi gereklidir. Çalışma, bir R.K.Merton otobiyografisinden öte onun sağlık sosyolojine yaptığı katkıya değinmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sosyolojisi, R.K.Merton

Yaşamı

Robert K. Merton Doğu Avrupalı, Yahudi ve işçi sınıfından bir ailenin oğlu olarak Philedelphia'da 1910 yılında doğmuş ve 2003 tarihinde 92 yaşında ölmüştür. Çocukluğunda kendine bir rol model ararken evinin yakınındaki bir kütüphanede saatlerce zaman geçirmiştir. Hatta bir röportajında kendini kütüphanede ve evinde yalnız başına ama istekle çalışan bir şef olarak tanımlamıştır. Güney Philedelphia'da ilköğrenimi görürken sıklıkla uğradığı Andrew Carnegie kütüphanesinin yaşamının ileriki aşamalarında neler yapacağını belirlediğini ifade etmiştir. 1927'de Philedelphia'da Temple Kolej'de başladığı eğitimini 1931'de tamamlamıştır. Doğru zamanda doğru insanlarla karşılaştığı için kendini şanslı olarak nitelemektedir. Bu insanlar arasında sosyal çalışmayı uzun süren yaşamında bir tutku haline getirmesini sağlayan P.A.Sorokin, önce lisansüstü eğitimi sonra araştırmalarındaki desteğiyle birlikte sosyal zamanlarındaki arkadaşlığı nedeniyle T.Parsons ve doktora danışmanı G.Sarton ile tanışmasını ve bu kişilerle kurduğu arkadaşlıklar için şanslı olduğunu ifade etmektedir (Sztompka, 2006, 12-13). Ayrıca yüzyılın üçte birinden daha uzun bir süre içinde sayısız konuşmaları ve çalışmaları esnasında kendisine ne kadar çok şey öğrettiği hakkında muhtemelen bir fikri olmayan, meslektaşı Paul F. Lazersfeld'den övgüyle bahseder(Ritzer ve Stepnisky, 2014, 256).

1931'de Philedelphia'daki Temple Collage'den mezun olduktan sonra 1936'da Harvard üniversitesinden "17.yüzyılda Bilim, Teknoloji ve Toplum" teziyle doktorasını tamamladı. İki yıl sonra danışmanı G.Sarton

ile bu çalışmasını yayınladı. Bu çalışmanın konusu olan ve Merton Tezi olarak ifade ettiği hipotezinde, Eber'in Protestan etik ile kapitalist ekonomi arasındaki ilişkinin benzerinin Protestan dindarlık ile erken deneysel bilim çalışmaları arasında da olduğunu ifade etmiştir. Merton Tezi, özellikle tarihçiler başta olmak üzere bilim camiasından tepki çekmiştir. 1936'da "Amaçlı Sosyal Eylemlerin Beklenmeyen Sonuçları" ve 1938'de "Sosyal Yapı ve Anomi" makaleleri bilimsel alanda etki yapmıştır. 1936-39 yılları arasında öğretmen ve araştırmacı olarak Harvard'ta, 1939-1941 New Orleans'ta Tulane Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı olarak görev yapmıştır. Daha sonra Columbia Üniversitesine geçmiştir. Emekliliğinden sonra 1979-1984 yılları arasında da ders vermeye devam etmiştir (Sztompka, 2006, 13). Columbia Üniversitesinde az sayıda kişiye verilen "University Professor Emeritus" unvanı almaya hak kazanmıştır. Amerikan Sosyoloji Topluluğu 1957'de Merton'ı başkan seçmiştir (Wallace ve Wolf, 2012, 63).

Bunun dışında Doğu Sosyoloji Topluluğu (1968) ve Sosyal Bilimler Bilim Topluluğu (1975) başkanlıkları yapmıştır. Birçok topluluk ve dernek üyelikleri olup, içlerinde Yale, Chicago, Harvard, Columbia, Leiden, Wales, Krakow ve Oxford'un da bulunduğu farklı ülkelerdeki yirmiden fazla üniversiteden onursal doktora unvanı almıştır. 1994 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından en yüksek akademik ödül olan Ulusal Bilim Madalyasına layık görülmüştür. İki kez evlenmiş ve iki kızı ile bir oğlu olmuştur. Oğlu Robert C. Merton Harvard Üniversitesinde ekonomi profesörü olup, 1997 yılında Myron Scholes ile birlikte Nobel Ekonomi ödülünü kazanmıştır (Sztompka, 2006, 13-14).

Bilimsel Yaklaşımı

Uluslararası olarak tanınan ve yirminci yüzyılın en önemli sosyologlarından biri olan Merton, kendini entelektüel camiaya adayarak her zaman akademik bilim insanı olmuştur. Öncelikle kendini 17. yüzyıl İngiltere'sindeki bilim ve teknolojinin toplumsal bağlarını araştırmaya adamış ve kasıtlı sosyal eylemin beklenmedik sonuçlarını irdelemiştir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, 76). Bununla birlikte döneminin ekonomik ve siyasal olaylarına da ilgi göstermiştir. *Kendini gerçekleştirme kehaneti* kavramı buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bu kavram ile dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar toplumun en alt sınıfından biri olsa da, kişinin hedeflerini başarabilme olasılığının Amerikan rüyası -yani

onun akışkanlığı, açıklığı, demokratikliği- ile sağlayabilmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir.

1929 Büyük Buhran deneyimi onun, anomi, sapma, yoksulluk, ırk ayrımcılığı gibi sosyal konulara ilgisini arttırmıştır. Ayrıca Stalin'in baskıcı tutumu, artan Nazi gücüyle ortaya çıkan II.Dünya Savaşı ve etkileri, Holocaust vb. vahşetlerle birlikte aile geçmişi de onun totalitarizme karşı güçlü bir tepki vermesine neden olmuştur. Çalışmaları ve yazıları ile politik bir duruş sergilemiştir (Sztompka, 2006, 14).1940'larla birlikte bürokrasinin rolü, bilim insanlarının sosyal sorumlulukları, sosyal bilimlerin toplumsal yaşamdaki rolü ilk çalışmalarındaki yönelimleri arasındadır. Teorik çalışmalarının çoğunun uygulamalı bir yanı bulunur. Sapma, anomi, barınma, evlilik modelleri, ırk ayrımcılığı, siyasal 'makinalar', propaganda ve tıp eğitimi bunlara örnek olarak sayılabilir.1950'lerle birlikte sosyal yapının temel birimlerine dair sosyolojik kuram geliştirmeye çalışmıştır. İnsanların sadece öykünmek için değil aynı zamanda kendilerini değerlendirmeye yarayacak değerlerin temeli (ki bu referans grupları kuramıdır) olarak benimsediği rol seti, statü seti ve rol modelleri kuram çalışmasına örnek olarak gösterilebilir. Jeorge Reader ve PatriciaKendall ile beraber tıp eğitimi ile ilgili ilk büyük ölçekli sosyolojik incelemeyi gerçekleştirmiştir. Bu çalışmasında farklı türden hekimlerin aynı tıp okulu içinde nasıl sosyalleştiklerini irdelemiştir. Böylece tıp eğitiminin büyük ölçekli ilk sosyolojik çalışmasını gerçekleştirmiştir. Daha sonra ise bilimin sosyal yapısını ve onun bilişsel yapıyla etkileşimini yoğun bir şekilde incelemiştir. Bu çalışmalar boyunca sosyolojik kuram, araştırma yöntemleri ve ampirik araştırma arasındaki bağlarla ilgilenmiştir (Ritzer, 2012, 115).

Toplumu bir arada tutan çimentonun ne olduğunu, farklı değerlerin nasıl ortaya çıkarak toplumda değişmeler yarattığını bildiren genelleştirilmiş bir açıklama, insan düşüncesinin zirvesinde olabilecek tek ve birleşik bir kuram arama çabasıdır. Bu ona göre beyhude bir çabadır. Yeterli bir kuram geliştirmeden, bütün zamanın pratik sorunlara ayrılması nasıl sosyolojiye zarar veriyorsa tüm zamanın soyut ve her şeyi kapsayan kuram geliştirmeye ayrılması da aynı sonuca neden olacaktır. Bu nedenle kapsamları sınırlı olan verilere uygulayabileceğimiz özel kuramlar geliştirilmesi daha anlamlı olacaktır. Orta büyüklükte kuramlar zamanla, toplumsal olayın sadece tarifini yapmayıp onu aşmakta, sınırlı birtakım kabullere sahip olan ve bu kabullerden belirli varsayımların

çıkarılıp, deneysel olarak test edilebileceği kuramlara yani daha büyük kuramlar haline dönüşmektedir. Aynı fakülteden mezun olan tıp öğrencilerinin farklı davranış kalıpları ve kurumsal etki örüntüleri orta büyüklükteki kuram örneği olarak sayılabilir (Wallace ve Wolf, 2012, 111-3). Orta büyüklükteki teoriler temel olarak sosyolojide ampirik sorgulamayı yönlendirmek için kullanılmaktadır. Genel sistem teorileri gibi soyutlamaları içermekle birlikte, ampirik testlere izin veren önermeleri de içerir. Sınırları belirlenmiş olan sosyal fenomenlerle ilgilidir. Nasıl ki bir hastalıkla ilgili teori, kinetik gaz teorisi veya ücret teorisinden bahsettiğimiz gibi, toplumsal norm düzenlerinden, rol çatışmasından, sosyal değişimden veya referans gruplarından da orta büyüklükteki teoriler içerisinde bahsedebiliriz (Merton, 1968,41).

Merton, işlevsel çözümlemelerin 3 temel anlayışa dayandığını belirtir. Bunlar;

- toplumun işlevsel bütünlüğü,
- evrensel işlevselcilik ve
- vazgeçilmezliktir.

Toplumun işlevsel bütünlüğü, toplumsal sistemin tüm parçalarının yeterli derecede bir harmoni ve iç tutarlılık işlediği dolayısıyla çözümlenmeyecek ve düzenlenmeyecek çatışmaların olmadığı bir durum olarak açıklamaktadır (Merton, 1967, 80). Toplumsal bir sistemin çeşitli parçalarının üst düzeyde bir bütünleşme göstermesi gerektiğine işaret eder. Bununla birlikte bu genellemenin küçük, ilkel toplumlar için doğru olabileceği halde daha büyük, daha karmaşık toplumlar için geçerli olmadığını belirtir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, 254). Hatta bunun gerçek yaşam olamayacağını bazı toplumsal gruplar için işlevsel olup grubun bütünleşmesini sağlayan şeylerin diğer toplumsal gruplar için disfonksiyonel/negatif işlevli olabileceğini belirtir. Bunun ise pozitif işlevsel olduğu varsayılan şeylerin bütünleştirici unsurlarının abartılmasından kaynaklandığını belirtir. Toplumsal grubun özellikleri ve sınırları bilindiğinde ise eylemin, kavramın veya herhangi bir durumun işlevselliğini daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Standartlaşmış tüm toplumsal formların pozitif işleve sahip olmasını ise evrensel işlevselcilikle açıklar. Pozitif ve negatif işlevi olan toplumsal ögelerin kesin bir dengesi belirlenerek, hangisinin daha ağır bastığı belirlenmelidir. Bunların olabilmesi için tüm toplumlarda yaşamsal

işlevleri ortaya çıkaran gereksinimler ya da o toplumun temel norm ya da parçacıklarının olması zorunludur, vazgeçilmezdir (Merton, 1967, 86).

Merton toplumsal çözümlemede kullanılan işlevselciliğin temel öğelerini eleştirerek kendi anlayışını ortaya koyar. Toplumda bireylerin bilinçli güdülerinin birtakım objektif sonuçlara ulaştığını ve sosyologların da bu sonuçları ele aldığını belirtir. Ancak sonuçların işlevi bazen belirgin bir haldeyken bazen de gizil bir durumda olabilir. Dolayısıyla açık işlevler amaçlanmış ve açıklanabilirken, gizil işlevler amaçlanmamış olabilir. Bu da onların açıklanması zorlaştırmaktadır(Poloma, 1993, 40). Örneğin sosyal güvenlik kurumundan yararlanarak, burun kemiğindeki eğiklik için kamu hastanelerinde muayene olan kişi sonrasında burun kemiği ameliyatı olur. Burada bireyin hedefi solunum sorunlarını aşmak, gece apnelerini düzelterek uyku bütünlüğü sağlamaktır. Temelde estetik kaygı bulunmamaktadır. Ancak aynı kişi sosyal güvenlik kurumunun desteği kendi özel sigortasının veya doğrudan ücret karşılığında zorunlu olarak yapması gereken burun ameliyatına karar verirken onu birtakım estetik kaygılar da eşlik edebilir. Burada açık işlev, bireyin solunum problemlerini aşmaktır. Gizli işlev ise biraz daha karmaşıktır. Öncelikle birey cebinden daha fazla ödeyerek gittiği hastane ona, çevresinde bir statü kazandıracaktır. Ayrıca burun estetiği ile öncesinden farklı, çevresindekilerde olmayan bir güzellik statüsü de eklenecektir. Dolayısıyla toplumsal uygulamaları, açık işlevleri ile olduğu kadar gizil işlevleri aracılığıyla da çözümlemek gereklidir.

Görünür/açık işlevler, insanların gözlemledikleri ya da bekledikleri sonuçlar olup, gizli işlevler ise ne anlaşılmış olan, ne de beklenilen sonuçlardır. Gizli işlevler ve bunların toplumsal bağlarının ortaya çıkarılması ile toplumun işlevselci çözümlemesi daha iyi anlaşılabilir. Ancak gizli işlevler fikri tamamıyla yeni olmayıp Durkheim'ın dinin bütünleştirici işlevi de bunu tanımlamaktadır. Merton'un görünür ve gizli işlevler arasında ayırım yapması ve gizli işlevler çözümlemesi, bireylerin davranışlarını açıklarken ileri sürdükleri sebeplerin ve mevcut âdetler ve kurumların ötesine bakmaya zorlamıştır. Böylece araştırmacı uygulamaların devamına neden olan toplumsal sonuçları irdelemeye girişir ve sonuçta toplumun nasıl işlemekte olduğunu aydınlatmaya yardımcı olmuştur. Merton'ın siyasal örgütlerle ilgili çözümlemesi, görünür ve gizli işlevler arasında ayrım yapmanın, kurumların nasıl çalıştığını ve neden devam ettiklerini ve geliştiklerini açıklamakta yardımcı olabileceğini gösterir. Bunu açıklamak gerekirse; siyasal

örgütlerin görünür işlevi, oy satın alma ve benzeri yasadışı davranışlara yer verdiğinden dürüst olmayan davranışlarla kişisel çıkarlara hizmet eder gibi görünmektedir. Ancak toplumda göçmenler, düşük sosyoekonomik sınıflar, dezavantajlı gruplar için siyasal örgütlerin yaptığı bilgilendirme, desteklerin ulaşımını sağlama veya iş bulma vb. faaliyetler, bu kitleleri veya onların ailelerini bir arada tutarak, yalnızlığı ya da toplumsal entegrasyonu önemli ölçüde azaltarak gizli işlevi yerine getirirler(Wallace ve Wolf, 2012, 130).Merton, açık ve gizli işlevi açıklarken Hopi yağmur ayini örneğinden yararlanır. Bu ayrım ile Merton, toplumsal pratiğin sosyolojik yorumunu desteklemektedir. Toplumsal davranışlar, görünüşteki amacına ulaşmadığında irrasyonel tortular olarak nitelenir ve onlara karşı küçümseyici bir tutum sergilenir. Oysaki bu durum toplumsal davranışın amaçlanmamış bir sonucudur. Üstelik toplumsal grupları ve nihayetinde toplumu bir arada tutan unsurdur. Böylece toplumsal eylemlerin irrasyonel sonuçları, gizli işlevleri nedeniyle rasyonel hale dönüşmüş olur (Giddens, 2005, 393-4).

Merton işlevselci yaklaşımı eleştirirken kendi modelinin de ana hatlarını çizmekle birlikte, toplumsal olayların işlevsel çözümlemesini yaparken bir çerçeve oluşturmaktadır. Öncelikle sosyolojik açıdan herhangi bir araştırma nesnesini ele almadan önce o toplumsal olgu, grup veya kurumun sınırlarının ve durumunun ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi gereklidir. Daha sonra ise toplumsal edimlerin ortaya çıkan sonuçları, ister açık ister kapalı olsun kesin bir denge halindedir. Bu sonuçların her zaman edimde bulunan veya edimden etkilenen bireyler tarafından bilinmesi de gerekli değildir. Bu edimler belirli bir sistem içerisinde ortaya çıkar. Ancak her zaman zorunlu bir işlevsel gereksinmeyi karşılamak zorunda değildir. Burada işlevselci bir çözümleme yaparken fonksiyonel seçeneklerin gözlenmesi gerekir. Toplumda işlevsel olan unsurlar belli bir düzen sağlar. Ancak bu unsurların pozitif işlevi olduğu kadar negatif işlevi de olabilmektedir. Hatta işlevsel çözümlemesi yapılan gruplarda oluşan negatif/bozuk işlev toplumsal değişime neden olabilmektedir. Bunların gözden kaçırılmaması gereklidir. Toplumsal bir edimin işlevsel çözümlemesini yaparken araştırmacı, birden çok işlev olduğunu unutmadan değerlendirme yapmalıdır (Poloma, 1993, 43-44).

Merton'a göre işlev, verili bir sistemin adaptasyonu veya ayarlanmasına uygun olan gözlemlenmiş sonuçlardır. Dolayısıyla işlevsizlik veya bozuk işlev ise adaptasyonu azaltan veya onu çözen sonuçlardır (Merton 1957, 27-33). İşlevsel çözümleme sürecinde

toplumsal sistemin toplam olarak açıklanması ya da anlaşılması çok da mümkün değildir. Çünkü her toplumsal edimin açık olduğu kadar gizli işlevi de mevcuttur. O halde birimlerden hareketle toplumsal yapının anlaşılması mümkündür.

Merton davranışı; bazı temel güçlerin ve ihtiyaçların ve toplumun belirgin değerlerinin ve içselleştirilmiş (internalized) özel normlar takımının, önceden bilinebilir en son bir işlevi olarak kabul eder. Bu açıklama bireysel kararları görmezlikten gelmek anlamına gelmemektedir. Bu durum "bilimsel" tavırdır ve bizi toplumbilimine götüren tutumdur (Wallace ve Wolf, 2012, 17).

Toplumun tüm üyelerinin bir şekilde işe yaradığını düşündüğü ve hali hazırda gerçekleşen kültürel olarak tanımlanmış hedefleri vardır. Bu toplumsal hedefler az veya çok değerler hiyerarşisine entegre olur. Entegrasyonla birlikte kültürel sistemin öğeleri olarak tanımlanan değerlere eşdeğer hale gelirler. Toplum içerisinde bireyler, kabul gören bu hedefleri elde etmek için başvurabilecekleri meşru araçları öngören kültürel normları bu kültürel sistemden yararlanarak oluşturur. Bu normlar, eylemlerin ve düşüncelerin kapsamını sınırlar ya da dışlar. Kültürel hedefler ile bu hedeflere ulaşmak için kullanılan araçlar arasında bir dengenin olması gereklidir. Araçlar birçok norma bağlıdır. Yani hedeflere ulaşmada kullanılan her yol meşru değildir. Toplumsal hedefler ve kurumsal araçlar arasındaki denge kültürel bütünleşmeyi sağlar. Birey, toplumsal hedeflere ulaşmak ve ulaşırken de araçları kullanmaktan haz alır. Bu haz toplumsal istikrarı ve yüksek düzeydeki uyumu sağlar. Fakat toplumsal hedeflerden uzaklaşmış veya bu hedeflere ulaşmada kurumsal araçları kullanmaktan uzakta kalmış/başarısız olmuş, entegrasyonda sorunlar yaşamış bireyler de sözkonusudur. Durkheim'da olduğu gibi bu durum toplumsal yapı ile kültürel yapı arasındaki uyumsuzluktan ortaya çıkabildiği gibi, kurumsal araçların düzenlenmesindeki otorite sorunundan kaynaklanır (Rhoads, 1991, 102-7). Uyumsuzluk ise toplumsal sistemden bir sapma olarak nitelenir.

Kültür, yapı ve anomi arasındaki ilişkinin analizi ile Merton yapısal işlevselciliğe en ciddi katkılardan birini yapmıştır. Durkheim'e göre anomi, toplum yaşamının belirli bir alanındaki davranışları düzenleyen hiçbir açık ölçünün bulunmadığı durumlarda ortaya çıkar. Böyle durumlarda insanlar kendilerini yollarını yitirmiş ve kaygılı olarak duyumsarlar. Diğer taraftan anomik durumu tamamen olumsuz olarak

nitelemez, suç ve sapkınlığın gerekli olduğunu ve onların iki önemli işlevi yerine getirdiğini belirtir. Sapkınlık, toplumda yeni düşünceler ve meydan okumalar yaratarak yenilikçi bir güç haline gelir. Bu bakımdan, değişiklik yaratır. İkinci olarak, sapkınlık, toplumdaki "iyi" ve "kötü" davranışlar arasındaki sınırın korunmasını sağlar. Bir suç olayı, grup dayanışmasını yükselten ve toplumsal normları açıklığa kavuşturan toplu bir tepki ortaya çıkarabilir. Merton anomi kavramını, kabul edilmiş normların toplumsal gerçeklikle çatıştığı durumlarda bireyin davranışı üzerindeki gerilime göndermede bulunacak biçimde değiştirmiştir (Giddens, 2008,844).

Anomi, "kültürel normlar ve hedefler ile grup üyelerinin kendilerine göre hareket edebilecekleri sosyal olarak yapılandırılmış kapasiteleri arasında ciddi bir kopukluk olduğunda" ortaya çıkmaktadır. Bu ikilik daha çok suçlu davranışlarının tezahür etmesine yol açar. (Merton, 1968: 216). Durkheim'dan farklı olarak anominin toplumsal değişimin bir ürünü olmadığını her toplumda mevcut olan normal bir süreç olduğunu belirtir. Sapma teorisi, sapkın ve sapkın olmayan davranışları sergileyen bireyler veya gruplar açısından geliştirmiştir. Bu davranış şekilleri kurumsallaşmış hedefleri ve kültürel hedeflerin kabul edilip edilmemesine bağlıdır. Toplumsal (kültürel) ve kurumsal sistemlerin hedeflerini benimseyen bir nevi sistem adamı olan 'uyum' halindeki bireyler, düzenin devam etmesini sağlarlar. Bununla birlikte kurumsal sistemin sunduklarından memnun olan ancak kendini başarıya götürebilecek toplumsal hedeflerden yoksun olan 'şekilci' bireyler, görünürde sistemi savunurlar. Çünkü bireysel statünün kazanılmasında başarı hedefli bir anlayışın egemen olduğu toplumsal sistem mevcuttur. Toplumsal ve kurumsal hedeflerin nihai amacı başarılı olmaktır. Ancak kurumsal süreç, bireyleri başarı yolunda sınırlar. Bu nedenle birey, toplumsal hedeflerine ulaşabilmek adına kurumsal hedeflere 'yenilikler' getirip onlara uymadan amacını elde etmeye çalışabilir. Yine de bireylerin her zaman toplumun veya kurumların hedeflerini gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu hedefleri kabul etmeyerek kendini 'geri çeker'ler ve içinde bulundukları topluma yabancılaşırlar. Diğer taraftan toplum içerisinde farklı ilişki modelleri olan dolayısıyla farklı hedefleri bulunan bireyler veya gruplar da mevcuttur. Bunlar, toplumun ve kurumların hedeflerini kabul etmeyen, onları tamamen yenileriyle değiştirmek isteyen 'isyankar' gruplardır. Merton bu tipolojileri, sapan davranışlarına örnek olarak gösterir (Merton, 1968, 195-210).

Merton'un Sapma Tipolojisi

Kültürel Hedefler	Kurumsal Hedefler: *Kabul*	Kurumsal Hedefler: *Red*	
Kabul	UYUM (Comformity)	YENİLİK (İnnovation)	
Red	Şekilcilik (Ritualism)	Geriye Çekilme (Retreatism)	*Yeni İlişkiler*
		Yeni Hedefler	İSYAN (Rebellion)

Her toplumda kültürel ve kurumsal hedefler mevcut olup, toplumun üyesi olan bireylerin de bu hedefleri taşması ve onları koruması beklenir. Sosyal düzen bu modelize edilmiş davranışlarla sağlanabilir. Ancak sürekli uyum ve adaptasyonun olması mümkün değildir. Bazen uyum azalmakta, bu hedefler bireylerce gözetilmemekte ya da reddedilebilmektedir. Merton bu grubu hasta, bağımlı veya serseri olarak tanımlamaktadır. Bu durumda olan bireyler, kültürel hedefleri ve kurumsallaştırılmış prosedürleri iyice benimseyememiştir. Bireyler bu gibi durumlarda ise kurumsal baskılarla uyum ya da gayrimeşru araçlara başvurma arasında çelişki yaşayarak zihinsel çatışmalar yaşar. Toplumda kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan süreç rekabetçi düzenin varlığını sürdürmesi yol açarken bireyi gergin duruma sokarak, onu yoksun kılar. Aslında olumsuz olarak görünen bu süreç, birey için toplumsal mekanizmalardan bir kaçıştır. Bu gayrimeşru rota, kurumsallaşmış araçlar, baskılar ve zorunluluklarla birlikte çatışma çoğunlukla giderilir ve sosyalleştirilme gerçekleşir.

Sağlık Sosyolojisine katkıları

Hastalık rolünün az veya çok kalıcı bir ilişki halinegeldiği toplumlarda belirgin bir hastalık-rolü biçiminin varlığından söz edebiliriz. Merton (1957) bir sapma teorisinin ana hatlarını 'kazanma hırsı' ve 'başarı'ya özel vurguda bulunan Amerikan değerleri bağlamında ortaya koymuştur. Nüfusun büyük bir kısmının meşru araçlarla çıkarlarına ulaşamadığı bir toplumda insanların 'başarı kültürü'nün araçları veya amaçlarını meşru olmayan amaçlar için kullanmaya çalışacaklardır, bu da önemli bir sapma

durumudur. Böyle bir durumda, geri-çekilme ve gerçeklerden kaçma, sapkın bireylerin hem toplumun hedeflerini hem de bu hedeflere ulaşma araçlarını reddettikleri yapısal bir yönelime dönüşebilir. Uyuşturucu bağımlılığı bir sapmadır, ancak aynı zamanda toplumsal yapıya sürekli adaptasyonu temsil eden bu tür bir geri çekilme örneği oluşturabilir. Merton'ı izleyerek, çağdaş toplumun yapısal çelişkileri karşısında, alternatif bir hastalık-rolü biçiminin hastalık durumuyla ilgili kalıcı bir çözüme dönüşebileceğini söyleyebiliriz. Özetle, hasta olmak, bireye, bu hastalığından dolayı sorumluluklarından kurtulmasını ve aktifliğe vurgu yapa n bir kültürün ve başarı normuna dayalı bir sanayi toplumunun gereklerini yerine getirmemesini sağlayabilir. Bu bağlamda, doktor hastaya belirli bir süre toplumsal rolleri ve sorumluluklarından kurtulabilmesi için meşru bir yol sunacaktır. Bu d urum, "doktorun hastayı iyileştirme çabası" ile "hastanın hastalığını sürdürme girişimi" arasında açık çatışmalara yol açabilir (Turner, 2011, 52). Bu tanımlamanın Parsons'un yüksek hedefli ve mutlak uyumlu hasta rolü tanımlamasına alternatif olduğunu söylemek oldukça gerçekçidir.

Merton'un sağlık sosyolojine diğer bir katkısı da hekim mesleği ve eğitiminin yanı sıra hemşirelik mesleğinin özerlik durumu ve statüsüyle ilgili çalışmalarıdır. Araştırmalarında hemşirelerin artık hekimin yardımcısı olarak görülen bir statüyü kabul etmediklerini ifade eder. Merton bunu "statü açlığı" olarak nitelemektedir. Sağlık sektörünü hekim ve onların yardımcıları olarak hemşirelerin oluşturduğu küçük bir grup olarak niteler. Bununla birlikte sistemin gittikçe büyümesiyle çalışan onların statüleriyle ilgili endişelerinin arttığını ifade etmektedir. Diğer taraftan toplumsal değişimin hızının artması, bireylerin düşünce ve pozisyonlarında dolayısıyla statülerinde de büyük bir değişime neden olmaktadır. Hemşirelerin pozisyonlarındaki hızlı ilerleme, statüsel yükselişin mümkün olduğunu gösterir. Ancak yeni statü için yeni platolar gereklidir ki bu da hızlı değişkenliğe işaret etmektedir. Özellikle eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte hem bireysel hareketlilik hem de grup içi hareketlilik artar. Aynı zamanda bu bireyler açısından statülerinden memnuniyetsizliğin de artmasına neden olur. Terfi olanaklarının sınırlı olması, sosyal ve ekonomik pozisyonlarının yetersizliği hemşirelerin toplumsal ve kurumsal hiyerarşide yükselmekten yoksun kılmaktadır. Daha nitelikli ve başarılı hemşireler, statü kaygısını daha fazla hissederler (Merton, 1962, 70-1).

Bu kaygı, hemşirelik mesleğinin tanımlanması ve statüsünün değişimine ve farklılaşmasına neden olmuştur. Hatta sağlık sektöründeki diğer mesleklerin de (teknisyenler, hizmetliler, hemşire yardımcıları, diyetisyenler vb.) hemşirelikten farklılaşmasına neden olmuştur. Ancak hasta açısından bunların bir anlamı yoktur. Çünkü hasta, tüm mesleklerin ayrımını yapamayacaktır(Merton, 1962, 72). Dolayısıyla hemşirelik mesleğinin tanımı ve statüsünün tanımlanması için sadece hekimlikten ayrışma veya ona karşı bir statü mücadelesi vermenin yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hasta açısından bakıldığında hemşirelik statüsünü işgal eden diğer meslek gruplarının da tanımlarının yapılması, bu mesleğin pozisyonunu belirlemede çok önemlidir.

Diğer tüm mesleklerde olduğu gibi eğitim standardı, mesleki yasal düzenlemeler ve dernekleşme, hemşireliğin statüsünü belirlemede önemli noktalardır (Merton, 1962, 73). Bununla birlikte Merton'un çalışması irdelendiğinde, onun hemşireliği bir kadın mesleği olarak gördüğü anlaşılır. Ayrıca hemşirelik ile hekimlik arasında net bir ayrımı tanımlamaktan uzak durarak, profesyonel-pratik hemşire ayrımı ile diğer sağlık personeli ayrımı yaparak hemşirelik statüsünü belirleme çabasına girdiği anlaşılmaktadır.

Hekimlerin ise sosyologlar ve sosyal psikologlardan farklı bir davranış ve düşünce yapısına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre hekimler hastalıkları ve hastaları gözlemlerken, sosyologlar ve sosyal psikologların ise kişilikleri ve bireylerin içinde olduğu sosyal ortamları ve bunlar arasındaki ilişkiyi irdelediğini belirtmektedir (ChristieandMerton, 1958, 125). Bu anlayış bizi bir sosyalbilimci ile fenbilimcinin düşünüş ve davranışları arasındaki temel ayrıma götürmektedir.

Tıp öğrencileri üzerindeki çalışmasında, öğrencilerin farklı yerlerden gelerek yeni sosyal ortama adapte olmaya çalıştıklarını, tıp öğrencilerinin birbirleriyle az veya çok rekabet halinde olduklarını, öğrencilerin tıbba ilgi duyma düzeyine göre adaptasyonun daha kolay atlatabildiklerini ve bu durumda gergin olmalarının normal olarak nitelenir. Adaptasyonun doğadaki ekosistemler arasındaki etkileşim ve sonrasında gelen değişimlerde de görülen bir durumdur. Tıp fakültesindeki akademisyen, öğrenci ve diğer personel, sosyal sistemin birbirine bağımlı değişkenleridir. Sosyal sistemin bir parçası olarak öğrenci, sadece bireysel nitelikleri nedeniyle değil de sosyal çevrenin sağladığı olanaklar yüzünden de değişime uğrarlar (ChristieandMerton, 1958, 126). Yani karşılıklılık ilkesi

geçerlidir. Diğer taraftan tıp okulları arasında farklılıklar olduğunu, bunun nedeninin üniversitelerin ya da tıp okullarının bulunduğu sosyal ortamın etkileri olduğu varsayılmaktadır. Öğrenci okulun bulunduğu sosyal ortamdan doğrudan etkilenmektedir (ChristieandMerton, 1958, 127). Bu onu bazen motive ederken bazen de tersine bir etkiye sahiptir. Sosyal ortam içerisine kampüsün içinde bulunduğu bölge özellikleri, akademik ve idari ilişkileri ve öğrenci ilişkilerini kapsadığını söylemekte yarar vardır.

Merton sosyoloji ve tıbbın gelişim süreci ve kökenleriyle ilgili detaylı çalışmış, 20.yüzyılın ortalarından itibaren gelişimini aktarmıştır. Öğrenim süreci, eğitim ortamı ve eğitimcilerin öğrencilerle ilişkilerini özellikle tıp bağlamında irdelemiştir. Çalışmasında,

- Tıbbi bilginin öğrencilerin eğitiminde önemli ve etkili bir araç hale gelmesini ve tıbbi bilginin muazzam gelişimini,
- Müfredat sınırlamasının yeni oluşumları/düzenlemeleri engellediğini ve temel bilginin aktarılmasına ancak olanak sağladığını,
- Sosyal çevrenin hem hastalığın oluşumunda hem de kontrolündeki öneminin, sosyal bilimlerin bu çevreye ilişkin bir anlayış sağlamadaki rolünün artan bir şekilde tanınmasını,
- Eğitim sürecinin rasyonel ve sistematik olarak analiziyle ortaya çıkacak bilimsel yöntemi irdelediği görülür (Bloom, 1965, 145).

Diğer taraftan tıp eğitimiyle birlikte sosyolojinin tıp eğitimi üzerine olan araştırmaları düzenlemeye çalışır. Bu çerçevede meslek okullarını hedefleyen meslek sosyolojisine odaklanır. Karmaşık sosyal organizasyonlarda ampirik çalışmaların arttırılmasına ve sosyal araştırma yöntem ve tekniklerinde yetişkin sosyalleşmesinin önemli bir parçası olan eğitime dikkat edilerek ortaya çıkan problemlerin sistematik sorgulama yoluyla irdelenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda günümüzün sağlık hizmetlerinin sağlanmasında bilimsel temelin bir parçası olarak sosyal bilimlerin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir (Bloom, 1965, 146).

Merton daha çok kriminoloji veya sağlık alanında daha uygun olan Sapma teorisinde sapkın davranışlar içerisinde hastalığı da tanımlamaktadır. Özellikle retraistlerin (toplumsal hedeflerinden uzakta kalan, aynı zamanda sürekli bir sağlıklılık hedefinden de uzaklaşan)

anlayışıyla hastalık tanımına ulaşmak mümkündür. Toplumun egemen anlayışı, retraist kesimleri zihinsel hasta olarak nitelemelerinin temelinde de onların hedeflerine ve kurallarına uymayan eylem ve düşüncelerin sergilemeleri yatmaktadır. Hatta isyan tipolojisindeki birey, kurumsal araçlar ve toplumsal hedeflere alternatifler sunarak yeni amaçları ve düzenlemeleri getiren kitleler zihinsel bir patolojiye sahip olmakla suçlanmaktadır (Schied&Brown, 2010, 115). Merton'un bu tipolojisi bir araştırma projesi gibi tasarlandığı ve toplumdaki bireylerin bu tipolojilere sığamayacak kadar geniş eylem ve düşünce yapısına sahip olması nedeniyle eleştiriye uğramıştır. Merton ise eleştirilere önceden birtakım alternatif yollar olduğunu söyleyerek yanıtlamıştır. Kültürel amaçlarla bazen kurumsal araçlar yer değiştirebilir. Hatta araçların kendisi hedef haline dönüşebilir ki bu yenilenmenin sonucunda da yeni hedefler ortaya çıkabileceğini öngörmüştür.

Hastalıkları özellikle olarak ruhsal hastalıkları, kurumsal araçların bireyi zorlaması sonrasında ortaya çıkan ve alternatif çıkış yolları aramaya teşvik eden, engellenmiş veya baskılanmış isteklere aranan bir cevap olarak görmek mümkündür. Toplumun hiyerarşik örgütlenmesinde oluşan sosyal gruplar bireyi bazen dışlar bazen ise diğer gruplara geçişini sınırlar. Böylece birey, arzu ve hedeflerini yerine getiremediğinden kendini yetersiz gördüğü gibi toplumda bireyi hasta, dezavatanjlı, özürlü olarak niteleyebilmektedir. Merton'unanomi teorisi aynı Durkheim'ın teorisine benzer şekilde hastalıkların (özellikle akıl hastalıklarının) temelinde sosyoekonomik durumun yattığı gözlenmektedir.

Sonuç

Robert K.Merton yirminci yüzyılın önemli sosyologları arasında yer almaktadır. Merton'un analizi parça parça, dağınık ve boşlukar içermekle birlikte, bunları olağanüstü bir şekilde birleştirmiştir. Sistemi; aralıklar, boşluklar hatta reddedilmiş alanlar içerdiğinden tamamlanmış bir bütün değildir. Fakat bu nedenle toplumsal sistemin gri alanlarını açıklaması onun teorisinin güçlü yanını oluşturmaktadır. Bunu toplumun işlevsel bütünlüğü önermesi olarak tanımlamak mümkündür. Tüm yapı ve işlevlerin toplum için işlevsel gereklilik olduğu iddaa etmekle birlikte, bunların her zaman olumlu olmayabileceğini de gösterir. Bu çerçevede sosyoloğun analizlerinde toplumda standart, tekrar eden ve kalıplaşmış bir birimleri araması gerektiğini belirtir. Bu birimler de sosyalroller,

kurumsal kalıplar, sosyal normlar, grup örgütlenmesi, sosyal yapı ve sosyal kontrol mekanizmalarıdır.

KAYNAKLAR

Bloom, S.W., 1965, TheSociology Of Medical Education Some Comments On The State Of A Field, The Milbank Memorial Fund Quarterly, Vol. 43, No. 2, Part 1 (Apr., 1965), pp. 143-184

Chiristie, R.,Merton, R.K., 1958, Procedures for the Sociological Study of the Values Climate of Medical Schools, Journal of Medical Education, 33(10-2):125-53

Giddens, A., 2005, Sosyal Teorinin Temel Problemleri, Paradigma Yayınları, İstanbul

Giddens, A.,2008, Sosyoloji, Kırmızı yayınları, İstanbul

Merton, R.K. 1968, Social Theory and Social Structure. The Free Press, New York

Merton, R.K., 1962, Status-Orientations in Nursing, The American Journal of Nursing, V.62, No. 10, s.70-73

Merton, R.K., 1967, On Theoretical Sociology, The Free Press, New York

Poloma, M.M., 1993, Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Gündoğan Yayınları

Rhoads, J. K., 1991, Critical Issues in Social Theory. University Park, Pa: Penn State University Press.

Ritzer, G. 2006, The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists, Blackwell Publising

Ritzer, G., 2012, Modern Sosyoloji Kuramları, De Ki Yayınları, Ankara

Ritzer, G.,Stepnisky, J., 2014, Sosyoloji Kuramları, De Ki Yayınları, Ankara

Schied, T.L., Brown, T.N., 2010, A Handbook for the Study of Mental Health, 2nd Ed., Cambridge University Press, New York

Sztompka, P., 2006, Robert K.Merton. İn Major Contemporary Social Theorists. Ed. George Ritzer, The Blackwell Companion, s.12-33

Turner, B.S., 2011, Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi, Sentez Yayıncılık, Bursa

Wallace, R.A.,A.Wolf, 2012, Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Doğu Batı Yayınları, Ankara

KAPİTALİZMİN UZUN DALGALARI VE PARANIN EVRİMİ

BÖLÜM 12

Çağrı ULU[1]

[1] Öğretim Görevlisi, İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü Dış Ticaret Programı

GİRİŞ

Çalışmanın temel amacı kapitalizmin uzun dönemlerde yaşadığı sistemsel daralma ve genişleme dalgaları içerisinde, kapitalizmin uyum ve esneklik kabiliyetini para özelinde incelemektir. Bu dalgalar içerisinde paranın bir enstrüman olarak kriz dönemlerinde nasıl kullanıldığını ve sosyal ilişkileri ne ölçüde etkilediği sorgulanmıştır. Kapitalizmin önceki daralmalarında paranın seyrini inceleyerek günümüzde yaşadığımız daralmanın neticesinde paranın tepkisinin ne olabileceğini anlayabiliriz.

İlk bölümde paranın temel işlevi, fonksiyonları ve para teorileri üzerinde kısaca durulmuştur. Böylelikle paranın kendine has doğası incelenmiştir. İkinci bölümde nasıl bir ekonomik sistem içerisinde yaşadığımız incelenmiştir. Kapitalist sistemin tarih içerisinde yaşadığı krizler ve bu krizleri aşmak için kendini değişikliklere adapte edebilme yeteneği incelenmiştir. Paranın kapitalizmin dalgaları içerisinde hangi pozisyonda olduğu sorgulanmıştır. Üçüncü bölümde günümüzde yaşadığımız daralma dönemi incelenmiştir. Bu dönemde paranın tepkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. 1913-2013 yılları arasında doların satın alma gücü incelenmiştir. Doların seçilmesinin nedeni tüm sistemdeki ulusal paraların uluslararası işlemlerde dolar ile işlem görmesidir. Son olarak 2008 krizi sonrası dönemde paranın konumu ve alternatif olarak şifreli para birimlerinin gelişimi analiz edilmiştir.

1 Paranın Temel Nitelikleri ve İşlevi

Para ekonomik faaliyetlerde değerleri birbirine eşitlememizi ve işlem yapmamızı sağlayan bir değişim aracıdır. Günümüzde ekonomik sistem serbest piyasa ilkesine göre kurulmuştur. Ancak para günümüzdeki ekonomik sistem ile birlikte doğmamıştır. Kökenleri kapitalizm öncesi dönemlere dayanmaktadır. Para çeşitli metaların değerini belirlerken kullanılan standart simgesel bir metadır. Metaların değişim değerini belirlememize yardımcı olur.

Tarih boyunca para olarak deniz kabukları, tuz, bronz çubuklar gibi farklı nesneler kullanılmıştır.Tam olarak para kabul edebileceğimiz evrensel geçerliliği olan sikkeler formlarının kalıntılarına Mezopotamya'da M.Ö. 24.yy'da rastlanmıştır. Bu paralar genellikle altın ve gümüş gibi değerli madenleri içeriyordu. Paraların üstlerinde değerlerini belirleyen simgeler olmasına karşılık henüz egemenlik belirten bir hükümdarın imzası bulunmuyordu. M.Ö. 600 yıllarında

Lidya'da altın ve gümüş ile kaplanmış elektron sikkeler devlet tarafından basılıp resmi para olarak kullanılmaya başlanmıştır. M.S. 6.yy'da elektron sikkeler yerine altın ve gümüş para basımı başlamıştır. Roma döneminde ise altın ve gümüş sikkelere ek olarak bölünebilirlik özelliği ile bronz çubuklar ile ticaret yürütülmektedir. (Eagleton & Williams, 2011).

Tarihinin geniş bir diliminde para hep değerli metaller ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum Bretton Woods sisteminin çöküşü ile tamamen değişmiştir. Yine de ekonomi tarihinin büyük bölümünde para değerli bir maden ile tanımlanır ve dolayısıyla para teorileri de bu geçmişten etkilenir. Bu nedenle Polanyi'ye göre ekonomilerin kötüye gitmesine rağmen altın standardına mistik bir kurtarıcı, barış getiren anlamı yüklenmiştir (Polanyi, 1986). 20.yy'ın ikinci yarısı itibariyle yavaş yavaş altın standardına olan bağlılık kırılmıştır. Günümüzde ise altın standardına dayanan para yerine itibari para ve kaydi para ile işlem görülmektedir.

Klasik iktisadi görüş paranın değerinin içindeki değerli madenlerden geldiğini savunur. Değerli madenin de ticari bir mal olduğunu ve paranın değerinin de buradan geldiğini ileri sürerler. Ricardo'ya göre altın ve gümüş tıpkı diğer mallar gibi onları üretmek ve pazara getirmek için harcanan emeğin oranı ile değer kazanırlar ve değerleri kıt kaynak olmalarına bağlıdır (Ricardo, 1810). Klasik liberal görüş paranın de piyasadaki diğer bileşenler gibi serbest hareket ettiği takdirde güvenilir bir değere sahip olacağını varsayar.

Marx parayı "bir değer ölçüsü olarak, metalarda içkin değerin ölçüsüne, emek zamanına bir zorunluluk sonucu verilmiş dışsal biçim." olarak tanımlar (Marx, 2011: 103). Marx'a göre para her şeyden önce bir metadır. Bir metanın değerinin diğer bir meta ile ölçülmesi için öncelikle birbirlerinin kullanım değerlerini karşılamaları gerekmektedir. Bu da bir metanın nispi değerinin diğerine göre ifadesidir. Metanın barındırdığı kullanım değeri onun bir ihtiyacı karşılaması ve tüketilmesi ile anlam kazanır. Değişim değeri ise rastlantısal olarak değişik kullanım değerlerindeki malların oran olarak değişen ilişkilerini gösterir. Para nispi ve değişim değeri olarak tüm metaların içinde barındırdığı emeği ve değerini karşılaştırmamıza yarayan evrensel bir metadır.

Marx doğal haliyle paraya en uygun metalar olarak değerli madenleri görmüştür. "Para metanın nicel farklılaştırmaya uygun olması, istenildiği

gibi bölünebilmesi ve gene istenildiği zaman yeniden birleştirilmesi olanaklı olmalıdır. Altın ve gümüş bu özelliklere ile doğal olarak sahiptirler." (Marx, 2011: 99) Buradan anlaşılacağı üzere paranın özellikleri; taşınabilir olması, dayanıklılık ve bölünebilirliktir. Ek olarak ticaretin devamlılığı açısından paranın görece homojen olması, standart olması ve taklit edilememesi gerekmektedir.

Klasik iktisatçılar paranın nasıl işlediğini anlamaya çalışırken teorilerini paranın değişim aracı olması işlevi üzerine kurgularlar. Klasikler "paraya, mübadeleleri kolaylaştıran bir araç gözüyle bakmışlardır." (Kazgan, 1989: 101) Fisher yaklaşımı, (MV = PT) paranın talebini paranın miktarı ve dönüşüm hızının çarpımı ile para ile yapılan işlemler ve ödemelere konu olan faaliyetlerin çarpımına eşit olduğunu varsaydıkları denklem ile açıklarlar (Özatay, 2011). Dolayısıyla tüm paranın harcandığı varsayımı ile hareket ederler. Miktar teorisi genel fiyat düzeyini denklemin içine dâhil eder. Toplam para arzı arttırılırsa uzun dönemde fiyatlar genel düzeyini arttıracağını savunurlar (Kazgan, 1989).

Cambridge yaklaşımı ise denklemine tasarrufu ekler. Dolayısıyla paranın servet saklama aracı olma işlevini ifade eder. Marx'a göre para "maddi servetin evrensel temsilcisidir." (Marx, 2011, s. 138) Paranın diğer bir fonksiyonu da ödeme aracı olarak kullanılmasıdır. Mevsimsel nedenler, kullanım hakkının kiralanması gibi kimi durumlarda alıcı ile satıcı metaların değişimini aynı anda gerçekleştiremeyebilirler. Bu durumda metanın paraya, paranın metaya dönüşümü arasına belirli bir zaman girmiş olur. Kullanım değeri el değiştirse de ödeme belli bir süre sonra yapılır ve kullanılan para bir ödeme aracı olur (Marx, 2011). Bu noktaya kadar paranın değer göstergesi, değişim aracı ve servet saklama işlevi olduğunu çeşitli yaklaşımlarla görmüş olduk. Çalışmamız için asıl önemli olan kısmı ise kapitalizmin evrimi ile arasındaki ilişkidir. Bu da paranın sermayeye dönüşebilmesi ile gerçekleşir.

Paranın basit dolaşımı metanın paraya dönüşümü ve paranın tekrar metaya dönüşümü şeklinde gerçekleşir. Ancak "2.000 libre pamuğu 100 sterline alırsam ve 2.000 libre pamuğu 110 sterline satarsam, aslında 100 sterlini 110 sterlinle, parayı para ile değişmiş olurum." (Marx, 2011: 151) Bu durumda paraya sahip olanlar parayı para ile satın aldıklarında her seferinde daha fazla emek değeri kendi bünyelerine alacaklardır.

2. Kapitalizmin Dalgaları ve Paranın Evrimi

Kapitalizm tarihi, serbest piyasa ekonomisinde rasyonel insanın sermaye birikiminin hikâyesi ile takip edilebilir. Kapitalizm uzun dönemde lineer bir ilerleme sergilememiştir. "Sistem sırayla birbirinin yerini alan bir büyümeler ve durgunluklar çevrimine benzemektedir." (Wallerstein, 2006: 30). Kapitalizm kimi dönemlerde daralmış, krize girmiş ve tekrar genişleme evresine girmiştir. Polanyi, serbest piyasa ekonomisinin kendi kendini düzenleyen dengesinin bir ütopya olduğunu savunur (Polanyi, 1986). Dengeli olarak sürekli büyüyen ve kendi kuralları içinde tutarlı, izole bir ekonomik yapı olarak görülen kapitalizm anlayışını eleştirir.

Kapitalizmin yaşadığı dalgalanmalar beraberinde sosyal ve siyasal yapının da değişime uğramasına neden olmuştur. Para, kapitalizmin yaşadığı krizin oluşumunda ve çözümünde farklı anlamlar ifade etmiştir. Wallerstein, krizlerin göstergelerinden birinin paranın istikrarsızlığı olduğunu savunur (Wallerstein, 2012). Yaşanan dönüşümlerin sonucunda para da klasik teorilerin ötesinde altın zincirlerinden kurtulup itibari para, hesap parası ve şifreli para halini alarak evrilmiştir.

Mandel'e göre kapitalizmin dalgalarının seyrindeki temel değişken sermayenin birikimidir. Marx sermayenin birikimini artı değer ile açıklar. İşçinin emeği ile üretilen ürün, işçinin değil kapitalistin malıdır. İşçi emeğinin kullanım değerini kapitaliste devreder. Mandel sürekli zenginleşme dürtüsünün artı kar arayışı olduğunu ifade etmiştir (Mandel, 2008). Artı karı arttırmak için sürekli maliyetler düşürmeye çalışılır. Bir metanın üretimi için harcanan emek ile söz konusu metanın değişim değeri arasındaki fark giderek açılmaktadır. Kapitalist sistemin dünyaya yayılması ve metalaşmanın artması ile artı kar oranlarında farklılaşmalar yaşanmıştır. Ancak bu fark sermayenin organik birleşimi ile bağlılık ilişkisine dönüşmüştür (Mandel, 2008: 85).

Wallerstein yaşanan bağlılık ilişkisinde paranın rolüne değinmiştir. Para ile merkez sermayeleri arasında bağ bulunmaktadır. Para arzı merkezden sağlanmaktadır. Bu durumda ulusal paralar ve satın alma gücü merkez tarafından belirlenmektedir (Wallerstein, 2011).

Mandel kapitalizmin dalgalarını dört aşamada izlemiştir. Genişleme dönemleri rekabet ve sürekli artı kar arayışı altında teknik iyileştirmeler yoluyla üretim maliyetlerini düşürerek kar oranlarının artması ile başlar. Bu dönemde sermaye giderek büyüyerek yeniden üretime dahil olur.

Sermayenin organik birleşmesi, diğer sektörlerdeki artı değerin bir kısmını da bünyesine almasıyla sağlanır. Dolaşan sermeyenin devir süresi azalmaya başlar. İlk dalga 18.yy ile 1847 yılları arasında yaşanmıştır. Temel özelliği el sanatları ve buhar motorunun üretimidir. Daha çok ev tipi üretim gerçekleşir. Sermayenin ilkel birikim dönemidir. Emek ve sermaye grupları arasındaki fark yeni oluşmaya başlar. İkinci dalga 1847-1890 yılları arasına tekabül eder. Teknolojik özellikleri buharlı makinaların kullanımıdır. Sermaye birikimi tekrar üretime dahil olacak seviyeye gelmiştir. 1890 ve 2.Dünya Savaşı arasındaki dönemde elektrik ve içten yanmalı motorlar teknolojik yenilik olarak sermayenin artmasına ve birleşimine yardımcı olmuştur. 1940 sonrası dönem ise elektronik aygıtların üretime dahil olması ile karakterize edilmiştir (Mandel, 2008). Kapitalizm her daralma döneminde bir teknolojik gelişim ile daha fazla kar etmenin bir yolunu bulmuştur. Benzer şekilde günümüzde teknolojinin paranın işlevini de değiştirdiğini görebiliriz.

Arrighi kapitalizmin sistemik dalgalarını Braudel'in seküler trendlerini geliştirerek açıklamaya çalışır. Seküler trendler ve Kontradieff dalgalarını ampirik teorik temelden uzak olmalarıyla yetersiz bulur. Arrighi dalgalardaki salınımı sistemik sermaye birikiminin artış ve azalışları ile açıklar (Arrighi, 2000).

Her dalga finansal sistemde artan bir genişlemeye denk gelir. Tüm dalgalarda ideal bir para anlayışı vardır. İlk dalgada yüksek finansın gelişimi için zaman ve mekâna dayalı para değişiminden zararlı çıkmak istenmiyordu. Bu nedenle 1447'de altın standardına dayalı lira di buona moneta-moneta di cambio'yu sisteme dâhil ettiler (Arrighi, 2000: 115). İlk dalgada güvenilir bir para birimi ile işlem göreme kapasitesi Cenova burjuvazisinin sermaye birikimini domine etmesini sağlamıştır. İkinci dalgada da benzer şekilde para politikasındaki dayanıklılık ekonomik gücü beraberinde getirmiştir. Amsterdam hem dünyanın antreposu olma vasfı ile hem de atıl sermayeyi değerlendirmesi ve tüm Avrupa'nın kredi sağlayıcısı olma özelliği ile sermaye birikimini arttırmıştır. 1609 yılında kurulan Wisselbank Merkez Bankası'nın ilk prototipi oluşturur (Arrighi, 2000: 142). Bu dönemde paranın bir ödeme aracı ve servet saklama aracı olarak kullanımının öne çıktığını görmekteyiz.

Arrighi'nin üçüncü dalgasında uzun dönemli parasal istikrar güç kaynağı haline gelmiştir. İngiltere'nin finansal gücünün arkasında sermaye ihraç edebilmesi yatıyordu. Finansal başarı ise ancak güvenilir

bir para politikası ile sağlanabilirdi. Uzun dönem parasal istikrar İngiltere'nin geleceği için hayati önem taşıyordu. İngiltere'nin kredi vererek içte ve dışarıda yayılmasına olarak sağlıyordu (Arrighi, 2000). Bu dönemde paranın istikrarı bağlı olduğu değerli madenlerden geliyordu. Ancak bu dönemde altının kıt bir kaynak olması ve altına dayalı paranın değerinin sürekli artması ulusal paraların değer kaybetmesine ve alım güçlerinin düşmesine neden oluyordu.

Dördüncü dalga ile birlikte ABD'nin dünya para rezervi üzerindeki payı artmaya başlamıştır. Bu dalganın başında üçüncü dalganın sonlanmasında ana etkenlerden biri altın standardında yaşanan tıkanmadır. Polanyi'ye göre "fiyat düşüşleri, maliyetlerde genel bir azalmayla değil, yalnızca para sisteminin düzenlenişine bağlı olabilirdi." (Polanyi, 1986: 192). Bu tıkanıklık sermayenin yeniden üretime dönüşmesini de engelliyordu. Dolayısıyla sermaye birikimi de yavaşlamıştı. Bu döngüden kurtulmak için borçlanılmış sermaye kullanılmaya çalışılsa da ödeme karşılıklarını bulamadığı için çözümü sağlayamamıştır.

1929 Buhranı bu parasal bunalım ile patlak vermiştir. Kredi arzı kontrol altına alınabilmesi için ve para politikalarının sağlamlaştırılması için ulusal Merkez Bankalarının yetkileri arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak pratikte altın standardının uygulandığı bir yerde bu hamle oldukça anlamsız kalmıştır. Merkez Bankalarının düzenleyici etkisi ancak altın standardının terk edilmesi ile imkanlı hale gelebilirdi. İç para dengesi en önemli ihtiyaç haline gelmiş, bu durumda korumacılık artmıştır. Ulusal para egemenliğin bir göstergesi olmuştur. Polanyi'ye göre " artık dünyayı yöneten para, ulusal bir renge boyanmıştı." (Polanyi, 1986: 278).

1931 yılında İngiltere Sterlinin altına bağlanmasını askıya almıştır, 1933 yılında ise ABD altın standardından ayrılmıştır. 1944 yılında kurulan Bretton Woods sistemi altın standardı ile aynı değildir. Bretton Woods para üretim tarzında bir devrimdir. ABD'de ise para üretimi refah ve güven kurma amacıyla devlet tarafından yapılmaktadır.

1973 krizi ile birlikte Bretton Woods sisteminin ulusal paraların dalgalanması üzerine olan düzenleyici yapısı işlevsiz hale gelmiştir. Günümüzde paranın değeri herhangi bir maden ile ölçülmemektedir. Ulusal paralar serbest şekilde dalgalanmaktadırlar. Ulusal paraların değerini; diğer Merkez Bankalarında bulunan rezerv paralar, sermaye

ihracatları, doğrudan yabancı yatırımlar ve siyasi meşruiyet belirlemektedir.

3. Günümüzde Paranın Meşruiyeti

Bretton Woods sisteminin terk edilmesiyle ulusal paralar bir standarda bağlı kalmadan dalgalanmaya başlamıştır. Merkez Bankaları tarafından yürütülen para politikaları ile finansal istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Para politikasının amaçları; iktisadi büyümenin arttırılması için fiyat istikrarının sağlanması ve döviz kuru ve faiz oranı istikrarının sağlanmasıdır. Bu bölümde günümüzdeki paranın değerini anlayabilmek için son kapitalist dalgalanmadaki hegemon olan ABD dolarının son yüz yıllık süreçte genel tüketici fiyatları endeksi karşısındaki değeri sorgulanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünya ekonomilerinde fiyat istikrarı ve artı büyüme hedefleri ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Marshall yardımları sayesine sistem içerisinde kredi sağlayıcısı olan ABD doların tüm ülkelerde işlem kapasitesini arttırmıştır. Böylelikle ülkelerin ulusal paraları uluslararası ticarette dolara çevrilerek işlem görmüştür. 1944 yılında Bretton Woods sistemine geçiş doların rezerv para olarak kabulünün göstergesidir. Ulusal Merkez Bankaları kur üzerinde sadece %10'luk bir etkiye sahiptiler. Sabit kur ile ticaret güvence altına alınmak istenmiştir. Ancak bu durumda altına bağlı değerin sabitlenmesi yine ekonomik sistemi sıkıştırmaya başlamıştır. ABD'de enflasyon yükseldiğinde, ABD ürünlerinin rekabet kapasitesi azalacağından ödemeler dengesi açığı meydana gelecektir. Dolar altına bağlandığı için para arzı ile kendi değerini devalüe edemez. Para arzının para talebine göre yetersiz kalması faiz oranlarına yukarı doğru bir baskı uygulamıştır (Taylor, 1999). Kore Savaşı ile birlikte faiz oranlarının yukarı baskısı artmıştır. 1970'lere kadar olan süreçte enflasyonist baskı artmıştır. En nihayetinde 1971 yılında Nixon, Bretton Woods sisteminin sona erdiğini duyurmuştur.

1973 yılında yaşanan petrol krizi petrol ithal eden ekonomilerin büyümesini olumsuz yönde etkilemiştir. Petrol fiyatlarındaki artışa paralel olarak üretim maliyetleri artmıştır dolayısıyla sermayenin birikimini azaltmıştır. Petrol Krizinin ABD ekonomisindeki etkisi stagflasyon olmuştur. Stagflasyonu engellemek için genişletici para ve maliye politikaları izlenmeye başlanmıştır (Öztürk & Saygın, 2017).

1990'lı yıllara gelindiğinde FED, doların güvenilirliğini arttırmak ve finansal istikrarı sağlayabilmek adına bir dizi yeni düzenlemelerde bulunmuştur. Bu dönemdeki düzenlemelerin odak noktası şeffaflık ve açıklıktı (Yılmaz & Demiralp, 2010). Merkez Bankaları bu sürece uyum sağlayarak faiz haddi gibi geleneksel para politikası araçlarından sıyrılmış ve zorunlu karşılık oranlarını düşürmüştür. 1990-2000 arası para açısından görece istikrarlı bir dönem olmuştur (Mankiw, 2001).

2000'li yıllara gelindiğinde ABD doları küresel krizlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 2001 yılında ABD resesyon sürecine girmiştir. 2008 yılında Mortgage krizi ile karşılaşmıştır. 2008 yılına gelene kadar sermaye tüketim ihtiyacını borç kredileri vererek karşılamıştır. Borç kredileri ilk etapta istenilen talebi yaratarak ekonominin işlemeye devam etmesini sağlamıştır. Ancak verilen subprime krediler yüksek risk taşımaya başlamıştır. Kredilerin varlığı fiyatlar genel düzeyinde bir düşme yaşanmamasına neden olmuştur. Bu süreç kredilerin ödenmesinin geri sağlanamaması ve kredi fonlarının satışı ile tıkanma noktasına gelmiştir. FED 2001 ve 2008 yılları arasında para politikaları ile müdahalede bulunmuştur. "Gösterge faizini %6,50'den %1,75'e kadar düşürmüş ve ekonomiyi yeniden canlandırma eğilimine girmiştir. 2003 yılına kadar faiz indirimi ile ekonomiyi canlandıran FED, bu sefer enflasyon riskine karşı önlem almaya başlamış ve 2004'ün ortalarından Haziran 2006 dönemine kadar faiz oranlarını 17 defa arttırarak %5,25 düzeyine çıkarmıştır. 2007'de başlayan dalgalanma sürecinde ise 3. defa politika değişikliğine giden FED gösterge ve iskonto faiz oranlarını yeniden düşürmeye başlamıştır." (Demir, Karabıyık, Ermişoğlu, & Küçük, 2008)

2007 yılında Avrupa'da yaşanan finansal kriz ardından 2008 Mortgage krizi likitide krizine neden olmuştur. FED'in ilk seçenek olarak uyguladığı faiz politikaları yeterli olmamıştır. Tüketimi azaltmadan üretim maliyetlerini düşürerek sermaye birikimini devam ettirmek, sermayeyi yeniden yatırıma dönüştürmek amaçlanmıştır. FED likidite krizine genişletici para politikası ile çözüm bulmaya çalışmıştır. FED piyasaya yüklü miktarda likidite sağlamıştır ek olarak varlık alımları gerçekleştirmiştir. Piyasadaki para arzının devam ettirilmesi uzun dönemde fiyatlar genel seviyesinde artış yaratacağından FED 2013 yılında varlık alımlarını sonlandıracağını açıklamıştır (Emirkadı, 2016).

Kapitalist dalgalanmanın son evresinde dolar evrensel para birimi olarak son dalganın yaşadığı krizlerden etkilenmiştir. Fiyatlar

düzeyindeki artış doların değerinin azalmasına yol açmıştır. Dolar 1913-2013 yılları arasında %95 oranında alım gücünü yitirmiştir. Çeşitli para politikalarıyla bu gidişat engellenmeye çalışsa da ekonomik krizler bu çabaların sonuç vermediğini göstermektedir. Sermaye birikiminin yavaşlaması da kapitalist dalganın tekrar sistemik kaosa girdiğinin belirtisidir.

Kaynak: The U.S. Bureau of Labor Statistics

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere 1900'lü yılların başlarında altın standardına bağlı kalma çabaları altının aşırı değerlenmesine ve doların hızla değer kaybetmesine neden olmuştur.1933 yılında altın standardının terk edilmesi doların değerini yükseltmiştir. Devam eden yıllarda Bretton Woods sistemi içerisinde dahi dolar değer kaybetme trendinde olmuştur.

Sonuç ve Alternatif Para Arayışları

Wallerstein son dönemin ekonomik yapısını panik öncesi olarak tanımlıyor. Çok fazla paranın piyasada dolaştığını ve artık karın artı kar ile sağlanmadığını vurguluyor (Wallerstein, 2018). Finans sektöründeki genişleme ve borç sermayenin artışı paranın para ile mübadele edilmesini sağlamıştır. 2008 krizi sonrası ekonomik tablo liberal ekonomik anlayışın istikrarı sağlayamadığını göstermiştir. Altın standardında değişim değeri

tek bir meta ile eşitlenmiştir. Günümüzde ise sadece ulusal paraların karşılıklı değerlerinden söz edebiliriz. Dolar tüm dünyada rezerv para olarak kullanılmaktadır. Ancak ülkelerin ellerinde bulundurdukları rezervler politik araçlar için spekülatif etkilerde bulunabilmektedir. Bunun en belirgin örneği Çin ve ABD arasında yaşanmaktadır. Ulusal para birimleri geçerliliklerini devlet egemenliğinden aldığı için siyasi krizlerden etkilenmektedir. Tüm bu etkenler para birimi olarak doların güvenilirliğini zedelemektedir.

Günümüzde kâğıt para geniş coğrafyalarda sermayenin hareket hızına ayak uyduramamaktadır. Kaydi para da takip edilebilirliği, vergi sistemine tabi olması ve borçlar hukukunun bağlayıcı kurallarına takıldığı için sermayeyi tatmin edememektedir. Kar oranlarının artması için sermayenin devletin engelinden kurtularak daha mobil hale gelmesi gerekmektedir. Şifreli para birimleri bu noktada alternatif sunabilir. Ek olarak şifreli para birimleri takip edilememelerinden ötürü kayıt dışı ekonomide geçerlilik sağlar.

Şifreli paraların temel prensibi eşler arası olması ve blok zincirlerinden oluşmasıdır. Herhangi bir düzenleyici kuruma ya da üst otoriteye tabi değillerdir. Takip edilemezler dolayısıyla vergilendirilemez, cezai işlem uygulanamaz. Güvenilirliğini blok zinciri teknolojisi ile sağlarlar. En yaygın kullanılan şifreli para bitcoindir. 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından hayata geçirilmiş bir projedir. Temel işlevi ödeme aracı olmasıdır. Kredi kartı gibi ödeme araçları ve bankalar aracılığı ile yapılan ödemeler üç taraflıdır. Alıcı satıcı ve aracı kurumun onayı ile işlem gerçekleşir. Bu durumda işlem hızı yavaşlar, işlem maliyeti artar ve güvenilirlik azalır. Bitcoin ise eşler arası prensibi ile çalışır. Alıcı ve satıcı arasında yapılan işlem üçüncü bir kurum tarafından onaylanmaz. Sistemdeki tüm bilgisayarlara işlemin gerçekleştiği bilgisi ulaşır. Sistemdeki bilgisayarlar oybirliği ile hareketi onaylarlar ve bir sonraki hareketin konuda bu hareketi onaylarken elde ettikleri özeti eklerler.

Ödemenin güvenliği blok zinciri teknolojisine bağlıdır. Zinciri oluşturan ekosistemdeki bilgisayarlar bir sunucu ile değil düğümler halinde birbirleri ile bağlantılıdır. Her işlemin bilgisi sisteme iletilir. Bilgisayarlar bu işlemin doğruluğunu bir algoritma yardımı ile onaylarlar ve bir özet kod elde ederler, bu kodu da tüm sisteme duyururlar. Her işlem kendinden önce yapılmış işlemlerin kodunu bünyesinde barındırır.

Böylelikle daha çok işlem yapıldıkça ve daha çok bilgisayar ekosisteme katıldıkça paranın güvenliği artar.

Bitcoin yapısı itibariyle altın paraya benzemektedir. İlk olarak bitcoin sınırlı sayıda üretilebilir. Üretimi yaklaşık olarak 2030 yıllarında sona erecektir. İkinci olarak değerini elde etmek için harcanan emek ile açıklar. Bitcoin veri madenciliği yolu ile üretilir. Sistemdeki hareketlerin onaylanmasını sağlayan işlem özetlerini bulunduğunda, özeti bulan kullanıcı bitcoin ile ödüllendirilir ve böylece bitcoin üretilmiş olur. Bu süreçte büyük ölçüde bilgisayar gücü harcanır. Bilgisayar gücünü elde edebilmek için de elektrik ve donanıma ihtiyaç duyulur. Elektrik gücü ve donanımda belirli bir emek ile elde edilebilir.

Ödeme aracı olarak ele alındığında bitcoin sermaye açısından istikrarlı ve sermayenin ihtiyaçlarını karşılayan bir araçtır. Şu anda bitcoin borsalarda işlem görmeye başlamıştır. Artık sermaye bitcoini bir servet saklama aracı olarak kullanmaktadır. Varlıkları devletin dışında ve takip edilemez bir alana çektiği için servetin güvenliğini sağlamaktadır. Bitcoin teorik açıdan klasik altın standardına benzeyerek sistemi genel olarak miktar teorisine dayanır. Tüm paranın dolaşımda olduğu varsayımı parasal istikrarı sağlar. Oysa bitcoinin yatırım aracı olarak kullanılması, altın gibi paranın bölünebilirlik, standart olması, belirli bir arza dayalı olması işlevlerinin yanı sıra aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Bitcoin ticaret hacmi 11/11/2019 tarihi itibariyle 89.094.632 $ değerine ulaşmıştır (Blockchain, 2019). En yüksek ticaret hacmine 29/11/2017 tarihinde 3.006.736.495 $ değeri ile ulaşmıştır. 1 BTC 8.707,48 USD değerindedir (Blockhain, 2019).

Bitcoin'in itibari para sistemi ve dolarla yarışında avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Öncelikle para çevrimiçi sistemlerde ya da çevrimdışı bitcoin cüzdanlarında depolanmalıdır. Yani belli bir teknolojik alt yapı gerektirir. Piyasa açısından dezavantajı ise aşırı volatil olmasıdır. Bu durum tüm şifreli para birimleri için geçerlidir. Şifreli para birimleri sağladıkları hareket imkânına ve özgürlüğe rağmen sermayenin aradığı istikrarı yakalayamamıştır. Dolayısıyla üretimi arttırarak artı kar üzerinden kar sağlayacak bir sermaye birikimini besleyememektedir.

Günümüzde itibari paranın ulusal egemenlik desteğine rağmen sermaye açısından tatmin edici olmadığı görülmektedir. Mandel'in belirttiği teknolojik atılımlardan biri olan para politikalarının

müdahalelerini işlevsiz kılan ve kendi kendini düzenleyen şifreli para birimleri en radikal alternatifler olarak devreye girmiştir. Kimi borsalarda ve ülkelerde yatırım ve ödeme aracı olarak kabul görmüştür. Ancak istikrarlı olmayan yapısı ve teknolojik alt yapı ihtiyacı nedeniyle itibari para ile bu aşamada rekabet edememektedir.

KAYNAKÇA

Arrighi, G. (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl Para Güç ve Çağımızın Kökenleri.* Ankara: İmge Kİtabevi.

Blockchain. (2019, 11 12). *Blockhain trade volume(USD)*. 11 12, 2019 tarihinde www.blockchain.com: https://www.blockchain.com/charts/trade-volume?timespan=all&showDataPoints=true adresinden alındı

Blockhain. (2019, 11 12). *Blockchain Price*. 11 12, 2019 tarihinde www.blockchain.com: https://www.blockchain.com/tr/prices adresinden alındı

Demir, F., Karabıyık, A., Ermişoğlu, E., & Küçük, A. (2008). *ABD Mortgage Krizi.* Çalışma Tebliğ, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.

Eagleton, C., & Williams, J. (2011). *Paranın Tarihi.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Emirkadı, Ö. (2016). 2008 Küresel Krizi ve Değişen Para Politikaları: Dünyada ve Türkiye'de Faiz Koridoru Uygulaması. *The 3rd International Conference on Dept Crises and Financial Stability* (s. 465-486). İstanbul: Finandebt.

Erman, S. (1951). Para, İtibari Amme Kağıtları, Kıymetli Damgalar ve Amme Nakliyat İşlemleri Biletlerinin Taklidi Suçu. *Ankara Ünivertesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 256-303.

Kazgan, G. (1989). *İktisadi Düşüne veya Politik İktisadın Evrimi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm.* İstanbul: Versus Kitap.

Mankiw, N. G. (2001). *American Economic Policy in the 1990s.* Harvard University . Center for Business and Government.

Marx, K. (2011). *Kapital.* Ankara: Sol Yayınları.

Özatay, F. (2011). *Parasal İktisat: Kuram ve Politika.* Ankara: Efil Yayınevi.

Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol KrizininEkonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(12), 1-12.

Polanyi, K. (1986). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Ricardo, D. (1810). *The High Price of Bullion A Proof of the Depreciation of Banknotes.* London : Harding and Wright.

Taylor, J. B. (1999). A Historical Analysis of Monetary Policy Rules. J. B. Taylor içinde, *Monetary Policy Rules* (s. 319-348). London: University of Chicago Press.

Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm.* İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System IV Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914.* London: University of California Press.

Wallerstein, I. (2012). *Liberalizmden Sonra.* İstanbul : Metis Yayıncılık.

Wallerstein, I. (2018, Ocak 15). *A Discreet Capitalist Collapse?' The Onset of Pre-Panics*. www.iwallerstein.com: https://www.iwallerstein.com/discrete-capitalist-collapse-onset-pre-panics/ adresinden alındı

Yılmaz, K., & Demiralp, S. (2010). Para Politikası Beklentilerinin Sermaye Piyasaları Üzerindeki Etkisi. *İktisat İşletme ve Finans, 25*(296), 9-31.

KENT SOSYOLOJİSİNİN 19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE EVRİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

BÖLÜM 13

Çiğdem TUĞAÇ[1]

[1] Dr., Şube Müdürü, Çevre ve Şehircilik Uzmanı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, İklim Değişikliği ve Uyum Dairesi Başkanlığı, Yerel İklim Değişikliği Politikaları Şube Müdürlüğü, cigdem.tugac@csb.gov.tr, cigdemtugac@gmail.com

GİRİŞ

Kentler, kültür ve medeniyetlerin doğduğu ve geliştiği mekânlardır. Ortak ve toplumsal gereksinimlerin karşılandığı bir sosyal çevre sağlayan ve gündelik yaşama merkezlik eden kentlerin dönemin ekonomik, politik, sosyal ve kültürel olayları sonucunda büyük değişimler geçirdikleri görülmektedir (Hatt ve Reiss, 2002: 11). 18. ve 19. Yüzyılda Sanayi Devriminin etkisiyle kentlere ticaret fonksiyonunun yanında sanayi fonksiyonu da eklenmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak kent yapısını değiştirmiş; fabrikaların hammaddeye, ulaşım altyapısına ve ucuz iş gücüne yakın yerlerde konumlanması sonucunda işçi kentleri ortaya çıkmıştır. Tarımda makineleşmeye bağlı olarak kırsal alanlarda geçim kaynaklarını yitiren nüfusun kentlere gerçekleştirdiği göç ile sanayi için hazır işgücü sağlanmıştır. Burjuvazinin gelişmesi ve orta sınıfın zenginleşmesiyle tüketim mallarına olan talep artmıştır. Sanayileşme ile birlikte mali işgücü ve para piyasaları gelişmiştir. Yerel ölçekteki pazarlar yerini bölgesel, ülkesel ve uluslararası pazarlara bırakmıştır Ancak sanayi kentlerinde toplum katmanları arasındaki ayrım daha da belirgin hale gelmiştir (Keleş, 2008: 1; Yörükan, 2005: 34, 35).

20.Yüzyılın temel özelliklerinden biri ise hızlı kentleşme olgusu olmuştur. Bu durum beraberinde kentlerde yaşayanların hayatlarını etkileyen sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Wirth, 2002: 77). Kentlerdeki kalabalığın, gürültünün, şehrin kirli havasının ve doğadan uzak yaşamanın insanlar üzerinde olumsuz etkileri söz konusu olmuştur. Büyük kentlerde kırsal alanlardan göçenlerin kent hayatına alışma sorunları, şehrin mevcut düzeninin bozulması, kentin aşırı genişlemesi, trafiğin yoğunlaşması, konut sorunu yaşanması, salgın hastalıkların görülmesi, çeşitli kent suçlarının artması gibi pek çok problem görülmeye başlanmıştır. Özellikle Amerika'daki kentler ülke dışında doğmuş olan göçmen nüfusundaki artış nedeniyle büyümüştür. 1890 yılında Amerikan kentlerinde yaşayanların %20'sinin yurtdışı doğumlu olduğu görülmektedir. Örneğin, 1890'da bünyesinde Şikago'dan daha fazla Alman barındıran yalnızca iki Alman şehri; Berlin ve Hamburg vardır (Martindale, 2012: 14). Kentleşmeye yön vermek ve onu kontrol etmek için mekânsal düzenlemelere gidilmiş ve kent hizmetlerinin gerektiği şekilde yürütülmesine imkân sağlayacak yöntemler araştırılmaya başlanmışsa da bütün bu sorunların temelinde yer alan, topluma ilişkin problemlerin tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin

geliştirilmesi doğrultusunda kent sosyolojisi disiplininin ortaya çıkmış olması oldukça önemli bir gelişmedir.

Kent sosyolojisi, kentsel gelişmenin ya da söz konusu gelişmedeki aksaklıkların, komşuluk ilişkilerinin, tüm bunların insanlar ve topluluklar üzerine etkilerinin niteliksel ve niceliksel metotlarla ele alındığı ve kentsel mekanla sosyal ilişkilerin kurulduğu bir disiplindir (Yörükan, 2005: 36, 37). 19. Yüzyılda yapılan pek çok çalışmaya rağmen sosyoloji bilimine mensup araştırmacıların kent problemleriyle ve kent sosyolojisi ile sistemli bir şekilde ilgilenmeleri 1915-1925 yılları arasında Şikago Üniversitesi'nde yapılan çalışmalar ile başlamıştır. Şikago Okulu'nun temelleri gazeteci ve sosyolog Robert Park'ın Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Ernest W. Burgess ve Louis Wirth ile birlikte başlattığı çalışmalarla atılmıştır. Sosyoloji tarihinde 'ekolojik teori' olarak isimlendirilen bu teoriyle birlikte aynı zamanda 'insan ekolojisi' denilen yeni bir bilim dalı da ortaya çıkmıştır. Modern anlamda ilk kentbilim okuluna ev sahipliği yapan Şikago Üniversitesi'nde yürütülen araştırmaların, 20.yüzyılın başından günümüze kent çalışmaları üzerinde önemli etkisi olmuştur. Ancak zaman içinde söz konusu yaklaşıma eleştiriler geliştirilmiş ve küreselleşemeye koşut olarak günümüzde kent sosyolojisi disiplinine farklı kavramlar üzerinden yeni yaklaşımlar ortaya konulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, kent sosyolojisi disiplininin hazırlayıcı çalışmalarının yapıldığı 19.yüzyıldan günümüze, söz konusu disiplin kapsamındaki yaklaşımların geçirdiği evrimin değerlendirilmesidir. Bu kapsamda çalışmada; (1) Öncelikle, sosyologlarca Şikago Okulu'nun ortaya çıkışına dek kentlerin ne şekilde ele alındığı ve kent sosyolojisinin temelleri olarak ele alınabilecek öncü tipolojik çalışmaların kapsamı incelenmiştir. (2) Ardından Şikago Okulu'nun kent sosyolojisi disiplininde geliştirdiği sistematik yaklaşım ve kente ekolojik yaklaşımı irdelenmiş ve Şikago Okulu'nun görüşlerine karşı geliştirilen eleştiriler ele alınmıştır. (3) Son kısımda Şikago Okulu'ndan sonra, günümüze dek kent sosyolojisinin hangi kavramlar üzerinden tartışıldığı, tartışma ekseninin dönüşümü ve geleceği irdelenmiştir. Bu üç başlıktan elde edilen bulgular ise sonuç kısmında bir arada değerlendirilmiştir.

I. 19. Yüzyıldan İtibaren Kent Sosyolojisinin Temellerini Oluşturan Tipolojik Yaklaşımlar

Kent sosyolojisinin henüz temellerinin atıldığı 19. yüzyılda ilk kuşak sosyologların özellikle Avrupa'da kentleşmenin etkileri üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Avrupa kentlerini değiştirmekte olan yeni sanayi toplumunu anlamak için söz konusu dönüşümü ele alan farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 49). 19. Yüzyıldan başlayarak geleneksel toplumdan modern topluma dönüşümü ele alan tipolojik yaklaşımlar;

- Henri de Saint-Simon tarafından tarım toplumundan sanayi toplumuna,
- Ferdinand Tönnies tarafından cemaatten cemiyete,
- Herbert Spencer tarafından basit toplumdan karmaşık topluma,
- Emile Durkheim tarafından mekanik dayanışmalı toplumdan organik dayanışmalı topluma,
- Franklin Giddings tarafından etnik (akrabalığa dayalı) toplumdan demotik (menfaat ve iş birliğine dayalı) topluma,
- Robert Redfield tarafından folk cemiyetinden kent cemiyetine,
- Howard Becker tarafından kutsal toplumdan seküler topluma,

geçiş biçiminde değerlendiren ikili sınıflandırmalar kapsamında ele alınmıştır (Güllüpınar, 2012: 2; Yörükhan, 2005: 39).

Bu ikili sınıflandırmalardan en önemlilerinden birini yapan Henri de Saint-Simon, 19.yy'ın ilk yıllarında 'sanayi toplumu' terimini tanımlamıştır. Saint-Simon'un ortaya koyduğu ilkeler Emile Durkheim da dahil pek çok yazar tarafından tartışılmış ve 1950 ve 1960'larda Avrupa ve Amerika'daki yazarlar tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir (Giddens, 2012: 31).

Ferdinand Tönnies, sınıflandırmasını cemiyet (*Gesellschaft*) ve cemaat (*Gemeinschaft*) olmak üzere iki kategoride kurgulamıştır. Tönnies'e göre 1700'lü yılların sonlarında Avrupa kentlerinde görülen dönüşüm, cemaatten cemiyete doğru bir gelişimdir. Tönnies, doğal istemin egemen olduğu birlikleri cemaat, ussal istemin egemen olduğu birlikleri ise cemiyet olarak adlandırmaktadır (Tönnies, 2017). Buna göre; cemaatler yüz yüze ve bağımlı ilişkilerin söz konusu olduğu, uzun

bir tarihi geçmişi olan ailelerden oluşan, birbirine bağlı işlerde bir arada çalışan fertlerin oluşturduğu küçük, homojen ve mahrem topluluklarken; cemiyetler ise yapılan işlerin birbirinden çoğunlukla bağımsız olduğu, sosyal bağların ve aidiyet duygusunun bu doğrultuda zayıf olduğu, geniş ve heterojen topluluklardır (Tönnies, 2017; Gottdiener ve Hutchison, 2010: 50). Cemiyet (*society*) kelimesinin, sınırları belli olmayan bir alandaki insan topluluklarını nitelerken kullanılması, Tönnies'in 1877 yılında yayımlanan Cemaat ve Cemiyet adlı kitabında kullandığı cemaat (*community)* teriminin, kent yerleşmeleri için de kullanılır hale gelmesine ve özellikle mahalli kentsel topluluklar üzerine araştırmalar yapmış olan Şikago Okulu'ndan sonra, sınırları kısmen ya da tamamen belirli olan her türlü toplum şekli için kullanılır olmasına yol açmıştır (Yörükhan, 2005: 39).

Tönnies'in sınıflandırmasının etkisiyle Emile Durkheim'ın sanayileşmeyle ortaya çıkan değişimler üzerine çalışmalar yaptığı görülür. Görüşlerini Herbert Spencer'ın ortaya koyduğu basit toplumdan karmaşık topluma geçiş yaklaşımı üzerine temellendirmekle beraber, basit toplumlarda mekanik dayanışmanın, karmaşık toplumlarda ise organik dayanışmanın temel olduğunu söylemesi bakımından Tönnies'e yaklaşmıştır. Toplumsal İş Bölümü adlı çalışmasında Durkheim, mekanik dayanışma üzerine kurulmuş basit cemiyetlerin sosyal gelişmenin ilk basamağını teşkil ettiklerini, aralarında ihtisaslaşmanın az olduğunu ve inanç sistemlerinin ortaklığından kaynaklanan homojen bir yapılanma söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Organik dayanışma üzerine kurulmuş karmaşık toplumlar ise insanlığın gelişmesinin daha ileri safhasını teşkil eder ve nüfus yoğunluğunun artmasına koşut olarak ortaya çıkan karmaşıklaşma sonucu meydana gelmişlerdir. Bunlarda iş bölümü ve ihtisaslaşma yüksektir (Durkheim, 1933).

Tönnies'in yaptığı sınıflama Amerika'daki sosyoloji çalışmalarını da etkilemiş, Franklin Giddings de Durkheim gibi, Spencer ve Tönnies'in görüşlerinin bir karması olarak görülebilecek bir sınıflandırma ortaya koymuştur. Giddings'in sınıflandırması toplumsal dönüşümde etnik (akrabalığa dayalı) toplumdan, demotik (menfaat ve iş birliğine dayalı) topluma geçişi temel almaktadır (Giddings, 1920).

Tönnies'ten etkilenen diğer bir yazar olan Robert Redfield ise bu ayrımı folk cemiyeti ve kent cemiyeti biçiminde yapmıştır. Folk cemiyeti kendine yeten, diğer gruplardan tecrit olmuş, ırk ve adetler bakımından

homojen cemiyetler iken; kent cemiyeti diğerinin karşıtı olabilecek nitelikte, diğer gruplarla temas halinde, karmaşık bir teknolojik ve ekonomik yapısı olan ve ilişkilerin yüzeysel olduğu ve sürekli değişen bir yapıya karşılık gelmektedir (Redfield, 1947).

Tönnies'in yaptığı cemaat ve cemiyet sınıflamasından hareketle Howard Becker de kutsal toplum ve seküler (laik) toplum ayrımını ortaya koymuştur. Becker'in sınıflamasında esasen dini bir içerik söz konusu değildir. Kutsal toplumları geleneksel, diğer topluluklardan tecrit olmuş sosyal gruplar olarak ifade ederken; laik toplumlar ile kastettiği haberleşme imkân ve araçlarının gelişmesiyle sosyal gruplar arası iletişimin arttığı, ihtisaslaşmanın olduğu, heterojen topluluklardır. Becker'e göre bunlarda yabancılık, anonimlik, ferdilik ve kozmopolitik bir yapı söz konusudur (Becker, 1950).

19. Yüzyılda kent sosyolojisi çalışmalarının temellerinin atıldığı dönemde, sanayi kapitalizmi altındaki kentlerde günlük yaşantıya ve toplumsal yapıya ilişkin detayları anlamak için kent ve sosyoloji alanında çalışmalar yapan Friedrich Engels'in İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu adlı kitabından yararlanılabilir. Engels'e göre sanayileşme ve kapitalizmi güçlendiren şey kent mekânıdır (Engels, 2013). Ancak gerek Engels'in gerek Marx'ın ve gerekse Marksist sosyoloji geleneğinin; sosyolojinin din, ahlak, hukuk, kent vb. alt dallara ayrılmasına mesafeli durdukları görülmektedir. Buna göre, modern toplumun herhangi bir olgusu gibi kent de ancak kapitalist üretim biçimi ile ilişkisi içerisinde analiz edilmelidir. Marx ve Engels kent sorununu tamamen göz ardı etmemişlerdir. Engels, kentlerin tarihsel gelişimi ile orada görülen yaşam biçimleri arasında ilişki kurarken, bir diğer Avrupalı düşünür Georg Simmel aktivite biçimleri ve kentlerde görülebilecek düşünce biçimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Simmel, kenti kültürel terimler temelinde ele almış ve kent yaşamının nasıl olup da bireysel bilinçliliğe dönüştüğü temasını işlemiştir. Simmel önceki yaklaşımlardan çok farklı olarak, şehrin kuruluşu ve gelişimi gibi konularla değil, kent hayatının insanın kişiliği üzerinde meydana getirdiği etkileri ve değişiklikleri incelemiştir. Kent yaşantısı içinde her gün yer alan insanın düşünce yapısının, geleneksel topluma kıyasla değiştiğini ileri sürmüştür (Yörükan, 2005: 62; Gottdiener ve Hutchison, 2010: 51, 52).

Georg Simmel kent sosyolojisinin gelişimine ve bir disiplin olarak ortaya çıkmasına önemli katkı vermiştir. Derslerine Louis Wirth, Albion

Small ve Robert Park gibi daha sonra Şikago Okulu'nun kurucusu olacak sosyologlar da katılmışlar ve kenti tek başına ele almak yerine, toplumsal yaşamdaki diğer faktörlerle birlikte analiz etmişlerdir (Güllüpınar, 2012: 2; Gottdiener ve Hutchison, 2010: 55).

Simmel gibi kentleşmeyi toplumdaki dönüşümlerle birlikte ele alan bir diğer düşünür de Alman sosyolog Max Weber'dir. Weber şehri açıklarken şehrin fiziki durumundan çok, dinamiklerini yansıtan kent topluluğunu incelemiştir (Özden, 2013: 75). Ona göre kentsel alanlarda topluluk duygusu yok olmuştur. Bu durum anonimleşmeyi ve yabancılaşmayı beraberinde getirmektedir. Max Weber'e göre kent "basit olarak, bir veya daha fazla ayrı evler kümesinden oluşur ama görece kapalı bir yerleşim bölgesidir" (Weber, 2012: 89). Weber, günlük kullanımdaki anlamında kentin büyüklüğünün kentin sakinlerinin karşılıklı kişisel tanışıklığını imkânsız kıldığını belirtir ama ardından çeşitli kültürel faktörlerin gayri şahsiliğin ortaya çıkışını etkilediğini de ekler. Bu şekilde yorumlandığında sadece çok büyük yerleşimler kent olarak değerlendirilebileceğinden, Weber tek başına büyüklüğün kenti tanımlamakta yeterli olamayacağı sonucuna ulaşır. Kentin ekonomik tanımını "sakinlerinin hayatlarını tarımdan değil, esas itibariyle ticaret ve alışverişle kazandıkları bir yerleşim yeri" olarak verir. Ancak Weber'e göre bu tanım da sorunludur. Weber, bu durumda tanıma ticaretin çok yönlülüğünü eklemek gerektiğinin ama bunun da tek başına kentin ayırt edici özelliği olamayacağını vurgulamaktadır. Weber'in kenti tanımlamada büyüklük faktörünün ve ekonomik faktörlerin; tarihsel ve güncel pek çok yerleşimi sınıflandırmada yetersiz olduğunu fark etmesiyle beraber, tek bir kent tanımı yapmaktan vazgeçerek; tüketici-üretici kent, kale ve garnizon kenti, politik-idari kent gibi sınıflamalar yaptığı görülmektedir (Weber, 2012).

Özetle; 19. yüzyıl sosyologlarının kentleşmeyi kendi yaklaşımları içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Bu dönemden başlayarak kente ilişkin tipolojik sınıflandırmalar yapılarak; kent sosyolojisinin temelleri atılmış olsa da kent sosyolojisinin sistematik bir biçimde ele alınması ve bir disiplin olarak ortaya çıkması Şikago Okulu tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ile sağlanacaktır (Martindale, 2012: 61; Güllüpınar, 2012: 2).

II. Şikago Okulu Tarafından Kent Sosyolojisinin Ele Alınışı ve Şikago Okuluna Eleştiriler

Amerikalı sosyologların kent problemleriyle sistemli bir şekilde ilgilenmeleri 1915-1925 yılları arasında Şikago Üniversitesi'nde yapılan çalışmalar ile olmuştur. 1860'lardaki nüfusu yaklaşık on bin kişi olan Şikago kentinin nüfusunun 1910 yılında yaklaşık iki milyon kişiye çıktığı düşünüldüğünde, burada kente ve topluma ilişkin problemlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak için dünyanın her yerinden insanlar Şikago'ya göç etmişlerdir. Bu kentte bir araya gelen nüfus, ağırlıklı olarak kırsal kökenlidir ve geride bıraktıkları yurtlarını da bir anlamda gelenekleriyle beraber yanlarında getirmişlerdir. Devamlı göç dalgası, nüfusun yapısının değişmesine ve mevcut kent altyapısının bu hıza teknik bakımdan ayak uyduramamasına neden olmuştur. Neticede sağlıksız yaşam koşulları ve bununla bağlantılı yeni problem alanları ortaya çıkmıştır (Kaya, 2011: 368).

Şikago Okulu'nun temelleri dönemin gazeteci-sosyoloğu Robert Park'ın Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Ernest W. Burgess ve Louis Wirth ile birlikte başlattığı çalışmalarla atılmıştır. Ortaya koydukları ve sosyoloji tarihinde 'ekolojik teori' olarak isimlendirilen çalışmayla birlikte aynı zamanda 'kent ekolojisi' denilen yeni bir bilim dalı da ortaya çıkmıştır. Modern anlamda ilk kentbilim okuluna ev sahipliği yapan Şikago Üniversitesi'nde yürütülen çalışmaların 20. yüzyılın başından günümüze kent çalışmaları üzerinde önemli etkisi vardır. 20. yüzyılın ilk yarısına dek ortaya konan yapıtlarda, Şikago Okulu'nun etkisiyle daha çok kentin yabancılaştırıcı etkisinden kaynaklanan konular üzerinde durulduğu ve özellikle kent içindeki bölgelerin incelendiği ve bu erken dönem çalışmalarda şehrin çevresi ile ilişkilerinin incelenmesine yer verilmediği görülmektedir (Kaya, 2011: 375; Duru ve Alkan, 2002: 11; Yörükan, 2005: 74).

Şikago Okulu araştırmacıları kentsel mekânda ele aldıkları konuları bireyler ve daha geniş topluluklar bazında incelemişlerdir. Özellikle de Louis Wirth'in makalelerinde kentsel mekân, kent yaşamı içerisinde birincil ilişkilerin yıkıldığı bir ortam olarak kabul edilmiştir. Robert Park'a göre kent, insan doğasındaki iyiyi ve kötüyü son noktasına kadar ortaya çıkartmaktadır. Bu nedenle de kent, insan doğasının ve sosyal süreçlerin araştırılması için çok uygun bir laboratuvar durumundadır (Gölbaşı, 2008: 23).

1925'te Park ve Burgess, kaleme aldıkları Kent adlı kitapta kent sosyolojisinin temel kavramlarını ilk defa ele almışlar ve kentsel problemlerini ortaya koymak ve bunların tespit edilmesine dönük metotları belirlemek doğrultusunda önemli rol oynamışlardır. Kitapta Park, Burgess, McKenzie'nin kaleme aldığı makalelerden başka, Louis Wirth tarafından hazırlanan bir kent sosyolojisi bibliyografyası da yer almaktadır (Park, Burgess, McKenzie, 1925).

Şikago Okulu sosyologlarının, Durkheim'in etkisiyle 'insan ekolojisi' olarak bilinen kavramsal yapıyı ortaya koymuş oldukları görülmektedir, yani çevreye uyum durumu içerisinde insan gruplarının değerlendirmesini yapmaktadırlar (Saunders, 1986: 53). Şikago Okulu'ndan Park, Burgess ve Wirth'in sosyoloji bilimini 3 ayrı konuya yani; (1) nüfusbilim, çevrebilim ve teknoloji, (2) toplumsal örgütlenme, (3) toplumsal psikoloji gibi alt başlıklara ayırarak inceledikleri ve topluluk yaşamına özel önem verdikleri görülmektedir (Duru ve Alkan, 2002: 14).

Park ve Burgess kenti, içinde sosyal uyum, fonksiyon ve yaşam tarzı uzmanlaşması, yaşam alanı rekabeti gibi süreçlerin uyumlu bir mekânsal yapı oluşturmak üzere işledikleri, bir çeşit insan yapısı ekonomik bütün olarak görmektedirler (Harvey, 2009: 124). Hâlbuki Avrupalı düşünürler Max Weber, Karl Marx ve Georg Simmel, kenti daha büyük sosyal ve ekonomik kapitalist güçlerin kendilerini gösterdikleri bir çevre olarak ele almışlardır. Şikago Okulu sosyologları ise kapitalizm üzerine çalışmaksızın, kent yaşamını biyolojiyi temel alan bir yaklaşımla incelemeyi tercih etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre kent canlı bir varlıktır. İnsan bedeninden bir farkı yoktur. Bu sistem içinde zaman zaman sıkıntılar ortaya çıkabilmektedir. Bunlar tespit edilip, sistem kararlı durumuna döndürülebilir. Kent ekolojisi kapsamında bitki ve hayvan ekolojisinden ödünç alınan kavramlaştırmalar da kullanılmıştır. Ekolojik yaklaşım doğrultusunda, biyolojideki ekolojik süreçlerle yani bitki ve hayvan yaşamının fiziksel çevrede, o çevreye uyum sağlama biçimleri aracılığıyla düzenli bir şekilde dağıldığı süreçlerle açık bir benzerlik kurma esasında geliştirilmiştir. Şikago Okulu için kentin analizi bir insan ekolojisi branşıdır (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 60; Giddens, 2012: 93).

Şikago Okulu'nun ekolojik bakış açısına göre, canlıların birbirleriyle olan ilişkilerinin yaşam çevrelerini düzenlemesine yani 'yaşam ağı (*web of life*)' sistemine benzer olarak, kentte yaşayanların yaşamlarını

sürdürebilmek için ilişkiye girmeleri, iş birliğinde bulunmaları ya da tersine mücadele içinde olmaları kentin biçimini belirlemektedir. Bu ilişki zamanla gereksinimlerdeki farklılaşma ile iş bölümüne dönüşmekte ve bu iş bölümü düzeninde karşılıklı bağımlılık sonuçta bir iş birliği düzenine yol açmaktadır. Darwin'in 'yarışmalı iş birliği' dediği bu olgu, yaşam ağı sisteminde yaşam mücadelesinden, doğal bir denge haline geçişi ifade etmektedir. Kent bu sayede işyeri, eğlenme, dinlenme, sanayi, oturma fonksiyonlarının görülebildiği 'doğal bölgeler'e ayrılmaktadır (Duru ve Alkan, 2002: 11; Ertürk, 1995: 92). İnsanların ve kurumların belli bir konumda toplanmasından oluşan bu doğal bölgeler, aynı ırk, din, kültür, sınıf gibi özellikleri kendilerine çektiklerinden aynı zamanda birer kültürel birimdir (Zorbaugh, 1961: 47). Bu oluşum sonucunda kent, merkezden çevreye doğru yayılan doğal bölgeler biçiminde şekillenmektedir. Doğal bölgelerin en küçüğü mahalle veya semttir (*neighbourhood*). Kentlerdeki farklı bireylerin oluşturduğu bu doğal bölgeler, sosyal organizasyonun değişimine öncülük ettiği kadar, kentin büyüme sürecinin doğasının bir parçası olarak işlev görür. Şikago Okulu'nun yaklaşımına göre, doğal bölgelerden oluşan kentte ortaya çıkan sosyal karışıklıkları ve gelişimi tetikleyen şeyler göç, medya araçları ve belki de bunlardan daha çok otomobilin varlığıdır (Yörükan, 2005: 77; Saunders, 1986: 65; Ertürk, 1995: 94; Burgess, 1961: 37; Park, 1925: 107).

Kentlerde nüfus arttıkça pek çok kültür bir araya gelmektedir. Şikago Okulu yazarlarından Wirth'e göre benzer kültürler bir araya gelerek kapalı topluluklar oluşturacaklardır ve bunun sonrasında ise kendilerini korumak için kayıtsızlık davranışı geliştireceklerdir. "Bireyler arasında etkileşim arttıkça bireysel farklılıklar da artar" diyen Wirth'e göre, kent insanı birbirlerine yakın noktalarda yaşasa da birbirini tanımamaktadır. İlişkiler yüzeyseldir, kısadır, toplumsal mesafe vardır. Buna göre, "uzak, soğuk, bezgin görünüm başkalarının beklentileri karşısında bireyi koruyucu bir kalkandır" demektedir. Aynı konumda olan ve benzer gereksinimleri olan kişiler, bilinçli olarak ya da olmayarak aynı lokasyonlarda yaşamayı tercih etmektedirler. Ancak arada duyarlılık olmaması rekabetin, ilerleme güdüsünün ve karşılıklı sömürünün artmasına yol açmaktadır. Wirth, kent sosyolojisine özellikle kentlilik (*urbanism*) kavramı ile katkıda bulunmuş ve kentli olmanın sosyo-psikolojik özelliklerini açıklamaya çalışmıştır (Wirth, 2002: 77; Güllüpınar, 2012: 10; Bookchin, 1988: 140).

Park da Wirth gibi kentin sosyal organizasyonun hayatta kalmak için süren bir mücadelenin sonucu olduğunu belirterek; bu durumun farklı ve oldukça karmaşık bir iş bölümü ortaya çıkarttığını ifade etmektedir. Buna göre kent yaşamı 2 farklı düzeyde organize edilmektedir: (1) Biyotik düzey ile kıt kaynaklar üzerine mücadelenin bulunduğu bir ortamda türler tarafından oluşturulan organizasyon biçimini, (2) Kültürel düzey ile sembolik ve psikolojik uyum süreci ve paylaşılan duyguların ürettiği kentsel yaşam organizasyonunu tanımlamaktadır. İnsan ekolojisi ile bitki ve hayvan ekolojisi tam da bu noktada farklılık göstermektedir. İnsanlar çevrelerini değiştirebilmektedirler. Ayrıca insanların biyotik yerleşmeler üzerine kültürel bir yapıyı oluşturabilmesi de söz konusudur. Böylece kültürel yapı, biyotik yerleşmeyi etkilemektedir (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 61; Ertürk, 1995: 93).

Şikago Okulu'nun diğer üyeleri de ekolojik modele sosyal Darwinizmin öğelerini, mekânsal analizlerle dâhil etmişlerdir. 1924 yılında Park'ın öğrencisi Roderick McKenzie İnsan Toplulukları Çalışmalarına Ekolojik Yaklaşım başlıklı makalesinde bu yaklaşımın tanımını şöyle yapmaktadır: "Var olmak için sürdürülen mücadelenin temel özelliği pozisyon ya da lokasyondur. Kişiler, gruplar veya firmalar gibi kuruluşlar için mekânsal pozisyon, hayatta kalma mücadelesi ve ekonomik mücadele tarafından belirlenir. Kentte en çok istenen iş pozisyonlarında veya tercih edilen komşuluklarda yer alan gruplar veya bireyler başarılı olarak kabul edilmektedir. Daha az başarılı olanlar ise daha az tercih edilen pozisyonlarda yer alanlardır. Bu şekilde kentsel nüfus, kentte gerçekleşen ekonomik mücadelenin baskısı altında kalmaktadır." (McKenzie, 1924: 288). McKenzie, kentlerde alan kullanım desenlerinin işte bu rekabet ve ekonomik iş gücü bölümünün sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmekte ve aktivitelerin toplum içinde oynadıkları role göre mekânda yer aldıklarını belirtmektedir. Bu nedenle örneğin; bir firmanın belli bir fonksiyonu yerine getirebilmek için belli bir lokasyonda yer alması gerekiyorsa, bu yer için diğerleri ile mücadele edecektir. Yine McKenzie'ye göre metropoliten alanların gelişmesi, ulaşım ve haberleşme fonksiyonlarındaki değişimlerin yeni bir sosyal biçim ortaya çıkartması ile gerçekleşecektir. McKenzie, teknolojide görülecek değişikliklerin, mekânsal deseni oluşturmada anahtar rolü olduğunu ifade etmiştir (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 69). McKenzie'nin görüşlerini çok merkezli metropoliten bölge teorilerinin öncüsü kabul eden yaklaşımlar olsa da Şikago Okulu'ndan kentsel alan

kullanım deseni oluşumunun incelemesini Ernest Burgess yapmış ve Ortak Merkezli Çemberler Kuramı'nı (*Concentric Zone Model*) geliştirmiştir.

2.1. Tek Merkezli Gelişim (Ortak Merkezli Çemberler Kuramı)

Ernest Burgess, 1920 yılında Park ve McKenzie'nin çalışmalarının ortak noktası olan prensipleri, yani sosyolojik Darwinist prensipleri, kent gelişimi ve farklılaşmasında kullanan bir model oluşturmuştur. Şikago kentini esas alan model, sanayi kentlerindeki toprağın kullanımını ele almaktadır (Müderrisoğlu, 2006: 20). Burgess'a göre, kent sürekli büyümektedir çünkü nüfus baskısı vardır. Bu ise hem merkezde toplanmayı (*central agglomeration*) hem de ticari dağılımı (*desantralization*) bir arada tetiklemektedir. Yani mekânsal rekabet yeni iş ve ticaret aktivitelerini kent merkezine çekerken, diğer aktiviteleri kentin dışına itmektedir. Aktivitelerin söz konusu birbirlerini itme durumu devamlılık arz ettiğinden, kentin en dış kısmı da kent merkezinden daha uzağa doğru genişlemektedir (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 62). Kent merkezinden itilen cazibesini yitirmiş aktiviteler, kentin saçaklarında/dış kısmında kendilerine yer bulmaktadır. Daha ileri mekânsal ve fonksiyonel farklılaşmada aktiviteler rekabet avantajına göre dağılmaktadır. Burgess'in teorisinde; doğal bölgeyi asıl düzenleyenin hakimiyet merkezi olan yüksek düzeyde yoğunlaşmış Merkezi İş Alanı (MİA) (*loop*) olduğu belirtilirken, burayı aynı zamanda en yüksek arazi fiyatlarının da olduğu bölge olarak ele almıştır. Bu bölgede büyük mağazalar, oteller, bankalar gibi ticari müesseseler ile küçük endüstri tesislerinin toplandığı görülmektedir. MİA'nın dışında kalan alanlar ise dört halkadan meydana gelmektedir (Şekil-1).

Şekil-1: *Burgess'in Ortak Merkezli Çemberler Kuramı Şeması (cnx.org, 2019).*

MİA'dan sonra gelen B bölgesi geçiş bölgesidir (*transitional zone*). Geçiş bölgesi ile ifade edilen hem ticaret hem hafif sanayi hem de başka karma fonksiyonların bulunduğu alan olmasıdır. Bu bölgede düşük gelir grupları, göçmenler, suçlular gibi sosyal grubun dışında bırakılmış toplum kesimlerinin oturduğu mahalleler yer almaktadır. Burası Nels Anderson tarafından yapılan bir çalışmada '*Hobohemia*' olarak nitelendirilmiştir (Park, 1924: 109). Bu çemberin dışında C bölgesi olarak ifade edilen alan, ilk iki halkanın doyurucu olmayan koşullarından kaçmakla birlikte, yine o bölgelerdeki işyerlerine yakın olmak zorunda olan işçilerin oturdukları konutları ve devamındaki D bölgesi daha üst gelir grubuna ait konut alanlarını kapsar. Bu kısım tek tek ailelerin oturduğu, daha iyi ve yüksek standartlı konutların bulunduğu bölgedir. Burada serbest meslek sahipleri, memurlar yer almaktadır. Son bölge olan E'de ise banliyöler yer almaktadır. Burgess, tek merkez etrafında çevrelenmiş olan bu dairelerin de kendi içinde ekonomik ve kültürel bakımdan bölümlere ayrıldığını ve bütün bu bölünmelerin kente bir şekil verdiğini ileri sürmüştür (Yörükan, 1968: 51; Bal, 1999: 119; Keleş, 2008: 125).

Modelin temel yaklaşımı arsa değerlerinin, kentin merkezinden kentin çevresine gidildikçe azalmasıdır. Merkezdeki arsalara olan talep fazla olduğundan dış bölgelere kıyasla değeri yüksektir. Bu maliyeti ancak üst gelir grupları göze alabilmektedir; dolayısıyla bu noktada işçi konutlarının da bulunduğu C Bölgesinin varlığı bir çelişki ortaya koyuyor gibi gözükmektedir. Zira bu alanlar merkeze yakındır. Ancak kullanım durumu işçiler için mülk sahibi olma şeklinde değil, kiralama biçiminde gerçekleşmektedir. İşçiler yüksek kiralara rağmen bu bölgede barınarak ulaşım maliyetini en aza indirerek durumu dengelemektedirler. Bu ise beraberinde merkeze en yakın alanların, merkezi çevreleyen iç kentin çok sayıda ucuz daire ve pansiyona sahip bir çöküntü alanı haline gelmesine neden olmakta ve zamanla elde edilen rant da düşmektedir (Keleş, 2008: 126).

Söz konusu modelde doğal bölgelerin yukarıda da değinilen MİA'nın hakimiyet merkezine göre düzenlenmesinin açıklaması, kentin kararsız denge durumundaki değişimler ve kentin gelişmesindeki bazı süreçler ile yapılmaktadır. Bu süreçler: yoğunlaşma (*concentration*), merkezileşme (*centralization*), merkezden uzaklaşma (*decentralizasyon*), istila (*invasion*), ard-ardalık (*succession*) ve ayrılma (*segregation*) gibi belli başlı süreçlerdir. Ayrıca bu süreçlerin doğal bölgelerin oluşmasında ve bunların

kültürel alanlar haline gelmesinde önemli rol oynadığı ileri sürülmektedir. (Yörükan, 1968: 81; Ertürk, 1995: 95; Martindale, 2012: 32).

Yoğunlaşma, aynı işleve sahip birimlerin aynı doğal bölgede toplanma eğilimini açıklamaktayken; merkezileşme ise, kentsel işlevlerdeki farklılaşma sonucu yönetim ve denetimin merkezde toplanma eğilimidir. Merkezden uzaklaşma süreci ise, kentin aşırı büyümesi sonucu bazı işyerlerinin ve ailelerin merkezden çevreye yönelişlerini açıklamaktadır. Bu yöneliş ile kentin periferinde yeni iş ve oturma alanları oluşumu gerçekleşmektedir. Bu oluşumlarda ise istila ve ard-ardalık süreçleri rol oynamaktadır. Belirli bir fonksiyona sahip alana yeni bir fonksiyonun gelmesi sonucu, eski fonksiyon başka bir bölgeye kaymaktadır. Ayrılma sürecinde ise kentteki farklı doğal bölgelerin her biri kendine uygun nüfusu çeken birer merkez olarak rol üstlenmektedir (Ertürk, 1995: 96).

2.2. Şikago Okulu'na Yönelik Eleştiriler

Şikago Okulu'nun kent sosyolojisinde öncü rol oynadığı görülmektedir. Okulun çalışmaları günümüze kadar tartışılmış ve beraberinde birtakım eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Park, Burgess, McKenzie ve Wirth'in görüşlerinin kent sosyolojisi üzerindeki etkisi 1950'li yıllara kadar süregelse de bu tarihten sonra Park ve arkadaşlarının kent sosyolojisi yaklaşımları ciddi biçimde eleştirilmeye başlanmıştır (Saunders, 1986: 66). Bu dönemde kent sosyolojisi, Şikago Okulu'nun görüşlerini test eden ve çoğunlukla da onları çürütecek nitelikte alan araştırmalarıyla yeni bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Özellikle biyotik düzeye vurgu yapan yaklaşımın, kentlerde toplumun temeli olan kültürel yapının rolünü göz ardı eden bir yapıya sahip olduğu ifade edilmiştir. Manuel Castells Şikago Okulu'nun söz konusu ekolojik yaklaşımının eleştirilme nedeninin ne olduğu ile değil ne olamadığı ile ilgili olduğunu ifade etmiştir (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 61; Castells, 1968; Saunders, 1986: 79).

Burgess'ın Ortak Merkezli Çemberler Kuramı da eleştirilerek, kuramın kentlerin alan kullanımı desenini oldukça basite indirgediği ve hiçbir kentin bu denli düzenli bir biçimde gelişme gösteremeyeceği ifade edilmektedir. Kuramın yapısı her kente uygulanabilecek bir nitelikte görülmemektedir. Zira bir kentin topografik özellikleri ve ulaşım durumu bu modeli bozabilir. Ayrıca kuram, merkezi ya da yerel yönetimlerce uygulanacak planlama kararlarının kentsel arazi değerleri üzerindeki etkisini de dikkate almadığı yönünde eleştirilmiştir (Bal, 1999: 119).

Burgess'in kuramına yapılan eleştiriler ve kentin içsel bölgelerinin yapısı üzerine yapılan araştırmalar, Burgess'in ortak merkezli çemberler teorisinin geliştirilerek yeni kuramların ortaya atılmasına ön ayak olmuştur.

2.2.1. Homer Hoyt'un Sektör Teorisi

Burgess'in modeline bir alternatif geliştiren Homer Hoyt tarafından 'sektör teorisi' olarak bilinen yaklaşım ortaya konulmuştur. Hoyt'a göre kentler, ortak merkezli çemberler tarafından değil, farklı ekonomik aktivitelerin bir arada bulunduğu düz olmayan sektörlerce (dilimlerce) bölünmektedir. Hoyt, tüm aktivitelerin özellikle de imalat ve perakende satış aktivitelerinin kent merkezinden kaçma ve dışarda gittikçe genişleyen dilimlerde kümelenme eğiliminde olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla kentin Burgess'in düzgün halkaları gibi değil, düzensiz damla şekilli bölgeler halinde büyüdüğünü (Şekil-2) savunmaktadır.

Şekil-2: *Hoyt'un Sektör Teorisi (planningtank.com, 2018a).*

2.2.2. Chauncy Harris ve Edward Ullman'ın Çok Merkezli Kent Kuramı

Kentlerin tek bir merkezli yapı yerine çok sayıda merkezi olduğunu savunan modeller de üretilmiştir. Chauncy Harris ve Edward Ullman, 1945 yılında yayımladıkları Kentlerin Doğası adlı kitapta Chicago kentini, kent ekolojisi disiplinin merkezi ve kent sosyolojisi ve kent coğrafyası arasındaki çok disiplinli bir iş birliği kapsamında ele almışlar ve Çok Merkezli Kent Kuramı olarak anılan bir model geliştirmişlerdir. Buna göre, kentlerde benzer aktiviteler aynı bölgelerde yer seçerler ve küme ya da alt merkezler oluştururlar. Harris ve Ullman'a göre kentler genellikle asimetrik bir biçimde bu merkezlerin etrafında (Şekil-3)

gelişmektedir (Lichtenberger, 2013: 7; Ertürk, 1995: 102; Gottdiener ve Hutchison, 2010: 65).

Şekil-3: *Harris ve Ullman'ın Çok merkezli Kent Kuramı (planningtank.com, 2018b).*

Şikago Okuluna bir diğer eleştiri ise Milla Alihan (1961) tarafından yapılmıştı. Alihan'a göre Şikago Okulu'nun teorik çıktıları ile deneysel çıktıları arasında bir kopukluk söz konusudur ve bu sonuca Nels Anderson'un '*Hobo*' ve Harvey Warren Zorbaugh'ın gecekondu üzerine çalışma çıktılarını inceleyerek varmıştır. Alihan'a göre biyotik ve kültürel güçler arasındaki ayırım net bir biçimde yapılamamıştır. Alihan, Burgess'in Ortak Merkezli Çemberler Kuramı'nda bölgeler arasında ayırım işleminin keyfi yapıldığını ifade etmiştir (Alihan, 1961: 93). Maurice R. Davie Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da bulunan 20 kentte yaptığı araştırmada Burgess'ın Ortak Merkezli Çemberler Kuramı'nın Şikago dışındaki kentlere uygulanabilirliğini değerlendirmiş ve örnek alan incelemeleri sonucunda Alihan'ın söz konusu eleştirilerini destekler nitelikte bulgular elde etmiştir (McGahan, 1986: 33).

Walter Firey yapmış olduğu örnek alan incelemeleri sonucunda, Şikago Okulu'nun yaklaşımlarını oldukça dar bir perspektife sahip olmakla eleştirmiştir. Firey, Şikago Okulu'nun kentte yer seçimi veya lokasyona ilişkin değerlendirmelerini, aktivitelerin yer seçimini tamamen ekonomik maksimizasyon açısından ele aldıklarını, ancak mekânın ekonomik olduğu kadar sembolik değerinin de olduğunu ve aktivitelerin yer seçiminde ekonomik rasyoneller kadar duyguların da rolünün olduğunu belirterek eleştirmektedir. Firey bu görüşlerini, Beacon Hill'de yaptığı araştırmaların bulgularıyla temellendirmektedir (Firey, 1944).

Peter Saunders'a göre de Park bu noktada kültürel faktörlerin değerini göz ardı etmiştir (Saunders, 1986: 66).

Şikago Okulu yaklaşımının savaş öncesi ve sonrası literatür ile ilişkisi içinde ideolojik olduğuna ilişkin tartışmalar da yapılmaktadır. Bu doğrultuda eleştiri yapan Manuel Castells, Park tarafından tanımlanan doğal güçlerin, aslında üretimin kapitalist modu olarak açıklanması gerektiğini ifade etmektedir. Castells'e göre kent; ekonomik, siyasal, ideolojik düzlemlerin bir bütünüdür ve ait olduğu sosyo-ekonomik sistemin bir parçasıdır. Kentsel sistemin temel işlevi tüketim sürecini gerçekleştirmektir. Çünkü gelişmiş ülkelerde üretim süreci bölgesel ve ülkesel ölçekte gerçekleştiğinden, kentler üretim mekânı olmaktan çıkmıştır (Castells, 2002; Ertürk, 1995: 114).

David Harvey de Park ve Burgess'in geliştirdikleri kentsel toprak kullanımı kuramının, 'getto'yu açıklamakta kullanılması halinde kusurlarının ortaya çıktığı yönünde eleştirmektedir. Harvey'e göre Şikago Okulu teorisyenleri iktisadi düşüncelerden türeyen toplumsal ve iktisadi ilişkilere pek dikkat etmemişlerdir. Konuyu tamamen göz ardı etmeseler de ikinci plana atmışlardır (Harvey, 2009: 125). Harvey, Sermayenin Mekanları Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru adlı çalışmasında eleştirilerini sürdürerek, burjuva sosyal bilimciler olarak nitelediği Şikago Okulu kent sosyologlarının bilgiye ulaşmak için sınıfı temel almayı reddettiklerini iddia etmiş, dünyaya dair bir tür nesnel, nötr anlayış belirlediklerini ifade etmiştir (Harvey, 2012: 92-117).

Şikago Okulu'nun çalışmalarını İngiltere'de yaptığı araştırmalarla eleştiren John Rex ise, ekolojik yaklaşımın temelde mahallelerin özelliklerini belirleyen son derece mekanik bir yaklaşıma dayandığını söylemektedir. Rex, bunun yerine kent sakinlerinin yaşadıkları çevreyi etkilemek için yaptıkları etkin girişimlere hak ettiği yeri veren bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Herbert J. Gans, Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme ve Banliyöleşme adlı makalesinde savunduğu görüşlerle Wirth'i eleştirerek, Wirth'in Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme makalesinin yayınlandığı 1938 yılından beri, banliyölerin oluşumu ve endüstrilerin merkezsizleşmesi (*decentralizasyon*) gibi önemli değişikliklerin olduğuna dikkati çekerek; Wirth'in makalesinde kentin değil, kentsel-endüstriyel toplumun ele aldığını öne sürmüştür. Gans'a göre Wirth, kenti kırsal alan ile değil, kırsal toplumla (*folk society*) ya da diğer bir ifadeyle endüstriyel toplumu,

endüstri öncesi toplumla karşılaştırmıştır. Wirth'in kuramı Gans'a göre bütün toplumun kentsel olduğunu öne sürdüğünden, modern toplumdaki diğer yerleşme biçimlerindeki yaşam biçimi ile kentsel yaşam biçimi arasında bir ayırım da yapmamaktadır. Gans'a göre sosyolojinin asıl görevi, güncel yerleşme biçimleri arasındaki farklılık ve benzerliklerin tespiti olmalıdır (Gans, 1962; Gölbaşı, 2008: 27; Giddens, 2012: 95).

R.E. Pahl'da Şikago Okulu'nu eleştirirken Wirth'in anılan makalesini hedef almıştır. 50'li ve 60'lı yıllarda yapılan kentsel araştırmaların, kentlerin merkezi bölgelerinin Wirth'in yapmış olduğu tanımlamadan bir hayli farklılık gösterdiğini ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Pahl'a göre kentin şekillenmesinde kamu müdahalesi önemlidir, dolayısıyla kentler ortak merkezli çemberler şemasına uygun bir biçimde gelişme göstermeyeceklerdir (Pahl, 1968).

Özetle, yukarıda belirtilen ve farklı araştırmacı ve düşünürler tarafından yapılan eleştiriler doğrultusunda, Şikago Okulu'na mensup sosyologların, lokasyonu ve belli bir mekânda yer alan sosyal aktiviteleri göz önüne alırken, bunlara ilişkin unsurlar ve mekânsal desenleri için biyolojik kapsamda yapmış oldukları açıklamaların, 1950'li yıllar ve sonrasındaki yeni kent sosyolojisi yaklaşımları tarafından kabul görmediği anlaşılmaktadır (Gottdiener ve Feagin, 1988: 163; Duru ve Alkan, 2002: 8).

III. Şikago Okulu'ndan Sonra Günümüze Dek Kent Sosyolojisine Yaklaşımlar

Şikago Okulu'nun ortaya koyduğu çalışmalardan sonra kent sosyolojisi alanında gerçekleştirilen çalışmalarda ağır basan yaklaşım, yukarıda da değinildiği gibi örnek olay incelemesine dayanılarak araştırmaların sürdürülmesi olmuştur. 1960'ların ve 1970'lerin kent sosyologları, kentlere ilişkin çalışmalarda disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmesi ve karşılaştırma yapmanın önemine vurgu yapmışlardır. Bu dönem çalışmalarında özellikle politik faktörlere vurgu artmış, 1970'lerle birlikte Marksist kent teorilerinin ele alınmaya başlamasıyla, kent üzerindeki çözümlemelerde uluslararası kapitalizmin yerele, yani kentlere etkisi incelemeye alınmıştır. Bu dönemde Henri Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'in öncülüğünde çalışmalar ortaya konulmuştur. Şikago Okulu'ndan farklı olarak kentleşmeyi bağımsız bir süreç değil, aksine siyasal ve ekonomik değişimlerle şekillenen bir süreç olarak değerlendirmişler ve Şikago Okulu'nun yaklaşımına eleştirilerini önceki başlıkta ele alınan çerçevede ortaya koymuşlardır. Bu dönemde

Şikago Okulu'nun kent sosyolojisi yaklaşımının terk edilmesinde bir diğer önemli sebep de 1960'lı ve 1970'li yıllarda genel olarak sosyal problemlerin yapısının değişiklik göstermiş olması ve Şikago Okulu'nun çalışmalarını sürdürdüğü dönemdeki gibi sosyal-kültürel bütünleşmeden çok, çalışma konularının kapitalizm doğrultusunda kentsel gelişme, toplumsal çatışmalar, toplumsal cinsiyet eşitliği, güç, kaynaklara erişim ve kaynakların kontrolü, üretim ve tüketim, değişim ve dağıtım sistemlerine yoğunlaşmış olmasıdır (Castells, 2002: 10; May ve Perry, 2005: 344; Saunders, 1979: 13; Güllüpınar, 2012: 13).

Manuel Castells, 2002 yılında yayımlanan 21. Yüzyılda Kent Sosyolojisi başlıklı makalesinde, yeni kentsel gerçekliklerin yeni bir kent sosyolojisi ortaya çıkarttığını belirtmektedir. Castells, öncülüğünü kendisinin ve Henri Lefebvre'nin yaptığını ifade ettiği ve 1970'li yıllarla gelişen bu dönemi 'Yeni Kent Sosyolojisi (*New Urban Sociology*)' dönemi olarak ifade etmektedir. Bu dönemde Lefebvre, Marksist bir çerçeveden bakarak kentin eleştirel değerlendirmesini yapmış ve kentlerin analizinin kapital yatırımı, kar, kira, ücret, sınıf çatışması gibi ekonomik eylemler cinsinden yapılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Lefebvre, kent gelişiminin kapitalist sistemin bir ürünü olduğunu savunmuştur. Castells ise Yeni Kent Sosyolojisi bağlamında ele alınan 2 kritik temayı; toplu tüketim ve toplumsal sosyal hareketler olarak tanımlamıştır. Castells'e göre kent, gündelik ihtiyaçlar etrafında organize olmuş bir sistemdir ve devletin doğrudan ve dolaylı kontrolü altındadır. Konutlar, ulaşım, eğitim, sağlık ve sosyal servisler, kültürel etkinlikler ve kent varlıkları ekonomi için gereklidir. Kentler, sermaye birikimi ve sosyal yeniden dağıtım arasındaki mücadele sonucunda yeniden tanımlanmaktadır. Yeni kentsel toplumsal hareketler de sosyal çatışmanın ve politik gücün yeni aktörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Castells bu dönemin devamındaki çalışmaların da kentsel mekânın üretimi ve kent hakkı kavramları bağlamında David Harvey ve Edward Soja tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir (Gottdiener ve Hutchison, 2010: 80; Castells, 2002: 10).

1970'li yılların sonu ve 1980'lerden günümüze kent sosyolojsi çalışmalarının daha da çeşitlenerek neoliberal politikalar ve sermayenin küreselleşmesinin kentlere etkisi, dünya kenti ve küresel kentler; metropolleşme, kent kültürü ve komşuluk çevrelerinde değişimler, toplumsal ağlar, toplumsal ayrışma (*segregation*), kent yoksulluğu (*urban poverty*) ve soylulaştırma/mutenalaştırma (*gentrification*) ve post-

modernizm üzerinde yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir (Shlay ve Balzarini, 2015: 926).

David Harvey'e göre postmodernist kentler çeşitliliğe saygıyı ifade etmektedir (Harvey, 2012: 55, 56). Harvey, kente sosyolojik açıdan, toplumsal süreç ile mekânsal sürecin etkileşim halinde olduğu karmaşık ve dinamik bir sistem olarak bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Harvey, kentsel mekânı değiştirmek için geliştirilecek politikaların bu yapıları içermesi ve bağdaştırması gerektiğini ifade etmektedir.(Harvey, 2009: 274- 283).

Özellikle 1980'li yıllarla beraber girilen ve neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı dönem, aynı zamanda kentleşmenin küresel ekonomi ile ilişkilendirilmeye başladığı dönemdir. Teknolojideki gelişmeyle birlikte mekânın tanımı da değişerek iş gücü ve finans piyasaları, şirketlerin faaliyetleri uluslararası boyut kazanmıştır (Harvey, 2013: 34). Kentler arasında rekabet söz konusudur. Kentsel politikaların uygulanmasında da ölçek değişikliği söz konusu olmuştur. Farklı derecede gelişmiş bölgeler, kentler ve mahaller ortaya çıkmıştır. Birkaç kentin biraya gelmesi ile ortaya çıkan kent bölgeleri (bölgesel büyüme koalisyonları) bu politikaların uygulama alanı olabilmektedir (Harvey, 2013: 155, 156; Berner 2005:138–141).

Bu durum ulus devletlerden çok kentlerin ön planda olduğu ve sermaye, mal, hizmet ve bilgi akışının kentler aracılığıyla sağlandığı bir ortam ortaya çıkartmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda yaptığı çalışmalar ile 'dünya kenti (*world city*)' kavramını ilk defa tanımlayan John Friedmann, dünya kentlerinin küresel ekonomiye yön verdiğini ve bu kentlerde hukuk, finans gibi hizmet sektörlerinin ön plana çıktığını ifade etmiştir (Friedmann, 1986). Anthony Giddens tarafından yapılan tanımlamada da benzer biçimde, dünya kentlerinin (Tokyo, Londra, New York gibi) neoliberal politikaların hayata geçirildiği, sermayenin, küresel iletişim faaliyetlerinin toplandığı merkezler haline geldiği ifade edilmiştir. Bu bakımdan dünya kentleri yoğun göç almaktadırlar ve nüfusları da 10 milyondan fazladır. (Özsan ve Özaslan, 2015; Güllüpınar, 2012: 20). Dünya kentleri; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ekonomilerin eklektik olarak birleştiği, para, mal, emek, bilgi ve ekonomiyle ilgili diğer etmenlerin odaklaştığı hizmet merkezleridir ve hiyerarşik olarak kendi aralarında ekonomik güçleriyle orantılı olarak sıralanabilirler. Bu kentlerde ulus-üstü kapitalist bir sınıf yaşamaktadır ve

kültürel kozmopolit ilişkiler ağının yoğunlaştığı odaklardır (Tosun, 2007: 3).

Mike Douglass (2000), Friedman'ın çalışmalarına dayanarak bir kentin, dünya kenti olmasında izlediği süreci ele alarak; dünya kentlerinin sahip olduğu fonksiyonları şöyle sıralamıştır:

- Finans fonksiyonu (bankacılık, sigortacılık, sermaye, gayrimenkul),
- Uluslararası şirketlere yönetim merkezliği yapma fonksiyonu,
- Küresel hizmetler (eğitim, ileri teknoloji vb.),
- Taşımacılık fonksiyonu (havalimanı, limanlar, hızlı tren),
- Bilgi fonksiyonu (yaratıcılık, yenilik, yayımcılık, film),
- Politik ve ideolojik fonksiyon (devlet, ekonomi ve toplum ilişkileri),
- Kültür fonksiyonu (kültür üretimi ve yayılımı)
- Olağanüstü olaylara ev sahipliği yapma fonksiyonu (olimpiyatlar, kongreler) (Douglass, 2000: 2323).

Dünya kenti kavramı küreselleşme sonucu ortaya çıktığı halde, gittikçe büyüyen ve beraberinde uygulanan söz konusu kapitalist politikaların olumsuz ekonomik, toplumsal ve mekânsal etkilerini azaltmak ve en önemlisi kentleri yaşanabilir ve sürdürülebilir kılmak maksadıyla kurgulanan yeni kentsel modeller akıllı kent, yavaş kent, kompakt kent, yeşil kent, eko-kent gibi isimlerle anılmaktadır (Algan, 2017).

Bu yaklaşımların yanı sıra, Saskia Sassen (1991) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ile küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni kent olgusunun dünya kentinden farklı olduğu ifade edilerek 'küresel kent (*global city)*' kavramı tanımlanmıştır. Küresel Kent: New York, Londra, Tokyo adlı çalışmasında Sassen, küreselleşmeyle birlikte 1980'lerle gelişen sürecin Londra, New York ve Tokyo gibi az sayıdaki finans merkezi tarafından, finansal süreçlerin kontrol edildiği ve yeniliklerin ve nitelikli işgücünün yoğun olduğu küresel kentlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu ifade etmiştir (Sassien, 2005).

Buna göre küresel kentler, dünya kentlerinden farklı olarak yalnız yönetim merkezleri değildir; yanı sıra ticaretin, hizmet sektörünün ve yeniliklerin üretildiği kentler olarak ortaya çıkmıştır. Bu kentlerin arasında küresel bir ağ olduğuna değinen Sassen, küresel kentlerin diğer

dünya kenti kategorisindeki kentlerle ilişkilerinin ve ulaşım bağlantılarının gelişmiş olduğuna değinmektedir. Küresel kentlerde toplumsal ayrışmanın yüksek olduğunu vurgulayan Sassen, artan rekabet ve beraberinde işsizliğin sonucu olarak alt gelir gruplarının da bu kentlerde yer aldığını, küresel kentlerde üst gelir grubundaki artışa koşut olarak bu kentlerde soylulaştırma faaliyetlerinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Kent yoksulluğu ve artan ekonomik ve sosyal kutuplaşma bu kentlerde çatışmayı, şiddeti ve kentsel suçları arttıran bir unsur olmaktadır. Sassen'e göre yeni kentsel politikalar, bu kentlerde yoksulların konut sorununu çözmeye değil, orta ve üst gelir grubuna dönük olarak üretilmektedir. Kentsel dönüşüm aracılığıyla gerçekleştirilen kentsel soylulaştırma faaliyeti toplum sınıflarını ayrıştırmakta ve yabancılaştırmaktadır (Sassen, 2005; Özsan ve Özaslan, 2015;Yazman, 2010; Güllüpınar, 2012:21).

Yukarıda da vurgulandığı gibi, günümüzde uygulanan neoliberal kentsel politikaların insan odaklı olmaktan çok kentsel mekân odaklı oldukları görülmektedir. Çünkü rantı temel alan pek çok uygulama, insanlara rağmen gerçekleştirilmektedir. Kapitalizmin doğası gereği üretilen mal ve hizmetleri tüketmek doğrultusunda kent nüfuslarının artmasına, kentlerin arasındaki rekabetin kızıştırılmasına ve başta kent yoksulları olmak üzere toplumsal hassas grupların kentsel servislere erişiminde güçlükler yaşanmasına neden olan bir kentleşme dinamiği, kentsel mekânlarda değişikliklerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır.

Görüldüğü gibi günümüzde kent sosyolojisi alanındaki çalışmalar doğrudan kente, onun tanımlanmasına ve toplumsal dinamiklerine odaklanmış durumdadır. Kent sosyolojisinin gelecekte evrimini 'Kentin Sosyolojisi (*Sociology of the city*)' olarak devam ettireceğini, yani kent sosyolojisinin kente, onun mekânsal yapısına, kültürüne ve doğasına ilişkin çalışmalarla yer değiştireceğini vurgulayan literatür, sayıca artmaktadır (Wu, 2015:105; Perry ve Harding, 2002: 847; Sassen, 2010; Zukin, 2011). Cary Wu tarafından yapılan bir çalışmada; Şikago Okulu'ndan, Castells'in Yeni Kent Sosyolojisine ve kent sosyolojisinin gelecekte evrimleşeceğini öngördüğü Kentin Sosyolojisi yaklaşımında, kentlerin ele alınış biçimi Tablo-1'deki gibi ele alınmıştır. Buna göre Kentin Sosyolojisi yaklaşımı, toplumsal sorunlara farklı bir bakış açısını teşvik ederek; kenti sadece sosyal sorunların gerçekleştiği bir yer olmaktan öte, özerk bir sosyal birim olarak ele almaktadır (Wu, 2015: 106). Saskia Sassen tarafından da yukarıda değinilen küresel kent

kavramı uzanımında, küreselleşme ve yeni bilgi teknolojileri gibi büyük süreçlerin giderek kentleştiği ve kentin bizzat kendisinin bir araştırma nesnesi haline geldiği ifade edilmiştir (Sassen, 2010).

	Şikago Okulu Sosyolojisi	Yeni Kent Sosyolojisi	Kentin Sosyolojisi
Konu	Kentlerdeki sosyal problemler	Yapısal güç	Kent
Kent perspektifi	Sosyal problemlerin konumlandığı yerler/lokasyonlar	Sosyal süreçlerin, yapısal gücün etkileri	Kent nesnesi, özerk sosyal birimler
Kentsel büyümenin nedeni	Medeniyet, sanayileşme ve modernizasyon	Kültürler, kurumlar arasındaki mücadele ve iş birliği	Kentlerin diğer kentler ve diğer sosyal süreçlerle nasıl etkileşimde bulunduğuna bağlı olarak gelişmesi

Tablo-1: *Kent sosyolojisinin evrimi (Wu, 2015: 105).*

Özetle, günümüzde kent sosyolojisi alanında özerk bir birim olarak doğrudan kentlerin ve buradaki grupların, benzerlik ve farklılıklarının sosyal hayatı, kent kültürünü ve toplumsal bütünlüğü nasıl etkilediğinin ele alındığı yeni bir sürece girilmiştir. Bugün kentlerde toplumsal ayrışmanın oldukça net bir biçimde yaşandığı görülmektedir. Bu süreç neticesinde mekânsal ayrışma yanında, sosyal ve kültürel yaşamlar da ayrışmaya ve kopmaya başlamıştır. Küreselleşme sürecinde kentlerde görülen sosyal ve kültürel dönüşüm, tüketim toplumu anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Günümüzde kent sosyolojisi disiplinin odağında bulunan söz konusu tüketim toplumu anlayışının yansımaları; kişilerin birbirleriyle ve kentle ilişkilerinde, kent kültürünün yeniden yapılanmasında ve bunun gibi kentsel yaşamın tüm alanlarında sonuçlar ortaya çıkartmaya devam edecektir.

SONUÇ

Kentler, özellikle de metropoliten kentler, Şikago Okulu'nun kurucularından Robert Park tarafından, bütün karmaşıklıkları ve yapaylıklarıyla, insanın en görkemli yaratısı, insan yapısı en müthiş eserleri olarak nitelendirilmektedir. Park, bu yönleriyle kentleri uygarlığın atölyesi ve aynı zamanda da uygar insanın doğal evi olarak değerlendirmiştir. Gerçekten de kentler yeniliklerin, kültürlerin ve ekonomik gücün kaynağıdır. Bu özelliğiyle kentler sosyal, ekonomik ve çevresel etkileşimlerle sistemik bir yapı ortaya koyarlar. Günümüze dek kent sosyolojisi disiplini kapsamında bu yapıyı ve içindeki sorunları

açıklamaya dönük pek çok çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında kent sosyolojisinin, kentlerin içinden geçtiği dinamiklere koşut olarak kentleri ve toplumsal yapıyı değerlendirme süreçlerindeki evrimi ele alınmıştır. Kent sosyolojinin temellerinin atıldığı 19. yüzyıldan, kent sosyolojisi disiplininin sistemli bir biçimde ilk defa ele alındığı Şikago Okulu'nun çalışmalarına, Şikago Okulu sonrası dönemden günümüze dek gelen süreçte; kentler ve kent bölgeleri ve sonrasında kentsel büyüme koalisyonları ile tanımlanan ağ yapısının, zamanla küresel boyuta taşındığı görülmektedir. Bu durum beraberinde sadece çevresel ve ekonomik değil, toplumsal yapıda da değişime önayak olmuş ve bu husus kent sosyolojisi disiplininin evrimleşmesine ve odağına aldığı çalışma konularının da süreç içinde dönüşmesine neden olmuştur.

Günümüzde özellikle küreselleşme sürecinin yönlendirici ve hızlandırıcı etkilerinin yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmesiyle birlikte, kentler arasında oluşan eşitsizlikler, kent içi mekânlarda da kendini göstermiştir. Kentlerde ekonomik, sosyal ve kültürel özellikler açısından farklı nitelikte yaşam alanları, toplumsal ayrışmanın bir sonucu olarak birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmışlardır. Bunun temel sebebi, kentsel mekânın tüketim toplumunun ideolojik yapısına uygun olarak biçimlenmesi ve bu çerçevede yaşanılan bölgenin, konutun sahip oldukları özelliklerin, kişilerin toplumsal statülerini, belirleyen unsurlar olarak ön plana çıkmasıdır. Böyle bir yapı içinde sermaye, birikim sağlamak doğrultusunda kendine yer seçerken, esasen kentin dönüşümüne de neden olmuştur. Kent sosyolojisi açısından kentin bu kapsamda değerlendirilmesi Manuel Castells ve Henri Lefebvre ve David Harvey'in öncülüğünü yaptığı Yeni Kent Sosyolojisi yaklaşımı tarafından yapılmıştır.

Ancak kent sosyolojisinin evrimi bununla sınırlı kalmamıştır. Küreselleşme aynı zamanda, doğrudan kentlerin, ulus devletlerin sınırlarından öte ön plana çıktığı ve kentlerin doğrudan küresel sistemin bir parçası olmasını getiren gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamış ve kentlerin dönüşümü de hızlanmıştır. Bu durum dünya kenti, küresel kent gibi kavramlaştırmalarla açıklanmakla birlikte, etkilerin sadece ekonomik ve çevresel boyutta değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal boyutta da gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla günümüzde gelinen noktada,

geleneksel kent sosyolojisi bağlamında kentin sadece sosyal sorunların gerçekleştiği bir mekân olarak görülmesinden öte, kentin doğrudan kendisinin içindeki topluluklarla beraber bir araştırma nesnesi olarak ele alındığı ve diğer kentlerle ilişkilerinin, benzerlik ve farklılıklarının değerlendirildiği yeni bir yaklaşımın; Kentin Sosyolojisi yaklaşımının gelişmekte olduğu görülmektedir.

Günümüzde küresel sistemde söz sahibi kentlerde toplumsal ayrışmanın, kent bölgelerinde soylulaştırmanın, gelir grupları arasında artan farkın ve kent yoksulları başta olmak üzere toplumsal hassas grupların sayıca arttığı mevcut koşullarda, derinlemesine analiz edilmesi gereken pek çok yeni sorun alanının ortaya çıktığı aşikardır. Kent çalışmalarıyla tanınan yazar Jane Jacobs'un sözleri bu hususu özetler niteliktedir "İnsan olmanın kendisi zordur, her türlü yerleşmeler sorunlar içerir. Büyük kentler içinde bulundukları bolluk içinde problemlere sahiptir, çünkü bolluk içinde yaşayan insanlara sahiptir." (Peach, 2013).

KAYNAKÇA

Algan, N. (2017), Kentsel gelişmede ekolojik sürdürülebilirlik. *Uluslararası Kentsel Politikalar Konferansı (INCUP2017)*, 10 Eylül 2019 tarihinde http://incup2017.emu.edu.tr/tr adresinden erişildi.

Alihan, M. A.(1961). Community and ecological studies. G. A. Theodorson (Der.), S*tudies in human ecology* içinde (ss.93-97). New York: Harper & Row Publishers.

Bal, H. (1999). *Kent sosyolojisi*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Becker, H. (1950). Sacred and secular societies: considered with reference to folk-state and similar classifications. *Social Forces, 28(4),* 361-376.

Berner, E. (2005). Mekân kültür iktidar: küreselleşen kentlerde yeni kimlikler. (Leyla Şimşek ve Nilgün Uygun, Çev.), *Metropol İkilemi: Küresel toplum, yerellikler ve Manila'da kent arazisi için yürütülen mücadele* içinde (ss.137–162). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bookchin, M. (1988). *Ekolojik bir topluma doğru.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Burgess, E.W. (1961). The growth of the city: an ıntroduction to a research project. G. A. Theodorson (Der.), S*tudies in human ecology* içinde (ss.37-44). New York: Harper & Row Publishers.

Castells, M. (1968). Is there an urban sociology? *Sociologie du Travail, 10(1),* 72–90.

Castells, M. (2002). Conclusion: urban sociology in the twenty-first century. I. Susser (Der.),*The Castellsreader on cities and social theory* içinde (ss. 390–406). Malden: Blackwell.

CNX.ORG (2019). *Introduction to sociology*. 15 Ağustos 2019 tarihinde https://cnx.org/contents/r-QzKsl_@17.1:OV7_FAem@12/Urbanization adresinden erişildi.

Douglass, M. (2000). Mega-urban regions and world city formation: globalisation, the economic crisis and urban policy ıssues in pacific asia. *Urban Studies, 37(12),* 2315-2335

Durcheim, E. (1933) . *The division of labour in society* (George Simpson, Çev.). Illinois, ABD: The Free Press Of Glencoe.

Duru, B. ve Alkan, A. (2002). *20. yüzyıl kenti*. Ankara: İmge Kitapevi.

Engels, F. (2013). İngiltere'de emekçi sınıfların durumu (Oktay Emre, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1845).

Ertürk, H. (1995). *Kent ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Firey, W. (1944). Sentiment and Symbolism as Ecological Variables, *American Sociological Review, 10(2),* 140-148.

Friedmann, J. (1986). World City Hypothesis, *Development and Change, 17(1986),* 69-83.

Giddings. F. H., Pluralistic behavior: a brief of sociological theory restated. *American Journal of Sociolgy 25 (1920),* 385-404.

Gans, H. J. (1962). Urbanism and suburbanism as a way of life: a re-evaluation of definitions, Arnold M. Rose (Der.). *Human behaviour and social processes an ınteractionist approach* içinde (ss. 625-648). Boston: Houghton Mifflin.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji: kısa fakat eleştirel bir giriş* (4.bs.) (Ülgen Yıldız, Battal, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi, Ankara.

Giddings. F. H. (1920). Pluralistic behavior: a brief of sociological theory restated. *American Journal of Sociology, 25 (1920),* 385-404.

Gottdiener M., ve Feagin, J. (1988). The paradigm shift in urban sociology. *Urban Affairs Review, 24 (1988),* 163-187.

Gottdiener M. ve Hutchison, R. (2010). *The new urban sociology* (4. bs.), Colorado: Westview Press.

Gölbaşı, S. (2008). *Kentleşme ve suç*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.

Güllüpınar, F. (2012). Kent sosyolojisi kuramları üzerine bir literatür değerlendirmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler, 21 (3),* 1-29.

Harvey, D. (2009). *Sosyal adalet ve kent*. İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, D. (2012). *Sermayenin mekanları: eleştirel bir coğrafyaya doğru*, B. Sancı ve M.O. Doğan (Der.), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harvey, D. (2013). Asi Şehirler (Ayşe Deniz Temiz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Hatt, P. K., ve Reiss Jr, A. J. (2002). Kentsel yerleşimlerin tarihi**.** B. Duru ve A. Alkan, (Der.), *20. yüzyıl kenti* içinde (ss. 27-37). Ankara: İmge Kitapevi.

Kaya, T. (2011). Şikago okulu: Şikago'ya özgü bir perspektif. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (22), 367-383.

Keleş, R. (2008). *Kentleşme politikası* (10.bs.). Ankara: İmge Kitapevi.

Lichtenberger, E. (1997). Harris and Ullman's "the nature of cities": the paper's historical context and ıts impact on further research, *Urban Geography*, 18(1), 7-14.

Martindale, D, (Max Weber), *Kent.* (Musa Ceylan, Çev.), İstanbul: Yarın. (Orijinal eserin yayın tarihi 1921).

May, T. ve Perry, B. (2005). The future of urban sociology. *Sociology, 39(2),* 343–370.

McGahan, P. (1986). *Urban sociology in Canada*. Canada: Butterworth & Co Ltd.

McKenzie, R. (1924). The ecological approach to the study of the human community. *American Journal of Sociology*, 30(3), 287-301.

Müderrisoğlu, B. (2006). *Kentsel rantın dönüşümü ve yerel yönetimler*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim Bilim Dalı.

Özden, K. (2013). *Kentleşme yazıları: kentsel kuramlar ve kentleşme politikaları*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Özsan, M. E. ve Özaslan, M. (2015). *Küresel kentler ve ülkemiz metropollerinin küresel kent hiyerarşisindeki yeri.* 6 Eylül 2019 tarihinde http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_25.pdf adresinden erişildi.

Pahl, R. E., (1968). The rural–urban continuum. R. E. Pahl (Der.). *Readings in Urban Sociology* içinde (ss. 95- 118). New York: Pergamon Press.

Park, R. E. (1925). Chapter v- community organization and juvenile delinquency R. E. Park ve E. W. Burgess (Der.), *The city, suggestions for ınvestigation of human behavior in the urban environment* içinde (ss. 99-112). Chicago: University of Chicago Press.

Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R. D. (1925). *The city, suggestions for ınvestigation of human behavior in the urban environment*. Chicago: University of Chicago Press.

Peach J., (2013), *Fifteen of the best quotes about sustainable cities*. 10 Eylül 2019 tarihinde http://thisbigcity.net/fifteen-of-the-best-quotes-about-sustainable-cities/ adresinden erişildi.

Perry, B., ve Harding, A. (2002). The future of urban sociology: report of joint sessions of the British and American sociological associations. *International Journal of Urban and Regional Research*, 26(4), 844-853.

Planningtank.com (2018a). *Hoyt model or sector model (1939) of urban land use by homer hoyt*. 10 Eylül 2019 tarihinde https://planningtank.com/settlement-geography/hoyt-model-sector-model-land-use-1939-homer-hoyt adresinden erişildi.

Planningtank.com (2018b). *Multiple nuclei model of 1945 by c.d. harris and edward l. Ullman.* 10 Eylül 2019 tarihinde https://planningtank.com/settlement-geography/multiple-nuclei-model-1945-harris-ullman-model adresinden erişildi.

Redfield, R. (1947). The folk society. *American Journal of Sociology, 52 (1947),* 293—308.

Sassen, S. (2005). *The global city: introducing a Concept.* 05.10.2019 tarihinde http://www.saskiasassen.com/mwg-internal/de5fs23hu73ds/progress?id=NRkZ4BsGuVGX91jLN2aGkcJfVIorN0oX62mJzJe5SKQ adresinden erişildi.

Sassen, S. (2010). The city: its return as a lens for social theory. *City, Culture and Society,* 1(1), 3–11.

Saunders, P. (1979). *Urban politics: a sociological interpretations*. Great Britain: Penguin Books.

Saunders, P. (1986). *Social theory and the urban question* (2.bs.). London: Routledge.

Shlay, A. B. ve Balzarini, J. (2015). Urban Sociology. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (2.bs.), 2015, 926-933.

Tosun, E. K. (2007). *Küreselleşme sürecinde kentler mekânsal, sosyal ve kültürel değişim: Bursa örneği.* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.

Tönnies, F. (2017). Community and Society. C. P. Loomes (Der.). New York: Routledge, Taylor and Francis.

Weber, M. (2012). *Kent.* (Musa Ceylan, Çev.), İstanbul: Yarın. (Orijinal eserin yayın tarihi 1921).

Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentlileşme. B. Duru ve A. Alkan, (Der.), *20. yüzyıl kenti* içinde (ss. 77-107). Ankara: İmge Kitapevi.

Wu, C. (2015). Moving from urban sociology to the sociology of the city, *The American Sociologist, 47,*102–114.

Yazman, D. (2010). *Küresel kentler.* 6 Eylül 2019 tarihinde http://v3.arkitera.com/h52012-kuresel-kentler.html adresinden erişildi.

Yörükan, A. (1968). *Kent sosyolojisinin teorik temelleri*, Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yörükan, A. (2005). *Kent sosyolojisinin ve insan ekolojisinin teorik temelleri* (1.bs.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Zorbaugh, H., W (1961). The natural areas of the city. G. A. Theodorson (Der.), S*tudies in human ecology* içinde (ss.45-49). New York: Harper & Row Publishers.

Zukin, S. (2011). Is there an urban sociology? Questions on a field and a vision. Sociologica,3,1–18.

İŞYERİ NEZAKETSİZLİĞİNİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜRETİM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

BÖLÜM 14

Daimi KOÇAK[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu, dkocak@erzincan.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9099-2055.

1) GİRİŞ

İşyerlerinde, çalışanlar üzerinde olumsuz etkisi olan birçok rahatsız edici davranış tanımlanmıştır. İşyerinde saldırgan davranışlar (workplace aggression), sapkın davranışlar (workplace deviance), zorbalık (workplace bullying) ve istismarcı yönetim (abusive supervision) bu tür davranışlara örnek olarak verilebilir (Schilpzand vd., 2016: 57). Yapılan araştırmalar bu tür rahatsız edici davranışların işgörenlerin tutumlarını, davranışlarını ve performanslarını olumsuz etkilediğini ortaya çıkarmıştır (Schat ve Frone, 2011). İşyeri nezaketsizliği, Andersson ve Pearson (1999) tarafından "karşılıklı saygıyı güçlendiren normların ihlal edilmesi ile ortaya çıkan, düşük yoğunluklu ve hedefe zarar verme niyetinin belirsiz olduğu davranışlar" olarak tanımlanmıştır. Son yıllarda işyeri nezaketsizliği kavramı gerek etkileri gerekse sonuçları bakımından araştırmacılar tarafından çok fazla incelenen bir konu haline gelmiştir. Çalışma ortamında karşılıklı saygı normlarının ihlal edilmesinden ötürü ortaya çıkan kaba ve saygısız (Taylor vd., 2011). davranışlar, hem çalışanların psikolojilerini olumsuz etkilemesi hem de ilişkilere zarar vermesi bakımından yukarıda bahsedilen işyerindeki rahatsız edici davranışlara dahil edilebilir (Schilpzand vd., 2016). İşyerinde çalışanların maruz kaldıkları birçok kötü davranışın (örneğin cinsel taciz gibi) hukuki olarak maddi bir karşılığı varken, işyeri nezaketsizliğinin karşılığı sosyal baskıdır. İşyerindeki nezaketsiz davranışlara hukuki olarak bir yaptırımın olmamasından ötürü, bu tür davranışlar diğer rahatsız edici davranışlara göre işyerlerinde daha fazla görülür (Liu vd., 2018). Cortina vd. (2001) tarafından yapılan araştırmada 1.180 kamu çalışanın %71'inin, Porath ve Pearson (2013) tarafından yapılan araştırmada ise çalışanların %98'inin işyerlerinde nezaketsiz davranışlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Bu tür nezaketsizlik davranışları çalışanların performanslarının azalmasına (Schilpzand vd., 2016) ve dolaylı olarak işletmelerin maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır (Porath ve Pearson, 2013). İşyeri nezaketsizliğinin işletmelere finansal açıdan maliyetinin olması yanında, tükenmişlik (Polatçı ve Özçalık, 2013), işten ayrılma niyeti (Nazir ve Ahmad, 2016), işe devamsızlık (Zia-ud-Din vd., 2017), ve stres (Demsky vd., 2019) gibi örgüt tarafından arzulanmayan çıktılar üzerinde pozitif ve örgütsel performans (Estes ve Wang, 2008), örgütsel vatandaşlık davranışı ve duygusal bağlılık (Liu vd., 2019) gibi örgüt tarafından arzulanan davranışlar üzerinde negatif etkisi vardır.

Bu çalışama işyeri nezaketsizliğinin örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Yapılan literatür araştırması sonucunda bu iki kavram arasındaki ilişkinin incelendiği az sayıda uluslararası çalışma olduğu, öte yandan ulusal hiçbir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Ayrıca bu çalışma ÖVD'yi bireysel ve örgütsel vatandaşlık davranışı boyutları ile ele alan ve işyeri nezaketsizliğinin bu boyutlar üzerindeki etkisini inceleyen ilk araştırma olması bakımından literatüre katkı yapmıştır. Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde işyeri nezaketsizliği ve ÖVD kavramları açıklanmış, yapılan literatür taraması sonucunda araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise üretim sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın 187 çalışanı ile yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek sonuçları istatistiksel olarak yorumlanmıştır.

2) TEORİK ÇERÇEVE

2.1. İşyeri Nezaketsizliği

İşyerlerinde yaşanan olumsuzluklar son yıllarda örgütsel davranış literatüründe büyük ilgi görmeye başlamıştır. Birçok çalışma, birbirinden farklı olumsuz işyeri davranış tiplerinin örgütleri, grupları ve bireyleri nasıl etkilediğini araştırmıştır (Schilpzand vd., 2016: 57). Örneğin, işyeri saldırganlığının performans üzerindeki etkisi (Dupre ve Barling, 2016), işyerinde sapkın davranışların iş tutumları üzerindeki etkisi (Judge vd., 2016), işyeri zorbalığının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi (Djurkovic vd., 2008), istismarcı yönetimin prososyal motivasyon üzerindeki etkisi (Koçak, 2019) işyerlerindeki olumsuzlukların sonuçlarını araştıran çalışmalardan birkaçıdır. Nezaketsizlik kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından "ince ve nazik olmama durumu, kabalık" olarak tanımlanmıştır (https://sozluk.gov.tr/). Anderson ve Pearson (1999) işyeri nezaketsizliğini, "bir iş yerinde tarafların karşılıklı saygı normlarını ihlal etmeleri sonucunda ortaya çıkan düşük şiddetli, hedefe zarar verme niyetinin belirsiz olduğu davranışlar" olarak tanımlamıştır. İşyeri nezaketsizliğine örnek olarak; başkalarını küçümsemek, yerlere çöp atmak, dedikodu yapmak, telefonda kişisel konularla ilgili yüksek sesle konuşmak, insanları aşağılayıcı tarzda konuşmak verilebilir (Anderson ve Pearson, 1999). Pearson vd. (2000) işyeri nezaketsizliğinin diğer zarar verici işyeri davranışlarla (öreğin; sapkınlık, saldırganlık, zorbalık, istismar, şiddet) ilişkili bazı özelliklerinin olduğunu belirtmiştir. Bu

özelliklerden ilki işyeri nezaketsizliğinde normların ihlal edilmesi vardır. Bu özelliği işyeri nezaketsizliğini "örgütsel normları ihlal eden ve böylece örgüt üyelerini ve/veya örgütün refahını tehdit eden gönüllü davranışlar" olarak tanımlanan işyerinde sapkın davranışlar (Robinson ve Bennett, 1995: 556) ile benzerlik göstermektedir. İşyeri nezaketsizliğinin ikinci özelliği zarar verme niyetinin belirsizliğidir (Cortina ve Magley, 2009). Bu özelliği ile amacın hedefe zarar vermek olduğu diğer zarar verici davranışlardan farklılık gösterir (Liu vd., 2018). İşyerinde nezaketsizlik davranışları hedefe zarar verme niyeti içerdiğinde, bireylerin hedefledikleri kişi veya kuruma zarar verme adına davranış göstermeleri olarak tanımlanan işyeri saldırganlığı (Neuman ve Baron, 1998) ile benzerlik gösterir. İşyeri nezaketsizliğinin üçüncü özelliği ise düşük yoğunluklu olmasıdır. Nezaketsizlik davranışları fiziksel saldırı gerektirmez. Bu nedenle işyerinde şiddetten farklıdır (Anderson ve Pearson, 1999). Son olarak diğer zarar verici işyeri davranışlarının sebebi çalışma arkadaşları ve/veya yöneticiler iken, işyeri nezaketsizliğinin sebebi sadece çalışma arkadaşları ve yöneticiler değildir, aynı zamanda müşteriler de işyeri nezaketsizliğine sebep olabilirler (Cortina vd., 2001).

2.2. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Katz'a (1964) göre örgütsel etkinliğin artırılabilmesi için üç türlü çalışan davranışına ihtiyaç vardır. Bu davranışlardan ilki çalışanın örgütün bir üyesi olması ve bu üyeliğini devam ettirmesi, ikincisi çalışanın rol tanımında belirtilen asgari görevleri yerine getirmesi ve son olarak ise çalışanın asgari görev tanımının ötesinde gönüllü olarak örgütsel çıktılara katkı yapmasıdır (Konovsky ve Pugh, 1994: 656). Smith ve arkadaşları (1983) son kategorideki özelliği "örgütsel vatandaşlık davranışı" olarak kavramsallaştırmışlar ve "çalışanların resmi görev tanımlarının ötesinde, örgütsel çıktılara katkı yapmak amacıyla isteğe bağlı olarak gösterdikleri davranışlar" olarak tanımlamışlardır. ÖVD farklı araştırmacılar tarafından farklı kavramlar kullanılarak ifade edilmiştir. Örneğin, Organ (1988) ÖVD kavramını iyi "asker sendromu" olarak, Van Dyne ve Cummings (1990) ve Katz (1964) "ekstra rol davranışı" olarak, Brief ve Motowidlo (1986) tarafından "prososyal örgütsel davranış" olarak, George ve Brief (1992) "örgütsel kendiliğindenlik" olarak ifade etmişlerdir. Organ (1988) ÖVD'yi örgütün resmi ödül sistemi içerisinde doğrudan veya açık bir şekilde tanımlanmamış, örgütün toplu olarak etkin işleyişine katkıda bulunan,

çalışanın gönüllü olarak resmi görev tanımlarının ötesinde gösterdiği davranışlar olarak tanımlamıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışına örnek olarak; çalışanın çalışma arkadaşlarına işle ilgili sorunlarda gönüllü olarak yardımcı olması, önemsiz konularla ilgili şikayet etmemesi, iş arkadaşlarına kibar davranması, örgütsel etkinliği artırmaya yönelik önerilerde bulunması ve örgütsel performansa gönüllü olarak katkıda bulunması verilebilir (Zellars vd., 2002: 1068).

ÖVD genellikle çalışmalarda çok boyutlu yapı olarak ele alınmıştır (Organ, 1994; Lv vd., 2012; Kerse ve Seçkin, 2017). Organ (1997) ÖVD'yi, özgecilik (altruism), vicdanlılık (conscientiousness), centilmenlik (sportsmanship), nezaket (courtesy) ve sivil erdem (civic virtue) olarak beş boyutta açıklamıştır. *Özgecilik,* işgörenin herhangi bir ödül beklentisi olmadan diğer çalışma arkadaşlarına (örneğin işe yeni başlayan bir çalışana) gönüllü olarak yardımcı olmasını ifade eder. *Vicdanlılık,* çalışanın örgüt tarafından belirlenen asgari kurallara (örneğin kaynakların kullanımı, işe devam gibi konularda) uyması ve beklentilerin ötesinde davranış göstermesini ifade eder. *Centilmenlik* ise çalışanın önemsiz, ufak tefek sorunları büyütmeden olumlu davranış gösterme isteğidir. *Nezaket,* çalışanın bir konu veya olayla ilgili olarak harekete geçmeden önce vereceği karardan veya göstereceği davranıştan etkilenecek kişilere danışmasını, onlara bilgi vermesini ve yaşanabilecek problemleri önlemeye yönelik davranışlarını ifade eder. Son olarak *sivil erdem* çalışanın örgüte bağlı olması, düzenlenen etkinliklere (toplantı, eğitim, sosyal etkinlik gibi) gönüllü olarak katılması, örgütün geleceği ile ilgili sorumluluk hissetmesi ve endişe duymasıdır. Bu beş boyutlu yapı birçok çalışmada kullanılmıştır (örneğin; Neuman ve Kickul, 1998; Podsakof vd., 2000; Singh ve Singh, 2009; Garg vd., 2013; Lapierre ve Hackett, 2017). ÖVD ile ilgili diğer bir sınıflandırma Williams ve Anderson (1991) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar ÖVD'yi bireye yönelik ve örgüte yönelik vatandaşlık davranışı olarak ikiye ayırmışlardır. *Bireye yönelik vatandaşlık davranışı*; bireyin resmi görev tanımlarının ötesinde çalışma arkadaşlarına gönüllü olarak yardımcı olmasını ifade eder. Bu tür davranışlara örnek olarak, bireyin işe gelmeyen arkadaşının işini yapması, yeni işe başlayan çalışanlarla bireysel olarak ilgilenmesi verilebilir. Bu tür davranışlar Organ (1997) tarafından yapılan sınıflandırmadaki özgecilik ile benzerlik gösterirler (Podsakoff vd., 2000: 519). Diğer bir boyut olan *örgüte yönelik vatandaşlık davranışı* ise bireyin görev tanımında belirtilmemiş olmasına rağmen gönüllü olarak

örgütün faydasına yönelik davranış göstermesini ifade eder (Williams ve Anderson, 1991). Bu tür davranışlara örnek olarak, çalışanın işe gidemeyeceğini önceden bildirmesi, örgütün verimliliğini artıracak fikir ve önerilerini üst yönetim ile paylaşması, düzen için konulmuş gayrı resmi kurallara (örneğin nezaket kuralları) uyması verilebilir.

2.3. İşyeri Nezaketsizliği ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi

Sosyal değişim teorisi (Blau, 1964), örgütlerde taraflar (birey-birey, birey-grup veya birey-örgüt) arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması için kullanılan en güçlü ve en yaygın teorilerden birisidir (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Teori kişilerarası ilişkilerin karşılıklı fayda temeline dayandığını ve ilişkilerin devamlılığının bu karşılıklı faydanın devam etmesine bağlı olduğunu öne sürer (Konovsky ve Pugh, 1994: 657). Örgütlerde çalışanların birbirleriyle, yöneticileriyle ve örgütle olan sosyal değişim ilişkileri karşılıklı olarak fayda sağlandığı sürece devam eder. Bireylerin vatandaşlık davranışları sosyal değişim ilişkisinde beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığına göre şekillenir (Organ, 1988). İşgörenler organizasyon ile karşılıklı olarak fayda sağladıkları bir ilişki içinde olmak için vatandaşlık davranışı gösterirler (Garg vd., 2013). Eğer işgörenler çalışma arkadaşlarından veya yöneticilerinden olumsuz davranışlar görürlerse bu davranışlara karşılık olarak kendilerinden beklenen vatandaşlık davranışlarını sergilemezler (Taylor vd., 2011). Bu tür ilişkiler işyeri nezaketsizliği literatüründe "kısasa kısas" (tit-for-tat) olarak ifade edilmektedir (Andersson ve Pearson, 1999).

Literatür incelendiğinde işyeri nezaketsizliği ve ÖVD arasındaki ilişkiyi inceleyen az sayıda çalışma olduğu görülmüştür (Porath ve Erez, 2009; Taylor vd., 2011; Memarzadeh vd., 2012; Mao vd., 2017; Liu vd., 2018). Porath ve Erez (2009) çalışanların işyerinde nezaketsiz davranışlara tanıklık etmelerinin ÖVD'lerini azalttığını belirtmişlerdir. Taylor vd. (2011) bir işletmenin farklı departmanlarında çalışan 221 işgören ile yaptıkları anket sonucunda işyerinde nezaketsiz davranışlarla karşılaşan işgörenlerin ÖVD'lerinin azaldığını ortaya koymuştur. Liu vd. (2018) tam zamanlı çalışan 168 işgören ile yaptıkları anket sonucunda işyeri nezaketsizliği ile ÖVD'nin negatif yönlü ilişkili olduklarını tespit etmiştir.

Bu açıklamalar ve daha önce yapılan araştırma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Hipotez 1: İşyeri nezaketsizliği ile ÖVD arasında negatif yönlü bir ilişki vardır

Hipotez 2: İşyeri nezaketsizliği ile bireye yönelik vatandaşlık davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 3: İşyeri nezaketsizliği ile örgüte yönelik vatandaşlık davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Araştırma evrenini Türkiye'de faaliyet gösteren özel bir üretim firmasının 357 tam zamanlı çalışanı oluşturmaktadır. Anket çalışmasının yapıldığı tarihte işletme yöneticileri yaklaşık olarak 300 çalışana ulaşılabileceğini belirtmişlerdir (yıllık izin, rapor vb. nedenlerden ötürü). 300 adet hazırlanan anketler işletmeye posta yolu ile iletilmiş ve yollanan anketlerden 201'i (%67) geri dönmüştür (Babbie, 2001). Yapılan incelemeler sonucunda anketlerden 14 adedi eksik veya hatalı doldurulmalarından ötürü değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; büyük çoğunluğunun cinsiyetlerine göre erkek (%87), yaşlarına göre 30-40 yaş aralığında (%53) ve çalışma sürelerine göre 5-10 yıl arası (%33) oldukları tespit edilmiştir.

3.2. Ölçekler

İşyeri nezaketsizliği ölçeği: Bu çalışmada nezaketsizliği ölçmek için Cortina vd. (2001) tarafından geliştirilen ve birçok yerli çalışmada kullanılan (örneğin, Polatçı ve Özçalık, 2013; Çoban ve Deniz, 2018; Kanten, 2014) 7 maddeli ve tek boyutlu "İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekteki maddeler Likert tipi ölçeğe göre (1-kesinlikle katılmıyorum ve 5-kesinlikle katılıyorum) derecelendirilmiştir.

ÖVD ölçeği: Araştırmada çalışanların ÖVD algılarını ölçmek için Lee ve Allen (2002) tarafından geliştirilen 16 maddeli ve iki boyutlu (bireye yönelik ve örgüte yönelik vatandaşlık davranışı) "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği' kullanılmıştır. Katılımcıların ölçek maddelerine Likert tipi ölçeğe göre (1-kesinlikle katılmıyorum ve 5-kesinlikle katılıyorum) yanıt vermeleri istenmiştir.

Kontrol değişkenleri: Yapılan araştırmalar kadın çalışanların erkek çalışanlara göre işyeri nezaketsizliğinden daha fazla şikayetçi olduklarını ortaya çıkarmıştır (Cortina vd., 2001, 2002). Ayrıca işgörenlerin tecrübe ve yaşları da işyerinde maruz kaldıkları nezaketsiz davranışların algılanmasında farklılık ortaya çıkarabileceğinden (Liu vd., 2018) bu iki değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi kontrol edildi. Böylece araştırmada katılımcılara ilişkin cinsiyet, yaş ve tecrübe gibi kontrol değişkenlerinin bağımlı değişken üzerinde etkisi incelenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Güvenirlik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin tutarlı ölçüm yapıp yapmadıkları veya ölçek maddeleri arasında tutarlılık olup olmadığının tespit edilmesi gerekir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 331). Bu amaçla her bir ölçeğe ayrı ayır güvenirlik analizi yapılmıştır. Araştırma ölçeklerinin içsel tutarlılıklarının tespit edilmesinde en yaygın kullanılan yöntem Cronbach Alpha'dır (Tavakol ve Dennick, 2011). Yapılan analiz sonucunda işyeri nezaketsizliği ölçeğine ait cronbach alpha değeri 0.765, ÖVD'ye ait cronbach alpha değeri 0.875, BYVD'ye ait cronbach alpha değeri 0.791 ve son olarak ÖYVD'ye ait cronbach alpha değeri 0.815 olarak çıkmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin yeterli seviyede oldukları söylenebilir (Gliem ve Gliem, 2003).

4.2. Korelasyon Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti hakkında bilgi elde etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 1'de değişkenlere ait ortalamalar, standart sapmalar ve değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 1. *Değişkenlere İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Katsayıları*

Ölçekler	$\bar{X}$	SS	1	2	3	4	5	6
İşyeri Nez.	2,13	,962	-					
ÖVD	4,15	,482	-,254**	-				
BYVD	4,37	,463	-,188**	,712**	-			
ÖYVD	4,14	,621	-,184**	,865**	,556**	-		
Cinsiyet	1,13	,336	,015	-,074	-,077	-,109	-	

Yaş	1,97	,718	-,018	-,071	,028	-,090	-,028	-
Tecrübe	2,33	1,117	,047	-,029	,028	-,026	-,072	,618**

**p<.01

Tablo 1'de yer alan sonuçlara göre işyeri nezaketsizliği ile ÖVD (r=-.254, p<.01), bireye yönelik vatandaşlık davranışı (r=-.188, p<.01) ve örgüte yönelik vatandaşlık davranışı (r=-.184, p<.01) arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca cinsiyet, yaş ve tecrübenin işyeri nezaketsizliği, ÖVD ve boyutları ile anlamı ilişkili olmadıkları tespit edilmiştir.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada hipotezlerin test edilmesinden önce, kullanılan değişkenlerin (işyeri nezaketsizliği ve ÖVD) ayırt edici geçerliliklerini tespit etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yedi madde ve tek boyuttan oluşan işyeri nezaketsizliği ölçeğine yapılan DFA analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü yapısının veri seti ile doğrulandığı görülmüştür (χ^2/df=2.532, CFI=0.965, SRMR=0.043, RMSEA=0.071). Araştırmada bağımlı değişken olan ve 16 maddeden oluşan ÖVD'nin üç farklı yapısı (tek faktörlü, birinci düzey çok faktörlü ve ikinci düzey) alternatif modeller stratejisi ile test edilerek hangi modelin daha iyi uyum iyiliği değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ÖVD'nin birinci düzey çok faktörlü yapısına ilişkin uyum iyiliği değerlerinin daha iyi çıktığı görülmüştür (χ^2/df=2.547, CFI=0.932, SRMR=0.064, RMSEA=0.077).

4.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Bir üretim firmasındaki çalışanların ÖVD'lerinin cinsiyet, yaş, tecrübe ve işyeri nezaketsizliğinden ne derece etkilendiğini belirlemek amacıyla SPSS22 istatistik programı kullanılarak hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Bunun için her biri iki adımlı üç model oluşturulmuştur. Her bir modelde birinci adımda cinsiyet, yaş ve tecrübe değişkenlerinin, ikinci adımda ise işyeri nezaketsizliğinin ÖVD (model 1), BYVD (model 2) ve ÖYVD (model 3) üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 2. *Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları*

Değişkenler	Bağımlı Değişken=ÖVD		Bağımlı Değişken=BYVD		Bağımlı Değişken = ÖYVD	
	Adım 1	Adım 2	Adım 1	Adım 2	Adım 1	Adım 2
	β (p)	*β(p)*	*β(p)*	*β(p)*	*β(p)*	*β(p)*
Cinsiyet	-.109	-.108	-.119	-,119	-.089	-.088
	(.079)	(.076)	(.054)	(.054)	(.150)	(.148)
Yaş	-.084	-.091	-.011	-.015	-.130	-.136
	(.272)	(.225)	(.889)	(.847)	(.088)	(.072)
Tecrübe	.040	.057	,024	,035	.068	.082
	(.605)	(.444)	(.754)	(.650)	(.372)	(.277)
İşyeri Nez.	—	-,211**	—	-,124*	—	-.166**
		(.001)		(.043)		(.007)
F	1.459	4.187	1.318	2,030	1.699	3.159
R	.129	.246	.122	.174	.139	.216
R^2	.017	.061	.015	.030	.019	.047
ΔR^2	.005	.046	.004	.015	.008	.032

Not: n=187. Standardize edilmiş regresyon katsayıları verilmiştir. Cinsiyet kadın=0, erkek=1 olarak kodlanmıştır. Anlamlılık oranları (p değerleri) parantez içinde verilmiştir.

Yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucunda üç modelde de birinci adımda modele dahil edilen cinsiyet, yaş ve tecrübe kontrol değişkenlerinin ÖVD, BYVD ve ÖYVD'yi açıklamada katkılarının anlamsız olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar kontrol değişkenlerinin ÖVD üzerindeki etkisini inceleyen daha önceki çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Taylor vd., 2011; Liu vd., 2018). İşyeri nezaketsizliğinin ÖVD, BYVD ve ÖYVD üzerindeki etkisi üç modelin ikinci adımına ilişkin sonuçlarda verilmiştir. Birinci modelin ikinci adımında kontrol değişkenleri ile modele dahil edilen işyeri nezaketsizliğinin ÖVD üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu görülmüştür (β= -.211, p<.01). Bu sonuca göre Hipotez 1'in desteklendiği söylenebilir. BYVD'nin bağımlı değişken olduğu ikinci modelin ikinci adımında kontrol değişkenleri ile modele dahil edilen işyeri nezaketsizliğinin BYVD üzerinde anlamlı ve negatif yönlü etkisinin olduğu tespit edilmiştir (β= -.124, p<.05). Bu sonuç Hipotez 2'nin doğrulandığı anlamına gelmektedir. Son olarak işyeri nezaketsizliğinin, kontrol değişkenleri ile birlikte dahil edildiği üçüncü modelin ikinci adımında ÖYVD üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (β= -.166, p<.01). Bu sonuç Hipotez 3'ün desteklendiği anlamına gelmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada işyeri nezaketsizliğinin ÖVD ve ÖVD'nin boyutları (bireye ve örgüte yönelik vatandaşlık davranışı) üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bunun için üretim sektöründe faaliyet gösteren özel bir firmanın çalışanlarından anket yöntemi ile veri elde edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Hipotezlerin tamamının (Hipotez1, Hipotez2 ve Hipotez 3) desteklendiği görülmüştür. Sonuç olarak işyeri nezaketsizliğinin ÖVD ve boyutları (işe ve bireye yönelik vatandaşlık davranışı) üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda araştırmanın teorik ve pratik etkileri aşağıda tartışılmıştır.

Araştırma bulguları işyeri nezaketsizliğinin artması durumunda çalışanların ÖVD'lerinin azaldığı yönündeki varsayımları doğrulamıştır (Taylor vd., 2011; Memarzadeh vd., 2012; Liu vd., 2018). Bu bulgular işyeri nezaketsizliğinin ÖVD üzerindeki etkisinin daha önce Türkiye'de çalışılmamış olması açsından literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) çalışma ortamlarında bireyler arası ilişiklerin karşılıklılık normuna göre şekillendiğini savunur. Diğer bir ifade ile çalışanlar örgütten elde ettikleri fayda doğrultusunda örgüte faydalı olma çabası gösterirler. İşyerinde çalışma arkadaşları veya yöneticilerinden nezaketsiz davranışlar gören çalışanlar, örgütün kendilerinden beklediği ekstra rol davranışlarını göstermek konusunda isteksiz olurlar (Taylor vd., 2011; Liu vd., 2018). Ayrıca bu çalışmada işyeri nezaketsizliğinin hem bireye yönelik hem de örgüte yönelik vatandaşlık davranışı üzerinde negatif etkisinin olduğu tespit edilerek literatüre önemli bir katkı sağlanmıştır. İşyeri nezaketsizliğinin ÖVD üzerindeki etkisini araştıran daha önceki araştırmalar (Taylor vd., 2011; Memarzadeh vd., 2012; Liu vd., 2018) işyeri nezaketsizliğinin ÖVD'yi negatif yönde etkilediğini tespit etmişler fakat bireysel ve örgütsel boyuttaki ayrımlarına değinmemişlerdir.

Araştırma bulguları anket çalışmasının yapıldığı işletme içerisindeki işyeri nezaketsizliği seviyesi ve çalışanların işyeri nezaketsizliğinden rahatsız olup olmadıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Elde edilen sonuçlar çalışanların çoğunluğunun birtakım nezaketsiz davranışlara maruz kaldıklarını göstermiştir. İşyeri nezaketsizliğinin çalışanlar üzerinde olumsuz birçok etkisi olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (Bibi vd., 2013; Laschinger vd., 2013; Liu vd, 2018;

Güzel, 2019). Bu araştırmada, işyeri nezaketsizliğinin çalışanların resmi görev tanımlarının ötesinde örgütsel çıktılara olumlu katkı yapmalarını ifade eden ÖVD (Organ, 1988) üzerinde olumsuz etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların nezaketsiz davranışları birtakım örgütsel ve/veya yönetsel uygulama açığının göstergesi olabilir. Örgüt yöneticileri nezaketsiz davranışları önleyerek çalışanların birbirlerine saygılı ve nazik olmalarını sağlayabilirler (Liu vd., 2018). Örneğin, yöneticiler nazik olmayan davranışlara sıfır tolerans göstererek ve karşılıklı nezaketin önemini sık sık yazılı ve sözlü olarak vurgulayarak nezaketsiz davranışları azaltabilirler. Eğer nezaketsiz davranışlar örgüt içerisinde potansiyel bir sorun olarak tanımlanır ve vurgulanırsa, çalışanların birbirlerine karşı nazik olmaları teşvik edilmiş olur. Ayrıca insan kaynakları departmanı iş başvurularını incelerken işe alınacak adayların referanslarını dikkatli bir şekilde araştırarak nezaketsiz davranış sergileme potansiyeli olan adayları işe alım aşamasında eleyebilirler. Adayların daha önce çalışmış oldukları firmadaki çalışma arkadaşları veya yöneticileri ile görüşüp adaylar hakkında bilgi almak zaman alıcı ve maliyetli olmasına rağmen etkili bir yöntemdir. Ayrıca işyerlerinde çalışanların birbirlerine karşı nezaket kuralları çerçevesinde davranmalarına yönelik birtakım eğitimler ve programlar mevcuttur. Örneğin, "İşyerinde Nezaket, Saygı ve Bağlılık Programı'nı" (Civility, Respect and Engagement at the Workplace) kullanan birçok işletme çalışanların nezaketsiz davranışlarının azaldığını gözlemlemişlerdir (Osatuke vd., 2009). İşletmeler bu ve buna benzer programlar kullanarak, çalışanlara gerekli eğitimleri vererek nezaketsiz davranışları azaltabilirler. Taylor vd. (2011) işyeri nezaketsizliğinin ÖVD üzerindeki olumsuz etkisinin çalışanların duygusal bağlılıklarının artırılarak sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Benzer şekilde Liu vd. (2018) duygusal bağlılık seviyesi yüksek olan çalışanların düşük olan çalışanlara göre işyerindeki nezaketsizlikleri karşı daha toleranslı olduklarını tespit etmiştir. Bu nedenle işletme yöneticilerinin nezaketsiz davranışları önlemenin yanında çalışanların duygusal bağlılıklarını artırmaya yönelik uygulamalara da ağırlık vermeleri gerekir.

Araştırmanın teorik ve pratik katkılarının yanında birtakım kısıtlılıkları vardır. Bunlardan ilki araştırma verilerinin tek zamanda toplanmış olması ve verilerin katılımcıların kendi beyanlarına dayanmasından ötürü ortak yöntem varyansı probleminin olma olasılığıdır (Podsakoff vd., 2003). Ortak yöntem sapması değişkenler

arasındaki ilişkilerin kullanılan ölçme tekniğinden etkilenmiş olma olasılığını ifade eder. Gelecekte yapılacak araştırmalar ortak yöntem varyansı sorununu araştırma değişkenlerine ilişkin verileri farklı zamanlarda ve farklı teknikler kullanarak elde ederek çözebilirler. İkinci olarak araştırmada işyeri nezaketsizliğinin ÖVD üzerindeki etkisi başka değişkenler modele dahil edilmeden incelenmiş olması değişkenler arasındaki ilişkinin nedenlerinin açıklanmasını kısıtlamaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar işyeri nezaketsizliği ve ÖVD ilişkisine başka değişkenler (örneğin; algılanan örgüt ve/veya yönetici desteği, örgütsel adalet, iş tatmini, örgütsel özdeşleşme) dahil ederek daha genel sonuçlara ulaşabilirler. Araştırmanın üçüncü kısıtı çalışmada işyeri nezaketsizliğine neden olan değişkenlerin dikkate alınmamış olmasıdır. Diğer bir ifade ile çalışanların algıladıkları nezaketsizlik davranışlarının kaynağı çalışma arkadaşları mı yoksa yöneticiler mi olduğu belli değildir. Yöneticilerin işgörenler üzerindeki etkileri çalışma arkadaşlarına göre daha fazladır. Bunun en büyük sebebi yöneticilerin sahip oldukları güçten ötürü çalışanlar üzerindeki etkilerinin daha fazla olmasıdır (Schilpzand vd., 2016). Gelecekte yapılacak çalışmalar nezaketsizlik algısının kaynağını ayrı ayrı tespit ederek sonuçlar üzerindeki etkilerini tespit edebilirler. Son olarak araştırma verilerinin Türkiye'de üretim sektöründe faaliyet gösteren özel bir firma çalışanlarından elde edilmiş olmasından ötürü sonuçların diğer sektörlere genellenmemesidir. Gelecekte yapılacak çalışmalar farklı sektörden katılımcılar ile yapacakları anket sonucunda daha genellenebilir sonuçlar elde edebilirler.

KAYNAKÇA

Andersson, L. M., & Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. Academy of Management Review, 24, 452–471.Babbie, E. (2001). *The Practice of Social Research*. Belmont, CA: Wadsworth.

Bibi, Z., Karim, J., & ud Din, S. (2013). Workplace incivility and counterproductive work behavior: Moderating role of emotional intelligence. *Pakistan Journal of Psychological Research,* 28(2), 317-334.

Brief, A. P., & Motowidlo, S. J. (1986). Prosocial organizational behaviors. *Academy of Management Review,* 11(4), 710-725.

Cortina, L. M., & Magley, V. J. (2009). Patterns and profiles of response to incivility in the workplace. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(3), 272-288.

Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H., & Langhout, R. D. (2001). Incivility in the workplace: Incidence and impact. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6, 64 – 80. http://dx.doi.org/10.1037/1076-8998.6.1.64.

Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management,* 31, 874–900. doi: 10.1177/0149206305279602.

Çoban R. & Deniz M. (2018). "Çalışanların İşyeri Nezaketsizliği ve Örgütsel Sinizm Algıları Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik İmalat Sektörü Üzerinde Bir Araştırma", 6. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı* 2-3 Kasım, Isparta.

Demsky, C. A., Fritz, C., Hammer, L. B., & Black, A. E. (2019). Workplace incivility and employee sleep: The role of rumination and recovery experiences. *Journal of Occupational Health Psychology.* 24(2), 228-240.

Djurkovic, N., McCormack, D., & Casimir, G. (2008). Workplace bullying and intention to leave: the moderating effect of perceived organisational support. *Human Resource Management Journal,* 18(4), 405-422.

Dupré, K. E., & Barling, J. (2006). Predicting and preventing supervisory workplace aggression. Journal of Occupational Health Psychology, 11(1), 13-26. doi: 10.1037/1076-8998.11.1.13

Estes, B., & Wang, J. (2008). Integrative literature review: Workplace incivility: Impacts on individual and organizational performance. *Human Resource Development Review,* 7(2), 218-240.

Garg, P., Rastogi, R., & Kataria, A. (2013). Promoting citizenship behaviors in workplace: The relevance of organizational justice and psychological well-being of employees. *Jindal Journal of Business Research*, 2(2), 67-84.

George, J. M., & Brief, A. P. (1992). Feeling good-doing good: a conceptual analysis of the mood at work-organizational spontaneity relationship. *Psychological Bulletin*, 112(2), 310-329.

Gliem, J. A., & Gliem, R. R. (2003). "Calculating, Interpreting, and Reporting Cronbach's Alpha Reliability Coefficient For Likert-Type Scales". *Midwest Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education*.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Güzel, C. (2019). "The mediating effect of organizational commitment and job satisfaction in the relationship between workplace incivility and turnover intention", (Unpublished Doctoral Dissertation), Middle East Technical University.

https://sozluk.gov.tr/.

Judge, T. A., Scott, B. A., & Ilies, R. (2006). Hostility, job attitudes, and workplace deviance: test of a multilevel model. *Journal of Applied Psychology*, 91(1), 126-138. DOI: 10.1037/0021-9010.91.1.126.

Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 11-26.

Kerse, G., & Seçkin, Z. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk algısının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: imalat sektörü çalışanları üzerinde ampirik bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,22(3), 839-853.

Koçak, D. (2019). İstismarcı yönetimin prososyal motivasyon üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 517-528.

Konovsky, M. A., ve Pugh, S. D. (1994). Citizenship behavior and social exchange. *Academy of Management Journal*, 37(3): 656-669.

Lapierre, L. M., & Hackett, R. D. (2007). Trait conscientiousness, leader-member exchange, job satisfaction and organizational citizenship

behaviour: A test of an integrative model. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 80(3), 539-554.

Laschinger, H. K., Wong, C., Regan, S., Young-Ritchie, C., & Bushell, P. (2013). Workplace incivility and new graduate nurses' mental health: the protective role of resiliency. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 43(7/8), 415-421.

Lee, K. & Allen, N. J. (2002). Organizational citizenship behavior and workplace deviance: the role of affect and cognitions, *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 131-142.

Liu, W., Zhou, Z. E., & Che, X. X. (2018). Effect of workplace incivility on OCB through burnout: the moderating role of affective commitment. *Journal of Business and Psychology*, 34(5), 657-669.

Lv, A., Shen, X., Cao, Y., Su, Y., & Chen, X. (2012). Conscientiousness and organizational citizenship behavior: the mediating role of organizational justice. *Social Behavior & Personality: an International Journal*, 40(8), 1293-1300.

Mao, C., Chang, C.-H., Johnson, R. E., & Sun, J. (2017). Incivility and employee performance, citizenship, and counterproductive behaviors: Implications of the social context. *Journal of Occupational Health Psychology*. 4(2), 213-227. doi:10.1037/ocp0000108

Memarzadeh G., Hajizadeh M. & Sarfarazi, M. (2012). The impact of workplace incivility on organizational citizenship behavior in namazi hospital of Shiraz, Iran. *Journal of American Science*, 8(8), 408-410.

Mohsen, T., & Reg, D. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2(1), 53-55.

Nazir, T., & Ahmad, U. N. B. U. (2016). Interrelationship of incivility, cynicism and turnover intention. *International Review of Management and Marketing*, 6(1S), 146-154.

Neuman, G. A., & Kickul, J. R. (1998). Organizational citizenship behaviors: Achievement orientation and personality. *Journal of Business and Psychology*, 13(2), 263-279.

Neuman, J. H., & Baron, R. A. (1998). Workplace violence and workplace aggression: Evidence concerning specific forms, potential causes, and preferred targets. Journal of Management,24(3), 391-419.

Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington Books/DC Heath and Com.

Organ, D. W. (1994). Personality and organizational citizenship behavior. *Journal of Management*, 20(2), 465-478.

Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*, 10(2), 85-97.

Osatuke, K., Moore, S. C., Ward, C., Dyrenforth, S. R., & Belton, L. (2009). Civility, respect, engagement in the workforce (crew). *The Journal of Applied Behavioral Science*, 45(3), 384–410. doi:10.1177/0021886309335067.

Pearson, C. M., Andersson L. M. ve Porath C. L. (2000). Assessing and attacking workplace incivility, Organizational Dynamics, 29(3), 123-137.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. Journal of Applied Psychology, 88(5), 879-903.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563.

Polatcı, S., & Özçalık, F. (2013). Yapısal ve Psikolojik güçlendirmenin işyeri nezaketsizliği ve tükenmişliğe etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(1), 17-34.

Porath, C. L., & Erez, A. (2009). Overlooked but not untouched: How rudeness reduces onlookers' performance on routine and creative tasks. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 109(1), 29–44.

Porath, C., & Pearson, C. (2013). The price of incivility. *Harvard Business Review*, 91, 114 –121.

Robinson, S. L., & Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 555-572.

Schat, A. C., & Frone, M. R. (2011). Exposure to psychological aggression at work and job performance: The mediating role of job attitudes and personal health. *Work & Stress*, 25(1), 23-40.

Schilpzand, P., De Pater, I. E., & Erez, A. (2016). Workplace incivility: A review of the literature and agenda for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 37, S57-S88.

Singh, A. K., & Singh, A. P. (2009). Does personality predict organizational citizenship behavior among managerial personnel. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 35(2), 291-298.

Smith, C. A., Organ, D. W., & Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653-663.

Van Dyne, L., & Cummings, L. L. (1990). "Extra-Role Behaviors: The Need for Construct and Definitional Clarity". In 50th Annual Meeting of the Academy of Management. San Francisco, CA.

Williams, L. J., & Anderson, S. E. (1991). Job Satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of Management,* 17(3), 601–617. doi:10.1177/014920639101700305.

Zellars, K. L., Tepper, B. J., & Duffy, M. K. (2002). Abusive supervision and subordinates' organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Psychology*, 87(6), 1068-1076.

Zia-ud-Din, M., Arif, A., & Shabbir, M. A. (2017). The impact of workplace incivility on employee absenteeism and organization commitment. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences,* 7(5), 205-221.

PAZARLAMADA DENEYSEL BİR YAKLAŞIM: NÖROMARKETİNG

BÖLÜM 15

Derya Fatma BİÇER[1]

[1] Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Modern pazarlama uygulamalarına geçiş ile birlikte pazarlamacılar tüketicilerin satın alma karar süreçlerini anlamaya ve bu sayede tüketici odaklı pazarlama kararları almayı amaçlamaktadırlar. Son yıllarda tüketici davranışlarını inceleyen araştırmalarında kullanılan teoriler ve modellerde önemli değişimler görülmektedir. Özellikle sinirbilim tekniklerini, tüketicilerin duygusal ve bilişsel tepkilerini değerlendirerek çalışmalarına uygulama konsepti, araştırmacılarda artan ilgi uyandırmıştır. Bu bağlamda son yıllarda tüketici araştırmalarında nörolojik görüntüleme sistemine dayalı nöromarketing (nöropazarlama) kavramı, en çok üzerinde durulan tekniklerden biri haline gelmiştir (Solnais vd., 2013; Finne ve Grönroos, 2017).

Nörobilim, psikoloji, ekonomi ve pazarlama gibi bilimleri belirli bir bilimsel araştırma çerçevesinde bir araya getiren ve bütünleştiren nöromarketing kavramı multidisipliner bir çalışma alanı olarak kabul edilebilir. Nöromarketingin amacı beynin reklam ve pazarlama stratejilerinden fizyolojik olarak nasıl etkilendiğini araştırmaktır. Bu stratejilerin etkinliğinin değerlendirilmesinde beyin aktivitesi, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) ve ElektroEnsefaloGrafi (EEG) gibi nörogörüntüleme teknikleri kullanılarak izlenir ve ölçülür. Diğer bir ifade ile de "kara kutu" içinde neler olduğunu açıklamaya yardımcı olmak için beyin fonksiyonları ve mekanizmaları hakkında klinik bilgiler kullanılır (Fugate, 2007; Madan, 2010).

Pazarlama biliminde tüketici araştırmalarında nörolojik görüntülemenin kullanımının araştırmacılar için birçok ilgi çekici yanı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, nörolojik tekniklerinin farklı psikolojik süreçlerle ortaya çıkan benzer davranışların altında yatan etmenlerin belirlenmesine olanak sağlamasıdır. Diğer bir ilgi çekici tarafı ise tüketicilerin satın alım karar sürecinde önemli bir rol oynayabilecek olan içsel ve duygusal tepkilerin rollerinin anlaşılmasına yardımcı olmasıdır (Sanfey vd., 2003). Özetle bu bilgiler doğrultusunda nöromarketingin kullanım alanlarının; tüketici tercihlerini şekillendiren mekanizmalar ile ürün ve reklam hafızasının oluşumun anlaşılmasında, görsel uyaranların duyuşsal etkilerinde, beyindeki ödül merkezleri, memnuniyet duygusunun ortaya çıkışı vb. gibi konularda olduğu söylenebilir (Bilim, 2015: 623).

Kitabın bu bölümünde tüketicilerin kara kutu olarak ifade edilen zihinlerini somut verilerle anlamaya çalışan veya diğer bir ifade ile tüketicilerin söylemediklerini de ortaya çıkaran ve kararlarını ortaya koymadan etkilemeye çalışan bu özellikleri ile de geleneksel pazarlama yaklaşımlarından ayrılan nöromarketing kavramı ele alınacaktır. Bu bölüm nöromarketing kavramının tanımı, gelişimi, temel kavramlar, kullanım alanları ve geleneksel pazarlama yaklaşımlarından ayrılan yönleri çerçevesinde ele alınacaktır.

1.Nöromarketing Kavramı

Nöromarketing, tüketicilerin tepkilerini dışardan ölçen geleneksel pazarlama yaklaşımlarının aksine, bu tepkilerin meydana gelirken beyinlerinde gerçekleşen değişiklikleri somut verilerle ortaya koyan ve çeşitli nörolojik görüntüleme yöntemlerinin kullanıldığı bir pazarlama araştırma yöntemi olarak ifade edilebilir. Bu kavram nöro görüntüleme ile elde edilen verilerin pazarlama ile ilişkilendirilmesi temeline dayanmaktadır (Bilim,2015: 624).

Nöromarketingin amacı, tüketici davranışlarını anlamaya çalışırken pazarlamaya uygulamalarına yön verecek olan bilinçdışı süreçleri anlamak, tüketicilerin tercihlerini, beklentilerini ve motivasyonlarını, davranış tahminlerini belirlemek ve reklam kampanyalarının etkinliğini değerlendirmektir (Meckl-Sloan, 2015).

Literatürde nöromarketing ile ilgili yapılan tanımlar kronolojik sıra ile ele alınarak aşağıdaki Tablo 1.'de sunulmuştur.

Yazar	Tanım
Kenning ve Plassmann (2005)	Nöromarketing, karar verme durumlarında beynin işleyişini incelemek için ekonomi, sinirbilim ve psikolojiyi birleştiren disiplinlerarası bir alan ve aynı zamanda nöroekonominin de alt alanı olarak tanımlanmaktadır.
Renvoisé ve Morin (2005)	Nöromarketing, nörobilimdeki teknikleri ve gelişmeleri kullanarak insan beyninin pazarlama uyaranlarına karşı verilen tepkilerin ortaya çıkarılması olarak tanımlanmaktadır.
Lee vd. (2007)	Nöromarketing, belirli kortikal tepkilerin aracılık ettiği piyasalar ve pazarlama alışverişi ile ilgili insan davranışını anlamak için nörogörüntüleme tekniklerinin uygulanması olarak tanımlanmaktadır.
Fugate (2007)	Nöromarketing ve öncüsü olan nöroekonomi, tüketici davranışlarını anlamak için yaygın olarak kullanılan "kara kutunun" içinde neler olduğunu

	açıklamaya yardımcı olmak için beyin fonksiyonları ve mekanizmaları hakkındaki klinik bilgileri kullanmaktadır.
Hubert & Kenning (2008)	Nöromarketing, tüketici nörobilimi tarafından yönetsel amaçlar için ortaya koyulan bilgilerin pratik olarak uygulamasıdır.
Fisher vd. (2010)	Nöromarketing yeni nörokültürün bir oluşumu olup sinirbilim araştırmalarına dayanarak tasarlanan pazarlama olarak tanımlanmaktadır.
Madan (2010)	Nöromarketing, beynin reklam ve pazarlama stratejilerinden fizyolojik olarak nasıl etkilendiğini araştıran, psikoloji ve nörobilimi iktisatla birleştiren, disiplinler arası gelişen bir alandır.
Morin (2011)	Nöromarketing, tüketici davranışı çalışmalarını sinirbilim ile ilişkilendiren yeni bir alandır.
Pop ve Iorga (2012)	Nöromarketing, beynin sadece pazarlama veya bazı pazarlama alanları ile bağlantılı olarak incelenmesidir.
Andrejevic (2012)	Nöromarketing, nörogörüntüleme tekniklerinin kullanılarak, bilinçaltı düzeyindeki tüketici mikro hedeflemesi ile tüketicilerin, sadece ne düşündüğünü veya hissettiğini değil aynı zamanda ne yapmak istediklerini veya neyi tercih ettiklerini de ortaya çıkararak beyinlerini kontrol etmeyi amaçlayan bir pazarlama alanıdır.
Gang vd. (2012)	Nöroekonominin bir alt alanı olan nöromarketing beyin araştırmalarından elde edilen yöntem ve bulgularının pazarlama bilimi ile entegrasyonunu sağlamaktadır.
Senior ve Lee (2013)	Nöromarketing, sinir bilimi tekniklerinin uygulanması ile pazardaki değişen koşullara bağlı olarak, tüketici karar verme sürecini anlaşılmaya çalışılmasıdır.
Khushaba vd. (2013)	Nöromarketing beynin reklamcılık ve pazarlama stratejilerinden fizyolojik olarak nasıl etkilendiğini inceleyen sinirbilimi, psikoloji, pazarlama ve ekonomi bilimlerinden temel alan disiplinlerarası bir alandır.
Hammou vd. (2013)	Nöromarketing beyinde ki satın alma düğmesine basılmasıdır.
Yücel ve Çubuk (2013)	Nöromarketing, tüketicilerin düşünce yapısını etkileyen bilinçaltının, sayısallaştırılmış tepkilerinin ölçülmesi olarak tanımlanmaktadır.
Bozoklu ve Alkibay (2017)	Nöromarketing, özelde tüketici davranışlarını genelde ise pazarlama araştırmalarını daha somut verilerle ve doğru bir şekilde açıklamak amacıyla, nörobilim teori ve teknolojilerinin kullanıldığı disiplinlerarası bir bilim dalıdır.
Sarı vd. (2019)	Nöromarketing, tüketicilerin markalara ve ürünlere göstermiş oldukları bilinçaltı tepkileri farklı teknolojilerle değerlendirerek etkili pazarlama stratejileri yaratılmasını amaçlayan yeni bir pazarlama alanıdır.

İlgili yazında nöromarketing alanında yapılan birçok tanım incelenmiştir. Bu doğrultu da nöromarketing genel olarak nörogörüntüleme tekniklerinin kullanılarak beynin pazarlama faaliyetlerine verdiği tepkilerin somut verilerle ortaya koyulması yoluyla tüketici davranışlarının anlaşılmasına olanak veren nörobilim ve nöroekonominin birleştiği yeni bir pazarlama alanı olarak tanımlamak mümkündür.

2. Nöromarketing Kavramının Gelişimi

Nörogörüntüleme tekniklerinin sosyal bilimler alanına entegre edilmesi ilk olarak ekonomi alanında oluşmuştur. Nöroekonomi kavramı, ekonomik ajanların diğer bir ifade ile tüketicilerin karar süreçlerinde ekonomik davranışlar göstermelerini bilişsel psikoloji ve nöroloji (sinirbilim) alanları ile birleştirilerek incelenmesi olarak ifade edilebilir. Nöroekonomi ya da nöroiktisat olarak ifade edilen bu kavramının odak noktasında tüketicilerin ekonomik alanlarda bireysel tercih ve kararları yer almakta olup, bu süreçte etkilendikleri soyut faktörlerin ve bilinçaltı tepkilerinin somut verilerle ortaya konulması amaçlanmaktadır (Soydal vd., 2010; Sarı vd., 2019).

Psikofizyolojik tekniklerin kullanımı, tüketici araştırmalarında yeni bir olgu değildir bu konuda yapılan çalışmalar arasında pupilla dilatasyonu ve elektrodermal tepkilerin ölçümü 1960'lı yıllardan beri uygulanmaktadır. Çalışmalar incelendiğinde bu tekniklerin ardından, deneklerin göz takibi ve kalp atış hızlarının izlendiği görülmektedir. Aynı şekilde, EEG 1970'lerin başlarında pazarlama ile ilgili çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır (Wang & Minor, 2008).

Erasmus Üniversitesinde görev yapan Nobel ödüllü Profesör Ale Smidts, 2002’de nörobilimsel tekniklerin pazarlama disiplinine kazandıran ve nöromarketing terimini ilk tanımlayan bilim adamıdır. Literatüre bu önemli katkıyı “The Study of The Cerebral Mechanism to Understand Consumer Behavior in Order to Improve Marketing Strategies” çalışması ile kazandırmıştır. Fakat nöromarketing kavramının pazarlama literatüründe ilk kullananların 1999 yılında fMRI'yi ilk kez pazarlama aracı olarak kullanan Harvard Üniversitesinden Gerald Zaltman ve Stephen Kosslyn olduğu düşünülmektedir (Zaltman,2000; Lewis ve Bridger, 2005; Fisher vd., 2010). 1990’ların başında bu alandan Paul Lauterbur ve Peter Mansfield’de görüntüleme tekniklerini kullanarak yaptıkları çalışmalarla dikkat çekmiştir. O yıllarda

nöromarketing kavramı sahada büyük ilgi uyandırmış ve birçok küresel şirket nöromarketing büyük yatırımlar yapmıştır. Atlanta merkezli pazarlama firması Bright House, 2001 yılında bir nöromarketing bölümü açtığında, çeşitli sinirbilim ve pazarlama tekniklerinin sentezini uygulayarak, bilim adamlarını, işadamlarını ve gazetecileri tek bir platforma doğru çekmeye başlamıştır. Başlangıçta, tüm araştırma gizli tutulmuş ve faaliyetler seçilen şirketlerle işbirliği içinde devam etmiştir. İşbirliği yapılan şirketler arasında; "Coca-Cola", "L-mart", "Levi-Strauss", "Ford", "Google", "Frito-Lay" gibi çok uluslu şirketler yer almaktadır (Kumar 2015; Yücel ve Gür, 2018). BrigtHouse gibi İngiltere merkezli pazarlama araştırmaları yapan Neurosense firmasının hizmet verdiği işletmeler arasında; MTV, ViaCom, Microsoft, Yahoo, The Wheather Channel ve Hyundai şirketi de yer almaktadır (Özyer Aksoy, 2018).

Pazarlamacılar tüketici davranışlarını etkileyen tüm faktörleri belirlemek üzere sürekli olarak araştırmalar yapmaktadırlar. Tüketicilerin satın alım karar süreçlerinde bazı davranışları gözlemlenebilmektedir. Ancak tüketicileri bu süreçte etkileyen psikolojik, kişisel ya da durumsal faktörlerin tahmin edilmesi oldukça zor ve karmaşıktır. Örneğin tüketicilerin ürünlere, markalara ya da firmalara yönelik zihinlerinde var olan tutum, değer, inanç, tatmin, gibi kavramlarını, algılarını onları satın almaya güdüleyen motivatörleri ya da bilişsel, duygusal ve deneyimsel öğrenme kabiliyetlerini tahmin etmek mümkün değildir. Bu nedenle pazarlama araştırmaları yapılırken pazarlama problemlerine spesifik çözümler bulabilmek adına, maliyetleri yüksek olsa da güvenilirliği daha yüksek olduğu için birincil veri toplama yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler anket, gözlem ve deney metotlarını içermekte ve bu metotlar kullanılarak tüketicilerin satın alma karar süreçlerine etki eden iç dünyalarında (karakutu) var olan gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Yöntemler içerisinde en sık kullanılan yöntem anket yöntemi olmakla beraber deney yöntemi katlanılan maliyetler ve karşılaşılan güçlükler nedeniyle daha az tercih edilen ancak daha güçlü bulgular sunan bir yöntemdir. Araştırmalarda verilerin toplanacağı katılımcı gurubu olan tüketiciler; sürekli değişen, gelişen dinamik bir çevrede, yoğun rekabet çabalarının yaşandığı, mal ve hizmet arz miktarının ve çeşitliliğinin yüksek olduğu pazarlarda satın alım kararı vermektedirler. Bu bağlamda tüketiciler her gün sayısız uyarana ve mesaja maruz kalmakta ve daha karmaşık zihinsel süreçler

yaşamaktadırlar. Bu nedenle sosyal bilimlerde deneysel araştırmalar yapmak diğer bilimlere nazaran daha zordur. Bununla birlikte denekler deneye tabi olduklarını bildiklerinde objektif davranışlar sergilemeyebilirler. Buradan hareketle nöromarketing uygulamaları ver teknikleri ile tüketicilerin birinci elden bilinç ve bilinçaltı süreçlerine dâhil olmak ve objektif, tutarlı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

3. Nöromarketing Teknikleri ve Araçları

Sinirbilim teknikleri iki tür bilginin açığa çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. Bunlar; insanların ortaya çıkarmak istemediği ve insanların farkında olmadıkları ya da kendilerini etkileyen faktörlerin farkında olmadıkları alanlardır. Pazar araştırmalarında reklamcılık, ürün lansmanı, ürün geliştirme, marka adı veya logo yapılandırma, ambalaj ya da ürün tasarımı vb. birçok pazarlama faaliyetleri ile ilgili tüketici tepkilerini doğru ve bilimsel olarak ulaşma ihtiyacı söz konusudur. Dolayısı ile pazarlama iletişimi çabalarına ya da reklamlara maruz kalan bir müşteride, bahsi geçen pazarlama faaliyetleri ile ilgili bazı duygular ortaya çıkabilir. Bu duygular nörogörüntüleme teknikleri kullanılarak izlenebilir ve kaydedilebilir. Bu nörogörüntüleme teknikleri ile aynı zamanda; reklamın tasarımı, teması ve içeriğinin ne olması gerektiği, maksimum verimlilik ve etkinlik elde etmek için hangi kanal, medya ya da ajans ile çalışılması gerektiği gibi konularda dahi ihtiyaç duyulan bilgiler ortaya çıkmaktadır (Kumar, 2015).

Sinirbilimi ve nöroloji araştırmalarında kullanılan ve beyin fonksiyonlarında ortaya çıkan tepkilerin görüntülenmesini sağlayan araçlara ya da ölçümlere; nöromarketing araçları denmektedir. Bu şekilde beyin aktivitelerinin gözlenmesi ve somut verilerle ortaya konması pazar araştırmalarına daha nesnel bir bakış açısı katmaktadır (Bilim, 2015).

Nöromarketing araçlarının sınıflandırılması genel olarak üçe ayrılabilir (Bercea, 2012). Bunlar;

- ***Beyindeki metabolik aktiviteyi ölçen araçlar:*** Fonksiyonel Manyetik Görüntüleme (fMRI) ve Pozitron Emisyon Tomografisi (PET)
- ***Beyinsel Elektriksel Aktiviteleri Ölçen Araçlar:*** Transcranial Magnetic Stimulation (TMS), Elektroensefalografi (EEG), Steady State Topography (SST), Magnetoencephalography (MEG)

- ***Beyin aktivitesini ölçemeyen araçlar:*** Yüz Kodlama, Eye-Tracking(göz takibi), Yüz Elektromiyografisi, Deri İletkenliği, Önlük Çağrışım Testi, Fizyolojik Tepkileri Ölçme

Esasen nöromarketing uygulamalarında beyindeki bilişsel ve duygusal tepkileri belirlemek ve beyindeki nöral aktiviteleri ölçmek amacıyla nörometrik ölçümlerden yararlanılmaktadır. Bu ölçümler ya da diğer bir ifade ile teknikler arasında pazar araştırmalarında yapılan deneylerde literatürde en çok kullanılanlar EEG ve fMRI teknikleridir. Bu nedenle de bu kısımda nöromarketing uygulamalarında EEG ve fMRI yöntemlerine değinilecektir.

i.EEG (Elektroansefalografi):

Beyindeki elektriksel aktiviteyi ölçmeye yarayan bu cihaz elektroensefalografi (EEG) olarak isimlendirilmektedir. Alman hekim Hans Berger tarafından geliştirilen cihaz, beyinde bulunan milyarlarca nöron hücresini ölçerken elektriksel iletişimi hassas bir biçimde ölçerek beyin görüntülenmesini sağlamaktadır. EEG cihazı; beynin herhangi bir duygu hissettiği durumlarda elektrik ürütmesi sonucu bu elektriğin beynin hangi bölgesinde üretildiğini ortaya çıkarmaktadır (Yücel, 2016). (Bilim, 2015). İnsanların heyecan, korku, kaygı gibi duygularına karşılık, beynin ön lobundan delta, teta, alfa, beta ve gama dalgaları yayılmaktadır. Bu elektrik dalgalarının bir uyaran karşısında değişimi ise; bilgisayar ortamında kaydedilmekte olup, katılımcıların pazarlama uyaranlarına vermiş oldukları duygusal tepkiler uzmanlar tarafından değerlendirilmektedir. Bu yöntemle yapılan değerlendirmelere örnek olarak sol frontal lobda gerçekleşen aktivasyon, alfa dalgalarındaki azalışla ölçülmekte olup, bu da deneğin hoşlandığı bir durum olduğunu sonucunu çıkarmaktadır (Yücel ve Coşkun, 2018).

EEG cihazının nöromarketing araştırmalarında sıkça kullanılmasının nedeni; bu cihazın diğer görüntüleme tekniklerine nazaran daha az maliyetli ve uygulanabilirliğinin kolay olmasıdır.

Pazarlama araştırmalarında EEG kullanımı, tüketicilerin markalar tarafından oluşturulan pazarlama uyaranlarına maruz kaldıkları esnada beyin aktivitelerini milisaniye baz alınarak takip etmeye yaramaktadır. İnsan beynindeki düşük şiddetteki elektriksel aktiviteler EEG ile izlenirken, pazarlama uyaranlarına karşı tüketicilerin beyin sinyallerinde değişimler olduğu tespit edilmiştir (Özyer Aksoy, 2018). Özellikle EEG,

tüketicilerin TV reklamlarına verdikleri tepkileri çeşitli şekillerde araştırmak için kullanılmıştır. EEG araştırmacıların, TV reklamlarına benzer şekilde hızla değişen uyaranlara yönelik tüketicilerin beyin aktivitelerindeki değişiklikleri kesin olarak tespit etmelerini sağlamaktadır (Lee vd., 2007). Yapılan çalışmalarda da EEG ile yapılan deneylerde, pozitif mesajlara sahip televizyon sahnelerinin frontal bölgede daha fazla sol hemisfer aktivitesine neden olduğunu, negatif içeriğin de sağ hemisferin frontal kısmının aktivasyonuna neden olduğu belirtilmektedir (Madan, 2010).

ii.fMRI(Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme) :

Nöromarketing araştırmalarında fMRI çokça kullanılan bir diğer tekniktir. Beyin bölgelerinde fMRI tekniği ile bazı araştırmalar yapılabilmekte olup, bu bölgeler tarafından yönlendirilen davranışlar üzerinde bir takım ilişkiler kurulabilmektedir. Katılımcıların pazarlama uyaranlarına vermiş olduğu mutluluk, üzüntü, sinir ve acı gibi bilinç dışı duyguları ve tepkileri de bu teknik ile tespit etmek mümkündür (Girişken, 2015:18). Deneyde denekler, uzun, dar ve çok güçlü mıknatıslara sahip cihazlar üzerine uzanmakta olup aktifleşmeye başlayan mıknatıs ile birlikte elektriksel bir alan üretilmektedir. Bu noktada fMRI cihazı beyin fonksiyonlarını görüntülemektedir. fMRI yöntemi ile katılımcıların beyinlerinin spesifik bölgelerinde kanda dolaşan oksijen miktarı ile bağıntılı bir şekilde oluşan değişimler belirlenmektedir. Örneğin beyindeki satın alma faaliyeti ile ilgili bölgeler aktifleştiğinde bu bölgelerde kanlanma artmakta olup, bu durum saniyenin milyonda biri kadar kısa aralıklarla ancak fMRI ile görüntülenmektedir (Gündüz, 2018: 47).

FMRI'nin EEG'ye göre çözünürlüğünün 10 kat daha iyi olmasına rağmen, dezavantajı; görüntülemenin aktarımda 5 saniyelik bir gecikme yaşamasıdır. MEG ve EEG'ye oranla daha pahalı bir tekniktir. fMRI cihazı en tutarlı ve kapsamlı bilgilere ulaşmada nöromarketing araştırmalarına büyük ölçüde katkı sağlamaktadır (Yücel, 2016: 35-36; Bilim, 2015: 627).

FMRI ile yapılan önemli çalışmalardan biri Coca-Cola ve Pepsi karşılaştırmasıdır. Bu araştırmada her iki ürün marka etiketli ve etiketsiz olarak damak testine tabi tutulmuştur. Deneyin etiketsiz olarak gerçekleştirilen kısmında deneklerin bu ürünle ilgili tercihlerinde nöral tepkilerin olduğu gözlenmiştir. Deneyin marka etiketli kısmında ise,

deneklerin Coca-Cola markasını bilmeleri sonucu hem sözel olarak tercihlerini ifade etmeleri gözlenmiş hem de maruz kalınan görsel uyaran sayesinde beyin aktivitesinin gerçekleştiği ölçülmüştür.

Bu tür sonuçlar, marka bilgisi ve deneyimi sayesinde oluşan hafızanın, hipokampus aracılığıyla tüketici tercihlerini belirlemede, tat gibi somut ürün özelliklerinin algılanması sürecinde bir 'marka yanlılığı' oluşturularak elde edilebileceğini düşündürmektedir (McClure vd., 2004).

4. Nöromarketing Anlayışı ile Geleneksel Pazarlama Anlayışının Karşılaştırılması

Nöromarketing, pazarlama uyaranlarına karşı nörolojik görüntülüme tekniklerinin kullanılarak klinik çıktılar elde eden ve bu çıktılarla pazarlama bilimine katkı sağlayan disiplinler arası bir alandır. Nöromarketing çalışmaları tüketicilerin açıkça sorulduğunda tercihleri açıklayamadıkları veya açıklamak istemedikleri varsayımına dayanmakta olup tüketicilerin tercihleri ve karar almaları ile ilgili daha somut veriler ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda da bu yeni alan geleneksel pazarlama yaklaşımlarından ayrılmaktadır.

Geleneksel pazarlama yaklaşımlarındaki tüketici araştırmalarında çoğunlukla daha önce de değinildiği üzere anket ve odak grup görüşmeleri gibi veri toplama teknikleri kullanılmaktadır. Bu tekniklerle önemli bilgiler ortaya çıkarılmakla birlikte, katılımcıların sorulan soruları gerçekçi ve yeterli cevaplama isteğinde olmamaları bu yöntemlerin sınırlılığını teşkil etmektedir. Ayrıca bu tür yöntemlerde katılımcılar sosyal kabul görme isteği hissetmeleri nedeniyle veya araştırmacı ve anketörün etkisi ile de bazı konularda düşündükleri ve hissettiklerinin tam aksine bilgi verme eğiliminde olabilirler. Bu bağlamda sözel ölçütler tüketicilerin ürün ve marka tercihlerini anlamada yeterli değildir. Çünkü tüketicilerin tercihlerinin şekillenmesinde duyguları ve bilinçaltı süreçleri de devreye girmektedir. Bunların pazarlamacılar tarafından geleneksel yaklaşımlarla ele alınması, net sonuçlar ele etmek ve çıkarım yapabilmek için yeterli olmamaktadır (Bozoklu ve Alkibay, 2017: 20). Nöromarketing ile de bireyin bilinçaltına ulaşılarak ifade edemedikleri ya da etmek istemedikleri duygu, düşünce ve tepkilerinin açığa çıkarılması hedeflenmektedir. Ayrıca geleneksel yöntemler nöromarketing tekniklerine göre daha az maliyetli ve ucuz olmasına rağmen yanıtlayıcıların ön yargılarını da taşımaktadırlar. Geleneksel yöntemlerde ağırlıklı olarak kullanılan sözel ölçütlerin yerine beyin aktivitesinin

gözlenmesi pazar araştırmalarına daha nesnel ve güvenilir bir bakış açısı katmaktadır. Dolayısı ile nöromarketing teknikleri ile pazarlama stratejilerinin etikliğinin ortaya konulması daha başarılı sonuçlara rehberlik edecektir.

Nöromarketing araştırmalarının geleneksel pazarlama araştırmalarına göre örneklem sayısı açısından da avantajları vardır. Nöromarketing araştırmaları az sayıda denekle yürütülebilmekte iken, geleneksel araştırmalarda denek sayısının fazlalığı örneklemin evreni temsil yeteneğini artırmakta olup, istatistiksel açısından da çalışmanın gerçekliliğini ve güvenirliliğini arttırmaktadır (Bilim, 2015: 632).

SONUÇ

Nöromarketing etkili pazarlama stratejileri geliştirmesi amacıyla nörolojik görüntüleme tekniklerinin kullanılarak pazarlama uyaranlarına karşı tüketicilerin verdikleri tepkileri, karar alma süreçlerini, gerçekte var olan ancak ifade etmedikleri duygu ve düşüncelerini ortaya çıkaran pazar araştırmaları alanıdır. Diğer bir ifade ile de sinirbilimi teknikleri kullanarak ortaya çıkan bilgilerin pazarlama bilimi ile ilişkilendirilmesidir. Bu noktada bu alana bilgi üretiminde pazarlamacılar önemli rol oynamakta ve deneysel ortamda üretilen klinik çıktıları pazarlama alanında kullanmaktadırlar. Bu noktada nöromarketingin uygulama alanları arasında reklam verimliliği, reklam kampanyası sürecinde, tema ve müzik seçimi, ürün, firma ya da marka imajı yaratma, ambalaj seçimi, marka çağrışımı, marka, logo veya sembol tasarımı, marka sadakati oluşturma, yeni ürün lansmanı ve ürün geliştirme, fiyatlandırma vb. yer almaktadır.

Nöromarketing teknikleri ile elde edilen bulgular pazarlamacıların tüketici davranışlarını daha net bir şekilde anlayarak pazar segmentasyonu ve hedef pazar seçimi süreçlerini düzenlemelerine, pazarlama karması elemanlarını belirlemelerine, konumlandırma ve imaj oluşturma çabalarını daha belirgin spesifikasyonlara göre yapabilmelerine ve müşteri değeri yaratabilecek ve rekabet üstünlüğü sağlayabilecekleri pazarlama stratejileri geliştirmelerine imkân sağlamaktadır.

Nöromarketing ile ilgili tartışılması gereken konu etik ihlali yapılabilecek bir alan oluşturmasıdır. Çünkü deneklerin zihinsel, sinirsel ya da fiziksel olarak zarar görmeyeceği bir ortamın temin edilmesi ve ayrıca deneklerin kullanılan tekniklerle yönlendirilmeyeceğinin garanti edilmesi gerekmektedir. Nörolojik alanlar dikkat çekici ve etki gücü yüksek bir merak uyandırdıkları için, kamuoyu ile paylaşılan araştırma sonuçlarının güvenilir olması da dikkatle değerlendirilmesi gereken hususlardır.

KAYNAKÇA

Aksoy Özyer, Y. (2018). Tüketici Araştırmalarında Yeni Açılım: Sinirbilim ve Nöropazarlama Perspektifi, Beta Yayınevi, İstanbul.

Andrejevic, M. (2012). Brain Whisperers: Cutting Through the Clutter with Neuromarketing, Somatechnics,Vol.2, No.2, pp.198-215.

Bercea M.D. (2012). Anatomy of Methodologies for Measuring Consumer Behavior in Neuromarketing Research, Proceedings of the Lupcon Center for Business Research (LCBR) European Marketing Conference. Ebermannstadt, Germany.

Bilim Y. (2015). Nöro Pazarlama, Editör: Burhan Kılıç ve Zafer Öter, Turizm Pazarlamasında Güncel Yaklaşımlar, Beta Yayınevi, İstanbul.

Bozoklu, Ç. P. ve Alkibay, S.(2017). Nöropazarlama Reklam Tasarımı ve Etik, Beta Yayınevi, İstanbul.

Eser, Z., F.B. Işın ve M. Tolon (2011) Perceptions of Marketing Academics, Neurologists and Marketing Professionals About Neuromarketing, Journal of Marketing Management, Vol. 27, pp. 854–868.

Finne, A. and Grönroos, C. (2017). Communication in Use: Customer-Integrated Marketing Communication, European Journal of Marketing, Vol. 51 No. 3, pp. 445-463.

Fisher, C. E., Chin, L., & Klitzman, R. (2010). Defining Neuromarketing: Practices and Professional Challenges. Harvard Review of Psychiatry, Vol. 18(4), pp. 230-237.

Fugate, D. (2007), "Neuromarketing: a Layman's Look at Neuroscience and its Potential Application to Marketing Practice", Journal of Consumer Marketing, Vol. 24 No. 7, pp. 385-394.

Gang, D.-J., Lin, W., Qi, Z., & Yan, L. L. (2012). Neuromarketing: Marketing through Science, International Joint Conference on Service Sciences, Shangai, China.

Girişken, Y. (2015). Gerçeği Algıla. İstanbul, Beta Yayınevi, İstanbul.

Gündüz, K., (2018). Çikolata Markalarının Farkındalığının EEG Analiz Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hammou, K., Galib, H. and Mellou, J. (2013), Contributions of Neuromarketing in Marketing Research, Journal of Management Research, Vol. 5 No. 4, pp. 20-33.

Hubert, M., & Kenning, P. (2008). A Current Overview of Consumer Neuroscience, Journal of Consumer Behaviour, Vol. 7(4–5), pp.272–292.

Kenning, P. and H. Plassmann (2005). Neuroeconomics: an Overview from an Economic Perspective, Brain Research Bulletin, 67: 343-354.

Khushaba, R. N., Wise, C., Kodagoda, S., Louviere, J., . Kahn, B.E. & Townsend, C. (2013). Consumer Neuroscience: Assessing the Brain Response to Marketing Stimuli Using Electroencephalogram (EEG) and Eye Tracking, Expert Systems with Applications, 40 (9) pp. 3803-3812.

Kumar S. (2015). Neuromarketing: The New Science of Advertising, Universal Journal of Management, Vol. 3(12), pp. 524-531.

Lee,N., Broderick, A.J. ve Chamberlain, L.(2007). What is Neuromarketing? Adiscussionand Agenda for Future research, International Journal of Psychophysiology, 63(2), pp.199–204

Lewis, D. & Bridger, D. (2005). Market Researchers Make Increasing Use Of Brain Imaging, Adv Clinic Neuroscience Rehabilitation.

Madan C. R. (2010). Neuromarketing: The Next Step in Market Research?. University of Alberta Science Undergraduate Research Journal, Vol. 1(1): pp. 34-42.

McClure, S. M., Li, J., Tomlin, D., Cypert, K. S., Montague, L. M., & Montague, P. R. (2004). Neural Correlates of Behavioral Preference for Culturally Familiar Drinks, Neuron, 44(2), pp. 379–387.

Meckl-Sloan, C. (2015). Neuroeconomics and Neuromarketing, International Journal of Business Management and Economic Research (IJBMER), Vol 6(2), pp. 133-136.

Morin, C. (2011). Neuromarketing: The New Science of Consumer Behavior, Society, Vol. 48, pp. 131-135.

Pop, N. A., & Iorga, A. M. (2012). A New Challenge For Contemporary Marketing – Neuromarketing, Management & Marketing Challenges for The Knowledge Society, Vol. 7, pp. 631-644.

Renvoise, P. & Morin, C. (2005), Neuromarketing: Is There a Buy Button Inside the Brain?, Sales Brain Publishing, San Francisco, CA.

Sarı, B., Yılmaz, B. ve Ferik, A . (2019). Pazarlama Araştırmalarında Yeni Bir Eğilim Olarak Nöropazarlama: Türkiye'de Nöropazarlama Alanında Yapılan Akademik Çalışmalara Yönelik Bir İnceleme, Selçuk İletişim Dergisi, Sayı: 12(2), ss. 1155-1196.

Senior, C., & Lee, N. (2013). The State of The Art in Organizational Cognitive Neuroscience: The Therapeutic Gap and Possible Implications for Clinical Practice, Frontiers in Human Neuroscience, Vol. 7, pp. 1-5.

Soydal, H , Mızrak, Z , Yorgancılar, F . (2010). Nöro Ekonomi Kavramının İktisat Bilimi İçindeki Yeri, Önemi ve Bilimselliği, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 10 (19), ss. 214-240.

Wang, Y. J., & Minor, M. S. (2008). Validity, Reliability and Applicability of Psychophysiological Techniques in Marketing Research. Psychology and Marketing, Vol. 25(2), pp. 197–232.

Young, C. (2002),, Brain Waves, Picture Sorts and Branding Moments, Journal of Advertising Research, 42, ss. 42-53.

Yücel, A. ve Coşkun P. (2018). Nöropazarlama Literatür İncelemesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 28 (2), ss.7-15.

Yücel, A. ve Çubuk, F. (2013). Nöropazarlama ve Bilinçaltı Reklamcılık Yaklaşımlarının Karşılaştırılması, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 6(2), ss. 172-183.

Yücel, A. & Gür, Y. (2018). Is Consumer Mınd Readable By Neuromarketıng?, Economic and Management Issues in Retrospect and Prospect, IJOPEC Publication Limited.

Zaltman, G. (2000), Consumer Researchers: Take a Hike?, Journal of Consumer Research, Vol. 26(3), pp. 423-428.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ SUNDUKLARI HİZMETİN MÜKELLEFLER TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: ISPARTA İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

BÖLÜM 16

Hasan ŞENOL[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü,hasansenol@isparta.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1567-9648.

1. GİRİŞ

Günümüzde bilişim teknolojilerinde meydana gelen değişim ve gelişmeler, muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmetlerde de kendini göstermiştir. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde muhasebe meslek mensupları, mükelleflerine daha hızlı, kaliteli ve doğru bilgiyi zamanında sunmayı muhasebe paket programları ile yapmaktadırlar. Bu durum muhasebe meslek mensuplarının iş yükünü ve sorumluluklarını artırsa da mükellefler tarafından olumlu karşılanmaktadır. Muhasebe meslek mensupları, mükellefle-devlet arasında bir köprü kurmakta, hem mükelleflerin hem de devletin menfaatlerini göz önünde bulundurmaktadır. Bu durum muhasebe meslek mensuplarının sunacağı hizmetin sınırlarını çizmekte, görev ve sorumluluk alanlarını da belirlemektedir.

Muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmet, yıllar içerisinde eğitimli, kalifiyeli ve değişen mevzuat ve uygulamalara uyum sağlayan meslek mensuplarının olması ve sayılarının artması ile sektörde ciddi bir rekabet ortamı oluşmuştur. Muhasebe meslek mensupları, bu rekabet ortamında mükelleflerine sadece mesleki bilgi birikimi ve işini titiz yapması ile değil aynı zamanda müşteri istek ve beklentilerine hızlı cevap verebilecek, sorunlarına çözüm üretebilecek ve müşterisine sunacağı hizmetle kendisini her açıdan güvende hissettirecek bir ortam hazırlayarak meslekdaşlarından farklılığını ortaya koyarak sektörde rekabet avantajını gösterebilecektir (Kaya ve Özdemir; 2014:166).

2. Muhasebecinin Görev, Sorumluluk ve Yükümlülükleri Muhasebeciden Beklentiler

Muhasebecilik ülkemizde 01.06.1989 tarihinde kabul edilen ve 13.06.1989 tarihinde 20194 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 3568 Sayılı "Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu" meslek olarak resmi bir ünvan ve statü kazanmıştır Bu kanunla, muhasebe meslek mensupları ünvan olarak Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir olarak sınıflandırılmıştır. Fakat 26.07.2008 tarih ve 26948 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 5786 sayılı Kanun'la değişiklik yapılarak yasanın adı "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Yasası" olarak değiştirilmiş sonucunda Serbest Muhasebecilik ünvanı kaldırılmıştır. Bu kanuna uygun olarak 22 Mayıs 2015 tarihli resmi gazetede yayınlanan yönetmeliğin 2. Maddesi ile “Serbest

Muhasebecilik" ifadesi yönetmelikten de çıkarılarak meslek mensupları ünvan olarak "Serbest Muhasebeci Mali Müşavir" ve "Yeminli Mali Müşavir" şeklinde sınıflandırılmıştır.

3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik kanununun 2. maddesinde Muhasebecilik ve malî müşavirlik mesleğinin konusu "Gerçek ve tüzel kişilere ait teşebbüs ve işletmelerin;

a) Genel kabul görmüş muhasebe prensipleri ve ilgili mevzuat hükümleri gereğince, defterlerini tutmak, bilanço, kâr-zarar tablosu ve beyannameleri ile diğer belgelerini düzenlemek ve benzeri işleri yapmak,

b) Muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, işletmecilik, muhasebe, finans, malî mevzuat ve bunların uygulamaları ile ilgili işlerini düzenlemek veya bu konularda müşavirlik yapmak,

c) Yukarıdaki bentte yazılı konularda, belgelere dayanılarak, inceleme, tahlil, denetim yapmak, malî tablo ve beyannamelerle ilgili konularda yazılı görüş vermek, rapor ve benzerlerini düzenlemek, tahkim, bilirkişilik ve benzeri işleri yapmak" şeklinde açıklanmıştır. Yeminli Mali Müşavirler ise planlama, danışmanlık, denetim ve tasdik faaliyetlerini icra edebileceklerdir.

Gerek mükelleflerin gerekse de devletin muhasebe meslek mensuplarından beklentisi vergisel ve sosyal güvenlik konularında doğru ve güvenilir bilginin eksiksiz, zamanında devletin ilgili birimlerine verilmesidir. Muhasebe meslek mensupları işletmecilik, muhasebe ve temel bilgi teknolojileri bilgilerine bilgilerine sahip olmalıdırlar. Ayrıca muhasebe meslek mensupları sosyal ilişkilerinde kuvvetli olmalı, her türlü mesleki bilgi ile donanmalı ve teknolojik aletleri ve ekipmanları iyi derecede kullanmalıdır. Mükellefler, muhasebe meslek mensubundan muhasebe ve vergi işlemlerini takip etmesini bunun yanında mevzuatta meydana gelen değişikliklerden ve gelişmelerden haberdar olmak istemektedirler. Bu beklentiler muhasebe meslek mensubuna ek bir iş getirmektedir. Bu durum ise, muhasebecinin verimliliğini düşürmektedir. İş yükünün artması muhasebe meslek mensubunun sunduğu hizmet kalitesini düşürmekte bazen de hata yaptırmaktadır (Bozkurt, 2014:68).

Muhasebe meslek mensubunun bir işletmeye karşı görevleri şunlardır;

- İşletmenin mali olaylarını belgelere dayandırarak kaydetmek, sınıflandırmak ve özetlemek.

- İşletmenin vergi dairelerine vermesi gereken beyannamelerini düzenleyerek, e-beyanname şeklinde vermek.
- İşletmenin sosyal güvenlik kurumuna bildirmesi gereken durumlara ilişkin e-bildirge vermek.

Muhasebede Sunulan Hizmetinin Özellikleri

Muhasebe hizmetini diğer hizmetlerden farklı kılan hususlar aşağıda maddeler halinde söyle sıralanabilir (Yanık ve Diğerleri, 2012:596):

- Muhasebe hizmetlerinin nasıl sunulacağı yönetmelik, yasa ya da tabi olunan diğer hukuki normlarla belirlenir.
- Muhasebe hizmetleri stoklanamaz ve ertelenemez. Bu durum meslek elemanının zamanı etkin ve verimli kullanmasını gerektirir.
- Muhasebe hizmetlerinde muhasebe meslek mensubunun mesleki bilgi, deneyim ve uzmanlığı etkilidir. Bu durum meslek elemanının değişen mevzuat ve yasaları takip etmesini gerektirir.
- Muhasebe hizmetleri yönetmelik ya da kanunlarca mükelleflerin yapması gereken birçok hizmeti onlar adına devlete sunar. Muhasebe hizmetlerinde olası bir aksaklık genellikle maddi bir yaptırımla sonuçlanır. Bu durum meslek elemanının sosyal güvenlik ve vergi mevzuatı konularına hakim olmasını bu konularda kendini devamlı güncel tutmasını gerektirir.
- Muhasebe hizmetlerinin sunulmasında somut belge niteliğindeki ticari belgelerden faydalanılır. Bu durum meslek elemanının ticaret hukukunu, ticari bilgiler ve belgeleri tanımasını, özelliklerini bilmesini ayrıca gerektirir.
- Muhasebe hizmetlerinde devamlılık esastır. Sunulan birçok hizmet rutin olarak sürekli sunulur. Muhasebe hizmetleri ifa edilirken, emek yoğun ve teknoloji yoğun bir çalışma ortamı oluşur. Bu durum meslek elemanının disiplinli çalışmasını ve teknolojiye hakim olmasını gerektirir.
- Sunulan muhasebe hizmet kalitesinin değerlendirilmesi ancak hizmet sunulduktan sonra yapılabilir. Hizmet sunulurken genellikle kalite ölçülemeyebilir, Bu durum meslek elemanının

sunduğu hizmetlerden dolayı mükelleflerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarına hesap verebilir olmasını gerektirir.

Muhasebede Hizmet Kalitesinin ölçümünde genellikle Parasuraman, Berry ve Zeithaml tarafından geliştirilen Servqual Ölçeği kullanılmaktadır (Ardıç ve Güler;2000: 4-6).

Bu ölçek fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati boyutlarından oluşmaktadır. Bu çalışmada kullanılan servqual ölçek boyutları aşağıda tablo 1'de maddeler halinde sunulmuştur (Parasuraman vd.,1988: 23).

***Tablo 1**: Servqual Hizmet Ölçek Boyutları*

Boyutlar	Önermeler	Tanımlamalar
Fiziksel Özellikler	1–4	Hizmet sunumunda kullanılan araç-gereç, fiziki imkanlar ve tesisler, personelin görünümü.
Güvenilirlik	5–9	Performanstaki tutarlılığı gösterir. Sunulacak hizmeti söz verdiği zamanda doğru olarak ilk defada yapması anlamına gelir. Taahhüt edilen hizmeti eksiksiz ve güvenilir biçimde yerine getirme becerisidir.
Heveslilik	10–13	Hizmet sunumunda çalışanların istekli olmasıdır. Müşterilere karşı yardımsever ve istekli olma, hevesli ve hizmeti zamanında hızlı bir şekilde yerine getirmek.
Güvence	14–17	Hizmet sunumunda riskten, şüpheden ve tehlikeden uzak olmaktır. Çalışanların müşterilere karşı bilgisi ile güven hissi uyandırması, onlara karşı nazik olmasıdır.
Empati	18–22	Hizmet sunumunda müşterinin ihtiyaçlarını öğrenme ve duyarlı olmayı, ihtiyaçlarını anlamada empati kurabilmeyi, müşterilere kişisel ilgi göstermesidir.

- Kaynak: Parasuraman vd.,1988, 23.

3. Konu İle İlgili Literatür Çalışması

Muhasebe meslek mensuplarından alınan hizmet kalitesinin ölçümü ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar ve ulaşılan sonuçlar şöyledir:

Taner- Susmuş ve Korukoğlu (2001) çalışmalarında izmir ilinde faaliyet gösteren 300 işletmeye yüz yüze anket yöntemi uygulayarak mükelleflerin meslek mensuplarından beklentileri, aldıkları hizmetler ve ücretlendirmesi, güvenilirlik, mesleki bilgi ve becerisi, ortaya konmuştur. Araştırma sonucunda, mükelleflerin öncelikle "vergisel işlemler" ve "işletmenin gidişatı hakkında bilgi edinmek" konularında hizmet aldıkları ortaya çıkmıştır. Mükellefler için meslek mensubundan en önemli beklentilerin ise "vergilerin zamanında ödenmesinin sağlanması" ile "kendilerine zamanında ve yeterli bilgi sunulması" olduğu tespit edilmiştir.

Suadiye ve Yükselen (2001) yaptıkları çalışmada mükelleflerin muhasebecilerden aldığı hizmet kalitesini ve memnuniyet derecesini belirlemek amacıyla Hatay'da faaliyet gösteren 261 mükellefe anket çalışması yapmışlardır. Araştırmada muhasebeci ve mükelleflerin hangi bilgiye, ne amaçla ve hangi zamanda sahip olması gerektiği araştırılmıştır. İstenilen bilginin mükellefe zamanında ulaştırılması, mükelleflerin muhasebecilerde aradıkları en önemli özellik olarak tespit edilmiştir.

Yayla ve Cengiz (2006a-2006b) yaptıkları çalışmalarda hizmet kalite boyutları ile muhasebe büroları arasındaki ilişkiyi incelemiş, algılanan kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisini göstermek amacıyla bir model geliştirerek bunu test etmişlerdir. Araştırma sonucunda muhasebe bürolarının kalite boyutları önem derecelerine göre belirlenmiştir. Buna göre algılanan kaliteyi sırasıyla güvence, fiziki görünüm, heveslilik, güvenlilik ve empati faktörleri etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca algılanan kalitenin müşteri memnuniyetini önemli derecede etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Erol (2007) tarafından muhasebe meslek elemanlarının sundukları hizmetlerin Biga'da faaliyet gösteren mükellefleri memnun eden özelliklerini belirlemeye yönelik 177 işletme yöneticisine anket çalışması yapılmıştır. Hizmet sektöründe yaşanan yoğun rekabetin muhasebecilik sektörünü de önemli ölçüde etkilediği, bu nedenle muhasebe bürolarında çalışanların hizmet kalitesini yükseltmesi gerektiği, mükelleflerine ticari ilişkilerinde özen göstermeleri gerektiği bu nedenle araştırma sonucunda

sorumluluk, iletişim, bilgi ve davranış özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu özellikleri taşıyan muhasebe meslek mensuplarının mükelleflerini daha fazla tatmin edecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Banar ve Ekergil (2010) yaptıkları çalışmada Eskişehir'de bulunan 269 mükellefin muhasebe meslek mensuplarından aldığı hizmet kalitesi ve memnuniyetini belirlemeye yönelik çalışmada "güvenilirlik", "empati" ve "fiziksel özellikler" boyutunun muhasebe hizmet kalitesini olumlu belirleyici etkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Otlu, Durmuş ve Solak (2011) Malatya'daki mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarından beklentilerini belirlemeye yönelik olarak anket yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda, mükellefler muhasebe meslek mensuplarından vergisel işlemlerini zamanında yapmasını, kendisine doğru ve zamanında bilgi sunmasını istedikleri bulgusuna ulaşmışlardır.

Ustaahmetoğlu- Savcı (2011) çalışmalarında Rize'de faaliyet gösteren 55 muhasebe meslek mensubuna muhasebe bürolarında sunulan hizmetlerin algılanan ve beklenen hizmet kalitesini nasıl algıladıklarına yönelik anket çalışması yapmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, muhasebe meslek mensupları sundukları hizmet algılamalarında empati ve heveslilik boyutlarında kendilerini daha üstün kalitede algılarken diğer boyutlarda algıladıkları hizmet ile sundukları hizmetin birbirine eşit olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yanık- Dinçel-Yıldız-Karacan (2012), çalışmalarında Kocaeli ilinde faaliyet gösteren 210 muhasebe meslek mensubuna mükelleflerine verdikleri hizmetin kalitesi ile algıladıkları hizmet kalitesi arasında bir farklılık olup-olmadığını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Karşılaştırma sonucunda muhasebe meslek mensuplarının kendi verdikleri hizmete dair bekledikleri hizmet kalitesi ile algıladıkları hizmet kalitesi arasında farklılık ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi algılama ve beklentilerinin güven ve heveslilik boyutlarında farklılık göstermediği fiziksel, güvenilirlik ve empati boyutlarında farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır

Ustaahmetoğlu- Aygün- Savcı (2013) tarafından yapılan çalışmada muhasebe bürolarında sunulan hizmet kalitesinin hizmet alanlar tarafından nasıl algılandığının belirlenmesine yönelik Rize'de faaliyet gösteren 65 mükellef ile yüz yüze görüşülmüş ve aldıkları hizmetin kalitesini fiziksel, güvenirlilik, heveslilik, güven ve empati boyutlarında değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırma sonucunda mükellefler,

muhasebe meslek mensuplarının kendilerine sunduğu hizmetin kalitesini fiziksel boyutta beklentilerinin üstünde algılarken, diğer boyutlarda beklenen ve algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılık olmadığını ifade etmişlerdir.

Gözütok (2014) çalışmasında Sivas ilinde faaliyet gösteren 374 işletmeye muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmetin mükellefler tarafından nasıl değerlendirildiğini, mükelleflerin önemsedikleri hizmet kalitesi boyutlarını belirlemek amacıyla yüz yüze anket yöntemi uygulamıştır. Çalışma sonucunda, mükelleflerin işletmedeki pozisyonları, cinsiyetleri, işletmenin tabi olduğu mükelleflik türü ve işletmelerinin faaliyet konularına göre hizmet kalitesi faktörlerini farklı değerlendirdikleri tespit edilirken; işletmenin hukuki yapısı, işletmenin faaliyet süresi, yaş, ve işletmede çalışan personel sayısına göre hizmet kalitesi faktörlerini değerlendirmede herhangi bir farklılık belirlenmemiştir.

Kaya ve Özdemir (2014) yaptıkları çalışmada mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarını tercih etmede hangi faktörleri dikkate aldığı ve bu faktörlerin ilişkisel pazarlama ile bağlantısı olup olmadığını ortaya koymak amacıyla Denizli ilinde 755 işletmeye yüz yüze anket yöntemi uygulamıştır. Çalışmada, meslek mensuplarını seçerken nelere dikkat ettikleri, tercih etme sebepleri, neden çalıştıkları araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, Mükellefler, muhasebe meslek mensuplarından sıcak ilgi ve güvene dayalı bir ilişki istedikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Koç-Şahin ve Özbek (2014) tarafından Balıkesir ilinde faaliyet gösteren 272 firmaya muhasebe meslek mensupları ile aralarındaki ilişki, algılanan kalite, hizmet hataları ve değiştirme maliyeti çerçevesinde araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda hizmet hataları arttıkça, algılanan hizmet kalitesinin azaldığı kanaatine varılmıştır. Değiştirme maliyetlerinin artmasının ise algılanan hizmet kalitesini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Güney ve Dızman (2015) tarafından Erzincan ilinde faaliyet gösteren 61 işletme yöneticisine muhasebe meslek mensuplarının beklentilerini karşılayıp-karşılayamadıklarını tespit etmek için anket çalışması uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, işletmelerin muhasebe meslek mensuplarından yeterli düzeyde memnun olmadıkları kanaatine ulaşılmıştır.

Yürekli, Durmuş ve Solak, (2017) tarafından Denizli ilinde faaliyet gösteren 99 adet üretim ve hizmet işletmelerinin muhasebe meslek

mensuplarından beklentileri bir anket çalışması ile araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda mükellefler, meslek mensubunun güvenilir olması gerektiğini belirtmiş, meslek mensuplarından aldıkları hizmetlerde meslek mensuplarının sosyal sorumluluk kavramına uygun davranışlar sergiledikleri, işletmenin faaliyet sürecine katkı sağlayarak iş gereklerini önemli ölçüde yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Taysı ve Canbaz (2018) tarafından Kırklareli ilinde faaliyet gösteren 409 mükellefe muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet kalitesini belirlemek, algıladıkları hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında ilişki olup-olmadığını tespit etmek amacıyla bir anket çalışması yapmışlardır. Araştırma sonucunda, algılanan hizmet kalitesinin güvenilirlilik, heveslilik ve güvence boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmüştür.

Kısakürek ve Aydoğan (2018) tarafından Sivas ilinde faaliyet gösteren 374 mükellefe Muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmeti nasıl algıladıklarını anket yöntemi kullanarak tespit etmişlerdir. Araştırma sonucunda, mükelleflerin cinsiyetleri, işletmedeki pozisyonları, mükellefiyet türü, işletmenin faaliyet konusu ve defter tutma yöntemlerine göre hizmet kalite boyutlarını farklı değerlendirdikleri saptanırken mükelleflerin işletmenin faaliyet süresi, yaş, işletmenin hukuki yapısı ve işletmede çalışan sayısına göre hizmet kalitesi boyutlarında herhangi bir farklılığın olmadığı ortaya konulmuştur.

Tosunoğlu, Cengiz ve Dönmez (2019) tarafından Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren 205 mükelleften muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmeti anket yardımıyla değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarından alınan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Meriç ve Karabayır (2019) Kars ilinde faaliyet gösteren 390 mükellefe muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmete ilişkin kalite algılarını ölçmek amacıyla anket çalışması yapmışlardır. Araştırma sonucunda, hizmet kalitesi alt boyutlarının algılanmasında işletmelerin özellikleri ve katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Kurnaz ve Güner (2019) Erzincan ilinde bir muhasebeciden hizmet alan mükelleflerin aldıkları hizmet kalitesinin tespiti için anket çalşıması yapmışlardır. Araştırma sonucunda, mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet boyutları olan fiziksel özellikler, güvenlik, güvenilirlik ve empati bakımından müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etki yarattığı, heveslilik boyutunda ise olumsuz bir

etki yarattığı tespit etmişlerdir. Ayrıca mükelleflerin, muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmetten memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu da tespit edilmiştir.

Özer , Merter ve Cati (2019) Türkiye'de 197 mükellefe muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet kalitesinin ne olması gerektiği, meslek mensuplarının yaptıkları hizmet hatalarının algılanan hizmet kalitesinde etkili olup-olmadığı anket ile araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, mali müşavirlik hizmeti sunulurken yapılan hataların mükelleflerin aldıkları hizmet kalitesini negatif yönde etkileyerek memnuniyet seviyelerini düşürdüğü kanaatine ulaşılmıştır.

4. Mükelleflerin Muhasebe Meslek Mensuplarından Aldıkları Hizmet Kalitesinin Ölçümü

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmetler teknolojik gelişmelerin artması, sunulan hizmetlerin dijital ortama aktarılmasıyla kolaylaşırken iş yükleri artmıştır. Müşteri sıfatı ile mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarının sundukları bu hizmetlerin hangilerinden yararlandıklarını belirlemek, sunulan hizmet kalitesini değerlendirmek, müşteri memnuniyetini belirlemek amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

4.1. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, Isparta ilinde bilanço esasına tabi olan sermaye ve şahıs şirketlerinin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet kalitesini ölçerek müşteri memnuniyetini tespit etmektir.

Araştırma kapsamında Isparta ilinde faaliyet gösteren bilanço esasına tabi sermaye ve şahıs şirketleri bulunmaktadır. Söz konusu bilanço esasına tabi olan şirketlere anket uygulaması yapılmıştır. bu bağlamda ülkemizde ve Isparta'da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensubu sayıları ile mükellef sayıları aşağıdaki tablo 2 ve tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 2: *Türkiye'de ve Isparta'da faaliyet gösteren meslek mensubu sayıları*

	Türkiye'deki Sayı	Isparta'daki Sayı
Serbest Muhasebeci	8.339	31
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	99.809	319
Toplam	108.148	350

Kaynak: Türmob İstatistikleri https://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bfdf0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-(sm-smmm)

Tablo 3: *Türkiye'de ve Ispartada faaliyet gösteren faal mükellef türleri ve sayıları*

Mükellef Türü	Türkiye'deki Mükellef Sayısı	Isparta'daki Mükellef Sayısı
Gelir Vergisi	2.797.656	12.889
Gayrımenkul Sermaye İradı	1.982.524	10.802
Basit Usulde Vergilendirilen Gelir Vergisi	774.681	5.850
Kurumlar Vergisi	806.622	2.927
Katma Değer Vergisi	2.674.151	12.016
Toplam	9.035.634	44.484

Kaynak : Gelir İdaresi Başkanlığı Uygulama Ve Veri Yönetimi Daire Başkanlığı (https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/20181.htm)

Tablo 2'de görüldüğü gibi Türkiye'de bağımlı ya da bağımsız olarak faaliyet gösteren muhasebe meslek mensubu sayısı 108.148, Ispartada ise 350'dir.

Tablo 3'de ise muhasebe meslek mensuplarının hizmet sunduğu kesim olan mükelleflerin vergisel olarak tabi oldukları vergi türüne göre sınıflandırma gösterilmiştir. Buna göre Türkiye'deki toplam faal olan mükellef sayısı 9.035.634, Isparta'da ise 44.484'tür.

4.2. Araştırmanın Yöntemi, Evren ve Örneklemi

Isparta ilinde faaliyet gösteren bilanço esasına tabi sermaye ve şahıs şirketleri yetkilileri konu hakkında bilgilendirildikten sonra yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır.

Anket üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde anketi cevaplayan kişilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümde Parasuraman, Zeithaml ve Berry(1998) tarafından geliştirilen SERVQUAL ölçeği sorularına, üçüncü bölümde ise mükellef memnuniyetine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Araştırmada Banar ve Ekergil'in kullandığı anketten faydalanılmıştır.

Yüz yüze görüşmeler sırasında bazı mükelleflerin çalışmayı desteklediği, bazılarının ise iş yoğunlukları ve diğer bazı nedenleri ileri sürmelerinden dolayı anket yapılamamıştır. Elde edilen anket formu sayısı 308'dir. Anket formlarından elde edilen veriler SPSS 25 bilgisayar

paket programı aracılığıyla değerlendirdirilmiştir. Anket çalışması, kasım-2018, ocak-2019 aylarında yüzyüze görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Bunların arasından tesadüfi olarak seçim yapılmıştır. Tesadüfi seçim neticesinde 308 adet bilanço esasına tabi sermaye şirketleri ve şahıs işletmelerine ulaşılıp anket uygulaması yapılmıştır.

Çalışmamızın genel güvenirliliği 0,856 olarak hesaplanmıştır. Çalışmamızın güvenirlik değeri yüksek derecede güvenilir bulunmuştur. Yani sermaye şirketleri ve şahıs işletmeleri anket sorularını cevaplarken anket formunda yer alan ifadeleri doğru anlamışlar ve yorumlamışlardır. Tutarlı bir ölçek kullanılmıştır (http://yunus.hacettepe.edu.tr/~yurdugul/3/indir/Guvenirlik.pdf, 24.05.2019).

$0,00 < a < 0,40$ ölçek güvenilir değildir.

$0,40 < a < 0,60$ ölçek düşük güvenirliktedir.

$0,60 < a < 0,80$ ölçek oldukça güvenilirdir.

$0,80 < a < 1,00$ ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

4.3. Araştırmanın Bulguları ve Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, bilanço esasına tabi sermaye ve şahıs şirketlerine yönelik yapılan anketlerden elde edilen araştırma bulgularından demografik bilgiler yüzde analizi, hizmet kalitesine ait ifadelerin boyutlu yapısını tespit etmek için faktör analizi, elde edilen boyutların memnuniyet üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla çok değişkenli regresyon analizi yapılmıştır.

4.3.1. Demografik Bilgiler

Anketi cevaplayan bilanço esasına tabi sermaye ve şahıs şirket yetkililerine ve şirkete ait demografik bilgiler Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: *Ankete katılan Mükelleflerin Demografik Bilgileri*

Demografik Bilgiler		**Frekans**	**Yüzde**
Cinsiyet	Kadın	73	23,7
	Erkek	235	76,3
	Toplam	308	100,0
Anketi Cevaplayan	İşletme Sahibi	195	63,3
	Ön Muhasebeci	46	14,9
	Yönetici	67	21,8
	Toplam	**308**	**100,0**
Yaş	18-25	33	10,7
	26-35	77	25,0
	36-45	117	38,0
	46-55	60	19,5
	56 yaş ve üstü	21	6,8
	Toplam	**308**	**100,0**
Eğitim	Lise	112	36,3
	Önlisans	60	19,5
	Lisans	117	38,0
	Lisansüstü	19	6,2
	Toplam	**308**	**100,0**
İşletme Türü	Limited Şirket	192	62,3
	Anonim Şirket	36	11,7
	Şahıs Şirket	80	26,0
	Toplam	**308**	**100,0**
Sektör	Ticaret	146	47,4
	Üretim/İmalat	58	18,8
	Hizmet	104	33,8
	Toplam	**308**	**100,0**
Faaliyet Yılı	1-3	44	14,2
	4-6	45	14,6
	7-10	48	15,6
	11 -15	51	16,6
	16 yıl ve üzeri	120	39,0
	Toplam	**308**	**100,0**

Anketi cevaplayan şirket yetkililerinin %76'sı erkek, %24'ü kadındır, %63,3'ü işletme sahibi,18-45 yaş aralığındaki şirket yetkililerinin oranı %73,7 iken, eğitim durumu önlisans, lisans ve lisansüstü mezunu olanların oranı %63,7'dir.

Anket çalışması yapılan şirketlerin % 62,3'ü limited, %47,4'ü ticaret işletmeleri olup, %55,6'sının faaliyet süresi 11 yıl ve üzerindedir.

Tablo 5: *Ankete katılan Mükelleflerin Mali Müşavirler ile çalışma durumu*

Kaç Mali Müşavirle Çalıştınız?			**Şu anki Mali Müşavirinizle kaç yıldır çalışıyorsunuz?**		
	Frekans	**Yüzde**		**Frekans**	**Yüzde**
1	159	51,6	1-3 yıl	65	21,1
2	104	33,9	4-6 yıl	91	29,5
3	37	12,0	7-10 yıl	58	18,8
4	6	1,9	11 -15 yıl	37	12,0
5	2	0,6	16 yıl ve üzeri	57	18,6
Toplam	**308**	**100,0**	**Toplam**	**308**	**100,0**

Ankete katılan şirket yetkililerine "faaliyetiniz boyunca kaç mali müşavir ile çalıştınız" sorusuna % 51,6'sı tek mali müşavir yani faaliyete başladığında seçtiği mali müşavirle çalıştığını, % 33,9'u 2 mali müşavir ile, %14,5'i ise 3 ve üzeri mali müşavir ile çalıştığını ifade etmiştir.

Ankete katılan şirket yetkililerine " Şu anki muhasebecinizle kaç yıldır çalışmaktasınız" sorusuna % 50,6'sı 1- 6 yıl, % 49,4'ü ise 7 yıl ve üzeri olarak belirtmişlerdir.

Ankete katılan şirket yetkililerine " Şu anki muhasebecinizden önce başka bir muhasebeci ile çalıştınız mı" sorusuna verdikleri cevaplar ile bu soruya "Evet" cevabı veren katılımcılara "Önceki muhasebecinizden neden ayrıldınız" sorusuna verdikleri cevaplar tablo 6 ve tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 6: *Ankete katılan Mükelleflerin Başka Mali Müşavirler ile çalışma durumu*

Başka Mali Müşavir ile çalıştınız mı?	**Frekans**	**Yüzde**
Evet	148	48,1
Hayır	160	51,9
Toplam	**308**	**100,0**

Tablo 7: *Ankete katılan Mükelleflerin Mali Müşavirden Ayrılma Nedenleri*

Önceki muhasebecinizden neden ayrıldınız	**Frekans**	**Yüzde**
Muhasebeciden aldığım hizmetten memnun kalmadığımdan	71	48,0
Diğer sebepler	37	25,0
Muhasebecilik ücretinde anlaşamadığımız için	20	13,6
Muhasebeci hatasından dolayı ceza yediğimden	10	6,7
Muhasebecime güvenemediğimden	10	6,7
Toplam	**148**	**100,0**

Ankete katılan şirketlerin %51,9'u şu andaki mali müşavirlerinden başka mali müşavirle çalışmamışken, %48,1'i önceden başka mali müşavir ile çalıştığını ifade etmiştir. Başka mali müşavir ile çalışan şirketlerin %48'i Muhasebeciden aldığı hizmetten memnun kalmadığından, % 25'i diğer sebepler (muhasebecinin vefat etmesi, emekli olması, yanında çalıştırdığı personelin belge alarak Mali Müşavir olması dolayısıyla defterini personeline aktarması), %13,6'sı muhasebecilik ücretinde anlaşamadığından, %6,7'lik kesim ise hem muhasebeci hatasından dolayı ceza yediğinden, hem de muhasebecisine güvenemediğinden dolayı muhasebecisinden ayrıldığını belirtmişlerdir.

Tablo 8: *Ankete katılan Mükelleflerin Mali Müşavirden Aldığı Hizmetler*

Mükelleflerin Meslek Mensuplarından Aldığı Hizmetler	**Frekans**	**Yüzde**
Vergi danışmanlığı	278	90,3
Sosyal güvenlik mevzuatı ile ilgili bilgiler	247	80,2
İşletmemin stok durumu ile ilgili bilgiler	187	60,7
İşletmemin mali durumları ile ilgili bilgiler (Mali analiz)	203	65,9
Yasal yollardan karı eritmenin yolları	145	47,1
Finansal konularda danışmanlık (Kredi, teşvik vb.)	136	44,2
Yatırım danışmanlığı	79	25,6
Denetim danışmanlığı	83	26,9

Mükellefler Meslek Mensuplarından en çok vergi danışmanlığı(%90,3), sosyal güvenlik mevzuatı ile ilgili bilgiler(%80,2), İşletmemin mali durumları ile ilgili bilgiler(%65,9), işletmenin stok durumu ile ilgili bilgiler (%60,7), yasal yollardan karı eritmenin yolları (%47,1) hakkında bilgi almaktadır.

Şenol ve Özçelik tarafından 2015 yılında yayınlanan "Muhasebe Meslek Mensuplarının Kobi TFRS Algılama ve Uygulama Sürecine Bakış Açılarının Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği" adlı makalesinde Muhasebe meslek mensuplarına "mükellefleriniz sizden ne tür bilgiler almakta ve hangi hizmetleri beklemektedirler" sorusuna alınan cevaplar şöyledir:

Tablo 9: *Mükelleflerin Meslek Mensuplarından Aldığı Hizmetler*

Mükellefleriniz işletmeleri ile ilgili olarak sizden ne tür bilgiler alıyorlar?	**Frekans**	**Yüzde**
Vergi danışmanlığı	200	81,3
Sosyal güvenlik mevzuatı ile ilgili bilgiler	138	56,1
İşletmelerinin stok durumları ile ilgili bilgiler	126	51,2
İşletmelerin mali durumları ile ilgili bilgiler (Mali analiz)	114	46,3
Yasal yollardan karı eritmenin yolları	73	29,7
Finansal konularda danışmanlık (Kredi, teşvik vb.)	66	26,8
Yatırım danışmanlığı	27	11,0
Denetim danışmanlığı	20	8,13

Mükellefler muhasebecilerden en çok vergi danışmanlığı(%81,3), sosyal güvenlik mevzuatı(%56,1), stok durumları (%51,2), işletmenin mali durumu (%46,3) hakkında bilgi almaktadırlar.

Muhasebe meslek mensuplarından alınan cevaplar ile mükeleflerden alınan cevaplar yüzdelik olarak karşılaştırıldığında beklentilerin ve sunulan hizmetlerin örtüştüğü görülmektedir.

4.3.2. Muhasebe Meslek Mensuplarından Alınan Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi

Mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet kalitesinin ölçülmesiyle ilgili servqual ölçeği sorularına verilen cevapların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 7'de, sunulmuştur.

***Tablo 10**:Mükelleflerin Meslek Mensuplarından Aldığı Hizmet Kalitesini Değerlendirmesi*

Hizmet Kalitesi Boyutlar	**Hizmet Kalitesi Boyutlarının Bileşenleri**	**Ortalama (X)**	**Standart Sapma**
F1	Muhasebecim güncel teknolojik donanıma sahiptir.	4,08	,964
F2	Muhasebecimin bürosunun genel görünüşü güzeldir.	4,16	,878
F3	Muhasebecimin çalışanları şık görünüşlü, iyi giyimlidir.	4,13	,983
F4	Muhasebecimin bürosu sunduğu hizmetler için yeterlidir.	4,26	,835
GVN1	Muhasebecim bir şeyi yapmak için belirli bir zamanda söz verdiğinde mutlaka yerine getirir.	4,28	,887
GVN2a	Bir sorunum olduğunda muhasebecim hassasiyetle çözümlemeye çalışır.	4,32	,834
GVN2b	Bir sorunum olduğunda muhasebecimin yaklaşımı güven verir.	4,29	,894
GVN3	Muhasebecime her zaman güvenirim.	4,36	,825
GVN4	Muhasebecim vaat ettiği tarihte hizmetlerini sunar.	4,37	,791
GVN5	Muhasebecim mutlaka kayıtlarımı doğru bir şekilde tutar.	4,36	,826
GVN6	Muhasebecim hatasız çalışır.	4,08	1,008
HVS1	Muhasebecim sunacağı hizmeti tam olarak ne zaman yerine getireceğini söyler.	4,19	,946
HVS2	Muhasebecimin çalışanlarından istediğim zaman hizmet alırım.	4,23	,859
HVS3	Muhasebecimin çalışanları, her zaman yardım etmeye isteklidir.	4,23	,887
HVS4	Muhasebecimin çalışanları, isteklerimi yerine getirirler.	4,15	,899
HVS5	Muhasebecimin çalışanları, isteklerimi karşılamak için düzenli aralıklarla benimle telefon, mail vb. şekilde iletişim kurar.	4,13	1,019
GV1	Muhasebecimin çalışanlarının davranışlarına her zaman güvenirim.	4,20	,901
GV2	Muhasebecimin çalışanlarından aldığım hizmetlerde kendimi her zaman güvende hissederim.	4,13	,921
GV3	Muhasebecimin çalışanları her zaman güler yüzlü, saygılı ve naziktir.	4,18	,906
GV4	Muhasebecimin çalışanları sorularımı cevaplayacak gerekli bilgiye sahiptir.	4,10	,964
EMP1	Muhasebecim bana birebir ilgi gösterir.	4,19	,901
EMP2	Muhasebecimin çalışanları benimle kişisel ilgilenir.	4,13	,971
EMP3	Muhasebecimin çalışanları, benim ihtiyaçlarımın neler olduğunu bilir.	3,86	1,123
EMP4	Muhasebecim benim menfaatlerimi canı gönülden destekler.	4,01	1,136
EMP5	Muhasebecimin çalışma saatleri benimki ile uyumludur.	3,90	1,313

Mükellefler Muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmetleri 5 başlık altında değerlendirmiştir. buna göre;

- Mükellefler muhasebecisinin bürosunun sunduğu hizmetler için yeterli(4,26), genel görünüşünün güzel(4,16), çalışanlarının şık görünüşlü ve iyi giyimli olduğunu(4,13), güncel teknolojik donanıma sahip olduğunu(4,08) düşünmektedir. Fiziksel özellikler bakımından yeterli bulmaktadır.

- Mükellefler muhasebecisinin vaat ettği zamanda hizmetlerini sunduğunu (4,37), yaklaşımının güven verdiğini(4,36), muhasebe kayıtlarını doğru tuttuğunu(4,36), bir sorunu olduğunda hassasiyetle çözmeye çalıştığını(4,32), yaklaşımının güven verdiğini(4,29) ve hatasız çalıştığını(4,08) belirtmişlerdir. Güvenilirlik bakımından yeterli bulmaktadır.

- Mükellefler muhasebe çalışanlarından istediği zaman hizmet aldığını(4,23), çalışanların yardım etmeye istekli olduklarını(4,23), isteklerini yerine getirdiklerini(4,15), isteklerini yerine getirmek için de düzenli olarak telefon, mail ile iletişim kurduklarını(4,13) belirtmişlerdir.

- Mükellefler muhasebe çalışanlarının davranışlarına her zaman güvendiğini(4,20), güler yüzlü, saygılı ve nazik olduklarını(4,18), çalışanların sorularımı cevaplayacak gerekli bilgiye sahip olduklarını(4,10) belirtmişlerdir. Rekabetçi piyasada faaliyet gösteren meslek mensupları, müşteriye sunduğu hizmet kalitesini daha da artırmak istiyorsa çalışanlarından kendilerini bilgi ile donatmalarını, müşteri ilişkilerinde güler yüzlü, saygılı ve nezaketli olmalarını istemelidir. Bu durumda yapılacak iyileştirmelerin muhasebe meslek mensuplarını rakiplerine göre öne çıkaracağı kanaatindeyim.

- Mükellefler muhasebe meslek mensuplarının kendilerine kişisel ilgi gösterdiğini(4,19), çalışanlarının da kendileriyle kişisel ilgilendiğini(4,13), menfaatlerini canı gönülden desteklediğini belirtmişlerdir. Muhasebe mesleği mükelleflerle daha yakın ilişkiler kurarak onları anlamalı, onlarla ilgilenerek ihtiyaçlarını öğrenmeli bu sayede müşteri istek ve beklentilerini sağlayarak müşteri memnuniyeti sağlanmalıdır.

Ankete katılan bilanço esasına tabi sermaye ve şahıs şirketlerinin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmetlerden memnuniyet düzeyini belirlemeye yönelik yapılan ankete katılımcıların verdiği cevaplar Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: *Mükelleflerin Meslek Mensuplarından Memnuniyetinin Değerlendirilmesi*

Mükelleflerin Memnuniyet Düzeyleri	**Ortalama (X)**	**Standart Sapma**
Genel olarak Muhasebecimden çok memnunum.	4,28	,954
Genel olarak Muhasebecim iş yapmak için iyi bir işletmedir.	4,30	,911
Şu anki muhasebecimle uzun yıllar çalışmayı sürdürmek isterim.	4,33	,914
Genel olarak Muhasebecim işletmem için iyi şeyler yapar.	4,36	,853
Muhasebecimi tanıdığım diğer işletmelere de tavsiye ederim.	4,35	,877
Güncel gelişmeleri takip ederek (vergi,sosyal güvenlik, teşvikler, vergi avantajları vb. konularında bilgilendirir.	4,28	,994
İşletmemizin SGK, Maliye vd. kurumlarla ilgili tüm sorumluluklarını eksiksiz yerine getirir.	4,40	,757

Mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmetten genel olarak memnun oldukları görülmektedir. Mükellefler, muhasebe meslek mensuplarının SGK ve Maliye ile ilgili tüm sorumluluklarını eksiksiz yerine getirdiğini(4,40), muhasebecinin işletmesi için iyi işler yaptığını(4,36), muhasebecisini tanıdığı diğer işletmelere tavsiye edeceğini(4,35) ve uzun yıllar çalışmak istediğini(4,33), iyi bir işletme ve esnaf olduğunu(4,30), güncel gelişmeler hakkında bilgilendirme yaptığını(4,28), bu nedenlerle genel olarak muhasebeciden memnun olduğunu(4,28) belirtmiştir.

4.3.2. Faktör Analizi

Bilanço esasına tabi sermaye ve şahıs şirketlerinin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet kalitesine ait ifadelerin boyutlu yapısını tespit etmek için faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 12'ye göre, muhasebe meslek mensuplarından alınan hizmet kalitesinin ölçülmesine ait ölçeğin KMO değeri 0,935 çıkmıştır. Bu sonuç, ölçeğin faktör analizine uygunluğunun mükemmel seviyede çıktığını göstermektedir. Ana kütledeki değişkenlerin birbiriyle

ilişkilerini test etmek için yapılan Bartlett küresellik test sonuçlarının anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Tablo 12: *Rotated Component Matrix*[a]

	Component				
	1	2	3	4	5
GVN2B	,736				
GVN2A	,679				
GVN4	,677				
GVN3	,673				
GVN1	,673				
GVN5	,669				
GVN6	,668		,		
HVS1	,635			,	
F2		,835			
F3		,793			
F4		,774			
F1		,745			
GV4			,772		
GV2			,725		
GV1			,705		
GV3			,647		
EMP3			,627		,
HVS4				,771	
HVS2				,759	
HVS3				,674	
EMP5					,855
EMP4					,836
EMP1					,555

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 8 iterations.

Tablo13: *Faktör Analizi Tablosu*

Boyutlar	Faktör Yükü	Ortalama	Varyans Açıklama Oranı (%)	Özdeğer	Güvenilirlik
Faktör 1: GÜVENİLİRLİK		**4,28**	**20,17**	**12,246**	**,933**
Bir sorunum olduğunda muhasebecimin yaklaşımı güven verir.	,736				
Bir sorunum olduğunda muhasebecim hassasiyetle çözümlemeye çalışır.	,679				
Muhasebecim vaat ettiği tarihte hizmetlerini sunar.	,677				
Muhasebecime her zaman güvenirim.	,673				
Muhasebecim belirli bir zamanda bir şeyi yapmak için söz verdiğinde mutlaka yerine getirir.	,673				
Muhasebecim mutlaka kayıtlarımı doğru bir şekilde tutar.	,669				
Muhasebecim hatasız çalışır.	,668				
Muhasebecim sunacağı hizmeti tam olarak ne zaman yerine getireceğini söyler.	,635				
Faktör 2: FİZİKSEL ÖZELLİKLER		**4,16**	**16,32**	**2,229**	**,908**
Muhasebecimin bürosunun genel görünüşü güzeldir.	,835				
Muhasebecimin çalışanları şık görünüşlü, iyi giyimlidir.	,793				
Muhasebecimin bürosu sunduğu hizmetler için yeterlidir.	,774				
Muhasebecim güncel teknolojik donanıma sahiptir.	,745				
Faktör 3: GÜVEN		**4,09**	**15,84**	**1,217**	**,897**
Muhasebecimin çalışanları sorularımı cevaplayacak gerekli bilgiye sahiptir.	,772				
Muhasebecimin çalışanlarından aldığım hizmetlerde kendimi her zaman güvende hissederim.	,725				
Muhasebecimin çalışanlarının davranışlarına her zaman güvenirim.	,705				
Muhasebecimin çalışanları her zaman güler yüzlü, saygılı ve naziktir.	,647				
Muhasebecimin çalışanları, benim ihtiyaçlarımın neler olduğunu bilir.	,627				
Faktör 4: HEVESLİLİK		**4,21**	**12,53**	**1,032**	**,882**
Muhasebecimin çalışanları, isteklerimi yerine getirirler.	,771				
Muhasebecimin çalışanlarından istediğim zaman hizmet alırım.	,759				
Muhasebecimin çalışanları, her zaman yardım etmeye isteklidir.	,674				
Faktör 5: EMPATİ		**4,03**	**12,24**	**1,010**	**,841**
Muhasebecim bana birebir ilgi gösterir.	,855				
Muhasebecim benim menfaatlerimi canı gönülden destekler.	,836				
Muhasebecimin çalışma saatleri benimki ile uyumludur.	,555				

KMO = 0,935; Bartlett Küresellik Testi = 5622,852 ($p < 0,01$)

Birinci faktör toplam varyansın %20,17'sini açıklamakta olup "Güvenilirlik" olarak adlandırılmış ve sekiz değişkenden oluşmuştur. Bu faktörü oluşturan değişkenler; mükellef mali bir problemle karşılaştığında muhasebecinin yaklaşımının güven verdiği, sorunu çözmeye çalıştığı, muhasebecinin vaat ettiği zamanda işi yaptığı, kayıtlarını doğru tuttuğu, her zaman güvendiği ifadelerinden oluşmaktadır.

İkinci faktör toplam varyansın %16,32'sini açıklamakta olup "Fiziksel Özellikler" olarak adlandırılmış ve dört değişkenden oluşmuştur. Bu faktör ise; muhasebe bürosunun ve çalışanların görünüşleri ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır.

Üçüncü faktör toplam varyansın %15,84'ünü açıklamakta olup "Güven" olarak adlandırılmış ve beş değişkenden oluşmuştur. Mükelleflerin muhasebe çalışanlarından aldığı hizmetlerden duyduğu memnuniyet, bilgi ihtiyacına verdikleri karşılık, sergiledikleri davranış ifadeleri bu faktörü oluşturan değişkenlerdir.

Dördüncü faktör toplam varyansın %12,53'ünü açıklamakta olup "Heveslilik" olarak adlandırılmış ve üç değişkenden oluşmuştur. Bu değişkenler mükelleflerin muhasebe çalışanlarının isteklerini yerine getirmesini, onların yardıma istekli olmasını ve onlardan istediği zaman hizmet alması ifadelerinden oluşmaktadır.

Beşinci faktör toplam varyansın %12,24'ünü açıklamakta olup "Empati" olarak adlandırılmış ve üç değişkenden oluşmuştur. Bu değişkenler ise muhasebecinin mükelleflerin haklarını koruması, ona ilgi göstermesi ve her zaman ulaşılabilir olması ifadelerinden oluşmaktadır.

4.3.3. Regresyon Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, faktör analizi ile elde edilen boyutların memnuniyet üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla çok değişkenli regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo14:*Regresyon Analizi*

Model	Standardized Coefficients Beta	t	Sig.
GÜVENİLİRLİK	,547	9,995	,000
FİZİKSEL ÖZELLİKLER	,261	5,393	,000
EMPATİ	,122	2,931	,004

$p<0,01$ $R^2=0,694$ $F=205,961$ $p=0,000$

Bağımlı değişken: Genel olarak muhasebecimden memnunum

Tablo 14'de görülen regresyon analizi sonuçlarına göre, mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarından aldığı hizmet kalitesi ile bağımsız değişkenlerden güvenililirlik, fiziksel özellikler ve empati boyutlarının beta katsayıları 0,01 seviyesinde anlamlı bir ilişkisi olduğu, diğer bağımsız değişkenlerden güven ve heveslilik beta katsayıları 0,01 seviyesinde anlamsız bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Anlamsız bulunan bu iki boyut (güven ve heveslilik) modelden çıkarılarak regresyon analizi tekrar yapılmıştır. Çıkan analiz sonuçlarına göre modelin bir bütün olarak anlamlı (F=205,961; p=0,000) olduğu ortaya konulmuştur. Diğer taraftan bağımsız değişkenlere (güvenililirlik, fiziksel özellikler ve empati) ait beta katsayılarının 0,01 seviyesinde anlamlı olduğu ve kullanılan bağımsız değişkenlerin memnuniyeti % 69,4 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Regresyon analizine göre mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarından aldığı hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine en fazla etkiyi güvenilirlik (β=0,547; t=9,995; p 001) boyutunun yaptığı görülmektedir. Güvenilirlik boyutunu sırasıyla fiziksel özellikler (β=0,261; t=5,393; p<0,01) ve empati (β=0,122; t=2,931; p<0,01) boyutları takip etmektedir. Mükellefler muhasebe meslek mensuplarından aldığı hizmetlerde öncelikle güvenilirlik'i sonrasında fiziksel özellikleri ve sonra da empati boyutlarını önemsemekte, güven ve heveslilik boyutlarını önemsememektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde hizmet işletmelerinde yaşanan yoğun rekabet muhasebe meslek mensupları arasında da görülmektedir. Muhasebe meslek mensubu sayılarının artması kendi aralarında rekabetin artmasına, mükelleflerin bilinçlenerek kaliteli hizmet beklemeleri ise daha kaliteli hizmet sunmayı gerekli kılmıştır Muhasebe meslek mensupları,

mükelleflerine kaliteli hizmet sunarak müşteri memnuniyetini sağlamayı hedeflemektedir. Bu sayede istek ve beklentileri karşılanan mükellef ile uzun vadeli ticari bir ilişki kurulmuş olacaktır. Müşteri memnuniyetini sağlayan muhasebe meslek mensupları mükellefler tarafından diğer mükelleflere tavsiye edildiği takdirde hem kazancı artacak hem de meslekdaşlarına karşı rekabet üstünlüğü sağlayacaktır.

Muhasebe meslek mensupları mükelleflerine genellikle vergi ve sosyal güvenlik işlemleri ile ilgili hizmetler sunmaktadır. Mükellefler genel olarak muhasebe meslek mensuplarından "vergi için muhasebe" anlayışı gereğince maliye ile olan vergisel işlemleri, eğer işçi çalıştırıyorsa da sosyal güvenlik kurumu ile ilgili işlemleri zamanında ve eksiksiz yapmasını beklemektedir. Araştırma sonucunda, mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarından çoğunlukla vergi ve sosyal güvenlik konularında hizmet aldıkları görülmüştür. Buna göre mükelleflerden muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmetleri 5 boyutta değerlendirmesi istenmiştir. Mükelleflerin sunulan hizmette güvenilirlik, fiziksel özellikler ve empati boyutlarını önemsedikleri, heveslilik ve empati boyutlarını önemsemedikleri sonucuna varılmıştır. Buna göre mükellefler muhasebe meslek mensuplarından mali bir problemle karşılaştığında yaklaşımının güven vermesini ve her zaman güvenebilmesini, sorununu çözmeye çalışmasını, vaat ettiği zamanda işi yapmasını, kayıtlarını doğru tutmasını, muhasebe bürosunun ve çalışanların görünüşlerinin iyi olmasını, mali haklarını korumasını, her zaman ulaşılabilir olmasını ve kendisine kişisel olarak ilgi göstermesini önemsemektedir. Diğer taraftan mükellefler, muhasebe çalışanlarından aldığı hizmetlerden duyduğu memnuniyeti, bilgi ihtiyacına verdikleri karşılığı, kendilerine sergiledikleri davranışları, isteklerini yerine getirmelerini, yardıma istekli olmasını ve onlardan istediği zaman hizmet alma hususlarını muhasebe meslek mensubunun sunduğu hizmet kalitesini değerlendirirken önemsemediğini belirtmiştir. Mükelleflerin genel olarak aldıkları hizmetten memnun oldukları tespit edilmiştir.

Bu nedenle muhasebe meslek mensupları, mükelleflerin önemsediği hususlara daha da önem vererek müşteri memnuniyetini artırmalıdır. Bunun için, müşteri istek ve beklentileri hızlı bir şekilde karşılanmalı, hizmet sunumu yapılırken güncel gelişmeler takip edilerek yenilikçi teknolojik ürünler aracılığı ile mükelleflere duyurulmalı, faydalanacağı bir durum varsa yönlendirilmeli ve hakları korunmalıdır.

Günümüzde muhasebe meslek mensupları, mali ve sosyal işlemleri elektronik ortamda yaptıklarından iş yükü ve sorumlulukları her geçen gün artmaktadır. Geliştirilen muhasebe programları artan iş yükünü kısmen azaltsa da elektronik ortamda hata yapma, yükümlülüklerini zamanında ve eksiksiz yerine getirememe durumu meslek mensubunun kaygı düzeyini ve stresini artırmakta bu durumda sunacağı hizmetin kalitesini olumsuz etkilemektedir.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ünvanı ile çalışan meslek mensupları yoğun çalışma ortamında sadece bilgileri kaydetme, beyanname ve bildirge düzenlemeden öteye gidememektedir. Dolayısıyla Mali Müşavirlik mesleğinin 3568 sayılı yasada yazan diğer yükümlülüklerini yerine getirememekte ya da getirmede zorlanmaktadır. Bu nedenle gerek maliyenin gerekse de SGK'nın meslek mensuplarına yüklemiş olduğu sorumluluklar ve yükümlülükler azaltılmalıdır. Bu sayede Muhasebe meslek mensupları mükelleflerinin istek ve beklentilerini daha fazla yerine getirerek müşteri memnuniyetini artırabilecektir.

3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik kanununun 2. maddesinde Muhasebecilik ve malî müşavirlik mesleğinin konusu başlığı a bendindeki iş ve işlemleri yapmakta, b ve c bendindeki işlemlere ya vakit bulamadığından ya da mükelleflerden böyle bir talep gelmediğinden yerine getirememektedir. Mevcut sistemde muhasebe meslek mensupları sadece mükellefin devletle olan vergisel ve sosyal güvenlik sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bunun yanında b bendinde belirtilen "Muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, işletmecilik, muhasebe, finans, malî mevzuat ve bunların uygulamaları ile ilgili işlerini düzenlemek veya bu konularda müşavirlik yapmak" ve c bendinde belirtilen "belgelere dayanılarak, inceleme, tahlil, denetim yapmak, malî tablo ve beyannamelerle ilgili konularda yazılı görüş vermek, rapor ve benzerlerini düzenlemek, tahkim, bilirkişilik ve benzeri işleri yapmak" faaliyetlerini yerine getirebildiği takdirde hem müşteri istek ve beklentileri daha da karşılanmış olacak hem meslek mensupları mesleğine yeni bir boyut kazandırmış olacaktır. Bu sayede muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmet kalitesi daha da artırılarak sürdürülebilir müşteri memnuniyeti sağlanmış olacaktır. Günümüzde muhasebe kayıtları tutan, evrak takip eden, beyanname ve bildirge veren muhasebe meslek mensupları sıradan analitik düşünerek analiz yapan ve raporlayan meslek mensubu ise meslekdaşlarına göre sunduğu hizmetlerde farkındalık yaratacaktır.

KAYNAKÇA

Ardıç, K. ve Güler, A. (2000). Reklamlarda Vurgulanan Ürün ve Hizmet Kalite Boyutlarının Belirlenmesi ve Bir Uygulama, Pazarlama Dünyası Dergisi, Sayı:4, İstanbul.

Banar K. ve Ekergil V., (2010). Muhasebe Meslek Mensuplarının Hizmet Kalitesi: Sunulan Hizmetlerin Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti İlişkisi, Eskişehir Uygulaması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10,(1), 39-60.

Bozkurt, O. (2014). Mükellef Firmanın İç Muhasebe Kontrol Sistemi, Firma Büyüklüğü ve Ününün Bağımsız Muhasebeci Geliri ve Hizmet Performansı Üzerine Etkisi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10 (21):65-86

Güney S. ve Dızman Ş., (2015). Muhasebe Meslek Mensuplarının İşletmelerin Beklentilerini Karşılama Düzeyi -Erzincan İli Uygulaması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19,(3), 315-336.

Erol M. (2007). Muhasebe Meslek Elemanlarının Sundukları Hizmetlerin Mükellefleri Tatmin Eden Özelliklerini Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, Sayı:12 Haziran ss.244-252

Gelir İdaresi Başkanlığı Uygulama Ve Veri Yönetimi Daire Başkanlığı (https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/20181.htm) Erişim Tarihi:14-08-2019

Gözütok, E., (2014). Muhasebe Mesleğinde Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti: Sivas İli Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme-Muhasebe-Finansman ABD, Sivas.

Kaya Y. ve Özdemir S. (2014). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sundukları Hizmetin Müşteri Tarafından İlişkisel Pazarlama Anlayışı Doğrultusunda Değerlendirilmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 6/4, 157-171.

Kısakürek M.M. ve Aydoğan E. (2018). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sundukları Hizmet Kalitesinden Mükelleflerin Memnuniyeti: Sivas İli Örneği, Turkish Research Journal of Academic Social Science, 1(1): 31-39.

Koç, F., Şahin Nisa K. ve Özbek V. (2014). Hizmet Hataları ve Algılanan Kalite Arasındaki İlişki Üzerinde Değiştirme Maliyetinin Düzenleyici (Moderator) Etkisi: Küçük İşletmeler ve Hizmet Satın Aldıkları

Muhasebecilere Yönelik Bir Uygulama, 19. Ulusal Pazarlama Kongresi, Cilt 19, Gaziantep ss.1-33.

Kurnaz, E., Güner, M. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sundukları Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Erzincan Örneği, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 581-596.

Meriç, S., Karabayır, M. E. (2019). Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Mükelleflerinin Kalite Algıları: Kars İlinde Bir Uygulama, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi. 12 (3), 559-584.

Otlu, F., Durmuş A.F. ve Solak B. (2011). Evaluation Of Services TakenFrom Accounting Occupational Groups By Businesses And Their Expectationsin Termsof in Terms of Social Responsibility: Malatya City Case, 3th International Conference on Governance Fraud Ethics and Social Responsibility, 7-11, June, Nevşehir.

Özer, G., Merter, A., Cati, M . (2019). Mükelleflerin, Muhasebe Meslek Mensuplarından Aldıkları Hizmetlere İlişkin Memnuniyet Ölçümlemesi; Kalite Ve Beklentilerine Yönelik Bir Çalışma, PressAcademia Procedia , 9 (1) , 175-179 . DOI: 10.17261/Pressacademia.2019.1088

Parasuraman, A., V. Zeithaml, and L.L. Berry (1988). SERVQUAL: A Multiple Item Scale for Measuring Customer Perceptions of Service Quality, Journal of Retailing, 64 (1), pp.12-37

Suadiye, G., Yükselen, C. (2001). Mükelleflerin ve Muhasebecilerin Birbirlerinden Beklentileri: Hatay İlinde Bir Araştırma, Mali Çözüm Dergisi, İSMMMO Yayını Yıl:11, Sayı:56, s.15- 26.

Şenol, H. ve Özçelik, H. (2015). Muhasebe Meslek Mensuplarının Kobi TFRS Algılama ve Uygulama Sürecine Bakış Açılarının Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği**,** Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Aralık 2015; 17 (4): 871-891.

Taner, B., Susmuş, T., Korukoğlu, A. (2001). Muhasebe Mesleğinin Müşterileri Durumunda Bulunan Kesimlerin Muhasebe Mesleğinden Beklentileri: İzmir İli Uygulaması, 5. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, 21. Yüzyılda Türk Muhasebe Mesleğinin Vizyonu ve Misyonu, (Ed. Recep PEKDEMİR), İSMMMO Yayınları: 32, TÜRMOB Yayınları: 172, s.169-182.

Taysı K. ve Canbaz S. (2018). Mükelleflerin Muhasebecilere Yönelik Algılanan Hizmet Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Kırklareli Örneği, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Ocak Sayısı, Cilt:6, Sayı:1, s. 19-45.

Tosunoğlu, B., Cengiz, S. ve Dönmez, G., (2019). The Effect Of Service Quality Received From Members Of Accounting Profession On Consumer Satisfaction: Sampling Of Gumushane, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ağustos, Özel Sayı, s.211-222.

Ustaahmetoğlu, E. ve Savcı M. (2011). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sundukları Hizmetin Kalitesini Değerlendirmesi Ve Örnek Bir Uygulama, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2 Sayı:22, s.168-184

Ustaahmetoğlu, E., Aygün D. ve Savcı M. (2013). Muhasebe Bürolarında Sunulan Hizmetin Kalitesinin Müşteriler Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 18, ss.239-254.

Yanık A., Dinçel G., Yıldız F. ve Karacan S., (2012), "Muhasebe Meslek Mensuplarının İdeal Hizmet ve Mevcut Hizmet Kalitesi Algılarının Servqual Modeli İle Değerlendirilmesi", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (20), s. 593-604.

Yayla, H.E.; Cengiz, E., (2006), Muhasebe Bürolarından Algılanan Hizmet Kalitesi ve Mükelleflerin Tatmin Düzeylerine Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi- I, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ocak, Sayı: 29, s.176-181.

Yayla, H.E.; Cengiz, E., (2006), Muhasebe Bürolarından Algılanan Hizmet Kalitesi ve Mükelleflerin Tatmin Düzeylerine Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi- II, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz, Sayı: 30, s.175-181.

Yurdugül H., Ölçme Kuramı ve Güvenirlik Katsayıları

(http://yunus.hacettepe. edu.tr/~yurdugul/3/indir/Guvenirlik.pdf) Erişim Tarihi: 24-05-2019

Yürekli, E.; Durmuş, A.F. ve Solak, B. (2017). Mükelleflerin (işletmelerin) Muhasebe Meslek Mensuplarından Aldıkları Hizmetler ve Beklentilerinin İncelenmesi: Denizli İli Örneği, International Journal of Academic Value Studies, Vol: 3, Issue:10; pp: 97-105.

3568 Sayılı Kanun, “3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Yasası” Resmi Gazete Sayısı, 20194. Kabul tarihi, 13.06.1989.

TÜRK SERAMİK SANATININ KÜLTÜR TURİZMİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK ALTERNATİF BİR TUR PROGRAMI ÖNERİSİ

BÖLÜM 17

Dr. Eda AVCI[1]

Doç. Dr. Gül Erbay ASLITÜRK[2]

[1] Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Efes Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, Profesyonel Turist Rehberi, eda.avci@deu.edu.tr

[2] Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, gerbay@adu.edu.tr

GİRİŞ

Dünya ekonomisinin ana endüstrilerinden biri olan turizmin, ekonomik ve toplumsal açıdan fayda sağlarken birçok soruna da kaynaklık ettiği kabul edilmektedir (Contu, 2006: 10). Söz konusu sorunlara çözüm üretebileceği ileri sürülen kavram ise, farklı turizm çeşitlerini aynı çatı altında toplayan, bu yönü ile kitle turizmin tamamlayıcısı olarak nitelendirilen alternatif turizmdir (Bulut, 2006: 13). Son yıllarda çevresel sorunlara artan duyarlık, turizm endüstrisini de etkilemiş ve turizmin sürdürülebilirliği için kaynakları koruyarak kullanan yeni turizm türleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu turizm türlerinde temel hedef, kullanırken korumak ve ekonomik kazanç sağlarken kaynakların da sürdürülebilirliğini sağlamaktır (Erdoğan, 2003: 317). Özel ilgi gruplarının ihtiyaçlarına ve arzularına yanıt veren alternatif turizmin ana amacı, kitle turizmini yok saymak değil, yarattığı sorunlara çözüm üretmektir (Cohen, 1989).

Yerel halkın ve turistin yalnızca ekonomik nedenlerle değil, manevi değerler açısından da iletişim kurmasına olanak tanıyan, toplum değerlerine ve doğal kaynaklara saygılı bir turizm türü olan alternatif turizmin (Eadington ve Smith, 1992: 57), yat, festival golf, tren-bisiklet-karavan, kış, doğaya yönelik, termal ve inanç turizmi gibi birçok çeşidi bulunmaktadır (Lea, 1988: 134). Alternatif turizm türleri içinde en dikkat çeken turizm türü ise, bölgeye yüksek gelir sağlamanın yanı sıra kültürel değerlerin korunmasını da teşvik eden kültür turizmidir. Alternatif turizm türleri içinde kültür turizmi, ulaştığı etki alanı ile kitle turizmine en yakın turizm şekli olarak dikkat çekmektedir (McKercher ve Cros, 2002:135). Ayrıca kültür turizmi on iki ay yapılabilme özelliği ile turistik destinasyonlara istihdam ve gelir olanakları yaratan bir turizm şekli olarak değerlendirilmektedir (Akgül, 2003:63).

Çalışmanın ana konusunu kültür turizmi ve geleneksel el sanatlarının en önemli temsilcilerinden olan Türk seramik sanatı oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Türk seramik sanatının kültür turizmi açısından önemi ve potansiyeline dikkat çekmek ve alternatif bir tur programı oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda kültür turizmi ile ön plana çıkan, aynı zamanda seramik sanatının turistik ürün olarak değerlendirildiği destinasyonlardan biri olan İzmir ili Selçuk ilçesi çalışmanın örneklemi olarak belirlenmiştir. Farklı alternatif turizm türleri açısından önemli bir potansiyele sahip ilçe, Ege Bölgesi'nin batısında,

İzmir Aydın karayolunun 73. km'sinde yer almaktadır. Toplam yüz ölçümü 295 kilometrekare olan ilçenin Pamucak Sahili'ne uzaklığı 9 km'dir. Akdeniz iklimi nedeniyle birçok tarım ürünün yetiştirildiği ilçede özellikle pamuk, zeytin, üzüm, şeftali, nar ve narenciye ana gelir kaynağını oluşturmaktadır. İlçeye İzmir Adnan Menderes Havalimanı ve Selçuk Efes Havaalanı ile havayoluyla, Kuşadası ve İzmir Limanları ile denizyoluyla, önemli trafik hatlarının kesiştiği noktada bulunması nedeniyle karayoluyla ve yakın il ve ilçelerden demiryoluyla ulaşım sağlanmaktadır (Selçuk Belediyesi). Selçuk sahip olduğu birçok kültürel varlık ile önemli bir turizm merkezidir. Selçuk'ta ziyaret edilen başlıca noktalar; Efes Antik Kenti, Meryem Ana Evi, Aziz Yahya Bazilikası, Ayasuluk Kalesi, Artemis Tapınağı, İsa Bey Camii, Roma Su Kemerleri, Anadolu Selçuklu döneminden kalma mescitlerdir. Ayrıca Keçi Kalesi, Belevi Mozolesi, Selçuk Arkeoloji Müzesi, Çamlık Lokomotif Müzesi ve Anadolu Yaşam Müzesi (Maket Köy) ilçede turistik çekiciliğe sahip diğer noktalardır. Ayrıca ilçede her yılın Ocak Ayı'nın üçüncü pazarı Deve Güreşleri Festivali, Mayıs Ayı'nın ilk pazarı Geleneksel Yağlı Pehlivan Güreşleri, Eylül ayının ilk haftası Uluslararası Selçuk Efes Kültür Sanat ve Turizm Festivali düzenlenmektedir (Selçuk Kaymakamlığı).

İlçede çalışmanın ana konusunu oluşturan üç adet seramik atölyesi bulunmaktadır. Çalışma kapsamında Selçuk'ta yer alan seramik atölyeleri ziyaret edilmiş ve Türk seramik sanatı ve üretim aşamaları ile ilgili detaylı bilgilerin alındığı görüşmeler yapılmıştır. Seramik ustaları ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda alternatif bir tur programı önerilmiştir. Tur programı bölgede yer alan dört adet 4 sınıfı seyahat acentasının görüşüne sunulmuş ve yapılan değerlendirmeler doğrultusunda son şeklini almıştır. On günlük bir organizasyonu kapsayan tur programı ile turistler, Türk seramik sanatının tarihçesi ve üretim aşamalarına ilişkin detaylı bilgiler elde edebilmenin yanı sıra, seramik bir objenin üretimine katılacak bölge ve çevresinde yer alan kültür varlıklarını ziyaret edebilecektir. Tur programına katılan kişilerin bölgede on gün süreyle konaklayacak olmaları ve tur programının on iki ay uygulanabilir olması ise bölge turizmine sağlayacağı en önemli avantajlar olarak değerlendirilmektedir. Hazırlanan tur programının bölgedeki seyahat acentaları tarafından uygulanabilir ve yararlı olarak değerlendirilmesi ise çalışmanın önemini desteklemektedir.

LİTERATÜR

Türk Seramik Sanatının Tarihsel Gelişimi

Seramik; su ile temas ettiğinde plastik özellik kazanarak şekillenebilen, kuruduğunda formunu koruyan, fırınlandığında sertlik ve dayanıklılık kazanan inorganik toprak malzemelerin oluşturduğu yapıdır (Bayazit ve Işık, 2012). Bu yapı genel bir çerçevede kil olarak adlandırılır. Kaolen, kuvars ve feldspat gibi hammaddelerin karışımından elde edilen kil, elle biçimlendirme, çömlekçi çarkında biçimlendirme, kalıpla biçimlendirme gibi tekniklerle, 700-2200 C derece arasında fırınlanarak seramik elde edilir. Seramik bu haliyle kullanılabileceği gibi, yüzeyi sır adı verilen camsı koruyucu bir yüzey ile kaplanarak tekrar fırınlandığında hem su geçirgenliği azaltılır hem de daha hijyenik kullanıma uygun hane getirilir.

Seramik terimi pişmiş topraktan, işlenmiş, cilalı, emaye, porselen, fayans, kumtaşı gibi seramik ürünleri tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Seramikçilik terimi ise fırınlama yoluyla çanak çömlek yapma sanatına verilen isimdir. Seramik ve çini kavramları tanımsal açıdan benzerlik göstermekle birlikte örneğin İznik çinilerindeki hamur-astar-sır karşımı olarak %75-85 oranında kuvars-kuvarsit gibi yarı değerli taşlar kullanılır. Çininin mimarı açıdan tanımı ise, yapıların iç ve dış cephelerinde kaplama malzemesi olarak kullanılan yıldız, çokgen ya da kare şeklinde görülen yüzeyi renkli, saydam sırlı; düzgün ya da kabartmalı olabilen pişmiş toprak ürün şeklindedir. Plastik toprak malzemenin şekillendirilmesi ve fırınlanması ile üretilen seramikler arasında yer alan çinilerde kültürel ve geleneksel anlam boyutu öne çıkmaktadır (Dağlı, 1998). Çiniler yalnızca mimari yapılarda değil günlük yaşam içerisinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin Selçuklu ve Osmanlılarda kap olarak kullanılan çinilere "kâşi", seramik eşyalara ise "evani", denilmekteydi (Öney, 1992:93). İlk önceleri ihtiyaçları karşılamak için günlük kap kacak yapımında kullanılan seramikler, daha sonra yapılarda süs amacıyla çini tekniği ile kullanılmaya başlamış ve son olarak teknolojik gelişime de uyum sağlayarak fabrikalara kadar girmiş ve bir endüstri haline gelmiştir (Demir, 2010: 21). Seramik yapımının tarihi insanlık tarihi kadar eski kabul edilse de Anadolu'da seramik yapımı neolitik çağda depolama amaçlı kap kacak ve büyük küplerin üretimi ile başlamaktadır. Bu başlangıç günümüze kadar uzanacak seramik kullanımının

zenginleşmesinde ilk adımı oluşturur. Tarihsel süreçte kullanım alanı bakımından seramik inançla ilişkili idoller, aydınlatma aracı olarak kullanılan yağ kandilleri, haberleşme ve arşiv belgeleme işlevi olan pişmiş toprak tabletler; tuğla, kiremit, suyolu ve künk gibi mimari parçalar; takı ve süs eşyaları, çok çeşitli kap kacaklar, pişirme ocakları, ölü küllerinin saklandığı kaplar ve lahitler olarak örneklenebilir. Günümüzde bu geniş yelpazeye ek olarak vitrifiye malzemelerden elektrik elektronik cihazların parçaları da eklenmiştir. Çömlekçi çarkının kullanılması, kilin daha kısa sürede biçimlendirilmesine ve seramik sanatının sanayileşmesine olanak sağlamıştır (Mutlu, 2007: 73). Seramik üretiminin sabit ya da taşıması zor fırınlarda yapılması ve seramik ürünlerin ağır ve kolay kırılabilir olması seramik sanatının göçebe toplumlarda daha az gelişmesine neden olmuştur. İslamiyet'ten önce Türklerin Orta Asya'daki konargöçer yaşam tarzları da bu dönemdeki seramik sanatının gelişememesinin temel nedeni olarak gösterilebilir. Türk çini sanatının köklü geçmişi Uygur devrinde Karahoço harabeleri buluntularına kadar uzanır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ve yerleşik düzene geçmeleri ile seramik sanatındaki gelişimi de ivme kazanmıştır. 9. yüzyılda Abbasiler'in Türk askerleri için kurduğu Samarra şehrinde yapılan kazılarda çini kalıntılarına rastlanılmıştır (Öney, 1992: 93). Karahanlı devrine ait mimari eserlerde, Gazne kazılarında çini malzeme kullanıldığı tespit edilmekle birlikte çininin devamlı olarak mimaride kullanımı İran'da Büyük Selçuklu devri ile başlar. Bu eserlerin büyük bir bölümü Moğol istilası ile yok olsa da kalanlar son derece zengin ve üstün niteliklere sahip bir beğeni ve zevkin ürünleri olduğunu ortaya koymuştur. Minai tekniği ile İran'da Rey ve Keşan atölyelerinde üretilen Harzemşahlar devrinden kalan seramikler bugün dünyanın büyük prestijli müzelerine dağılmış vaziyettedir (Aslanapa, 1989; 317).

Selçuklular, 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında kısa sürede bütün Anadolu'ya yayılarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. 13. yüzyılda geniş topraklara sahip güçlü bir devlet konumuna gelen Anadolu Selçukluları, seramiği mimaride kullanmaya başlamışlardır. Anadolu'da bin yıllar boyunca çeşitli tekniklerle üretilen seramikler Anadolu Selçuklu Devleti zamanında özellikle mimari süslemeler için kullanılan çini tekniği ile başka bir boyut kazanmaya başlamıştır. Önceki devirde yani Bizans devrinde duvar yüzeyler mozaik ve fresko ile süslenirken, bunun yerini Anadolu Selçuklu devrinde çini almıştır (Öney, 1992: 93). Bu devirde camilerin, mescitlerin, medreselerin, türbelerin ve sarayların

büyük ölçüde çinilerle, çini mozaikle ve sırlı tuğla ile bezendiği görülmektedir. Firuze ve patlıcan moru rengin ağırlıkta olduğu bu çiniler çoğunlukla iki bazen de üç defa fırınlanarak bir mücevher gibi özenle işlenmişlerdir. 14. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin beyliklere bölünmesiyle seramik üretiminde bir gerileme olmuşsa da Anadolu seramik sanatı Osmanlı İmparatorluğu'nda; 14. yüzyılın sonlarında İznik'te, 15. yüzyılda Kütahya'da ve 18. yüzyıl ortalarında Çanakkale'de yapılan üretimlerle yeni bir boyut kazanarak devam etmiştir (Atay Yolal, 2007: 5). Osmanlı çiniciliğinin muhteşem üslubu Bursa Yeşil Cami ve Türbe ile başlamış, Topkapı Sarayı'nın bölümlerinde görülen mercan kırmızısının kullanıldığı örneklerle zengin bir çeşitliliğe erişmiştir. Dünyanın en prestijli müzelerinin koleksiyonlarında yer alan İznik çinileri beyaz zemin üzerine kobalt mavisi, yeşil, firuze ve hafif kabarık mercan kırmızı renleri ile karakterizedir. İznik üretimine yardımcı merkez Kütahya'dır. Hatta Diyarbakır ve Şam'da da İznik tipi üretim yapılmıştır. 18. yüzyılda İznik atölyelerinin sona ermesiyle birlikte bayrağı Kütahya atölyeleri devralmıştır. Mavi, şarap kırmızısı, sarı eflatun, lacivert renkler ve siyah konturlar Kütahya seramiklerinde karakterizedir. Şalvarlı kızların yer aldığı figürlü örneklerin yanı sıra Kütahya atölyelerinde Ermeni ustalar tarafından yapılan ve kiliselerde kullanılmak üzere üretim de yapmıştır (Öney, 1993: 294-307). 19. yüzyıldan itibaren batılılaşma hareketlerinin artması ve başta saray çevresi olmak üzere yemek ve sofra alışkanlıklarının değişmesi ile porselen sofra eşyası üretimi gündeme gelmiştir. 19. yüzyıla kadar Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, Anadolu'ya gelen ithal Uzakdoğu porselenleri ve Avrupa Porselenleri uluslararası ticaret ve kültürel etkileşimin boyutlarını açıklamaya yarayan somut verilen olarak Türkiye'nin müze ve koleksiyonlarında yer almaktadır. Aynı dönemde Osmanlı toprakları içerisinde porselenin hammaddesi olan kaolin yataklarının işletilmeye başlaması da porselen üretimine geçişi hızlandırmıştır. Beykoz'da İncirli köyünde Tophane Nazırı Damat Rodosizade Ahmet Fethi Paşa (1801–1857) tarafından 1845 yılında açılan bir imalathanede "Eser-i İstanbul" damgasını taşıyan duvar çinileri, tabaklar, sürahiler, kapaklı bardaklar çiçek ve bitki motifleriyle üretilmiştir. 1890 yılında Sultan II. Abdülhamit'in, Yıldız Sarayı'nın bahçesinde Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu adıyla yeni bir porselen imalathanesi açılmasını istemesi ile gerekli olan ileri teknoloji, her türlü malzeme ve üretim için gereken kalıplar, modeller Fransa'dan Limoges ve Sevres fabrikalarından sağlanarak İstanbul'a gönderilen mühendis ve ustabaşıları ile üretimi başlatılmıştır. Porselenler Ay Yıldız

damgalarıyla hem sarayın ihtiyaçlarını karşılamak hem de yabancı elçi ve hükümdarlara seçkin armağanlar vermek amacıyla üretilmektedir. 1909 yılında II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle üretimi duran Yıldız Porselen Fabrikası'nda üretilen porselenler çoğunlukla İstanbul manzaralarıyla, padişahın portresi ya da tuğrasıyla süslenmektedir. Türkiye'de ilk resim Rönesans'ı bu fabrika ile başlamıştır. Avrupa porselenleri ayarında üretilen bu porselenlerin bazılarını damgaları olmasa ayırt etmek neredeyse imkansızdır. Kurtuluş Savaşı mücadelesinde fabrika bu defa telgraf direklerinin üstündeki porselen izolatörleri üreterek ordunun haberleşmesine katkı sağlamıştır (Küçükerman: 1984: 57-61). Cumhuriyetin ilk on yılındaki reformcu anlayış çerçevesinde toplumun modernleşmesi için güçlü bir çaba gösterilmiştir. Bu devrede diğer sanat alanlarında da görülebileceği gibi, seramik alanında da yurt dışına gönderilen sanatçılar eğitim görmek için yurt dışına gönderilmiş ve geri döndüklerinde çeşitli sanat akımlarının Türkiye'deki öncüleri olmuşlardır (Ağatekin:2002,1-15; Erman, 2012).

Cumhuriyetin ilanından sonra, 1929 yalına kadar, seramik sanatı alanında önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Fakat 1929 yılında çağdaş Türk seramik sanatının oluşumunu başlatan ilk adım Sanayii Nefise Mektebi'nden Namık İsmail'in Dekoratif Sanatlar Bölümü'nü kurmasıyla gerçekleşmiştir. Aynı yıl çinicilik atölyesi açılmış ve atölyenin başına İsmail Hakkı Oygar getirilmiştir (Ağatekin, 1993: 15). Bireysel anlamda ilk özel seramik atölyesini 1951 yılında Füreyya Koral kurmuştur. Füreyya Koral akademik bir eğitim görmemesine rağmen kırk yaşında tedavi amaçlı gittiği İsviçre'deki bir hastanede kil ile tanışmasının ardından seramikle profesyonel olarak ilgilenmeye başlamıştır. Tedavisini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen sanatçı burada kendine özel bir seramik atölyesi kurmuş ve çalışmalarına devam etmiştir (Mülayim Oral, 2007: 100-111).

Eğitimci ve sanatçı kimliğiyle Cumhuriyet sonrası Türk seramik sanatına çağdaşlaşma sürecinde öncülük eden bir diğer önemli isim ise Sadi Diren'dir. 1953 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitiren Diren, 1955 yılında gittiği Almanya'da endüstri seramiğinin de özellikleri öğrenme fırsatı bulmuştur. Seramik eğitimini İtalya'da tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönerek Ankara'da Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Seramik Bölümü'nün kuruculuğunu yapan Hamiye Çolakoğlu, Türk seramik sanatına çağdaşlaşma sürecinde büyük katkı sağlayan diğer bir isimdir. Yukarıda sözü geçen önemli isimler Türk

seramik sanat anlayışının çağın gereksinimlerine ayak uydurmasına öncülük etmişlerdir. Bu döneme kadar geleneksel Türk seramik sanatında duvar süsleme anlayışı yalnızca duvar çinisi olarak anlamlandırılırken, özellikle Füreya Koral ve Sadi Diren ile sanatsal plastik kaygılarla oluşturulmuş duvar panosu kavramı Çağdaş Türk Seramik Sanatına kazandırılmıştır (Erman, 2012). 2019 yılı ÖSYM YKS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzuna göre 8 adet ön lisans, 29 adet lisans düzeyinde öğretim programı ile seramik alanında eğitim verilmektedir.

Türk Seramik Sanatının Kültür Turizmi Açısından Önemi ve Potansiyeli

Bir topluma ait maddi ve manevi değerlerin toplamı olarak tanımlanan kültür (Turhan, 1994:45), birçok kişinin seyahat etmesinde motivasyon faktörü olarak ön plana çıkmaktadır. Turistlerin farklı kültürleri keşfetmek amacıyla yaptıkları seyahat ve konaklamalar ise "kültür turizmi" olarak adlandırılmaktadır (Arınç, 2002:101). Turizm ve kültür arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Kültür turizm hareketlerine yön verirken, turizm hareketleri ise bir topluma ya da ulusa ait kültürün tanınması ve yaygınlaşmasına katkı sağlamamaktadır (Özgürel vd., 2016). Turizm sayesinde turistler farklı kültürleri, coğrafyaları ve insanları keşfetme olanağı yakalamaktadır (Falk vd., 2012). Kültürün turistik bir öğe olarak kullanılması ise beraberinde koruma kavramını de getirmektedir. Turizm faaliyetleri bölgeye özgü kültürü koruma bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Önal, 2003).

Özgünlük ve bireysellik anlayışı ile hareket eden postmodern tüketicilerin turistik satın alma davranışında, farklı kültürleri keşfetmek adına o kültürün katılımcısı olma isteğinin önemli bir motivasyon kaynağı olduğu dikkat çekmektedir. Kendilerine kişisel bir gelişim ve dönüşüm yaşatacak "yaratıcı bir kültür turizmi deneyimi" arayan ve farklı kültürlerin mirası ile tanışmak ve kaynaşmak isteyen turistler sayesinde, dünya genelinde kültür turizmi hacminin giderek arttığı dikkat çekmektedir. Söz konusu durumu destekleyen araştırma bulguları ise, konunun önemini bir kez daha vurgulamaktadır (ÇEKÜL Vakfı Tarihi Kentler Birliği, 2012). ATLAS Kültürel Turizm Araştırma Programı tarafından 1991-2013 yıları arasında yürütülen araştırma raporuna göre, kültür amaçlı seyahat edenlerin oranı 1997 yılında %17'i iken, bu oran 2007'de yüzde 31'e yükselmiştir (Atlas, 2013). Diğer bir araştırma

raporu ise, Amerikalı turistlerin %65'inin, seyahatlerinde kültürel bir etkinliğe mutlaka zaman ayırdıkları, hatta kültür gezisine katılmak için seyahatlerini uzattıkları yönünde bulgular içermektedir (Partners in Tourism and Travel Industry Association of America, 2002).

Kültür turistleri, gelir düzeyi, turistik harcama düzeyi ve eğitim düzeyi yüksek, daha çok üçüncü yaş turistlerinden oluşan, bireysel ya da küçük gruplar halinde, kitle turistlerine göre daha geniş bir tarih aralığında ve daha çok düşük sezonda seyahat eden ve ziyaret ettikleri destinasyonda daha fazla zaman harcayan kişiler olarak dikkat çekmektedir ((Richards 2001; Aksu: 2004:36). Yayınlanan bir araştırma raporunda ise kültür turistlerinin özellikleri aşağıdaki gibi açıklanmaktadır (Ontario Cultural and Heritage Tourism Product Research Paper, 2009). Kültür turistleri;

- Kültürel içerikli bir seyahati kişisel gelişim için bir fırsat olarak değerlendirir,
- Seyahat sırasında yüksek bir kültürel deneyim beklentisi vardır,
- Kendisi için değerli ve anlamlı yerleri ziyaret etmek, insan topluluklarıyla buluşmak, deneyimin bir parçası olmak hatta geçmişine ait anılarla yüzleşme fırsatı bulmak ister,
- Keşfetme duygusu yüksek, çevreyi keşfetmeye açık, meraklı ve hareketlidir,
- Tarihi ve kültürel çevre dokularının tümünü keşfedebildiği bir deneyim arar,
- Kültürel mekânları yerel halkla birlikte anlamlandırır,
- Güzel bir manzara eşliğinde fotoğraf çekmek için değil keşfetmek için seyahat eder,
- Festivaller, sanat fuarları ya da sergileri keşfetme konusunda isteklidir,
- Turizmin olumsuz etkilerinin farkındadır ve sürdürülebilirlik konusunu önemser,
- Yerel halkın kültürel kimliklerin korunmasına özen gösterir,
- Küresel bilgi ağları aracılığı ile seyahate çıkmadan gideceği yer hakkında bilgi toplar,

- Sık sık kısa gezilere katılır ve söz konusu gezilerde ekstra harcamalar yapma eğilimindedir.

Her yıl milyonlarca turist, miras, etnik yapı, mutfak, el sanatları, sanat ya da müzik gibi kültürel formları deneyimlemek için seyahat etmektedir. Kerstetter, et al., (2001)'e göre, kültür turistleri genellikle daha yüksek harcanabilir gelire sahip kişilerden oluşmaktadır. Ismagilova, et al. (2015)' e göre kültür turistlerinin ana motivasyonunu, kendi kendine öğrenme isteği oluşturmaktadır.

Kültürel varlıkların turizm faaliyetleri açısından değerlendirilmesi ile oluşan kültür turizminin en önemli öğelerinden biri ise kültürel miras unsurlarıdır (Arınç, 2002:108). Kültür turizmi, doğal alanlar, anıtsal ya da sivil mimari yapıları, sanat ürünleri ve koleksiyonları, kültürel kimlikler, gelenekler ve diller gibi somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarından beslenmektedir (ÇEKÜL Vakfı Tarihi Kentler Birliği, 2012). Yaratıcı turizm arayışı içerisinde olan kültür turistleri, yerel halk ve onların yaşayan kültürleri ile bağ kurma olanağı sağlayan aktivitelere karşı yüksek motivasyon sahibidir (Rossitza, 2010). Özellikle el sanatları kapsamında düzenlenen eğitim faaliyetlerine katılmak kültür turisti için önemli bir çekicilik oluşturmaktadır (Lohmann ve Mundt, 2002:223).

Bölgenin tanıtımına ve ekonomisine katkı sağlayan el sanatları, özgün yanı ile destinasyona yeni turistleri çekmenin yolunu açmaktadır (Bayazit vd. 2012). Kültür turistlerinin farklı kültürlere ait objeleri satın alam eğiliminde olması, ülkelerin söz konusu objeleri destinasyonun çekiciliğini artırmak için reklam ve tanıtım aracı olarak kullanmaya yönlendirmektedir (Kahya, 2015: 22).

Geleneksel el sanatları kültür turizmini besleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Sarıkaya, 2012). El sanatları ürünlerinin turistik harcamalar içerisinde önemli bir yer tutması ise söz konusu durumu destekler niteliktedir (Can, 2013). El sanatları ürünlerinin turistik hatıra eşyası olarak satılması başlı başına bir gelir kalemi oluşturmasına neden olabilmektedir. Örneğin; 1990'lı yıllarda Hong Kong'un turizm gelirlerinin yarısı hediyelik eşyaların satışından sağlanması, turistik alışverişin başlı başına çekim gücü oluşturabileceğinin önemli bir göstergesidir (Öter,2010). Turizm ekonomisinde ek ihracat kapsamında değerlendirilen el sanatları ürünleri bölge ve ülke çapında turizm faaliyetlerinden kazanılan gelire doğrudan katkı sağlamaktadır. Diğer yandan turizm faaliyetleri de el sanatları ürünlerinin korunması ve

gelecek kuşaklara aktarılmasında bir aracı işlevi görmektedir (Özberk ve Çevik, 2018). Turistik ürün olarak en çok dikkat çeken geleneksel el sanatları seramikçilik, çömlekçilik, halı dokumacılığı, kuyumculuk ve taş süslemeciliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Kahya, 2015:5).

Çalışmanın ana konusunu oluşturan geleneksel Türk seramiği bir toplumun kültürel birikimini geçmişten günümüze taşıyan el sanatlarının önemli bir öğesi olarak değerlendirilmektedir (İdilman, 1999; 17). Bugün hediyelik eşya kapsamında turistik bir ürün olarak karşımıza çıkan seramik objeler, bölge ekonomisine katkı sağlamasının yanı sıra geleneksel Türk el sanatlarının dünyaya tanıtılmasında önemli bir role sahip olması nedeniyle, kültür turizmi açısından güçlü bir potansiyel oluşturmaktadır (Öter, 2010).

Farklı boyutlarda dekoratif olarak tasarlanan ve genellikle tabak, vazo gibi formlardan oluşan seramik objeler turistlere hediyelik eşya olarak satılmaktadır. Seramik sanatının Anadolu'da oldukça eski bir geçmişe sahip olması onu diğer hediyelik eşyalardan farklı bir konuma taşımaktadır. Turistik ürün üretmek amacıyla birçok seramik atölyesinin kurulduğu ve atölyelerde genellikle yerel halk istihdam edildiği de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla söz konu atölyeler meslek edindirme konusunda görev üstlenirken, geleneksel el sanatlarının yaşatılmasına da katkı sağlamaktadır. Kapadokya ve Selçuk bölgesinde bulunan seramik atölyeleri bunların başlıcalarını oluşturmaktadır. Söz konusu atölyelerde turistler, Türk seramik sanatının örneklerini yansıtan objeleri satın alma fırsatı bulmanın yanı sıra, demonstrasyonlar aracılığı ile seramik üretim aşamaları ile ilgili detaylı bilgiler de elde edebilmektedir. Bu tür atölye sayılarının artması ve özellikle turistlere kendi deneyimlerini oluşturacak fırsatlar sunulmasının bölge turizmine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir (Altınay ve İstanbullu Dinçer, 2017).

METODOLOJİ

Çalışmanın ana amacı geleneksel el sanatlarının en önemli temsilcilerinden biri olan Türk seramik sanatının kültür turizmi açısından önemini ve potansiyelini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Türk seramik sanatının turistik ürün olarak değerlendirildiği destinasyonlar dan biri olan İzmir ili Selçuk ilçesi çalışmanın örneklemi olarak belirlenmiştir. Selçuk'ta üç adet seramik atölyesi yer almaktadır. Çalışma kapsamında seramik atölyelerinde çalışan ustalar ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen

bilgiler doğrultusunda, turistlerin Türk seramik sanatı ile ilgili detaylı bilgiler elde edeceği, elde ettiği bilgileri kullanarak seramik bir obje üretebileceği ve Selçuk ve çevresinde yer alan kültür noktalarını ziyaret edeceği on günlük bir tur programı oluşturulmuştur. Kültür turizmi kapsamında özellikle düşük sezon için potansiyel yaratabilecek olan tur programı, Selçuk'ta yer alan dört adet A sınıfı seyahat acentasının görüşüne sunulmuş ve seyahat acentalarının değerlendirmeleri ve önerileri doğrultusunda son şeklini almıştır.

Türkiye'nin en önemli kültür turizmi destinasyonlarından biri olan Selçuk için kültür turizmi algısına getirilen müzik, tiyatro, dans, el sanatları gibi unsurların göz ardı edilmesi, kültür turizminin kitle turizminin tamamlayıcısı olarak görülmesi, kültür turizmi kapsamında yerel markların oluşturulmamış olması, kültür turizminin gelişimine yönelik net bir politikanın geliştirilmemiş olması, yerel yönetimler tarafından sanatsal etkinliklerin ve el sanatlarının göz ardı edilmiş olması, kültür turistinin özelliklerini dikkate alan bir pazarlama anlayışının geliştirilmemesi yönündeki eleştiriler çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

BULGULAR

Selçuk'ta yer alan atölyelerde çalışan seramik ustalarıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda, seramik yapımı için kullanılan çamurun hazır bir şekilde İznik'ten temin edildiği ve seramik obje üretiminin ise; hazır çamurun tezgâhta şekillendirilmesi, objenin yerde nemini alıp mukavemet kazanması için bekletilmesi, objenin düzeltilmesi (torna), objenin rafta kurutulması, objenin rötuşlanması, objeye beyazlatıcı astarın sürülmesi, objenin 950 derecede yirmi dört saat pişirilmesi (fırınlama), objenin üstüne çizim yapılması (desenleme), objenin sırçalanması, objenin 922 derecede pişirilmesi (ikinci fırınlama) aşamalarından oluştuğu belirlenmiştir. Çamurun yoğrulmasından son şeklini almasına kadar geçen süre dikkate alınarak on günlük bir tur programı planlanmıştır. Hoş geldiniz toplantısı ile başlayan tur programının ana amacı, turistlerin Türk seramik sanatı ile ilgili detaylı bilgiler elde etmesi, elde ettiği bilgileri kullanarak seramik bir obje üretmesi ve Selçuk ve çevresinde yer alan kültür noktalarını ziyaret etmesidir. Kültür turizmi kapsamında özellikle düşük sezon için potansiyel yaratabilecek olan tur programı, Selçuk'ta yer alan seyahat acentalarının görüşüne sunulmuş ve değerlendirmelerin ve önerilerin

ardından son şeklini almıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan tur programına ilişkin detaylar Tablo 1.' de aktarılmaktadır.

Tablo1. *Türk Seramik Sanatının Kültür Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine Yönelik Oluşturulan Tur Programına İlişkin Detaylar*

1. GÜN	Havaalanı Transferi Hoş Geldiniz Toplantısı
2. GÜN	Kahvaltı Seramik Atölyesine Gidiş, Ana Malzemelerin ve Atölyenin Tanıtımı Öğle Yemeği Türk Çini ve Seramik Tarihi Konulu Slayt Gösterisi İznik, Kütahya, Çanakkale Seramiklerinin Özellikleri ve Aralarındaki Farklar Konulu Slayt Gösterisi Atölyeden Ayrılış
3. GÜN	Kahvaltı Atölyeye Varış Çamurun Tezgâhta Şekillendirilmesi Aşamasının Öğretilmesi Öğle Yemeği Üretilen Objelerin Nemini Alması İçin Yere Bırakılması Atölyeden Ayrılış
4. GÜN	Kahvaltı Otelden Ayrılış Meryem Ana Evi Ziyareti Efes Antik Kentinin Ziyareti Öğle Yemeği St. John Bazilikası Ziyareti İsa Bey Camisi Ziyareti Selçuk Arkeoloji Müzesinin Ziyareti
5. GÜN	Kahvaltı Seramik Atölyesine Gidiş Yerde Bekletilip Nemini Alan Objenin Torna Aşamasının Öğretilmesi Öğle Yemeği Objenin Rafta Kurumaya Bırakılması Atölyeden Ayrılış
6. GÜN	Kahvaltı Otelden Ayrılış Artemis Tapınağı Ziyareti Yedi Uyurlar Mağarası Ziyareti Şirince Köyünde Yer Alan Kiliselerin Ziyareti Öğle Yemeği Gruba Boş Zaman Verilmesi Köyden Ayrılış
7. GÜN	Kahvaltı Atölyeye Varış

	Rafta Kurutulan Objenin Rötuşlanması Aşamasının Öğretilmesi Objeye Beyazlatıcı Astarın Sürülmesi Aşamasının Öğretilmesi Öğle Yemeği Objenin Fırına Bırakılması /Fırınlanması Atölyeden Ayrılış
8. GÜN	Kahvaltı Otelden Ayrılış Priene Antik Kenti Ziyareti Milet Antik Kenti Ziyareti Didim'e Varış ve Öğle Yemeği Didim Apollon Tapınağı Ziyareti Didim'den Ayrılış
9. GÜN	Kahvaltı Atölyeye Varış Objenin Üstüne Çizim Yapılması Aşamasının Öğretilmesi Objenin Sırçalanması Aşamasının Öğretilmesi Öğle Yemeği Objenin İkinci Kez Fırınlanması Atölyeden Ayrılış
10. GÜN	Kahvaltı Otelden Ayrılış Afrodisias Antik Kenti Ziyareti Öğle Yemeği Seramik Atölyesine Dönüş Tamamlanan Objenin Atölyeden Alınması

Misafirlerin hava alanından otele transferi ile başlayan tur programı, otelde İzmir ili Selçuk ilçesi ve tur programı ile ilgili detaylı bilgilerin aktarıldığı hoş geldiniz toplantısı ile devam etmektedir. Programın ana ziyaret noktası olan seramik atölyesi ziyareti ile başlayan ikinci gün kapsamında, misafirlere ana malzemeler ve atölyenin tanıtımı yapılacaktır. Yine misafirlerin programa ve atölyeye adapte olmasını desteklemek için Türk seramik sanatı, tarihçesi, İznik, Kütahya ve Çanakkale seramikleri ve arasındaki farklar gibi konular hakkında anlatımlar yapılacaktır. Programın üçüncü gününde ise, seramik üretiminin en önemli aşamalarından biri olan çamurun tezgâhta şekillendirilmesi ve üretilen objelerin nemini alması için yerde bekletilmesi aşamalarının katılımcılara öğretilmesi planlanmaktadır. Objelerin belirli bir süre nemini almak üzere bekletilmesi gerekliliği ise, Selçuk turizminin en önemli çekiciliğini oluşturan ve seyahat acentaları tarafından "Tam Gün Efes Turu" olarak nitelendirilen tur ile

değerlendirilecektir. Tur kapsamında Efes Antik Kenti, Meryem Ana Evi, St. John Bazilikası, İsa Bey Cami, Selçuk Arkeoloji Müzesi ziyaret edilecek ve bölgede yer alan yöresel bir restoranda organize edilecek bir öğle yemeği ile misafirlerin bölgeyi her yönü ile deneyimlemesi sağlanacaktır. Programın beşinci günü yerde bekletilip nemini alan objenin torna aşaması öğretilecek ve obje tamamen kuruması için rafa bırakılacaktır. Altıncı gün ise, objenin kuruması için gereken bekleme süresi Selçuk'ta yer alan diğer kültürel varlıkların ziyaret edilmesi ile değerlendirilecektir. Artemis Tapınağı, Yedi Uyurlar Mağarası ve Şirince Köyü ziyaret edilecek ve Şirince Köyü'nde yöresel bir öğle yemeği organize edilecektir. Rafta kurutulan objenin rötuşlanması, objeye beyazlatıcı astarın sürülmesi ve objenin fırınlanması aşamalarının katılımcılara öğretilmesi, tur programının yedinci günü kapsamında yapılacak etkinlikleri oluşturmaktadır. Rötuşlanan ve beyaz astar ile kaplanan obje 950 derecede yirmi dört saat arak bir sonraki aşmaya hazır hale gelmektedir. Bu nedenle tur programının sekizinci günü farklı kültür gezileri ile değerlendirilecektir. Selçuk yakınlarında bulunan ve bölgedeki seyahat acentaları tarafından sıklıkla tur düzenlenen Priene Antik Kenti, Milet Antik Kenti ve Didim Apollon Tapınağı ziyareti, programın sekizinci gününü oluşturmaktadır. Programın dokuzuncu gününde ise, katılımcılara fırınlanan objelerin üzerlerine çizim yapılması, çizim yapılan objenin sırçalanması aşamaları öğretilecek ve sırçalanan objeler ikinci fırınlama aşamasına bırakılacaktır. 922 derecede ikinci kez fırınlanan objeler için gerekli olan yirmi dört saatlik bekleme süresi, onuncu günde organize edilecek olan Afrodisias Antik Kenti'nin ziyaret edilmesi ile değerlendirilecektir. Antik kent ziyareti ve bölgede organize edilecek yöresel bir öğle yemeğinin ardından katılımcılar atölyeye geri dönerek ürettikleri seramik objeleri teslim alacaklardır. Tur programı misafirlerin hava alanına transferi ile son bulacaktır.

SONUÇ

1980'li yıllar itibarı ile birbirinden farklı kavramlar olarak değerlendirilen kültür ve turizm olgularının aslında birbiri ile yakından ilişkili olduğu fark edilmeye başlanmış ve kültür turizmi birçok destinasyon için önemli bir ekonomik gelişme kaynağı olarak kabul edilmiştir. Kültür turizminin günümüzde kitle turizmi ile rekabet edecek güce sahip olmasında, küreselleşme karşısında bir kimlik ve farklılaşma kaynağı olarak kültüre olan ilginin artması, gelişmiş bölgelerde nüfusun

yaşlanması, postmodern tüketim anlayışının gelişmesi, gezmekten çok keşfetmek duygusu ile seyahatlerin gerçekleşmesi, somut olmayan kültürel miras kavramının oluşması, yeni teknolojiler ile diğer kültürlere ait bilgilere kolay ulaşılması ve destinasyonların kültürü bir imaj unsuru olarak kullanmaya başlaması gibi gelişmeler etkili olmuştur (OECD, 2009:19).

Kültür turizmi, bölge ekonomisine yeni istihdam alanları yaratmak, vergi gelirlerinde artış, yerel ekonomiyi çeşitlendirmek, ortaklıklar için fırsatlar yaratmak, yerel gelenekleri ve kültürü korumak, yerel halkta sürdürülebilir turizm bilincinin oluşmasına katkı sağlamak (OECD, 2009: 21), doğal yaşam alanlarını korunmak, yerel geleneklerin ve kültürün güçlendirilmesi, turizm mevsimini uzamasına katkı sağlaması, sürdürülebilir turizm için önemli bir form olması (Csapó, 2012) gibi önemli avantajlar sağlamaktadır. Kültürün turizm olgusunun önemli bir bileşeni olduğu ve turizm destinasyonlarının rekabet gücünü ve etkinliğin arttırdığı ortadadır. Fakat kültür turizminin yalnızca anıtları ve mekanları ziyaret etmekle ilişkili olmadığının aynı zamanda insana ait kültürel öğelerin tüketilmesini de içerdiğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Richards, 1999).

Her kültürel unsurun turistik ürün olarak değerlendirilemeyeceği dikkate alınarak, kültürel unsurların turistik ürün haline gelmesi için, imaj ve marka yaratılmalı ve planlı tanıtım çalışmaları yürütülmelidir. Bir kültür öğesi olan el sanatları bu noktada önemli bir turistik çekicilik olarak dikkat çekmektedir (Bayazit vd.,2012). El sanatları ürünleri turistik harcamalar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Can, 2013). El sanatları ürünlerinin turistik hatıra eşyası olarak satılması başlı başına bir gelir kalemi oluşmasına neden olabilmektedir (Öter,2010). Turistik ürün olarak en çok dikkat çeken geleneksel el sanatları arasında yer alan seramikçilik (Kahya, 2015:5), çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bugün hediyelik eşya kapsamında turistik bir ürün olarak karşımıza çıkan seramik objeler, bölge ekonomisine katkı sağlamanın yanı sıra geleneksel Türk el sanatlarının dünyaya tanıtılmasında da etkin bir role sahiptir (Öter, 2010). Kapadokya ve Selçuk Türk seramik sanatının turistik ürün olarak değerlendirildiği iki önemli destinasyon olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu destinasyonlarda yer alan seramik atölyelerinde turistler, Türk seramik sanatının örneklerini yansıtan objeleri satın alma fırsatı bulmanın yansıra demonstrasyonlar aracılığıyla seramik üretim aşamaları hakkında detaylı bilgiler elde edebilmektedir.

Ana amacı geleneksel el sanatlarının en önemli temsilcilerinden biri olan Türk seramik sanatının kültür turizmi açısından önemini ve potansiyelini ortaya koymak olan çalışma kapsamında Selçuk'ta yer alan seramik atölyeleri ziyaret edilmiş ve Türk seramik sanatı ve üretim aşamaları ile ilgili detaylı bilgilerin alındığı görüşmeler yapılmış ve elde edilen bilgiler doğrultusunda alternatif bir tur programı önerilmiştir. Tur programı bölgede yer alan seyahat acentalarının görüşüne sunulmuştur. Söz konusu program bölgedeki seyahat acentaları tarafından uygulanabilir ve yararlı olarak değerlendirilmiştir. On günlük bir organizasyonu kapsayan tur programı ile turistler, Türk seramik sanatının tarihçesi ve üretim aşamalarına ilişkin detaylı bilgiler elde edebilmenin yanı sıra, seramik bir objenin üretimine katılacak ve bölge ve çevresinde yer alan kültür varlıklarını ziyaret edebilmektedir. Tur programına katılan kişilerin bölgede on gün süreyle konaklayacak olmaları ve tur programının on iki ay uygulanabilir olması ise bölge turizmine sağlayacağı en önemli avantajlar olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan Selçuk alternatif turizm türleri açısından önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen, sahip olduğu potansiyeli etkin kullanmaktadır. İleride yapılacak olan bu tarz çalışmaların Selçuk turizmine farklı bir bakış açısı kazandıracağı ve faydalı olacağı düşülmektedir.

Günümüzde sosyal medya platformları, gezgin blogları, paylaşım siteleri gibi internet mecraları, kültür turistlerine seyahatlerini kişisel istek ve beklentilerine göre şekillendirme fırsatı sunmaktadır. Kültür turistlerinin eşsiz deneyim ve yaratıcı etkinlik talepleri, zamanla yeni destinasyonların kültür turizmine açılmasını, yerel halkın turizm faaliyetlerinin bir parçası olmasını sağlamış, kültür turistinin bu yaklaşımı tur operatörlerinin ve seyahat acentalarını da etkilemiştir. Büyük tur operatörlerinin yerini butik hizmet sunan ve kişiye özel seyahat programları oluşturan uzmanlaşmış acentaları almıştır (Rossitza, 2010). Çalışma kapsamında önerilen alternatif tur programının Selçuk'ta yer alan seyahat acentalarının kültür turizmine yönelik bir alanda uzmanlaşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Diğer yandan Selçuk'ta yer alan kültürel varlıklarının sayıca fazla olması bölge için bir avantaj sağlarken, sit alanlarının genişlemesine ve bölgeye olan yatırımın kısıtlı kalmasına neden

olmaktadır. Dolayısıyla bölge yeni konaklama tesisi yatırımına elverişli değildir. Söz konusu olumsuz durum ancak konaklama imkânlarının tam kapasiteyle tüm yıl boyunca kullanılması ile aşılabilir. Bu nedenle bölge için oluşturulacak alternatif turizm türleri, bölge turizmi açısından kurtarıcı olarak nitelendirilebilir. Turizm alanında en başarılı destinasyonların, kültür ve turizm arasında pozitif bir sinerji yaratabilen yerler olduğu unutulmamalıdır. Ancak söz konusu sinerji kendiliğinden var olmamakta, etkin bir kültür turizmi yönetimi ile oluşmaktadır. Kültür turizmi açısından önemli bir potansiyele sahip Selçuk açısından etkin bir kültür turizmi yönetimi için;

- Kültür turizmi kapsamında müzik, tiyatro, dans, el sanatları gibi unsurlar göz ardı edilmemeli,
- Kültür turizmi kitle turizminin tamamlayıcısı olarak değil başlı başına bir turizm şekli olarak değerlendirilmeli,
- Kültür turizmi kapsamında Selçuk'a yansıtan yerel markalar oluşturulmalı,
- Kültür turizminin gelişimine yönelik net bir politika geliştirilmeli,
- Sanatsal etkinlikler ve el sanatları yerel yönetim tarafından göz ardı edilmemeli,
- Kültür turistinin özelliklerini dikkate alan bir pazarlama anlayışı geliştirilmelidir.

Kültür turizminin özgünlüğün korunarak gelişmesi yönünde izlenecek stratejinin, bölgeye nitelikli turisti çekmede faydalı olacağı, özgünlükten uzaklaşmanın ise yarar sağlamaktan ziyade tek tipleşme nedeni ile bölgeye zarar vereceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Ağatekin, M. (1993). Cumhuriyet Sonrası Çağdaş Türk Seramik Sanatının Gelişimi ve Anlatım Dili Yönünden Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana Sanat Dalı, Eskişehir.

Ağatekin, M (2002). Dünya'da ve Türkiye'de çağdaş seramik sanatının oluşum süreci. *Anadolu Sanat*, S:12, ss:1-15.

Akgül, O. (2003). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Kültür Turizmi, Aphrodisias-Geyre Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Aksu, M. (2004). Turistlerin ve Destinasyonlarda Sunulan Kültürel Miras Arasındaki ilişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Troya Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm işletmeciliği Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Altınay, M. ve İstabullu Dinçer, F. (2017). Geleneksel el sanatlarının yaratıcı turizm kapsamında değerlendirilmesi, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4 (Special Issue1), 343-352.

Arınç, P. C. (2002). Selçuk'ta Kültür Turizmi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Atay Yolal, C. (2007). Başlangıcından Günümüze Kütahya Çinileri ve Çini Motiflerinin Seramik Yüzeylerde Yorumlanarak Uygulanması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana Sanat Dalı, Eskişehir.

ATLAS (2013). Cultural Tourism Research Project, www.tram-research.com/atlas/previous.htm adresinden 07.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Bayazit, M. ve Işık, İ. (2012). Geçmişten Günümüze Çini Sanatı ve Kütahya Çiniciliği, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,* 1(1), 892-898.

Bayazit, M., Ceylan, U. ve Saylan, U. (2012). Geleneksel el sanatlarının bölge turizmine etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi, *Journal of Life Sciences*, 1(1), 899-908.

Bulut, Z. (2006). Kemaliye (Erzincan) İlçesi ve Yakın Çevresinin Alternatif Turizm Kapsamında Rekreasyonel Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi.

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Can, M. (2013). Geleneksel Türk el sanatlarının turizme ve ekonomiye katkısı, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(2), 259-266.

Cohen, E. (1989). Alternative Tourism-A Critique, Towards Appropriate Tourism: The Case of Developing Countries. *Journal of Tourism Research*,12(2), 127-132.

Contu, M. (2006). Alternatif Turizm Çeşitleri ve Kızılcahamam Termal Turizmi Örneği. Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Csapó, J. (2012). The Role and Importance of Cultural Tourism in Modern Tourism Industry in Strategies for Tourism Industry – Micro and Macro Perspectives Edt. Kasimoglu M.pp.201-232, https://www.intechopen.com/books/strategies-for-tourism-industry-micro-and-macro-perspectives adresinden 12.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Demir, E. (2010). Kütahya Çini-Seramiklerinin Motif Özellikleri ve Seramik Bölümü Öğrencilerinin Bu Seramik ve Motiflerden Etkilenme Düzeyleri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana Sanat Dalı, Ankara.

Dağlı, Ş. Z. (1998). Geleneksel Türk Çini Sanatında Yeni Bir Form: Ebruli Çiniler. II. Uluslararası Çini Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Kütahya, 14-16 Ekim.

Diyarbekirli, N., Aslanapa O., Sözen M., Bakırer Ö., Öney, G., Yetkin Ş., Erginsoy Ü., vd. (1993). *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve (Eko) Turizm.* Ankara: Erk Yayını.

Erman, D. O. (2012). Türk seramik sanatının gelişimi: toprağın ateşle dansı. *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 5(1), 22-58.

Falk, J., Ballentyne, R., Packer, J., & Benckendorff, P. (2012). Travel and learning: A neglected tourism research area, *Annals of Tourism Research*, 39(2), 908-927.

Ismagilova, G., Safiullin, L. & Gafurov, I. (2015). Using historical heritage as a factor in tourism development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 188, 157-162.

İdilman, F (2000). *Açılış Konuşmaları*, 2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel El Sanatlarının Sanatsal, Tarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kahya, E. (2015). Kültür Turizminde Çini Sanatının Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kerstetter, D. L., Confer, J. J., & Graefe, A. R. (2001). An exploration of the specialization concept within the context of heritage tourism. *Journal of Travel Research*, 39(3), 267-274.

Küçükerman Ö. (1987). *Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi: Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası.* İstanbul: Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını.

Lohmann, M. & Mundt, J.W. (2002). Maturing Markets for Cultural Tourism: Germany And The Demand For The Cultural Destination in Tourism in Western Europe: A Collection Of Case Histories, Edt. Voase, R., pp. 213-225, UK: CABI Publishing.

Mckercher, B. & Cros, H. (2002). *Cultural Tourism, The Partnership Between Tourism And Cultural Heritage Management,* New York: The Hawort Pres.

Mutlu, H. S. (2007). *Zamanın Çarkında Anadolu'da Seramik*. Eskişehir: Anadolu Sanat Yayınları.

Mülayim Oral, E. (2007). Bir seramik duayeninin ardından: Füreya Koral, *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü Dergisi*, 22, 100-111.

OECD (2009). The Impact of Culture on Tourism. https://www.oecd.org/cfe/tourism/theimpactofcultureontourism.htm adresinden 12.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Ontario Cultural and Heritage Tourism Product Research Paper (2009). http://www.mtc.gov.on.ca/en/publications/Ontario_Cultural_and_Heritage_Tourism.pdf adresinden 07.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Önal, İ. (2003). Koruma kültürü ve etik kurallar, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, (423), 27-28.

Öney G., Erginsoy Ü (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Öter, Z. (2010). Türk el sanatlarının kültür turizmi bağlamında değerlendirilmesi, *Milli Folklor Dergisi*, 11 (86), 174-185.

Özberk, Ö. ve Çevik, S. (2018). Somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olarak geleneksel el sanatları: Gönen ilçesinin yaşayan mirası, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 588-603.

Özgürel, G., Alkan, Ö. Ve Karaman, M. (2016). Sanat köylerinin kırsal turizm açısından önemi: Dibeklihan Kültür ve Sanat Köyü örneği, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi,* 6(2), 89-94.

Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu. İ. (2002). Gelişmekte olan ülkeler için alternatif turizm faaliyetleri üzerine teorik bir çalışma, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 183-195.

Partners in Tourism and Travel Industry Association of America (2002). Americans for the Arts, www.in.gov/arts/files/AFTA_CulturalTourism2002.pdf adresinden 07.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Richards, G. (1999) Culture, Cultural Tourism and Identity. Netherlands.: Tilburg University.

Richards, G. (2001). Cultural Tourists or a Culture of Tourism: Developments in the European Cultural Tourism Market in Innovations in Cultural Tourism Edt. Butcher, J. pp.1-9, Tilburg: ATLAS.

Rossitza, C-O. (2010). The Cultural Tourism in 2010: Trends, destinations and business outlook, www.culturalrealms.com/2010/01/culturaltourism2010forecast.html#ixzz1l2iVkcQ adresinden 07.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Sarıkaya Hünerel, Z. ve Er, B. (2012). Halk kültürünün tanıtılmasında el sanatlarının yeri ve önemi, *Batman University International Participated Science and Culture Symposium***,** Batman.

Selçuk Belediyesi (2019). Selçuk'a Dair, http://selcuk.bel.tr/icerik/24/40/selcuka-dair.aspx adresinden 07.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Selçuk Kaymakamlığı (2019). İlçemiz, http://www.selcuk.gov.tr/ilcemiz adresinden 07.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

ÇEKÜL Vakfı Tariki Kentler Birliği (2012). Sürdürülebilir Kültür Turizmi İçin Kamu-Yerel-Sivil-Özel İşbirliği, http://www.tarihikentlerbirligi.org/wp-content/uploads/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirK%C3%BClt%C3%BCrTurizmi_2012-Ekitap.pdf adresinden 07.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Turhan, M. (1994). *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Teknik*), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

TÜRK TURİZMİNİN KURUMSALLAŞMA GİRİŞİMLERİNE BİR ÖRNEK: OTELCİLER CEMİYETİ (DERSAADET UMUM HANCI VE OTELCİ ESNAFI CEMİYETİ)

BÖLÜM 18

Emrah ÇETİN[1]

[1] Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Bartın/Türkiye. emrahc@bartin.edu.tr

GİRİŞ

Yakın dönem dünya tarihine bakıldığında siyasi, iktisadi ve toplumsal hayatı derinden etkileyen önemli olayların yaşandığı görülür. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkeleri ve Amerika'da yaşanan sanayileşme hamlesi, dünyanın geri dönülemez bir biçimde yeni bir boyuta geçişine neden oldu. Sanayileşme, üretim ekonomisinden tüketim ekonomisine geçiş sürecini başlattığı gibi yeni bir sınıf olarak işçi sınıfını ortaya çıkarması bakımından da sosyal ve toplumsal açıdan derin bir etki yarattı (Küçükkalay, 1997: 51; Çetin, 2002: 88-89). Sanayileşmenin getirdiği iktisadi ve sosyal değişim turizm üzerinde de etkili oldu. Bu değişim turizmi yalnızca aristokrat sınıfa ait bir etkinlik (Cook vd., 2016: 11; Kozak vd., 2000: 31-32; Kozak, 2013: 9) olmaktan çıkarıp çok daha geniş halk kitleleri ile buluşturdu: özellikle orta sınıf burjuvazi ve yeni gelişim gösteren işçi sınıfı ile. Sanayileşme bu iki sınıfın ekonomik gelişim düzeylerini yükseltmesi itibariyle -ki bu durum her ne kadar ilerleyen süreçte yalnızca burjuvazi lehine gelişen bir yöne evrilip yeni bir sınıfsal çatışma alanı olarak burjuva-işçi sınıfı çatışmasını doğuracak olsa da- seyahat aktivitelerine katılımlarına daha fazla imkan sağlaması bakımından turizmin gelişimini hızlandırdı. Sanayileşmenin bir sonucu olarak ekonominin gelişmesi ve sermaye birikiminin sağlanması bireyleri turizme yönlendirdi. Ayrıca ortalama yaşam sürelerinin uzaması ve satın alma gücünün artmasıyla birlikte kişi başına düşen gelirlerden turistik tüketim için ayrılan pay yükseldi. Bununla birlikte işçi sınıfına dönük olarak sendikal hareketlerin başlamasıyla birlikte işçiler yeni kazanımlar elde etti. İşçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücret ve çalışma sürelerinin işçiler lehine gelişmesi, yıllık ücretli izin hakkı tanınması gibi gelişmelerle birlikte birtakım yasal kazanımlar elde etmiş ve belirli bir ekonomik düzeye sahip olan insanlar daha fazla seyahat etmeye başladı (Usta, 2001: 25-26; Kozak vd., 2000: 33-35).

Sanayi Devrimi ile birlikte yaşanan teknolojik ilerlemeler ulaşım sistemlerinin gelişimini sağladı. Buharlı gemiler ve demiryollarının küresel ulaşım sistemine dahil edilmesi bu alanda büyük bir devrim niteliğindeydi. Bu gelişmelere paralel olarak seyahat sürelerinin büyük ölçüde kısalmasının yanı sıra ulaşım maliyetleri de önemli oranda azaldı. Ulaştırma teknolojisindeki gelişmeler daha hızlı ve daha düşük maliyetli ulaşım olanakları tanıdığından zamanı ve mali gücü sınırlı insanların da turizm hareketlerine katılmasını sağladı (Usta, 2001: 25-26; Var, 2004: 4; Kozak vd., 2000: 33-35). Bu açıdan değerlendirildiğinde; Sanayi Devrimi

ile birlikte ulaşım sistemlerinde yaşanan ilerlemelerin turizmin gelişimini büyük oranda etkilediğini söylemek mümkündür.

Şüphesiz ki siyasi, iktisadi ve toplumsal düzeni etkileyen en önemli gelişmelerden biri de Fransız İhtilali'dir. Fransız Devrimi ile birlikte feodal düzenden doğan sosyal ve hukuki ayrıcalıkların ortadan kalması, adalet, eşitlik, toplumsal ve bireysel özgürlük düşüncelerinin gelişmesi, devlet ile toplum arasında yeni bir "sosyal sözleşme"nin yapılmasını gerekli kıldı. Bu ihtiyaçtan doğan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile her vatandaş, evrensel insan haklarına ve özgür biçimde yaşama iradesine sahip bireyler olarak kabul edildi (Duman, 2008: 104-105; Çetin, 2002: 92). Sanayi Devrimi, yeni bir sınıf olarak işçi sınıfını yarattığı, ekonomide ve ulaşım teknolojisindeki hızlı ilerleme ile insanların daha fazla seyahat etmelerine imkan tanıdığı ve bu yönüyle turizmi olumlu yönde etkilediği gibi, Fransız İhtilali de yeni egemen sınıf olarak burjuvaziyi ortaya çıkardı. Burjuva sınıfı temsilcilerinin uzak ülkelere gidip gezmek ve eğlenmek düşünceleriyle daha çok seyahat etmeye başlamaları turizmin gelişimini önemli ölçüde etkiledi (Yılmaz, 2007: 26). Ayrıca ihtilalin getirdiği yeni sosyal ve hukuksal anlayış çerçevesinde kişisel hak ve hürriyetlerin korunması ve buna bağlı olarak özgürlük düşüncesinin bireyler üzerindeki gelişimiyle birlikte seyahat özgürlüğü kavramı gelişti. Yurtdışına seyahat eden kişi sayısının artmasıyla birlikte birçok Avrupa devleti seyahat edenler için pasaport bulundurma mecburiyeti getirdi (Eralp, t.y.: 16).

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin meydana getirdiği siyasi, iktisadi, toplumsal ve teknolojik dönüşümün ardından turizm seyahatleri yalnızca aristokrat sınıfa özgü bir etkinlik olmaktan çıkıp, orta düzey gelire sahip insanların da yararlanabildiği bir aktivite haline geldi. Daha kalabalık insan kitleleri seyahat imkanına sahip oldu. Bu değişimle birlikte ilk defa grup seyahatleri başladı. 1841 yılında İngiliz Thomas Cook'un düzenlenen bir kongre için sayıları 500'ü aşan bir grubu trenle Leicester'den Loughboroug'a götürüp getirmesi, ilk toplu seyahatin başlangıcı oldu. Bu ilk denemesinin başarıyla sonuçlanması ve ilgi görmesinden cesaret alan Cook, sürekli yeni turlar geliştirdi. Londra'da gezi ve fuar kulüplerinin kurulmasına öncülük etti. Bu gelişmelerle birlikte insanların seyahat etme düşüncelerinin artmasının ardından "gezi için para biriktirme" devri de başlamış oldu. 1855'de Paris'te düzenlenen Dünya Fuarı, Cook'a yurtdışına da tur düzenleme fırsatı verdi. Cook, 1856'da Anvers, Brüksel, Köln, Frankfurt, Heildelberg, Strasburg, Paris

ve Southampton'u kapsayan ilk Avrupa turunu düzenledi. Cook'un seyahat acentesi, 1860'da teşkilatını Fransa, İsviçre, Hollanda, Avusturya ve Almanya'ya kadar yaymayı başardı. 1872'de ilk kez dünya turu düzenledi. Cook'un tur biletleri ve belirli yolculuklar için derlediği, konaklama ve yeme-içme hakkında bilgi veren kupon kitapları, gezileri daha kolay ve ucuz hale getirdi. Cook'un firması, Thomas Cook&Son, uluslararası turizm organizasyonunda öncü oldu. Daha sonradan kurulacak olan büyük ölçekli acentelere örnek oluşturdu. Bu arada Amerika'da 1848'de "American Express Company" ve 1896'da "Wagons-Lift" isimli firmalar turizme dönük çalışmalara başladı (Kozak vd., 2000: 35; Olalı ve Timur, 1988: 53; Usta, 2001: 31).

Görüldüğü üzere, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin bilim, siyaset, toplum ve ekonomi üzerinde yarattığı değişimler turizmin gelişimine olanak sağladı. Tarihsel süreç içerisinde turizmin gelişmesine etkide bulunan "gelir düzeyinin yükselmesi", "boş zamanların artması", "insan ömrünün uzaması ve nüfus artışı", "teknolojik gelişmeler", "ücretli tatil", "sosyal güvenlik", "seyahat özgürlüğü" gibi unsurlar Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin birer sonucu olup, bunların her birisi çağdaş turizmin ortaya çıkmasını sağlayan öğeleri oluşturdu (Kozak vd., 2000: 35-36).

1. Osmanlı Devleti'nde Turizmin Gelişimi ve Turizm Faaliyetlerini Düzenlemeye Yönelik Girişimler

Dünyada turizmin gelişmesi noktasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın önde gelen başkentlerinde düzenlenen sergi ve fuarların önemli katkısı oldu. Londra, Paris, Viyana gibi şehirlerde düzenlenen sergi ve fuarlar binlerce insanın başka ülkelere seyahat etmesine vesile olduğundan bu dönemde turizmin gelişiminde büyük rol oynadı. Avrupa devletlerinin artan üretimlerine pazar ve hammadde kaynakları bulmak amacıyla düzenledikleri bu sergilerin ilk örneği, Avrupa'nın en güçlü sanayi ülkelerinden olan İngiltere'nin girişimleriyle 1851 yılında Londra'da açılan Dünya Fuarı oldu. Sergiye Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Belçika, Hollanda, İspanya, Portekiz, Prusya, Rusya, Hindistan gibi ülkelerden binlerce insan katıldı. Osmanlı Devleti de bu konuda yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek Dünya Fuarı'na katılan devletlerarasındaki yerini aldı. Bu hususta, Ceride-i Havadis Gazetesi'nin 24 Zilkade 1266 (1 Ekim 1850) tarihli nüshasında yayımlanan bir hükümet bildirisinde; imparatorluğun sergiye katılma

amacı, ülke topraklarının verimliliğini göstermek, Osmanlı tebaasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki kabiliyetini kanıtlamak ve hükümetin ülkenin gelişmesi yolunda sarf ettiği gayreti ortaya koymak olarak ifade edildi (Önsoy, 1983: 195). Tanzimat dönemiyle birlikte çağdaşlaşma çabalarını artıran Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki uluslararası etkinliklerden uzak kalması, Avrupa'nın dört bir köşesinde düzenlenen sergi ve fuarlarla ilgilenmemesi düşünülemezdi. Nitekim Osmanlı Devleti, bu fuarlardan birçoğuna katıldı ve bu organizasyonların başladığı 1851 yılından sadece 12 yıl sonra, kendisi de İstanbul'da uluslararası bir fuar organize etme başarısını gösterdi (Kanca, 2013: 162). 27 Şubat 1863'te İstanbul Atmeydanı'nda açılan Sergi-i Umumi-i Osmani'ye, İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan birçok kişi katıldı. Sergi, Avrupa'da büyük ilgi uyandırdı. Başta Viyana olmak üzere çeşitli Avrupa şehirlerinden aralarında gazeteci, iş adamı ve fabrikatörlerin de bulunduğu gruplar sergiyi gezmek üzere İstanbul'a geldi. Bunlar aynı zamanda Osmanlı topraklarını toplu halde ziyaret eden ilk turist kafileleriydi. 1863 Nisan ayı başlarında gelen 142 kişilik bir grubu 450 kişilik başka bir grup takip etti. Sonuncu kafile İstanbul'da beş gün kaldıktan sonra İzmir'e geçerek deniz yoluyla ülkelerine döndü. Viyana'dan gelen başka bir grup ise iki gün sergiyi gezdikten sonra İstanbul'un tarihi yerlerini ve Boğazları gezmek maksadıyla bir müddet daha burada kaldı. Ayrıca çeşitli Fransız ve İngiliz kafileleri de gruplar halinde İstanbul'a seyahatler düzenledi (Önsoy, 1983: 233).

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde sahip olduğu topraklar tarihi-kültürel özellikleri ve doğal güzellikleri ile birer çekim merkezi olarak Avrupa'nın başta gelen turizm merkezleri olmaya adaydı. Bununla birlikte Mekke, Medine ve Kudüs gibi tüm kutsal dinler için önemli şehirlere sahip olması da Osmanlı topraklarına yönelik seyahat taleplerini artıran başlıca nedendi. 19 yüzyılda Osmanlı topraklarında yoğunluk kazanan misyonerlik faaliyetleri devlet için pek çok olumsuz sonuç doğurmuş olsa da Osmanlı turizminin gelişimini sağlayan etmenlerden birisi olduğu söylenebilir. Osmanlı topraklarının dört bir tarafında çalışan misyonerlerin yazdıkları raporlar, kitaplar ve gazete yazılarının pek çok Avrupa ülkesinde yayımlanmasının ardından Osmanlı topraklarına karşı duyulan ilgi daha da arttı. Bu da Osmanlı ülkesini ziyaret eden turist sayısının giderek artmasına neden oldu (Nance, 2007: 1056-1058). Bununla birlikte Osmanlı topraklarının halen büyük oranda yeterli ulaşım altyapısına sahip olmaması, turizm alanında yeterli yatırım yapılmaması

ve güvenlik sorunları gibi nedenlerden dolayı turizme yönelik faaliyetler ya Mekke, Medine, Kudüs gibi dini seyahate dönük şehirlerle ya da İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman kentleri ile sınırlı kaldı. Turistik seyahatler imparatorluğun geneline yayılacak şekilde yaygınlaşmamış olsa da yukarıda bahsi geçen şehirler yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha fazla sayıda turist çekmeye başladı. Artan taleple birlikte yeni konaklama tesisleri, lokantalar, eğlence yerleri, seyahat acenteleri gibi ihtiyaçlar doğdu. Özellikle İstanbul ve İzmir gibi liman kentlerinde giderek artan sayıdaki turistlerin ulaşım, konaklama, yiyecek, eğlence vb. ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni tesisler oluşturulmaya başlandı (Özdemir, 2011: 90).

Osmanlı şehirlerinin turizm potansiyellerinin artması yerli ve yabancı yatırımcıların ilgisini çekmeye başladı. Bu maksatla bazı girişimciler hükümete başvurarak yapacakları yatırımlar için izin almaya çalıştı. Bunlardan birisi olan İngiliz Cems Misiri, 1864 senesinde hükümete başvurarak, Beyoğlu ve İstanbul'daki çeşitli tarihi bölgelerde yapılacak oteller için "Osmanlı Otelleri Kumpanyası" adıyla bir şirket kurulması hususunda ruhsat verilmesi talebinde bulundu (BOA. İ.MVL. , 529/23721, 10 Şevval 1280/19 Mart 1864) ve gerekli izinleri aldı (BOA. İ.MVL. , 529/23721, 10 Zilkade 1281/6 Nisan 1865). Özellikle 1883 yılında "Orient Express"in ilk seferine başlayarak, yarım düzine ülkeden geçip Avrupa ile İstanbul'u bağlamasıyla birlikte Osmanlı topraklarının turizm potansiyeli daha da arttı (Özdemir, 2011: 90). Taşımacılıkta meydana gelen gelişmeler yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarında yatırım yapmasını teşvik etti. Bilindiği üzere 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına Avrupa sermayesinin girdiği ilk bölge Batı Anadolu'ydu. Burada İngilizlerin yatırımıyla İzmir-Aydın demiryolu inşa edildi (Kurmuş, 2012: 80). Söz konusu demiryolu bir taraftan Osmanlı topraklarını Batı kapitalizmine açması diğer yandan ise bölgenin iktisadi açıdan kalkınması noktasında önemli katkılar sağlaması bakımından birbiriyle tezat oluşturan iki ayrı sonuç doğurdu. Tüm Batı Anadolu bölgesi için büyük önem taşıyan bu demiryolu en çok da İzmir'in gelişimine ve ticari potansiyelinin artmasına hizmet etti. Başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu kentlerinin pek çoğu turistik seyahatler için birer merkez haline geldi. Buna paralel olarak yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir'de bulunan konaklama tesislerinin sayısında hızlı bir atış oldu. Ulaşım alanındaki yatırımların turizm üzerindeki olumlu etkisine dair örneklere başka bölgelerde de rastlamak mümkündür. Örneğin;

Rusçuk-Varna demiryolunun inşasının ardından bölgedeki ticari faaliyetler ve nüfusun arttığı, bu kentlere gidip gelen kişi sayısının da hızla yükseldiği görülmektedir. Bu durum Varna'da konaklama tesislerine duyulan ihtiyacı daha da artırdı. Artan talebi karşılamak için Tuna valisi Mithat Paşa'nın da çabalarıyla hisse senetlerinden teşekkül eden bir şirketin kurularak Varna'da otel yapılmasına karar verildi. Dört yüz hisseden oluşan şirketin sermayesi 4.000 liraydı (Akyıldız, 2005: 96-98). Bu örneklerde de görüleceği üzere Osmanlı topraklarında ulaşım olanaklarının gelişimi ve Avrupa sermayesinin Osmanlı ülkesine yönelişi turizmin gelişimine katkı sağladı.

Bu gelişmelere paralel olarak konaklama sektöründe de önemli adımlar atıldı. 1841 yılında İstanbul'da Avrupa standartlarına sahip ilk otel olma özelliğini taşıyan Otel d'Angleteer açıldı. Bunu 1892'de açılan Büyük Londra Oteli ve 1895 senesinde kurulan Pera Palas izledi. Söz konusu işletmeler bu dönemde Avrupa standartlarına sahip otellerin başında geliyordu. Bunların yanında Petersburg, Paris, Univers, Grande Bretange, Bizans, Orient, Elysee Françis, Grand Balcon, Tokatlıyan, Hotel de Quatre Nations, Hotel de France, Hotel de Londre, Grand Hotel de Luxembourg, Hotel de Vienne, Hotel Imperial, Hotel Bristol, Peşte ve Tobias otelleri de bu dönemin otelleri arasında yer alıyordu (Yılmaz, 2007: 33; Deleon, 1993: 68). Bununla birlikte özellikle İstanbul'un turizm potansiyelinin artmasına bağlı olarak Osmanlı topraklarını Avrupa'ya tanıtmak için birtakım girişimler ortaya çıktı. Örneğin; her başkentte yaptıkları seyahati kısaca anlattıkları "Enrot" isimli bir gazete çıkartan ve gezi için 1895 yılında İstanbul'da bulunan Fransız gazeteciler Papliyo ve Lerova, İstanbul'u tanıtacak bir gazete çıkarmak için hükümetten izin istedi. Yapılan incelemelerin ardından gazetenin basımından önce kontrol edilmesi şartıyla kendilerine onay verildi (BOA. DH.MKT. , 386/73, 26 Zilhicce 1312/20 Haziran 1895). Ayrıca 1898 senesinde İstanbul'un tarihi ve turistik yerleriyle coğrafya ve topografyasından bahseden "İstanbul Rehberi" isimli kitabın basımına çalışıldı (BOA. MF.MKT. , 388/52, 24 Şevval 1315/18 Mart 1898). Bu gelişmeler Osmanlı ülkesinin tanıtımı dolayısıyla turizmin gelişmesi noktasında son derece önemliydi.

Osmanlı Devleti'nde turizmin gelişimine paralel olarak otel ve konaklama yerlerinin sayısı hızla artmaya başladı. Bunun üzerine otel ve konaklama yerlerine dair birtakım yasal düzenlemelerin yapılması zorunluluk haline geldi. Gerek bunların kuruluşu ve işletmesi gerekse konaklayacak turistlerin kayıt altına alınması ihtiyacını karşılamak adına

bazı düzenlemeler yapıldı (Çetin, 2018: 65). Bu doğrultuda 1887 yılında, İstanbul ve çevresindeki konaklama faaliyetlerini kontrol altında tutmak ve bunlara düzen vermek maksadıyla "Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de Bulunan Otel ve Misafirhâneler Hakkında Talimattır" başlıklı 11 maddelik bir talimatname çıkarıldı (BOA. ŞD. 2568/9, 8 Receb 304/2 Nisan 1887). Bu düzenlemede görülen eksikliklerin giderilmesi amacıyla 1895 yılında aynı adla 9 maddelik bir başka talimatname daha hazırlandı (BOA. HR. İD. , 178/43, 14 Ramazan 312/11 Mart 1895; BOA. HR.HMŞ.İŞO. , 60/26, 14 Ramazan 312/11 Mart 1895; Düstûr, 1939: 1565-1566; Düstûr, 1335: 187-188). Söz konusu düzenlemelerle otel ve konaklama yerlerinin açılması, işletilmesi, misafirlerin kayıt altına alınması vb. konular yasal bir zemine oturtulmaya çalışıldı. Otel ve misafirhanelere dair düzenlemelerin temelinde güvenlik endişesi yatıyordu. Başkent İstanbul başta olmak üzere Osmanlı şehirlerine gelen yabancılar arasında devlete zararlı faaliyetlerde bulunanlar olduğu düşünülüyordu. Bunların kayıt altına alınarak tespit edilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Bu doğrultuda otel ve misafirhanelerde konaklayan turistlerin isim, şöhret, eşkâl ve geliş tarihlerinin belirlenmesi için konaklama yerlerinin sahipleri tarafından birer defter tutulması gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca otel ve misafirhane sahipleri, şüpheli bir kişi ya da olayla karşılaştıklarında durumu derhal polis müdüriyetine bildirmeleri noktasında tembih ediliyordu. Bununla birlikte güvenlik güçlerinden istasyonlar, meydanlar ve turistik merkezler gibi kalabalık yerlerde daha dikkatli davranmaları ve aylık olarak ne kadar turistin gelip gittiğini gösteren bir istatistik defteri tutmaları isteniyordu (BOA. DH.MKT. , 1794/69, 1 Kanunuevvel 306/13 Aralık 1890; BOA. DH. MKT. , 1819/46).

Osmanlı Devleti’nde turizm faaliyetlerini düzenlemeye yönelik girişimlerden birisi de iç ve dış seyahatlerin kontrol altına alınmasına yönelikti. 19. yüzyılda Avrupa’daki örneklerine benzer şekilde Osmanlı Devleti’nde de iç ve dış seyahatleri düzenlemek için birtakım kurallar belirlendi. Tanzimat'ın ilanından önce yapılan düzenlemelerle ülke içerisinde seyahat edeceklerin "Mürûr Tezkeresi" adı verilen bir izin belgesi alması zorunlu hale getirildi (Turna, 2014: 392-393). 10 Şubat 1841 tarihinde çıkarılan "Men-i Mürûr Nizâmnâmesi" adlı yönetmelikle iç seyahatin düzenlenmesi noktasında uygulanmakta olan kurallar yasal bir zemine oturtuldu (Çadırcı, 1993: 172-173). Ayrıca bu dönemde yabancıların Osmanlı sınırları içerisinde pasaport taşımalarını öngören bir

düzenleme yapıldı. 14 Şubat 1867 tarihinde "Pasaport Odası Nizâmnâmesi" adı altında çıkarılan yönetmelikle dış seyahatin düzenlenmesine çalışıldı. Buna göre; Osmanlı sınırlarına girecek ya da dışına çıkacak herkesin bir pasaport bulundurması zorunlu hale getirildi (Çadırcı, 1993: 178). Osmanlı Devleti'nde iç ve dış seyahatleri düzenlemek için yapılan tüm bu çalışmaların temelinde iç güvenliğin sağlanması düşüncesi yatıyordu. Zira bu dönemde devlet oldukça hassas bir süreçten geçiyordu. Özellikle 1878 Berlin Antlaşması'yla başlayan dönemde iç ve dış politikada yeni bir dönemece girilmişti. Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi Makedonya'da Avrupa devletlerinin denetiminde reformlar yapılmasını 63. maddesi ise Doğu Anadolu vilayetlerinde idari reformlar yapılmasını öngörüyordu. Böylelikle yeni dönemde Osmanlı siyasetinin merkezine Doğu Anadolu'da "Ermeni Meselesi", Balkanlar'da ise "Makedonya Meselesi" oturacaktı (Özbek, 2004: 71). Osmanlı hükümeti, bu meselelerin Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hale gelmemesi için özel bir çaba sergiliyordu. Bunun için de iç güvenliğin sağlanması zorunluluk olarak görülüyordu.

Osmanlı Devleti'nde turizmin gelişimine paralel olarak konaklama alanları ile iç ve dış seyahate dair yapılan düzenlemeler turizm faaliyetlerinin belirli bir düzen içerisinde yürütülmesine yönelikti. Bu kapsamda ele alınan bir diğer konu ise turist rehberliği meselesi idi. Özellikle İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde turist sayısının artmasıyla birlikte bunlara rehberlik edecek yeterli bilgi ve donanıma sahip turist rehberi bulunması konusunda sıkıntılar yaşanmaya başlandı. Bu konuyla ilgili problemleri gidermek ve turist rehberliği işini belirli kurallara bağlamak için ilki 17 Kasım 1890'da, ikincisi 11 Mart 1895'te olmak üzere "Seyyahine Tercümanlık Edenler Hakkında Nizamname" (*Düstûr*, 1. Tertip, Cilt: 6, 1939: s. 784-785; 1. Tertip, Cilt: Mütemmim: 188-189) adıyla iki ayrı düzenleme yapıldı. Böylelikle turist rehberliği belirli kurallara bağlanarak profesyonelce yürütülecek bir iş haline getirildi. Şüphesiz ki atılan bu adımlar da Osmanlı turizminin gelişime önemli katkılar sağladı.

Dünyada turizmin gelişimine paralel olarak 19. yüzyılda Osmanlı turizmi de önemli bir ivme kazandı. Osmanlı ülkesine gelen turist sayısının artması konaklama tesislerine olan talebin artmasına neden oldu. Bu doğrultuda başta İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman kentleri olmak üzere pek çok büyük Osmanlı şehrinde yeni konaklama tesisleri açılmaya başladı. Gerek ülkeye gelen turist sayısının artması gerekse yeni

otellerin açılması hükümeti bu alanda birtakım yasal düzenlemeler yapmaya yöneltti. Turizm faaliyet ve hizmetlerini düzenlemek için "Men-i Mürûr Nizâmnâmesi", "Pasaport Odası Nizâmnâmesi", "Seyyahine Tercümanlık Edenler Hakkında Nizamname", "Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat" gibi çeşitli hukuki ve idari düzenlemeler yapıldı. Bununla birlikte otel ve konaklama tesislerinin çoğalması hem turizm alanında çalışan insan sayısının artmasına hem de bu alanda bir esnaf teşkilatının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu doğrultuda 23 Ocak 1915 tarihinde İstanbul'da "Otelciler Cemiyeti" adıyla bir dernek kuruldu (Toprak, 2004: 6). Cemiyet, daha sonra isim değişikliğine giderek "Dersaadet Umum Otel ve Hancı Esnafı Cemiyeti" adını aldı.

2. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Esnaf Cemiyetlerinin Teşekkülü

Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönem esnaf cemiyetlerinin yapısı ve işlevi ile toplumsal, ekonomik ve siyasi hayata etkileri 18. yüzyıldan itibaren değişiklik göstermeye başladı. Bu döneme değin sosyo-ekonomik hayat üzerinde önemli etki ve katkıları olan esnaf cemiyetleri işlevselliklerini ve etkinliklerini kaybetti. Klasik dönemin esnaf cemiyetleri liberal birer teşekkül olmaktan çok uzaktı. Daha çok pazarı, fiyatları ve çalışanları kontrol edip denetleyen bir kurumsal yapıya sahipti. Esnaf cemiyetlerinin kuruluş ve işleyişi de sıkı kurallara bağlanmıştı. Cemiyet kurmak iktidardan izin almayı gerektirdiği gibi üye olmak da izne tabiiydi (Barkan, 1985: 39-46).

Tanzimat sonrası modern anlamda ilk sivil toplum kuruluşu 1856'da kurulan "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane" dir. Bunun modern bir sivil toplum kurumu olarak değerlendirilmesinin temel sebebi Batı'da olduğu gibi, derneğin ilkelerinin belirlenerek bir tüzükte kaydedilmesi ve yayımlanmasıdır. Bu dönemde kentlerde ticaretin gelişmesiyle birlikte yabancı ve gayrimüslim tüccarlar çeşitli ticaret dernekleri kurmuşlardır. Ayrıca başta İstanbul olmak üzere gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı kentlerde eğitim ve yardımlaşma dernekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Batı'daki sivil toplum örgütlerine benzer cemiyetler 1860'lı yıllardan itibaren artmıştır. Bununla birlikte esnaf örgütleri ve tarikatlar dışındaki örgütlenme türleri için herhangi bir kanun ya da düzenleme yoktur. Bu amaçlar dışında kurulan yapılanmalar veya cemiyetler 1857 Ceza Kanunnamesine göre yasaktır. Bir derneğin

yasal olması için padişah iradesi gereklidir. I. Meşrutiyet devrinde kurulan derneklerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bunda II. Abdülhamit'in baskıcı tutumunun da rolü vardır. Bu dönemde daha çok yurtdışı örgütlenmelerin de olduğu gizli, illegal cemiyetlerin kurulduğu görülmektedir (Arslan, 2010: 57-60).

Her ne kadar Tanzimat döneminden itibaren sosyal haklar alanında birtakım olumlu gelişmeler ortaya konulsa da cemiyet kurma hak ve özgürlüğünü elde etmek için Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar beklemek gerekti. Kanun-ı Esasi'nin "Tebaa-i Osmaniyenin Hukuk-ı Umumiyesi" (Osmanlı vatandaşlarının kamu hakları) başlıklı ikinci bölümü kişisel hak ve özgürlükleri gözeten hükümler içeriyordu. Ancak hukuki ve siyasal yaptırımların olmayışı bu hak ve özgürlüklerin işlerlik kazanmasını önlüyordu. Diğer bir ifadeyle, Kanun-ı Esasi, kişi hak ve özgürlüklerini gözetecek anayasal bir hüküm, kurum ya da mekanizma getirmediği gibi aksine kişilere tanınan hak ve özgürlüklerle bağdaşmaz hükümlere yer veriyor, gereğinde bu hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak güç odaklarını da bünyesinde taşıyordu. Bunun en somut örneği; padişaha, polis tahkikatı sonucunda devlete zararlı gördüğü kişileri Osmanlı topraklarından sürme hakkını tanıyan anayasanın 113. maddesi idi (Toprak, 1985: 205-206).

Osmanlı toplumunda dernek kurma hak ve özgürlüğü II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan hürriyet havasının bir sonucu olarak gelişim göstermiştir. II. Meşrutiyet'le birlikte, hiçbir yasal sınırlama tanımaksızın kendiliğinden kurulan dernekler 16 Ağustos 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu'yla meşruiyet kazanmıştır. Bunun hemen ardından 21 Ağustos 1909 tarihinde anayasaya eklenen madde ile cemiyet kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır. Kanun-ı Esasi'de cemiyetlerle ilgili hükümler 120. madde ile düzenlenmiştir. Buna göre birtakım sınırlamalar dışında dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal açıdan tanınmıştır. Genel adaba, devletin bütünlüğüne ters düşen, hükümetin değiştirilmesini, Osmanlı ülkesindeki etkin unsurları siyasal bakımdan ayırıcı amaçları olan dernekler yasaklanmıştır. Ayrıca "kavmiyet ve cinsiyet" isimlerine ve ilkelerine dayanan cemiyetlerin faaliyetleri de önlenmiştir (Toprak, 1985: 205-206).

1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na göre; dernek kurmak için önceden izin almak gerekmiyordu. Ancak gizli cemiyet kurmak yasaklanmıştı.

Kurulan cemiyetin idare merkezi İstanbul'da ise Dahiliye Nezareti'ne, taşrada ise mahalli idareye, cemiyetin unvanını, amacını, idare merkezini, yöneticilerinin isim, meslek ve ikametgâhlarını içeren bir beyanname verilecek, karşılığında bir ilmühaber alınacaktır. Ayrıca beyannameye, resmi mühürle tasdik edilmiş cemiyetin kuruluş nizamnamesinden iki adet eklenecekti. Herhangi bir cemiyete üye olabilmek için yirmi yaş sınırı konmuştu. Ayrıca adayın bir cinayetle mahkum ve medeni haklardan mahrum olmaması gerekiyordu. Cemiyet merkezinde en az iki kişiden oluşacak bir idare heyeti bulunacaktı. Varsa şubelerde de merkeze bağlı birer idare heyeti teşkil edilecekti. İdare heyetleri, üyelerin kimlik bilgilerini ve kayıt tarihlerini, idare heyetinin aldığı her türlü karar, yazışma ve tebligatı, cemiyete ait gelir ve giderleri kaydedeceklerdi. Gerektiği takdirde incelenmek üzere bu defterleri adli ve mülki makamlara göstereceklerdi (Toprak, 1985: 206-207).

Meşrutiyet yıllarında kurulan cemiyetler, a) siyasal, b) fikir-eğitim-kültür, c)iktisadi-mesleki, ç) hayır-yardım, d) kadın, e) gençlik, f) dinsel ve g) etnik-ayrımcı dernekler başlıkları altında toplanabilir (Toprak, 1985: 207). Bu doğrultuda araştırma konumuzu oluşturan Otelciler Cemiyeti (Dersaadet Umum Otel ve Hancı Esnafı Cemiyeti) iktisadi-mesleki cemiyetler kategorisine dahil edilebilir.

3. Otelciler Cemiyeti (Dersaadet Umum Otel ve Hancı Esnafı Cemiyeti)'nin Kuruluş ve İşleyişi

Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren ekonomik, siyasi, hukuki vb. alanlarda meydana gelen gelişmeler turizm faaliyetlerinin artmasına zemin hazırladı. Nitekim ulaşım sistemlerinin gelişmesi ve maliyetlerin düşmesi, kişisel hak ve hürriyet alanındaki ilerlemeler, işçi sınıfı lehine yapılan düzenlemeler gibi gelişmeler daha çok insanın turistik amaçlarla seyahat etmesine olanak sağladı. Gerek coğrafi konumu, gerek tarihi ve doğal güzellikleri ve gerekse Mekke, Medine ve Kudüs gibi üç büyük din için kutsal kabul edilen topraklara sahip olması nedeniyle Osmanlı ülkesi Avrupa'nın başlıca turizm merkezlerinden biriydi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı şehirleri giderek daha çok turiste ev sahipliği yapmaya başladı. Bundan dolayı başta İstanbul ve İzmir gibi liman kentleri olmak üzere pek çok büyük Osmanlı şehrinde yeni konaklama tesisleri inşa edildi. Özellikle İstanbul'un Galata ve Beyoğlu semtleri otel ve konaklama tesisleri ile dolmaya başladı. Bu durum turizm alanında hizmet veren daha çok işletmenin açılmasına ve daha fazla sayıda kişinin

istihdam edilmesine yol açtı. Turizm alanında hizmet veren işletme ve çalışan insan sayısının artması bu işletme ve çalışanları bir arada toplayacak, aralarındaki işbirliği ve dayanışmayı geliştirecek bir cemiyetin kurulması fikrini ortaya çıkardı. Zira işletme ve çalışan sayısının artması beraberinde birtakım sorunları da getirdi ve bunların çözümü için ortak karar alınmasını sağlayacak bir idarenin oluşturulması zorunluluk haline geldi. Örneğin; İstanbul'da bulunan han ve otellerin odabaşlarının seçimi önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştı. Bu konuda Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan yazıda; Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de bulunan han ve oteller odabaşlarının eski usule göre seçimlerinden vazgeçildiği, bu tür işletmelerin her geçen gün çoğaldığı ve odabaşılık seçiminde uygulanacak kaidelerin bir an önce belirlenmesi gerektiği bildiriliyordu (BOA. DH. MKT. 950/30, 20 Safer 1323/26 Nisan 1905).

Otel ve konaklama tesisleri sayısının hızla artması turizm alandaki işletme ve çalışanları bir araya getirecek bir cemiyetin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu doğrultuda 23 Ocak 1915 tarihinde Otelciler Cemiyeti adıyla bir idare kuruldu (Toprak, 2004: 6). Ancak elimizde cemiyetin kuruluş ve işleyişine dair ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Fakat cemiyetin kurulduktan bir süre sonra Dersaadet Umum Otel ve Hancı Esnafı Cemiyeti adını aldığı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin de bu isimle anıldığı anlaşılmaktadır (Toprak, 2004: 8). Cemiyet bir talimatname yayınlayarak kuruluş amacı, işleyişi, idare şekli, gelir ve giderleri gibi konuları ilan etmiştir. Söz konusu talimatname "Dersaadet Umum Hancı Ve Otelci Esnafı Cemiyeti Talimatname-i Dâhilîsi" adını taşımakta olup yirmi dört maddeden oluşmaktadır (TTK Kütüphanesi, Nadir Eserler, A/2269).

8 Şubat 1339/8 Şubat 1923 tarihli talimatnameye göre cemiyetin merkezi Sirkeci Hocapaşa Musul Hanı numara 18'de bulunmaktadır. Birinci maddede; Şehremaneti dahilinde bulunan han ve otel müdürleriyle, katip, odabaşı, kamarot vs. çalışanları kapsamak ve merkezi İstanbul'da bulunmak üzere Umumî Hancı ve Otelci Esnafı adıyla bir cemiyet teşkil edildiği belirtilmektedir. Cemiyetin amacı; bu alanda çalışan meslektaşlar arasındaki ilişkileri geliştirmek, üyelerin hak ve hukuklarını incelemek ve savunmak, gerek hükümet ve gerek diğer birimlere karşı esnafı temsil etmek şeklinde açıklanmaktadır (Madde 2). Cemiyetin kuruluş şekli ve görevlerinin açıklandığı 3 ve 4. maddelere göre; cemiyet sekiz üyeden oluşan bir idare heyetine sahip olacaktır. Bu

heyetin üyeleri Esnaf Cemiyetleri Nizamnamesine göre seçilecek ve aralarından birini reis tayin edeceklerdir. Vatana ihanet veya cinayet suçlarından sabıkası olanlarla kararlaştırılmış mahkûmiyet kararı bulunanlar cemiyete üye olamayacaklardır (Madde 3-4).

Cemiyetin idare heyetinin görevleri; esnafla ilgili tüm sorunlarla ilgilenmek ve haklarını korumak, esnaflar arasında ve özellikle de istihdam ettikleri odabaşı, kamarot garson vs. görevliler ile aralarında ortaya çıkacak anlaşmazlıkları Esnaf Cemiyetleri Nizamnamesinin belirlediği hükümler çerçevesinde çözmektir. Üyeler tarafından ödenecek aylık aidatların tahsiliyle bunların artıda kalmasını temin etmek, paraları her ay sonunda vezneye yatırarak gelir ve gider defterlerini imzalamak, sene sonunda bir yıllık hesap bilançosunu heyet-i umumiye sunmak gibi işler de idare heyetinin görevlerindendir (Madde 5-6). İdare heyeti haftada en az bir kez toplanarak ilgili maddeleri görüşecektir. Toplantının düzenlenmesi ve kararların alınması idare heyetinin çoğunluğunun katılımına bağlıdır. İdare heyetinin görüştüğü konular zabıt defterine kaydedilecek, her zaptın eki reis ve üyeler tarafından imzalanacaktır. Heyetin onaylamadığı hiçbir karar uygulamaya konulmayacaktır. İstifa halinde ya da üyelerden herhangi birinin art arda üç toplantıya katılmaması halinde üyelikleri düşürülecek ve yedek üyelerden birisi asıl üye olarak seçilecektir. İhtiyaç halinde cemiyetin işlerini yürütmesi için memur ve hademe tayin edilebilecektir. Bunların alacakları ücret idare heyeti tarafından belirlenecektir. Cemiyetin resmî mührü reisin imzasının bulunması halinde geçerlidir. Hükümet ve diğer makamlarla yapılacak görüşmeleri reis yürütecektir. İdare heyetinin izin ve kararı olmadan üyelerden hiçbiri cemiyet adına hareket edemeyecektir. Heyet-i umumiyeyi belirlenen tarihte veya olağanüstü bir durumda acil toplantıya davet etmek de idare heyetinin görevlerindendir. Reis tüm bu toplantıları yürütmekle mükelleftir. Kendisinin mazereti nedeniyle toplantıya katılamaması halinde idare heyetinin onayıyla üyelerden birisi vekil tayin edilecektir (Madde 5-9).

Cemiyetin heyet-i umumiyesi her sene Mart'ın ilk haftasında toplanacaktır. Toplantının düzenlenmesi ve kararların alınması heyet-i umumiyenin çoğunluğunun katılımına bağlıdır. Toplantı en çok üç gün içerisinde sonuçlandırılacaktır. Toplantıda, genel kurula sunulan teklifler değerlendirilecek, idare heyetinin arz ettiği bütçe incelenerek tasdik edilecek ve idare heyeti seçimi yapılacaktır (Madde 10). Cemiyetin sabit giderleri; idare merkezinin kira ücreti, çalışan maaşları, kırtasiye

masrafları, aydınlatma, ısıtma ve telefon giderleri gibi kalemlerden oluşmaktadır. Gelirler ise bağışlar ve aylık aidat gelirlerinden ibarettir. Otel ve hanlar konumları, büyüklükleri ve temizlikleri dikkate alınarak üç sınıfa ayrılacak ve buna göre aylık aidat alınacaktır. Cemiyete üye olacak esnaf bir defaya mahsus olmak üzere bir aylık taahhüdatı nispetinde aidat verecektir. Tüm tahsilat işleri dip koçanlı, Şehremaneti mühürlü ve numaralı makbuzlar ile yapılacaktır. Yapılan harcamalar da gider defterine kaydedilecektir. İdare merkezinde sayfaları Şehremanetince tasdik edilmiş bir kasa defteri ve cemiyete kayıtlı azanın künyelerini içeren bir esas defteri bulundurulacaktır (Madde 11-12).

Cemiyete kayıtlı esnafın tatbik mühürleri cemiyet tarafından muhafaza edilecektir. Otel ve hanların birçoğunun isimlerinin yazılışı zor olduğundan posta ve zabıta kayıtlarında sorun yaşanmaması için gayret edilecektir. Üyelerin hak ve hukuklarının korunması cemiyetin başlıca görevi olduğundan üyelerin kanunlara uygun isteklerinin hükümetçe kabul edilmesi sağlanmaya çalışılacaktır. Üyelerden ihtiyacı olanlara idare heyeti kararıyla kefil veya teminatla cemiyet sandığından borç verilecektir. Borç alacak esnaftan yıllık yüzde dokuz faiz alınacaktır. Hükümete ilişkin herhangi bir hizmet gerektiğinde bunun icra şekli cemiyetçe kararlaştırılarak yerine getirilmeye çalışılacaktır. Cemiyet talimatnamesine uymayarak esnafın düzenini bozanların kayıtları idare heyeti kararıyla silinecektir (Madde 13-16).

Otel ve han müdürleri gibi diğer tüm çalışanlar da tescil edilecek ve cemiyetin hukukundan aynı şekilde yararlanacaklardır. Cemiyete üye esnafın isimleri ve işyerleri (semt, sokak numarası ve çalışan sayısı dahil olmak üzere) düzenli olarak bir deftere kaydedilecektir. Bu defterin bir sureti Esnaf Cemiyetleri Nizamnamesine uygun olarak Şehremaneti'ne verilecektir. Otel çalışanlarından birisi herhangi bir hırsızlık olayına karışacak olursa cemiyet derhal bundan haberdar edilecek ve suçlu bulunması halinde kayıtları silinerek durum yetkililere bildirilecektir. Adres değiştirecek çalışanlar cemiyete bilgi vermeye mecbur olacaklardır. Otel ve hanlara gelecek konuklar para ve değerli eşyalarını makbuz karşılığında müdürlere veremedikleri takdirde bankaya emanet edeceklerdir. Aksi takdirde ortaya çıkacak zarardan otel ve han müdüriyetleri sorumlu tutulmayacaktır (Madde 17-19).

Esnaftan yardıma muhtaç olanlara ve ailelerinden ihtiyacı olanlara her türlü yardımı yapmak cemiyetin vazifelerindendir. Düzenli olarak aylık

aidatlarını ödemeyenler talimatnamenin bahsettiği haklardan yararlanamayacaklardır. Ayrıca herhangi bir geçerli sebebi olmaksızın art arda üç taksitini ödemeyenler idare heyeti kararıyla cemiyetten ihraç olunacaklardır. Cemiyet yakın bir zamanda bu alanda mesleki eğitim verecek bir okul açılmasını sağlamaya çalışacaktır. Zamanla talimatnamede değişiklik yapılması ihtiyacı ortaya çıkması halinde heyet-i umumiyenin çoğunluğunun oyuyla gerekli düzenlemeler yapılabilecektir. Cemiyetin feshi, Şehremaneti'nin bilgisi ve heyet-i umumiyenin çoğunluğunun kararıyla gerçekleştirilebilecektir. Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde cemiyete ait her türlü taşınır ve taşınmaz mallar müzayede yoluyla satılacak, elde edilen gelirden cemiyetin masrafları düşüldükten sonra arta kalan para Şehremaneti'nin uygun bulacağı bir hayır kurumuna bağışlanacaktır (Madde 20-24).

Talimatname incelendiğinde görüldüğü üzere Umum Hancı ve Otelci Esnafı Cemiyeti'nin kuruluş amacı; turizm alanında çalışanlar arasındaki ilişkileri geliştirmek, üyelerin haklarını savunmak, gerek hükümet ve gerek diğer birimlere karşı esnafı temsil etmektir. Cemiyet, idari ve mali işleri yürütmekle görevli bir idare heyeti ve idare heyetinin kendisine sunduğu raporları inceleyen, görüş ve önerileri değerlendiren ve cemiyetin işleyişi hakkında kesin kararları alan heyet-i umumiyeden oluşmaktadır. Her sene Mart ayının ilk haftasında toplanan heyet-i umumiye, kendisine sunulan teklifleri değerlendirme, yıllık bütçeyi inceleyip tasdik etmekte ve idare heyeti seçimlerini yapmaktadır. Talimatnamenin dikkat çeken yönlerinden birisi otel ve hanların konumları, büyüklükleri ve temizlikleri dikkate alınarak üç sınıfa ayrılmaları ve ödeyecekleri aylık aidatın bu derecelendirmeye göre belirlenmesidir. Bu karar konaklama tesislerinin sınıflandırılması konusunda Türkiye'de atılmış ilk adım olarak değerlendirilebilir.

Cemiyetin tüm gelir ve giderlerinin düzenli olarak tutulmasına ve her türlü mali işlemin makbuz karşılığı yapılmasına dikkat edilmiştir. Bu da cemiyetin şeffaflığı açısından önemli bir noktadır. Cemiyet hem üyelerin haklarının korunması hem de ihtiyacı olan üyelere borç verilmesini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca esnaftan yardıma muhtaç olanlara ve ailelerinden ihtiyacı olanlara yardım edileceği de belirtilmiştir. Bu açıdan modern bir esnaf cemiyeti çizgisinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte düzenli olarak aidatlarını ödemeyen ya da yüz kızartıcı şuç işleyen kişilerin üyelikten çıkarılacağı ifade edilmiştir. Talimatnamede ön plana çıkan bir diğer karar ise turizm alanında mesleki eğitim verecek bir

okul açılması için cemiyetin en kısa sürede harekete geçeceğinin belirtilmiş olmasıdır. Ancak Türkiye'de ilk turizm otelcilik okulunun 1961 yılında açıldığı (Ankara Otelcilik Okulu) göz önünde bulundurulduğunda cemiyetin bu kararının uygulamaya konulması için daha uzun yıllar beklemek gerektiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Dünyada turizm faaliyetlerinin gelişim göstermesi yaklaşık 250 yıllık siyasi, sosyal, iktisadi ve bilimsel birikimin ürünüdür. Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin bilim, siyaset, toplum ve ekonomi üzerinde yarattığı değişimler turizmin gelişimine olanak sağlamıştır. Tarihsel süreçte gelir düzeyinin yükselmesi, boş zamanların artması, insan ömrünün uzaması ve nüfus artışı, teknolojik gelişmeler, ücretli tatil, sosyal güvenlik, seyahat özgürlüğü gibi unsurlar turizmin gelişimini etkilemiştir. Şüphesiz ki bu etmenler Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin birer sonucu olup, bunların her birisi çağdaş turizmin ortaya çıkmasını sağlayan öğeleri oluşturmuştur. Osmanlı toprakları pek çok tarihi kente, dini merkeze ve coğrafi güzelliklere ev sahipliği yapması açısından dünya turizm destinasyonları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına yönelik turistik seyahatlerin sayısında ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak da han ve otel gibi konaklama tesislerinin sayısı hızla artmıştır. Turizm alanında faaliyet gösteren tesis ve çalışan sayısının artması ile birlikte bunlar arasındaki işbirliği ve diyaloğu geliştirmeye yardım edecek bir cemiyete ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda 1915 yılında Otelciler Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Söz konusu cemiyet Türk turizmi içerisindeki ilk örnektir. Ancak bu cemiyetin faaliyetleri ve işleyişine dair elimizde şimdilik herhangi bir belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte cemiyetin kurulduktan bir süre sonra Dersaadet Umum Otel ve Hancı Esnafı Cemiyeti adını aldığı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin de bu isimle anıldığı anlaşılmaktadır. Bu cemiyetin 1923 yılında yayımladığı talimatnamede; kuruluş amacı, işleyişi, idare şekli, gelir ve giderleri gibi konular ele alınmıştır. Cemiyetin, turizm çalışanları arasındaki ilişkileri geliştirmek, üyelerin haklarını savunmak, hükümet ve diğer birimlere karşı esnafı temsil etmek gibi görevleri üstlendiği anlaşılmaktadır. Yayımlanan talimatnamede; otel ve hanların konumları, büyüklükleri ve temizlikleri dikkate alınarak üç sınıfa ayrılmaları ve ödeyecekleri aylık aidatın bu derecelendirmeye göre belirlenmesi dikkat

çekici hususlardan birisidir. Bu karar konaklama tesislerinin sınıflandırılması noktasında Türkiye'de atılmış ilk adım olarak değerlendirilebilir. Cemiyetin, üyeleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışmayı artırmaya çalışması, ihtiyacı olan üyeleri yardımda bulunması gibi hususlar da ciddi bir sivil toplum örgütü rolünü üstelendiğini göstermektedir. Bununla birlikte turizm alanında mesleki eğitim verecek bir okul açılması için girişimde bulunmayı kararlaştırmış olması ise cemiyetin Türkiye'deki turizm hizmetlerini profesyonelleştirmeye çalışması yönünde ilerici bir adım olarak değerlendirilebilir. Cemiyetin, Türk turizminin kurumsallaşması ve gelişmesi açısından önemli bir yeri olduğunu ve Türkiye'de turizm alanında sonradan yapılacak pek çok çalışma için öncü rol oynadığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Evrakı

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), No: 386/73; 1794/69; 1819/46.

Hariciye Nezareti Evrakı

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), No: 178/43.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR.HMŞ.İŞO), No: 60/26.

İrade Tasnifi

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), No: 529/23721.

Maarif Nezareti Evrakı

Mektubi Kalemi (MF.MKT), No: 388/52.

Şûra-yı Devlet Evrakı

Şûra-yı Devlet (ŞD), No: 2568/9.

Resmî Yayınlar

Dersaadet Umum Hancı Ve Otelci Esnafı Cemiyeti Talimatname-i Dâhilîsi, TTK Kütüphanesi, Nadir Eserler, A/2269.

Düstûr, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimattır, 1.

Tertip, Cilt: 6, Ankara Devlet Matbaası, 1939: 1565-1566.

Düstûr, Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat, 1.

Tertip, Cilt: Mütemmim, Hilal Matbaası, 1335: 187-188.

Araştırma ve İncelemeler

Akyıldız, A. (2005). Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arslan, Z. (2010). "Osmanlı'da Toplumsal Örgütlenmeye Geçiş ve Cemiyetleşme Faaliyetleri", Türk Yurdu, S. 276, s. 56-67.

Barkan, Ö. L. (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 41, S. 1-4, s. 39-46.

Cook, Roy A. vd. (2016). Turizm Konaklama ve Seyahat İşletmeciliği. Çev. Ed. : Muharrem Tuna. Nobel Akademik Yayıncılık.

Çadırcı, M. (1993). Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürûr ve Pasaport Nizâmnâmeleri,

Belgeler, 15 (19): 169-185.

Çetin, H. (2002). Liberalizmin Tarihsel Kökenleri. Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 79-96.

Deleon, J. (1993). Bir Tutam İstanbul, İstanbul: Altın Kitaplar.

Duman, M. Z. (2008). Fransız Devrimi'nin Politik Sonuçları ve Tocqueville'in Devrime İlişkin Görüşleri. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 19, 103-119.

Eralp, Z. (t.y.). Genel Turizm. Ankara: Ankara Üniversitesi, Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları: 3.

Kanca, H. (2013). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863-Sergi-i Umumi-i Osmanî. Accounting&Financial History Research Journal, Sayı: 5, 159-187.

Kozak, N. vd. (2000). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Ankara: Turhan Kitabevi.

Kozak, M. A. vd. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, 7-22.

Kurmuş, O. (2012). Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi. İstanbul: Yordam Kitap.

Küçükkalay, A. M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, 51-68.

Nance, S. (2007). A Facilitated Access Model and Ottoman Empire Tourism. Annals of Tourism Research, Vol. 34, No. 4, 1056-1077.

Olalı, H.-Timur, A. (1988). Turizm Ekonomisi. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.

Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi). Belleten, Cilt: XLVII, Sayı: 185, 195-235.

Özbek N. (2004). Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909,

Türklük Araştırmaları Dergisi, 16: 59-95.

Özdemir, M. (2011). Türkiye'de Turizmin Başlaması: Osmanlı'da Sanayileşme Çabaları: Sergi-i Umumi-i Osmanî (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1, 87-90.

Toprak, Z. (1985). "1909 Cemiyetler Kanunu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, s. 205-208, İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (2004). "Zanaattan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Lonca'dan Kobi'ye-Esnaf ve Sanâtkarın Dünü", İstanbul; Osmanlı Bankası Müzesi, s. 1-20.

Turna, N. (2014). Osmanlı İstanbulu'nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi. İçinde F. M. Emecen,

A. Akyıldız ve E. S. Gürkan (Editörler), II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu

Bildirileri, (ss. 389-403). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.

Usta, Ö. (2001). Genel Turizm. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Yılmaz, Ö. D. (2007). "Dünyada ve Türkiye'de Turizmin Tarihsel Gelişimi", Genel Turizm Turizmde Temel Kavramlar ve İlkeler, Editör: Orhan İçöz, Ankara: Turhan Kitabevi, 21-37.

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN İŞ TATMİNİ İLE İLİŞKİSİNDE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞMENİN ROLÜ

BÖLÜM 19

Emre SEYREK[1]

[1] Öğr.Gör,Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi,emre.seyrek69@gmail.com

GİRİŞ

Esneklik, yenilikçilik ve pazarda hızlılık gerektiren günümüz ortamında, çalışanların bilgilerini, deneyimlerini, becerilerini ve uzmanlıklarını etkin bir şekilde geliştirmek ve yönetmek, örgütsel performans için kilit bir başarı faktörü haline gelmiştir. İşletmelerde yer alan aydın yöneticiler bugün sadece maddi varlıkların, verilerin ve fiziksel kaynakların değil, aynı zamanda örgütün her kademesinde çalışan kişilere atıfta bulunan maddi olmayan insan sermayesinin (entelektüel sermaye) yani "insan" faktörünün önemini kabul etmektedir (Luthans vd., 2004). İnsan faktörünün bu derece önemli olduğu günümüz işletmelerinde çalışanların iş performanslarını etkileyen kavramların detaylı bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

Yapılan bu çalışmada ilk olarak günümüz işletmeleri için hayati öneme sahip olan insan faktörünü etkileyen durumlardan olan pozitif psikolojik sermaye, iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme gibi terimlerin kavramsal açıklamalarını yapılmıştır. Daha sonra bu kavramların birbirleri ile olan ilişkilerine değinilmiştir. Son olarak ise pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü olup olmadığını incelenmektedir. Yerli ve yabancı literatüre incelendiğinde üç kavramın birlikte incelendiği çalışmalara rastlanılmamıştır. Yapılan çalışma bu özelliği ile de literatürdeki bir boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

1. KURAMSAL AÇIKLAMALAR

1.1.Pozitif Psikolojik Sermaye

1.1.1. Pozitif Psikoloji

Pozitif psikoloji kavramı 1990'lı yılların sonlarında başlayan ve günümüze kadar adından söz ettiren kavramlardan birisi olmuştur. Pozitif psikoloji teriminden ilk olarak 1954 yılında Maslow tarafından kaleme alınan "Motivasyon ve Kişilik (Motivation and Personality)"adlı eserde bahsedilmiştir (Wright, 2002). Literatür incelendiğinde pozitif psikoloji terimini günümüzdeki şekliyle ilk öne süren kişi 1998 yılında Amerikan psikologlar birliği (American Psychiatric Association) başkanı Martin E. P. Seligman olduğu görülmektedir.

Seligman'ın psikoloji bilimine farklı bir açıdan yaklaşması sonucunda ortaya çıkan "Pozitif Psikoloji" terimi ikinci dünya savaşından beri psikoloji alanında kısır bir düşünce haline gelen psikoloji yalnızca zihinsel ve patolojik rahatsızlıklara odaklanır düşüncesine değiştirerek insanoğlunun olumlu yönü olan pozitif psikolojik sermaye kavramını ortaya koymuştur (Luthans ve Youssef, 2004; Sheldon ve King, 2001).

Seligman ve Csikszentmihalyi (2000) e göre pozitif psikoloji, yaşam kalitesini artıracak, insanlar için yaşamın çekilmez bir hal aldığında durumlarda meydana gelecek patolojik olguları önleyecek, pozitif kişilik özelliklerini ve pozitif bireysel tecrübeler ile işletmeleri inceleyen bir bilim alanı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca pozitif psikoloji, psikolojinin sadece olumsuzlukları gidermeye yönelik bir bilim dalı olduğuna yönelik bakış açısını olumlu durumları belirleyen ve geliştiren bilim alanı olarak değişmesini de sağlamıştır. Bir başka deyişle artık psikoloji olumsuz durumları teşhis ve tedavi etme yerine iyi ve doğruyu bulma ve geliştirmeye yönelmesidir. Sheldon ve King (2001) yılında yaptıkları pozitif psikolojinin neden gerekli olduğuna yönelik çalışmalarında, insanın doğası gereği var olan özelliklerin işleyişinin tamamen negatif olgularla açıklanamayacağını belirtmiştirler.

1.1.2. Pozitif Örgütsel Davranış

Bir işletmenin görev ve sorumluluklarını yerine getirip hayatı devam ettirmesi için işletmedeki insan faktörü çok kritik bir öneme sahiptir. Canlıların hayatları içerisinde karşılaştıkları her durum karşısında verdikleri tepkiler davranış olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra örgütsel davranış, örgütü oluşturan tüm insan topluluklarının sergilediği davranışlar olarak tanımlamak mümkündür.

İşletmelerde çalışan insanların duyguları ile performansları arasındaki ilişki, araştırmacılar ve yöneticiler tarafından yıllarca bilinmesi ve görülmesine rağmen önemsenmeyen bir durum olarak kalmıştır. Aynen psikoloji alanında olduğu gibi örgütsel davranış alanında da pozitif yaklaşımdan ziyade negatif yaklaşım ağır basmaya başlamıştır. Örnek vermek gerekirse motivasyon gibi pozitif hareket ve davranışlardan ziyade stres, tükenmişlik gibi negatif hareket ve davranışlara odaklanılmıştır. Yöneticiler çalışanların performanslarını yükseltmek için çalışanların pozitif yönlerinin üzerine gitmek yerine tam tersi zayıf ve

negatif yönlerinin üzerine gitmeyi tercih etmektedir (Luthans, 2002). Bu sebepten dolayı da pozitif psikoloji akımının örgütsel davranış alanına yansıması olarak pozitif örgütsel davranış kavramı ortaya çıkmıştır (Çınar, 2011).

Pozitif psikoloji kavramının örgütsel etkilerine bakıldığında pozitif örgütsel düşünce okulu ve pozitif örgütsel davranış şeklinde iki farklı bakış açısıyla açıklanabileceği görülmektedir. Michigan Üniversitesi'nde çalışan araştırmacılar tarafından ortaya atılan pozitif düşünce okulu kavramı işletmelerin sürdürülebilirlikleri açısından içsel ya da dışsal çevrelerinden gelen her türlü olumsuz koşullar karşısında pozitif örgütsel özelliklerini ön plana çıkarmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu kavramın amacı; işletmelerin genel anlamda pozitif örgütsel davranışları ve bu davranışları etkileyen yapı taşlarını anlamaya çalışarak işletmelerin ve işletmelerde görev alan çalışanların yardımseverlik, merhamet, uyum ve iyimserlik gibi pozitif hareketlerini geliştirerek işletme başarısını artırmayı amaçlamaktadır (Cameron vd., 2003). Sonuç olarak pozitif örgütsel davranış, günümüz işletmelerinde performansı yükseltmek için ölçülebilen ve geliştirilebilen pozitif yönlü insan kaynağının psikolojik kapasiteleri ile pozitif yönlerini etkili bir biçimde yönetmeye ilişkin yapılan çalışma ve araştırmalardır (Luthans 2002).

1.1.3. Pozitif Psikolojik Sermaye ve Boyutları

Luthans ve Youssef (2007) yaptıkları pozitif örgütsel davranışın ortaya çıkışı (Emerging positive organizational behavior) adlı çalışmalarında mevcut sermaye (sosyal, entelektüel, ekonomik, beşeri) türlerine yeni bir kavram olan pozitif psikolojiyi katmıştırlar. Fred Luthans psikolojik sermayeyi, çalışanların pozitif psikolojik durumları olarak tanımlamaktadır (Luthans ve Youssef, 2007). Ayrıca pozitif psikolojik sermaye temellerini pozitif örgütsel davranış ve pozitif psikoloji akımlarından alan çalışanların verimliliklerini artırma konusunda pozitif yönde etkisi olan bir sermaye türü olarak tanımlanmaktadır (Törsten, 2015). Bu sermaye türü ölçülebilir, geliştirebilir ve özgün olmasını yanı sıra performans üzerinde etkili bir sermaye türüdür (Luthans ve Jensen, 2002; Luthans ve Youssef, 2004).

Pozitif psikolojik sermaye, örgütsel davranış, insan kaynakları yönetimi ve girişimcilik gibi çok sayıda araştırma alanını kapsamaktadır (Baron vd., 2016; Luthans vd., 2007). Bireysel düzeyde pozitif psikolojik sermaye; örgütsel bağlılığı, performansı ve önemli hedeflere ulaşma

isteği gibi olguları etkilemektedir (McKenny vd., 2013; Luthans vd., 2007). Örgütsel düzeyde ise pozitif psikolojik sermaye, yenilikçiliği ve firma performansını etkilemektedir (McKenny vd., 2013; Memili vd., 2014). Genel olarak, pozitif psikolojik sermaye alanında sayıları giderek artan bir araştırma grubu, pozitif psikolojik sermayenin bireysel ve örgütsel sonuçlardaki etkili rolünü ortaya koymaktadır (Avey vd., 2010).

Pozitif psikolojik sermayesi yüksek olan bireylerin genellikle yetenekli ve yüksek performansa sahip olduğu görülmektedirler (Avey vd., 2011). Kendinden emin ve yetenekli olarak görülen bu bireyler işletmenin kuruluş amaçlarına veya nedenlerine değer veren diğer kişilere ilham verebilmekte ve onları ikna edebilmektedir (Luthans vd., 2007).

Pozitif psikolojik sermaye dili, hedeflerine ulaşma konusunda umutlu, gelecekle ilgili iyimser, sıkıntılar karşısında esnek ve yeteneklerine güvenen bir örgütlenmeyi betimler. Bu nitelikler, başarılı bir girişimin başlatılmasında kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, pozitif psikolojik sermaye etkisi sergileyen işletmelerin, bir bireyin veya firmanın olumlu algılarını etkilemesi muhtemeldir (Friend vd., 2016; McKenny vd., 2013). Böylece, pozitif psikolojik sermayenin güven, iyimserlik ve esneklik kavramlarının yardımıyla, paydaşların daha olumlu değerlendirmelerine yol açan pozitif bir sinyal olarak hareket edebileceği teorisini ortaya koymuştur (Friend vd., 2016). Bu sonuçlar pozitif psikolojik sermayenin bir örgütün pozitif psikolojik kaynak stoğu olarak tanımlar ve umut, iyimserlik, esneklik ve güven gibi dört boyuttan oluşmaktadır (McKenny vd, 2013).

Umut: Snyder ve diğerleri yaptıkları çalışmalarında umut kavramını, bireyleri başarı duygusuna ulaşma amaçlarına yön veren enerji ve yol olarak tanımlamaktadır (Snyder vd., 1991). Umut, hem bir hedefe ulaşmak için motivasyon enerjisi ile hem de bu hedeflere ulaşmak için etkili bir şekilde planlama kabiliyeti ile ilgilidir (Luthans vd., 2007). Umut kavramı üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında umudun hem ruhsal ve bedensel rahatsızlıkların tedavisinde hem de bireylerin hayatları içinde karşılaştıkları zorluklarla baş etmelerinde etkili olan bir kavram olduğunu görülmektedir. İş hayatına bakıldığı zaman umudun bir işe başlanmadan önceki motivasyonu ve çalışanların performansını yükselten bir unsur olduğu görülmektedir (Luthans ve Jensen, 2005).

İyimserlik: İyimserlik kavramı incelendiğinde umut ve güven kavramlarıyla benzer anlam taşımasın rağmen yapılan teorik ve deneysel

araştırmalar sonucunda farklı bir kavram olduğu ortaya çıkmıştır (Bryant ve Cvengros, 2004; Magaletta ve Oliver, 1999). İyimserlik, gelecekteki sonuçlarla ilgili beklentileri ve geçmiş sonuçlarla ilgili nitelikleri ifade etmektedir (Luthans vd., 2004). Ayrıca iyimserlik duygusu yüksek olan bireyler gelecek ile ilgili olumlu şeyler olmasını beklemektedir (Carver ve Scheier, 2002).

Esneklik: Esneklik, sıkıntı, belirsizlik, risk veya başarısızlıkla başa çıkma ve bunlardan geri dönme kabiliyeti ile nitelendirilmektedir (Luthans vd., 2004). Ayrıca esnekliği, çatışma başarısızlık, belirsizlik gibi olumsuz durumlar karşısında olumlu yönde gelişim ve değişim gösterebilme kabiliyeti olarak da tanımlamak mümkündür (Masten, 2001; Luthans, 2002). Esnek özelliklere sahip bireylerin yaşadıkları olumsuz durumlardan hemen kurtuldukları ve eski performans seviyelerine en kısa zamanda ulaştıkları, hayatta karşılaştıkları hızlı değişimlere kolay adapte oldukları, yeni durumları iş performanslarına daha kısa sürede aktarabildikleri gözlemlenmiştir (Luthans vd., 2005).

Güven: Güven, kişinin hedeflerine ulaşma ve mevcut performansı artırma yeteneğine olan inancını ifade etmektedir (Newman vd., 2014). Güveni yüksek olan çalışanlar, sonuçlar üzerinde kontrol uygulayabildiklerini ve zor görevlerin üstesinden gelmede başarılı olduklarına inanmaktadır (Luthans vd., 2004). Literatür incelendiğinde güven kavramının aynı zamanda yönetim, çalışan ve girişimci performansıyla ilişkilendirildiği görülmektedir (Hmieleski ve Baron, 2008; Hakim ve Bono, 2001).

1.2. İş Tatmini

İş tatmini kavramına ilgi duyulmasının nedeni nedir? (Lawler ve Porter, 1967). Örgütsel davranış alanında en çok üzerinde çalışılan ve ilgi duyulan kavram olması (Sweeney vd., 2002; Grandey vd., 2005) bize neyi anlatıyor? Bu soruların cevabı iş tatmini kavramının işletmeler için son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bir işletmede çalışanlar günlük vakitlerinin büyük bir kısmını çalıştıkları işletmede geçirmektedirler. Bu durumda çalışanlar çalıştıkları işletmenin kendilerinin ihtiyaçlarını uzun vadede karşılayacağına ikna oldukları zaman yaptıkları işten tatmin olmaları beklenmektedir. İşletmelerde çalışanlar bu tatmini artırarak hem kaliteyi yükseltebilir hem de çalışanların işlerine bağlılığını artırabilirler (McIntyre vd., 2002).

Literatür incelendiğinde iş tatmini kavramının birçok tanımının yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda konunun daha iyi kavranabilmesi adına iş tatmininin birkaç tanımını vermekte fayda vardır. İş tatmini, iş koşullarının veya iş yapma sonucunda elde edilen menfaatin kişisel açıdan değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca iş tatmini, çalışanların iş şartları ve koşullarına karşı geliştirdiği içsel tepkiler olarak da tanımlanmaktadır (Schneider ve Snyder, 1975). Genel olarak iş tatmini, işletme çalışanlarının çalıştıkları iş ile ilgili işin değişik yönlerine karşı algıladıkları hisleri kapsayan davranışsal bir durum olarak tanımlanabilmektedir (Nixon ve Jaramillo, 2003; Loke, 2001). İş tatmini kavramı çalışanlar ve işletme yöneticileri açısından farklı farklı öneme sahiptir. Çalışanlar açısından önemine bakıldığında iş tatmini çalışanların verimliliklerini yükseltmekte ve işten ayrılma niyetlerini azaltarak aynı işletmede uzun vadeli çalışmalarını sağlamaktadır (Sarker vd., 2003).

1.3. Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşmeyi tanımlamadan önce özdeşleşme kavramını tanımlamak bizim için faydalı olacaktır. Ashforth ve Mael özdeşleşmeyi, çalışanların örgütün içinde bulunduğu her durumda örgüt ile birlik olma ve örgüte ait olma algısı olarak tanımlamaktadır (Ashforth ve Mael 1989). Literatür incelendiğinde örgütsel özdeşleşmenin farklı tanımları yapılmasına rağmen genel itibariyle örgütsel özdeşleşme, çalışan ile örgütün çıkarlarının örtüşmesi veya çalışanların kendilerini örgütün bir parçası olarak görmesi ya da kendini örgüte ait hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Ashforth ve Mael, 1989). Ayrıca Scott ve Lane de örgütsel özdeşleşmeyi, çalışanların örgütün önemli bir yapı taşı olduklarını hissetmeleri şeklinde tanımlamaktadır (Scott ve Lane, 2000).

Çalışanların çalıştıkları örgütü benimsemeleri için çaba harcamak ve kendilerini bu örgütün bir parçası olarak görüp gurur duymalarını sağlayabilmek günümüz şartlarında işletmelerin uzun vadeli başarılar elde etmelerine zemin sağlamaktadır (İşcan, 2006). Olkkonen ve Lipponen yaptıkları çalışmada örgütsel özdeşleşmenin çalışanların iş ortamlarındaki çatışmaları ve çalışanların işten ayrılma niyetlerini azalttığı sonucuna ulaşmıştır (Olkkonen ve Lipponen, 2006). Mael ve Ashforth 1992 yılında yaptıkları çalışmada çalışanların birbirleri ile olan yakın ilişkilerindeki artışın özdeşleşme düzeyleri ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Buradan hareketle çalışanların örgüt içi sosyal düzeyleri, örgütsel özdeşleşme ile ilişkilendirilebilmektedir.

Çalışanlar örgüt içinde ne kadar fazla sosyal etkileşime maruz kalır ise o derece örgüt ile sosyal bir bağ geliştirmesine olanak sağlanır. Bu durumda çalışanlar arasında örgüt içinde ne kadar yüksek sosyal temas olursa çalışan o kadar yüksek derecede kendini örgüt içinde oluşan sosyal yapının bir parçası olarak görür ve kendini örgütün bir üyesi olarak tanımlama algısını artırır. Böylece bireyin özdeşleşme düzeyinin artması beklenmektedir (Mael ve Ashforth, 1992).

2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ VE MODELİ

2.1. Pozitif Psikolojik Sermaye ile İş Tatmini İlişkisi

Luthans ve diğerlerinin 2007 yılında yaptıkları çalışmada pozitif psikolojik sermayenin alt bileşenlerinin iş tatmini ile ilişkisini hizmet ve sanayi kuruluşları arasından seçtikleri iki farklı örnekleme uygulamışlardır. Yapılan değerlendirme sonucunda iki farklı kuruluşta bazı farklılıklar içeren sonuçlara ulaşılmıştır. Hizmet kuruluşlarında yapılan araştırmada pozitif psikolojik sermayenin alt bileşenlerinden olan umut, öz yeterlilik ve iyimserlik ile iş tatmini arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilirken pozitif psikolojik sermayenin diğer bir alt bileşeni olan dayanıklılık ile iş tatmini arasında herhangi bir anlamlılık tespit edilememiştir. Ayrıca sanayi kuruluşlarında yapılan araştırma sonucunda, pozitif psikolojik sermayenin alt bileşenlerinden olan umut ve öz yeterlilik ile iş tatmini arasında tıpkı hizmet kuruluşlarında yapılan araştırma sonucunda olduğu gibi pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Diğer alt bileşenler olan dayanıklılık ve iyimserlik ile iş tatmini arasında ise herhangi bir anlamlılık tespit edilememiştir (Luthans vd., 2007). Youssef ve Luthans sanayi kuruluşları, kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri ile hizmet kuruluşlarından seçtikleri örneklem üzerinde yaptıkları araştırmada; pozitif psikolojik sermayenin alt bileşenleri olan umut, dayanıklılık ve iyimserlik ile iş tatmini arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir (Youssef ve Luthans, 2007).

Bu bilgilere ek olarak Akçay da 2012 yılında yaptığı "pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisi" adlı çalışmasında pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisinin pozitif psikolojik sermayenin dört alt bileşenin (özyeterlilik, umut, iyimserlik, esneklik) iş tatmini ile olan ilişkisinden daha fazla olduğu sonucuna varmıştır (Akçay, 2012). Bu bilgiler doğrultusunda, pozitif psikolojik sermaye ile

iş tatmini ile ilişkili olduğu görülmektedir. Yukarıdaki araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1: Pozitif psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.2. İş Tatmini ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi

Tüzün yaptığı araştırmada örgütsel özdeşleşme ile iş tatmini arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu saptamıştır (Tuzun, 2009). Ayrıca Chatman yaptığı çalışmasında çalışanların değerleri ile işletmenin değerlerinin uyuşması sonucunda çalışanların iş tatminlerinin yükseldiği ve buna bağlı olarak işte kalma niyetlerinin de arttığını tespit etmiştir (Chatman, 1989). Dutton ve diğerleri de çalışan ile işletme arasındaki uyumun pozitif yönde olması çalışanların iş tatminleri üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Dutton vd., 1994). Çalışanlar çalıştığı kurumuyla özdeşleştiği zaman kurum içerisinde karşılaştığı olumsuz durumlar karşısında yılmayıp pozitif davranmaya devam ederler (Başar ve Sığrı, 2015). Bu durumdan dolayı kurumlarıyla özdeşleşmiş çalışanların yaptığı işlerde tatmin olmaları beklenmektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda; iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkilerde genellikle bu iki kavram arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Feather ve Rauter, 2004; Van Dick vd., 2004). Yukarıdaki araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2: İş tatmini ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.3. Pozitif Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi

Psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşmeyle olan ilişkisine bakılan ve Türkiyedeki ilk çalışmalardan olan Erdem ve diğerlerinin araştırmalarında psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşmeyle ve algılanan örgütsel destekle pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur (Erdem vd., 2015). Ayrıca konuyla ilgili yapılan araştırmalar sonucunda psikolojik sermayesi ile örgütsel özdeşleşmesi yüksek olan bireylerin örgütsel vatandaşlık düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Norman vd., 2010; Tüzün vd., 2018).

İşletmelerde çalışanların psikolojik sermayelerini artırmaya yönelik yapılan yatırımlar, çalışanların tatmin düzeyleri ve işletmeyle olan

içselleşme bağlarını artıracağı varsayılmaktadır (Erkmen ve Esen, 2012; Shukla ve Singh, 2013; Jaffery, 2014). Böylece çalışan ile işletme arasındaki iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerden ziyade daha fazla bütünlük sağlayan ilişkiden söz etmek mümkün olabilmektedir (Senge, 2013). Ayrıca benzer şekilde Battal ve Durmuş'un araştırmalarında; akademisyenler üzerinde yine özdeşleşme algısı ile ilgili bir inceleme yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre akademisyenlerin algıladığı intihal algısı ile özdeşleşme düzeyleri arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Battal ve Durmuş, 2017). Dolayısıyla çalışanların algıladığı pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arttığında örgütsel özdeşleşme düzeylerinin de artırabilir. Yukarıdaki araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3: Pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.4. Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Tatmini İle İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracı Rolü

Psikolojik sermaye, çalışanların işleri ile ilgili kendileri hakkındaki algılamaları ve tanımlamaları ile ilgilidir. Çalışanların kendileri hakkındaki bu algıları ve tanımlamaları onların iş performansları, iş tatminleri, işten ayrılma niyetleri (Erkuş ve Fındıklı, 2013), örgütsel özdeşleşmeleri, örgütsel vatandaşlık davranışları (Norman vd., 2010), örgütsel sinizmleri (Avey vd., 2010) gibi işle ilgili olan çıktıların oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu iş çıktılarından olumlu yönlü olanlar ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkiler genellikle pozitif yönlü olurken olumsuz yönlü olanlar arasında genellikle negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür (Avey vd., 2011). Yukarıdaki araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H4: Pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü vardır.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle araştırmanın temel modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Şekil 1. Araştırmanın Temel Modeli

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde görev yapmakta olan akademik personellerin pozitif psikolojik sermayelerinin iş tatminleri ile olan ilişkisinde örgütsel özdeşleşmelerinin aracılık rolü olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Araştırma ana kütlesi Ağrı ilinde bulunan akademik personellerinden oluşmaktadır. (Prof. Dr., Doç Dr., Dr. Öğr. Üyesi, Öğr. Gör., Araş Gör.). Bu kapsamda üniversitenin Personel Daire Başkan'ından alınan bilgilerden hareketle toplam çalışan akademik personel sayısının 396 kişi olduğu bilinmektedir.

Araştırmada veriler anket tekniğiyle ve tesadüfi örnekleme yöntemi esas alınarak uygulanmıştır. Ana kütleyi temsilen akademik personellere 250 adet anket dağıtılmış ve toplanmış, bu işlemin sonucunda bazı ölçeklerde veri kayıpları ve boş cevapların olduğu gözlendiği için 195 anket değerlendirmeye alınmıştır. Böylece dağıtılan anketlerin yaklaşık %78'i eksiksiz bir şekilde geri dönerken Ana kütleyi temsilen %95 güven düzeyi %5 güven aralığında en az 195 veri girişi şartı sağlanmıştır. [1] Verilerin analizinde ise SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde görev yapmakta olan akademik personellerin pozitif psikolojik sermayelerini ölçmek için orijinali Fred Luthans ve arkadaşları tarafından 2007 yılında geliştirilen psikolojik sermaye ölçeği kullanılmıştır (Luthans vd., 2007). Bu ölçek Çetin ve Basım (2012) tarafından dil eşdeğerliliği yapılarak araştırmalarında kullandıkları geçerliliğini ve güvenilirliğini doğruladıkları 24 sorudan oluşan bir ölçektir (Çetin ve Basım, 2012). Ölçek iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut ve öz yeterlilik boyutları olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Ayrıca yine akademik personellerin örgütsel özdeşleşme algılarını ölçmek için Van Dick ve arkadaşları tarafından 2004 yılında geliştirilen örgütsel özdeşleşme ölçeği kullanılmıştır (Van Dick vd., 2004). Bu ölçek Canan Nur Karabey tarafından dil eşdeğerliliği yapılarak 2005 yılında yüksek lisans tezinde kullanılmıştır (Karabey, 2005). Araştırmada kullanılan diğer ölçek ise iş tatmini ölçeğidir. Bu ölçekte Weiss ve arkadaşları tarafından geliştirilen ve iki boyuttan oluşan Minnesota iş tatmini ölçeğidir (Weiss vd., 1967). Ölçeklerdeki ifadelerin

[1] https://www.anketcozumu.com/orneklem-hesaplama/

5'li Likert tipi cevaplanması araştırmada demografik değişkenler kontrol değişkeni olarak değerlendirilmiştir.

3.2. Bulgular

Bu çalışmada öncelikle veriler üzerinde normallik testine bakılmış ve bu testin sonuçlarına göre verilerin normal bir şekilde dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Bunun içinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri, yaprak testi ve histogram testleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Burada normallik testine ilk önce bakılmalıdır çünkü verilerin normal ya da normal olmayan bir dağılıma göre dağılması ve bu testi dikkate almadan uygulanacak istatistiksel analizlerin sonuçları ve bağlayıcılığı yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bu kapsamda yapılan normallik testi sonuçları incelenmiş ve verilerin anlamlılık düzeyi, 05 düzeyinin altında çıkması ile yani anlamlı çıkması sonucunda normal dağılımın oluşmadığı belirlenmiştir. Böylece çalışmada yapılan analizler verilerin normal bir dağılıma uygun olarak dağılmadığı ortaya konulduğundan analizlerde bu yönde yapılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesini esas alan tüm sosyal bilimler çalışmalarında esasen aşağıdaki Tablo 1'deki uyum indeksleri genel itibari ile referans olarak verilmektedir.

Tablo 1. *Referans Uyum İndeksi Değerleri*

İndeksler	**Referans Değeri**
CMIN/DF	$0< \chi 2/sd \leq 5$
RMR	<,10
CFI	≥,90
IFI	≥,90
TLI	≥,90
RMSEA	<,05-≤,08

Kaynak: Bentler, P.M. (1990)

3.2.1.Demografik Özellikler

Tablo 2. İncelendiğinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi akademik personellerinin %30,8'i kadın %69,2'si erkektir. Medeni durumlarına göre ise akademik personellerin çoğunluğu %60,5'i evlidir. Akademik personellerin gelir durumuna bakıldığında %69,7'sinin 7000-8000 TL arasında gelir elde ettiği görülmektedir. Akademik personellerin görev unvanlarına bakıldığında çoğunluğunun %40,5 ile öğretim görevlilerinden oluştuğu görülmektedir. Mezuniyet durumlarına göre de

yoğunluğun %48.2 ile yüksek lisans olduğu görülmektedir. Akademik personellerin yaş durumları incelendiğinde ise 26 ve 35 yaş aralığında %60 yoğunlaştığı gözlenmiştir. Yani bu üniversitenin akademik personelinin genelinin genç ve orta yaşlarda kişiler olduğu söylenebilir. Son olarak mesleki deneyime bakıldığında ise yaşa göre dağılımın genç ve orta yaşlı olmasından kaynaklı mesleki deneyiminde 1-15 yıl arasında %83,1 eğilim gösterdiği gözlenmiştir.

Tablo 2. Akademik Personel Demografik Özellikleri

YAŞ	**Kişi**	**(%)**	**UNVAN**	**Kişi**	**(%)**
25 YAŞ VE ALTI	10	5,1	PROF. DR.	3	1,5
26-30 YAŞ	45	23,1	DOÇ. DR.	9	4,6
31-35 YAŞ	72	36,9	DR. ÖĞR. ÜYESİ	44	22,6
36-40 YAŞ	33	16,9	ÖĞR. GÖR.	79	40,5
41-45 YAŞ	19	9,7	ARAŞ GÖR.	60	30,8
46 VE ÜZERİ	16	8,2			
GELİR DÜZEYİ (TL)	**Kişi**	**%**	**MEZUNİYET**	**Kişi**	**%**
7000-8000 TL	136	69,7	LİSANS	45	23,1
8001-9000 TL	36	18,5	Y. LİSANS	94	48,2
9001-10000 TL	18	9,2	DOKTORA	56	28,7
			MEDENİ DURUM	**Kişi**	**%**
MESLEKİ DENEYİM	**Kişi**	**(%)**	EVLİ	118	60,5
1-5 YIL	84	43,1	BEKAR	77	39,5
6-10 YIL	49	25,1	**CİNSİYET**	**Kişi**	**%**
11-15 YIL	29	14,9	KADIN	60	30,8
16-20 YIL	17	8,7	ERKEK	135	69,2
21 YIL VE ÜZERİ	16	8,2			

3.2.2. Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Çalışmada kullanılan ölçeklerin faktör durumunu ortaya koyabilmek amacıyla öncelikle keşfedici (açımlayıcı) ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Çalışmanın ilk ölçeği iş tatmini ölçeğinde yer alan 20 ifadeye keşfedici faktör analizi yapılmış, ölçekteki "İT7, İT8, İT9, İT11, İT12, İT20" sorularını faktör yükünün, 40'ın altında olması ya da aynı faktörlere binişik olarak yüklenmeleri sebebiyle analizden çıkarılmıştır. Kalan 14 ifadeye ait bulgular Tablo 3'de gösterilmiştir. Tablodan ölçek ifadelerinin iki boyutlu bir yapıda olduğu ayrıca tüm faktörlerin toplam varyansın %50,485'ini oranında açıklanabildiği de tespit edilmiştir. Bu haliyle ölçeğin güvenirlilik katsayısının yani cronbach alfa değerinin, 881 oranında gözlenmesi ölçeğin yüksek derecede güvenilir olabileceğini de ortaya çıkarmaktadır (Tavakol ve Dennick, 2011;Battal vd.,2017).

Keşfedici faktör analizinde KMO değerinin (,866) 0,60'dan büyük olması örneklemin yeterli düzeyde olduğunu ve iç tutarlılık oranının sağlandığını gösterirken küresellik oranının, 000 olması verilerden anlamlı boyutların çıkabileceğini ortaya koymaktadır (Bland ve Altman, 1997).

Tablo 3. *İş Tatmini Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları*

Faktörler	**Faktör Yükleri**	**Özdeğer**	**Açıklanan Varyans**	**Toplam Varyans**	**Cronbach Alpha**
İçsel Tatmin		**5,523**	**39,450**	**39,450**	**,803**
İT1	,777				
İT2	,743				
İT3	,703				
İT4	,696				
İT5	,574				
İT6	,540				
İT10	,539				
Dışsal Tatmin		**1,545**	**11,035**	**50,485**	**,839**
İT13	,777				
İT14	,734				
İT15	,720				
İT16	,715				
İT17	,633				
İT18	,622				
İT19	,513				

KMO= ,866	Barlett Küresellik Testi= 1053,682	SD= 91 P= ,000

İş Tatmini ölçeğinin keşfedici faktör analiziyle elde edilen faktör yapısına bakıldıktan sonra bu uyumluluk ayrıca değerleri DFA ile de incelenmiştir. Elde edilen bulgulardan bazı ifadelerin standardize edilmiş regresyon katsayısının 0,50'den düşük olduğu görülmüş (İT5 ve İT6) bu sorular analizden çıkarılarak DFA tekrar edilmiştir. Daha sonra bazı maddeler Amos tavsiyeleri doğrultusunda indekslerde gerekli iyileştirmeleri yapmak amacıyla İT15 ve İT16; İT18 ve İT19 arasında iyileştirme yapılmıştır. Ölçeğe ilişkin modifikasyon (iyileştirme) öncesi ve sonrası elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. İş Tatmini Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	**Referans Değeri**	**İyileştirme Öncesi Değerler**	**İyileştirme Sonrası Değerler**
CMIN/DF	$0< \chi 2/sd \leq 5$	2,452	1,824
RMR	<,10	,094	,086
CFI	≥,90	,910	,951
IFI	≥,90	,911	,952
TLI	≥,90	,888	,936
RMSEA	<,05-≤,08	,087	,065

Araştırmada kullanılan iş tatmini ölçeğinin iyileştirme sonrası faktör yükleri aşağıda ki gibi verilmiştir.

Şekil 1. *İş Tatmini Ölçeğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi*

İÇ. T: İçsel Tatmin
DIŞ. T: Dışsal Tatmin

Araştırmada kullanılan ikinci ölçek 24 ifadeden oluşan pozitif psikolojik sermaye ölçeğine de açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve faktör yükü , 40'ın altında olan "PS1,PS8 ve PS11'' maddeleri ters soru olduğu için analize dahil edilmezken aynı zamanda 'PS13,PS21,PS22,PS23,PS24' soruları çıkarıldıktan sonra analiz tekrar edilmiştir. Yapılan analizde ölçekteki ifadelerin tek boyut altında toplandığı ve tüm faktörlerin toplam varyansın %55,379 oranında açıkladığı görülmüştür. Ayrıca KMO değeri (,911) ve küresellik testi düzeyi ,000 gerekli koşulları sağlamış ve güvenirlik oranı (,917) ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu gözlenmiştir.

Tablo 5. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktörler	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği		**7,261**	**55,379**	**55,379**	**,917**
PS4	,794				
PS3	,766				
PS15	,755				
PS5	,742				
PS6	,734				
PS20	,718				

PS18	,695	
PS17	,687	
PS16	,679	
PS9	,647	
PS12	,645	
PS19	,624	
PS2	,605	
PS10	,542	
PS14	,542	
PS7	,524	
KMO= ,911	Barlett Küresellik Testi= 1545,263	SD= 120 P= ,000

Pozitif Psikolojik sermaye ölçeğinin keşfedici faktör analizi sonuçlarına bakıldıktan sonra yine DFA 'da bakılmıştır. Bu analizin sonucuna göre bu maddelerin standardize edilmiş regresyon katsayısının 0,50 oranından daha fazla olduğu yalnızca iki maddenin bu sınırın altında kaldığı görülmüştür (PS10,PS17).

Bu maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonra analiz tekrar edilmiştir. Ayrıca yine Amos programı tavsiyeleri de dikkate alınarak indekslerde gerekli iyileştirmeleri yapmak amacıyla (PS3,PS4;PS4,PS6 ve son olarak PS15 ile PS16) arasında iyileştirmeler uygulanmıştır. Bu kapsamda ölçeğin iyileştirmeler öncesi ve iyileştirmeler sonucunda elde edilen değerleri aşağıdaki tablodaki gibi verilmiştir.

Tablo 6. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	**Referans Değeri**	**İyileştirme Öncesi Değerler**	**İyileştirme Sonrası Değerler**
CMIN/DF	$0< \chi 2/sd \leq 5$	3,772	2,964
RMR	<,10	,088	,077
CFI	≥,90	,842	,902
IFI	≥,90	,843	,903
TLI	≥,90	,813	,899
RMSEA	<,05-≤,08	,120	,078

Araştırmada kullanılan Psikolojik Sermaye ölçeğinin iyileştirme sonrası faktör değerleri aşağıda ki gibi verilmiştir.

Şekil 2. *Psikolojik Sermaye Ölçeğine ilişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi*

P.P.S: Pozitif Psikolojik Sermaye

Araştırmanın son ölçeği ise 5 ifadeden oluşan örgütsel özdeşleşme ölçeğidir. Bu ölçeğe de açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve 'ÖÖ4' maddesi ters olduğu için çıkarılmıştır. Daha sonrasında analiz tekrarlanmıştır. Yapılan analizde ölçekteki ifadelerin tek boyut altında toplandığı ve tüm faktörlerin toplam varyansın %61,809 oranında açıkladığı görülmüştür. Ayrıca KMO değeri (,714) ve küresellik testi düzeyi ,000 gerekli koşulları sağlamış ve güvenirlik oranı (,785) ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu gözlenmiştir.

Tablo 7. *Örgütsel Özdeşleşme Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları*

Faktörler	**Faktör Yükleri**	**Özdeğer**	**Açıklanan Varyans**	**Toplam Varyans**	**Cronbach Alpha**
Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği		**2,472**	**61,809**	**61,809**	**,785**
ÖÖ3	,863				
ÖÖ2	,827				
ÖÖ1	,742				
ÖÖ5	,703				
KMO= ,714		Barlett Küresellik Testi=SD= 6 P= ,000 251,352			

Örgütsel Özdeşleşme ölçeğinin de açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına bakıldıktan sonra yine DFA ‘da bakılmıştır. Bu analizin sonucuna göre bu maddelerin standardize edilmiş regresyon katsayısının 0,50 oranından daha fazla olduğu yalnızca bu aşamada bir maddenin sınırın altında kaldığı için çıkarıldığı söylenebilir. (ÖÖ4)

Bu madde ölçekten çıkarıldıktan sonra analiz tekrar edilmiştir. Ölçek tek boyutlu bir yapı sergilemektedir ve herhangi bir iyileştirmeye gerek kalmamıştır.

Tablo 8. *Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları*

İndeksler	**Referans Değeri**	**Değerler**
CMIN/DF	0< χ2/sd ≤ 5	2,753
RMR	<,10	,061
CFI	≥,90	,954
IFI	≥,90	,954
TLI	≥,90	,961
RMSEA	<,05-≤,08	,069

Araştırmada kullanılan özdeşleşme ölçeğinin iyileştirme sonrası faktör değerleri aşağıda ki gibi verilmiştir.

Şekil 3. *Örgütsel Özdeşleşme Ölçeğine ilişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi*

Ö.Ö: Örgütsel Özdeşleşme

3.2.3. Hipotezlerin Testi

Araştırmada üniversite çalışanlarının, algıladıkları pozitif psikolojik sermaye, iş tatmini duyguları ve örgütsel özdeşleşme algıları arasındaki ilişkiler ölçeklerin yönünün ve şiddetinin belirlenebilmesi amacıyla korelasyon analizi yöntemi ile incelenmiştir. Ayrıca verilerin normal dağılmadığı daha önceden analizleri yapılarak belirlenmiştir. Dolayısıyla

da verilerin normal bir dağılım sergilemediği gözlenmiştir. Bu sebeple de çalışmanın bu kısmında normal dağılmayan veriler için uygun olan Spearman korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlarda aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 9. *Değişkenler Arasındaki İlişki (p< ,01**; p< ,05*)*

	X	SS	1	2	3	4	5
Örgütsel Özdeşleşme	4,395	1,852	1				
İş Tatmini	3,490	,760	***,509*****	1			
Psikolojik Sermaye	4,631	,986	***,450*****	***,671*****	1		
İçsel Tatmin	3,451	,840	,389**	,870**	,609**	1	
Dışsal Tatmin	3,442	,885	,445**	,851**	,568**	,613**	1

Tablo 9'da ölçeklere yönelik ortalama değerleri, standart sapma değerleri ve ölçekler arasındaki temel ve boyutsal ilişkiler gösterilmiştir. Tabloya göre üniversite çalışanlarının yüksek oranda pozitif psikolojik sermaye algısına sahip oldukları (ort.=4,631) ayrıca bununla birlikte örgüt ile özdeşleşme duygularının da çok yüksek olduğu (ort.=4,395) görülmektedir. Akademisyenlerin iş tatmini duygularının genel ve boyutsal olarak ortalamalarına bakıldığında ise tatmin duygusunun daha zayıf olduğu görülmektedir. Buradan hareketle akademisyenlerin psikolojik sermayeleri ve özdeşleşme oranlarının yüksek olduğu ancak tatmin duygularının (ort.=3,490) ortalamanın üzerinde olduğu söylenebilir. Tablo 9'a göre akademisyenlerin algıladıkları pozitif psikolojik sermaye ile iş tatmini duygusu arasında %99 önem düzeyinde olumlu ve anlamlı yönde ilişki olduğu görülürken; örgütsel özdeşleşme algıları ile iş tatmini duyguları arasında da olumlu ve anlamlı bir ilişki mevcuttur. Son olarak çalışanların pozitif psikolojik sermaye algıları ile örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasında da anlamlı ve olumlu bir ilişki mevcuttur. Bu çalışmada ölçekler arasındaki ilişkinin şiddeti ve yönü ortaya konulduktan sonra hipotezlerin test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Hipotezlerin testi için yapısal eşitlik modellemesi tercih edilmiştir. YEM uygulanmadan önce ise ölçekler arasında çoklu doğrusallık sorununun olup olmadığına bakılmış ve ölçeklerin faktör şişirme oranı (Variance Infilation Factor-VIF) incelenmiştir. Bu analize göre de ölçeklerin VIF değerinin 10'un altında olduğu ve tolerans değerinin de 0,10'un üstünde olduğu görüldüğünden çoklu doğrusallık ile ilgili herhangi

bir sorunun olmadığı tespit edilmiştir. Böylece de söz konusu modele YEM yapılabileceği anlaşılmıştır (O'brien,2007). Baron ve Kenny'in 3 adımlı yöntemi kullanılmakta ve analiz sonucuna göre kısmi veya tam aracılık kararı verilmektedir. Yapılan analizin kestirim sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Şekil 4. *Standardize Edilmiş Kestirim Sonuçlarının Model Üzerinde*

Gösterilmesi

Akademisyenlerin algıladıkları pozitif psikolojik sermaye algısının İş tatmini düzeylerini anlamlı ve olumlu yönde etkilediği (,061) görülmektedir. Aynı zamanda pozitif psikolojik sermaye algısı ile örgütsel özdeşleşme arasında (,052) anlamlı bir ilişki bulunurken; örgütsel özdeşleşme ile iş tatmini düzeyi arasında da anlamlı ve olumlu yönde (,039) bir ilişki mevcuttur. Dolaysıyla da H1,H2,H3 hipotezlerinin de desteklendiği görülmüştür. Ancak çalışmanın son hipotezi olan akademisyenlerin algıladıkları pozitif psikolojik sermaye algıları ile iş tatmini düzeyleri arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin rolünü belirlemek için ayrıca Baron ve Kenny (1986) teorisinden hareketle psikolojik sermaye ile iş tatmini düzeyleri arasındaki direk ilişki de incelenmiştir. Böylece hipotezin doğruluğu test edilecektir. Aşağıda Şekil.5 direk etkiyi (aracısız model) göstermektedir.

Şekil. 5 *Pozitif Psikolojik Sermaye İle İş Tatmini Arasındaki İlişki (Aracısız Model)*

Şekil.5'da görüldüğü üzere pozitif psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki aracısız ilişki düzeyi (,081) 'dir. Ancak bu modele örgütsel özdeşleşme dâhil edildiğinde bağımsız değişken (psikolojik sermaye) ile bağımlı değişken (iş tatmini) arasındaki ilişkinin bağımsız değişken aleyhine azaldığı görülmektedir. Bu sebeple de psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin aracı etkiye ve bu etkinin de kısmi aracılık etkisine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla da H4 hipotezi de desteklenmiştir. Ayrıca araştırılan modelin genel uyum indeksi aralıkları aşağıda gösterilmiştir. Tabloya göre modelin referans değerlerini kabul edilebilir uyum düzeyinde sağladığı görülmektedir.

Tablo 10. *Modelin Uyum İndekslerine İlişkin Değer Aralıkları*

İndeksler	**Referans Değeri**	**Ölçüm Modeli**
CMIN/DF	$0< \chi 2/sd \leq 5$	1,749
RMR	<,10	,086
CFI	≥,90	,907
IFI	≥,90	,908
TLI	≥,90	,899
RMSEA	<,05-≤,08	,062

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde görev yapan akademik personellerinin pozitif psikolojik sermayelerinin iş tatmini ile ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü bulunup bulunmadığı belirlenmiştir. Bu kapsamda literatür incelendiğinde pozitif psikolojik sermaye ile iş tatmini, iş tatmini ile örgütsel özdeşleşme ve pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel özdeşleşme arasında bazı çalışmaların olduğu görülmüştür. Ancak yerli ve yabacı literatür incelendiğinde pozitif psikolojik sermaye iş tatmini ve örgütsel özdeşleşmenin birlikte kullanıldığı bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde görev yapan akademik personellerinin pozitif psikolojik sermayeleri, iş tatminleri ve örgütsel özdeşleşme algıları ile ilgili bilgi sahibi olunabilir.

Araştırma Ağrı ilinde bulunan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde tesadüfi olarak seçilen akademik personeller üzerinde yapılmıştır. Anket uygulaması yapılmadan önce üniversitenin ilgili birimleri ile görüşülmüş ve gerekli izinler alındıktan sonra söz verildiği gibi katılımcıların ismi geçirilmeyecek şekilde anket çalışması gerçekleştirilmiş ve geliştirilen hipotezler YEM ile test edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre akademik personellerin pozitif psikolojik sermaye iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme algılama eğilimlerinin yüksek sayılabilecek düzeylerde olduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle üniversitedeki akademisyenlerin algıladıkları pozitif psikolojik sermaye ile iş tatmini algısı düzeyleri arasında oldukça güçlü bir anlamlı bir ilişki olduğu görülürken örgütsel özdeşleşmenin de bu iki ilişki arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda pozitif psikolojik ile iş tatmini ilişkisinde önünde kısmı aracılık rol üstlendiği görülmüştür. Yani pozitif psikolojik sermaye iş tatminini doğrudan etkilediği gibi örgütsel özdeşleşme yoluyla da etkilediği gözlemlenmiştir.

Her çalışmanın belirli sınırlılıkları muhakkak olması gerekmektedir. Bu çalışmanın da en büyük sınırlılığı söz konusu araştırmanın verilerinin sadece bir üniversitede araştırılmış olmasıdır. Bu anlamada bu çalışma Türkiye'nin farklı üniversitelerinde yapılıp bu üniversiteler arasında kıyaslama yapılacak şekilde de gerçekleştirilebilirdi. Gelecekte yapılacak araştırmalara söz konusu modeli farklı sektörlere, kültürlere ve kurumlara da uygulayarak modele demografik ve sosyo-kültürel değişkenleri de dâhil ederek analizlerin yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

A Grandey, A., L Cordeiro, B., & C Crouter, A. (2005). A longitudinal and multi-source test of the work–family conflict and job satisfaction relationship. Journal of occupational and Organizational Psychology, 78(3), 305-323.

Akçay, V. H. (2012). Pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 123-140.

Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. Academy of management review, 14(1), 20-39.

Avey, J. B., Luthans, F., & Youssef, C. M. (2010). The additive value of positive psychological capital in predicting work attitudes and behaviors. Journal of management, 36(2), 430-452.

Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F., & Mhatre, K. H. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors, and performance. Human resource development quarterly, 22(2), 127-152.

Baron, R. A., Franklin, R. J., & Hmieleski, K. M. (2016). Why entrepreneurs often experience low, not high, levels of stress: The joint effects of selection and psychological capital. Journal of management, 42(3), 742-768.

Baron, Reuben M., and David A. Kenny. "The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations." *Journal of personality and social psychology* 51.6 (1986): 1173.

Basar, U., & Sigri, Ü. (2015). Effects of Teachers' Organizational Justice Perceptions on Intention to Quit: Mediation Role of Organizational Identification. Educational Sciences: Theory and Practice, 15(1), 45-59.

Battal, F. & Durmuş, İ. (2017). Özdeşleşme ve Senge'nin Beş Disiplininin İntihal Algısı Üzerindeki Etkisi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (35), 1-19.

Battal, F., Durmuş, İ., & Çınar, E. (2017). The Effects Of Organızatıonal Cıtızenshıp Behavıors And Decısıon-Makıng Styles On Transformatıonal Leadershıp Behavıor. Electronic Turkish Studies, 12 (31), 1-28.

Bland, J. M., & Altman, D. G. (1997). Statistics notes: Cronbach's alpha. Bmj, 314(7080), 572.

Bryant, F. B., & Cvengros, J. A. (2004). Distinguishing hope and optimism: Two sides of a coin, or two separate coins?. Journal of social and clinical psychology, 23(2), 273-302.

Cameron, K., & Dutton, J. (Eds.). (2003). Positive organizational scholarship: Foundations of a new discipline. Berrett-Koehler Publishers.

Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2002). The hopeful optimist. Psychological Inquiry, 13(4), 288-290.

Chatman, J. A. (1989, August). Matching people and organizations: Selection and socialization in public accounting firms. In Academy of Management proceedings (Vol. 1989, No. 1, pp. 199-203). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.

Chiok Foong Loke, J. (2001). Leadership behaviours: effects on job satisfaction, productivity and organizational commitment. Journal of nursing management, 9(4), 191-204.

Çetin, F., & Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. Amme İdaresi Dergisi, 45(1), 121-137.

Çınar, E. (2011). Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel bağlılıkla ilişkisi (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Dutton, J. E., Dukerich, J. M., & Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. Administrative science quarterly, 239-263.

Erdem, H., Gökmen, Y., & Türen, U. (2015). Psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşme üzerine etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü. İşletme Araştırmaları Dergisi, 7(2), 38-62.

Erkmen, T., & Esen, E. (2012). Psikolojik Sermaye Konusunda 2003-2011 Yıllarında Yapılan Çalışmaların Kategorik Olarak İncelenmesi/Categorıcal Investıgatıon Of Researches In Psychologıcal Capıtal Between 2003-2011 Years. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19), 89-103.

Erkuş, A., & Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. Istanbul University Journal of the School of Business Administration, 42(2).

Feather, N. T., & Rauter, K. A. (2004). Organizational citizenship behaviours in relation to job status, job insecurity, organizational commitment and identification, job satisfaction and work values. Journal of occupational and organizational psychology, 77(1), 81-94.

Friend, S. B., Johnson, J. S., Luthans, F., & Sohi, R. S. (2016). Positive psychology in sales: Integrating psychological capital. Journal of Marketing Theory and Practice, 24(3), 306-327.

Hmieleski, K. M., & Baron, R. A. (2008). When does entrepreneurial self-efficacy enhance versus reduce firm performance?. Strategic Entrepreneurship Journal, 2(1), 57-72.

İscan, Ö. F. (2006). Dönüştürücü/Etkileşmci Liderlik Algısı Ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Bireysel Farklılıkların Rolü. Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Universitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi Dergisi, 6(11).

Jaffery, H. (2014). Mediation of psychological capital between organizational climate and organizational citizenship behavior. Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences, 8(2), 453-470.

Jalal Sarker, S., Crossman, A., & Chinmeteepituck, P. (2003). The relationships of age and length of service with job satisfaction: an examination of hotel employees in Thailand. Journal of managerial Psychology, 18(7), 745-758.

Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits—self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability—with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. Journal of applied Psychology, 86(1), 80.

Karabey, C. N. (2005). Örgütsel özdeşleşme, örgütsel imaj ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Lawler III, E. E., & Porter, L. W. (1967). The effect of performance on job satisfaction. Industrial relations: A journal of Economy and Society, 7(1), 20-28.

Luthans, F. (2002). Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. Academy of Management Perspectives, 16(1), 57-72.

Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior, 23(6), 695-706.

Luthans, F., & Jensen, S. M. (2002). Hope: A new positive strength for human resource development. Human resource development review, 1(3), 304-322.

Luthans, F., & Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage.

Luthans, F., & Youssef, C. M. (2007). Emerging positive organizational behavior. Journal of management, 33(3), 321-349.

Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. Personnel psychology, 60(3), 541-572.

Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Li, W. (2005). The psychological capital of Chinese workers: Exploring the relationship with performance. Management and Organization Review, 1(2), 249-271.

Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital.

Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). Psychological capital: Developing the human competitive edge.

Luthans, K. W., & Jensen, S. M. (2005). The linkage between psychological capital and commitment to organizational mission: A study of nurses. JONA: The Journal of Nursing Administration, 35(6), 304-310.

Mael, F., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. Journal of organizational Behavior, 13(2), 103-123.

Magaletta, P. R., & Oliver, J. M. (1999). The hope construct, will, and ways: Their relations with self-efficacy, optimism, and general well-being. Journal of clinical psychology, 55(5), 539-551.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. American psychologist, 56(3), 227.

McIntyre, R. M., Bartle, S. A., Landis, D., & Dansby, M. R. (2002). The effects of equal opportunity fairness attitudes on job satisfaction, organizational commitment, and perceived work group efficacy. Military Psychology, 14(4), 299-319.

McKenny, A. F., Short, J. C., & Payne, G. T. (2013). Using computer-aided text analysis to elevate constructs: An illustration using psychological capital. Organizational Research Methods, 16(1), 152-184.

Memili, E., Welsh, D. H., & Kaciak, E. (2014). Organizational psychological capital of family franchise firms through the lens of the leader–member exchange theory. Journal of Leadership & Organizational Studies, 21(2), 200-209.

Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F. E. I., & Hirst, G. (2014). Psychological capital: A review and synthesis. Journal of Organizational Behavior, 35(S1), S120-S138.

Nixon, R., & Jaramillo, F. (2003). Physician satisfaction scale: a proposed enhancement. Clinical Research and Regulatory Affairs, 20(4), 447-455.

Norman, S. M., Avey, J. B., Nimnicht, J. L., & Graber Pigeon, N. (2010). The interactive effects of psychological capital and organizational identity on employee organizational citizenship and deviance behaviors. Journal of Leadership & Organizational Studies, 17(4), 380-391.

Olkkonen, M. E., & Lipponen, J. (2006). Relationships between organizational justice, identification with organization and work unit, and group-related outcomes. Organizational behavior and human decision processes, 100(2), 202-215.

Schneider, B., & Snyder, R. A. (1975). Some relationships between job satisfaction and organization climate. Journal of applied psychology, 60(3), 318.

Scott, S. G., & Lane, V. R. (2000). A stakeholder approach to organizational identity. Academy of Management review, 25(1), 43-62.

Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. American Psychologist, 55(1), 5–14.

Senge, P. M. (2013). Beşinci Disiplin: Öğrenen Organizasyon Sanatı ve Uygulaması, Çeviren: Ayşegül İldeniz-Ahmet Doğukan-Barış Pala, Genişletilmiş 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık.

Sheldon, K. M., & King, L. (2001). Why positive psychology is necessary. American psychologist, 56(3), 216.

Shukla, A., & Singh, S. (2013). Psychological capital & citizenship behavior: Evidence from telecom sector in India. Indian Journal of Industrial Relations, 97-110.

Snyder, C. R., Irving, L. M., & Anderson, J. R. (1991). Hope and health. Handbook of social and clinical psychology: The health perspective, 162, 285-305.

Sweeney, A. P., Hohenshil, T. H., & Fortune, J. C. (2002). Job satisfaction among employee assistance professionals: A national study. Journal of Employment Counseling, 39(2), 50-60.

Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. International journal of medical education, 2, 53.

Tösten, R. (2015). Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayelerine İlişkin Algılarının İncelenmesi', Gaziantep Üniversitesi (Doctoral dissertation, Doktora Tezi, 1-197).

Tuzun, I. K. (2009). The impact of identification and commitment on job satisfaction. Management Research Review, 32(8), 728.

Tüzün, I. K., Çetin, F., & Basim, H. N. (2018). Improving job performance through identification and psychological capital. International Journal of Productivity and Performance Management, 67(1), 155-170.

Van Dick, R., Christ, O., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O., Grubba, C., ... & Tissington, P. A. (2004). Should I stay or should I go? Explaining turnover intentions with organizational identification and job satisfaction. British Journal of Management, 15(4), 351-360.

Van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher, J., & Christ, O. (2004). The utility of a broader conceptualization of organizational identification: which aspects really matter?. Journal of Occupational and Organizational psychology, 77(2), 171-191.

Weiss, D. J., Dawis, R. V., & England, G. W. (1967). Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire. Minnesota studies in vocational rehabilitation.

Wright, T. A. (2003). Positive organizational behavior: An idea whose time has truly come. Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior, 24(4), 437-442.

Youssef, C. M., & Luthans, F. (2007). Positive organizational behavior in the workplace: The impact of hope, optimism, and resilience. Journal of management, 33(5), 774-800.

GELENEKSEL KONUT MİMARİSİNE DENİZLİ/BULDAN'DAN SÜSLEMELİ BİR ÖRNEK: KARAAHMETLER EVİ

BÖLÜM 20

Erbil CÖMERTLER AKTUĞ [1]

[1] Araş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ecaktug@pau.edu.tr

Denizli İline bağlı Buldan İlçesinde Güroluk Mah. Fetçiler Sok. No:94'te bulunmaktadır. Evin bugünkü sahibi Müjgan Paktaş Gülbay'dan alınan bilgilere göre[1] ev, Buldan'da Kurtuluş Savaşı sırasında Milli Mücadele'nin merkezi konumundadır ve Celal Bayar tarafından karargâh olarak kullanılmıştır. Ev sahibinden alınan bilgilerin yanı sıra mimari ve süsleme özellikleri açısından benzer örneklerle karşılaştırıldığında Karaahmetler Evi, 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilmektedir. Ev, 2017 yılında başlatılan proje kapsamında şahıs adına restorasyon geçirmektedir.

Fot.1-2: *Karaahmetler Evi, kuzey, batı ve güney cephe*

Güneyinde yüksek duvarlarla çevrili büyük bir avlusu bulunan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ev, iki katlı ve I tipi dış sofalıdır. Evin güney duvarı boyunca uzanan hayatın gerisinde yer alan üç oda, her iki katın plan düzenini yansıtmaktadır. Yapının kuzey duvarı tamamen, doğu ve batı duvarı ikinci kat seviyesine kadar ahşap hatıllı moloz taş malzeme ile yapılmıştır. Üzeri parmak sıvalıdır. Güney cephenin tamamı ile doğu ve batı cephenin üst seviyesi ahşap çatkılı saman ve çam kabuğu katkılı kerpiç duvar örgülüdür. Dört eğimli kırma çatının üzeri oluklu alaturka kiremitle kaplıdır (Çiz.1; Fot.1-2).

[1] Evin sahibi Müjgan Paktaş Gülbay, elli yedi yaşında, emekli kütüphaneci ve eski Buldan Belediye Başkanının eşidir. Evin eski sahibi Nadir Bostancı'ya da evin bozulmadan günümüze ulaşmasını sağladığı için teşekkür ederiz.

Çiz.1: *Karaahmetler Evi, üst kat planı*

Evin, doğu ve kuzey cephesi birinci kat seviyesine kadar başka yapılar tarafından kapatılmıştır. Üst seviyede kuzey cephe sağır düzenlenmişken doğu cephede üç pencereye yer verilmiştir. Güney cephe avluya açılan çok sayıda kapı ve pencere ile hareketlendirilmiştir. Sokağa bakan batı cephede alt seviyede tek pencere, cumba ile dışa taşıntı yapan üst seviyede yedi pencere yer almaktadır. Eve giriş avlu duvarına açılmış, biri güney cepheden müştemilata diğeri batı cepheden taşlığa açılan iki kapı aracılığıyla sağlanabilmektedir.

Batı cephede avlu duvarının kuzeyine kaydırılmış çift kanatlı avlu kapısı ile birinci katın güney duvarı boyunca uzanan taşlığa girilmektedir. Taşlığın kuzeyinde, kapıları taşlığa açılan üç oda bulunmaktadır (Fot.3). Alt katta, üst katın planından farklı olarak, taşlığın doğusuna kiler olarak kullanılan küçük bir oda ilave edilmiştir. Odalarda taşlığa açılan pencere ile kuzey duvarlarında birer ocağa yer verilmiştir. Kuzeybatıdaki odanın batıya bakan bir penceresi daha bulunmaktadır.

Fot.3: *Alt ve Üst Kat Görünüşü*

Avlu duvarının güney cephesinde yer alan giriş kapısı ile avlu duvarına bitiştirilmiş dikdörtgen bir odaya girilmektedir. Dokuma atölyesi olarak kullanılan bu odaya, güneye doğru alçalan meyilli araziden dolayı avludan sekiz basamakla inilmekte ve odanın tavanı evin birinci kat seviyesinin yarısına gelmektedir. Evin tam karşısında yer alan bu odanın, kuzey duvarının batısına eklenen yedi basamaklı merdivenle çatısına çıkılmaktadır. Bu odanın çatısında yer alan ahşap merdivenlerle de evin ikinci katına ulaşılabilmektedir (Fot.4).

Fot.4: *Avlu Duvarına Bitişik Oda ve Merdivenler*

Doğuya kaydırılmış merdivenlerden çıkılan üst katta hayat, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen uzanmaktadır. İki yanda duvarlara oturan hayat, ikisi duvarlara dayalı altı ahşap direkle güneye açılmaktadır (Fot.5). Hayatın doğu duvarında bir pencere yer almakta olup pencerenin önü yöreye has bir terimle makat olarak adlandırılan alçak sedirle (Sözen-Tanyeli, 2001:152), kuzeyi ise ahşap dolaplarla kaplanmıştır. Batı duvarında yan yana iki pencere ve pencerelerin önünde batı duvarı

boyunca uzanan makat bulunmaktadır. Her iki taraftaki makatların alt kısmı dolap işlevine ayrılmıştır.

Fot.5: *Üst Kat Hayat*

Hayatta, duvardan tavana geçiş geniş bir bağdadi kuşakla sağlanmıştır. Tek kademeli tavanda süslemeler sekiz panoya ayrılmış durumdadır (Çiz. 2; Fot. 6). Ortadaki kapı hizasında yer alan panonun batısında yer alan farklı süslemeli üç pano, doğudaki üç pano ile aynı süslemelere sahiptir. Doğuda L şeklinde pano diğer uçta tekrar edilmemiş, tek olarak düzenlenmiştir. Panolar aynı düzlemde olup sadece ortadaki panonun göbeği bir bütün olarak tavan yüzeyinden yaklaşık 20 cm. dışa taşırılarak bezenmiştir. Tavan duvar yüzeyine paralel lacivert renkli silmeli bir çıta ile pervazlandırılmıştır. Pervazın üzerinde bağdadi tekniğinde yeşil renkli iç bükey alçı bir kuşak yer almaktadır. Bağdadi kuşak tavan yüzeyinden silmeli beyaz bir çıta ile ayrılmaktadır. Tavanı çevreleyen süslemesiz iki kuşaktan dıştaki düz kuşak mavi renklidir. Ekseni düz yeşil iki yanı iç bükey beyaz renkli ikinci kuşak, panoları da birbirinden ayırmaktadır.

Fot.6: *Üst Kat Hayat Tavanı*

Çiz.2: *Üst Kat Hayat Tavanı*

Hayat tavanında batıdan birinci ve yedinci panonun aynı süsleme kompozisyonuna sahip olduğu görülmektedir (Çiz.3; Fot.7) Panoda göbeği, açık somon renkli tek bir kuşak çevrelemektedir. Kuşağın dört kenarında eksene, ajur tekniğinde yapılmış kandil motifleri yerleştirilmiştir. Zemini sarı kare tavan göbeğinin köşeleri çıtalarla pahlanarak oluşturulan üçgen bezeme yüzeylerinin içine ajur tekniğinde yapılmış birer yürek motifi çakılmıştır. Birbirini dik eksenlerde kesen çıtalarla birer atlamalı olarak dikdörtgen ve kare alanlara ayrılan göbeğin merkezine dışa taşıntılı küçük kare bir askılık yerleştirilmiştir.

Fot.7: *1. ve 7. Pano*

Fot.8: *2. ve 6. Pano*

Çiz.3: *1. ve 7. Pano*

Çiz.4: *2. ve 6. Pano*

Tavanda aynı süsleme kompozisyonuna sahip batıdan ikinci ve altıncı (Çiz.4; Fot.8) panolarda göbeği dışta açık somon, içte sarı renkli iki kuşak çevrelemektedir. Dıştaki kuşağın dört kenarında eksene, ikinci kuşağa bitişik dışa bakacak şekilde yerleştirilmiş C motifli kıvrık dal çakılmıştır. İçteki kuşağın göbeğe bitişik dört kenarında eksenlere ajur tekniğinde yapılmış yürek motifi çakılmıştır. Bağbozumu renkli kare tavan göbeğinin yüzeyi, üçgen şeklindeki küçük ahşap parçaların boş yer kalmayacak şekilde yerleştirilmesiyle otuz altı kare alana ayrılmıştır. Her kare alanın yüzeyi kendi içinde daha küçük kareler oluşturacak şekilde silmelidir.

Tavanda aynı süsleme kompozisyonuna sahip üçüncü ve beşinci (Çiz.5; Fot.9) panolarda göbeği içte ve dışta açık somon, ortada sarı renkli üç kuşak çevrelemektedir. Üçüncü panoda ikinci kuşağın, beşinci panoda birinci ve ikinci kuşağın göbeğe bitişik dört kenarına dışa bakacak şekilde yerleştirilmiş C motifli kıvrık dal çakılmıştır. Üçüncü düz kuşak beyaz renklidir. Göbeği oluşturan üçgen şeklindeki dört ahşap parçanın yüzeyi, gittikçe küçülen üç kare oluşturacak şekilde ince silmelerle hareketlendirilmiştir. Bu kareler, en dışta bağbozumu renkli iç bükey silmeli, ortada yeşil renkli düz, en içte açık somon renkli iç bükey silmeyle oluşturulmuştur. Merkeze dışa taşıntılı küçük kare bir askılık yerleştirilmiştir.

Fot.9: *3. ve 5. Pano*

Fot.10: *Tavan Göbeği*

Çiz.5: *3. ve 5. Pano*

Çiz.6: *Tavan Göbeği*

Hayat tavanında eksendeki panoda göbek, tavan yüzeyinden bir bütün olarak dışa taşırılmıştır (Çiz.6; Fot.10). Göbeği dıştan çevreleyen her iki kuşağın dörtkenarında eksenlere ajur tekniğinde yapılmış kandil motifi çakılmıştır. İlk kuşak açık somon, içteki kuşak sarı renklidir. Dışa taşırılan göbek, yürek motifini andıran ajurlu yeşil dairelerle çevrelenmiştir. Göbekte beyaz renkli çıtalarla 45^0 açıyla dönen bir çarkıfelek motifi oluşturulmuştur. Aralarda kalan dörtgen ve yamuk yüzeyler koyu kahve renge boyanmıştır. Doğudaki L şeklinde düzenlenmiş panoyu dıştan açık somon renkli tek kuşak çevrelemektedir. Panoda sarı renkli tavan yüzeyi, kuzey-güney doğrultusunda çakılan çıtalarla üç bölüme ayrılmıştır.

Hayatın kuzey duvarına açılan üç kapı ile üç ayrı odaya giriş sağlanmaktadır. Kalemişi süslemeler, odaların hayata açılan kapılarının üst kısımlarındaki duvar yüzeylerinde yer almaktadır.

Kuzeybatıdaki oda kapısının hayata bakan üst kısmında, ince kıvrık dallarla taşınan kahverengi bir vazo tasviri yer almaktadır (Fot.11). Vazoyu taşıyan dalların iki yanında da mavi çiçek ve kırmızı karanfiller ile yeşil yapraklardan oluşan birer demet yerleştirilmiştir. Vazodan taşan siyah topraktan kırmızı karanfiller, pembe, mavi gül, çiçek ve laleler ile yeşil renkli yapraklar çıkmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen oda; batı duvarında üç, kuzey ve güney duvarlarında batıya kaydırılmış birer pencere olmak üzere beş pencere ile dışa, güney duvarında kapının iki yanına yerleştirilmiş iki pencere ile de hayata açılmaktadır (Fot.12). Kuzey duvarında pencerenin hemen doğusuna üç raflı ve çekmeceli bir gömme dolap yerleştirilmiştir. Doğu duvarı çift kapaklı iki yüklük, yüklüklerin arasında çiçeklik ve en kuzeyde tek kapaklı gusülhaneden

oluşan süslemesiz ahşap bir dolapla kaplanmıştır. Çiçekliğin alt kısmında çekmecelere yer verilmiştir. Odanın dikdörtgen tavanı üç kuşaklıdır. Duvardan tavana geçiş sağlayan bağdadi kuşağın alt kısmında duvar yüzeyine de üç kuşak yerleştirilmiştir. Yüzeyi tamamen bezenmiş tavanda göbek ve köşeliklere yer verilmiştir.

Fot.11-12: *Kuzeybatı Oda ve Kapı Üstü Kalemişi*

Kuzeybatıdaki odada tavana geçişte bağdadi kuşağın alt kısmı, duvar yüzeyine paralel üç kuşakla pervazlandırılmıştır. Pencerelerin üst hizasından başlayan ilk kuşak, mavi duvar zemini üzerine çakılan gri renkli ajurlu ahşap oymadan oluşmaktadır. Kuşak boyunca tekrar eden süslemede uçları içe kıvrık, yay şeklindeki süslemenin merkezi ve araları üç dilimli yarım daire motifiyle doldurulmuştur. İkinci kuşakta, sarı renkli duvar yüzeyinin dört kenarında eksenlere çakılan iki ahşap daireden üst kuşağa bitişen dairenin içine altı yapraklı bir çiçek motifi yerleştirilmiş, boşluklar siyah renkle doldurulmuştur. Alt kuşakla bağlantılı dairenin içerisine ise siyah renkli bir daire yerleştirilmiştir. Üçüncü gri renkli ahşap kuşak, bağdadi kuşağa bitişik üç kademeli üçgen ahşap parçaların yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştur. Açık yeşil renkli geniş bağdadi kuşak, dalgalı bir görünüme sahiptir.

Tavan yüzeyini en dıştan çevreleyen birinci kuşak somon, ikinci geniş kuşak açık yeşil renkli ve süslemesizdir. Mavi renkli üçüncü kuşağın dörtkenarında eksenlere açık yeşil renkli ajurlu ahşap birer elibelinde motifi çakılmıştır. Somon renkli tavan yüzeyi birbirini dik eksenlerde silmeli çıtalar ile kare birimlere bölünmüştür. Eksene altıgen bir göbek, göbek ve tavanın köşelerine de köşelikler yerleştirilmiştir. Göbek, köşelikler dışında kalan kare birimlerin içerisi yine çıtalara oluşturulmuş içleri sarı renge boyanmış birer eşkenar dörtgenlerle doldurulmuştur (Çiz.7; Fot.13).

Fot.13: *Kuzeybatıdaki Oda Tavanı*

Çiz.7: *Kuzeybatıdaki Oda Tavanı*

Kuzeybatıdaki oda tavanının dört köşesindeki kare köşeliklerde dıştan içe doğru çapraz yerleştirilen bir ok motifi yer almaktadır. Bu okun iki yanına kandil motiflerinin yerleştirilmiş olması alevli bir ok motifinin

sembolize edildiğini göstermektedir. Ok, çatallı olarak sonlanmaktadır. Tavan zeminini kaplayan kare alanlardan altıgen göbeğin dört köşesine denk gelen köşeliklerde, birbirine bitişik farklı boyutlarda dışa dönük koyu kahve renkli altı hilal motifi çakılmıştır. Göbeğin iki düz kenarındaki dörtgenler yarım bırakılmıştır. Altıgen göbek, ince silmelerle hareketlendirilmiş geniş iç bükey bir kuşakla kademeli olarak tavan yüzeyinden dışa taşırılmıştır. Kuşak köşelerde açık kahve, kenarlarda ise sarı renge boyanmıştır. Göbekte ikisi somon ortadaki kahverengi üç ahşap parça bir dikdörtgen oluşturmaktadır. Biri yatay diğeri dikey olarak birbirini takip eden dikdörtgenler dik eksenlerde birbirini keserek dik açıyla dönen bir çarkıfelek motifi oluşturmaktadır. Arada kalan boşluklar küçük kare ahşap parçalarla doldurularak tamamen çakma kündekari tekniğindeki göbek oluşturulmuştur.

Hayatın kuzey duvarında ortadaki kapının hayata bakan üst kısmında, mavi zeminli dairevi madalyonun içerisine yazılmış Maşallah yazısı bulunmaktadır. Etrafı çelenk şeklinde kahverengi çiçeklerle çevrelenmiş madalyon, alt iki yandan pembe ve mavi lale demetleriyle sınırlandırılmıştır. Madalyonun üst kısmında küçük kahve bir vazo ve vazodan taşan siyah topraktan çıkan kahverengi gül, lale ve çiçekler ile kahverengi, yeşil ve mavi yapraklar yer almaktadır (Fot.14). Kapı, mutfak olarak düzenlenmiş kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen odaya açılmaktadır. Odanın kuzey duvarında ocak nişi, nişin iki yanında da gömme dolaplar bulunmaktadır. Tüm duvarlarını kapının üst hizasından itibaren sergenin dolaştığı odanın güney duvarında bir kapı ve kapının doğusunda hayata açılan bir pencere yer almaktadır.

Bu odanın duvar üzerine oturtulmuş dikdörtgen tavanını süslemesiz üç kuşak çevrelemektedir. Tavan yüzeyi, doğu batı doğrultusunda atılan çıtalarla pasalıdır. Eksenden hafif güneye kaydırılmış kare tavan göbeğinin zemini sarı yaldızla boyanmış ince sacla (teneke) kaplanmıştır. Üzerine ana yönlerde dar, ara yönlerde daha dolgun tutulmuş damla motifi şeklindeki ahşap yapraklar çakılarak yıldıza benzer bir çiçek motifi oluşturulmuştur. Göbekte dolgun yaprakların ok ucu şeklindeki uçları birleşerek merkezde bir eşkenar dörtgen meydana getirmiştir. Göbeğin merkezine yüzeyden taşıntılı kare bir askılık yerleştirilmiştir (Çiz.8; Fot.15).

Fot.14: *Kapı Üstü Kalemişi*

Fot.15: *Mutfak ve Tavanı*

Çiz. 8: *Mutfak, Tavanı*

Kuzeydoğudaki oda kapısının hayata bakan üst kısmında, mavi bir vazodan çıkan çiçek motifleri yer almaktadır (Fot.16). Vazodan iki yana açık kahverengi üzüm salkımları sarkmaktadır. Vazonun taşan siyah toprağın üzeri mavi, pembe ve beyaz renkte gül, lale, çiçek ve yeşil yapraklarla doldurulmuştur. Vazonun iki yanında pembe ve mavi renkli laleler ile yeşil yapraklardan oluşan birer dal yer almaktadır.

Fot.16-17: *Kuzeydoğudaki Oda ve Kapı Üstü Kalemişi*

Yamuk bir düzenleme gösteren odanın güney duvarında hayata açılan iki, batı duvarında dışa açılan üç penceresi bulunmaktadır. Kuzey duvarının ekseninde yer alan ocak nişinin doğusunda küçük bir nişe yer verilmiştir. Batı duvarını boydan boya kaplayan süslemesiz ahşap dolaplar, kapıdan itibaren çift kapaklı yüklük, çiçeklik, çift kapaklı gusülhane ve tek kapaklı dolap bölümlerinden oluşmaktadır (Fot.17).

Odanın yamuk tavanı iki kademeli ve tek kuşaklıdır. Duvardan tavana geçiş bağdadi kuşakla sağlanmıştır. Tavana geçişte bağdadi kuşağın alt kısmı duvar yüzeyine paralel bir kuşakla pervazlandırılmıştır. Ahşap kuşağın iki kenarına sarı renkli üç kademeli üçgen ahşap parçaların yan yana çakılmasıyla zikzak şeklinde bir suyolu oluşturulmuştur. Somon renkli alçıdan yapılmış geniş bağdadi kuşak, dış ve iç bükey kıvrım yapan dalgalı bir görünüme sahiptir. Tavan yüzeyini çevreleyen gülkurusu renkli tek kuşağın kenar ve köşelerine ahşap süslemeler çakılmıştır. Dört kenarda eksenlere sarı yaldızlı, dışa dönük iki yarım daire ile birbirine birleştirilmiş iki kandil motifi yerleştirilmiştir. Dört köşede ise sarı yaldızlı, yedi yapraklı birer çarkıfelek çiçeği bulunmaktadır. Yüzeyi göbeğe dik eksenlerde yerleştirilmiş çıtalarla, farklı genişliklerde bölümlere ayrılmış tavanda tüm bölümler birer atlamalı olarak gülkurusu ve bağbozumu renklere boyanmıştır. Tavanın köşelerine birer keman motifi yerleştirilmiştir. Motif iki ucu damla şeklinde sonlanan bir sap ve sapa S kıvrımıyla bağlanan içinde altı kollu yıldız çiçeği motifini barındıran bir daireden meydana gelmektedir. Güneydoğudaki motifin sapı daha uzun tutulmuştur. Keman motifi ile tavanın köşeleri arasındaki tavan yüzeyi çıtalarla üçgen alanlara ayrılmıştır (Çiz.9; Fot.18).

Fot.18: *Kuzeydoğudaki Oda Tavanı*

Kuzeydoğudaki oda tavanda hafif batıya kaydırılmış kare bir göbek bulunmaktadır. Göbeği dıştan çevreleyen krem renkli kuşağın dört kenarında eksenlere ve dört köşesine sarı yaldızlı ajurlu ahşap süslemeler çakılmıştır. Dört kenarda eksenlere yerleştirilen motif, tavanı çevreleyen dış kuşağın kenarlarında eksenlere yerleştirilen süsleme ile aynıdır. Köşelere ise dört yapraklı birer yonca motifi yerleştirilmiştir. Göbeği çevreleyen alçıdan yapılmış yeşil renkli bağdadi ikinci kuşak, dış ve iç bükey kıvrım yaparak, göbekte yaklaşık 10 cm. çökertme yapmaktadır. Tamamen çakma kündekari tekniğindeki göbek, köşelere çapraz krem renkli çıtalarla karenin etrafında 45^0 eğimle dönen dört dörtgenden oluşan çarkıfelek motiflidir. Köşe ve kenarlarda kalan üçgen ile aralarda kalan dörtgen ve kare alanlar koyu kahverengi ahşap parçalarla doldurulmuştur.

Çiz.9: *Kuzeydoğudaki Oda Tavanı*

Değerlendirme

Denizli'de tekstil ürünleri denildiğinde ilk akla gelen ilçelerden olan Buldan İlçesi tekstilin getirdiği maddi kazançla doğru orantılı olarak; geleneksel mimari ve buna bağlı ahşap süsleme sanatının da zengin örneklerinin verildiği ilçelerdendir. İlçede süslemeli veya süslemesiz çok sayıda ev koruma kapsamında restore edilmiş ve edilmeye de devam edilmektedir. Restore çalışmaları halen devam eden bu evlerden bir olan Karaahmetler Evi, gerek dıştan sokağın yapısına uyumu, yüksek avlu duvarları, iki katlı düzeni ve dış sofalı planı, gerekse odaların iç mekân düzenlemesi açısından geleneksel konut mimarisinin tipik bir örneğidir.

Anadolu Türk mimarisinde odalar arasında bağlantıyı sağlayan orta mekânın ev içindeki yerine göre sofasız, dış, orta ve iç sofalı olarak sınıflandırılan evlerden (Akın, 1990: 177; Ögel, 1981: 227; Kuban,

1995a: 14; Küçükerman&Güner, 1995: 179; Küçükerman, 2007: 33; Sözen, 2006: 93; Sözen, 2001: 81), en yaygın kullanılan plan tipi dış sofalıdır (Akın, 2008: 499). Sofa etrafında şekillenen odalar da, çadır düzenine uygun olarak hareketli elemanlarla yaşamla ilgili işlevlerin tümünü sağlayan bir düzendedir (Günay, 1998: 48; Turgut, 1996: 75-77). Ayrıca evler iklim koşullarına uygun şartlarda yapılmalarının yanı sıra kullanılan malzeme ve teknikler yerel özellikler gösterdiğinden, belli yörelerde belli özellikler göstermektedir (Eldem, 1984: 29; Kuban, 1995b: 228; Başkan, 1990: 32). Bölgedeki evlerle büyük bir uyum içerisinde olan Karaahmetler Evi, Denizli ve çevresinde en çok rastlanan dış sofalı planın I tipine uymaktadır. Buldan'da genellikle dış sofalı plan tipi kullanılmakla birlikte bazı evlerde sofa kapatılmıştır. Buldan'da Nimet Uz Evi, Ülfeller Evi, Eklemeli Koca Konak'ta açık dış sofa ile karşılaşılırken Beyler Evi, Hediye Fatma Göker Evi kapalı dış sofalı olarak karşımıza çıkmaktadır (Cömertler Aktuğ, 2016: 247-270). Karaahmetler Evi'ne; Denizli İli ve İlçelerinde plan açısından benzerlik gösteren dış sofalı evlere Merkezefendi'de Hacı Hızır Salih Evi (1865) (Cömertler Aktuğ&Pektaş, 2017: 15), Şirinköy Mehmet Özten Evi (Bektaş, 2005b: 77), Zarife Atalar Evi (19. yy. ikinci yarısı), Babadağ'da Ali Oymak Evi (1890), Ferah Özçevik Evi (1856), Bekilli'de Efeler Evi (20. yy. ilk çeyreği), Çal'da Saray Evi (1885), Çivril'de Mehmet Ali Berberoğlu Evi (19. yy. ilk yarısı), Güney'de Hancı Mustafa Öztorba (19. yy. ikinci yarısı), Honaz'da Mehmet Ağa Evi (1887) örnek olarak gösterilebilmektedir. Aydın Bozdoğan'da Cengiz Deveci Evi (19. yy. ikinci yarısı), Karacasu'da Mehmet Kayser Evi (19. yy. ilk yarısı), Köşk'te Muhammet Özlü Evi (20. yy. ilk çeyreği), Kuyucak'ta Kemal Şenyol Evi (19. yy. ikinci yarısı), Nazilli'de Arpaz Konağı (19. yy. başları), Yenipazar'da Ünübol Evi (19. yy. ikinci yarısı), Afyonkarahisar Dinar'da Münif Özdemir Evi (19. yy. ilk çeyreği) (Cömertler Aktuğ, 2016: 50-488) yakın çevreden örneklerdir. Anadolu'nun çeşitli illerinde görülen farklı düzenlemelere sahip dış sofalı evlerin zengin örneklerine çevre illerden Muğla (Kunduracı, 2007: 113), İzmir (Kürüm, 1992: 123; Kürüm, 1994: 141) ve Antalya'da (Bektaş, 2005a: 97) da rastlamak mümkündür.

Anadolu'da evleri arazinin yapısına uydurma çabası kadar İslam dininin etkilerini de, yüksek avlu duvarlarının arkasına gizlenmiş içe dönük bir mimari sergileyen pencere, kapı ve kat düzeninde de bulmak mümkündür (Turgut, 1996: 78). Geleneksel evlerin genellikle Denizli ve

çevresinde de örneklerine sıkça rastlanan alt katı ahır, üst katı yaşam alanı olan iki katlı düzende olduğu görülmekle birlikte (Kuban, 1995b: 228) Karaahmetler Evi'nde her iki katın yaşam alanı olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Karaahmetler Evi malzeme, örtü sistemi ve geniş saçak düzenlemesiyle geleneksel Türk Evlerinin genel özelliklerini yansıtmaktadır.

Karaahmetler Evi'nde duvar yüzeyine işlenmiş kalemişi süslemeler, hayatın kuzey duvarında üç odanın kapı pervazlarının üst kısmında duvar yüzeyinde yer almaktadır. Oldukça sade ve az olan kalemişi süslemelerde sarı zemin üzerine ağırlıklı olarak mavi, yeşil, kırmızı, kahve, siyah, beyaz ve pembe renkli bitkisel süslemeler kullanılmıştır. Vazodan çıkan karanfil, gül, çiçek ve laleler, üsluplaştırılmış Türk zevkini yansıtmaktadır (Akar, 2006: 269). Çiçek motiflerinin yanında vazodan sarkan bereket sembolü (Gültekin, 2008: 9) üzüm salkımları da natürmort etkileri vurgulamaktadır. Madalyon içerisindeki "Maşallah" motifinin çelenk şeklinde çiçeklerle çevrelenmesi, vazoların rumilerle birleştirilmiş S profilli dallardan oluşması, çiçek demetleri ile dal ve yapraklar, 19. yüzyıl sonlarına kadar devam eden dönem süsleme üslubunun küçük dokunuşlarını yansıtmaktadır (Günay, 1998:44; Akar, 2006:269) . Meyve motifleri, vazodan çıkan çiçekler ve çiçek demetleri 19. yüzyılda özellikle camiler ve evlerde yaygınlaşan kalemişi süslemelerin sevilen motiflerinden olmuşlardır (Bozkurt, 2013:44; Sözen 2006:33) . Oda kapısının üst kısmında duvar yüzeyine uygulanan vazodan çıkan çiçek motiflerinden oluşan kalemişi süslemelere Antalya Ak Ev'de (Ceylan, 2007:119) de rastlanmaktadır. Uzak örnekler olarak Trabzon Kostaki Köşkü (Nemlioğlu, 2001: 33), Tokat Madımağın Celalin Evi (Akın&Hanoğlu, 2014: 375) Gaziantep Coşkun Uğurlu, Abdülgani Özhalepli ve Mustafa Bağcı Evleri vazodan çıkan çiçek motiflerinin kullanıldığı diğer evlerdendir (Çayan, 2012: 172,243,258). Benzer çiçek ve meyve motiflerine sadece evlerde değil Denizli ve Anadolu'nun farklı illerindeki kalemişi süslemeli camilerinde de rastlamak mümkündür (Arık, 1976: 27,29; Cömertler Aktuğ&Pektaş, 2016: 14).

Karaahmetler Evi hayat ve oda tavanlarında yoğunlaşan ahşap süslemelerde de genellikle boyama tekniği karşımıza çıkmaktadır. Ahşap üzerine boyama tekniğinin 19. yüzyılda özellikle camilerde ve evlerde yaygınlaştığı görülmektedir (Öney, 1976: 123; Türkoğlu, 1993: 55). Ahşap yüzey üzerinde ayrıca çıtakari, döşeme, taklit kündekari, ajur ve ahşap aplike teknikleri de kullanılmıştır. Sarı, lila, gri, siyah, bağbozumu,

beyaz, mavi, lacivert renklerin yanı sıra kahve, somon, yeşilin farklı tonlarının kullanıldığı ahşap süsleme temalarında geometrik, bitkisel, nesneli ve sembolik motifler ağırlık kazanmış ve daha çok aplike tekniği tercih edilmiştir. Genellikle tavanlarda karşımıza çıkan bu tekniklerle yapılmış süslemelere Muğla (Adalı, 2011: 148), Kayseri (İmamoğlu, 2002: 442; Tali, 2005: 70) ve Tokat Evlerinde (İbrahimzade&Atak, 2010: 122) de rastlanmaktadır.

Karaahmetler Evi'nde bağdadi bir kuşakla duvara oturtulan tavanlarda, çıtakari tekniğinde süslemelerde geometrik motiflerin basit formlarını bulmak mümkündür. Tavan yüzeylerini kaplayan çıtalarla oluşturulmuş üçgen, kare, eşkenar dörtgen, dörtgen, yamuk, dikdörtgen ve altıgenlerden oluşan yalın geometrik süslemelerin yanı sıra bu süslemelerin birleşerek oluşturduğu çarkıfelek motifiyle de özellikle tavan göbeklerinde karşılaşılmaktadır. Gerek dik açıyla dönen ahşap parçaların oluşturduğu çarkıfelek gerekse farklı açılarla dönen çarkıfelekler, sonsuzluk izlenimi verdikleri ve gökyüzünü sembolize ettiklerinden tavan göbeklerinde daha yoğun tercih edilmişlerdir (Avşar, 2010: 122; Çoruhlu, 2017: 378). Çarkıfelek motifinin bu geometrik kullanımı, Karaahmetler Evi tavanlarında taklit kündekari tekniğindedir. Denizli'de (İnceoğlu, 2011: 285) ahşap üzerinde sevilerek kullanılan çarkıfelek motifine yakın çevreden Afyonkarahisar (Kürklü, 2011: 17), Manisa Kula (Tosun, 1969: 66) ve Muğla Yatağan (Kunduracı, 2007: 130-147) Isparta Uluborlu ve Gönen Evleri (Demirci, 2011:178, 241)'nde de rastlanmaktadır.

Çarkıfelek motifinin bu evde diğer bir kullanımı bitkisel bir çiçek motifi şeklindedir. Denizli ve çevresinde çok sık karşılaşılmayan iri dört yapraklı yonca motifi ile farklı tekniklerle yapılmış birçok örneği bulunan daire içinde altı yapraklı yıldız çiçeği motifinin (Cömertler Aktuğ, 2016: 567) her ikisi de Karaahmetler Evi, ahşap süslemelerinde karşımıza çıkan bitkisel motiflerdendir. Karaahmetler Evi ahşap süslemelerinde, kıvrık dallarla birleşen yıldız çiçeği, aynı zamanda nesneli bir bezeme olan keman motifinin gövdesini de oluşturmaktadır. 19. yüzyılda İstanbul Kayserili Ahmet Paşa Konağı kalemişi süslemelerinde örneklerini gördüğümüz Batılılaşma döneminin etkisiyle süslemelere giren keman, gitar, ud, tambur vb. müzik aletleri (Aşkan&Kaya&Güleç, 2015: 5) ahşap malzeme üzerinde de uygulanmıştır. Bunun güzel örneklerinden biri olan keman motifi, Karaahmetler Evi oda tavanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Evin oda tavanında bir araya getirilerek ajur aplike

tekniğiyle tavana çakılan büyüklü küçüklü altı hilal motifi de nesneli bezemelerdendir. Bir yakıt ile bir fitilden oluşan aydınlatmada kullanılan kabı sembolize eden (Atasoy, 1972: 1-3) kandil motifinin, İslam süslemeciliğinde dekoratif olarak kullanımı "İlahi ışık" kavramını karşılamaktadır (Kalfazade&Ertuğrul, 1989:32) Karaahmetler Evi hayat ve oda tavanında yer alan kandil motifinin farklı tekniklerle yapılmış örneklerine halılardan (Uğurlu, 2017: 736) mezar taşları (Biçici, 2010: 659) ve mihraplara kadar (Cömertler Aktuğ&Pektaş, 2016: 19) birçok alanda rastlanmaktadır. Karaahmetler Evi tavan köşeliklerinde karşımıza çıkan ok motifinin iki yanına bitiştirilen kandil motifleri alevli bir ok motifinin sembolize edildiğini göstermektedir. Evdeki ahşap süslemeler arasında sembolik motiflerden bereketle ilgili eli belinde motifine yer verildiği görülmektedir. Eli belinde motifinin kullanımına, Anadolu'da özellikle halılarda rastlamak mümkündür (Görgünay, 1995: 63-70).

Türk Evleri'nde çok nadir belki de başka bir evde görülemeyecek bir teknik metal döşemedir. Orta Asya'da şaman inancına kadar uzanan, güneş ve ayı temsil eden (Babaoğlu, 1997: 76) metal çiviler ve değişik şekilli pullarla yapılmış süslemelere özellikle Babadağ'da (Cömertler Aktuğ, 2016: 535) rastlanmakla birlikte metalin yüzey döşemesinde kullanıldığı ünik örnek Karaahmetler Evi tavan göbeğindedir. İnce sac (teneke) döşeme malzemesi olarak kullanılmış ve üzeri yaldızlı bir boya ile boyanmıştır. Evin dolap kapaklarında da porselen çekeceklere yer verilmiştir.

Bölgenin geleneksel konut mimarisi özelliklerini üzerinde barındıran Karaahmetler Evi, süsleme açısından batı etkisiyle sanatımıza giren motifler ile eski Türk süsleme motiflerinin kaynaştığı bir kompozisyon sergilemektedir.

Kaynakça

Azade Akar, "Tezyini San'atlarımızda Vazo Motifleri", *Vakıflar Dergisi,* 8, Ankara, 2006, 267-272.

Bülent Çetinor, "Eski Gebze Evleri", *İlgi,* S.81, İstanbul, 1995, 9-15.

Candan Nemlioğlu, "Trabzon'un Yeni Müzesi: Kostaki Köşkü", *İlgi,* 102, İstanbul, 2001, 30-35.

Cengiz Bektaş, *Antalya. Anadolu Evleri Dizisi- 2*, İstanbul, 2005a.

Cengiz Bektaş, *Şirinköy. Anadolu Evleri Dizisi- 4*, İstanbul, 2005b.

Doğan Demirci, Isparta Evleri, Isparta, 2011.

Doğan Kuban, *Türk "Hayat"lı Evi*, İstanbul, 1995a.

Doğan Kuban, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İstanbul, 1995b.

Emine Saka Akın ve Canan Hanoğlu, "Tokat'ta Bir Konut: Madımağın Celal'in Evi", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu: 25-26 Eylül 2014 – Tokat: Bildiriler II,* Ed. A. Açıkel, S. Başol, A. O. Solmaz, M. Hanilçe, Ankara, 2015, s.363-384.

Erbil Cömertler Aktuğ ve Kadir Pektaş, "Ahşap Süslemeli Bir Ev: Denizli Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi", *Kalemişi Türk Sanatları Dergisi,* C.5, S.9, Bahar 2017, s.13-32.

Erbil Cömertler Aktuğ ve Kadir Pektaş, "Geç Dönem Kalem İşi Süslemeli Camilerden Bir İz: Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii", *MedeniyetSanat Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.2, S.2, Aralık 2016, s.9-25.

Erbil Cömertler Aktuğ, *Büyük Menderes Havzası Osmanlı Dönemi Geleneksel Konut Mimarisinde Ahşap Süsleme,* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2016.

Esra Ceylan, Antalya'nın Akseki ve Elmalı İlçelerindeki Türk Dönemi Sivil Mimarlık Örneklerindeki Süsleme Özellikleri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Gökhan Kürklü, "Geleneksel Türk Ahşap Sanatı Kündekari ve Günümüz Teknolojisine Sahip Atölye Ortamında Yapılabilirliği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi,* S.11, Afyonkarahisar, 2011, s.13-20.

Gönül Öney, "İslam Süsleme ve El Sanatlarına Türklerin Katkısı", *İslam Sanatında Türkler,* İstanbul, 1976.

Gülçin Bozkurt, "19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 62-2,İstanbul, 2013, 37-70.

Günkut Akın, *Asya Merkezi Mekân Geleneği*, Ankara, 1990.

Hülya Turgut, "Geleneksel Malatya Evleri: Kültür ve Mekân", *Yapı*, 186, İstanbul, Mayıs 1997, 74- 81.

Kamil Biçici, "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkısh Studies*, 7/3, Yaz 2010, Ankara, s.637-661.

Kemal İbrahimzade ve Erkan Atak, "Tokat'ta Bir Konut Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 34, Ankara, 2010, 113-123.

Lale Avşar, "Antik Yunan Seramiklerdeki Haç ve Çarkıfelek Simgeleri ve Bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları", *Mukaddime*, 3, Mardin, 2010, 115-141.

Melike Adalı, "Muğla Ev Mimarisinden Bazı Örnekler", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, C.33, S.138, İstanbul, Eylül-Aralık 2011, 143-155.

Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2001, s.152.

Metin Sözen, *Gelenekten Geleceğe Anadolu'da Yaşama Kültürü*, İstanbul, 2006.

Metin Sözen, *Türklerde Ev Kültürü*, İstanbul, 2001.

Mükerrem Kürüm, "Tire Evleri", *Türk Kültüründe Tire*, Yayına Hazırlayan. Mehmet Şeker, Ankara, 1994, 139-146.

Mükerrem Kürüm, *Tire Evleri*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1992.

Necati İnceoğlu, "Denizli'de Sivil Mimari", *Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi*, Haz. Filiz Özdem, Denizli, 2011, 247- 303.

Neriman Görgünay, *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Motifler*, Ankara, 1995.

Nur Akın, "Ev", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 1, İstanbul, 2008, 497-499.

Osman Kunduracı, *Muğla- Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*, Muğla, 2007.

Önder Küçükerman ve Şemsi GÜNER, *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, İstanbul, 1995.

Önder Küçükerman, *Kendi Mekân Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul, 2007.

R. Eser Gültekin, "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/5, Güz 2008, 9- 31.

Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, İstanbul, 1998.

Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii,* Ankara, 1973.

Sabahattin Türkoğlu, "Ağaç Sanatı", *Geleneksel Türk Sanatları*, Haz. Mehmet Özel, İstanbul, 1993, 45-76.

Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, I, İstanbul, 1984.

Selma Kalfazade ve Özkan Ertuğrul, "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.II, S.5, İstanbul, 1989, 23-34.

Semra Ögel, "Hayat (Sofa) Köşkü ve Tahtseki", *Sanat Tarihi Yıllığı,* IX- X, 1979- 1980, İstanbul, 1981, 227-240.

Servet Çayan, *Geleneksel Antep Evlerinde Kalemişi Bezeme ve Duvar Resimleri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2012.

Servet Senem Uğurlu, "Çanakkale Halılarında Kandil Motifi", *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri (04-08 Mayıs 2017)*, Ed. Osman Kunduracı&Ahmet Aytaç, Konya, 2017, s.735-740.

Sevgi Babaoğlu, "Türk Mitolojisinin Halk Motiflerine Etkisi", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri,* Ankara, 1997, 74-78.

Seyfi Başkan, *Türk Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1990.

Sinem Aşkan, Hüseyin Kaya ve Ahmet Güleç, "Kayserili Ahmet Paşa Konağı Bezemelerinin Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları", *Restorasyon Konservasyon*, İstanbul, 2015, 3-21.

Sümer Atasoy, *İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Bronz Kandiller Kataloğu*, İstanbul, 1972, s.1-3.

Şerife Tali, "Geleneksel Kayseri Evlerinde Süsleme" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C.6 S.2,Erzurum, 2005, s.61-85.

Tülin Çoruhlu, "Maddi Kültür Verileri Işığında Goralıların Türklüğü Meselesi", *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02-05 Kasım 2016)*, Ed. Ela Taş, Sakarya, 2017, s.361-384.

Vacit İmamoğlu, "Kayseri Evlerinde Duvar ve Tavan Resimleri", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu,* Kayseri, 2002, 417-427.

Yılmaz Tosun, *Milli Mimarimizde Kula*, İzmir, 1969.

BLAKE & MOUTON'UN YÖNETİM ÖLÇEĞİ YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDE SAKIP SABANCI'NIN LİDERLİK ANALİZİ

BÖLÜM 21

Ertuğrul KÖSE[1]

[1] Dr., Gübre Fabrikaları T. A.Ş., Risk, Süreç ve Kalite Yönetimi Müdürü

GİRİŞ

İnsanlık tarihi incelendiğinde, hemen hemen her dönemde toplumların liderlere ihtiyaç duydukları ve lider olarak gördükleri, kabul ettikleri kişilerin yanında bir araya gelerek belli amaçlara ulaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Lider olarak görülen kişilerin de diğerlerine göre bazı ayırt edici özellikleriyle takipçilerini etkiledikleri ve toplumlara yön verdikleri anlaşılmaktadır.

Liderlik, bir ihtiyaca cevap vermek için ortaya çıkmaktadır. Tarihe baktığımızda, liderlerin belirsizlik ve tehlike koşullarında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Hangi toplum veya sosyal düzen olursa olsun, şartlar uygun hale geldiğinde liderler ortaya çıkarlar ve tüm engelleri aşarak hedeflerine ulaşırlar. Liderlikte, liderin kişisel özelliklerinin yanı sıra takipçilerinin yaklaşımı da önemlidir.

Liderlik, grupta yer alan kişilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda amaç ve hedeflerin belirlenmesidir. Liderlik; grup amaçlarını başarmak için grup eylemlerine yön verme ve diğerlerini etkileme sürecidir. Lider, gücü unvanından veya pozisyonundan almaz.

Bu çalışmada, öncelikle liderlik, liderlik tanımları ve liderlik yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Liderlik yaklaşımlarından kısaca bahsedildikten sonra, davranışsal liderlik yaklaşımları içerisinde değerlendirilen Michigan Üniversitesi çalışmaları ve Blake & Mouton'un yönetim ölçeği yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Daha sonra, Türkiye'nin önde gelen sanayici ve iş adamlarından biri olan Sabancı Grubunun Yönetim Kurulu Eski Başkanı Sakıp Sabancı'nın liderlik özellikleri, Blake & Mouton'un yönetim ölçeği yaklaşımı bağlamında değerlendirilmiştir.

1. LİDERLİK ve LİDERLİK YAKLAŞIMLARI

1.1. Liderlik

Liderlik kavramının kökeni İngilizce'ye dayanmaktadır. Kavramın aslı fiil olarak "lead" şeklindedir, anlamı; yön göstermek, yol göstermek, kılavuzluk etmek, öncülük etmek, rehberlik yapmaktır. "Lider" ise; rehber, kılavuz, önder, baş, anlamları taşımaktadır. Liderlik kavramının Türkçedeki karşılığı olarak önderlik kelimesi önerilmişse de ulusal literatürde liderlik kelimesi daha yaygın olarak kabul görmekte ve kullanılmaktadır (Eraslan, 2004, s. 2).

Liderlik insan gruplarının ve örgütlerin bulunduğu her ortamda, her zaman söz konusu olan bir süreç ve gerçekliktir. Lider grup üyelerinin gereksinimlerinden etkilenir, karşılığında grup üyelerinin dikkatlerini üzerinde toplayarak onların enerjilerini istenen bir yöne yöneltir. Lider ile takipçileri arasında bir etkileşim gerçekleşir. Liderlik belirli şartlar altında grubun amaçlarını gerçekleştirmek için diğer üyelerin faaliyetlerini etkileme ve yönlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Liderlik bir süreci, lider ise bu süreçte insanları etkileyebilen, motive edebilen ve yönlendirebilen bir güce sahip olan kişiyi ifade etmektedir. Liderlik statüye bağlı olmayan, kişisel bir süreçtir (Şahin ve Gülsüm, 2001, s. 145).

20. yüzyılın başından itibaren liderlik üzerine araştırma yapan yazarlar, ilgi alanlarına göre liderliği değişik şekillerde tanımlamışlardır. Bu tanımlar genellikle içerisinde bulunulan dönemin liderlik yaklaşımlarıyla paralellik göstermektedir. Örneğin yönetici ile lider kavramını aynı gören 1900-1950 yılları arasındaki klasik yönetim anlayışında, liderlik tanımlarında genellikle gücün merkezileşmesi ve kontrol üzerinde durulduğu görülmektedir.

Literatüre baktığımızda, liderlikle ilgili birçok araştırmacı ve bilim adamı tarafından çok sayıda liderlik tanımı yapılmış olmasına rağmen, yaygın kabul görmüş tek bir tanımın bulunmadığı görülmektedir. Liderlik ile ilgili yapılan tanımlamalardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Liderlik, grubun veya örgütün belirlenmiş amaçlarını gerçekleştirmek için birinin grubun diğer üyelerini etkileme sürecidir (Yukl, 1998, s. 12).

Gardner, liderliği hedefleri belirleme, değerleri tasdik etme, motive etme, yönetme, çalışabilir bir seviye yakalama, açıklama, sembol olarak hizmet etme, grubu dışarıda temsil etme ve değişimin toplamı şeklinde tanımlamıştır (Gardner, 1987, s. 10).

Vroom ve Jago, liderliği işbirliği halinde birlikte çalışarak, büyük şeyler başarmak için insanları motive etme süreci olarak ifade etmişlerdir (Vroom ve Jago, 2007, s. 18).

House ve arkadaşları, liderliği örgütün başarısı ve etkinliği için bireyin diğerlerini motive etme ve etkileme yeteneği olarak tanımlamışlardır (House, Shamir ve Arthur, 1993, s. 580).

Daft ve Marcic'e göre, liderlik bazı stratejiler göz önünde bulundurularak yeni değerler, yeni yaklaşımlar ve yeni davranışların

kabul edilmesi için takipçilerin motive edilmesidir (Daft ve Dorothy, 2001, s. 9).

Liderlikle ilgili tanımların sayısını artırmak mümkündür. Bakıldığında, tanımlarda ortak noktalar olarak grup, amaç birliği, etkileme ve sürecin öne çıktığı görülmektedir.

1.2. Liderlik Yaklaşımları

Liderlik konusunda ilk olarak geliştirilen yaklaşım, ***özellikler yaklaşımı***dır. Bu kuramda vurgulanan nokta; bazı insanların doğal liderler olduğu ve bu kişilerin kendileri diğer insanlardan ayıran fiziksel özelliklere ve yeteneklere sahip oldukları düşüncesidir. Bu amaçla 1920-1950 yıllarında geliştirilen psikolojik testler ile liderin sahip olduğu özellikler bulunmaya çalışılmıştır (Yukl, 1998, s. 183). Buna göre, liderin taşıması gereken özellikler arasında fiziksel yetenekler (enerjik, aktif olma), zekâ-yetenek (bilgi, akıcı konuşma, kesinlik), kişilik (yaratıcılık, açık sözlülük, dürüstlük, etik davranış), işle ilgili özellikler (başarma isteği, sorumluluk güdüsü ve göreve dönüklük) ve sosyal özellikler (kişiler arası beceriler, işbirliği yeteneği, sosyallik) yer almaktadır (Kirkpatrick ve Locke, 1991, s. 49-51).

Liderlik sürecini sadece lider değişkenini ele alarak inceleyen özellikler yaklaşımı liderliği açıklamada yetersiz bulunmuş ve eleştirilere maruz kalmıştır. Yapılan araştırmalarda bazen etkin liderlerin aynı özellikleri taşımadıkları belirlenmiş, bazen de grup üyeleri arasında liderin özelliklerinden daha fazlasına sahip olanlar bulunduğu halde bunların lider olarak ortaya çıkmadıkları gözlenmiştir. Ayrıca özellikler yaklaşımı nasıl iyi lider yetiştirilebileceği sorusuna da cevap bulamamıştır. Bu nedenle, liderlik sürecinin tam olarak anlaşılabilmesi için başka değişkenlere de bakılması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Koçel, 2003, s. 589).

1950-1970 yılları arasında öne çıkan **davranışsal liderlik teorileri**nin ana fikri ise; liderleri başarılı ve etkin yapan unsurun, liderin özelliklerinden çok, liderin liderlik süreci içerisinde sergilediği davranışları olduğudur. Liderin astlarıyla iletişim şekli, yetki devredip devretmemesi, planlama ve kontrol şekli, amaçları belirleme şekli gibi davranışlar liderin etkinliğini belirleyen önemli unsurlar olarak ele alınmıştır. Bu dönemde araştırmacılar temel olarak iki liderlik biçimi üzerinde durmuşlardır. Bunlar; *göreve dönük liderlik yaklaşımı* ve *insana*

*dönük liderlik tarzı*dır. Yapılan çalışmalarda insana dönük liderlik yaklaşımının daha başarılı olduğu hipotezi doğrulanmış, ancak net bir sonuca ulaşılamamıştır. Literatüre baktığımızda davranışsal liderlik teorileri arasında Ohio State Üniversitesi liderlik çalışmaları, Michigan Üniversitesi liderlik araştırmaları, Tannenbaum ve Schmidt'in liderlik doğrusu yaklaşımı, Blake & Mouton'un yönetim ölçeği yaklaşımı, McGregor'un X,Y yaklaşımı ve Likert'in sistem 4 yaklaşımı öne çıkmaktadır.

1970-1980 yılları arasında ise, liderliğe diğer bir bakış açısını yansıtan **durumsallık yaklaşımı** gündeme gelmiştir. Bu yaklaşımda, etkili bir lider olabilmek için kişinin ne olduğu ve ne yaptığı konusuna ilave olarak durum da eklenmiştir. Böylelikle değişik koşulların değişik liderlik biçimini gerektirdiği varsayımından yola çıkılarak birçok araştırma yapılmıştır. Bu yaklaşımların ortak noktası; görev ya da ilişki ağırlıklı bir liderlik tarzının her durum ve şartta geçerli olamayacağı, bazı durumlarda görev merkezli bir liderlik tarzı etkin olurken, bazı durumlar da ise, ilişki merkezli bir liderlik tarzının verimli ve etkin olabileceği şeklinde ifade edilebilir (Thompson ve Glaso, 2015, s. 527-528). Alanyazında öne çıkan durumsallık yaklaşımları arasında Fiedler'in durumsallık kuramı, Robert House ve Martin Evans'ın yol amaç kuramı, Vroom ve Yetton'un karar verme teorisi, Hersey ve Blanchard'ın yaşam eğrisi liderlik yaklaşımı ve Reddin'in üç boyutlu liderlik kuramı yer almaktadır.

1980 sonrası dönemde de liderlikle ilgi yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Yeni yaklaşımlar kapsamında etkileşimci, dönüşümcü, karizmatik, katılımcı, ruhsal, etik ve hizmetkâr liderlik kuramları öne çıkmaktadır.

2. MICHIGAN ÜNİVERSİTESİ LİDERLİK ÇALIŞMALARI

1940'lı yılların sonunda Ohio State Üniversitesi araştırmaları ile aynı dönemde, Rensis Likert ve arkadaşları tarafından, Michigan üniversitesinde liderlik üzerine periyodik çalışmalar yapılmıştır. Michigan Üniversitesinin çalışmaları da, liderin davranışsal özelliklerini araştırarak etkili ve etkili olmayan liderler arasındaki davranış farklarını bulmayı hedeflemiştir. Bu çalışmalarda grup üyelerinin tatminine ve grubun verimliliğine katkıda bulunan etkenler belirlenmiştir. Ayrıca verimlilik, iş tatmini, personel devir hızı, şikayetler, devamsızlık, maliyet ve motivasyon gibi kriterler de araştırmalarda değerlendirmeye alınmıştır (Wilson, 1995, s. 158).

Çeşitli endüstri dallarında ve farklı kademelerde çalışan iş görenler üzerinde yapılan bu çalışmalar sonunda, liderlerin davranışlarının, Ohio State çalışmalarında olduğu gibi, iki faktör etrafında toplandığı görülmüştür. Bu iki faktör **işe dönük** ve **çalışana yönelik davranış**tır.

Kahn ve Katz adlı araştırmacılar traktör fabrikası ve demiryolu işçileri üzerinde çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Genel olarak iş tatmini ve grup verimliliğinin arttırılması üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Bu araştırmada yöneticiler üretimin düşük olduğu bölümlerde çalışan personelleriyle görevlerine yönelik olarak daha fazla zaman geçirmişler ve çalışanları üretimi arttırmaları için çeşitli eğitimlere tabi tutmuşlardır. Araştırmanın sonucunda üretimin yüksek olduğu bölümdeki yöneticilerin üretimi yapan personel ile çok yakın ilişki içinde oldukları, onların dertleriyle yakından ilgilendikleri, buna karşılık üretimin düşük olduğu bölümdeki yöneticilerin ise, bunun tersi davranış sergiledikleri gözlemlenmiştir. Üretimin artmasını çalışanların başarısından çok yönetici ile astlar arasındaki ilişkilerin yakınlığına bağlamışlardır. (Luthans, 1992, s. 158).

Ohio-State Üniversitesi araştırmalarından farklı olarak Michigan Üniversitesi liderlik araştırmalarında, lider davranışlarının, kişiye yönelik bir uçtan, üretime yönelik diğer uca kadar yayılan bir süreç olarak ele alındığı görülür. Ohio-State Üniversitesi araştırmalarında, bulgular insan ilişkilerine ve göreve dönük öğeler taşımaları bakımından Michigan Üniversitesindeki araştırmalarla aynı doğrultudaysa da, iki araştırmadaki öğeler birbirinden bağımsızdır (Asrar-ul-Haq ve Anwar, 2018, s. 181). Yani bir üye her iki öğeye de, yüksek ya da düşük düzeylerde sahiptir.

Michigan Üniversitesi liderlik yaklaşımına göre, bir lider ne kadar kişiye yönelik eğilim gösterirse o kadar üretime yönelik olmaktan uzaklaşacaktır.

İşe yönelik lider, planladığı ve örgütlediği işle ilgili temel yöntemlere göre, iş görenlerin çalışıp çalışmadıklarını kontrol eder ve otoritesini üyeler üzerinden eksik etmez. Çünkü örgütsel verimlilik esastır.

Kişiye yönelik lider ise, üyeleri tatmin edecek ve onların işle ilgili becerilerini arttıracak bir lider görünümdedir. Aynı zamanda üyelere çeşitli şekillerde yetki devreder. Bu yaklaşımda kişiye yönelik lider tipi daha etkin olduğundan tercih edilir. Kişiye ve üretime yönelik liderlik

biçimiyle, iş etkinliği arasında işin türüne göre yakın ilişki olduğu görülmektedir.

Bowers ve Seashore (1966) tarafından yapılan çalışmalarda da lider davranışlarının kalıpları üzerinde durulmuştur. Araştırmacılar, sigorta şirketindeki 40 büronun çalışmalarındaki doyum ve performansla dört üstün davranışlarını bütünleştirme yoluna gitmişlerdir. Dört boyut liderliğin görev ve sosyal cephelerini yansıtmaktadır: (Keçecioğlu, 1998, s. 122).

Destekleyici: Davranışlar kişilerin değeri ve öneminin grup üyelerinin hisleriyle çoğaltılır.

Birbirini etkilemedeki kolaylaştırıcılar: Davranışlar karşılıklı olarak doyum ilişkileriyle birbirine yakınlaştırırken grup üyelerini cesaretlendirmektedir.

Amaç fikri: Davranışlar mükemmel performansa ulaşmak veya grupların amaçlarını karşılamak için sağlanacak çabaları teşvik etmelidir.

İş kolaylaştırıcıları: Davranışlar, araç, malzeme ve teknik bilgi gibi kaynakların sağlanmasıyla amaçlara ulaşmada doğrudan yardımcı olurlar.

Lider davranışlarının bu iki stili (*iş odaklı* ve *çalışan merkezli*), tek bir boyutun zıt kutuplarını göstermektedir. Bu nedenle, bir lider ya görev odaklı, ya da çalışan merkezli lider davranışını sergiler, her iki davranışın birlikte oluşması imkânsızdır. Michigan'daki çalışmaların ilk kısmı çalışma tutumlarının iyi olduğu ve verimliliğin çalışma merkezli davranışı gösteren üstlerce yol gösterilen gruplarda, yüksek olduğu yönündedir. Bu çalışmalar aynı zamanda bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her ikisini de ölçmektedir. Ancak, liderlerin kişisel ilgilerinin yüksek verimlilik ve iyi tutumlara neden olduğu net olarak söylenememektedir. Morse ve Reimer'in (1956) yaptığı araştırmalarda insan odaklı davranış gösteren liderlik tarzının çalışanlar arasında daha fazla olumlu tutumlara yol açtığı belirlenirken, diğer bir saptamada verimliliğin görev merkezli yaklaşımları kullanan kimi liderler tarafından denetlenen çalışanlar arasında yüksek olduğu yönündedir (Keçecioğlu, 1998, s. 122).

3. BLAKE & MOUTON'UN YÖNETİM ÖLÇEĞİ YAKLAŞIMI

Yönetim ölçeği (The Managerial Grid), liderlik tiplerinin sınanması için bir kavramsal çatı olarak Robert R. Blake ve Jane S. Mouton tarafından geliştirilmiştir. Yönetim ölçeği, Blake ve Mouton'un Exxon şirketi tarafından danışman olarak görevlendirildikleri dönemde tasarlanmıştır. McGregor'un X, Y teorisinde orta yolu bulma çalışmalarının neticesinde bu yaklaşımı şekillendirmişlerdir.

Robert R. Blake ve Jane S. Mouton, birçok davranış tarzını geliştirdikleri bu ölçeğe göre açıklamaya çalışmışlardır. Araştırmacılara göre örgütler için aşağıda yer alan üç önemli unsur mutlaka gereklidir:

1- Amaç: Her örgütün bir amacı vardır.

2- İnsanlar: Her sosyal organizasyonda insanlar mutlaka yer alırlar ve insanlar bir amacı gerçekleştirmek için bir arada bulunurlar.

3- Hiyerarşi: Her organizasyon çeşitli kademelerdeki yöneticiler ve grup üyelerinden oluşur.

Şekil 1- *Blake & Mouton'un Yönetim Ölçeği*

Kaynak: Taucean vd., 2016, s.69

Araştırmacılar, lider ile izleyicileri arasındaki ilişkileri ve bağlantıları araştırmışlardır. Geliştirmiş oldukları yönetim ölçeğinde **öncelikle üretimi** daha sonra insan ilişkilerini dikkate almışlardır. Üretimi gerçekleştirebilmek için hiyerarşiyi kullanmışlardır (Asrar-ul-Haq ve Anwar, 2018, s. 181).

Üretime ve insana ilgiye dayanan Blake & Mouton yönetim ölçeği yaklaşımına göre 5 farklı liderlik stili (tarzı) bulunmaktadır. Liderlik stillerine daha sonra fırsatçı ve babacan olmak üzere iki stil daha eklenmiştir. Model çerçevesinde düzenlenen matriste, x ekseninde üretime ilgi değişkeni, y ekseninde ise insana ilgi değişkeni yer almaktadır (üretime ilgi ve insana ilgi 1'den 9'a kadar değer alabilmektedir. 1, en düşük, 9 ise en yüksek değerdir). İki değişken birbiriyle etkileşim halindedir ve iki değişken arasında karşılıklı bağımlılık söz konusudur (Blake ve Mouton, 1981, s. 441).

Cılız Liderlik (1.1)-Kaçınma ve Sakınma: Bu tip liderlik stilinde hem üretime hem de kişilerarası ilişkiye yönelik ilgi en düşük düzeydedir. Lider etkisizdir. Yönetici, görevin/işin yapılmasında minimum çaba sarf eder. Yönetici pozisyonunu korumayı hedefler ve sorunlara bulaşmaktan kaçınır. Yönetici için önemli olan hatalardan sorumlu tutulmamaktır. Yönetici, ne işlerin yapılması için bir sistem geliştirme, ne de iş tatmini ve motivasyonu sağlayacak bir iş ortamının oluşumu için çaba gösterir. Sonuç, organizasyonsuzluk, tatminsizlik ve uyumsuzluktur. Cılız liderlik, iş başarımı ve astların örgüt içi doyumu açısından en az gayret gösterilen liderlik tarzıdır (Curtis, 2002, s. 78).

Görev Liderliği (9.1)-Otoriter, Kontrol ve Ağırlığını Hissettirme: Üretime yönelik aşırı ilgi ve çalışanlara yönelik düşük ilgi öne çıkmaktadır. Lider, örgütsel hedeflere ulaşmak için işyeri koşullarını maksimum verimlilik sağlayacak şekilde düzenler. Görev liderliğinin temel sorumluluğu üretim hedefleri ile ilgilidir. Çalışanlara para verilmekte ve karşılığında da performans beklenmektedir. İnsanları birer üretim aracı olarak görürler ve çalışanların istekleri ile onları mutlu kılacak hiçbir önleme gerek görmezler. Çalışanlar arasında çatışma çıktığında lider yetkisini kullanarak bu çatışmayı bastırır. Fikir geliştirmek genellikle lidere aittir, astların fikirleri reddedilir. Bu tarz liderlik, Douglas McGregor'un X teorisine dayanmaktadır. Şirketler tarafından başarısız olunan durumlarda veya kriz dönemlerinde bu liderlik tarzının uygulamaya alındığı görülmektedir.

Şehir Kulübü Liderliği (1.9)-Kabullenme ve Uyum: Lider, insanlar arası ilişkilere maksimum düzeyde, üretime ise düşük düzeyde önem verir. Çalışanların isteklerinin karşılanması ve işyerinde insan mutluluğunun sağlanmasına önem verilir. Bu liderler, eğer insanlar mutlu kılınırsa ve aralarında uyum sağlanırsa verimliliklerinde artış sağlanacağına inanırlar. Liderler, bütün fikirleri eleştirmeden kabul ederek yeniliği cesaretlendirir. Üretim, çalışanlar arasındaki sıkı dostluğa ve çatışmaların olmamasına bağlıdır. Bu tarz yönetim biçiminde çalışma atmosferi dostçadır, ancak kontrol ve yönlendirme zayıf olduğu için örgütsel başarı (verimlilik) düşük düzeydedir (Taucean, Tamasila ve Negru-Strauti, 2016, s. 69).

Orta-Yol Liderlik (5,5)-Denge ve Uzlaşı: Lider izleyenlerine de, üretime de orta düzeyde ilgi gösterir. Lider, amaçlara ulaşmada ve izleyenlerin gereksinimlerini karışlamada kimsenin yakınamayacağı orta bir yol tutmayı yeğler. Lider, üretim için çalışanlara yaptığı baskıyı, onları hoşnut ederek dengelemeye çalışır. İlk bakışta ideal bir uzlaşı durumu gibi görülebilir, ancak orta yol izlenerek her iki ilgi de (üretime ve insana ilgili) tam olarak karşılanmamaktadır. Birçok kişi tarafından beklenen ve ortalama bir performansı hedefleyen liderler tarafından uygulanan liderlik stilidir.

Ekip Liderliği (9,9)- Katkı ve Bağlılık: Hem göreve ve hem de kişiye eşit düzeyde en fazla önem veren liderlik biçimidir. Blake & Mouton yaklaşımına göre, ekip liderliği en etkin yönetim stilidir. Ekip lideri, ortak örgüt amacı etrafında sosyal ilişkileri maksimum düzeyde tutarken, iş performansının da en üst düzeyde gerçekleşmesini hedefler. (9,9) liderlik stili, Douglas McGregor'un Y teorisinde de dile getirildiği gibi (adı geçen teoriden hareket etmekte), insanların verimli çalışma ve kendini işe adama gereksinmeleri olduğunu varsaymakta, bu nedenle de personelin kararlara katılımını teşvik etmektedir. Bu liderler kendilerini işe vererek başarmak isteyen kişileri işe alarak örgütsel amaçlar etrafında toplamak ve onların bu arzu ve hırsları sayesinde hem etkin ve verimli biçimde örgütsel başarılar elde etme, hem de yönetim olarak bireyin ihtiyaçlarını eksiksiz biçimde karşılayarak karşılıklı güven, saygı ve dayanışma ortamı meydana getirerek örgütsel mutluluğu gerçekleştirme düşüncesindedirler.

Yönetim ölçeği yaklaşımında yer alan beş liderlik tarzına, 1999 öncesinde **fırsatçı** ve **babacan stil** olmak üzere iki yaklaşım daha

eklenmiştir. Sömür ve manipüle et şeklinde ifade edilebilen fırsatçı liderlik tarzının yönetim ölçeğinde oturduğu net bir yer bulunmamaktadır. En büyük kişisel faydayı sağlayan davranışı kabul etme ilkesine dayanmaktadır. Kural koyma ve rehberlik etme şeklinde tanımlanabilecek babacan liderlik tarzı ise yönetim ölçeğinde (1,9) şehir kulübü liderlik tarzı ile (9,1) görev liderliği tarzı arasında yer almaktadır. Bu liderlik tarzında çalışanları motive etmek için övgü ve destek öne çıkarken, liderin düşüncelerine meydan okumaya ise izin verilmemektedir (Grimard, 2019, s. 65-66).

Blake & Mouton'un yönetim ölçeği yaklaşımı amprik ve görgül bilimsel araştırmalarla desteklenemediği ve (9,9 yaklaşımının) mit olduğu gerekçeleri ile eleştirilere uğramıştır. (Yukl, 1999, s. 34). Bernardin ve Alvares, Orta Batı'da faaliyet gösteren büyük ölçekli bir üretim firmasında lider etkinliğinin ölçüsü ile sorun çözüm metodları arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlar, Blake & Mouton'un yönetim ölçeğine dayanan hipotezlerini test etmişler ve dataların yönetim etkinliği ve sorun çözümünde yönetim ölçeği yaklaşımının zayıf bir öngörü sağladığını ve hipotezlerin desteklenmediğini iddia etmişlerdir (Bernardin ve Kenneth, 1976, s. 34).

Korman (1966) da, Blake & Mouton tarafından geliştirilen takım liderliği stiline uyarlamak için yöneticilerin yaptıkları eğitim harcamalarının büyüklüğüne rağmen, tekrarlanan araştırmaların, verimlilik, işe yabancılaşma ve iş-devir hızı gibi faktörler ve liderlik stili arasında herhangi bir ilişkinin çok az amprik gözlemle desteklendiğini öne sürmüş ve eleştirilere katılmıştır (Keçecioğlu, 1998, s. 129).

Blake & Mouton, eleştirilere cevap niteliğinde 1981 yılında Management by Grid Principles or Situationalism: Which? (Grid İlkeleriyle ya da Durumsallıkla Yönetim: Hangisi?) adlı makaleyi kaleme almışlardır. Adı geçen makalede durumsallık yaklaşımı ile ***en iyi stil yaklaşımı (9,9)*** karşılaştırılmıştır. Makalede **Grid ilkeleri** olarak; a*) katılım,* b) *açık iletişim-açık sözlülük,* c) *güven ve saygı,* d) *dahil etme ve bağlılık,* e) *anlaşmazlıkların çözümü,* f) *uzlaşı,* g) *sinerji,* h) *hedefler,* i) *karşılıklı destek,* j) *değişim ve gelişim* sıralanmıştır. Bu ilkelerle Hersey & Blanchard'ın durumsal liderlik yaklaşımı karşılaştırılmıştır. Blake & Mouton, durumsal liderlik yaklaşımında açık iletişim, anlaşmazlıkların çözümü ve sinerjiye yer verilmediğini ve karşılıklı desteğin de bir

yönetim unsuru olarak görülmediğini ileri sürmüşlerdir. (Blake ve Mouton, 1981, s. 450-451).

1982 yılında yazdıkları "Grid Principles Versus Situationalism A Final Note (Grid İlkeleri'ne Karşılık Durumsallık: Son Not)" adlı makalelerinde de durumsallık yaklaşımı ile en iyi stil yaklaşımını karşılaştırmışlar ve Hersey & Blanchard'ın "Grid bir tutum teorisidir, durumsal liderlik teorisi ise davranışsal bir karaktere sahiptir" yaklaşımını eleştirmişlerdir. Blake & Mouton'a göre, Grid hem tutum hem de davranışsal bir teoridir. Yönetim stillerine ilişkin farklı davranışları da daha önceki çalışmalarında açıkladıklarını vurgulamışlardır. Hersey Blanchard'ın durumsal liderlik teorisindeki yüksek/yüksek (9+9) yaklaşımının paternalistik (babacan yönetim tarzı) olduğunu, kendi yaklaşımlarının ise (en iyi stil, 9,9) takım liderliğine vurgu yaptığını belirtmişlerdir (Blake & Mouton, 1982, s. 211-212). Bazı araştırmacılar tarafından yöneltilen eleştirilere karşın, Blake & Mouton'un yönetim ölçeği yaklaşımı akademik çalışma ve liderlik becerilerini geliştirme programlarında önemli bir yer edinmiştir.

4. YÖNETİM ÖLÇEĞİ YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDE SAKIP SABANCI'NIN LİDERLİK ANALİZİ

Bu bölümde Sakıp Sabancı'nın hayat hikayesine kısaca değindikten sonra kendi kaleme aldığı kitaplarında verdiği liderlikle ilgili mesajlar, hakkında yapılan değerlendirmeler ve iş hayatındaki liderlik tarzı göz önünde bulundurularak, Blake & Mouton'un yönetim ölçeği perspektifinde liderlik analizi yapılacaktır.

4.1. Sakıp Sabancı'nın Hayat Hikayesi

Sakıp Sabancı, Hacı Ömer ve Sadıka Sabancı çiftinin ikinci çocuğu olarak, 7 Nisan 1933 tarihinde Kayseri'nin Akçakaya köyünde dünyaya gelmiştir. Sakıp Sabancı, Ortaokulun ardından lise 2. sınıfta iken yakalandığı zatürre hastalığı nedeniyle 3 yıl okula devam edememiştir. 1950 yılında da okul hayatına son vererek iş hayatına başlamıştır. Akbank'ta stajyer memur olarak çalışmaya başlayan Sakıp Sabancı, daha sonra Bossa Un Fabrikası'nda Veznedar olarak çalışmaya devam etmiştir (Sabancı, 1985, s. 37-45). Sırasıyla, Çiftlik Müdürü ve Bossa Tekstil İşletmesi Müdürü olmuştur. Babası Hacı Ömer Sabancı'nın 1966 yılında

vefatından sonra kurulan Sabancı Holding'in Yönetim Kurulu Başkanlığı'na getirilmiştir.

1964 yılından itibaren, 25 yıl süreyle Adana ve Kocaeli Sanayi Odaları ile Türkiye Sanayi ve Ticaret Odaları Birliği Üyeliği ve Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1986 yılında Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği TÜSİAD'ın Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı üstlenen Sakıp Sabancı, 1987 - 1990 yılları arasında TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanlığı görevini yürütmüştür.

Sakıp Sabancı'nın; İşte Hayatım (1985), Para Başarının Mükafatıdır (1985), Gönül Galerimden (1988), Rusya'dan Amerika'ya Gezdiklerim Gördüklerim (1989), Ücret Pazarlığı mı Koyun Pazarlığı mı? (1990), Değişen ve Gelişen Türkiye (1991), Daha Fazla İş Daha Fazla Aş (1993), Doğu Anadolu Raporu (1995), Başarı Şimdi Aslanın Ağzında (1998), Hayat Bazen Tatlıdır (2001), Bıraktığım Yerden Hayatım (2004) adlı kitapları yayınlanmıştır. İşte Hayatım kitabı İngilizce ve Japonca'ya, Değişen ve Gelişen Türkiye kitabı İngilizce'ye çevrilmiştir (Sabancı, 2004, s. 307-310).

Sakıp Sabancı 10 Nisan 2004 tarihinde vefat etmiştir.

4.2. Sakıp Sabancı'nın Eserlerinde Verdiği Liderlikle İlgili Mesajlar

Sakıp Sabancı'nın kaleme aldığı eserler incelendiğinde hem insana hem de işe önem veren bir lideri olduğu anlaşılmaktadır.

Takım çalışmasına inan biridir. Başarıya takım çalışmasıyla ulaşılabileceğini, her takımın bir çekirdek kadrosu olduğunu, çekirdek kadrodan ayrılmalara karşı yedekleme yapılması gerektiğini, takım kurmak kadar korumak ve kullanmanın da önemli olduğunu, yöneticilerin güveninin kazanılması gerektiğini, bir yöneticinin maddi ve manevi tatmini olduğunda takımdan ayrılmayı düşünmeyeceğini dile getiriyor. Takımda yer alanların kişisel sorunlarının dikkate alınması gerektiğini, çalışanların dinlenmesinin ve huzurlu yaşamalarına yardımcı olmanın motivasyonu artıracağını ifade etmiştir (Sabancı, 1998, s. 72-85).

Başarı odaklı, çok çalışkan ve istekli bir kişidir. Hayatta para doyduğunu, doyamadığı tek şeyin çalışmak olduğunu, önde koşanlardan olmaktan mutluluk duyduğunu, çalışmanın, bir işi başarmanın paradan farklı şeyler olduğunu, çalışmayı babasından öğrendiğini ve çalışmayı

seven insanın, yanındakileri de çalıştıracağını dile getirmiştir (Sabancı, 1986, s. 123-125).

İnsanı, çalışanları önemseyen biridir. İnsan faktörünün ihmal edildiği bir işte başarı şansının olmadığını, insanların birer makine olmadığını, insanlarla yakından ilgilenmenin gerekli olduğunu, çalışanları yönlendiren temel güdülerin ücret ve güven olduğunu, adil olunması gerektiğini ve ödüllendirme/cezalandırmanın başarıda kritik faktörler olduğunu belirtmiştir (Sabancı, 1986, s. 75-82).

Çalışanların kararlara katılımını destekleyen bir liderdir. Sık sık beyin fırtınası toplantılarının yapılmasının yararlı olduğunu, çalışanların kararlara katılmasının sorumlulukların paylaşımına imkân verdiğini, farklı görüşlerin ufuk açıcı olabileceğini ve insanları dinlemenin fayda getireceğini vurgulamıştır (Sabancı, 1998, s. 158-164).

Kurumsallaşmayı önemsemiştir. Hiçbir işin insana bağlı kalmaması gerektiğini, insanların fani olduğunu, işlerin, eserlerin devamlılığı için kurumsallaşmanın şart olduğunu, kurumsallaşmanın insanlar arasında iş birliğini sağlayarak görev ve sorumlulukların dağıtılması şeklinde anlaşılması gerektiğini dile getirmiştir (Sabancı, 1998, s. 58-59).

Yöneticiliğin önemine inanan biridir. Yöneticiliğin bir eğitim, tecrübe ve ortam işi olduğunu, modern yöneticiliğin kurumsallaşmanın bir müjdecisi ve sembolü olduğunu, grup bünyesinde görevlendirilecek yöneticilerin iyi bir eğitim programından geçirildikten sonra göreve getirildiğini vurgulamıştır (Sabancı, 2004, s. 367-370).

Başarı için eğitim, öğrenim ve kendini yenilemenin gerekli olduğuna inan biridir. Günümüz dünyasında başarılı olmak için en iyi okula gitmenin ve iyi diplomayı almanın yeterli olmadığını, dünyanın sürekli bir değişim içinde olduğunu, günlük gelişmelerin takip edilmesi gerektiğini, dünya pazarında pay sahibi olmak isteyen birinin rakipleri kadar bilgi ve tecrübe sahibi olmasının zorunlu olduğunu dile getirmiştir (Sabancı, 1998, s. 28-31).

Hedef odaklı bir liderdir. Hedef belirlendiğinde, hedefe ulaşmak için gerekli olanların yapılacağını, dağılmamak gerektiğini, lüzumsuz işlerle uğraşılmaması gerektiğini ve hedefe yaklaştıkça başarının ödülünün alınacağını vurgulamıştır (Sabancı, 1998, s. 36-37).

Vizyoner biridir. Türkiye'nin yurtdışına açılma arayışları kapsamında ilk Türk bankasının "Ak-International Bank" adıyla 1980'lerin başında İngiltere'de faaliyete geçmesine öncülük etmiş, diğer taraftan da Frankfurtta Exsa ünvanlı şirketin kuruluşunu gerçekleştirerek girdilerin kaliteli ve ucuza temin edilmesini sağlamıştır (Sabancı, 2004, s. 15).

Girişimci ruha sahip, risk alan bir liderdir. Sürekli büyüme ve yeni atılımlar yapma peşinde olan, daha çok kişiye istihdam imkanı sağlamaya çalışan, risk almadan, tehlikeyi göze almadan atılım yapmanın imkansız olduğunu düşünen, cesareti bilgi ve tecrübenin ayrılmaz bir parçası olarak gören ve riskleri minimize etmeye çalışan biridir (Sabancı, 1986, s. 51-54).

İnancı, vicdan huzurunu önemseyen biri. İnsanların eskiden beri bir şeye inanmaya ihtiyaç duyduklarını, dinin inançların en güçlüsü olduğunu, disiplinli çalışma, ananeye bağlılık ve maneviyatın ihmal edilmemesi gerektiğini, manevi gelişme olmadan ekonomik kalkınmanın sürekliliğinin sağlanamayacağını ve vicdan muhasebesi yapmakta geç kalınmaması gerektiğini belirtmiştir (Sabancı, 1986, s. 43-84).

Hayırsever ve sosyal sorumluluk bilinci yüksek bir kişidir. VakSA'yı sadece hayır için para ayıran bir vakıf değil, örnek eserler ortaya koyan bir hayır kurumu olarak konumlandırdığını, çok sayıda okul, yurt, öğretmenevi yaptırdıklarını, başarılı öğrencilere burs verildiğini, olimpiyatlarda altın madalya kazanan sporculara ödüller verildiğini, eşi ve çocukları adına eğitim kurumları yapıldığını dile getirmiştir (Sabancı, 2004, s. 17-18).

Sosyal ilişkileri güçlü bir liderdir. Döneminin önde gelen devlet/hükümet yöneticileri ile yakın ilişkiler geliştirdiğini, dostluklar kurduğunu, Beyaz Saray'da iki kez misafir olduğunu, IMF ve Dünya Bankası toplantılarına katıldığını dile getirmiştir (Sabancı, 2004, s. 377-394).

Aile birliğine ve istişareye önem veriyor. Aile içinde birlik ve beraberliğin önemli olduğunu, sık sık bir araya geldiklerini, önemli işler, aileyi ilgilendiren konular ve özel konularda kardeşlerin bir araya geldiklerini ve bilgilendirdiklerini belirtmiştir (Sabancı, 2004, s. 99-100).

4.3. Sakıp Sabancı Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

Sabancı Holding tarafından 1985 yılında PIAR Araştırma Şirketine yaptırılan "Holding İmaj Etüdü" konulu araştırmadan ilginç sonuçlar çıkmıştır: *Halk, Sabancı'yı ne kadar seviyor?* başlığı altında; Sabancı'nın konuşmalarını dinlemek isterim diyenlerin oranı % 75, Sabancı'yı televizyondan izlemek isterim diyenlerin oranı % 74, Sabancı'nın yanında çalışmak isterim diyenlerin oranı % 68, Sabancı'nın yazacağı kitabı okumak isterim diyenlerin oranı % 61 ve Sabancı hisse senedi çıkarırsa alırım diyenlerin oranı % 57 olmuştur. *Sabancı'nın hangi yönünden hoşlanılıyor* başlığı altında; sanayi kurması diyenlerin oranı % 94, hayır işleri yapması diyenlerin oranı % 92, sempatik görünümü diyenlerin oranı % 89, ailesine bağlılığı diyenlerin oranı % 87, halkın anlayacağı, hoşlanacağı şekilde konuşması diyenlerin oranı % 87, dine örfe bağlı diyenlerin oranı % 84, zenginliği, işadamlığını halka sevdirmesi diyenlerin oranı % 79 ve işçi babası görünümü diyenlerin oranı ise % 76 olmuştur (Sabancı, 1985, s. 325-326).

1985 yılında Siar Araştırma Şirketi tarafından yapılan ve sonuçları 23 Ağustos 1985 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan "Türkiye'nin En Etkili Kişileri" araştırmasında (örneklem yoluyla saptanan 10 ilde yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır) Cumhurbaşkanı Kenan Evren 595 puanla birinci olurken, Sakıp Sabancı 441 puanla ikinci, Başbakan Turgut Özal ise 345 oy ile üçüncü sırada yer almıştır. Vehbi Koç ise 266 puan ile dördüncü sırada kendine yer bulmuştur (Sabancı, 1985, s. 327-328).

Sabancı'nın vefatından sonra bir yazı kaleme alan Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Keskin şunları dile getirmiştir: " Sakıp Sabancı, zekiydi, akıllıydı, hırslıydı, çalışkandı ve karşılaştığı zorlukları birlik ve beraberlikle yenmesini bildi. Anadolu kaplanlarının en azimlisi Türkiye'nin çağdaşlaşma davasını benimsedi, çalıştı, düşündü, üretti, işini, ülkesini önemsedi, Türk toplumunun bütün sorunlarıyla ilgiliydi, topluma her zaman pozitif enerji verdi. Düşüncelerini toplumla paylaştı, 10'un üzerinde eser verdi." (Keskin, 2004, s. 1-3).

Çiğdem Kırel, Liderlik Davranış Biçimleri Konusu'na Yeni Bir Yaklaşım: Karizmatik Liderlikten Dönüşümsel Liderliğe adlı makalesinde Sakıp Sabancı'nın liderlik sırları bağlamında şunların öne çıktığı belirtmiştir: Aile birliğine önem vermek, emniyet, güven ve disiplini önemsemek, insan psikolojisine önem vermek ve işin başına iyi

isim yapmış kişileri getirmek, yöneticilik konusuna önem vermek, en ileri teknolojiyi kullanarak dışa bağımlılığı azaltma, istihdam yoğun yatırımlara odaklanma, dinamizm ve cesareti sürekli kılma, dikkatli, istekli, çalışkan ve sabırlı olmak, fırsatları değerlendirmek, iyi bir stratejist ve taktisyen olmak, dış dünyadan kopmamak, grup çalışmasına önem vermek, büyük düşünüp geleceği görmek ve güçlü bir hafızaya sahip olmak (Kırel, 2001, s. 57).

Geldimurat Cumaguliyev tarafından yapılan "Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Yaklaşımları Ekseninde Sakıp Sabancı: Bir İnceleme" adlı tez çalışmasında, Sakıp Sabancı vizyonu, cesur yaklaşımları, çalışma azmi ve insan kaynaklarına verdiği değer ile bölgesel bir grubu önce Türkiye'nin en büyük iki grubundan biri haline getirmesi, ardından dört kıtaya yayılmış fabrikaları ve yabancı ortaklıklarıyla Sabancı Grubu'nu bir dünya oyuncusu haline getirmesiyle dönüşümcü lider olduğu sonucuna varılmıştır (Cumaguliyev, 2010, s. 135).

4.4. Blake & Mouton'un Yönetim Ölçeği'ne Göre Sakıp Sabancı'nın Liderlik Tarzı

Sakıp Sabancı'nın kaleme almış olduğu kitaplarında vermiş olduğu mesajlardan çıkan liderlik tarzı ve Sakıp Sabancı ile ilgili yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında; Sakıp Sabancı'nın liderlik tarzının Blake & Mouton'un yönetim ölçeğinde yer alan liderlik stillerinden ekip liderliği (9,9) ile örtüştüğü görülmektedir. Ortak noktalara aşağıda yer verilmiştir.

Blake & Mouton'un yönetim ölçeği'ne göre ekip liderliği (9,9) stilini sergileyen liderler; göreve ve kişiye eşit düzeyde yüksek önem vermekte, örgüt amacı etrafında sosyal ilişkileri maksimum düzeyde tutarken, iş performansını da en üst düzeyde gerçekleştirmeyi hedeflemekteler, personelin kararlara katılımını teşvik ediyorlar, verim elde etmeyi göz önünde bulundurarak en iyi kişileri işe alırken, çalışanların da isteklerini eksiksiz yerine getirerek, karşılıklı güven, saygı ve dayanışma ortamı oluşturarak örgütsel mutluluğa ulaşmayı hedefliyorlar.

Sakıp Sabancı, takım çalışmasına inanan, başarının ancak takım çalışmasıyla gerçekleştirilebileceğini, yöneticilerin güveninin kazanılması gerektiğini, takımda yer alanların kişisel sorunlarının dikkate alınması

gerektiğini, çalışanların dinlenmesinin ve huzurlu yaşamalarına yardımcı olmanın da motivasyonu artıracağını belirtmektedir.

Sakıp Sabancı insanı, çalışanları önemsiyor. İnsan faktörünün ihmal edildiği bir işte başarı şansının olmadığını, insanların birer makine olmadıklarını, insanlarla yakından ilgilenmenin gerekli olduğunu, çalışanlara kararlara katılma imkânı sağlanmanın sorumlulukların paylaşımını kolaylaştırdığını dile getirmiştir.

Başarı odaklı, çok çalışkan ve istekli biri olan Sakıp Sabancı, hayatta para doyduğunu, doyamadığı tek şeyin çalışmak olduğunu, çalışmanın, bir işi başarmanın paradan farklı şeyler olduğunu ve çalışmayı seven insanın, yanındakileri de çalıştıracağını düşünmektedir.

Hedef belirlendiğinde, hedefe ulaşmak için gerekli olanların yapılacağını belirten Sakıp Sabancı, dağılmamak gerektiğini, lüzumsuz işlerle uğraşılmaması gerektiğini ve hedefe yaklaştıkça başarının ödülünün alınacağını vurgulamıştır.

Hayırsever ve sosyal sorumluluk bilinci yüksek olan Sakıp Sabancı, çok sayıda okul, yurt, öğretmenevi yaptırmış, burslar vermiş ve kazandıklarını toplumla paylaşma konusunda örnek bir işadamı olmuştur.

Şekil 2- *Blake & Mouton'un Yönetim Ölçeğine Göre Sakıp Sabancı'nın Liderlik Tarzı*

SONUÇ

Teorik çerçevede ele alınan liderlik çalışmaları 20. yüzyılın ilk çeyreğinde özellikler yaklaşımı ile başlamış, davranışsal liderlik teorileri, durumsallık yaklaşımı ve modern liderlik yaklaşımlarıyla devam etmiştir.

Davranışsal liderlik teorileri arasında yer alan Michigan Üniversitesi liderlik çalışmalarında, liderin davranışsal özellikleri araştırılarak etkili ve etkili olmayan liderler arasındaki davranış farkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda grup üyelerinin tatminine ve grubun verimliliğine katkıda bulunan faktörler belirlenmiştir. Ayrıca verimlilik, iş tatmini, personel devir hızı, şikayetler, devamsızlık, maliyet ve motivasyon gibi kriterler de araştırmalarda kullanılmıştır.

Michigan Üniversitesi liderlik çalışmalarından yola çıkan Robert R. Blake ve Jane S. Mouton yönetim ölçeğini geliştirmişler ve beş farklı liderlik stili olduğunu, en etkin liderlik tarzının ise ekip liderliği (9,9) olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Çalışma kapsamında Türkiye'nin önde gelen sanayici ve iş adamlarından biri olarak kabul edilen, Sabancı Grubunun Yönetim Kurulu Eski Başkanı Sakıp Sabancı'nın liderlik özellikleri Blake & Mouton'un yönetim ölçeği yaklaşımı bağlamında değerlendirilmiştir. Takım çalışmasına verdiği önem, başarı odaklı yaklaşımı, insana verdiği değer, çalışanların kararlara katılımını teşvik etmesi ve paylaşımcı özellikleri ile Sakıp Sabancı'nın liderlik tarzının Blake & Mouton'un yönetim ölçeği ekseninde ekip liderliği (9,9) stili ile örtüştüğü kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

Asrar-ul-Haq, M., & Anwar, S. (2018). The Many Faces of Leadership: Proposing Research Agenda Through a Review of Literature. *Future Business Journal*(4), 179-188.

Bernardin, H. J., & Kenneth, A. M. (1976). The Managerial Grid as a Predictor of Conflict Resolution Method and Managerial Effectiveness. *Administrative Science Quarterly, 21*, 84-91.

Blake, R. R., & Mouton, J. S. (1981). Management by Grid Principles or Situationalism: Which? *Group and Organizational Studies, 6*(4), 439-455.

Blake, R. R., & Mouton, J. S. (1982). Grid Principles Versus Situationalism: A Final Note. *Group & Organizational Studies, 7*(2), 211-215.

Cumaguliyev, G. (2010). *Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Yaklaşımları Ekseninde Sakıp Sabancı: Bir İnceleme.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi.

Curtis, B. M. (2002). *Analysis of The Blake/Mouton Leadership Styles and Their Relationship to Effective Coaching Behaviors.* Pepperdine University: Ph D Thesis.

Daft, R. L., & Dorothy, M. (2001). *Understanding Management.* New York: Thomson Learning.

Eraslan, L. (2004). Liderlikte Post-Modern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1*(1), 1-32.

Gardner, J. W. (1987). The Task of Leadership. *New Management, 4*(4), 9-14.

Grimard, C. M. (2019). Lego Mansion: An Experimental Exercise for Understanding Leadership Styles. *Developments in Business Simulation and Experiential Learning, 46*, 64-76.

House, R. J., Shamir, B., & Arthur, M. B. (1993). The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self-Concept Based Theory. *Organization Science, 4*(4), 577-594.

Keçecioğlu, T. (1998). *Liderlik ve Liderler.* İstanbul: Kalder Yayınları.

Keskin, M. (2004). Akçakaya'dan İstanbul'a Sakıp Sabancı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(16), 1-3.

Kırel, Ç. (2001). Liderlik Davranış Biçimleri Konusuna Yeni Bir Yaklaşım: Karizmatik Liderlikten Dönüşümsel Liderliğe. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 43-59.

Kirkpatrick, S. A., & Locke, E. A. (1991). Leadership: Do Traits Matter? *Academy of Management Executive, 5*(2), 48-60.

Koçel, T. (2003). *İşletme Yöneticiliği-Yönetim ve Organizasyon/Organizasyonlarda Davranış/Klasik-Modern, Çağdaş ve Güncel Yaklaşımlar.* İstanbul: Beta Basım.

Luthans, F. (1992). *Organizational Behaviour*. New York: Mc Graw Hill International.

Sabancı, S. (1985). *İşte Hayatım.* İstanbul: Aksoy Matbaacılık.

Sabancı, S. (1986). *Para Başarının Mükafatıdır.* İstanbul: Aksoy Matbaacılık.

Sabancı, S. (1998). *Başarı Şimdi Aslanın Ağzında.* İstanbul: Mart Yayınları.

Sabancı, S. (2004). *...bıraktığım yerden Hayatım.* İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Şahin, İ., & Gülsüm, E. (2001). SSK Hastaneleri Yönetici Hemşirelerin Liderlik Tarzlarının Yönetim Gözeneği Yaklaşımına Göre Değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*(4), 139-160.

Taucean, I. M., Tamasila, M., & Negru-Strauti, G. (2016). Study on Management Styles and Managerial Power Types for a Large Organization. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*(221), 66-75.

Thompson, G., & Glaso, L. (2015). Situational Leadership Theory: A Test from Three Perspectives. *Leadership & Organization Development Journal, 36*(5), 527-544.

Vroom, V. H., & Jago, A. G. (2007). The Role of the Situation in Leadership. *American Psychologist, 62*(1), 17-24.

Wilson, F. M. (1995). *Organizational Behaviour and Gender*. New York: McGraw-Hill Publishing Co. .

Yukl, G. (1998). *Leadership in Organizations.* New Jersey: Prentice-Hall.

Yukl, G. (1999). An Evaluative Essay on Current Conceptions of Effective Leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 8*(1), 33-48.

HEDEF MALİYETLEME YÖNTEMİNİN ESASLARI VE ET ÜRÜNLERİ ÜRETEN İŞLETMELERDE UYGULANMASI

BÖLÜM 22

Burçin TUTCU[1]
Esen EYİLER[2]

[1] Akdeniz Üniversitesi Korkuteli Meslek Yüksekokulu Antalya TÜRKİYE
[2] Akdeniz Üniversitesi Korkuteli Meslek Yüksekokulu Antalya TÜRKİYE

1. GİRİŞ

Mevcut küresel rekabet piyasasında üretim işletmeleri, ürettikleri ürün ve hizmetleri doğru fiyatlarla sunmalı ve kar maksimizasyonunu sağlayabilmek için doğru maliyet hesaplayabilmelidir. Yaşanan teknolojik gelişmeler bu hesaplamaların yapılabilmesi için geleneksel yöntemlerin yetersiz kaldığını, stratejik yöntemlerin kullanılması gerektiğini göstermiştir. Bu yöntemlerden biri olan Hedef Maliyetleme (HM), 1970'li yıllarda Japon otomotiv üretim firması Toyota tarafından geliştirilmiştir. (Navissi, 2017)

HM'nin odak noktası planlama ve tasarım aşaması olmakla beraber, üretim gerçekleşmeden maliyetleri hesaplayan bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Ürünün belirlenen hedef satış fiyatından hedef karın çıkartılması sonucunda ulaşılan HM ile üretimi amaçlayan stratejik bir maliyet yöntemi olarak kabul edilmektedir. (Öndeş, 2010)

Et endüstrisi, et ve et ürünlerinin insanlarda doku gelişimi, bağışıklık sisteminin güçlenmesi gibi önemli etkileri nedeniyle gelişmektedir. Bunların yanı sıra et, B grubu vitaminlerin, demir ve çinko gibi minerallerin ve insanların kendilerinin üretmediği ve mutlaka dışardan almak zorunda oldukları elzem aminoasitlerin önemli bir kaynadığıdır. Et ürünlerinin temel hammaddesi olan etin günümüzde oldukça pahalı bir girdi olmasından dolayı et ürünlerinin üretildikten sonra satışında fiyat belirleme üreticiler için çok büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı et ürünleri üretim işletmesinde HM yönteminin uygulanabilirliğinin araştırılmasıdır. Bu amaçla Antalya'da et üretimi yapan bir işletmede örnek olay yöntemi kullanılarak, farklı et ürünlerinin üretim hatlarında HM yönteminin uygulanabilirliği araştırılmıştır. HM yönteminin kullanılması ile maliyetler henüz üretim başlamadan önce belirlenerek kontrol altına alınması hedeflenmektedir. Bu amaç ile öncelikle et endüstrisi ve HM yöntemi ile ilgili açıklamalar yapılmış, sonrasında Antalya'da faaliyet gösteren et ürünleri üretim fabrikasında yapılan araştırma ve sonuçlarına yer verilmiştir.

2. ET VE ET ÜRÜNLERİNİN İNSAN SAĞLIĞI AÇISINDAN ÖNEMİ VE MALİYET HESAPLAMALARI

Et kasaplık hayvanların iskelet kaslarından elde edilmekte ve büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen etler kırmızı et, tavuk ve

balıklardan elde edilen etler ise beyaz et olarak sınıflandırılmaktadır. Et ürünleri ise, iskelet kaslarından elde edilen etin, yağ, su, nitritli kürleme tuzu, baharatlar ve yapıyı geliştiren katkı maddelerinin kuter ya da mikserlerde karıştırılarak ürünün özelliğine göre olgunlaştırma, fırınlama, kızartma ve/veya pişirme işlemlerinin uygulanması ile üretilen ürünlerdir (Öztan 2006). Et ve et ürünleri biyolojik değeri yüksek protein içermesinin yanı sıra, insanlar tarafından üretilemeyen ve mutlaka dışarıdan alınması gereken elzem aminoasitleri de içermektedir. Bunların yanı sıra demir ve çinko gibi önemli mineral maddeleri ve B vitaminleri açısından zengin bir kaynak olmasından dolayı insan beslenmesinde önemli bir yere sahiptir (Lawrie, 2006). Etlerde bulunan proteinlerin sindirilme oranı %94 iken, tohum kaynaklarındaki (fasulye vb.) %78, tam buğdayın ise %86 seviyesindedir. Protein sindirilebilirliği düzeltilmiş amino asit skoru protein kalitesini değerlendiren ve en yüksek değeri ise 1 olan bir veridir. Sığır eti gibi hayvansal etlerin bu değeri yaklaşık olarak 0.9 iken bitkisel kaynaklı gıdaların değerleri 0.5-0.7 aralığında değişmektedir (Schaafsma, 2000). Sayılan tüm bu nedenlerden ötürü, hayvansal kaynaklı proteinlerin insan gelişiminde, doku yenilenmesinde ve hastalıklara direncin arttırılmasında yeri çok önemli olduğundan insanların yeterli ve dengeli beslenmesinde diyetin vazgeçilmezleri arasında yer almaktadır (Bender, 1992).

Et ürünleri, soğutma ve dondurma gibi fiziksel işlemler uygulanarak dayanıklılığı arttırılmanın dışında baharatlar ve katkı maddeleri ile birlikte teknolojik işlemlerden geçirilerek yeni tat-koku, yapı, renk ve/veya görünüş kazandırılmış ürünlere verilen isimdir (Öztan, 2008). Et ürünlerinin sınıflandırılmasında ülkelere göre farklılıklar olmakla birlikte temel sınıflandırma işlem görmüş parça etler ve karışım ürünler şeklinde yapılabilir. İşlem görmüş parça etler sınıfında pastırma, jambon ve konserve etler gibi ürünler yer alırken, karışım ürünler içinde gördüğü ısıl işleme göre farklılık gösteren sucuk, salam, sosis ve ciğer pateler gibi ürünler bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınacak ürünler örnek alınan fabrikanın üretim hatlarına göre seçilmiştir. Buna göre ürünleri şarküteri üretim hattı ürünleri olan sosis, salam ve sucuk ve döner, köfte ve kaplamalılar ürün hattı ürünleri olarak ayrılmıştır.

2.1. ET ÜRÜNLERİNİN ÜRETİMİ

2.1.1. Hammadde Depolama

Fabrikaya gelen et, yağ ve katkı maddeleri gerekli kontrolleri yapıldıktan sonra depolama alanlarına alınmaktadır. Bu amaçla et ve yağ +4°C ya da uzun süreli depolamalarda ise -18°C'da depolanmaktadır. Baharatlar ve tuz gibi katkı maddeleri ise +4°C'da depolanmaktadır.

2.1.2. Sosis Üretimi

TS 980 (2002a) göre sosis, kasaplık büyükbaş hayvan gövde etlerinden hazırlanan hamurun uygun kılıflara doldurulması ve belli aralıklarla boğumlanarak dizi şekline sokulması, yöntemine göre dumanlanması ve haşlanması ile elde edilen et ürünü olarak tanımlanmaktadır. Etlerin pH ve sıcaklık kontrolü gibi gerekli kontrolleri yapıldıktan sonra, et ve yağ kıyma makinesinde çekilmektedir. Çekim işleminden sonra et, yağ, su-buz, baharat ve katkı maddeleri 10-12 dak. kuterlenmektedir. Oluşan hamur üzerinde muayene ve gerekli kontrollerin yapılmasından sonra, hamur kılıflara doldurularak, otomatik makine yardımı ile üretim amacına göre boğumlanmaktadır. Kılıflara doldurulan ürünler boyut, ağırlık ve kalibre kontrollerinden sonra fırınlara alınmakta ve pişirme uygulanmaktadır. Fırınlama işleminin tamamlanmasından sonra ürünler duşlama ile hızlı bir şekilde soğutulmakta ve devamında ürünlerin sıcaklıkları 6°C olana kadar soğutma uygulanmaktadır. Ürünlerin soğuması ile ürünler soyma suyuna daldırılıp kılıf soyma işlemi gerçekleştirilmektedir. Vakum paketlenen ürünler kontrollerinin (ürün ağırlık, ambalaj kontrolü) tamamlanmasından sonra merkez sıcaklıkları 74°C olana kadar pastörize edilip, soğutulur ve etiketleme yapılmaktadır. Dilimlenerek üretilen ürünler ise modifiye atmosfer paketleme yöntemi ile paketlendikten sonra kontrolleri yapılarak pastörize edilip ve etiketlenmektedir. Ağırlık, ambalaj, etiket ve kimyasal kontrolleri yapılan ürünler kolilenmekte ve sevkiyata hazır hale gelmektedir.

2.1.3. Salam Üretimi

TS-979 (2002b) salam standardına göre salam "büyük ve küçükbaş hayvan gövde etlerinin veya bunların karışımlarının kemik, yağ, tendo, sıfak, sinir ve kıkırdaklarından ayrılıp kıyıldıktan sonra, gerekli yardımcı maddelerin katılmasıyla hazırlanan et hamurunun, kılıflara doldurulması ve tiplerine uygun tarzda dumanlanıp, suda pişirilmesiyle üretilen et

ürünü olarak tanımlanmaktadır. Üretim basamakları sosis üretimine ile aynı olup tek fark salam üretiminde kılıflara doldurulan ürünlere soyma işlemi uygulanmamakta ve ürün kılıflara doldurulduktan sonra tek bir pişirme işlemi gerçekleştirilmekte, sosislere uygulanan pastörizasyon işlemi uygulanmamaktadır. Pişirilen ürünlerin soğutulmasından sonraki üretim basamakları da yine paketleme, etiketleme, kontrol ve sevkiyat işlemleri olarak sıralanmaktadır.

2.1.4. Sucuk Üretimi

TS-1070'e (2002c) göre Türk Sucuğu, Kasaplık büyükbaş hayvanların gövde etlerinden hazırlanan hamurun, doğal veya yapay kılıflara doldurulması ve bir süre bekletilerek olgunlaştırılmasıyla elde edilen et ürünü olarak tanımlanmaktadır. Sucuk üretiminde temelde kıyma, yağ ve katkı maddelerinin karıştırılıp, kılıflara doldurulmasından sonra porsiyonlama ve bükme işlemleri gerçekleştirilir ve fermentasyonun gerçekleşmesi sağlanır. Fermantasyondan sonra olgunlaştırma ve kurutma işlemleri uygulanır. Bu şekilde uygulanan sucuk üretiminin uzun olması nedeniyle fabrikalarda çoğunlukla ısıl işlem görmüş sucuk üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu üretime göre et ve yağ kıyma makinesinden geçirildikten sonra, baharat ve katkı malzemeleri ile mikserde karıştırılmaktadır. Elde edilen karışımın kontrolleri yapıldıktan sonra karışım kılıflara doldurulup pişirme işlemine alınmaktadır. Pişirme işlemin karışımın merkez sıcaklığı 74°C olana kadar devam eder ve işlem tamamlandığında duşlama ile hızlı soğutma yapılmaktadır. Soğutma işleminin tamamlanmasından sonra ürüne kimyasal duyusal ve pişirme deneyleri uygulanmakta ve ürünler paketlenip etiketlenmektedir. Dilimlenmiş ürünlere modifiye atmosfer paketleme uygulanmaktadır. Paketlenen ürünler kolilenip ambalaj etiket kontrollerinden sonra sevkiyata yollanmaktadır.

2.1.5. Kaplamalılar Ürün Üretimi

Kaplamalı et ürünleri arasında cordon blue, nugget, piliç burger ve kadınbudu köfte gibi ürünler yer almaktadır. Ürünlerin üretim basamaklarından et grubu girdilerinin tartılmasından sonra et ve yağ kıyma makinesinden çekilmekte ve baharat ve katkı maddeleri ile mikserde karıştırılmaktadır. Ürünlere formlama yapılmakta ve bu aşamadan hemen sonra cordon blue üretiminde jambon ve kaşar peyniri eklemesi yapılmaktadır. Formlama işleminden sonra ürünlere sırası ile sıvı kaplama ve katı kaplama işlemi uygulanmaktadır. Kadınbudu köfte üretiminde sıvı

ve katı kaplama arasında unlama işlemi uygulanmaktadır. Kaplama işlemleri tamamlanan ürünlere kısa süreli kızartma işlemi uygulanmakta ve ürünler pişirme bölümüne alınmaktadır. Merkez sıcaklıkları 74°C olana kadar pişirilen ürünler işlem tamamlandıktan sonra merkez sıcaklıkları -18°C olacak şekilde hızlıca dondurulmaktır. Dondurulan ürünler paketlenip etiketlenmektedir. Ağırlık, ambalaj, etiket ve kimyasal kontrolleri yapılan ürünler kolilenmekte ve sevkiyata hazır hale gelmektedir.

2.1.6. Pişmiş Köfte Ürertimi

Pişmiş köfte üretiminde kıyma makinesinden geçirilmiş et ve yağ, katkı maddeleri ile birlikte mikserde karıştırılmakta ve elde edilen karışıma formlama uygulanmaktadır. Kontrol edilen ürünler kaplamalılar üretiminde olduğu gibi kısa süre kızartılmakta ve devamında merkez sıcaklıkları 74°C olana kadar pişirilmektedir. Ürünler merkez sıcaklıkları -18°C olacak şekilde hızlıca dondurulmakta ve kontrolleri gerçekleştirildikten sonra paketlenip etiketlenmektedir. Ağırlık, ambalaj, etiket ve kimyasal kontrolleri yapılan ürünler kolilenmekte ve sevkiyata hazır hale gelmektedir.

2.1.7. Blok ve Dilimlenmiş Dana Döner Üretimi

Çiğ döner, kasaplık hayvan etlerinden koyun, kuzu, dana, sığır ve bunların gömlek yağı ve kuyruk yağları ile ayrıca tavuk veya hindi gövde etlerinin gerekli işlemlere tabi tutulduktan sonra döner şiş ve borularına dizilerek şekillendirilen, taze olarak pişmeye veya şoklandıktan sonra donmuş muhafazaya alınan, pişirmeye hazır ürün olarak tanımlanabilir (Öztan 2010). Etin hazırlanmasına göre ise yaprak veya kıyma döner olarak ayrım yapılabilmektedir. Buna göre döner üretiminde kullanılacak olan dana etleri öncelikle parçalanmaktadır. Yaprak döner üretiminde parçalanan bu etlere yaprak açma işlemi uygulanmakta ve devamında masajlama işlemi yapılmaktadır. Masajlama işlemi esnasında ürüne katkı maddeleri ve baharatlar eklenmekte ve elde edilen yaprak etler en az 24 sat dinlendirilmektedir. Kıyma halinde üretilecek dana dönerde ise parçalanan etler kıyma makinesinden geçirildikten sonra mikserde katkı maddeleri ve baharatlar ile karıştırılmakta ancak dinlendirme işlemi yapılmamaktadır. Hazırlanan kıyma ve yaprak döner karışımlarında gerekli kontrollerin gerçekleştirilmesinden sonra ürünler blok haline getirilip streç film ile kaplanmakta ve dondurulmaktadır. Hazırlanan

ürünler tekrar streçlenip etiketlemekte ve kolilendikten sonra sevkiyata yollanmaktadır.

Dilimlenerek üretilen dana dönerde ise streçlenip dondurulan ürünlerin streçleri açılıp pişirme ve dilimle işlemleri uygulanmaktadır. Pişirilen ürünler soğutulduktan sonra paketlenip etiketlendikten sonra merkez sıcaklıkları -18°C olacak şekilde tekrar dondurulmaktadır. Ağırlık, ambalaj, etiket ve kimyasal analizleri yapılan ürünler kolilendikten sonra sevkiyata hazır hale gelmektedir.

2.2. HEDEF MALİYETLEME

Et ürünlerinin temel hammaddesi olan etin günümüzde oldukça pahalı bir girdi olmasından dolayı et ürünlerinin üretildikten sonra satışında, fiyat belirleme üreticiler için büyük önem arz etmektedir. Satış fiyatının gerçeğe yakın belirlenebilmesi için maliyetinin doğru hesaplanması gerekmektedir. Stratejik maliyet yöntemlerinden biri olan hedef maliyetleme ile maliyetler henüz üretim başlamadan önce belirlenerek kontrol altına alınabilmektedir.

HM terimi literatüre Japonca ‘genka kikaku’ teriminin çevrisi olarak girmektedir. Ancak batılı akademisyenler HM terimini çok genel olduğu ve ‘genka kikaku’ terimini tam olarak ortaya koymadığı için eleştirmektedirler. Japonya maliyet topluluğunun 1995 yılındaki toplantısında kavramın hedef maliyet yönetimi olarak ifade edilmesine karar verilmiştir. (Bozdemir, 2011,164) Ancak ulusal ve uluslararası çalışmalarda hâlihazırda hedef maliyetleme olarak kullanılmaktadır. HM ortaya çıkarılacak bir ürününün planlama aşamasından başlayarak, araştırma ve geliştirme sürecinde maliyetlerin azaltılması için ortaya konulan tüm görüşlerin incelenmesi yöntemiyle hız, kalite ve güvenilirlik gibi ihtiyaçları karşılamayı hedeflerken ürünün tüm aşamalardaki maliyetlerini de azaltmayı hedefleyen bir yöntem olarak ifade edilmektedir. (Kaya,2010)

HM, pazarda ortaya çıkan fırsatları kollayan, müşteri beklentilerini ilk sıraya koyan, ürün geliştirme stratejisi olarak da bilinmektedir. Bu yöntem mamulün pazardaki hedeflenen fiyatı ve kar marjına göre hedef maliyetinin ne kadar olması gerektiğini belirlemeye imkan vermektedir. (Feil, Yook & Kim, 2004)

HM hesaplanırken, hedef satış fiyatı ve hedef kar marjı belirlenmektedir. Hedef satış fiyatı ile hedef kar marjı arasındaki fark hedef maliyeti ifade etmektedir: (Bahşi, 2011)

Hedef Maliyet = Hedef Satış Fiyatı - Hedef Kâr Marjı

Hedef satış fiyatı, mamul ya da hizmet için ödemeyi kabul ettikleri tahmini fiyatı ifade etmektedir. Hedef kar marjı ise üretilmesi amaçlanan mamulün maliyetine bağlı olarak beklenen karı ifade etmektedir. HM ise işletmenin pazarda sahip olmayı beklediği satış miktarına ulaşabilmesi için hedef satış fiyatından hedef kar marjı çıkarılarak bulunan değeri ifade etmektedir. (Karahan, 2018)

HM'nin stratejik bir maliyet ve kar yönetimi olarak gerçekleşmesinde altı temel ilkeden söz edilmektedir: (Yükçü, 2014)

- Fiyata Dayalı Maliyetleme,
- Müşteri Üzerinde Odaklanma,
- Ürün Tasarımına Odaklanma,
- Geniş Çaplı Katılım,
- Değer Zincirine Katılım,
- Ürün Yaşam Dönemince Maliyet Azaltımı.

Fiyata Dayalı Maliyetleme: Hedef maliyetin belirlenebilmesi için sadece hedef satış fiyatını belirlemek doğru sonuçlar vermemektedir. Dolayısıyla pazar payı ve olası satış hacmini de belirlemek gerekmektedir. Aksi takdirde pazarın duyarlılığı göz ardı edilmiş olacaktır.

Müşteriler Üzerinde Odaklanma: HM, pazarda ki duyarlılığı maliyetleme sürecine yansıtan bir yaklaşımdır. Müşterilerin istek ve beklentileri önemlidir ve maliyetleme sürecinde gözönüne alınmaktadır.

Ürün Tasarımına Odaklanma: Bir ürünün toplam maliyetlerinin %80-%85'inin tasarım aşamasında alınan kararlar sonucu ortaya çıktığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Bu sebeple HM, maliyet düşürme çabalarını tasarım ve ürün geliştirme aşamasında yoğunlaştırmaktadır.

Geniş Çaplı Katılım: HM, müşteri ihtiyaçları ile başlayan ve müşteri beklentilerinin karşılanması ile son bulan bir yöntemdir. Bu sürecin

sağlıklı gerçekleşebilmesi için geniş katılımlı mesleki uzmanlık gerekmektedir.

Değer Zincirine Katılım: HM, değer zinciri perspektifine dayanmaktadır. HM, satıcılara dağıtımcılara ve müşterilere hizmet sunanlara kadar, değer zincirine dâhil herkesi dikkate almaktadır. (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002)

Mamul Yaşam Dönemi Boyunca Maliyet Düşürme: HM, mamul yaşam seyri boyunca ortaya çıkan maliyetleri en aza indirmeyi hedeflemektedir. Bu maliyetler tasarım ile satış arasında gerçekleşen maliyetler ve satıştan mamulün hurdaya ayrılmasına kadar geçen sürede oluşan maliyetler olarak iki grupta toplanmaktadır. HM, üretici ve müşteri için bu maliyetleri en aza indirmeyi amaçlamaktadır. (Yükçü, 2014)

Müşteri gereksinimlerinin belirlenmesi ve hedef satış fiyatının hesaplanması ile başlayan HM süreci aşağıdaki gibidir: (Karcıoğlu ve Öztürk, 2015)

- Satış fiyatını belirleyerek piyasadaki satış miktarını tahmin etmek,
- Hedef maliyeti belirlemek,
- Fonksiyonel maliyet analizi yapmak,
- Mamul için tahmini maliyet belirlemek,
- Tahmini maliyetler ile HM karşılaştırmak,
- Maliyet analizini tekrar etmek,
- Üretime karar vermek,
- Üretim boyunca maliyetleri kontrol altında tutmak.

HM, uygulanması mamül yada hizmetin bir bütün olarak hedef maliyetlerinin belirlenmesi olarak bilinmektedir.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

X holding Antalya'da 2000 yılında kurularak, yurt dışındaki yatırım fırsatlarına odaklanmış yatırım şirketlerinden biridir. Derin sektör uzmanlığını ve yerel pazar deneyimini bir araya getiren X Holding, portföy

şirketlerinin potansiyellerine ulaşmaları konusunda rehberlik sağlamaktadır. Alman Y firması tarafından yapılan ve 1999 yılında faaliyete başlayan Z Gıda Üretim Tesisleri, 2008 yılında X Holding iştirakleri içine katılmıştır. Modern makine parkuru ve sürekli gelişen ekibi ile güvenilir, kaliteli, hijyenik ürünler üreterek sektörde artan bir ivmeyle faaliyetlerine devam etmektedir. Bu çalışmanın amacı, işlenmiş et ürünleri üreten bir işletmede hedef maliyetleme yöntemi ile hedef fiyatları belirleyerek, kar için hangi bölümlerdeki hangi giderlerin kontrol altına alınması gerektiğini belirlemektir. Bu amaçla Antalya'da faaliyet gösteren Z Gıda Üretim Tesisleri işletmesinde örnek olay yöntemi kullanılarak gıda sektöründe HM uygulanabilirliği araştırılmıştır. İşletmenin 2018 yılı mali verileri kullanılarak HM çalışması yapılmıştır. Et ürünlerinin temel hammaddesi olan etin günümüzde oldukça pahalı bir girdi olmasından dolayı et ürünlerinin üretildikten sonra satışında fiyat belirleme üreticiler için önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada et endüstrisinde yer alan bölgenin pazar payına sahip firmalarından Z Gıda Üretim Tesisleri kullanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Bulguları

3.2.1. Z Gıda Üretim Tesislerinin Maliyetlerinin Belirlenmesi

Z Gıda Üretim Tesislerinin 2018 yılı mali verilerine göre giderleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: *Z Gıda Üretim Tesislerinin Giderleri*

Giderler	*Gider Türleri*	*Tutarlar*
	Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri	
	- Hammadde Giderleri	3.256.681,84
	- Yardımcı Malzeme Giderleri	768.790,00
	- Ambalaj Malzemesi Giderleri	293.358,78
	Direkt İşçilik Giderleri	
	- Esas Ücretler	221.481,54
	- Yasal Kesintiler	26.228,55
	Genel Üretim Giderleri	
	- İlk Madde ve Malzeme Gideri	11.334,53
	- Enerji Giderleri	155.513,88
	- Vergiler	33,25
	- Resim Ve Harçlar	809,99
	- Seyahat Giderleri	1397,57
	- Bakım Onarım Giderleri	106.372,69
	- Haberleşme Giderleri	1.702,91
	- Kira Giderleri	4.075,00
	- Araç Giderleri	515,00
	- Personel Giderleri	63.435,67
	- Diğer Çeşitli Giderler	734,06
	- Sigorta Giderleri	2.861,30
	- Yasal Kesintiler	27.963,03
	- D. Sağlanan Fayda ve Hizmetler	53.921,53
	- Diğer Ücretler	263.416,46
	Pazarlama Giderleri	
	- İşletme Malzemesi Giderleri	12.920,25
	- Numune Giderleri	2.511,46
	Gider Toplamı	***5.495.785,75***

Tablo 2 : *Z Gıda Üretim Tesislerinin Personel Sayısı*

Üretim Hattı	*Çalışan Sayısı*
- *Döner Üretim Hattı*	23
- *Endüstriyel Et Üretim Hattı*	2
- *Kaplamalılar Üretim Hattı*	20
- *Kırmızı Beyaz Et Üretim Hattı*	4
- *Köfte Üretim Hattı*	16
- *Şarküteri Üretim Hattı*	60
- *Üretim Müdürlüğü*	5
Toplam	***130***

İşletmede toplam 130 personel çalışmaktadır. İşletme dört üretim hattından oluşmaktadır. Şarküteri, döner, dondurulmuş köfte, kaplamalı ürün üretim hatlarında çalışan toplam personel sayısı 119'dur. Personel sayıları ayrıntılı olarak Tablo 2'de gösterilmektedir.

3.2.2. Z Gıda Üretim Tesislerinin Maliyet Havuzlarının Belirlenmesi

İşletmenin maliyetleri belirlendikten sonra faaliyetlerle ilgili maliyet havuzlarının oluşturulması gerekmektedir. Z Gıda Üretim Tesislerinin maliyet havuzları aşağıdaki gibidir.

- Direkt İlk Malzeme Maliyeti(DİMM) Maliyet Havuzu
- Direkt İşçilik Maliyet Havuzu
- Genel Üretim Gideri(GÜG) Maliyet Havuzu

3.2.2.1. Direkt İlk Madde ve Malzeme Maliyet Havuzu

DİMM maliyetleri üretim hattında kullanılan hammaddelerden oluşmaktadır. DİMM üretim hatlarına yüklenirken maliyet etkeni olarak direkt işçilik saat kullanılmıştır. DİMM maliyetlerinin toplamı 4.318.830,62 TL'dir. 119 işçi çalışmaktadır. İşçilik süresi hesaplanırken işçilerin 6 gün günde 8 saat çalıştıkları esas alınmıştır. Hesaplamalar 4 hafta üzerinden yapılmıştır.

4.318.830,62/(119*192 saat)=189,02 TL

Şarküteri Üretim Hattı: 60*192*189,02=2.177.510,40
Döner Üretim Hattı: 23*192*189,02= 834.712,32
Köfte Üretim Hattı: 16*192*189,02= 580.669,44
Kaplamalılar Üretim Hattı: 20*192*189,02= 725.836,80

3.2.2.2. Direkt İşçilik Maliyet Havuzu

Direkt işçilik maliyet havuzu direkt işçilik giderlerinin toplamından oluşmaktadır. Direkt işçilik maliyetinin toplamı 247.710,09 TL'dir. 119 işçi kişi başına 192 saat çalışmıştır. İşçilerin 4 hafta 6 gün 8 saatlik çalışma süreleri ile hesaplama yapılmıştır.

247.710,09/(119*192 saat)=10,84 TL

Şarküteri Üretim Hattı: 60*192*10,84= 124.876,80

Döner Üretim Hattı: 23*192*10,84= 47.869,44

Köfte Üretim Hattı: 16*192*10,84= 33.300,48

Kaplamalılar Üretim Hattı: 20*192*10,84= 41.625,60

3.2.2.3. Genel Üretim Gideri Maliyet Havuzu

GÜG maliyet havuzu DİMM ve Direkt İşçilik giderleri dışında kalan aşağıdaki giderlerden oluşmaktadır.

- İlk Madde ve Malzeme Gideri
- Enerji Giderleri
- Vergiler
- Resim Ve Harçlar
- Seyahat Giderleri
- Bakım Onarım Giderleri
- Haberleşme Giderleri
- Kira Giderleri
- Araç Giderleri
- Personel Giderleri
- Diğer Çeşitli Giderler
- Sigorta Giderleri
- Yasal Kesintiler
- D. Sağlanan Fayda ve Hizmetler
- Diğer Ücretler

Diğer giderlerin toplamı 694.086,87 TL olarak hesaplanmıştır. 119 işçi kişi başına 192 saat çalışmıştır.

694.086,87/(119*192 saat)=30,37 TL

Şarküteri Üretim Hattı: 60*192*30,37=349.862,40

Döner Üretim Hattı: 23*192*30,37=134.113,92

Köfte Üretim Hattı: 16*192*30,37=93.296,64

Kaplamalılar Üretim Hattı: 20*192*30,97=118.924,80

Tablo 3'te Z gıda Üretim Tesislerinin maliyet havuzlarında toplanan maliyetler ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3 : *Z Gıda Üretim Tesislerinin Maliyet Havuzlarında Toplanan Maliyetler*

	Şarküteri	***Döner***	***Köfte***	***Kaplamalılar***
DİMMG	*2.177.510,40*	*834.712,32*	*580.669,44*	*725.669,44*
Direkt İşçilik Gideri	*124.876,80*	*47.869,44*	*33.300,48*	*41.625,60*
Genel Üretim Gideri	*349.862,40*	*134.113,92*	*93.296,64*	*118.924,80*
	2.652.249,60	***1.016.695,68***	***707.266,56***	***886.219,84***

3.2.3. Z Gıda Üretim Tesislerinin Maliyet Etkenlerinin Belirlenmesi ve Maliyet Yükleme Oranlarının Hesaplanması

Z Gıda Üretim Tesislerinin maliyet havuzlarında toplanan maliyetlerin yüklenebilmesi için yükleme oranlarının hesaplanması gerekmektedir. Bunun için çalışmada öncelikle maliyet etkenleri belirlenmiş daha sonra da maliyet yükleme oranları hesaplanmıştır. Tablo 4'te ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Tablo 4: *Z Gıda Üretim Tesislerinin Maliyet Etkenleri ve Maliyet Yükleme*

Maliyet Havuzları	***Maliyet Etkenleri***	***Maliyet Havuzu Yükleme Oranları***
-DİMMG	Direkt İşçilik Saat	189,02/DİS
-Direkt İşçilik Gideri	Direkt İşçilik Saat	10,84/DİS
-Genel Üretim Gideri	Direkt İşçilik Saat	30,37/DİS

3.2.4. Z Gıda Üretim Tesislerinin Hedef Maliyetinin Hesaplanması

Hedef Maliyet Hesaplanması= Piyasa Fiyatı – Kar Marjı

Ürünlerin ortalama piyasa satış fiyatları sektör yetkililerinden öğrenilerek, Tablo 5'te gösterilmiştir. Şarküteri ürünlerinin ortalama satış fiyatı 12 TL iken, döner ve köfte 15 TL ve kapamalılarında 11 TL olduğu bilinmektedir.

Tablo 5: *Ürünlerin Ortalama Piyasa Satış Fiyatları*

	Ortalama Satış Fiyatı
- Şarküteri	12 TL
- Döner	15 TL
-Köfte	15 TL
-Kaplamalılar	11 TL

Piyasada beklenen kar marjının %35 olduğu bilinmektedir. Buna göre Hedef Maliyetler Tablo 6'da gösterilmektedir. Şarküterinin hedef maliyeti 7,80 TL, döner ve köftenin hedef maliyeti 9,75 TL ve kaplamalıların hedef maliyeti ise 9,15 TL olarak hesaplanmıştır.

Tablo 6: *Ürünlerin Hedef Maliyetleri*

	Satış Fiyatı	***Hedef Maliyet*** ***(Satış Fiyatı- Kar Marjı)***	***Kar Marjı***
- Şarküteri	12 TL	7,80TL	4,20TL
- Döner	15 TL	9,75TL	5,25TL
-Köfte	15 TL	9,75TL	5,25TL
-Kaplamalılar	11 TL	9,15TL	3,85TL

3.2.5. Z Gıda Üretim Tesislerinin Birim Başına Maliyet Analizi

Z Gıda Üretim Tesislerinin ürettiği ürünlerin birim maliyetleri hesaplanırken gider yerlerinde üretilen ürünler için hesaplanan maliyetler ürünlerin üretim miktarına bölünmüştür. Buna göre Tablo 6'da her bir ürün için birim maliyetler tek tek gösterilmektedir. Maliyet en yüksek ürünün 11,64 TL ile döner, maliyeti en düşük ürünün ise 8,38 TL ile köfte olduğu görülmektedir. İşletmenin cari durumunda %35 karlılık hedefine uygun olarak hedef maliyetle sadece köfte ürününde çalıştığını söylemek mümkün olmaktadır. Onun dışındaki diğer ürünlerde hedef maliyeti sağlayamamaktadır.

Tablo 6: *Z Gıda Üretim Tesisleri Ürünlerin Hedef Maliyetleri*

Gider Yerleri	*Maliyetler*	*Üretim Miktarı*	*Birim Maliyetler (Maliyet/Üretim Miktarı)*
- Şarküteri	2.652.249,60	262.821	10,09
- Döner	1.016.695,68	87.278	11,64
-Köfte	707.266,56	84.368	8,38
-Kaplamalılar	886.219,84	88.309	10,03

3.2.6. Z Gıda Üretim Tesislerinin Fonksiyonel Maliyet Analizi

Tablo 7'de Z Gıda Ürerim Tesislerinin gider yerlerindeki birim maliyetler ve yüzdeleri yer almaktadır.

Tablo 7: *Z Gıda Üretim Tesisleri Fonksiyonel Maliyet Analizi*

Gider Yerleri	*Birim Maliyetler*	*Yüzde %*
- Şarküteri	10,09	25,13
- Döner	11,64	29,00
-Köfte	8,38	20,88
-Kaplamalılar	10,03	24,99
TOPLAM	**40,14**	**100,00**

3.2.7. Z Gıda Üretim Tesislerinin Müşteri Beklenti Analizi

Hedef Maliyetleme, maliyetleri düşürebilmek için müşteri beklentilerini de araştırmaktadır. Satış personelinin verdiği bilgiler ışığında ürünlerin özellikleri lezzet, fiyat ve ulaşılabilirlik olarak belirlenmiştir. Tablo 8'de önem dereceleri ve yüzdeleri hesaplanmıştır.

Tablo 8*: Z Gıda Üretim Tesisleri Müşteri Beklenti Analizi*

Ürünün Özellikleri	*Önem Derecesi*	*Yüzde %*
Lezzet	1	60
Fiyat	2	30
Ulaşılabilirlik	3	10
TOPLAM	**6**	**100,00**

3.2.8. Z Gıda Üretim Tesislerinin Fonksiyonel Performans Analizi

Fonksiyonel performans analizinde önem derecelerinin yüzdeleri esas alınarak gider yerleri ile olan ilişkileri hesaplanmıştır. Bu hesaplama bilgileri Z gıda Üretim tesisinin üretim bölümünden alınmıştır.

Tablo 9 *Z Gıda Üretim Tesisleri Fonksiyonel Performans Analizi*

Ürünün Özellikleri	*Şarküteri*	*Döner*	*Köfte*	*Kaplamalılar*
Lezzet	0,25	0,25	0,25	0,25
Fiyat	0,25	0,25	0,25	0,25
Ulaşılabilirlik	0,25	0,25	0,25	0,25

3.2.9. Z Gıda Üretim Tesislerinin Önem Endeksi

Z Gıda Üretim Tesisinin önem endeksinin hesaplanabilmesi için ürünün özelliklerinin önem yüzdesi ile performans analizi oranları kullanılmıştır.

Önem Endeksi = Müşteri Beklenti Analizi * Fonksiyonel Performans Analizi

Tablo 10: *Z Gıda Üretim Tesisleri Önem Endeksi*

Ürünün Özellikleri	*Şarküteri*	*Döner*	*Köfte*	*Kaplamalılar*
Lezzet	0,15	0,15	0,15	0,15
Fiyat	0,075	0,075	0,075	0,075
Ulaşılabilirlik	0,025	0,025	0,025	0,025
	0,25	**0,25**	**0,25**	**0,25**

3.2.10. Z Gıda Üretim Tesislerinin Hedef Maliyet Endeksi

Hedef Maliyet Endeksinin amacı gider yerlerindeki önem endeksleri ile maliyet oranları arasındaki ilişkiyi hesaplamaktır.

Hedef Maliyet Endeksi = Önem Endeksi / Maliyet Yüzdesi

Hedef Maliyet endeksi < 1 ise gider yerine yüksek tutarda yatırım maliyeti yapıldığını,

Hedef Maliyet endeksi > 1 ise gider yerine yatırım yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. (Karahan, 2018 s:378)

Tablo 11'de Z Gıda Üretim Tesislerinin hedef maliyet endeksine göre köfte ve kaplamalıların hedef maliyet endeksi 1 ve üzerinde çıkmıştır. Buna göre bu gider yerlerine yapılan yatırım azaltılmalıdır.

Tablo 11: *Z Gıda Üretim Tesisleri Hedef Maliyet Endeksi*

Ürünün Özellikleri	*Şarküteri*	*Döner*	*Köfte*	*Kaplamalılar*
Önem Endeksi	0,25	0,25	0,25	0,25
Maliyet Yüzdesi	0,2513	0,29	0,2088	0,2499
Hedef Maliyet Endeksi	**0,99**	**0,86**	**1,25**	**1,00**

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel rekabetin fazla olduğu günümüzde işletmeler yoğun baskı altında bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak işletmeler kalitesi yüksek, maliyeti düşük mamulleri üretebilecekleri maliyet yöntemlerini kullanmak zorundadırlar. Doğru maliyet yöntemi işletmelerin sürekliliğini sağlarken müşteri memnuniyetini de arttıracaktır.

Hedef Maliyetleme üretilen ürünlerin yaşam seyri boyunca tüm üretim maliyetlerini azaltabilmek için kullanılan stratejik maliyet yöntemi olarak kabul görmektedir. Bu yöntemin amacı işletmelerin hedefledikleri karı sağlayabilmeleri için gereken üretim hattını oluşturabilmektir.

Bu çalışmada işlenmiş et ürünleri üreten bir işletmede hedef maliyetleme yönteminin uygulaması yapılmıştır. Bu amaçla Z Gıda Üretim Tesislerinin maliyetleri analiz edilmiş, gider yerleri belirlenmiş, hedef maliyetleri ve birim başına maliyetleri hesaplanmıştır. Müşteri beklentileri de esas alınarak hedef maliyet endeksi hesaplanmıştır. Bunun sonucunda fazla yatırım yapılan gider yerleri belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda şarküteri için hedef maliyet 7,80 TL, döner köfte ve kaplamalılar için hedef maliyet 9,75 TL olarak hesaplanmıştır. Oysaki birim maliyet analizine bakıldığı zaman şarküterinin birim maliyeti 10,09 TL, dönerin 11,64 TL, köftenin 8,38 TL kaplamalıların ise 10,03 TL olduğu belirlenmiştir. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere köfte üretim hattı dışındaki gider yerleri hedef maliyetten sapmaktadır. Hedef Maliyet endeksine baktığımız zaman köftenin hedef maliyet endeksi 1,25 olarak hesaplanmıştır. Bu işletmenin bu gider yerine yapılan yatırımlarını azalması gerektiğini göstermektedir. Hedef maliyet endeksi işletmenin özellikle döner ve şarküteri gider yerlerine yatırım yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışmanın sonucunda HM'nin Z Gıda Üretim

Tesislerinin maliyet hesaplamasında uygulanabilir olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

KAYNAKÇALAR

Anonymous, 2002a, Sosis, TS 980. Türk Standartları Ens. Ankara

Anonymous, 2002b, Salam, TS 979. Türk Standartları Ens. Ankara

Anonymous, 2002c, Türk Sucuğu, TS 1070. Türk Standartları Ens. Ankara

Ardıç, M., Öztürk, A., Kayacan B., Öndeş, T. (2010)Stratejik Maliyet Yönetim Aracı Olarak Hedef Maliyetleme ve Devlet Orman İşletmelerinde Uygulanabilirliği, s:248

Bahşi, C.G., Can, A.V. (2001). Hedef Maliyetleme., Muhasebe ve Denetime Bakış, no. 4, s. 51

Yükçü, S., Karahan, M., (2018). Hedef Maliyetleme: Halı İşletmesinde Bir Uygulama Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:17 Sayı:65 (362-378)

Bender S. 1992, Meat and Meat Products in Human Nutrition in Developing Countries. Food and Nutrition Paper 53. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

Bozdemir, E., Orhan, M.S. *(*2011). Maliyet Kontrol Aracı Olarak Hedef Maliyetleme Yönteminin Türk Otomotiv Sanayinde Uygulanabilirlik Düzeyinin İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2, 163

Feil, P., Yook, K-H.ve Kim Il W. (2004) "Japanese target costing: A historical perspective" International Journal of Strategic Cost Management. (Spring 2004) : 10-19.

Hacırüstemoğlu, R. ve Şakrak, M. (2002), Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar, Türkmen Kitapevi, İstanbul. 325

Kaya, G.A. (2010). Hedef Maliyetleme

Target Costing, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 313-332, 2010

Lawrie RA., Ledward D.A., (2006) Lawrie's Meat Science, 7th Edition, CRC Press Woodhead Publishing Limited Cambridge England p:345-350

Öztan A. 2008, Et Bilimi ve Teknoloji, Düzeltilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Filiz Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. s:339-408

Schaafsma G. 2000, The protein digestibility-corrected amino acid score. J Nutr; 130: 1865–1867.

Sridharan, V.G. (2017). Determinants of Target Costing Adoption: A Research Note Farshid Navissi Monash University, Deakin University s:67

KADIN FORUM SİTELERİNDE TIBBİLEŞTİRME

BÖLÜM 23

Esra KARAKUŞ UMAR[1]

[1] Dr. Öğr Üyesi, Atatürk Üni Oltu Beşeri Ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü esra.umar@atauni.ed

GİRİŞ

Türkiye'de tıbbileştirme kavramı, sağlık sosyolojisi alanındaki çalışmalarda kullanılmaya (Sezgin, 2011a; Karakuş, 2013; Caner, 2013; Toraman ve Erdem, 2016) başlansa da kavramın asıl kullanılma sebebi yükselen "yeni sağlık anlayışının" bir etkisi olarak düşünülebilir. Hastalık gelmeden korunma, bitkisel beslenme, protein ağırlıklı beslenme, hormonlu gıdalardan uzak durma, spor yapma ya da detox yaparak zinde kalma gibi gündelik hayatı işgal edecek tüketim odaklı bir takım uygulamaları içeren yeni sağlık anlayışının temelini oluşturan tıbbileştirme kavramı, dünyada 70'li yılların başında ilgi çekmeye başlamıştır. Illich (2011), Zola (1994), Conrad (1992) ya da Szasz (2007) gibi düşünürlerin çalışmalarında yer bulan bu kavram, tıpla ilgili olmayan durumların tıpla ilişkilendirilmesini ifade etmektedir (Sezgin, 2011b, s. 58).

Tıbbileştirmeyi tanımlamak için yola çıkan Conrad (1992, s.211), tıbbileştirmenin üç farklı seviyede gerçekleştirildiğinden bahsetmektedir. Buna göre ilk olarak kavramların kullanılması ile tıbbi olmayan bir durumun tıbbi sınırlar içerisinde değerlendirilmesi ve bireylere hastalıkları tanımlayarak anlatmak hedeflenmektedir. İkinci olarak kurumsal seviyede kurumlar, probleme tıbbi bir yönden yaklaşım geliştirmektedirler. Üçüncü seviye ise etkileşimsel seviyedir. Buna göre hasta, doktor etkileşimi ile tıbbileştirme gerçekleştirilmiştir.

Tıbbileştirme tanımlarından da görüleceği gibi gündelik hayatın her alanına yayılan tıbbileştirme, insan bedeninin her detayının tıbbın müdahale edebileceği sorunların alanı olduğu fikrinden hareket etmektedir. Böylelikle yaşlanma, ergenlik, doğum ve hamilelik gibi doğal süreçlerin sorun haline getirilmesi, tıbbın müdahale edeceği alanların da sınırlarını genişletmiştir.

Tıbbileştirme kavramından yola çıkarak internette yer alan kadın forum sitelerinin incelenmesi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Böylelikle tıbbileştirme kavramı; menopoz, hamilelik ve yaşlanma temalarına yapılan yorumlar üzerinden incelenecektir. Temaların seçilmesinde forum sitelerinin belirleyici olduğu belirtilmelidir. Forum sitelerinde kadın ve sağlık odaklı yorumlara bakıldığında hamilelik ve yaşlanma konusunun dikkat çekici derecede yorumlarda yer aldığı görülebilir. Aynı zamanda menopoz konusunun da hem hamilelik durumunu etkilemesi hem de yaşlanma konusunu etkilemesi anlamında

değinilen konu olduğu görülmüştür. Bu sebeple menopoz, hamilelik ve yaşlanma temaları seçilmiştir. Forum sitesindeki yorumlardan yola çıkılarak incelenen temaların, kadınların hayatındaki etkileri ve kadınların sorunsallaştırılan bu süreçlerle etkileşimleri ortaya konulacaktır.

Araştırmanın ikinci aşamasında ise menopoz, hamilelik ve yaşlanma temalarını kadınların hangi toplumsal cinsiyet rollerine vurgu yaparak anlattıkları incelenmiştir. Bilindiği üzere toplumsal cinsiyet rolleri, biyolojik cinsel farklılıklardan farklı olarak sosyal alanda inşa edilmektedir ve "ataerkil söylemde kadının sosyal rolü ve doğası yine eril olan normlara göre tanımlanır" (Spinger, 1998, s. 21).

Buna göre;

1. "Menopoz", "hamilelik" ve "yaşlanma" temaları tıbbileştirmenin tanımı açısından nasıl değerlendirilebilir?
2. Tıbbileştirmeyi temsil eden içeriklerde kadınlar, yorum yaptıkları konularda nasıl bir uygulamaya başvurmaktadırlar?
3. Menopoz, hamilelik ve yaşlanma temalarından hareketle kadınlar, hangi rollerine vurgu yaparak konuya değinmektedirler? sorularının cevaplanması araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Söz konusu soruların cevaplanması hem nicel hem de nitel araştırma tekniklerinin bir arada kullanılması ile elde edilen verilerin incelenmesi ile mümkün olmuştur. Bu soruların cevaplanması ile birlikte Kadın forumlarında diğer konular ile menopoz, hamilelik ve yaşlanma konularının varlığı sayısal olarak tespit edilecektir. Bu tespit; tıbbileştirilen üç konunun diğer konular arasındaki önemini belirlememizi sağlayacaktır. Katılımcıların konulara yaptıkları yorumlar ile nicel veriler nitel verilerle desteklenecektir. Böylelikle kullanıcıların incelenen konulara bakış açısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Buna göre kadınlar, menopoz, yaşlanma ya da hamilelik gibi kadın hayatına tüm zamanlarda eşlik eden durumları nasıl değerlendirdiği anlaşılacaktır.

Ayrıca sorgulanan bir diğer soruda ise kullanıcıların bu temalarla karşılaştıklarında nasıl bir yol izledikleridir. Bu soru ile tıbbileştirme sürecine değinilecektir. Dahası kullanılan ürünler ve içerikleri hakkındaki sorgulamanın yapıldığı sorularda ise tüketim kültürüne yönelik bir harcamanın yapılıp yapılmadığına ilişkin fikir sahibi olunabilecektir.

Böylelikle tıbbileştirme ile tüketim kültürü arasında bağlantı kurulması amaçlanmaktadır.

1. Medyada Hedef Kitle Olarak Görülen Kadın ve Sağlık

Kitle iletişim araçları ile gündelik hayat ve pratikleri arasında önemli bir ilişki vardır. Bu anlamda toplumsal hayatı şekillendirici bir görev üstlenen kitle iletişim araçları, gündelik hayat içerisinde spordan sanata, sağlıktan eğlenceye bireyin içinde bulunduğu tüm kurumlar üzerinde biçimlendirme, yeniden üretme, anlamlandırma ve tanımlama görevini yerine getiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Oktay, 2002, s.169). Ancak kitle iletişim araçlarından bağımsızlaşarak kendine yeni bir alan yaratan sosyal medya, bireyler üzerinde yarattığı etkisi anlamında günümüzde üzerinde sıklıkla çalışılan etkiler içermektedir.

1.1. İnternet, Forum Siteleri ve Kadın

Önceki yapılan araştırmalarda (Sezgin, 2011; Demez, 2012; Eren, 2007; Gür, 2009; Birsen ve Öztürk, 2011) medyadaki sağlık anlayışlarına değinilmiştir fakat forum siteleri, diğer kitle iletişim araçlarından farklı değerlendirilmelidir. Forum siteleri, hedef kitleye yönelik içeriklerin sunumu yanında hedef kitlenin yorumlarına da açıktır. Bu anlamda kaynaktan hedefe bilgi akışı olurken hedefte yarattığı etkiyi anlamak adına önemli bir farklılık yaratır. Yarattığı farklılığı anlamak açısından yapılan çalışmalarda forum sitelerinin kullanıcı davranışlarını etkilemesi yönünde yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Çakmak ve Güneşer (2011:14), internet ortamındaki bilgi paylaşımlarının bireylerin satın alma davranışlarına yönelik etkisini inceledikleri çalışmada, forum sitelerinin etkisini ortaya koymuştur. Buna göre katılımcılar, forum sitelerinde yapılan yorumlara dikkat etmekte ve sanal ortamda yapılan yorumlara göre alım satım davranışlarını yönlendirmektedirler.

İnternet kullanımda cinsiyetin belirleyiciliği yapılan çalışmalarda yıldan yıla değişiklik gösterse de temelde kadın kullanıcıların erkek kullanıcılardan sayı olarak azlığı dikkat çekmektedir. TTnet, Ipsos KMG tarafından 2012 yılının ilk çeyreğinde gerçekleştirilen araştırmada, Türkiye'deki internet kullanıcılarının yüzde 60,9'u erkek, 39,1'i ise kadındır. TTNet'in 2011 yılının ilk çeyreğinde yaptığı "araştırmaya göre 30 milyon Türk internet kullanıcısı vardır. Bunun yüzde 59′u yani 17,7 milyonu erkek, yüzde 41′i yani 12,3 milyonu ise kadındır"(

www.webrazzi.com). 2019 yılında yapılan araştırmaya göre ise Türkiye'deki internet kullanıcısı sayısı, 59.36 milyon olmuştur (www.dijilopedi.com). Ancak yine erkek kullanıcıların sayısı, kadın kullanıcılardan fazladır.

TTnet, Ipsos KMG tarafından 2012 yılında yapılan araştırmada İnternet sahibi haneler interneti en çok sörf yapmak (%87) ve Facebook'a girmek (%82) için kullanmaktadırlar. Bunu %76 ile e-posta kontrolü, %71 ile yazılı mesajlaşma/chat yapma izlemektedir. Ancak bu noktada forum içerikli sitelerin ayrıntılı bir şekilde araştırmada yer almadığı gözlenmiştir. Ekim 2012 yılında kadınların en çok tercih ettiği sitelerin yer aldığı bir araştırma yapılmıştır (www.campaigntr.com). Bu araştırmada da kadınların en çok tercih ettiği sitenin bir kozmetik firmasının internet sitesi olduğu tespit edilmiştir. Ancak hemen ardından gelen sitenin ise forum içerikli kadın sitesi olduğu tespit edilmiştir. Sadece kadınların üye oldukları "kadınlar kulübü" isimli sitenin trafiği karşılaştırıldığında ise iki milyon gerçek kullanıcı sayısına sahip olan bu sitenin interneti kullanan kadın kullanıcının büyük bir kısmına hizmet verdiği sonucuna varılabilir.

2. Yöntem

Bir durum çalışması örneği olan araştırmada verilerin toplanması ve analizi sürecinde nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanmıştır. İçerik analizi, "iletişimin açık / belirgin içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel tanımlanmasına yönelik bir araştırma tekniği" (Gökçe, 2006, s. 35) olarak tanımlanmaktadır. Araştırmada içerik analizi yönteminin kullanılma sebebi, forum sitelerinde yer alan yorumların incelenmesine yönelik bir araştırma olmasından kaynaklanmaktadır. Önceden böyle bir çalışma içeriği oluşturulmadığından betimleyici değil temaların yazar tarafından oluşturulduğu içerik analizi tekniği tercih edilmiştir. Ayrıca içerik analizi tekniği sırasında verilerin desteklenmesi amacıyla bazı nicel verilere de SPSS 14 paket programındaki sıklık tablolarına yer verilmiştir.

Çalışmada diğer forum siteleri yerine tek bir sitenin örneklem olarak seçilmesi, bu sitede yer alan verilerin sayısal olarak yeterliliği ile alakalıdır. Forum sitelerinde yer alan görüşlerin sayısal ile içerik olarak yeterliliği ve bir süre sonra aynı görüşlerin tekrarı tek bir siteden hareket edilmesinin kararlaştırılmasına neden olmuştur.

Araştırmada yer verilen katılımcıların sayısının az olması araştırmanın evrene genelleme açısından sıkıntı yaratabilecekken nedensel içerikli araştırmalarda gerekli olan otuz kişi sınırı dikkate alınmıştır. Böylelikle sonuçların güvenilir olması açısından katılımcı sayısının otuz kişi olmasına özen gösterilmiştir (Gay, 1987; akt. Arlı ve Nazik, 2001, s.77).

Çalışmada; "menopoz", "hamilelik" ve "yaşlanma" konusu özelinde doksan kullanıcının yorumları incelenmiştir. Her konuya eşit değinilmesi kaygısıyla her konudan otuz kullanıcının yorumu dikkate alınmıştır. Kullanıcıların belirlenmesinde sitede yer alan arama çubuğuna konuların yazılması tekniği belirlenmiştir. Buna göre söz konusu temayı incelerken arama çubuğuna yazılan temaya karşılık gelen farklı kullanıcı yorumları dikkate alınmıştır. Örneğin yaşlanma konusu incelenirken sitede yer alan arama çubuğuna "yaşlanma" yazılmıştır. Ardından yaşlanma konusunda çıkan otuz kullanıcının yorumu dikkate alınmıştır. Zamansal anlamda site kurulumundan itibaren yani 2001 yılından itibaren yazılan yorumlar göz önüne alınarak yorumlarda zaman ayrımı gözetilmemiştir.

Analiz sırasında nicel verileri elde etmek için soru cümlelerinden hareketle dört adet kategori oluşturulmuştur. Bu kategorilerde tıbbileştirmenin varlığı, yorumlanan ürün varlığı, yorumlama amacı ve yorumlarda değinilen toplumsal cinsiyet rolleri analiz edilmiştir. Analiz, yorumlama ile sonlandırılmıştır.

Araştırmada örneklem olarak seçilen sitenin bazı özelliklerinden ve sayısal verilerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Ana başlıklar; Konuları ve mesajları içinde bulunduran genel başlıklar olarak on yedi ana başlık belirlenmiştir. Ana başlıkların verileri değerlendirildiğinde; "Kadın, Anne & Çocuk Sağlığı" ana başlığında yer alan mesaj sayıları diğer ana başlıklara göre en fazla mesaj yazılan başlık olarak belirlenmiştir.

Yaşlanma konusunun yer aldığı ana başlık ise "Adım Adım Sağlık" isimli ana başlıktır. Ancak "Estetik ve Estetik Cerrahi" isimli ana başlıkta da yaşlanmaya dair bazı mesajlar yer aldığından yaşlanma konusu incelendiğinde bu başlığın altında yer alan mesajlar da incelenmiştir.

Forumda alt başlıklar; ana başlıkların ayrıntılı başlıklar halinde yer aldığı halidir. Kadın, Anne & Çocuk Sağlığı, ana başlığında yer alan alt başlıklar incelendiğinde kadın hastalıkları, menopoz, kısırlık, tüp bebek, hamilelik, doğum sonrası ve çocuk büyütürken alt başlıkları dikkat çekmektedir. Bu başlıklar içerisinde araştırma konusunun da işaret ettiği;

hamilelik ve menopoz konularının bu başlık altında yer aldığı tespit edilmiştir.

Mesajlar; kullanıcıların konulara yaptığı yorumları içermektedir. Sitede 56.024.244[1] adet mesaj sayısı olduğu belirlenmiştir. Mesaj sayısının elde edilmesi için tüm ana başlıklara yapılan yorum sayıları hesaplanmıştır. Ayrıca foruma mesaj yazan aktif kullanıcı sayısı 549.479'dur.

3. Bulgular

Kadınlar kulübü internet sitesinden yola çıkarak yapılan çalışmada, dört farklı kategoride analiz yapılmıştır. Analizin en önemli çıkış noktası giriş bölümünde belirtilen soru cümleleridir. Bulgular saptanırken de bu soru cümlelerinden hareket edilerek konular dört başlığa ayrılmıştır. İncelenen başlıklardaki konuların dışında sitenin bazı özelliklerinden bahsetmek de yerinde olacaktır.

Sitedeki kullanıcıların yorumlarından anlaşılacağı üzere kadınların, aralarında bazı kavramlar oluşturdukları ortaya konulmuştur. Buna bazı örnekler vermek gerekirse;

"Hamiş", hamile olan kadın anlamını taşımaktadır. "*Kizlarr ben de dun ogrendim hamis oldugumu kan testi yaptirdim 316 cikti ins her sey iyi gider mart ayind hamis olmayi isteyen bekleyen ve gerceklesenler burada bulusalim :-)"* (Worldof, 05-03-2013)

Pko-Puko, polikistik over (PCO) hastalığını tanımlamak anlamında kullanılan bir kısaltmadır. "*dün pko lu bir arkadaşıma gitmiştim..tedavi görüyordu..nasılsa hamile kalmam deyip korunmamışlar..ve hamile..şok oldum*." (Figan, 18-02-2010).

Çalışmada bulunmak; gebelik için seks yapmak anlamını taşımaktadır. "*O kadar mutlu ve o kadar şaşkınım ki... Söze nereden başlasam bilemedim... 4 aydır bir evladımız olsun istiyorduk... O kadar kafaya taktım o kadar araştırdım ki neler yaptım 4 ayda... Bu ay çok farklıydı... Her zaman 20. gün çatlayan yumurtam vardı... Her ay 10. günde doktora gider rutin kontrolleri yaptırır ve yumurta büyüklüğüme baktırırdım. O ay 10. günün akşamı yumrutlama akıntısı oldu bende. Çok şaşırdım. Sabaha hemen gittim doktora ve yumurtamın çatlamış olduğunu söyledi...*

[1] 22 Mayıs 2019 tarihinde yapılan analizde

O kadar üzüldüm ki... Nasıl olmuştu anlamadım. Ağladım... Kaçırmıştım çünkü.. Öncesinde de çalışmada bulunmamıştık hiç." (Ezberbozan, 28-11-2013).

Çift çizgi görmek, hamile kalmak anlamına gelmektedir. "*Aralık ayında çift çizgiyi görmek isteyenlerin umut dolu paylaşım alanı...*" (Mutluluk84, 12-11-10).

Sitede ayrıca herkesin kendi durumunu temsil eden ve yaptıkları her yorumda yorumlarının altında görülen sanal imza uygulaması da söz konusudur. Bu sanal imza kişinin ilgi duyduğu konulara yönelik olarak değişmektedir. Örneğin hamile olan bir kullanıcının yaptığı yorumun altında "hamilelik cetveli" denilen bir sanal imza yer almaktadır. Bu cetvel üzerinde bebeğin doğacağı tarih, kesesindeki muhtemel biyolojik gelişimi ve muhtemel görünümü resmedilmektedir.

Şekil 1: *Hamilelik Cetveli*

3.1. Kadın Forum Sitelerinde Tıbbileştirme

Araştırmada tıbbileştirmenin yorumlarda var olup olmadığına ilişkin içerikler üç ölçüte bakılarak seçilmiştir. Bu üç ölçüt; kavramsal, kurumsal ve etkileşimsel süreçlerin dâhil olduğu tıbbileştirme süreçleridir. Buna göre kavramsal olarak tanımlanan durum, kurumsal olarak müdahalelerin alanı olurken etkileşimsel olarak da doktor hasta ilişkisinde yaşanan deneyimlerle yeniden ve yeniden üretilmektedir. Araştırmada süreçler arasında bir ayrıma gidilmeden tıbbileştirmenin olup olmadığı bu üç

ölçüte göre değerlendirilmiştir. Buna göre; değerlendirilen üç temaya yapılan yorumlar değerlendirildiğinde doksan kadının %20 (18)'si süreci doğal bir süreç ve müdahale edilmemesi gibi değerlendirirken %80 (72)'i ise süreci müdahale edilmesi gereken bir hastalık gibi değerlendirmiştir.

Tablo 1: *Kadınlar Durumu Nasıl Değerlendirmektedir?*

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	dogal bir surec	18	20,0	20,0	20,0
	hastalik	72	80,0	80,0	100,0
	Total	90	100,0	100,0	

Süreci hastalık olarak değerlendiren kadınların yorumları dikkate alındığında tıbbileştirmenin tanımlanan süreçlerinin üçünün de yorumlardaki varlığı söz konusudur. *"Tüm testler yapıldı ben ve eşim gayet sağlıklıyız. Nedeni bilinmeyen kısırlık buna denir sanırım."* (EstetikEditör: 08-02-2008). Kullanıcı, tüm testleri yaptırmış ve iki tarafın da sağlıklı olduğu sonucuna varmıştır. Ancak kısır olmadığını anlamasına rağmen bu duruma "nedeni bilinmeyen kısırlık" diyerek sağlıklı olmasına rağmen hamile kalamadığı için kendini hasta olarak tanımlamaktadır. Burada kavramları kullanarak hamileliğe ilişkin tıbbileştiren bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. *"Tecrübe ve deneyimlerimizle Vajinismusu yenelim. Vajinusmusu yenip hamile kalmak isteyen arkadaşlarımı buraya bekliyorum".* (E_lvan: 26-07-2012).Bu yorumda hem belirli kavramları kullanarak hamilelik farklı bir durumla bağlantılı bir hale getirilir ve müdahale edilmesi gereken bir süreç olarak diğer kullanıcıların da buraya davet edilmesi söz konusudur. Burada bir hastalık olan vajinismusun, hamilelikle ilişkilendirilmesi bir anlamda hamileliğin de sorunsallaştırılmasının yolunu açmıştır.

İkinci aşama olarak görülen kurumların ve uzmanların bu duruma bakış açısı geliştirdiğini örnekleyen yorum; "*vitaminleri ağızdan almak gerek, c vitaminli serumlar kremler etkisiz, cildin üst katmanında kalıyorlar.*" (Ünlü bir Profesör). Ayrıca bazı durumlarda uzmanın hastalık olmamasını kendisinin belirtmesine rağmen kullanıcının bu konuda yine sorunu bir hastalık olarak değerlendirmesi söz konusudur. Bu durum uzmanla konuşma anlamında tıbbileştirmenin üçüncü aşamasının da gerçekleşmesine bir örnektir ki üçüncü aşama doktor hasta etkileşiminde tıbbileştirilen konudur. *"Doktorlara göre menepoz kadın cinselligini etkilemiyor.Ama biliyorum'ki (ben dahil) bir çok kadın*

isteksizlik yaşıyor.Ayrıca kendimi ,nedense eksikmiş gibi hissediyorum. Sizlerde'de böyle sorunlar varsa yazın lütfen" (berfilya, 5-11-2009). Düşüncelerinden bahseden kullanıcı konunun psikolojik arka planından bahsederken kendini kötü hissettiğini belirtmektedir. Bir anlamda tıbbileştirme, işte olayların psikolojik detaylarından hareket etmektedir.

3.2. Tıbbileştirme konusunun menopoz, hamilelik ve yaşlanma açısından değerlendirilmesi

Çalışmada yer alan üç temadan yola çıkarak tıbbileştirme konusunda aralarında fark olup olmadığına ilişkin veriler incelendiğinde yaşlanma konusunda incelenen 30 yorumun %100'ünün (30) de yaşlanma konusunu hastalık olarak değerlendirdiği sonucuna varılmıştır. *"babannem zencefil bal kullanıyor gençliğinden beri çok dinç maşallah"* (BusraYıldız, 21-03-2012). *"bir de unutmadan, adı üzerinde anti-aging, yani yaşlanma karşıtı.. yaşlanmaya karşı olmanın yaşı yok ki, sadece cilt tipine ve mevsime uygun koruyucu özelliği olan ve var olan güzelliğimizi destekleyici ürünler kullanmamız gerekiyor diye düşünüyorum* (Duygu_01, 07-04-2011).

Hamilelik konusunun incelenen 30 yorumun %77 (23)'si süreci hastalık olarak yorumlarken %23 (7)'ünün de süreci doğal bir süreç olarak değerlendirdiği görülmüştür. "*allahıma binlerce şükürler olsun beni 2 ci sefer anne yapıyor ben 9 senelik evliyim 1 tane 3 yaşında kızım var okadar tedavi görmeme rağmen çocuğum olmuyordu allahım bana tedavisiz anneliği tatdırdı 2 ci sefer tekrar olmuyordu kızımdan sonra hiç korunmadım ama şimdi oda tesadüf biz de anlamadık bize süpriz yaptı eşimle çok mutlu oldık inşallah allah tamamına erdirir allahım tüm bebek isteyenlere nasip etsin inşallah"* (Nagihan, 28-09-2013).

Menopoz konusunda değerlendirilen 30 yorumun % 63(19)'ü süreci hastalık olarak değerlendirirken % 37 (11)'si ise süreci doğal bir süreç olarak değerlendirmiştir. "*Merhabalar doktorlar menopoz olduğumu söylediler ama ben her ay regl oluyorum napmam gerekio korunmuyorum hormon ilaçlarını kullanmak istemedim acaba tekrar doğum kontrol hapına geri mi dönsem bilgisi olan yardımcı olabilir mi şimdiden teşekkürler çok teşekkürler canım ama o kadar çok şey var ki,insan hangi birini yapacağını şaşırıyor:)"* (sonbahar, 28-12-2009).

Tablo 2: *Kadınların; menopoz, hamilelik ve yaşlanma konularını doğal bir süreç ya da hastalık olarak vurgulaması.*

Count

		kadinlar durumu nasil degerlendirmektedirler?		
		dogal bir surec	hastalik	Total
hangi konudan bahsedilmektedir?	menopoz	11	19	30
	hamilelik	7	23	30
	yaslanma	0	30	30
Total		18	72	90

3.3. Kadınların, Tıbbileştirilen Konularda Başvurdukları Uygulamalar

Çalışmada kadınların, tıbbileştirilen konularla karşılaştıklarında nasıl bir yöntem tercih etmektedirler şeklindeki soru cümlesi incelendiğinde 90 kullanıcının %35.6 (32)'sinin ürün kullanmayı tercih etmeyeceği şeklinde yorumlar almaktadır. "*güzelliik ve gençliğin birinci sırrı... iyi uyku ..bol su .. bol meyve sebze .. ve dengeli protein et balık vs dir.. sigara içmemek gerek ama iciyorsanız mutlaka meyvenin yanısıra 8 gunde bir kilo dahi yesenız c vitamini destegidir.*" (mujgansonmez, 08-04-2010). 90 kullanıcının %64 (58)'ünün ise ürün kullanmayı tercih edecekleri sonucuna varılmıştır. "*Uzmanlar anti-aging ürünlerini 28 yaşından sonra kullanılmaya başlaması gerektiğini söylese de, yaşlanmayı geciktirmek için erken yaşta koruyucu ürünler kullanmak da zorunlu artık*" (eylül_77, 30-05-2010).

Tablo 3: *Kadınların Ürün Kullanım Tercihleri*

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	58	64,4	64,4	64,4
	Hayir	32	35,6	35,6	100,0
	Total	90	100,0	100,0	

Kullanılan ürünün içeriği incelendiğinde 90 kullanıcının % 35.6 (32)'sının ürün kullanmadığı; % 20 (18)'nin mucizevi bitkiler kullandığı ortaya çıkmıştır. *"maydonoz kürünü saraçoğlunun kitabında okudum. hemen uygulamaya başlıcam"* (Seclision, 27-07-2009). %44.4 (40)'ün

kimyasal içerikli ürünler kullandığı ortaya çıkmıştır. "*Yazz isimli doğum kontrol hapını kullanıyorum. Doktor kutuda ki pembe hapları içmem gerektiğini söyledi. Beyaz renkli olanlar hap kullanma alışkanlığı olsun diyeymiş, herhangi bir madde içermiyormuş. Şöyle ki 3. kutuyu bitirdikten sonra 4 gün ara oluyor diğer kutuya başlamama. O aranın 2.gününde eşimle ilişkiye girdik. Hamile kalma olasılığım var mıdır?*" (ask1907, 17-11-2013).

3.4. Menopoz, hamilelik ve yaşlanma temalarından hareketle kadınlar, hangi rollerine vurgu yaparak konuya değinmektedirler?

İncelenen 90 yorumdan %55.6 (50)'i anne rolüne atıf yaparak yorum yapmıştır. "*arkadaşlar, erken menopoza girip de sonrasında hamile kalabilen varsa ve bizimle paylaşırsa hepimiz için bir umt olur....*" (stucco, 05-05-2009). %32.2 (29)'si ideal vücuda sahip olan kadına vurgu yapmıştır. "*kızlar merhaba 30 yasındayım alnım ve göz cevrem giderek kırısıklıkların etkısınde kalmaya basladı varmı tavsıyelerınız beklıyorumm..."*(Didem1980, 31-08-2010). Annelik ve ideal vücuda sahip kadından sonra %12.2 (11)'si eş rolüne atıfta bulunmuştur. "*Doktorlara göre menepoz kadın cinselligini etkilemiyor.Ama biliyorum'ki (ben dahil) bir çok kadın isteksizlik yaşıyor.Ayrıca kendimi ,nedense eksikmiş gibi hissediyorum.Sizlerde'de böyle sorunlar varsa yazın :kedi:lütfen."(*berfilya, 5-11-2009).

Tablo 5: *Toplumsal Cinsiyet Rolleri ile Menopoz, Hamilelik ve 0Yaşlanma arasındaki ilişki*

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	annelik	50	55,6	55,6	55,6
	es rolune	11	12,2	12,2	67,8
	ideal vucuda sahip olan	29	32,2	32,2	100,0
	Total	90	100,0	100,0	

4. Tartışma

İnternet ve çalışmayı yürüttüğümüz forum siteleri kitle iletişim araçlarının tek yönlü iletişiminden ziyade kullanıcılara yorum yapma, fikirlerini paylaşma ve bilgi sahibi olma şansı tanımıştır. Bu anlamda

forumlar, kitle iletişim araçlarından geribildirim alınması anlamında farklı etkiler yaratmaktadır.

Çalışmamızın amacı tıbbileştirme konusunun menopoz, hamilelik ve yaşlanma özelinde incelenmesini kapsamaktadır. Bu amaçla yapılan analizde tıbbileştirmenin, doksan kullanıcının yorumlarının büyük bir oranında varlığı tespit edilmiştir. Litertürde yer aldığı gibi tıbbileştirme ile toplumlar, doğum kontrolünü ve kadının doğurganlığını kontrol altına alarak kadın bedeni ve cinselliğini denetim altında tutmaya çalışmışlardır (User, 2010, s.152). Kadının toplumsal alanda doğurganlığı, cinselliği gibi durumlar ile denetim altında tutulması "biyo-iktidar" kavramıyla açıklanır. Bu kavramı geliştiren Foucault (1993)'a göre beden, politik ve ideolojik kontrolün yükseldiği temeldir. Bu düzenleme de günümüzde etkisini kurallar koyarak değil, yaşam üzerine simgesel bir şekilde kurmuştur.

Tıbbileştirilen konular içerisinde de en çok tıbbileştirilen konunun %100 oranında yaşlanma olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşlanma ve tıbbileştirme arasında sosyal kontrolün yanında farklı bir bağlantı daha söz konusudur. Bu bağlantı tıbbileştirmenin tüketim kültürü ile ilişkisi anlamında değerlendirilebilir. Tüketim kültürü, bireylerin sistemde kalarak sürekli hizmetini devam ettirmesi anlamında önemlidir. Bu anlamda korku kültürü ve bireyin ölüm korkusu onun sistem dışında kalmasına neden olmasını engellemektedir. Yaşlanma karşıtı ürünler bireyin bir anlamda bu korkudan uzaklaşmasına neden olmasıdır denilebilir. Bu anlamda yaşlanma hem bedenler üzerindeki sosyal kontrol hem de bireylerin korkusu üzerinden yürütülen tüketim kültürünün sonucudur.

Nettleton (1995, s.101), bedenin biyomedikal bir süreçte tanımlanmasını toplumsal cinsiyetin yeniden inşa edildiği bir hareket olarak düşünmektedir. Ona göre bu süreçte feminist yaklaşımlar, kadının bedenine yönelik teşhis ve tedavilerin özellikle toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren uygulamalardan hareket ettiğini belirterek eleştirir. Kadınların annelik rolüne vurgusu kendilerini tıbbileştirme konusunda özellikle annelik rolleri üzerinden sorunlarla mücadele ederken özdeşleştirmelerine neden olur. Foucault bu duruma "nüfusun biyo-politiği" kavramıyla açıklık getirmeye çalışır. Buna göre beden merkezi bir öneme sahiptir. İktidarın örgütlenmesi çerçevesinde denetim, üreme üzerinden gerçekleştirilmektedir (1993, s.143). Bu anlamda tıbbileştirme

sürecinde bireyin kendisini annelik rolleri ile anlatması sosyal kontrolün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kadınların kendilerine ait olan bu forumda en rahatsız oldukları sorunların sağlık sorunu olması ve yine sağlık sorunları içerisinde de en rahatsız oldukları konuların annelik rolleri ile ilişkili olması "sağlığın kadınsılaşması" fikrini güçlendirmektedir. Öyle ki bu sağlığın kadınsılaşması kavramı zaten sağlığın kadın rolle

Forum sitelerinde yapılan bu çalışma kadınların yaşlanma, menopoz ya da hamilelik konularını tıbbileştirdiğini ve kendi kendilerine çözümler arama yoluna girdiklerini ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerine de etki eden bu süreç toplumsal hayatta daha girift ve kabul edilen bir durum halini almıştır. Forum sitelerinin içeriği bilgi kirliliği açısından yeniden analiz edilebilir. Ancak sağlık konusunda bireysel değil bütüncül bir bakış açısının gerekliliğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

ARLI, M. ve NAZİK, H. (2001). *Bilimsel Araştırmaya Giriş.* Ankara: Gazi Kitabevi,

BİRSEN, Ö ve ÖZTÜRK, Ö. (2011). Tüketim Kültürü Çevresinden Sağlık Haberleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 26, 1-21.

CANER, M. (2013). Sosyal Kontrol Kavramı Açısından Tıp Sosyolojisinin İmkânları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa.

CONRAD, P. (1992). Medicalization of Social Control. *Annual Review of Sociology*, 18, 209-232.

ÇAKMAK, A. Ç. ve GÜNEŞER, T. (2011). İnternet Ortamındaki Bilgi Paylaşımının Tüketici Satın Alma Kararına Etkileri: "İnteraktif Bir Araştırma". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (30):1, 1-26.

DEMEZ, G. (2012). Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedeninin Temsili. *Uluslararası İnsanbilimleri Dergisi*, 9(1), 512-532.

EREN, G. (2007). Reklamlarda Tüketim Kültürü Değerlerine Göre Bedeni Düzenleyen Söylemler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.

FOUCAULT, M. (1993). *Cinselliğin Tarihi Cilt 1*. Tufan, Hülya, (Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.

FOUCAULT, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi.* (Keskin, F., Akınhay, O., Ergüden, I., Çev.), 2.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GÖKÇE, O. (2006). *İletişim Bilimi İnsan İlişkilerinin Anatomisi.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

GÜR, E, G. (2009). "Tüketim Kültürü Bağlamında Sağlık Haberleri", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

ILLICH, I. (2011). *Sağlığın Gaspı.* (2. Baskı), (S.Sertabiboğlu, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KAYA, Ş.,Ş. (2011). Televizyonda Kadın, Sağlık Ve Hastalık. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* 14(2),117-150.

KARAKUŞ, E. (2013). Gazetelerdeki Sağlık Haberleri: Yaşamın Tıbbileştirilmesi, Sağlığın Bireyselleşmesi ve Tüketim Üçgeninde Kadın. Yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.

NETTLETON, S. (1995). *The Sociology of Health and Illness.* Cambridge: Polity Press.

OKTAY, A. (2002). *Türkiye'de Popüler Kültür.* (5. Baskı). İstanbul: Everest Yayınları,

SZASZ, T. (2007). *The Medicalization of Everyday Life.* USA: Syracuse University,

SEZGİN, D. (2011a). *Tıbbileştirilen Yaşam, Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SEZGİN, D. (2011b). Yaşam Tarzı Önerileri Bağlamında Sağlık Haberlerinin Analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(2), 52-78.

TORAMAN, A. Ve ERDEM, R. (2016). Kavramsal Açıdan Tıbbileştirme, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi,* 4(19), 503-510. https://dergipark.org.tr/download/article-file/551369 (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

USER, İ. (2010). Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni. İnceoğlu, Y. ve Kar, A. (Ed.), *Kadın ve Bedeni* içinde (ss. 133-169). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

ZOLA, I. (1994). Sağlık ve Köreltici Tıp. I. Illich, (Ed.), *Profesyoneller İktidarı* içinde (ss. 43-68. (C. Cevdet, Çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE GÖÇMENLER

BÖLÜM 24

Ezgi ARSLAN ÖZDEMİR[1]
Fulya AKGÜL GÖK[2]

[1] Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
[2] Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

1. GİRİŞ

Dünya'da resmi rakamlar ve istatistikler, zorunlu yer değiştirenler, mülteciler, vatansız kişiler ve yerleri tekrardan değiştirilen mülteciler olmak üzere bugüne kadar 200 milyondan fazla insanın göç sürecinden geçtiğini ortaya koymaktadır (UN, 2017). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin verilerine göre ise dünyada zorla yerinden edilmiş 70,8 milyon göçmen bulunmaktadır. Bu sayının 25,9 milyonu mülteci; 41.3 milyonu ülke sınırları içinde zorla yerinden edilenler ve 3,5 milyonu sığınmacılardan oluşmaktadır. İstatistiklere göre 2018 yılı içinde yaşanan çatışmalar, savaş ve karışıklıklar nedeniyle yaklaşık 13.6 milyon kişi yaşadığı yeri terk edip ülke sınırlarını aşmak zorunda kalmıştır (UNHRC, 2019). Giderek artan bu göçmen sayıları çağımızın en önemli sorunlarından olan göç olgusunun ciddiyetini göstermektedir.

Göç konusunda dünyada ve ülkemizdeki durum da göz önüne alındığında göçmenlerin psikososyal, fiziksel ve ruhsal sağlıkları da önemli bir nokta haline gelmektedir. Tüm dünyada göç alan ülkelerin insana yardım mesleklerinde çalışanlara bu konuda önemli görevler düşmektedir. Ayrıca devletlerinde göçten etkilenen nüfus gruplarının iyilik halleri için çalışmalar yürütmesi önemlidir. Bu bağlamda psikolojik dayanıklılık konusu özellikle göçmen sağlığı için önemli bir hareket noktası oluşturmaktadır. Sayıları yıldan yıla giderek artan göçmen nüfusunun psikolojik dayanıklılığının bilinmesi ve artırılması onların iyilik hallerini olumlu yönde etkileyecektir. Bu çalışmada genel olarak psikolojik dayanıklılık kavramı, tanımı ve özellikleri açıklanacak ve ardından bu kavram göçmenler odağında ele alınacaktır.

2. PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK

2.1. Tanım ve Özellikleri

Psikolojik dayanıklılık kavramının ortaya çıkışı Amerikalı bir doktora öğrencisinin tezi ile mümkün olmuştur. Kobasa isimli araştırmacı 40-49 yaş aralığında olan 670 erkek üst ve orta düzey yöneticiden son üç yıl içerisinde yaşadıkları stresli olayları ve hastalıklarını sıralamaları istemiş ve onlara stres düzeyini ölçen bir ölçek uygulamıştır. Daha sonra yüksek stres ve düşük stres puanları alan kişileri farklı iki grupta toplamış ve incelemelerine başlamıştır. Bu incelemeler sonunda Kobasa, bazı katılımcıların oldukça stresli durumlar yaşamalarına ve hastalıklar

geçirmelerine rağmen diğer yüksek strese sahip katılımcılardan daha düşük strese sahip olduklarını keşfetmiştir. Bu farkı yaratan farklı bir kişilik özelliği veya becerinin olması gerektiği sonucuna varan Kobasa; psikolojik dayanıklılığı ilk olarak tanımlayan araştırmacıdır (Kobasa, 1979). Daha sonrasında psikolojik dayanıklılık hem bir kişilik özelliği hem de bir beceri olarak farklı araştırmacılar tarafından birçok kez tanımlanmıştır (Bartone, Roland, Picano ve Williams, 2008; Bonanno, 2004).

Psikolojik dayanıklılık en basit ifade ile önemli bir olumsuz yaşam deneyiminden sonra kişinin olumlu ve dinamik bir süreç yaşayarak bu durumun üstesinden gelebilmesidir (Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000; Masten ve Obradovic, 2006). Bazı araştırmacılar, psikolojik dayanıklılığı kötü bir yaşam deneyiminden hemen sonra kişinin sabit bir dengeyi koruyabilmesi olarak görürlerken (Bonanno, 2004) bazı araştırmacılara göre ise bu dengenin korunması ve iyileşme süreci oldukça uzun bir zamanda yayılabilmektedir (Boyden, 2005; Roisman, 2005).

Psikolojik dayanıklılık; kişilerin olumsuz yaşam deneyimleri, stres ve dezavantajlara karşı baş etmesini kolaylaştıran bir kişilik özelliği ve baş etme mekanizması olarak da tanımlanabilir (Cicchetti & Garmezy, 1993; Garmezy, 1993; Staudinger, Marsiske, ve Baltes, 1993; Wagnild ve Young, 1993). Ayrıca psikolojik dayanıklılığa sahip olmak yaşam tatmini, yaşa uygun gelişimsel görevler, depresyondan ve olumsuz duygulardan kaçınma gibi oldukça olumlu psikolojik faydalara sahiptir (Baldwin ve diğ., 1993; Cederblad ve diğ., 1994; Radke-Yarrow ve Brown, 1993). Dayanıklılığa sahip bireyler, karşılaştıkları zorluklar karşısında baş etme becerilerine sahiptirler ve beceriler onların stresle ve olumsuzluklarla mücadele etmesine ve sonucunda yaşamlarını kontrol edebilmelerine olanak sağlar. Bu şekilde bir beceriye sahip olan bireyler aynı zamanda değişimin kaçınılmaz, zorlayıcı ama aynı zamanda yönetilebilir olduğunu anlar (Patterson, 1991; Wagnild ve Young, 1990). Örneğin savaş, yoksulluk veya ihmale maruz kalmış bir çocuğun okul yaşamında arkadaş edinebilme becerisini devam ettirmesi, öğretmen ve ailesinden gelen desteğe olumlu cevap verebilmesi ve akademik çalışmalarını devam ettirebilmesi bir psikolojik dayanıklılık göstergesidir.

Yukarıda bahsedildiği gibi psikolojik dayanıklılık zaman içinde kişilik özelliği ve beceri olarak tanımlanmakla beraber son yıllarda kavramın içsel olduğu kadar dışsal özellikleri de öne çıkarılmaya başlanmıştır. Bu

bağlamda kişinin destekleyici bir aile ve sosyal çevreye sahip olması gibi koruyucu dışsal faktörlerinde psikolojik dayanıklılığa sahip olmada oldukça önemli olduğu ortaya çıkmıştır (Hjemdal ve diğ., 2012). Aslında dayanıklılık kişinin içinde bulunduğu kültürün özelliklerine göre şekillenmektedir. Yapılan araştırmalara göre psikolojik dayanıklılık kişisel, bölgesel, toplumsal ve bağlamsal özelliklerden etkilenmektedir. Çünkü dayanıklılık içinde bulunulan çevre ve kişi arasındaki etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkar. Kişinin çevresi koruyucu ve destekleyici ise kişilerin psikolojik dayanıklılık geliştirmesi ihtimali artacaktır (Olsson ve diğ., 2003). Zira Avrupa Birliği'nin dayanıklılık geliştirme stratejileri arasında ekonomik, eğitimsel ve temel ihtiyaçların karşılanması bulunmaktadır (European Commission, 2012). Çünkü koruyucu bir çevrede olmak o toplulukta bulunan insanların dayanıklılıklarını artırmaktadır. Çevre ve aile gibi koruyucu etmenler, psikolojik dayanıklılık için koruyucu mekanizmalar olarak tanımlanırlar. Bir sonraki bölümde bu mekanizmalar incelenecektir.

2.2. Psikolojik Dayanıklılık Koruyucu Mekanizmalar

Erken dönemlerde kişilik özelliği ve beceri olarak tanımlanan psikolojik dayanıklılığın aslında bazı koşullar sağlanırsa ortaya çıkabileceğine dair görüşler bulunmaktadır. Bu görüşe göre bir kişide belirli bireysel ve çevresel koruyucular mevcutsa kişi olumsuz yaşam olaylarına karşı psikolojik dayanıklılık gösterebilecektir. Bu koruyuculara koruyucu mekanizmalar adı verilmektedir (Rutter 1993; Masten, 2001). Bu mekanizmalar kişinin yaşadığı olumsuz yaşam deneyiminin etkisini ve kişinin bu deneyime karşı geliştireceği tepkinin şiddetini azaltır veya bazı durumlarda tümden yok edebilir. Aynı zamanda bu koruyucu mekanizmalar kişinin öz yeterlilik geliştirmesine veya öz yeterliliğini artırmasına ve sonuç olarak da yeni fırsatlara ve kaynaklara ulaşması ve bunları değerlendirmesinin önünü açar (Rutter, 1987).

Koruyucu mekanizmalar, genel olarak kişisel veya sosyal düzeydedir. Kişinin; olumsuz bir yaşam olayında olayın sonucunda olumlu bir uyum gösterebilmesi için çevresindeki insanlarla, çevresiyle ve hatta kendi kişisel yorumlamaları ile nasıl etkileşim kurduğu koruyucu mekanizmaların işlediği düzeyi göstermektedir. Bazı mekanizmalar sosyal destek veya destekleyici aile ilişkileri gibi evrensel olabildiği gibi kişiye, kültüre ve topluma has olanları da mevcuttur. Koruyucu mekanizmaları genel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar bireysel

düzeyde koruyucu mekanizmalar ve sosyal düzeyde koruyucu mekanizmalardır (Graber, Pichon ve Carabine, 2015).

Bireysel Düzeyde Koruyucu Mekanizmalar

Koruyucu ve Destekleyici Aile

Özellikle çocuklukta olmak üzere tüm yaşam boyunca en önemli koruyucu mekanizmalardan biri koruyucu ve destekleyici bir aile ortamıdır. Aile desteği; ciddi risk faktörleri ile karşı karşıya kalmış çocukların ileriki yaşlarda alkol, madde bağımlılığı ve şiddet gibi yıkıcı sonuçlara karşı korunmasını sağlamaktadır (Ahern, 2006; Fergus ve Zimmerman, 2010). Koruyucu ve destekleyici aile ilişkilerinin kurulması ve sürdürülmesi aslında çoğunlukla aile ve çocukların güvenli bağlanması ile mümkündür ve bu güvenli bağlanma da psikolojik dayanıklılık inşasında önemli bir parçadır. Güvenli bağlanma sadece çocukluk için değil kişinin geri kalan yetişkinlik hayatını da etkilediği için oldukça önemlidir (Graber, Pichon ve Carabine, 2015). Bağlanma, ilk olarak John Bowlby tarafından ortaya konan ve bebekler ile onlara bakım veren temel bakımverenler (anne-baba vs) arasındaki ilişkidir. Bowlby'e göre bir kişinin yetişkinlikte ve yaşamının geri kalanında sağlıklı bir psikolojiye sahip olabilmesi için bebek ve bakımvereni arasında ikisinin de tatmin yaşayacağı sıcak, samimi ve sürekli bir ilişkiye; yani güvenli bağlanmaya sahip olunması gerekmektedir; aksi takdirde kişilerarası ilişkilerde ve sosyal işlevsellikte birçok sorun meydana gelebilmektedir (Bowlby, 1951). İşte bu nedenle güvenli bağlanma psikolojik dayanıklılık için bireysel düzeyde koruyucu mekanizmalardan biridir.

Sosyal Destek

Bir diğer koruyucu mekanizma ise sosyal destek olarak ifade edilebilir. Sosyal destek neredeyse tüm yaş, kültür ve risk faktörleri içinde koruyucu mekanizma olarak tanımlanır (Ahern, 2006; Rutter, 2006). Özellikle sosyal desteğin yokluğu, bireyler için travma sonrası stres ve baş edememe olarak kendini gösterebilmektedir (Bonanno, 2004). Genelde algılanan sosyal destek ise daha önemli görülmektedir çünkü bir kişinin kendisinin ne kadar desteğe sahip olduğuna ve zor zamanlarında yardım isteyebileceği insanların olduğuna dair inancı, onun sorunların üstesinden gelmesinde daha etkilidir (Frydenberg, 1997). Rehberlik edici ilişkiler, güven saplayan yetişkin ilişkilerine sahip olmak ve destekleyici arkadaş ve/veya romantik partnere sahip olmak da

psikolojik dayanıklılığı artıcı mekanizmalardır (Bernstein ve diğ., 2011; Collishaw ve diğ., 2007; Graber ve diğ., 2015).

Baş Etme Becerileri

Baş etme becerilerine sahip olmak bireysel düzeyde koruyucu mekanizmalar arasında yer almaktadır. Psikolojik dayanıklılığı artırıcı özellikte olan baş etme becerileri arasında durumları olumlu açıdan değerlendirebilme, duyguları düzenleyebilme, sosyal desteği kullanabilme, kaynaklara erişebilme ve planlamadır (Graber, Pichon ve Carabine, 2015). Psikolojik dayanıklılık zaten bir baş etme becerisi olarak da tanımlanabildiğinden bir kişinin baş etme becerileri ne kadar fazla ise psikolojik dayanıklılığı da o kadar fazla olacaktır.

Kişilik Özellikleri

Kişilik özellikleri de aslında bireysel düzeyde koruyucu mekanizmalar arasında gösterilebilir. Kişinin öz yeterlilik algısı ile dayanıklılığı arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Öz yeterlilik; bireylerin belirli bir konuda performans düzeyini başarmaya dair kapasitesi hakkındaki kendi yargısıdır (Bandura, 1982). Bu nedenle öz yeterliliği yüksek olan bireylerin dayanıklılık konusunda da güçlü olması beklenir. Ayrıca umutlu olmak, olumlu bakış açısına sahip olmak gibi kişilik özellikleri de bireylerin psikolojik dayanıklılıklarına katkı sağlar (Yi et al., 2008; Youssef and Luthans, 2007).

Cinsiyet

Bir diğer koruyucu mekanizma ise cinsiyet olarak ele alınabilir. Fakat cinsiyet bazı durumlarda koryucu bir mekanizma olarak ele alınabilirken bazı durumlarda da risk faktörü oluşturabilir. Örneğin erkekler; toplumsal baskılar ve kalıp yargılar nedeniyle riskli davranışlara yönelmeye daha yatkın olurken kadınlar ise olumsuzluklar karşısında duygusal destek arama ve şiddete yönelmeme davranışları ile daha fazla dayanıklılık gösterebilirler. Cinsiyetin koruyucu mekanizma olarak işlevi duruma, kültüre ve yaşa göre değişiklik göstermektedir (Graber, Pichon ve Carabine, 2015).

Sosyal Düzeyde Koruyucu Mekanizmalar

Eğitim

Sosyal düzeyde koruyucu mekanizmalar incelendiğinde ise ilk öne çıkanlardan biri eğitimdir. Eğitim kişinin psikososyal işlevselliği, ruh ve

beden sağlığı için oldukça önemli görülmektedir. Destekleyici ve koruyucu bir eğitim ortamında bulunmak gençler ve çocukların yaşadıkları olumsuz yaşam olayları karşında dayanıklılık göstermelerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca yetişkinler açısından iyi bir eğitim almış olmak uzun dönemde iş ve ekonomik fırsatları artırdığı için koruyucu bir mekanizma olarak işlev göstermektedir (Frankenberg ve diğ., 2013; Graber, Pichon ve Carabine, 2015; Morrison ve diğ., 2006).

Etnik Köken ve Kültür

Bazı araştırmalara göre etnik köken ve kültür bireyler için koruyucu bir mekanizma olabilmektedirler. Kültürel kodlarında güçlü ve destekleyici ilişkiler ve dayanışma ruhu olan bireyler olumsuz yaşam deneyimlerine karşı destek alabilecekleri bir alan elde etmiş olurlar. Aile ve kültürel toplulukları içinde dayanışma ve destekleyici mekanizmalara sahip kültürlerde bireylerin krizleri atlatması daha kolay olmaktadır. İçinde bulunulan kültür ve/veya etnik grup; kişinin hayatında gerçekleşen olaylara karşı olumsuz tepkisinin azalmasına ve bazı durumlarında inanç sayesinde yaşadığı zorluklardan anlam çıkarmasına destek olmaktadır (Ungar, 2011; Eggerman ve Panter-Brick, 2010).

Sosyoekonomik Statü

Sosyal düzeyde koruyucu mekanizmalar içinde tartışmalı olan bir diğeri ise sosyoekonomik statüdür. Bazı görüşlere göre sosyoekonomik düzey aslında bir risk faktörü olarak algılanmaktadır çünkü düşük ekonomik kazanç sağlık, iyilik hali ve dayanıklılık için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Fakat sabit ve düzenli bir gelire sahip olmanın ise bireylerin iyilik hallerini artırdığı da bir gerçektir. Bu nedenle sabit ve düzenli bir gelire ve maddi kaynaklara sahip olmak bireylerin yaşamlarındaki olumsuz yaşam deneyimleri karşısında koruyucu bir mekanizma olarak işlemektedir (Ungar, 2011; Graber, Pichon ve Carabine, 2015) . Fakat düşük sosyoekonomik düzeye sahip bireylerinde yüksek psikolojik dayanıklılık gösterdikleri de görülmektedir. Bu nedenle sosyoekonomik düzeyin etkisi her birey için farklı olabilmektedir (Chen ve Miller, 2012; Gallo ve diğ., 2009).

3. PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE GÖÇMENLER

Göç kavramı; süresi, nedeni ve şekli fark etmeksizin insanların ülke sınırlarını geçmesi olarak ele alınmaktadır (IOM, 2017). Bireylerin kendi ülkelerini geride bırakıp yabancı bir başka ülkeye göç etmeleri

beraberinde birçok sorunu ve olumsuz yaşam deneyimini getirmektedir. Göç eden bireylerin karşılaştıkları sorunlar; yeterli sağlık kuruluşu ve insan gücünün eksikliği, göçmenlerin gelir düzeylerinde ani değişikliklerin olması ve bu nedenle ekonomik sıkıntı yaşama, yetersiz beslenme, çocuklarla ilgilenecek kimsenin olmaması, çalışma saatlerinin düzensizliği, dil engeli ile karşılaşma, eğitimden ayrı kalma, yabancı olma duygusu, göçmenlerin aşina olmadıkları kurallar ve yasalar, sosyal ve psikolojik stres yer almaktadır (Hiott ve diğ., 2008, İldam Çalım, Kavlak ve Sevil, 2012). Ayrıca göçmen[1] olma deneyimi ailelerin parçalanmasına ve ailelerin normalde sahip oldukları sosyal ağların zayıflamasına ve kopmasına da neden olabilmektedir. Göç eyleminin sonucunda yeni bir kültüre uyum sağlama konusunda yaşanan stres ve zorluklar bireylerde anksiyete ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkların görülmesine neden olabilmektedir.

Stresli yaşam olayları yaşama, ciddi sosyal değişiklikler ve bireylerin sahip oldukları kültürleri ve göç edilen yerdeki kültürün uyumsuz olması gibi etkiler çeşitli psikososyal sorunlara ve ruhsal hastalıklara neden olabilir. Kişinin aşina olduğu ortamdan ayrılması ile beraber kendini değersiz görme, yalnızlık ve yabancılaşma duyguları ortaya çıkabilir ve bazı durumlarda hissedilen pişmanlık duyguları bireyi etkilemeyip yoğun stres yaşamasına neden olmaktadır (Şahin, 2001).

Göç ve göç sürecinde yaşanan tüm deneyimlerle beraber travma, şiddet ve işkenceye maruz kalmanın veya şahit olmanın yıkıcı psikolojik etkileri bilinmektedir. Fakat aynı zamanda yapılan çalışmalarda, göçmen nüfusu içinde bu tür ruhsal ve psikolojik sorun geliştirmeyen büyük bir kitlenin olduğu ortaya çıkmıştır (Schweitzer, Greenslade ve Kagee, 2007). Bunun nedenlerinden biri psikolojik dayanıklılıktır.

Bahsedilen birçok sorun ve olumsuz yaşam deneyimleri nedeniyle göçmenlerin sahip oldukları psikolojik dayanıklılık düzeyleri oldukça önemli bir koruyucu faktör olarak öne çıkmaktadır. Göçmenlerin yaşadıkları olumsuzluklara rağmen etkileyici şekilde dayanıklılık gösterdiklerine dair çalışmalar mevcuttur (Bknz: Flores-Yeffal, 2013; Lusk ve Chavez-Baray, 2017; Lusk ve Galindo, 2017; Lusk, McCallister ve Villalobos, 2013; Kirchner ve Patiño, 2010; Riosema ve Jochem, 2012). Bu çalışmalarda göçmenler için koruyucu faktörlerin ve neler

[1] Bölüm boyunca kullanılan "göçmen" kavramı; gönüllü ve/veya zorunlu göç etmiş tüm bireyleri ve aynı zamanda tüm mülteci ve sığınmacıları belirtmek için kullanılmıştır.

olduğunu ortaya çıkarma çabasında olmuştur. Bu koruyucu faktörler arasında göçmenlerin destek ve iletişim ağları ve kültürleridir. Yapılan bu çalışmalar psikolojik dayanıklılığın bireysel bir özellik olması yanında sosyal bir fenomen olduğunu da göstermektedir. Göçmenlerde olduğu gibi psikolojik dayanıklılık sosyal ağlar ve sosyal çevre içinde de işleyebilen özelliklere sahiptir (Ungar, 2013).

Göç etme ve yeniden bir yere yerleşme durumu tüm göçmenlerin psikososyal iyilik hallerini etkilemektedir. Göç süreci bireyin yaşamının tüm yönlerini sekteye uğratmakta ve bunun sonucunda bireyin dünyaya bakışını ve yaşama dair görüşlerini etkilemektedir. Bu nedenle bireylerin dünyaya ve yaşadıkları sorunlara dair bakış açılarının olumlu olmasına katkı sağlayan psikolojik dayanıklılık göçmenlerin fiziksel ve psikososyal iyilik halleri için koruyucu bir faktördür. İrlanda'da bulunan göçmenlerle yapılan bir çalışmada göçmenlerin değişim ile baş edebilme becerilerinin seviyesi ve niteliği onların psikososyal iyilik hallerini ve başarılı bir uyum süreci geçirmelerini etkilemektedir (Christopher, 2000). Bir diğer araştırmada ise göçmenlerin fayda gördükleri baş etme becerileri arasında aile ve toplum desteği, kişisel özellikler ve yaşanan olaylardan anlam çıkarabilme kapasitesi yer almıştır (Schweitzer, Greenslade ve Kagee, 2007; Greef ve van der Merwe, 2004).

3.1. Göçmenler için Psikolojik Dayanıklılık Geliştirme Yöntemleri

Göçmenlerle yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan ve psikolojik dayanıklılığa sahip olma ve psikolojik dayanıklılığı artırıcı özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler bu başlık altında ele alınacaktır.

Tinsellik: İnanç ve Din

Göçmenler, göçmen ağları ile kurdukları güçlü bağ ve derin kişisel inançları ile oldukça fazla psikolojik dayanıklılık gösteren bir nüfus grubu olarak öne çıkmaktadır (Flores-Yeffal, 2013; Lusk & Chavez-Baray, 2017; Lusk & Galindo, 2017; Lusk, McCallister, & Villalobos, 2013). Tinsellik, inanç ve din ile bağlantıda olan bireylerin fiziksel ve ruhsal durumlarına olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Bu konuda yapılan bir araştırmada bu olumlu etki aşağıdaki gibi aktarılmıştır.

"İnanç konusunda göçmenler, birçok travma karşısında tutarlı inanç düzeylerini korumuşlardır. Dua etmek eylemi bir çeşit teselli yöntemi olarak kullanılmaktadır. Çoğu vakada bireyler yalnız olduğu kadar birlikte de dua ettiklerini ve hatta yolları üstündeki kiliselere

uğradıklarını ifade etmişlerdir. Kendisini göç ettiği ülkesinde inançlı olarak görmeyen bir kısım göçmen ise göç yolculukları sırasında dini deneyimler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Stres ve travma durumunda inançlarına sarıldıklarını ve bu şekilde kendilerini daha iyi hissettiklerini ve umutlarını kaybetmediklerini ifade etmişlerdir. Tanrı'nın tüm yolculuk boyunca onlara eşlik ettiğine ve onları koruduğuna inandıklarını da ifade etmişlerdir." (Lusk ve diğ., 2019).

Her göçmen için genellenemese bile göçmenlerin gösterdiği psikolojik dayanıklılıkta tinsellik ve inancın rolü yadsınamaz kadar önemli olabilir. Bu inanç durumu bireylerin yeni yaşam olaylarına uyumunu ve başlarına gelen olumsuz yaşam deneyimlerinden bir anlam çıkarabilmelerine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle göçmenlerle yapılacak olan uyum çalışmalarında inanç ile bağlantılı konular ele alınabilir ve aktiviteler düzenlenebilir.

Aile Desteği

Yaşanan olumsuz yaşam deneyimlerinin ve travmaların etkileri bireysel kişilik özelliklerine bağlı olabileceği gibi çoğu zaman da sosyal koşullardan da etkilenmektedir (Schaffer, 2000). Bu sosyal koşullar arasında aile desteği de önemli yer tutmaktadır. Özellikle gençler ve çocuklar için önemli olan aile desteği, bu bireylerin psikososyal iyilik hallerinin yaşanan göç deneyiminden olumsuz etkilenmesinin önüne geçmektedir (Sim, Bowes ve Gardner, 2019).

Göçmenlerin psikolojik dayanıklılığında en önemli yere sahip noktalardan biri ailenin rolüdür. Zaten çıkılan göç yolculuğunun nedenleri arasında ailenin üyeleri için acı, tehlike, açlık ve şiddetten uzak bir alan yaratmak istemesidir. Bu nedenle aile üyelerinin birbirlerine olan hem manevi hem maddi desteği tüm aile üyeleri için psikolojik dayanıklılık artıcı bir faktör olarak işlev görecektir (Leipold & Greve, 2009).

Toplum Desteği

Aile desteği için söz konusu olduğu gibi toplum desteği de yaşanan olumsuz yaşam deneyimlerinin ve travmaların etkilerini hafifleten sosyal koşullar arasında yer almaktadır. Burada toplumdan kastedilen hem göç edilen yerdeki toplum hem de göçmenlerin kendi arasında inşa ettiği toplumdur. İkisi de bireylerin dayanıklılıkları için kritik öneme sahiptir.

Çünkü ancak toplum yoluyla göçmenler kültürel uyum geliştirebilirler (Fader, Legg ve Ross, 2019).

Sosyal Destek

Psikolojik dayanıklılığı anlamaya dönük ekolojik yaklaşımlar; olumsuz etkilerin azaltılması ve olumlu etkilerin artırılması için birey, aile, akran ve toplum düzeyindeki etkileşimlerin bütününü ele alırlar (Bronfenbrenner ve Morris, 1998). Tüm bu etkileşimlerin içinde ise en fazla öne çıkan öğe sosyal destektir. Sosyal destek; danışmanlık, bilgiye erişim, görev ve sorumluluk paylaşımı ve beceri kazanımı gibi alıcısına değer katan maddi ve kişilerarası kaynakların sosyal ilişkiler yoluyla sağlanmasıdır. Sosyal desteğin genel olarak iki türünden bahsedilebilir. bunlardan biri duygusal destek ve diğeri araçsal destektir (Thompson ve diğ., 2006).

Göçmen annelerle yapılan bir çalışmada özellikle duygusal desteğin, araçsal desteğe göre psikolojik dayanıklılığa katkısının daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca bireylerin aldıklarına inandıkları duygusal desteğin düzeyi de depresyona karşı koruyucu bir faktör olduğu da bilinmektedir (Santini ve diğ., 2015). Daha da çarpıcı olanı ise göçmenlerin, göç sürecinden dolayı en büyük ihtiyaçlarının araçsal ihtiyaçlar olduğu da yadsınamaz bir gerçek olmasına rağmen psikolojik dayanıklılık için duygusal desteğin yeri daha büyüktür (Sim ve diğ., 2018). Bu durumda sosyal desteğin önemi öne çıkmaktadır. Göçmenlerle yürütülecek çalışmaların odağında bu tür sosyal ve duygusal desteğin olması, psikolojik dayanıklılık ve iyilik halleri için daha faydalı olacaktır.

Kişilik Özellikleri

Bireylerin sahip oldukları kişilik özellikleri de psikolojik dayanıklılık için önemlidir. Kişinin kendine dair öz yeterlilik algısı ile dayanıklılığı arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Bu nedenle öz yeterliliği yüksek olan bireylerin dayanıklılık konusunda da güçlü olması beklenir. Ayrıca umutlu olmak, olumlu bakış açısına sahip olmak gibi kişilik özellikleri de bireylerin psikolojik dayanıklılıklarına katkı sağlar (Yi et al., 2008; Youssef and Luthans, 2007). Ayrıca düşünceli bir tepki stiline sahip olmak, kendini geliştirme becerisine sahip olmak, optimist olmak ve esnek olmak gibi kişilik özelliklerinin de psikolojik dayanıklılığa katkı sağladığına dair birçok araştırma bulunmaktadır (Bonanno, Romero ve Klein, 2004). Fakat kişilik özellikleri bireylerin belli bir yaştan sonra müdahale edip kolayca değiştirilebilecek özellikler olmadıkları için

psikolojik dayanıklılık oluşturucu çalışmalarda büyük etkisi olmayacaktır. Ancak bebek, çocuk ve belki ergenlik çağındaki bireylerde bu tür olumlu kişilik özellikleri oluşturucu kapsamlı yaklaşımlar faydalı olabilir. Bu kapsamlı yaklaşımlar aile eğitimi ve formel eğitim yoluyla sağlanabilir.

3.2. Psikolojik Dayanıklılık Müdahaleleri

Müdahaleler, bireylerde davranış, biliş, tutum, duygu ve ilişki değişimi yaratma amacında olan klinik bir tedavi veya program olarak tanımlanabilmektedir. Bu tür müdahaleler psikolojik ve sosyal süreçlere etki etmeyi amaçlar. Müdahaleler bireysel düzeyde olabileceği gibi sosyal düzeyde de yapılabilir (Graber, Pichon ve Carabine, 2015).

Psikolojik dayanıklılık artıcı müdahaleler ise çalışılan grubun özelliklerini ve maruz kaldıkları riskleri tanımayı ve bu koşullarda hangi güçlerin ve koruyucu mekanizmaların işe yarayacağını bilmekle başlar. Bu nedenle göçmenlere yapılacak olan müdahalelerde göç konusunda uzmanlaşmış meslek elemanları ile ekip çalışması içinde olmak önemlidir. Ayrıca bu ekip içinde çalışılan göçmen nüfusu iyi tanıyan yerel uzmanlarda da faydalanmak yerinde olacaktır. Göçmenler gibi travma ve şok yaşamış gruplarla çalışırken günlük stres faktörlerini belirlemek ve ardından yaşanan olumsuz yaşam deneyimlerinin bireylerin baş etme kapasitelerini ne yönde etkilediğinin ortaya çıkarılması gerekir (Bonanno, 2004; Rutter, 2013).

Psikolojik dayanıklılık artıcı müdahaleler için öneriler şu şekildedir (Cheon, 2008):

- Hedeflerin net bir şekilde belirlenmesi
- En çok risk altında bulunan yaş grubunun saptanması
- Yaş gruplarının gelişimsel özelliklerine uygun müdahaleler planlanması
- Çalışmaların toplum veya okul düzeyinde olmasına çabalanması
- Müdahaleler haricinde alternatif aktivitelerin planlanması
- Sosyal davranışsal eğitimlerin kullanılması
- Akran liderliği ve rehberliğinin sağlanması
- Ailelerin mümkünse sürece katılması

- Medyanın desteğinin alınması

Göçmenler için uygulanacak psikolojik dayanıklılık müdahalelerinde koruyucu faktörler olan eğitim, aile, sosyoekonomik düzey ve inanç kullanılabilir. Göçmenlerin, göç yolculuğu sonunda vardıkları bölgedeki barınma, beslenme, eğitim ve sağlık imkânlarının ihtiyaca yönelik düzenlenmesi ilk adım müdahalelerden olmalıdır. Daha sonrasında ise aile birliği gelmektedir. Göçmen aile üyelerinin bir arada kalmasına destek olmak ve gerekli düzenlemeleri yapmak onların güçlenmesine ve birbirlerinden destek almaya devam etmesini sağlayacaktır. Gelir ve çalışma durumu oldukça önemlidir. Göçmenlerin, göç ettikleri ülkede ilk olarak maddi yardımlara erişimi ve belirli bir uyum sürecinden sonra ise çalışma yaşamına erişmelerini sağlamak onların yaşadıkları travmaları atlatmalarında dayanıklılık göstermelerine büyük katkı sağlayacaktır. Göçmenlere yönelik müdahaleler kapsamında inanç önemli yer tutmaktadır. İnançlarından güç alan göçmenler için gereken koşullar sağlanmalıdır.

4. SONUÇ

Psikolojik dayanıklılık genel olarak tüm bireylerin iyilik hali için önemli mekanizmalardan biridir. Dünyada sayıları giderek artan göçmen nüfusu da önemli bir takım insani sorunlarla karşı karşıya kalmakta ve travmalar yaşamaktadır. Psikolojik dayanıklılık aslında göçmen nüfus grupları ile gerçekleştirilecek çalışmalarda yol gösterici bir kavram olarak son yıllarda önemini kanıtlamıştır. Özellikle ciddi travma ve olumsuz yaşam deneyimlerine sahip göçmenler için ise kritik bir öneme sahiptir. Göçmenlerle yapılacak sağaltım çalışmalarının odağında mutlaka yer alması gereken psikolojik dayanıklılık müdahaleleri hem göçmenlerin yaşadıkları deneyimlerin etkilerinden kolay arınmalarına hem de uyum sağlamaya çalıştıkları toplumun ortak refahına katkıda bulunacaktır.

Özellikle yoğun göç alan ülkelerde, göçmenlerin varılan ülkenin yaşamına ve kurallarına çabuk uyum sağlayarak topluma katkı sunabilecek bireylere dönüşmesinde psikolojik dayanıklılığın kolaylaştırıcı etkisi olacağı ortadadır. Aile ve toplum desteği alan, sosyoekonomik şartları iyileşmiş, eğitim ve çalışma yaşamına entegre olabilmiş ve profesyonel destek görebilen yani psikolojik olarak dayanıklı göçmenlerin, yaşadıkları travmaların ve olumsuz yaşam deneyimlerinin etkisini azaltmak ve baş etme becerilerini artırmak konusunda başarılı olacaktır.

5. KAYNAKLAR

1. Ahern, N.R. (2006) 'Adolescent resilience: an evolutionary concept analysis', *Journal of Pediatric Nursing* 21(3): 175–85. DOI:10.1016/j.pedn.2005.07.009.
2. Baldwin, A. L., Baldwin, C., Kasser, T., Zax, M., Sameroff, A., & Seifer, R. (1993). Contextual Risk and resiliency during late adolescence. *Development and Psychopathology,5,* 741-761.
3. Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency , *American Psychologist* 37(2),122-47.
4. Bartone, P. T., Roland, R. R., Picano, J. J., & Williams, T. J. (2008). Psychological hardiness predicts success in US army special. *International Journal of Selection and Assessment, 16*(1).
5. Bernstein, J., Graczyk, A., Lawrence, D., Bernstein, E. and Strunin, L. (2011) 'Determinants of drinking trajectories among minority youth and young adults: The interaction of risk and resilience', *Youth & Society* 43(4): 1199-1219. DOI:10.1177/0044118X10382033.
6. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience. *American Psychologist*, 59, 20–28.
7. Bonanno, G. A., Romero, S. A., Klein, S. I. (2015) The Temporal Elements of Psychological Resilience: An Integrative Framework for the Study of Individuals, Families, and Communities, *Psychological Inquiry, 26*:2, 139-169. DOI: 10.1080/1047840X.2015.992677
8. Bowlby, J. (1951). *Maternal care and mental health*. Geneva: World Health Organization.
9. Boyden, J. (2005). Children's risk, resilience, and coping in extreme situations. In M. Ungar (Ed.), Hand book for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts (pp. 3–25). Thousand Oaks, CA: Sage.
10. Bronfenbrenner, U., & Morris, P. (1998). The ecology of developmental processes. In R. M. Lerner (Ed.), Theoretical models of human development: Volume 1 of the Handbook of Child Psychology (5th ed., pp. 993–1028). New York: Wiley.
11. Cederblad, M., Dahlin, L., Hagnell, O., & Hansson, K. (1994). Salutogenic childhood factors reported by middle-aged individuals: Follow-up of the children from the Lundby study grown up in families experiencing three or more childhood psychiatric risk factors. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience, 244*, 1-11.

12. Chen. E. and Miller, G.E. (2012) '"Shift-and-persist" strategies: Why low socioeconomic status isn't always bad for health', *Perspectives on Psychological Science* 7(2): 135-158. DOI: 10.1177/1745691612436694.

13. Cheon, J.W. (2008) 'Best practices in community-based prevention for youth substance reduction: towards strengths based positive development policy', Journal of Community Psychology 36(6): 761–779. DOI:10.1002/jcop.

14. Christopher, K. A., & Kulig, J. C. (2000). Determinants of psychological well-being in Irish immigrants. *Western Journal of Nursing Research, 22*(2), 123-143.

15. Cicchetti, D., Garmezy,N. (1993). Prospects and promises in the study of resilience. *Development and Psychopathology, 5*, 497-502

16. Collishaw, S., Pickles, A., Messer, J., Rutter, M., Shearer, C. and Shaughan, B. (2007) 'Resilience to adult psychopathology following childhood maltreatment: Evidence from a community sample', *Child Abuse & Neglect*, 31(3): 211-229. DOI:10.1016/j.chiabu.2007.02.004.

17. Eggerman, M. and Panter-Brick, C. (2010) 'Suffering, hope, and entrapment: Resilience and cultural values in Afghanistan', *Social Science & Medicine* 71(1-2): 71 – 83.

18. European, Commission. (2012). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: The EU Approach to Resilience: Learning From Food Security. Brussels, European Commission.

19. Fader, N., Legg, E., Ross, A. (2019). The relation of sense of community in sport on resilience and cultural adjustment for youth refugees. *World Leisure Journal, 61*:4, 291-302, DOI: 10.1080/16078055.2019.1661105

20. Fergus, S. and Zimmerman, M. A. (2005) 'Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk', *Annual Review of Public Health* 26: 399-419. DOI:10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144357.

21. Flores-Yeffal, N. Y. (2013). Migration trust networks: Social cohesion in Mexican U.S. bound emigration. College Station: Texas A&M University Press.

22. Frankenberg, E., Sisoki, B., Sumantri, C., Suriastini, W. and Thomas, D. (2013) 'Education, vulnerability, and resilience after a natural disaster', *Ecology and Society* 18(2): 16.

23. Frydenberg, E. (1997) *Adolescent coping: Theoretical and research perspectives*. London: Routledge.

24. Garmezy, N. (1993). Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry, 56*, 127-136.

25. Gallo, L.C., Penedo, F.J., de los Monteros, K.E. and Aruguelles, W. (2009) 'Resiliency in the face of disadvantage: Do Hispanic cultural

characteristics protect health outcomes?', *Journal of Personality* 77(6): 1707-1746. DOI:10.1111/j.1467-6494.2009.00598.x.

26. Graber, R., Pichon, F., Carabine, E. (2015). Psychological resilience. *London: Overseas Development Institute*. https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9872.pdf

27. Graber, R., Turner, R. and Madill, A. (Pre-print, 2015 June) 'Best friends and better coping: Promoting psychological resilience through boys' and girls' closest friendships', *British Journal of Psychology*. DOI:10.1111/bjop.12135.

28. Greef A. P, van der Merwe S. Variables associated with resilience in divorced families. Soc Indic Res 2004; 68:59_75.

29. Hiott, A. E., Grzywacz, J. G., Davis, S. W., Quandt, S. A. ve Arcury, T. A. (2008). Migrant farmworker stress: mental health implications. *The Journal of Rural Health, 24(*1), 32-39.

30. IOM. (2017). "Migration" https://www.iom.int/key-migration-terms#Migration Erişim Tarihi: 13 Eylül 2019

31. Hjemdal, O., Friborg, O., Stiles, T. C., Rosenvinge, J. H., & Martinussen, M. (2006). Resilience predicting psychiatric symptoms: A prospective study of protective factors and their role in adjustment to stressful life events. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 13*, 194–201. https://doi.org/10.1002/cpp.488

32. İldam Çalım, S., Kavlak, O. ve Sevil, Ü. (2012). Evrensel bir sorun: Göç eden kadınların sağlığı ve sağlık hizmetlerinde yaşanan dil engeli. *Sağlık ve Toplum Dergisi, 22*(2), 11-19.

33. Kirchner, T., & Patiño, C. (2010). Stress and depression in Latin American immigrants: The mediating role of religiosity. European Psychiatry, 25, 479–484. doi:10.1016/j.eurpsy.2010.04.003

34. Kobasa, S. C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology,* 37(1), 1-11.

35. Leipold, B., & Greve, W. (2009). Resilience: A conceptual bridge between coping and development. *European Psychologist, 14*, 40-50.

36. Lusk,M.,&Chavez-Baray, S. (2017). Mental health and the role of culture and resilience in refugees fleeing violence. *Environment and Social Psychology, 2*(1), 1–13. doi:10.18063/esp.v2.i1.96

37. Lusk, M., & Galindo, F. (2017). Strength and adversity: Testimonies of the migration. *Social Development Issues, 38*(1), 10–25.

38. Lusk, M., McCallister, J., & Villalobos, G. (2013). Mental health among Mexican refugees fleeing violence and trauma. *Social Development Issues, 35(*3), 1–17.

39. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development, 71,* 543–562.

40. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic. Resilienceprocesses in development. *American Psychologist, 56*, 227–238.

41. Masten, A. S., & Obradovic, J. (2006). Competence and resilience in development. Annals ofthe New YorkAcademy ofSciences, 1094, 13–27.

42. Morrison, G. E., Brown, M., D'Incau, B., O'Farrell, S. L., and Furlong, M. J. (2006) 'Understanding resilience in educational trajectories: Implications for protective possibilities', *Psychology in the Schools* 43(1): 19–31. DOI:10.1002/pits.20126.

43. Radke-Yarrow, M., & Brown, E. (1993). Resilience and vulnerability in children of multiple risk families. *Development and Psychopathology, 5*, 581-592.

44. Roisman, G. I. (2005). Conceptual clarifications in the study of resilience. *American Psychologist, 6*0, 264–265.

45. Riosema, F., & Jochem, W. C. (2012). Vulnerability, resiliency and adaptation: The health of Latin Americans during the migration process to the United States. *Real Datos Espacio, 3*(2), 14–21.

46. Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry, 57(3), 316-331.

47. Rutter, M. (1993). Resilience: Some conceptual considerations. *Journal of Adolescent Health, 14*, 626-631.

48. Rutter, M. (2006) 'Implications of resilience concepts for scientific understanding', *Annals of the New York Academy of Sciences* 1094: 1–12. DOI:10.1196/annals.1376.002.

49. Santini, Z. I., Koyanagi, A., Tyrovolas, S., Mason, C., & Haro, J. M. (2015). The association between social relationships and depression: A systematic review. *Journal of Affective Disorders, 175*, 53–65.

50. Schaffer, H. R. (2000). The early experience assumption: Past, present, and future. *International Journal of Behavioral Development, 24*, 5–14

51. Schweitzer, R., Greenslade, J., & Kagee, A. (2007). Coping and resilience in refugees from the Sudan: a narrative account. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 41*(3), 282-288.

52. Sim, A., Fazel, M., Bowes, L., & Gardner, F. (2018). Pathways linking war and displacement to parenting and child adjustment: A qualitative study with Syrian refugees in Lebanon. *Social Science &Medicine, 200*, 19–26.

53. Staudinger, U. M., Marsiske, M., & Baltes, P. B. (1993). Resilience and levels of reserve capacity in later adulthood: Perspective from life-span theory. *Development and Psychopathology, 5*, 541-566.

54. Şahin C. (2001). Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*(2), 57-67.

55. Olsson, C. A., Bond, L., Burns, J. M., Vella-Brodrick, D. A., & Sawyer, S. M. (2003). Adolescent resilience: A concept analysis. Journal of Adolescence, 26, 1–11.

56. Patterson, J. M. (1991). Family resilience to the challenge of a child's disability. *Pediatric Annals, 20*(9), 491-499.

57. Thompson, R. A., Flood, M. F., & Goodvin, R. (2006). Social support and developmental psychopathology. In *Developmental psychopathology* (pp. 1–37). Hoboken: John Wiley & Sons.

58. UN.(2017). International Migration Report 2017. New York: UN Department of Economic and Social Affairs.

59. Ungar, M. (2011) 'The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct', *American Journal of Orthopsychiatry* 81(1): 1-17.

60. Ungar, M. (2013). Resilience, trauma, context and culture. Trauma, Violence & Abuse, 14(3), 255–266. doi:10.1177/1524838013487805.

61. [UNHRC] United Nations Human Rights Commission. (2016). Global trends. Forced displacement in 2015. Geneva: UNHRC. Retrieved March, 24, 2017.

62. Wagnild, G., & Young, H. (1990). Resilience among older women. *Image, 22*(4), 252-255.

63. Wagnild, G. M., & Young, H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement, 1*(2), 165-178

64. Yi., J.P., Vitaliano, P.P., Smith, R.E., Yi, Jean C. and Weinger, K. (2008) 'The role of resilience on psychological adjustment and physical health in patients with diabetes', *British Journal of Health Psychology* 13: 311-325.

65. Youssef, C.M. and Luthans, F. (2007) 'Positive Organizational Behaviour in the Workplace: the impact of hope, optimism and resilience', *Journal of Management* 33(5): 774-800. DOI: 10.1177/0149206307305562.

PAZARLAMADA GELECEK VERİ MADENCİLİĞİNDE

BÖLÜM 25

Fatih FAYDALI[1]

Azamat MAKSÜDÜNOV[2]

[1] Arş. Gör., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, İşletme Bölümü, fatih.faydali@manas.edu.kg
[2] Yrd. Doç. Dr., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, İşletme Bölümü, azamat.maksudunov@manas.edu.kg

1. GİRİŞ

Günümüzde tüketici davranışları ile ilgili çalışmalarda büyük veri ve veri madenciliğinin önemi çok fazladır ve veriden yararlanabilmek işletmeler için hayati bir konuma gelmiştir. Müşteri davranışları ile ilgili verilerden analitik süreçler sonucunda elde edilen faydalı bilgiler ve ya örüntüler işletmeler için rekabette yeni bir boyut yaratmıştır (Satell, 2014).

Yoğun ve yıkıcı rekabet işletmeleri müşteri ihtiyaçlarını ve müşteri memnuniyetini belirlemek adına inovatif uygulamalar geliştirmeye zorlamaktadır. Son günlerde bilişim alanındaki gelişmeler, işletmeler tarafından rekabetçi kalmak adına yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Veri madenciliği, pazarlama verilerinin derinlemesine analizi için yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, başarılı bir müşteri ilişkileri yönetimi için müşteri verileri kullanılarak elde edilmiş gizli veya bilinmeyen bilgilerin elde edilmesi, rekabet gücünü korumak için önemli hale gelmiştir (Ranjan ve Bhatnagar, 2011).

Tüm sektörlerde kullanılması yaygın olmak ile birlikte, özellikle hizmet sektörü için müşteri verilerinin kullanılarak oluşturulmuş özel stratejiler, oldukça yaygındır ve böylece hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler tüketici taleplerini eksiksiz karşılayabilmekte, müşteri memnuniyetini ve müşterilerin tekrar satın alma isteğini arttırmaktadır (Kim,2011).

Veri tabanı pazarlama, müşteri veri tabanının pazarlama üretkenliğini müşterilerin kazanılması, elde tutulması ve geliştirilmesi yolu ile daha iyi hale getirilmesi için kullanılmasıdır (Blattberg vd., 2008).

Veri tabanı pazarlama müşteri değerini arttırma faaliyetidir. Ulusal veri tabanı pazarlama merkezi veri tabanı pazarlamayı, yüksek kaliteli ve uzun süredir devam bir ilişkiyi geliştirmek amacıyla işletme faaliyetlerine en iyi yanıt veren müşterilerin, gerçek zamanlı olarak tanımla, müşterilere, taleplere, beklentilere ve şüphelere ilişkin kapsamlı, güncel ve uygun verilerden oluşan sanallaştırılmış ilişkisel veri tabanı yönetme şeklinde tanımlamaktadır (Aktaran, Hughes, 2006).

Tanımdan anlaşılabileceği gibi veri tabanı pazarlamanın temel görevi müşteri verilerinin, müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi amacı ile analiz edilmesidir. Veri tabanı pazarlamada temel olarak müşterilere ilişkin verileri saklandığı veri tabanlarının uygulamalarda kullanıldığı bir

yapıdır. Kullanılan verileri mevcut müşterilere aitte olabilir, potansiyel müşterilere de ait olabilir. Bunun dışında veri tabanı pazarlamanın temel amacı pazarlama sürecinin verimliliğinin iyileştirilmesidir.

Bu çalışmada veri tabanı pazarlama, veri tabanı pazarlamanın temelini oluşturan veri madenciliği ile veri madenciliği modelleri ve başarılı bilişim sistemleri çalışanlarında bulunması gereken özellikler tartışılmaktadır. Çalışma şu şekilde planlanmıştır. İkinci bölümde veri tabanı pazarlama ve veri tabanı pazarlama uygulamaları tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde veri madenciliği ve veri madenciliği modelleri tartışılmaktadır. Son bölümde ise bilişim sistemi alanında çalışan personellerin taşıması gereken özellikler tartışılıp üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış olan bir çalışma sunulmuştur.

2. VERİ TABANI PAZARLAMA

2.1. VERİ TABANI PAZARLAMA KAVRAMI

Veri tabanı pazarlama müşteri verilerinin çeşitli istatistiksel ve matematiksel yöntemler altında kullanılarak, tüketici davranışları ile ilgili gizli ve değerli örüntüler ortaya çıkarma sürecidir. Bu süreçte büyük veri ve veri madenciliği süreçleri yoğun olarak kullanılmaktadır. Veri madenciliği ve tahmin süreçleri giderek veriyi bilgiye dönüştürme sürecinde yapabileceği önemli katkılarından dolayı giderek popülerleşmektedir. Pazarlama uygulamaları bu tekniklerin en yoğun kullanıldığı alanlar arasındadır ve ürün geliştirme, reklamcılık, dağıtım kanalları ve perakendecilik, pazarlama araştırmaları ve iş zekâsı gibi konularda da veri madenciliği yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Veri madenciliğinin pazarlama alanında uygulamaları çok çeşitlenmektedir (Shaw vd.,2001; Brachman vd., 1996). Sepet analizi, perakende satış analizi, Pazar bölümlendirmesi amacıyla yapılan pek çalışma bulunmaktadır.

Blattberg ve Deighton (1991), teknolojinin hedef müşteri seçiminin etkinliğini arttırabilecek bir olgu olduğunu belirtmektedirler. Veri tabanı pazarlama müşteri ve işletme arasında ilişki kurmaya yardımcı olacak bir olgudur ve bu yolla işletmenin müşteri ihtiyaçlarını anlama ve bu ihtiyaçlara karşılık verme gücü artacaktır. Veri tabanı pazarlama süreci temel olarak işletme stratejisi, organizasyonu ve yasal düzenlemeler ile düzenlenen bir süreçtir. Bu faktörler işletmenin karşılaştığı sorunların doğasını ve onların nasıl çözüme kavuşturulacağını tanımlamaktadır.

Bundan sonra işletmenin tanımlamak veya cevap bulmayı arzuladığı bir problem tanımlaması gerekmektedir. Problemi durum analizi, amaçların belirlenmesi ve problemin çözümünde kullanılacak metodun belirlenmesi takip eder.

Veri tabanı pazarlama uygulamalarının popülerliğinin hızlı bir şekilde artmasının altında nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz (Blattberg vd., 2008);

- Bilişim teknolojisi: İşletmeler günümüzde terabaytlarca veriyi depolama ve işleme yeteneğini sahiptir. Bunun ile birlikte işleme için gerekli yazılımlar büyük bir yatırım gerektirmeden temin edilebilmektedir.
- İnternetin büyümesi: İnternet veri tabanı pazarlama için veri toplama aracı olarak kullanılabilmektedir. Geçmişte veri bulmakta zorlanan işletmeler günümüzde kolaylıkla internet üzerinden veri edinebilmektedir.
- Kitlesel pazarlamanın etkinliğinin düşmesi: Kitlesel reklam çalışmaları ve özelleştirilmemiş uygulamalar etkinliğini kaybetmiştir.
- Pazarlama hesap verebilirliği: Veri tabanı pazarlama uygulamaları ile pazarlama uygulamalarının sonuçları ölçülebilir hale gelmektedir.
- Rekabetçi avantaj yaratma: İşletmeler rekabet yaratacak olan kaynakları tespit etmek ve değerlemek mecburiyetindedir. Müşterilere ait verilerin ve kullanımı bu kaynaklardan birisidir.

2.2. VERİ TABANI PAZARLAMA VE PAZARLAMA UYGULAMALARINA ETKİLERİ

Veri tabanı pazarlama, doğrudan pazarlama ve müşteri ilişkileri yönetimi çok yoğun bir etkileşim içindedir. Kapsamları bağlamında veri tabanı pazarlama uygulamalarının farklılık içerdikleri düşünülse de veri tabanı pazarlama müşteri verilerini analiz etmekte, doğrudan pazarlama adreslemeden beslenmekte ve müşteri ilişkileri yönetimi müşteri ilişkilerini dayanak almaktadır.

Büyük verinin ve veri madenciliğinin tanımı ve kapsamı hızlı bir şekilde gelişmiştir. Ancak bu uygulamalar gelişirken uygulayıcıların

konu ile ilgili kafalarında bazı soru işareti oluşmasına neden olmuştur. Ancak büyük veriyi tanımlayan belirli karakteristik özellikler mevcuttur. Laney (2001) hacim, çeşitlilik ve sürat kavramlarının büyük verinin büyük verinin sınırlarını çizen üç boyutu olduğunu belirtmiştir. Üç V (value, velocity ve variety) konsepti, günümüzde büyük verinin yapısını tanımlamak için sıklıkla kullanılan bir yapı haline gelmiştir.

Bahsi geçen üç boyuttan hacim, uygulamalarda kullanılan verinin büyüklüğünü ifade etmektedir. Veri hacmi, veri tipine göre ve zamana göre ya da başka faktörlerin etkisi ile değişmektedir.

Çeşitlilik veri setinin yapısal heterojenliğini ifade etmektedir. Veri ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler işletmelerin yapılandırılmış, yarı-yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verileri kullanmasının önünü açmıştır (Cukier, 2010). Sürat veya hız ise verinin oluşturulma ve analiz edilme hızını ifade etmektedir.

Müşteri ilişkileri yönetimi, işletmenin müşteriler ile olan ilişkisini iyileştirmeyi amaçlamaktadır ve bu amaç veri tabanı pazarlamanın amaçları içerisinde yer almaktadır. Doğrudan pazarlama ise adresleme, müşteri ile bire bir etkileşim kurma yeteneği, olarak ifade edilmektedir (Blattberg ve Deighton, 1991). Adresleme kavramı kesinlikle, veri tabanı pazarlamanın anahtar unsurlarından birisidir.

Veri madenciliği algoritmaları pazar bölümlendirmesi, pazar talep tahmini, CRM gibi uygulamalarda yoğun olarak kullanılmaktadır. Pazarlama dışında finans, telekomünikasyon, turizm gibi alanlarda birçok başarılı veri madenciliği uygulaması yapılmıştır (Ranjan ve Bhatnagar, 2011).

Müşterilerin satın alma davranışları, müşteri verilerinin analizi ile ortaya çıkarılabilmektedir (Wells vd., 1999). Yapılan analizlerin sonuçları işletmelere müşterileri hakkında bire bir pazarlama stratejileri hazırlamalarına olanak tanımakta ve her bir müşteri için bireysel pazarlama kararları alınabilmektedir (Peppers ve Rogers, 1997) Tavsiye veren sistemler işletmelere bu amaç doğrultusunda destek veren sistemlerdir. Bu sistemler e-ticaret alanında ortaya çıkmıştır (Schafer vd., 2000). Makine öğrenmesi metotlarından birisi olan işbirlikçi öğrenme bu alanda başarılı bir şekilde kullanılmaktadır.

Niş pazarlama perspektifinde, müşterilerin hepsi benzer ürünler veya hizmetler satın alsalar bile, benzer özelliklere sahip değillerdir.

İşletmenin belirleyebildiği veya belirleyemediği bazı özellikleri ile farklılaşmakta ve pazarlama uygulamalarına farklı tepkiler vermektedirler. Bu nedenle pazar segmentasyonu, daha iyi stratejiler belirlemek için gereklidir. İşletmeler artan bir oran ile tüketicilerin zaman değerinin anlaşılmasının önemini kavramakta ve bu alanda uygulamalar başlatmaktadırlar. . Genel olarak bu alanda RFM analizi kullanılmaktadır. (Kahan, 1998). RFM uygulamaları müşterileri kümelemek amacı ile kullanılmaktadır.

RFM modelleri, doğrudan pazarlamada, müşterilerin satın alma davranışlarının belirlenmesinde ve müşteri ilişkileri yönetimi uygulamalarında yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, karlı müşterilerin belirlenmesinde ve müşteri kayıplarının önlenmesinde işletmelere çok fazla fayda sağlamaktadır (Wei vd., 2010). SOM ve K-Means metotları ise segmentasyon çalışmalarında, RFM modeli kullanılırken, yoğun olarak kullanılmaktadır (Hanafizadeh ve Mirzazadeh, 2011).

Yeni ürün geliştirme analizi özellikle web ve internet teknolojilerinin gelişimi ile birlikte gelişmiş ve analiz karmaşıklığı düşmüştür. İşletmelerin teknolojideki değişimleri, bilgi yayılımının hızını, talep esnekliği ve yeni ürün tasarım süreci için ürün aileleri ile ilgili bilgileri göz önüne alması gerekmektedir. İşletmeler haritalama/çok boyutlu ölçekleme, regresyon, seçim modelleme, stokastik süreçler, dağılım modelleri ve optimizasyon ile matematiksel programlama gibi metotları pazarlama ve yeni ürün geliştirme uygulamalarında yoğun olarak kullanmaktadır (Lilien vd., 2013).

2.2.3. VERİ TABANI PAZARLAMA UYGULAMALARI ÖRNEKLERİ

Veri madenciliği ve veri tabanı pazarlama günümüzde işletmeler tarafında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Veriden değer çıkarma ile ilgili şu örnekler verilebilir;

- ARC – Airlines Reporting Corp.

Aralarında American Airlines, British Airlines, Alaska Airlines ve Expedia gibi işletmelerin olduğu kurumlar, havayolları ile seyahat edenlerin nereye yolculuk ettikleri, yolculuklarını ne zaman gerçekleştirdikleri ve yolculukları için ne kadar ödeme yaptıkları gibi

verileri elde edebilmek için Airlines Reporting Corporation' a her yıl büyük miktarlarda ödeme yapmaktadır.

ARC bu verileri toplamakta rafine edip analitik süreçlerden geçirdikten sonra müşterileri için özel raporlar hazırlamaktadır. ARC' nin bulut tabanlı yeni bir veri işleme sistemine geçişi müşterilerine çok hızlı şekilde, özelleştirilmiş raporlar hazırlamasına olanak tanımıştır. Böylece ARC, müşteri memnuniyetini arttırmış ve rekabet gücünü korumuştur (www.cio.com).

- TD Bank

TD Bank, TD bank veri ekibi geçtiğimiz yıllarda Hadoop adını verilen bir veri ambarı ve veri analiz sistemi oluşturmuştur. TD Bank' ın oluşturduğu bu sistem, bankanın müşterileri için tam ve doğru ürünü oluşturmak için kullanılmakta ve ayrıca veri analistlerinin sahtekârlık ve kötü niyetli durumları tespiti yardım sağlamaktadır (www.datanami.com).

- Coca Cola

Günümüzde pek çok işletme müşterilerini elde tutmak için yatırım yapmaktadır. 2015 yılında Coca-Cola dijital sadakat programını oluşturarak veri stratejisini güçlendirmeyi başarmıştır. Program ile müşteriler ödüllendirilirken, şirket müşterileri ile ilgili birincil verileri veri tabanında toplayabilmiştir. Bunun ile birlikte Coca-Cola' nın müşteri memnuniyetini arttırmak amacıyla yapay zekayı kullandığı başka bir örnek daha vardır. Coca-Cola, müşterilerinin hangi aromaları tercih ettiğini görebilmek için self-service içecek makineleri takip etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak, Sprite Cherry ortaya çıkmıştır. Bu aromalı içeceği ortaya çıkaran ise, şirketin müşteri verilerini analiz eden uygulamasının temelinde yatan yapay zekâdır (www.forbes.com).

- Pitt Ohio Company

Pitt Ohio Şirketi Amazon' un teslimat süreci sebebi ile sıkıntı bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. Müşteriler günümüzde teslimatları sadece ne zaman değil ne şekilde de alacağını bilmek istemektedir. Bu bağlamda Pitt Ohio, tarihsel veriler ve tahmine dayalı analitik yöntemler kullanarak, teslimatın ne zaman ve ne şekilde gerçekleştirileceğini yüzde 99' luk başarı ile tahmin etmektedir. Şirket yöneticisi uygulamadan sağlanan başarı ile tekrar sipariş gelirlerini arttırdığını ve müşteri kaybını azalttığını belirtmektedir (www.cio.com).

- Netflix

Netflix hedeflenmiş reklamcılık konusunda çok iyi bir örnek ile karşımıza çıkmaktadır. 100 milyondan fazla abonesi olan şirket, yıl içinde aboneleri ile ilgili çok büyük boyutta veri depolamaktadır. Büyük veri ve veri madenciliği sistemi, izleyicilerin tercihlerini yüzde 80' ini etkileyen tavsiye sisteminin mükemmelleştirilmesi amacı ile kullanılmıştır. Hatta 2009 yılında şirket tavsiye sistemde kullanılmak üzere en iyi algoritmayı oluşturan veri analistine 1 milyon dolar ödül vermiştir. Netflix yeni algoritması ile birlikte müşteri kaybının önüne geçmiş ve yıllık 1 milyar dolar tasarruf etmesini sağlamıştır (www.insidebigdata.com).

- Amazon

Amazon tahmin gönderi modeli, büyük verinin ve veri madenciliğinin limitlerinin olmadığının bir göstergesidir. Bu uygulama ile Amazon satın alabileceğiniz ürünleri, ürünü ne zaman satın alacağınızı ve ürünü nereye istediğiniz önceden tahmin edebilmektedir. Amazon bu veri uygulaması ile satışlarını ve kar marjı arttırırken, lojistik maliyetlerini azaltmıştır. Ayrıca müşterinin sipariş süresi yaklaştığında ürünüler yerel bir depoya gönderilmekte ve böylece teminat süreleri çok kısalmaktadır. Amazon veri analitiğini fiyat optimizasyonu içinde kullanmaktadır. Fiyat optimizasyon uygulaması ile Amazon daha fazla müşteriyi etkilemekte ve yıllık karı yüzde 25 artmaktadır. Amazon' daki fiyatlar ürünün ulaşılabilirliği, ürün tercihleri, sipariş geçmişi, beklenen kar marjı ve başka faktörler dikkate alınarak genellikle her 10 dakikada bir güncellenmektedir. Bunun sonucu olarak, şirket popüler ürünlerinde indirimler sunarken, popüler olamayan ürünlerde daha büyük karlar kazanabilmektedir. Örneğin, NY en iyi satanlar listesindeki bir kitabın perakende fiyatı yüzde 25 daha düşük olabilirken, listede bulunmayan bir kitabın fiyatı rakip satıcıdan yüzde 10 daha fazla olabilmektedir (www.investopedia.com; www.smartdatacollective.com).

3. VERİ MADENCİLİĞİ, VERİ MADENCİLİĞİ SÜRECİ VE VERİ MADENCİLİĞİ TAKSONOMİLERİ

İşletmelerde her gün çok büyük boyutlardaki veriler oluşmakta depolanmaktadır. Veri seviyesindeki artışta oluşan bu büyük değişim veri depolama ve veri toplama araçlarında hızlı gelişmeler ile sonuçlanmaktadır. İşletmelerde dünya çapında muazzam boyutlu veriler oluşturmaktadır. Oluşturulan bu veriler satış işlemleri, stoklar ile ilgili,

ürün bilgileri, satış promosyonları, şirket profilleri ile performans ve müşteriler ile ilgili olabilmektedir.

Veri madenciliği farklı yollar ile tanımlanabilecek olan disiplinler arası bir süreçtir. Veri madenciliği büyük boyutlu verilerden knowledge ve gizli örüntüler keşfetme süreci olarak tanımlanmaktadır.

Uygulamada veri madenciliğinin iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlar tahmin yapma ve tanımlamadır. Tahmin yapma uygulamaları veri setindeki bir değişkenin, başka bir değişkenin gelecek değerinin veya bilinmeyen değerinin tahmin için kullanılmasıdır. Tanımlama ise, veri seti içindeki gizli örüntülerin açığa çıkarılmasını amaçlamaktadır (Kantardzic, 2003).

3.1. VERİ MADENCİLİĞİ SÜRECİ

Veri madenciliği uygulaması için farklı araştırmacılar farklı süreçler geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımlardan bazıları şunlardır.

3.1.1. KNOWLEDGE DISCOVERY DATABASE (KDD)

KDD süreç modeli (Fayyad vd., 1996) birbirini takip eden 9 aşamadan oluşmaktadır.

1. Tanımlama Aşaması: Uygulama alanının anlaşılması ve geliştirilmesi: son kullanıcı tarafından amaçların tanımlanması ve sürecin yürütüleceğini çevre belirlenmesi KDD sürecinin ilk aşamasıdır. KDD sürecinin amacının anlaşılması ile verilerin ön işleme süreci başlamaktadır.

2. Hedef veri setinin seçilmesi ve yaratılması: KDD sürecinin ikinci aşamasıdır. Mevcut ve ulaşılabilir verinin ne olduğunun ve nelerden oluştuğunun anlaşıldığı aşamadır, sürece destek sağlanabilecek olan ek verinin elde edildiği aşamadır. Bu aşamada tüm veri KDD süreci ile bütünleştirilir. Bu aşama çok önemlidir çünkü veri madenciliği bu aşamada elde edilecek olan veriden öğrenecek ve keşfedecektir.

3. Veri temizleme ve veri ön işleme aşaması: KDD sürecinin üçüncü aşamasıdır. Bu aşamada verinin temizlenmesine ve in işlemeye odaklanılmaktadır. Veri temizleme ve ön işleme aşamasında kullanılabilecek pek çok farklı metot bulunmaktadır.

4. Veri dönüştürme: Bu aşamada daha önce elde edilmiş olan verinin veri madenciliği algoritmasının daha kolay uygulanabileceği bir forma dönüştürülmesine odaklanılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, farklı veri hazırlama yöntemleri (özellik seçme,çıkarma ve kayıt örnekleme) ve özellik dönüştürme yöntemleri (sayısal özelliklerin ayrıklaştırılması ve işlevsel dönüşüm) veriye uygulanmaktadır. Bu aşamadan sonraki dört adım doğrudan veri madenciliği algoritmasının uygulanması ile ilgilidir.
5. Uygun bir veri madenciliği görevinin seçilmesi: İlk aşamada belirlenmiş olan veri madenciliği amacına uygun bir görevin ya da görevlerin seçildiği, sürecin beşinci aşamasıdır. Veri madenciliği görevlerine veya metotlarına örnek olarak sınıflama, kümeleme, regresyon ve özetleme verilebilmektedir.
6. Uygun bir veri madenciliği algoritması seçimi: Bu aşamada veri yapısında farklı özelliklerin aranmasında kullanılacak olan bir veya birden fazla veri madenciliği algoritması seçilmektedir.
7. Seçilen algoritmanın uygulanması: uygulayıcıyı tatmin edici sonuçlar elde edilene kadar birkaç defa uygulanacaktır.
8. Elde edilen ilişkilerin yorumlanması: bu aşamada ilk aşamada belirlenmiş olan amaçlar bağlamında elde madencilik sürecinde elde edilen ilişkiler yorumlanacaktır.
9. Yorumlanmış olan bilginin kullanılması: KDD sürecinin son aşamasıdır. Yorumlanmış olan bilgi farklı sistemin kapsamında dâhil edilir.

3.1.2. SEMMA (Sample, Explore, Modify, Model and Access)

SEMMA (Shafique ve Qaiser, 2014) beş adımdan oluşmaktadır.

1. Örneklem: SEMMA sürecinin ilk aşaması önemli ilişkilerin ortaya çıkarılması için yeterli büyüklükte, ancak hızlıca manipüle edilecek kadar küçük veri setinin örneklenmesi gerekmektedir.
2. Keşif: SEMMA sürecinin ikinci aşamasıdır. Veriyi anlama ve fikir kazanma adına veride anomaliler ve beklenmeyen trendler arama yolu ile verinin keşfine odaklanılmaktadır.

3. Dönüştürme: Veri modelleme için verinin hazırlanma aşamasında değişkenlerin yaratılması, seçilmesi ve dönüştürülmesinin amaçlandığı SEMMA sürecinin üçüncü aşamasıdır.
4. Model: SEMMA sürecinin dördüncü aşamasıdır. Elde edilmesi istenilen çıktıları sağlayacak olan modelin oluşturulması için hazırlanmış olan değişkenlere çeşitli veri madenciliği modellerin uygulanmasını kapsamaktadır.
5. Değerleme: SEMMA sürecinin beşinci ve son aşamasıdır. Bu aşamada ortaya konulan modelin faydası ve güvenirliliğinin değerlendirilmesine odaklanılır.

3.1.3. CRISP-DM

Altı aşamadan oluşmaktadır (Shafique ve Qaiser, 2014),

1. İşin kavranması: Modelin ilk aşaması projenin amaçlarının ve gerekliliklerinin işletmecilik perspektifinden kavrayışı ve sonrasında bu bilginin veri madenciliği kapsamında çözülmesi amaçlanan sorunun tanımı ve amaçlara ulaşmak için faydalanılacak olan planın ön tasarımına odaklanmaktadır.
2. Verinin kavranması: Bu aşama veri toplama, kalitesinin kontrol edilmesi ve hipotezleri oluşturma için verinin incelenmesini kapsamaktadır.
3. Veri hazırlama: Bu aşamada nihai veri seti seçilir ve oluşturulur.
4. Modelleme: CRIS-P' nin dördüncü aşamasında çeşitli modelleme tekniklerinin seçilmesine ve uygulanmasına odaklanılmaktadır.
5. Değerleme: Değerleme aşaması, elde edilen modelin derlemesini ve sonuçlanır faydalı şekilde nasıl kullanılacağına karar verilmesini kapsamaktadır.
6. Dağıtım: Son aşamada sonuçların nasıl kullanılacağına ilişkin karar alınmaktadır.

3.2. VERİ MADENCİLİĞİ TAKSONOMİLERİ

Veri madenciliği sürecinin amacına göre uygulamalar farklılaşmaktadır. Bu nedenle literatürde birçok veri madenciliği taksonomisi sunmuştur. Literatürde tartışılan taksonomileri altı grup içerisinde değerlendirmek mümkündür.

1. Anomali Tespiti: Anomali tespiti, model çözümünde beklenmeyen davranışlara uymayan verilerde örüntü bulmak için icra edilen uygulamaları ifade etmektedir (Roiger, 2017). Bahsi geçen uyumsuz örüntüler bazı durumlarda anomali, aykırı değer, uyumsuz gözlem ve istisna şeklinde de ifade edilmektedir (Shmueli vd., 2017).Anomali tespitinin temel amacı homojen bir yapıya sahip olduğu düşünülen verinin içinde olağandışı ya da nadir bir durumun varlığını tespit etmektir. Anomali tespiti uygulamaları hastalık teşhisi ve hile tespiti uygulamalarında çok fazla kullanılmaktadır (Hill vd., 2006).

2. Birliktelik Kural Tespiti: Birliktelik kural tespiti, büyük veri kümeleri içerisindeki ilişkilerin, bağlantıların ve birlikteliklerin açıklanması amacı ile kullanılan bir metottur. Birliktelik kuralı tespitindeki genel amaç veri içerisinde ilginç ve sık ilişkileri tespit etmektir. Bu algoritmalar genellikle finans, pazarlama ve tıp alanlarında kullanılmaktadır (Roiger, 2017).

3. Regresyon: Regresyon istatistiksel bir protokoldür ve değişkenler arasındaki ilişinin tahmini amacı ile kullanılmaktadır (Kantardzic, 2003).

4. Kümeleme: Kümeleme taksonomisi benzer nitelikteki nesneleri homojen gruplar içerisinde bir araya toplamayı amaçlamaktadır. Kümeleme modellerinde kullanılan çeşitli algoritmalar mevcuttur. Bu algoritmalar birbirlerinden projede kullanılan verinin doğasına bağlı olarak farklılaşmaktadır (Shmueli vd., 2017). Hiyerarşi tabanlı kümeleme, bölümleme tabanlı kümeleme ve yoğunluk tabanlı kümeleme bunlar arasında sayılabilir. Kümeleme keşfedici veri madenciliği çalışmalarında, hastalık teşhisi uygulamalarında ve Pazar bölümlemesinde kullanılmaktadır.

5. Sınıflandırma: Sınıflandırma nesneleri hedeflenmiş olan kategorilere ve ya sınıflara ayırmayı amaçlamaktadır. Sınıflandırmanın temel amacı her vakada nesneyi doğru bir şekilde doğru hedef sınıf içerisinde taşıyabilmektir. Karar ağaçları ve yapay sinir ağları bu amaç ile kullanılan yöntemlerden ikisidir.

4. BİLİŞİM SİSTEMİ ÇALIŞANLARI SAHİP OLMASI GEREKEN TEMEL NİTELİKLER

IT sektöründe çalışanların sahip olması gereken özellikler teknoloji değiştikçe değişmektedir. Bilişim sistemleri veya yönetim bilişim sistemleri alanında çalışanların sahip olması gereken özelliklerin neler olduğunu araştıran ve bu özelliklerin gerekliliklerinin ölçen pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar öğrencileri, ders programlarını, çalışanları, işverenleri ve eğitimcileri kapsamıştır.

Bir bilişim insanında bulunması gereken özelliklerin anlaşılması işletmeler, akademik birimler ve eğitim enstitüleri için kritik bir çabadır. Bilişim dünyasındaki hızlı dönüşüm sebebi ile işletmelerin ve diğer kurumların personellerinin eğitim ihtiyaçlarını belirlemesi ve eğitim kurumlarının ilgili bürümlerinin eğitim planlarının güncelleyebilmesi için bilişim çevresinin güncel ihtiyaçları belirlemiş olması gerekmektedir.

Literatür incelendiğinde teknik olmayan yeteneklerin hem okullar tarafından hem de işverenler tarafından daha önemli görüldüğü açıktır. Ancak bu teknik becerilerin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. IT çalışanları için hem teknik hem de teknik olmayan yetenekler önemlidir (Downey vd., 2008).

Plice ve Reining (2007) çalışmalarında araştırmalarını ders içeriklerine odaklamış ve IT programlarında işletmecilik ve teknik içerikler arasındaki dengenin gerekliliğini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda mezun öğrencilerin zaman içerisinde daha çok yönetsel yeteneklerin ön plana çıktığı iş alanlarına yöneldiğini belirlenmiştir. Buna benzer sonuçlar farklı araştırmacılar tarafından da bulunmuştur (Davis and Woodward, 2006; Golding vd., 2008; McMurtrey vd., 2008; Merhout vd., 2009).

Bilişim dünyası için kritik olduğu kabul edilen çalışan becerileri hakkında farklı araştırmacılar farklı görüşler belirtmişlerdir. Ancak sayılan beceriler içerisinde en önemlileri teknik olmayan beceriler olarak anılmaktadır (McMurtrey vd., 2008).

Sumner ve Yager (2008) çalışmalarında iş çevresinde teknik olmayan becerilerin daha önemli olduğunu belirtmek ile birlikte, bazı önemli teknik beceriler ile çalışanların denge yakalamak zorunda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca çalışmada uygulama geliştirme bilgisi ve becerisi

ile web programlama becerilerinin IT çalışanları için özellikle önemli teknik beceriler olduğu belirtilmektedir.

Önemli becerilerin ve yeteneklerin belirlenmesine odaklanmış olan pek çok çalışmada, arzulanan ve gerçek durum arasındaki farklı belirlemek için beceri boşluk analizi kullanmıştır. (Fang et al., 2005; McMurtrey vd., 2008; Richards vd., 2011;Tesch vd., 2008). Tesh vd. (2008), dinleme yeteneği, yazılı iletişimin ve öz motivasyon yeteneklerinde piyasanın beklentisi ile gerçek durum arasındaki farklılık en yüksek seviyededir ve bu üç yetenek de işverenler ile yapılmış olan çalışmalarda en önemli beş özellik olarak görülmektedir.

Teknolojik inovasyon, iş tanımlarının değişmesi hızlı küreselleşme IT çalışanlarının ihtiyaç duyduğu becerilerinin sürekli farklılaşmasına neden olmaktadır (Havelka ve Merhout,2009). Bu durum IT çalışanları etrafında anılan becerilerin sürekli değerlendirilmesi ve eksikliklerin tespit edilip, bu eksikliklere müdahale edilmesi gerekliliğinin doğurmaktadır. Bu eksiklikler veya beklentiler ile çalışanın sahip olduğu özellikler arasındaki boşluklar pek çok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bu amaç ile bu çalışmada İİBF öğrencilerinin IT ile ilgili temel özelliklerinin değerlendirilmesi amacı ile anket uygulanmıştır. Kritik becerilerin araştırıldığı çalışmalar üç özelliği ile kategori edilmektedir. Birinci kategori, çalışmada kullanılacak olan verilerin toplanıldığı kitle veya çalışmanın örneklemi ile şekillenmektedir. İkinci kategori veri toplamak için kullanılan metot çalışmaların ayrıştırılması için kullanılabilmektedir. Farklı metotlar, anket, vaka çalışmaları ve mülakat gibi, bu alanda kullanılmaktadır. Üçüncü kategori ise çalışmaların kritik becerilere veya müfredata odaklanması etrafında yapılmaktadır.

Farklı ana kütle, veri toplama yöntemi beceri setleri ile yapılmış olan çalışmalar sonucu bu alandaki araştırmaların sonuçları da farklılaşmaktadır. İletişim ve takım üyesi olma ilgili teknik olmayan beceriler literatürde önemli görülmektedir. Geniş ancak derin olmayan teknik beceriler önemli görülmektedir. Sistem ile uyumlu olmak da önemli görülmektedir. Kişilerarası ve kişisel beceriler teknik becerilerden daha önemli görülmektedir (Downey vd., 2008).Ayrıca programlama becerileri önemli olarak görülmektedir ancak teknik olmayan beceriler kadar önemli değildir. Bunlar ile birlikte yönetimsel beceriler, iletişim becerileri ve analitik beceriler temel beceriler olarak görülmektedir.

Pek çok çalışmada teknik olmayan becerilerin önemi vurgulanmış olmasına rağmen işletmeler bilişim sistemleri alanında istihdam

edecekleri personellerin teknik özelliklerine daha çok önem vermektedir. Ayrıca teknik olmayan becerilerin önemi bu kadar vurgulanırken, personelin istihdamı sonrasında organizasyon içerisinde bu becerilerini koruyamadığı da birçok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir (Plice ve Reinig, 2007). Ayrıca çalışanın IT alanında yönetsel bir dereceye ulaşması için teknik olmayan becerilerini koruması gerekliliği de literatürde belirtilmektedir.

5. UYGULAMA VE BULGULAR

Günümüzde işletmelerin geleneksel anlayış ile bilişim personeli istidam etmesi imkânsızdır. Bilişim dünyasındaki hızlı ve sürekli değişim bilişim çalışanlarının taşıması gereken becerilerin belirlenmesini önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, İktisadi ve idari bilimler fakültesinde eğitim gören öğrencilerin, literatürde bir bilişimcide bulunması gereken teknik ve teknik olmayan beceriler bağlamında değerlenmesi amaçlanmıştır.

Bu amaç ile öğrencilere, farklı beceri boyutlarını içeren bir anket uygulanmış ve ankette yer alan ifadeler bağlamında kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir.

Anket içeresinde yer alan beceriler yönetsel beceriler, analitik beceriler, iletişim becerileri ve son olarak teknik beceriler olarak boyutlara ayrılmaktadır.

Anket formunun hazırlanması aşamasında, anket formunda yer alacak olan ifadelerin seçiminde literatürdeki farklı çalışmalardan yararlanılmıştır (Wilkerson, 2012; Stevens vd., 2015; Mcmurtrey vd., 2008; Aasheim vd.,2012; Aasheim vd., 2008; Bailey,2014).

Ankete katılan öğrencilerin sayısı 162 ‘dir. Bu öğrencilerin 52 tanesi erkek, 110 tanesi ise kız öğrencidir. Bölümler itibariyle işletme bölümünden 60 öğrenci, iktisat bölümünden 45 öğrenci ve finans ve bankacılık bölümünden 57 öğrenci çalışmaya katılmıştır. Öğrencilerin 44 tanesi birinci sınıfta, 64 tanesi ikinci sınıfta, 26 tanesi üçüncü sınıfta, 28 tanesi dördüncü sınıfta eğitimlerini sürdürmektedir.

Grup içerisindeki 80 öğrenci daha önce bilişim sistemleri ile ilgili ders aldıklarını, 82 tanesi ise daha önce böyle bir ders almadıklarını belirtmiştir. Yine katılımcı öğrencilerden sadece 26 tanesi bilişim sistemleri ile ilgili özel bir kursa veya eğitime katıldıklarını belirmiş, 136 tanesi ise bilişim sistemleri ile ilgili özel bir kurs katılımcısı değildir.

Katılımcı öğrencilerin 34' ü daha önce veri madenciliği kavramını duydukları belirtirken, 128 tanesi veri madenciliği kavramı ile karşılaşmamıştır.

Ankette yer alan sorulara öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımları şu şekildedir;

Şekil.1: Etkili Bir Takım Üyesi Olduğumu Düşünüyorum.

Katılımcı öğrencilerden 97' si etkili bir takım üyesi olduğunu düşünmektedir. 21' i ise takım üyesi olma konusunda yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Şekil.2: İyi Karar Verme Becerilerine Sahibimdir.

Karar verme becerilerini değerlendirmeye yönelik sorulan soruya öğrencilerin 100' ü yeterli olduklarını belirterek cevap verirken sadece 11' i karar verme konusunda, kendisini yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil.3: Eleştirinin kariyerim ve iş hayatım için önemli olduğunu düşünüyorum.

Eleştiriyi kabul etme ve yapıcı eleştiri yapabilme yeteneği, iyi bir veri analistinin taşıması gereken, vazgeçilmez bir özelliktir. Bu bağlamda katılımcılara eleştirinin kariyerine etkisini ne şekilde değerlendirdiklerini ölçmeye yönelik soruduğumuz soruya, 116 öğrenci eleştirinin kariyeri ve iş hayatı için önemli olduğunu düşündükleri belirtirken, öğrencilerden sadece 10' u eleştirinin önemli olmadığını düşünmektedir.

Şekil.4: İş ortamında yaptığım eleştiriler ile performansı arttırmayı amaçlarım.

Eleştiriyi kabul etmek kadar, yapıcı eleştiri yaparak, işyerindeki performansı arttırmak da önemlidir. Bu bağlamda öğrencilere sorulan soruya öğrencilerin 111' i olumlu cevap vermişken, sadece 14' ü olumsuz cevap vermiştir. Buda öğrencilerin yapıcı eleştiriyi amaçlayan bireyler olduklarını göstermektedir.

Şekil.5: Yüksek Seviyede stres ile başa çıkabilirim.

Bilişim dünyasında çalışan bireylerin mutlaka yüksek seviyede stres ile başa çıkabiliyor olması gerekmektedir. Öğrencilerin stres ile başa çıkıp çıkamadıklarını değerlendirmek için onlara yönelttiğimiz soruya, çalışmaya katılan öğrencilerin 68' i stresi ile başa çıkabilecekleri belirtmiş, 40' ı ise yüksek seviyede stres ile başa çıkmakta zorlandıklarını belirtmiştir. Katılımcı öğrencilerin 54' ü ise stres ile başa çıkma konusunda ne yeterli ne de yetersiz olduğunu belirtmiştir. Önceki maddelerin tersine öğrencilerin stres ile başa çıkma profilinin düşük olduğunu söylenebilir.

Şekil.6: İş ortamında sabırlıyımdır.

Stres ile başa çıkma kadar, çalışanın sabırlı olması da gerekmektedir. Bilişim sistemi alanında çalışan kişiler genellikle uzun dönemli projelerde yer almaktadırlar. Bu projeler birbirini tekrarlayan ve detaycı olmayı gerektiren işler içermektedir.

Bu bağlamda katılımcı öğrencilerin 112' si iş ortamında sabırlı olabileceklerini belirtirken, 18'i ise sabırlı davranışlar sergileyemeyeceklerini belirtmiştir.

Şekil.7: Kritik akıl yürütme becerisine sahibimdir.

Kritik akıl yürütme, sürekli olarak detaylar ile çalışan ve kısıtlı süreye sahip olan bireyler için çok önemlidir. Katılımcı öğrencilerin 91' i kritik akıl yürütme becerisine sahip olduğunu düşünmekteyken sadece 24 öğrenci kritik akıl yürütme becerisi bağlamında kendisini yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil.8: Müşteriler ile Empati Kurabilirim.

Empati yeteneği bilişimciler hayatidir. Hem kurum içerisinde hem de kurum dışında müşteriler ile iletişim kurarken iyi iletişim kurabilmesi için kendisine karşısındakinin yerine koyabilmesi gerekmektedir. Bilişimciler, bilişim hakkında hiçbir bilgisi olmayan insanların isteklerini, müşterinin soyut isteklerinin nasıl somutlaştırması gerektiğini bilmeyen yazılımcılar arasında köprü görevi görmektedir. Katılımcılardan 110' u empati konusunda kendilerini yeterli değerlendirirken, sadece 17' si empati konusunda yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Şekil.9: Analitik becerilere sahibimdir.

Veri analistleri için teoride öğrendiklerini pratiğe aktarabilmek de önemli bir meziyettir. Katılımcı öğrencilerden 85' i analitik beceriler konusunda kendilerini yeterli olarak değerlendirirken, 24' ü kendilerini bu anlamda yetersiz olarak değerlendirmektedir.

Şekil.10: Mantıksal bir doğaya sahibimdir.

Katılımcı öğrencilerin 107' si mantıksal bir doğaya sahip olup olmama konusunda kendilerini yeterli olarak değerlendirmiş olup, 12' si kendisini yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil.11: Karşılaştığım durumları farklı yönleri ile ele alıp değerlendirebilirim.

Katılımcı öğrencilerden 107' si karşılaştığı durumları farklı yönleri ile ele alıp değerlendirme konusunda kendisini yeterli olarak değerlendirmiş olup, 12' si ise bu konuda kendilerini yetersiz görmektedir.

Şekil.12: İşletmecilik alanında yeterli donanıma sahip olduğumu düşünüyorum.

Katılımcı öğrencilerin 41' i kendilerini işletmecilik alanında yetersiz 62' si yeterli olarak değerlendirmişken, 59' u ne yeterli ne de yetersiz olarak değerlendirmiştir. Yeterliden yetersize ölçek incelendiğinde verilen cevapların öğrencilerin sınıfları ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

Şekil.13: Pazarlama Alanında Yeterli Donanıma Sahip Olduğumu Düşünüyorum.

Katılımcılar 41' i pazarlama alanındaki donanımlarını yetersiz olarak, 71' i yeterli olarak ve 50' si ne yeterli ne de yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil.14: İnsan Kaynakları Alanında Yeterli Donanıma Sahip Olduğumu Düşünüyorum.

Katılımcıların 85'i insan kaynakları alanında yeterli donanıma sahip olduğunu düşünürken, 33' ü bu alanda yetersiz olduğunu belirtmiş ve 44' ü ne yeterli ne yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Şekil.15: Hayal Kurmayı Severim.

Soyut olguları soyutlaştıran bilişim çalışanları için hayalci olmak önemli bir niteliktir. Bu bağlamda sorulmuş olan soruya 124 katılımcı olumlu cevap verirken, hayal kurmaya sevmediğini 11 katılımcı belirtmiştir.

Şekil.16: Sistem Analizi ve Dizaynı Konusunda Yeterli Donanıma Sahibimdir.

Sistem analizi ve tasarımı konusunda kendini yeterli gören katılımcı sayısı 51 iken, kendini yetersiz olarak değerlendiren katılımcı sayısı 50' dir. 61 katılımcı ise ne yeterli ne de yetersiz olduğunu belirtmiştir. bu katılımcıların sayısının yüksek olmasının sebebi, öğrencilerin sistem analizi konusunu daha önce hiç duymamış olmaları olabilir. Bu açıdan bakıldığında bu 61 öğrenci de yetersiz kabul edilebilir.

Soru: Yazılı Yeteneğim İyidir

Şekil.17: Yazılı Yeteneğim İyidir.

Katılımcıların 107' si yazılı iletişim becerileri iyi olarak değerlendirmiştir. 22 öğrenci ise yazılı iletişim becerilerinin yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Soru: Sözlü İletişim Becerilerim İyidir

Şekil.18: Sözlü İletişim Becerilerim İyidir.

99 öğrenci sözlü iletişim becerilerini yeterli olarak değerlendirirken, 26 öğrenci ise yetersiz olarak değerlendirmiştir. Genel olarak öğrencilerin yazılı ve sözlü iletişim becerilerine incelendiğinde, katılımcıların iletişim konusunda kendine güvenen ve başarılı bir profile sahip olduğu görülmektedir.

Şekil.19: Standart Yazılım Uygulamaları Konusunda Yeterli Bilgiye Sahibim.

Standart yazılım uygulamaları konusunda 54 öğrenci kendi becerilerini yeterli olarak değerlendirmiştir. 35 öğrenci yetersiz olduğunu belirtirken, 73 öğrenci ise ne yeterli ne de yetersiz olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin verdiği cevaplardan standart yazılımlar konusunda eksiklikleri olduğu sonucuna varabiliriz.

Şekil.20: Programlama dilleri konusunda bilgi sahibiyim.

Programlama dilleri ile ilgili becerileri ile ilgili katılımcılara yöneltilen soruya, öğrencilerin 38'i yeterli olduklarını, 70' i yetersiz olduklarını belirtmiştir. 54 öğrenci ise ne yeterli ne de yetersiz olduğunu belirtmiştir. Yazılım bilgisinde olduğu gibi programlama dillerinde de öğrencilerin eksiklikleri olduğu belirtilebilir.

Şekil.21: Kullanıcı Dostu Grafik Ara yüz Tasarlayabilirim.

Başarılı ara yüzü tasarlayabilme becerisi özellikle yönetim bilişim sistemleri alanında hazırlanan uygulamalarda hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda öğrencilere yöneltilen soruya öğrencilerin 65' i yetersizim cevabını vermiştir. 49 öğrenci ise grafik ara yüz ile ilgili yeterli olduğunu belirtmiş olup 48' i ne yeterli ne de yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Şekil.22: Veri Tabanı Kurma, Yönetme ve Veri Tabanı Sorguları ile İlgili Bilgi Sahibiyim.

Veri tabanı bilgisinin değerlendirilmesine yönelik sorulmuş olan soruda, katılımcılarda 42 ' si yeterli olduğunu, 65'i yetersiz olduğunu belirtmiştir. 55' i ise kendisini veri tabanı konusunda ne yeterli ne de yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil.23: Ağ Sistemleri Bilgisine Sahibim.

Ağ sistemleri bilgisinin değerlendirilmesi amacı ile sorulan soruda, 61 öğrenci kendisini yeterli olarak, 60 öğrenci yetersiz olarak ve 41 öğrenci ise ne yeterli ne de yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Soru: Bilgisayar Donanım Bilgisine Sahibim

Şekil.24: Bilgisayar Donanım Bilgisine Sahibim.

Bilgisayar donanım bilgi konusunda, 81 öğrenci kendisini yeterli olarak değerlendirmiştir. 37 öğrenci yetersiz ve 44 öğrenci ise ne yeterli ne de yetersiz olarak değerlendirmiştir. Donanım ve yazılım ile ilgili yetenekler içerisinden öğrencilerin ortalama olarak başarılı olduklarını gösterdiği becerilerden birisidir.

Soru: Web Tasarım Bilgisine Sahibim

Şekil.25: Web Tasarım Bilgisine Sahibim.

Web tasarımı bilgisinin ölçülmek istendiği soruya katılımcıların 42’ si kendilerini yeterli olarak, 71’ i yetersiz olarak ve 49’ u ne yeterli ne de yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil.26: Web Sunucusu Yönetimi Konusunda Bilgi Sahibiyim.

Web sunucusu bilgisinin ölçülmek istendiği bu soruya, katılımcıların 33' ü kendilerini yeterli, 86' sı yetersiz ve 43' ü ise ne yeterli ne de yetersiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil.27: Yapay Zeka Algoritmaları Konusunda Bilgi Sahibiyim.

Yapay zeka uygulamaları ve bu uygulamalarda kullanılan algoritmalar büyük veri ve veri madenciliği uygulamalarında yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda, alanda çalışacak olan uygulamacıların yapay zeka ile ilgili bilgisinin çok iyi olması beklenmektedir. Bu bağlamda sorulan soruya katılımcıların 29' u yeterli olduklarını belirtmiştir. 89' u yetersiz ve 44' ü ise ne yeterli ne de yetersiz olduğunu belirtmiştir.

6. SONUÇ

Veri biliminin doğuşuna ve yükselişine, 21. yy' daki, değişimlerin sürat kattığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak veri biliminin bu dönemde ivmelenmesini sadece veri üretiminin artmasına bağlamak doğru değildir. Veri biliminin ve uygulama alanlarının gelişmesinin, kayıt altına alınıp

işlenebilir duruma getirilen verilerin miktarının artmasına bağlamak daha doğru olacaktır.

Kayıt altına alınmış ve işlenmeyi bekleyen verilerin hacmi ile birlikte çeşitleri de artmıştır. Yalnızca veri tabanlarında saklanan matematiksel veriler değil, bilişim sistemlerindeki gelişmeler ile birlikte metinler, görseller ve ses kayıtları da faydalı örüntüler elde edebilmek için kullanılmaya başlanmıştır.

Veri tabanı pazarlama, yaşanan gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmış, görece yeni bir alandır. Ancak hızla büyümüş ve büyümeyi sürdürmektedir. Müşteri ilişkileri yönetimi, doğrudan pazarlama, pazar segmentasyonu gibi alanlarda veri madenciliği uygulamaları yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Veri madenciliği uygulamalarının başarılı olması için temel gereklilikler bulunmaktadır ve bu gereklilikler içerisinde en temel olanı uygulamayı yapan kişinin nitelikleridir. Bunun sebebi sorunun tespitinden, veri hazırlama, hazırlama ve sorunun çözümü aşamalarındaki tüm kararların uygulayıcı kişi veya uygulayıcı ekip içerisinde yer alan kişilerce yapılıyor olmasıdır. Bu nedenle uygulayıcının niteliklerinin teknik ve teknik olmayan becerilerinin yeterli olması gerekmektedir. Literatürde teknik olmayan becerilerin teknik becerilere kıyasla aha önemsendiği belirtilmiştir. Bunun nedeni teknik olmayan becerilerin sonradan kazanılması güç, kişinin sosyal çevresi ve kişiliği ile ilgili nitelikler olmasıdır. İşverenleri ile yapılan bir çalışmada temel teknik becerilere sahip olan kişilerin, ilgili becerilerini sonradan geliştirebileceği belirtilmektedir. Ayrıca bilişim dünyasında ki hızlı değişimlerde teknik becerilerin önemli görülmemesindeki nedenlerden birisidir. Çünkü kişinin sahip olduğu teknik bilgi kısa süre içerisinde değeri yitirebilmektedir. Ancak iyi teknik olmayan becerilere sahip kişiler, dönüşüme ayak uydurup, teknik becerilerinin güncel kalmasını sağlayabilmektedir.

İktisadi İdari Bilimler öğrencileri ile yapılan çalışmanın sonuçları, katılımcıların teknik olmayan becerilerinin, teknik becerilerinden daha iyi olduğunu göstermektedir. Sosyal bilimler alanında eğitim gören öğrencilerin teknik olmayan becerilerinin, teknik becerilerine baskın gelmesi beklenilen bir sonuçtur. Öğrenciler üzerinde yapılan çalışmadaki pozitif taraf, ankete katılan öğrencilerin teknik olmayan beceriler ile ilgili sorulara olumlu cevap vermeleridir. Bu da göstermektedir ki

katılımcıların eksik olan teknik becerileri, bu becerileri elde etmek için bir ihtiyaç olan teknik olmayan beceriler yardımı ile tamamlanabilir.

KAYNAKÇA

Aasheim, C., Li, L., & Kadlec, C. (2012). Knowledge and Skill Requirements for Entry-Level IT Workers: A Longitudinal Study. *Journal of Information Systems Education, 23*(2), 193-204.

Aasheim, C., William, S., & Butler, S. (2009). Knowledge and Skill Requirements for it Graduates. *Journal of Computer Information Systems, 49*(3), 48-53.

Bailey, J. (2014). Non-Technical Skills for Success in a Technical World. *International Journal of Business and Social Science, 5*(4), 1-10.

Blattberg, R. C., & Deighton, J. (1991). Interactive Marketing: Exploiting the age of Addressability. *Sloan Management Review, 33*(1), 5-14.

Blattberg, R. C., Kim, B.-D., & Neslin, S. A. (2008). *Database Marketing Analying and Managing Customers.* New York: Springer.

Bose, I., & Mahapatra, R. K. (2001). Business Data Mining - A Machine Learning Perspective. *Information and Management, 39*(3), 211-225.

Boulton , C. (2018, 11 14). *www.cio.com.* 05 01, 2019 tarihinde www.cio.com: https://www.cio.com/article/3221621/6-data-analytics-success-stories-an-inside-look.html adresinden alındı

Brachman, R. J., Khabaza, T., Kloesgen, W., Piatetsky, G., & Simoudis, E. (1993). Mining Business Databases. *Communications of the ACM, 39*(11), 42-48.

Coenen, F. (2011). Data mining: past,present and future. *The Knowledge Engineering Review, 26*(1), 25-29.

Cukier, K. (2010, 02 25). *The Economist.* 05 01, 2019 tarihinde www.economist.com: http://www.economist.com/node/15557443 adresinden alındı

Davis, D. C., & Woodward, B. (2006). An Analysis of Skills Required of Graduates of an Information Systems Program. *Learning and Performance Journal, 24*(2), 11-21.

Downey, J. P., McMurtrey, M. E., & Zeltmann, S. M. (2008). Mapping the MIS Curriculum Based on Critical Skills of New Graduates: An Emprical Examination of IT Professional. *Journal of Information Systems Education, 19*(3), 351-363.

Erl, T., Khattak, W., & Buhler, P. (2016). *Big data Fundamentals:concepts,drivers and techniques.* Prentice Hall Press.

Fang, X., Lee, S., & Koh, S. (2005). Transition of Knowledge/Skills Requirement for Entry-Level IS. *Journal of Computer Information Systems, 46*(1), 58-70.

Fayyad, U., Piatetsky-Shapiro, P., & Smyth, P. (1996). From Data Mining to Knowledge Discovery in Databases. *AI Magazine, 17*(3).

Golding, P., Tennant, V., & Donaldson, O. (2008). An empirical classification of employability skills for entry level IS/IT Professionals. *AISSIGED IAIM Conference.* Paris.

Hanafizadeh, P., & Mirzazadeh , M. (2011). Visualizing Market Segmentation Using Self-organizing Maps And Fuzzy Delphi Method-ADSL MArket of A Telecominication Company. *Expert System Witw Application, 38*, 198-205.

Hill , T., Lewicki, P., & Lewicki, P. (2006). *Statistic: Methods and Applicaitons: A compherehensive Reference for Science, Industry and Data Mining.* Starsoft, Inc.

Hughes, A. M. (1996). *The Complete Database Marketer: Second Generation Strategies and Techniques for Tapping the Power of YOur Customer Database.* Chicago: Irwin.

Insidebigdata. (2018, 01 20). 05 01, 2019 tarihinde www.insidebigdata.com: https://insidebigdata.com/2018/01/20/netflix-uses-big-data-drive-success/ adresinden alındı

Jennifer , W. (2018, 10 20). *Investopedia*. 05 01, 2019 tarihinde www.investopedia.com: https://www.investopedia.com/articles/insights/090716/7-ways-amazon-uses-big-data-stalk-you-amzn.asp adresinden alındı

Joe, H. F. (2007). Knowledge Creation in Marketing: The ROle of Predictive Analytics. *European Business Rewiev, 19*(4), 303-315.

Kahan, R. (1998). Using Database Marketing Techniques to Enchance Your One-to One Marketing Initiatives. *Journal of Customer Marketing, 15*(5), 491-493.

Kantardzic, M. (2003). *Data Mining: Concepts, Models, Methods, and Algorithms.* Wiley.

Kim , S. Y. (2011). Prediction of Hotel Bankruptcy Using Support Vector Machine, Artificial Neural Network, Logistic Regression and Multivariate Discriminant analysis. *Service Industry Journal, 31*(3), 441-468.

Lahey, D. (2001, 02 06). *Application Delivery Strategies.* 05 01, 2019 tarihinde https://blogs.gartner.com: https://blogs.gartner.com/doug-

laney/files/2012/01/ad949-3D-Data-Management-Controlling-Data-Volume-Velocity-and-Variety.pdf adresinden alındı

Lilien, G. L., Roberts, J. H., & Shankar, V. (2013). Effective Marketing Science Applications: Insight From the ISMS-MSI Practice prize Finalist Papers and Projects. *Marketing Science, 32*(2), 229-245.

Marr, B. (2017, 09 18). *Forbes*. 05 01, 2019 tarihinde www.forbes.com: https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/09/18/the-amazing-ways-coca-cola-uses-artificial-intelligence-ai-and-big-data-to-drive-success/#4b9ef6dc78d2 adresinden alındı

McMurtrey, M. E., Downey, J. P., Zeltman , S. M., & Friedman, W. H. (2008). Critical Skill Sets of Entry-Level IT Professionals: An Empirical Examination of Perceptions from Field Personel. *Journal of Information Technology Education, 7*, 101-120.

Merhout, J., Havelka, D., & Hick, S. (2009). Soft Skills versus Technical Skills: Finding the Right Balance for an IS Curriculum. *Americs Conference on Information Systems.* San Francisco.

Nichols, M. R. (2018, 01 16). *Smartdatacollective*. 05 01, 2019 tarihinde www.smartdatacollective.com: https://www.smartdatacollective.com/amazon-wants-predictive-analytics-offer-anticipatory-shipping/ adresinden alındı

Peppers, D., & Rogers, M. (1997). *The One to One Future: Building Relationship One Customr At a Time.* Dell Publishing.

Plice, R. K., & Reining , B. A. (2007). Aligning the Information Systems Curriculum with the Needs of Industry and Graduates. *Journal of Computer Information Systems, 48*(1), 22-30.

Ranjan, J., & Bhatnagar, V. (2011). Role of Knowledge Management and Analytical CRM in Business: Data Mining Based Framework. *Learn Organization, 18*(2), 131-148.

Richards, D., Marrone, M., & Vatanasakdakul, S. (2011). What does an Information Systems Graduate need to Know? A focus on Business Analysts and their role in sustainability. *22. Avustruralya Bilişim Sistemleri Konferansı*, Sidney.

Roiger, R. J. (2017). *Data-Mining: A Tutorial-Based Primer.* CRC Press.

Satell, G. (2014, 01 26). *Forbes*. 05 01, 2019 tarihinde www.forbes.com: https://www.forbes.com/sites/gregsatell/2014/01/26/5-things-managers-should-know-about-the-big-data-economy/#750c72ed4def adresinden alındı

Schafer, J. B., Konstan, J. A., & Riedl, J. (2001). E-Commerce recommendation application. *Journal of Data Mining and Knowledge Discovery, 5*(1), 115-152.

Shafique, U., & Qaiser, H. (2014). A Comparative Study of Data Mining Process Models (KDD, CRISP-DM and SEMMA). *International Journal of Innovation and Scientific Research, 12*(1), 217-222.

Shaw, M. J., Subramaniam, C., Tan, G. W., & Welge , M. E. (Decision Support Systems). Knowledge Management. *and Data Mining for Marketing, 31*(1), 210-217.

Shmueli, G., Bruce, P. C., Yahav, I., Patel, N. R., & Lichtendahl, K. C. (2017). *Data Mining for Business Analytic: Concepts,Technique and Applicaitons.* John Wiley & Sons.

Stevens, D., Totaro, M., & Zhu, Z. (2011). Assessing it Critical Skills and Revising the Mis Curriculum. *Journal of Computer Information Systems, 51*(3), 85-95.

Sumner, M., & Yager, S. (2008). An Investigation of Preparedness and Importance of MIS Competencies: Research in Progress. *ACM SIGMIS CPR Conference on Computer Doctoral Consortium and Research*, (s. 97-100). Charlottesville.

Tesch, D. B., Braun, G. F., & Crable, E. A. (2008). An Examination of Employers' Perceptions and Expectations of IS Entry-level Personal and Interpersonal Skills. *Information Systems Educaiton Journal, 6*(1), 1.

Wei, J. T., Lin, S. Y., & Wu, H. H. (2010). A review of the Application of RFM Model. *African Journall of Business Management, 4*(19), 4199-4206.

Wells, J. D., Fuerst, W. L., & Choobineh, J. (1999). Managing Information Technology (IT) One-toOne Customer Interaction. *Informatıon and Management, 35*(1), 53-62.

Wilkerson, J. W. (2012). An Alumni Assessment of MIS Related Job Skill Importance and Skill Gaps. *Journal of Information Systems Education, 23*(1), 85-97.

Woodie, A. (2017, 10 03). *Datanami*. 05 01, 2019 tarihinde www.datanami.com: https://www.datanami.com/2017/10/03/td-bank-made-data-lake-usable/ adresinden alındı

KOLLEKTİF DİN ANLAYIŞINDAN BİREYSEL DİNDARLIĞAGEÇİŞ GÖRÜNÜMLERİ*

BÖLÜM 26

Fatma KENEVİR[1]

* Bu çalışma, (IMASES) Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyum'unda sunulmuş metnin, yeniden değerlendirilmiş, eklemeler yapılmış ve odağı bütünüyle değiştirilmiş halinden oluşmaktadır.Sempozyumdaki tebliğ metnini ikinci yazarı ise değiştirilen bu metne dahil olmadığı ve katkıda bulunmadığı için ismi eklenmemiştir.'

[1] Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

1. Giriş

Toplum ve birey, sosyal bilimler alanında öne çıkan temel dikotomilerden biridir. Çok geniş bir tartışma sahası olan birey kavramı, sıklıkla *bireycilik, bireysellik* kavramları ile anılarak, bireyin toplum karşısındaki önemini, seçim ve özgürlüğünü vurgulayan siyasal bir felsefe olarak tanımlanır (Marshall, 2005: 74). Bireysellik[**]; "özgürlük", "bağımsız düşünebilme", "bağımsız eylem" ve "temel haklar" gibi kavramlar ekseninde bireysel kimliğin, kolektif kimliğe indirgenemeyeceğini ve her bir bireyin topluluk karşısında değerli, biricik ve özel olduğunu savunan fikirleri, öğretileri ve tavırları kapsar. Ekonomi ve siyaset alanlarında liberalizm kavramı ile de anılan bireysellik; çoğulculuk, özgürlük, yaratıcılık, ekonomik gelişme ve temel insan hakları ile ilişkilendirilmektedir. Olumlu ve olumsuz atıflarla anılan bireyselliğin, zararlı veya tahripkâr olarak izah edilen yönleri arasında ise, kişileri başarı odaklı olmaya iterek, onları yarışçı, bencil ve çıkarcı yapması gelir. Bireyselliğin, "egoist" ve "ben-merkezci" gibi karakteristiklerle tanımlanmasının nedeni olarak da daha çok bu özelliklere işaret edilir. Bununla birlikte bireysellikte tek amacın, bireyin sadece kendi çıkarlarını gözeterek yaşaması olduğu ve toplumu dışlayan bir anlayış geliştirdiği şeklindeki yorum da onu eksik ve yanlış anlamaktır (Scott, Ciarrochi ve Deane, 2004; Lukes, 2008; Kivisto, 2011). Bireyselliğin, olumlu ve olumsuz anlamlara sahip yönleri ise birbiriyle yakından ilişkilidir. Örneğin, bireyselliğin olumsuz tarafları arasında gösterilen yalnızlık yönünün, onun olumlu özellikleri arasında sayılan yaratıcılık yönü ile ilişkili (Triandis, 1995; 56) olduğu bilinmektedir.

Bireysellik kavramının zıddı olan ve TDK sözlüğünde "ortaklaşacılık" olarak tanımlanan kolektivizm kavramı ise, ortaklaşa paylaşılan bir kimliği ve karşılıklı aidiyet duygusunu ifade etmekte olup; "bağımlı benlik", "duygusal bağımlılık", "grup normları tarafından düzenlenen davranışlar" ile tanımlanmaktadır. Kolektivist topluluklarda, genel kabul gören normlar ve grup kararları merkeze alınır iken, *grup düşüncesinin iktidar gücü* karşısında kişisel görüş ve fikirlerin önemi yoktur. Bu

[**] TDK tarafından *Bireysellik*; "Birey olma olgusu. Bir kişiyi diğerlerinden ayıran özellikler bütünü, ferdiyet" olarak tanımlanmakta iken; Bireycilik, "Bireylerin yararlarını toplumsal yararlardan daha üstün veya daha önemli sayan öğreti, tutum veya politikaların genel adı, ferdiyetçilik, individüalizm. 2. fel. Bütüne, genele değil de bireye, tek olana üstünlük tanıyan görüş, ferdiyetçilik…" olarak tanımlanmaktadır.

anlamda "grup düşüncesi", herhangi bir bireyin gruptan farklı veya zıt bir görüş belirtmesi halinde; eleştiriye uğrayarak, grup çoğunluğunun fikirlerine uyması yönünde üzerinde baskı oluşturulmasına neden olur. Diğer taraftan kolektivizm, bireye sıcak bir yuva hissi vermesi ve güven ortamı sağlaması açısından olumlu atıflara da sahiptir**.** Neticede hem bireysellik hem de kolektivizm kavramlarının, olumlu ve olumsuz anlamları bir arada barındırdığını söylemek mümkündür. Örneğin bireysellik, toplumsal baskı ve kısıtlamalardan bağımsız olmakla, özgür düşünceyle ilişkili olarak açıklandığında olumlu bir anlama sahip iken, sorumluluk duygusunun yokluğu, bencillik ve yalnızlık potansiyelleri açısından ise problem olarak tanımlanmaktadır (Kivisto, 2008; Scott vd., 2004; Kahveci ve Sever, 2019; Aronson, Wilson ve Akert, 2012: 524).

Birey-toplum tartışmalarında ön plana çıkan en temel mesele, Ünal'ın (2010) belirttiği üzere, *"Toplum mu bireyi, yoksa birey mi toplumu belirlemektedir?"* sorusudur. Yapı-fail tartışmasının da merkezinde yer alan bu soru karşısında, yapısalcı görüş; insanların, doğaları gereği toplum tarafından oluşturulmuş sosyal varlıklar olduğunu ve de onları, birey olarak tanımlamanın anlamsız olduğunu savunur (Walsh, 2012: 25; Ünal, 2010). Bireysellik açısından bakıldığında ise; birey, her zaman için topluma öncel durumdadır. Buna göre, "toplum" bir gerçekliktir; ancak "birey" de bir gerçekliktir ve sadece toplumun bir parçası olmayıp, aynı zamanda toplumu şekillendirendir. Birey, toplumda yer alır, ama orada eriyerek kaybolmaz, özne'dir ve topluma anlam verir. Luckmann'ın da ifade ettiği gibi, nesnelleşmeler, öznel eylemlerin ürünü olmakla birlikte, öznel tecrübenin anlamlı niteliği de toplumsal süreçlerle edinilir. Yani, öznel tecrübenin anlam içeriğini toplumsal süreçler oluşturur ve birey, toplum üzerinden kendini inşa ederek kimliğini inşa eder. Özetle; birey, toplumdan kopuk olarak tek başına bir anlam yaratamaz (Luckmann, 2003: 39-41; Ünal, 2010; Walsh, 2012: 25).

Ferdinand Tönnies, meşhur eseri *Gemeinschaft und Gesellschaft (Cemaat ve Cemiyet)* adlı kitabında, cemaat (topluluk) ve cemiyet (toplum) ayrımını yapar iken, bunun kişilerarası ilişkilere yansıması üzerinde de durur. Kan cemaati, yer cemaati, fikir cemaati şeklinde cemaat tiplerini sınıflayan Tönnies, genel cemaat

başlığı altında, cemaatlerin mevcut üyelerine *biz şuuru'*nu vermesine özellikle vurgu yapar (Tönnies, 2019). Buna göre *`topluluk`*u oluşturan insanlar *"kişi"*, *`toplum`*u oluşturanlar da *"birey"*dir. Cemaatte, kişiler arası ilişkiler önemlidir ve kişiler, toplumsal konumları ve topluluk içindeki aidiyetleriyle kendilerini tanımlarlar. Geleneksel yapıdan modern yapıya geçişle birlikte de bireyler için topluluğa bağlılık anlamını kaybeder ve "özerklik", "özgürlük", "hür irade" gibi konseptler önem kazanır (Kivisto, 2008; Ünal, 2011; Gezgin, 1988).

Modern bir olgu olan *bireysellik* üzerine tartışmalar ise, Robert N. Bellah vd.'nin *Habits of the Heart: Implications for Religion* (1986) adlı kitabında, Amerikan bireyciliğini eleştirmesiyle başlar. Bireyciliğin aşırı boyutlara ulaşmasıyla ahlaki birliğin, düzen ve bütünlüğün yok olmaya başladığı şeklindeki iddialarla bireyci kültür tartışmaları alevlenmiştir (Marshall, 2005; Bellah, Madsen, Sullivan, Swidler ve Tipton, 1986). Nitekim, gelişmiş toplumlarda kendine daha rahat yer bulan bireysel kültür; bireylere, kendilerini yakınlarından dahi göreceli olarak farklı düşünmelerini, kendi hedeflerini, motivasyonlarını ve kişiliklerini geliştirmeleri gerekliliğini bir norm olarak sunmakta, bağımsız benlik algılarını geliştirmeye onları teşvik etmektedir. Buna karşılık kolektivist kültürlerde, kişiler, kendilerini yakınlarıyla bağlantılı görmekte ve iyi ilişkilere öncelik vererek, birbirine bağlı şekilde kendilerini geliştirmeye teşvik edilmektedirler (Markus & Kitayama, 1991; Triandis, 1995; Cohen, Shengtao Wu ve Miller, 2016: 1238). Markus ve Kitayama (1991) kolektivist ve bireyselci kültürleri örnek verirken Amerika ve Japonya örneğine başvurur. Buna göre, çocuklarını akşam yemeğini yemeye teşvik eden Amerikalı ebeveynlerin, *"Etiyopya'daki aç çocukları düşün ve onlardan farklı olduğun için ne kadar şanslı olduğunu hatırla"* ifadesini kullanabilecekken, Japon ebeveynlerin ise *"Sizin için bu pirinci üreten, çok çalışan çiftçiyi düşünün; siz yemek yemezseniz, kendilerini kötü hissedeceklerdir, çünkü çabaları boşa gidecektir"* (H. Yamada, 16 Şubat 1989) ifadelerini kullanmasını daha olası görür. Diğer örnekleri de verimliliğini artırmak isteyen küçük bir

Teksas şirketinin çalışanlarına, aynaya bakmalarını ve her gün işe gelmeden önce 100 defa "ben güzelim" demelerini önermesidir. Buna karşılık aynı tarihlerde New Jersey'de yeni açılan bir Japon süpermarketi ise çalışanlarına, el ele tutuşup birbirlerine "o" veya 'diğeri'nin ne kadar güzel olduğunu söyleyerek işe başlaması talimatını vermiştir ('9, Japon Süpermarketi, 1989). Onlara göre bu tür anekdotlar, Japonya ve Amerika'daki insanların, kendileri, başkaları ve birbirlerine bağımlılıkları hakkında farklı yorumlara sahip olabileceğini göstermektedir. Amerikan örnekleri, bireylerin kendi problemleriyle kendilerinin baş etmesine, diğerinden farkıyla takdir kazanmasına ve kendini ifade etmenin önemine vurgu yapmakta iken, Japonlar'ın başkaları ile ortaklığa, onlarla uyumlu yaşamaya ve karşılıklı bağımlılığın önemine vurgu yaptığı görülmektedir (Markus ve Kitayama, 1991: 224). Bununla birlikte gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus, bu örneklerin kıyaslandığı 1989 yılından günümüze 40 yılın geçmiş olduğudur. Artık Japonya'da da kaçınılmaz olarak, modernleşme ile gelen bireysellik kültürünün etkisinin -en azından kentsel yasam için- tüm gücüyle kendini gösterdiği söylenebilir.

Kolektivizm karşısında konumlanmış olan bireysellik, modern hayatın ayırt edici bir ögesi görünümündedir. Nitekim toplumun değil, bireyin seçimiyle düzenlenen davranışlar, ben-merkezcilik, duygusal bağımsızlık gibi olgular modernleşen ve modernleşmeye devam eden toplumlarda kaçınılmaz unsurlardır. Topluluk içinde, o toplumsal yapıya mensubiyetiyle kendini tanımlayan birey, toplumun değişimiyle birlikte kendisi de bu toplumsal değişimden etkilenmektedir. Modernleşmenin bir getirisi olarak bireyselleşme toplumu etkilediği oranda, toplumu oluşturan bireyi de etkilemektedir. Denetim ve baskının güçlü ve etkili olduğu geleneksel toplumdan, özgürlük teması üzerine kurulan modern topluma geçişle birlikte bireyselleşmede de artış gözlemlenmekte olup, karar verici bireyin kendisi olmaktadır (Ünal, 2010: 11). Kısıtlayıcı kurum ve gelenekler karşısında, daha fazla seçim ve özgürlük arayışında olan modern birey, bu durumda Rosenberg'in 'sıcak daire' olarak kavramsallaştırdığı alandan çıkmak durumunda kalmaktadır. Cemaat olarak da adlandırılan bu sıcak dairenin atmosferi; sıcak, güvenli, keyifli ve rahat'tır. Kafa karıştırmaz, şaşırtmaz ve yabancılık yoktur. Özellikle

modern toplumu tanımlayan karakteristikler olan rekabet, belirsizlik, güvensizlik ortamı ve yalnızlığın olduğu dışarıya kıyasla da güven verir. Bauman'ın da vurguladığı gibi güvenlik ile özgürlük arasındaki bu seçimde, hangi taraf seçilirse seçilsin bir miktar kaybedilecek ve bir miktar kazanılacaktır (Bauman, 2016: 7-11). Başka bir ifadeyle hangisi seçilirse seçilsin, her iki taraf için de ödenecek bedeller vardır.

2. Bireysel Dindarlık ve Tarihi

Bireyselliğin toplumun her kurumunda etkili olduğu üzere din kurumu üzerinde de tesirinin olacağı ve modern toplumda dinin, bireysel bir değer olarak görüldüğü iddiası bireysel dindarlık tartışmalarının başlangıç noktasıdır. *Dinsel bireycilik* kavramı, tanrı-kul ilişkisinde kilise örgütlenmesine gerek olmadığını savunan Protestan öğretiye atfen *'Protestan bireyciliği'*ne dayalı bir duruşu ifade etmek amacıyla ilk olarak kullanılmaktaydı (Marshall, 2004: 74). Bu anlamda *bireysel dindarlığın* kökenlerine inildiğinde, ilk olarak Reformasyon ve Aydınlanma dönemi karşımıza çıkmaktadır. Martin Luther ve onun Katolik kilisesine yönelik eleştirileriyle ortaya çıkan reform hareketi toplumsal hayatın hemen her alanında değişikliklere neden olmuş, bireyin öne çıktığı "bireysellik" anlayışı da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Batı tarihinde dinsel bireyselleşmenin veya bireysel dindarlığın tarihi, Reformasyon ve Aydınlanma dönemi ile başlatılmakta olup bireyselliğin, modernitenin getirdiği toplumsal bir fenomen olduğu ileri sürülür. Nitekim Protestan bireyselliğinde kişi, Tanrı'nın huzurunda tek başına durur. Ferdî kurtuluşa erip eremeyeceği belirsizdir; ayrıca hangi ahlaki değeri seçeceği konusunda da hürdür. Bununla birlikte, bireysel dindarlığın, aslında dinin ortaya çıktığı ilk zamandan beri var olduğu iddia edilmektedir. Öyle ki Kilisenin, kendisini ön plana çıkarmasıyla birlikte, bireysel dindarlığın üstü örtülmüştür. Reformasyon ile de üstü örtülü olan bireysel dindarlığın üzerindeki örtü atılarak, yeniden canlanması sağlanmıştır. Bireysel dindarlık, tarihin hemen her döneminde farklı şekillerde de olsa var olmuş olan ve yine modernite olmasa bile varlığını sürdürecek olan bir fenomendir. Dinsel bireysellik bu anlamda modernite ile ortaya çıkmamış sadece modernite aracılığıyla yeniden meşrulaştırılmıştır. Hristiyanlık açısından ele alındığında ise bu durum, din anlayışında "bozulma" değil, değişen dünyaya adapte olabilmesi için bir nevi "ihya" olarak yorumlanmıştır (Valade, 2011; Ünal, 2010; Çiğdem, 1999; Lukes, 2008;).

Modernleşme ile ortaya çıkan bir kavram olarak anılan bireysellik, toplum hayatında bireylerin din ile aralarına mesafe alması anlamına gelirken iken, 'bireysel dindarlık' nasıl ortaya çıkabilmektedir? sorusu ise bireysel dindarlık ile ilgili bir diğer önemli tartışma konusudur. Ünal'ın belirttiği üzere, bireysel dindarlıkta, din ve bireyin benliği olmak üzere iki ölçüt vardır. Yani kişi bireyselliğine zarar vermeden dine başvurur. Bu durumda kişi, bireyselliğine zarar vermeden din ile arasında bir bağ kurmaktadır. O, Tanrı ile arasındaki aracı kurumu kaldırarak bir seçim yapmakta ve kendi sorumluluğunu üstlenerek, bireyselliğini korumuş olmaktadır. Onun kurtuluşu için Tanrısı dışında kimseye ihtiyacı yoktur, Tanrı huzurunda yalnızdır ve sadece ona karşı sorumludur. Nitekim bireyin ahlaki bakımdan sorumlu olabilmesi için de özgür irade hakkına sahip olması gerekmektedir (Ünal, 2010: 15; Ünal, 2011).

Bellah vd. (1986) çalışmalarında, faydacı ve dışavurumsal (expressive) bireysellikler olduğu gibi dinsel (biblical) ve sivil bireysellikler de olduğunu belirtirler. İncil'e dayanan dini bireyselliğe göre, birey doğrudan Tanrı'ya bağlıdır, onunla ilişki kurar; faydacı bireysellik de birey için faydayı maksimize eden değişimleri vurgular. Dışavurumsal bireysellikte ise eğlenme üzerinde durulur buna göre önemli olan tek gerçeklik bireyin kendisidir. Bireysel dindarlığın birçok farklı tanımı vardır. Lukes, bireysel dindarlığı; bireylerin Tanrı ile ilişkilerinde yol gösteren aracılar olmaksızın, kendi ruhsal yazgılarının sorumluluğunu üstlenerek ve yine kendi bildikleri yolda ve tarzda ilişki kurması olarak açıklamaktadır. Başka bir deyişle, kişilerin herhangi bir dış otoriteye boyun eğmeden, Tanrısıyla doğrudan ilişki kurma hakkına sahip olmasıdır. Bireysel dindarlık, dinî meselelerde özgürce düşünme ve tartışma hakkının her bireyde bulunduğunu, bireyin dilediği dini öğretiye ya da topluluğa katılabileceğini de savunur (Lukes, 1995: 101; Ünal, 2010: 18; Bellah vd., 1986: 142; Spickard, 2019).

Bellah vd. (1986) bireylerin bireysel dindarlığı tercih etmesinde dini kurumlara yönelik eleştirilerinin ve hissedilen güvensizliğin etkili olduğunu belirtir. Buna göre kiliseye gidenlerin kilisede dinledikleri ve öğrendiklerini yaşantılarına tam anlamıyla uygulayamamaları, kişileri bir nevi ikiyüzlülüğe sevk etmektedir. Kişilerin kendi yapıp etmelerinden sorumlu olacağı bir sistemde, Tanrıyla aracısız kişisel irtibat daha önemlidir. Bireysel dindarlığa sahip kişi, herhangi bir davranışta bulunacağı zaman, kendisini topluluk için değil, sadece Tanrı'sına karşı sorumlu hissederek eyleminde bulunacaktır. Onların çalışmalarında yer

alan Kaliforniyalı genç bir hemşire olan Sheila Larson'un inancını anlatmak için kullandığı -kendi isminden türettiği bireysel dini- ***Sheilaism*** da bireysel dindarlığın başka bir portresidir. O, inancını, "Sahip olduğum küçük ses" olarak tanımlar ve kendi dini geleneklerini, mevcut kültür ve dindeki bazı unsurları özgürce seçerek ve bazılarını da inkâr ederek, kendi bireysel dinini oluşturur (Bellah vd., 1986: 221; Ünal, 2010: 9; Furseth & Repstad, 2011). ***Sheilaism*** örneği, dinsel bireysellik ile keyfilik arasındaki ilişkiyi açık bırakır görünse de bireysel dindarlığı keyfilikten ziyade insan hürriyetine verilen önem olarak da yorumlamak mümkündür.

3. Bireysel Dindarlık ve Kültür

Din ve kültür arasında çift yönlü bir ilişki söz konusudur. Kültür, dini inanç ve ibadetleri farklı şekillerde etkilerken, kültür de din tarafından belirli şekil ve ölçülerde etkilenmektedir. Özellikle din, toplumun hâkim kültür kalıplarından etkilenirken, teolojisiyle de kültürü şekillendirmektedir (Okumuş, 2005: 181). Din ve kültür aynı şeyler olmasa bile, dinleri birer kültür olarak ele almak mümkündür. Bununla birlikte dinler, ulusların kültürel gelişimlerini etkiler (Cohen & Hill, 2007; Cohen vd., 2016). Bireysel dindarlıkta da unutulmaması gereken hususlardan biri, bireylerin sadece kendi dünya görüşleri ile kendi kendilerine dindarlıklarını oluşturmadıklarıdır. Sosyal etkileşim ve sosyal tecrübeler ile bireysel dindarlık inşa edilmektedir. Bireysel dindarlığın gereksinimi olan tercih özgürlüğü ve kendini gerçekleştirme arayışı/kabiliyeti buna imkân sağlayan kültürlerde, sosyal olarak öğrenilir (Furseth & Repstad, 2011).

Bireyselci ve kolektivist kültürler ayrımından sonra akla gelen ilk soru bazı dinlerin diğerlerinden daha kolektivist mi, yoksa daha bireyselci mi olduğudur. Din kültür etkileşimi bağlamında, bireysel kültürlerin bireysel din anlayışını getireceği varsayımına rağmen bireysel kültürün hâkim olduğu ülkelerde bazı dinlerin diğerlerinden daha kolektif olduğu da bir gerçektir. Bu durum, kültürden çok dini içeriğin, bireysel dindarlığa imkân sağlayıp sağlamadığı tartışmasına yol açar. Cohen & Hill (2007), ABD'de, Yahudiler ve Katoliklerin yanı sıra bazı dini grupların, dinin kolektivist örneklerine; Protestanlar ve belki bazı diğer dini grupların da bireysel dindarlık örneklerine dâhil olma olasılığının yüksek olduğunu, çalışmalarında teorik olarak ortaya koymuşlardır. Buna göre bireysel dindarlık, bireyci ve kolektif dinlerde farklılık göstermekte olup, bu

farklılıklar ise daha çok *dindarlık*, *ahlaki yargı*, *kişinin hayati deneyimleri* ve *anlam yüklemeleri (attributions)* üzerinden kendini göstermektedir (Cohen vd., 2016: 1238; Cohen & Hill, 2007; Cohen, Hall, Koenig ve Meador, 2005)

3.1.Dindarlık: Batılı Kolektivist dindarlıkta, gelenek ve toplum temelli dinsel uygulamalara odaklanılırken, Batılı bireysel dindarlıkta, dinin kişisel bir mesele olduğu esas alınmaktadır. Buna göre bireysel bir Batı dinselliğinde, sosyal etkileşim uğruna dini uygulamalar, birey ile Tanrı arasında meydana gelen çok daha anlamlı ve manalı kişisel deneyimleri ucuzlaştırmaktadır. Dolayısıyla, Protestanlar için daha kişisel ve bireysel bir dindarlıktan bahsedilebilecek iken, Katolikler ve Yahudiler için daha topluluk temelli olan geleneğe ve pratiğe dayalı bir dindarlık söz konusu olmaktadır (Cohen vd., 2016:1238; Cohen vd., 2005).

3.2.Ahlaki yargı: Protestanlar için ahlaki bakımdan zihinden gecen düşünce, eylemler kadar önemli iken, Yahudilikte daha kolektif bir ahlak anlayışından söz edilebilir. Yani, bireylerin ne düşündükleri ve hissettiklerinden çok eylemleri yani ne yaptıkları önemlidir. Teorik olarak bunun anlamı, eylemlere daha çok önem veren Yahudilere kıyasla, Protestanların ahlaksız eylemler kadar düşünceler konusunda da titiz ve dikkatli olacağıdır (Cohen vd., 2016:1239; Cohen vd., 2005; Cohen & Hill, 2007). Bireysel dindarlık ve ahlak arasında sıkı bir bağ vardır. Bireyselliğin dayandığı en temel esas, bireyin yaptıklarının bilincinde olup, seçimlerini özgürce yapması ve bu özgür seçimleri sonucunda gerçekleşen eylemlerinden de sorumlu olmasıdır. Dolayısıyla bireysel dindarlıkta; farkındalık, özgürlük, seçim yapabilme ve sorumluluk kavramları öne çıkmaktadır (Ünal, 2010:6). Bireyin hangi ahlaki değerleri seçeceği konusunda özgür olması, vicdani gelişim tartışmalarını da gündeme getirmektedir (Yıldız, 2018).

3.3.Tecrübe: Bireyler, Tanrı'yla kişisel bağlantılarında ani ve son derece duygusal ve kişisel bir deneyim yaşadıklarında, kendilerinin ya da yakınlarının ölüm ile yüz yüze geldiği bu deneyimler sonrasında genellikle yaşamlarına olan bakışlarını değiştirirler (Yalom, 2009). Bireylerin yaşamlarını değiştiren tecrübe ve deneyimlere yönelik Tanrı ile ilişkilerinde Protestanlar daha bireysel iken, Katoliklerin ve Yahudilerin ilgili deneyimlerinin daha kolektivist olduğu varsayılır. Bu anlamda Yahudiler için din, genellikle bir topluluğa gömülü olup, dini

geleneğin sürdürülmesinde toplumsal bağları kolektif olarak deneyimleme önemlidir. Katoliklerin ise kişisel önemli tecrübeler açısından hem bireysel hem de kolektivist dindarlık özelliklerine sahip olduğu kabul edilir. Başka bir ifadeyle hayati tecrübeler açısından Protestanların yanı sıra Katolikler de bu anları kişisel, duygusal ve Tanrı merkezli yaşamakta iken, Yahudiler daha çok sosyal dini deneyimler yaşamaktadır (Cohen vd., 2016: 1239; Cohen vd., 2005).

3.4.Atfetme/Yükleme: Yükleme veya atfetme, bir kişinin belirli bir etkinlik veya eylem sırasında neden böyle davrandığını açıklamasıdır. Kültürün yüklemeler üzerindeki etkilerinin yanı sıra dinlerin de yüklemeleri nasıl etkileyeceği, bireysel dindarlığa ya da kolektivist dindarlığa bağlı olarak değişebilmektedir. Yüklemeler ise kişisel bağlam (içsel yükleme: ilgili durumun, kişilerin karakteristikleri ve eğilimlerinden dolayı gerçekleştiği) veya sosyal bağlam (dışsal yükleme: ilgili durumun kişinin kendisi ile değil, sosyal bağlam veya dışsal etkiler nedeniyle gerçekleştiği) olmak üzere iki şekilde sınıflandırılır. Nitekim, Protestanların Katoliklere kıyasla daha yüksek içsel yüklemelere sahip olduğunu gösteren ampirik çalışmalar da mevcuttur (Cohen vd., 2016; Cohen, vd., 2005).

4. Bireysel Dindarlık ve Kolektif Dindarlık

Dindarlığı, içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayıran Allport (1968) bu farkı, "Dış beklentiye yönelik dindarlar; dini kullanır, içsel dindarlar; dini· yaşar" şeklinde özetler. Ona göre, içsel dindarlık, bireyin yaşamsal amacını ve ana güdülerini dinde bulmasıdır. Dışsal dindarlık ise bireyin, dış beklentilerle ilişkili olarak dinini yaşaması olup, bir fayda aracı olarak dinini kullanmasıdır. Yani dışsal dindarlıkta din; sosyal bağ, güvenlik, teselli sağlama, ilgi ve statü elde etme aracı olarak kullanabilmektedirler (Allport, 1968; Allport, 2004; Kayıklık, 2002; Kayıklık, 2003:134). Dindarlığı net sınırlarla içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayıran Allport, bu dar sınıflamanın aksine dinin köklerinin çok fazla olduğunu belirterek, her bireyin öznel dini tutumunun bir diğerine benzemeyeceğini de ifade eder. Buna göre, kişilerin dini bağlılıklarına ilişkin kaynaklar çok çeşitli olduğundan, rasyonel yorumları da bir o kadar sonsuz olup, dini duygunun tek bir biçimini ortaya koyma açısından imkânsızlık ortaya çıkmaktadır (Kayıklık, 2003; Allport, 2004; Batson, Schoenrade ve Ventis, 2017: 10-11). Benzer şekilde Dunlap (1946) da *Religion and Its Function in Human Life* adlı kitabında herhangi bir dinin, o dinin

mensupları tarafından tecrübe edilen ortak bir duygusu ve hissi olmadığını, mevcut dinlerin hemen hepsinde inananların farklı duygu ve hisleri yaşadığını belirtir. Öyle ki, deneyimlenen her duygu ya da his kendisine has şartlar altında oluşmakta ve yaşanmaktadır (Dunlap, 1946; Allport, 2004: 25). Bu anlamda hiçbir kolektif din, bireyin din algısını tam anlamıyla belirleyemez. Bireyin olduğu her yerde, dinsel bireysellik söz konusu olup, sadece farklı seslerin ortaklaşa tek bir ses tarafından susturulması söz konusu olmaktadır.

Bireysel dindarlık, kişilerin inançlarında din adamı yerine kendilerini merkeze koyarak, kendi kendilerinin din adamı olmaları esasına dayanır. Bu çerçevede her bir dinsel bireycinin dini görüşü bir diğerinkinden farklıdır, kendine özgüdür. Dini tecrübe, kendine özgülüğü, karmaşıklığı ve çeşitliliği ile bir diğerinden ayrılır. Buna karşılık, kolektif dindarlıkta, tek tip bir din anlayışına sahip bireyler makbuldür. Kurumlar aracılığı ile belli dinsel şekilleri ve yorumları dayatan bir anlayış hâkimdir. Bu nedenle kurumsal din tarafından belirlenmiş normlara tam bir uyum beklenir. Burada, bireysel dindarlığı, kolektif dindarlıktan ayıran en önemli hususlardan biri de bireyler, yaşamlarının merkezine kendi inançlarını yerleştirmiş olsalar bile, sahip oldukları bu görüş ve inançları başkalarına empoze etme ve yaygınlaştırma gibi bir amaca sahip değillerdir (Wuthnow, 1991; Ünal, 2010: 13: Batson vd., 2017: 4-7).

Bellah vd. radikal bireysel dindarlık örneği olarak da Cassie Cromwell'in anlatımlarına yer verirler. Kendini panteist olarak tanımlayan ve yeryüzünün kutsallığına inanan Cassie bir nevi Hristiyanlığın eleştirisini yapmaktadır (Bellah vd., 1986: 234). Bu anlamda bireysel dindarlık, dini inançlardan ziyade ikiyüzlü görülen dinsel kurumları veya kurumsal dini eleştiriye dayanmaktadır. Bireysel dindarlıkta ise, ikiyüzlülüğün zıddı olarak görülen, Tanrıyla doğrudan bir irtibat halinde olma, sorgulayıcılık, özgürlük ve seçim süzgecinden geçirilerek içselleştirilmiş bir dindarlık söz konusudur. Bellah vd. (1986)'nin bu çalışmasından hareketle gençlerde son zamanlarda arttığı söylenen deizmi de dinsel bireyselliğin bir görünümü olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Burada birey, yine sosyalleştiği dini inancın en temel unsurlarını taşımakla birlikte, duygularına, mantığına veya çıkarlarına uymadığını düşündüğü ya da yeniden yorumlama ihtiyacı hissettiği öğretilerde ve emirlerde kendi inancını yeniden inşa etmektedir.

5. Bireysel Dindarlığın Görünümleri

Bireylerin, kendi kendilerinin din adamları olması şeklinde de ifade edilen bireysel dindarlığın, farklı tezahürleri söz konusudur. Kişinin inancı ile arasındaki aracıları kaldırması bireysel dindarlığın esasını oluşturur iken, İslam dini içerisinde bireysel dindarlık, akılcı ve mistik olmak üzere iki farklı görünüme sahiptir denilebilir.

5.1. *Mistik-Bireysel Din Anlayışı*

Bireysel dindarlığın önemli görünümlerinden biri onun mistik boyutudur. Bu boyutu *dini murakabe* olarak isimlendiren Ünal'a göre, bireyin, dini "keyfine göre" yorumlaması değil, daha çok bireyin, kendisini Tanrı'nın önünde hissederek, kendine yönelik bir öz-denetim ve muhasebe geliştirme hali söz konusudur (Ünal, 2010:9). Tanrı ile birey arasında aracısız ve derin bir bağın olduğu bireysel dindarlığın bu boyutuna, duygusallık, maneviyat ve mistik tecrübeler hakimdir. Sezgisel olarak da adlandırılabilecek bu boyutta, bilişsel ve duygusal ihtiyaçlarla birlikte içten ve derin bir bağlılık söz konusudur. Burada da bireysel dindarlığın en temel unsuru "tercih" ve "seçim özgürlüğü" esas olup, gelenek veya dine dair normlar sorgusuz şekilde kabul edilmemektedir. Birey kendi aklına ve tercihlerine göre seçim yaparak, kendi dinsel görüşünü oluşturmakta onu bir nevi sezgileriyle yeniden inşa etmektedir. Bireysel dindarlık, bir cemaate bağlı olmamayı ifade etmekte iken, bazen '*mistik bireysel dindarlık',* tasavvufi cemaat oluşumlarını da beraberinde getirebilmektedir. Bu durum da bireyin kendi tercihi ile olduğundan, taklidi bağlanma olmayıp, bireysel dindarlık olarak yorumlanabilmektedir. Ancak Ünal'ın belirttiği gibi, cevaplaması zor olan temel soru şudur ki: "Kişiler, cemaat içinde iken bireysel tercihlerini ne kadar gerçekleştirilebilir?" (Ünal, 2010: 12). Özetle, bireysellik ve dini cemaat birbirine zıt görünse de kişi kendi tercih ve sorgulama aşaması neticesinde de bir gruba veya cemaate katılabilir. Birey kendi sorgulama ve seçimi ile herhangi bir dini gruba girerek dini aidiyet geliştirdiğinde ise sosyal öğrenme sureci ya da taklidi öğrenme olmadığından yine onun bireysel dindarlık tercihi ile bu durum adlandırılabilecektir.

5.2. *Akılcı-Bireysel Dindarlık*

Mistik-Bireysel din anlayışından farklı olan ve kimi zaman ona karşıt da olabilen akılcı-bireysel dindarlık; İslam dini içerisinde, iki şekilde

karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: a. *Kurumsal din içinde akılcı-bireysel dindarlık* ve b. *Kurumsal din dışında akılcı-bireysel dindarlık'*tır.

Kurumsal din içinde yer alan akılcı-bireysel dindarlıkta, kurumsal dinin sunduğu kaynaklara atıf yaparak akılcı bir dinsel bireyselliği savunma söz konusudur. Örneğin İslam dini içinden Kaf (50)/16: "Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız" ayeti ile bireysel dindarlığın özünü oluşturan her daim, Allah'ın huzurunda olma hali vurgulanmaktadır. Ayrıca İslam'da birincil kaynak ve ikincil kaynak ayrımı olup, birincil kaynaklar olarak Kuran ve Sünnete, ikincil kaynaklar olarak da birincil kaynakların yorumunu yapan içtihatçılara referans yapılır. İşte burada da ikinci kaynaklar – birincil kaynaklar hakkında yorum yapan aracı kurumlar- Kuran'ın temel ilkeleri ve akıl ile çeliştiği noktalarda devre dışı kalabilmektedir. Esas olan, temel değerler/akıl ile dinin birbiriyle uyumlu olmasıdır. Bir başka deyişle dinin, akıl dışı olarak değerlendirilen yorumları aradan çıkarılmaktadır. Kişi akla uygun bulduğu birincil kaynakları benimser ve aralarında herhangi bir çatışma söz konusu olduğunda da yeniden yorumlar. Meşhur İslam düşünürü Maturidi'nin bu hususla ilgili görüşleri önemlidir. Ona göre insan aklı; Tanrı'yı, iyiyi, kötüyü, helali, haramı ve hatta teorik olarak ibadetin gerekliliğini dahi bulabilir (Alper, 2013). Bu anlamda Maturidi'yi akılcı bireysel dindarlığın teorik öncüsü olarak tanımlamak mümkündür.

İkinci tür akılcı bireysel dindarlıkta ise, akla uymadığı durumlarda kurumsal dinin birincil kaynakları da devre dışında bırakılmaktadır. Deizm ile de karıştırılan bu tipte, kişiler kurumsal dine yönelik çeşitli eleştirilerinden ötürü akıl dışı kabul ettikleri aracı kurumları aradan çıkarmaktadır. Bununla birlikte dinin birincil kaynakları olan kutsal kitaplar içinde kendilerine uygun buldukları öğretileri kabul etmeye de devam ederler. Ayrıca inandıkları Tanrı da, yine akıl dışı olarak yorumladıkları kurumsal dinin aynı Tanrısıdır. Burada kurumsal dinin birincil kaynakları içinde seçimini belirleyen şeyin ise, keyfilik mi, dini normların akıl ile uygunluğu mu meselesı belirsizdir. Bu tipin, deizmden ayrılan yönü ise vahyin tamamen reddedilmemesi, bunun yerine akıl ve mantık ile ilişkisine bağlı olarak geçerliliğine karar verilmesidir. Buna da en güzel örnek İbn Sina ve İbn Tufeyl'in Hayy b. Yakzan adlı felsefi eserlerinde geçen kurumsal dinden ve peygamberden habersiz yalnız başına küçüklüğünden beri bir adada yaşayan kişinin bireysel tecrübesidir. Buna göre bir birey aklını kullanarak, tabiatın öğreticiliği

içerisinde kurumsal dinin öğretilerinin hakikatlerine vakıf olabilmektedir (İbn Sina/ İbn Tufeyl, 1997).

Hristiyanlık içinde bireysel dindarlık, kilise-toplum ve kilise-akıl ilişkisinin tarihi seyrinden bağımsız düşünülemez. Bu anlamda Protestan bireyselliği, kilise tarafından üstü örtülen bireysel kurtuluşu ortaya çıkarken, İslam düşüncesinde, baştan itibaren hem kurumsal hem de bireysel dindarlık anlayışlarının var olduğu söylenebilir. Her ne kadar bireysel dindarlık toplumsal tabana çok fazla yayılamamış gözükse de bu tarz görüşlere; teoloji, tasavvuf ve felsefe alanında rastlanmaktadır. Tarihsel süreçte Sufilerin katı kurumsal dini yapıya karşı reaksiyon göstererek bireysel dindarlık görünümlerini ortaya çıkardığı da söylenebilir. Çağımızda ise gençlerin katı ve aklı zorlama olarak değerlendirdikleri kurumsal dindarlığa tepki olarak bireysel dindarlıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

Sekülerlik tartışmaları içinde temel argüman, dinin görünürlüğündeki azalmadır. Kökleri 18. yüzyıl aydınlanmasına dek uzanan bu görüşte; din, gelişim için engel görülmüş ve rasyonel modern toplumda yerinin olmayacağı varsayılmıştır. Ancak din, farklı ve bilinmeyen biçimlerde de olsa çok fazla gündeme oturmuş ve modern toplumun da bir parçası olarak varlığını korumuştur (Hamilton, 2010: 456). Benzer düşüncelere sahip Luckmann da sekülerleşme tezine itiraz etmiş, dinin çöktüğünü kabul etmekle birlikte, burada asıl çöken şeyin kiliseye üyelik ve aidiyet gibi görünümlere sahip olan kurumsal din olduğunu ve artık bireysel dinin yükselişte olduğunu ifade etmiştir (Luckman, 2003).

Geleneksel toplumlarda var olan kurumlar ve dini cemaatler bireysel özgürlükleri kısıtlamakta ve bireyin düşüncesini ve kararlarını şekillendirmede oldukça etkili olmaktadır. Denetimin ve baskının zayıfladığı modern toplumlarda ise kurumsal denetimden uzaklaşmakla her bir birey karar alıcı konumuna gelmektedir. Bunun din sahasına yansımasıyla birlikte bireyler kutsal kaynakları yorumlamada veya inançlarını ifade etmede de “Ben böyle düşünüyorum’ veya “Benim fikrime göre...” ifadelerini daha çok kullanmaya başlamışlardır. Nitekim bireysel dindarlığın özünde de kutsala dair anlamlarda kişinin kendi yorum ve seçimlerini merkeze alması esası vardır. Türkiye örneğinde de dindarlığın arttığı iddia edenlerin aksine Ertit’in de belirttiği üzere sekülerleşme süreci kendini hissettirmektedir (Wuthor, 1991: Ünal, 2010: 13; Kirman, 2005; Ertit, 2019). Bu anlamda Sekülerleşme süreci ile yol

alan bireysel dindarlık görünümlerinde de bir artış -özellikle gençler arasında- kendini göstermektedir demek mümkündür.

6. SONUÇ

Günümüzdeki en temel tartışma alanlarından biri, modernleşme ve sekülerleşme kuramları bağlamında, dinin hayatımızda ne ölçüde yer aldığı veya hayatımızdan ne ölçüde çıktığıdır. Konu ile ilgili hem araştırma şirketleri tarafından yapılan anketler hem de akademik tezler ve çalışmalar yapılsa da mevcut durum hakkında net bir çıkarım yapmak zordur. Bununla birlikte tartışmalarda, iki zıt iddia dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki dindarların görünürlüğünün toplumun her alanında arttığına yönelik iddia olup Türkiye'nin artarak dindarlaştığını savunur. Diğeri ise bu iddianın aksine Türkiye'nin hızlı bir şekilde sekülerleştiği hatta bu sekülerleşmenin de en çok -öncesinde kendi içine kapanmış olan- muhafazakâr kesimde kendini gösterdiğine yönelik savdır. Buna ek olarak da gençler arasında deizmin ve ateizmin arttığına yönelik araştırma raporları (KONDA, 2018) mevcuttur. Son dönemlerde, özellikle gençler arasında, siyasi gündemlerden bağımsız olman bir şekilde kurumsal dinin, din adamlarının ve cemaatlerin din anlayışlarına yönelik ciddi eleştiriler mevcuttur. Şimdiye kadar var olagelen geleneksel formlarda sunulan dini yaşantıyı kabul etmeyen, itirazı olan ve bu formu eleştirenler arasında din ile arasına mesafe koyanlar olduğu kadar dinle bağını koparmayarak kendi yorumuyla kendi bireysel dindarlığını oluşturanlar da mevcuttur. Kişilerin dini benzer şekilde yaşamaları ve algılamaları imkânsızdır. Her ne kadar dini kurumlar ve cemaatler bu farklılıkları örtmüş ve tek bir seste birleştirmiş olsa da farklı sesler hep var ola gelmiştir ve var olmaya da devam edecektir.

Teknoloji ve yeni medya aracılığı ile yeni iletişim ortamlarının doğduğu ve doğmaya devam ettiği, sınırların bulanıklaştığı, çoğulculuğun ve katılımcılığın yaşandığı, değer yargılarının farklılaştığı günümüz dünyasında bireyler üzerinde eskisi gibi tahakküm/hakimiyet kurmak zorlaşmaktadır. Bireyler, artık kendilerine sunulan seçenekler içinde gerçekleştirdikleri sorgulamalar veya anlam arayışları sonucunda tercihlerini yapmakta ve karar vermektedirler. Bireyin din anlayışı da bu süreçten etkilenmiş olup, bireyin sosyalleşme seyri içinde öğrendiği dini sorgulaması kolaylaşmakta, otoriteye dayalı baskılar ve dini buyruklarla arasına mesafe koyabilmektedir. Bu uzantı, bireyin din ile arasına mesafe koyması şeklinde olabileceği gibi, bireysel dindarlığın farklı görünümleri

altında sayabileceğimiz deizm ya da yeni spritüal akımlara dahil olma vs. şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Birey, samimi bulmadığı dini uygulamalar ile içinde veya yakın hissetmediği kurumsal dini anlayış karşısında, kendi bireysel dindarlığını inşa etmekte ve bu din anlayışına uygun yaşamayı tercih etmektedir. Bu süreci, dinin gençlerin hayatından tamamen çıkması olarak değil de din algıların farklılaşması, bireyselleşmesi ve yeniden inşa edilmesi olarak yorumlamak mümkündür.

Bireysel dindarlık, kurumsal dinin istediği ve belirlediği tarzda değil, bireyin kendi akli mantığı ve duyguları çerçevesinde ona daha samimi hissettiği bir dinsel yaşayış biçimi sunmaktadır. Sekülerleşme ile, dinin farklı görünümlerinden biri olan bireysel dindarlığın, modern toplumda kendine önemli bir yer açtığı görülmektedir. Nitekim bir toplum ne kadar tutucu, geleneksel ve dışarıya kapalı bir toplum olursa olsun, değişim yaşamakta ve bu toplumsal değişim içinde de hiçbir kurum kendisini olduğu gibi muhafaza edememektedir. Dini bağlılıklar da toplumsal değişimlerden kendi payına düşeni almaktadır. Bireysel dindarlık ile ilgili öne çıkan tartışmalardan biri de onun, kurumsal din ve geleneksel din anlayışına zarar vereceği iddiasıdır. Bu durumda, Ünal'ın (2010) ifade ettiği şu soru karşımıza çıkmaktadır. Aracılar tarafından sunulan kurumsal veya geleneksel din, bireye anlamlı ve samimi gelmiyorsa, onun maneviyat arayışına cevap vermiyorsa; diğer tarafta geleneksel din anlayışına zıt dahi olsa kurumsal modelden aldığı dinsel verilerle, düşünerek, irdeleyerek, kendi özgür iradesi ve bilinciyle oluşturduğu kanaati ve buna uygun eylemleri ile kendini daha iyi ve dindar hissediyorsa hangisi daha "anlamlı"dır?

Sonuç olarak modernleşme ile gelen bireyselleşme ve sekülerleşme, Türkiye'de de etkisini göstermektedir. Bu süreç ise, dinin ortadan kalkması, zayıflaması veya dinsizleşme olarak değil aksine kurumsal dinî otoriteye itirazlar neticesinde bireysel dindarlıkların ön plana çıkması olarak gerçekleşmektedir.

KAYNAKLAR

Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). *Personal Religious Orientation and Prejudice*. Journal of Personality And Social Psychology, 5, 432-443.

Allport, G. W. (1968), The Person in Psychology: Selected Essays, Boston: Beacon Press.

Allport, G.W. (2004). *Birey ve Dini*, Çev. Bilal Sambur, Ankara: Elis Yayınları.

Alper, Hülya (2013). *İmam Matüridi'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Aranson, Elliot. Wilson, T. D., Akert, R. M. (2012). *Sosyal Psikoloji*, Çev. Okhan Gunduz, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Batson, C. D. & Schoenrade P. & Ventis, W. L. (2017). Din ve Birey: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım. Çev. Ali Kuşat & Abdulvahap Tastan, Kayseri: Kimlik Yayınları.

Baumann, Z. (2016). *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı,* Çev. Nurdan Soysal, Ankara: Say Yayınları.

Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan W. M., Swidler, A., Tipton, S. M. (1986). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life.* Berkeley: University of California Press.

Bellah, R. N. 1986. "Habits of the Heart: Implications for Religion" Speech to St Marks Catholic Church, Isla Vista, CA, 21 February. Available from: RobertBellah.com, Hartford Institute for Religion Research. Accessed October 14, 2019. http://bit.ly/2tPbqfD

Berger, P. (2005). *Kutsal Şemsiye:Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları,* Çev. Ali Çoskun, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Brewer, M. B., & Chen, Y. R. (2007). Where (Who) Are Collectives in Collectivism? Toward Conceptual Clarification of İndividualism and Collectivism. *Psychological Review*, *114*, 133-151.

Cohen, A. B., Hall, D. E., Koenig, H. G., & Meador, K. G. (2005). Social versus individual motivation: Implications for normative definitions of religious orientation. *Personality and Social Psychology Review*, *9*, 48-61.

Cohen, A. B., & Hill, P. C. (2007). Religion as Culture: Religious Individualism and Collectivism among American Catholics, Jews, and Protestants. *Journal of Personality*, *75*, 709-742.

Cohen, A. B., Shengtao Wu, M. & Miller, J. (2016) Religion and Culture: Individualism and Collectivism in the East and West, Journal of Cross-Cultural Psychology, Vol. 47(9) 1236–1249.

Çiğdem, A. (1999). *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul:İletişim Yayınları.

Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi*, Ankara: Liberte Yayınları

Fiske, A. P. (2002). Using Individualism and Collectivism to Compare Cultures: A Critique of the Validity and Measurement of the Constructs: Comment on Oyserman et al. (2002). *Psychological Bulletin, 128(1)*, 78-88.

Furseth, I. & Repstad, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, Çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, Ankara: Birleşik Kitabevi.

Gezgin, M. F. (1988). Cemaat Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tonnies. Sosyoloji Konferansları Dergisi. 0(22), ss.183-201.

Gordon. M. (2005). Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınhay Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Hall, D., Matz, D., & Wood, W. (2010). Why Don't We Practice What We Preach? A Meta-Analytic Review Of Religious Racism. *Personality and Social Psychology Review, 14*, 126-139.

Hamilton, M. (2010). 'Sekülerleşme Var mı Yok Mu?' içinde Sosyoloji: Başlangıç Okumaları, Ed. Anthony Giddens, İstanbul: Say Sayınları.

İbn Sina /İbn Tufeyl, (1997). Hay Bin Yakzan, Çev. M. Şerefeddin Yaltkaya, Babanzade Reşid, Haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

James, W. (1997). *Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York, NY: Touchstone. (Original work published 1902)

Marcuse, H. (1965). "Repressive Tolerance." In Critique of Pure Tolerance, Edited by Robert Paul Wolff, Barrington Moore and Herbert Marcuse, Boston: Beacon Press.

Kahveci, H. ve Sever, M. (2016). "Genç Bireylerde Bireycilik Ve Kolektivizm Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, 2(3), 73-90.

Kayıklık, H. (2002). Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları, *Dini Araştırmalar*, 5 (13), ss. 27-40.

Kayıklık, H. (2003). Allport'a Göre Dini Yasayışa Gelişimsel Bir Açılım, *Dini Araştırmalar,* 5(15), ss.121-138.

Kirman, M.A. (2005). Din ve Küreselleşme, Adana: Karahan Yayınları.

Kivisto, P. J. (2011). *Key Ideas in Sociology*, 3. Edition, USA: Sage Publications.

Le Bon, Gustave. 2005. Kitleler Psikolojisi, Yayına Hazırlayan: Yunus Ender, İstanbul: Hayat Yayınları.

Luckmann, T. (2003). Görünmeyen Din, Çev. Ali Coşkun ve Fuat Aydın, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Lukes, S. (1995). *Bireycilik*, Çev. İsmail Serin, Ankara: Ark Yayınevi.

Lukes, S. (2008). 'Bireyselcilik' içinde Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, Ed. Outhwaite, William. İstanbul: İletişim Yayınları.

Okumus, E. (2005). Dinin Meşrulaştırma Gücü, İstanbul: Ark Kitapları.

Scott, G., Ciarrochi, J. & Deane, F. P. (2004). Disadvantages of Being an Individualist in an Individualistic Culture: Idiocentrism, Emotional Competence, Stress, and Mental Health. *Australian Psychologist*, 39(2), ss. 143-153.

Spickard, J. V. (2017). Alternative Sociologies of Religion: Through Non-Western Eyes, New York: NYU Press.

Stone, D. (1978). New Religious Consciousness and Personal Religious Experience, Sociological Analysis, 39(2), ss. 123–134.

Triandis, H. C. (2001). Individualism-Collectivism and Personality, *Journal of Personality*, 69 (6), ss. 907- 924.

Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.

Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet,* Çev. Emre Güler, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

Ünal, M. S. (2010). Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?, *Dini Araştırmalar,* 13(37).

Ünal, M. S. (2011). *Dinsel Bireysellik*, İstanbul: Açılım Kitap.

Walsh, D. F. (1998). "Structure/Agency" Core Sociological Dichotomies, Ed. Chris Jenks, London: SAGE Publications.

Valade, B. (2011). 'Birey ve Bireycilik', Sosyolojik Düşünce Sözlüğü, Haz. Massimo Borlandi, Raymond Boudon, Mohamed Cherkaoui, Bernard Valade, İstanbul: İletişim Yayınları.

Wuthnow, R. (1991). Acts of Compassion: Caring for Others and Helping Ourselves, New Jersey: Princeton University Press.

Yalom, I. D. (2009) Din ve Psikiyatri. Çev. Emre Ağanoğlu, İstanbul: Turkuvaz Yayınları.

Yıldız, M. (2018). Religious Referent Transmission In the Process of Conscience Development: A Qualitative Study, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.17/S.33, ss.237-258.

ÖRGÜTSEL ADALET VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ (HASTANE ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ)

BÖLÜM 27

Fetullah BATTAL[1]

[1] Dr. Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, fbattal69@gmail.com

GİRİŞ

Günümüzde hızla değişen ve teknoloji ile beraber cebimize sığacak kadar küçülen dünyamızda insanların üzerinde en çok düşünmesi gereken konuların başında ahlak konusu ve buna bağlı olarak türevlendirilebilecek olan adalet ve eşitlik kavramları üzerinde yoğunlaşmayı gerektiren konular haline gelmiştir. Bu sebeple bu çalışmada öncelikle adalet kavramı ve bağlılık kavramları bu sorulara cevap verebilmek amacıyla incelenmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken kavram adalet kavramının sıklıkla eşitlik kavramının yerine kullanılmasıdır. Oysaki eşitlik herkese aynı hakları vermek anlamına gelirken adalet hak edene hakkını tam ve eksiksiz vermek ve haksızlık yapanları da cezalandırmak olarak tanımlanır. Yani her eşitlik uygulaması adalet olgusunu da beraberinde getirmez Ayrıca adalet kavramının kurumsallaşabilmesi için öncelikle bu kavrama olan inancın temellerini de sağlam bir temele oturtmak gerekir. Bu sebeple dört büyük kitap adalet konusunu vurgulayan ayetleri içinde barındırmaktadır. Örneğin Kuranı kerimde yöneticilere ve çalışanlara ‘‘Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.’’[1] Yâda yine incile bakıldığında adalet ile hükmetmeyen topluluğun başına neler gelebileceği anlatılmıştır.[2] Bu sebeple öncelikle adalete olan inancın belirlenmesi ve sonrasında örgütlerin faaliyette bulunduğu işletmelerde örgütsel bağlılığı nasıl algıladıklarını ortaya koymak oldukça önemlidir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu kısımda örgütsel adalet kavramının tanımı ve boyutları ile örgütsel bağlılık kavramının tanımı ve boyutlarına sırasıyla değinildikten sonra örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler ile ilgili yapılan çalışmalara değinilmiştir.

---

[1] *https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/628/135-ayet-tefsiri*

[2] https://incil.info/kitap/Yesaya/59

1.1. Örgütsel Adalet

Örgütsel adalet kavramından bahsetmeden önce, adalet kavramını tanımlamak gerekir. Adalet kavramı, bir insanın veya toplumun belirli kurallar dâhilinde ceza ve ödül sistemi ile nasıl davranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kelime anlamı olarak adalet, hak vermek anlamına gelir. Dolaysıyla da insanlar ve toplumların belirli hakları vardır.

Bu haklara örnek olarak: hizmetler, menfaatler veya maddi getiriler sıralanabilir. Ancak hakları bunlarla sınırlı tutmak da yetersi kalabilmektedir. Saygı, itibar ve sadakat gibi maddi olmayan unsurlar da dikkate alınmalıdır. Hakları insanlara dağıtmak adaleti büyük oranda etkiler. (Tan, 2006). Adalet kavramı, sosyal bilimlerde son dönemlerde daha çok ilgi uyandıran ve farklı bakış açısıyla ele alınan bir konudur. Özellikle, uzun süredir filozoflar tarafından çalışılmış ve Platon'dan Aristoteles ve Rawls'a kadar birçok felsefi konuda çalışılmıştır. Plato, adaletin yüce sosyal erdem olduğunu ve işbirliğinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca buna bağlı olarak bireylerin birlikte yaşaması kaçınılmaz olduğu için adalet olgusu da gereklidir.

Bu fikirler, adaletin toplumların saadeti ve iyiliği için gerekli olduğu anlamına gelmektedir. Aristo, aynı zamanda eşitlik kavramına dayanan bir hukuk rejiminin, zayıfları koruduğu takdirde halkalaştırılabileceğini savunmuştur. Aristo'ya göre, adalet en yüksek insan başarısıdır (Somerville, 1992).

Örgütlerde adaletin sağlanması, örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesinde yöneticiler için oldukça önemlidir (Vernon ve Witt, 1992) Aynı zamanda örgütsel adaletin örgüte ait olma duygusu ve iş tatmini ile ilgili olduğu da söylenebilir. Ayrıca, örgütsel bağlılığın açıklanmasına da katkıda bulunarak çalışanların örgütle sosyo-psikolojik açıdan ne ölçüde bütünleştiğini de açıklar. Yöneticilerin denetim gücünü ortaya koyarken iş gücü devir hızının oranını da olumlu yönde etkiler. (Moorman, 1991).

Greenberg'e göre (2001); İnsanların çalışma alanındaki adaletsizlik konusunda potansiyel endişeleri bulunmaktadır. Örneğin, birisi istenmeyen bir kazanım veya terfi alabilir. Kişi, bu durumda uygulanan prosedürle ve sonucun adil olup olmadığıyla daha fazla ilgilenmeye yönelir. Aynı şekilde, çalışanların rolünü etkileyebilecek her türlü değişikliğin de bu çalışma ortamında gerçekleşmesi gerekebileceğinden adaletsiz uygulamalar örgütlerde belirsizlik ortamı oluşturabilir. Bu

belirsizlik ortamı da örgütlerdeki adalet düzeyini olumsu yönde etkileyebilir. Greenberg, 2000). Örgütsel adalet türleri incelendiğinde genellikle üç boyut altında yer aldığı gözlenmektedir bunlar da; dağıtımsal adalet, operasyonel adalet ve etkileşimli adalettir.

Araştırmacılar, sosyal bilimciler, siyaset bilimciler, ekonomistler, sosyologlar ve psikologlar 1980'li yıllardan itibaren dağıtım sorunları üzerinde yoğunlaşmıştırlar. Faydaların ve kaynakların dağılımı, küçük gruplardan en büyük topluluğa kadar her büyük sosyal mekanizmada ortaya çıkan evrensel bir konudur. Bu sebeple gruplar, kuruluşlar ve toplumlar kaynakların ödüllendirilmesi, cezalandırılması ve dağıtılması sorunuyla ilgilenmektedir (Özmen, Arbak ve Özer, 2007). Dağıtımsal adalet, kaynakların belirli fonksiyonel ilke ve hükümlere göre bölünmesidir (Özdevecioğlu 2003). Yani benzer kişilere, benzer oranlarda ve farklı insanlara olan farklılıklarıyla orantılı olarak farklı muamele edilmesi dağıtımsal adaletin gerçekleşebilmesi açısından gereklidir.(Foley vd., 2002). İşler, anlaşmalar, hizmetler, mallar, cezalar / ödüller, roller, ücretler, vb. bireyler arasındaki dağıtımsal adaletin konularını oluşturmaktadır.(İşbaşı, 2001).

İkinci adalet boyutu ise operasyonel adalettir. Operasyonel adalet, karar verme süreçlerinin ve faaliyetlerinin adil olma derecesini ve kazanımların dağıtılma şeklini ifade etmektedir. Operasyonel adalet, karların dağılımı, istihdam anlaşmazlıklarının tamamlanması ve performans değerlendirmesi gibi işlerin nasıl yapıldığına dair bir adalet kavramı olarak örnek gösterilebilir. Khan vd. (2010), karar verme aşamalarındaki operasyonel adaletin çalışanın davranışsal ve duygusal tarafını ve kararlarını olumlu yönde etkilediğini öne sürmektedir (Aslantürk ve Şahan, 2012). Ayrıca Bu durumun istihdam tutumunu etkilerken örgütsel bağlılık ile de olumlu bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. (Dinç ve Ceylan, 2008) Örgütsel adaletin son boyutu olan etkileşimsel adalet ise örgüt içindeki bireyler arasındaki davranışların niteliğini temsil eder. Çalışanlar arasındaki ilişkinin ve yöneticiler ile çalışanlar arasındaki ilişkinin adil olup olmadığı etkileşimsel adalet ile ilgili çalışmaların temelini oluşturur. (Aslantürk ve Şahan, 2012).

1.2. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, çalışanların organizasyondaki geleceği hakkında karar vermesinde kritik öneme sahiptir. Ayrıca şirketten ayrılma ve

toplam kapasitesi ile performans gösterme kararında çalışanlar üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkisi vardır. Marique ve Stinglhamber (2011), örgütsel bağlılığı, örgütsel ve duygusal bağlılık olarak tanımlamıştır. Bu bakımdan bağlılık, çalışanın kuruma psikolojik olarak bağlanmasıdır (O'Reilly ve Chatman, 1986). Ayrıca konu ile ilgili önemli çalışmaları olan Meyer ve Allen (1991) bir çalışanın bağlılığının kuruluşa üye olma arzusunu, gereksinimini ve yükümlülüğünü yansıttığını belirtmiştir. Bu nedenle bağlılık, duygusal, sürekli ve normatif bağlılık gibi üç ayrı kategoride sınıflandırılır. Allen ve Meyer (1990) duygusal bağlılığı bütünleşme olarak tanımlamaktadır. Yani bireyin kendisini tanımladığı bir kuruma yönelme, bir bağlanma hissi ve bunun sonucunda bireyin üye olarak kendini mutlu hissetmesi durumudur. Böylece duygusal olarak kendini adamış kişiler, örgütlerinde kalmayı da arzu ederler. Dolaysıyla da kişilik özelliklerinin ve olumlu iş tecrübelerinin duygusal bağlılığa katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Lee ve Peccel, 2007).

Bazı araştırmacılara göre, duygusal bağlılığın örgütsel bağlılıktaki rolü asgari düzeydedir, önemli olan bireyin kendisi için yararlı olanı benimsemesidir. Bu noktada, diğer iş alternatifleri ve avantajları, şans, mevcut işte kazanılan bilgiyi bir başkasına aktarmak duygulardan daha önemlidir. Bireyler bu kavramları dikkate alır ve organizasyonda kalmayacağına karar verir ve buna devamlılık bağlılığı adı verilir. Mevcut iş alternatifleri çok az ise ve bireyler kendi deneyimlerini başka bir işe aktaramayacağını düşünüyorsa, işini yüksek düzeyde devamlılık taahhüdüne sahip olmasına neden olacak ihtiyaçlardan oluşan bir yükümlülük olarak görecektir. Dolayısıyla, devamlılık taahhüdü girdi-çıktı analizi mantığına dayanmaktadır. Allen and Meyer, 1990). Kısaca duygusal bağlılık çalışanın duygusal olarak örgüte olan tutumlarını ve örgütle ilgili iyi izlenimlere sahip olmasının yanında örgütle bütünleşmeyi ifade ederken , devamlılık bağlılığı, örgütten ayrılanın yani örgüt içi devir hızının maliyet durumunu; normatif bağlılık ise yönetime ve iş arkadaşlarına karşı bireyin yapması gereken mecburi görev boyutunu açıklar (Meyer vd., 2002; Guatam vd., 2005).

1.3. Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

Örgütsel adalet, örgütsel uygulamaların oluşturduğu bir olgudur ve örgüte yönelik tutumlara katkı sağlayan bir değişkendir. Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki anlamlı ilişki derecesi nedeniyle araştırmacılar bu kavramlarla ilgilenmektedir. Bu kapsamda örgütsel

adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştıran ve aralarındaki ilişkiyi destekleyen birçok çalışma vardır (Hopkins ve Weathington, 2006; Martin ve Bennett, 1996; McFarlin ve Sweeney, 1992; Orpen, 2001; Yazıcıoğlu ve Topaloğlu, 2009). Genel olarak, örgütsel adalet ve bağlılık arasındaki ilişkilerin güçlü olduğu bulunmuştur, ancak bu bulgu örgütsel adalet ve bağlılık boyutları arasındaki tüm ilişkilerde desteklenmemektedir. Örneğin Wasti'nin (2001) yürüttüğü bir araştırmaya göre, örgütsel adaletin duygusal bağlılık konusundaki açıklayıcılığı yüksektir, ancak normatif bağlılık üzerindeki etkisi çok zayıfken devamlılık bağlılığı ile örgütsel adalet arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle araştırmanın temel modeli şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1:Araştırmanın Temel Modeli

2. Araştırma Sorunsalı ve Hipotezleri

Rekabetin küresel rekabet ortamında baş döndürücü bir hızla her geçen gün artması bilim ve teknoloji alanında değişimlerin çok çabuk eskimeye başlaması ve en büyük psikolojik şiddete maruz kalan hastane personellerinin bu ortamda yükselme kriterlerinde yapılan değişikler ile üzerinde ciddi baskı hisseden çalışanlar örgütsel adalete ve örgütsel bağlılığa olan ihtiyacı daha fazla hissetmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın amacı hastane çalışanlarının örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık algılamaları arasındaki ilişkileri incelemek ve örgütsel adalet algılamalarının örgütsel bağlılığa olan etkisini ortaya koymaktır.

Esasen çalışmanın temel sorusu hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılıklarını ne yönde etkilediği ile ilgiliyken alt sorularında ise; hastane çalışanlarının dağıtımsal ve işlemsel adalet boyutlarının normatif, duygusal ve süreklilik bağlılıkları yönünden nasıl bir ilişki içerisinde olduğu sorusuna cevap aramaktır. Araştırma modelinde gösterilen her bir ok literatürde yer alan ilgili çalışmaların bulgularına dayanılarak kurgulanan hipotezleri temsil etmektedir. Buna göre;

H1: Hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılarıyla örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1a*: Hastane çalışanlarının dağıtımsal adalet algıları ile normatif bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1b: *Hastane çalışanlarının dağıtımsal adalet algıları ile duygusal bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1c: *Hastane çalışanlarının dağıtımsal adalet algıları ile süreklilik bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1d: *Hastane çalışanlarının işlemsel adalet algıları ile normatif bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1e: *Hastane çalışanlarının işlemsel adalet algıları ile duygusal bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1f: *Hastane çalışanlarının işlemsel adalet algıları ile süreklilik bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

3. Araştırmanın Amacı, Örneklemi ve Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın amacı hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılıklarını nasıl etkilediğini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Araştırma, evreni temsil etmesi için Trabzon da bir özel hastanede çalışanlar ana kütle olarak belirlenmiş ve ana kütleden kolayda örnekleme yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Ana kütleyi temsilen hastane yöneticileri ve insan kaynakları müdürü ile görüşülmüş ve hastane adının verilmemesi koşuluyla toplam 400 hastane çalışanın tam zamanlı çalıştığı öğrenilmiştir. Dolaysıyla araştırma evreninden %95 güven düzeyinde %5'lik bir hata öngörülerek seçilecek örneklem büyüklüğü 196 olarak belirlenmiştir (http://www.surveysystem.com/sscalc.htm). Ayrıca ana kütle büyüklüğü

hesaba katılarak hastane çalışanlarına toplam 300 anket gönderilmiş ve geri dönen anketlerin sayısı ise 225 olarak belirlenmiştir. Dolaysıyla da araştırmayı temsilen anketlerin %75'i eksiksiz olarak alınmıştır.

Araştırmada veri toplama formu üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde demografik bilgilere ilişkin maddeler yer almaktadır. İkinci bölümde ise örgütsel bağlılık ölçeği ve son bölümde ise örgütsel adalet ölçeği yer almaktadır. Örgütsel bağlılık ölçeği Meyer ve Alien (1990) tarafından geliştirilen ve literatürde yaygın bir şekilde kullanılan, 24 maddeli duygusal, normatif ve devamlılık bağlılığı ölçekleri ile ölçülmüştür. Örgütsel adalet ölçeği için İşcan ve Naktiyok, (2004) tarafından kullanılan 8 maddeli ölçekten yararlanılırmıştır. Ayrıca ölçek maddelerinin her biri Likert tipi (1-kesinlikle katılmıyorum/ 5-kesinlikle katılıyorum) şeklinde hazırlanmıştır.

4. Bulgular

Araştırmaya katılan hastane çalışanlarıyla ilgili demografik bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 1 Demografik Bilgiler

YAŞ	**Kişi**	**(%)**	**Mezuniyet**	**Kişi**	**(%)**
25 yaş ve altı	51	22,7	İlköğretim	5	2,2
26-30 yaş	64	28,4	Lise	30	13,3
31-35 yaş	54	24,0	Yüksekokul	75	33,3
36-40 yaş	37	16,4	Lisans	97	43,1
41-45 yaş	13	5,8	Lisansüstü	18	8,0
46 yaş ve üzeri	6	2,7			
POZİSYON	**Kişi**	**(%)**	**GELİR DÜZEYİ (TL)**	**Kişi**	**%**
HEMŞİRE	127	56,4	1500 TL VE ALTI	9	4,0
SEKRETER	22	9,8	1501-3000 TL	42	18,7
DOKTOR	28	12,4	3001-4500 TL	123	54,7
TEKNİKER	33	14,7	4501 TL VE ÜZERİ	51	22,7
TEKNİSYEN	15	6,7	**MEDENİ DURUM**	**Kişi**	**%**
MESLEKİ DENEYİM	**Kişi**	**(%)**	EVLİ	146	64,9
1-5 YIL	35,1	35,1	BEKAR	79	35,1
6-10 YIL	26,2	26,2	**CİNSİYET**	**Kişi**	**%**
11-15 YIL	26,7	26,7	Kadın	120	53,3
16-20 YIL	5,3	5,3	Erkek	105	46,7
21 YIL VE	6,7	6,7			

ÜZERİ			

Tablo.1 ’e göre hastane çalışanlarının %53.3’ü kadın %46,7’si erkektir. Medeni durumlarına göre ise çalışanların büyük bir çoğunluğu %64,9’u evlidir. Çalışanların gelirleri orta gelirli sayılabilecekleri %54,7 3001-4500 TL arasındadır. Hastane çalışanlarının görev pozisyonlarına bakıldığında çoğunluğunun %56,4 hemşirelerden oluştuğu görülmektedir. Mezuniyet durumlarına göre de lisans eğitiminin % 43,1 ve lise yüksekokul eğitiminin de %46,9 oranında yani neredeyse eşit olduğu söylenebilir. Hastane çalışanlarının yaş durumları incelendiğinde ise 25 yaş ve altı ile 35 yaş aralığında yoğunlaştığı gözlenmiştir. Yani bu hastanede çalışanların genç ve orta yaşlı kişiler olduğu söylenebilir. Son olarak mesleki deneyime bakıldığında ise yaşa göre dağılımın genç ve orta yaşlı olmasından kaynaklı mesleki deneyiminde 1-10 yıl arasında eğilim gösterdiği görülmüştür.

4.2. Ölçeklere İlişkin Faktör Analizleri

Araştırmadaki her bir ölçeğe sırasıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet olmak üzere iki boyutta ele alınan örgütsel adalet ölçeğine yapılan doğrulayıcı faktör analizinde bir maddenin (ÖA4) faktör yükünün 0,40’ın altında olması sebebiyle bu madde analizden çıkarılmıştır. Öte yandan analizde model uyum indeksi değerlerinde iyileştirme yapmak için aynı boyutta yer alan maddeler arasında modifikasyonlar yapılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2: Örgütsel Adalet Ölçeğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada ölçek güvenilirliklerinin tespitinde Cronbach Alfa katsayısı dikkate alınmıştır. Örgütsel adalet ölçeğinin güvenilirliği analizinde işlemsel adalete yönelik boyutunun cronbach alfa katsayısının 0,927; dağıtımsal adalet boyutunun cronbach alfa katsayısının ise 0,825 olduğu görülmüştür. İki boyutta katsayının 0,40 < cronbach alfa < 0,60 arasında olması ölçeğin düşük güvenilir olduğu; ikinci boyutta katsayının 0,60 < cronbach alfa < 0, 80 arasında olması ölçeğin güvenilir olduğu ve 0, 80 < cronbach alfa ise oldukça güvenilir olduğu anlamına gelmektedir.

(Kalaycı, 2009). Dolaysıyla da örgütsel adaletin iki boyutu için de güvenirlilik düzeylerinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmada normatif bağlılık, duygusal bağlılık ve süreklilik bağlılığı olmak üzere üç boyutta ele alınan örgütsel bağlılık ölçeğine yapılan doğrulayıcı faktör analizinde(ÖB7,ÖB8) maddelerinin faktör yükünün 0,40'ın altında olması nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Ayrıca analizde bazı model uyum indeksi değerlerinin referans değerlerin altında olduğu görülmüş ve indekslerde iyileştirme yapmak için aynı boyutta yer alan (binişik) maddeler arasında modifikasyonlar yapılmıştır. Ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizinde oldukça güvenilir olduğu Süreklilik bağlılığı (SB) boyutu cronbach alfa=0,896; Duygusal bağlılık (DB) cronbach alfa=0,921 ve Normatif bağlılık boyutu (NB) cronbach alfa=0,887 olarak belirlenmiştir (Şekil 3).

Şekil 3: Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada ölçeklere ilişkin modifikasyon sonrası model uyum indeksi değerleri Tablo 2'de sunulmuştur. Tablodaki değerler incelendiğinde referans değerlerinin karşılandığı görülmektedir.

Tablo 2 Ölçeklere İlişkin Modifikasyon Sonrası Uyum İndeks Değerleri

Değişkenler	**CMIN/DF (0< χ2/sd ≤ 5)**	**RMR (≤,10)**	**CFI (≥,90)**	**IFI (≥,90)**	**TLI (≥,90)**	**RMSEA (<,05-≤,08)**	**SRMR (<,05-≤,08)**
Örgütsel Adalet	2,222	,017	,974	,990	,979	,054	,0421
Örgütsel Bağlılık	3,738	,064	,936	,919	,923	,072	,0627

4.3. Hipotezlerin Testi

Araştırmada hipotezler test edilmeden önce değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü tespit etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz bulguları Tablo 3'te sunulmuştur:

Tablo 3 Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	**X**	**SS**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
1-Genel Örgütsel Bağlılık Ölçeği	4,235	,896	1						
2-Sürekllik Bağlılığı Boyutu	4,225	1,215	,922**	1					
3-Duygusal Bağlılık Boyutu	4,300	,850	,791**	,549**	1				
4-Normatif Bağlılık Boyutu	4,238	,877	,840**	,630**	,714**	1			
5-Genel örgütsel Adalet Boyutu	4,590	,687	**,452****	,273**	,640**	,455**	1		
6-İşlemsel Adalet Boyutu	4,583	,771	,417**	,263**	,591**	,399**	,945**	1	
7-Dağıtımsal Adalet Boyutu	4,514	,730	,429**	,251**	,600**	,455**	,887**	,700**	1

**p<0,01; *p<0,05

Tablo 3'e göre hastane çalışanları süreklilik bağlılığı (ort=4,225), duygusal bağlılık (ort=4,300) ve normatif bağlılıklara (ort.= 4,238) sahiptir fakat hastane çalışanlarının bulundukları kuruma daha güçlü bir şekilde duygusal bağlılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca hastane

çalışanlarının işlemsel adalet boyutu (ort=4,583), dağıtımsal adalet boyutunun ise (ort=4,514) ile çok yakın olduğu fakat çalışanların işlemsel adalet algılarının daha güçlü olduğu görülmüştür.

Değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde öncelikle genel örgütsel bağlılık ölçeği ile genel örgütsel adalet ölçeği arasında %99 önem düzeyinde pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Ayrıca diğer alt hipotezler için bakıldığında ise dağıtımsal adalet boyutu ile süreklilik bağlılığı boyutu, duygusal bağlılık boyutu ve normatif bağlılık arasında %99 önem düzeyinde pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yine işlemsel adalet boyutu ile süreklilik bağlılığı boyutu, duygusal bağlılık boyutu ve normatif bağlılık arasında %99 önem düzeyinde pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Araştırmada hipotezlerin yönünü ve şiddetini belirledikten sonra ayrıca yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak regresyon katsayılarına bağlı ilişkiler standardize edilmiş kestirim sonuçları ile Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4: Standardize Edilmiş Kestirim Sonuçlarının Model Üzerinde Gösterilmesi

Şekil.4 'e göre hastane çalışanların algıladığı örgütsel adaletin (ÖA) örgütsel bağlılıkları (ÖB) ile pozitif yönde ,72 oranında %99 anlamlılık düzeyinde güçlü bir şekilde ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca örgütsel adaletin alt boyutlarının işlemsel adalet (İA) ve Dağıtımsal adaletin (DA)

örgütsel bağlılığın alt boyutları ile duygusal bağlılık (DB) ,Normatif bağlılık (NB) ve süreklilik bağlılığı ile pozitif yönde ve %99 anlamlılık düzeyinde güçlü bir şekilde ilişkili olduğu görülmüştür. Dolaysıyla da H1 hipotezi ve diğer alt hipotezlerin (H1a,H1b,H1c,H1d,H1e,H1f) hepsi kabul edilmiştir.

Tablo 4 Modele İlişkin Uyum İndeks Değerleri

Değişkenler	**CMIN/DF (0< χ2/sd ≤ 5)**	**RMR (≤,10)**	**CFI (≥,90)**	**IFI (≥,90)**	**TLI (≥,90)**	**RMSEA (<,05-≤,08)**	**SRMR (<,05-≤,08)**
Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık	2,978	,0723	,972	,941	,957	,048	,0437

Tablo 4 ‘e göre modele ilişkin uyum indekslerine bakıldığında ise CMIN/DF’ nin 2,978 iyi uyuma yakın olduğu ve kabul edilebilir düzeyde olduğu gözlemlenirken RMSEA değerinin de, ,048 iyi uyuma sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca modelin diğer indeks değerlerine bakıldığında (CFI, IFI, TLI, RMR) kabul edilebilir düzeyde oldukları gözlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada örgütsel adalet algısı ile örgütsel bağlılık davranışı arasındaki ilişkinin hastane çalışanları açısından belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda mevcut çalışmada, hastanede çalışanların örgütsel adaletin alt boyutları olan dağıtımsal adalet boyutu ve işlemsel adalet boyutu ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda hastane işletmelerinde örgütsel adalet duygusu ile örgütsel bağlılık arasında (r=452) düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç H1 hipotezini destekler nitelikte olup ayrıca literatürle de uyumludur.

Tansky (1993) yaptığı araştırmada genel olarak adalet algısı ile örgütsel bağlılık arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu gözlemlemiş fakat bu ilişkinin örgütsel adalet algısının tüm boyutlarında da tespit edilemediğini belirtmiştir. Bu bağlamda örgütsel adaletle örgütsel bağlılık arasındaki ilişki dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet çerçevesinde incelenmiştir. Dağıtımsal adalet örgütsel bağlılık arasında

(r=730) düzeyinde anlamlı, işlemsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında (r=771) düzeyinde anlamlı bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yine korelasyon analizine bakıldığında işlemsel adalet normatif bağlılık arasında (r=399), işlemsel adalet duygusal bağlılık arasında (r=599) ve işlemsel adalet ile süreklilik bağlılığı arasında (r=263) düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilirken örgütsel adaletin diğer boyutu olan dağıtımsal adalet normatif bağlılık arasında (r=455) dağıtımsal adalet duygusal bağlılık arasında (r=600) ve son olarak dağıtımsal adalet ile süreklilik bağlılığı arasında (r=251) düzeyinde pozitif yönlü anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. İşlemsel adalet ile örgütsel bağlılığın boyutları arasındaki ilişkiye bakıldığında en yüksek korelasyonun duygusal bağlılık ile olan ilişkisinde olduğu gözlenmiştir.

Dağıtımsal adalet ile örgütsel bağlılığın boyutları arasındaki ilişkide ise yine duygusal bağlılık arasında en yüksek korelasyonun olduğu görülmüştür. Dolayısıyla da hastane çalışanları örgütsel adalet algılarına göre en fazla duygusal olarak örgüte bağlılık göstermektedir. Aynı zamanda bu çalışmada yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak hipotezler test edilmiş ve söz konusu modelin standardize edilmiş kestirim sonuçlarına göre de örgütsel adaletin örgütsel bağlılık ile arasında çok güçlü ve olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur. Böylece H1hipotezi kabul edilirken diğer alt hipotezlerde doğrulanmıştır. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtları vardır; örneğin bu çalışma bir bölgede bulunan özel bir hastanede çalışanlar ile sınırlandırılırken sadece bu kişilerin anlık algılarını yansıtmaktadır. Dolaysıyla da ileride yapılacak olan çalışmalarda başka örgütlerde de eş güdümlü olarak bu çalışma yapılabilir. Böylece farklı örgütlerin durumları temel hipotez ve alt hipotezler kapsamında kıyaslanabilir.

Sonuç olarak işletmede algılanan adalet hissinin iyi düzeyde olması çalışanların örgütsel bağlılık durumunu da pozitif olarak artıracaktır, örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilenen çalışanlar kurumun amaç ve hedeflerini daha iyi şekilde yerine getirebilecektir. Böylece görevini iyi yapan çalışanlar performansları da bundan olumlu etkilenerek artış eğilimi gösterecektir. Örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan iş görenlerin devir hızları da (işten ayrılma niyetleri) düşük olacağından, örgütlerde kalite olarak süreklilik sağlanabilecek ve böylece örgütlere ciddi bir rekabet avantajı kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. Journal of occupational psychology, 63(1), 1-18.

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. Journal of occupational psychology, 63(1), 1-18.

Arslantürk, G. & Şahan, S., 2012. "Örgütsel Adalet & Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Manisa İl Emniyet Müdürlüğü Örnekleminde İncelenmesi", Polis Bilimleri Dergisi 14(1. p.135-159.

Dinç, A., & Ceylan, A. (2008). Kaçak elektrik kullanımıyla ilgili idare çalışanı tutumunun örgütsel adalet ve iş memnuniyeti ile ilişkisi, çalışma gruplarına göre farklılıklar. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2), 13-29.

Foley, S., Kidder, D. L., & Powell, G. N. (2002). The perceived glass ceiling and justice perceptions: An investigation of Hispanic law associates. Journal of Management, 28(4), 471-496.

Greenberg, J., & Lind, E. A. (2000). The pursuit of organizational justice: From conceptualization to implication to application. I/O psychology: What we know about theory and practice, 72-105.

Hopkins, Sharon M. And Weathington, Bart L. (2006). The Relationships Between Justice Perceptions, Trust and Employee Attitudes in a Downsized Organization. The Journal of Psychology, 140(5):477-98

İşbaşı, J. Ö. Çalışanların Yöneticilerine Duydukları Güvenin Ve Örgütsel Adalete İlişkin Algılamalarının Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü. Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(Ekim).

İşcan, Ö. F., & Naktiyok, A. (2004). Çalışanların örgütsel bağdaşımlarının belirleyicileri olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algıları. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 59(1), 181-201.

Joy, V. L., & Witt, L. A. (1992). Delay of gratification as a moderator of the procedural justice distributive justice relationship. Group & Organization Management, 17(3), 297-308.

Kalaycı, Ş. (2009). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik uygulamaları. Ankara: Asil Yayınevi.

Lee, Jaewon And Peccel, Riccardo (2007). Perceived Organizational Support and Affective Commitment: The Mediating Role of Organization Based Self

Esteem in the Context of Job Insecurity. Journal of Organizational Behavior Vol. 28 No. 6, 661-685.

Marique, G., & Stinglhamber, F. (2011). Identification to proximal targets and affective organizational commitment. Journal of Personnel Psychology.

Martin, Christopher L. And Bennet, Nathan (1996). The Role of Justice Judgments in Explaning the Relationship Between Job Satisfaction and Organizational Commitment. Group & Organization Management, Vol. 21, 1, 84-104.

McFarlin, Dean B.And Sweeney Paul D. (1992). Distributive and Procedural Justice as Predictors of Satisfaction with Personal and Organizational Outcomes. Academy of Management Journal, Vol. 35 Issue 3, 626-637.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizationalcommitment. Human Resources Management Review, 1(1): 61- 89.doi: 10.1177/014920639101700406

Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behavior: Do fairness perceptions influence employee citizenship? Journal of Applied Psychology, 76 (6), 845–855.

O'Reilly, C., & Chatman, J. (1986). Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, Indentification, and Internalization on Prosocial Behavior. Journal of Applied Psychology, 71 (3), 492-499. doi: 10.1037/0021-9010.71.3.492

Orpen, Christopher (2001). The Effect of Organizational Commitment on the Relationship Between Procedural and Distributive Justice. The Journal of Social Psychology, Vol. 134 Issue 1, 135-136.

Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel adaletin bireylerarası saldırgan davranışlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. Erciyes üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi, (21).

Özmen, Ö. N., Arbak, Y., & Özer, P. S. (2007). Adalete Verilen Değerin Adalet Algıları Üzerindeki Etkisinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Araştırma. Ege Akademik Bakış Dergisi, 7(1), 19-35.

Somerville, J. (1992). Temel Britannica Ansiklopedisi -Adalet-[Encyclopaedia of Basic Britannica]. Cilt:1 İstanbul: Ana Yayıncılık & Encyclopaedia Britannica

Tan, K. C. (2006). The boundary of justice and the justice of boundaries: defending global egalitarianism. Canadian Journal of Law & Jurisprudence, 19(2), 319-344.

Tansky, J. W. (1993). Justice and organizational citizenship behavior: What is the relationship?. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, *6*(3), 195-207.

Wasti, Arzu (2001). Örgütsel Adalet Kavramı ve Tercüme bir Ölçeğin Türkçe'de Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 1, 33-50.

Yazıcıoğlu, İrfan And Topaloğlu, Işıl Gökçe (2009). Örgütsel Adalet ve Bağlılık İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. İşletme Araştırmaları Dergisi, 1(1): 3- 16.

BİST-100 ENDEKSİ VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ NEDENSEL İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

BÖLÜM 28

Filiz Yıldız CONTUK[1]

[1]Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye A.S.M.K. Meslek Yüksekokulu, fcontuk@mu.edu.tr

1. Giriş

Birçok ülkede ekonominin ayrılmaz bir parçası haline gelen borsalar, küreselleşmeyle birlikte açık ekonomi politikalarının getirilmesi ve teknolojinin gelişmesiyle, dünya genelindeki yatırımcıların kolaylıkla erişim sağlayabildiği piyasalar haline geldi. Böylece borsalar küçük bireysel hisse senedi yatırımcılarından, büyük riskli fon yatırımcılarına kadar çok fazla çeşitlilik gösteren katılımcılara hizmet etmeye başladı. Fon arz edenlerle fon talep edenlerin isteklerine en iyi şekilde cevap veren piyasalardan biri olan borsalar, ekonomik refahta, sermaye oluşumunu teşvik etmede, ekonomik büyümeyi sürdürmede, ülkedeki sanayi ve ticaretin büyümesini desteklemede önemli bir rol üstlendi. Ayrıca şirketlerin ticari açılım yapabilmeleri için ihtiyaç duydukları fonun sağlanmasında birincil kaynaklardan biri olan borsalar, borç veren ile borç alan arasında köprü görevi görerek, menkul kıymet değişiminin kolaylaşmasını sağladı. (Saleem ve Alifiah, 2017:1). Bu nedenle borsalar firmalar, yatırımcılar gibi çıkar grupları tarafından yakından takip edilmeye başlandı. Böylece borsaların artan önemi, borsaların çalışmasını tanımlamak için birçok teorinin ortaya atılmasına neden oldu.

Borsa, tarihsel olarak ekonomik süreçleri belirtmek için güvenilir bir araç olarak görülmüştür (Büyükşalvarcı ve Abdioğlu, 2010: 601). Bu nedenle borsa belirleyicileri hayati öneme sahiptir. Finans ve makroekonomiyi ilişkilendiren bu konunun önemi göz önüne alındığında, sayısız teorik model, hisse senedi fiyatları ve çeşitli ekonomik değişkenler arasındaki ilişki sorununu ele almıştır. Temel ekonomik faktörlerin borsa performansında belirleyici rol oynadığına inanılmaktadır. Temel değişkenlerin makro iktisadi davranışına karşı borsa duyarlılığı bilgisi ve bunun tersi de yatırımların ve finansın birçok alanında önemlidir.

Gelişmekte olan ekonomiler arasında, hisse senedi fiyatları, ekonomi geliştikçe ve finansal piyasalar GSYH'ye göre büyüdükçe daha güçlü öncü göstergeler olma eğilimindedir. Genel olarak, borsa performansı reel ekonominin öncü göstergesi olmalıdır ve bu ilişki aynı zamanda piyasanın bilgi verimliliğini belirlememize yardımcı olur. Bu makroekonomik politika yapıcılar için de çok önemli bir bilgidir. Bu nedenle borsaların ekonomik aktiviteyi öngörmedeki rolünün araştırılması, bu alandaki bilgi birikimini artıracak ve politika yapıcılara ekonomiyi yönetmek için ek bir araç sağlayacaktır. Bu amaçla çalışmada,

bazı makroekonomik değişkenler ile hisse senedi fiyatı arasındaki ilişkinin niteliğini belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada makroekonomik değişkenlerden para piyasasını temsilen para arzı, enflasyon oranı ve faiz oranı değişkeni, mal piyasasını temsilen sanayi üretim endeksi ve küresel değişken olarak da döviz kuru değişkeni ele alınmıştır.

2. Literatür

Ulusal ve uluslararası birçok çalışma, faiz oranı, enflasyon oranı, döviz kuru, para arzı, sanayi üretim endeksi ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkileri incelemiştir.

Yılmaz vd. (1997) makroekonomik değişkenler ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla, 1990-2003 yılları arasındaki verileri kullanarak, en küçük kareler yöntemi, Johensen-Juselius eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik analizini uygulamışlardır. Sonuç olarak, hisse senedi fiyatları ile bazı makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Bhattacharya ve Mukherjee (2003) tarafından Hindistan'da hisse senedi fiyatları ile makroekonomik büyüklükler arasındaki nedensel ilişkinin araştırıldığı çalışmada birim-kök testleri, eş bütünleşme ve Toda ve Yamamoto tarafından önerilen uzun dönem Granger nedensellik testini 1990-2000 yılı aylık verilerine uygulamışlardır. Sonuçlar, hisse senedi fiyatları ile dikkate alınan makroekonomik değişkenler arasında nedensel bir ilişki olmadığını göstermiştir.

Mehrara (2006), İran'da hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini Toda ve Yamamoto Granger nedensellik testini uygulayarak analiz etmiştir. Çalışmada, makroekonomik değişkenlerden borsaya doğru tek yönlü uzun dönem nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Açıkalın vd. (2008), borsa endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi 1991-2006 dönemleri verilerini kullanarak VECM (vektör hata düzeltme modeli), eş bütünleşme testi ve nedensellik analizi yapmışlardır. Nedensellik testi sonuçlarına göre makroekonomik göstergelerle borsa endeksi arasında tek yönlü ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre ise uzun vadeli ve istikrarlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Büyükşalvarcı ve Abdioğlu (2010) Toda-Yamamoto nedensellik analizini kullanarak, hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi 2001-2010 dönemleri için belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada hisse senedi fiyatlarından makroekonomik değişkenlere doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Rad (2011), 2001-2007 yılları arasında Var modelini kullanarak hisse senedi endeksi ve üç makroekonomik değişken arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda hisse senedi endeksi ve üç makroekonomik değişkenler arasında zayıf bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

Mashayekh vd. (2011) hisse senedi endeksi ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi 1998-2008 yılları arasındaki verilerle VAR modeli ve Johensen Eş bütünleşme testini kullanarak test etmişlerdir. Analiz sonucunda uzun vadede enflasyon ve hisse senedi getirisi arasındaki ilişkinin olumlu ve anlamlı olduğunu belirlemişlerdir. VAR modelinin sonuçlarına göre kısa vadede, altın piyasasının borsa için bir alternatif olabileceği ve altının getirisinin borsa trendini açıklamada önemli bir rolü olduğunu, ancak bu ilişkinin uzun vadede anlamlı olmadığını tespit etmişlerdir.

Özer vd.(2011) tarafından İMKB-100 endeksi ile makroekonomik değişkenlerin etkileşiminin araştırıldığı çalışmada, 1996-2009 dönemi aylık verileri kullanılarak en küçük kareler yöntemi, Johansen-Juselius Eş bütünleşme testi, Granger nedensellik analizi ve VEC modeli uygulanmıştır. Çalışma sonucunda bazı makroekonomik değişkenlerle İMKB-100 endeksi arasında uzun dönemli ilişki olduğu belirlenmiştir.

Khan ve Zaman (2012) Pakistan'ın Karaçhi Borsası'nda (KSE) makroekonomik değişkenler ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi belirlemek için 1998-2009 yılları arasındaki verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, gayri safi yurtiçi hasıla ve döviz kurunun hisse senedi fiyatlarını olumlu yönde etkilediği, tüketici fiyat endeksinin hisse senedi fiyatlarını olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir.

Hua vd. (2013), Malezya’daki makroekonomik değişkenler ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemi ile 2002-2011 yılları arasındaki verilerle test etmişlerdir. Sonuçlar, faiz oranı ve para

arzı ile hisse senedi fiyatları arasında önemli bir pozitif ilişki olduğunu gösterirken, enflasyon, döviz kuru ve rezervlerin hisse senedi fiyatları ile negatif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Talla (2013), makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında en küçük kareler yöntemi, çok değişkenli regresyon modeli ve Granger nedensellik testini kullanmıştır. 1993-2012 yılları arasında aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, para arzı ile hisse senetleri arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hisse senetlerinden enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve diğer makroekonomik değişkenlerle arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Khodaparasti (2014), hisse senedi ve makroekonomik değişkenler (enflasyon, döviz kuru, para arzı, özel sektör ve sanayi üretimi endeksi) arasındaki ilişkiyi 2007-2011 dönemi için Varyans analizi yöntemini kullanarak analiz ettiği çalışmasında, döviz kuru ve sanayi endeksinin hisse senetleri üzerinde enflasyon ve para arzından daha etkili olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Hunjra (2014), Pakistan'da makroekonomik değişkenlerin (faiz oranı, döviz kuru, GSYİH, enflasyon) hisse senedi fiyatlarına etkisini belirlemek amacıyla 2001-2011 yılı verilerine nedensellik ve eş bütünleşme testlerini uygulamışlardır. Sonuçlar kısa vadede bağımlı değişken ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olmadığını göstermiştir. Uzun vadede ise makroekonomik değişkenler ile hisse senedi fiyatları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mehrara vd. (2016), 1999-2013 döneminde üç aylık verileri kullanarak hisse senedi endeksi ile makroekonomik politikalar) arasındaki ilişkiyi incelemek için eş bütünleşme testi ve VAR modelini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, pozitif bir para şokunun hisse senetlerinin getirisini artırabileceğini belirlemişlerdir.

Coşkun vd. (2016), hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında 2005-2015 yılları arasındaki verileri kullanmışlar ve sonuç olarak borsa ile sanayi üretim endeksi, ithalat, ihracat ve döviz kuru arasında tek yönlü ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Plihal (2016), Almanya'da borsa ile seçilen makroekonomik değişkenler arasındaki Toda-Yamamoto granger nedensellik yaklaşımı

kullanılarak, 1999-2015 arasındaki aylık verilere incelenmiştir. Çalışma sonucunda borsadan sanayi üretimi ve faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu, para arzı ile çift yönlü bir nedensellik olduğu ve diğer değişkenlerle arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı belirlenmiştir.

Koyuncu (2018), 1988-2016 yılı verilerini kullanarak BİST-100 endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, genel olarak makroekonomik değişkenlerle BİST-100 endeksi arasında ilişkinin olduğu ve sanayi üretim endeksindeki artışların BİST-100 endeksini büyük ölçüde artırabileceğini tespit etmiştir.

Khan ve Khan (2018), makroekonomik değişkenlerin Pakistan'ın hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini belirlemek için 2000 - 2016 yılları arasındaki aylık verileri analiz etmişlerdir. Makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatlarındaki kısa ve uzun vadeli eş bütünleşmesini belirlemek için ARDL sınır testi yaklaşımını uygulamışlardır. Sonuç olarak, borsanın uzun vadeli para arzı, döviz kuru ve faiz oranından önemli ölçüde etkilendiği tespit edilmiştir.

Syzdykova (2018), Kazakistan borsa endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi 2000-2017 yılları arası verilerle en küçük kareler yöntemi, Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi ile test etmiştir. Sonuç olarak petrol fiyatı ve sanayi üretim endeksi ile borsa değişkeni arasında uzun dönemli ilişki ve bu iki değişkenden borsaya doğru tek tönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

3. Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışmada, hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla, 2007:03-2019:06 dönemlerine ait 148 gözlemden oluşan aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada hisse senedi fiyatları (BİST-100) ve makroekonomik değişkenleri temsilen Para Arzı (M1), Sanayi Üretim Endeksi (SÜE), Döviz Kuru (DK)(ABD doları cinsinden), Enflasyon Oranı (TÜFE) ve Faiz Oranı (FO) analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler EVDS’den (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi) elde edilmiştir. Analize dahil edilen verilerin logaritmik dönüşümleri yapılmış ve analiz sonuçları E-views 8 paket programı ile test edilmiştir.

Çalışmada kullanılan veriler, Census X-13 yöntemi kullanılarak mevsimsellik etkisinden arındırılmıştır. Mevsimsellik etkisinde olmayan TÜFE değişkenine herhangi bir işlem uygulanmamıştır. Daha sonra mevsimsellik etkisinden arındırılan serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek için ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve KPSS(Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin) birim kök araştırması yapılmış, sonrasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile test edilmiştir.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmada, öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadığına karar verilmelidir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde değişkenlerin bir birim kökü içerip içermediği önemli değildir. Bununla birlikte, birim kök testi maksimum sabit dereceyi (dmax) belirlemek için kullanılır. Bu amaçla, değişkenlerin durağan durumu, ADF ve KPSS birim kök testlerine göre araştırıldı. Değişkenlerin ADF ve KPSS birim kök testi sonuçları Tablo 1 ve 2' de verilmiştir. Testlerde sabit ve trendli model dikkate alınmıştır.

ADF ve KPSS birim kök testi sonuçlarına göre; BIST, M1 ve SUE değişkenlerinin seviye değerlerinde; DK, FO, TUFE değişkenlerinin ise birinci fark değerlerinde durağan olduğu belirlenmiştir. Her iki test sonuçları birbirini desteklemektedir.

Tablo 1: *ADF Birim Kök Testi Sonuçları(Seviye ve Birinci Fark Değerleri)*

	ADF	
	Seviye Değeri	**Birinci Fark Değeri**
	Sabit ve Trend	Sabit ve Trend
Değişkenler	İstatistik	İstatistik
BIST	-4,867991***	-
DK	-1,79934	-8,69618***
FO	-0,91975	-4,91207***
M1	-4,67638***	-
SUE	-3,83959***	-
TUFE	0,98412	-7,57124***

Notlar: ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu 13 alınmış, optimal gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. ADF testi kritik değerleri sabitli ve trendli model için -4.027 (%1), -3.443

(%5), -3.146 (%10). ***, **, ve * sırasıyla sıfır hipotezinin %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 2. *KPSS Birim Kök Testi Sonuçları (Seviye ve Birinci Fark Değerleri)*

	KPSS	
	Seviye Değeri	**Birinci Fark Değeri**
Değişkenler	Sabit ve Trend İstatistik	Sabit ve Trend İstatistik
BIST	0,077399	-
DK	0,338975***	0,026215
FO	0,307726***	0,034039
M1	0,055942	-
SUE	0,101784	-
TUFE	0,258986***	0,108767

Notlar: KPSS testinde "Bartlettkernel" yöntemi ve Newey-West bant genişliği (bandwith) kullanılmıştır. KPSS testi kritik değerleri sabitli ve trendli model için 0.2160 (%1), 0.1460 (%5), 0.1190 (%10). ***, **, ve * sırasıyla sıfır hipotezinin %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

4.2.Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Toda ve Yamamoto (1995) yaklaşımı, VAR(p) modelini serilerin maksimum bütünleşme derecesiyle *(d)* genişletmekte, yani bir VAR $(p+d)$ modelini tahmin etmektedir. Toda-Yamamoto yaklaşımında tahmin edilen kısıtsız VAR(p+d) modeli:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + ... + \alpha_p y_{t-p} + \alpha_{p+d} y_{t-(p+d)} + \beta_1 x_{t-1} + ... + \beta_p x_{t-p} + \beta_{p+d} x_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \qquad (4.1)$$

Toda-Yamamoto yaklaşımında, Granger nedensellik analizi için sıfır kısıtlaması ilk *p* katsayı üzerine uygulanmaktadır. x_t değişkeninden y_t 'ye Granger nedensellik yoktur sıfır hipotezi $H_0 : \beta_1 = \beta_2 = ... = \beta_p = 0$, $H_0 : \beta_i \neq 0 \ (en\,az\,bir\,i\,için)$ alternatif hipotezine karşı sınanır. Toda-Yamamoto yaklaşımında hipotez testi için Wald testi uygulanır ve elde edilen Wald istatistiği "dönüştürülmüş Wald testi (MWALD)" olarak adlandırılıp, χ^2_p asimptotik dağılımına sahiptir.

Hacker ve Hatemi-J (2006) MWALD istatistiği küçük örneklem özellikleri için incelemiş ve asimptotik ki-kare dağılımlı MWALD testinin, örneklem küçük olduğunda güçlü bir dayanak olmayacağını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, ARCH etkisinin MWALD istatistiğinin asimptotik özelliklerinin küçük örneklemlerde performansını düşürdüğü de ortaya konulmuştur. Böyle bir durumda Hacker ve Hatemi-J (2006), Toda-Yamamoto MWALD istatistiğinin asimptotik ki-kare kritik değeri yerine, kaldıraçlı bootstrap (leveraged bootstrap) simülasyonunun kullanılmasının testin küçük örneklemlerde gücünü artırdığını göstermişlerdir.

Toda Yamamoto nedensellik analizinde öncelikle VAR modeli oluşturularak, uygun gecikme sayıları belirlenmiştir. Uygun gecikme sayılarının belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SC) değerlerine bakılmıştır. Kriterlere göre belirlenen uygun gecikme sayılarında VAR modelinde ortaya çıkabilecek otokorelasyon sorunu ortadan kaldırmak için L-M (Lagrange çarpanı) testi yapılmıştır. Çalışmada aylık veriler kullanıldığı için uygun gecikme uzunluğu 13 olarak alınmıştır. Yapılan LM testi sonucunda oto korelasyon sorunu BIST-DK modelinde 6., BIST-FO modelinde 12., BIST- M1 modelinde 6., BIST-SUE modelinde 7., BIST-TUFE modelinde 6. gecikmede ortadan kalkmıştır. Yapılan testlerin istikrar koşulunu sağladığı Şekil 1'te görülmektedir.

Şekil 1: İstikrar koşulu: köklerin birim çemberin içerisinde yer alması

BIST- FO VAR(12) Modeli

BIST - DK modeline baktığımızda köklerin birim çember içerisinde yer aldığını ve istikrar koşulunu sağladığını görüyoruz. (Birim çemberin içerisinde değişken sayısı*gecikme sayısı kadar kök var)

BIST- DK VAR(6) Modeli

BIST - FO modeline baktığımızda köklerin birim çember içerisinde yer aldığını ve istikrar koşulunu sağladığını görüyoruz. (Birim çemberin içerisinde değişken sayısı*gecikme sayısı kadar kök var)

BIST- M1 VAR(6) Modeli

BIST – M1 modeline baktığımızda köklerin birim çember içerisinde yer aldığını ve istikrar koşulunu sağladığını görüyoruz. (Birim çemberin içerisinde değişken sayısı*gecikme sayısı kadar kök var)

BIST- SUE VAR(7) Modeli

BIST – SUE modeline baktığımızda köklerin birim çember içerisinde yer aldığını ve istikrar koşulunu sağladığını görüyoruz. (Birim çemberin içerisinde değişken sayısı*gecikme sayısı kadar kök var)

BIST – TUFE modeline baktığımızda köklerin birim çember içerisinde yer aldığını ve istikrar koşulunu sağladığını görüyoruz. (Birim çemberin içerisinde değişken sayısı*gecikme sayısı kadar kök var)

VAR modelinde uygun gecikme sayısı belirlendikten sonra, VAR(p) modelini serilerin maksimum bütünleşme derecesiyle *(d)* genişletilmiş yani bir VAR$(p+d)$ modelini çerçevesinde nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3.*Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Testi Sonuçları*

Ho Hipotezi	VAR(p+d)	Test İstatistiği		Olasılık	Karar
BIST'den DK'ye nedensellik yoktur	(6+1)	6.2693		0.0123	Ho Red
DK'dan BIST'te nedensellik yoktur		3.4287		0.0641	Ho Red
BIST'den FO'ya nedensellik yoktur	(12+1)	0.7427		0.3888	Ho Kabul
FO'dan BIST'te nedensellik yoktur		0.3159		0.5740	Ho Kabul
BIST'den M1'e nedensellik yoktur	(6+1)	3.4176	*	0.0645	Ho Red
M1'den BIST'te nedensellik yoktur		4.6062	**	0.0319	Ho Red
BIST'den SUE'ye nedensellik yoktur	(7+1)	47.0743	***	0.0000	Ho Red
SUE'den BIST'te nedensellik yoktur		2.0444		0.1528	Ho Kabul
BIST'den TUFE'ye nedensellik yoktur	(6+1)	0.0028	*	0.9571	Ho Kabul
TUFE'den BIST'te nedensellik yoktur		0.7958	**	0.3723	Ho Kabul

***, **, ve * sırasıyla sıfır hipotezinin %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenlerden döviz kuru ve para arzı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hisse senedi fiyatlarından sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan diğer makroekonomik değişkenlerden faiz oranı ve enflasyon oranı ile hisse senedi fiyatları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Sonuç

Finansal piyasalar, ekonomik kalkınmanın finansmanı için gerekli fonların yaratılmasında ve bu fonların verimli yatırımlara yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özel sektörün ekonomideki rolünün artırılması, finansal bilgilere erişimin kolaylaştırılması, ticaret ve sermaye hareketleri özgürlüğü gibi gelişmeler sonucunda finansal piyasaların önemi artmıştır. Dolayısıyla, borsaların reel sektörde yol gösterici bir özelliği olması beklenmektedir. Sermaye piyasalarında meydana gelen dalgalanmaların tahmin edilmesi yatırımcıların yatırım kararları alması ve uygun portföy seçimi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca borsaların ekonomik aktiviteyi öngörmedeki rolünün araştırılması, bu alandaki bilgi birikimini artıracak ve politika yapıcılara ekonomiyi yönetmek için ek bir araç sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmada makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi ile BIST-100 endeksi ve seçilen makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki test edilmiştir. Analizde, Mart 2007 – Haziran 2019 tarihleri arasındaki aylık verilere odaklanılmış ve BIST-100 endeksi ile döviz kuru, faiz oranı, para arzı, sanayi üretim endeksi ve enflasyon oranı arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda para arzı ve döviz kuru ile BIST-100 endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Yani hisse senedi fiyatlarındaki bir değişim para arzı ve döviz kurunu etkilemekte iken, bu iki değişkendeki bir değişimde hisse senedi fiyatlarını etkilemektedir. BIST-100 endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında hisse senetleri fiyatlarından sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Yani BİST'de meydana gelen değişim sanayi üretim endeksinde değişikliklere neden olmaktadır. Bu sonuçlara göre, borsa fiyatlarının gerçek faaliyetlerdeki değişiklikleri

rasyonel olarak işaret ettiği ve borsanın ekonomik faaliyetlerin öncü göstergesi olduğu söylenebileceği gibi, hisse senedi fiyatlarının tahmininde bazı makroekonomik değişkenlerin kullanılabileceği de söylenebilir. Bu durumda borsanın bilgi açısından verimli olduğunu söylemek mümkündür. Son olarak BIST-100 endeksi ile faiz oranı ve enflasyon oranı arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenememiştir.

KAYNAKÇA

Açıkalın, Sezgin; Aktaş, Rafet ve Ünal, Seyfettin (2008), Relationships between stock markets and macroeconomic variables: an empirical analysis of the Istanbul Stock Exchange, *Investment Management and Financial Innovations*, Volume 5, Issue 1, 8-16.

Bhattacharya, B. & Mukherjee, J. (2003). Causal Relationship Between Stock Market and Exchange Rate. Foreign Exchange Reserves and Value of Trade Balance: A Case Study for India, *Paper presented at the Fifth Annual Conference on Money and Finance in the Indian Economy*.

Büyükşalvarcı ve Abdioğlu (2010), The Causal Relationship between Stock Prices and Macroeconomic Variables: A Case Study for Turkey, *International Journal of Economic Perspectives*, Volume 4, Issue 4, 601-610

Coşkun, Metin; Kiracı, Kasım ve Muhammed, Usman (2016), Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerle Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 53 Sayı: 616, 61-74

Hacker, R.S. ve Hatemi-J, A. (2006), Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application, *Applied Economics*, 38, 1489–1500

Hua, Goh Lee; Jing, Lai Yi; Yun, Tan Shi and Sin, Teo Yah (2013), The Relationship Between Macroeconomic Variables and Stock Prices, Bachelor of Business Administration (Hons) Banking and Finance, *Universiti Tunku Abdul Rahman*, 1-81

Hunjra, Ahmed Imran; Chani, Muhammad Irfan; Shahzad, Muhammad; Farooq, Muhammad ve Khan, Kamran (2014), The Impact of Macroeconomic Variables on Stock Prices in Pakistan, *International Journal of Economics and Empirical Research*, 2(1), 13-21.

Khan, Jawad and Khan, Imran (2018), The Impact of Macroeconomic Variables on Stock Prices: A Case Study of Karachi Stock Exchange, *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol.9, No.13, 15-25

Khan, N.M., and Zaman, S. (2012), Impact of Macroeconomic Variables on Stock Prices: Empirical Evidence from Karachi Stock Exchange, Pakistan , *Business, Economics, Financial Sciences, and Management*, 227-233 http://www.mid-day.com/news/2 003/jun /55974.htm

Khodaparasti, R.B. (2014), The Role of Macroeconomic Variables in the Stock Market in Iran, *Polish Journal of Management Studies*, Vol:10, No:2, 54-64

Koyuncu, Tuğba (2018), Bist-100 Endeksinin Makroekonomik Değişkenler İle İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma, *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 615 – 624

Mashayekh, Shahnaz; Moradkhani, Hadise Haji and Jafari, Mahboobeh (2011), Impact of Macroeconomic Variables on Stock Market: The Case of Iran, *2nd International Conference on Business and Economic Research* (2nd Icber 2011) Proceeding, 350-361

Mehrara (2006), The Relationship between Stock Market and Macroeconomic Variables: a Case Study for Iran, *Iranian Economic Review*, Vol.10. No.17, 137-148

Mehrara, Mohsen; Farahani, Yazdan Gudarzi; Faninam, Farzan and Karsalari, Abbas Rezazadeh (2016), The Effect of Macroeconomic Variables on the Stock Market Index of the Tehran Stock Exchange, *International Letters of Social and Humanistic Sciences, Vol. 71, 17-24*

Özer, Ali; Kaya, Abdulkadir ve Özer, Nevin (2011), Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt:26, Sayı:1, ss.163-182

PLÍHAL TOMÁŠ. 2016. Granger Causality between Stock Market and Macroeconomic Indicators: Evidence from Germany. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 64(6): 2101– 2108.

Rad, Abbas Alavi (2011), Macroeconomic Variables And Stock Market: Evidence From Iran**,** *Internatıional Journal Of Economics And Finance Studies*, Vol 3, No 1, 1-10

Saleem, Faiza ve Alifiah, Mohd Norfian (2017), Causal Relatıonshıp Between Macroeconomıc Varıables and Stock Prıces In Pakıstan, *Jurnal Kemanusiaan*, Vol. 26 Iss. 1 *(Special Edition,* ISSN 1675-1930, ss:1-9

Syzdykova, Aziza (2018), Makroekonomik Değişkenler ve Hisse Senedi Piyasası İlişkisi: KASE Örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, ss. 331-354

Talla, Joseph Tagne (2013), Impact of Macroeconomic Variables on the Stock Market Prices of the Stockholm Stock Exchange, Master´s Thesis within International Financial Analysis, Per-Olof Bjuggren, Louise Nordström, Jönköping International Business School,Jönköping University

Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995), "Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes", *Journal of Econometrics*, 66, 225-250

Yılmaz, Ömer; Güngör, Bener ve Kaya, Vedat (1997), Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik, *İMKB Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 34, 1-16

BAYBURT ULU CAMİİ (CAMİ-İ KEBİR)'NİN 18. YÜZYILDA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ*

BÖLÜM 29

Gazi ÖZDEMİR[1]

* Bu araştırma, Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünün desteklemiş olduğu 2016/9 numaralı projeden üretildi. Projede araştırmacı olarak görev alan Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Özkan'a katkısı için teşekkür ederim.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: gozdemir45@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2306-5280

GİRİŞ

Bayburt,[1] Karadeniz Bölgesi'nin güneyinde, Çoruh Vadisi'nin doğu ve batı yakasındaki yamaçlarda kurulmuş olan kadim bir şehirdir. Tarihi dönemlerden itibaren Bayburt'un jeopolitik konumu sebebiyle bölgede mücadeleler yaşandı ve bu mücadeleler sonucunda Haldiler, Gymniaslılar, Romalılar ve Bizanslılar çeşitli zamanlarda Bayburt'a hâkim oldular.[2]

Türklerin Anadolu'ya başlattığı akınlar sonucunda Bayburt, Selçuklu Sultanı Alpaslan'ın komutanları tarafından 1056 yılında fethedildi. Sultan Alpaslan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde askeri başarılar kazanmış olan komutanı Ebu'l Kasım'a Bayburt'u ikta olarak verdi. Büyük Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu'da zayıflaması üzerine bölgede Saltuklu Beyliği kuruldu. Türkiye Selçukluları hükümdarı Rükneddin Süleyman Şah, Anadolu'da birliği sağlamak için 1202 yılında doğuya yaptığı sefer sonucunda Saltuklu topraklarına sahip oldu. Rükneddin Süleyman Şah, Muğisiddin Tuğrul Şah'ı (1200–1225) Erzurum Meliki olarak atadı.[3] Gerek Muğisiddin Tuğrul Şah gerekse oğlu Rükneddin Cihan Şah (1225–1230) Bayburt'u mamur ve güzel bir şehir haline getirdiler[4]. Bayburt Kalesinin onarımının gerçekleşmesi şehirde nüfusun artmasına sebep oldu. Bu durum şehirde mekânsal olarak yeni bir iskân alanının belirlenmesi ihtiyacını gündeme getirdi.[5] Bu amaçla günümüzde Ulu Camii adıyla bilinen Cami-i Kebir, 1202-1225 yılları arasında Muğisiddin

---

[1] Osman Turan, "Bayburd", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 366; Enver Konukçu, "Bayburt Tarihi", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)* ed. Rıfat Yıldız, (Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları, 1994), 43.

[2] Süleyman Çiğdem - Gazi Özdemir, "Bayburt'un Tarihi ve Coğrafyası", *Bir Hilal Uğruna/Şehit ve Gazileri ile Bayburt*, ed. M. Yasin Taşkesenlioğlu (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2017), 20; Gazi Özdemir, "Bayburt Kalesi ve XVIII. Yüzyıldaki İnsan Kaynakları Yönetimi", *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Münasebetiyle Bayburt Hatıra Kitabı* ed. Süleyman Çiğdem vd., (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019), 39-40.

[3] İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı* (İstanbul: Üçler Matbaası, 1975), 307; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi* (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2010), 509; Abdurrahim Şeref Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I* (İstanbul: Bozkurt Yayınevi, 1936), 47-50; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), 68; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990).

[4] Yasemin Aktaş, "XI.-XV. Yüzyıllar Arasında Bayburt (Doğu ve Batı Kaynaklarındaki Nakillerine Göre)", *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, ed. Süleyman Çiğdem v.dğr. (Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019), 11-13; Özkan Dayı, "Kitâb-ı Diyârbekriyye'de Bayburt", *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, ed. Süleyman Çiğdem v.dğr. (Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019), 28.

[5] Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 - 1211) Gazi-Şehit* (Ankara: TTK Basımevi, 1997), 33; Osman Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)* (Ankara: Aktif Yayınevi, 2004), 40; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* (Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992), 43; Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, 241-242.

Tuğrul Şah tarafından Bayburt Kalesi'nin dışında çarşı, pazar, han, hamam ve diğer mekânların etrafında teşekkül cazibe merkezi olarak inşa edilmiş olmalıdırlar.[6]

Ulu Camii'nin tamamlanmasından yaklaşık yirmi sene sonra Selçuklular ile İlhanlılar arasında 1243'te Kösedağ Savaşı yaşandı ve Selçuklular bu savaşı kaybetti. Bayburt'un Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesine kadar geçen sürede Ulu Camii, sırasıyla İlhanlılar,[7] Celâyirliler, Eratnaoğulları,[8] Kadı Burhaneddin, Karakoyunlular, Akkoyunlular ile Safeviler'e hizmet verdi.[9] Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Çaldıran Savaşı dönüşünde görevlendirdiği Yanya Sancakbeyi Mustafa Bey ile Trabzon Sancakbeyi Bıyıklı Mehmet Bey' tarafından in bölge üzerine yapmış oldukları seferle Ekim 1514'te Bayburt Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edildi.[10]

Osmanlı Devleti'nde yeni alınan yerlerde sayım yapılması esastı.[11] Buna göre Bayburt'ta 16. yüzyılda tahrir gerçekleştirildi.[12] Bu sayımda Ulu Camii, *Cami'* Mahallesi sınırları içinde bulunuyordu.[13] Günümüzde ise *Camiikebir* Mahallesi'nde Zahire Hal Caddesi'ndedir. Cami, kuzey

---

[6] Rahmi Hüseyin Ünal, "Bayburt Ulu Cami'nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, (Bayburt, 23-25 Mayıs 1988, Bildiriler), ed. Rıfat Yıldız, (Ankara, 1994), 407; Aydın Taşçı, *Bayburt'ta Türk-İslam Devri Dini Mimari* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997), 8; Celil Arslan - Methiye Gül Çöteli, "Anadolu - Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6/6 (2015): 196; Turan, "Bayburd", 2: 366.

[7] Markopolo, *Markopolo Seyehatnamesi* (Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.), 1: 42; Yunus Özger, "Yerli ve Yabancı Seyyahların Bayburt İzlenimleri", *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* II/4 (2017): 41-57; Turan, *2013*, 42; İsmet Miroğlu, "Bayburt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992), 5: 226.

[8] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Eretna", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Basımevi, 1977), 4: 309; Kemal Göde, "Eratnalılar Hakimiyetinde Bayburt", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (Bayburt, 23-25 Mayıs 1988),* ed. Rıfat Yıldız (Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları, 1994), 347–352; Turan, "Bayburd", 2: 366

[9] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: T.T.K. Basımevi, 1969), 188.

[10] Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1862), 1: 257; Osman (Bayburtlu), *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan*, thk. Nihal Atsız (İstanbul: Küçükaydın Matbaası, 1961), 20; Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, 15; Abdulkadir Gül, "Kelkit Kazasında İskân ve Demografik Yapı (1516–1642)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 6/6 (2009): 27-31.

[11] Mehmet Öz, "Tahrir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2010), 10: 426.

[12] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009), 223; Ömer Lûtfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 2 (1940): 39-40; Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, 15.

[13] BOA, *Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Evrakı*(D. MKF.) 27448: 5; *Maliyeden Müdevver Defter*, No: 5152: 182–183; Mehmet İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal Of Graduate School Of Socıal Scıences* 10/2 (2007): 96; Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, 15.

güney yönlü, hafif eğimli bir arazi üzerinde bulunmaktadır.[14] Kapladığı alan 1.037,99 m^2dir. Cami, kışların uzun olduğu memlekette inşa edilmesinden dolayı kuzey ve batı yönünde pencereye sahip değildir. Güney yönünde dört, doğu yönünde ise üç penceresi vardır. Ayrıca çatıdan kırlangıç sistem ile yapılmış iki aydınlatması mevcuttur. İç mekan olarak 750 kişilik kapasiteye sahip Cami, mihrabı, minberi, kürsüsü, mahfili ve diğer alanlarıyla Müslümanların ibadet ve eğitim hizmetlerini karşılayabilecek donanıma sahiptir.

Kurumların işleyişinde insan kaynakları yönetimi önemli rol üstlenir. Çünkü kurumların verimliliği ve sürdürebilirliği insan kaynaklarının doğru yönetilmesiyle anlam kazanır. İnsan kaynakları yönetimi ile iş gücünü seçme, çalışma koşullarını belirleme ve ücretlendirme biçimleri belirlenir[15]. Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalar ekseninde Türkiye'de 1950'lerde başlayan insan kaynakları yönetimi araştırmalarına[16] tarihi açıdan katkı sağlamak amacıyla araştırma konusu Bayburt'taki Ulu Camii insan kaynakları yönetimi seçildi. Ulu Camii'nin çalışma esaslarını, çalışma koşullarını, iş gücü dağılımını ve ücretlendirmelerini tespit etmek üzere Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan kayıtlardan ve akademik yayınlardan yararlanıldı. Buradan elde edilen verilerden veri setleri oluşturuldu. Ulu Camii'nin arşivlerde vakfiyesine ulaşılamaması araştırmanın sınırlılığını oluşturdu. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan kayıtlardan yararlanılarak ve ipuçları takip edilerek bu sınırlılık kısmen aşılmaya çalışıldı. Özellikle Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yer alan Hurufat Defterlerindeki veriler[17] bu sınırlılığın aşılmasında önemli katkı sağladı. Böylece Ulu Camii'nin çalışma koşulları, iç kontrol ve iç denetim sistemleri, dış kontrol ve dış denetim sistemleri, personel ve personel seçimi, ücretlendirme biçimi ortaya konuldu. Çalışmanın zamanı verilerin yoğun olduğu 18. yüzyıl ile sınırlandırıldı. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve tarihi doküman incelemesi tekniği kullanıldı. Ayrıca verilerin anlamlandırılması amacıyla saha araştırması da yapıldı.

---

[14] Ulu Camii coğrafi konum itibariyle 40.26 kuzey 40.22 doğu koordinatları; ada 217, parsel 3, pafta 7 üzerindedir

[15] Nihat Kayar, *Kamu Personel Yönetimi* (Bursa: Akın Yayınevi, 2016), 1-2.

[16] Yücel Sayılar, "İnsan Kaynakları Yönetimi Alanının Türkiye'deki Gelişim Çizgisi: Yönetim Organizasyon Kongreleri Üzerine Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2005): 156.

[17] Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies International Journal Of History* 5/1 (2013): 39–69.

Bayburt Cami-i Kebir (Ulu Camii) İnsan Kaynakları Yönetimi

Osmanlı Devleti, ilhak ettiği topraklarda sayım yaparken vakıf yerlerini ve vâkıfın belirlediği esasları kayıt altına alırdı. Bu tespitlerle vakıf kurumlarının vakıf esasları doğrultusunda hizmete devam etmesini sorumluluk alanı içinde görürdü. Zira vakıf malları yöneticilere birer emanetti. Yavuz Sultan Selim'in Bayburt'u Safeviler'den almasından sonra Bayburt'ta yaptırdığı tahrirde Ulu Camii'nin kayıtlara vakıf olarak geçti. Tahrirdeki kayıtlar doğrultusunda Ulu Camii'nin ibadethane ve yaygın eğitim kurumu olarak hizmete devam etmesi için Osmanlı devlet adamlarının gerekli süreçleri takip ettiği görülmektedir. Nitekim arşivde Ulu Camii'nin vakıf olarak kaydedilmesi ve sonrasında personel istihdamında görevlendirilen sorumluların vakıf gelirlerini-giderlerini kayıt altına alması, takip etmesi ve denetlemesi Osmanlı Devleti'nin vakıflardaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Bu işlemler ile Ulu Camii'nin kurumsal işleyişinin düzenli yürütülmesi sağlandı.

Ulu Camii'de insan kaynakları yönetiminde istihdam alanları yönetim, ibadet ve eğitim, yardımcı hizmetler olmak üzere üçe ayrıldı. Bu tasnif içinde yönetim hizmetleri alanında mütevelli, nazır, mutasarrıf ve cabi; ibadet ve eğitim hizmetleri alanında imam, hatip, müezzin, temcîdhân, sermahfil, 'aşırhân, mu'arrif, devirhân, cüzhân ve fetihhan; yardımcı hizmetler alanında ferraş ve türbedâr yer alıyordu.[18]

Ulu Camii'nin giderlerinin karşılanabilmesi için gelir kaynaklarına ihtiyaç vardı. Bu gelir kaynakları, banisi ve hayırseverlerin vakfettiği akarlarla oluşturuldu. 1516 yılında tutulan tahrir kayıtlarında Ulu Camii'nin gelir kalemleri arasında kaza merkezindeki 15 dükkân, 1 değirmen, 11 zemîn ve 2 bahçenin kira gelirleri yer almaktaydı ve buradan elde edilen gelirin yıllık toplamı 2.920 akçeydi.[19] Caminin vakıf gelirinde 1530 yılında artış olduğu görülmektedir. Bu artışta yeni vakıf yerlerinin gelir kalemlerine eklenmesinin etkisi vardır. Bu vakıf gelirini oluşturan yerler arasında *Berne* ile *Harorti'deki* bütün malikâneler, *Hart* köyünün yarı malikânesinin dört hissesinden bir buçuk hissesi, Galir ve Vank-ı Göci köylerinin yarı malikânesi, Karaver köyünün çeyrek malikânesi ve Dânişmendkendi köyünün iki çiftliği bulunuyordu. Bu ek

---

[18] BOA, *Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)*, 199: 62— 63; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) *Evkaf Defteri* (*Ev.d.)* 12121: 28; VGMA, *Hurufat Defterleri* (*HD*), 537, 538, 539, 1074, 1076, 1077, 1079, 1080, 1082, 1097, 1098, 1133, 1137, 1140, 1158.

[19] BOA, *TT.d.*, 60: 193; Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, 126.

vakıflar ile elde edilen gelir 9.892 akçeye ulaşmaktaydı.[20] 1861 yılı itibariyle vakfın gelirleri 16.849 kuruş olup bu gelirler *Berne*, Tavukvank, Cumavank, *Harorti*, *Hart*, *Galir*, *Karaver*, Half-ı Şehit, Danişmenkendi ve Zağsik'ten elde edilmekteydi. Bu gelirlerle vakfın personel ve diğer giderleri karşılanmaktaydı.[21]

1. Yönetim Hizmetleri

1.1. Mütevelli

Ulu Camii'nin en üst yöneticisi olan mütevelli, vakfın insan kaynakları ve bütçe yönetimi ile bakım ve onarım faaliyetlerini yürütürdü. Ulu Camii'de bu hizmetini yürüten yöneticiye günlük üç akçe ücret ödenirdi. Mütevelli kadrosuna atanabilmek için vâkıfın veya mütevellinin soyundan gelen erkek evlat olmak ya da neslin kesilmesi durumunda naip ya da kaza kadısının önereceği kişi olmak gerekliydi. Bu görev, mütevelli olan personelin görevden çekilmesi, görevden el çektirilmesi veya ölümüyle sona ererdi.[22]

Ulu Camii'de mütevellilik kadrosunda görev yapan personelin saygın konuma sahip olması sebebiyle bu görev adaylar arasında önemsenmekteydi. Bu bakımdan mütevelli kadrosuna müracaat eden adayların müracaatları önce kadı ya da naip tarafından daha sonra merkez teşkilattaki yetkililerce incelenirdi. Adayın mütevelli olarak atama şartlarına sahip olduğu tespit edilirse berat düzenlenir ve ataması yapılırdı.[23]

Mütevelli kadrosuna bazen müşterek atama talepleri de olabilirdi. Nitekim 17. yüzyılın sonunda, 1692 yılında, mütevellilik görevini İbrahim ve Yusuf'un bir buçuk akçe ile müşterek olarak yürütmesi buna örnek gösterilebilir. Yine aynı örnekten hareketle mütevellilerden önce Yusuf'un,[24] ardından da İbrahim'in vefat etmesiyle mütevellilik görevlerinin ölene kadar yürütülebildiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca her ikisinin erkek çocuklarının mütevelli olarak atanması kadronun ön şartının uygulandığını da göstermektedir.

---

[20] BOA, *TT.d.*, 199: 62— 63; Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, 126.
[21] Özger, *XIX. yüzyılda Bayburt*, 303.
[22] VGMA, *HD*, 537: 96.17; 539: 170.
[23] VGMA, *HD*, 1098: 279.
[24] VGMA, *HD*, 1098: 279.

Mütevellilik kadrosunda müşterek atamada kişi sınırlamasının olmadığı gözlemlenebilmektedir. Nitekim mütevellilik için tahsis edilen kadronun bir tane olmasına rağmen dört kişinin; Mehmet, İbrahim, Yusuf ve Salih'in 1752'de müşterek mütevelli olarak atanması bu durumu göstermektedir. Ancak süreç içinde Salih'in evladı olmadan vefat etmesi ve onun mütevellilik payının diğer kardeşlere 1752'de paylaştırılması mütevellilik kadrosunu diğer hak sahiplerinin istemesini anlamlandırıyor. Bu yaşananlar mütevelli olan kişinin kendinden sonra evladının mütevelli olmasını ve mütevelliliğin kendi neslinde kalmasını istediği ihtimalini güçlendirmektedir.[25] Bu durum ile ilgili olarak mütevellilerden Salih'ten sonra Mehmet'in de aynı şekilde evlat bırakmadan ölmesi ve onun mütevellilik payının da kardeşinin oğlu olan Osman'a ve diğer ortakları Yusuf ve İbrahim'e geçmesi müşterek olarak mütevelli olunma isteğini anlamlı kılmaktadır.[26] Ancak bu mütevellilerin hesapları ve mütevelliliğin kendi neslinde kalma isteklerini kesintiye uğratan olaylar da yaşanabilmektedir. Nitekim müşterek mütevellilik yapan kardeş ve yeğenlerin hepsi arkalarında erkek evlat bırakmadan 1795 yılında öldüler. Bunun üzerine Kadı Mustafa Şakir, kazada söz sahibi olan Murtaza'nın mütevelli olarak atanması için teklifte bulundu. Ataması onaylanan Murtaza, mütevellilik görevini 1807 yılına kadar yürüttü.[27] Böylece 18. yüzyılda aynı nesilden gelen kişiler tarafından mütevellilik görevi 1795 yılına kadar yürütüldü. Bu görevin önemli bir saygınlık kazandırması sebebiyle müşterek olarak personelin atandığı anlaşılmaktadır.

1.2. Nazır

Nazır, camideki iş ve işlemlerin vakıf şartlarına uygun bir şekilde yürütülmesini sağlardı. Böylece Nazır vasıtasıyla vakıfta açık, şeffaf ve hesap verilebilir işleyiş sağlanarak vakfın iç kontrol mekanizması işletildi. Yine nazırlar vasıtasıyla vakfın dış denetçisi olan kaza kadısının yıllık dış denetimi için de hazırlık yapılmış oldu.[28] Ulu Camii vakfında nazır olarak görev yapan personele vakıf gelirlerinden günlük iki akçe ücret tahsis edildi[29].

---

[25] VGMA, *HD*, 1097: 86; 1076: 93; 1158: 85.
[26] VGMA, *HD*, 537: 96; 538: 136.
[27] VGMA, *HD*, 537: 96.17; 539: 170.
[28] Gazi Özdemir, I*lgın Kazası Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1750-1850)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları 2018), 86.
[29] VGMA, *HD*, 1098: 279.

Ulu Camii'de nazır olarak görev yapan İsmail Ali Halife, 1692 yılına kadar bu hizmeti yürüttü. Bu durum 18. yüzyıl öncesinde nazır kadrosunun işler halde olduğunu göstermektedir. İsmail Ali Halife'nin görevi sırasında insan kaynakları yönetimi açısından dikkat çeken bir olay yaşandı ve İsmail Ali Halife bir gerekçe gösterilmeden nazırlıktan el çektirildi.[30] İsmail Halife'den sonra bu kadroda 1756 yılına kadar kimin görev yaptığı belirsizdir. Belki yöneticilerin iç denetçiliği bilerek askıda tutmak istedikleri düşünülebilir. 1756 yılında da bağımsız bir nazır atamak yerine imam olarak görev yapan Davut Halife'yi nazır olarak atadılar.[31] Davut, bu görevi 1779 yılına kadar yürüttü ve ölümünden sonra nazırlık kadrosuna atama yapılmayıp boş bırakıldı.[32] Buna göre Ulu Camii'nin işleyişini denetleyen ve iç kontrol sorumlusu olarak görev yapan nazırlar için 18. yüzyılın çalışma koşullarının zor olduğu anlaşılmaktadır.

1.3. Mutasarrıf

Caminin vakıf işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak için yardımcı personel olarak mutasarrıf görev yapmaktaydı.[33] Nitekim 1704-1732 yılları arasında Zahit Halife'nin günlük iki akçe ile mutasarrıf olarak çalıştığı görülmektedir.[34] Daha sonra Mustafa Halife, mutasarrıflık görevini 1763 yılına kadar yürüttü. Onun bu tarihte ölümü üzerine[35] yerine oğlu Ahmet atandı. Ahmet de bu görevi 1805 yılına kadar devam ettirdi.[36] Buna göre mutasarrıflık kadrosuna 18. yüzyılda atama yapıldığı ve mutasarrıflığın babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır.

1.4. Cabi

Ulu Camii'nin vakıf gelirleri cabi aracılığıyla toplanmaktaydı. Zira caminin giderlerini üzere yukarıda belirtildiği üzere gelirler vakfedilmişti. Bu gelirler şehir merkezinde bulunan 15 dükkân, 1 değirmen, 11 zemîn ve 2 bahçenin kira gelirleri ile şehir dışındaki Berne, Tavukvank, Cumavank, Harorti, Hart, Galir, Karaver, Half-ı Şehit ve Danişmenkendi'de vakfedilen yerlerin gelirlerinden oluşmaktaydı. Ulu

[30] VGMA, *HD*, 1098: 279.
[31] VGMA, *HD*, 1097: 88.
[32] VGMA, *HD*, 1077: 116.
[33] VGMA, *HD*, 1098: 279; 1079: 118; 1098.
[34] VGMA, *HD*, 1079: 118; 1098: 282; 1079: 118.
[35] VGMA, *HD*, 1076: 93.
[36] VGMA, *HD*, 539: 169.

Camii'nin giderlerinin karşılanması için bu gelirlerin yıllık olarak toplanması ve kayıt altına alınması gerekmekteydi.

Ulu Camii'de vakıftan günlük iki akçe tahsis edilen Hüseyin'in bu kadroda cabi olarak 1699 yılına kadar çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak bu tarihte Hüseyin görevden habersizce ayrıldığı görülmektedir. Bu durum üzerine Bayburt kadısı teklifiyle Süleyman cabi olarak atandı[37].

Cabilik gibi önemli bir kadro hakkında bu bilgi dışında başka bir bilginin bulunmaması, 18. yüzyıl boyunca Ulu Camii'de bu kadronun işleyişini, kimlerin hangi süreyle çalıştığını karanlıkta bırakmaktadır.

2. İbadet ve Eğitim Hizmetleri

Ulu Camii'de ibadet hizmetlerini yürütmek üzere özel uzmanlık alanı isteyen imam, hatip, müezzin, temcîdhân, sermahfil, 'aşırhân, mu'arrif, devirhân, cüzhân ve fetihhân kadroları bulunmaktaydı.

2.1. İmam

Ulu Camii, merkezi konumuyla Bayburt'ta yaşayan ve farklı yerlerden şehre gelen Müslümanların ibadetlerini yürütmek üzere toplandıkları bir mekân oldu.

Ulu Camii'de 18. yüzyıl süresince belirli kurullara bağlı olarak imam atamalarının gerçekleştiği görülmektedir. 1699'da imamet görevini yürütmekte olan Hüseyin'in beratının yenilenmesi, onun bu göreve 17. yüzyılın son çeyreğinde başlamış olabileceğini göstermektedir. Hüseyin'e görevi süresince vakıftan günlük dört akçe ücret ödendi. Hüseyin bazı gerekçeler ile imamlık görevini kardeşi Hasan Halife'ye bırakmak istediğini bildirdi.[38] Hüseyin'in bu teklifi kabul edildi, ancak kendisinin yerine geçen Hasan Halife de aynı şekilde imamlıktan ayrılmak istediğini bildirdi. Bu iki kardeşin ilerlemiş yaşlarından veya sağlık sorunlarından dolayı görevden çekilmiş olabilecekleri akla gelmektedir. Nitekim Hasan Halife'nin görevden çekilmesinden sonra yerine oğlu Davut atandı. Bu süreç imamlık kadrosunun aynı neslin erkekleri üzerinden devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca imamın erkek çocuğunun bulunmadığı durumlarda kardeşine de imamlığı bırakabileceğini ortaya koymaktadır. Yine bu işlemler imamlık görevinden ayrılmadaki başka esasları da göstermektedir. Zira hem Hüseyin hem de Hasan'ın kendi rızalarıyla

[37] VGMA, *HD*, 1140: 191.
[38] VGMA, *HD*, 1140: 191; 1098: 280.

görevden ayrıldığı görülmektedir.[39] Yarım asırdan fazla imamlık görevini devam ettiren Davut, nazırlık görevine getirilince[40] imamlık görevini yerine getirmekte zorlanmaya başladı. Bunun üzerine 1761 yılında oğlu Mehmet'i imamlık kadrosuna ortak etmek istedi.[41] Baba oğul birlikte imamlık görevini 18 yıl sürdürdüler. Mehmet, babası Davut'un 1779 yılında vefat etmesi üzerine tek başına imam olabilecek iken müşterek imamlığı devam ettirmeyi tercih etti. Babasının yerine kendi neslinden olmayan Hüseyin'in imam olarak atanmasına rıza gösterdi. Ancak Hüseyin bir yıl sonra vefat etti ve yerine[42] Mehmet'in oğlu Süleyman atandı.[43] Fakat Süleyman da bir yıl sonra vefat edince Mehmet'in neslinden gelen ve Süleyman'ın yerine atanacak kimse kalmadı. Bunun üzerine 1775 yılından beri Ulu Camii'de hatip olan Ahmet oğlu Hafız Salih, imam olarak atandı.[44] Bu atamada Salih'in hafız ve ilim sahibi olması yetkililerce atanmasında tercih sebebi olduğunu akla getirmektedir. Hafız Salih, 1792 yılına kadar bu görevi yürüttü ve onun ölümüyle birlikte yerine oğlu Ahmet imam ve hatip oldu.[45] Bu bilgilere göre 18. yüzyılda imam kadrolarına atamaların yapıldığı, imamlığın babadan oğula geçen bir sistem ile işletildiği, görevi yürütmekte olan imamın çekilmek istemesi ya da ölümüyle imamlık görevinin sona erdiği görülmektedir. Ayrıca imamlık kadrosuna müşterek atama olabildiği gibi imamlara vakıftan başka görevler verildiği de anlaşılmaktadır.

2.2. Hatip

Hatip, camideki kürsüden Müslüman cemaate İslam'daki temel dini bilgiler başta olmak üzere toplumun ihtiyacı olan bütün konularda ders veren görevlidir. Bu yönüyle cami ibadethane olmanın yanında yaygın eğitim kurumu özelliği[46] de taşımaktaydı.

Bayburt'ta Ulu Camii'de 18. yüzyıl içinde görev yapan üç hatibe dair belgeye ulaşılabildi. Bu belgelerden ilki günlük bir akçe ile Mustafa'nın hatiplik görevlendirmesi hakkındadır. Ancak Mustafa'nın hatiplik görevine ne zaman başladığı belirlenemediyse de onun 1775 yılına kadar

---

[39] VGMA, *HD*, 1097: 88.
[40] VGMA, *HD*, 1097: 88.
[41] VGMA, *HD*, 1097: 91.
[42] VGMA, *HD*, 1077: 116.
[43] VGMA, *HD*, 1074: 89.
[44] VGMA, *HD*, 1074: 88.
[45] VGMA, *HD*, 538: 136; 539: 169.
[46] İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012): 117-145.

Ulu Camii'de hatip olarak çalıştığı görülmektedir.[47] Ondan sonra ise Hafız Salih atandı ve Hafız Salih de 1792 yılına kadar bu görevi yürüttü. Onun ölümü üzerine yerine oğlu Ahmet görevlendirildi.[48] Buna göre 18. yüzyılda hatip kadrolarına diğer kadrolarda olduğu gibi benzerlik taşıdığı görülmektedir

2.3. Müezzin

Ulu Camii'de ezan okumak ve kamet getirmek üzere müezzin kadrosu vardı. Ahmet'in 1692 tarihinde günlük üç akçe ücret ile görevinin yenilendiğine bakılırsa bu göreve 17. yüzyılın son çeyreğinde başlamış olduğu anlaşılmaktadır.[49] Ahmet, 1730 yılına kadar müezzinlik görevini yerine getirdi. Onun ölümüyle birlikte boşalan kadroya neslinden olmayan Salih atanmak istedi. Salih bir yolunu bulup kendi adına berat çıkartmayı da başardı. Ancak Ahmet'in kardeşleri Mahmut ve Abdülaziz, Salih'in atamasının vakıf şartlarına aykırı olduğu gerekçesiyle bu durumu itiraz ettiler.[50] Bu arada Ahmet'in evladı olan Mehmet de Salih'in atamasının iptali için müracaatta bulundu. İtiraz süreci içinde Naip Seyyid Osman'ın başlattığı inceleme sonucunda Salih'in müezzinlik kadrosuna haksız olarak atandığı tespit edildi. Bunun üzerine Salih'in ataması iptal edilerek 1707 yılında Ahmet'in oğlu Mehmet ile kardeşinin oğlu Abdülaziz müezzin olarak atandı.[51] Görüldüğü üzere ortada bir vakfiye olmasa da arşiv kayıtlarına girmiş bulunan vakfiye verilerinden hareket ile hukuki süreçler ve personel hareketliliği yürütülebiliyordu. Ahmet ve Abdülaziz üzerinden hareketle müezzinlik görevinin çalışma koşullarını ve sona eriş biçimini de tespit etmek mümkündür. Nitekim iki kardeşin müezzinlik için günlük ödenen üç akçeyi birer buçuk akçe olarak aldığı ve müezzinlik kadrosunda müştereken çalışabildikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Mehmet'in ölümü, Abdülaziz'in görevden azledilmesi ve Süleyman'ın çekilmesi de müezzinlik görevinin de ölüm, azil veya çekilme şeklinde sona erebileceğini göstermektedir. Mehmet ve Abdülaziz'in müezzinlik kadrosunu boşaltması üzerine ikisinin de neslinden olmayan Ömer Halife'nin 1724'te müezzin olarak görevlendirilmesi neslin dışında atamaların da yapıldığını göstermektedir.[52] Ancak yöneticiler bu tip atamalarda hukuki kurallara

[47] VGMA, *HD*: 1077: 114.
[48] VGMA, *HD*, 538: 136; 539: 169; 1074: 88.
[49] VGMA, *HD*, 1098: 279.
[50] VGMA, *HD*, 1079: 116; 1098: 283.
[51] VGMA, *HD*, 1133: 118.
[52] VGMA, *HD*, 1137: 220.

uymazlar ise yapılan itirazlar ve durumun tespiti neticesinde atama işlemi iptal edilirdi. Nitekim müezzin olarak ataması yapılan Ömer Halife'nin görevlendirmesine Mehmet neslinden gelen İsmail itiraz etti. Hukuki haklarını bilen İsmail, müezzin olarak atanmak için başlattığı haklı mücadelesini kazandı ve Kadı Ahmet arzıyla 1763 yılında müezzin olarak görevlendirildi.[53] İsmail Halife müezzinlik hizmetini 1786 yılına kadar yürüttü.[54] Erkek evlat bırakmadan vefat etmesi üzerine yerine Ömer oğlu Osman müezzin olarak atandı[55]. Bütün bu personel hareketliliği Ulu Camii'de 18. yüzyıl boyunca müezzinlik görevlendirmesinin yapıldığını ve bazı dönemlerde ihtilafların yaşandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca müezzin atamalarında usulsüz işlem veya hatalı süreç gerçekleştiğinde hak sahiplerinin başlattığı hukuki mücadelelerde arşiv kayıtları ve diğer kanıtların incelenmesiyle itirazların sonuçlandırıldığı ve gereğinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

2.4. Temcîdhân

Ulu Camii'de vakıftan günlük iki akçe ödenen temcîdhân[56] sabah namazından önce minareden okuduğu ilahi Müslümanları uykudan uyandırırdı. Böylece cemaat sabah namazı için hazırlıklara başlardı.

18. yüzyılda Ulu Camii'de temcidhanlık göreviyle ilgili ilk kayıt 1755'ten önce göreve başlamış olan Ömer hakkındadır. Ömer'in bu göreve 18. yüzyılın başlarında atanmış olduğu söylenebilir. Ömer'in vefat etmesiyle birlikte yerine oğlu Yusuf Halife geçti. [57] Buradan hareketle temcidhanlık görevinin de babadan oğula geçen bir sistem dâhilinde işletildiği ve bu kadroda görev yapan personelin ömrünün sonuna kadar çalışabildiği ortaya çıkmaktadır. Yusuf, 1777 yılında temcidhanlık görevinden çekilmek istedi. Bu talep de görevden ayrılış biçiminin içinde çekilmenin bulunduğunu göstermektedir. Yusuf'un çekilmesinden sonra kardeşleri İbrahim ve Mehmet temcidhan oldular,[58] 1791 yılına kadar bu görevi yürüttüler. Öyle görünüyor ki bu göreve de müşterek atanmanın önünde bir engel yoktu. İbrahim ve Mehmet kardeşler on dört yıl sonra temcîdhânlık görevlerini daha önceden devraldıkları kardeşleri Yusuf'un oğlu Osman'a bıraktılar. Kardeşlerin bu davranışı, Yusuf'un temcidhanlık

[53] VGMA, *HD*, 1076: 93; 1077: 114.
[54] VGMA, *HD*, 1158: 84; 1074: 87-88;
[55] VGMA, *HD*, 1074: 87.
[56] VGMA, *HD*, 1097: 85.
[57] VGMA, *HD*, 1097: 87.
[58] VGMA, *HD*, 1077: 114.

görevini evladı büyüyene kadar emaneten ve şartlı olarak bırakmış olabileceğini akla getirtiyor.[59] Osman, temcidhan olarak kısa bir süre çalıştıktan sonra 1795 yılında kendisine görevi devreden amcası İbrahim lehine temcidhânlıktan çekildi.[60] İbrahim'in ölmesiyle aynı nesilden temcidhanlığı yürütecek kimse kalmayınca Kadı Mustafa'nın teklifiyle Hafız Salih 1805 yılında temcidhanlığa getirildi.[61] Böylece bazen müşterek bazen bireysel yürütülen temcidhanlık görevi 18. yüzyıl boyunca devam ettirildi.

2.5. Sermahfil ve 'Aşırhân

Ulu Camii'de müezzinlere yardımcı olmak üzere *sermahfil*[62] kadrosu vardı. Bu hizmetin karşılığı olarak sermahfile günlük iki akçe Ulu Camii vakfından tahsis edildi . Sermahfillere ayrıca namaz sonrasında Kur'an'dan 'aşır okuması için 'aşırhanlık görevi de verildi.[63]

Ulu Camii'de sermahfil ve 'aşırhân görevlendirmesine 17. yüzyılın sonu itibariyle rastlanılmaktadır. Tespit edilen ilk görevli Ömer'dir. Ömer'in 1692 yılında beratını kaybetmesi sebebiyle yenilettiğine bakılırsa 17. yzyılın son çeyreğinde bu kadroya atandığı söylenebilir. Ayrıca Ömer'in 'aşırhân görevini yürüttüğü de görülmektedir.[64] Ömer'in görevi sırasında III. Ahmet'in 1703 yılında hükümdar olması sebebiyle beratının bir kere daha yenilendiği tespit edilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde çalışanların çalışma sürelerinin padişahın ömrü ile de sınırlı olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ömer, yarım asırdan fazla sermahfil ve 'aşırhan olarak yürüttüğü görevini oğlu Abdulhay'a 1759'da bırakmak istediğini belirterek çekilme talebinde bulundu. Onun bu talebi uygun görülerek oğlu Abdulhay sermahfil ve 'aşırhân olarak atandı. Ancak Abdulhay bu görevi ancak dört sene yürütebildi.[65] Zira onun 1763 yılında vefat etmesi üzerine torun Ömer Halife sermahfil ve 'aşırhân oldu.[66] Ömer'in 1775'te evladı olmadan vefat etmesiyle yerine kardeşi Süleyman geçti.[67] Süleyman'ın da erkek çocuğu olmadan vefat etmesi üzerine sermahfil ve 'aşırhân kadrosu başka

[59] VGMA, *HD*, 537: 969.
[60] VGMA, *HD*, 539: 170.
[61] VGMA, *HD*, 538: 136.
[62] Pakalın, "Ser Mahfil", 3: 187
[63] VGMA, *HD*, 1098: 279, 281; 1097: 86, 92.
[64] VGMA, *HD*, 1098: 279.
[65] VGMA, *HD*, 1098: 281; 1097: 86, 92.
[66] VGMA, *HD*, 1076: 93.
[67] VGMA, *HD*, 1077: 114.

bir nesle geçti. Nitekim Bayburt Naibi Seyyid Hacı Hüseyin'in referansı ile Seyyid Osman'ın oğlu Seyyid Hüseyin 1788 yılında sermahfil ve 'aşırhân olarak göreve getirildi.[68]

2.6. Mu'arrif

Ulu Camii'de hayır sahiplerinin adını yüksek sesle anması için *mu'arrif*[69] kadrosu vardı. Ulu Camii'de 18. yüzyılda mu'arrif kadrosuna atamaların yapıldığı ve günlük iki akçe ödendiği Mustafa'nın 1742 ve 1755'te beratının yenilenmesinden[70] anlaşılmaktadır. Ancak mu'arrif kadrosu ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu durum mu'arrif kadrosunun işleyişi ve görevlileri ile ilgili sınırlılık oluşturmaktadır.

2.7. Devirhân

Ulu Camii'de namaz vaktinin girmesine kadar geçen zaman diliminde Kur'an okuması için günlük iki akçe tahsis edilen *devirhan*[71] kadrosu bulunmaktaydı. Nitekim Ulu Camii'de 1754 yılına kadar Abdullah'ın ve sonrasında sırasıyla Seyyid Hasan'ın, Ömer'in Mustafa'nın devirhanlık hizmetini yürütmeleri[72] 18. yüzyılda devirhanlık atamalarının yapıldığını, kadronun babadan oğula geçtiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca okunan Kur'an'ın sevabının hayır sahiplerine de sevaplarının bağışlandığı anlaşılmaktadır.

2.8. Cüzhân ve Fetihhân

Ulu Camii'de namazdan önce Kur'an'dan bir cüz okunması için cüzhân[73] kadrosu vardı.[74] Bu görevi yürüten cüzhâna hizmetinin karşılığı olarak vakıf gelirlerinden günlük bir akçe ödenek tahsis edilmekteydi.[75]

Ulu Camii'de 18. yüzyıl boyunca cüzhân görevlendirilmeleri yapıldı. Ulu Camii'de bu yüzyılın başında cüzhânlık hizmetini İsmail yürüttü. İsmail'in 1692 yılında görevlendirilmesinin yenilendiğine bakılırsa 17. yüzyılın son çeyreğinde bu göreve atandığı söylenebilir. İsmail'den sonra

---

[68] VGMA, *HD*, 1074: 90.
[69] Mehmet Zeki Pakalın, "Muarrif", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 2: 552.
[70] VGMA, *HD*, 1097: 86.
[71] Mehmet Zeki Pakalın, "Cüzhan", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 1: 318.
[72] VGMA, *HD*, 1097: 86; 1077: 114.
[73] Pakalın, "Devirhan", 1983, 1: 436.
[74] VGMA, *HD*, 1079: 122.
[75] VGMA, *HD*, 1079: 118; 1097: 88, 91.

Süleyman cüzhân oldu. Ancak ikisi arasında aile bağı olduğuna dair bir kayda rastlanamadı.[76]

1731 yılında cüzhân olan Mustafa, görevini 1770 yılına kadar yürüttü.[77] Mustafa'nın ölümü ile bu göreve oğulları Seyyid Osman ve Seyyid Yusuf atandı.[78] Bu durum cüzhânlığın babadan oğula geçtiğini göstermektedir. Her iki kardeşin ölümleriyle 1799'da Seyyid Yusuf'un oğlu Fazlullah ile Seyyid Osman'ın oğlu Seyyid Abdurrahim cüzhân olarak atandılar.[79]

Ulu Camii'de Fetih suresinin okunması için fetihhân kadrosu oluşturulduğu görülmektedir. Bu kadro, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın son çeyreğinde askeri anlamda zor günler yaşadığı orduya dua etmek amacıyla ihdas edilmiş olmalıdır. Bayburt'tan başka yerde örneklerinin olup olmadığı araştırılması gereken konudur. Ancak Bayburt'ta Ulu Cami'de Fetih suresini okuması için Süleyman'ın 1777'de görevlendirilmesi[80] ve fetihhâna hizmetin bedeli olarak da günlük beş akçe ücret ödenmesi yine fetihhân kadrosuna gelir kaynağı oluşturmak üzere Ulu Camii Vakfı'na Halife Şehit Osman mahallesindeki Kerhanlık mevkiinin vakfedilmesi[81] bu düşünceyi akla getirmektedir.

3. Yardımcı Hizmetler

3.1. Ferrâş

Ulu Camii, Bayburt şehrinin merkezinde olup Tebriz-Trabzon ticaret yolunun üzerindeydi. Bu sebeple hem şehrin Müslüman ahalisine hem de Müslüman yolcu ve tüccarlara ibadethane olarak hizmet vermekteydi. Bu durum, Ulu Camii'nin temizlik, aydınlatma ve ısınma yönünü de ön plana çıkarmaktaydı. Zira Bayburt'a gelen misafir, Bayburt'u Ulu Camii ile hatırlayacaktı. Şehrin ve Müslümanlığın görünen yüzü olma vasfı taşıyan Ulu Camii'nin temizlik, aydınlatma ve ısınma hizmetlerini yürütmek için ferraş bulunuyordu ve bu görevliye Ulu Camii vakfından günlük iki akçe ödenmekteydi.

18. yüzyılda Ulu Camii'nin ferrâş kayıtları incelendiğinde ilk olarak Mehmet'in ferrâş olarak çalıştığı tespit edildi. Ferrâşlık beratının 1692

[76] VGMA, *HD*, 1098: 279.
[77] VGMA, *HD*, 1079: 118; 1097: 88, 91.
[78] VGMA, *HD*, 1082: 70.
[79] VGMA, *HD*, 538: 136.
[80] VGMA, *HD*, 1077: 115.
[81] VGMA, *HD*, 539: 169.

yılında yenilendiğine bakılırsa Mehmet'in ferrâşlığa[82] 17. yüzyılın son çeyreğinde getirildiği söylenebilir. Mehmet'in ferrâşlık hizmetini ne zaman bıraktığının kaydına rastlanılmamaktadır. Mehmet'ten sonra ferraş kadrosuna Molla Ebubekir atanmış olmalıdır. 1732 yılına kadar ferraş olarak görev yapan Molla Ebubekir'in ölümüyle birlikte yerine Seyyid Molla Mustafa atandı.[83] Bu atamalar anılan kişilerin erkek evlatlarının olmadığını, bu sebeple de yetkililerin uygun gördüğü kişilerin ferraş olarak atandığını düşündürmektedir. 1732 yılında atanan Seyyid Molla Mustafa'nın 1773 yılına kadar, 41 sene ferrâşlık görevinde çalıştığı görülmektedir. Buna göre Seyyid Molla Mustafa'nın ömrünün en verimli çağını ferrâşlık görevinde geçirdiği söylenebilir.

Molla Mustafa'dan sonra yerine oğulları Süleyman ve Seyyid İbrahim 1773 yılında atandılar. Ancak iki kardeşin de erkek çocukları olmadan 1797 yılında ölmeleri ile ferraşlık kadrosuna Abdullah atandı.[84] Bu atamalardan ferraşlık kadrosunun babadan oğula geçtiği, aynı zamanda da aynı kadroya müşterek atama imkânının olduğu görülmektedir.[85] Ferrâşlık kadrosundaki kişilerin padişah onayıyla ömür boyu çalışabildikleri anlaşılmaktadır.

Burada bir husus dikkat çekmektedir. Bu da ferrâş kadrosunda çalışanların arasında molla unvanına sahip kişilerin bulunmasıdır. Zira molla unvanlı kişilerin medrese tahsili gördüğü düşünülürse temizlik, aydınlatma ve ısınma hizmetlerini yürüten ferraş kadrosunda çalışmaya razı olmalarının nedenlerinin araştırılması yerinde olacaktır.

3.2. Türbe ve Türbehân

Ulu Camii'de 18. yüzyılda türbe bulunmaktaydı. Bu türbe, Cami ile minarenin doğusunda kabirlerin bulunduğu yerde olmalıdır. Bu kabirlerden ikisi 18. yüzyıla ışık tutmaktadır. Bu kabirlerden biri Mütevelli Mehmet'e ait iken diğeri 1778 yılında vefat etmiş olan *mütevellilerin annesi Zarife Hanım'*a aitti.

Ulu Camii'de bulunan türbenin temizliği, kontrolü ve bakımı için türbehan kadrosu vardı. Türbehânın hizmetine karşılık vakıftan günlük dört akçe tahsis edilmekteydi. Türbe'de 18. yüzyılda türbehân

[82] VGMA, *HD*, 1098: 279.
[83] VGMA, *HD*, 1079: 118.
[84] VGMA, *HD*, 538: 136-137.
[85] VGMA, *HD*, 1080: 112.

atamalarının yapıldığı ve türbehan olarak görev yapanların neslinden gelenlerin türbehan olarak atandığı tespit edildi. Türbehân olarak ilk görev yapan kişi, Mustafa idi. Onun türbehânlık beratının 1747'de yenilendiğine bakılırsa[86] onun bu göreve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde başladığı söylenebilir. Mustafa bu görevi 1791 yılına kadar yürüttü. Onun 1791'de ölümü üzerine yerine oğlu Ahmet türbehan oldu.[87] Bütün bu atamalardan hareketle türbehânlık kadrosuna 18. yüzyıl boyunca atama yapıldığı ve Türbehân olarak görev yapanların ömürlerinin sonuna kadar çalıştıkları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

1202-1225 yılları arasında Erzurum Meliki Muğisiddin Tuğrulşah tarafından yaptırılan Ulu Camii, Selçuklular'dan başlayarak sırasıyla İlhanlılar, Celâyirliler, Eratnaoğulları, Kadı Burhaneddin, Karakoyunlular, Akkoyunlular ile Safeviler yönetiminde ibadethane ve yaygın eğitim kurumu olarak hizmet verdi. Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Çaldıran Savaşı dönüşünde Bayburt'un alınmasıyla Osmanlı Devleti kurumları içinde vakıf karakterine sahip olarak varlığını sürdürdü.

Günümüzde Ulu Camii'ye ait bir vakfiye bulunmamasına rağmen Osmanlı Devleti arşiv kayıtlarında yer alan bilgiler, Ulu Camii'nin bir vakfiyesinin olduğuna işaret etmektedir. Bu durum Muğisiddin Tuğrulşah'ın camiyi yaptırdıktan sonra kurumsal hizmetlerin verilebilmesi için personel kadrolarını oluşturduğunu, bu personel giderleri için de gelir kaynakları vakfettiğini ortaya koymaktadır.

18. yüzyılda insan kaynakları yönetiminin vakfiyede yer alan esaslar doğrultusunda işletildiği ve buna göre yönetim alanında mütevelli, nazır, mutasarrıf ve cabi; ibadet ve eğitim alanında imam, hatip, müezzin, temcîdhân, sermahfil, 'aşırhân, mu'arrif, devirhân, cüzhân ve fetihhan; yardımcı hizmetler alanında ferraş ve türbedâr kadrolarının bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bütün bu kadrolarda görev yapan personelin görev tanımları, atama esasları ve ücretleri berat kayıtlarından tespit edilebilmektedir.

Ulu Camii'de hizmet veren on altı kadroda personel istihdamında en belirleyici özelliğin babadan oğula geçen bir sistem dâhilinde

[86] VGMA, *HD*, 1097: 86.
[87] VGMA, *HD*, 537: 97; 539:170.

yürütüldüğü, aksi durumda Bayburt kadısının teklifi ve sultanın onayıyla ilgili kadroya uygun birinin atamasının yapıldığı görülmektedir.

Ulu Camii'nin önemli bir istihdam ve saygınlık kazandırma potansiyeline sahip olduğu kadrolara müşterek atamalardan ve dışarıdan atanma müdahalelerinden anlaşılmaktadır. Zira kadroda atanma hakkı elde eden kişinin kendinden sonraki gelecek nesline de görev alma hakkı sağlaması bu durumu anlaşılır kılmaktadır. Kadro atamalarında usulsüzlük yapıldığı, şikâyet veya başka sebeplerle tespit edildiğinde soruşturma başlatıldığı, hem taşrada hem de merkezde inceleme yapıldığı ve bu işlemlerin sonucuna göre de hak sahibi olmayanın görevine son verildiği, hak sahibi olanın da göreve atamasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Kadrolara atanan personelin görev sürelerinin personelin görevden çekilmesi, azli, ölümü ya da sultan değişikliğiyle sona erdiği anlaşılmaktadır.

Ulu Camii'de nazırın iç kontrol ve Bayburt kadısının ise dış kontrol işlemlerini yürütmesi; kurumun işleyişinin şeffaf, hesap verilebilir ve hukuk çerçevesinde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

18. yüzyılda Ulu Camii'nin ibadethane ve yaygın eğitim kurumu olarak Bayburt'ta hizmet verdiği ve yaşayan bireylere istihdam imkanı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Evrakı*(*D. MKF*.) 27448.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Maliyeden Müdevver*(*MAD*), 5152.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Tapu Tahrir Defterleri* (*TT.d.*): 60, 199.

VGMA (*V*akıflar Genel Müdürlüğü Arşivi). *Evkaf Defteri (EV.d.*), 0874\00187: 150.

VGMA (*V*akıflar Genel Müdürlüğü Arşivi). *Hurufat Defterleri* (*HD*), 537, 538, 539, 1074, 1076, 1077, 1079, 1080, 1082, 1097, 1098, 1133, 1137, 1140, 1158.

Akşit, A. (2014). Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, *5*(1), 67-88.

Aktaş, Y. (2019). XI.-XV. Yüzyıllar Arasında Bayburt (Doğu ve Batı Kaynaklarındaki Nakillerine Göre). S. Çiğdem, M. Y. Taşkesenlioğlu ve E. Aktaş (Ed.), *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt* içinde (ss. 11-27). Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Arslan, C., & Çöteli, M. G. (2015). Anadolu—Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *6*(6), 185-219.

Barkan, Ö. L. (1940). Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *2*, 20-59.

Başkurt, İ. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (27), 117-145.

Baykara, T. (1996). Ulucami: Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak. *Belleten*, *LX*(227), 34–58.

Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164—1211) Gazi-Şehit*. Ankara: TTK Basımevi.

Beyazıt, Y. (2013). Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri. *History Studies International Journal Of History*, *5*(1), 39–69.

Beygu, A. Ş. (1936). *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*. İstanbul: Bozkurt Yayınevi.

Cerasi, M. M. (1999). *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi* (A. ATAÖV, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Çiğdem, S. ve Özdemir, G. (2017). Bayburt'un Tarihi ve Coğrafyası. M. Y. Taşkesenlioğlu (Ed.), *Bir Hilal Uğruna/Şehit ve Gazileri ile Bayburt* içinde (ss. 19-24). Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Dayı, Ö. (2019). Kitâb-ı Diyârbekriyye'de Bayburt. S. Çiğdem, M. Y. Taşkesenlioğlu ve E. Aktaş (Ed.), *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt* içinde (ss. 27-38). Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Göde, K. (1994). Eratnalılar Hakimiyetinde Bayburt. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (Bayburt, 23-25 Mayıs 1988)*, 347–352. Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları.

Gül, A. (2009). Kelkit Kazasında İskân ve Demografik Yapı (1516–1642). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, *6*(6), 25-58.

Gürbüz, O. (2004). *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*. Ankara: Aktif Yayınevi.

Hoca Sadeddin. (1862). *Tacü't-Tevarih* (C. 1). İstanbul: Matbaa-i Amire.

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İnbaşı, M. (2007). Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal Of Graduate School Of Socıal Scıences*, *10*(2), 88-117.

Kayar, Nihat. *Kamu Personel Yönetimi*. Bursa: Akın Yayınevi, 2016.

Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.

Konukçu, E. (1994). Bayburt Tarihi. İçinde R. Yıldız (Ed.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*. Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları.

Konyalı, İ. H. (2010). *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı.

Markopolo. (t.y.). *Markopolo Seyehatnamesi* (C. 1). Tercüman 1001 Temel Eser.

Miroğlu, İ. (1975). *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*. İstanbul: Üçler Matbaası.

Miroğlu, İ. (1992). Bayburt. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 225-228). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Osman (Bayburtlu). (1961). *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan*. İstanbul: Küçükaydın Matbaası.

Önkal, A., & Bozkurt, N. (1993). Cami. Içinde *İslam Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 45-56). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Öz, M. (2010). Tahrir. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 425-429. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Özdemir, G. (2019). *Ilgın Kazası Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1750-1850)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yay.

Özdemir, G. (2019). Bayburt Kalesi ve XVIII. Yüzyıldaki İnsan Kaynakları Yönetimi. İçinde *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Münasebetiyle Bayburt Hatıra Kitabı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Özger, Y. (2008). *XIX. Yüzyılda Bayburt: Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Özger, Y. (2017). Yerli ve Yabancı Seyyahların Bayburt İzlenimleri. *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *II*(4), 41-57.

Özkan, H. (1994). Türklerde Minare Geleneği ve Bayburt Ulu Camii Minaresi. İçinde R. Yıldız (Ed.), *10. Yılında Bayburt Vilayeti Sempozyumu (17-19 Temmuz 1999)* (C. 2, ss. 233-239). Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983). Cüzhan. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C. 1, s. 318). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1983). Devirhan. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C. 1, s. 436). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1983). Muarrif. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C. 2, s. 552). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1983). Ser Mahfil. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C. 3, s. 187). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1983). Temcid. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C. 3, s. 451). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Sayılar, Y. (2005). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanının Türkiye'deki Gelişim Çizgisi: Yönetim Organizasyon Kongreleri Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 147-176

Sümer, F. (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Taşçı, A. (1997). *Bayburt'ta Türk-İslam Devri Dini Mimari* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Turan, O. (1979). Bayburd. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (5. bs, C. 2, ss. 365-367). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Turan, O. (2013). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Uzunçarşılı, İ. H. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: T.T.K. Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1977). Eretna. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 309-311). İstanbul: MEB Basımevi.

Ünal, H. R. (1994). Bayburt Ulu Cami'nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri. içinde Y. Rıfat (Ed.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)* (ss. 408-414). Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları.

Ekler

Ulu Camii'nin Batı ve Güney Cepheleri(Restitüsyondan önce ve sonra)
[Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA)]

FESTİVAL TURİZMİ KAPSAMINDA DEVE GÜREŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN TURİZM ÖĞRENCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ

BÖLÜM 30

Gizem HATİPOĞLU[1]

[1] Öğr. Gör. Dokuz Eylül Üniversitesi, Efes Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, gizem.hatipoglu@deu.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye'deki turizm destinasyonları ömürlerini on iki aya yaymak için çeşitli turizm faaliyetlerini canlı tutmaya çalışmaktadırlar. Diğer bölgelere ziyade rekabet ve ekonomik üstünlük sağlamak ve kültürel çekim merkezi haline gelmek üzere farklı turizm türlerine başvurulmaktadır. Alternatif turizm içerisinde yer alan farklı etkinlikler kitle turizmine göre misafirlere daha çekici gelmektedir. Etkinlik türleri arasında yer alan ve kültürel bir kutlama olan festivaller (Getz, 1997) etkinlik turizminin önemli bir olgusudur (Getz, 2010).

Festival; dönemi, yapıldığı çevre, konusu, katılanların sayısı ve programı önceden belirtilen ve özel önemi olan sanat, kültür, bilim, ekonomik faaliyet, ürün veya belirli bir temaya yönelik olabileceği gibi (Atak, 2009) tek bir nesneye odaklanılarak da geçekleştirilebilen (Şengül ve Genç, 2016) tek seferlik veya belirli aralıklarla tekrarlanan gösteri ve etkinliklere denilmektedir. Festivallerin gerçekleştirilme amacı genellikle yöresel kültürü ve tarihi korumak, geliştirmek, rekreasyon, iş imkanı sağlamak gibi nedenlere dayanır. Festivaller de dans, drama, komedi, film ve müzik, el sanatları, dinsel gelenekler, tarihi açıdan önemli olaylar, spor faaliyetleri, dini törenler ve çeşitli tarım ürünlerinden biri veya birkaçı sergilenir (Günersel, 1997). Festivaller, geleneksel program veya periyotlarda zevkli aktiveler ya da şenlik havasında ve halka açık olarak bir kavramı, olayı veya olguyu kutlayan etkinlikler olarak tanımlanabilir (İlban, Kaşlı ve Bezirgan, 2015). Küçük'e (2013) göre ise festival kavramı; bir topluluk tarafından gerçekleştirileceği tarih önceden belirlenmiş, yörenin simgesi haline gelerek gelenekselleşmiş ve sürekliliği sağlanarak toplumun ortak belleğinde yer etmiş etkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Kladou (2011) festivalleri bir destinasyonun ürün yelpazesini genişletmesi için düşük maliyetli bir yol ve destinasyonun somut olmayan zengin mirası, yerel gelenekleri, etnik geçmişi ve kültürel peyzajını vitrine çıkarması için fırsat sunan etkinlikler olarak ifade etmektedir. Festivaller sayesinde kültürel unsurlar başta olmak üzere destinasyonun sahip olduğu tüm çekicilikler ziyaretçilere aktarılmaktadır. Festival gibi etkinliklerin turist harcamalarını yükselttiği bir gerçektir. Yerel festivallerin destinasyonda sezonu yaymak, düşük sezonu canlandırmak, imaj oluşturmak, çekici ürün çeşitliliğini sağlamak ve doğal mirasların, gelenek ve göreneklerin korunması ve tanıtılması gibi büyük katkıları bulunmaktadır.

Festivallerin içerisinde yer alan yerel etkinlikler turizm sektörü açısından önemli bir turizm çekiciliği ve toplumsal olay olarak görülmüş ve faaliyetlerin gerçekleştirildiği bölgenin çevresine önemli ekonomik katkıları olması da dikkat çekmiştir (Getz ve Frisby, 1990). Turizm pazarlaması ile ilgili uzmanlar, özel etkinlikleri turizm gelişim ve pazarlama planlarının önemli bir parçası ve turistik çekim unsurları olarak görmektedir (Yoon, Daniel, Spencer ve Dae-Kwan, 2000). Festivaller, bölgeye turist çekmek için önem arz eden organizasyonlar arasında yer almaktadır. Destinasyonun sahip olduğu turizm çekiciliklerinin vurgulandığı festivallerle destinasyonun tanıtımı yapılarak dikkat çekilmesi sağlanabilmektedir. Falassi (1987:3-4) festivalleri aşağıdaki gibi özetlemiştir;

- Kutsal veya kültürel, özel gelenek/ göreneklerle belirginleşmiş kutlamalar,
- Belirli bir insan ya da olayın veya önemli bir ürünün hasatı ile ilgili yıllık kutlamalar,
- Genellikle tek bir sanatçı veya sanat dalına adanmış bir dizi güzel sanatlar çalışmasının yapılmasını içeren kültürel etkinlikler,
- Fuar ve panayırlar,
- Genel, herkese açık şenlik, ziyafet ve eğlenceler (Karagöz, 2006).

Festivaller, dünyada büyüyen bir turizm ve boş zaman geçirme endüstrisi olarak ortaya çıkmaktadır. Festivaller, bir destinasyonda veya ev sahipliği yapan toplulukta ciddi ölçüde ekonomik, sosyokültürel ve politik etkilere sahiptir (Arcodia ve Whitford, 2006). Dünyada çok sayıda ülke; yöresel, ulusal ve uluslararası festivalleri ile her yıl on binlerce turisti çekmektedir (Çoban ve Süer, 2018). İyi bilinen bir marka olarak başarılı bir festivalin geliştirilmesi, ziyaretçilerin bir bölgeyi nasıl algıladıkları konusunda bir etki yaratır ve bölge halkının ekonomisini etkiler (Manthiou, 2014). Festivaller sayesinde turistler konaklama süresini ve turizm sezonunu uzatmaktadır. Turizm potansiyeline bağlı olarak geliştirilen festivaller destinasyonların mevcut çekiciliklerine yardımcı olabilmelerinin yanı sıra zaman içerisinde destinasyon ile bütünleşerek marka haline gelmesini sağlamaktadır (Çoban ve Süer, 2018). Başarılı festivaller iş fırsatları yaratır. Ev sahibi bölgenin pozitif imaj, topluluk gururu, topluluğun yaşam kalitesini arttırma gibi birçok pazar dışı faydalara yol açabilir (Kim, Choe ve Petrick, 2018). Gerçekleştirilen festivallerin doğrudan ekonomik katkılarının yanında

tanıtım ve pazarlama aracı görevini üstlenmesi de çok önemlidir. Festivaller sayesinde kültürel unsurlar başta olmak üzere destinasyonun sahip olduğu tüm çekicilikler ziyaretçilere aktarılmaktadır. Yöresel festivallerin en önemli özelliklerinden birisi de toplum odaklı olması yani toplum tarafından sahiplenilmiş olmasıdır (Getz ve Frisby, 1990; Janiskee, 1994; Butcher, 1993). Festivallerin devamlılığı ve başarısı için yerel toplumun desteği olmalıdır. Festivalin organizasyon aşamasından uygulanacak son faaliyete kadar amaç ve fikir birliğiyle çalışılması gerekmektedir. Başta yerel halk olmak üzere ilgili tüm paydaşların destinasyonda turizm gelişimi ve yerel etkinliklerinin bu amaçla bir araç olarak kullanımında olumlu görüşlerinin ve maddi manevi desteklerinin alınması gerekmektedir.

İzmir/Selçuk bölgesi deve güreşleri açısından önemli bir destinasyon olarak görülmektedir. Deve güreşlerinin "Oscar"ı olarak betimlenen Selçuk, deve güreşlerine her yıl ev sahipliği yapmaktadır. Ancak bu deve güreşlerine katılım oranı çevre ve yerel halk ile sınırlı kalmaktadır. Yörük kültürü ile bütünleşmiş olan ve varlığını her geçen gün kaybeden kültürel bir olgumuz olan deve güreşlerinin daha fazla tanıtımı yapılmalıdır. Deve güreşleri yerli ve yabancı turist çekme potansiyeli olan bir etkinlik olduğu için bu araştırmada festival turizmi kapsamında ele alınmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda deve güreşlerinin festival turizmi olarak ele alınmamış ve çalışılmamış olması dikkat çekmiştir bu sebeple literatürde var olan bu eksikliği gidermek bu çalışma ile istenmektedir. Türkiye'nin her bölgesi yöresel ve kültürel zenginlikler ile doludur. Ne yazık ki gelişen dünya ile bu kültürlerin bir kısmı kaybolmaya yüz tutmaktadır. Deve güreşleri kültürü gelecek nesillere aktarmak ve tanıtmak için festival turizmi kapsamında değerlendirilerek canlı tutulması sağlanabilir. Bu araştırmada; 2019-2020 Güz öğretim dönemi, Dokuz Eylül Üniversitesi Efes Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı ikinci sınıf öğrencilerinin festival turizmi kapsamında deve güreşlerini nasıl değerlendirdiğine ilişkin görüşlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Turizm öğrencilerinin deve kültür olgusuna yaklaşımları ve deve güreşleri hakkındaki görüşleri tespit edilmek üzere öğrencilere sorular yöneltilerek bu araştırma çerçevelendirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni, farkında olduğumuz ancak

derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmak için kullanılan bir yöntemdir. Bu olgularla günlük hayatımızda karşılaşabiliriz ama bu, olguları tam olarak anlayabildiğimiz anlamına gelmemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Turizm ve otel işletmeciliği bölümde okumakta olan ikinci sınıf öğrencilerin festival turizmi kapsamında deve güreşlerinin değerlendirilmesine yönelik görüşlerini anlayabilmek için araştırmada görüşme tekniklerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde amaç, görüşülen kişilerden alınan bilgiler ile araştırmacının sorduğu sorular arasındaki paralelliği ve farklılığı saptayarak karşılaştırmalar yapmaktır (Brannigan, 1985; akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016). Öğrencilere sorulacak olan sorular önceden araştırmacı tarafından hazırlanmış ve bazı cevapların beklentisi içinde sorular yansız ve müdahale edilmeden sorulmuştur.

Çalışma Grubu

Araştırmada, 2019-2020 Güz dönemi Dokuz Eylül Üniversitesi Efes Meslek Yüksekokulu'nda Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı'nda öğrenim gören ikinci sınıf 13 öğrencinin görüşlerinden yararlanılmıştır. Örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan "kolay ulaşılabilir durum örneklemesi" yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmaya hız ve pratiklik kazandıran bu yönteme, çoğu zaman araştırmacı farklı örnekleme yöntemlerini kullanma olanağı olmadığı durumlarda başvurur. Yakın ve erişilmesi kolay olan bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Dolayısıyla bu araştırmada öğrencilerin seçiminde; kolay ulaşılabilir olan ve araştırmaya katılmayı gönüllü kabul eden öğrenciler tercih edilmiştir.

Araştırmada öğrencilerin cinsiyet, yaşı ve deve güreşlerinde bulunma durumu değişken olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Öğrencilerin; cinsiyetini, yaşını ve deve güreşlerinde bulunma durumuna ilişkin bilgileri içeren özellikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Bilgileri ve Deve Güreşlerinde Bulunma Durumu*

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Deve Güreşlerinde Bulunma Durumu
Ö1	Kadın	19	Hayır
Ö2	Erkek	22	Hayır
Ö3	Kadın	23	Evet
Ö4	Kadın	19	Hayır
Ö5	Erkek	24	Hayır
Ö6	Kadın	19	Hayır
Ö7	Kadın	21	Hayır

Ö8	Erkek	20	Hayır
Ö9	Kadın	19	Hayır
Ö11	Erkek	19	Hayır
Ö12	Erkek	21	Evet
Ö13	Erkek	22	Hayır

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin 7 tanesi erkek, 6 tanesi kadındır. Öğrencilerin yaşları 19-24 arası değişmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 2 tanesi deve güreşlerinde bulunmuş; 11 tanesi bulunmamıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma konusunda ayrıntılı bilgi edinebilmek için nitel veri toplama tekniklerinden "yarı yapılandırılmış görüşme tekniği" ile veriler elde edilmiştir. Bu teknik, bir yandan sistematik ve karşılaştırılabilir olması açısından araştırmacılara kolaylık sağlarken (Yıldırım ve Şimşek, 2011), diğer yandan görüşü alınan kişinin algıladığı dünyayı kendi perspektifinden anlatmasını sağlar (Merriam 2015). Görüşme sorularını hazırlamadan önce ayrıntılı bir şekilde alanyazın taraması yapılmış ve önemli olabileceği düşünülen kavramlar tespit edilmiş ve bu doğrultuda araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme sorularının ne denli amaca hizmet ettiğini, anlaşılır ve uygulanabilir olup olmadığını, ayrıca araştırma alt problemlerini yansıtıp yansıtmadığını belirlemek amacıyla alandan iki uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Alınan görüşler doğrultusunda görüşme sorularına son şekli verilmiştir. Uzman görüşü alınarak hazırlanan soruların elde edilmek istenen verileri sağlayıp sağlamayacağı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun da araştırmanın inandırıcılığı açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmada veriler e-posta ile toplanmıştır. Görüşme için beş tane açık uçlu yapılandırılmış soru elde edilmiştir. Öğrencilere yöneltilen sorular şu şekildedir;

1. Deve güreşleri festival turizmi kapsamında değerlendirilebilir mi? Neden?
2. Deve güreşlerinin bölge üzerinde (alt yapı-üst yapı/ çevresel) katkı/ları olduğunu düşünüyor musunuz? Yanıtınızı lütfen açıklayınız.
3. Deve güreşlerinin sosyal katkıları olduğunu düşünüyor musunuz? Neler olabilir?
4. Deve güreşlerinin ekonomik katkıları bulunmakta mıdır? Nasıl?

5. Deve güreşlerindeki mevcut durum sizce nedir? Geliştirmek için neler yapılabilir?

Verilerin Analizi

Araştırmada hem içerik analizi hem de betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu ortaya çıkarılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu yüzden araştırmada betimsel analiz ile içerik analizinin birlikte kullanılması araştırmacılar tarafından uygun görülmüştür. Betimsel analize göre elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Kültürel değerlere duyarlı eğitim konusunda önceden belirlenen temalar doğrultusunda sorular hazırlanmıştır. Verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması süreci, dört aşamada gerçekleştirilmiştir: (1) Adlandırma, kodlama ve çıkarma aşaması, (2) tema geliştirme aşaması, (3) geçerlik ve güvenirlik sağlama aşaması, (4) raporlaştırma aşaması (Merriam, 2015).

Adlandırma, kodlama ve çıkarma aşaması: Yazıya aktarılan veriler düzenlenerek kodlanmıştır. Katılımcıların isimleri gizlenmiş bunun yerine kod isimler kullanılmıştır (Ö1, Ö2, Ö3….Ö13 gibi).

Tema geliştirme aşaması: Öğrencilere yöneltilen festival turizmi kapsamında deve güreşlerinin değerlendirilmesine ilişkin görüşlerinin belirlenmesinde yöneltilen sorular; çevresel, sosyal ve ekonomik gibi temalara ayrılmıştır. Sorular bu temalara göre düzenlenerek öğrencilere sorulmuştur.

Geçerlik ve güvenirlik sağlama aşaması: Geçerlik ve güvenirliği sağlayabilmek ve inandırıcılığı arttırabilmek için görüşmeler e-posta üzerinden yazılı bir şekilde gönderilmiş ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Görüşme soruları literatür taraması sonucu oluşturulmuştur. Sorular öğrencilere yansız olarak yöneltilmiş ve hiçbir müdahale yapmadan cevaplar yazılı olarak teslim alınmıştır. Daha sonra bu ifadeler hiçbir müdahaleye uğramadan değiştirilmeden bulgular kısmında aktarılmıştır. Ancak seçilen bir ifadenin çok uzun olduğu durumlarda, katılımcıların kendi sözcükleri ve anlatım dili korunarak ifadenin sadece en önemli boyutları aktarılmıştır. İç tutarlık katsayısı için, *Güvenirlik= Görüş Birliği/ Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı X 100* formülü uygulanmıştır. Uyuşum

yüzdesinin %70 veya daha üstü olması yeterli görülmektedir (Miles & Huberman, 1994). Dışarıdan alınan uzman görüşü ile yapılan analizler sonucunda iç tutarlılık katsayısı yukarıdaki formüle dayanarak hesaplanmıştır. Bu formül sonucunda sağlanan görüş birliği güvenirlik katsayısı %95 çıkmış ve araştırmanın güvenilir olduğu anlaşılmıştır.

Raporlaştırma aşaması: Öğrencilere festival turizmi kapsamında deve güreşlerinin değerlendirilmesi konusunda iletilen sorular e-posta üzerinden gönderilmiş ve cevaplar yazılı bir şekilde teslim alınmıştır. Bu veriler daha sonra doküman haline getirilerek betimsel bir analiz için çerçeve oluşturulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde belirlenen temalar ve ortaya çıkan alt temalar çerçevesinde öğrencilerin görüşlerine yer verilmiştir. Festival turizmi kapsamında deve güreşlerinin değerlendirilmesine ilişkin öğrencilerin görüşlerine ait bulgular, tema ve alt tema altında sunulmaktadır. Ortaya çıkan temalar ve alt temalar doğrudan alıntılar eşliğinde araştırma soruları çerçevesinde aktarılmaktadır.

1. Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine Yönelik Öğrencilerin Genel Görüşleri

Deve güreşleri ile ilgili genel görüşlerini almak üzere Turizm öğrencilerine ilk olarak "Deve güreşleri festival turizmi kapsamında değerlendirilebilir mi? Neden?" sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerden 11'i değerlendirilebileceğini; 2'si ise değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilmesi ile ilgili öne çıkan temalar tablolaştırılmış ve Tablo 2'de verilmiştir. Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilebileceğini ifade eden öğrencilerin gerekçeleri ise aşağıda alıntılanarak verilmiştir.

Tablo 2. *Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Neden Değerlendirilmesi Gerektiğine İlişkin Öğrencilerin Görüşleri*

Alt Tema	Frekans
Kültür Tanıtımı	Ö1, Ö7, Ö8
Turistik Öğe	Ö2, Ö3, Ö4, Ö10, Ö1, Ö12, Ö13
Süreklilik	Ö5

Ö1: Deve güreşleri festival turizmi kapsamında değerlendirilebilir. Turizmin temeli kültürlerin ve ülke değerlerinin tanıtılmasına dayanmaktadır. Deve güreşleri yapıldığı bölgenin aynı zamanda kültürünü de yansıtmaktadır. **Ö7:** Evet, değerlendirilebilir. Çünkü deve güreşleri uzun yıllardır binlerce insanın severek izlediği, aynı zamanda farklı kültürlerden gelen farklı yaşam tarzları olan insanları da bir arada toplayabilen bir etkinliktir. **Ö8:** Deve güreşleri festival turizmi kapsamında değerlendirilebilir, çünkü deve güreşleri bizim geleneksel etkinliklerimizden biridir.

Ö2: …. günümüzde deve güreşlerinin toplumsal dayanışma açısından önemli bir rolü var. … Ancak son yıllarda turizm açısından da değerlendirilmeye başlanan güreşler için organize edilen 'Deve Güreşleri Festival'leri ile pek çok yerli ve yabancı turist tarafından izlenmesi sağlanıyor. **Ö3:** Evet değerlendirilebilir çünkü bir turistik ögedir. Turizm açısından bunun gibi sporlarla ilgilenen insanlar içinde bir tür seçenek olarak karşımıza çıkabilir. **Ö4:** Değerlendirilebilir. Belirlenmiş ve geleneksel olmuş gün ve tarihlerde kutlanıyor. Yapıldığı yerin simgesi haline geldiği için ve ölü sezon olarak adlandırılan kış ayında işletmelere Pazar payı yaratıyor. **Ö10:** Benim fikrimce deve güreşi turizm kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü festivalde birçok turizm aktivitesi gerçekleşiyor; yeme içme, konaklama, festivalin yapıldığı alanda birçok harcama yapılmakta. Nihayetinde turizm eğlence aktivitelerini de içinde barındırmaktadır. **Ö11:** Evet değerlendirebilir. Çünkü, şehre ve bölgeye ait olduğu için bir imaj göstergesidir. Yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. **Ö12:** Bence değerlendirilebilir. Çünkü deve güreşleri Türkiye çapında bile her yerde görülmeyen, yalnızca sahil kentlerinde gerçekleştirilen bir güreş türüdür. Bu yüzden de yurt içinde farklı bölgelerden insanlar deve güreşi izleyebilmek için kış aylarında güreşin yapıldığı yerlere gerek günübirlik gerek konaklamalı geliyorlar. Bu da deve güreşlerinin festival turizmine girdiğine örnektir. **Ö13:** Evet çünkü Selçuk deve güreşleri dünya çapında bilinen bir aktivitedir dünyanın çoğu yerinden turist çekmektedir senede bir kere yapılır ve festival turizmi kapsamında değerlendirebilir.

Ö5: Birden fazla tekrarlandığı için festival olarak değerlendirilebilir.,

Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilemeyeceğini ifade eden öğrencilerin gerekçeleri ise Tablo 3'de alıntılanarak verilmiştir.

Tablo 3. *Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilememe Sebebi*

Alt Tema	Frekans
Hayvan Hakları	Ö6, Ö9

Ö6: …hayvan hakları göz önüne alındığında….benim açımdan festival turizmi kapsamında değerlendirmek yanlış. **Ö9:** Hayır bence değerlendirilemez. Turizmin iki hayvanın güreşmesinden daha fazlası olduğunu düşünüyorum.

Öğrencilerin deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilmesine ilişkin genel görüşleri değerlendirildiğinde 11 öğrencinin deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında "kültür tanıtımı, turistik öğe ve sürekliliği" unsurları ile festival turizmi olarak değerlendirilebileceğine yöneliktir.

2. **Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Görüşlerin Çevresel Ana Teması Altında İncelenmesi**

Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilmesine yönelik olarak "alt yapı-üst yapı/ çevresel" teması altında Turizm öğrencilerine "Deve güreşlerinin bölge üzerinde (alt yapı-üst yapı/ çevresel) katkı/ları olduğunu düşünüyor musunuz? Yanıtınızı lütfen açıklayınız." sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin verdiği cevaplar alt temalara ayırılarak Tablo 4'te ve alt temalar alıntılar ile desteklenerek aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. *Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Çevresel Teması ve Alt Temaları*

Ana Tema	Alt Temalar	Frekans
Çevresel	Maddi Katkı	Ö5, Ö8, Ö10, Ö11
	Alt Yapı-Üst Yapı İyileştirilmesi	Ö1, Ö2
	Turizm Destinasyonu	Ö3, Ö12
	Çevresel Kirlilik	Ö4
	Etkisiz	Ö6, Ö7, Ö9
	Manevi Katkı	Ö8
	Doğal Yapının Korunması	Ö13

Ö5: Ekonomik ve tanıtım gibi katkıları olur. **Ö10:** Katkısı vardır çünkü festivale katılanların yaptığı harcamalar çevredekilerin satışını artırır ve kazançları artmaktadır. **Ö11:** Deve güreşlerinin bölgeye katkısı kesinlikle vardır. Festival yapılmadan önce bölgedeki kurulacak alan için belli bir iş gücü gereklidir ve bu iş gücü bölge halkından sağlanır.

Ö1: Deve güreşleri festival kapsamında ülkenin ekonomik durumuna katkı sağlar. Bu da ülke alt ve üst yapısındaki eksikleri gidermede oldukça önemli bir rol oynar. **Ö2:** Elde edilen gelirin, eğitim ve sağlık alanında kullanıldığı deve güreşleri, vatandaşların yanı sıra bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlerin de yoğun ilgisini çekiyor. Bu katkılardan dolayı yapılan bölgede eğitim ve sağlık alanında gelirin kullanılması bölgeye katkı sağlamaktır. Bunun yanı sıra güreşler hem bölge ekonomisine hem de turizme katkı sağlamaktadır.

Ö3: Evet tabii ki de olur mesela oradaki bölgedeki insanların kültürleri haline geliyor ve bunu turizm destinasyonu haline gelmesini bile sağlayabilir. **Ö12:** …. Aynı zamanda festival yapılan bölge ve çevresinde bir turizm hareketliliği doğurur. Gerek konaklama gerek turizm ürünleri (hediyelik eşyalar vb.) bakımından çevre sakinlerini kısa süreli de olsa yüksek kazanç sağlamalarına katkı sağlayabilir. Ancak festival için gelen insanların çevrede tahribat yaratması da kaçınılmaz bir durumdur.

Ö4: Alt yapı- üst yapı ve çevresel katkıları olduğunu düşünmüyorum. Alt yapı ve üst yapının neden olduğu çevresel kirlilikler hava, su, toprak, görüntü, gürültü kirliliği yaratıyor. Taşıma kapasitesi üstünde ziyaretçi kabul edilmemelidir.

Ö6: …çevresel olarak bir katkısı olduğunu veya olacağını düşünmüyorum. **Ö7:** …bence çevresel anlamda bir katkısı yoktur. **Ö9:** Deve güreşlerinin katkıları olduğunu düşünmüyorum.

Ö8: Geçmişi geleceğe bağladığını düşünüyorum, bu yüzden çevresel bir katkısı olduğunu savunuyorum. Yapıldığı bölge çevresinde bir maddi ve manevi zenginlik olur.

Ö13: Deve güreşlerinin çevresel katkı olarak etki ettiğini düşünüyorum sebebi deve güreşlerinin yapıldığı bölgelerde deve güreşi için ayrılan alanların betonlaşmaya maruz kalmaması bana göre çevresel bir katkıdır.

3. Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Görüşlerin Sosyal Ana Teması Altında İncelenmesi

Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilmesine ilişkin belirlenen "sosyal" teması altında öğrencilere "Deve güreşlerinin sosyal katkıları olduğunu düşünüyor musunuz? Neler olabilir?" sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplar alt temalara ayrılarak Tablo 5'te verilmiş ve alt temalar alıntılar ile desteklenmiştir.

Tablo 5. *Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Sosyal Teması ve Alt Temaları*

Ana Tema	Alt Temalar	Frekans
Sosyal	Sosyal İlişkinin Kurulması ve Güçlendirilmesi	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13
	Maddi Gelir	Ö3, Ö10

Ö1: Deve güreşlerine ilgisi olan grupların bir araya gelmesi, bu vesileyle kişilerin birbiriyle tanışması sosyal yönden olumlu etki sağlamaktadır. **Ö2:** Deve Güreşleri ülkemizde turizm sezonu dışında kalan durağan dönemde yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekerek yaklaşık üç-dört ay boyunca Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerimizde hareketliliği sağlayan önemli gelenektir. Güreşlere katılan binlerce yerli ve yabancı güreş sever güreşleri heyecanla izlemektedirler. Ülkeye yılın sadece belli zamanında gelen bu turistler bölge halkıyla etkileşime, bölge halkı da turistlere birçok konuda yardımcı olması nedeniyle toplumsal ilişkiler güçlenmektedir. **Ö4:** Evet düşünüyorum. Eğlenceli ve keyifli bir gün geçiriyorlar. **Ö5:** Katılımcıların özellikle farklı kültürlerden olduğunu göz önünde bulundurursak evet sosyal katkısı tabii ki olur. **Ö6:** …. Vakit geçirecek, insanların gerek mutluluklarını gerekse boş vakitlerini değerlendirebileceği milyonlarca etkinlik varken sosyal bir katkı amacıyla deve güreşlerinin yapılması düşüncesini yanlış buluyorum. **Ö7:** Evet, düşünüyorum. Çünkü ilk soruda belirttiğim gibi deve güreşleri binlerce insanları birleştirici bir etkinliktir. Yörük kültürüne ait olmasıyla beraber, o kültürde olmayan insanların da ilgisini çeken ve birçok farklı insanı aynı ortamda tek bir şey için bulundurabilen, bu vesileyle sosyal anlamda katlıları olabileceğine inandığım bir etkinliktir. **Ö8:** Deve güreşlerinin sosyal katkıları olduğunu

düşünüyorum, çünkü gerçekleştirildiği destinasyonda topluluklar oluşur ve insanların sosyalleşmesi sağlanır. Farklı kökenden birçok insanın birbiriyle kaynaşmasını sağlar, bu da toplumlar arası etkileşime sebep olur. **Ö9:** İnsanların sosyalleşmesi konusunda belki bir nebze etkili olduğunu düşünüyorum. **Ö10:** Sosyal aktivite katkısı vardır. Çünkü insanlar hem festivale katılıp hep arkadaşlarıyla, ailesiyle vakit geçiriyorlar. Esnafa satış imkanı sunuluyor buda festivale katılımı artırıyor. **Ö11:** Festivallerin amaçlarından biride sosyal yapıyı güçlendirmektir. Deve güreşlerinin bu konuda toplumun sosyal yapısını güçlendirmek açısından olumlu bir araç olacağını düşünüyorum. Bölge esnafının bir etkinlik için buluşması ve kaynaşması söz konusu olabilir, sürekli görüşemeyen eş dost akrabaların buluşması için bir olanak yaratabilir, ya da birbirlerini tanımayan insanların yeni insanlarla tanışıp bir bağ kurabilir. **Ö12:** Eğer güreşi izlemek için farklı bir bölgeden birisi geldiyse ve o bölgeyi bilmiyorsa o bölge halkı tarafından samimi bir misafirperverlik ile karşılanır. Bu da güreşi izlemeye gelen kişi ve bölge halkı arasında bir samimiyet kurarak sosyal bir bakımdan katkı sağlar. **Ö13:** Güreş sevenleri bir araya toplayan ve kaynaşmalarını sağlayan hafta sonlarını güzel ve eğlenceli geçirten bir aktivitedir.

Ö3: Evet birçok insanların katıldığı bir etkinlik olduğunu düşünürsek o çevredeki insanlara maddi bir kaynak sağlıyor.

4. Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Görüşlerin Ekonomik Ana Teması Altında İncelenmesi

Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilmesine ilişkin olarak belirlen "ekonomik" ana teması altında öğrencilere "Deve güreşlerinin ekonomik katkıları bulunmakta mıdır? Nasıl?" sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplar alt temalara ayrılmış ve alt temalar öğrencilerin verdiği cevaplar ile desteklenmiştir.

Tablo 6. *Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Ekonomik Ana Teması ve Alt Temaları*

Ana Tema	Alt Temalar	Frekans
Ekonomik	Harcamalar	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö10, Ö12, Ö13
	İstihdam	Ö6, Ö11,

Ö1: Deve güreşleri sayesinde yapıldığı bölgenin tanıtımı da sağlanmış olur. Aynı zamanda döviz girdisi ülke ekonomisi için önemli bir rol

oynamaktadır. **Ö2:** Bu geleneksel etkinliğe katılmak için ilçeye gelen binlerce kişi esnafımızın ekonomik hayatının canlanmasına da olumlu etki yapıyor. Gidilen bölgede yapılan harcamalar bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır. …. **Ö3:** Evet sağlamaktadır. Bölge insanlarının orada yaptığı kazançlar ekonomiyi canlandırıp katkı sağlar. **Ö4:** Evet. **Ö5:** Evet olur. Festival katılım ücretleri, katılımcıların yerel esnaflar içerisindeki harcamaları, yeme-içme, konaklama, yol ücretleri ekonomik katkıda bulunur. **Ö7:** Evet, çünkü deve güreşlerini festival turizmi açısından değerlendirdiğimde, festivallerin ekonomik anlamda katkıları da olur. **Ö8:** Gelen kişiler yabancı turist ise orada bulunan yöresel olan ya da olmayan ürün satımı yapılıyorsa deve güreşleri dahil birçok aktivite ekonomik katkıda bulunmaktadır. **Ö9:** Sanırım çok az. **Ö10:** Ekonomiye 'de katkısı olabilmekte o anda yapılması gereken harcamalardan dolayı ekonomide bir canlanma gözükecektir. **Ö12:** Güreşlerin düzenlendiği bölgelerde güreş dönemi oldukça yüksek bir turist kapasitesi oluşur. Bu da bölge ve çevre halkı için tamamen bir gelir kapısıdır. O yüzden evet deve güreşlerinin ekonomik katkıları olabilir. **Ö13:** Deve güreşleri yapıldığı bölgeye turist çektiğinden dolayı ekonomik olarak şehre katkı sağlamaktadır.

Ö6: …. deve güreşleri günümüzde de birleştirici bir unsur olarak görülmektedir ve binlerce insan izlemeye gelmektedir. Bu vesileyle deve güreşlerinin yapıldığı alanları ve dönemleri festival alanı kapsamında değerlendirdiğimizde o alanda da istihdam olanakları bulunmasından dolayı tabi ki ekonomik katkıları bulunma ihtimali vardır. **Ö11:** Festival alanında kurulan yeme-içme alanları sayesinde bölgedeki yeme içme sektöründeki işletmeler gelir sağlayabilir. Hediyelik eşya satan işletmeler orada satış yapabilir. Festival için kurulacak alanın oluşması için belirli bir iş gücü gereklidir ve bu iş gücü bölge halkından sağlanabilir ve o kişilere bu bir ek gelir haline gelebilir.

5. Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Öğrencilerin Tespit ve Önerileri

Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilmesine ve bu konuda geliştirilmesine ilişkin öğrencilere "Deve güreşlerindeki mevcut durum sizce nedir? Geliştirmek için neler yapılabilir?" sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin tespit ve önerileri alt temalara ayrıştırılarak ve verdikleri cevaplar ile desteklenerek aşağıda verilmiştir.

Tablo 7. *Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesine İlişkin Öğrencilerin Tespit ve Önerileri*

Ana Tema	Alt Temalar	Frekans
Tespit ve Öneriler	Reklam ve Tanıtım	Ö1, Ö3, Ö4, Ö7, Ö8, Ö11, Ö12, Ö13
	Sosyal Etkinlik	Ö1
	Festivallerin Düzenlenmesi ve Sayısının Arttırılması	Ö1, Ö3
	Devlet Desteğinin Sağlanması	Ö11
	Önlemlerin Alınması	Ö2, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10

Ö1: Deve güreşleri ülkemizde şu anda pek yaygın değil bana göre bunu geliştirmek amaçlı deve güreşleri yapılan bölgenin tanıtımı yapılabilir, sosyal etkinlikler düzenlenebilir, bununla ilgili bölgede festival düzenlenebilir. **Ö3:** Mevcut durum olarak birkaç bölgemizde yapılan bu etkinliği başka bölgelerde de geliştirip yurt dışından turist çekmek için tanıtım veya reklamlar yapılarak daha büyük bir pazarda yer edinilebilir. **Ö4:** Deve güreşi, ülkemizde özellikle Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde düzenlenen ve Yörük kültürüyle ilişkili olan güreşlerdir. Kültürümüzün vazgeçilmez öğelerinden olan deve güreşleri, ülkenin, özellikle kıyı kesimlerine yakın bölgelerde, ilgi ile takip edilmektedir. Başka ülkelerdeki insanların da ilgisini çekmeliyiz. Reklamlar yaparak ya da güreşlerin yapıldığı zaman haberlere ve televizyona çıkması gibi. **Ö7:** Deve güreşlerindeki mevcut durum bildiğim kadarıyla develerin çiftleşme dönemlerinde güreştirildiği ve birbirlerine zarar vermeden gerçekleştirildiğidir. Birçok fanatiği bulunur. İnsanlar gerçekten bu olayı önemsiyor. Fakat bu konu hakkında daha farklı düşünen insanlar da bulunduğundan, belki sadece bölgesel olarak değil ülkeye daha çok tanıtılabilir ve önyargılar kırılabilir. Bu şekilde deve güreşlerini bilmeyen, sevmeyen veya önyargılı olan topluluk bu etkinliğin doğruluğuna inanıp daha çok sevilen bir olay haline gelebilir. **Ö8:** Mevcut durumu göz önünde bulundurursak fazla duyulan bir etkinlik olduğunu düşünmüyorum bu yüzden yaygınlaştırılması için reklam ve tanıtım yapılmalıdır. **Ö11:** Bence ülkemizde festivallere yeteri kadar devlet desteği sağlanamıyor ve bu yüzden ilgi çekemiyor. Festivalin yapıldığı bölge ve yakın çevresinden genellikle ilgi görüyor ve buda iyi bir reklam planın olmadığını bize gösteriyor. Devlet desteği ve sponsorlularla daha iyi bir organizasyon yapılabilir çevre illerde yaşayan insanların değil de daha uzak bölgelerde yaşayan insanlarında gelebilmeleri için ulaşım firmalarının bir desteği olabilir. **Ö12:** Deve güreşleri hakkında bilgiler çoğunlukla güreşlerin yapıldığı bölge ve

çevresinde yaşayan insanlar tarafından biliniyor. Bu deve güreşleri için ülke içi için bile reklamın iyi veya hiç yapılmadığından kaynaklanan bir şeydir. Güreş dönemleri ise genellikle yerel medya tarafından haber yapılıyor. Bu da reklamının yapılamadığının en büyük kanıtlarından birisi. Geliştirmek için ise deve güreşleri ile ilgili reklamların gerek büyük sponsorlar gerek medya tarafından yapılması gerekiyor. **Ö13:** Deve güreşleri başlandığı yıldan beri Yörük kültürünü yansıtmaya dayalı bir aktivitedir geliştirmek amacıyla da daha fazla reklamlar ve tanıtımlar yapılmalı ve insanlara sevdirilmelidir.

Ö2: Deve Güreşleri yılın belli zamanlarında yapılmasıyla beraber yapılan bölgelere katkı sağlamaktadır. Elde edilen gelirlerin bazı sektörlere katkı sağlamasının yanı sıra bu güreşler sırasında olan kötü olaylar da mevcuttur. Örneğin develere işkence edilmesi, dolandırılma haberleri. Bu konularda dikkatli olunması mevcut durumu daha ileriye götürebilir. **Ö5:** Günümüzde, deve güreşlerinde, develere yönelik şiddet artmıştır. Hayvanlar dövülmekte ve zorla güreştirilmektedir. Hayvanların güreşmesi yasaklanmalı ve hayvan hakları korunmalıdır. **Ö6:** Genel bilgilere bakıldığında develer güreşirken birbirlerine kesinlikle zarar vermez üstelik ağızları bağlı olarak güreş yaparlar. Aynı zamanda develerin üzerindeki eşyalarda, Yörük kültürünün, geleneğinin her bir rengini görebilmemiz mümkün. Kültürel anlamda birleştirici bir unsur olduğu için ve muhtemelen insanlarımız da bunu severek izlemeye devam ettiği için mutlaka devam edecektir. …hayvan haklarını koruyarak ve hayvanları düşünerek devam ettikleri takdirde …deve güreşlerinin bir zararı olmayabileceğini, hatta ülke ekonomisine katkıda bulunabileceğini ve insanları birleştirici zaman zaman yardımseverliği arttıracak geleneklerimizi yaşatacak bir aktivite olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Geliştirmek amacıyla ise, benim gibi hayvanların bu tarz etkinliklerde kullanılmaması gerektiğine inananları bir yanlışın olmadığına, hayvanlara iyi davranıldığına, mutlu olduklarına ve kesinlikle onlar üzerinden aşırı para kazanmaya çalışıp eziyet edilmediğine, onların isteklerine göre ilerlediklerine inandırmaları gerekir. Gerekir ki, doğal olduğu zararsız olduğu iddia edilen bu etkinliğin devamı tüm insanlar için daha doğru olabilsin. **Ö9:** Daha profesyonel bir şekilde gerçekleştirilebileceğine inanıyorum. Yine develerle ilgili gösteriler olabilir ama güreş konseptinin kesinlikle değiştirilmesi gerektiğine inanıyorum. **Ö10:** Deve güreşi geleneklerimizi yansıtıp geleneğimizi sürdürmemize yardımcı oluyor. Fakat festivalde

aşırı alkol kullanan insanlar olduğunda ortam rahatsız edici ve çevreyi kirletmekte olan insanlar yüzünde kötü hissettirmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada festival turizmi kapsamında deve güreşlerinin değerlendirilmesine ilişkin 2019-2020 Güz öğretim yılı Dokuz Eylül Üniversitesi Efes Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı ikinci sınıf öğrencilerin görüşleri tespit edilmesi amaçlanmıştır. Öğrencilere yöneltilen sorular ile deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında nasıl değerlendirilebileceği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar göz önüne alındığında öğrencilerin birçoğunun (n:11) deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilebileceğini; geri kalanının (n:2) ise değerlendirilemeyeceğini öne sürdüğü görülmektedir. Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilebileceğini öne süren öğrencilerin sebep olarak genellikle deve güreşlerinin kültürümüze dayanan bir öğe olduğunu ve tanıtılması gerektiğini belirtmektedir. Çevre bölgeden veya dışardan yerli ve yabancı turistlere tanıtılması gereken ve farklı türdeki insanları bir araya getiren bir olgu olarak görülmektedir. Ayrıca festival turizminin özellikleri arasında gösterilen belirlenen tarih ve günlerde tekrarlanan bir aktivite olması sebebi ile de festival olarak değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Giritoğlu, Olcay ve Özekici (2015) ifade ettiği gibi; festivaller, belirli zaman aralıklarıyla, toplumun kendine özgü değerlerini kutlamak, anmak veya paylaşmak amacıyla düzenlenen, toplumda yer alan sosyal ve kültürel zenginliklerin sergilendiği etkinliklerdir. Deve güreşlerinin aynı zamanda bir turizm aktivitesi olarak da görülmesi sebebiyle öğrenciler tarafından çoğunluklu (n:11) olarak festival turizmi kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak deve güreşlerini festival turizmi kapsamında değerlendirmeyen öğrencilerin (n:2) gösterdiği sebepler hayvan hakları ile ilgilidir. Hayvanların zarar görmesi ve dövüştürülmesi sebebini öne sürerek deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında değerlendirilemeyeceğini öne sürmektedir. Deve güreşlerinin alt-üst yapı ve çevresel katkıları göz önüne alındığında, öğrencilerin güreşlerin ekonomik katkılar sağlayacağı ve bunun da alt-üst yapı ile ilgili gelişmelere sebep olacağını belirttiği görülmektedir. Ayrıca güreşlerden elde edilen gelirlerin kuruluşlara bağışlanması sebebi ile de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Deve güreşlerinin yapıldığı bölgelerin turizm destinasyonları haline gelmesi sebebi ile daha çok yerli ve yabancı

turist çekeceği düşünülmektedir. Güreşleri izlemeye gelen yerli ve yabancı turistlerin bölgede harcama yapacakları sebebi ile bölgede harcamaların artacağı ve bölge halkına katkıda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca üst yapı olarak betonlaşmanın önüne geçilmesi ve trafik gibi sorunların çözülmesine yönelik üst yapı ile ilgili düşüncelerini belirtmişlerdir. Ancak deve güreşleri sebebi ile gelen yerli ve yabancı turistlerin aynı zamanda bölgede çevresel tahribata sebep olacağı hava, su görüntü ve gürültü kirliliği gibi olası sorunlara yol açabileceği öğrenciler tarafından ifade edilmiştir. Festival turizmi; turizm sezonunu uzatma ve çeşitlendirmenin yanında, turistik talebin farklı bölgelere dağılmasını hedeflemektedir. Ayrıca, yeni gelir kaynakları yaratmaya, destinasyonların farkındalığını arttırmaya, yeni alt yapı ve hizmetlerin oluşturulmasına veya mevcutların geliştirilmesine katkı sağlanmasına, destinasyon imajının iyileştirilmesine ve tekrar ziyaretlerin gerçekleşebilmesine yardımcı olabilmektedir (Çelik, 2009).

Deve güreşlerinin bölgeye yerli ve yabancı ziyaretçiler çekmesi ile ilgili olarak öğrenciler, bölge halkı ile ziyaretçilerin arasındaki dayanışmanın ve etkileşimin artacağı yönündeki görüşlerini ifade etmişlerdir. Festivaller, bölgeye turist çekmek amacı ile gerçekleştirilen etkinliklerdir (Şengül ve Genç, 2016). Deve güreşlerinin; bölgeye gelen kişilerin tanışması ve sosyalleşmesi, topluluk içerisinde dayanışmanın artması, toplumsal ilişkilerin güçlenmesi sebebi ile insanları ortak payda da birleştiren bir olgu olarak ifade edilmiştir.

Deve güreşlerinin festival turizmi kapsamında bölgeye ekonomik etkisi hakkında öğrenciler olumlu ifadede bulunmuştur. Öğrenciler festival bölgesinin düzenlenmesine ve geliştirilmesine ilişkin istihdam olanağının artacağını; yeme-içme, konaklama, hediyelik eşya ile ilgili işletme sahiplerinin ekonomik olarak yararlanabileceğini; bölge halkının ekonomik kalkınmasına etki sağlayabileceği ifade edilmiştir. Yerel topluluklarda festivallere ev sahipliği yapmak, genel bir turizm geliştirme stratejisidir. Onlar; turistleri destinasyona çekerler, turizmle ilgili iş sahası yaratırlar ve turizm destinasyonunun bütününe ekonomik faydaları vardır (Ui, Day ve Cai, 2013). Chang (2006) destinasyon pazarlamasında ve yerel ekonominin güçlendirilmesinde yerel festivallerin önemli bir rol üstlendiğini ifade etmiştir. Festivaller sayesinde hem gelen ziyaretçiler güzel bir sosyal aktivitenin içerisinde kendilerini bulurlar hem de destinasyon için gelir kaynağı sağlanmış olur. Festivallerin sıklıkla yerel işleri destekleyerek, otelcilere, restoranlara, el sanatları üreticilerine,

eğlence hizmeti sunanlara ve festival bölgesindeki her türlü hizmet sektörüne katkı sağladığını belirtmiştir.

Deve güreşlerinin bölgeye özgü olması sebebi ile çok yaygın olmaması öğrenciler tarafından belirtilmektedir. Bu sebeple daha fazla yerli ve yabancı ziyaretçi çekimi, bölge kalkınması ve kültürün tanıtılması için reklam veya tanıtım yollarına başvurulması gerektiği ifade edilmektedir. Deveciliğin Yörük kültürü ile ilişkili olması sebebi ile bu kültürün yaygınlaştırılmasında devlet ve özel ve yerel kuruluşların sponsorlukları ile tanıtımların yapılması etkili bir kanal olarak görülebilir. Avcı, Özoğul ve Yıldız (2016) deve güreşlerinin tanıtımının ve reklamının yapılmasında yerel ve uluslararası kuruluşların görevleri olduğunu da yaptıkları araştırma sonucunda belirtmiştir. Ayrıca güreşlerde hayvan hakları gözetilerek ve hayvanlara sağlanan koşullar geliştirilerek güreşler daha sağlıklı hale getirilebilir. Böylece ziyaretçiler gözünde deve güreşlerinin hayvan dövüşü olmadığı kendi aralarında bir eğlenme biçimi olduğu ziyaretçiler tarafından da anlaşılabilir. Ne yazık ki deve güreşlerinin hayvan haklarına karşı bir durum olduğu çoğu insan tarafından düşünülmektedir. Bu yanlış görüşü düzeltmek üzere yerel kuruluşlar tarafından çalışmalar ve bilgilendirmeler yapılabilir. Böylelikle deve güreşlerine olan önyargılar bir nebze olsa kırılabilir. Ayrıca güreş bölgesinin her yaştan ve türden insan için uygun koşullar çerçevesinde düzenlenmesi gerekmektedir. Böylelikle bütün izleyicilerin keyif alacağı, rahatsızlık duymayacağı bir ortam yaratılmış olur.

Sonuç olarak öğrencilerin görüşleri doğrultusunda deve güreşlerinin kültürel bir olgu olarak festival turizmi kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Yörük kültürü ile bütünleşmiş olan deveciliğin günümüz şartları altında kaybolmak üzere olan bir kültür olduğu bilinmektedir. Deve güreşleri ile deveciliğe ait meslek gruplarının, şenliklerin ve ritüellerin devam etmesi sağlanabilir. Bu yerel kültürün ve eğlencenin bölge dışına çıkarak çevreye duyurulması yerli ve yabancı ziyaretçilere destinasyona çekerek bölgeye sosyal, ekonomik ve antropolojik katkılarda bulunması sağlanmalıdır. Devecilik kültürünün tanıtılması, yaygınlaştırılması ve yaşatılması festival turizmi kapsamında ele alınması ile mümkün olabilir. Bölgede var olan özel ve kamu kuruluşlarının katkıları ile deve güreşlerinin düzenlendiği il ve ilçeler turizm destinasyonu daha sonra da destinasyon markası haline getirilebilir. Bu etkinliklerin, bölgenin ekonomik, sosyal ve istihdam olanakları açısından gelişmesine katkı sağlayabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Festivallerin, bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına ve sosyal olarak çevreye tanıtılarak ünlenmesine olanak sağlayacağı da bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Arcodia, C. ve Whitford M. (2006). Festival Attendance and the Development of Social Capital. *Journal of Convention & Event Tourism,* 8(2), 1-18.

Atak, O., (2009). Türk Turizminin Tanıtımında Festivallerin Yeri ve Önemi: Antalya Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Avcı, E., Özoğul G., & Yıldız, İ. (2016). Selçuk Efes Deve Güreşlerinin Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi, I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu, Sosyal Bilimler, Cilt I, 220-243.

Butcher, H. (1993). Introductions: Some Examples and Definition, Community and Public Policy, *(Ed: H. Butcher, A Glen P. Henderson ve J. Smith),* Pluto Press, London.

Chang, J. (2006). Segmenting Tourists to Aboriginal Cultural Festivals: An Example in the Rukai Tribal Area, Taiwan. *Tourism Management,* 27(6), 1224-1264.

Çelik, A. (2009). Destinasyon Pazarlama Unsuru Olarak Etkinlik Turizmi ve Etkileri- İstanbul Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çoban, M. ve Süer, S. (2018). Destinasyon Markalaşmasında Festival Turizminin Rolü: Alaçatı Ot Festivali Üzerine Bir Çalışma, International, *Journal of Contemporary Tourism Research,* 1, 58 – 67.

İlban, M.O., Kaşlı, M. ve Bezirgan, M. (2015). Effects of Destination Image and Total Perceived Value on Tourists" Behavioral Intentions: An Investigation of Domestic Festival Tourists, *Tourism Analysis,* 20, 499–510.

Getz, D. (1997). Event Management & Event *Tourism,* Cognizant Communication Corporation, New York.

Getz, D. (2010). The Nature and Scope of Festival Studies. *International Journal of Event Management Research.* 5(1), 1-47

Getz, D. ve Frisby, W., (1990). Festival Management: A Case Study Perspective, *Journal of Travel Research,* 28(3).

Giritlioğlu, İ., Olcay, A. ve Özekici, Y. K. (2005). Bir Turizm Çeşitliliği Olarak Festival Etkinliklerinin Sınıflandırılması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 13, 306-323.

Günersel, Ş. (1997). Kültürel Değerlerin Kullanımı ve Önemine Bir Örnek: Festivaller, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Janiskee, R. (1994). Some Macro-Scale Growth Trends in America's Community Festival Industry, *Festival Management and Event Tourism A International Journal,* 2(1), 10-14.

Karagöz, D., (2006). Etkinlik Turizmi ve Etkinlik Turizmi Bağlamında Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomiye Etkisi: Formula 1 2005 Türkiye Grand Prix Örneği, (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı.

Kim, S. S., Choe, J. Y. J. ve Petrick, J. F. (2018). The Effect of Celebrity on Brand Awareness, Perceived Quality, Brand İmage, Brand Loyalty, and Destination Attachment to a Literary Festival, *Journal of Destination Marketing & Management,* 9, 320-329.

Küçük, M. (2013). Kültür Turizmi Kapsamında Yer Alan Festival Etkinliklerinin Yerel Kalkınmaya Katkısı: Uluslararası Beyşehir Göl Festivali Üzerine bir Araştırma, Ulusal KOP Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, 345-357.

Kladou, S. (2011). *Kültür Festivalleri: Genel Bir Bakış* (Der. Serhan Ada), İstanbul'un Festivalleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Manthiou, A., Kang, J. ve Schrier, T. (2014). A Visitor-Based Brand Equity Perspective: The Case of a Public Festival, *Tourism Review,* 69(4), 264-283.

Merriam, S.B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (Çev.Editörü: Selahattin Turan). Ankara: Nobel Yayınları.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi*. (Çev. Ed. Sadegül Akbaba Altun ve Ali Ersoy). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Şengül, S. ve Genç, K. (2016). Festival Turizmi Kapsamında Yöresel Mutfak Kültürünün Destekleyici Ürün Olarak Kullanılması: Mudurnu İpekyolu Kültür Sanat ve Turizm Festivali Örneği*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23),79-89.

Ui, S., Day, J. ve Cai, L. (2016). The Influence of Festivals and Local Events on Community Quality of Life, Tourism Travel and Research Association 2013 International Conference, USA.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yoon, S., Danıel, M., Spencer, D., Dae-kwan, K., (2000). A Profile of Michigan's Festival and Special Event Tourism Market, *Event Management An International Journal*, (6)1.

NEOLİBERALİZM İLE YEREL HİZMETLERİ PİYASALAŞAN KENTTE HALKIN YEREL YÖNETİMLERE KATILIMI

BÖLÜM 31

İbrahim YILDIZ[1]

Jale SABBAĞ[2]

[1] Siirt Üniversitesi Yerel Yönetimler Programı Öğretim Görevlisi, İbrahim.yildiz@siirt.edu.tr

[2] İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Doktora Öğrencisi, jalesabbag@hotmail.com

GİRİŞ

Türkiye'de 1980 yılı sonrası geçiş sürecinde,neoliberalizmin1970 sonlarında öncelikle Amerika ve İngiltere ile birlikte dünyada egemen bir örneksem şeklinde yükselişine benzer bir şekilde gerçekleşmiştir. İthal ikameci ve dışa kapalı kalkınma politikaların yerini 1980 yılı ve sonrasında dış dünyaya kapıların açılması ile beraber, evrensel liberalizasyon politikaları almış ve geçiş süreci başlamıştır.1980 ve sonrası yıllar, Türkiye'de yaşanan ekonomik, siyasal, toplumsal ve mekansal alanlardaki köklü değişimlerin kırılma noktasını oluşturmaktadır.Benimsenen liberalizasyon politikaları ile Türkiye'deki dönüşüm sürecine hız kattığı görülmüştür. 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de, IMF ve Dünya Bankası benzeri kurumlar tarafından yön verilen neoliberal programların ekseninde yapısal uyum politikaları uygulanmıştır (Bal, 2011: 44-47).

Küreselleşme sürecindeki neoliberal politikaların en önemli ayaklarından biri olarak yerel yönetimlerin öne çıkması ve yerel demokrasi kavramının ortaya çıkması tesadüf değildir. Yeniliklere ilk kez Ocburne tarafından dile getirilen "yerel devlet" açısından bakıldığında, yerel yönetimler, kapitalist toplumlardaki sermaye birikim sürecinde oluşan krizlerin meydana getirdiği siyasal eylemleri bölgeselleştirerek "çatışmanın saptırılması" stratejisine hizmet ettiği söyleminde bulunulmaktadır (Güler, 2006: 184). Farklı ve çelişkili manaları barındıran yerelleşme, merkezden bağımsızlığı vurgulayıp küresel piyasaya eklemlenmeyi basitleştirmiştir (Ökmen, 2003: 176).

Küreselleştirme sürecinde;"yerel demokrasi", "yönetişim", "yerel yönetimlere katılım" söylemleri ortaya çıkmıştır. Aslında neoliberal politikalar uygulanmaya başlandıktan sonra bu kavramların ortaya çıkmasındaki temel amaç sermayenin hareket alanının daha da genişlemesidir. Bu doğrultuda bir yandan kentsel hizmetlerin de piyasalaşması için çalışıldığı, bir yandan da kentlerde sermayenin daha rahat hareket edebilmesi için yerelleşmenin desteklendiği görülmektedir. Sermayenin daha rahat hareket etmek için ortaya çıkardığı bu kavramların ne kadar amaca hizmet ettiği bilinmemektedir. Bu nedenle kentsel hizmetlerin piyasalaşmasının neoliberal politikalar bağlamında sık kullanılan halkın yerel yönetimlere katılımını nasıl etkilediğinin bilinmesi önemlidir.

Küreselleşme ile Yerelleşme kavramları çelişkili benzeri görünse de zamanla birbirini besleyen iki kavram olarak görülmüştür. Küreselleşme ve yerelleşmenin mekanın organizasyonu, yeniden üretimi, yeniden yapılandırılması, sürdürülebilirliği ve yönetimi benzeri konularda ortaya koyduğu etkilerle mekan üzerinde ortak yanları etkileşimli ve iki sürecin birbirini tamamlayan bir yapıya bürünmüştür (Turgut, 2004: 19).

1970'li yılların sonunda görülen neoliberalizm ile birlikte dünyada hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci başlamıştır. Yaşanan bu değişim süreci her alanda kendini göstermiştir. Bu değişim süreci, Türkiye'de de kendini göstermiştir. Bu çalışma ile neoliberalizm sürecinde Türkiye'de yerel hizmetleri piyasalaşan kentlerde halkın yerel yönetimlere katılımının nasıl olduğunun tespiti amaçlanmaktadır.

Neoliberalizm'in ortaya çıkışından sonra yerel yönetimlerden daha çok bahsedildiği ve küreselleşme sürecinde yerelleşmenin öneminin arttığı görülmektedir. Bu süreçte yerel yönetimlere katılım, yönetişim benzeri kavramların da ön plana çıkmış olması dikkat çekmektedir. Bu çalışmada; Neoliberal olarak yeniden yapılandırılmış belediyelerde yerel halkın yönetime katılımı incelenecektir. Bu bağlamda küreselleşme Sürecinde yerel yönetimlere katılıma nasıl yer verildiği ve katılım sürecinin nasıl uygulandığı değerlendirilecektir.

1. Neoliberalizm,Yerel Yönetimler ve Kentsel Hizmetlerin Piyasalaşması

Neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasından sonra yerel yönetimler birimlerinin verdikleri çoğu kentsel hizmetlerin piyasalaştığı görülmektedir. Bu bölümde yerel yönetimler, neoliberalizm ve kentsel hizmetlerin piyasalaşması yer almaktadır.

1.1. Neoliberalizm

1920’li yılların sonunda başlayan ve devletin ekonomide müdahaleciliğine karşı olan neoliberal teori 1960’lı ve 1970’li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Hükümet politikalarına olan etkisinin net bir şekilde görülmesi ise 1980 ve sonrası olan dönemde görülmektedir. Öte yandan neoliberal düşüncenin tarihsel gelişiminde farklı dönemler söz konusudur. 1929’da ortaya çıkan Büyük Buhran sonrası ABD Başkanı Roosevelt’in öncülüğünde devletin ekonomiye müdahaleci yaklaşımı ve sermaye birikiminin toplumsal fayda için kullanılması

döneminin sonrasında yaşanan olumsuzluklar, liberal düşüncenin ve destekleyenlerinin tekrar etkin olma yönündeki çabaları, küresel bir nitelik oluşturmuştur (Öngen, 2003: 43).

1970'l yılların sonlarında, Kuzey'de uygulanan Keynesçi Uzlaşı'sının başarısızlıkla sonuçlanması ve Güney'de İthal İkameci Sanayi stratejilerinin uygulanmasının imkansızlaşması ekonomiye müdahaleci yaklaşımın sonunu getirmiştir. 1970'li yılların sonunda, hakim kalkınma söylemi olarak neoliberalizmin yükselişe geçeceği dönemi başlatmıştır (Öniş ve Şenses, 2007: 17). Bu tarihlerde başlayan bu süreç, sonraki zamanlarda dünyada etkinliğini arttırarak devam edecektir.

Küreselleşme ananevi toplumsal bağların çözüldüğü, ulus devlet ve ideolojilerin etkilerinin azaldığı, sınırların kaldırıldığı; toplumsal gruplar ve bireyler arasındaki ilişkilerin hızlandığı ve yaygınlaştığı, toplumlar arasında hatta aynı toplum içindeki sorunların gün yüzüne çıktığı henüz iskeleti yerine oturamamış bir süreçtir (Köse, 2003: 5).

Dünyadaki neoliberal politika uygulamaları, kamusal alanın düzenlenmesinde ön plana çıkmıştır. Ekonomik ilişkilerin bu uluslararası kuruluşların tavsiyeleri neticesinde değiştirilerek düzenlenmesi, kamusal alanın da değişmesinde etkili olmuştur. Kamusal alan düzenlenmeleri, ekonomik ilişkilerin bu uluslararası kuruluşların tavsiye kararları sonucunda gözden geçirilerek uygulanmıştır. Ülkeler, değişim öngörü ve tavsiyelerine paralel bir şekilde ekonomik sistemlerini tekrar yapılandırmışlardır. Böylelikle neoliberalizm, ekonominin yanı sıra toplumsal pek çok alanda tesirleri olmuştur (Aydın, 2013: 48).

Dünya Bankası, IMF, OECD benzeri uluslararası kuruluşlarca geliştirilen "düzenleyici devlet" anlayışı çerçevesinde, devletin hemen her alanında önemli düzenlemeler yapılmasını öngören ikinci kuşak reformlar gündeme getirilirken, esas olarak "ekonomik etkinlik/rasyonalizasyon" ve "demokratikleşme" amaçlarının gerçekleştirilmesinin hedeflendiğini ileri sürülmektedir. Ekonomik etkinlik ve demokratikleşme amaçlarını doğal şekilde ilişkilendirmeye çalışan neoliberal yaklaşıma göre, bürokratik hakimiyete son vermek ile sivil toplumun güçlendirilmesi ve demokratikleşmeyi sağlamak için devletin ekonomiye müdahalelerinin sınırlandırılması gerekmektedir. Böylelikle, ekonomik liberalizm ile siyasal liberalizmin aynı olduğunu savunan neoliberalizm, siyasal liberalizmi etkin kılan tek ekonomik

modelin iktisadi liberalizm olduğunu öne sürmektedir (Ataay ve Acar, 2009: 5-6).

Küresele eşdeğer şekilde meydana gelen ve küreselle ilişkilendirilerek izah edilen yeni Yerellik anlayışı birtakım özellikleri ile ulusal kavramından farklılaşmaktadır. Çünkü etnik farklılıklar ile yerel paradokslar küreselliğin takdim ettiği çoğulculuk ekseninde yerellik öğeleri olarak sunulmaktadır (Karakaş, 2003: 4).

Küreselleşme sürecindeki neoliberal politikaların önemli saç ayağı olarak yerel yönetimlerin ön plana çıkması ile yerel demokrasi kavramının kendini göstermesi rastlantı değildir. Yeniliklere ilk kez Ocburne tarafından dile getirilen "yerel devlet" açısından bakıldığında, yerel yönetimler, kapitalist toplumlardaki sermaye birikim sürecinde oluşan krizlerin meydana getirdiği siyasal eylemleri bölgeselleştirerek "çatışmanın saptırılması" stratejisine hizmet ettiği söyleminde bulunulmaktadır (Güler, 2006: 184).

1.2. Yerel Yönetimler

Yerel halk tarafından seçilmiş bireyler tarafından yönetilen, tüzel kişiliğe haiz, özerk konumu ile kendine has ekonomisi olan yönetsel kurumlar olarak tanımlanır (Güler, 2006: 44).

Yerel yönetimler, liberal siyasal teori dahilinde bilhassa 19. yüzyıl düşünürlerince; politik eşitlik, katılım ve özgürlük, eğitim, faal kamu hizmeti ve siyasi ve idari gücün dağılımı (çoğulculuk) özellikleriyle ifade edilerek, tek başına bir değer halini almıştır. Yerel yönetimler temsili demokrasilerde eşit ve genel oy verme hakkı aracılığıyla, iktidarın da eşit şekilde dağıtımının yapıldığı hipotezine istinat ederek demokrasi ile özdeşleştirilmiştir (Alata, 2008: 272-282).

Sivil toplum, özel sektör ve bürokrasi üçgeni etrafında oluşturulan "katılma hakkı kapital kesimine üç ortaktan biri ve üçüncü ortağın öğelerinden biri yapılarak katlamalı şekilde tanınmıştır". Bundan dolayı da refah devleti örgütselleşmesinin bundan böyle toplumu yönetemediği iddiası ile ortaya çıkıp, devleti beraber yönetmeyi (sivil toplum,özel sektör ve bürokrasi) teklif eden yönetişim modeli, esasen katılım ismi altında "kamu gücünün direkt sermaye sahiplerine bırakıldığı bir iktidar tipi" şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Güler, 2003: 113-114).

Yerel yönetimden yerel yönetişime geçiş, 1970'li yıllarda meydana gelen ekonomik krizlerin bir neticesi olarak politik ve yönetsel düzlemde ortaya çıkan değişimlerden bağımsız değildir. Bu çerçevede, bu çalışmanın arka planında yer alan temel düşünce, söz konusu geçiş sürecinin Fordizmin krizi ve bu krizin aşılması için sunulan ekonomik ve politik reçetelerle yakından ilişkili olduğudur. Fordizmin krizi, yerel yönetimden yerel yönetişime geçişini kolaylaştırmıştır.Fordizm'den post-Fordizme geçiş sürecinde ve açığa çıkardığı politik ve yönetsel sonuçların çözümlemesi, günümüzde yerel yönetimler tarafından yaşanan kapsamlı değişimi daha iyi anlamlandırmak ve değerlendirmek adına bir fırsat sunmaktadır (Bıçkı ve Sobacı, 2011: 219).

1990'lı yıllardan sonra kamu yönetimi kaynaklarına giren ve bir ülkenin politik ve idari yapısına ilişkin yeni bir sisteme, yönetim tarzına vurgu yapan bir kavram da "Yönetişim" kavramıdır. Bu kavram, ilk kez 1989 yılında, Dünya Bankası'nın (DB) Afrika'nın gelişmesine yönelik bir raporunda, "ülke sorunlarının yönetiminde politik erkin kullanımı" şeklinde tanımlanmıştır. Yönetişim kavramı, başta DB ve uluslararası örgütlerin katkı sunmasıyla, zamanla anlam ve muhteva itibariyle genişlemiş ve derinleşmiştir. Gelinen merhalede yönetişim kavramı, devlet-toplum ilişkilerinde ve devlet-piyasa ayrışımında yaşanan bir algı değişimine vurgu yapmaktadır. Sonuçta yönetişim, "zamane gelişim ve değişimlere açık, gelecek senaryosunda taşıdığı mananın daha da zenginleşebilmesine izin veren" bir kavramdır (Toprak, 2011: 4).

Yerelleşme ekseninde yerel yönetimlerde kamu yararının amaçlanması ve demokratik katılımı yaygın hale getirecek öğelerin geliştirilmesi, yerel yönetimlerin özerkliğinin artırılması ehemmiyet arz etmektedir. Yerel özerkliğin amacı; yükselen yerel istekleri karşılamada yönetime yetki ve esneklik sağlamak, yerel yönetimin kendi şart ve ihtiyaçları gözetilerek yönetim yapısını ve şeklini belirleme yetkisi vermek,bilhassa yetki ve kaynak temalarında merkezi yönetimin mümkün baskı ve isteklerine karşı yerel yönetimi korumaktır (Koyuncu ve Coşkun, 2003: 284).

Temsili demokrasinin küreselleşmeyle ortaya çıkan değişim ve gelişmelere cevap vermede eksik kaldığı görüşü ile uzlaşmacı, katılımcı, çoğulcu demokrasi anlayışının somutlaştırılması gayreti uyuşmaktadır (Tekeli, 2002: 13).

Dönüşümün devleti, doğrudan sermaye güdümlü dolayısıyla sermayeye bağlı bir devlettir. Geniş halk kitlelerinin ve emek tarafının bu yönetişim sürecinde yeri yoktur. Yönetişen bürokrasi ve onun üzerinde erk kazanmış olan uluslararası sermayedir aslında. Kısaca Sklair"in bahsettiği grupları sistemin parçaları durumundadırlar (Baykal ve Güneş, 2010: 23). "yönetişimcilik, katılımcılık yoluyla, demokrasi olarak adlandırılan burjuva diktatörlüğü tesisinden başka bir şey değildir" demektedir. "Katılımcılık sistemine göre, bir toplumda kişilerin toplumsal eşitlik düşüncesinin önündeki en büyük set olabilir. Toplumsal eşitlik idealini bırakmış ve bilhassa bu ideali doğal sisteme aykırı bulma temelinde politikalar oluşturmuş bir katılımcılık, imtiyaz sahibi demokrasileri anlamında demokratiktir; evrensel açıdan ise diktatörlük ve gayri insaniliktir" (Güler, 2008).

1.3. Kentsel Hizmetlerin Piyasalaşması

Neoliberalizm, 1970'li yılların sonunda Keynesyen müdahaleci politikalara karşı yükselişe geçerek, 1980'li yıllarla beraber IMF ve Dünya Bankası esas olmakla birlikte uluslararası üst kuruluşlar yardımıyla bütün dünyaya yayılmış ve dünya çapında etkin bir paradigma olmuştur. Günümüzde neoliberalizm, iktisadi, siyasal, toplumsal ve mekânsal süreçleri izah ederken odak halini alan esas kavramlardan birisidir. Neoliberal politikanın yöntemleri, müdahaleleri ve uygulamalarının üstünde gerçekleştiği saha kent kavramı olurken, neoliberalizm ise kenti kendi kaideleri çerçevesinde tekrar biçimlendirmektedir. (Bal, 2011: 240).

Neoliberalizm'in teorideki prensiplerinin uygulamada aksine dönüştüğünü kolaylıkla izleyebilmekteyiz. Serbest piyasa, küçük ve sınırlı devlet benzeri ilkeler, liberalizmin tümünde ters tepki yaratmış ve olumsuz sonuçlanmıştır. Neoliberalizmin, bu kadar krize rağmen, sistemdeki varlığının etkinliğinde bu pragmatik yapısı yer almaktadır. Çünkü; neoliberalizmde temel kural yüksek kârlılık ve küresel ölçekte sermayeye set olan engelleri kaldırmasıdır. Bunu sağlayabilen yöntem de coğrafyaya ve zamana göre değişiklik arz edebilir. Aynı ülkede farklı tarihlerde değişik uygulamalar gerçekleşebileceği benzeri, aynı zamanda değişik ülkelerde farklı uygulamalar gerçekleşebilmektedir.(Taşçıer, 2018: 660).

2000'li yıllarda neoliberal kentleşme aşamasının kentlerin yeniden örgütlenmesinde iki esas unsur öne çıkmaktadır. Neoliberalizmin

merkezinde serbest piyasa ekonomisi ve piyasanın üstünlüğü bulunmaktadır. Girişimcilikle sisteme dahil edilen ve sermaye sahiplerinin karını maksimize etmesi ehemmiyet teşkil etmektedir. Mevcut dönemin kentleşme olgusu ele alındığında kentin sermaye için, tüm oluşan krizleri aşmak gerekse de sermaye yaratmak amacıyla, Türkiye kentleşmesinde şu ana kadar hiç olmadığı kadar merkezi bir rol aldığı görülmektedir. Böylelikle kentsel yatırımlar vasıtasıyla sermaye kent merkezine oturmakta ve bu alanda somut yer edinmektedir. Neoliberal kentleşme aşamasını erken neoliberal kentleşme aşamasından ayrıştıran esas unsurlardan biri yatırımların büyüklüğü ve bu yatırımların niteliğidir (Bal, 2011: 127).

Devletin düzenleyici rolünün devamı şeklinde gündeme gelen ve büyük bir kısmı neoliberal yeniden oluşumunun esas öğelerini içeren, imar mevzuatı dahilinde kabul edilen yasal düzenlemeler vasıtasıyla kentin tekrar düzenlenmesinde bilhassa kentin yerleşik büyük kent kısımlarına müdahale edilmekte ve bu alanda direkt devlet müdahalesi yoluyla yasal düzenlemeler kullanılmaktadır. Bu dönüşümün önündeki setler, yasal düzenlemeler vasıtasıyla aşılmaktadır. Piyasa ve devlet arasındaki bu ilişki içerisinde, sermayenin bu sahaları tekrar düzenlemesi yönündeki barikatlar devlet tarafından kanunlar yoluyla kaldırılmakta ve akabinde sermaye kentsel sahayı kolaylıkla yeniden düzenleyebilmektedir (Bal, 2011: 127).

Sermaye kentsel mekân üzerinde karlı alanları bulma arayışında ve karını maksimize eden bir saha bulduğunda, o sahaya çökmektedir. Bundan dolayı kentsel mekan kapitalizm yönünden bir yatırım bir rant ve bu rant üzerinden büyük kâr elde etme aracına bürünmektedir. Bu tutum, neoliberal yeniden oluşum süreçlerinde çok daha güçlü bir şekilde görülmekte ve neoliberalizm adına kent mekânı karlı bir saha olma becerisini tüm evrelerden çok daha fazla göstermektedir. Yeniden yapılanan üretim süreçleri, neoliberal ekonomi politikalarıyla merkez kapitalist bölgelerde, kentsel sahalarda büyük değişimlerortaya koymakta ve kentsel gelişme bölümü sermaye için en verimli birikim kısımlarından birini oluşturmaktadır (Kurtuluş, 2005: 166).

Özelleştirme ve deregülasyon, neoliberal programın en önemli ayaklarından ikisini oluşturmaktadır. Bu aşamada, devlet tarafından işletilen veya düzenlenen alanların ve işletmelerin özel girişimciye

bırakılması ve bu alanlardan devlet müdahalesinin kaldırılması temel ilke durumuna gelmektedir (Kozanoğlu Vd., 2008).

Yerel birimler deki tamamlayıcılık ilişkisi ulus devletin çözüldüğü ortamda kalmamıştır. Bundan böyle bir taraftan küresel ölçekte gezinen ve kendisine en karlı yerel birimi bulmaya çabalayan sermayedarlar, diğer taraftan ise, sermayeyi kendisine yönlendirmeye azmeden yerel birimler vardır. Küresel sermaye sınırlı olduğundan yerel birimler bu sermayeyi çekebilmek adına birbirleriyle yarışma halindedirler. Yatırımcıya en iyi imkanları verebilen yerel birim karlı olacak, sermayeyi kendi birimine çekebilecek, böylelikle yerleşmede yeni iş imkanlarının oluşması sağlanacaktır(Ersoy, 2001: 41).

Yerel seviyede piyasalaşmanın kurumsal dinamiklikleri de kurulmuş olacaktır. Yarışan kentler, küresel kentler tezleri ile rızanın kanuni esasları da hazırlanmaya çalışılmaktadır. Ortak hizmetlerin üreticisi şeklinde tanımlanan yerel yönetimler yerine, büyümeyi hedefleyen, sermayenin isteklerine çok daha hassas yeni bir yerel yönetim anlayışı egemen olmaktadır (Şengül, 1992: 129).

2. Kentsel Hizmetlerin Piyasalaşması ile Yerel Yönetimlere Katılım

Neoliberal katılım olgusunun esasında kişiyi bir alıcı ve tüketici olarak idrak eden bir anlayış mevcut ve bu anlayışta kişiler toplumsal görev ve mesuliyetleri etrafında değil, bireysel menfaatlerini arttırma niyetiyle yönetime katılmaya özendirilmektedirler (Akdoğan, 2008: 17). Neoliberalizmin demokratikleşme projesinin, düzenleyici ve müdehaleci devlet biçimine yaraşır bir demokrasi anlayışı geliştirme gayretinden oluştuğu görülmektedir (Ataay ve Acar, 2009: 6).

Neoliberal anlayış, katılımı siyasi hedefinden uzaklaştırmış, yerel yönetimlerin vermiş oldukları hizmetlerin "iyi" ya da "kötü", "yeterli" veya "yetersiz" şeklinde analiz edildiği faydacı bir bakış açısını egemen kılmıştır (Akdoğan, 2008: 20).

Neoliberal politikaların kendi içindeki evrilişi, bilhassa 1980'li yıllardaki muhafazakârlığın 1990'lardaki siyasal çoğulculuk düşüncesine birleşme gayretleri, başlangıçta neoliberal düşünce tarafından kabul edilmeyen halk egemenliği, halkın katılımı benzeri kavramları yeni bir öz muhteva ile canlandırmıştır. Demokrasi, insan hakları, katılım benzeri kavramlar, liberal demokratikliği anlamında dahi demokratik içerikleri

boşaltılarak, uluslararası sermayenin gelişmekte olan ülkelerde piyasa sistemlerini rasyonel sistemleriyle yerleştirme amacı doğrultusunda yeniden tanımlamaktadır (Zabcı, 2000: 80).

1990'larda, askeri darbelerden sıyrılmanın yarattığı ivmeyle çeşitli alternatifler gündeme getirilmiştir. Bunlardan kimileri yönetişim benzeri yeni isim ve şekillerle takdim etmekle beraber, bazıları çok bilinen ve esasen kabul edilecek "şeffaflık, açıklık, hesap verilebilirlik, katılım, demokrasi, yerelleşme (hizmetlerin halka en yakın birimlerde yürütülebilmesi amacıyla), devletin ekonomik sahadan el çekmesiyle yaratılacak etkinlik" kavramlarıyla sunulmuştur (Taşçıer, 2018: 653).

Küreselleşme sürecinin yerelleşmeye; katılımcılık ve demokratikleşme yönündeki pozitif katkılarının yanı sıra, süreçle birlikte işleyen yeni sağ politikaların yansıması olarak yeni kamu yönetimi anlayışı ile piyasa merkezli tesirler de vardır. Bu vaziyet, yerel yönetimlerin küçülmesine ve parçalanmasına, yerelde kamu hizmetlerinin ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesine sebep olmakta, hizmetlerin özgülemesinde piyasa düzenlemelerine öncelik verilmesine neden olmaktadır. Bu durum bütün halinde görevi halka hizmet vermek olan yerel yönetimleri sermayenin çıkarlarına ve alıcı olabilenlere hizmet veren bir vaziyete indirgemekte; böylelikle yerelleşmenin demokratik ve katılımcı tarafı zayıflamaktadır. Günümüzde demokratikleşme ve katılımcı karar alma süreçleri adına desantralizasyon politikaları ile yerel yönetimlere yeni anlamlar verilmişse de, bu aşamada piyasa ve demokrasinin birbiriyle çatışması olasıdır. Piyasanın dominant seviyeye gelmesiyle kamu yararından uzaklaşıldığı görülebilmektedir (Alata, 2008: 282-283).

Düzenleyici devlet modeli, aynı zamanda, demokrasi anlayışında da önemli yenilikler taşımaktadır. Bilindiği üzere, neoliberal akıma yöneltilen en önemli eleştiri yeterince "çoğulcu" ve "katılımcı" nitelik taşımaması idi. Bu özellik, neoliberalizmin geleneksel merkezi-hiyerarşik devlet anlayışını koruduğu, toplumsal katılıma yeterince önem vermediği, bunun da alınan kararların etkinliğini azalttığı eleştirisine yol açıyordu. Nitekim, düzenleyici devlet modelinin en önemli iddialarından biri de, liberal demokrasinin kısıtlılıklarının aşılarak, çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi modeline geçişin sağlanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, karar alma süreçlerine sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün temsilcilerinin katılımı için yönetişim modeli gündeme getirilmekte, bu

katılım mekanizması giderek daha fazla alana yaygınlaştırılmaktadır. Yönetişim modelinin, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da karar alma süreçlerine eklemesiyle, devletin piyasa canlılığına ve gelişime uyum kapasitesinin artacağı, piyasa işaretlerini daha iyi seçebilen, bu sebeple de daha tesirli bir devlet modelinin meydana geleceği beklentisi söylenmektedir (Tekeli, 1999: 250-255). İleri sürüldüğünün tersine evrensel kapitalizm demokrasiyi geliştirememektedir. Demokrasinin benliğinde karar alma ve karar verme süreçlerine katılım vardır. Fakat deneysel düzlemde geçerli olan hem aklın sınırlarını azaltmak, hem de halkça verilen kararları onaylatmaktır (Üşür, 2001: 130).

Türkiye'de de küreselleşmenin birçok ülkedeki gibi sermaye yönetiminin merkezileştirilmesi sebebiyle endişe ile karşılanmasına karşın, demokratikleşme, katılım ve yerel toplulukların güçlendirilmesi hususlarının göz ardı edilemeyeceği belirtilmektedir (Öner, 2002: 121).

1980'li yıllardan sonra başlayan Neoliberal politikalar, Türkiye'de ekonomik siyasal, toplumsal ve mekansal alandaki köklü değişimlerin yaşanmasına neden olan önemli bir kırılma noktası vasfındadır. 1980 yılı ile beraber ithal ikameci ve dışa kapalı kalkınma politikaların yerini dış dünyaya açılımın sağlandığı, küresel liberalizasyon politikalarına geçiş süreci yaşanmıştır. Kabullenilen ekonomik politikalar, Türkiye'deki değişim sürecini hızlandırmıştır. Türkiye'nin 1980 yılındaki geçiş süreci aynı zamanda neoliberalizmin 1970'lerin sonlarında Amerika ve İngiltere ile birlikte tüm dünyada egemen bir paradigma şeklinde yükselişine benzer bir biçimde gelişmiştir. 1980 sonrası aşamada IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar vasıtasıyla yön verilen neoliberal programların merkezinde yapısal uyum politikalarının bulunduğu görülmüştür (Bal, 2011: 44-47).

Türkiye'de 1980 yılı sonrasında yapılan düzenlemelerle yerel yönetimlerin gelirleri artırılmıştır. Bu düzenlemelerle yerel yönetimlere genel bütçe gelirlerinden verilen transfer gelirlerinden artım sağlanmış; emlak vergisinden toplanan gelirlerin belediyeye devredilmesi sayesinde belediyelerin bütçelerinde iyileştirme yapılmıştır (Mutluer ve Öner, 2009).

Yerel yönetimler, ekonomik kaynakları üzerindeki merkezi hükümetin etkisinden kurtulabilmek adına bünyesinde şirket kurmak benzeri değişik yollara başvurmuşlardır. ve özellikle büyükşehir belediyeleri tarafından tercih edilen belediye şirket sayıları 1990'lı yıllarda artmaya başlamıştır.

Bu şirketler Ticaret Kanunu'na göre faaliyetlerini devam ettirir. Bu yönden belediye şirketleri her ne kadar yerel yönetimler tarafından kurulmuş ise de özel şirket statüsündedir. Statülerinin karışıklığı sebebiyle kamu bütçesinde yer almaz; bütçeleri, belediye meclislerince onaylanmaz. Bundan dolayı belediye şirketleri yerel yönetimlere, gelir ve harcama düzleminde geniş bir fırsat alanı oluşturmuş, merkezi yönetimin denetiminden pek çok alanda kurtulma fırsatı vermiştir. Merkezi yönetimin denetiminden kurtulmak adına eleman alımı ve kamu ihaleleri genellikle belediye şirketleri vasıtasıyla yapılmaktadır. Belediye şirketi kurmak Bakanlar Kurulu'nun iznine tabidir (Savaşkan, 2018: 14).

1980 sonrasındaki süreçte IMF ve Dünya Bankası benzeri kurumlar vasıtasıyla yön verilen neoliberal programların merkezinde yapısal uyum politikaları bulunmaktaydı. Sonuç olarak 24 Ocak kararları da benzeri bir üst akıldan bağımsız değildi (Bal, 2011: 47).

1983 sonbaharındaki yönlendirilen genel seçimlerin sonrasında iktidara gelen ANAP ile beraber neoliberal politikalar güçlendirilmiş, bu çerçevede dış ticarette ve iç finansal piyasalarda serbestleşmeye hız verilmiştir (Sönmez, 2009: 25).

1980 yılı literatürde Türkiye'de neoliberal oluşumun başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 12 Eylül 1980 darbesi ise, neoliberal oluşumun hayata geçirilmesinin önündeki temel engellerden birisi olan toplumsal muhalefetin önünü kesecek politik bir müdahale niteliğindedir. Sonrasında, Türkiye'de neoliberal baskının temellerini atmak için ANAP iktidarı iş başına getirilmiş, 1980'lerin sonunda ise ANAP iktidarının seçimlerde aldığı ağır yenilgi, neoliberalizmin Türkiye'deki egemenliğinin sarsılmasına yol açmıştır. 1990'lı yılların sonlarına dek geçen süreçte ise koalisyon hükümetleri ile neoliberalizmin Türkiye'deki egemenliğinin devamı olan bir geçiş dönemi yaşanmıştır (Bal, 2011: 241).

Türkiye de 1980 sonrası uygulanmaya geçen neoliberal yapısal reformlar, IMF ile yapılan 1998 tarihli anlaşma akabinde yeni bir sayfaya geçmiş bulunmaktadır. 1980 sonrası dönemde esasen devletin ekonomiye müdahalelerini sınırlama hedefine odaklanan "Birinci Kuşak Yapısal Reformlar"dan değişik biçimde devletin piyasaların regülasyonuna ilişkin fonksiyonlarına özel bir vurgu yapan bu düzeltmeler "İkinci Kuşak Yapısal Reformlar" ismiyle anılmaktadır (Ataay ve Acar, 2009: 157).

Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte yeni bir dönemece girmekte, arka planındaki ekonomik ve politik temelli gelişimler bu süreci belirlemektedir. Bunun arkasında 2000'lerle beraber olgunlaşmaya başlayan ekonomik ve politik bir yeniden oluşum bulunmaktadır. 1980 yılındaki kırılma için verilen tarih ve olay ismi2000'li yıllardaki kırılma için imkan dahilinde değildir. 2000'li yıllardaki kırılmayı oluşturan 1990'ların sonları ile 2000'lerin ilk çeyreği arasındaki süreçte, birbirine geçmiş ve birbirini güçlendirerek ortaya çıkan gelişmeler bütünüdür (Bal, 2011: 241).

Küreselleşmenin pek çok ülke benzeri Türkiye'de de sermaye yönetiminin merkezileştirilmesi sebebi kaygıyla karşılanmasına karşın, demokratikleşme, katılım ve yerel toplulukların güçlendirilmesi alanlarındaki etkilerine gereken önemin verileceğini belirtmektedir (Öner, 2002: 121).

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya'da sermaye birikim sürecinde yaşanmış olan tıkanıklığın giderilmesi için 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkan neoliberalizm, devletin sermayenin önündeki engelleri kaldırması olarak bilinir. Burada devletin küçülmesi söz konusu değildir. Sermaye açısından yeni bir düzenin kurulması söz konusudur. Neoliberal politikalar, kendini özellikle kamusal alanda gösterir. Neoliberalizm de esas olan karlılığın yükseltilmesi ve sermayenin önünde engel olmamasıdır.

Küreselleşme ile birlikte Neoliberal politikaların en önemli araçlarından biri olarak yerel yönetimler öne çıkmaktadır. Bu süreçte, yerel yönetimlere katılım ve yerel demokrasi söylemlerine dikkatler çekilir. Çünkü sermaye birikim sürecinde ortaya çıkan krizlerin neden olduğu siyasal tepkilerin, yerelleşme ile daha kolay aşılacağı düşünülmektedir.

Küreselleşme ve yerelleşme kavramları zıt kavramlar olarak görülse de, aslında birbirini destekleyen ve tamamlayan iki kavram oldukları görülmektedir. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan Yönetişim, katılım yoluyla demokrasi olarak adlandırılan burjuva diktatörlüğünü tesis etmeye çalışır. İddia edildiği benzeri küresel kapitalizm, demokrasiyi geliştirme amacı gütmemektedir.

Sermaye, kentsel alanda karlı alanlar aramakta ve karını maksimize edecek alan bulduğu alana yönelmektedir. Neoliberal katılım olgusunun temelinde bireyleri müşteri ve tüketici olarak gören bir anlayış vardır.

Bireyler toplumsal görev ve sorumlulukları için değil de, sermayenin çıkarları doğrultusunda yönetime katılmaya teşvik edilirler.

Küreselleşme süreci ile yerel yönetimlerin küçülmesine, yerel hizmet biçimleri ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesine neden olur. Bu durumda yerel yönetimleri sektörel çıkarlarla ve müşteri olabilenlere hizmet sunan bir duruma getirmektir. Bunun neticesinde demokrasi ve yerel yönetimlere halkın katılımının gerçekleşmediği, ya da halkın katılımının çok önemli olarak görülmediği anlaşılacaktır. Bu nedenle, piyasanın baskın olmasıyla halkın yerel yönetimlere katılımı arasında zıt bir ilişkiden bahsedilebilir.

Neoliberal politikalar sonucunda kentsel hizmetlerin de piyasalaştığı görülmüştür. Kentsel piyasalaşmaya başlamasıyla birlikte, küreselleşme sürecinde öne çıkan yerel yönetimlere katılımın gerçekte amaçlanmadığı, esas amacın yerel yönetimlerin güçlenmesiyle birlikte sermayenin piyasa ortamında kendine daha rahat hareket alanı bulma çabası olduğu görülmektedir.

Kentsel hizmetlerin piyasalaşması ile birlikte yerel yönetimlere katılımın en önemli araçları olan şeffaflık, hesap verilebilirlik ve halkın denetimini de sınırlamaktadır. Bu nedenlerden dolayı kentsel hizmetlerin piyasalaşması ile yerel yönetimlere katılım arasında ters bir ilişki bulunmaktadır.

Kaynakça

Akdoğan, A.,(2008).“Yeni Yerel Yönetim Yasalarında Katılım”,Dosya-08: Yerel Yönetimlere Katılım, Bülten 64, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, s. 17-27.

Alata, A.B.,(2008). “Yerel Yönetim Anlayışındaki Değişimler ve Türkiye’deki Yansımaları”, Ed. Günlü, R.,*Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri* , Dipnot Yayınları, Ankara.

Arslan, N. T., (2008), “Yerelleşme, özerklik ve demokratikleşme açısından mahalli idareler hakkında bir değerlendirme”, *C.Ü. SosyalBilimler Dergisi,* Cilt: 32 No:2, s. 263-282

Ataay, Acar F., Acar E., (20009)."Neoliberal Reformlar ve Toplumsal Muhalefet", ed. Coşkun M.K.,*Yapı, Pratik, Özne İçinde,*s.157-172, Dipnot Yayınevi, Ankara

Aydın, Z., (2013).Neoliberalizmin Türkiye’deki İstihdam Politikalarına Etkisi,*Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

Bal E., (2011).Türkiye’de 2000 SonrasıNeoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir

Bayramoğlu, S.,(2002).“Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim,”Praksis 7, Yaz Sayısı, s. 85- 116.

Çukurçayır M.A.,(2012). Yeni Büyükşehir Belediyeleri Kanunu Haberleri Türkiye'nin Kabusu, Yeni Meram, http://www.yenimeram.com.tr/m-akif_2647.,(07.01.2013)

Güneş, M., Baykal, T., (2010). "1980 Sonrası Dönüşümün Yerele Etkisi: Yeni Yerel Katılım Biçimlerinin Genel Bir Eleştirisi," *Toplum ve Demokrasi*, 4 (8-9-10), Ocak-Aralık, s. 19-32.

Gambetti, Z., (2009).İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, no:40 (Mart 2009), s. 145-166

Güler, B. A., (2003). "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye",Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi, 9, s. 93- 116.

Güler, B. A., (2006).Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşımlar, İmge Kitabevi, Ankara.

Güler, B. A., (2008). "Katılımcılık Ve Demokrasi: Ağır Bir İpoteği Kaldırmak," Dosya-08: Yerel Yönetimlere Katılım, Bülten 64, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, s. 2-5.

Kahraman, H. B. veKeymanE. F.,(1999).*Katılımcı Demokrasi, KamusalAlan ve Yerel Yönetim*, İstanbul: WALD Yayını.

Karakaş, M., (2003). "Küreselleşme Yerelleşme Gerilimi ve Ulusal Kimlik Sorunu", *Polis Bilimleri Dergisi* Cilt: 5 (1), 1-16.

Kaya, R. (2009). Neoliberalizmin Türkiye'ye siyasal etkileri üzerinedeğerlendirmeler ve tartışma öğeleri, ed. Mütevellioğlu N., Sönmez S.,*Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm* İçinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Kozanoğlu, H., Özden, B.A., ve Gür, N. (2008). *Neoliberalizmin gerçek 100'ü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koyuncu, B.,Coşkun, B., (2003). "Yerel Yönetimler ve Yerel Özerklik: Modeller ve Uygulamalar", ed. Balcı, A., Nohutçu, A., Öztürk, N.K., Coşkun, B., Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Kurtuluş, H., (2005). İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler Beykoz Konakları örneği, *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* İçinde, ed. Kurtuluş, H., Bağlam Yayınları, İstanbul 161-186.

Köse, Ö., (2003). Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü, Sayıştay Dergisi, 49: 3-46

Mutluer, M.K. ve Öner, E., (2009). Teoride ve Uygulamada Mahalli İdareler Maliyesi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öner, Şerif.,(2002).*Globalleşme Sürecinde Yerellik: Demokratik ve KatılımcıYerel Yönetimlerin Kurumsallaştırılması, Avrupa Birliği İleBütünleşme Sürecinde Yerel Yönetimler,*

Öngen, T., (2003).Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri.*Petrol-İş Dergisi*, s. 40-51.

Öniş, Z. ve Şenses, F. (2007). Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve ReaktifDevlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri. s. 1- 34. http://users.metu.edu.tr/fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf (01.11.2018).

Palabıyık, H., (2003). "Yönetimden Yönetişime: Yönetişim, Kentsel Yönetişim veUygulamaları İle Yönetişimde Ölçülebilirlik Üzerine Açıklamalar", Yerel ve Kentsel Politikalar, ed.Çukurçayır, A., A., ÇizgiKitabevi, Konya, s. 225-277

Savaşkan, O., (2018).2000 Sonrası Türkiye'sinde Yerelleşme Reform Süreçleri**,** Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yerel Yönetimler Bölümü

Sönmez, S., (2009). Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri, ed.Mütevellioğlu, N., Sönmez, S., *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'deNeoliberal Dönüşüm* İçinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, S.25-75

Taşçıer,A.M., (2018).Neoliberalizmde Merkezileşme-Yerelleşme Gerilimi: İl Özel İsareleri, YİKOB Örnekleri ve Yerelde Merkezileşme

Tekeli, İ., (1999).Modernite Aşılırken Siyaset, Ankara: İmge Y.

Tekeli, İ., (2002). "Sivil Toplum Kuruluşları, Yerel Yönetimler ve Yerelleşmenin İçiçeliği", STK'lar, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

Turgut, S.R., (2004). İstanbul'un Yönetimi: *BirKent Planlama Yönetimi Denemesi*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Üşür, İ.,(2001). *"*Küreseldik: Bir Değişmenin İdeolojisi Üzerine On Tez,*" Mülkiye*, XXV (229), s. 127-161.

Zabcı, F. Ç.,(2000).*"*Küreselleşmenin Demokrasi Makyajı,*" Mülkiye*, XXIV (220), s. 83-97.

ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA GIDA GÜVENLİĞİ

BÖLÜM 32

Jale SABBAĞ[1]

İbrahim YILDIZ[2]

[1] İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Doktora Öğrencisi, jalesabbag@hotmail.com

[2] Siirt Üniversitesi Yerel Yönetimler Programı Öğretim Görevlisi, İbrahim.yildiz@siirt.edu.tr

1. GİRİŞ

Çevre güvenliği, Soğuk Savaşın sona ermesinin bir sonucu olarak hem bir kavram hem de bir dizi politika olarak ortaya çıkmıştır. Gıda güvenliği, tüm insanların her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için yeterli, güvenli ve besleyici gıdalara fiziksel ve ekonomik şekilde erişimidir. Son zamanlarda gıda fiyatlarındaki artışlar ve küresel ekonomik kriz, özellikle gelişmekte olan ülkelerde derin izler bırakmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için gıda güvenliği sorunları önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Gıda güvensizliği, gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde etkilemiştir. Küresel ekonomik krizden dolayı gelişmekte olan birçok ülkede gıda fiyatlarının nispeten yüksek olması, bu ülkelerdeki yetersiz beslenen hanelerin sayısında daha fazla artışa yol açmaktadır. Nüfus artışı, iklim değişikliği ve kentleşme gıda güvenliğini etkileyen diğer küresel tehditlerdir.

2. Çevresel Güvenlik

Güvenlik, belirsiz bir kavramdır. Güvenlik gelecekle ilgilidir ve gelecekle ilgili korkulardır. Modern tehlikelerle ilgilidir ancak aynı zamanda gelecek tehlikelere engel olmaktır. Değişken bir dünyada kontrol, kesinlik ve öngörülebilirlik ile ilgilidir ve riski ve değişimi engellemek amacıyla sıklıkla şiddet içeren bir uygulamadır (Jonsson, 2009:9).

Güvenlik, insanlara ve onların değerlerine yönelik her türlü tehdidin oluşmasıyla bağlantılı bir süreçle ilgilidir (Afolabi, 2015:1).

Güvenlik aynı zamanda, hırsızlık ve casuslukla ilgili durumlara karşı önlem alma, güvence altına alınacak kişi veya bir şeye karşı alınan önlemler ve aynı zamanda yoksulluk veya ihtiyaçtan kaynaklanan güvence olarak düşünülebilir (Brooks, 2009:2).

II. Dünya Savaşı öncesi ve ayrıca 1950'lerde "Güvenlik" birçok ülkede, devlet çıkarlarını rekabetçi davranışlarla geliştirirken, nüfusu ve toprağı örgütlü güce karşı koruma çabası olarak ifade edilmiştir (Janoušková vd., 2014:21).

Çevresel güvenlik, temel olarak insan kaynaklı çevresel bozulma ve tükenmenin, büyük ölçüde insan kaynaklı, bireylerin, grupların, toplumların, devletlerin, doğal ekosistemlerin ve uluslararası sistemin

fiziksel güvenliği için temel tehditler oluşturduğuna inanan uluslararası bir fikir olarak ortaya çıkmıştır (Rønnfeldt, 1997:474).

Çevresel güvenlik, insanlar ve doğal kaynaklar arasındaki dinamikleri ve bağlantıları içeren ulusal güvenliğin merkezindedir. Çoğu uluslararası politika tartışmalarında ortaya çıkan çevre güvenliğini tanımlamak için birçok farklı yaklaşım vardır. Çevresel güvenlik, küreselden bölgeye kadar değişen ölçeklerde bireyin, toplumun, doğal çevrenin hayati çıkarlarının çevre üzerindeki antropojenik ve doğal etkilerden kaynaklanan tehditlerden korunması, askeri eylemlerden zarar gören çevrenin restorasyonunu ve kaynak kıtlıklarının iyileştirilmesini, çevresel bozulmayı ve sosyal rahatsızlığa ve çatışmaya yol açabilecek biyolojik tehditleri iyileştirme halidir (Zurlini and Müller, 2008:1351-1352).

Çevresel güvenlik, küresel çevresel faydalara yapılan yatırımın gerekçesinin temelini oluşturmaktadır ve dünyanın su, yiyecek ve temiz hava üreten yaşamı destekleyen ekosistemlerini korumak için esastır. Çevresel güvenlik risklerini azaltmak da temel olarak kaynak yönetiminin iyileştirilmesine ve doğal kaynak şokları ve streslerine karşı sosyal direncin iyileştirilmesine bağlıdır (Ratner, 2018:2).

Çevresel güvenlik çalışması, çevre sorunlarının - özellikle de kaynak kıtlığı ve çevresel bozulmanın - devletler ve toplumlar arasında şiddetli çatışmalara yol açabileceği fikrinin etrafında dönmektedir. Bu fikirler yeni olmamakla birlikte, 1970'lerin başında uluslararası siyasi gündemde çevresel konular ortaya çıktığından beri daha iyi duruma gelmiştir (Swatuk, 2004:1). 1980'lerde, çevre güvenliği hareketi, çevre savunucularının yazılarıyla ve temellerin, konferansların ve birkaç büyük araştırma çabasının başlatılmasının desteğiyle ivme kazanmıştır (Meyerhoff :3).

3. Gıda Güvenliği

Gıda güvenliği, dünyadaki çeşitli kuruluşlar tarafından farklı şekillerde tanımlanan geniş bir kavramdır. Gıda güvenliği, bireylerin günlük olarak yeterli yiyecek alma durumlarını ifade eder. Gıda güvenliği özellikle, araştırmacılar tarafından tüm insanların her zaman aktif bir yaşam için yeterli yiyeceğe ulaşması şeklinde tanımlanmıştır (Du Toit, 2011:2).

Gıda güvenliği ile ilgili çoğu tanım, gıdanın varlığı ve buna erişimin sağlanması anlamını içermektedir. Örneğin, Dünya Bankası, gıda güvenliğini "her zaman herkesin aktif, sağlıklı bir yaşam için yeterli yiyeceğe erişimi" olarak tanımlamaktadır (Sunderland, 2011:267).

1996 Dünya Gıda Zirvesi, gıda güvenliğini "Tüm insanların, her zaman besinsel ihtiyaçlarını ve sağlıklı bir yaşam için yiyecek tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdalara fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip olduklarında ortaya çıkan bir durum" şeklinde tanımlamıştır (Barrett, 2010:825).

Gıda güvenliği sürdürülebilir tarımsal üretime dayanmaktadır ve kaynakların rasyonel kullanımı bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, gıda güvenliğine ulaşmada en önemli zorluklar şunlardır: toprağın bozulması ve sınırlı tatlı su kaynakları altında üretimin artması; kaynakların korunması için sürdürülebilir üretim yöntemleri; besin zinciri boyunca kayıplar; aile çiftliklerinden gelen gıda üretiminin satışı; altyapı ve kentleşme ve biyoenerji amaçlı çiftlik ürünlerinin kullanılmasıdır (Kruzslicika, 2014:195).

Gıda güvenliği çoğunlukla gıdaların kendi kendine yeterliliği ve daha fazla gıda üretme ihtiyacı ile ilişkilidir. Yüksek nüfus oranının kırsal alanda yaşadığı ve gelirlerinin tarıma bağlı olduğu düşük gelirli ekonomiler için, gıda üretimi artışı, küçük çiftçiler için artan gelirler açısından gıda güvenliği artışında önemli bir unsur olabilir. Bununla birlikte, gıda güvenliğinin yoksulluk sorunları, emek istihdamı ve gelir yaratma ile daha yakın ilişkisi vardır. Gelişmiş ülkelerde ise gıda güvenliğinin odak noktası gıda kalitesi ve güvenliğine aynı zamanda farklı insan kategorilerinin sosyal olarak korunmasına dayanmaktadır (Kruzslicika, 2014:199).

Gıda güvenliğinin ölçümü, kusurlu da olsa, son yarım yüzyılda veya daha fazla süre boyunca gelişme göstermiştir. 1950'lerden 1970'lere kadar, odak noktası, büyüyen bir nüfusu beslemek için yeterli gıda arzının temin edilebilirliği üzerine ve üretim ve gıda fiyatlarındaki şoklara karşı bilinçli olmaktı. 1980'lerin başında odaklanma, giderek artan bir şekilde gıda güvenliğinin talep tarafına, bireylerin kendilerini beslemek için gıdaya erişme kapasitelerine dönüşmüştür (Upton vd., 2015:2).

Dünyada en fazla gıda yardımı alan kıta, yaklaşık 30 milyon insana acil gıda yardımı yapılan Afrika kıtası'dır. Dünya Gıda Örgütü'nün çalışmalarının %60'ı Afrika'da gerçekleşmektedir (Clover, 2003:6).

Dünya, gıda güvenliği ve gıda arzı konusunda kayda değer bir ilerleme kaydetmiştir, Ancak, bu ilerleme, insanların ciddi anlamda aşırı açlık ve yoksulluktan muzdarip olduğu gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmemektedir (Obaisi, 2016:922).

Gıda güvenliği her ülke için, özellikle de ekonomik ve iklimsel kısıtlamaların çokluğu ile yüzleşen gelişmekte olan ülkeler için temel bir unsurdur. Gıda güvensizliği, gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde etkileyen bir sorun haline gelmiştir. Gelişme çabaları engellenmekte, çünkü bu ülkeler halkın geneli için gıda güvenliğini sağlayamamaktadır. Gıda güvenliğinin sağlanmasının çok yönlü doğası, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bu sorunla başa çıkamadıkları sonucunu doğurmuştur. Ayrıca ortaya çıkan iklim değişikliği sorunları, GDO'lar ve biyo-yakıtlar bu ülkelerin gıda güvenliğine ulaşma konusundaki hassasiyetini artırmıştır (Chawarika, 2016:1-2).

Gelişmekte olan ülkelerin çoğu, kısmen gıda ithalatına bağımlı olduklarından, özerk, kendine güvenen gıda politikalarını uygulamaları için çok az imkâna sahiptirler. Bağımlı oldukları bu ithalatlar, halihazırda gelişmiş ihracatçı ülkelerden alınan kredilerle finanse edilmektedir (South Centre, 1997:16)

Gıda güvenliğinin üç temel boyutu vardır; gıdanın varlığı, gıdanın ulaşılabilirliği, gıdanın sürdürülebilirliğidir.

3.1. Gıdanın Varlığı

Her zaman herkes için yeterli miktarda yiyecek sağlamak tarihsel olarak büyük bir güçlük yaşatmıştır. Teknik ve bilimsel yenilikler, nicelik ve ölçek ekonomisine odaklanan önemli katkılarda bulunsa da, bu tür uygulamaların sürdürülebilirliğine çok az dikkat gösterilmiştir (Koç vd., 1999:1).

Gıdanın varlığı, üretim, dağıtım ve değişim yoluyla gıda arzının ile ilgilidir. Bu, toprak sahipliğinden mahsul seçimine, gıdaların paketlenmesi ve pazarlanmasına kadar birçok sorunla ilişkilidir ("Food Security…", 2016:4).

Dünya Gıda Programı gıdanın varlığını; "Her türlü yerli üretim, ithalat, gıda stokları ve gıda yardımı yoluyla bir ülkede veya bölgede bulunan gıda miktarı" olarak açıklamaktadır (Napoli, 2010:19).

Gıdanın varlığı yaklaşımın ana fikrinin Venedikli düşünür Giovanni Botero'ya (1588) kadar geri götürülebilmesine rağmen, onu popülerleştiren Thomas Malthus (1789)'tur ve bu Malthus yaklaşımı olarak da bilinir. Bu yaklaşım, nüfus ve gıda arasındaki dengeye veya dengesizliğe odaklanmaktadır: Bu dengeyi korumak için, gıdanın varlığının artış hızı nüfusun artış hızından daha düşük olmamalıdır. Bu açıdan gıda güvenliği yalnızca toplu (kişi başına) bir gıda varlığı sorunudur. Kapalı bir ekonomide, bu temel olarak gıda üretimine ve stoklara, açık bir ekonomide de gıda ticaretine bağlıdır. 1970'lerin başına kadar, bu hem uluslararası hem de siyasi düzeyde uluslararası toplum için referans bir yaklaşımdı. Bu, 1974 Dünya Gıda Konferansında "Yiyecek tüketiminde istikrarlı bir genişlemeyi sürdürmek ve üretim ve fiyatlardaki dalgalanmaları dengelemek için temel gıda maddelerinin her zaman yeterli miktarda bulunabilmesi" şeklinde tanımlanmıştır (Burchi ve De Muro, 2016:11).

3.2. Gıdanın Erişimi

Gıda erişimi, bireylerin veya tüm hane halkının beslenme gereksinimlerini karşılamak için yeterli miktarda ve kalitede yiyecek edinme durumu olarak tanımlanmıştır (Odusina, 2014:22). Gıdaya erişim, hane halkı için mevcut olan gelire, hane içindeki gelirin dağılımına ve gıda fiyatına bağlıdır (Fanzo vd., 2011:75). Gıda mevcut olsa da, tüm hane halkının buna erişebileceğinin garantisi yoktur. Satın alma gücündeki eksiklik, birçok ailenin sağlıklı ve üretken bir yaşam için gerekli gıdaları edinmesini engellemektedir (Corps, 2009:3).

Gıda fiyatlarındaki ani yükselişler ve dalgalanmalar iklimdeki aşırı uçları takip etmekte, bu da gıda erişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Sel, kuraklık veya siklonlardan (fırtınalardan) etkilenen topluluklarda bir gıda küfesinin fiyatının otorite topluluklarına göre daha yüksek olduğuna dair güçlü istatistiksel kanıtlar mevcut ve en önemlisi de etkisi dokuz aya kadar sürebilmektedir. Fiyat yükselişlerinin ve dalgalanmaların etkisi sadece kent yoksulları üzerinde olumsuz etki yapmakla kalmamakta, aynı zamanda küçük ölçekli gıda üreticilerinin, tarım işçilerinin ve gıda alıcısı olan kırsal kesimdeki yoksulların geçim kaynaklarını ve gelirlerini önemli ölçüde azaltabilmektedir. İklim

değişkenliği ve aşırılık, geçim kaynağı tarıma ve doğal kaynaklara bağlı olanlar için gelir kaybına neden olmaktadır; bu durumda, hane halkı yiyecek almak için daha az kaynağa sahip olduğu için gıdaya erişimi kısıtlanmaktadır ("The State of Food Security…", 2018:24).

3.3. Gıdanın Sürdürülebilirliği

Sürdürülebilirlik, uzun vadeli gıda ve beslenme güvenliği için bir ön koşul olarak kabul edilebilir. Çevre ve özellikle iklim ve doğal kaynakların elde edilebilirliği, biyolojik çeşitliliğin korunmasının yanı sıra gıdanın kullanılabilirliği için bir önkoşuldur. Ayrıca, gıda ve beslenme güvenliğinin sürdürülebilirliği sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde değerlendirilebilir. Sürdürülebilirliğin kapsamı, mevcut ve gelecek nesillerin sağlığının ve iyiliğinin sürdürülebilir gıda güvenliğinin hedefi olduğunu kabul eder. Üretimi sabit tutmak için daha yüksek tarımsal kimyasal girdiler kullanıldığında, zaman içindeki istikrarın sürdürülebilirlikle mutlaka uyumlu olması gerekmemektedir. Eğer gıda üretimi çevresel açıdan sürdürülebilir değilse, zamanla istikrarlı olmayacaktır (Kıymaz ve Alpas, 2018).

Gıda sürdürülebilirliği, insan nüfusunu korumaya yetecek verimlilik düzeyinde gıda üretmektir. Sürdürülebilir gıda üretimi temel olarak verimli toprakların, suyun, besinlerin ve yeterli bir iklime sahip olma durumuna dayanmaktadır (Morawicki ve González, 2018:192).

Geleneksel olarak gıda güvenliği insan odaklı bir sorundur, buna karşın çevresel ve ekolojik sürdürülebilirlik faktörleri hem yerel hem de küresel düzeyde etkilidir. Sürdürülebilirlik uzun vadeli gıda güvenliği için bir ön koşul olarak kabul edilebilir. Çevre ve özellikle iklim ve doğal kaynakların elde edilebilirliği, biyolojik çeşitliliğin korunmasının yanı sıra gıdaların mevcudiyeti için bir önkoşuldur. Ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik, herkesin yemeğe erişebilmesi için gereklidir. Sosyal sürdürülebilirlik ayrıca gıda kullanımı için belirleyicidir. Bununla birlikte, sürdürülebilirliğin üç boyutu (sosyal ve ekonomik ve çevresel) gıda güvenliğinin diğer boyutlarının tutarlılığına dayanan sistemlerin istikrarını sağlamaktadır (Berry vd., 2014:4).

4. Çevresel Güvenlik Çerçevesinde Gıda Güvenliğini Tehdit Eden Etmenler

Gıda sistemi, dünya nüfusunun büyümesinin yoğun baskısı altında, gıda talebinin artması ve özellikle et ve et ürünlerinin yanı sıra süt ve süt ürünleri, kıt su ve toprak kaynakları ve ekilebilir arazi için biyo-yakıt üreticileri, endüstri ve kentleşme ile mücadele nedeniyle büyük bir eğim göstermektedir. İklim değişikliği, ekosistemlerin biyolojik çeşitliliğinin ortadan kalkması ve tarımsal ürünlerin çeşitliliği, yeni bitki ve hayvan hastalıkları ve artan enerji ve gıda fiyatları, yiyecek ve atık gıda kayıpları, gıda pazarındaki spekülasyonların yanı sıra, küresel gıda güvenliği üzerinde dezavantajlı bir etkisi olacaktır (Kwasek, 2012:703). Gıda güvenliğini etkileyen üç küresel tehdit bulunmaktadır: nüfus artışı, iklim değişikliği ve kentleşme.

4.1. Nüfus Artışı

Nüfus artışı, hem mutlak hem de göreceli olarak ölçülen doğum ve ölüm dengesine bağlı olarak, nüfusun büyüklüğündeki değişiklik olarak tanımlanır (Gee, 1999' den akt. Abdulrahaman, 2013:42).

Malthus (1798), dünya nüfusu için önemli bir konu olan gıdanın kıtlığı üzerine bir tartışma başlattı. Malthus'a göre, nüfusun gücü, insanın yaşamını sürdürmesi için çabaladığı güçten daha yüksektir. Günümüzde, nüfus artışı için yeterli gıdaların bulunabilmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca kaygısıdır (Ahmad ve Ali, 2016:1). Nüfus artışı, gıda ihtiyaçlarında öngörülen artışa en büyük katkı sağlayan faktör gibi görünmektedir (Daily vd., 1998:5).

Dünya, 2010 yılı verilerine göre yaklaşık olarak 6.94 milyar nüfusa sahipti. Ancak bu oranın 2050 yılına kadar 10,5 milyar kişiye çıkması beklenmektedir. Nüfus artışının kontrol edilmemesi durumunda, özellikle doğurganlık ve geçim kaynağı artmaya devam ettiği zaman bu sayı daha da artış gösterme eğilimindedir. Ancak asıl tehlike, özellikle üçüncü dünya ülkelerindeki geçimlik gıda üretiminin, gelişmiş veya gelişmiş ekonomiye oranla, hızla büyüyen nüfusa ayak uyduramayacak olmasıdır (Abdulrahaman, 2013:41).

Gıda güvensizliği ile karşı karşıya kalan kişilerin sayısı en fazla olan ülkelerin çoğu aynı zamanda yüksek doğurganlık oranına ve hızlı nüfus artışına sahiptir. Bu, beslenme gereksinimlerinin yeterince karşılanamamasına neden olabilmektedir ("Why Population…", 2011:2).

4.2. İklim Değişikliği

İklim değişikliğinin tarım ve gıda güvenliği açısından önemli etkileri vardır ve yeni riskler ve zorluklar yaratmakta ve mevcut güvenlik açıklarını yerelden küresel düzeye yükseltmektedir (FAO, 2012:9).

İklim değişikliği ve özellikle küresel ısınmanın oluşturduğu riskler en çok tarımsal faaliyetlerde göze çarpmaktadır. İklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya yönelik uluslararası politikanın geliştirilmesinde, politika yapıcıların ülkeler üzerindeki olası küresel etkilerini göz önünde bulundurmaları önem taşımaktadır (Kıymaz ve Alpas, 2018).

Gelişmekte olan ülkeler gıda güvenliği alanında giderek artan zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklar arasında iklim değişikliğinin tartışmasız en ciddi ve yaygın tehditlerden biridir ve eşit olmamakla birlikte dünyanın tüm bölgelerini etkilemektedir. İklim değişikliğinin dünyadaki birçok ürünün verimliliğini azalttığına dair kanıtlar artmakta, bu nedenle bu durum, tarımsal sistemlerin düşük teknolojili ve yetersiz beslenmenin yaygın olduğu gelişmekte olan ülkelerde gıda kıtlığı riskini arttırmaktadır. Ürünlerde yaşanan bu azalan verimlilik, büyük ölçüde iklim değişikliğinin başlıca iki etkisinden kaynaklanmaktadır: artan yağış değişkenliği ve yerel sıcaklıktaki değişiklikler (Moreland ve Smith, 2012:1).

İklim değişikliği tarımı ve gıda üretimini karmaşık şekillerde etkiler. Tarımsal ekolojik koşullardaki değişiklikler ve dolaylı olarak gelirlerin büyümesini ve dağılımını ve dolayısıyla tarımsal ürün talebini etkileyerek gıda üretimini doğrudan etkiler (Schmidhuber ve Tubiello, 2007:19703).

İklim değişikliği değişkenleri, bitkisel ve hayvansal büyüme, su döngüleri, biyolojik çeşitlilik ve besin döngüsü gibi biyofiziksel faktörleri ve bunların tarımsal uygulamaları ve gıda üretimi için arazi kullanımını etkiler. Bununla birlikte, iklim değişkenlerinin gıda erişimini ve kullanımını yöneten ve gıda sistemlerinin istikrarını tehdit edebilen ekonomik ve sosyo-politik faktörleri dolaylı olarak değiştiren beşeri sermaye üzerinde de bir etkisi vardır. Bu etkilerin tümü, gıda sistemi faaliyetlerinin yürütüldüğü şekillerde kendini gösterir. Sık ve yoğun aşırı hava olayları, yükselen deniz seviyesi ve mevsimsel yağışlardaki düzensizliklerin artması hâlihazırda sadece gıda üretiminde değil, aynı zamanda gıda dağıtım altyapısının, gıda acil durumlarının görülme sıklığı, geçim kaynakları ve hem kırsal kesimde hem de insan sağlığı

üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır ("Climate Change…", 2008:11-12).

4.3. Kentleşme

Kentleşme, kırsal alandan kentsel topluma geçiştir ve belirli bir süre boyunca kentsel alanlardaki insan sayısında yaşanan artıştır. Ulusal nüfus artışı ve göç, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerin büyümesinde önemli faktörlerdir. Kentleşme, şehirlerin yoğunlaşmasına ve büyümesine, arazi kullanımındaki değişmelere ve kırsaldan metropol örgütlenme ve yönetişime geçişe yol açan sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerin sonucudur (Ekpenyong, 2015:31).

Kentleşme, hem kent nüfusunun artışından hem de gıda ve taleplerdeki değişikliklerden kaynaklı tarımsal ürünlere olan talepte önemli değişiklikler yaratmaktadır (Satterthwaite vd., 2010:2814).

2007 ve 2050 yılları arasında dünya nüfusunun 6,7'den 9,2 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir ve bu büyümenin çoğunun az gelişmiş ülkelerin kentsel bölgelerinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Kentsel alanlar, kırsal alanlardan daha üretken olma eğiliminde olduklarından, şehirleşme genellikle olumlu bir gelişmedir ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve gelişme için itici güçtür. Bununla birlikte, hızlı kentleşme şehirlerin gittikçe artan sayıda nüfusa sahip olması yeterli gıda karşılama kapasitesini geride bırakabilir. Eğer engellenmezse kentleşme, gecekonduların gelişmesine neden olabilir ve gıda güvenliğinin tüm boyutları için önemli bir tehdit oluşturabilir, Çünkü şehir sakinlerinin çoğunluğu net gıda alıcılarıdır ve harcanabilir gelirlerinin büyük bir kısmını gıdaya harcamaktadırlar (Matuschke, 2009:2).

Tarım arazilerinin kentsel alana dönüştürülmesine ilişkin veriler yeterli olmamakla birlikte, kentin eteklerinde oldukça fazla görülmektedir. İnşaat projelerinin sayısı giderek artmakta ve mekânsal ayak izi dikkat çekmektedir. Hızlı kentleşme, yeni yoksulluk ortamı yarattığı ve sağlık dağıtım sistemlerine baskı uyguladığı için, kentsel çiftçilerin geçimlerini değerlendirmek için arazi dönüşümü ile ilgili arazi haklarını bilmek çok önemlidir (Drebold, 2017:21).

Gıda güvenliği, bir ülkede yaşayan bireylere, kriz durumları da dahil olmak üzere, her yerde ve her zaman yeterli ve sağlıklı gıda sağlanması anlamına gelmektedir. Küresel nüfusun büyümeye devam etmesi beklenmekte, özellikle kentsel bölgelerde, bu durum gıda için artan bir

talebe işaret etmektedir. Temel olarak gelişmekte olan ekonomilerde ve gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen hızlı kentleşme, insanların ve hükümetlerin daha büyük zorluklarla karşı karşıya kalacağı anlamına gelmektedir (Matuschke ve Kohler, 2014:30).

5. Sonuç

Gıda güvenliği son yıllarda tüm dünyanın öncelikli konuları arasında yer almaktadır. Günümüzde, nüfus artışı için yeterli gıdaların bulunabilmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca kaygısıdır. Gıda güvenliği her ülke için, özellikle de ekonomik ve iklimsel kısıtlamaların çokluğu ile yüzleşen gelişmekte olan ülkeler için temel bir unsurdur. Gıda güvenliğinin sağlanmasının çok yönlü doğası, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bu sorunla başa çıkamadıkları sonucunu doğurmuştur. Gıda güvensizliği, gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde etkileyen bir sorun haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler gıda güvenliği alanında giderek artan zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulrahaman, Salmanulfarısı, 2013, "Population Growth and Food Security in Nigeria (2010-2012)", *Arabian Journal of Business and Management Review* (Nigerian Chapter), Cilt:1, Sayı:3, ss.41-53.

Adams, J., 2002, "Food Safety", *Environmental Health in Emergencies and Disasters: A Practical Guide*, World Health Organization, ss. 252.

Ahmad, Khalil, Amjad Ali, 2016, "Rising Population and Food Insecurity Linkages in Pakistan: Testing Malthusian Population Growth Theory", *Munich Personal RePEc Archive MPRA*, Sayı:71131.

Afolabi, Muyiwa Bamidele, 2015, "Concept of Security", *Intelligence and Security Studies Programme, Department of Political Science and International Studies* Afe Babalola University, Ado – Ekiti. Nigeria.

Barrett, Christopher B., 2010, "Measuring Food İnsecurity", *Science*, Cilt:327, Sayı:5967, ss.825-828.

Berry, Elliot M., Sandro Dernini, Barbara Burlingame, Alexandre Meybeck, Piero Conforti, 2014, "Food Security and Sustainability: Can One Exist Without The Other?", *Public Health Nutrition*, ss.1-10.

Brooks, David J., 2009, "What is Security: Definition Through Knowledge Categorization", *Palgrave Macmillan 0955–1622*, Security Journal, ss.1-15.

Burchi, Francesco, Pasquale De Muro, 2016, "From Food Availability to Nutritional Capabilities: Advancing Food Security Analysis", *Food Policy*, Cilt:60, ss.10-19.

Chawarika, Admire, 2016, "Food Security and the Developing World-Emerging Issues", Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper No. 71073.

Climate Change and Food Security: A Framework Document, 2008, *Food and Agriculture Organization of The United Nations Rome*, http://www.fao.org/forestry/15538-079b31d45081fe9c3dbc6ff34de4807e4.pdf

Clover, Jenny, 2003, "Food Security In Sub-Saharan Africa" African Security Review, Cilt:12, Sayı:1.

Corps, Mercy, 2009, "Food Security", *Sector Overview, Global Headquarters*.

Daily, Gretchen, Partha Dasgupta, vd., 1998, "Food Production, Population Growth, and Environmental Security", *Science*.

Drebold, Helge, 2017, "Food Security and Rapid Urbanization A Case Study of Urban Agriculture in Hanoi", *Development and International Cooperation*.

Du Toit, D. C., 2011, "Food Security". *Directorate Economic Services Production Economics unit. Department of Agriculture, Forestry and Fisheries,* South Africa.

Ekpenyong, Alfred S., 2015, "Urbanization: Its Implication for Sustainable Food Security, Health and Nutritional Nexus in Developing Economies - A Case Study of Nigeria", *Journal of Studies in Social Sciences,* Cilt:11, Sayı:1, ss.29-49.

Fanzo, Jessica, Roseline Remans, Pedro Sanchez, 2011, "The Role of Chemistry in Addressing Hunger and Food Security", *Wiley-VCH Verlag GmbH & Co*. KGaA.

FAO, 2012, "İmpacts of Climate Change on Food Security", *Learners' Notes. Food Security A Toolkit For Exploring Frames And Links To Biodiversity,* 2016, WWF-UK.

Halasz, A., 2003, "Food Safety and Environmental Sanitation", *Food Qualıty And Standards, Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS),* Cilt 1, 5s.

Janoušková, Svatava, Tomáš Hák, Alena Oulehlová, 2014, "Environmental Security: What Conceptual Framework?", *International Conference on Agriculture, Biology and Environmental Sciences,* ss.21-24.

Jonsson, Elin Sporring, 2009, "Environmental Security", *Jönköping University, Master thesis in Political Science.*

Kıymaz, Taylan, Hami Alpas, 2018, "Sustainability of Food Security in the New Era", *Trends in Food Safety and Protection, CRC Press, Taylor & Francis Group*.

Koç, Mustafa, Rod MacRae, Luc J.A. Mougeot, Jennifer Welsh, 1999, "For Hunger-proof Cities Sustainable Urban Food Systems", *International Development Research Centre.*

Kruzslicika, Mihaela, 2014, "Food Security Through Sustainable Agriculture", *Agricultural Economics and Rural Development,* New Series, Cilt:XI, Sayı:2, ss.195-202.

Kwasek, Mariola, 2012, "Threats to Food Security and Common Agricultural Policy", *Economics of Agriculture*, Cilt:59, Sayı:4, ss.701-713.

Matuschke, Ira, 2009, "Rapid Urbanization and Food Security: Using Food Density Maps to İdentify Future Food Security Hotspots*", International Association of Agricultural Economists Conference,* Beijing, China.

Matuschke, Ira, Stefan Kohler, 2014, "Urbanization and Food Security", *WorldRiskReport 2014*.

Meyerhoff, Eli, "A Critical Theory of Environmental Security: Denaturalizing Scarcity-Conflict Research with Marcuse, Habermas, and Bourdieu", *Political Science University of Minnesota*.

Miraglia, M., Marvin, H.J.P., Kleter, G.A., Battilani, P., Brera, C., Coni, E., Cubadda, F., Croci, L., Santis, B.D., Dekkers, S., Filippi, L., Hutjes, R.W.A., Noordam, M.Y., Pisante, M., Piva, G., Prandini, A., Toti, L., Born, G.J., Vespermann, A., 2009, "Climate change and food safety: An emerging issue with special focus on Europe", *Food and Chemical Toxicology,* Cilt 47, ss.1009–1021.

Morawicki, Ruben O., Delmy J. Díaz González, 2018, "Food Sustainability in the Context of Human Behavior", *Yale Journal of Biology and Medicine 91,* ss.191-196.

Moreland, Scott, Ellen Smith, 2012, "Modeling Climate Change, Food Security, and Population", *Futures Group*.

Napoli, Marion, 2010, "Towards a Food İnsecurity Multidimensional İndex (FIMI)", *Towards a Food İnsecurity Multidimensional İndex Master in Human Development and Food Security*.

Obaisi, A., 2016, "Overpopulation: A Threat to Sustainable Agriculture and Food Security in Developing Countries? A Review", IJAFS 6, Sayı:6, ss.921-927.

Odusina, Olaniyi A., 2014, "Assessment of Households' Food Access and Food Insecurity in Urban Nigeria: A Case Study of Lagos Metropolis", *Global Journal of Human-Social Science: E Economics,* Cilt:14, Sayı:1, ss.20-30.

Oliver, S.P., Jayarao, B.M., Almeida, R.A., 2005, "Foodborne Pathogens in Milk and the Dairy Farm Environment: Food Safety and Public Health Implications", *Foodborne Pathogens and Disease*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss 115-129.

Ratner, Blake D., 2018, "Environmental Security: Dimensions and Priorities", *STAP Documents, GEF 54th Council Meeting.*

Rønnfeldt, Carsten F., 1997, "Three Generations of Environment and Security Research", *Journal of Peace Research*, Cilt:34, Sayı:4, ss.473-482.

Satterthwaite, David, Gordon McGranahan, Cecilia Tacoli, 2010, "Urbanization and İts İmplications for Food and Farming", *Phil. Trans. R. Soc. B,* Sayı:365, ss.2809-2820.

Schmidhuber, Josef, Francesco N. Tubiello, 2007, "Global Food Security Under Climate Change", *PNAS*, Cilt:104, Sayı:50, ss.19703-19708.

South Centre, 1996, "Universal Food Security: Issues for The South", South Centre: Geneva.

Sunderland, T.C.H., 2011, "Food Security: Why is Biodiversity İmportant?", *International Forestry Review*, Cilt:13, Sayı:3, ss.265-274.

Swatuk, Larry A., 2004, "Environmental Security İn Practice: Transboundary Natural Resources Management İn Southern Africa", *Pan-European Conference on İnternational Relations.*

The State of Food Security and Nutrition in the World, 2018, *Food and Agriculture Organization of The United Nations.*

Upton, Joanna B., Jennifer Denno Cissé, Christopher B. Barrett, Charles H. Dyson, 2015, "Food Security As Resilience: Reconciling definition and measurement", *School of Applied Economics & Management*, Cornell University.

Why Population Matters to Food Security, 2011, *Population Action International, Healthy Families Healthy Planet*, https://pai.org/wp-content/uploads/2012/02/PAI-1293-FOOD_compressed.pdf.

Zurlini, G., F. Müller, 2008, "Environmental Security", *In Sven Erik Jørgensen and Brian D. Fath (Editor-in-Chief), Systems Ecology. Vol. [2] of Encyclopedia of Ecology*, Cilt:5, ss.1350-1356.

YİYECEK İÇECEK TEMALI FESTİVALLERİN GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN ÖNEMİ: TÜRKİYE'DE BİR ARAŞTIRMA

BÖLÜM 33

Mehmet ÇAVUŞOĞLU [1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAVUŞOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Küreselleşmenin insanlara dayattığı tek tip yaşam biçimi ve ortak dünya kültürü, insanları sahip olduğu kültürel kimliklerini daha da korumaya zorlamaktadır. Yoğun bir küresel baskı altında olan çok kültürlü dünya insanları, sahip oldukları kültürlerini koruyup gelecek nesillere aktarmak için son derece dikkatli davranmaları gerektiğini anlamış bulunmaktadırlar.

Günümüzde rağbet gören alternatif turizm hareketleri; insanların, dünyada yapılan festivalleri, şenlikleri, gastronomik değerleri, dini, tarihi, arkeolojik ve kültürel zenginlikleri ziyaret etmelerini teşvik etmektedir. Çalışmamıza konu olan Festivaller, bir alternatif turizm faaliyeti olarak; birçok destinasyonda yapılan turizmi çeşitlendirmekte, turist sayısının artmakta, bölgenin tanıtımına ve bir marka olmasına katkı sağlamakta, turizm sezonunu uzatmakta, yerel üreticilerin ürünlerini tanıtıp satmalarına yardımcı olmakta ve turizmden elde edilen bölgesel gelirleri artırarak ekonomik refah seviyesinin artmasına da katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'de düzenlenen, yiyecek içecek temalı festival ve şenlikler hakkında yapılmış olan araştırma bulguları, bunların ülkemizde yapılan Gastronomi Turizm faaliyetlerinin gelişmesi açısından önemi ve bu konuda yapılması gerekenler hakkında öneriler yer almaktadır.

ALAN YAZIN TARAMASI

Bu bölümde öncelikle Gastronomi Turizmi, Festival ve Yiyecek İçecek Festivali konularında kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve bu konuda yazılmış ulusal ve uluslararası bilimsel makaleler incelenerek kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Gastronomi Turizmi Kavramı

Temel seyahat motivasyonu özgün bir yiyecek içeceği tatmak, yapım aşamalarını gözlemlemek, üretim aşamalarında rol almak, yöresel ürünler için düzenlenen festivaller, eğlenceler veya birtakım eğitsel çalışmalara katılmak, değişik kültürlere ait yöresel mutfakları tanımak için düzenlenen bir kültür, tarih ve gastronomi temalı alternatif turizm çeşididir.

Gastronomi turizmi, yemek pişirmekle ilgili mirası koruyarak ve tatil mekanının otantikliğine değer katarak, yerel ve bölgesel turizm kaynak temellerini genişleterek ve geliştirerek, tarımsal üretimi teşvik ederek yerel ve bölgesel yiyeceğin reklamını yapmak, turizm ve yerel ekonomilerin tarım sektörünü desteklemesinin ve güçlendirmesinin etkili bir yoludur (Bucak ve Aracı, 2013).

Gastronomi turizminin kökeni tarım, kültür ve turizmde yatmaktadır. Bu üç unsur; gastronomi turizminin bölgesel bir çekicilik ve deneyim olarak pazarlanmasına ve konumlandırılmasına fırsat sağlamaktadır. Tarım, ürünü sunmaktadır, kültür; tarihi ve otantikliği, turizm ise; alt yapıyı ve hizmetleri sağlamaktadır. Tüm bu unsurlar, gastronomi turizmi altında buluşmaktadır. Kısaca, gastronomi tüketebilir tüm yiyecek ve içecek maddeleriyle kültür arasındaki ilişkiyi ve iyi yemek yeme ve içme sanatını inceleyen bir disiplin olarak tanımlanabilir (Gülen, 2017)

Gastronomi, turistler için yerel kültürü keşfetme aracı olabilmekte, farklı yiyecekleri deneyimleme ve satın alma imkanı sunabilmekte, turistlerin memnuniyetine katkı sağlayabilmekte, turistlerin destinasyon tercihlerinde ve destinasyonları tekrar ziyaret etmelerinde önemli bir unsur olabilmektedir. Üreticiler açısından tarımsal faaliyetleri ve yerel hayvancılığı geliştirmekte, üretim ve satışlarının artmasını sağlamakta, ürün ve hizmetlerin çeşitliliğini arttırmakta ve yerel üreticilerin, turizm endüstrisinin bir parçası olmasını sağlamaktadır. Gastronomi, yerel kimliği güçlendirme, kültürlerarası etkileşimi arttırma ve yerel ekonominin gelişmesini sağlama yönünden yerel halka katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan gastronomi, turizm endüstrisine turist sayısının artması, kalış süresinin uzaması, turist harcamalarının artması, turizm türlerinin gelişmesi ve alternatif ürünlerin sunulması gibi katkılar da sağlamaktadır (Yılmaz, 2017).

Festival

Festivaller, bir yörenin simgesi konumuna gelerek gelenekselleşen, toplumun zihninde yer eden ve belirli bir sürede, belirli bir isimle düzenlenen etkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Zamanla gelişimini hızlandıran, gelişmeye devam ettikçe de çeşitli türlere ayrılan “festival” kavramı insanların sosyal hayatlarında yer alan müzik, film, yiyecek, sanat ya da din gibi birçok alanda yapılabilmektedir (Polat, v.d, 2018). Festival kavramını kısaca, koordine olaylar dizisiyle periyodik olarak

tekrarlanan, sosyal duruma doğrudan ya da dolaylı şekilde katılarak bir toplumun bütün üyelerini etnik kökeni, dili, dini, tarihsel bağları ve dünya görüşünü paylaşarak birleştiren bir etkinlik olarak tanımlayabiliriz (Doğrul, v.d, 2015).

Festivallerin; turizm, eğlence, eğitim, sosyal etkileşim, iş, ticaret ve ilham kaynağı olmak üzere yedi işlevi bulunmaktadır. Bu işlevleri ile festivaller; yöreye ziyaretçi sayısını çoğaltmakta, ekonomik getiri sağlamakta, yöre imajını geliştirmekte ve yerel halkın gururunu artırmaktadır. Diğer taraftan festivaller; toplumdaki kültürel farklılıkların, kimliklerin, sosyal bağların ve aidiyetlerin gelişmesini teşvik ederek toplumun yeniden biçimlenmesine de katkı sağlamaktadırlar. Kısaca festivaller, kısa dönemli ve yüksek yoğunluklu turizm etkinlikleridirler (Gül, v.d, 2013).

Gerçekleştirilen festivallerin doğrudan ekonomik katkılarının yanında tanıtım ve pazarlama aracı görevini üstlenmesi de çok önemlidir. Festivaller sayesinde kültürel unsurlar başta olmak üzere destinasyonun sahip olduğu tüm çekicilikler ziyaretçilere aktarılmaktadır. Ayrıca medyanın ilgisi de daha fazla potansiyel turiste ulaşmak için önem arz etmektedir. Medyanın etkinliklere olan yoğun ilgisi; destinasyonun tanıtım ve tutundurma stratejilerine katkıda bulunarak destinasyona yapılması muhtemel ziyaretler için destekleyici bir unsur olmaktadır. Özellikle günümüzde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde insanlar dünyanın her tarafından haberdar olabilmektedir. Bu göz önünde tutularak küçük bir destinasyonun, yaptığı yerel bir festival sayesinde büyük ses getirebileceği söylenebilir. Bu sayede günden güne festivale katılım artırılabildiği gibi festival dışı zamanlarda da destinasyona turist çekimi sağlanabilmektedir (Şengül ve Genç, 2016).

Yiyecek İçecek Festivali

Yemek yemek tarihin her evresinde hayatta kalmanın ötesinde de önemli ve farklı anlamlara sahip olmuştur. Yemek pek çok toplumda refahın, zenginliğin ve statü sahibi olmanın bir sembolü olarak görülmüş, pek çok ritüelde başrol oynamış ve insanların uygarlaşma çabalarının bir kanıtı olmuştur. Özellikle ilk çağlarda yemek bireyler arası dostluk ve paylaşmanın görsel ifadesi olarak algılanırken orta çağda ve sanayi devrimi sonrası toplumlarda beraberce yemek tüketme alışkanlıkları sosyalleşmenin önemli bir figürü olarak kabul edilmiştir. Toplumsal gelişme ve zenginlikle beraber ise yemek yemek düşüncesi artık

gastronomi denilen kavramla beraber ele alınmaya başlamış ve günümüzde adına gastronomi turizmi denilen alternatif bir turizm çeşidinin doğmasına sebep olmuştur (Akdağ, v.d, 2016). Yiyecek-içecek festivali, yerel, bölgesel yiyecek-içecekleri öne çıkaran ve yiyecek içecekle ilgili programlar ve aktiviteler düzenleyen yiyecek-içecek özellikli festivallerdir. Yiyecek-içecek festivali, yerel yiyecek-içeceklerin kutlandığı festivaldir. Yapıldığı bölgelerin hem ekonomisine katkıda bulunan hem de imajını güçlendiren festivale olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır (Sert, 2017)

Yiyecek içecek festivalleri; bölgesel olarak yetiştirilen veya doğadan toplanarak değerlendirilen meyve sebze temalı olarak yapılan festivaller veya yöresel olarak üretilen yiyecek içecek temalı festivaller şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. Bu festivaller genellikle yöresel üne sahip meyve ve sebzelerin hasat zamanında yapılan sosyal ve kültürel şenlikler olarak yapılmaya başlamıştır. Yiyecek içecek festivalleri günümüzde yapıldığı bölgeye önemli bir ekonomik gelir kazandıran, turistik destinasyon olmayı sağlayan, özellikle kırsal veya tarımsal üretim bölgelerinde yaşayan insanları Festival Turizmi ve Gastronomi turizm aktiviteleri ile tanıştıran alternatif turizm faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu festivallerde ziyaretçiler birçok yöresel ürünü tanımakta, bunları tatmakta, yapım aşamalarını yerinde görmekte ve bu ürünleri satın alıp evlerine veya arkadaşlarına turistik hediyelik eşya olarak götürebilmektedirler.

Yiyecek İçecek Temalı Festivallerin Gastronomi Turizmi Açısından Önemi

Yılda sadece belirli günlerinde yapılabilen yiyecek içecek temalı festivaller, yapıldığı bölge halkı için, sosyokültürel bir faaliyet, eğlence, dayanışma, kaynaşma ve ekonomik bir aktivite olmaktadır. Günümüzde insanlar, iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile artık birçok faaliyet ve organizasyondan haberdar olabilmektedirler. Çalışmamıza konu olan yiyecek içecek temalı festivallerin Gastronomi Turizmi açısından önemini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- Yiyecek-içecek temalı festivaller, değişik kültürlerin tanıma ve bunların ürettiği yiyecek ve içecekleri deneyimleme merakı içerisinde yapılan gastronomi turizmi faaliyetleri çoğaltacaktır.

- Yiyecek-içecek temalı festivaller, küreselleşmenin dayattığı tek tip kültür yerine çok kültürlü yaşam korunacak, bu da değişik kültürleri tanıma ve bunların ürettiği yiyecek ve içecekleri deneyimleme amaçlı yapılan gastronomi turizmi içerisinde yer alan aktivite sayısını artıracaktır.
- Yiyecek-içecek temalı festivaller, Gastronomi Turizm sezonlarını uzatacaktır.
- Yiyecek içecek temalı festivallerin yapıldığı bölgelerde gastronomi turizmine hizmet edecek yatırımların sayısı artacaktır.
- Oluşturulacak bir ulusal *Yiyecek İçecek Temalı Etkinlik Takvimi* ile gastro turistlerin bu etkinlikleri fark etmeleri ve etkinliklere katılımı sağlanacak bu da bölgeyi ziyaret edecek turist sayısını artıracaktır.
- Yiyecek-içecek festivalleri, dünya gastronomi turizm pastasını büyütmektedir.
- Yiyecek-içecek festivalleri yerel ve yöresel ürünlere olan ilgiyi artırarak gastro turistlerin bir bölgedeki konaklama süresini uzatacaktır.
- Yiyecek-içecek festivalleri, gastro turistlerin yöresel ürünlere olan talebini artıracak bu da turistlerin bölgeyi ziyaretlerinde yapacakları harcamanın miktarını artıracaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, durum saptayıcı/betimleyici araştırma modelinden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmamız, ülkemizde yapılan Gastronomi Turizm faaliyetlerini, yiyecek ve içecek festivalleri ile destekleyerek tüm yıla yaymak, ülkemiz alternatif turizm imkanlarını artırmak ve özellikle kitle turizm hareketlerinden pay alamayan veya az pay alan bölgelerin organize edecekleri yiyecek içecek festivalleri ile gastronomi turizm pastasından nasıl pay alabilecekleri konusunda onlara yol gösterici olmak amaçlanmıştır. Bu çalışma ayrıca, gastro turistlerin ziyaret ettikleri bölgelerde konaklama gün sayılarını ve harcamalarını da artırma

konusunda gastronomi festivallerinin bir kurtarıcı alternatif turizm aktivitesi olabileceğini de vurgulamayı amaçlamıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmamız, ülkemizde ve dünya genelinde yapılan, önemli sayıda turistin ziyaret ettiği, ses getiren gastronomi temalı festivalleri kapsamaktadır.

ARAŞTIRMA VERİLERİNİN TOPLANMASI

Araştırma verileri, Literatür Taraması, resmi kurumların festivaller konusunda yayınladığı bilgilerden, ülkemiz ve dünya genelinde öne çıkmış gastronomi temalı festival düzenleyenlerin yayınladığı bilgilerinden ve bilimsel araştırma makalelerinden toplanmıştır.

Türkiye'de Organize Edilen Gastronomi Temalı Festival Destinasyonları

Türkiye'de önemli sayıda turist çeken, uluslararası katılımcılara ev sahipliği yapan, çoğu zaman bir konferans ve yarışmayı da organizasyonunda barındıran gastronomi temalı festival destinasyonları hakkındaki bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: *Türkiye'de Organize Edilen Gastronomi Temalı Festival Destinasyonları*

No	Etkinlik Adı	Şehir
1.	Uluslararası Adana Lezzet Festivali	Adana
2.	Uluslararası Gaziantep Gastronomi Festivali	Gaziantep
3.	Uluslararası İstanbul Gastronomi Festivali	İstanbul
4.	KastroFest Kastamonu Gastronomi Festivali	Kastamonu
5.	Antalya Uluslararası Gastronomi Festivali	Antalya
6.	Gastro Afyon Lezzet Festivali	Afyon
7.	İzmir GastroFest	İzmir
8.	Ankara Gölbaşı Gastronomi Festivali	Ankara
9.	Mavibahçe Gastronomi Festivali	İzmir
10.	Edirne Gastronomi Festivali	Edirne
11.	Beyoğlu Gastronomi Festivali	İstanbul
12.	Yöresel Gastronomi Festivali	Denizli
13.	Uluslararası Gastronomi Festivali	Mersin
14.	Urla Gastronomi Festivali	İzmir
15.	Nevşehir Gastronomi Festivali	Nevşehi

		r
16.	Trakya Gastronomi Festivali	Trakya
17.	Tarsus Gastronomi Günleri	Mersin
18.	Şanlıurfa Kültür Turizm ve Lezzet Festivali	Şanlıurfa
19.	İstanbul Coffee Festival	İstanbul

Türkiye'de Organize Edilen Şenlik, Özel Gün ve Kültür Temalı Yiyecek-İçecek Festival Destinasyonları

Ülkemizde daha çok bahar, sonbahar, hasat ve özel gün temalı yöresel veya bölgesel festivaller de düzenlenmektedir. Katılımcı sayıları sınırlı olan bu festivaller ülkemizde hemen her ilde ve birçok ilçede genellikle yerel yönetimlerin organizasyonları ile gerçekleşmektedir.

Türkiye genelinde düzenlenen yiyecek içecek temalı festival ve şenlik destinasyonları Tablo 2'de yer almaktadır (Cömert ve Çetin, 2017) ve (Bucak ve Arıcı, 2013).

Tablo 2: *Türkiye'de Organize Edilen Yiyecek İçecek Temalı Şenlik, Şölen, Özel Gün, Kültür Temalı Festival Destinasyonları*

No	Şehir	Etkinlik Adı
	Adana	Karpuz Festivali, Kiraz ve Güreş Festivali
	Adıyaman	Bal Kültür ve Turizm Festivali
	Afyonkarahisar	Atlıhisar Halı, Kilim ve Patates Festivali, Bolvadin Kaymak ve Eber Gölü Festivali, Bezelye Festivali, Meyfes Meyvecilik Kültür ve Sanat Festivali, Geleneksel Kültür-Sanat ve Bezelye Festivali, Halı Kilim ve Kaymak Böreği Festivali, Flamingo ve Yumurta Festivali, *Sultan Divani ve Şifalı Aşure Gün, Kiraz ve Kayısı Kültür ve Sanat Festivali*
	Aksaray	Ağaçören Ceviz Festivali
	Amasya	Taşova Çiçek, Bamya Şenliği
	Ankara	Elmadağ Eğitim, Bilim, Kültür ve Tirit Festivali, Kutludüğün Gözleme ve Ayran Festivali, Beypazarı Geleneksel Tarihi Evler, El Sanatları, Havuç ve Güveç Festivali, Ayaş Geleneksel Dut, Tarihi Evler ve El Sanatları Festivali, Geleneksel Kazan Kavunu Şöleni, Bilinmeyen Zenginliğimiz Ankara Armudu
	Antalya	Kutlama (Pilav) Günü, Ayran Festivali, Bal Festivali, Elma Festivali, Erik Festivali, Şehzade Korkut Şenlikleri ve Mantar Festivali, Bozova Keşkek Şöleni, Gazipaşa Atatürk'ü Anma ve Çekirdeksiz Nar Festivali, İbradı Üzüm Festivali, Ormana Üzüm Festivali, Üzüm ve Balık Festivali, Belenobası Karpuz Festivali, Finike Festivali, Çığlık Nar Festivali, *Akçay Geleneksel Elma Şenlikleri*
	Ardahan	Kaşar Festivali, Ulusal Kültür ve Bal Festivali
	Artvin	*Kafkas Arı ve Bal Festivali*
	Aydın	Arap Dede Keşkek Hayırı, Koçarlı Çam Fıstığı Festivali, Taze

		İncir Festivali, Nazilli Belediyesi Uluslararası İncir Festivali, Germencik Kültür-Sanat ve İncir Festivali, Geleneksel İncir ve Kültür Festivali
	Balıkesir	Burhaniye Uluslararası Zeytin ve Zeytinyağı Festivali, Halk Oyunları, Zeytin ve Deve Güreşleri Festivali, Kültür Sanat ve Süt Festivali, Zeytin Kültür ve Sanat Festivali, Altın Zeytin Kültür ve Sanat Festivali
	Bartın	Bartın Kültür, Sanat Turizm ve Çilek Festivali
	Bilecik	*Osmaneli Alaca Karpuz Festivali ve Osmaneli Evleri Kültür ve Sanat Şenliği*
	Bitlis	Ceviz Festivali
	Bolu	Mengen Aşçılar ve Turizm Festivali, Elma Festivali, *Korunga Süt Bayramı Kültür ve Sanat Spor Etkinlikleri, Yusufça Havuç Festivali*
	Burdur	*Kiraz Kültür ve Sanat Şenlikleri*
	Bursa	Kestane ve Kestane Şekeri Festivali, Cumalıkızık Ahududu Şenliği, Misi Yerel Lezzetler Şenliği, Salçalık Yağ Biberi Kültür ve Sanat Festivali, Zeytin Festivali
	Çanakkale	Şeftali Kültür ve Sanat Festivali, Eceabat Domates Festivali, Uluslararası Bozcaada Kültür Sanat ve Bağbozumu Festivali, Yerel Tatlar Festivali, *Umurbey Şeftali Şenlikleri*
	Çankırı	Hacı Murad-I Veli'yi Anma ve Kiraz Festivali, Geleneksel Keşkek Şöleni, *Geleneksel Pilav Şöleni, Çağla Festivali*
	Çorum	Osmancık Pırlanta Pirinç Kültür ve Sanat Festivali
	Denizli	Mısır- Ayçiçeği Hasatı ve Keşkek Günü Şenlikleri, Tripolis Kültür ve Turfanda Sultaniye Çekirdeksiz Üzüm Festivali, Geleneksel Kale Biberi Festivali ve Yağlı Pehlivan Güreşleri, Kültür Sanat ve Leblebi Festivali, Çivril Uluslararası Elma-Tarim Kültür Festivali
	Diyarbakır	Uluslararası Diyarbakır Karpuz Festivali
	Düzce	*Bekiroğlu Köyü Isırgan Şenliği, Akçakoca Uluslararası Turizm Kültür ve Fındık Festivali*
	Edirne	Uluslararası Bağcılık Festivali, Uluslararası Bando ve Ciğer Festivali, İpsala Çeltik (Pirinç) Kültür ve Sanat Festivali
	Elazığ	*Kavallı Köyü Kiraz Festivali*
	Erzincan	Doğa-Kültür ve Tulum Peyniri Festivali, Refahiye Kültür ve Bal Festivali, Üzümlü Belediyesi Kültür Turizm ve Üzüm Festivali, *Kültür Sanat Tulum Peyniri Leblebi ve Bakır Festivali*
	Erzurum	Geleneksel Yayla Şenlikleri Çağ Kebap Festivali
	Gaziantep	Gaziantep 8.Uluslararası Antepfıstığı Kültür ve Sanat Festivali
	Giresun	Çömlekçi Deresi Fındık Festivali, Meşepuarı Fındık Şenliği, Çamoluk Bal Festivali, Kuru Fasulye Festivali
	Gümüşhane	Uluslararası Kuşburnu-Pestil, Kültür ve Turizm Şenliği
	Hatay	*Akçalı Yumurta Bayramı*
	İstanbul	Gurmefest - İstanbul Açık Hava Gurme Lezzetler Festivali, Çikolatafest Çikolata Şekerleme ve Pasta Festivali, İstanbul Midye Festivali, İstanbul Maçka Çikolata Festivali, Beşiktaş Lahmacun Festivali, Moda Çiğ Köfte Festivali, İstanbul Çay Festivali, Beşiktaş Çiğköfte Festivali, Pizza Festivali, Makarna Festivali, Breakfast İstanbul İstanbul Coffee Festivali, Acı Festivali, İstanbul - Gastronominin En Acı Hali Beşiktaş Sokak Lezzetleri Festivali, Üç Tutku Kitap Kahve Çikolata Festivali, İstanbul Uluslararası Çikolata Festivali

	Isparta	Seyyit Veli Baba Sultanı Anma ve Pilav Festivali, Geleneksel Senirkent Kültür, Sanat ve Üzüm Festivali, *Dut ve Pekmez Kültür Sanat Etkinlikleri*
	İzmir	Mart Dokuzu Ot Festivali, Alaçatı Ot Festivali, Buca Belediyesi ve Belenbaşı Köyü Yörük Kültürünü Tanıtma ve Kiraz Festivali, *Boyoz Festivali*
	Karaman	Başyayla Kiraz Festivali, Süleyman Hacı Kavun Festivali
	Kastamonu	Araç Hacı Bekir Şekerciler, Pastacılar ve Yayla Kültür Festivali, Kestane Balı Festivali, Antik Ginolu Gümüş Balık Festivali, Uluslararası Tosya Kültür ve Pirinç Festivali, Sepetçioğlu ve Siyez Bulguru Festivali, Uluslararası Taşköprü Kültür ve Sarımsak Festivali
	Kayseri	Ceviz-Gilaboru Festivali, Kültür ve Kayısı Festivali, *Yamula Patlıcan Kültür Festivali*
	Kırıkkale	Kültür, Üzüm ve Kavun Festivali, Sulakyurt Kavun-Karpuz Festivali
	Kırşehir	Kaman Ceviz, Kültür ve Sanat Festivali
	Kocaeli	Gölcük Belediyesi Yeşil İhsaniye Elma Festivali, Karamürsel-Ereğli Balık Festivali, Gölcük Belediyesi Değirmendere Fındık ve Kültür-Sanat Festivali, Pişmaniye Festivali, Yarımca Altın Kiraz Festivali, Turna Balığı Şenliği
	Konya	Çilek Festivali, Kayasulular Körpeseyidi Anma ve Pilav Günü Şenliği, Tahinli Pide Festivali, Beyaz Kiraz ve Ereğli Günleri Şenliği, Akşehir Kirazı Kültür ve Sanat Festivali, Üzüm, Karpuz, İpek Halı ve Kültür Festivali
	Kütahya	Geleneksel Gediz Tarhana Festivali, Tavşanlı Leblebi ve Kömür Festivali, Bakla Festivali, *Şaban Dede Leblebi ve Bahar Şenlikleri, Kırbaş Sarımsak ve Kültür Festivali*
	Malatya	Yeşilyurt Kiraz-Kültür ve Spor Şenliği, Malatya Fuarı & Uluslararası Kültür Sanat ve Kayısı Festivali, Hekimhan Ceviz ve Kültür Festivali, Arapgir Bağbozumu Şenlikleri, Akçadağ Belediyesi Bal, Armut Kültür ve Sanat Şöleni, Doğanşehir Elma ve Kültür Şenliği
	Manisa	Manisa Mesir Festivali Bağbozumu Şenlikleri, Köprübaşı Kültür Sanat ve Çilek Festivali, Kiraz Festivali Gölmarmara Kavun Karpuz Festivali, Sarıgöl Sultani Üzüm Festivali, Akhisar Zeytin Hasat Şenliği
	Mardin	*Yeşilli Kiraz Festivali, İncir Festivali*
	Mersin	Göksu Beldesi Erik ve Kültür Festivali, Uluslararası Kültür Turizm ve Tarım Festivali, Ut Kayısı Festivali Elma-Üzüm ve Kültür Şenliği, Güme Köyü Yayla ve Bal Şenliği, Uluslararası Narenciye Festivali
	Muğla	Yeşil Üzümlü ve Yöresi Kuzugöbeği Mantar Festivali, Bodrum Belediyesi Ot Yemekleri Festivali, Bitez Mandalina Festivali
	Nevşehir	Kültür Şenlikleri ve Kaymak Festivali
	Niğde	Darboğaz Kiraz ve Sanat Festivali
	Osmaniye	*Turp Festivali*
	Rize	Rize Çay ve Turizm Festivali, İkizdere Anzer Balı ve Yayla Şenlikleri, *Çayeli Çay Festivali*
	Siirt	Siirt Fıstığı Teşvik ve Bal Festivali
	Sinop	Dikmen Karakucak Güreşleri ve Sırık Kebabı Festivali
	Sivas	Börek ve Külbez Festivali, Geleneksel Ahmet Ayık Karakucak Güreşleri ve Bal Festivali, Zara Bal ve Kültür Festivali,

		Geleneksel Kültür Sanat ve Patates Festivali, Akıncılar Kültür Sanat ve Kavun Festivali
	Tekirdağ	Boza Festivali, Tekirdağ Kiraz Festivali, Uluslararası Hayrabolu Ayçiçeği Festivali ve Sanayi Fuarı
	Tokat	Zile Kiraz Festivali, Kültürel Etkinlikler ve Çilek Festivali, *Domates Festivali*
	Trabzon	Tonya Tereyağı Kültür ve Sanat Festivali, Çayırbağı, Patates, Mısır Kültür ve Sanat Festivali, *Arsin Fındık ve Kuruyemiş Festivali*
	Tunceli	Çemişgezek Dut ve Peynir Festivali, Pülümür Geleneksel Bal Festivali
	Van	Çatak Kanispi Ceviz, Bal, Alabalık ve Doğa Festivali
	Yozgat	Çiğdem Şenlikleri, Bal ve Kültür Festivali, *Künür Turşu ve Sebze Festivali, Üzüm ve Pekmez Festivali*
	Zonguldak	Bölüklü Yayla ve Bal Festivali, Osmanlı Çileği Kültür Festivali, *Süt Yoğurt Hayvancılık Festivali*

Dünya'da Organize Edilen Önemli Gastronomi Temalı Festival Destinasyonları

Dünya önemli sayıda turiste ev sahipliği yapan dünyanın en popüler gastronomi temalı festivalleri hakkındaki bilgiler Tablo 3'de yer almaktadır (Nazish, 2018).

Tablo 3: *Dünyada Organize Edilen En Popüler Gastronomi Festival Destinasyonları*

No	Etkinlik Adı	Şehir	Ülke
	Pizzafest	Naples	İtalya
2.	Sacramento Bacon Fest	Sacramento	ABD
3.	Herring Festival	Hvide Sande	Danimarka
4.	Chinchilla Melon Festival	Chinchilla	Avusturalya
5.	Ottawa Poutine Fest	Ottawa	Kanada
6.	La Tomatina	Buñol	İspanya
7.	Salon du Chocolat	Quito	Ekvator
8.	World Gourmet Summit	Singapur	Singapur
9.	Battle of the Oranges	Ivrea	İtalya
10.	Great British Cheese Festival	Cardiff	İngiltere
11.	Maine Lobster Festival	Rockland	ABD
12.	Vegetarian Festival	Phuket	Tayland
13.	Gastronomika	San Sebastian	İspanya

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, gastronomi ve yiyecek-içecek temalı festival organizasyonlarının ülkemizde yapıldığı bölgeye ve Türkiye gastronomi turizmine sağlayacağı yararlar:

- Gastronomi turizmi amaçlı ülkemize gelen turist sayısı artacaktır.
- Gastronomi ve yiyecek-içecek temalı festivali organize eden şehirlerin ve ülkemizin uluslararası tanınırlığı artacaktır.
- Festivallerin vazgeçilmezi olan yöresel yiyecek ve içecekler dünya çapında tanınacaktır.
- Unutulmuş gastronomik değerler yeniden ortaya çıkarılıp gastronomi turizmine katkı sağlayacaktır.
- Yerel yiyecek ve içecek üreticileri desteklenerek yerel lezzetlerin yok olmasının önüne geçilecektir.
- Ev hanımlarının üreteceği yöresel lezzetler gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilerek ekonomik gelir artışı sağlanacaktır.

Öneriler:

Ülkemizde organize edilen gastronomi ve yiyecek-içecek temalı organizasyonların gelişmesi, yaygınlaşması, dünya çapında tanıtılması ve daha çok sayıda turistin ülkemize çekilmesi için yapılması gerekenler hakkında öneriler yer almaktadır.

- Akademisyenler, uluslarasın festival organizatörleri ve gastronomi uzmanlarından teknik destek alınarak ülkemizdeki yiyecek-içecek temalı gastronomi festivalleri yeniden yapılandırılmalıdır.
- Devlet kurumları, yiyecek-içecek festivallerinin organizasyonuna katkı sağlamalıdır.
- Yiyecek-içecek festivallerinin organize edildiği bölgelerdeki ulaşım altyapısı geliştirilmelidir.
- Ülkemizde organize edilen yiyecek-içecek festivallerinin devlet desteğinde uluslararası tanıtımı yapılmalıdır.

- Kültür Bakanlığınca her yıl *Yiyecek-İçecek Festivaller Takvimi* oluşturulmalı ve bu takvim bakanlık ve yerel yönetim web sitelerinde Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmalıdır.
- Yiyecek-içecek festivallerinde üretilen ürünler devlet kurumları ve yerel otoriteler tarafından çok sıkı denetlenmelidir.
- Yerel ürünlerin markalaşması teşvik edilip desteklenmelidir.
- Yiyecek-içecek festival alanlarındaki alt ve üst yapılar uluslararası standartlarda güçlendirilmelidir.
- Yiyecek-içecek festivallerinde satılan bölgesel ve yöresel ürünlerin Coğrafi İşaret almaları teşvik edilmelidir.

KAYNAKLAR

1. Akdağ, G., Özata, E., Sormaz, Ü., Çetinsöz, B.C. (2016). " Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi İçin Yeni Bir Alternatif: Surf&Turf", Journal of Tourism and Gastronomy Studies 4/Special Issue:1, 270-281, s:272, Erişim Adresi https://jotags.org/2016/vol4_specialissue1_article19.pdf

2. Bucak T., Aracı, Ü.E. (2013). "Türkiye'de Gastronomi Turizmi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:16, Sayı:30, 203-216, s:207, Erişim Adresi http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c16s30/makale/203-216.pdf

3. Cömert, M., Çetin, K. (2017). "Temalı Yerel Festivaller Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı:54, 1092-1101, s:1096, Erişim Adresi http://sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi54_pdf/8diger_sosyalbilimler/comert_menekse_kadircetin.pdf

4. Doğrul, Ü., Atçeken, K., Şahin, A. (2015). "Festival Kalitesinin Ziyaretçilerin Algıladıkları Değer, Tatmin ve Sadakat Üzerine Etkisi: Mersin Uluslararası Narenciye Festivali Üzerine Bir Uygulama", Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, 72-84, s:74, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/cagsbd/issue/44632/554453

5. Gül, K.,Erdem, B., Gül, M. (2013). "Yerel Festivallerin Etkinliğine Bağlı Ziyaretçi Kazanımları: Sındırgı Yağcıbedir Festivali Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:18, Sayı:2, 213-239, s:214, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20818/222768

6. Gülen, M. (2017). "Gastronomi Turizm Potansiyeli ve Geliştirilmesi Kapsamında Afyonkarahisar İlinin Değerlendirilmesi", Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 31-42, s:34, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/guntad/issue/30023/324135

7. Nazish, N. (2018). "The Most Popular Food Festivals Around The World", Erişim Adresi https://www.forbes.com/sites/nomanazish/2018/05/21/the-most-popular-food-festivals-around-the-world/#71d17c3752d5

8. Polat, E, Diken, B, Kılıç, N.S. (2018). "Festival Kalitesi, Algılanan Değer, Festival Tatmini Ve Festival Sadakati Arasındaki İlişkilerin Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Uluslararası Manisa Mesir Macunu Festivali Örneği", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:4, 23-44, s:25, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/42039/505909

9. Sert, A.N. (2017). "Yerel Halkın Festivallerin Başarı Faktörlerini Algılamalarına Yönelik Bir Çalışma: Beypazarı Örneği", Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 29-44, Erişim Adresi https://www.tutad.org/2017/vol.1_issue.2_article.03_full_text.pdf

10. Şengül, S., Genç, K. (2016). "Festival Turizmi Kapsamında Yöresel Mutfak Kültürünün Destekleyici Ürün Olarak Kullanılması: Mudurnu İpekyolu Kültür Sanat Ve Turizm Festivali Örneği", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:23, 79-89, s:81, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34747/384272

11. Yılmaz, G. (2017). "Gastronomi ve Turizm İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, 171-191, s:172, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/335910

SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI: BANKA ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA*

BÖLÜM 34

Nuray GİRGİNER[1]

Hülya SAOTAY[2]

* 6. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi'nde (29-31 Mart 2018) sunulan "Banka Çalışanlarının Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma" başlıklı özet bildiriden üretilmiştir.

1 Prof. Dr., Eskisehir Osmangazi University, Department of Business Administration, ngirginer@gmail.com.

2 PhD student, Eskisehir Osmangazi University, Institutation of Social Science, Department of Business Administration hlysty@hotmail.com

1.GİRİŞ

Sosyal medya teknolojinin gelişmesiyle birlikte toplumsal olarak vazgeçilmez haline gelmiştir. Kişiler ve işletmeler her türlü iletişimlerini sosyal ağlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Özellikle işletmelerin yoğun olarak reklam, pazarlama ve satış faaliyetlerini gerçekleştirdiği en önemli alanlardan biri haline dönüşmüştür.

Bu kadar kişilerin ve işletmelerin hayatında vazgeçilmez alan haline gelen sosyal medyanın etkilerini araştırmak önemli hale gelmiştir. Bu noktada banka çalışanlarının sosyal medya kullanım alışkanlıklarının çalışanların fiziki, duygusal ve performans olarak ne kadar etki yaptığının tespiti işletmelerin ve çalışanların performans geliştirme planlarında yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca SMB düzeyini tespit edilmesi çalışanların zamanlarını etkili hale getirerek çalışanların performanslarını ve ayrıca işletmenin de performansının artmasını sağlayacaktır. Yapılan çalışmalardan bazıları şöyle özetlenebilir:

Mafe vd.(2006), internet bağımlılığının kilit etkenlerini ve online satın alma isteğine olan etkisini incelediği araştırmasını İspanya'ya pazarına uygulamıştır. İspanyol internet kullanıcılarının orta seviyede bağımlı olduklarını göstermiştir. Bağımlı kullanıcılar ağırlıklı olarak genç, yüksek eğitimli, internetin çekiciliğinden etkilenmekte ve internet kullanıcıları olarak yüksek düzeyde etkilerine maruz kalmaktadır. Işık, 2009, bireysel düzeyde gelişen bağımlılık ilişkileri 'günlük yaşamda internetin yeri ve yararlarını değerlendirdiği araştırmasını Gazi Üniversitesi'nin 14 fakültesinden 563 öğrenci üzerinde bireysel bağımlılık ölçeğini kullanarak gerçekleştirmiştir. Cinsiyet değişkeni temelinde erkeklerin daha yoğun bağımlılık ilişkisi geliştirdiği ortaya koyarken, gelir değişkeni temelinde ise her hangi bir farklılığa rastlamamıştır. Valkenburg, vd.(2009), ergenlerin internet kullanımı üzerine yaptıkları literatür araştırmasında daha önceki araştırmaların çevrimiçi sosyal ağların kullanımının zararlı olduğunu vurgularken son zamanlarda yapılan araştırmaların ise zıt yönlü etkileri bulguladıklarını belirtmektedir. Echeburua, vd.(2010), gençlerin internet kullanımının faydalarının yanında bir süre sonra kullanımında kontrol edilemeyen derecede bağımlılık yarattığını ve bunun iş yaşamında ve ilişkilerinde tehlikeye sebebiyet verdiğinden bahsetmektedir. Hazar, 2011, üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmasında sosyal bağımlılık profilleri içinde cinsiyet faktörüne göre bilişsel bağımlılık, duygusal bağımlılık (sosyalleşme ve

kaçış) ile davranışsal bağımlılık (araçsal ve eylemsel) açısından genel istatistiki verilerine göre farklılıklar gözetilerek sıralama yapıldığında sosyalleşmeden kaçış ön plana çıkmıştır. Sınıf bazlı yaptığı araştırmasında birinci sınıfların sosyal medya üzerinde daha az kalmalarına rağmen bağımlılıklarını diğer sınıflara oranla daha çok yaşadıklarını ortaya koymuştur. Koçer (2012), üniversite öğrencilerinin sosyal medya alışkanlıkları tespiti üzerine yaptığı araştırmasında öğrencilerin sosyal ağları sıklıkla kullandıklarını tespit etmiş ve demografik değişkenlerle internet ve sosyal medya kullanımı arasında farklılık yokken, cinsiyet ve blog sahibi olma durumu ile farklılıkların olması araştırmanın diğer sonucu olarak ortaya koymuştur. Tektaş, 2014, meslek yüksek okulu öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında öğrencilerin internette geçirdikleri zamanın çoğunun sosyal medya geçirdiklerini ve zamanlarını etkili kullanmaları konusunda desteklenmeleri gerektiğini tespit etmiştir. Doğan, vd.(2015), lise öğrencilerinin sosyal ilişkilerde, aile ilişkilerinde ve duygusal ilişkilerindeki yalnızlıklarının sosyal ağ sitelerini kullanımı üzerindeki etkilerini incelediği araştırmasında romantik ilişkilerde yalnızlık ve aile ilişkilerinde yalnızlığın sosyal ağların kullanımını yordadığı fakat sosyal ilişkilerde yalnızlığın sosyal ağların kullanımını yordamadığı tespit etmişler. Yine aynı şekilde romantik ilişkilerde yalnızlık ve aile ilişkilerinde yalnızlık ile sosyal ağların kullanımı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Tran, vd.(2015), sosyal ağlardaki pek çok fenomen , sosyal ağ kullanıcılarının davranışlarını anlamaya çalışan birçok pazarlamacının ve psikologun ilgisini çekmiştir. Bu noktada özellikle Vietnam'da yapılan çalışmaların eksikliğin farkında olan bu çalışma sosyal ağlar, çevrimiçi sosyal ağ bağımlılığı ve memnuniyetini ve Facebook bağlamında gençlerin alışkanlık oluşumu arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla yapılmıştır. 200 Facebook kullanıcısı üzerine yapılan araştırmada sosyal faydaların dört faktörü, çevrimiçi sosyal ağ bağımlılığı, alışkanlığı ve memnuniyet arasında karşılıklı ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Babacan (2016), sosyal medya kullanım alanları ve bağımlılık ilişkisini incelediği araştırmasında önemli sosyal medya kullanım pratikleri ve nedenlerinden olan 'özne-özgürlük', 'alternatif bir medya', 'demokrasi kültürü' 'psikolojik tatmin' başlıkları üzerinden sosyal medya bağımlılık ilişkisini incelemiştir. Sosyal medyanın bahsedilen dört temel alana olumlu bir anlam yüklenmesine karşılık, söz

konusu bu alanların aynı zamanda sosyal medya bağımlılığına yol açabildiğini ifade etmektedir.

Sosyal medya kullanımının internetin keşfi ile önlenemez bir şekilde her alanda kullanımı yaygınlaşmış ve yaygınlaşmaya da devam etmektedir. Günümüz en önemli iletişim alanı haline gelmiştir. Birçok kişinin özellikle mobil telefon kullanımının da sağladığı kolaylıklarla ve buradan ulaşımının kolaylıkla sağlandığı sosyal ağlarda geçirdikleri zamanlar gün geçtikçe artmaya devam etmektedir. Bu noktada sosyal medya bağımlılık düzeyinin belirlenmesi önemlidir. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların genel olarak öğrenciler üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Çalışanlarla ilgili araştırmaların eksik olduğu gözlemlenmiş ve bu noktada çalışanların sosyal medya bağımlılık düzeylerinin belirlenmesi ve bunların çeşitli yönlerden etkilerini tespit etmek işletmelerin bu konuda elde ettikleri bilgilerden yola çıkaracakları yenilikleri yapmak konusunda katkı sağlayacaktır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda sosyal medya kullanımı ile ilgili araştırmaların gençler üzerine yoğunlaştığı, çalışanlar üzerine yapılan araştırmaların sınırlı olduğu gözlenmiştir. Araştırmanın bu bağlamda alan yazına katkı yapacağı düşünülmektedir.

Çalışmada özellikle sosyal medya kullanımının banka çalışanları üzerindeki bağımlılık düzeyindeki etkisini tespit etmek amaçlanmıştır. 20 özel ve devlet bankasından çalışanın araştırmamızın örneklemini oluşturmakta ve bu amaç doğrultusunda banka çalışanlarının sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli demografik özelliklere (cinsiyet, yaş, sosyal medya kullanım süresi, en çok kullanmayı tercih ettikleri sosyal medya alanı, tecrübe) bakımından farklılık oluşturup oluşturmadıkları incelenmiştir.

2.YÖNTEM

Banka çalışanlarının sosyal medya bağımlılık düzeylerini çeşitli demografik değişkenlere göre farklılıklarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada 20 devlet ve özel bankadan oluşan 132 çalışana basit tesadüfi örneklem tekniğiyle örnekleme dahil edilmiştir. Araştırma verileri söz konusu çalışanlara uygulanan iki bölümlü bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde araştırmacılar tarafından hazırlanan ve çalışanların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde Ünal Tutgun (2015) tarafından geliştirilen ve geçerlilik –güvenilirliği incelenen Sosyal

Medya Bağımlılığı Ölçeği (SMBÖ) kullanılmıştır. 30 maddeden oluşan, 5'li likert tipi ölçek; (5) Kesinlikle Katılıyorum (4) Katılıyorum (3) Kararsızım (2) Katılmıyorum (1) Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde puanlanmıştır. Güvenilirlik analizi yapılan SKDÖ'nin Cronbach Alfa değeri %95,8 olarak belirlenirken, çalışmada kullanılan anket formunun güvenilirliği ise %94,6 olarak belirlenmiştir.

SMBÖ'nin Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda belirlenen faktörler bakımından banka çalışanlarının çeşitli demografik özelliklere göre farklılıklarının analizinde cinsiyet gibi iki gruba yönelik karşılaştırmalarda bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Sosyal medya kullanım süresi, en çok kullanmayı tercih ettikleri sosyal medya alanı, tecrübe, yaş gibi ikiden fazla gruba sahip demografik değişkenlerin, alt ölçek puan ortalamalarının karşılaştırılmasında ise ANOVA kullanılmıştır. Farklılığın anlamlı bulunması durumda, farklılığa neden olan grupların belirlenmesi amacıyla çoklu karşılaştırma testi (Tukey Testi) kullanılmıştır. Çalışmada yapılan tüm istatistiksel analizlerde anlam düzeyi %5 olarak alınmış ve SPSS 18,0 paket programından yararlanılmıştır.

3.BULGULAR

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının bazı demografik özelliklere göre dağılımı incelendiğinde; Çalışmanın kapsadığı 132 çalışanın%44,7'si kadın, %55,3'ü erkektir.

- %11,4'ü 20-25 yaş arasında, %40,2'si 25-30 yaş arasında, %24,2'si 30-35 yaş arasında, %16,7'si 35-40 yaş arasında, %6,1'i 40-45 yaş arasında, %1,5'i 50 yaş üstü durumdadır.
- Sosyal medya da geçirilen süreye bakıldığında %55,3'ü 1-2 saat arası, %32,6'sı 2-4 saat arası, %9,8'i 4-6 saat arası ve %2,3'ü 6 saat ve üstü zaman geçirmektedir.
- En çok kullanılan sosyal medya alanı ise %44,7 ile İnstagram, %27,3 ile Facebook, %15,2 ile Youtube, %12,9 Twitter olarak belirlenmiştir.
- Kıdeme baktığımızda %22,0 0-3 yıl arası, %24,2 3-6 yıl arası, %21,2 6-9 yıl arası, %18,2 9-12 yıl arası, % 6,8'i 12-15 yıl arası, % 7,6 15 yıl arası olarak belirlenmiştir.

Çalışanların sosyal medya bağımlılık düzeylerini tespit etmek amacıyla 30 maddeden oluşan SMBÖ'ne uygulanan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda banka çalışanlarının sosyal medya bağımlılık düzeylerini etkileyen 4 faktör belirlenmiştir.(Tablo 1): Meşguliyet Boyutu, Duygu Durum Düzenleme, Tekrarlama, Çatışma Boyutu. Belirlenen 4 alt ölçeğin güvenilirliği, bütün maddelerin toplam korelasyonunun bir ölçüsü olarak Cronbach Alpha kullanılarak incelenmiş ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo1'e göre birinci faktör varyansın %46,047'ünü (46,047) , ikinci faktör %57,083'ünü (11,037), üçüncü faktör varyansın %62,318'ünü (5,234), dördüncü faktör varyansın %67,021'unu (4,703), açıklamaktadır. Ayrıca S6 ve S14 de bulunan yargı ifadelerinin faktör yükleri 0,50 den düşük olduğu için çıkarılmıştır.

Tablo 1: SMBÖ Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuçları

Faktörler	**Özdeğer**	**Faktör Yükleri**	**Açık.varyans**	**Küm. varyans**	**Cronbach Alpha**
Faktör 1: Çatışma	12,893		46,047	46,047	0,946
S27: Sosyal medya yüzünden yemek yemeyi unuttuğum zamanlar olur.		0,831			
S28:Sosyal medya kullanımı yüzünden uyku düzenimde değişiklikler/bozukluklar olur.		0,825			
S30:Sosyal medya kullanımı benim için önemli kişilerle olan ilişkilerimde problem yaşamama neden olur.		0,780			
S20:Eş, aile üyelerini ve arkadaşlarımı sosyal medyadan dolayı ihmal ederim.		0,777			
S26:Kendimi sosyal medyada ne kadar süre gezindiğimi saklamaya çalışırken bulurum.		0,748			
S29: Sosyal medya kullanımı yüzünden fiziksel sorunlar (sırt, baş, göz ağrıları vb) yaşadığım olur.		0,737			
S22: Sosyal medyada daha fazla zaman geçirmek için okulla veya işle ilgili çalışmaları ihmal ederim.		0,716			
S19:Mesleğime/ çalışmalarıma olumsuz bir etki yapmasına rağmen sosyal medyayı daha fazla kullanırım.		0,716			
S21: Sosyal medya dolayısıyla başladığım aktiviteleri zamanında bitiremem.		0,715			
S25: İnsanlar sosyal medyada geçirdiğim zamanın miktarı konusunda beni eleştirirler.		0,696			
S23: Sosyal medyada zaman geçirmeyi, arkadaşlarımla zaman geçirmeye tercih ederim.		0,567			
24: Sosyal medya yüzünden üretkenliğim azalır.		0,549			
S13: Sosyal medyada geçirdiğim süre boyunca		0,509			

her şeyi unuturum.					
Faktör 2: Meşguliyet	3,090		11,037	57,083	0,905
S2: Belli süre sosyal medyaya girmediğimde sosyal medyaya girme düşüncesi zihnimi meşgul eder. **S4: Sosyal medyada neler olup bittiğini merak ederim.** **S5: Sosyal medyada düşündüğümden daha fazla zaman geçirdiğim olur.** **S3: Hayatımın sosyal medya olmadan sıkıcı, boş ve zevksiz olacağını düşünürüm.** **S1: Yapmam gereken bir iş varsa öncesinde sosyal medyayı kontrol ederim.** **S8: Sosyal medyayı kullanırken zamanın nasıl geçtiğini anlayamam.** **S9: Sosyal medya ile ilgili eylemlere (oyun, sohbet, fotograflara bakmak vs) uzun süreler ayırırım.** **S7: Sosyal medyayı uzun süre kullanmaktan bir türlü vazgeçemem.**		0,780 0,769 0,755 0,701 0,678 0,654 0,654 0,644			
Faktör 3: Tekrarlama	1,466		5,234	62,318	0.869
S17:Sosyal medya kullanımını denetim altına almak için sonuç vermeyen çabalar gösteririm. **S16: Sosyal medya kullanımını bırakmak için sonuç vermeyen çabalar gösteririm.** **S15:Sosyal medya kullanımını denetim altına almak için yoğun bir istek duyarım.** **S18: Sosyal medyada harcadığım zamanı azaltmaya çalışır, başarısız olurum.**		0,817 0,771 0,646 0,639			
Faktör 4: Duygu Durum Düzenleme	1,317		4,703	67,021	0,851
S11:Kendimi yalnız hissettiğim zamanlarda sosyal medyada vakit geçiririm. **S12:Yaşamımdaki olumsuz düşüncelerden kurtulmak için sosyal medyada gezinmeyi tercih ederim.** **S10: Kişisel problemlerimi unutmak için sosyal medya kullanırım.**		0.783 0.782 0.743 0,604			
	Toplam Varyans:67,021				
KMO: 0,909 Küresellik Testi Ki-kare: 2871,419 P: 0,000 SD: 378 Cronbach: 0,944					

Tablo 2'de SMBÖ'nin alt faktörlerinin cinsiyet göre anlamlı bulunan bağımsız örneklemler t testi sonuçları verilmiştir. AFA analizi sonucunda cinsiyete göre; duygu durum düzenleme (fark= 0,39765 P= 0,004) faktöründe banka çalışanlarının sosyal medya bağımlılığında istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: SMBÖ'nin Alt Faktörlerin Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları

Faktörler	Cinsiyet	Ortalama	Ortalama Fark	Ort. Fark Standart hata	t	sd	p
Faktör 4: Duygu Durum Düzenleme	Kadın Erkek	2,4068 2,0091	0,39765	0,17980	2,212	130	0,004*

*.05 anlam düzeyinde fark istatistiksel açıdan anlamlıdır.

SMBÖ'nin alt faktörlerinin en çok kullanmayı tercih edilen sosyal medya platformu ve kıdemin karşılaştırılması amacıyla yapılan ANOVA sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. Buna karşın çalışanların yaş ve sosyal medyada geçirdikleri süre bakımından anlamlı bir fark oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Çalışanların yaşlarının, sosyal medya bağımlılık boyutlarıyla karşılaştırmak amacıyla yapılan ANOVA'nın anlamlı sonuçları Tablo 3a'da verilmiştir. Tablo 3a'ya göre "Duygu Durum Düzenleme" (F=3,471 P=0,006) boyutunda farklılık anlamlı bulunmuştur.

Tablo 3a. Yaş Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyi ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	d.f	Kareler Ortalama	F	p
Faktör 4: Duygu Durum Düzenleme	Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	17,224 125,055 142,279	5 126 131	3,445 ,993	3,471	,006*

*.05 anlam düzeyinde fark istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Farklılığa neden olan çalışanların yaşlarının, sosyal medya bağımlılığına etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan çoklu karşılaştırma testine (Tukey Testi) ilişkin sonuçlarının verildiği Tablo 3b incelendiğinde, duygu durum düzenleme boyutunda; 20-25 yaşındaki çalışanlarla 30-35 yaşındaki çalışanlar arasında sosyal medya bağımlılığına yönelik anlamlı bir fark görülmektedir.

Tablo 3b. Yaş Sosyal Medya Bağımlılık Boyutlarına Göre Tukey Testi Sonuçları

Alt Ölçek	YAŞ		Ortalama Fark	Std. Hata	p
FAKTÖR 4 DUYGU DURUM DÜZENLEME	20-25	25-30	,54927	,29136	,416
		30-35	1,17014*	,31174	,004
		35-40	,76768	,33359	,201
		40-45	,76389	,43615	,501
		50 ve üstü	1,55556	,74995	,307
	30-35	20-25	-1,17014*	,31174	, 004
		25-30	-,620087	,22303	,067
		35-40	-,40246	,27592	,691
		40-45	-,40625	,39380	,906
		50 ve üstü	-,38542	,72613	,995

Çalışanların sosyal medyada geçirdikleri süre , sosyal medya bağımlılık boyutlarıyla karşılaştırmak amacıyla yapılan ANOVA'nın anlamlı sonuçları Tablo 4a'da verilmiştir. Tablo 4a'ya göre "Çatışma" (F=10,575 P=0,000) , 'Meşguliyet' (F= 14,753 P= 0,000), 'Tekrarlama' (F=6,092 P= 0,001) , 'duygu durum düzenleme' (F= 6,384 P= 0,000) boyutlarında farklılık anlamlı bulunmuştur.

Tablo 4a. Sosyal Medyada Geçirilen Süre Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyi ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	d.f	Kareler Ortalama	F	p
Faktör 1 : Çatışma	Gruplar Arası	19,449	3	6,483	10,575	,000
	Gruplar İçi	78,471	128	,613		
	Toplam	97,920	131			
Faktör 2: Meşguliyet	Gruplar Arası	25,613	3	8,538	14,753	,000
	Gruplar İçi	74,073	128	,579		
	Toplam	99,686	131			
Faktör 3: Tekrarlama	Gruplar Arası	16,473	3	5,479	6,092	,001
	Gruplar İçi	115,124	128	,899		
	Toplam	131,561	131			
Faktör 4: Duygu Durum Düzenleme	Gruplar Arası	18,519	3	6,173	6,384	,000
	Gruplar İçi	123,761	128	,967		
	Toplam	142,279	131			

Tablo 4b. Sosyal Medyada Geçirilen Süre Sosyal Medya Bağımlılık Boyutlarına Göre Tukey Testi Sonuçları

Alt Ölçek	YAŞ		Ortalama Fark	Std. Hata	p
FAKTÖR 1 ÇATIŞMA	1-2 saat	2-4 saat	-,70015*	,15052	,000
		4-6 saat	-,89211*	,23570	,001
		6 saat ve üstü	-1,04004	,46125	,114
	2-4 saat	1-2 saat	,70015*	,15052	,000
		4-6 saat	-,19196	,24782	,866
		6 ve üstü	-,33989	,46756	,886
	4-6 saat	1-2 saat	,89211*	,23570	,001
		2-4 saat	,19196	,24782	,866
		6 saat ve üstü	-,14793	,50151	,991
	6 saat ve üstü	1-2 saat	1,04004	,46125	,114
		2-4 saat	,33989	,46756	,886
		4-6 saat	,14793	,50151	,991
FAKTÖR 2 MEŞGULİYET	1-2 saat	2-4 saat	-,89029*	,14624	,000
		4-6 saat	-,72616*	,24078	,010
		6 saat ve üstü	-1,26142*	,44813	,029
	2-4 saat	1-2 saat	,89029*	,14624	,000
		4-6 saat	,16413	,24078	,904
		6 ve üstü	-,37112	,45426	,846
	4-6 saat	1-2 saat	,72616*	,22900	,000
		2-4 saat	-,16413	,24078	,904
		6 saat ve üstü	-,53526	,45426	,691
	6 saat ve üstü	1-2 saat	1,26142*	,44813	,029
		2-4 saat	,37112	,45426	,846
		4-6 saat	,53526	,48725	,691
FAKTÖR 3 TEKRARLAMA	1-2 saat	2-4 saat	-,65937*	,18231	,002
		4-6 saat	-,36196	,28549	,585
		6 saat ve üstü	-1,49658*	,55868	,041
	2-4 saat	1-2 saat	,65937*	,18231	,002
		4-6 saat	,29741	,30017	,755
		6 ve üstü	-,83721	,56632	,454
	4-6 saat	1-2 saat	,36196	,28549	,585
		2-4 saat	-,29741	,30017	,755
		6 saat ve üstü	-1,13462	,60744	,247
	6 saat ve üstü	1-2 saat	1,49658*	,55868	,041
		2-4 saat	,83721	,56632	,454
		4-6 saat	1,13462	,60744	,247
FAKTÖR 4 DUYGU DURUM DÜZENLEME	1-2 saat	2-4 saat	-,67187*	,18903	,003
		4-6 saat	-,98314*	,29601	,006
		6 saat ve üstü	-,35921	,57926	,925
	2-4 saat	1-2 saat	,67187*	,18903	,003
		4-6 saat	-,31127	,31123	,750
		6 ve üstü	,31266	,58718	,951
	4-6 saat	1-2 saat	,98314*	,29601	,006
		2-4 saat	,31127	,31123	,750
		6 saat ve üstü	,62393	,62982	,255
	6 saat ve üstü	1-2 saat	,35921	,57929	,925
		2-4 saat	-,31266	,58718	,951
		4-6 saat	-,62393	,62982	,755

Farklılığa neden olan çalışanların sosyal medyada geçirdikleri sürenin, sosyal medya bağımlılığına etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan çoklu karşılaştırma testine (Tukey Testi) ilişkin sonuçlarının verildiği Tablo 4b incelendiğinde, çatışma boyutunda 2-4 saat sosyal ağlarda süre geçirenlerle 1-2 saat süre geçirenler arasında, 4-6 saat süre zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler arasında, 'meşguliyet' boyutunda 2-4 saat ve 6 saat ve üstü zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler ile 4-6 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler arasında , 'tekrarlama boyutunda da 2-4 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler ve 6 saat ve üstü zaman geçirenlerle 1-2 zaman geçirenler, 'duygu durum düzenleme' boyutunda 2-4 saat zaman geçirenlerle, 4-6 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler arasında anlamlı fark görülmektedir.

4.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sosyal medya bağımlılığı ile ilgili analiz sonuçlarından sosyal medyada geçirilen süre ve en çok tercih edilen sosyal medya alanına baktığımızda;

- Sosyal medya da geçirilen süreye bakıldığında %55,3'ü 1-2 saat arası, %32,6'sı 2-4 saat arası, %9,8'i 4-6 saat arası ve %2,3'ü 6 saat ve üstü zaman geçirmektedir. %55,3 lük bir çoğunlukla sosyal medyada çok aşırı denilebilecek saat kullanımına sahip olmadıklarını görüyoruz.
- En çok kullanılan sosyal medya alanı ise %44,7 ile İnstagram, %27,3 ile Facebook, %15,2 ile Youtube, %12,9 Twitter olarak belirlenmiştir. Son dönemde yaptığı yeniliklerle en yoğun kullanıma sahip sosyal olarak %44,7 ile İnstagram olduğu gözükmektedir.

Sosyal medya bağımlılık düzeylerinden bazı ifadelere baktığımızda ise;

- Yapmam gereken bir iş varsa öncesinde sosyal medyayı kontrol ederim. %38,6 Hiçbir zaman, %32,6 Nadiren, %15,9 Bazen, %7,6 sık sık, % 5,3 Her zaman şeklinde katılım durumlarını belirtmiştir.
- Belli süre sosyal medyaya girmediğimde sosyal medyaya girme düşüncesi zihnimi meşgul eder. %40,9 hiçbir zaman, %25,0, %22,0 bazen, %9,1 sık sık, 3,0 her zaman.

- Hayatımın sosyal medya olmadan sıkıcı, boş ve zevksiz olacağını düşünürüm.%56,1 oranının hiçbir zaman , %18,2 nadiren, % 16,7 bazen, %6,8 sık sık, %2,3 her zaman
- Sosyal medyayı kullanmaktan bir türlü vaz geçemem. %47,7 hiçbir zaman.
- Sosyal medya kullanımını durdurmaya çalışıp başaramadığım olur. %56,1 Hiçbir zaman.
- Sosyal medya yüzünden yemek yemeyi unuttuğum zamanlar olur. %70,5 hiçbir zaman.

Bir kaç ifadeyi incelediğimizde banka çalışanlarının büyük çoğunluğu sosyal medyayı hayatlarını etkileyecek seviye getirmedikleri ve kendilerine zarar verecek seviyede kullanıma sahip olmadıklarını ifade edebiliriz.

Ünal Tutgun, 2015, üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmasında kadın erkeklere göre sosyal medyadan daha çok duygusal destek aldığı bizim araştırmamızla benzerlik gösterirken yine kadınların sosyal medyayla daha fazla meşgul olduğu ve erkek çalışanların sosyal medya ile çatışma halinde olduğu sonuçları bizim çalışmamızda elde edilememiştir.

Cinsiyete göre yapılan analiz sonuçlarından elde edilen sonuçlara göre kadın çalışanların erkek çalışanlara göre daha fazla duygu durum düzenlemek için sosyal medyayı tercih ettikleri söylenebilir. Kadın çalışanların erkek çalışanlara göre sosyal medyayı kişisel problemlerini unutmak, yalnız hissettikleri zamanlarda sosyal medyada vakit geçirmek ve yaşamlarındaki olumsuz düşüncelerden kurtulmak için sosyal medyayı kullanmayı tercih ettiklerini ifade edebiliriz.

Çalışanların yaşları 20-25 arasında olanlarla yaşları 30-35 arasında olan çalışanlara göre sosyal medya bağımlılık duygu durum düzenleme boyutunda yoğunlaştığı ifade edilebilir. Bir diğer yönüyle 20-25 yaşında olan çalışanlar 30-35 yaşında olan çalışanlara göre kişisel sıkıntılarından kurtulmak için sosyal medyayı kaçış alanı olarak kullandıklarını belirtebiliriz. Sosyal medyayı bir anlamda duygusal kaçış alanı olarak tercih etmektedirler.

SMBÖ'nin alt faktörlerinin en çok kullanmayı tercih edilen sosyal medya platformu ve kıdemin karşılaştırılması amacıyla yapılan ANOVA sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Çalışanların sosyal medyada geçirdikleri sürenin, sosyal medya bağımlılığına etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan çoklu karşılaştırma testine (Tukey Testi) ilişkin sonuçları incelendiğinde, **çatışma boyutunda** sosyal medyada 2-4 saat ve 4-6 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler arasında, '**meşguliyet' boyutunda** sosyal medyada 6 saat ve üstü ve 4-6 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler arasında , **'tekrarlama' boyutunda** 6 saat ve üstü ve 2-4 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler, **'duygu durum düzenleme' boyutunda** 4-6 saat ve 2-4 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenler arasında sosyal medya bağımlılığına yönelik anlamlı fark görülmüştür. Bu sonuçlara göre;

Çatışma boyutunda Sosyal medyada 2-4 saat ve 4-6 saat zaman geçirenler, 1-2 saat zaman geçirenlere göre sosyal medya yüzünden üretkenliğinin azaldığını, aile-eş ve arkadaşlarını ihmal ettiğini, fiziksel sıkıntılar yaşadığını ve kendisini çevresine karşı sosyal medyada geçirdiği süreyi saklarken bulduğunu, bir anlamda sosyal medyada fazla zaman geçiriyor olmaktan rahatsız ama bunu engelleyemediğini, bir çatışma durumunda olduğunu ifade edebiliriz.

Meşguliyet boyutunda bir diğer anlamlı sonuç sosyal medyada geçirilen süredir. Sosyal medyada 6 saat ve üstü zaman geçirenlerle 4-6 saat zaman geçirenler, 1-2 saat zaman geçirenlere göre sosyal medyayı yapması gereken işlerden önce kontrol etme istediğinin olduğunu, sosyal medyada neler olup bittiğini merak ettiğini, sosyal medyayı uzun süre kullanmaktan vazgeçemediğini ve sosyal medyayı kullanırken zamanın nasıl geçtiğini anlamadığını yani sosyal medya ile meşgul olma boyutlarının yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Sosyal medyada daha fazla süre geçirenlerde meşguliyet boyutunun yüksek çıkmış olması araştırma sonuçlarının anlamlı olduğunun bir başka kanıtıdır.

Tekrar boyutunda, sosyal medyada 6 saat ve üstü ve 2-4 saat zaman geçirenler 1-2 saat zaman geçirenlere göre sosyal medya kullanımını denetim altına almak için birkaç defa yani tekrar tekrar denediğini ifade edebiliriz. Bir anlamda sosyal medya kullanım süresinden rahatsız olduğunu ve bırakmak, azaltmak ve denetim altına almak için tekrar tekrar denemelerde bulunduğunu ifade edebiliriz.

Duygu durum düzenleme boyutunda, sosyal medyada 4-6 saat ve 2-4 saat zaman geçirenlerle 1-2 saat zaman geçirenlere göre kendilerini yalnız hissetmemek, yaşamlarındaki olumsuzlukları ve kişisel problemlerini unutmak için daha fazla zaman harcadıklarını ifade edebiliriz. Bir anlamda duygusal olarak tatmin olmak için sosyal medyayı kullanmayı daha çok tercih ettikleri söylenebilir.

(Ünal Tutgun 2015), üniversite öğrencilerin bağımlılık düzeylerini incelediği araştırmasında öğrencilerin bağımlılık düzeyleri düşük çıkmıştır. Bizim araştırmamızda da benzer şekilde ifadelerine verilen genel cevapların dağılımı incelendiğin de banka çalışanlarının sosyal medyaya bağımlılık düzeyinde kullanıma sahip olmadıkları anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, yapılacak yeni araştırmalar ile diğer sektörler de çalışan çalışanların sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu ve bu alana ait çalışmaların yoğunlaşması işletmelerin sosyal medyaya bağlı performans düzenlemeleri yapabilmelerine ve verimlilik seviyelerini artırmalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ünal Tutgun, A. (2015). Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Babacan, M.E. (2016). Sosyal Medya Kullanım Alanları ve Bağımlılık İlişkisi, Addicta: The Turkish Journal on Addictions, 3 (1),7-28.

Doğan, U. ve Karakuş, Y. (2015). Lise öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanımının yordayıcısı olarak çok boyutlu yalnızlık, Sakarya University Journal of Education 6(1),57-71.

Echeburua, E. and de Corral, P. (2010). Addiction to new Technologies and to online social networking in young people: a new challenge, Addicciones; Palma de Mallorca , 22(2).

Koçer, M. (2012). Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sayı 18, 70.

Mafe, C. R. and Blas, S.S.(2006). Explaining Internet Dependency , An exploratory study of future purchase intention of spanish internet users, Internet research,16(4), 380-397.

Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 32,151-175.

Işık, U. (2009). Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri ve İnternet Bağımlılığı, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 28,29-55.

Tran, V.Trangh Huynh, N.D. (2015). Exploring the relationships among social benefits, online social network dependency, satisfaction, and youth's habit formation, International Journal of Cyber Society and Educaiton, 8 (2), 99-114.

Tektaş, N. (2014). Üniversite Öğrencilerinin sosyal ağları kullanımlarına yönelik bir araştırma, Tarih Okulu Dergisi, XVII, 851-870.

Valkenburg, P. and Peter, J. (2009). Social Consequences of the Internet for Adolescents: A Decade of Research, Current Directions in Psychological Science; Thousand Oaks,18(1), 1-5.

SOSYAL AĞLARIN MÜŞTERİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

BÖLÜM 1

Ezgi TÜRKMEN[1], Murat AKSU[2], Nana Karavelic[3]

[1] Dr. Öğr. Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ayvacık Meslek Yüksekokulu e-mail: ezgiturkmen@comu.edu.tr
[2] Doç. Dr. Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi e-mail: drmurataksu@comu.edu.tr
[3] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü e-mail: nanakaravelic@hotmail.com

GİRİŞ

Sosyal ağların gelişiminin planlanması, her zaman müşterilerle ilişki geliştirme yolunda değişikliklere neden olmaktadır. Başarılı olmak isteyen firmaların görevi bu değişiklikleri takip etmek ve onlara uyum sağlamaktır (Wang ve Kim, 2017). Tüketicilerin günlük yaşamlarının bir parçası haline gelen çeşitli sosyal ağlar insanların günlük olarak, iletişim, eğlence, haber, belirli ürünler veya hizmetler hakkında bilgilenme ve satın alma aracı olarak kullanılmaktadırlar (Đorđević, 2016).

Ürünü satın almak için çeşitli faktörler ile belirli bir ürüne dikkat çeker. Çoğu üretici, sosyal ağları bir promosyon aracı olarak kullanmaktadır. Çünkü en ekonomik ve etkili tanıtım yöntemidir ve müşteri ilişkilerinin sürekli gelişmesine olanak tanımaktadır (Trainor, 2012). Özellikle hedef kitle genç insanlar ise, gittikçe daha büyük bir kesimi sosyal ağların kullanıcısı haline gelmektedir. İnternet üzerinden alışveriş, sosyal ağlar veya belirli mağazaların web mağazaları aracılığıyla, çevrimiçi ortamın müşteriler için önemini gösterir. Müşteri ilişkileri gelişiminin önemli bir parçası olan sosyal ağlar, ürün ve hizmet kullanıcıları ile başarılı bir ilişki kurmak için anahtar araçlardan biridir (Verhoef, 2003).

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağlar, Müşteri İlişkileri Yönetimi

SOSYAL AĞLAR KAVRAMI

Geleneksel bir tarım toplumunun temel araçları, 18. yüzyılda Avrupa'da endüstriyel bir topluma geçiş ile değişmiştir. Sanayileşme bir yandan makineleri arttırırken, artan ihtiyaçlar doğrultusunda yeni iletişim araçlarınında geliştirilmesine yol açmış ve bu araçlar da insanlar arasındaki iletişim yollarını değiştirmiştir (Karlı, 2010).

İnternet teknolojisinin ilk olarak 1970 yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde başladığı anlaşılmıştır. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı, ülkenin topraklarına karşı nükleer bir saldırının önlenmesi için ARPA NET adlı bir proje başlatmıştır. Bu proje daha sonra üniversiteler tarafından ve ardındanda bazı devlet kurumları tarafından kullanılmıştır. Bu teknoloji daha sonra İnternet adı altında Avrupa'ya taşınmış ve İnternet 1980'lerde web teknolojisine dönüşmüştür (Cvitković, 2016). İnternet, bilgisayar ve mobil teknolojinin ve kullanım

ağının hızla gelişmesi sonucu, bu kanallarda kullanıcılar için farklı ortamların yaratılmasına neden olmaktadır (Boyd ve Elison, 2008).

Sosyal ağ servisleri, günümüzde kullanımı çok yaygın bir kelime halini almıştır. Bu servisler, kullanıcı tarafından belirlenen veya belirlenmeyen kişilerle, kayda değer görülen içeriklerin biriktirildiği, paylaşıldığı ve insan ilişkilerinin geliştirildiği kişisel çevrimiçi web sayfaları olarak tanımlanmaktadır (Kwon ve Wen, 2010). Sosyal ağlar, insanların kendi profillerini oluşturmalarını, farklı içerikleri paylaşmalarını, diğer kullanıcılarla iletişim kurmalarını ve varsa şirketlerinin reklamlarını yapmalarını sağlayan web siteleri olarak tanımlanabilmektedir (Trainor, Andzulis ve Agnihotri, 2014).

Sosyal ağlar, kullanıcıların profil bilgilerini paylaşmalarını, özel veya çevrimiçi mesajlar göndermelerini, fotoğrafları ve videoları diğer kullanıcılarla paylaşmalarını sağlayan daha geniş internet toplulukları olarak tanımlanmaktadır (Pempek, Yermolayeva ve Calvert, 2009). İnternetin bu bağlamda tanımını göz önünde bulundurarak; internet teknolojisi birbirine bağlı, dünyada yaygın olarak kullanılan ve giderek büyüyen bir çok bilgisayarın ağıdır. Ayrıca, insanlar arasında bilgi üretme, saklama, paylaşma ve bilgi alma arzusunu da ortaya koymaktadır. Bilgisayarlar ve internet sayesinde birçok alandaki bilgilere daha kolay daha ucuz, hızlı ve güvenli bir şekilde erişilebilmektedir (Onant ve Alikılıç, 2008).

Geçtiğimiz dönemlerde mektup ve telgraflar dışında iletişim kuramayan insanlar internette her türlü iletişim aktivitesini kolaylıkla gerçekleştirebilmektedirler. Günümüzde insanlar, her türlü bankacılık, alışveriş, iletişim, eğlence, bilgi toplama, sorgu vb. için İnternet sayesinde bir araya gelerek ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler (Verhoef, 2003). Bugün sosyal ağlar Facebook, Twitter, Instagram, MySpace, YouTube, Linkedin vb. olarak bulunmaktadır. İletişim bağlamında ICQ, IRC, Yahoo Messenger ve MSN Messenger gibi sitelerin ilk olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, günümüzün sosyal paylaşım ağlarının aksine, bu ortamların anında iletişim görevi gördüğü ve kullanıcıların verilerini kaydedebilecekleri bir alan olmadığı bilinmektedir (Erbil, 2012).

Sosyal ağlar, bireylerin sınırlı bir sistemde halka açık veya yarı açık bir profil oluşturmalarını sağlayan, sistemde bağlantı kurdukları diğer kullanıcıların listesini gösteren ve sistemdeki kişilerin bir listesini

gösteren web tabanlı hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, sosyal ağlar yalnızca yakın çevrenin değil, aynı zamanda toplumun tüm kesimlerinden de oluşmaktadır (Onat ve Alikılıç, 2008).

Bloglar sosyal ağlarda önemli bir araçtır. Bloglar, insanların görüşlerini özgürce yazabilecekleri, tartışabilecekleri ve görüşlerini dile getirebilecekleri platformlar olarak görünür. Internet teknolojisinin hızlı gelişimi ve yeni tüketim alışkanlığının ortaya çıkması, kullanıcı gereksinimlerindeki değişiklik ve beklentiler ile sosyal ağların geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesiyle sonuçlanmaktadır (Baird ve Paransis, 2011).

İnsanların bu ağlarda uzun zaman geçirmesi, bu ağların sayısında artışa neden olan bir başka faktördür. Bugün dünyada belirli sosyal ağların milyonlarca üyesi olduğu gerçeği bunu göstermektedir. Günümüzde sosyal ağlar, arkadaş bulmak veya var olan arkadaşlıkları sürdürmek yerine günlük yaşamın rutininde bir alışkanlık ve yaşam tarzı haline gelmiştir (Đorđević, 2016).

Türkiye'deki 2018 yılı Ocak ayı sosyal medya kullanım istatistikleri incelendiğinde Türkiye'de toplam 51 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bu kullanıcıların 44 milyonu mobil cihazlar ile sosyal medyaya bağlanmaktadır. En aktif sosyal medya platformu youtube olmaktadır. Onu hemen facebook ve instagram takip etmektdir. Ardından ise twitter ve Google+ gelmektedir (Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri, 2018).

Türkiye'deki 2019 yılı Ocak ayı sosyal medya kullanım istatistikleri incelendiğinde ise sosyal medya kullanıcısının 52 milyona ulaştığı görülmektedir. En aktif sosyal medya platformu yine Youtube olurken sonraki sıralama Instagram ve Facebook olarak değişmiştir. Ardından Twitter, Snapchat ve LinkedIn en çok kullanılan diğer sosyal medya platformları olarak karşımıza çıkmaktadır (Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri, 2019).

Sosyal ağları kullananlar, her sosyal ağın birbirinden farklı olduğununun bilincindedirler. Şirketler hedeflerine yönelik olanları seçebilmektedirler. Reklam şirketleri ve teklifleri söz konusu olduğunda, sosyal ağların ortaya çıkışı, herkes için her zaman mevcut olan yepyeni bir reklamcılık boyutu getirmiştir. Şirketlerin amacı, içerik, resim ve

tasarım yayınlayarak çok sayıda sosyal ağ kullanıcısının dikkatini çekmektir (Boyd ve Elison, 2008).

Sosyal ağlar üzerinden reklamcılığın avantajı, reklam verenlerin ürünleri ve hizmetleri hakkında çok kısa bir süre içinde geri bildirim toplayabilmeleridir. Sosyal ağlar, şirketlerin daha farklı ve daha özel bir pazarlama yaklaşımı yaratmalarını sağlayarak tüketiciler ve satıcılar arasında iletişim kurmanın yeni bir yolunu sunmaktadır (Kırım, 2001).

Sosyal Ağ Siteleri

Sosyal ağlar, insanların kendi alanlarını yaratmalarını, sistemdeki diğer kullanıcıları aramalarını, paylaşılabilecek her türlü materyali paylaşmalarını sağlayan sanal ortamlar olarak tanımlanabilmektedir. Başka bir ifadeyle dijital bir ortamda birbirleriyle etkileşime geçmektir (Kara ve Coşkun, 2012). Sosyal ağ siteleri çok çeşitli olmakla birlikte örnekleri şu şekilde sıralanabilir (Richter ve Dawley, 2009):

- Sosyal siteler: MySpace, Facebook, Twitter, Instagram
- Fotoğraf paylaşım siteleri: Flicker, PhotoBucket
- Video paylaşımı: Youtube
- Profesyonel ağ siteleri: LinkedIn, Ning
- Wikiler:Wetpaint, PBWiki
- Bloglar: Blogger.com, Wordpress
- İçerik etiketleme: MERLOT, SLoog
- Sanal dünyalar: SL, Active Worlds, There, Whyville, Club Penguin, HiPiHi.

Sosyal ağ, bireyler arasındaki kişisel veya profesyonel ilişkilerin ağıdır. Sosyal ağlar, insanlar ve bu bağlantıların gücü arasındaki bağlantıları temsil etmektedir. Tüketicilerin aktif katılımı, etkileşim konusundaki farkındalığı anlamına gelmektedir ve doğrudan iletişim sürecini etkilemektedir. Etkileşimli bir iletişim programı geliştirmek, bilgiyi alıcıya en hızlı, en anlaşılır ve etkili şekilde aktarmayı sağlayan formlara ve medyaya dayanmaktadır (Onat ve Alikılıç, 2008).

Yeni medyanın interaktif yetenekleri, oditoryumda daha fazla ilgi uyandırır, iletişimi derinleştirir, güven ve bağlılık yaratır. İdeal bir iletişim aracı, müşteriler üzerinde uygun erişim ve etkiye sahip olandır. Sosyal ağlar tam olarak bu iki özelliği içeriyor; çok daha geniş bir oditoryum ile iletişim kurabilir ve bir hesap açmak çok basit bir

prosedürle tamamen ücretsizdir. Ayrıca, sosyal ağlar aktif katılım ve müşterilerin şirket ile iletişim sürecine katılımını gerektiren etkileşimlerle de tanımlanmaktadır (Greenberg, 2010).

MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ

Müşteri ilişkileri yönetimi (MİY); karlılığı, gelirleri ve müşteri memnuniyetini, müşteri çeşitlerini doğru tanımlayarak ve müşteri davranışlarını doğru tahmin ederek iyileştirmeyi hedefleyen, müşteri odaklı bir iş stratejisidir. MİY müşteriler, süreçler ve teknoloji arasındaki ilişkiyi en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan bir iş yaklaşımıdır. 1990'ların sonunda ortaya çıkmıştır ve sonunda çok popüler olmuştur. Günümüz internet çağının yanı sıra, müşteriyi ilgilendiren tüm fonksiyonları koordine etme konusunda güçlenmektedir (Goldenberg, 2008).

MİY, detaylı müşteri bilgileri toplamak, bu kullanıcıları çok ince farklara sahip bölümlere ayırmak (mikro bölümleme), bu bölümleri karlılıklarına göre ayırmak, karlı müşterilere ek yatırım seviyesini belirlemek ve her alıcıya özel pazarlama stratejileri uygulamak olarak tanımlanabilmektedir (Kırım , 2004). MİY'in tarihi incelendiğinde, 30 yıla dayanan bir tarihi olduğu görülmektedir. Aslında, 1980'lerin sonunda, veritabanı pazarlaması adı altında, mevcut MİY'nin atası olan sistem denenmiştir.

Yeni ekonomi ile birlikte küreselleşme ve internet yarışması sadece çevreyi değil tüm dünyayı kapsamaktadır. Tüketiciler en uygun olanı seçme hakkına sahiptir. Bugün, kalite ve ürünün özellikleri arasında büyük bir fark olmadığı için, rekabet avantajı, geri dönüş fiyatı veya müşterilerle olan ilişki rekabet avantajı olmaya devam etmektedir (Verhoef, 2003). Ancak, fiyat rakiplerin kullanabileceği rekabetçi bir avantajdır. Bu nedenle, müşterinin isteklerini ve ihtiyaçlarını görmek ve onu müşteriye değer verecek şekilde tatmin etmek için önemli bir rekabet silahı haline gelmektedir. Özellikle yeni ekonomide, müşteri hızlı bir şekilde değişebilecek, daha katılımcı, daha özgür ve daha karmaşık bir yapıya sahip. MİY bu değişimi yönetme süreci ve önemli bir rekabetçi silahtır (Yurdakul ve Karahan, 2015).

Günümüzde, daha önce de belirtildiği gibi, ciddi bir iş yaklaşımı olan MİY'nin gerekliliğinin temel nedenleri, kitle pazarlaması pazar payından ziyade daha önemli hale geldiğinden, müşteri payının daha önemli bir faktör haline gelmesiyle gittikçe daha pahalı hale gelmektedir (Boyd ve

Elison, 2008). Memnuniyet ve sadakat kavramlarının da önemi artmaktadır. Mevcut müşterilerin değerini anlamak ve bunları sürdürmek için çaba sarf etmek için birebir pazarlamanın özel ihtiyaçlar, yoğun rekabet ve gelişen iletişim teknolojileri ile ele alınması gerekmektedir (Bozgeyik ve Çuhacı, 2005).

SOSYAL AĞLAR İLE MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sosyal medya üzerinden sosyal ağlarla iletişim kuran insan sayısındaki artış, firmaların klasik müşteri ilişkileri anlayışlarını sorgulamalarına neden olmuştur. Dünya çapında sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte işletmeler, müşterilerinin yoğunlaştığı yerlere girmek için aşırı bir baskı yaşamaktadırlar. Günümüzde, bu müşterilerin faaliyet merkezi giderek daha sanal bir biçimde sosyal medyada veya sosyal paylaşım sitelerinde yer almaktadır. Dünyada artan sosyal medya kullanımıyla birlikte şirketler, müşterilerinin nerede olduğunu belirlemek için büyük bir baskı hissetmeye başlamışlardır. Bu noktada, hareket merkezi müşteriyi gittikçe daha fazla sanallaştırmaktadır (Baird ve Parasnis, 2011).

MyStarbucksIdea (My Starbucks Idea), dünyanın önde gelen perakende kahve zincirlerinden biri olan Starbucks'ın çevrimiçi bir topluluktur. Amaç, Starbucks müşterilerinin bir platformda mağazalarda görmek istedikleri ürünleri veya hizmetleri ortaya çıkarmaktır. Bu fikirler diğer kullanıcılar tarafından oylanacak ve sonuç olarak en popüler fikirler Starbucks'ın ürün yelpazesine dahil edilecektir. Bu şekilde Starbucks, müşterilerine kendi ürünlerini yaratma fırsatı sunarken, ürün geliştirme maliyetini de önemli ölçüde azaltmaktadır (Greenberg, 2010).

Yapılan çalışmalara göre, FourSquare kullanımı, FourSquare'de sunulan çeşitli indirim ve promosyonlarla ilişkili olduğunu kanıtlamıştır. Bu sisteme göre, bir sitede FourSquare üzerinden belirli bir indirim veya promosyon sunan veya FourSquare aracılığıyla en sorumlu kişi olarak ilan edilen bir kullanıcı, FourSquare arayüzünde listelenen çeşitli promosyonları veya ödülleri kullanma hakkına sahip olmaktadır (Lindqvist ve diğerleri, 2011).

TripAdvisor tarafından 2012 yılında yapılan bir araştırmada katılımcıların % 76’sı tatilleri süresince deneyimlerini sosyal medyada paylaştıklarını ve katılımcıların % 37’si sosyal ağların tatil planlarını

kolaylaştırdığını belirtmişlerdir. Four Pillars Hotelleri tarafından yapılan araştırmada sosyal medya araçlarının turizm açısından önemini ortaya konulmuştur. Araştırmada katılımcıların % 76'sı deneyimlerini sosyal ağlarda paylaştıkları ifade etmiştir. 2012 yılında Skyscanner'ın Travel Trends araştırmasına göre sosyal paylaşım ağlarında ve bloglarda paylaşılan deneyimlerin, yolcuların tercihlerini etkilediği görülmüştür. Her 10 kişiden 8'i bu mecralardan aldığı fikirleri önemseyip bu bilgilerden yararlandıklarını ifade etmiştir (Civelek ve Dalgın, 2013).

Turizm'de sosyal ağlar ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde; sosyal ağların turizm tüketicisinin seyahat etme planını belirlemeden önce bilgi edinmesini, seyahat sırasında mobil uygulamalar ile deneyimlerini sosyal medya platformlarında paylaşabilmesini ve seyahat sonrası tecrübelerini, duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlamaktadır (Atadil, 2011).

Sosyal ağlarda aktif olarak bulunan turizm işletmeleri tanınırlıklarını artırmakta, ürünlerinin reklamlarını yapabilmekte, satış çalışmaları ile kampanyalarını duyurabilmekte ve pazarlama oranlarını artırabilmektedirler. Otel işletmeleri, bu tarz uygulamalar ile farklı iletişim kanallarını tercih eden konuklarını, memnun ederek, sosyal medya araçlarını etkili birer müşteri ilişkileri yönetimi olarak da kullanmaktadırlar. Turistlerin olumlu kişisel deneyimlerini sosyal medya platformlarında paylaşması ile turizm bölgelerinin ve işletmelerinin reklamlarını yapmakta, kısmen satış ve pazarlama elemanı konumuna gelmektedir (Eryılmaz ve Zengin, 2014).

Türkcan 2017 yılında sosyal ağların turizmdeki etkisine ilişkin yaptığı araştırmada katılımcıların büyük çoğunluğunun turistik konaklama tesisi tercihinde bulunmadan önce sosyal ağlar üzerinden araştırma yaptıkları vurgulanmıştır. Katılımcıların özellikle Facebook, Instagram, Tripadvisor, Swarm, Trivago ve Youtube isimli sosyal ağları kullandığı tespit edilmiştir.

Bickerdyke (1996), Avustralya'daki 1500 işletme üzerinde yapmış olduğu çalışmada, işletmelerin güçlü ağ yapılarına sahip olduğu ve bu işletmeler arasında ise en büyük ağ ilişkisinin turizme bağlı hizmet sektöründe geliştiğini ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak sosyal ağlar, işletmeler ve markalar için vazgeçilmez bir iletişim kanalı haline gelmiştir. Sosyal ağlar

bireylerin çevrimiçi kendi web sitelerini, ürünlerini geleneksel reklam kanalları ile mümkün olamayacak kadar büyük topluluklara ulaşıp tanıtmalarına, onlarla iletişim kurmalarına olanak verebilmektedir (Mucuk, 2013).

Sosyal ağların pazarlama alanında hedef kitleye ulaşmada daha hızlı olması ve müşteri gereksinim ve isteklerinin daha iyi belirlenmesi açısından önemli olmaya başlamıştır. Sosyal ağlardan özellikle Facebook, Instagram, Twitter, Pinterest, LinkedIn, Youtube gibi sosyal ağlar üzerinden yürütülen pazarlama faaliyetleri giderek daha önem kazanmaya başlamıştır. Sosyal ağlar üzerinden yapılacak pazarlama faaliyetlerinin başarıya ulaşması için, hedef kitleye yönelik sosyal ağlarda hesaplar açılmalı, hesapların etkin, verimli ve güncel olarak kullanılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Atadil, H.A. (2011). Otel İşletmelerinde Sosyal Medya Pazarlaması: Turizm Tüketicilerinin Sosyal Paylaşım Sitelerine İlişkin Algıları Üzerine Bir Alan Çalışması, Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Baird C. H. & Paransis, G. (2011). From Social Media To Social Cutomer Relationship Management, Strategy and Leadership, 39(5): 30-37.

Bickerdyke, I. (1996). Australia: The evolving structure and strategies of business networks. In Local Economic and Employment Development Networks of Enterprises and Local Development: Competing and Co–operating in Local Productive Systems, Paris: Organisation for Economic Co–operation and Development, 203-216.

Boyd, D. M. & Elison, N. B. (2008). Social network sites: definition, history and scholarship. Journal of Computer Mediated Communication, 13(1): 210-230.

Bozgeyik, A. ve Çuhacı, N. (2005). Rekabet Avantajı İçin Müşteri İlişkileri Yönetimi, Bilge Matbaa, İstanbul.

Civelek, M. ve Dalgın, Taner. (2013). Turizm Pazarlamasında Sosyal Medya, Turizm İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma: Muğla Örneği, 14. Ulusal Turizm Kongresi 05-08 Aralık 2013 Kayseri, Ankara: Detay Yayıncılık

Cvitković, M. (2016). Utjecaj društvenih mreža na ponašanje potrošača, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Diplomski rad, Split.

Đorđević, E. K. (2016). Uloga društvenih mreža u savremenom poslovanje, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma, Pula.

Erbil, M. (2012). Sosyal Medyada Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Kullanıcı Odaklı Bir Uygulama, Bahçeşehir Üniversitesi/İşletme Fakültesi, İstanbul, No:12-022.

Eryılmaz, B. ve Zengin, B. (2014). Butik Otel İşletmelerinin Sosyal Medya Kullanımına Yönelik Bir İnceleme: Facebook Örneği, Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi Vol. 4(2):42-59.

Goldenberg, B.J. (2008). CRM in Real Time: Empowering Customer Relationships, Information Today Inc., New Jersey.

Greenberg, P. (2010). The impact of CRM 2.0 on customer insight. Journal of Business and Industrial Marketing, 25(6):410-419.

Kara, Y. ve Coşkun, A. (2012). Sosyal Ağların Pazarlama Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye"deki Hazır Giyim Firmaları Örneği", Afyon Kocatepe Üniversitesi IIBF Dergisi, C.XV. II: 1-20.

Karlı, I. (2010). Medya Kuruluşları Sosyal Paylaşım Ağlarını Neden Kullanır, Faculty Of Communication, Kocaeli University, Umuttepe Cympus, Kocaeli, Türkiye, 1-9.

Kırım, A. (2001). Strateji ve Birebir Pazarlama CRM, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Kwon, O. & Wen, Y. (2010). An empirical study of the factors affecting social network service use, Computers in Human Behavior, Elsevier Science Publishers B. V, Amsterdam, 26(2): 254-263.

Lindqvist, J., Cranshaw, J., Wiese, J., Hong, J. & Zimmermann, J. (2011). I'm the Mayor of My House: Examining Why People Use foursquare-a Social-Driven Location Sharing Application. Design, 54(6): 2409-2418.

Mucuk, İ. (2013). Temel Pazarlama Bilgileri, Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Onat, F. ve Alikılıç, Ö. A., (2008), Sosyal ağ sitelerinin reklam ve halkla ilişkiler ortamları olarak değerlendirilmesi. Journal of Yaşar University, 3(9): 1111-1143.

Pempek, T. A., Yermolayeva, Y. A., & Calvert, S. L. (2009). College students' social networking experiences on Facebook. Journal of Applied Developmental Psychology, 30: 227-238.

Richter, J. & Dawley, L. (2009). Social network knowledge construction: emerging virtual world pedagogy, On the Horizon, 17(2): 109-121.

Trainor, J. K. (2012). Relating Social Media Technologies to Performance: A Capabilities-Based Perspective. Journal of Personal Selling & Management, 32(3): 317-331.

Trainor, J. K., Andzulis, J. & Agnihotri, R. (2014). Social media technology usage and customer relationship performance: A capabilities-based examination of social CRM. Journal of Business Research, 67: 1201-1208.

Türkcan, B. (2017). Yerli turistlerin turistik konaklama tesisi tercihlerinde internet temelli sosyal ağların rolü: İzmir Örneği, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, 8(1): 39-59.

Verhoef, P. C., (2003), Understanding the effect of customer relationship management efforts on customer retention and customer share development. Journal of Marketing, 67(4), 30-45.

Wang, Z. & Kim, H. G. (2017). Can Social Media Improve Customer Relationship Capabilities and Firm Performance, Journal of Interactive Marketing, 39: 15-26.

Yurdakul, M. ve Karahan, M. (2015). Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) ve ulaşım sektöründe bir uygulama: işletme çalışanlarının müşteri ilişkileri yönetimine ve müşterılerine bakış açılarının belirlenmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (28). Retrieved from http://dergipark.gov.tr/dpusbe/issue/4770/65634

Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri; We Are Social 2018 Dünya İnternet https://dijilopedi.com/2018-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/ (Erişim tarihi 05.06.2019).

Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri; We Are Social 2019 Dünya İnternet https://dijilopedi.com/2019-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/ (Erişim tarihi 05.06.2019).